Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

7. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

Dinî İlimler Serisi : 7

Kitabın Adı : MESÎRU UMÛMÎ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN
İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ, 7. CİLT (11 CİLT)

Metin : İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)

Tercüme ve Şerh : Yusuf Sıdkî el-Mardinî (ö. 1319/1902)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi
Dicle Üniversitesi
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Son Okuma : Dr. Göker İnan (Yazma Eser Uzmanı)

Arşiv Kayıt : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5856

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Merkezi A Blok 34310
Haramidere-İstanbul. Tel.: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardinî
Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn
İhyâ Tercüme ve Şerhi, 7. Cilt (11 Cilt)

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardinî

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-4030-4 (7. Cilt)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TIPKIBASIM)

7. CİLT

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ
(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

ER-RUBᶜU'S-SĀLİSÜ MİNE'L-*İHYĀᵓİ*

[الربع الثالث من الإحياء]

Dībāce-i kitābda rakam-pezīr-i tahrīr olduğu vech üzere *İhyāᵓu ᶜUlūmi'd-Dīn* adlı olan kitābın mecmūᶜu dört rubᶜ iᶜtibārıyla tehzīb olunmuş ki birinci rubᶜu ᶜibādāt ve ikinci rubᶜu ᶜādāt ve üçüncü rubᶜu mūbıkāt ve dördüncü rubᶜu münciyāttır. İşte bu rubᶜ-ı sālis mücelledidir ki mühlikātın beyānındadır:

Bismillāhirrahmānirrahīm

KİTĀBU ŞERHU ᶜACĀİBİ'L-KALBİ VE HÜVE'L-EVVELÜ MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTİ MİN KÜTÜBİ *İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ'D-DĪN*'İ

[كتاب شرح عجائب القلب وهو الكتاب الأول من ربع المهلكات من كتب احياء علوم الدين]

Birinci kitāb ise işte bu kitābdır ki ᶜacāibü'l-kalbin şerhine şāmil ve hāvīdir ve rubᶜ-ı mühlikātın mebdeᵓi ve evvelidir ve minallāhi't-tevfīku ve'l-iᶜānetu.

[بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي تتحير دون إدراك جلاله القلوب والخواطر وتدهش في مبادي إشراق أنواره الأحداق والنواظر المطلع على خفيات السرائر العالم بمكنونات الضمائر المستغني في تدبير مملكته عن المشاور والمزاور مقلب القلوب وغفار الذنوب وستار العيوب ومفرج الكروب والصلاة على سيد المرسلين وجامع شمل الدين وقاطع دابر الملحدين وعلى آله الطيبين الطاهرين وسلم كثيراً]

Besmele-i şerīfe ile her bir kitābı feth ü küşād ettiği gibi musannif-i merhūm işbu rubᶜ-ı sālisin mücelledi dahi teyemmünen ve teberrüken ve farz-ı ibtidāya müᵓeddiyen ve sāliken bedᵓ ve āgāz edip naᶜt-ı tevfīke müteşekkiren besmele ile iktirānı nazm-ı Kurᵓān'ı ahkāmından ve her bir emr-i hayrın mebdeᵓi olup muktezā-yı fermān-ı Nebī-i zī-şāndan olan kelime-i hamd ü senāyı dahi terdīf ve ibrāz ederek buyurdu ki onun idrāk-i celālinin dūnunda kulūb ve havātır mütehayyir ve mebādī-i işrāk nūrunda dahi ahdāk ve nevāzır medhūş ve müteneyyir olan Hallāk-ı

kāināt olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna dāimen ve müstemirren kāffe-i mehāmidi muhīt ve müstagrak olan hamd ile hamd olsun ki hafiyyāt-ı serāire muttaliᶜ ve vākıf ve mükevvenāt-ı zamāire ᶜālim ve ᶜārif odur, tedbīr-i memleketinde müşāvir ve müzāvirden ganī olarak mukallibü'l-kulūb ve gaffāru'z-zünūb ve settāru'l-ᶜuyūb ve müferricü'l-kürūbdur ve bu şāh-rāh-ı ᶜirfānı irāᵓe ve taᶜrīf ve bu cāh-ı intibāhı ihsān ve teşrīfine sebeb-i müstakill olan ser-efrāz-ı enbiyā vü mürselīn ve cāmiᶜ-i şeml-i dīn ve kātıᶜ-ı devāir-i mülhidīn, şefīᶜ-i yevmü'd-dīn Muhammedü'l-Mustafā efendimize ve āl-i tayyibīn ü tāhirīnine hemīşe salavāt-ı vefīre ve teslīmāt-ı kesīre dahi maᶜrūz ve menhūz olsun.

[أما بعد فشرف الإنسان وفضيلته التي فاق بها جملة من أصناف الخلق باستعداده لمعرفة الله سبحانه التي هي في الدنيا جماله وكماله وفخره وفي الآخرة عدته وذخره وإنما استعد للمعرفة بقلبه لا بجارحة من جوارحه فالقلب هو العالم بالله وهو المتقرب إلى الله وهو العامل لله وهو الساعي إلى الله وهو المكاشف بما عند الله ولديه وإنما الجوارح أتباع وخدم وآلات يستخدمها القلب ويستعملها استعمال المالك للعبد واستخدام الراعي للرعية والصانع للآلة فالقلب هو المقبول عند الله إذا سلم من غير الله وهو المحجوب عن الله إذا صار مستغرقاً بغير الله وهو المطالب وهو المخاطب وهو المعاتب وهو الذي يسعد بالقرب من الله فيفلح إذا زكاه وهو الذي يخيب ويشقى إذا دنسه ودساه وهو المطيع بالحقيقة لله تعالى]

Pes ez-şükr ü sipās ve salavāt-ı bī-hadd ü bī-mikyās bil ve āgāh ol ki insānın o şeref ve fazīleti ki onunla asnāf-ı halktan bir cümleye fāik olmuş ancak Hakk subhānehu ve taᶜālānın maᶜrifetine olan māye-i istiᶜdādıdır ve maᶜrifetullāh ise dünyāda insānın sermāye-i cemāl ü kemāl ü fahridir ve āhirette onun ᶜudde ve zuhrudur. Ve şol maᶜrifete istiᶜdādı dahi ancak onun kalbi iledir ki cevārih-i zāhirelerinden dīger bir cāriha ile değildir, kaldı ki Hazret-i Allāh'a ᶜālim ve Allāh'a mütekarrib ve Allāh'a ᶜāmil ve Allāh'a sāᶜī ancak kalbdir ve dahi ᶜindallāhta ve ledünnünde mükāşef odur ve vücūd-ı insānda kāim olan cevārih-i zāhire vü bātıne kalbin hadem ve etbāᶜıdır ve birtakım ālāttır ki kalb onu istihdām eder ve mālik memlūkuna ve melik raᶜiyyesine istiᶜmāl ve istihdām ettiği gibi kalb onları istiᶜmāl ve istihdām eder. Ve bināen ᶜaleyh dīgerinden

sālim olursa ᶜindallāh makbūl ancak kalbdir. Ve gayrullāha müstagrak olursa Allāh'tan mahcūb odur ve dahi mutāleb odur ve muhātab odur ve muᶜāteb odur. Allāh'tan kurb ile müstaᶜidd olur, çün Zāt-ı Zü'l-Celāl onu mā-sivādan pāk tutup tāhir ve müzekkī eder, felāh bulur ve denes-i āsām ve desāis-i liʾām ile ālūde ve mülevves olursa haybet ve şekāvete düşüp hālik olur; hakīkaten Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mutīᶜ ve münkād odur.

[وإنما الذي ينتشر على الجوارح من العبادات أنواره وهو العاصي المتمرد على الله تعالى وإنما الساري إلى الأعضاء من الفواحش آثاره وبإظلامه واستنارته تظهر محاسن الظاهر ومساويه إذ كل إناء ينضح بما فيه وهو الذي إذا عرفه الإنسان فقد عرف نفسه وإذا عرف نفسه فقد عرف ربه وهو الذي إذا جهله الإنسان فقد جهل نفسه وإذا جهل نفسه فقد جهل ربه ومن جهل قلبه فهو بغيره أجهل إذ أكثر الخلق جاهلون بقلوبهم وأنفسهم وقد حيل بينهم وبين أنفسهم فإن الله يحول بين المرء وقلبه وحيلولته بأن يمنعه عن مشاهدته ومراقبته ومعرفة صفاته وكيفية تقلبه بين إصبعين مع أصابع الرحمن وأنه كيف يهوى مرة إلى أسفل السافلين وينخفض إلى أفق [8] الشياطين وكيف يرتفع أخرى إلى أعلى عليين ويرتقي إلى عالم الملائكة المقربين ومن لم يعرف قلبه ليراقبه ويراعيه ويترصد لما يلوح من خزائن الملكوت عليه وفيه فهو ممن قال الله تعالى فيه ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾[1] فمعرفة القلب وحقيقة أوصافه أصل الدين وأساس طريق السالكين]

Ve cevārihe ᶜādetten münteşir olan şeyʾ ancak onun envārıdır yaᶜnī kalbin yışığıdır[2] ve mālikü'l-mülke ᶜāsī dahi ancak odur ve fevāhişten aᶜzāya sārī olan şeyʾ kezālik onun āsārıdır ve onun izlām ve istināresiyle zāhirin mehāsin ve mesāvīsi zāhir olur, zīrā mesel-i meşhūrdur ki her bir inā onun içinde ne var ise onunla mütereşşıh olur, zāhirine çıkıp mütereşşıh olur demektir, yaᶜnī içinde su var ise zāhirinde dahi su görünür ve içinde yağ var ise zāhirinde yağ görünür ve içinde bal var ise dışında dahi bal görünür. Ve dahi kalb o nesnedir ki insān eger onu bildiyse nefsini bilmiş olur ve eger nefsini bilir, tanrısını dahi bilir yaᶜnī

1 "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir." Haşr, 59/19.

2 "Işık" kelimesinin ağız varyantı.

rabbisini tanır. Ve dahi kalb o nesnedir ki eger onu cehl edip bilmediyse kendi nefsini cehl eder, tanımaz ve nefsini tanımayan kimse rabbisini cehl edip bilmemiş olur. Ve kendi kalbine cāhil olan ādem elbette dīgerine dahi cāhil olması mukarrerdir, belki daha ziyāde echel ve nādān olur, hālbuki ekserü'n-nās kulūb ve enfüsüne cāhīl ve nādānlardır, kendi nefsleriyle onların mā-beynlerinde hāil vākiᶜ olmuştur, zīrā Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ādem ile kendi kalbi mā-beyninde hāil olur. Haylūleti dahi odur ki onu müşāhedesinden ve murākabe ve sıfātı maᶜrifetinden ve onun kalbi Rahmān'ın iki isbaᶜı beyninde olan takallübü keyfiyyetinin bilmekliğinden menᶜ eder yaᶜnī zāt-ı kibriyāsının müşāhedesinden dūr ve murākabesinden mahcūr ve sıfātı fehminden mahsūr ve memnūᶜ edip onun kalbi yed-i kudretinde nice mütekallib olduğunu bilmez olur ki bir kerre esfelü's-sāfilīn ve ufku'ş-şeyātīne nice münhevī ve mahfūd ve dīger kerre aᶜla'l-ᶜilliyyīn ve ᶜālem-i melāike-i mukarrebīne nice mürtefiᶜ ve menhūd olur, bilmez ki bu keyfiyyet-i takallübün tefsīr ve beyānıdır. Ve o kimse ki kendi kalbini bilip murākabe ve mürāᶜāt etmez ve hazāin-i melekūttan ona lāyıh ve müstefīd olan tecelliyātı tarassud ve ihtiyār etmez ve bunu bilmek için kendi kalbini yoklayıp aramaz ve min külli'l-vücūh ondan bī-haber kalıp tanımaz, tahkīkan o kimse hakklarında Zāt-ı Zü'l-Celāl ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّٰهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾[3] buyurduğu kesāndandır. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Haşr'ın on dokuzuncu āyetindendir. Hulāsa-i tefsīr-i āyette denilmiş ki "Ey müᵓminler, yehūd ve münāfık gibi Allāhu taᶜālānın emrini unutanlardan olmayın. Allāhu taᶜālā onların nefslerine kendilerine menfaᶜatli şeyi unutturdu, o gürūh haddi tecāvüz etmişlerdendir." Kaldı ki kalbin maᶜrifeti ve hakīkat-i evsāfını bilmek asl-ı dīn ve esās-ı tarīk-i sālikīndir.

[وإذ فرغنا من الشطر الأول من هذا الكتاب من النظر فيما يجري على الجوارح من العبادات والعادات وهو العلم الظاهر ووعدنا أن نشرح في الشطر الثاني ما

---

3 "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir." Haşr, 59/19.

يجري على القلب من الصفات المهلكات والمنجيات وهو العلم الباطن فلا بد أن نقدم عليه كتابين كتاباً في شرح عجائب صفات القلب وأخلاقه وكتاباً في كيفية رياضة القلب وتهذيب أخلاقه ثم نندفع بعد ذلك في تفصيل المهلكات والمنجيات فلنذكر الآن من شرح عجائب القلب بطريق ضرب الأمثال ما يقرب من الأفهام فإن التصريح بعجائبه وأسراره الداخلة في جملة عالم الملكوت مما يكل عن دركه أكثر الأفهام]

Ve çün işbu kitābın şatrından yaᶜnī nısfından fārig olduk, kitābdan murādı kırk kitāba cāmiᶜ olan *İhyāʾu ᶜUlūmi'd-Dīn* kitābının mecmūᶜudur, yaᶜnī vaktā ki cevārih üzerine ᶜibādāt ve ᶜādāttan cārī olup ona ᶜilm-i zāhir denilen umūrun nazarında tehzīb olunan şatr-ı evvelin zikr ve tafdīl ve beyānından fārig olduk o hāl ile ki kitābın şatr-ı sānīsinde kalb üzerine sıfāt-ı mühlike vü münciyeden cārī olup ona ᶜilm-i bātın denilen umūru şerh etmek dahi vaᶜd etmiş idik, lāzım geldi ki vaᶜdimizin incāzında o şatr-ı ahīri īrād ve sıfāt-ı mühlike vü münciyeden kalb-i beşerin üzerine cārī olan sanᶜatları şerh edelim ve lābüddür ki sıfāt-ı kalbin ve ahlākı ᶜacāibi şerhinde bir kitāb ve riyāzet-i kalbin keyfiyyeti ve ahlākının tehzībinde bir kitāb takdīm oluna sonra tafsīl-i mühlikāt ve münciyāt semtine mündefiᶜ olalım. İmdi darb-ı emsāl tarīkiyle ᶜacāib-i kalbden efhāma karīb olanların şerhlerini zikr etmeliyiz, zīrā kalbin ᶜacāibi ve ᶜālem-i melekūtun cümlesinde dāhil olan esrārın tasrīhi ekser-i efhām idrākinden ᶜāciz ve kāsır olan umūrun cümlesindendir, şöyle ki:

Beyānu Maᶜne'n-Nefsi ve'r-Rūhi ve'l-Kalbi ve'l-ᶜAkli Ve Mā Hüve'l-Murādu Hāzihi'l-Esāmī

[بيان معنى النفس والروح والقلب والعقل وما هو المراد بهذه الأسامي]

[اعلم أن هذه الأسماء الأربعة تستعمل في هذه الأبواب ويقل في فحول العلماء من يحيط بهذه الأسامي واختلاف معانيها وحدودها ومسمياتها وأكثر الأغاليط منشؤها الجهل بمعنى هذه الأسامي واشتراكها بين مسميات مختلفة ونحن نشرح في معنى هذه الأسامي ما يتعلق بغرضنا]

Nefs ve rūh ve kalb ve ᶜaklın maᶜnāsı beyānı ve bu esāmī ile murād ve maksad ne olduğunun mebhası budur: Sen ey tālib-i necāt, bil ve āgāh ol ki tahkīkan bu esmā-i erbaᶜa işbu bāblarda istiᶜmāl olunur ve bu esāmīye ihāta ve ihtilāf-ı maᶜānī vü hudūd ve müsemmeyātının maᶜrifetine şümūl eden ᶜulemā-yı fuhūl azdırlar yaᶜnī fuhūl-i ᶜulemādan az ᶜālim var ki bu maᶜānīnin fehmine idrāki vāsıl ve bu esāmī müsemmeyātına ᶜilmi muhīt ola, hālbuki ekser-i egālītin menşeᵓi bu esmāların cehl-i maᶜnāsıdır ve işbu esmānın müsemmeyāt-ı muhtelifenin beyninde olan iştirākinin keyfiyyetini bilmemek kaziyyesidir, biz isek işbu esāmīnin maᶜnāsına garazımıza müteᶜallik bulunanı şerh ediyoruz, şöyle ki:

[اللفظ الأول لفظ القلب وهو يطلق لمعنيين أحدهما اللحم الصنوبري الشكل المودع في الجانب الأيسر من الصدر وهو لحم مخصوص وفي باطنه تجويف وفي ذلك التجويف دم أسود هو منبع الروح ومعدنه ولسنا نقصد الآن شرح شكله وكيفيته إذ يتعلق به غرض الأطباء ولا يتعلق به الأغراض الدينية وهذا القلب موجود للبهائم بل هو موجود للميت ونحن إذا أطلقنا لفظ القلب في هذا الكتاب لم نعن به ذلك فإنه قطعة لحم لا قدر له وهو من عالم الملك والشهادة إذ تدركه البهائم بحاسة البصر فضلاً عن الآدميين]

Birinci lafz ki kalbin lafzıdır, iki maᶜnāya ıtlāk olunur: Birinci maᶜnāsı sadrın cānib-i yesārında müveddaᶜ olan sanavberiyyü'ş-şekl olan lahm-ı mücevveftir, böyle bir gūşttur, şekli sanavberin şekli gibidir, içi boştur yaᶜnī derūnu ve bātını hālī ve mücevveftir ve bir kıtᶜa-i mahsūsadır ve derūnunda yaᶜnī tecvīfinde siyāh kan vardır ki rūhun menbaᶜı ve maᶜdenidir. Lākin imdi biz onun şekl ve keyfiyyetinin şerhini kasd etmeyiz, çünkü garaz-ı etıbbāya müteᶜalliktir, agrāz-ı [9] dīniyye ona müteᶜallik olmaz. Bu kalb behāyimde dahi mevcūd olur, belki ölülerde yaᶜnī mevtāda dahi bulunur. Biz burada yaᶜnī işbu kitābda onun lafzını ıtlāk etsek biz onunla bu gūşt parçası murād etmeyiz yaᶜnī biz kalb dediğimiz vaktte kalbden murādımız bu maᶜnā değildir, çünkü bir kıtᶜa-i lahmdir ki onun bir kadri yoktur, ᶜalem-i mülk ü şehādettendir, benī ādem yalnız değil behāim bile onu hāssa-i basar ile idrāk ederler.

[والمعنى الثاني هو لطيفة ربانية روحانية لها بهذا القلب الجسماني تعلق وتلك اللطيفة هي حقيقة الإنسان وهو المدرك العالم العارف من الإنسان وهو المخاطب والمعاقب والمعاتب والمطالب ولها علاقة مع القلب الجسماني وقد تحيرت عقول أكثر الخلق في إدراك وجه علاقته فإن تعلقه به يضاهي تعلق الأعراض بالأجسام والأوصاف بالموصوفات أو تعلق المستعمل للآلة بالآلة أو تعلق المتمكن بالمكان وشرح ذلك مما نتوقاه لمعنيين أحدهما أنه متعلق بعلوم المكاشفة وليس غرضنا من هذا الكتاب إلا علوم المعاملة والثاني أن تحقيقه يستدعي إفشاء سر الروح وذلك مما لم يتكلم فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم فليس لغيره أن يتكلم فيه والمقصود أنا إذا أطلقنا لفظ القلب في هذا الكتاب أردنا به هذه اللطيفة وغرضنا ذكر أوصافها وأحوالها لا ذكر حقيقتها في ذاتها وعلم المعاملة يفتقر إلى معرفة صفاتها وأحوالها ولا يفتقر إلى ذكر حقيقتها]

Ve ikinci maᶜnā ise o dahi taᶜrīfi odur ki kalb bir latīfe-i rabbāniyye vü rūhāniyyeye ıtlāk olunur ki o latīfe işbu kalb-i cismāniyyeye taᶜalluku vardır ki hakīkat-i insān ancak o latīfedir ve insāndan müdrik ve ᶜālim ve ᶜārif odur ve dahi muhātab ve muᶜākab ve muᶜāteb ve mutāleb odur ki kalb-i cismānī ile onun ᶜalākası vardır ve vech-i ᶜalākasının idrākinde ekser-i halāyıkın ᶜukūlu mütehayyir olmuştur, zīrā onunla olan taᶜalluku ecsāma aᶜrāzın taᶜallukuna benzer ve dahi mevsūfāta evsāfın ve ālet ile müstaᶜmel olan kimsenin ālete ve mütemekkinin mekāna olan taᶜalluklarına muhākī ve müdāhīdir. Biz iki maᶜnā için onun şerhinden tevakkī ederiz: Birincisi onun şerhi ᶜulūm-ı mükāşefeye müteᶜalliktir ve bu kitābdan bizim garazımız ancak ᶜulūm-ı muᶜāmeledir. Ve ikincisi onun tahkīki sırr-ı rūhun ifşāsına müstedᶜīdir ve sırr-ı rūh ise rāz-ı mektūmdur, Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz onunla tekellüm etmemiştir ve efendimiz onunla tekellüm etmediği rāz-ı mektūmdan bahs ve tekellüm etmek dīgerine dahi mesāgı olmaz. Ve maksūd odur ki biz bu kitābda her ne vakt ki lafz-ı kalbi mutlakā zikr ve īrād ettik, ondan murādımız işbu latīfedir. Bizim garazımız onun evsāf ve ahvālinin zikridir, yoksa fī-zātihā hakīkatinin zikri değildir ki mevzūᶜ-ı bahsimiz bizim ᶜilm-i muᶜāmeledir ve ᶜilm-i muᶜāmele onun sıfāt ve ahvālinin maᶜrifetine müftekırdır, hakīkatinin zikrine müftekır değildir.

[اللفظ الثاني الروح وهو أيضاً يطلق فيما يتعلق بجنس غرضنا لمعنيين أحدهما جسم لطيف منبعه تجويف القلب الجسماني فينشر بواسطة العروق الضوارب إلى سائر أجزاء البدن وجريانها في البدن وفيضان أنوار الحياة والحس والبصر والسمع والشم منها على أعضائها يضاهي فيضان النور من السراج الذي يدار في زوايا البيت فإنه لا ينتهي إلى جزء من البيت إلا ويستنير به والحياة مثالها النور الحاصل في الحيطان والروح مثالها السراج وسريان الروح وحركته في الباطن مثال حركة السراج في جوانب البيت بتحريك محركه والأطباء إذا أطلقوا لفظ الروح أرادوا به هذا المعنى وهو بخار لطيف أنضجته حرارة القلب وليس شرحه من غرضنا إذ المتعلق به غرض الأطباء الذين يعالجون الأبدان فأما غرض أطباء الدين المعالجين للقلب حتى ينساق إلى جوار رب العالمين فليس يتعلق بشرح هذه الروح أصلاً المعنى الثاني هو اللطيفة العالمة المدركة من الإنسان وهو الذي شرحناه في أحد معاني القلب وهو الذي أراده الله تعالى بقوله ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ وهو أمر عجيب رباني تعجز أكثر العقول والأفهام عن درك حقيقته]

Ve ikinci lafz ise ki rūh idi, o dahi garazımızın cinsi müteᶜallakınca iki maᶜnāya ıtlāk olunur yaᶜnī ᶜulūm-ı muᶜāmele müteᶜallakātınca iki maᶜnāya ıtlāk olunur: Birincisi cism-i latīfe ıtlākıdır ki menbaᶜı kalb-i cismānīnin tecvīfidir ve ᶜurūk-ı davārib vāsıtalarıyla eczā-i bedene münteşir olur ve onun bedende cereyānı ve ondan aᶜzā üzerine envār-ı hayāt ve hiss ve basar ve semᶜ ve şemmin feyezānı hāne köşelerinde sirācdan deverān eden nūrun feyezānına benzer ki hāneden bir cüzᵓe varmaz illā ki onunla müstenīr olmaz yaᶜnī her ne mahalle varırsa onunla o mahal rūşenli olur. Ve hayātın misāli duvarlarda hāsıl olan nūr misālidir ve rūhun misāli sirācdır ve bātında rūhun sereyānı ve hareketi muharrikinin tahrīkiyle cevānib-i beytte sirācın hareketi misālindedir. Ve zümre-i etıbbā çün lafz-ı rūhu ıtlāk ederler, onunla bu maᶜnāyı murād ederler ki bir buhār-ı latīftir kalbin harāreti onu pişirip nuzc eder ve onun şerhi bizim garazımızdan değildir, çünkü bedeni muᶜālece eden etıbbānın garazı onunla müteᶜalliktir, Ammā dīni muᶜālece eden etıbbānın garazı yaᶜnī civār-ı Rabbü’l-ᶜālemīne münsāk olmak için kalbi tīmār eden etıbbā-i dīnin garazı ise aslā işbu rūhun şerhine müteᶜallik değildir. Ve ikinci maᶜnāsı yaᶜnī rūhun ikinci maᶜnāsı insāndan maᶜānī-i kalbde bizim şerh

ettiğimiz latīfe-i ʿālime ve müdrikedir ki maʿānī-i kalbin birisi idi ve Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾[4] demekle murād buyurduğu maʿnādır ki bir emr-i ʿacīb-i rabbānīdir ki hakīkati idrākinden ekser-i ʿukūl ü efhām ʿāciz ve kāsır kalır.

[اللفظ الثالث النفس وهو أيضا مشترك بين معان ويتعلق بغرضنا منه معنيان أحدهما أنه يراد به المعنى الجامع لقوة الغضب والشهوة [10] في الإنسان على ما سيأتي شرحه وهذا الاستعمال هو الغالب على أهل التصوف لأنهم يريدون بالنفس الأصل الجامع للصفات المذمومة من الإنسان فيقولون لا بد من مجاهدة النفس وكسرها وإليه الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم "أعدى عدوك نفسك التي بين جنبيك"]

Ve üçüncü lafz ise ki nefs idi, o dahi maʿānī-i müteʿaddide beyninde müşterek olup o maʿānīden bizim garazımıza iki maʿnā müteʿallik olur: Birincisi şerh-i ātī mūcebince onunla nevʿ-i beşerde gazab ve şehvete cāmiʿ olan kuvvet murād olunur. Ve ehl-i tasavvuf üzerine gālib olan istiʿmāl bu istiʿmāldir, çünkü nefsten benī ādemden sıfāt-ı mezmūmeyi cāmiʿ olan aslı murād ederler, derler ki nefsin mücāhede ve kesri lābüdd ve lāzımdır. Ve ʿaleyhi's-selām efendimizin "أعدى عدوك نفسك التي بين جنبيك"[5] diye sādır olan nass-ı ʿālīsi dahi buna işārettir ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi "Senin en ziyāde ʿadüvvün iki cenbeyn arasında olan senin nefsindir." Cenbeyn arasında olan nefs kuvve-i şehvet ve gazaba cāmiʿ olan asl olmak gerektir.

[المعنى الثاني هي اللطيفة التي هي الإنسان بالحقيقة وهي نفس الإنسان وذاته ولكنها توصف بأوصاف مختلفة بحسب اختلاف أحوالها فإذا سكنت تحت الأمر وزايلها الاضطراب بسبب معارضة الشهوات سميت النفس المطمئنة قال الله تعالى في مثلها ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (٢٧) ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾ والنفس بالمعنى الأول لا يتصور رجوعها إلى الله تعالى فإنها مبعدة عن الله وهي من حزب الشيطان وإذا لم يتم سكونها ولكنها صارت مدافعة للنفس الشهوانية ومعترضة

4 "De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir." İsrā, 17/85.

5 Suyūtī, *Şerhu İbn Māce*, 1/20; *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 3/992; *Feyzu'l-Kadīr*, 5/358.

عليها سميت النفس اللوامة لأنها تلوم صاحبها عند تقصيره في عبادة مولاه قال الله تعالى ﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾ وإن تركت الاعتراض وأذعنت وأطاعت لمقتضى الشهوات ودواعي الشيطان سميت النفس الأمارة بالسوء قال الله تعالى إخباراً عن يوسف عليه السلام أو امرأة العزيز ﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ وقد يجوز أن يقال المراد بالأمارة بالسوء هي النفس بالمعنى الأول فإذن النفس بالمعنى الأول مذمومة غاية الذم وبالمعنى الثاني محمودة لأنها نفس الإنسان أي ذاته وحقيقته العالمة بالله تعالى وسائر المعلومات]

Ve nefsimizin bizim garazımıza müteᶜallik olan ikinci maᶜnāsı ise o dahi bi'l-hakīka olan insān-ı latīfesidir yaᶜnī nefs bir latīfedir ki hakīkat-i insān ondan ᶜibārettir ki insānın nefsidir ve zātıdır lākin ihtilāf-ı ahvāl hasebiyle evsāf-ı muhtelife ile vasf olunur ki muᶜāraza-i şehevāt sebebi ile olan ıztırābı zāil olup emr-i rabbānī altında sākin olur ise ona nefs-i mutmaᵓinne tesmiye olunur, onun mislinde Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (٧٢) ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾[6] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Fecr'in yirmi yedinci ve yirmi sekizinci ve otuzuncu āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Müᵓmine mevti hālinde denir ki ey emīn ve mutmaᵓinne nefs, rabbin taᶜālānın niᶜmetine şākir ve ᶜibādet mihnetine sābir olduğun sebeb ile sen Allāhu taᶜālānın verdiği niᶜmetten rāzī, o dahi senden rāzī olduğunuz hālde Rabbin ᶜazze şānuhu tarafına rücūᶜ eyle." Ve kıyāmette Allāhu taᶜālā nefse buyurur ki ey nefs, benim sālih kullarım zümresine dāhil ol ve onlarla bile cennete gir. Maᶜnā-yı evvel ile olan nefs ise Zāt-ı Zü'l-Celāl'e rücūᶜu mutasavver olmaz, çünkü Allāhu taᶜālādan mübᶜide ve uzaktır, şeytān-ı laᶜīnin hizbindendir ve çün emr altında onun sükūnu tamām olmaz velākin nefs-i şehevāniyyeye müdāfiᶜ ve ona muᶜteriz olur, ona nefs-i levvāme tesmiye olunur, çünkü mevlāsının ᶜibādetinde taksīri vukūᶜunda sāhibine levm eder. Tebāreke ve taᶜālā ﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾[7] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Kıyāmet'in ikinci āye-

---

6 "(Allah şöyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!" (27)"Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" Fecr, 89/27-28.

7 "(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz)." Kıyāmet, 75/2.

tidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ve o nefs ile kasem ederim ki o tāᶜatten ne kadar ictihād ettiyse de yine nefsine dāimā taksīr ettin diye levm eder." Yā nefs-i mutmaᵓinnedir ki nefs-i emmāreyi levm eder ve eger iᶜtirāzı terk edip de muktezā-yı şehevāta izᶜān ve devāᶜī-i şeytāna itāᶜat eylerse ona nefs-i emmāre denilir ki yaramazlık ile pek çok emr edici nefs tesmiye olunur. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri yā Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmdan veyāhūd imreᵓe-i ᶜazīzden ihbāren buyurmuş ki ﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[8] Bu āyet-i kerīme sūre-i Yūsuf'un elli üçüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ben nefsimi hatā ve zelelden tebriye ve tenzīh etmem, zīrā nefs bi't-tabᶜ şehevāta māil olmakla maᶜsiyete emr edicidir meger ki rabbim celle şānuhu rahmetiyle bir kimseye ᶜismet eyleye. Tahkīk rabbim taᶜālā fiᶜle gelmeyen kasdı magfiret ve dilediğini ᶜismetiyle rahmet eder." Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın bu kelāmlardan murādı tezkiye-i nefs ve hāline ᶜucb olmayıp ᶜismet ve niᶜmet-i ilāhīden idüğünü beyān için bu kavl ile taᶜkīb etti. Ve dahi cāiz olur ki emmāre-i sūᵓ olan nefsten murād maᶜnā-yı evvel ile olan nefs ola yāᶜnī kuvve-i şehvet ü gazaba cāmiᶜ olan nefs ola, kaldı ki maᶜnā-yı evvel ile olan nefs gāye-i mezemmet ile mezmūmdur ve maᶜnā-yı sānī ile olan nefs ki emr altında sākin olan nefs-i mutmaᵓinne mahmūdedir çünkü insānın nefsidir, yaᶜnī zātı ve Hazret-i Zü'l-Celāl'e ᶜālim olan hakīkattir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve sāir maᶜlūmāta ᶜālim olan hakīkat odur.

[اللفظ الرابع العقل وهو أيضاً مشترك لمعان مختلفة ذكرناها في كتاب العلم والمتعلق بغرضنا من جملتها معنيان أحدهما أنه قد يطلق ويراد به العلم بحقائق الأمور فيكون عبارة عن صفة العلم الذي محله القلب والثاني أنه قد يطلق ويراد به المدرك للعلوم فيكون هو القلب أعني تلك اللطيفة ونحن نعلم أن كل عالم فله في نفسه وجود هو أصل قائم بنفسه والعلم صفة حالة فيه والصفة غير الموصوف والعقل قد يطلق ويراد به صفة العالم وقد يطلق ويراد به محل الإدراك أعني المدرك وهو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم "أول ما خلق الله العقل" فإن العلم عرض

8 "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi." Yūsuf, 12/53.

لا يتصور أن يكون أول مخلوق بل لابد وأن يكون المحل مخلوقاً قبله أو معه ولأنه لا يمكن الخطاب معه وفي الخبر أنه قال له تعالى أقبل فأقبل ثم قال له أدبر فأدبر الحديث]

Ve dördüncü lafz ise ki ᶜakl idi, o dahi kitāb-ı ᶜilmde zikr ettiğimiz vech üzere maᶜānī-i muhtelifeye müşterektir. Onun cümlesinden bizim garazımıza müteᶜallik ancak iki maᶜnādır: Birincisi ıtlāk olunup da ondan murād hakāyık-ı umūrun ᶜilmi ola ve o hālde mahalli kalb olan ᶜilmin sıfatından ᶜibāret olmuş olur. Ve ikincisi ıtlāk olunur da [11] onunla ᶜulūma müdrik olan şeyᵓ murād olunur ki o sūrette gönül olmuş olur, aᶜnī o latīfe demek olur. Ve biliriz ki tahkīkan her bir ᶜālim kendi nefsinde ona bir vücūh vardır ki o şeyᵓ asl olup ve nefsi ile kāimdir ve ᶜilm onda hulūl etmiş bir sıfattır ve sıfa ise mevsūfun gayrısıdır. Ve ᶜakl baᶜzen ıtlāk olunur ve onunla ᶜālimin sıfatı murād olunur ve baᶜzen dahi ıtlāk olunur ve onunla mahall-i idrāk murād olunur, aᶜnī müdrik murād olunur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلَ"[9] buyurduğu nass-ı celīl ile murād bu olur, zīrā ᶜilm ᶜarazdır, dīgeriyle kāimdir, evvel-i mahlūk olması mutasavver olmaz, belki mahall-i kıyāmı ondan evvel veyāhūd onunla berāber birlikte mahlūk olmak lāzım ve lābüddür, çünkü onunla tekellüm etmek mümkin değildir yaᶜnī ᶜaraz münferiden muhātab olmaz. Haberde gelmiş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ona "أقبل" yaᶜnī "İleriye gel" dedikte ileriye gelmiş ve "أدبر" yaᶜnī "geriye git" dediği vaktte geriye gitmiş. Ve bī-asl olmuş olsa nice muhātab oldu ve ne sūretle ileriye gelip geriye gitmiş olurdu ve bundan maᶜlūm oldu ki ᶜakl ile murād o müdrik olan nesnedir.

[فإذن قد انكشف لك أن معاني هذه الأسماء موجودة وهي القلب الجسماني والروح الجسماني والنفس الشهوانية والعلوم فهذه أربعة معان يطلق عليها الألفاظ الأربعة ومعنى خامس وهي اللطيفة العالمة المدركة من الإنسان والألفاظ الأربعة بجملتها تتوارد عليها فالمعاني خمسة والألفاظ أربعة وكل لفظ أطلق لمعنيين وأكثر العلماء قد التبس عليهم اختلاف هذه الألفاظ وتواردها فتراهم يتكلمون في الخواطر

---

9 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bārī*, 6/289; *Feyzu'l-Kadīr*, 4/510; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 8/59, no: 6087, sabit olmadığı belirtilmiş.

ويقولون هذا خاطر العقل وهذا خاطر الروح وهذا خاطر القلب وهذا خاطر النفس وليس يدري الناظر اختلاف معاني هذه الأسماء ولأجل كشف الغطاء عن ذلك قدمنا شرح هذه الأسامي وحيث ورد في القرآن والسنة لفظ القلب فالمراد به المعنى الذي يفقه من الإنسان ويعرف حقيقة الأشياء وقد يكنى عنه بالقلب الذي في الصدر لأن بين تلك اللطيفة وبين جسم القلب علاقة خاصة فإنها وإن كانت متعلقة بسائر البدن ومستعملة له ولكنها تتعلق به بواسطة القلب فتعلقها الأول بالقلب وكأنه محلها ومملكتها وعالمها ومطيتها ولذلك شبه سهل التستري القلب بالعرش والصدر بالكرسي فقال القلب هو العرش والصدر هو الكرسي ولا يظن به أنه يرى أنه عرش الله وكرسيه فإن ذلك محال بل أراد به أنه مملكة الإنسان والمجرى الأول لتدبيره وتصرفه فهما بالنسبة إليه كالعرش والكرسي بالنسبة إلى الله تعالى ولا يستقيم هذا التشبيه أيضاً إلا من بعض الوجوه وشرح ذلك أيضاً لا يليق بغرضنا فلنجاوزه]

Kaldı ki işbu tafsīlāt-ı meşrūhadan sana zāhir ve açık ve münkeşif oldu ki işbu esmānın maᶜnāları mevcūddur ki kalb-i cismānī ve rūh-ı cismānī ve nefs-i şehevāniyye ve ᶜulūmdur, işte bunlar dört maᶜnālardır ki ona elfāz-ı erbaᶜa ıtlāk olunur. Ve dahi beşinci maᶜnā dahi insāndan o latīfe-i ᶜalime vü müdrikedir ve bu elfāz bi-cümletihā ona mütevārid olmaktadır. Ve bu taᶜrīfe nazaran maᶜānī beş ve elfāz dörttür ve her bir lafz iki maᶜnāya ıtlāk olundu. Ve ᶜulemānın ekseri üzerine işbu elfāzın ihtilāf ve tevārüdü mültebis olup görürsün ki havātırda tekellüm ederler ve bu ᶜaklın hātırı ve bu rūhun hātırı ve bu nefsin hātırı ve bu kalbin hātırıdır derler ve nāzır işbu elfāzın ihtilāf-ı maᶜnālarını anlayamaz ve bundan keşf-i gıtā etmek için işbu esāmīnin şerhini biz takdīm ettik. Kurᵓān ve sünnette lafz-ı kalb her nerede gelmiş ise ondan murād ve maksad o maᶜnādır ki insāndan fehm ve hakīkat-i eşyāyı bilen latīfedir ki ona sadrda olan kalb ile tekennī edilmiş yaᶜnī onun künyesi kalb olumuş demektir, çünkü o latīfe ile kalbin cismi mā-beyninde bir ᶜalāka-i hāssa vardır ve bedenin sāir eczāsına egerçi müteᶜallik olup ona müstaᶜmel ise de lākin bedene taᶜalluku ancak kalbin vāsıtasıyladır ki onun ilk taᶜalluku kalbedir, sanki onun mahallidir ve memleket ve ᶜālem ve matiyyesidir ve onun için Sehl et-Tusterī kalbi ᶜarşa ve sadrı kürsīye teşbīh edip benzetmiş ki "Kalb ᶜarştır ve sadr kürsīdir" demiş ve ona zann olunmaya ki onu Allāh'a ᶜarş ve kürsī görmüş, zīrā o muhāldir, an-

cak onun memleketi ve tedbīr ve tasarrufuna ilk mecrā olduğunu onunla murād etmiştir ve bunlar ona nisbetle Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜarş ve kürsī gibidir. Ve bu teşbīh ancak onun baᶜzı vücūhu üzerine müstakīm olur, yaᶜnī kāffe-i vücūhu üzerine müstakīm olamaz, onun şerhi ise bizim garazımıza lāyık değildir, çünkü ᶜilm-i mükāşefedendir, ᶜilm-i muᶜāmeleye onun şerhi yakışmaz, artık ondan geçelim.

Beyānu Cünūdi'l-Kalbi

[بيان جنود القلب]

[قال الله تعالى ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ﴾ فلله سبحانه في القلوب والأرواح وغيرها من العوالم جنود مجندة لا يعرف حقيقتها وتفصيل عددها إلا هو ونحن الآن نشير إلى بعض جنود القلب فهو الذي يتعلق بغرضنا]

Ve kalbin cünūd ve cüyūşu ise onun taᶜrīf ve mebhası budur. Şöyle ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ﴾[10] Yaᶜnī senin Rabbin celle şānuhunun cünūdunu ancak kendisi bilir, başkası onları bilemez." Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Müddessir'in otuz birinci āyetindendir. O āyetin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki biz cehennem hāzinlerini öyle ᶜazīmü'l-cüsse, kaviyyü'l-bünye melekler kıldık (ki birisi defᶜaten bir eliyle yetmiş bin kimseyi cehennemde dilediği mekāna bırakmağa kādirdir) ve onların ᶜadedini on dokuz kıldık ki (onlar o kadar cinn ve insin taᶜzībine kādir olmazlar diye) küffār aldanalar tā ki ehl-i kitāb Kurᵓān'ı Tevrāt'a muvāfık bulup yakīnen tasdīk edeler ve ehl-i kitābın tasdīkiyle müᵓminlerin īmānı ziyāde ola ve ehl-i kitāb ve müᵓminler onun ᶜadedinde şekk etmeyeler. Ve kalblerinde şekk ve nifāk olanlar ve Mekke müşrikleri diyeler ki "Allāhu taᶜālā bu ᶜaded-i garīb meseliyle ne şeyᵓ murād etti?" Bunun gibi Allāhu taᶜālā dilediğini hizlāna ilkā ve dilediğini rāh-ı rāsta hidāyet eder. Rabbin celle şānuhu ehl-i nārı taᶜzīb için halk ettiği zebāniyye meleklerinin ᶜadedini ancak

---

10 "Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır." Müddessir, 74/31.

kendi bilir, kimse onu taᶜdāda kādir olmaz. Ve o sefer ancak insānlar için tezkire ve mevᶜizadır, kaldı ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜavālimden kulūb ve ervāh ve dīgerlerinde cünūd-ı mücennedesi vardır ki onların hakīkatlerini [12] ve ᶜadedlerinin keyfiyyetlerini ancak o bilir, başkası bilemez. İmdi biz kalbin baᶜzı cünūduna işāret edelim ki garazımıza müteᶜallik olur:

[وله جندان جند يرى بالأبصار وجند لا يرى إلا بالبصائر وهو في حكم الملك والجنود في حكم الخدم والأعوان فهذا معنى الجند فأما جنده المشاهد بالعين فهو اليد والرجل والعين والأذن واللسان وسائر الأعضاء الظاهرة والباطنة فإن جميعها خادمة للقلب ومسخرة له فهو المتصرف فيها والمردد لها وقد خلقت مجبولة على طاعته لا تستطيع له خلافاً ولا عليه تمرداً فإذا أمر العين بالانفتاح انفتحت وإذا أمر الرجل بالحركة تحركت وإذا أمر اللسان بالكلام وجزم الحكم به تكلم وكذا سائر الأعضاء]

Onun yaᶜnī kalbin iki sınıf cünūd ve leşkeri vardır, bir cündī gözlerle görünür ve dīger cündī ancak basāir ile görünür ki ebsār ile görünmez ve kalb sultān ve melik hükmündedir ve cünūd ve cüyūşu ona hademe ve aᶜvān hükmündedir, işte cündün maᶜnāsı budur. Ve gözlerle görünen cünūdu el ve ayak ve göz ve kulak ve lisān ve sāir aᶜzā-i zāhire vü bātınedir ki cemīᶜisi ᶜale't-tahkīk ona hizmetçi ve müsahhar ve münkād ve fermān-berlerdir ki onlara mutasarrıf odur ve onları terdīd eden odur, ezelden onun tāᶜati üzerine māye-i sirişti yoğrulup mecbūl olmuş, yaᶜnī fıtratı tāᶜat ve inkıyādı üzerine mecbūlen yaratılmış ki bu aᶜzā ve cevārih bir nesnede ona muhālefet etmeğe ve üzerine temerrüd ve ᶜisyān eylemeğe müstatīᶜ ve muktedir olamazlar, meselā açılmak ile göze emr eder ise açılır ve hareket ile ayağa hükm eylerse hareket eder ve söyleşmeğe söz ile lisāna emr edip onunla hükmü cezm ederse söyler ve sāir aᶜzā dahi böylecedir.

[وتسخير الأعضاء والحواس للقلب يشبه من وجه تسخير الملائكة لله تعالى فإنهم مجبولون على الطاعة لا يستطيعون له خلافاً بل لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون وإنما يفترقان في شيء وهو أن الملائكة عليهم السلام عالمة بطاعتها وامتثالها والأجفان تطيع القلب في الانفتاح والإنطباق على سبيل التسخير

ولا خبر لها من نفسها ومن طاعتها للقلب وإنما افتقر القلب إلى هذه الجنود من حيث افتقاره إلى المركب والزاد لسفره الذي لأجله خلق وهو السفر إلى الله سبحانه وقطع المنازل إلى لقائه فلأجله خلقت القلوب قال الله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ وإنما مركبه البدن وزاده العلم وإنما الأسباب التي توصله إلى الزاد وتمكنه من التزود منه هو العمل الصالح]

Ve kalbe aᶜzā ve havāssın teshīri bir vechten Zāt-ı Zü'l-Celāl'e melāikenin teshīrine benzer ki melāike-i kirām tāᶜat üzerine mecbūl olup ona bir muhālefete müstatīᶜ ve muktedir olamazlar, belki onlara emr ettiğini onlar ona ᶜisyān etmezler, meᵓmūru bulundukları umūru işlerler, ondan ancak bir şeyde iftirāk ederler yaᶜnī müşābehetçe yalnız bir şeyde müfterık olup benzemezler ki melāike-i kirām ᶜaleyhimü's-selām ona olan tāᶜat ve imtisāllerine ᶜālim ve dānālardır ve aᶜzā ve cevārih-i kalbe olan tāᶜat ve inkıyādlarını bilmezler ki göz kapağı açılıp kapanmakta ᶜalā-sebīli't-teshīr kalbe mutīᶜ olup lākin kendi kendinden ve kalbe olan itāᶜat ve inkıyādından bī-haberdir. Ve kalb bu cünūda iftikārı ancak ona mahlūk bulunduğu yaᶜnī sebeb-i hilkati olan sefer için muhtācı bulunduğu merkeb ve zādın zarūreti haysiyyetledir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sefer ve likāsına katᶜ-ı menāzil için yaratılmış ve bu seferde elbette bir merkeb ve zāda muhtācdır, çünkü bu sefer için kulūb halk olunmuştur. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾[11] Yaᶜnī "Ben cinn ve insi ancak bana ᶜibādet etmek için halk etmişim." Ve merkebi ancak beden ve zādı ᶜilmdir ve zāda onu īsāl ve ondan tezevvüd etmekten onu temkīn eden esbāb dahi ancak ᶜamel-i sālihtir.

[وليس يمكن العبد أن يصل إلى الله سبحانه ما لم يسكن البدن ولم يجاوز الدنيا فإن المنزل الأدنى لا بد من قطعه للوصول إلى المنزل الأقصى فالدنيا مزرعة الآخرة وهي منزل من منازل الهدى وإنما سميت دنيا لأنها أدنى المنزلتين فاضطر إلى أن يتزود من هذا العالم فالبدن مركبه الذي يصل به إلى هذا العالم فافتقر إلى تعهد البدن وحفظه وإنما يحفظ البدن بأن يجلب إليه ما يوافقه من الغذاء وغيره وأن يدفع عنه ما ينافيه من أسباب الهلاك فافتقر لأجل جلب الغذاء إلى جندين باطن وهو

---

11 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zāriyāt, 51/56.

الشهوة وظاهر وهو اليد والأعضاء الجالبة للغذاء فخلق في القلب من الشهوات ما احتاج إليه وخلقت الأعضاء التي هي آلات الشهوة فافتقر لأجل دفع المهلكات إلى جندين باطن وهو الغضب الذي به يدفع المهلكات وينتقم من الأعداء وظاهر وهو اليد والرجل للذين بهما يعمل بمقتضى الغضب وكل ذلك بأمور خارجة فالجوارح من البدن كالأسلحة وغيرها ثم المحتاج إلى الغذاء ما لم يعرف الغذاء لم تنفعه شهوة الغذاء وإلفه فافتقر للمعرفة إلى جندين باطن وهو إدراك السمع والبصر والشم واللمس والذوق وظاهر وهو العين والأذن والأنف وغيرها وتفصيل وجه الحاجة إليها ووجه الحكمة فيها يطول ولا تحويه مجلدات كثيرة وقد أشرنا إلى طرف يسير منها في كتاب الشكر فليقتنع به]

Ve beden durup dünyāyı tecāvüz etmedikçe kul Zāt-ı Zü'l-Celāl'e vāsıl olamaz, zīrā bunlarla vusūlü mümkin olmaz, çünkü menzil-i baᶜīde vāsıl olmak için menzil-i karībin katᶜı lāzımdır. İşte dünyā āhiretin mezraᶜasıdır ve menāzil-i hedyden bir menziledir çünkü edne'l-menzileteyn olduğu haysiyyetle ancak dünyā ile tesmiye olunmuştur ve bu cihetle insān bu ᶜālemden mütezevvid olmağa mecbūr ve muztarr oldu ve bināen ᶜaleyh ten ve beden onun merkebidir ki onunla bu ᶜāleme vusūl bulur. Ve çün bu ᶜāleme ālet īsāli beden oldu, bedenin hıfz ve taᶜahhüdüne dahi müftekır oldu ve bedenin hıfzı ise ancak gıdādan ve sāireden ona muvāfık bulunan nesnenin celbi ve esbāb-ı helākten ona münāfī olan nesnenin defᶜi ile olur ve bu yüzden celb-i gıdā ve levāzım-ı sāire için iki cünde müftekır olur: biri bātınīdır ki şehvettir ve dīgeri zāhirīdir ki gıdāya cālib olan el ve aᶜzā-i calibedir ve bināen ᶜaleyh kalbde şehevāttan muhtācı bulunduğu şeyʾ halk oldu ve ālāt-ı şehvet olan aᶜzā dahi yaradıldı. Ve dahi defᶜ-i mühlikāt için kezālik iki cünde muhtāc oldu: birisi bātınī ki onunla mühlikātı defᶜ ve aᶜdādan intikāmı ahz eden hışım ve gazabdır ve dīgeri zāhirī ki gazab muktezāsınca ᶜamel eden el ve ayak ve lisāndır ve bunlar cemīᶜisi umūr iledir, kaldı ki bedenden cevārih esliha ve ālāt gibidir. Ve gıdāya muhtāc olan zāt gıdāyı bilmedikçe şehvet-i gıdā ona bir fāide ve nefᶜ vermez ve maᶜrifet-i gıdā için kezālik iki cünde muztarr ve müftekır oldu: Birisi bātınī ki idrāk, semᶜ ve basar ve şemm ve lems ve zevktir ve dīgeri zāhirī ki göz ve kulak ve burun ve ağız ve sāir aᶜzādır. Ve bunlara vech-i hācetin tafsīli ve vech-i

hikmetin taᶜrīf ve tebyīni uzun bahstir, mücelledāt-ı kesīreye sığmaz lākin biz şükrün kitābında onun bir taraf-ı yesīrine işāret [13] etmişiz, onunla kanāᶜat olunsun.

[فجملة جنود القلب تحصرها ثلاثة أصناف صنف باعث ومستحث إما إلى جلب النافع الموافق كالشهوة وإما إلى دفع الضار المنافي كالغضب وقد يعبر عن هذا الباعث بالإرادة والثاني هو المحرك للأعضاء إلى تحصيل هذه المقاصد ويعبر عن هذا الثاني بالقدرة وهي جنود مبثوثة في سائر الأعضاء لا سيما العضلات منها والأوتار والثالث هو المدرك المتعرف للأشياء كالجواسيس وهي قوة البصر والسمع والشم والذوق واللمس وهي مبثوثة في أعضاء معينة ويعبر عن هذا بالعلم والإدراك ومع كل واحد من هذه الجنود الباطنة جنود ظاهرة وهي الأعضاء المركبة من الشحم واللحم والعصب والدم والعظم التي أعدت آلات لهذه الجنود فإن قوة البطش إنما هي بالأصابع وقوة البصر إنما هي بالعين وكذا سائر القوى ولسنا نتكلم في الجنود الظاهرة أعني الأعضاء فإنها من عالم الملك والشهادة وإنما نتكلم الآن فيما أيدت به من جنود لم تروها]

Mā-hāsal cünūd-ı kalbi üç sınıf hasr eder, yaᶜnī mārrü'l-beyān olan cünūd-ı kalbiyye üç sınıfa münhasırdır ki bir sınıf bāᶜis ve müstehisstir yā celb-i menāfiᶜ-i muvāfıka hass eder ki şehvet gibi veyā defᶜ-i mazarrāt-ı münāfīye ki gazab gibi ve bu sınıf bāᶜis ve müstehisse baᶜzen irāde dahi taᶜbīr olunur. Ve sınf-ı sānī işbu mekāsıdın tahsīline aᶜzāya olan muharriktir ki bu sınf-ı sānīye dahi kudret taᶜbīr olunmuş. Bu kudret ise aᶜzā-i sāirede cünūd-ı mebsūse vü müteferrikadır lā-siyyemā ondan ᶜadālāt ve evtārda ("ᶜadalāt"ᶜadale"nin cemᶜidir ve "ᶜadale" fetehāt ile sinirli ettir ve her bir ᶜasabda olan lahm-ı müctemiᶜaya dahi ıtlāk olunmuş) yaᶜnī bi'l-husūs evtār ve sinirli etlerde dağınıktır. Ve üçüncü sınıf eşyāya müteᶜarrif olan müdriktir ki cevāsīs gibi onlar kuvve-i basar ve semᶜ ve şemm ve zevk ve lemstir ve bu kuvvet dahi aᶜzā-i muᶜayyenede dağınıktır ve buna dahi ᶜilm ve idrāk taᶜbīr olunmuştur. Ve bu cünūd-ı bātınenin her birisiyle cünūd-ı zāhire vardır ki şahm ve lahm ve ᶜasab ve dem ve ᶜazmdan mürekkeb ve bu cünūda ālāt olarak iᶜdād olunan aᶜzādır, zīrā batşın kuvveti ancak parmaklar iledir ve kuvve-i basar dahi göz iledir ve kuvā-yı sāire dahi böyledir. Biz şimdi cünūd-ı zāhire yaᶜnī

aᶜzā-i zāhirede tekellüm etmeyiz, çünkü mülk ve şehādet ᶜālemindendir, biz ancak o aᶜzāya müʾeyyid olan cünūd-ı gayr-i merʾiyyede tekellüm ediyoruz.

[وهذا الصنف الثالث وهو المدرك من هذه الجملة ينقسم إلى ما قد أسكن المنازل الظاهرة وهي الحواس الخمس أعني السمع والبصر والشم والذوق واللمس وإلى ما أسكن منازل باطنة وهي تجاويف الدماغ وهي أيضاً خمسة فإن الإنسان بعد رؤية الشيء يغمض عينه فيدرك صورته في نفسه وهو الخيال ثم تبقى تلك الصورة معه بسبب شيء يحفظه وهو الجند الحافظ ثم يتفكر فيما حفظة فيركب بعض ذلك إلى البعض ثم يتذكر ما قد نسيه ويعود إليه ثم يجمع جملة معاني المحسوسات في خياله بالحس المشترك بين المحسوسات ففي الباطن حس مشترك وتخيل وتفكر وتذكر وحفظ ولولا خلق الله قوة الحفظ والفكر والذكر والتخيل لكان الدماغ يخلو عنه كما تخلو اليد والرجل عنه فتلك القوى أيضاً جنود باطنة وأماكنها أيضاً باطنه فهذه هي أقسام جنود القلب وشرح ذلك بحيث يدركه فهم الضعفاء بضرب الأمثلة يطول ومقصود مثل هذا الكتاب أن ينتفع به الأقوياء والفحول من العلماء ولكنا نجتهد في تفهيم الضعفاء بضرب الأمثلة ليقرب ذلك من أفهامهم]

Ve bu sınf-ı sālis ki bu cümleden müdrik idi iki kısma münkasım olur: Bir kısmı menāzil-i zāhirede iskān olunan havāss-ı hamsedir yaᶜnī semᶜ ve basar ve şemm ve zevk ve lemstir ve kısm-ı sānīsi menāzil-i bātınede iskān olunan hiss-i müşterek ve tahayyül ve tefekkür ve tezekkür ve hıfzdır ki tecāvīf-i dimāgdır. Bunlar dahi beştir, zīrā insān bir nesneyi gördükten sonra gözü yumarsa kendi nefsinde onun sūretini idrāk eder ki hayāldir, ondan sonra o sūret kendisiyle cünd-i hāfız sebebiyle mahfūz ve bākī kalır ve ondan sonra hıfz ettiği şeyde tefekkür eder ve baᶜzısını baᶜzına terekküb eyler ve ondan sonra unuttuğu nesneyi tezekkür eder ve o dahi ona ᶜavdet eder ve ondan sonra mahsūsāt beyninde olan hiss-i müşterek ile cümle maᶜānī-i mahsūsātı kendi hayālinde cemᶜ eder, kaldı ki bātında hiss-i müşterek ve tahayyül ve tefekkür ve tezekkür ve hıfz vardır. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri kuvve-i hıfz ve fikr ve zikr ve tahayyülü halk etmemiş olsaydı el ve ayak ondan hālī kaldığı gibi dimāg dahi ondan hālī kalırdı. Kuvā dahi kezālik cünūd-ı bātınedir ve emkinesi dahi bātınedir. İşte cünūd-ı kalbin aksā-

mı bunlardır ve darb-ı emsāl ile onu zuᶜafā fehm edecek rāddede şerhi uzun olur ve bu gibi kitābın maksūdu onunla ᶜulemādan fuhūl ve akviyā müntefiᶜ olacak şeydir lākin biz darb-ı emsile ile tefhīm-i zuᶜāfāya ictihād edelim tā ki efhāmlarından karīb ola.

Beyānu Emsileti'l-Kalbi Maᶜa-Cünūdihi'l-Bātıneti

[بيان أمثلة القلب مع جنوده الباطنة]

[اعلم أن جندي الغضب والشهوة قد ينقادان للقلب انقياداً تاماً فيعينه ذلك على طريقه الذي يسلكه وتحسن مرافقتهما في السفر الذي هو بصدده وقد يستعصيان عليه استعصاء بغي وتمرد حتى يملكاه ويستبعداه وفيه هلاكه وانقطاعه عن سفره الذي به وصوله إلى سعادة الأبد وللقلب جند آخر وهو العلم والحكمة والتفكر كما سيأتي شرحه وحقه أن يستعين بهذا الجند فإنه حزب الله تعالى على الجندين الآخرين فإنهما قد يلتحقان بحزب الشيطان فإن ترك الاستعانة وسلط على نفسه جند الغضب والشهوة هلك يقيناً وخسر خسراناً مبيناً وذلك حالة أكثر الخلق فإن عقولهم صارت مسخرة لشهواتهم في استنباط الحيل لقضاء الشهوة وكان ينبغي أن تكون الشهوة مسخرة لعقولهم فيما يفتقر العقل إليه ونحن نقرب ذلك إلى فهمك بثلاثة أمثلة]

Cünūd-ı bātıne ile emsile-i kalbin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki gazab ve şehvet cündleri baᶜzen kalbe inkıyād-ı tāmm ile mutīᶜ ve münkād olurlar ve bu inkıyādları onun sālik bulunduğu tarīkin üzerine ona muᶜīn ve yāver olurlar ve sadedinde bulunduğu seferde dahi onların mürāfakatları güzel olur. Ve baᶜzen dahi kalbe ikisi istiᶜsā-i bagy u temerrüd ile tugyān ve ᶜisyānlık ederler, tā ki ona mālik olurlar ve onu müstebᶜad edip [14] istirkāk ederler ve helāki ondadır ve saᶜādet-i ebediyyeye mūsılı olan seferden inkıtāᶜı dahi onunladır. Ve kalb için dīger bir cünd vardır ki ᶜilm ve hikmet ve tefekkürdür, nitekim şerhi gelcektir ve hakkı odur ki bu cünd ile istiᶜāne ede, zīrā cündeyn-i āhereyn üzerine meᵓmūr bir hizbulllāhtır, çünkü onlar yaᶜnī cünd-i gazab u şehvet baᶜzen hizb-i şeytāna mültehık olurlar ve eger bununla yaᶜnī cünd-i ᶜilm ve hikmet ve tefekkürle istiᶜāneyi terk edip kendi nefsine cünd-i gazab u şehveti musallat eylerse lā-mahāle yakī-

nen hālik olur ve hüsrān-ı mübīn ü zāhir ile hāsir ve ziyānlı olur ve bu hālet ise ekser-i halkın hāletidir, zīrā onların ʿukūlü kazā-i şehvet için istinbāt-ı hīleye kendi şehvetlerine müsahhar olmuştur, hālbuki ʿaklları ona müftekır bulunduğu nesnede hemīşe şehvetleri ʿakla müsahhar olmak iktizā ederdi ki lāyıkı odur. Ve üç misāl ile biz bunu senin fehmine takrīb ederiz:

[المثال الأول أن نقول مثل نفس الإنسان في بدنه أعني بالنفس اللطيفة المذكورة كمثل ملك في مدينته ومملكته فإن البدن مملكة النفس وعالمها ومستقرها ومدينتها وجوارحها وقواها بمنزلة الصناع والعملة والقوة العقلية المفكرة له كالمشير الناصح والوزير العاقل والشهوة له كالعبد السوء يجلب الطعام والميرة إلى المدينة والغضب والحمية له كصاحب الشرطة والعبد الجالب للميرة كذاب مكار خداع خبيث يتمثل بصورة الناصح وتحت نصحه الشر الهائل والسم القاتل وديدنه وعادته منازعة الوزير الناصح في آرائه وتدبيراته حتى لا يخلو من منازعته ساعة كما أن الوالي في مملكته إذا كان مستغنياً في تدبيراته بوزيره مستشيراً له ومعرضاً عن إشارة هذا العبد الخبيث مستدلاً بإشارته في أن الصواب في نقيض رأيه أدبه صاحب شرطته وساسه لوزيره وجعله مؤتمراً له مسلطاً من جهته على هذا العبد الخبيث وأتباعه وأنصاره حتى يكون العبد مسوساً لا سائساً ومأموراً مدبراً لا أميراً مدبراً استقام أمر بلده وانتظم العدل بسببه فكذا النفس متى استعانت بالعقل وأدبت بحمية الغضب وسلطتها على الشهوة واستعانت بإحداهما على الأخرى تارة بأن تقلل مرتبة الغضب وغلوائه بمخالفة الشهوة واستدراجها وتارة بقمع الشهوة وقهرها بتسليط الغضب والحمية عليها وتقبيح مقتضياتها اعتدلت قواها وحسنت أخلاقها ومن عدل عن هذه الطريقة كان كمن قال الله تعالى فيه ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ﴾ وقال تعالى ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾ وقال عز وجل فيمن نهى النفس عن الهوى ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (٤٠) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ وسيأتي كيفية مجاهدة هذه الجنود وتسليط بعضها على بعض في كتاب رياضة النفس إن شاء الله تعالى]

Birinci misāli odur ki sen diyesin ki bedende insānın nefsi yaʿnī taʿrīf-i mütekaddimde mezkūr olan latīfe bir pādişāha benzer ki kendi memleketinde ve pāyitahtında olup zīr-destānına hükümrānlık eder, zīrā beden nefsin memleketi ve ʿālem ve müstekarr ve medīnetidir ve

onun cevārih ve kuvāsı ona sunnāᶜ ve ᶜamelenin menzilelerindedirler ve kuvve-i ᶜakliyye-i müfekkiresi dahi ona bir müşīr-i nāsıh ve vezīr-i ᶜākıl gibidir ve şehvet dahi ona uzak yerden taᶜām ve zahīre ve zādı nakl eden yaramaz bir ᶜabd-i sūᵓ gibidir ki medīneye etᶜime ve zādı taşıyor ve gazab ve hamiyyet dahi ona sāhib-i şurta gibidir. Taᶜām ve zādı nakl eden kul ise yalancı ve mekkār ve habīs ve hudᶜa-kār olup hemīşe sūret-i nāsıhta ona mütemessil olur yaᶜnī nefsini emīn ve sādık ve müstakīm gösterir ve zāhirde gösterdiği nush ve pendi altında şerr-i hāil ve semm-i kātil vardır ve onun ᶜādeti ise hemīşe vezīr-i nāsıh ile onun ārā ve tedābīrinde münāzaᶜa eder, münāzaᶜasından bir sāᶜat hālī kalmaz, nitekim vālī kendi memleketinde vezīr ve müşīrinin tedbīrleriyle idāre-i memleketinde ārā ve tedābīrinde müstagnī olup da işbu ᶜabd-i habīsin işāretinden muᶜrız ve işāretlerinin delāletleriyle emr-i savāb onun reᵓyi nakīzinde ve hilāfında olduğuna bi’l-iᶜtikād onun sāhib-i şurtası vesātatıyla onu teᵓdīb ve vezīrine münkād ve vezīrinin emrine müᵓtemir ve cihetinden bu ᶜabd-i habīs ve aᶜvānı ile ensārı üzerlerine musallat ettirip tā ki o ᶜabdi ona münkād ve fermān-ber ve müᵓeddeb ve ona meᵓmūr ve taht-ı tedbīrinde müstahdem kılıp onu āmir ve müdebbir komaz ki bu idāre ile kendi memleketin emri muntazam ve müstakīm ve ᶜadāleti kāim ve muᶜazzam olup bu sebebiyle rāhat ve āsāyiş-i halk mükemmel olur. İşte nefs dahi vaktā ki ᶜakl ile istiᶜāne ve hamiyyet-i gazabla müᵓeddeb olarak şehvet üzerine onu taslīt ve biri ile dīgeri üzerine istiᶜāne ederek bir kerrede mertebe-i gazabı taklīl ve onun gulüvv ve tecāvüzünü şehvetin muhālefeti ile ve inhirāf-i istidrācı ile menᶜ ve taᶜdīl ve dīger kerrede ona hamiyyet-i gazabın taslīti ile şehvetini kahr ve menᶜ ve muktezayātını takbīh eder, onun yaᶜnī nefsin kuvāsı muᶜtedil ve güzel olur ve hem dahi ahlākı raᶜnā ve hasīn olur. Ve kim ki bu tarīkten meyl ve ᶜudūl eder, o kimseye benzer ki onun hakkında tebāreke ve taᶜālā tarafından ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ﴾[12] buyurulmuş. Bu āyet-i kerīme sūre-i Cāsiye’nin yirmi ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Nazar eder misin o kimseye ki hevāsını kendiye ilāh ittihāz etti. Ve bu hāl ile ᶜākıbeti nār

---

12 “Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?”Cāsiye, 45/23.

olacağını bilirken Allāhu taᶜālā onu hizlāna endāhte edip kulağına ve kalbine mühr vazᶜ eder ki kelām-ı hakkı işitmeye ve gözü üzerine perde çeker ki nazar-ı iᶜtibār ile bakıp taᶜakkul etmeye, öyle olunca bundan sonra onu tarīk-i hidāyete kim irşād edebilir Āyā mütenassıh olmaz mısınız?" Ve dahi o kimse gibi olur ki Allāhu taᶜālā onun hakkında ﴿وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾[13] buyurmuştur. Bu nass-ı celīl sūre-i Aᶜrāf'ın yüz yetmiş beşinci āyetindendir. O āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger biz murād edeydik o kimseyi suhuf-ı İbrāhīm ve ism-i aᶜzam sebebiyle menāzil-i ebrār derecesine refᶜ ederdik velākin o kimse denāᵓetiyle zemīn tarafına yaᶜnī süfliyyete meyl ve rüşvetle hevāsına ittibāᶜ eyledi. Onun misāli şol kelb misālidir ki eger hamle ile kovarsan da ve kendi hāline bırakırsan da dilini çıkarıp solur. Bu misāl ki beyān olundu, bizim āyetlerimizi tekzīb edenlerin misālidir, sen onlara bu kıssayı haber ver ki şāyed onu fikr edip müttaᶜiz olalar." Ve dahi hevāydan nefsi nehy edenin hakkında Cenāb-ı Hakk buyurmuş ki ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (٤٠) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾[14] Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Nāziᶜāt'ın otuz dokuzuncu ve kırkıncı āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ve ammā o kimse ki mevkıf-ı ᶜibādette birisinin ᶜindinde hāzır olacağını bilip ve ondan korkup nefsini hevā ve şehevātından nehy ede, onun menzil ve karārgāhı cennettir." Ve bu cünūdun keyfiyyet-i mücāhedeleri ve baᶜzılarına baᶜzının keyfiyyet-i taslītleri inşāallāhu taᶜālā riyāzatü'n-nefs kitābında vārid olacaktır.

[المثال الثاني اعلم أن البدن كالمدينة والعقل أعني المدرك من الإنسان كملك مدبر لها وقواه المدركة من الحواس الظاهرة والباطنة كجنوده وأعوانه وأعضاؤه كرعيته والنفس الأمارة بالسوء التي هي الشهوة والغضب كعدو ينازعه في مملكته ويسعى في إهلاك رعيته فصار بدنه كرباط وثغر ونفسه كمقيم فيه مرابط فإن هو

13 "Kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur." Aᶜrāf, 7/176.

14 "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır." Nāziāt, 79/40-41.

جاهد عدوه وهزمه وقهره على ما يحب حمد أثره وإذا عاد إلى الحضرة كما قال الله تعالى [15] ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً﴾ وإن ضيع ثغره وأهمل رعيته ذم أثره فانتقم منه عند الله تعالى فيقال له يوم القيامة يا راعي السوء أكلت اللحم وشربت اللبن ولم تأو الضالة ولم تجبر الكسير اليوم أنتقم منك كما ورد في الخبر وإلى هذه المجاهدة الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم "رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ"]

Ve ikinci misāli ise o dahi budur ki beden bir medīne gibidir yaᶜnī ten-i insān ve bedeni bir memlekete benzer ve ᶜakl ise yaᶜnī insāndan müdrik olan nesne ise o dahi memleketinin şāhı gibidir ki umūr-ı memleketi o görüp ona tedbīr eder. Ve havāss-ı zāhire vü bātıneden kuvā-yı müdrikesi şāhın cünūd ve aᶜvānı gibidir ve bedenin aᶜzāsı şāhın raᶜiyyesi gibidir ve yaramazlığa āmir olan nefs-i emmāresi ki şehvet ve gazabdır, o dahi şāhın memleketinde onun ᶜadüvv ve münāziᶜi gibidir ki raᶜiyyesinin ihlākine saᶜy eder çalışır, artık bu sūrette beden ona sagr ve ribāt gibidir ve kendi nefsi dahi onda murābıt gider. Eger ᶜadüvv ile cihād edip sevgilisinden onu kahr eder kaçırır ise yaᶜnī sevdiği nesneden makhūr ederek kaçırır ise hazrete ᶜavdet ettiği vaktte onun eseri mahmūd olur, nitekim Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً﴾[15] Bu nāss-ı ᶜālī sūre-i Nisā'nın doksan üçüncü āyetindendir. Bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Müᵓminlerden zarūret ve ᶜözr sāhibi olmayıp gazādan batāᵓetle kāᶜidler fī sebīlillāh māl ve nefsleriyle cihād edenlerle berāber olmazlar. Māl ve nefsleriyle cihād edenlere ᶜözr ile kāᶜidler üzerine Allāhu taᶜālā bir derece fazīlet ihsān eyledi." Hakk celle ve celle ve ᶜalā mücāhid ve maᶜzūr kāᶜidin küllīsine imānları sebebiyle cennet vaᶜd eyledi. Allāhu ᶜazīmü'ş-şān mücāhidīni ᶜözrsüz kāᶜidler

---

15 "Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır." Nisā, 4/95.

üzere ecr-i ᶜazīm ile tafdīl etti ve eger sagrını zāyiᶜ edip raᶜiyyesini ihmāl ederse eseri mezmūm olup ᶜindallāh ondan itikām olunur ve yevm-i kıyāmette ona denilir ki ey yaramaz çoban sen gūştu yiyip sütü içtin ve koyunların yitiğini arayıp īvā etmedin ve kırık ve kesrini dahi tecbīr etmedin, el-yevm ben senden intikām alırım, nitekim haberde gelmiştir. ᶜAleyhi's-selām efendimiz "رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ"[16] diye şeref-sādır olan emr ü fermānının işāreti dahi bunadır yaᶜnī bu mücāhedeyedir ki hulāsa-i meʾāli: "Biz cihād-ı asgardan cihād-ı ekbere rücūᶜ ettik" demektir.

[المثال الثالث مثل العقل مثل فارس متصيد وشهوته كفرسه وغضبه ككلبه فمتى كان الفارس حاذقاً وفرسه مروضاً وكلبه مؤدباً معلماً كان جديراً بالنجاح ومتى كان هو في نفسه أخرق وكان الفرس جموحاً والكلب عقوراً فلا فرسه ينبعث تحته منقاداً ولا كلبه يسترسل بإشارته مطيعاً فهو خليق بأن يعطب فضلاً عن أن ينال ما طلب وإنما خرق الفارس مثل جهل الإنسان وقلة حكمته وكلال بصيرته وجماح الفرس مثل غلبة الشهوة خصوصاً شهوة البطن والفرج وعقر الكلب مثل غلبة الغضب واستيلائه نسأل الله حسن التوفيق بلطفه]

Ve üçüncü misāl ise o dahi bu misāldir ki ᶜaklın misli avcı bir süvārī misālidir, onun şehveti onun esbine benzer ve onun gazabı onun tazısına benzer, kaçan ki süvārī hāzık ve esbi yumuşak ve muvāfık ve tazısı müʾeddeb ve muᶜallem olup avı avlar, o süvārī necāha sezā ve lāyık olur ve ne vakt ki kendi nefsinde ahrak ve esbi cümūh ve kelbi ᶜakūr olur, ("hark" lügatte ᶜaklı ve bilgisi olmayan; Fārsī'den muᶜarrebdir ki ᶜaklsız ve sanᶜata kādir olmayana ahrak derler. Ve "cümūh" serkeş maᶜnāsınadır ki şol at ki katı başlı olup onun rākibi onu durduramaz ki ona cümūh denilir. Ve "ᶜakur" ısırıcı ve paralayıcı maᶜnāsınadır) yaᶜnī o fāris ki zātı nādān ve ᶜāciz ve feresi serkeş ve şumūs ve kelbi ısırıcı ve ᶜakūr olur, ona av olmak şöyle dursun kendisi helāka cerīd ve lāyıktır, zīrā esbi altında çün dilediği yere münkāden gitmez ve kelbi dahi onun işāretiyle tāiᶜan avın arkasına düşmez, avı nice avlayabilir ve matlūbuna

16 Suyūtī, *Şerhu İbn Māce*, 1/282; *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 2/774; *Feyzu'l-Kadīr*, 3/109.

ne sūretle nāil olabilir! Fārisin harklığı ancak insānın cehli ve kıllet-i hikmet ve kelāl-i merkūbu misāli olup ve esbin serkeşliği dahi galebe-i şehvet misālidir, husūsan şehvet-i batn u ferec ve kelbin ᶜakrı gazabın istīlā ve galebesi meselidir. Kaldı ki onun lutfu ile hüsn-i tevfīki Allāhu taᶜālādan dileriz.

Beyānu Hāssıyyeti Kalbi'l-İnsāni

[بيان خاصية قلب الإنسان]

[اعلم أن جملة ما ذكرناه قد أنعم الله به على سائر الحيوانات سوى الآدمي إذ للحيوان الشهوة والغضب والحواس الظاهرة والباطنة أيضاً حتى إن الشاة ترى الذئب بعينها فتعلم عداوته بقلبها فتهرب منه فذلك هو الإدراك الباطن فلنذكر ما يختص به قلب الإنسان ولأجله عظم شرفه واستأهل القرب من الله تعالى وهو راجع إلى علم وإرادة أما العلم فهو العلم بالأمور الدنيوية والأخروية والحقائق العقلية فإن هذه أمور وراء المحسوسات ولا يشاركه فيها الحيوانات بل العلوم الكلية الضرورية من خواص العقل إذ يحكم الإنسان بأن الشخص الواحد لا يتصور أن يكون في مكانين في حالة واحدة وهذا حكم منه على كل شخص ومعلوم أنه لم يدرك بالحس إلا بعض الأشخاص فحكمه على جميع الأشخاص زائد على ما أدركه الحس وإذا فهمت هذا في العلم الظاهر الضروري فهو في سائر النظريات أظهر]

Ve kalb-i insānın beyān-ı hāssiyyeti mebhası dahi odur ki sen ey tālib-i saᶜādet-i edebiyye bil ve āgāh ol ki bu mebāhiste bizim bu zikr ettiğimiz şeyleri Cenāb-ı Hakk zümre-i ādemiyānın mā-ᶜadāsına hayvānāt-ı sāire üzere onunla inᶜām etmiştir, çünkü hayvān-ı gayr-ı nātıka dahi şehvet ve gazab ve havāss-ı zāhire vü bātıne vardır, hattā koyun gözü ile kurtu görürse kendi kalbinde bilir ki onunla düşmandır, ondan havf edip kaçar, işte idrāk-i bātın odur. [16] İmdi kalb-i insān onunla muhtass olup mūcib-i ᶜizam-ı şerefi ve Hakk subhānehu ve taᶜālāya müstelzim-i kurbü olan hasāisi zikr edelim yaᶜnī o hāssiyyet ki onun için insānın mecdi ᶜazīm olmuş ve onunla kurb-ı rabbānīye müsteᵓhil olmuş o hāssiyyeti zikr etmeliyiz ve bu hāssiyyet ise ᶜilm ve irādeye rāciᶜdir, ᶜilm ise umūr-ı dünyeviyye vü uhreviyye ve hakāyık-ı ᶜakliyye ᶜilmidir ki bunlar mahsūsātın mā-verāsında olan umūrdur, hayvān-ı

gayr-ı nātık onda ona müşāreket etmez belki ᶜulūm-ı külliyye-i zarūriyye ᶜaklın havāssındandır, çünkü insān hükm eder ki bir şahs-ı vāhid bir hālet-i vāhidede iki yerde bulunmaz ve bu hükm ondan her bir şahs üzerine vākiᶜ olur. Ve maᶜlūmdur ki kendisi kāffe-i eşhāsı hiss ile bilmemiş, ancak hiss ile bildiği eşhāsın baᶜzıdır, işte cemīᶜ-i eşhāsa olan bu hükmü hiss ile olan idrākinden zāiddir ve çün ᶜilm-i zāhir-i zarūrīde bunu fehm ettin artık nazariyyāt-ı sāirede daha ziyāde açık ve zāhirdir.

[وأما الإرادة فإنه إذا أدرك بالعقل عاقبة الأمر وطريق الصلاح فيه انبعث من ذاته شوق إلى جهة المصلحة وإلى تعاطي أسبابها والإرادة لها وذلك غير إرادة الشهوة وإرادة الحيوانات بل يكون على ضد الشهوة فإن الشهوة تنفر عن الفصد والحجامة والعقل يريدها ويطلبها ويبذل المال فيها والشهوة تميل إلى لذائذ الأطعمة في حين المرض والعاقل يجد في نفسه زاجراً عنها وليس ذلك زاجر الشهوة ولو خلق الله العقل المعرف بعواقب الأمور ولم يخلق هذا الباعث المحرك للأعضاء على مقتضى حكم العقل لكان حكم العقل ضائعاً على التحقيق فإذن قلب الإنسان اختص بعلم وإرادة ينفك عنها سائر الحيوان بل ينفك عنها الصبي في أول الفطرة وإنما يحدث ذلك فيه بعد البلوغ وأما الشهوة والغضب والحواس الظاهرة والباطنة فإنها موجودة في حق الصبي]

Ve irādet ise çün o ᶜilm-i husūsī ile emrin ᶜākıbetini idrāk eder ve tarīk-i salāhı anlar, ondan maslahatın cihetine ve esbābının teᶜātīsine ve onun irādesine bir şevk ve ārzū ve münbaᶜis olur ve o irāde şehvetin irādesi değildir ve dahi hayvānātın irādesi değildir ki burada o irādelerin gayrısıdır, belki baᶜzı şeylerde şehvetin zıddı olur, meselā şehvet fasd ve hacāmattan teneffür eder ve ᶜakl onu ister ve onda mālı bezl eder ve şehvet hālet-i marazda lezāiz-i etᶜimeye meyl eder ve merd-i ᶜākıl kendi nefsinde ondan māniᶜ ve zāciri görür ve o zācir şehvetin zāciri değildir. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ᶜavākıb-ı umūru muᶜarrif olan ᶜilmi halk edip hükm-i ᶜaklın muktezāsı üzere aᶜzāyı tahrīk eden işbu bāᶜisi yaratmamış olsaydı ᶜale't-tahkīk ᶜaklın hükmü zāyiᶜ olurdu ve hāl bu minvāl üzere senin maᶜlūmun olunca maᶜlūm oldu ki kalb-i insān bir ᶜilm ve irāde ile muhtass olmuş ki hayvānāt-ı sāire ondan münfekk olur ki hayvānāt-ı sāirede o ᶜilm ve irāde bulunmaz belki evvel-i fıtratta sa-

bī-i gayr-ı bālig dahi ondan münfekk olur ki dūne'l-bülūg olan sıbyānda dahi o ᶜilm ve irādet bulunmaz, ancak baᶜde'l-bülūg insānda hādis olur, ammā şehvet ve gazab ve havāss-ı zāhire vü bātıne sabī hakkında mevcūddurlar.

[ثم الصبي في حصول هذه العلوم فيه له درجتان إحداهما أن يشتمل قلبه على سائر العلوم الضرورية الأولية كالعلم باستحالة المستحيلات وجواز الجائزات الظاهرة فتكون العلوم النظرية فيها غير حاصلة إلا أنها صارت ممكنة قريبة الإمكان والحصول ويكون حاله بالإضافة إلى العلوم كحال الكاتب الذي لا يعرف من الكتابة إلا الدواة والقلم والحروف المفردة دون المركبة فإنه قد قارب الكتابة ولم يبلغها بعد الثانية أن تتحصل له العلوم المكتسبة بالتجارب والفكر فتكون كالمخزونة عنده فإذا شاء رجع إليها وحاله حال الحاذق بالكتابة إذ يقال له كاتب وإن لم يكن مباشراً للكتابة بقدرته عليها]

Sonra sabī zātında işbu ᶜulūmun husūlünde onun iki derecesi vardır: Birincisi onun kalbi ᶜulūm-ı zarūriyye-i evveliyye-i sāireye müştemil olmaktır ki müstecillātın istihālesine ve cāizāt-ı zāhirenin cevāzına ᶜālim olması gibi ve bu sūrette onun o ᶜulūmu nazariyye olup yaᶜnī onda olan ᶜulūm hāsıla değildir, fakat ona mümkin olmuş ve imkān ve husūle karīb olmuş ve onun hāli ᶜulūma izāfetle o kātibin hāline müşābih olmuş ki kitābetten kalem ve devāt ve hurūf-ı müfredenin gayrısını bilmez ki hurūf-ı mürekkebeyi yazamaz, işte o kimse kitābete yaklaşmış ammā henüz ona bālig olmamıştır, yaᶜnī o ᶜulūm-ı zarūriyye-i evveliyyeyi bilen sagīr ve sabī hāli bu kātibin hāline benzer. Ve derece-i sāniyesi tecārüb ve fikr ile ona ᶜulūm-ı müktesebe mütehassıl olmaktır ki o hālde o ᶜulūm onun ᶜindinde mahzūne gibidir, dilediği vaktte ona rücū edebilir ve onun hāli fi'l-mesel kātib-i hāzıkın hāli gibidir ki ona kātib denilir velev ki henüz kitābete mübāşeret etmemiştir zīra kitābete muktedir olmuştur.

[وهذه هي غاية درجة الإنسانية ولكن في هذه الدرجة مراتب لا تحصى بتفاوت الخلق فيها بكثرة المعلومات وقلتها وبشرف المعلومات وخستها وبطريق تحصيلها إذ تحصل لبعض القلوب بإلهام إلهي على سبيل المبادأة والمكاشفة ولبعضهم بتعلم واكتساب وقد يكون سريع الحصول وقد يكون بطئ الحصول وفي هذا المقام

تتباين منازل العلماء والحكماء والأنبياء والأولياء فدرجات الترقي فيه غير محصورة إذ معلومات الله سبحانه لا نهاية لها وأقصى الرتب رتبة النبي الذي تنكشف له كل الحقائق أو أكثرها من غير اكتساب وتكلف بكشف إلهي في أسرع وقت وبهذه السعادة يقرب العبد العبد من الله تعالى قرباً بالمعنى والحقيقة والصفة لا بالمكان والمسافة ومراقي هذه الدرجات هي منازل السائرين إلى الله تعالى ولا حصر لتلك المنازل وإنما يعرف كل سالك منزله الذي بلغه في سلوكه فيعرفه ويعرف ما خلفه من المنزل فأما ما بين يديه فلا يحيط بحقيقته علما لكن قد يصدق به إيماناً بالغيب كما أنا نؤمن بالنبوة والنبي ونصدق بوجوده ولكن لا يعرف حقيقة النبوة إلا النبي وكما لا يعرف الجنين حال الطفل ولا الطفل حال المميز وما يفتح له من العلوم الضرورية ولا المميز حال العاقل وما اكتسبه من العلوم النظرية فكذلك لا يعرف العاقل ما افتتح الله على أوليائه وأنبيائه من مزايا لطفه ورحمته ﴿مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ﴾]

Ve bu ᶜulūm ve ᶜameliyyāt-ı hāssa derece-i insāniyyetin gāyesidir, lākin işbu derecede hadd ü ihsāya gelmez merātib vardır, halk onda kesret-i maᶜlūmāt ve kılleti ve maᶜlūmātın şeref ve hısseti ve dahi tarīk-i tahsīli ve sürᶜat-i husūl ve batāᵓeti ile mütefāvit olurlar, çünkü baᶜzı kulūba sebīl-i mübādeᵓet ve mükāşefe üzere ilhām-ı ilāhī ile hāsıl olurlar [17] ve baᶜzılarına taᶜallüm ve iktisāb ile hāsıl olurlar ve baᶜzılarına serīᶜü'l-husūl ve baᶜzılarına batīᵓü'l-husūl olur. Bu makāmda ᶜulemā ve hukemā ve enbiyā ve evliyā menāzilleri mütebāyin olur, kaldı ki derecāt-ı terakkī onda gayr-ı mahsūrdur, çünkü subhānehu ve taᶜālānın maᶜlūmātı nihāyetsizdir. Ve rütbelerin aksāsı peygamberlik rütbesidir, onlara kāffe-i hakāyık veyā ekser-i hakāyık iktisāb etmeksizin münkeşif olur, belki esraᶜ-ı vaktte keşf-i ilāhī ile münkeşif olur ve bu saᶜādetle ᶜabd, Zāt-ı Zü'l-Celāl'den maᶜnā ve hakīkat ve sıfat ile karīb olur, yoksa mekān ve mesāfenin kurbüyle bir ferd ona mütekarrib olmaz, çünkü mekāndan münezzeh ve mukaddestir, kurb-i mekān ve mesāfe ile ondan takarrüb etmek muhāldir. Ve bu derecātın merākīsi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sāir olanlarının menāzilidir ve o menāzile hasr yoktur, ancak her bir sālikin sülūkünde bālig ve vāsıl olduğu kendi menzilesini bilir yaᶜnī yalnız nefsinin menzilesini bilir ve arkasında olan menāzili bilir

ammā önünde ve karşısında olan menāzilin hakīkiyyesine ᶜilmi muhīt olamaz velākin īmānen bi'l-gayb olarak onlara musaddık olur, nitekim biz nübüvvet ve nebīye īmān edip vücūduna tasdīk ederiz ammā nebīden gayrı nübüvvetin hakīkatini kimse bilemez ancak peygamber peygamberliğin hakīkatini bilir ve cenīn tıflın ve tıfl mümeyyizin hālini bilemedikleri gibi ve ᶜulūm-ı zarūriyyeden mümeyyize feth olunan ᶜulūmu sabī fehm edemediği gibi ve mümeyyiz ᶜākılın hālini ve ᶜulūm-ı nazariyyeden kazandığı ᶜulūmu bilemediği gibi, merd-i ᶜākıl dahi kezālik Zāt-ı Zü'l-Celāl enbiyā ve evliyāsına mezāyā-yı lutf u rahmetinden feth ettiği füyūzātı bilemez. ﴿مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ﴾[17] Bu āyet-i kerīme sūre-i Melāike'nin ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālā nübüvvet ve ᶜilm ve ᶜāfiyet gibi rahmetinden bir niᶜmetini feth ede, onu imsāk eder olmaz. O niᶜmeti ki o imsāk ede, onu irsāl eder olmaz. Allāhu taᶜālā cümleye gālibdir her fiᶜlinde hakīmdir."

[وهذه الرحمة مبذولة بحكم الجود والكرم من الله سبحانه وتعالى غير مضنون بها على أحد ولكن إنما تظهر في القلوب المتعرضة لنفحات رحمة الله تعالى كما قال صلى الله عليه وسلم "إن لربكم في أيام دهركم لنفحات ألا فتعرضوا لها" والتعرض لها بتطهير القلب وتزكية من الخبث والكدورة الحاصلة من الأخلاق المذمومة كما سيأتي بيانه وإلى هذا الجود الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم "يَنْزِلُ الله كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبُ لَهُ" وبقوله عليه الصلاة والسلام حكاية عن ربه عز وجل "لَقَدْ طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَأَنَا إِلَى لِقَائِهِمْ اَشَدُّ شَوْقًا" وبقوله تعالى "مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا" كل ذلك اشارة غلى ان انوار العلوم لم تحتجب عن القلوب لنجل ومنع من جهة المنعم تعالى عن النل والمنع علوا كبيرا ولكن حجبت لخبث وكدورة وشغل من جهة القلوب فإن القلوب كالأواني فما دامت ممتلئة بالماء لا يدخلها الهواء فالقلوب المشغولة بغير الله لا تدخلها المعرفة بجلال الله واليه الاشارة بقوله صلى الله عليه وسلم "لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ"]

---

17 "Allah insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur." Fātır, 35/2.

Ve Hakk subhānehu ve taʿālādan cūd ve keremi hükmü ile işbu rahmet mebzūledir ki hīçbir kimsenin hakkında madnūne yaʿnī mebhūle değildir, lākin Zāt-ı Zü'l-Celāl'in nefehāt-ı rahmetine müteʿarrız olan kulūba ancak zāhir olur, nitekim ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهَا"[18] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Tahkīk ve tahkīkan sizin rabbiniz için dehrinizin eyyāmında nefehāt vardır, hemān siz āgāh olup ona müteʿarrız olunuz ve ona taʿarruz etmeyin." Ancak beyān-ı ātī mūcebince ahlāk-ı mezmūmeden hāsıl olan hubs ve kederden kalbin tathīr ve tezkiyesiyledir yaʿnī hubs ve kederden pāk ve temīz olan kalb ancak nefehāt-ı rahmete müteʿarrız olur demektir. Ve hem bu cūda işāreten efendimiz buyurmuş ki "يَنْزِلُ الله كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبُ لَهُ"[19] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tebāreke ve taʿālā hazretleri beher gecede semā-i dünyāya tecellī buyurup der ki "Āyā bir duʿā eden var mı ki onun duʿāsını kabūl edip icābet edeyim." Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimizin rabbisinden hikāyeten "لَقَدْ طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَأَنَا إِلَى لِقَائِهِمْ اَشَدُّ شَوْقًا"[20] makāl-i celīlinin işāreti dahi o cūda bir işārettir, yaʿnī "Benim likāma ebrārın şevki tahkīkan tavīl oldu ve ben isem onların likālarına benim şevkim daha ziyāde şedīddir." Ve dīger bir hadīste buyurduğu "مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا"[21] Yaʿnī "Kim ki bir karış mikdārınca bana yaklaşır, ben ona bir arşın mikdārınca yaklaşırım." Ve bu hadīs-i şerīfinin müfādı dahi ona işārettir, yaʿnī bunların kāffesi münʿim-i hakīkī cihetinden bir buhl ve menʿ için kulūb-ı beşerden envār-ı ʿulūm muhtecib olmadığına işārettirler. Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri buhl ve menʿden ʿulüvv-i kebīr ile taʿallī edip yüce olmuştur velākin kulūbun eşgāl ve hubs ve küdūretinden envār-ı ʿulūm ondan muhtecib olmuştur, nitekim evānī su ile dolu ve memlū olunca ona havā girmez, mā-hasal Zāt-ı Zü'l-Celāl'in gayrı-

18 *Feyzu'l-Kadīr*, 2/463, no: 2311.

19 Buhārī, 2/53, no: 1145; 8/71, no: 6321; 9/143, no: 7494; Müslim, Salātu'l-Musāfirīn, 24, 1/521, no: 758; İbn Māce, 1/435, no: 1366; Tirmizī, 5/404, no: 3498.

20 *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/91.

21 Buhārī, 9/157, no: 7537; Müslim, Zikr ve'd-Duā, 6, 4/2067, no: 20.

sı ile meşgūl olan kulūba maʿrifet-i celāl-i ilāhī dāhil olmaz. Ve buna işāreten ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَـوْلَا أَنَّ الشَّـيَاطِينَ يَحُومُـونَ عَلَى قُلُـوبِ بَنِـي آدَمَ لَنَظَـرُوا إِلَـى مَلَكُـوتِ السَّـمَاءِ"[22] Yaʿnī "Benī ādemin kulūbuna şeyātīn tavāf edip dolaşmamış olaydı tahkīkan melekūt-ı semāya nazar ederlerdi."

[ومن هذه الجملة يتبين أن خاصية الإنسان العلم والحكمة وأشرف أنواع العلم هو العلم بالله وصفاته وأفعاله فبه كمال الإنسان وفي كماله سعادته وصلاحه لجوار حضرة الجلال والكمال فالبدن مركب للنفس والنفس محل للعلم والعلم هو مقصود الإنسان وخاصيته التي لأجله خلق وكما أن الفرس يشارك الحمار في قوة الحمل ويختص عنه بخاصية الكر والفر وحسن الهيئة فيكون الفرس مخلوقاً لأجل تلك الخاصية فإن تعطلت منه نزل إلى حضيض رتبة الحمار]

Ve bu cümleden nümāyān olur ki [18] insānın hāssiyyeti ʿilm ve hikmettir. Ve envāʿ-ı ʿilmin eşref ve aʿzamı dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'in maʿrifeti ile sıfāt ve efʿālinin maʿrifetleri ʿilmidir, çünkü insānın kemāli ondadır ve saʿādeti kemālindedir ki bu kemāl ile saʿīd olup Hazret-i Zü'l-Celāl'in civārına sezā ve şāyeste olur. Kaldı ki beden nefs için mürekkebdir ve nefs ʿilmin mahallidir ve insānda maksūddur ve hilkatine bāʿis olan hāssiyyetidir, nitekim feres yaʿnī esb kuvve-i hamlde hımāra müşāreket ve kerr ü ferrde ve hüsn-i heyʾette imtiyāz ve o hāssiyyet ile ihtisāsı haysiyyetle merkebe yaʿnī hımāra müfārakat eder ki bu hāssiyyet ile muhtass olmak için yaratılmış ve o hāssiyyet ondan müteʿattal olunca rütbe-i hımārın hazīzine nüzūl ve inhitāt eder. İşte insān dahi eger o hāssiyyetten tehī-dest ve muʿattal kalır, onun dahi rütbe-i behāim hazīzine nüzūl ve inhıtātı tabīʿī olur ve belki o hālde behāim ʿazāb ve suʾāl ve cevābdan āzādeliği hasebiyle ondan evlā ve ahsen kalır. Mā-hasal insānın kemāli ancak o ʿilm ve hāssiyyet iledir ve Hazret-i Zü'l-Celāl ve'l-Kemāl'e civār olmağa salāhiyyeti dahi onunladır ve nefse mürekkeb olmak için beden yaratılmış, nefs dahi ʿilmin mahallidir.

[وكذلك الإنسان يشارك الحمار والفرس في أمور ويفارقها في أمور هي خاصيته وتلك الخاصية من صفات الملائكة المقربين من رب العالمين والإنسان على رتبة

22 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/164.

بين البهائم والملائكة فإن الإنسان من حيث يتغذى وينسل فنبات ومن حيث يحس ويتحرك بالاختيار فحيوان ومن حيث صورته وقامته فكالصورة المنقوشة على الحائط وإنما خاصيته معرفة حقائق الأشياء فمن استعمل جميع أعضائه وقواه على وجه الاستعانة بها على العلم والعمل فقد تشبه بالملائكة فحقيق بأن يلحق بهم وجدير بأن يسمى ملكاً وربانياً كما أخبر الله تعالى عن صواحبات يوسف عليه السلام بقوله ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾ ومن صرف همته إلى اتباع اللذات البدنية يأكل كما تأكل الأنعام فقد انحط إلى حضيض أفق البهائم فيصير إما غمراً كثور وإما شرهاً كخنزير وإما ضربا ككلب أو سنور أو حقوداً كجمل أو متكبراً كنمر أو ذا روغان كثعلب أو يجمع ذلك كله كشيطان مريد وما من عضو من الأعضاء ولا حاسة من الحواس إلا ويمكن الاستعانة به على طريق الوصول إلى الله تعالى كما سيأتي بيان طرف منه في كتاب الشكر فمن استعمله فيه فقد فاز ومن عدل عنه فقد خسر وخاب]

Ve kezālik insān hımār ve ferese birtakım umūrda müşāreket eder ve hāssiyyeti olan umūr ile onlardan ayrılıp müfārakat eyler, o hāssiyyet Hazret-i Rabbü'l-ᶜālemīnden mukarreb olan melāikenin sıfātındandır ve bu cihetle insān behāim ile melāike beyninde olan rütbe üzerindedir, zīrā insān tegazzī ve tenāsülü mülābesesiyle nebāt ve bi'l-ihtiyār taharrük ve hiss etmesi hasebiyle hayvāndır ve sūret ve kadd ü kāmeti haysiyyetle duvarda menkūş olan sūret gibidir ve onun hāssiyyesi ancak hakāyık-ı eşyānın maᶜrifetidir. Kim ki cemīᶜ-i aᶜzā ve kuvāsını onlarla istiᶜāne vechi üzere ᶜilm ve ᶜamelde istiᶜmāl eyler, melāike-i kirāma teşebbüh etmiş olur ve onlara mülhak olmağa müstehakk ve ferişte-i rabbānī ismiyle tesmiye olmağa cedīr ve layıktır, nitekim Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın savāhibātından hikāyeten ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ﴾[23] dediklerini Hakk subhānehu ve taᶜālā haber vermiştir, yaᶜnī "Bu beşer değildir, ancak melek-i kerīmdir" demişler. Ve kim ki kendi himmetini lezzāt-ı bedeniyyenin ittibāᶜına sarf edip enᶜām yedikleri gibi yer, o kimse ufk-ı behāim hazīzine münhatt olur ki yā öküz gibi bön

23 ""Haşa! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir" dediler." Yūsuf, 12/31.

ve gāfil olur veyā behāimin şerri ki canavar ve domuz[24] gibi olur veyā kelb ve sinnevr gibi darī veyā deve gibi hakūd veyā nemir gibi mütekebbir veyā hīleli ev mütelaᶜᶜib olan tilki gibi olur veyāhūd bunların cemīᶜisine cāmiᶜ olur. Ve insānın aᶜzāsından bir ᶜuzv veyā havāssından bir hāssa yoktur illā ki onunla istiᶜāne etmek mümkin olmaya, nitekim kitābü'ş-şükrde onun bir tarafının beyānı gelecektir ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e vāsıl olmaklığın tarīki üzerine her bir hāsse ve aᶜzā ile istiᶜāne etmek mümkindir ve o ki onun her bir ᶜuzv ve hāssesi onda istiᶜmāl eder, ᶜale't-tahkīk fāiz olur ve kim ki ondan ᶜudūl eder, tahkīkan hāib ve hāsir olur.

[وجملة السعادة في ذلك أن يجعل لقاء الله تعالى مقصده والدار الآخرة مستقره والدنيا منزله والبدن مركبه والأعضاء خدمه فيستقر هو أعني المدرك من الإنسان في القلب الذي هو وسط مملكته كالملك ويجري القوة الخيالية المودعة في مقدم الدماغ مجرى صاحب بريده إذ تجتمع أخبار المحسوسات عنده ويجري القوة الحافظة التي مسكنها مؤخر الدماغ مجرى خازنه ويجري اللسان مجرى ترجمانه ويجري الأعضاء المتحركة مجرى كتابه ويجري الحواس الخمس مجرى جواسيسه فيوكل كل واحد منها بأخبار صقع من الأصقاع فيوكل العين بعالم الألوان والسمع بعالم الأصوات والشم بعالم الروائح وكذلك سائرها فإنها أصحاب أخبار يلتقطونها من هذه العوالم ويؤدونها إلى القوة الخيالية التي هي كصاحب البريد ويسلمها صاحب البريد إلى الخازن وهي الحافظة ويعرضها الخازن على الملك فيقتبس الملك منها ما يحتاج إليه في تدبير مملكته وإتمام سفره الذي هو بصدده وقمع عدوه الذي هو مبتلي به ودفع قواطع الطريق عليه فإذا فعل ذلك كان موفقاً سعيداً شاكراً نعمة الله وإذا عطل هذه الجملة أو استعملها لكن في مراعاة أعدائه وهي الشهوة والغضب وسائر الحظوظ العاجلة أو في عمارة طريقه دون منزله إذ الدنيا طريقه التي عليها عبوره ووطنه ومستقره الآخرة كان مخذولاً شقياً كافراً بنعمة الله تعالى مضيعاً لجنود الله تعالى ناصراً لأعداء الله مخذلاً لحزب الله فيستحق المقت والإبعاد في المنقلب والمعاد نعوذ بالله من ذلك]

Ve onda olan saᶜādet cümlesi ancak o hāldedir ki maksadı likā-i Bārī olmaktır ki kendisine likāullāhı maksad ve dār-ı āhireti müstekarr ve

---

24 Cilt boyunca imlada "domuz"un ağız varyantı "tonguz"

dünyāyı menzil ve bedeni merkeb ve aᶜzāyı hademe ede ve o vaktte kendisi yaᶜnī ki insāndan olan müdriki vasat-ı memleketi olan kalbde sultān gibi müstekarr olur ve onun dimāgı mukaddeminde müveddaᶜ olan kuvve-i hayāliyye sultānın sāhib-i berīdi mecrāsında cārī olur, çünkü onun ᶜindinde ahbār-ı mahsūsāt müctemiᶜ olur ve kuvve-i hāfızası ki onun meskeni dimāgın muᵓahharıdır, o dahi sultānın hāzini mecrāsında cārī olur ve lisānı dahi şāhın tercümānı mecrāsında cārī olur ve aᶜzā-i müteharrikesi ketebesi mecrāsında cārī olur ve havāss-ı hamsesi onun cevāsīsi mecrāsında cārī [19] olurlar ve her biri nevāhī ve etrāftan bir tarafa müᵓekkel ve meᵓmūr eder ki gözleri ᶜālem-i elvāna ve semᶜi ᶜālem-i asvāta ve şemmi ᶜālem-i revāyiha müᵓekkel kılar ve aᶜzā ve cevārih ve havāss-ı sāire dahi her biri birer husūsa meᵓmūr eyler. Ve bunlar ahbār sāhibleridir, onları bu ᶜavālimden iltikāt edip kuvve-i hayāliyyeye edā ederler, çünkü kuvve-i hayāliyye sāhib-i berīd ve müdīr-i ahbārı gibidir, nitekim sāhib-i berīd ahbārı toplayıp hāzin-i sultānīye teslīm eder ki kuvve-i hayāliyye işbu cevāsīs vāsıtasıyla ᶜavālim-i mezkūreden aldığı maᶜlūmātı hāzine teslīm eder ve hāzin ki kuvve-i hāfızadır, o dahi melike ᶜarz eder ve melik dahi tedbīr-i memleket ve sadedinde bulunduğu seferin itmāmında ve onunla mübtelā bulunduğu ᶜadüvv ve düşmanın kamᶜ ve üzerine yolu kesip katᶜ-ı tarīk eden haydut ve eşkıyānın defᶜinde muhtācı bulunduğu şeyi onlardan iktibās ve ahz eder. Ve çün bunu işler, o kalb yaᶜnī o latīfe muvaffak ve saᶜīd ve Allāh'ın niᶜmetlerine şākir olur. Ve çün bu cümleyi taᶜtīl edip veyāhūd onları aᶜdāᵓı mürāᶜatında yaᶜnī şehvet ve gazab ve huzūz-ı ᶜācile-i sāirenin mukteziyātında veyāhūd tarīk-i menzili olmayan dīger bir tarīk ve meslekin iᶜmārında istiᶜmāl eder yaᶜnī müstekarrı ve vatan-ı hakīkīsi olan dār-ı āhiretin ᶜubūr ve memerri olmayan tarīk ki tarīk-i dünyevīdir, eger onda onları kullanırsa o latīfe şakī ve mahzūl ve niᶜam-ı ilāhīye cāhid ve kāfir ve cünūdullāha muzayyiᶜ ve aᶜdāullāha nāsır ve hizbullāha muhzil olup münkalib ve meᶜādında Allāh'a sığındık, makt ve gazab-ı ilāhiyyeye müstehakk olur.

[وإلى المثال الذي ضربناه أشار كعب الأحبار حيث قال دخلت على عائشة رضي الله عنها فقلت الإنسان عيناه هاد وأذناه قمع ولسانه ترجمان ويداه جناحان

ورجلاه بريد والقلب منه ملك فإذا طاب الملك طابت جنوده فقالت هكذا سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول وقال علي رضي الله عنه في تمثيل القلوب إن لله تعالى في أرضه آنية وهي القلوب فأحبها إليه تعالى أرقها وأصفاها وأصلبها ثم فسره فقال أصلبها في الدين وأصفاها في اليقين وأرقها على الإخوان وهو إشارة إلى قوله تعالى ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا﴾ وقوله تعالى ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾ قال أبي بن كعب رضي الله عنه معناه مثل نور المؤمن وقلبه وقوله تعالى ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾ مثل قلب المنافق وقال زيد بن أسلم في قوله تعالى ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ﴾ وهو قلب المؤمن وقال سهل مثل القلب والصدر مثل العرش والكرسي فهذه أمثلة القلب]

Ve bu bizim darb ettiğimiz mesele Kaᶜbu'l-Ahbār işāret edip demiş ki bir gün Ümmü'l-müᵓminīn Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka'nın huzūr-ı ᶜālīsine varıp dedim ki "İnsānın iki gözleri hādī ve iki kulakları kamᶜ ve lisānı tercümān ve iki elleri iki kanat ve iki ayakları berīdlerdir, gönül ondan melik ve sultān makāmındadır, vaktā ki melik tayyib ve hoş olur, onun cünūdu dahi tayyib olurlar." Ve o dahi yaᶜnī Hazret-i ᶜĀişe dahi "ᶜAleyhi's-selām efendimizin böylece dediğini işittim" dedi. Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān kulūbun temsīlinde demiş ki "Tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālānın rūy-i zemīninde onun aynaları yaᶜnī kapları vardır ki kulūb-ı beşerdir ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri yine onlardan en ziyāde sevgili ve ehabbi o kalbdir ki kāffe-i kulūbdan ziyāde rakīk ve yufka ve sāfī ve katı ola." Sonra onu tefsīr edip dedi ki "Katılığı dīnde ola ve safāsı dahi yakīnde ve yufkalığı ihvānı üstünde ola" ki onun işbu sözü tebāreke ve taᶜālānın ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا﴾[25] kavl-i celīline işārettir ve dahi ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا

25 "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükū ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün." Feth, 48/29.

﴿مِصْبَاحٌ﴾[26] nass-ı celīline īmādır ki Ubeyy b. Kaᶜb ᶜaleyhi'r-rıdvān bu nassın tefsīrinde demiş ki "Nūr-ı müᵓmin ve kalbinin meseli misbāhlı bir mişkāttır ve tebāreke ve taᶜālānın ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾[27] buyurduğu kalb-i münāfıkın meselidir" yaᶜnī münāfıkın kalbi bahr-i lüccīde olan karanlılık gibidir. Ve Zeyd b. Eslem ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ﴾[28] nass-ı celīlinin tefsīrinde levh-i mahfūz bunda kalb-i müᵓmindir. ve Sehl-i Tusterī demiş ki "Kalb ve sadrın misāli ᶜarş ve kürsī meselidir." İşte kalbin emsileleri bunlardır.

Beyānu Mecāmiᶜi Evsāfı'l-Kalbi ve Emsiletihi

[بيان مجامع أوصاف القلب وأمثلته]

[اعلم أن الإنسان قد اصطحب في خلقته وتركيبه أربع شوائب فلذلك اجتمع عليه أربعة أنواع من الأوصاف وهي الصفات السبعية والبهيمية والشيطانية والربانية فهو من حيث سلط عليه الغضب يتعاطى أفعال السباع من العداوة والبغضاء والتهجم على الناس بالضرب والشتم ومن حيث سلطت عليه الشهوة يتعاطى أفعال البهائم من الشره والحرص والشبق وغيره ومن حيث أنه في نفسه أمر رباني كما قال الله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ فإنه يدعى لنفسه الربوبية ويحب الاستيلاء والاستعلاء والتخصص والاستبداد بالأمور كلها والتفرد بالرياسة والانسلال عن ربقة العبودية والتواضع ويشتهي الاطلاع على العلوم كلها بل يدعي لنفسه العلم والمعرفة والإحاطة بحقائق الأمور ويفرح إذا نسب إلى العلم ويحزن إذا نسب إلى الجهل والإحاطة بجميع الحقائق والاستيلاء بالقهر على جميع الخلائق من أوصاف الربوبية وفي الإنسان حرص على ذلك ومن حيث يختص من البهائم بالتمييز مع مشاركته لها في الغضب والشهوة حصلت فيه

---

26 "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil." Nūr, 34/25.

27 "Yahut (inkārcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar." Nūr, 24/40.

28 "Hayır o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır. O korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfuz'da)dır." Burūc, 85/21-22.

شيطانية فصار شريراً يستعمل التمييز في استنباط وجوه الشر ويتوصل إلى الأغراض بالمكر والحيلة والخداع ويظهر الشر في معرض الخير وهذه أخلاق الشياطين]

Ve emsile-i kalb ve evsāfının mecāmiᶜ-i beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki ᶜale't-tahkīk insān kendi hilkat ve āferīneş ve terkībinde dört şevāibe mustahibdir ve onun için onun üzerine dört nevᶜ evsāf müctemiᶜ olmuştur ki sıfāt-ı sebüᶜiyye ve behīmiyye ve şeytāniyye ve rabbāniyyedir. Çünkü gazab ona mütesallıt olduğu haysiyyetle efᶜāl-i sibāᶜı teᶜātī eder ki muᶜādāt ve mübāgaza ve nāsa hücūm ve darb ve şetm gibi efᶜāli mübāşeret eyler. Ve şehvet ona musallat olduğu haysiyyetle behāimin efᶜāline teᶜātī eder ki şerehli ve nefīr ve harīs ve vatīᵓ ve cimāᶜa şehveti gālib olur ve kendi nefsinde emr-i rabbānī olduğu haysiyyetle ki ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾[29] kaziyyesiyle kendi nefsine rübūbiyyeti iddiᵓā eder ve istīlā ve istiᶜlā ve tahassus ve istibdādı sever [20] ve riyāsetle teferrüdü sever yaᶜnī kāffe-i umūrunda müstebidd olup riyāsette müteferid olmak ister ve ribka-i ᶜubūyyet ü tevāzuᶜdan çıkıp tavk-ı rıkkiyyetten āzādelik ister ve kāffe-i ᶜulūma muttaliᶜ ve āgāh olmağa ārzū eder, belki kendi nefsine ᶜilm ve maᶜrifeti daᶜvā edip hakāyık-ı umūra muhīt olduğunu zuᶜm eder ve ᶜilme mensūb olursa şād olur ve cehle mensūb olursa hüzn eder. Ve cemīᶜ-i hakāyıka ihāta etmek ve cemīᶜ-i halāyıka kahren istīlā eylemek ise onlar evsāf-ı rübūbiyyettendir ve insānda bunun için hırs vardır. Ve gazab ve şehvette behāime müşāreketi ve onlardan dīger hasletleriyle olan imtiyāzı haysiyyetiyle zātında bir şeytāniyye dahi hāsıl oldu ki onunla şerīr olup agrāzına mekr ve hīle ve hudᶜa ile mütevassıl olmak için vücūh-ı şerrin istinbātında temyīzi istiᶜmāl eder ve maᶜriz-i hayrda şerri izhār eyler ve bu atvār ise şeyātīnin ahlākıdır.

[وكل إنسان فيه شوب من هذه الأصول الأربعة أعني الربانية والشيطانية والسبعية والبهيمية وكل ذلك مجموع في القلب فكأن المجموع في إهاب الإنسان خنزير وكلب وشيطان وحكيم فالخنزير هو الشهوة فإنه لم يكن الخنزير مذموماً للونه

---

29 "De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir." İsrā, 17/85.

وشكله وصورته بل لجشعه وكلبه وحرصه والكلب هو الغضب فإن السبع الضاري والكلب العقور ليس كلباً وسبعاً باعتبار الصورة واللون والشكل بل روح معنى السبعية الضراوة والعدوان والعقر وفي باطن الإنسان ضراوة السبع وغضبه وحرص الخنزير وشبقه فالخنزير يدعو بالشره إلى الفحشاء والمنكر والسبع بالغضب إلى الظلم والإيذاء والشيطان لا يزال يهيج شهوة الخنزير وغيظ السبع ويغري أحدهما بالآخر ويحسن لهما ما هما مجبولان عليه والحكيم الذي هو مثال العقل مأمور بأن يدفع كيد الشيطان ومكره بأن يكشف عن تلبيسه ببصيرته النافذة ونوره المشرق الواضح وأن يكسر شره هذا الخنزير بتسليط الكلب عليه إذ بالغضب يكسر سورة الشهوة ويدفع ضراوة الكلب بتسليط الخنزير عليه ويجعل الكلب مقهوراً تحت سياسته فإن فعل ذلك وقدر عليه اعتدل الأمر وظهر العدل في مملكة البدن وجرى الكل على الصراط المستقيم وإن عجز عن قهرها وقهروه واستخدموه فلا يزال في استنباط الحيل وتدقيق الفكر ليشبع الخنزير ويرضى الكلب فيكون دائماً في عبادة كلب وخنزير]

Ve her bir insānda işbu usūl-i erbaᶜadan şāibeler vardır, yaᶜnī rabbāniyye ve şeytāniyye ve sebüᶜiyye ve behīmiyyeden birer şāibe insānda mevcūddur, sanki insānın derisinde hınzīr ve kelb ve şeytān ve hakīm bilikip mecmūᶜ olmuş, çünkü bunların cemīᶜisi insānın kalbinde mecmūᶜdur ki hınzīr şehvettir, zīrā hınzīr levn ve şekl ve sūreti için mezmūm olmadı, ancak katı harīs olmaklığı ve köpekliği ve hırsı için mezmūm olmuştur ve kelb ise o dahi gazabdır. Tahkīkan sebüᶜ-i dārī ve kelb-i ᶜakūr levn ve sūret ve şekl iᶜtibārıyla köpek ve arslan olmadı, ancak maᶜnā-yı sebüᶜiyyenin rūhu ᶜādet ve ᶜudvān ve ᶜakr olup ve dahi insān bātınında sebüᶜun ᶜādet ve garazı ve donguzun hırsı ve şebakı vardır ki hınzīr onu fahşā ve münkere şereh ile daᶜvet eder ve arslan zulm ve īzāya onu gazab ile daᶜvet eder ve şeytān ise o dahi hemīşe domuzun şehveti ve arslanın gazabını tehyīc ve onları yekdīgeriyle igrā ve tahrīd ve üzerlerine mecbūl bulunduğu hūyun tahsīn ve tervīcinden zāil olmaz. Ve o hakīm ki ᶜaklın misālidir, o dahi şeytānın keydi ve mekrini defᶜe meᵓmūr olup onun telbīsinden basīret-i nāfize ve nūr-ı müşrıkı ile keşf ve hınzīrin şerehini ona kelbin taslīti ile kesr ede, çünkü hışım ve gazabla şehvetin sevret ve şiddeti kırılır ve dahi kelbin ᶜādeti ona hın-

zīri taslīt etmekle defᶜ edip onun siyāseti altında kelbi makhūr eyleye. Ve çün bunu işleyip ona muktedir olduysa o vakt emri muᶜtedil olup beden memleketinde ᶜadl zāhir olur ve kāffesi sırāt-ı müstakīm üzere cārī olurlar. Ve eger onların kahrlarından ᶜāciz kalıp onlar onu kahr ve istihdām ederler ise artık hınzīri tok etmek ve kelbi rāzī etmek için istinbāt-ı hiyel ve tedkīk-i fikerden zāil olmaz, dāimā hınzīr ve kelbin ᶜibādetinde kāim olur.

[وهـذا حـال أكثر النـاس مهمـا كان أكثر همتهـم البطـن والفـرج ومنافسـة الأعـداء والعجب منه أنه ينكر على عبدة الأصنام عبادتهم للحجارة ولو كشف الغطاء عنه وكوشف بحقيقة حاله ومثل له حقيقة حاله كما يمثل للمكاشفين إما في النوم أو في اليقظة لرأى نفسه ماثلاً بين يدي خنزير ساجداً له مرة وراكعاً أخرى ومنتظراً لإشارته وأمره فمهما هاج الخنزير لطلب شيء من شهواته انبعث على الفور في خدمته وإحضار شهوته أو رأى نفسه ماثلا بين يدي كلب عقور عابداً له مطيعاً سامعاً لما يقتضيه ويلتمسه مدققاً بالفكر في حيل الوصول إلى طاعته وهو بذلك ساع في مسرة شيطانه فإنه الذي يهيج الخنزير ويثير الكلب ويبعثهما على استخدامه فهو من هذا الوجه يعبد الشيطان بعبادتهما فليراقب كل عبد حركاته وسكناته وسكوته ونطقه وقيامه وقعوده ولينظر بعين البصيرة فلا يرى إن أنصف نفسه إلا ساعياً طول النهار في عبادة هؤلاء وهذا غاية الظلم إذ جعل المالك مملوكاً والرب مربوباً والسيد عبداً والقاهر مقهوروا إذ العقل هو المستحق للسيادة والقهر والاستيلاء وقد سخره لخدمة هؤلاء الثلاثة فلا جرم ينتشر إلى قلبه من طاعة هؤلاء الثلاثة صفات تتراكم عليه حتى يصير طابعاً ويناً مهلكاً للقلب ومميتاً له]

Ve ekser-i nāsın hāli budur yaᶜnī ekser-i nāsın himmetleri batn ve ferc ve münāfese-i aᶜdāʾdır ve o ādemden taᶜaccüb olunur ki kendisi ᶜabede-i asnām üzerine ᶜibādet-i ahcār için inkār eder ve kendisi kelb ve hınzīre ᶜābid olmuş! Eger ondan kapak ve örtü keşf olunup ve hakīkat-i hāli ile kendisi mükāşefe olunmuş olsaydı ve mükāşifīne mütemessil olduğu gibi hakīkat-i hāli ona mütemessil olmuş olaydı ki yā uykuda veyāhūd yakazada ona bu mükāşefe vākiᶜ olmuş olsa tahkīkan kendi nefsini bir hınzīr önünde ona māil ve gāh ona sācid ve gāh ona rākiᶜ görürdü ve onun emr ve işāretine muntazır olduğunu bilip görürdü ki hınzīr şehevātından bir nesnenin talebine hāyic oldukça ᶜale'l-fevr hiz-

metine ve şehveti ihzārına münbaᶜis olduğunu ᶜayānen müşāhede eylerdi [21] veyāhūd kendi nefsini bir kelb-i ᶜakūr önünde ona māil görür ki o kelbe ᶜābid ve mutīᶜ ve mukteziyāt ve mültemisātına sāmiᶜ olduğunu ve tāᶜatına vāsıl olmak çāresinin hīlelerinde dahi fikri tedkīk edip şeytānın meserretinde sāᶜī olduğunu muᶜāyene ederdi, zīrā hınzīri tehyīc ve kelbi tesyīr eden ve istihdāmına onları baᶜs ve tesyīr eden ancak şeytāndır ve kendisi bu yüzden bunlara ᶜibādet etmekliğiyle şeytāna dahi ᶜābid olmuş olur, kaldı ki her bir ᶜabd kendi harekāt ve sekenāt ve sükūt ve nutk ve kıyām ve kuᶜūdunda nazar ve murākabe etmek gerektir, eger ᶜayn-ı basīret ile nazar edip insāf ederse tūl-i nehārında bunların ᶜibādetlerine nefsini sāᶜī görüp bunların ᶜibādetlerinden gayrı nefsini dīger bir iş ile meşgūl ve āher bir ᶜibādete sāᶜī göremez ve bu ise zulmün gāyesidir, çünkü māliki memlūk ve rabbi merbūb ve seyyidi ᶜabd ve kāhiri makhūr etmiş olur, zīrā siyādete müstehakk ve kahr ve istīlāya lāyık ancak ᶜakldır, kendisi ᶜaklı bunların hizmetlerine müsahhar etmiştir. Lā-cereme işbu selāsenin tāᶜatinden kalbine birtakım sıfāt münteşir ve müterākim olur ki ona hatm ve gönül karası ve pāsı olur, onun ihlāk ve imāte ve iᶜdāmına bāᶜis olur.

[أما طاعة خنزير الشهوة فتصدر منها صفة الوقاحة والخبث والتبذير والتقتير والرياء والهتكة والمجانة والعبث والحرص والجشع والملق والحسد والحقد والشماتة وغيرها وأما طاعة كلب الغضب فتنتشر منها إلى القلب صفة التهور والبذالة والبذخ والصلف والاستشاطة والتكبر والعجب والاستهزاء والاستخفاف وتحقير الخلق وإرادة الشر وشهوة الظلم وغيرها وأما طاعة الشيطان بطاعة الشهوة والغضب فيحصل منها صفة المكر والخداع والحيلة والدهاء والجراءة والتلبيس والتضريب والغش والخب والخنا وأمثالها]

Zīrā hınzīrin tāᶜatinden vikāha ve hubs ve tebzīr ve taktīr ve riyā ve rüsvāylık ve hīle-kārlık ve beyhūdelik ve hırs ve şiddet-i hırs ve āzlık ve temelluk ve hased ve kīn ve şemātet ve sāir bu gibi sıfāt-ı rediyye sādır olur. Ve kelbin tāᶜatinden dahi hışım ve gazab sādır olur ve ondan kalbe tehevvür ve rezālet ve büyüklenmek ve bugz ve ziyādece tekebbür etmek ve istihlāk ve tekebbür ve hodbīnlik ve ᶜucb ve istihzā ve istihfāf ve tahkīr-i halk ve irāde-i şerr ve şehvet-i zulm sıfātı ve bu gibi ahlāk-ı

zemīme münteşir olur. Ve şehvet ve gazab ile şeytānın itāʿatinden dahi mekr ve hudʿa ve hīle ve dehā ve cürʾet ve telbīs ve tadrīb ve gışş ve habb ve hanā ve emsāli gibi sıfāt-ı zemīme hāsıl olur. Ve bu sıfāt-ı makdūha kalb üzerine terāküm eylerse elbette o kalb onunla müsevved ve kirli olur, insānın helākine bāʿis olurlar. "Habb" lügatte feth-i hā ve teşdīd-i bā ile veyāhūd kesr-i hā ile aldayıcı, mekkār, sāʿī bi'l-fesād kimseye ıtlāk olunur. Ve "hanāʾ" lügatte yaramaz söz söylemek, fuhşiyyāt ve mühmelāt-gū maʿnāsınadır. Ve "dehāʾ" lügatte zīreklik ve musībet maʿnāsına ıtlāk olunmuştur.

[ولو عكس الأمر وقهر الجميع تحت سياسة الصفة الربانية لاستقر في القلب من الصفات الربانية العلم والحكمة واليقين والإحاطة بحقائق الأشياء ومعرفة الأمور على ما هي عليه والاستيلاء على الكل بقوة العلم والبصيرة واستحقاق التقدم على الخلق لكمال العلم وجلاله ولاستغنى عن عبادة الشهوة والغضب ولانتشر إليه من ضبط خنزير الشهوة ورده إلى حد الاعتدال صفات شريفة مثل العفة والقناعة والهدو والزهد والورع والتقوى والانبساط وحسن الهيئة والحياء والظرف والمساعدة وأمثالها ويحصل فيه من ضبط قوة الغضب وقهرها وردها إلى حد الواجب صفة الشجاعة والكرم والنجدة وضبط النفس والصبر والحلم والاحتمال والعفو والثبات والنبل والشهامة والوقار وغيرها]

Ve eger o emr münʿakis olmuş olsaydı ki mezkūr olan devāʿī kāffesi sıfat-ı rabbāniyyenin siyāseti tahtında makhūr olmuş olsa o vaktte kalbde sıfāt-ı rabbāniyyeden ʿilm ve hikmet ve yakīn müstekarr olurdu ve ʿalā-mā-hiye ʿaleyhi umūrun maʿrifeti ile hakāyık-ı eşyānın ihātası dahi kalbde sābit ve mutmaʾinn olurdu ve kuvve-i ʿilm ü basīret ile kāffe-i ahlāka müstevlī olup ʿilmin kemāl ve celāli için halk üzerine müstehakk-ı tekaddüm olurdu ve şehvet ve gazabın ʿibādetlerinden müstagnī olurdu ve hınzīr-i şehvetin zabtından ve ona hadd-i iʿtilāde redd ve ircāʿından ona sıfāt-ı şerīfe münteşir olurdu ki ʿiffet ve kanāʿat ve hüdūʿ ve sükūn ve zühd ve veraʿ ve takvā ve inbisāt ve hüsn-i heyʾet ve hayā ve zarāfet ve müsāʿade ve emsāli gibi sıfāt-ı memdūha ona vārid olurdu ve dahi kuvve-i gazabın zabtından ve onu kahr ve hadd-i vücūba reddinden ona sıfat-ı şecāʿat ve kerem ve necdet ve zabt-ı nefs ve sabr ve

hilm ve ihtimāl ve ʿafv ve sebāt ve neyl ve şehāmet ve vakār ve sāir bu gibi tıbāʿ-ı cemīle ve ahlāk-ı mahmūde hāsıl olurdu.

[فالقلب في حكم مرآة قد اكتنفته هذه الأمور المؤثرة فيه وهذه الآثار على التواصل واصلة إلى القلب أما الآثار المحمودة التي ذكرناها فإنها تزيد مرآة القلب جلاء وإشراقاً ونوراً وضياءً حتى يتلألأ فيه جلية الحق وينكشف فيه حقيقة الأمر المطلوب في الدين وإلى مثل هذا القلب الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم "إذا أراد الله بعبد خيراً جعل له واعظاً من قلبه" وبقوله "مَنْ كَانَ لَهُ مِنْ قَلْبِهِ وَاعِظٌ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ اللهِ حَافِظٌ" وهذا القلب هو الذي يستقر فيه الذكر قال الله تعالى ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾]

Mā-hasal gönül bir ayna ve mirʾāt hükmündedir ki onu işbu umūr-ı müʾessire ihāta edip ona müktenif olmuştur ve onda onların teʾsīri vardır. Ve şol āsār ʿale't-tevāsul kalbe vāsıldır ve āsār eger mahmūde ise ki ānifen zikr ettiğimiz umūr-ı memdūha gibidir, ʿale't-tahkīk mirʾāt-ı kalbin celā ve işrāk ve nūr ve ışıklarını artırıp ziyāde eder tā ki onda celiyye-i hakk parlayıp onda dīnde matlūb olan emrin hakīkati münkeşif ola ve bu gibi bir kalbedir işāret ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ وَاعِظاً مِنْ قَلْبِهِ"[30] Yaʿnī "Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri eger bir kuldan hayrı murād buyurur ise onun kalbinden ona bir vāʿizi halk eder." Ve dīger bir hadīs-i şerīfte gelmiş ki "مَنْ كَانَ لَهُ مِنْ قَلْبِهِ وَاعِظٌ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ اللهِ حَافِظٌ"[31] Yaʿnī "Kim ki kendi kalbinden onun bir vāʿizi vardır, Allāhu taʿālādan onun bir hāfızı vardır." Ve bu kalbdir ki onda zikrullāh sābit ve müstekarr olur. Tebāreke ve taʿālā hazretleri buyurmuş ki ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾[32] Yaʿnī "Āgāh olunuz ki Allāhu taʿālānın zikriyle kulūb mutmaʾinn olur."

[وأما الآثار المذمومة فإنها مثل دخان مظلم يتصاعد إلى مرآة القلب [22] ولا يزال يتراكم عليه مرة بعد أخرى إلى أن يسود ويظلم ويصير بالكلية محجوباً عن الله تعالى وهو الطبع وهو الرين قال الله تَعَالَى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا

30 *Kenzu'l-Ummāl*, 11/95, no: 30762; *Keşfu'l-Hafā*, 1/90, no: 190; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 1/590.

31 *Keşfu'l-Hafā*, 2/231, no: 2.

32 "Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur." Rad, 13/28.

يَكْسِبُونَ﴾ وقال عز وجل أن ﴿أَوَلَـمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُـمْ بِذُنُوبِهِـمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُـمْ لَا يَسْـمَعُونَ﴾ فربط عدم السماع بالطبع بالذنوب كما ربط السماع بالتقوى فقال تعالى ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ ومهما تراكمت الذنوب طبع على القلوب وعند ذلك يعمى القلب عن إدراك الحق وصلاح الدين ويستهين بأمر الآخرة ويستعظم أمر الدنيا ويصير مقصور الهم عليها فإذا قرع سمعه أمر الآخرة وما فيها من الأخطار دخل من أذن وخرج من أذن ولم يستقر في القلب ولم يحركه إلى التوبة والتدارك ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ﴾]

Ve āsār-ı mezmūme ise o dahi karanlık bir duhāna benzer ki o tütün kalbin mirʾātına çıkıp onda terāküm eder ve kara ve karanlı olup külliyyen Zāt-ı Zü'l-Celāl'den mahcūb oluncaya dek tāreten baʿde uhrā müterākim olmaktan zāil olmaz ve siyāh ve muzlim ve mahcūb olunca matbūʿun ʿaleyh olur ki reyn ve tabʿ odur. Tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki [33]﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ Yaʿnī "Dedikleri gibi değildir, belki onların kesb ettikleri günāh kalbleri üzerine perde olmuştur ki hakkla bātılı temyīz edemezler." Ve dahi ʿazze ve celle dīger āyette buyurmuş ki ﴿أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾[34] Yaʿnī "Eger biz murād eylesek onları seleflerі gibi zünūblarının cezāsını verirdik, hālbūki onların kalbleri üzere mühr vururuz ki kalbleri işitmez olurlar" ki ʿadem-i semāʿı zünūbun tabʿı ile rabt etmiş, nitekim semāʿı takvāya rabt etti, nitekim buyurmuş ki [35]﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ , ﴿وَاتَّقُوا الله وَيُعَلِّمُكُمُ الله وَالله بِكُلِّ

33 "Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır." Mutaffifīn, 83/14.

34 "Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki, biz dileseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler." Aʿrāf, 7/100.

35 "Allah'a karşı gelmekten sakının ve dinleyin. Allah fasık toplumu doğruya iletmez." Māide, 5/108.

شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾[36] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālādan havfla hıyānet ve yemīn-i kāzibeden sakının ve emr-i ilāhīyi semᶜ-i icābetle işitin" demektir. "Ve Allāhu taᶜālādan ittikā edin ve Allāhu taᶜālā size mesālih-i dīniyye ve dünyeviyyenizi taᶜlīm eder." Maᶜlūmdur ki zünūb mütekārim oldukça kulūb üzerine tabᶜ olunur, o vaktte idrāk-i hakk ve mesālih-i dīnden kalb kör olur ve emr-i āhirete müstehīn olur ve emr-i dünyāya müstaᶜzim olur ve üzerine onlara maksūr olur ve eger emr-i āhiret onun semᶜine değerse veyā āhirette olan umūr-ı hatīre onun kulağına değerse onun bir kulağından girer ve dīger bir kulağından çıkar ki kalbinde ondan bir şeyᵓ sābit ve müstekarr olmaz ve onu tevbeye ve telāfī-i mā-fāt ve tedārük-i istigfāra kalbini tahrīk etmez ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ﴾[37] mefhūmu mā-sadakına dāhil olurlar yaᶜnī "Bunlar küffārın ashāb-ı kubūrun baᶜsinden münkir ve meᵓyūs oldukları gibi āhiretin hayrından dahi meᵓyūslardır."

[وهذا هو معنى اسوداد القلب بالذنوب كما نطق به القرآن والسنة قال ميمون بن مهران إذا أذنب العبد ذنباً نكت في قلبه نكته سوداء فإذا هو نزع وتاب صقل وإن عاد زيد فيها حتى يعلو قلبه فهو الران وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم ''قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يُزْهَرُ وَقَلْبُ الْكَافِرِ أَسْوَدُ مَنْكُوسٌ'' فطاعة الله سبحانه بمخالفة الشهوات مصقلة للقلب ومعاصيه مسودات له فمن اقبل على المعاصي اسود قلبه ومن اتبع السيئة الحسنة ومحا اثرها لم يظلم قلبه ولكن ينقص نوره كالمرآة التي يتنفس فيها ثم تمسح فإنها لا تخلو عن كدورة وقد قال صلى الله عليه وسلم ''الْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ: قَلْبٌ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يُزْهَرُ فذالك قلب المؤمن وَقَلْبٌ أسود مَنْكُوسٌ'' فذلك قلب الكافر وقلب اغلف مربوط على غلافه فذلك قلب المنافق وقلب مصفح فيه ايمان ونفاق فمثل الإيمان فيه كمثل البقلة يمدها الماء الطيب ومثل النفاق فيه كمثل القرحة يمدها القيح والصديد فأي المادتين غلبت عليه حكم له بها وفي رواية ذهبت به قال الله تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ

---

36 "Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." Bakara, 2/282.

37 "Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kāfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin." Mümtehinne, 60/13.

الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ فأخبر أن جلاء القلب وإبصاره يحصل بالذكر وأنه لا يتمكن منه إلا الذين اتقوا فالتقوى باب الذكر والذكر باب الكشف والكشف باب الفوز الأكبر وهو الفوز بلقاء الله تعالى]

Ve isvidād-ı kalbin maᶜnāsı budur yaᶜnī Kurᵓān ve sünnet nātık oldukları gibi kalbin isvidādı günāh ve meᶜāsīlerledir. Meymūn b. Mehrān demiş ki "Eger bir kul bir günāhı işler, kalbinde bir nükte-i sevdā peydā olur; eger o maᶜsiyetten çıkıp tevbe eder ise onun kalbi saykallı olup o nükte nā-bedīd olur ve eger maᶜsiyete dönüp işlerse o nükte ziyāde olur tā ki kalbi üzerine ᶜālī olur ki rān odur" yaᶜnī günāh perdesi ve karanlılık örtüsü demek odur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يُزْهَرُ وَقَلْبُ الْكَافِرِ أَسْوَدُ مَنْكُوسٌ"[38] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Müᵓminin gönlü ecredir, içinde ışık ve parlaklı bir sirāc vardır ve kāfirin kalbi siyāh ve menkūstur." Kaldı ki muhālefet-i şehevāt ile Allāhu taᶜālānın tāᶜati kalbe musakkıl ve meᶜāsīsine müzīldir ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın ᶜisyānı kalbe müsevviddir, kim ki meᶜāsī üzerine ikbāl edip günāh işlerse onun kalbi siyāh ve esved olur ve kim ki seyyiᵓeye haseneyi itbāᶜ eder ve onunla eserini mahv eyler, onun kalbi muzlim olmaz lākin nūru eksik ve nākıs olur, aynaya vukūᶜ bulan teneffüsün eseri gibidir, silindikte egerçi zalāmı gider velākin bir küdūretten hālī kalmaz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ: قَلْبٌ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يُزْهَرُ فذالك قلب المؤمن وَقَلْبٌ أسود مَنْكُوسٌ"[39] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi "Kulūb-ı beşer dörttür, bir kalb ecred olup içinde bir sirāc-ı zāhir vardır ve o kalb müᵓminin kalbidir ve dīger kalb kara ve siyāh ve menkūstur ki o kalb kāfirin kalbidir ve üçüncü gılāflı olup ve gılāfı bağlıdır ki münāfıkın kalbidir ve öbür kalb ki kalb-i rābiᶜdir, kalb-i musaffah olup ki içinde hem īmān ve hem nifāk vardır, onda īmānın meseli bir bakla meselidir ki o baklaya mā-i tayyib ile sulanır ve derūnunda olan nifāk o dahi bir çıbana mümāsildir ki kayh yaᶜnī irin ve sadīd yaᶜnī mā-i asfer imdād eder ve bu iki māddeden her hangi mādde ona gelebe ederse onunla ona hükm olunur." Ve dīger bir rivāyette "onu

38 *Kenzu'l-Ummāl*, 1/244, no: 1226; *Mecmau'z-Zevāid*, 1/63, no: 224.

39 *Kenzu'l-Ummāl*, 1/244, no: 1226; *Mecmau'z-Zevāid*, 1/63, no: 224.

götürür" denilmiş. [23] Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾[40] Bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın iki yüzüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki Allāhu taᶜālādan korkarlar ve şirk ve meᶜāsīden sakınırlar, onlara şeytāndan bir vesvese dokunsa Allāhu taᶜālāyı ve ᶜazābını fikr ederler, doğru yolu görüp vesvese-i şeytānı defᶜ ederler." İşte bununla haber vermiş ki kalbin celā ve ibsārı zikr ile hāsıl olur ve müttakīlerden gayrı dīger bir kimse ondan mütemekkin olamaz. Ve takvā dahi zikrin kapısıdır ve zikr keşfin kapısıdır ve keşf fevz-i ekberin kapısıdır ve fevz-i ekber ancak likāullāhtır.

Beyānu Meseli'l-Kalbi Bi'l-İzāfeti İle'l-ᶜUlūmi Hāssaten

[بيان مثل القلب بالإضافة إلى العلوم خاصة]

[اعلم أن محل العلم هو القلب أعني اللطيفة المدبرة لجميع الجوارح وهي المطاعة المخدومة من جميع الأعضاء وهي بالإضافة إلى حقائق المعلومات كالمرآة بالإضافة إلى صور المتلونات فكما أن للمتلون صورة ومثال تلك الصورة ينطبع في المرآة ويحصل بها كذلك لكل معلوم حقيقة ولتلك الحقيقة صورة تنطبع في مرآة القلب وتتضح فيها وكما أن المرآة غير وصور الأشخاص غير وحصول مثالها في المرآة غير فهي ثلاثة أمور فكذلك ههنا ثلاثة أمور القلب وحقائق الأشياء وحصول نفس الحقائق في القلب وحضورها فيه]

Ve hāssaten ᶜulūmā izāfetle misāl-i kalbin beyānı ise o dahi şöyledir ki tahkīkan ᶜamelin mahalli kalbdir ki cemīᶜ-i cevārihe müdebbir olan latīfedir ki cemīᶜ-i aᶜzādan mahdūm ve mutāᶜa odur ve o latīfe hakāyık-ı maᶜlūmāta izāfetle ayna ve mirᵓāt gibidir ki suver-i mütelevvināta izāfetle ayna nice ise o dahi böylecedir ve mütelevvin sūret olduğu gibi ve o sūretin misāli aynada müntabiᶜ ve onda hāsıl olduğu gibi. Kezālik her bir maᶜlūm için bir hakīkat vardır ve o hakīkatin mirᵓāt-ı kalbde müntabiᶜ ve ondan muttazıh birer sūreti vardır. Ve dahi ayna dīger ve

40 "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Aᶜrāf, 7/201.

suver-i eşhās dīger ve mirᵓātta husūl-i misāli dīger olduğu gibi ki bunlar üç emrdir, kezālik bunda dahi üç emr vardır ki kalb ve hakāyık-ı eşyā ve kalbde nefs-i hakāyıkın husūl ve huzūrudur.

[فالعالم عبارة عن القلب الذي فيه يحل مثال حقائق الأشياء والمعلوم عبارة عن حقائق الأشياء والعلم عبارة عن حصول المثال في المرآة وكما أن القبض مثلاً يستدعي قابضاً كاليد ومقبوضاً كالسيف ووصولاً بين السيف واليد بحصول السيف في اليد ويسمى قبضاً فكذلك وصول مثال المعلوم إلى القلب يسمى علماً وقد كانت الحقيقة موجودة والقلب موجودا ولم يكن العلم حاصلاً لأن العلم عبارة عن وصول الحقيقة إلى القلب كما أن السيف موجود واليد موجودة ولم يكن اسم القبض والأخذ حاصلاً لعدم وقوع السيف في اليد نعم القبض عبارة عن حصول السيف بعينه في اليد والمعلوم بعينه لا يحصل في القلب فمن علم النار لم تحصل عين النار في قلبه ولكن الحاصل حدها وحقيقتها المطابقة لصورتها فتمثيله بالمرآة أولى لأن عين الإنسان لا تحصل في المرآة وإنما يحصل مثال مطابق له وكذلك حصول مثال مطابق لحقيقة المعلوم في القلب يسمى علماً]

Kaldı ki ᶜālem içinde misāl-i hakāyık-ı eşyā hulūl eden kalbden ᶜibārettir yaᶜnī mahall-i hulūl misāl-i hakāyık olan gönül ᶜālemdir ve maᶜlūm dahi hakāyık-ı eşyādan ᶜibārettir ve ᶜilm mirᵓātta husūl-i misālden ᶜibārettir, nitekim kabz kābıza müstedᶜī olur meselā el gibi ve makbūza müstedᶜīdir meselā kılıç gibi ve kılıç ile el beyninde bir vusūlü istidᶜā eder ki elde seyfin husūlü gibi. Ve şol husūle kabz tesmiye olunur, fe-kezālik kalbe misāl maᶜlūmun vusūlü ᶜilm tesmiye olunur. Ve olur ki hakīkat mevcūd olur da kalb dahi mevcūd olur ve ᶜilm hāsıl olmaz, çünkü ᶜilm kalbe vusūl-i hakīkatten ᶜibārettir, nitekim seyf mevcūd olur ve el dahi mevcūd olur ve seyf ele vākiᶜ olmamasından kabz ve ahz ismi hāsıl olmaz; evet, kabz bi-ᶜaynihi seyfin elde olan husūlünden ᶜibārettir. Ve maᶜlūm ise bi-ᶜaynihi kalbde hāsıl olmaz ki āteşi bilen kimse ᶜayn-ı āteş onun kalbinde hāsıl olmaz, hāsıl ancak onun hadd ve taᶜrīfidir ve sūrete mutābık olan hakīkatidir ve bu sebeble kalbi aynaya temsīl etmek daha ziyāde evlādır, çünkü ᶜayn-ı insān mirᵓātta hāsıl olmaz ancak ona mutābık olan misāl hāsıl olur ve kezālik kalbde hakīkat-i maᶜlūma mutābık olan misālin husūlü ᶜilm tesmiye olunur.

[وكما أن المرآة لا تنكشف فيها الصورة لخمسة أمور أحدها نقصان صورتها كجوهر الحديد قبل أن يدور ويشكل ويصقل والثاني لخبثه وصدئه وكدورته وإن كان تام الشكل والثالث لكونه معدولاً به عن جهة الصورة إلى غيرها كما إذا كانت الصورة وراء المرآة والرابع لحجاب مرسل بين المرآة والصورة والخامس للجهل بالجهة التي فيها الصورة المطلوبة حتى يتعذر بسببه أن يحاذى بها شطر الصورة وجهتها فكذلك القلب مرآة مستعدة لأن ينجلى فيها حقيقة الحق في الأمور كلها وإنما خلت القلوب عن العلوم التي خلت عنها لهذه الأسباب الخمسة]

Ve beş emr için aynada suver münkeşif olmadığı gibi ki birincisi sūretinin noksānıdır, meselā cevher-i hadīdin tedvīr ve teşekkül ve saykallı olmadan evvel olan noksānı gibi ve ikincisi onun habes ve sadᵓ ve küdūret ve pās ve kiri gibi ve üçüncüsü mirᵓāt sūret olduğu yerden dīger bir cihete müteveccih ve maᶜdūl bulunup meselā o sūret onun arkası sonra düşmesi gibi ve dördüncüsü ayna ile sūret beyninde bir hicāb-ı mürsel vukūᶜu gibi ve beşincisi sūret-i matlūbenin ciheti bilinmesi ki o cehāletle onun şatr ve cihetinin muhāzātı ona müteᶜazzir olması gibi kalb dahi kezālik kāffe-i umūrda hakīkat-i hakk ondan müncelī olmak için bir āyīne-i müsteᶜiddedir ve ᶜulūmdan hālī bulunduğu ᶜilmden hulüvvü ancak işbu esbāb-ı hamsenin birisiyledir.

[أولها نقصان في ذاته كقلب الصبي فإنه لا ينجلى له المعلومات لنقصانه والثاني لكدورة المعاصي والخبث الذي يتراكم على وجه القلب من كثرة الشهوات فإن ذلك يمنع صفاء القلب وجلاءه فيمتنع ظهور الحق فيه لظلمته وتراكمه وإليه الإشارة [24] بقوله صلى الله عليه وسلم ''من قارف ذنباً فارقه عقل لا يعود إليه أبدا'' أي حصل في قلبه كدورة لا يزول اثرها اذ غايته ان يتبعه بحسنة يمحوه بها فلو جاء بالحسنة ولم تتقدم السئية لازداد لا محالة اشراق القلب فلما تقدمت السيئة سقطت فائدة الحسنة لكن عاد القب بها الى ما كان قبل السيئة ولم يزدد بها نورا فهذا خسران مبين ونقصان لا حيلة له فليست المرآة التي تتدنس ثم تمسح بالمصقلة كالتي تمسح بالمصقلة لزيادتها جلائها من غير دنس سابق فالإقبال على طاعة الله والإعراض عن مقتضى الشهوات هو الذي يجلي القلب ويصفيه ولذلك قال الله تعالى ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ'']

Evvelīsi yaᶜnī o esbāb-ı hamsenin birincisi zātında olan noksāndır, kalb-i sabī gibi, zīrā noksānı için maᶜlūmāt ona müncelī olmaz. Ve ikincisi meᶜāsīnin küdūretidir, yaᶜnī işlediği zenb ve günāhlardan kalbin yüzüne hāsıl olan bulanıklık ve küdūret ve kesret-i şehevāttan yüzünen müterākim olan habestir, çünkü bunlar dahi kalbin safāsını menᶜ ederler ve cilāsını giderirler ve o hālde zulmet ve karanlılığı terākümünden onda hakkın zuhūru mümteniᶜ olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَنْ قَارَفَ ذَنْبًا فَارَقَهُ عَقْلٌ لَا يَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا" buyurduğu hadīs-i şerīfin işāreti dahi bunadır ki hulāsa-i meᵓāli: "Kim ki bir günāhı iktisāb eder, ondan ᶜavdet etmez, bir ᶜakl müfārakat eyler" yaᶜnī onun kalbinde o günāh ile bir küdūret hāsıl olur öyle bir küdūret ki onun eseri zāil olmaz, çünkü çāresinin gāyesi onu bir hasene ile izāle etmek kaziyyesidir. Maᶜa-hāzā o seyyiᵓeye bir haseneyi itbāᶜ eder ise, egerçi o günāhı onunla mahv eder, lākin günāhı işlemeden evvel bir haseneyi işlemiş olaydı lā-mahāle onun kalbinin işrākı müzdād olurdu. Ve çün günāhı işleyip haseneye seyyiᵓe tekaddüm etti, o hasene-i müteᵓahhirenin fāidesi sākıt oldu, fakat o hasene ile ancak seyyiᵓeden evvel eski hāline ᶜavdet eder ki o hasene ile onun nūr ve işrākı müzdād olmaz, işte bu ziyān bir hüsrān-ı mübīndir ve hīlesi yok bir noksāndır, zīrā kirlenip musakkıle ile silinen ayna kir ve pāsı olmaksızın ziyāde-i celā için musakkıle ile silinen ayna gibi olmaz, elbette denessizin musakkıl ile silinen mirᵓāt daha ziyāde sāfī ve müncelī ve parlak olur, kaldı ki kalbi sāfī ve mücellā eden ancak mukteziyāt-ı şehevāttan iᶜrāz ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'in tāᶜati üzerine olan ikbāl ve teveccühtür ve onun için Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾[41] Yaᶜnī "Şunlar ki bizim rızāmız talebi ile zāhirī ve bātınī düşmanlara cihād ederler, elbette biz onlara cennetlere vusūl yollarını hidāyet ederiz. Allāhu taᶜālā dünyāda meded ve nusret ve āhirette ᶜafv ve magfiretle muhsinler iledir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ عَمِلَ بِمَا

---

41 "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir." Ankebūt, 29/69.

عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ"[42] "Kim ki kendi bildiği ᶜilm ile ᶜamel etse Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onun bilmedği ᶜilmi dahi ona tevrīs eder" demektir.

[الثالث أن يكون معدولاً به عن جهة الحقيقة المطلوبة فإن قلب المطيع الصالح وإن كان صافياً فإنه ليس يتضح فيه جلية الحق لأنه ليس يطلب الحق وليس محاذياً بمرآته شطر المطلوب بل ربما يكون متسوعب الهم بتفصيل الطاعات البدنية أو بتهيئة أسباب المعيشة ولا يصرف فكره إلى التأمل في حضرة الربوبية والحقائق الخفية الإلهية فلا ينكشف له إلا ما هو متفكر فيه من دقيق آفات الأعمال وخفايا عيوب النفس إن كان متفكراً فيها أو مصالح المعيشة إن كان متفكرا فيها وإذا كان تقييد الهم بالأعمال وتفصيل الطاعات مانعاً عن انكشاف جليه الحق فما ظنك فيمن صرف الهم إلى الشهوات الدنيوية ولذاتها وعلائقها فكيف لا يمنع عن الكشف الحقيقي]

Ve üçüncüsü dahi hakīkat-i matlūbenin cihetinden maᶜdūlün bih olmaklığıdır, zīrā mutīᶜ ve sālihin kalbi sāfī olsa bile şatr-ı matlūba muhāzī ve mukābil ve hakka tālib olmazsa onda celiyye-i hakk muttazıh ve āşikār olmaz, çünkü hakīkate tālib değildir ve mirᵓāt-ı kalbi ile onun cihetine muhāzī değildir, belki tāᶜāt-ı bedeniyyenin tafsīline veyā esbāb-ı maᶜīşetin tehyiᵓesine hemmi müstevᶜibdir, hazret-i rübūbiyyette ve hakāyık-ı hafiyye-i ilāhiyyede teᵓemmül etmeğe sarf-ı fikr etmez ve bu haysiyyetle mütefekkiri bulunduğu dekāyık-ı āfāt-ı aᶜmāl ve hafāyāyı ᶜuyūb-ı nefsten gayrı ona dīger bir hakīkat zāhir ve münkeşif olmaz. Ve bu sūretle aᶜmāl ve tafsīl-i tāᶜāta takyīd-i hemm celiyye-i hakkın inkişāfına māniᶜ olıcak şehevāt-ı dünyeviyye ve lezzātına ve ᶜalākātına sarf-ı hemm eden kimsenin hakkında senin zannın nedir, eblette bi-tarīki'l-evlā keşf-i hakāyıktan dūr ve mehcūr kalır ve nice keşf-i hakīkīden o sarf-ı himmet māniᶜ olmaz.

[الرابع الحجاب فإن المطيع القاهر لشهواته المتجرد الفكر في حقيقة من الحقائق قد لا ينكشف له ذلك لكونه محجوباً عنه باعتقاد سبق إليه منذ الصبا على سبيل التقليد والقبول بحسن الظن فإن ذلك يحول بينه وبين حقيقة الحق ويمنع

42 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/208, 1/238; *Bahru'l-Fevāid*, 1/99; *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/15.

من أن ينكشف في قلبه خلاف ما تلقفه من ظاهر التقليد وهذا أيضاً حجاب عظيم به حجب أكثر المتكلمين والمتعصبين للمذاهب بل أكثر الصالحين المتفكرين في ملكوت السموات والأرض لأنهم محجوبون باعتقادات تقليدية جمدت في نفوسهم ورسخت في قلوبهم وصارت حجاباً بينهم وبين درك الحقائق]

Ve dördüncüsü dahi hicābdır, zīrā olur ki mutīᶜ ve münkād ve şehevātına kāhir ve hakāyıktan bir hakīkate fikri mütecerrid olan kimse dahi iᶜtikād-ı mesbūk yaᶜnī hengām-ı sabāvetinde hüsn-i zann ile kabūl ve ᶜalā-sebīli't-taklīd iᶜtikād ettiği bir ᶜakīde ile ondan mahcūb olur da ona münkeşif olmaz, çünkü o ᶜakīde onunla hakīkat-i hakk mā-beyninde bir hāil olup zāhir-i taklīdden telakkuf ettiğinin hilāfı olarak kalbinde dīger bir hakīkatin inkişāfından menᶜ eder. Ve bu dahi ᶜazīm bir hicābdır ki ekser-i mütekellimīn ve mezāhibe mutaᶜassıb olanlar [25] belki melekūt-ı arz u semāda tefekkür eden sulehānın ekseri ondan mahcūb olmuşlar, çünkü onlar dahi iᶜtikādāt-ı taklīdiyye ile ondan mahcūblardır ki o iᶜtikādāt-ı taklīdiyye onların nefslerinde donup cāmid ve kalblerinde sābit ve rāsih olmalarıyla derk-i hakāyık ile onların mā-beynlerinde bir hicāb vākiᶜ olmuştur.

[الخامس الجهل بالجهة التي يقع منها العثور على المطلوب فإن طالب العلم ليس يمكنه أن يحصل العلم بالمجهول إلا بالتذكر للعلوم التي تناسب مطلوبه حتى إذا تذكرها ورتبها في نفسه ترتيباً مخصوصاً يعرفه العلماء بطرق الاعتبار فعند ذلك يكون قد عثر على جهة المطلوب فتنجلى حقيقة المطلوب لقلبه فإن العلوم المطلوبة التي ليست فطرية لا تقتنص إلا بشبكة العلوم الحاصلة بل كل علم لا يحصل إلا عن علمين سابقين يأتلفا ويزدوجان على وجه مخصوص فيحصل من ازدواجهما علم ثالث على مثال ما يحصل النتاج من ازدواج الفحل والأنثى ثم كما أن من أراد أن يستنتج رمكة لم يمكنه ذلك من حمار وبعير وإنسان بل من أصل مخصوص من الخيل الذكر والأنثى وذلك إذا وقع بينهما ازدواج مخصوص فكذلك كل علم فله أصلان مخصوصان وبينهما طريق في الازدواج يحصل من ازدواجهما العلم المستفاد المطلوب فالجهل بتلك الأصول وبكيفية الازدواج هو المانع من العلم ومثاله ما ذكرناه من الجهل بالجهة التي الصورة فيها]

Ve beşincisi cehl-i cihettir ki ondan matlūba rāst gelmek olan cihetin bilmezliğidir, zīrā tālib-i ᶜilm için kendi matlūbuna münāsib olan ᶜulū-

mu tezekkür etmeksizin mechūle tahsīl-i ᶜilm etmek mümkin değildir, ancak matlūbuna münāsib olanı tezekkür ile mechūlü olan ᶜilmi tahsīl eder. Ve çün onları tezekkür eder ve turuk-ı iᶜtibār ile onu ᶜulemā bilir bir tertīb-i mahsūs ile kendi nefsinde tertīb eyler, elbette o vaktte cihet-i matlūba tesādüf etmiş olur ve o hālde hakīkat-i matlūb kalbine müncelī olur, çünkü fıtriyye olmayan ᶜulūm ancak ᶜulūm-ı hāsılenin tuzağıyla tutulup avlanırlar, başka bir dām ve tuzak ile tutulmazlar. Belki her bir ᶜilm ancak vech-i mahsūs üzere müʾtelif ve müzdevic olan iki ᶜilm-i sābıktan hāsıl olur, dīger bir tarīk ile hāsıl olmaz ve o ᶜameleyn-i sābıkayn-i müzdeviceynin izdivācından üçüncü bir ᶜilm hāsıl olur, nitekim fahl ve ünsā yaᶜnī behāim ve hayvānāttan erkek ve dişinin çiftleşmelerinden nitāc hāsıl olur sonra nitekim bir beygirin istintācını isteyen kimse onu ber deve veyā merkeb veyā insāndan istintācı ona mümkin olmaz, istintācı ancak beygir soyundan bir erkek at ve dişi kısraktan ve asl-ı mahsūstan olur ve o dahi beynlerinde bir izdivāc-ı mahsūs vukūᶜuyla olur, işte onun gibi her bir ᶜilm dahi ona iki asl-ı mahsūs vardır ve izdivācda onların beynlerinde bir tarīk vardır ki izdivāclarından matlūb ve müstefād olan ᶜilm hāsıl olur. Ve bu usūlün cehli ve keyfiyyet-i izdivācın bilmemezliği ᶜilmin māniᶜidir, misāli ise bizim zikr ettiğimiz cehl-i cihettir ki sūret içinde bulunduğu cihetin nādānlığıyla cihet bilmemezlik misālidir.

[بل مثاله أن يريد الإنسان أن يرى قفاه مثلاً بالمرآة فإنه إذا رفع المرآة بإزاء وجهه لم يكن قد حاذى بها شطر القفا فلا يظهر فيها القفا وإن رفعها وراء القفا وحاذاه كان قد عدل بالمرآة عن عينه فلا يرى المرآة ولا صورة القفا فيها فيحتاج إلى مرآة أخرى ينصبها وراء القفا وهذه في مقابلتها بحيث يبصرها ويراعى مناسبة بين وضع المرآتين حتى تنطبع صورة القفا في المرآة المحاذية للقفا ثم تنطبع صورة هذه المرآة في المرآة الأخرى التي في مقابلة العين ثم تدرك العين صورة القفا فكذلك في اقتناص العلوم طرق عجيبة فيها ازورارات وتحريفات أعجب ما ذكرناه في المرآة يعز على بسيط الأرض من يهتدي إلى كيفية الحيلة في تلك الازورارات]

Belki onun misāli işbu misāldir ki bir kimse meselā aynada arkasını görmek istese eger aynayı yüzüne karşı ve mukābil kaldırırsa onunla arkası tarafı ve şatrı muhāzī ve müvāzī etmemiş olur ve ᶜadem-i mukābi-

lesinden aynada arkası görünmez olur ve eger ayna arkasına muhāzī kaldırırsa ayna gözünden ʿudūl etmesiyle o hālette ne aynayı görür ve ne de aynada kafānın sūretini görür, dīger bir aynaya muhtāc olur ki onu arkasına muhāzī olan aynaya karşı ve mukābil kurup nasb ede o haysiyyetle ki kendisi dahi gözüyle onu göre ve iki aynaların vazʿında yaʿnī vazʿları mā-beyninde bir münāsebeti mürāʿat ede tā ki kendi arkasının sūreti onun arkasına müvāzī ve mukābil olan aynada müntabiʿ ola sonra o aynanın sūreti dahi gözü karşısında olan öbür aynada müntabiʿ ola ve o aynadan arkasının sūretini görüp idrāk ede. İşte bunun gibi iktinās-ı ʿulūmda turuk-ı ʿacībe vardır ki mirʾātta bizim zikr ettiğimiz ʿudūl ve inhirāfāttan aʿceb bir meyl ve ʿudūl ve inhirāf-ı ʿacīb vardır ki o ʿudūllarda olan hīleye mühtedī olacak ādem basīt zemīn üzere ʿazīz ve nādirdir, yaʿnī rūy-i zemīnde o ʿudūllerin hīleleri keyfiyyetine varıp anlayan ādem pek ziyāde kalīl ve azdır.

[فهذه هي الأسباب المانعة للقلوب من معرفة حقائق الأمور وإلا فكل قلب فهو بالفطرة صالح لمعرفة الحقائق لأنه أمر رباني شريف فارق سائر جواهر العالم بهذه الخاصية والشرف وإليه الإشارة بقوله عز وجل ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ إشارة إلى أن له خاصية تميز بها عن السموات والأرض والجبال بها صار مطيقاً لحمل أمانة الله تعالى وتلك الأمانة هي المعرفة والتوحيد وقلب كل آدمي مستعد لحمل الأمانة ومطيق لها في الأصل ولكن يثبطه عن النهوض بأعبائها والوصول إلى تحقيقها الأسباب التي ذكرناها ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وإنما أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ'' وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم ''لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ'' اشارة الى بعض هذه الاسباب التي هي الحجاب بين القلب وبين الملكوت واليه الاشارة بما روي عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال لرسول الله يا رسول الله اين الله في الارض او في السماء قال في قلوب عباده المؤمنين وفي الخبر قال قال الله ''لم يسعني أرضي ولا سمائي ووسعني قلب عبدي المؤمن اللين الوادع'']

İşte hakāyık-ı umūrun maʿrifetinden kulūba māniʿ olan esbāb bu esbābdır, yoksa her bir kalb fıtra ile hakāyık-ı maʿrifete sālih ve müstaʿiddir, çünkü bir emr-i şerīf-i rabbānīdir, [26] bu hāssiyyet ve şeref

ile ᶜālimin cevāhir-i sāiresini müfārakat etmiştir. Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾[43] kavl-i ᶜālīsi işāreti dahi bunadır. Bu āyet-i kerīme sūre-i Ahzāb'ın yetmiş ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz emāneti semāvāt ve arza ve dağlara ᶜarz ettik, onlar o emāneti yerine getirmeyecekleri havfıyla onu yüklenmekten ibā edip defᶜini recā ettiler. O emāneti insān yüklenmekle nefslerine zulm edip ᶜākıbetinden cāhil oldular." Bunda bir işāret var ki insān için bir hāssiyyet vardır ki onunla semāvāt ve arz ve cibālden mümtāz olup o hāssiyyet ile emānetullāhın hamline muktedir ve tākat-mend oldu ve o emānet maᶜrifet ve tevhīddir. Ve her bir ādemīnin kalbi aslen haml-i emānete müstaᶜidd ve ona kudretli ve tākat-menddir lākin onun eskāl ve aᶜbā ile nühūz etmekten ve tahkīkine vusūl bulmakan meşgūl eden bizim zikr ettiğimiz esbābdır. Onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وإنما أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ"[44] Yaᶜnī "Dünyāya doğup tevellüd eden her bir mevlūd fıtrat-ı selīme üzerine doğar sonra onun ebeveyni onu yehūdī ve nasrānī ve mecūsī eder" ki fıtrattan murād haml-i emānete olan kābiliyyet ve istiᶜdāddır. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ"[45] buyurması dahi buna işārettir yaᶜnī "Benī ādemin kulūbuna şeyātīnin devri olmasaydı melekūt-ı semāya nazar ederlerdi" ki baᶜzı esbāba işāreti vardır, yaᶜnī kalb ile melekūt beyninde hicāb olan sebebe īmādır. Ve dahi İbn ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvānın rivāyet ettiği işbu hadīs ile ona işāret vardır ki ᶜaleyhi's-selām efendimize denilmiş ki "Yā Resūlallāh, Allāhu taᶜālā hazretleri neredededir, yerde midir yoksa gökte midir?" Ve efendimiz buna cevaben: "Fī kulūbi ᶜibādihi'l-müᵓminīn" diye fermān buyurmuştur, yaᶜnī "Müᵓmin kullarının kalblerindedir" demiş. Ve dahi haberde gelmiş ki "قَالَ اللّٰهُ لَمْ

---

43 "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." Ahzāb, 33/72.

44 Buhārī, 2/94, no: 1358; Müslim, Kader 6, 4/2047.

45 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/164.

"يَسَعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَوَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ اللَّيِّنِ الْوَادِعِ"[46] Yaʿnī "Benim ne arzım ve ne de semām bana sığıştı, ancak benim müʾmin ve leyyin ve vādiʿ olan kulumun kalbi beni sığıştı" demektir. Kalb-i müʾminde sığışmaktan murād onun maʿrifeti sığışıp bilmek vahdetini bilip anlamaktır, yoksa Hakk subhānehu ve taʿālā hulūldan ve mekāndan münezzeh ve mukaddestir. Bu kelām kināyeden ʿibārettir.

[وفي الخبر أنه قيل يا رسول الله من خير الناس فقال يا رسول الله من خير الناس فقال كل مؤمن مخموم القلب فقيل وما مخموم القلب فقال هو التقي النقي الذي لا غش فيه ولا بغي ولا غدر ولا غل ولا حسد ولذلك قال عمر رضي الله عنه رأى قلبي ربي إذ كان قد رفع الحجاب بالتقوى ومن ارتفع الحجاب بينه وبين الله تجلى صورة الملك والملكوت في قلبه فيرى جنة عرض بعضها السموات والأرض أما جملتها فأكثر سعة من السموات والأرض لأن السموات والأرض عبارة عن عالم الملك والشهادة وهو وإن كان واسع الأطراف متباعد الأكناف فهو متناه على الجملة وأما عالم الملكوت وهي الأسرار الغائبة عن مشاهدة الأبصار المخصوصة بإدراك البصائر فلا نهاية له نعم الذي يلوح للقلب منه مقدار متناه ولكنه في نفسه وبالإضافة إلى علم الله لا نهاية له]

Ve dahi haberde gelmiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize denilmiş ki "Yā Resūlallāh, hayru'n-nās kimdir?" Ve efendimiz كُلُّ مُؤْمِنٍ مَخْمُومُ الْقَلْبِ diye haber vermiştir, yaʿnī "Her bir mahmūmu'l-kalb olan müʾmindir." Ve "Mahmūmu'l-kalb nedir?" diye soruldukta efendimiz هُوَ التَّقِيُّ النَّقِيُّ الَّذِي لَا غِشَّ فِيهِ وَلَا بَغْيَ وَلَا غَدْرَ وَلَا غِلَّ وَلَا حَسَدَ[47] diye tefsīr buyurdu, yaʿnī "Takī ve nakī olup onun bir gışş ve bagy ve gadr ve gıll ve hasedi olmayan kalbdir." Ve onun için Hazret-i ʿÖmer buyurmuştur ki "Benim kalbim benim rabbimi gördü, çünkü takvā ile hicāb merkūʿ olmuştu." Ve kim ki onunla Allāhu taʿālānın beyninde olan hicābı mürtefiʿ olur, onun kalbinde sūret-i mülk ü melekūt mütecellī olur tā kim onun baʿzı eni ve ʿarzı semāvāt ve arz olan cenneti görür ve cümlesi semāvāt ve arzdan daha ziyāde vāsiʿ ve geniştir, yaʿnī benī ādemin kal-

---

46 *Keşfu'l-Hafā*, 2/230, no: 2256; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 589.

47 *Sunenu* İbn Māce, 2/1409, no: 4216; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 36, no: 45; *Şuʿabu'l-Īmān*, 6/449, no: 4462.

bi üzerinde olan hicāb kalkarsa onun kalbinde sūret-i mülk ü melekūt mütecellī olup cenneti görür, öyle bir cenneti görür ki onun baᶜzısının ᶜarzı semāvāt ve arz mikdārıdır ki cümlesi semāvāt ve arāzīden genişliği daha ziyāde çoktur, zīrā semāvāt ve arz ᶜālem-i mülk ü şehādetten ᶜibārettir ve ᶜālem-i mülk ve şehādet velev ki vāsiᶜu'l-etrāf ve mütebāᶜidü'l-iktināf ise lākin ᶜale'l-cümle mütenāhīdir ki onun āhir ve pāyānı vardır ve ᶜālem-i melekūt ise ki idrāk-i besāire mahsūs olan ebsārın müşāhedesinden gāib olan esrārdır, onun nihāyeti yoktur. Evet ondan kalbe lāyıh olan mikdār kendi nefsine nisbetle egerçi mütenāhīdir lākin ᶜilmullāha izāfetle onun nihāyeti yoktur.

[وجملة عالم الملك والملكوت إذا أخذت دفعة واحدة تسمى الحضرة الربوبية لأن الحضرة الربوبية محيطة بكل الموجودات إذ ليس في الوجود شيء سوى الله تعالى وأفعاله ومملكته وعبيده من أفعاله فما يتجلى من ذلك للقلب هي الجنة بعينها عند قوم وهو سبب استحقاق الجنة عند أهل الحق ويكون سعة ملكه في الجنة بحسب سعة معرفته وبمقدار ما تجلى له من الله وصفاته وأفعاله]

Ve ᶜālem-i mülk ü melekūtun cümlesi birlikte defᶜaten vāhideten alınırsa ona hazret-i rübūbiyye tesmiye olunur, çünkü hazret-i rübūbiyyet kāffe-i mevcūdāta muhittir, zīrā vücūdda Zāt-ı Zü'l-Celāl ile efᶜālinden gayrı bir şeyᵓ yoktur, onun memleket ve ᶜabīdi onun efᶜālindendir ve ondan kalbe mütecellī olan şeyᵓ ancak cennettir ki ᶜinde kavmin mütecellī olan cennet bi-ᶜaynihādır ve ᶜinde ehli'l-hakk istihkāk-ı cennet sebebidir ve cennette onun seᶜat-i mülkü dahi seᶜat-i maᶜrifeti hasebiyledir ve hem dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl ile onun sıfāt ve efᶜālinden ona mütecellī olduğu mikdāra göredir.

[وإنما مراد الطاعات وأعمال الجوارح كلها تصفية القلب وتزكيته وجلاؤه ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ ومراد تزكيته حصول أنوار الإيمان فيه أعني إشراق نور المعرفة وهو المراد بقوله تعالى ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ نعم هذا التجلي وهذا الإيمان له ثلاث مراتب المرتبة الأولى إيمان العوام وهو إيمان التقليد المحض والثانية إيمان المتكلمين وهو ممزوج بنوع استدلال ودرجته قريبة من درجة إيمان العوام والثالثة إيمان العارفين وهو المشاهد بنور اليقين ونبين لك هذه المراتب بمثال وهو أن تصديقك بكون زيد مثلاً في الدار له ثلاث درجات]

Ve kāffe-i tāʿāt ve cevārihin aʿmāli ise onların murādları ancak tasfiye-i kalb ile tezkiye ve cilāsıdır. Hakkında işāret gelmiş ki ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾[48] buyurulmuş. Ve tezkiyenin murādı ise [27] onun içinde envār-ı īmānın husūlüdür, yaʿnī nūr-ı maʿrifetin işrākıdır ki Hakk subhānehu ve taʿālānın ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾[49] kavl-i ʿālīsiyle murād olunan odur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Enʿām'ın yüz yirmi beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taʿālā bir kimseye hidāyet murād ederse kalbini İslām için küşād ve tenvīr eder ve eger dalāleti murād ederse sadrını dayyik ve ziyādesiyle sengīn eder ki imān teklīf olunsa semāya suʿūd teklīfi gibi olur, Allāhu taʿālā onun sadırını dayyik ettiği gibi īmāna gelmeyenlere ʿazāb eder." Ve dahi dīger āyette buyurmuş ki ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾[50] bu nass-ı ʿālī dahi sūre-i Zümerin yirmi birinci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Āyā o kimse ki kalbi İslām'ı kabūlle küşāde olmuştur, o küşādelik rabbisi tarafından onun üzerine bir maʿrifet nūrudur; o kimse şunlara benzer mi ki onlar Allāhu taʿālānın zikrinden iʿrāz ile kasvet-i kalbleri için şiddet-i ʿazābdadırlar, onlar dalālet-i zāhirededirler." Mervīdir ki bu āyet-i kerīmenin evveli ʿAlī ve Hamza radıyallāhu taʿālā ʿanhumā ve āhiri Ebū Leheb ve veledi hakkında nāzil olmuştur. Evet işbu tecellī ve işbu īmān için üç mertebe vardır: Birinci mertebesi īmān-ı ʿavāmmdır yaʿnī taklīd-i mahz olan īmāndır. Ve ikincisi mütekellimīnin īmānıdır ki o dahi bir nevʿ istidlāl ile memzūcdur ve onun derecesi īmān-ı ʿavāmm derecesinden karībdir. Ve üçüncüsü īmān-ı ʿārifīndir ki nūr-ı yakīn ile müşāhede olunandır. Ve bu mertebeleri biz bir misāl ile sana beyān ederiz. Şöyle ki meselā sen Zeyd'i bir hānede mevcūd olduğuna hükm ve tasdīk etmekliğin için üç derece vardır:

[الأولى أن يخبرك من جربته بالصدق ولم تعرفه بالكذب ولا اتهمته في القول فإن قلبك يسكن إليه ويطمئن بخبره بمجرد السماع وهذا الإيمان بمجرد التقليد

---

48 "Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." Şems, 91/9.

49 "Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslām'a açar." Enām, 6/125.

50 "Allah'ın, göğsünü İslām'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?" Zümer, 39/22.

وهو مثل إيمان العوام فإنهم لما بلغوا سن التمييز سمعوا من آبائهم وأمهاتهم وجود الله تعالى وعلمه وإرادته وقدرته وسائر صفاته وبعثة الرسل وصدقهم وما جاؤوا به وكما سمعوا به قبلوه وثبتوا عليه واطمأنوا إليه ولم يخطر ببالهم خلاف ما قالوه لهم لحسن ظنهم بآبائهم وأمهاتهم ومعلميهم وهذا الإيمان سبب النجاة في الآخرة وأهله من أوائل رتب أصحاب اليمين وليسوا من المقربين لأنه ليس فيه كشف وبصيرة وانشراح صدر بنور اليقين إذ الخطأ ممكن فيما سمع من الآحاد بل من الأعداد فيما يتعلق بالاعتقادات فقلوب اليهود والنصارى أيضاً مطمئنة بما يسمعونه من آبائهم وأمهاتهم إلا أنهم اعتقدوا ما اعتقدوا خطأ لأنهم ألقي إليهم الخطأ والمسلمون اعتقدوا الحق لا لاطلاعهم عليه ولكن ألقي إليهم كلمة الحق]

Birinci derece odur ki sana sıdk ile bilip tecribe ettiğin ve ondan bir kizb sudūru görmediğin ve yalancılık ile onu tanımadığın ve kavlinde onu ittihām etmediğin bir kimsenin ihbār etmekliğidir, zīrā senin kalbin ona sākin olur ve semāᶜ-ı mücerred ile onun haberine mutmaᵓinn olur ve bu gibi iᶜtimād ve tasdīk taklīd-i mücerreddir, yaᶜnī taklīd-i mücerred odur ve ᶜavāmmın īmānı mislidir ki onlar sinn-i temyīze bālig olduklarında ābā ve ümmehātlarından Zāt-ı Zü'l-Celāl'in vücūd ve ᶜilm ve irādet ve kudret ve sıfāt-ı sāirelerini ve rüsül ve peygamberleri gönderdiğini ve peygamberle gelen evāmir ve menāhī ve kütüb hakk ve gerçek ve sıdk olduklarını işittiler ve işitmeleriyle berāber ābā ve ümmehāt ve muᶜallimlerine olan hüsn-i zannlarıyla kabūl edip üzerine sābit ve mutmaᵓinn oldular ve onların makālleri hilāfında bir şeyᵓ onlara zāhir olmadı. Ve bu īmān ise āhirette sebeb-i necāt olan īmāndır ve onun ehli ashāb-ı yemīn rütbelerinin evāilindendir ki zümre-i mukarrebīnden değillerdir, çünkü onda bir keşf ve basīret ve nūr-ı yakīn ile inşirāh-ı sadr yoktur, zīrā onda vukūᶜ-ı hataᵓ mümkindir, çünkü āhāddan mesmūᶜdur ve āhāddan iᶜtikādātına müteᶜallik mesmūᶜ olunan nesnede vukūᶜ-ı hatā ihtimāli vardır, belki aᶜdādan mesmūᶜ olan nesnede vukūᶜ-ı hatā mümkindir, meselā yehūd ve nasārānın kulūbu ābā ve ümmehātlarından mesmūᶜları bulunan ihbārātına mutmaᵓinnedir, velākin ābā ve ümmehātları hataᵓen iᶜtikād ettiklerini iᶜtikād ettiler, çünkü onlara hatā olarak ilkā olunmuş. Ve müselmānān ise onlar hakkı iᶜtikād ettiler o dahi ona muttaliᶜ olmaları haysiyyetle değil ancak onlara kelime-i hakk onlara ilkā olunduğu haysiyyetledir.

[الرتبة الثانية أن تسمع كلام زيد وصوته من داخل الدار ولكن من وراء جدار فتستدل به على كونه في الدار فيكون إيمانك وتصديقك ويقينك بكونه في الدار أقوى من تصديقك بمجرد السماع فإنك إذا قيل لك إنه في الدار ثم سمعت صوته ازددت به يقيناً لأن الأصوات تدل على الشكل والصورة عند من يسمع الصوت في حال مشاهدة الصورة فيحكم قلبه بأن هذا صوت ذلك الشخص وهذا إيمان ممزوج بدليل والخطأ أيضاً ممكن أن يتطرق إليه إذ الصوت قد يشبه الصوت وقد يمكن التكلف بطريق المحاكاة إلا أن ذلك قد لا يخطر ببال السامع لأنه ليس يجعل للتهمة موضعاً ولا يقدر في هذا التلبيس والمحاكاة غرضاً]

Ve ikinci rütbe ise o dahi Zeyd'in savtını hāric-i hāne ve verā-i cidārdan istimāᶜ etmekliktir ki onun sesini istimāᶜ etmekle dāhil-i hāne olduğuna sesi ile istidlāl edersin ve bu sūrette olan īmān ve tasdīk ve yakīnin dāhil-i dārda olduğuna vākiᶜ olan semāᶜ-i mücerredin iᶜtimādından daha ziyāde kavī olur, zīrā sana denilse ki Zeyd hāne içindedir sonra onun sesini dahi işittin elbette onunla yakīnin müzdād olur, çünkü asvāt-ı suveri müşāhede edenin ᶜindinde müşāhede hālinde şekl ve sūret üzerine delālet ederler ve kalbi o şahsın savtı olduğuna hükm eder. Ve bu īmān ve tasdīk-i delīl ile memzūc olan īmān ve tasdīktir ve buna dahi tetarruk-ı hatā mümkindir, zīrā ses sese benzer ve savt savta müşābehet eder ve muhākāt tarīkiyle tekellüf dahi mümkin olabilir velākin olur ki sāmiᶜin hātırına hutūr etmez, çünkü töhmet için bir mevziᶜi edemez ve garazan bu telbīs ve muhākāta dahi muktedir olamaz.

[الرتبة الثالثة أن تدخل الدار فتنظر إليه بعينك وتشاهده وهذه هي المعرفة الحقيقية والمشاهدة اليقينية وهي تشبه معرفة المقربين والصديقين لأنهم يؤمنون عن مشاهدة فينطوي في إيمانهم إيمان العوام والمتكلمين ويتميزون بمزية بينة يستحيل معها إمكان الخطأ نعم وهم أيضاً يتفاوتون بمقادير العلوم وبدرجات الكشف أما درجات العلوم فمثاله أن يبصر زيداً في الدار عن قرب وفي [28] صحن الدار في وقت إشراق الشمس فيكمل له إدراكه والآخر يدركه في بيت أو من بعد أو في وقت عشية فيتمثل له في صورته ما يستيقن معه أنه هو ولكن لا يتمثل في نفسه الدقائق والخفايا من صورته ومثل هذا متصور في تفاوت المشاهدة للأمور الإلهية وأما مقادير العلوم فهو بأن يرى في الدار زيداً وعمراً وبكراً غير ذلك وآخر لا يرى إلا زيداً فمعرفة ذلك تزيد بكثرة المعلومات لا محالة فهذا حال القلب بالإضافة إلى العلوم والله تعالى أعلم بالصواب]

Ve üçüncü rütbe dahi sen kendi zātın ile hāneye girip kendi gözün ile Zeyd'i görmektir. Ve bu bir müşāhededir ki maᶜrifet-i hakīkiyye odur ve müşāhede-i yakīniyye budur ki maᶜrifet-i mukarrebīn ü sıddīkīne benzer ve ona müşābehet eder, çünkü onlar müşāhede ile īmān ederler ve īmānlarında īmān-ı ᶜavāmm ve īmān-ı mütekellimīn müntavīdir ve bir mizye-i beyyine ile onlardan mütemeyyiz olurlar ki onunla vücūd-ı hatā katᶜā müstahīl olur. Evet bunlar dahi mekādīr-i ᶜulūm ve derecāt-ı keşfte mütefāvit olurlar, derecāt-ı ᶜulūmda tefāvütlerinin misāli ise o dahi mesel-i mezkūra göre o kimse Zeyd'i sahn-ı dār içinde ve güneşin vakt-i işrākında ᶜan-karīb görüp onun idrāki ona mükemmel ola ve dīgeri Zeyd'i bir halvet-gedede veyāhūd uzaklıktan veyāhūd vakt-i ᶜaşiyye ve karanlılıkta görüp ki kendi nefsinde onun sūreti mütemessil olur ve onunla sūretinden müteşahıs olur ki yakīnen odur velākin sūretinde olan dekāyık-ı hafiyye kendi nefsinde mütemessil olamaz ola. İşte bunun gibi umūr-ı ilāhiyyede dahi tefāvüt-i müşāhede mutasavverdir. Ve mekādīr-i maᶜlūm cihetinden olan tefāvütün misāli ise o dahi mesel-i mezkūra göre kendisi hāne içinde Zeyd ve ᶜAmr ve Bekr ve gayrıları görür de āhiri Zeyd'den gayrı dīgeri görmeye, işte onun maᶜrifeti lā-mahāle kesret-i maᶜlūmāt ile ondan mütezāyid olmuş olur. Mā-hasal ᶜulūma izāfetle kalbin hāli ve misāli budur, vallāhu aᶜlemu.

Beyānu Hāli'l-Kalbi Bi'l-İzāfeti İlā Aksāmi'l-ᶜUlūmi'l-ᶜAkliyyeti ve'd-Dīniyyeti ve'd-Dünyeviyyeti ve'l-Uhreviyyeti

[بيان حال القلب بالإضافة إلى أقسام العلوم العقلية والدينية والدنيوية والأخروية]

[اعلم أن القلب بغريزته مستعد لقبول حقائق المعلومات كما سبق ولكن العلوم التي تحل فيه تنقسم إلى عقلية وإلى شرعية والعقلية تنقسم إلى ضرورية ومكتسبة والمكتسبة إلى دنيوية وأخروية]

Ve aksām-ı ᶜulūm-ı ᶜakliyye vü dīniyye vü dünyeviyye vü uhreviyyeye izāfetle hāl-i kalbin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki bi-hasebi'l-fıtrat ve'l-gazīre kalb-i beşer hakāyık-ı maᶜlūmātın kabūlüne müstaᶜiddir, nitekim taᶜrīf-i mesbūkta zikr olundu

velākin kalbde hulūl eden ʿulūm ʿakliyye ve şerʿiyyeye münkasım olurlar ve ʿulūm-ı ʿakliyye dahi zarūriyyeye ve müktesebeye münkasım olur ve müktesebe dahi dünyeviyye ve uhreviyyeye münkasım olur.

[أما العقلية فنعني بها ما تقضي بها غريزة العقل ولا توجد بالتقليد والسماع وهي تنقسم إلى ضرورية لا يدري من أين حصلت وكيف حصلت كعلم الإنسان بأن الشخص الواحد لا يكون في مكانين والشيء الواحد لا يكون حادثاً قديماً موجوداً معدوماً معاً فإن هذه علوم يجد الإنسان نفسه منذ الصبا مفطوراً عليها ولا يدري متى حصل له هذا العلم ولا من أين حصل له أعني أنه لا يدري له سبباً قريباً وإلا فليس يخفى عليه أن الله هو الذي خلقه وهداه وإلى علوم مكتسبة وهي المستفادة بالتعلم والاستدلال وكلا القسمين قد يسمى عقلاً قال علي رضي الله عنه

العقل عقلان   فمطبوع ومسموع
ولا ينفع مسموع   إذا لم يك مطبوع
كما لا تنفع الشمس   وضوء العين ممنوع

والأول هو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم ''لعلي ما خلق الله خلقاً أكرم عليه من العقل'']

Ve ʿulūm-ı ʿakliyye ise biz ondan murādımız taklīd ve semāʿ ile hāsıl olmaksızın yalnız onunla ʿaklın garīze ve melekesi hükm ettiği ʿulūmdur ki zarūriyye ve müktesebeye münkasım olurlar. Zarūriyyesi o ʿulūmdur ki insān ona nereden hāsıl ve nice hāsıl olduğunu bilmez, meselā insān ān-ı vāhidde bir şahs-ı vāhidin iki mekānda bulunması mümkin olmadığını bilmek ve şeyʾ-i vāhid dahi hādis ve kadīm ve mevcūd ve maʿdūm olmak muhāl idüğünü anlamak gibi ʿulūm ki bunlar böyle bir ʿulūmdur ki insān kendi nefsini sabāvetinden beri bunun üzerine meftūr olduğunu bulur ve ne vaktte bu ʿilm ona hāsıl olduğunu bilmez ve nereden ona hāsıl olduğunu anlamaz yaʿnī onun husūlüne bir sebeb-i karībi bilemez, yoksa ona mahfī ve mestūr değildir ki Allāhu ʿazīmü'ş-şān ona halk edip ve onu işbu maʿlūmāta hidāyet etmiştir, yaʿnī hilkatçe bu ʿulūmā āşinā yaratıldığını bilir ve Allāh'tan olduğunu ve hidāyet-i rabbānī idüğünü anlar. Ve ʿulūm-ı müktesebe ise o dahi taʿallüm ve istidllāl ile müstefād olunan ʿulūmdur. Ve şol iki kısma dahi ʿakl ismi ıtlāk oluna gelmiştir ki ʿAlī radıyallāhu ʿanhu buyurmuş ki

العقل عقلان فمطبوع ومسموع
ولا ينفع مسموع إذا لم يك مطبوع
كما لا تنفع الشمس وضوء العين ممنوع

Yaᶜnī "ᶜAkl ikidir ki matbūᶜ ve mesmūᶜdur yaᶜnī birisi tabᶜan ve gazīreten āferīneşte meftūrdur ve dīgeri taᶜallüm ve istimāᶜ ile müstahseldir, fakat ᶜakl-ı matbūᶜ olmayınca ᶜakl-ı mesmūᶜun menfaᶜat ve fāidesi olmaz ki mecnūn ve dīvāneye ᶜakl-ı mesmūᶜ bī-fāidedir, nitekim davᵓ-ı ᶜayn mefkūd olunca güneş nefᶜ vermez ki ve kör olan kimse davᵓ-i şemsten müstefīd olmaz." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin Hazret-i ᶜAlī'ye "لَعَلَى مَا خَلَقَ اللهُ خَلْقًا أَكْرَمُ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ" buyurulagelen kavl-i ᶜālīsi ile murād buyurulan ᶜakl dahi o ᶜakl-ı evveldir, yaᶜnī ᶜakl-ı gazīrī vü matbūᶜdur.

[والثاني هو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم لعلي رضي الله عنه "إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَنْوَاعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِأَنْوَاعِ الْعَقْلِ" إذ لا يمكن التقرب بالغريزة الفطرية ولا بالعلوم الضرورية بل بالمكتسبة ولكن مثل على رضي الله عنه هو الذي يقدر على التقرب باستعمال العقل في اقتناص العلوم التي بها ينال القرب من رب العالمين [29] فالقلب جار مجرى العين وغريزة العقل فيه جارية مجرى قوة البصر في العين وقوة الإبصار لطيفة تفقد في العمى وتوجد في البصر وإن كان قد غمض عينيه أو جن عليه الليل والعلم الحاصل منه في القلب جار مجرى قوة إدراك البصر في العين ورؤيته لأعيان الأشياء وتأخر العلوم عن عين العقل في مدة الصبا إلى أوان التمييز أو البلوغ يضاهي تأخر الرؤية عن البصر إلى أوان إشراق الشمس وفيضان نورها على المبصرات والقلم الذي سطر الله به المعلوم على صفحات القلوب يجري مجرى قرص الشمس وإنما لم يحصل العلم في قلب الصبي قبل التمييز لأن لوح قلبه لم يتهيأ بعد لقبول نفس العلم]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvāna buyurduğu işbu hadīste murād buyurulan ᶜakl ise ᶜakl-ı sānīdir yaᶜnī ᶜakl-ı müktesebdir ki buyurmuş ki "إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَنْوَاعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِأَنْوَاعِ الْعَقْلِ"[51] Yaᶜnī "Eger halk Zāt-ı Zü'l-Celāl'e envāᶜ-ı birr ile takarrüb edip aᶜmāl-i sālihayı işlerlerse sen ona kendi ᶜaklın ile takarrüb eyle."

51 *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 9/3913.

Ve çün ʿakl-ı gazīrī ile yaʿnī meleke-i fıtriyye ve maʿlūmāt-ı zarūriyye ile takarrüb etmek mümkin olmadığından ve takarrüb ancak ʿulūm-ı müktesebe ile hāsıl olacağından maʿlūm oldu ki bu hadīste murād ve mezkūr ancak ʿakl-ı sānīdir ki ʿakl-ı fıtrī vü garīzī değildir. Ve herkes ʿakl-ı mükteseb ile takarrüb edemez, ancak Hazret-i ʿAlī gibi bir zāt ʿakl-ı mükteseb ile kurb-ı Yezdānī'ye bāʿis olan ʿulūmu iktinās edebilir yaʿnī ʿulūm-ı müktesebeyi istiʿmāliyle her bir dānişmend Hazret-i Rabbü'l-ʿālemīn'den mukarreb olan ʿulūmu avlayamaz, ancak medīnetü'l-ʿilm kapısı hükmünde olan ʿārif-i rabbānī ve ʿālim-i nūrānī Hazret-i ʿAlī-i ʿālī-şān gibi bir dānā-yı samedānī onunla takarrüb edecek ʿulūmu o ʿakl-ı müktesebin istiʿmāliyle avlayıp iktinās edebilir demektir. Kaldı ki gönül göz mecrāsında cārīdir ve içinde garīze-i ʿakl dahi gözde olan kuvve-i basarın mecrāsı gibi cārīdir ve kuvve-i ibsār latīfe olup kör ve aʿmādan mefkūd olur ve basarlı olan kesānda mevcūd olur velev ki gözlerini yummuş veyāhūd üzerine geceliğin karanlılığı çökmüş ola, ondan hāsıl olan ʿilm gönülde dīdede idrāk-i basar kuvvesinin mecrāsında cārīdir. Ve müddet-i sabāvetinde aʿyān-ı eşyāya rüʾyeti ve ʿayn-ı ʿakldan ʿulūmun evān-ı temyīz ve bülūga teʾehhürü basardan işrāk-ı şems ve mübsırāt üzerine feyezān-ı nūruna kadar rüʾyet-i eşyānın teʾehhürüne muhākī ve müdāhīdir ve o kalem ki Hazret-i Hallāk-ı ʿālem onunla safahāt-ı kulūb üzerine maʿlūmātı yazıp rakam etmiş, o dahi kurs-ı āfitāb mecrāsında cārīdir, nitekim kurs-ı hurşīd zuhūr etmedikçe kuvve-i basar bir nesneyi göremez, kezālik kalem-i kudret safha-i kulūb üzerine maʿlūmātı yazmadıkça ʿakl-ı mükteseb bir nesneyi bilemez ve kable'l-bulūg ve't-temyīz kalb-i sabīde ʿadem-i husūl-i ʿilm ancak levh-i kalbi nefs-i ʿilmin kabūlüne müteheyyiʾ ve müstahzır olmamasındandır.

[والقلم عبارة عن خلق من خلق الله تعالى جعله سبباً لحصول نقش العلوم في قلوب البشر قال الله تعالى ﴿اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ وقلم الله تعالى لا يشبه قلم خلقه كما لا يشبه وصفه وصف خلقه فليس قلمه من قصب ولا خشب كما أنه تعالى ليس من جوهر ولا عرض فالموازنة بين البصيرة الباطنة والبصر الظاهر صحيحة من هذه الوجوه إلا أنه لا مناسبة بينهما في الشرف فإن البصيرة الباطنة هي عين النفس التي هي اللطيفة المدركة وهي كالفارس

والبدن كالفرس وعمى الفارس أضر على الفارس من عمى الفرس بل لا نسبة لأحد الضررين إلى الآخر]

Ve kalem ise halk-ı Bārī'den olarak bir halktan ᶜibārettir ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri kulūb-ı beşerde nakş-ı ᶜulūmun husūlü için onu bir sebeb halk etmiştir. Buyurmuş ki ﴿اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾[52] Bu āyetler sūre-i ᶜAlak'ın dördüncü ve beşinci āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki Yā Muhammed, Kurᵓān'ı oku, Rabbin taᶜālā cümle kerīmānın ekremidir, kalemle hatt ve kitābet taᶜlīm eyledi, insāna bilmediğini bildirdi." Ekser-i müfessirīn kavlince Kurᵓān'dan ibtidā nāzil olan ﴿ما لم يعلم﴾ e dek bu beş āyettir. Rivāyet olundu ki Hazret-i Risālet-penāh ᶜaleyhi's-selām Hirā dağında mağarada halvette iken tā ki Cibrīl ᶜaleyhi's-selām zāhir olup "Yā Muhammed, ben sana gönderildim, bu ümmete sen peygambersin, oku" dedi. Peygamber ᶜaleyhi's-selām: "Ben okumak bilmem" dedi. Melek onu sıkıp bī-tākat eyledi. Ve üç defᶜa bu minvāl üzere "oku" diye ve "bilmem" cevābıyla sıktı. Üçüncü defᶜada ﴿إقرأ باسم ربك﴾ den ﴿ما لم يعلم﴾ e dek okuttu. Zāt-ı kibriyānın kalemi hilkatinin kalemine benzemez, onun vasfı hilkatin vasfına benzemediği gibi kalemi dahi halkının kalemine müşābih olmaz, yaᶜnī onun kalemi kamıştan ve ağaçtan değildir, nitekim Zāt-ı kibriyāsı cevherden ve ᶜarazdan değildir, kalemi dahi kamış ve ağaçtan değildir. Kaldı ki basīre-i bātına ile basar-ı zāhirin beyninde olan müvāzene işbu vücūhtan sahīhadır velākin şerefte beynlerinde bir münāsebet yoktur, zīrā basīret-i bātına ᶜaynu'n-nefs olan latīfe-i müdrikedir, o latīfe-i müdrike fāris gibidir ve beden ona feres gibidir ve fārisin körlüğü zararı fārise feresin körlüğü zararından ziyādedir, belki şol iki zararın yekdīgerine nisbetleri yoktur.

[ولموازنة البصيرة الباطنة للبصر الظاهر سماه الله تعالى باسمه فقال ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾ سمى إدراك الفؤاد رؤية وكذلك قوله تعالى ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾ وما أراد به الرؤية الظاهرة فإن

52 "Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." Alak, 96/3-5.

ذلك غير مخصوص بإبراهيم عليه السلام حتى يعرض في معرض الامتنان ولذلك سمي ضد إدراكه عمى فقال تعالى ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ فهذا بيان العلم العقلي]

Ve basar-ı zāhire basīre-i bātınenin müvāzenesi için Hakk subhānehu ve taᶜālā onu yaᶜnī basīreyi onun yaᶜnī basarın ismi ile tesmiye edip buyurmuş ki ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾[53] ki idrāk-i fuʾādı rüʾyet tesmiye etmiştir. Fuʾād basīretin cilve-gāhı olmasıyla fuʾādı zikr edip ondan basīreti murād etmiştir. Ve rüʾyet ki görmektir basarın sıfatıdır, basīretin idrāki vardır ve burada idrāk basīrete görmek ismi vākiᶜ oldu. Ve bundan maᶜlūm oldu ki beynlerinde bir müvāzene-i sahīha vardır ki yekdīgerinin sıfatlarıyla muttasıf olurlar. Bu āyet-i kerīme sūre-i Necm'in on birinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın gördüğünü kalbi tekzīb etmedi." Baᶜzılar yukarıdan beri yaᶜnī sūrenin ibtidāsından beri Cibrīl ᶜaleyhi's-selāma rāciᶜ olan zamīrleri Allāhu taᶜālāya rāciᶜ etmişler, o bābda maᶜnā ehline maᶜlūm ki müfessirler rüʾyetinde ihtilāf etmişlerdir. İbn ᶜAbbās "Muhammed ᶜaleyhi's-selām Allāhu taᶜālāyı fuʾādıyla iki kerre görmüştür" dedi. Ve baᶜzılar gözüyle iki kerre görmüştür dediler. Ve denildi ki Allāhu taᶜālā İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmı hilletle ve Mūsā ᶜaleyhi's-selāmı kelāmla ve Muhammed ᶜaleyhi's-selāmı rüʾyetle ihtiyār etti. Musannif-i merhūmun bu istişhādı İbn ᶜAbbās rivāyeti olan tefsīre mübtenī olmak gerektir. Ve kezālik Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾[54] Ve bununla rüʾyet-i zāhireyi murād buyurmamıştır, çünkü rüʾyet-i zāhire İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāma mahsūs değildir, tā ki maᶜriz-i imtinānda onu zikr ede. Bu āyet-i kerīme sūre-i Enᶜām'ın yetmiş beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz İbrāhīm'e babası ve kavminin dalāletini gösterdiğimiz gibi āsumān ve zemīnin [30] ᶜacāib ve bedāyiᶜini dahi gösterdik, tā ki tevhīdde yakīnī

---

53 "Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı." Necm, 53/11.

54 "İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun." Enām, 6/75.

ola." Ve dahi onun için onun zıdd-i idrākini körlük tesmiye edip buyurmuş ki ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾[55] Yaᶜnī "Ebsār kör olmaz velākin sudūrda olan kulūb ölürler." Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Hacc'ın kırk altıncı āyetindendir. İbtidā-ı āyet ﴿أفلم يسيروا في الارض﴾ Ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Āyā onlar yeryüzünde gezmezler mi ki o helāk olan küffār kavminin menāzil ve mesāriᶜlerinin harābiyyetini görüp kalbleriyle taᶜakkul yāhūd haberlerini kulaklarıyla işitip tefekkür edeler ki vahdāniyyet ve kudret-i ilāhīyi bileler. Gerçi onlar sūrette aᶜmā değillerdir ki her şeyʾi görürler lākin seyyiʾelerinde olan kalbleri aᶜmādır ki bu geçmişlerin ahvāllerini müşāhede edip ᶜibret almazlar." Denildi ki sūre-i İsrā'da ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾[56] āyeti nāzil oldukta İbn Mektūm, Peygamber ᶜaleyhi's-selāma gelip Yā Resūlallāh, ben dünyāda aᶜmāyım, āhirette dahi aᶜmā mı olurum?" demekle bu āyet-i kerīme ile tesliyet buyuruldu. Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾[57] Yaᶜnī "Kim ki dünyāda kalbi kör olup rāh-ı savābı görmeye o kimse āhirette dahi kör olup rāh-ı necātı görmez ve istiᶜdādı zāil olup yolu gāib eder" ki adall-ı sebīldir demek olur. İşte ᶜilm-i ᶜaklī beyānı budur.

[أما العلوم الدينية فهي المأخوذة بطريق التقليد من الأنبياء صلوات الله عليهم وسلامه وذلك يحصل بالتعلم لكتاب اللهِ تَعَالَى وَسُنَّةِ رَسُولِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم وفهم معانيهما بعد السماع وبه كمال صفة القلب وسلامته عن الأدواء والأمراض فالعلوم العقلية غير كافية في سلامة القلب وإن كان محتاجاً إليها كما أن العقل غير كاف في استدامة صحة أسباب البدن بل يحتاج إلى معرفة خواص الأدوية والعقاقير بطريق التعلم من الأطباء إذ مجرد العقل لا يهتدي إليه ولكن لا يمكن فهمه بعد سماعه إلا بالعقل فلا غنى بالعقل عن السماع ولا غنى بالسماع عن العقل فالداعي إلى محض التقليد مع عزل العقل بالكلية جاهل والمكتفي بمجرد العقل

55 "Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur." Hacc, 22/46.

56 "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır." İsrā, 17/72.

57 "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır." İsrā, 17/72.

عن أنوار القرآن والسنة مغرور فإياك أن تكون من أحد الفريقين وكن جامعاً بين الأصلين فإن العلوم العقلية كالأغذية والعلوم الشرعية كالأدوية والشخص المريض يستضر بالغذاء متى فاته الدواء فكذلك أمراض القلوب لا يمكن علاجها إلا بالأدوية المستفادة من الشريعة وهي وظائف العبادات والأعمال التي ركبها الأنبياء صلوات الله عليهم لإصلاح القلوب فمن لا يداوى قلبه المريض بمعالجات العبادة الشرعية واكتفى بالعلوم العقلية استضر بها كما يستضر المريض بالغذاء]

Ve ʿulūm-ı dīniyye ise o dahi bi-tarīki't-taklīd enbiyā-i ʿizām ʿaleyhimü's-selāmdan meʾhūz olan ʿūlūmdur. Bunlar kitābullāh ile sünnet-i nebeviyyenin taʿallümü ile hāsıl olurlar ki ahkām-ı Kurʾāniyye ve ahādis-i şerīfe-i nebeviyye şüyūh-ı ʿarīfinden baʿde'l-istimāʿ taʿallüm ve maʿānīlerinin fehmleriyle hāsıl olurlar ve sıfat-i kalbin kemāl ve edvā ve emrāzdan selāmeti dahi bununladır. ʿUlūm-ı ʿakliyye selāmet-i kalbde kāfī değillerdir velev ki insān onlara muhtāc olur, nitekim sıhhat-i bedenin selāmeti istidāmesinde ʿakl kāfī olmaz belki etıbbādan tarīk-i taʿallümle havāss-ı edviye ve ʿakākīrin maʿrifetine muhtāc olur, çünkü ʿakl-ı mücerred ona mühtedī olamaz yaʿnī ʿakl-ı gazīrī ile havāss-ı edviye vü ʿakākīri bilemez velākin semāʿından sonra fehmi dahi ancak ʿakl-ı garīzī iledir ki ʿakl-ı garīzī olmayınca fehmi dahi mümkin olamaz, ne ʿakl semāʿdan müstagnī olabilir ve ne de semāʿ ʿakldan. Kaldı ki bi'l-külliyye ʿazl-i ʿakl ile taklīd-i mahza dāʿī olan kimse cāhil ve nādāndır ve envār-ı Kurʾān ve sünnetten ʿakl-ı mücerredle iktifā eden kimse dahi magrūrdur, zinhār ve zinhār sen ferīkaynden birisi olmayasın yaʿnī şol ferīkaynin birisi olmaktan hazer edip sakın ve beyne'l-asleyn cāmiʿ ol yaʿnī ʿakl-ı garīzī ile ʿakl-ı müktesebī beyninde cemʿ edip bu iki asla cāmiʿ olmalısın, çünkü ʿulūm-ı ʿakliyye agziye gibidir ve ʿulūm-ı şerʿiyye dahi edviye gibidir. Şahs-ı marīz ve merd-i bīmār devādan fārig kalırsa gıdā ile müstazırr olur, nitekim edviyesiz olan agziye şahs-ı marīza muzırlardır ve be-heme-hāl merd-i bīmār edviye ve tīmāra muhtāc ve muztarrdır. İşte emrāz-ı kulūb dahi böylecedir ve ʿilācı ancak şerīʿatten müstefād olan edviye iledir, başka bir şeyʾ ile muʿālecesi mümkin olmaz. Ve şerīʿattan müstefād olan edviye vezāif-i ʿibādāt u aʿmāldir, ıslāh-ı kulūb için enbiyā-yı ʿizām onu terkīb etmişler. Ve kim ki kalb-i

marīzini ʿibādāt-ı şerʿiyye muʿālecesiyle müdāvāt etmeyip de ʿulūm-ı ʿakliyye ile iktifā eder, lā-mahāle marīz gıdā ile müstazırr olduğu gibi o kimse dahi onunla müstazırr olur.

[وظن من يظن أن العلوم العقلية مناقضة للعلوم الشرعية وأن الجمع بينهما غير ممكن هو ظن صادر عن عمى في عين البصيرة نعوذ بالله منه بل هذا القائل ربما يناقض عنده بعض العلوم الشرعية لبعض فيعجز عن الجمع بينهما فيظن أنه تناقض في الدين فيتحير به فينسل من الدين انسلال الشعرة من العجين وإنما ذلك لأن عجزه في نفسه خيل إليه نقضا في الدين وهيهات وإنما مثاله مثال الأعمى الذي دخل دار قوم فتعثر فيها بأواني الدار فقال لهم ما بال هذه الأواني تركت على الطريق لم لا ترد إلى مواضعها فقالوا له تلك الأواني في مواضعها وإنما أنت لست تهتدي للطريق لعماك فالعجب منك أنك لا تحيل عثرتك على عماك وإنما تحيلها على تقصير غيرك فهذه نسبة العلوم الدينية إلى العلوم العقلية]

Ve ʿulūm-ı ʿakliyye ʿulūm-ı şerʿiyyeye münākız olduğuna vākiʿ olan mazinnenin ve ʿulūm-ı ʿakliyye ile ʿulūm-ı şerʿiyyenin beyninde cemʿ etmek mümkin olmadığının zannı ancak ʿayn-ı basīretin körlüğünden sādır bir zann-ı ʿātıl veyā bātıldır, biz bu gibi zann-ı fāsid ü kāsidden Al-lāh'a sığınırız. Bu zanna zāhib olan kimse ola ki onun ʿindinde ʿulūm-ı şerʿiyye dahi yekdīgerine münākız ve baʿzısı baʿzısına muʿārız gelir ki beynlerinde cemʿ etmekten ʿāciz ve kāsır kalır da dīnde bir tenākuz ol-duğunu zann eder ve onunla mütehayyir kalır, ve'l-ʿiyāzu billāhi dīnden münsell olup çıkar, nitekim hamurdan kıl ve şaʿre münsell olur yaʿnī bu zann-ı bātıl ile mū hamurdan münsell olduğu gibi o dahi dīnden mün-sell olur. Ve bunun bu hāli ancak kendi nefsinde olan ʿaczi ona dīnde o nakzı tecebbül etmiş, maʿa-hāzā dīnde bir nakz yoktur, bu tahayyü-lü pek çok baʿīddir ve bu zannı zann eden kimse meselde o kimseye benzer ki kendisi kör ve bī-basar olup bir kimsenin hānesine girmiş ve ayağı kap kacağa ilişip taʿasvüründe "Bu kap kacakları niçin yol üze-rinde terk edilmeyip yerine konulmamış!" diye iʿtirāz eder ve ehl-i hāne ona derler ki işbu kap kacak yerindedirler, ancak sen körlüğünden yolu bulmayıp da tarīki gāib etmişsin!" Ve aʿceb odur ki sen kendi ʿasretini senin körlüğüne haml etmeyip de dīgerine tahmīl edersin, işte o zann-ı

fāsidi zann eden kimsenin hāli buna müşābihtir ve onun o zannı ancak basīretin körlüğündendir, yoksa ᶜulūm-ı ᶜakliyye vü şerᶜiyyede tenākuz yoktur ve cemᶜleri gayr-ı mümkin değildir, belki cemᶜleri vācibdir ve müstahsendir ve kezālik ᶜulūm-ı şerᶜiyyenin baᶜzısı baᶜzısına aslā münākız değildir. İşte ᶜulūm-ı dīniyyenin ᶜulūm-ı ᶜakliyyeye nisbeti dahi budur yaᶜnī yekdīgerine lāzım ve melzūm olup hīçbiri āhirden āreste ve müstagnī olamaz [31]

[والعلوم العقلية تنقسم إلى دنيوية وأخروية فالدنيوية كعلم الطب والحساب والهندسة والنجوم وسائر الحرف والصناعات والأخروية كعلم أحوال القلب وآفات الأعمال والعلم بالله تعالى وبصفاته وأفعاله كما فصلناه في كتاب العلم وهما علمان متنافيان أعني أن من صرف عنايته إلى أحدهما حتى تعمق فيه قصرت بصيرته عن الآخر على الأكثر ولذلك ضرب علي رضي الله عنه للدنيا والآخرة ثلاثة أمثلة فقال هما ككفتي الميزان وكالمشرق والمغرب وكالضرتين إذا أرضيت إحداهما أسخطت الأخرى ولذلك ترى الأكياس [في أمور الدنيا وفي علم الطب والحساب والهندسة والفلسفة جهالاً في أمور الآخرة والأكياس] في دقائق علوم الآخرة جهالاً في أكثر علوم الدنيا لأن قوة العقل لا تفي بالأمرين جميعاً في الغالب فيكون أحدهما مانعاً من الكمال في الثاني ولذلك قال صلى الله عليه وسلم إن أكثر أهل الجنة البله أي البله في أمور الدنيا]

Ve ᶜulūm-ı ᶜakliyye dahi dünyeviyye ve uhreviyyeye münkasımdır. Dünyeviyyesi ise ᶜilm-i tıbb ve hisāb ve hendese ve nücūm ve hiref ve sınāᶜāt-ı sāire gibidir. Ve uhreviyyesi ise ahvāl-i kalb ve āfāt-ı aᶜmāl ᶜulūmu ve zāt-ı Zü'l-Celāl ve sıfāt ve efᶜālinin ᶜilmleri gibidir, nitekim ᶜilmin kitābında onu tafsīl etmişiz. Ve bu ᶜulemādan ise yaᶜnī ᶜilm-i dünyevī ve ᶜilm-i uhrevī yekdīgerine mütenāfīlerdir yaᶜnī kim ki kendi ᶜināyetini onların birisine sarf edip onda taᶜmīk ve istiksā eder, onun basīreti ᶜilm-i āherden fi'l-ekser maksūr kalır ve onun için Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān dünyā ve āhirete darb-ı mesel edip demiş ki "Dünyānın üç gūnā misāli vardır ki yā terazinin iki keffesine benzerler ki birisi ağır olup yere inerse öbür keffesi hafīf ve mürtefiᶜ olur veyā maşrık ve magribe benzerler ki her hangisi mevcūd olursa dīgeri mefkūd olur veyāhūd iki ᶜaded kuma ve ortağa benzerler ki kocaları onların birisini

irzā eder ise onunla dīger gücenip gazab eder." Ve onun için dekāyık-ı ʿulūm-ı āhirette olan ekyāsı ʿulūm-ı dünyeviyyenin ekserīsinde cāhil görürsün, çünkü kuvve-i ʿakl cemīʿan bu emrine fi'l-gālib vefā ve kifāyet edemez ve bu cihetle onların biri dīgerinin kemāline māniʿ olur. Ve onun için ʿAleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki إن اكثر اهل الجنة البلة Yaʿnī "Tahkīkan ehl-i cennetin ekseri ebleh olanlardır" ki umūr-ı dünyeviyyede ebleh olan kesāndır.

[وقال الحسن في بعض مواعظه لقد أدركنا أقواماً لو رأيتموهم لقلتم مجانين ولو أدركوكم لقالوا شياطين فمهما سمعت أمراً غريباً من أمور الدين جحده أهل الكياسة في سائر العلوم فلا يغرنك جحودهم عن قبوله إذ من المحال أن يظفر سالك طريق المشرق بما يوجد في المغرب فكذلك يجري أمر الدنيا والآخرة ولذلك قال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ فالجمع بين كمال الاستبصار في مصالح الدنيا والدين لا يكاد يتيسر إلا لمن رسخه الله لتدبير عباده في معاشهم ومعادهم وهم الأنبياء المؤيدون بروح القدس المستمدون من القوة الإلهية التي تتسع لجميع الأمور ولا تضيق عنها فأما قلوب سائر الخلق فإنها إذا استقلت بأمر الدنيا انصرفت عن الآخرة وقصرت عن الاستكمال فيها]

Ve Hasen el-Basrī ʿaleyhi'r-rahme dahi baʿzı mevāʿizinde demiş ki "Biz böyle bir kavme ulaşıp idrāk ettik ki siz eger onları görseydiniz onların hakklarında dīvānelerdir der idiniz ve onlar dahi sizin hakkınızda şeyātīndir derlerdi." Ve kaçan ki sen umūr-ı dīnden bir emr-i garībi işitip ki ʿulūm-ı sāirede olan ehl-i kiyāset onu inkār ve cahd etmişler, onun kabūlünden onların o cahdleri seni magrūr eylemeye, çünkü muhāldendir ki tarīk-i maşrıkın sāliki magribde olan nesneyi bula. İşte emr-i dünyā ve āhiret dahi böylece cārīlerdir ve onun için tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾[58] Bu āyet-i kerīme sūre-i Yūnus'un yedinci

58 "Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile āyetlerimizden gafil olanlar var ya" Yūnus, 10/7.

āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onlar ki münkir-i āhiret olup bizim dīdārımızı ümīd etmezler ve hayāt-ı dünyāya rāzī olup onunla mutmaʾinn olurlar, onlar bizim bu nīşān ve āyātlarımızdan gāfillerdir." Ve dahi buyurmuş ki ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾[59] Bu āyet-i kerīme sūre-i Rūm'un yedinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş "Hayāt-ı dünyādan āşikār olan kesb ve ticāret ve ekin ne vakt ekilir ve ne zamān biçilir vesāireyi bilirler lākin umūr-ı āhiretten gāfillerdir." Menkūldür ki melik-i kisrā olan Husrev-i Pervīz Şehriyār ve Ferhān nām iki karındaşları ser-ʿasker edip leşkerān ile Rūm'a gönderip Rūm'un baʿzı vilāyetlerini ahz ve Rūm'a gālib oldular ki biʿsetin dokuzuncu senesi idi. Bu haber Mekke müşriklerine vāsıl oldukta mesrūr olup müʾminlere dediler ki "Siz Rūmīler ehl-i kitābsız ve biz Fārsīler kitābsız ādemīleriz, bu Fārsīlerin Rūmīlere galebesinden tefeʾʾül ettik ki biz de size gālib olacağız sonra bidʿ-i sinīnde Rūmīler gālib olacaklar." Yine āyet-i kerīme nāzil olmakla Ebū Bekr es-Sıddīk radıyallāhu taʿālā ʿanhu "Bu āyet-i kerīme mantūkunca müşriklere siz ferahlanmayın, Rūmīler Fāris'e gālib olcaklardır" dedi. Ubeyy b. Halef, Sıddīk radıyallāhu ʿanhuyu tekzīb ile dedi ki "Müddet ve ödül taʿyīniyle seninle bahs edelim." O vakt kumār henüz harām olmamıştı, ne ise üç sene müddetle on ʿaded dişi ve genç deveye bahs ettiler. Sıddīk radıyallāhu taʿālā anhu bu mübāhaselerini huzūr-ı Nebevī'ye ifāde eyledikte "Bidʿ lafzı üçten dokuza dektir, var hem müddeti ve hem ödülü artır" buyurdu. Sıddīk radıyallāhu ʿanhu Ubey b. Halef ile dokuz seneye dek müddeti ve develeri yüz ʿaded birbiriyle ʿahd ve karār ettiler. ʿAlā-kavlin yedinci senede Rūm, Fāris'e galebe ettiği haberi Hudeybiye'de gelmekle ondan mütekaddim Ubeyy b. Halef Uhud gazāsında efendimiz ʿaleyhi's-selāmın darbından mecrūhan fevt olmakla Sıddīk radıyallāhu ʿanhu Ubeyy b. Halef'in vārislerinden mukāveleleri üzere develeri ahz [32] eyledi ve Peygamber ʿaleyhi's-selāmın emriyle onları tasadduk eyledi. Denildi ki mukaddem kisrā tarafından ser-ʿasker olan Şehriyār ve Ferhān nām iki karındaşlara baʿzı erbāb-ı garazın gamziyle Husrev münfaʿil olup

59 "Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler." Rūm, 30/7.

birbirlerinin katline emr verdi, onlar bu hāle vākıf olduklarında kayser-i Rūm'a haber gönderip dīn-i ᶜĪsā'yı ihtiyār ettiler. Kayser onları leşker-i Rūm'a ser-ᶜasker edip Fārsīlere gālib oldular. Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾[60] Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Necm'in yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde: "Yā Muhammed, şol kimseden iᶜrāz eyle ki o bizim zikrimiz olan Kurᵓān'dan yüz çevirmiştir, murādı ancak dünyāda geçinmektir, onların bu hayāt-ı dünyā ᶜilmlerinin nihāyetidir ki onlardan ileri geçmezler. Tahkīk Rabbin taᶜālā rāh-ı hakktan baᶜīd olanı ve tarīk-i hidāyette olanı aᶜlemdir." Kaldı ki mesālih-i dīn ü dünyāda kemāl-i istibsār beyninde cemᶜ etmek herkese müteyesser olmaz, ancak ᶜibādının maᶜāş ve maᶜādlarında tertīblerine kıbel-i Bārī'den sābit ve rāsih olan enbiyā-i ᶜizām hazerātına müteyessir olmuştur, çünkü onlar rūh-ı kuddüs ile müᵓeyyedlerdir ve cemīᶜ-i umūrā muhīt ve vāsiᶜ olup umūrdan dar ve dayyik olmayan kuvve-i ilāhiyyeden müstemiddlerdir, ammā mahlūkāt-ı sāirenin kulūbları umūr-ı dünyāya müstakill olurlarsa umūr-ı āhiretten münsarıf olurlar ve umūr-ı āhirette mükemmel olmaktan kāsır olurlar.

Beyānu'l-Farkı Beyne'l-İlhāmi ve't-Taᶜallümi ve'l-Farkı Beyne Tarīki's-Sūfiyyeti Fī İstikşāfi'l-Hakkı ve Tarīki'n-Nuzzārı

[بيان الفرق بين الإلهام والتعلم والفرق بين طريق الصوفية في استكشاف الحق وطريق النظار]

[اعلم أن العلوم التي ليست ضرورية وإنما تحصل في القلوب في بعض الأحوال تختلف الحال في حصولها فتارة تهجم على القلب كأنه ألقى فيه من حيث لا يدري وتارة تكتسب بطريق الاستدلال والتعلم فالذي يحصل لا بطريق الاكتساب وحيلة الدليل يسمى إلهاماً والذي يحصل بالاستدلال يسمى اعتباراً واستبصاراً]

Ve ilhām ile taᶜallümün beyninde olan fark ve istikşāf-ı hakkta tarīk-i sūfiyye ile tarīk-i nuzzārın beynlerinde olan firakın beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki zarūriyye olmayan ᶜulūm

---

60 "Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir." Necm, 53/29.

ki ahyānen baᶜzu'l-ahvālde kalbde hāsıl olur, onun husūlünde hāl muhtelif olur, bir kerre kalbe hücūm eder de sanki onun kalbine min-haysü lā-yedrī ilkā gibi ona ilkā olunur ve dīger kerrede tarīk-i taᶜallümle veyā sebīl-i istidlāl ile müktesebe olur. Ve o ᶜulūm ki tarīk-i iktisāb ve hīle-i delīl ile hāsıl olmayıp belki kalbe hod-be-hod hāsıl olmuştur, ona ilhām tesmiye olunur ve o ki istidlāl ile hāsıl olur o ᶜulūma dahi iᶜtibār ve istibsār tesmiye olunur.

[ثم الواقع في القلب بغير حيلة وتعلم واجتهاد من العبد ينقسم إلى ما لا يدري العبد أنه كيف حصل له ومن أين حصل وإلى ما يطلع معه على السبب الذي منه استفاد ذلك العلم وهو مشاهدة الملك الملقى في القلب والأول يسمى إلهاماً ونفثاً في الروع والثاني يسمى وحياً وتختص به الأنبياء والأول يختص به الأولياء والأصفياء والذي قبله وهو المكتسب بطريق الاستدلال يختص به العلماء وحقيقة القول فيه أن القلب مستعد لأن تنجلي فيه حقيقة الحق في الأشياء كلها وإنما حيل بينه وبينها بالأسباب الخمسة التي سبق ذكرها فهي كالحجاب المسدل الحائل بين مرآة القلب وبين اللوح المحفوظ الذي هو منقوش بجميع ما قضى الله به إلى يوم القيامة وتجلى حقائق العلوم من مرآة اللوح في مرآة القلب يضاهي انطباع صورة من مرآة في مرآة تقابلها والحجاب بين المرآتين تارة يزال باليد وأخرى يزول بهبوب الرياح تحركه]

Ve ᶜabdden hīle ve taᶜallüm ve ictihād olmaksızın kalbe vākiᶜ olan ᶜulūm ise o dahi iki kısma münkasımdır: Bir kısmı nice hāsıl oldu ve nereden hāsıl oldu onun sāhibi bilmez ve dīger kısmı onunla bir sebebe muttaliᶜ olur ki o ᶜilm o nesneden müstefād olduğunu bilir ki kalbine onu ilkā eden meleki görür. Evvelki kısmı ona ilhām denilir hem dahi nefs-i ravᶜ dahi ona ıtlāk olunmuştur. Ve ikinci kısmına vahy denilir, enbiyā-i ᶜizāma mahsūstur. Kısm-ı evveli ᶜulemā-i ᶜārifīn ve evliyā ve asfiyā-i mukarrebīne mahsūstur, yaᶜnī ilhām evliyāya muhtasstır ve vahy peygamberāna muhtasstır. Ve hīle-i edille ve taᶜallüm ve ictihād ile iktisāb olunan ᶜulūm ᶜulemā-i rāsihīne muhtasstır. Ve bunda kavlin hakīkati odur ki kabl-i beşer onun içinde kāffe-i eşyāda hakīkat-i hakk mütecellī olmağa müstaᶜidd olarak yaratılmıştır, lākin taᶜrīf-i mesbūkta mezkūr olan esbāb-ı hamse onunla o hakīkatin beyninde hāil ve hāciz

olmuştur, hicāb-ı müseddel gibidir ki mirʾāt-ı kalb ile sahīfesinde ezel-i āzālden yevm-i kıyāmete kadar Cenāb-ı Hakk'ın kāffe-i hükm ü kazāsı menkūş bulunan levh-i mahfūz beyninde hāil olur. Hakāyık-ı ᶜulūm levh-i mahfūz mirʾātından mirʾāt-ı kulūba tecellīsi bir aynadan mukābili olan dīger bir aynaya intıbāᶜ-ı sūret gibidir, yaᶜnī iki mirʾāt-ı mütekābile beyninden perde ve hicāb merfūᶜ olduğu hālde her bir aynada müntabiᶜ olan sūret mukābili bulunan mirʾāta nice münᶜakis olur, kezālik kalb-i beşere dahi levh-i mahfūzdan öyle maᶜlūmāt münᶜakis olur, ammā o şart ile ki āyīne-i kalb tāmm ve sāfī ve ona mukābil ve müvāzī olup da arada bir hicāb-ı müseddel ve perde-i mürsele bulunmaya. Ve şol mirʾātın aralarında olan hicāb gāh elin refᶜiyle zāil olur ve gāh hübūb-ı rīhin tahrīkiyle [33] ber-taraf olur.

[وكذلك قد تهب رياح الألطاف وتنكشف الحجب عن أعين القلوب فينجلي فيها بعض ما هو مسطور في اللوح المحفوظ ويكون ذلك تارة عند المنام فيعلم به ما يكون في المستقبل وتمام ارتفاع الحجاب بالموت فبه ينكشف الغطاء وينكشف أيضاً في اليقظة حتى يرتفع الحجاب بلطف خفي من الله تعالى فيلمع في القلوب من وراء ستر الغيب شيء من غرائب العلم تارة كالبرق الخاطف وأخرى على التوالي إلى حد ما ودوامة في غاية الندور فلم يفارق الإلهام الاكتساب في نفس العلم ولا في محله ولا في سببه ولكن يفارقه من جهة زوال الحجاب فإن ذلك ليس باختيار العبد ولم يفارق الوحي الإلهام في شيء من ذلك بل في مشاهدة الملك المفيد للعلم فإن العلم إنما يحصل في قلوبنا بواسطة الملائكة وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ﴾]

Ve bunun gibi eltāf-ı ilāhiyye dahi arada hübūb eder de kulūbun dīdeleri üzerine müseddel bulunan hicābları keşf eyler, o vaktte levh-i mahfūzda mastūr bulunan baᶜzı nukūş o kulūbda müncelī olur. Bu inkişāf ve tecellī gāh uykuda vākiᶜ olur ve onunla müstakbelde vākiᶜ olacak nesneyi bilir ve hacbin tamām-ı irtifāᶜı ancak ölüm ile olur, onda gıtā münkeşif olur ve gāhī uyanıklıkta o keşf ve tecellī hāsıl olur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'den bir lutf-ı hafī ile hacb mürtefiᶜ olurlar ve garāib-i ᶜilmen perde-i gaybın mā-verāsından baᶜzı maᶜlūmāt sirāce-i dilde par-

layıp lemʿ eder ve bu hāl dahi gāhī berk-ı hātıf gibi zuhūr eder ve gāh bir hadd-i mahdūda kadar mütevāliyen zāhir olur, ʿale'd-devām mütevāliyen zuhūru be-gāyet şāzz ve nādirdir. Ve böyle olunca işbu ilhām-ı nefs ʿilmde veyā mahallinde veyāhūd sebebinde iktisāba müfārakat etmemiş olur, ancak zevāl-i hicāb cihetinden iktisāba müfārıktır ki ʿulūm-ı müktesebe vücūd-ı hicāb ile maʿan hāsıl olur ve ʿulūm-ı mülheme zevāl-i hicāb ile vāsıl olur, çünkü zevāl-i hicāb ʿabdin ihtiyārıyla değildir, ancak lutf ı ʿātıfet-i hafiyye-i rabbānī iledir. Ve vahy dahi bunlarda yaʿnī nefs-i ʿilm ile mahall ve sebebinde ilhāma müfārakat etmez, ancak yalnız bir şeyde müfārakat eder ki o dahi ʿilme müfīd olan feriştenin müşāhedesidir ki vahyde meleki görüp müşāhede eder ve ilhāmda meleki görmez, zīrā ʿilm bizim kulūbumuzda husūlü ancak melāikenin vāsıtasıyladır. Ve Hakk subhānehu ve taʿālānın kavli buna işārettir ki buyurmuş ki ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ﴾[61] Bu āyet-i kerīme sūre-i Şūrā'nın kırk sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bir ādeme Allāhu taʿālā ile tekellüm etmek olmadı, ancak vahy ve ilhām ve menām ile yāhūd verā-i hicābdan Mūsā ʿaleyhi's-selām gibi bilā-rüʾyet yāhūd dilediğine melāikeden resūl gönderip onu izniyle o kimseye vahy ve ifāde ede. Allāhu taʿālā mahlūkiyyet sıfatından ʿālī ve münezzeh olmakla dünyāda görülmez ve beşerle tekellümü muktezā-yı hikmetidir."

[فإذا عرفت هذا فاعلم أن ميل أهل التصوف إلى العلوم الإلهامية دون التعليمية فلذلك لم يحرصوا على دراسة العلم وتحصيل ما صنفه المصنفون والبحث عن الأقاويل والأدلة المذكورة بل قالوا الطريق تقديم المجاهدة ومحو الصفات المذمومة وقطع العلائق كلها والإقبال بكنه الهمة على الله تعالى ومهما حصل ذلك كان الله هو المتولي لقلب عبده والمتكفل له بتنويره بأنوار العلم وإذا تولى الله أمر القلب فاضت عليه الرحمة وأشرق النور في القلب وانشرح الصدر وانكشف له سر الملكوت وانقشع عن وجه القلب حجاب الغرة بلطف الرحمة وتلألأت فيه حقائق الأمور الإلهية فليس على العبد إلا الاستعداد بالتصفية المجردة وإحضار الهمة مع الإرادة

61 "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir." Şūrā, 42/51.

الصادقة والتعطش التام والترصد بدوام الانتظار لما يفتحه الله تعالى من الرحمة]

Ve çün bunu bildinse bil ve āgāh ol ki ehl-i tasavvufun meyli ᶜulūm-ı ilhāmiyyeyedir, ᶜulūm-ı taᶜlīmiyyeye değildir ve onun için dirāset-i ᶜilm ve musannefāt-ı musannifīn ve mebāhis-i ekāvīl ve edille üzerine harīs olmadılar, belki dediler ki tarīk odur ki mücāhede takdīm oluna ve sıfāt-ı mezmūme dahi mahv oluna ve kāffe-i ᶜalāyık katᶜ oluna ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e künh-i himmetle ikbāl ve teveccüh oluna. Ve her vakt ki bunlar hāsıl olurlar, Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi kulunun kalbine mütevellī olup envār-ı ᶜilm ile onu tenvīr etmeğe ona mütekeffil o olmuş olur ve vaktā ki tebāreke ve taᶜālā kalbin emrine mütevellī olur, o vakt o kalb üzerine rahmet fāiz olur ve kalbde nūr müşrık olup sīne dahi münşerih olur ve ona sırr-ı melekūt münkeşif olur ve kalbin yüzünden lutf-ı rahmetle hicāb-ı ᶜizzet münkaşiᶜ olur, içinde hakāyık-ı umūr-ı ilāhiyye müteleᵓliᵓ olur. Ve böyle olunca ᶜabde vācib odur ki buna müstaᶜidd ola ki kalbi tasfiye-i mücerrede ile pāk ve sāfī edip irādet-i sādıka ile himmetini ihzār ve rahmetinden ona feth edeceği fütūhāta taᶜattuş-ı tāmm ve devām-ı intizār ile tarassud ede.

[فالأنبياء والأولياء انكشف لهم الأمر وفاض على صدورهم النور لا بالتعلم والدراسة والكتابة للكتب بل بالزهد في الدنيا والتبري من علائقها وتفريغ القلب من شواغلها والإقبال بكنه الهمة على الله تعالى فمن كان لله كان الله له وزعموا أن الطريق في ذلك أولا بانقطاع علائق الدنيا بالكلية وتفريغ القلب منها وبقطع الهمة عن الأهل والمال والولد والوطن وعن العلم والولاية والجاه بل يصير قلبه إلى حالة يستوي فيها وجود كل شيء وعدمه ثم يخلو بنفسه في زاوية مع الاقتصار على الفرائض والرواتب ويجلس فارغ القلب مجموع الهم ولا يفرق فكره بقراءة قرآن ولا بالتأمل في تفسير ولا بكتب حديث ولا غيره بل يجتهد أن لا يخطر بباله شيء سوى الله تعالى فلا يزال بعد جلوسه في الخلوة قائلاً بلسانه الله الله على [34] الدوام مع حضور القلب حتى ينتهي إلى حالة يترك تحريك اللسان ويرى كأن الكلمة جارية على لسانه ثم يصبر عليه إلى أن يمحى أثره عن اللسان ويصادف قلبه مواظباً على الذكر ثم يواظب عليه إلى أن يمحى عن القلب صورة اللفظ وحروفه وهيئة الكلمة ويبقى معنى الكلمة مجرداً في قلبه حاضراً فيه كأنه لازم له لا يفارقه وله اختيار إلى أن ينتهي إلى هذا الحد واختيار في استدامة هذه الحالة بدفع الوسواس وليس له

اختيار في استجلاب رحمة الله تعالى بل هو بما فعله صار متعرضاً لنفحات رحمة الله فلا يبقى إلا الانتظار لما يفتح الله من الرحمة كما فتحها على الأنبياء والأولياء بهذه الطريق]

Hulāsa-i kelām enbiyā ve evliyāya emr münkeşif olup sīnelerine nūr-ı ilāhī ifāza olunmuştur, yaᶜnī onlara taᶜallüm ve dirāset ve kütübün kitābeti ile o umūr münkeşif olmadı, ancak dünyāda zühd ve ᶜalāyıktan teberrī ve şevāgıldan kalbin tefrīgi ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e künh himmet ile ikbāl ve teveccühleri ile kulūb-ı mukaddeseleri gencīne-i nūr ve hazīne-i hakāyık-ı umūr-ı vahy ü ilhāmiyye olmuşlardır. Kim ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhtass olur, Zāt-ı Zü'l-Celāl dahi ona müstahlis ve müstasfī olur. Ve bunun tarīki hakkında sūfiyye zuᶜm edip demişler ki bunun yolu odur ki evvelā ᶜalāyık-ı dünyeviyyeden külliyyen inkıtāᶜ edip ondan kalbi tefrīg ve himmetini ehl ve māl ve veled ve vatandan ve ᶜilm ve velāyet ve cāhdan kesip katᶜ eyleye tā ki onun kalbi bir hāle vara ki onda her bir şeyʾin vücūd ve ᶜādemi siyyān ola sonra kūşe-i ᶜuzlete çekilip bir zāviyede kendi nefsiyle halvet ede ve ādāb ve ferāiz ve mürettebāt üzerine bi'l-iktisār hemīşe fārigu'l-kalb ve mecmūᶜu'l-hemm oturup kendi fikrini kırāʾet-i Kurʾān ve teʾemmül-i tefsīr ve mütālaᶜa-i kütüb-i ehādīs ile dağıtmaya ve'l-hāsıl hīçbir şeyʾ ile efkārını tefrīk eylemeye, Zāt-ı Zü'l-Celāl'in mā-sivāsı kendi hātırına ve fikr ve hayāline gelmemeğe ictihād edip dāimā bāl ve hayāl ve hātırı Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mahsūr ve muhtass edip halvet-gedesinde müddet-i cülūsunda lisānı Allāh Allāh söylemekten zāil olmaya, ᶜale'd-devām huzūr-ı kalb ile lafza-i celāli zebānıyla tilāvet ve tekrār eyleye, tā ki bir hālete gele ki tahrīk-i lisānı terk eylerse görür ki hālā o kelime lisānı üzere cārīdir, sanki tahrīk-i lisānı terk etmemiştir, sonra bu hāle dahi sabr ede tā ki onun eseri lisānından mahv olup gönlünü bu zikr üzerine muvāzıb göre sonra buna dahi muvāzabet eder tā ki kendi kalbinden sūret-i lafz u hurūf ve heyʾet-i kelime mahv olup maᶜnā-yı kelime mücerrede olarak kalbinde bākī kala ve o maᶜnā hemīşe kalbinde hāzır olup sanki ona mülāzımdır, aslā ona müfārakati yoktur ve bu hadde müntehī oluncaya dek ona ihtiyār vardır ve dahi defᶜ-i vesvās ile bu hāletin istidāmesine

ihtiyārı vardır, ammā rahmet-i ilāhī isticlābına onun bir ihtiyārı yoktur, ancak kendisi işlediği efᶜal ile rahmet-i ilāhiyyenin nefehātına müteᶜarrız olmuş olur, rahmetten zāt-ı kibriyā ona feth edeceği nesneye intizār etmekten gayrı ona bir nesne kalmaz ve bu tarīk ile enbiyā ve evliyāya feth ettiği gibi ona bir fütūhāt olmağa muntazır ve müterassıd ola.

[وعند ذلك إذا صدقت إرادته وصفت همته وحسنت مواظبته فلم تجاذبه شهواته ولم يشغله حديث النفس بعلائق الدنيا فتلمع لوامع الحق في قلبه ويكون في ابتدائه كالبرق الخاطف لا يثبت ثم يعود وقد يتأخر وإن عاد فقد يثبت وقد يكون مختطفاً وإن ثبت قد يطول ثباته وقد لا يطول وقد يتظاهر أمثاله على التلاحق وقد يقتصر على فن واحد ومنازل أولياء الله تعالى فيه لا تحصر كما لا يحصى تفاوت خلقهم وأخلاقهم وقد رجع هذا الطريق إلى تطهير محض من جانبك وتصفية وجلاء ثم استعداد وانتظار فقط]

Ve o vaktte onun irādesi sādık olup himmeti sāfī ve muvāzabeti güzel olduysa ve onun şehevātı onu mücāzebe etmeyip ve hadīs-i nefs dahi onu ᶜalāyık-ı dünyā ile meşgūl etmediyse onun kalbinde levāmiᶜü'l-hakk lāmiᶜ olurlar, ibtidāsında berk-ı hātıf gibi olur sebātı olmaz sonra ᶜavdet eder ve olur ki geç kalıp müteᵓahhir olur ve eger ᶜavdet ederse olur ki sābit olur ve muhtatıf dahi olur velev ki sābit olur ve olur ki sebātı uzun olur ve olur ki uzun olmaz da ᶜale't-telāhuk emsāli mütezāhir olur ve baᶜzen olur ki bir fenn-i vāhid üzerine muktasır olur. Artık onda evliyāullāhın menāzili mahsūr olamaz, nitekim halk ve ahlākı mütefāvit olup onlara ihsā olmaz yaᶜnī evliyāullāhın tefāvüt-i halk ve ahlākları mahsī ve mahsūr olmadığı gibi menāzilleri dahi o makāmda mahsūr olamazlar, kaldı ki bu tarīk senin cānibinden bir tathīr-i mahz ve tasfiye ve celāya dönüp rāciᶜ olmuştur, sonrası yalnız istiᶜdād ve intizārdır.

[وأما النظار وذوو الاعتبار فلم ينكروا وجود هذا الطريق وإمكانه وإفضائه إلى هذا المقصد على الندور فإنه أكثر أحوال الأنبياء والأولياء ولكن استوعروا هذا الطريق واستبطؤوا ثمرته واستبعدوا استجماع شروطه وزعموا أن محو العلائق إلى ذلك الحد كالمتعذر وإن حصل في حال فثباته أبعد منه إذ أدنى وسواس وخاطر يشوش الْقَلْبِ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَشَدُّ تَقَلُّبًا مِنَ

الْقِدْرِ فِي غَلَيَانِهَا" وقال عليه افضل الصلاة والسلام "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ" وفي أثناء هذه المجاهدة قد يفسد المزاج ويختلط العقل ويمرض البدن وإذا لم تتقدم رياضة النفس وتهذيبها بحقائق العلوم نشبت بالقلب خيالات فاسدة تطمئن النفس إليها مدة طويلة إلى أن يزول وينقضي العمر قبل النجاح فيها فكم من صوفي سلك هذا الطريق ثم بقي في خيال واحد عشرين سنة ولو كان قد أتقن العلم من قبل لانفتح له وجه التباس ذلك الخيال في الحال فالاشتغال بطريق التعلم أوثق وأقرب إلى الغرض [35] وزعموا أن ذلك يضاهي ما لو ترك الإنسان تعلم الفقه وزعم أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يتعلم ذلك وصار فقيهاً بالوحي والإلهام من غير تكرير وتعليق وأنا أيضاً ربما انتهت بي الرياضة والمواظبة إليه ومن ظن ذلك فقد ظلم نفسه وضيع عمره بل هو كمن يترك طريق الكسب والحراثة رجاء العثور على كنز من الكنوز فإن ذلك ممكن ولكنه بعيد جداً فكذلك هذا وقالوا لا بد أولاً من تحصيل ما حصله العلماء وفهم ما قالوه ثم لا بأس بعد ذلك بالانتظار لما لم ينكشف لسائر العلماء فعساه ينكشف بعد ذلك بالمجاهدة]

Ve nuzzār ve ashāb-ı iᶜtibārın zuᶜm ve ārāsı ise o dahi egerçi zuᶜm-i sūfiyyeye bir cihetten muvāfık ise de ki bu tarīka muᶜterifler olup onu inkār etmezler ve vücūd ve iskānı ve ᶜale'n-nüdūr bu maksada müfdī olduğunu tasdīk etmişler ise de çünkü ekser-i enbiyā vü evliyānın hālidir, lākin bu tarīki istisᶜāb edip müstevᶜir ve saᶜbü'l-mürūr ve pek çok katı ve güç ve düşvār bir yol olduğuna zāhib olmuşlar ve semeresi geç iktitāf olunur demişler ve isticmāᶜ-ı şurūtunu dahi müteᶜassir ve müteᶜazzir görmüşler ve bu hadde kadar mahv-ı ᶜalāyık müteᶜazzir gibidir diye zuᶜm etmişler. Ve takdīren bir hālde hāsıl olsa bile onun devām ve sebātı ondan daha ziyāde baᶜīd ve uzak ᶜadd etmişler, çünkü ednā bir vesvās ve hātır kalbi teşvīş eder. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَشَدُّ تَقَلُّبًا مِنَ الْقِدْرِ فِي غَلَيَانِهَا"[62] Yaᶜnī "Kalb-i müᵓminin takallübü kaynarken çömleğin takallübünden daha ziyāde eşeddir." Ve bu beyān kesret-i takallübünden kināyedir. Ve dahi buyurmuş ki "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ

62 Bkz. İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/490, no: 1395; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 1/168; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 20/253, no: 599; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/266, no: 1331.

إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ"[63] Yaᶜnī "Kalb-i müᵓmin esābiᶜ-i Rahmān'dan iki isbaᶜın mā-beynindedir." Bu dahi irāde-i ilāhiyye ve kudret-i samedāniyye ile mütekallib olduğuna delīldir ve böyle kesīrü't-takallüb olan kalb bulunduğu hālde üzere devām ve sebāta nice muktedir olabilir tā ki o maksad hāsıl ola. Ve bu taᶜlīl taᶜazzür-i devām içindir. Ve mümkin ki işbu mücāhede esnāsında dahi mizāc fesāda uğrar da ᶜakl muhtelit olur ve beden hasta ve bīmār olur ve bu cihetten dahi külliyyen katᶜ-ı ᶜalāyık ve mahvı müteᶜassir olur. Ve nefsin evvelā riyāzet ve hakāyık-ı ᶜulūm ile tehzībi mütekaddim olmazsa olur ki nefs kalbde birtakım hayālātı idhāl eder ki uzun müddette nefs o hayālāta mutmaᵓinn ve sākin olur ve olur ki ᶜömr zāil ve münkazī oluncaya dek durur ve kable'n-necāh vefātı vākiᶜ olur. Ve nice sūfī var ki bu yola sülūk etmiş ve bir hayāl-i vāhidde yirmi sene durmuş ve sülūkünden akdem ᶜilme itkān etmiş olsaydı fi'l-hāl o hayālin vech-i iltibāsı ona münfetih ve küşād olmuş olurdu. Kaldı ki bu tarīka girmeden akdem tarīk-i taᶜallümle iştigāl etmek garaza daha ziyāde akreb ve evsaktır. Ve nuzzār ve ulü'l-iᶜtibār zuᶜm etmişler ki bu meslek bu mesele mudāhīdir ki bir kimse fıkhın taᶜallümünü terk edip zuᶜm eder ki Nebī-i zī-şān fıkhı dirāseten taᶜallüm etmedi, vahy ve ilhām ile fakīh oldu ki tekrīr ve taᶜlīk etmeksizin fakīh oldu, ben dahi mümkin ki bu riyāzet ve muvāzabet benimle o hadde müntehī olur ki bī-tekrīr ü taᶜlīk peygamber gibi keşf ve ilhām ile fakīh olurum deyip de bu hevā ve heves ile fıkhtan mahrūm kalmış yaᶜnī onun hāli bu misāle mudāhī ve muhākī olur ve kim ki böyle bir zann ile iktisābı terk eder, kendi nefsine zulm eder ve kendi ᶜömrünü tazyīᶜ eder, belki o kimseye benzer ki tarīk-i kesb ü hirāseti künūz-ı mektūmeden bir kenze rāst gelir ümīdiyle terk ede ve kenze tesādüfü egerçi mümkināttan olup muhāl değil ise de lākin pek çok baᶜīd ve uzaktır, herkes ona muvaffak olamaz, işte bu dahi böylecedir. Ve dahi dediler ki sālik-i rāh-ı saᶜādete lābüdd odur ki evvelā ᶜulemānın tahsīl edegeldikleri ᶜilmi tahsīl ede ve ᶜulemānın bu yolda söyledikleri kelāmı fehm ede sonra ᶜulemā-i sāireye münkeşif olamayan maᶜlūmāt ve tecelliyāta muntazır olmalarında bir beᵓs kalmaz, ola ki o ᶜulūm dahi sonra ona mücāhede ile münkeşif olur.

---

63 Müslim, Kader, 2654.

Beyānu'l-Farkı Beyne'l-Makāmeyni Bi-Misālin Mahsūsin

[بيان الفرق بين المقامين بمثال محسوس]

[اعلم أن عجائب القلب خارجة عن مدركات الحواس لأن القلب أيضاً خارج عن إدراك الحس وما ليس مدركاً بالحواس تضعف الأفهام عن دركه إلا بمثال محسوس ونحن نقرب ذلك إلى الأفهام الضعيفة بمثالين]

Ve beyne'l-makāmeyn olan farkın misāl-i mahsūs ile olan beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki ʿacāib-i kalb müdrikāt-ı havāsstan hāricedir, çünkü kalb dahi idrāk-i hissten hāricdir ve havāss ile müdrek olmayan nesnenin idrākinden efhām-ı beşer zebūn ve zaʿīf olurlar, meger ki bir misāl-i mahsūs ile temsīl oluna ki o vaktte o misāl-i mahsūs ile idrāk olunur, biz efhām-ı zaʿīfeye onu iki misāl-i mahsūs ile takrīb ederiz:

[أحدهما أنه لو فرضنا حوضاً محفوراً في الأرض احتمل أن يساق الماء من فوقه بأنهار تفتح فيه ويحتمل أن يحفر أسفل الحوض ويرفع منه التراب إلى أن يقرب من مستقر الماء الصافي فينفجر الماء من أسفل الحوض ويكون ذلك الماء أصفى وأدوم وقد يكون أغزر وأكثر فذلك القلب مثل الحوض والعلم مثل الماء وتكون الحواس الخمس مثال الأنهار وقد يمكن أن تساق العلوم إلى القلب بواسطة أنهار الحواس والاعتبار بالمشاهدات حتى يمتليء علماً ويمكن أن تسد هذه الأنهار بالخلوة والعزلة وغض البصر ويعمد إلى عمق القلب بتطهيره ورفع طبقات الحجب عنه حتى تتفجر ينابيع العلم من داخله فإن قلت فكيف يتفجر العلم من ذات القلب وهو خال عنه فاعلم أن هذا من عجائب أسرار القلب ولا يسمح بذكره في علم المعاملة بل القدر الذي يمكن ذكره أن حقائق الأشياء مسطورة في اللوح المحفوظ بل في قلوب الملائكة المقربين فكما أن المهندس يصور [36] أبنية الدار في بياض ثم يخرجها إلى الوجود على وفق تلك النسخة فكذلك فاطر السموات والأرض كتب نسخة العالم من أوله إلى آخره في اللوح المحفوظ ثم أخرجه إلى الوجود على وفق تلك النسخة والعالم الذي خرج إلى الوجود بصورته تتأدى منه صورة أخرى إلى الحس والخيال فإن من ينظر إلى السماء والأرض ثم يغض بصره يرى صورة السماء والأرض في خياله حتى كأنه ينظر إليها ولو انعدمت السماء والأرض وبقي هو في نفسه لوجد صورة السماء والأرض في نفسه كأنه يشاهدهما وينظر

إليهما ثم يتأدى من خياله أثر إلى القلب فيحصل فيه حقائق الأشياء التي دخلت في الحس والخيال والحاصل في القلب موافق للعالم الحاصل في الخيال والحاصل في الخيال موافق للعالم الموجود في نفسه خارجاً من خيال الإنسان وقلبه والعالم الموجود موافق للنسخة الموجودة في اللوح المحفوظ فكأن للعالم أربع درجات في الوجود وجود في اللوح المحفوظ وهو سابق على وجوده الجسماني ويتبعه وجوده الحقيقي ويتبع وجوده الحقيقي وجوده الخيالي أعني وجود صورته في الخيال ويتبع وجوده الخيالي وجوده العقلي أعني وجود صورته في القلب]

Birincisi yaᶜnī o iki misālin birisi işbu misāldir ki fi'l-mesel yerde kazılıp mahfūr olmuş bir havuzu farz etsek, muhtemel olur ki onun üst tarafından ona küşād olunan enhār ile su sevk olunup gelir ve havuzun esfeli dahi hafr olunup ondan türābı refᶜiyle mā-i sāfī müstekarrından mütekarrib olmağa dahi muhtemel olur ve o hafr ve taᶜmīk ile havuzun dibinden ve esfelinden su kaynayıp mütefeccir olur ve o su daha ziyāde sāfī ve dāīmī olur ve olur ki enhārdan gelmesi muhtemel olan sudan ekser ve agzer olur. İşte kalb dahi o havuza benzer, yaᶜnī havuz misālindedir ve ona mütevārid olan ᶜilm dahi suyun mislidir, havāss-ı hams dahi enhārın misālleri olurlar ve mümkin ki ᶜulūm-ı kalbe enhār-ı havāss vāsıtasıyla ve iᶜtibār-ı müşehādāt ile ᶜilmden dolu ve memlū oluncaya dek sevk oluna. Ve dahi mümkindir ki halvet ve ᶜuzlet ve gazz-ı basar ile bu enhār-ı havāss sedd olunup da kalbin tathīr ve taᶜmīk tarīkine gidilip ondan tabakāt-ı hacb refᶜine saᶜy oluna tā ki dāhilinden yenābīᶜ-i ᶜilm mütefeccir olur. Ve kalb ᶜilmden tehī ve hālī olunca ondan nice yenābīᶜ-i ᶜilm mütefeccir olur der isen onu dahi şöylece bil ki bu hāl esrār-ı kalbin ᶜacāibindenir, ᶜilm-i muᶜāmelede onun zikrine semāhat olunmaz, ancak ondan zikri mümkin olan mikdār budur ki hakāyık-ı eşyā levh-i mahfūzda belki melāike-i mukarrebīn kulūbunda mesturlardır. Mühendis hānenin ebniyesini beyāz kāgıdın üzerinde resm ve tasvīr ettikten sonra hānenin ebniyesini o resm-i tasvīr vefkınca nice vücūda ihrāc eder onun gibi fātıru's-semāvāt ve'l-arz dahi ᶜālemin nüshasını evvelden āhirine dek levh-i mahfūzda yazıp isbāt etmiştir sonra o nüsha vefkınca onu vücūda ihrāc eder ve vücūda hāric olan ᶜālemden dahi hiss ve hayāle onun dīger bir sūreti müteᵓeddī olur, zīrā semā ve arza bakıp

gözünü yuman kimse semā ve arzın sūretini kendi hayālinde görür, sanki onlara nazar edip muʿāyene eder ki semā ve arz münʿadim olup kendi nefsinde bākī kalmış olsa kendi nefsinde sūret-i arz u semāyı bulurdu, sanki onlara bakar ve onları müşāhede eder sonra onun hayālinden kalbe bir eser müteʾeddī olur ki kalbinde hiss ve hayāle dāhil olan hakāyık-ı eşyā hāsıl olur ve kalbde hāsıl olan şeyʾ dahi hayālde hāsıl olan ʿāleme muvāfıktır ve hayālde hāsıl olan şeyʾ insānın hayāl ve kalbinin hāricde fī-nefsihi mevcūd olan ʿāleme muvāfıktır ve o ʿālem-i mevcūd dahi levh-i mahfūzdur, mevcūd olan nüshaya muvāfıktır. Ve bu taʿrīf ve tasvīrce ʿalemin vücūdda dört derecesi oldu: Bir derecesi levh-i mahfūzda vücūdudur ve bu vücūd vücūd-ı cismānīden evveldir, sonra vücūd-ı hakīkisi ona tābiʿ olur ve vücūd-ı hakīkisine vücūd-ı hayālī tābiʿ olur yaʿnī hayālde sūretinin vücūdu ona tābiʿ olur ve vücūd-ı hayālīsine dahi vücūd-ı ʿaklī tābi olur yaʿnī kalbe sūretinin vücūdu tābiʿ olur.

[وبعض هذه الوجودات روحانية وبعضها جسمانية والروحانية بعضها أشد روحانية من البعض وهذا اللطف من الحكمة الإلهية إذ جعل حدقتك على صغر حجمها بحيث تنطبع صورة العالم والسموات والأرض على اتساع أكنافها فيها ثم يسري من وجودها في الحس وجود إلى الخيال ثم منه وجود في القلب فإنك أبداً لا تدرك إلا ما هو واصل إليك فلو لم يجعل للعالم كله مثالاً في ذاتك لما كان لك خبر مما يباين ذاتك فسبحان من دبر هذه العجائب في القلوب والأبصار ثم أعمى عن دركها القلوب والأبصار حتى صارت قلوب أكثر الخلق جاهلة بأنفسها وبعجائبها]

Ve bu vücūdātın baʿzısı rūhāniyye ve baʿzısı cismāniyyedir. Ve rūhāniyyenin dahi baʿzısı baʿzısından eşeddir ve bu lutf ancak hikmet-i bāliga-i ilāhiyyedendir ki sıgar-ı cirm ü hacmi üzerine senin gözün hadekasını bunca ʿavālimin suveri ittisāʿına kābiliyyetli halk etmiş ki sūret-i ʿālem ve semāvāt ve arzın ittisāʿ-ı eknāfı üzerine o hadeka-i sagīrede müntabiʿ olur ve ondan sonra hisste olan vücūdundan dahi hayāle bir vücūd sirāyet eder ve ondan kalbe dahi bir vücūd sūreti hāsıl olur, zīrā sana vāsıl olmayanı ebeden sen idrāk edemezsin ve senin zātında ʿālemin cemīʿisine bir misāl etmemiş olaydı senin zātına mübāyenet eden nesneden bir haberin olmazdı. Artık ben kulūb ve ebsārda işbu ʿacāibi

tertīb eden ve sonra onun idrāk ve fehminden kulūb ve ebsārı kör eden hallāk-ı cihānı tesbīh ve tenzīh ve temcīd ve takdīs ederim ki böyle bir hallāk-ı ᶜazīmdir ki şol ᶜacāibi tertīb etmekle fehminden kulūb ve ebsār-ı ᶜavāmmı kör ve tahcīb edip tā ki ekser-i halk u ᶜibādın kulūbu kendi nefslerinde ve nefslerinin ᶜacāibinde cāhil ve nādān olmuşlardır.

[ولنرجع إلى الغرض المقصود [37] فنقول القلب قد يتصور أن يحصل فيه حقيقة العالم وصورته تارة من الحواس وتارة من اللوح المحفوظ كما أن العين يتصور أن يحصل فيها صورة الشمس تارة من النظر إليها وتارة من النظر إلى الماء الذي يقابل الشمس ويحكي صورتها فمهما ارتفع الحجاب بينه وبين اللوح المحفوظ رأى الأشياء فيه وتفجر إليه العلم منه فاستغنى عن الاقتباس من داخل الحواس فيكون ذلك كتفجر الماء من عمق الأرض ومهما أقبل على الخيالات الحاصلة من المحسوسات كان ذلك حجاباً له عن مطالعة اللوح المحفوظ كما أن الماء إذا اجتمع في الأنهار منع ذلك من التفجر في الأرض وكما أن من نظر إلى الماء الذي يحكي صورة الشمس لا يكون ناظراً إلى نفس الشمس فإذن للقلب بابان باب مفتوح إلى عالم الملكوت وهو اللوح المحفوظ وعالم الملائكة وباب مفتوح إلى الحواس الخمس المتمسكة بعالم الملك والشهادة وعالم الشهادة والملك أيضاً يحاكي عالم الملكوت نوعاً من المحاكاة]

Artık dāire-i garaz u maksūda dönüp rücūᶜ edelim. Deriz ki kalb için tasavvur olunur ki onda ᶜālemin hakīkati ve sūreti hāsıl olabilir yaᶜnī kalbe hakīkat-i ᶜālem ve sūretinin husūlü mutasavver olur ki gāh havāsstan ve gāh levh-i mahfūzdan ona hāsıl olabilir, nitekim güneşe bakmakla onun sūreti gāh zātından hāsıl olur ve gāh güneşe mukābil ve sūretini muhākī olan suya bakmakla ona münᶜakis olan sūretinden sūreti gözde hāsıl olur, kaldı ki her ne vakt ki kalb ile levh-i mahfūz mā-beyninde olan hicāb mürtefiᶜ olduysa levh-i mahfūzdan eşyāyı görür ve ondan ona yenābīᶜ-i ᶜilm mütefeccir olur ve dāhil-i havāsstan iktibās-ı ᶜilm etmekten müstagnī olur, ki o hāl yer dibinden tefeccür-i mā gibi olur ve her ne vakt ki mahsūsāttan hāsıl olan hayālāta ikbāl ve teveccüh eder, onun o ikbāl ve teveccühü mütālaᶜa-i levh-i mahfūzdan ona hicāb olur, nitekim enhārdan havuza gelip müctemiᶜ olan su taᶜmīk-i zemīn ve tefeccür-i mā-i maᶜīnden māniᶜ olur ve nitekim sūret-i şemse muhākī olan

suya bakmak nefs-i şemse bakmaktan mānīᶜ olur ki suya bakarsa ᶜayn-ı şemse nazar edemez. İşte bu taᶜrīf ve beyāndan maᶜlūm oldu ki gönül için açık olarak iki kapı vardır ki birisi ᶜālem-i melekūta yaᶜnī levh-i mahfūza ve melāike-i mukarrebīne açıktır ve dīger kapısı dahi ᶜālem-i mülk ü şehādete mütemessik olan havāss-ı hamseye açıktır, ᶜālem-i mülk ise nevᶜan-mā ᶜālem-i melekūta muhākīdir.

[فأما انفتاح باب القلب إلى الاقتباس من الحواس فلا يخفى عليك وأما انفتاح بابه الداخل إلى عالم الملكوت ومطالعة اللوح المحفوظ فتعلمه علما يقينيا بالتأمل في عجائب الرؤيا واطلاع القلب في النوم على ما سيكون في المستقبل أو كان في الماضي من غير اقتباس من جهة الحواس وإنما ينفتح ذلك الباب لمن انفرد بذكر اللَّهُ تَعَالَى وقال صلى الله عليه وسلم ''سَبَقَ الْمُفْرِدُونَ قيل: ومن هم الْمُفْرِدُونَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: المتنزهون بذِكْرِ اللهِ تعالى وضَعَ الذِّكْرُ عَنْهُمْ أوزارهم فوردوا القِيَامَةِ خِفَافًا'' ثم ثم قال في وصفهم إخباراً عن الله تعالى فقال ثم أقبل بوجهي عليهم أترى من واجهته بوجهي يعلم أحد أي شيء أريد أن أعطيه ثم قال تعالى ''أول ما أعطيهم أن أقذف النور في قلوبهم فيخبرون عني'' كما أخبر عنهم ومدخل هذه الأخبار هو الباب الباطن فإذا الفرق بين علوم الأولياء والأنبياء وبين علوم العلماء والحكماء هذا وهو أن علومهم تأتي من داخل القلب من الباب المنفتح إلى عالم الملكوت وعلم الحكمة يتأتى من أبواب الحواس المفتوحة إلى عالم الملك وعجائب عالم القلب وتردده بين عالمي الشهادة والغيب لا يمكن أن يستقصى في علم المعاملة فهذا مثال يعلمك الفرق بين مدخل العالمين]

Ve havāss-ı hamseden iktibāsa bāb-ı kalbin infitāhı sana hafī ve nihān olmaz ve ᶜālem-i melekūta bāb-ı dāhilīsinin infitāhı ve levh-i mahfūzun mütālaᶜası ᶜacāib-i rüʾyādan ᶜilm-i yakīnī ile bilirsin ki uykuda iken kalbi müstakbelde olacak havādise ve māzīde vākiᶜ olmuş olan hādisāta cihet-i havāsstan iktibās etmeksizin onun vukūf ve ıttılāᶜı bir delīl-i kāfīdir ve bu bāb-ı bātınī ancak zikrullāhla münferid olan zāta açılıp küşād olunur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''سَبَقَ الْمُفْرِدُونَ قِيلَ: وَمَنْ هُمْ الْمُفْرِدُونَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: الْمُتَنَزهُونَ بذِكْرِ اللهِ تَعَالَى وضَعَ الذِّكْرُ عَنْهُمْ أوْزَارَهمْ فَوَرَدُوا القِيَامَةِ خِفَافًا''[64] Yaᶜnī "Münferid olan zevāt

64 Tirmizī, 5/469, no: 3596; *Musnedu* Ahmed, 14/44, no: 8291; İbn Hibbān, 3/140; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/155, no: 2773.

sebkat etmişler." Ve "Yā Resūlallāh, münferid kimlerdir?" diye istifsār olundukta, "Zikrullāh ile mütenezzih olanlardır ki zikrullāh onların üzerlerini vazᶜ edip sebük-bār olarak kıyāmete vārid oldular." Ve dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den hikāyeten onların vasflarında buyurdu ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki "ثم أَقْبَلُ بِوَجْهِي عَلَيْهِمْ أَتَرَى مَنْ وَاجَهْتُهُ بِوَجْهِي يَعْلَمُ أَحَدٌ أَيَّ شَيْءٍ أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَهُ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben bu sıfāt ile muttasıf olan kullarımın üzerlerine benim vechim ile ikbāl ederim ve ona ikbāl ettiğim kimseye vereceğim şeyʾi bir kimse onu bilir mi?" Yaᶜnī ben ona iᶜtāsını murād edeceğim nesneyi bir kimse bilebilir mi? Ve dahi buyurmuş ki "أَوَّلُ مَا أُعْطِيهِمْ أَنْ أَقْذَفَ النُّورَ فِي قُلُوبِهِمْ فَيُخْبِرُونَ عَنِّي" Yaᶜnī "Ve en evvel onlara vereceğim şeyʾ odur ki ben onların kalblerinde nūru kazf ederim ki o nūr ile ben onlardan haber verdiğim gibi onlar dahi benden haber verirler." Ve bu ahbārın medhali bāb-ı bātındır. Ve böyle olunca ᶜulūm-ı evliyā vü enbiyā ile ᶜulūm-ı ᶜulemā vü hukemā beyninde olan fark budur ki evliyā ve enbiyānın ᶜulūmu ber-minvāl-ı meşrūh bāb-ı bātınīden yaᶜnī kalbe ᶜālem-i melekūt için münfetih olan kapıdan gelip dāhil olur ve ᶜulemā ve hukemānın ᶜulūmu ᶜālem-i mülke meftūh olan ebvāb-ı havāsstan mütevārid olur. Ve ᶜālem-i kalbin ᶜacāibin ve şehādet ile gayb ᶜālemlerinin mā-beyninde olan tereddüdü taᶜrīfi ᶜilm-i muᶜāmelede istiksā etmek mümkin olmaz, işte bu misāl medhal-i ᶜālemeyn beyninde olan farkı sana taᶜlīm eder.

[المثال الثاني يعرفك الفرق بين العملين أعني عمل العلماء وعمل الأولياء فإن العلماء يعملون في اكتساب نفس العلوم واجتلابها إلى القلب وأولياء الصوفية يعملون في جلاء القلوب وتطهيرها وتصفيتها وتصقيلها فقط فقد حكي أن أهل الصين وأهل الروم تباهوا بين يدي بعض الملوك بحسن صناعة النقش والصور فاستقر رأي الملك على أن يسلم إليهم صفة لينقش أهل الصين منها جانبا وأهل الروم جانبا ويرخي بينهما حجاب يمنع اطلاع كل فريق على الآخر ففعل ذلك فجمع أهل الروم من الأصباغ الغريبة ما لا ينحصر ودخل أهل الصين من غير صبغ وأقبلوا يجلون جانبهم ويصقلونه فلما فرغ أهل الروم ادعى أهل الصين أنهم قد فرغوا أيضاً فعجب الملك من قولهم وأنهم كيف فرغوا من النقش من غير صبغ فقيل وكيف فرغتم من غير صبغ فقالوا ما عليكم ارفعوا الحجاب فرفعوا وإذا

بجانبهم يتلألأ منه عجائب الصنائع الرومية مع زيادة إشراق [38] وبريق إذ كان قد صار كالمرآة المجلوة لكثرة التصقيل فازداد حسن جانبهم بمزيد التصقيل فكذلك عناية الأولياء بتطهير القلب وجلائه وتزكيته وصفائه حتى يتلألأ فيه جلية الحق بنهاية الإشراق كفعل أهل الصين وعناية الحكماء والعلماء بالاكتساب ونقش العلوم وتحصيل نقشها في القلب كفعل أهل الروم]

Ve misāl-i sānī ise o dahi ᶜameleyn-i ferīkayn beyninde olan farkı sana taᶜlīm eder yaᶜnī ᶜamel-i ᶜulemā ile ᶜamel-i evliyāyı bildirir ve onunla mā-beynlerinde olan fark zāhir ve nümāyān olur, zīrā ᶜulemā nefs-i ᶜulūmun iktisābında ve kalbe ictilābında ᶜamel ederler ve evliyā-i sūfiyye kulūbun celā ve tathīr ve tasfiye ve taskīlinde ᶜamel ederler, başka bir şeyde ᶜamel etmezler. Hikāyet olunmuş ki baᶜzı mülūkun huzūrunda ehl-i Sīn ile ehl-i Rūm hüsn-i nigār sanᶜatlarıyla mübāhāt etmişler ki her bir ferīk nakş ve nigār ve tasvīrce dīgerlerine fāik ve mahāret ve maᶜrifetleri zāid olduğunu daᶜvā ve tefāhur ettiler ve melikin reʾyi müstekarr oldu ki onlara bir sofayı teslīm ede tā ki onun bir cānibini ehl-i Sīn nakş edeler ve ehl-i Rūm dahi onun dīger cānibini nakş eyleyeler ve onunla mahāretlerini ihtibār ve tecribe ede ve yekdīgerinin nakşını görmemek için beyne'l-ferīkayn bir perde ve hicāb asılmasını dahi emr ve tensīb etti. Ve çün bunu işledi, ehl-i Rūm garīb ve ᶜacīb boyalarda hadd ve ihsāya gelmez elvān-ı sıbgı biliktirip cemᶜ ettiler. Ve ehl-i Sīn ise boyayı tedārik etmeksizin tehī-dest ve boyasız olarak o sofaya girip kendi cāniblerinin cilāsına mübāşeret eylediler ve pek çok saykal ve cilā ona verdiler. Ve çün ehl-i Rūm nakş ve tasvīr ve nigārlarından fārig oldular, ehl-i Sīn dahi tekmīl-i ᶜamel edip işten fārig olduğunu daᶜvā ettiler. Melik ise onların sözlerinden taᶜaccüb edip boyasızın nice nakştan fārig oldular diye sordukta, onlar: "Sizin nenize lāzım, bir kere hicābı kaldırınız" dediler. Ve çün hicāb refᶜ olundu, nāgehān onların cāniblerinde ᶜacāib sanāyiᶜ-i nigār-ı Rūm müteleʾliʾ olup mezīd-i işrāk u berīk ile nigār-ı rengārenk ve nukūş-ı gūnāgūn onların taraflarında dahi zāhir ve rū-nümūn oldu, çünkü kesret-i taskīlden mirʾāt-ı mecliyye gibi olmuştu ve onların cāniblerinin hüsnü kesret-i taskīlden güzelliği daha ziyāde oldu. İşte evliyā-i kirām ᶜameli dahi bunun gibidir, onların kulū-

bu tathīr ve cilā ve tezkiye ve safāsına vākiᶜ olan ᶜināyetleri böylecedir tā ki levh-i mahfūzdan nihāyete işrāk ile celiyye-i hakk onda müteleᵓliᵓ ve mütelāmiᶜ ola ki ehl-i Sīn'in fiᶜli gibidir. Ve ᶜulemā ve hukemā iktisāb-ı nakş-ı ᶜulūm ve kalbde tahsīl-i nigārlarıyla olan ᶜināyetleri ehl-i Rūm'un işi gibidir.

[فكيفما كان الأمر فقلب المؤمن لا يموت وعلمه عند الموت لا يمحى وصفاؤه لا يتكدر وإليه أشار الحسن رحمه الله عليه بقوله التراب لا يأكل محل الإيمان بل يكون وسيلة وقربة إلى الله تعالى وأما ما حصله من نفس العلم وما حصله من الصفاء والاستعداد لقبول نفس العلم فلا غنى به عنه ولا سعادة لأحد إلا بالعلم والمعرفة وبعض السعادات أشرف من بعض كما أنه لا غنى إلا بالمال فصاحب الدرهم غني وصاحب الخزائن المترعة غني وتفاوت درجات السعداء بحسب تفاوت المعرفة والإيمان كما تتفاوت درجات الأغنياء بحسب قلة المال وكثرته فالمعارف أنوار ولا يسعى المؤمنون إلى لقاء الله تعالى إلا بأنوارهم قال الله تعالى ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ وقد روي في الخبر أن بعضهم يعطى نوراً مثل الجبل وبعضهم أصغر حتى يكون آخرهم رجلاً يعطى نوراً على إبهام قدميه فيضيء مرة وينطفيء أخرى فإذا أضاء قدم قدميه فمشى وإذا طفيء قام ومرورهم على الصراط على قدر نورهم فمنهم من يمر كطرف العين ومنهم من يمر كالبرق ومنهم من يمر كالسحاب ومنه من يمر كانقضاض الكواكب ومنهم من يمر كالفرس إذا اشتد في ميدانه والذي أعطي نوراً على إبهام قدمه يحبو حبوا على وجهه ويديه ورجليه يجر يداً ويعلق أخرى ويصيب جوانبه النار فلا يزال كذلك حتى يخلص الحديث فبهذا يظهر تفاوت الناس في الإيمان]

Ve'l-hāsıl emr her nice olur ise olsun müᵓminin kalbi ölmez ve ᶜinde'l-mevt ᶜilmi mahv olunmaz ve safāsı mütekedder olmaz. Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmenin işāreti bunadır, demiş ki "Hāk mahall-i īmānı yemez, ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'e vesīle ve kurbet olur." Ve nefs ᶜilmden ve safā ve istiᶜdāddan kazanıp tahsīl ettiği ve kabūl-i nefs-i ᶜilm için tahsīl ettiği istiᶜdādı be-heme-hāl ona lāzım olup ondan müstagnī olamaz. Saᶜādet ancak ᶜilm ü maᶜrifet iledir yaᶜnī ᶜilm ve ᶜirfānsız hīçbir kimseye saᶜādet yoktur. Ve saᶜādātın dahi baᶜzısı baᶜzısından eşreftir, nitekim zenginlik ancak māl iledir ki mālsız zenginlik olmaz ve bir mikdār nukūd sāhibi zengindir ve hazāin-i mümliye sāhibi dahi zengin-

dir. Ve suᶜadānın tefāvüt-i derecātı tefāvüt-i īmān ve maᶜrifet hasebiyledir nitekim mālın kıllet ve kesreti hasebiyle derecāt-ı agniyā mütefāvit olurlar, kaldı ki maᶜārif envārdır ve müʾminler dahi Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın likāsına ancak envārlarıyla saᶜy ederler, yaᶜnī nūrsuz saᶜy edemezler. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾[65] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Hadīd'in on ikinci āyetindendir. Mebdeʾ-i āyet ﴿يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ﴾ Ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Kıyāmette müʾminīn ve müʾmināt görürsün ki sırāt üzere onların tevhīd-i nūrları tarīk-i cennete delīl olarak önlerinde ve sağlarında saᶜy eder, melāike onları müjdelerler ki bu gün eşcārı tahtından nehrler akar cennetlere girin, onda müʾebbedlersiz, müʾminlersiz, işte bu size ᶜazīm necāttır." Ve dahi haberde mervī olmuş ki onların baᶜzılarına dağ gibi nūr verir ve baᶜzılarına dūn ve asgar verilir tā ki en āhirlerine kademinin ibhāmı üzerine cüzʾī bir nūr verilir ki gāh ışıklanır ve gāh söner ve çün ışıklanır ayağını ayrıltıp yürür ve çün söner yerinde durur ve sırāt üzere mürūrları nūrları mikdārıncadır ki baᶜzıları tarf-ı ᶜayn gibi mürūr eder ve baᶜzıları [39] berk-ı hātıf yaᶜnī yıdırım gibi mürūr eder ve baᶜzıları sehāb gibi geçer ve baᶜzıları inkızāz-ı kevākib gibi geçer ve baᶜzıları meydānında kızıp müştedd olan esbin kaçması gibi geçer ve o ki ayağının ibhāmı üzerine nūru verilmiş, sırāt üzerinde yüzü üstüne habv olarak yaᶜnī dört ayakla ki elleri ve dizleri üzerine yürüyerek geçer ve bir elini çektikte dīger eli ilişir ve cevānibine dahi āteş isābet eder. Hulāsa-i kelām mihen ve meşakkat ve ᶜazāb ve zahmete giriftār olarak pek çok geç ve batīᶜ mürūr eder demektir ve kurtuluncaya dek bu hāl ᶜanā vü cefādan zāil olamaz. İşte ehl-i īmānın tefāvütleri bununla zāhir ve nümāyān olur.

[ولو وزن إيمان أبي بكر بإيمان العالمين سوى النبيين والمرسلين لرجح فهذا أيضاً يضاهي قول القائل لو وزن نور الشمس بنور السرج كلها لرجح فإنما أحاد العوام نوره مثل نور السراج وبعضهم نوره كنور الشمع وإيمان الصديقين نوره كنور القمر والنجوم وإيمان الأنبياء كالشمس وكما ينكشف في نور الشمس صورة الآفاق

65 "Mü'min erkeklerle mü'min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün." Hadīd, 57/12.

مع اتساع أقطارها ولا ينكشف في نور السراج إلا زواية ضيقة من البيت فكذلك تفاوت انشراح الصدر بالمعارف وانكشاف سعة الملكوت لقلوب العارفين ولذلك جاء في الخبر أنه يقال يوم القيامة ''أَخْرِجُوا مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ وَنِصْفُ مِثْقَالٍ وَرُبْعُ مِثْقَالٍ وَشَعِيرَةٍ وَذَرَّةٍ'' كل ذلك تنبيه على تفاوت درجات الإيمان وان هذه المقادير من الإيمان لا تمنع دخول النار وفي مفهومه ان من ايمانه يزيد على مثقال فإنه لا يدخل النار اذ لو دخل لأمر باخراجه اولا وان من في قلبه مثقال ذرة لا يستحق الخلود في النار وان دخلها وكذلك قوله صلى الله عليه وسلم ''لَيْسَ شَيْءٌ خَيْرًا مِنْ أَلْفِ مِثْلِهِ إِلَّا الْإِنْسَانُ الْمُؤْمِنُ'' إشارة إلى تفضيل قلب العارف بالله تعالى الموقن فإنه خير من ألف قلب من العوام]

Nitekim denilmiş ki Ebū Bekr'in īmānı vezn olunmuş olsa enbiyā ve mürselīnin mā-ᶜadāsında olan ᶜālemīnin īmānlarına ağır ve rācih gelirdi. Ve bu söz o söyleyicinin sözüdür ki nūr-ı şems kāffe-i esricenin nūruyla vezn olunmuş olsa nūr-ı şems daha ziyāde sakīl ve rācih gelir demiştir. Kaldı ki efrād-ı āhād-ı ᶜavāmmın nūrları çerāg ve kandīl nūru gibidir ve baᶜzıları mūmun nūru gibidir ve īmān-ı sıddīkīn nūru māh ve ahter nūrları gibidir ve īmān-ı enbiyā mihr-i münīrin nūru gibidir. Ve mihr-i tābānın nūruyla müttesiᶜu'l-aktār olan āfākın sūreti münkeşif olduğu gibi, nūr-ı sirāc ile kūşe-i dayyika-i hānenin mā-ᶜadāsı bir nesne münkeşif olamadığı gibi maᶜārif ile inşirāh-ı sadrın tefāvütü dahi böylecedir. Ve kulūb-ı ᶜārifīne seᶜat-i melekūtun inkişāfı dahi öylecedir ve onun için haberde gelmiş ki rūz-i cezāda denilir ki ''أَخْرِجُوا مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ وَنِصْفُ مِثْقَالٍ وَرُبْعُ مِثْقَالٍ وَشَعِيرَةٍ وَذَرَّةٍ''[66] Yaᶜnī "Kalbinde miskāl-i zerre vezninde īmānı olan kimseyi āteşten çıkarıp ihrāc ediniz ve dahi nısf-ı miskāl ve rubᶜ-ı miskāl ve şaᶜīre ve zerre mikdārınca olan īmānlı kesān için" zikr ve beyān buyurulmuş. Ve bu kāffesi derecāt-ı īmānın tefāvütüne tenbīhtir ve īmāndan bu kadarca mekādīr duhūl-i nāra māniᶜ olmaz mefhūmuna işārettir. Ve dahi bunun mefhūmunda zāhir olur ki o ki īmānı bir miskāle zāiddir, o kimse āteşe girmez, çünkü girmiş olsa onun ihrācına en evvel emr olunurdu ve o ki kalbinde miskāl-i zerrre īmān bulunan kimse nārda hulūda müstehakk

66 Bkz.Buhārī, 9/129, 9/146; Müslim, Īmān, 81, 1/167, no: 183.

olmaz velev ki āteşe girmiş ola. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin kavl-i celīli ki "لَيْسَ شَيْءٌ خَيْرًا مِنْ أَلْفٍ مِثْلِهِ إِلَّا الْإِنْسَانُ الْمُؤْمِنُ"[67] Meᵓāli kalb-i ᶜārif ü mūkının tafdīline işārettir, yaᶜnī ᶜārif-billāh olan mūkının kalbi kulūb-ı ᶜavāmmdan bin ᶜaded kalbden yeğdir yaᶜnī hayrlıdır, çünkü hulāsa-i müfād-ı hadīs-i şerīf: "Müᵓmin olan insāndan gayrı nesne yok ki bin ᶜaded mislinden hayrlı ola ki insān-ı müᵓmin olur" ki bin ᶜaded mislinden hayrlı ola demektir.

[وقد قال تعالى ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ تفضيلاً للمؤمنين على المسلمين والمراد به المؤمن العارف دون المقلد وقال عز وجل ﴿وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ فأراد ههنا بالذين آمنوا الذين صدقوا من غير علم وميزهم عن الذين أوتوا العلم ويدل ذلك على أن اسم المؤمن يقع على المقلد وإن لم يكن تصديقه عن بصيرة وكشف وفسر ابن عباس رضي الله عنهما قوله تعالى ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾ فقال يرفع الله العالم فوق المؤمن بسبعمائة درجة بين كل درجتين كما بين السماء والأرض]

Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[68] Bu nass-ı celīl sūre-i Ālu ᶜİmrān'ın yüz otuz dokuzuncu āyetindendir. Mebdeᵓ-i āyet-i kerīme ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ﴾ Ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yevm-i Uhud'da isābet eden şeyden zaᶜf getirmeyiniz ve maktūlleriniz için mahzūn olmayınız, maᶜa-hāzā şānda siz onlardan aᶜlā ve hakk üzeresiz ki kıtāliniz lillāh ve maktūlünüz cennettedir eger siz vaᶜd-i nusrete müᵓminler iseniz." Ammā musannif-i merhūm bunun teᵓvīlinde der ki müslimīn üzerine müᵓminlerin tafdīli için ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[69] buyurulmuştur. Ve dahi der ki bu müᵓminden murād müᵓmin-i ᶜāriftir

67 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/252, no: 2622; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/215, no: 1216.

68 "Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz." Ālu ᶜİmrān, 3/139.

69 "Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz." Ālu ᶜİmrān, 3/139.

ki müʾmin-i mukallid değildir. Ve dīger bir āyet-i kerīmede ﴿وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾[70] buyurulmuş ve bunda ﴿الذين امنوا﴾ dan murād min-gayri ʿilm tasdīk edenlerdir demiş ki ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ den temeyyüz etmiştir. Ve bu nass-ı ʿālī delālet eder ki müʾminin ismi mukallide dahi vākiʿ olur velev ki tasdīki keşf ve basīret üzerine değildir. Ve İbn ʿAbbās ʿaleyhime'r-rıdvān ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ nass-ı celīli tefsīrinde demiş ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri ʿālimin derecātı müʾminin derecātı mā-fevkinde yedi yüz dereceyi refʿ ve yüce eder ki her iki derecenin mā-beyninde gök ile yerin mā-beyninde olan irtifāʿ mikdārıncadır ki her bir derecenin yüksekliği yerden göğün yüksekliği kadardır demek olur. Bu āyetin tercüme-i tefsīri kitāb-ı ʿilmde sebkat etmiştir. [40]

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي" وفي رواية كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ فبهذه الشواهد يتضح لك تفاوت درجات أهل الجنة بحسب تفاوت قلوبهم ومعارفهم ولهذا كان يوم القيامة يوم التغابن إذ المحروم من رحمة الله عظيم الغبن والخسران والمحروم يرى فوق درجته درجات عظيمة فيكون نظره إليها كنظر الغني الذي يملك عشرة دراهم إلى الغني الذي يملك الأرض من المشرق إلى المغرب وكل واحد منهما غني ولكن ما أعظم الفرق بينهما وما أعظم الغبن على من يخسر حظه من ذلك ﴿وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أكثر أهل الجنة البله وعليون لذوي الألباب"[71] Yaʿnī "Ehl-i cennetin ekseri ebleh olanlardır ve ʿilliyyūn zevi'l-elbābedir." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي"[72] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "ʿĀbide ʿālimin fazlı benim ashābım-

70 "Ey iman edenler! Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Mücādele, 58/11.

71 *Şerhu Müşkili'l-Āsār*, 7/431, no: 2982; *Şuʿabu'l-Īmān*,, 2/391.

72 "Ālimin ābide karşı fazileti, benim en sıradan sahabeme göre faziletim gibi-

dan ednā olan kimseye benim fazlım gibidir." Ve āher bir rivāyette olan ᶜibāre: "Leyle-i bedrde kevākib-i sāireye kamerin fazlı gibidir." İşte bu şevāhidle sana ehl-i cennetin tefāvüt-i derecātı vāzıh ve āşikār olur, o tefāvüt dahi ancak kulūb ve maᶜāriflerine göredir. Ve bunun için yevm-i kıyāmet yevm-i tegābün olmuştur, çünkü rahmet-i ilāhiyyeden mahrūm olan kimse ᶜazīmü'l-gabn ve'l-hüsrāndır yaᶜnī pek çok ziyān ve hüsrānı vardır ki mahrūm ve bī-vāye olan kimse kendi derecesi mā-fevkinde derecāt-ı ᶜazīme[yi] görür ve o derecāta nazarı onun o ganī-i kem-māye nazarı gibi olur ki kendisi on dirheme māliktir ve dīger ganī rūy-i zemīni maşrıktan magribe dek māliktir ve ikisine ganī denilirse işte o on dirheme mālik olan ganī rūy-i zemīne mālik olan ganīye nazarı nice ise cennette derecesi dūn olan kimsenin dahi mā-fevkinde olan derecāt-ı ᶜāliye sāhiblerine nazarı böylecedir. Ve beynlerinde olan fark ne kadar ᶜazīmdir yaᶜnī o zenginin beynlerinde gınāca olan fark ve tefāvüt ne ᶜaceb fark-ı ᶜazīmdir ve ondan behresini ziyān eden kimsenin hüsrānı ve gabnı ne çok ᶜazīmdir. Tahkīkan derecāt-ı āhiret ekberdir ve tafdīli dahi ekberdir.

Beyānu Şevāhidi'ş-Şerᶜi ᶜAlā Sıhhati Tarīki Ehli't-Tasavvufi Fī İktisābi'l-Maᶜrifeti Lā Mine't-Taᶜallümi Ve Lā Mine't-Tarīki'l-Muᶜtādı

[بيان شواهد الشرع على صحة طريق أهل التصوف في اكتساب المعرفة لا من التعلم ولا من الطريق المعتاد]

[اعلم أن من انكشف له شيء ولو الشيء اليسير بطريق الإلهام والوقوع في القلب من حيث لا يدري فقد صار عارفاً بصحة الطريق ومن لم يدرك ذلك من نفسه قط فينبغي أن يؤمن به فإن درجة المعرفة فيه عزيزة جداً ويشهد لذلك شواهد الشرع والتجارب والحكايات]

Tarīk-i muᶜtādın hilāfında taᶜallümsüzün olarak iktisāb-ı maᶜrifette olan tarīk-i ehl-i tasavvufun sıhhatine şevāhid-i şerᶜiyyenin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki kim ki bi-tarīki'l-ilhām kendi kalbine bilmediği yerden zuhūra gelen sünūhāt ile bir şeyᵓ mün-

---

dir." Tirmizī, İlm, 2685. Hasen hadistir.

keşif olup ᶜayān olduysa velev ki o şeyᵓ cüzᵓī ve yesīr bir şeydir, artık o kimse sıhhat-i tarīka ᶜārif olmuş olur. Ve kim ki o hāli kendi nefsinden aslā bilmez, gerektir ki onunla īmān ede, çünkü derece-i maᶜrifet zātında cidden garīzedir ve ona şevāhid-i şerᶜ ve tecārüb ve hikāyāt şehādet ederler.

[أما الشواهد فقوله تعالى ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ فكل حكمة تظهر من القلب بالمواظبة على العبادة من غير تعلم فهو بطريق الكشف والإلهام وقال صلى الله عليه وسلم ''من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم ووفقه فيما يعمل حتى يستوجب الجنة ومن لم يعمل بما يعلم تاه فيما يعلم ولم يوفق فيما يعمل حتى يستوجب النار'' وقال الله تعالى ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾ من الإشكالات والشبه ﴿وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ يعلمه علماً من غير تعلم ويفطنه من غير تجربة وقال اللّٰهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾ قيل نوراً يفرق به بين الحق والباطل ويخرج به من الشبهات]

Şevāhid ise tebāreke ve taᶜālānın buyurduğu nass-ı celīl-i ᶜazīmü't-tebcīldir. Buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾[73] Kirāren şerh ve tercüme-i tefsīri sebkat etmiştir. Ve mefhūmuna bināen ᶜibādete muvāzabetle taᶜallümsüzün olarak kalbe zāhir olan her bir hikmet tarīk-i keşf ve ilhām ile sünūh etmiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ وَوَفَّقَهُ فِيمَا يَعْمَلُ حَتَّى يَسْتَوْجِبُ الْجَنَّةُ وَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِمَا يَعْلَمُ تَاهَ فِيمَا يَعْلَمُ وَلَمْ يُوَفِّقْ فِيمَا يَعْمَلُ حَتَّى يَسْتَوْجِبُ النَّارُ''[74] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kim ki bildiği ᶜulūmdan bir ᶜilm ile ᶜamel eder, Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ona bilmediği ᶜilmi dahi tevrīs eder ve ᶜamelinde dahi onu muvaffak eder tā ki cennete müstevcib ola ve kim ki bildiği ᶜilm ile ᶜamel etmez, bildiği ᶜilmde tāyih olur, ᶜamelinde dahi muvaffak olamaz tā ki āteşe müstevcib ola." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿وَمَنْ

73 "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir." Ankebūt, 29/69.

74 Bkz. *Kūtu'l-Kulūb*, 1/208, 1/238; *Bahru'l-Fevāid*, 1/99; *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/15.

﴿يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾[75] ki hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Kim ki Hakk subhānehu ve taᶜālādan havf edip ittikā eder, müşkilāt ve şübühāttan ona mahrec halk eder ve min-haysü lā-yehtesib [41] onu merzūk eder" yaᶜnī hātır ve hayāline gelmeyen vücūhtan ona rızk ihsān eder ki taᶜallümsüzün ᶜilmi ona taᶜlīm eder ve tecribe etmeksizin hakāyık-ı eşyādan onu āgāh ve mütefattın eyler. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾[76] Yaᶜnī "Ey ehl-i īmān, eger siz Zāt-ı Zü'l-Celāl'den havf ve haşyet edip ittikā ederseniz size bir furkān kılar" yaᶜnī nūrunu ihsān eder. "Furkān"ın tefsīrinde denilmiş ki hakk ile bātıl beynlerinde tefrīk eder bir nūru ihsān eder ve o nūr ile şübühāttan çıkar ki o münāsebet ve sebeb ile fārık olmuş olur.

[ولذلك كان صلى الله عليه وسلم يكثر في دعائه من سؤال النور فقال صلى الله عليه وسلم "اَللَّهُمَّ أَعْطِنِي نُورًا وَزِدْنِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي قَبْرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا حَتَّى قَالَ فِي شَعْرِي وَفِي بَشَرِي وَفِي لَحْمِي وَدَمِي وَعِظَامِي" وسئل صلى الله عليه وسلم عن قول الله تعالى ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ ما هذا الشرح فقال "هو التوسعة ان النور اذا اقذف به في القلب اتسع له الصدر وانشرح" وقال صلى الله عليه وسلم لابن عباس اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz duᶜāsında suᵓāl-i nūru teksīr ederdi. Buyurmuş ki "اَللَّهُمَّ أَعْطِنِي نُورًا وَزِدْنِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي قَبْرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا حَتَّى قَالَ فِي شَعْرِي وَفِي بَشَرِي وَفِي لَحْمِي وَدَمِي وَعِظَامِي"[77] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Yā rabbi, sen bana nūru ver ve benim nūrumu artırıp beni nūrdan müzdād eyle ve kalbimde bir nūr eyle ve kabrimde nūr eyle ve benim semᶜimde nūr eyle ve basarımda nūr eyle tā ki benim kalbimde ve beşeremde ve gūştumda ve kanımda ve kemiğimde nūr eyle" buyurmuş. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu

---

75 "Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar." Talāk, 65/2.

76 "Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir." Enfāl, 8/29.

77 *Fevāidu Temām*, 2/122.

ve's-selām efendimizden ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾[78] āyet-i celīlede mezkūr olan şerh nedir diye suʾāl olundukta, efendimiz: "هُوَ التَّوْسِعَةُ إِنَّ النُّورَ إِذَا اقْذِفْ بِهِ فِي الْقَلْبِ اتَّسَعَ لَهُ الصَّدْرُ وانْشَرَحَ" buyurmuş ki hāsıl-ı müfādı: "Şerh geniş etmeklikten kināyedir, zīrā nūr kalbe kazf olunursa sīne ona geniş ve müttesiᶜ olup münşerih olur." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sultānü'l-müfessirīn ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān için duᶜā edip buyurmuş ki الله فقه في الدين Yaᶜnī "Yā rabbi, onu dīnde fakīh eyle ve teʾvīli ona taᶜlīm eyle."

[وقال علي رضي الله عنه ما عندنا شيء أسره إلينا رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا إن يؤتي الله عبداً فهماً في كتابه وليس هذا بالتعلم وقيل في تفسير قوله تعالى ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾ إنه الفهم في كتاب الله وقال تعالى ﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾ خص ما انكشف باسم الفهم وكان أبو الدرداء يقول المؤمن من ينظر بنور الله من وراء ستر رقيق والله إنه للحق يقذفه الله في قلوبهم ويجريه على ألسنتهم وقال بعض السلف ظن المؤمن كهانة وقال صلى الله عليه وسلم "اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ تعالى" واليه يشير قوله تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ وقوله تعالى ﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾]

Ve dergāh-ı gencīne-i ᶜulūm u hikmet ibn-i ᶜamm-i Nebī Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Fahr-i kāināt ᶜaleyhi ekmelü't-tahiyyāt bize bir nesneyi isrār etmedi ki meger ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri bir ᶜabde kitābında bir fehmi vere ve bu taᶜallümle değildir." Ve dahi tebāreke ve taᶜālānın ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾[79] kavl-i celīlinin tefsīrinde denilmiş ki hikmet-i muᶜtiyeden murād fehmdir ki kitābında olan maᶜānīnin fehmidir. Ve dahi ﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾[80] buyurmuş ki Hazret-i Süleymān'a münkeşif olan ᶜilm ism-i fehm ile tahsīs etmiştir. Ve Ebu'd-Derdāʾ ᶜaleyhi'r-rıdvān buyururdu ki "Müʾmin odur ki ince ve rakīk bir sitrin mā-verāsından nūr-ı rabbānī ile nazar ede ve vallāhi hakk dahi odur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl onu kalblerinde kazf ve

78 "Allah'ın, göğsünü İslām'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?" Zümer, 39/22.

79 "Allah hikmeti dilediğine verir." Bakara, 2/269.

80 "Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. " Enbiyā, 21/79.

lisānları üzere icrā eder." Ve baʿzu's-selef demiş ki "Müʾminin zannı kehānettir." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ تعالى"[81] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Siz müʾminin firāsetinden havf ediniz, zīrā Zāt-ı Zü'l-Celāl'in nūruyla nazar eder." Ve Hakk subhānehu ve taʿālā ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾[82] kavl-i ʿālīsi buna işāret eder ve ﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾[83] kavl-i celīli dahi ona işāret eyler. Nass-ı evvel mahsūlü: "Tahkīkan bundan mütevessimler için āyāt yaʿnī ʿalāmāt vardır." Ve nass-ı sānīnin: "Biz āyātı mūkın olan kavme beyān etmişiz" demektir.

[وروى الحسن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال "الْعِلْمُ عِلْمَانِ: عِلْمٌ فِي الْقَلْبِ فَذَلِكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ وَعِلْمٌ عَلَى اللِّسَانِ فَذَلِكَ حُجَّةُ اللهِ عَلَى خَلْقِهِ" وسئل بعض العلماء عن العلم الباطن ما هو فقال هو سر من أسرار الله تعالى يقذفه الله تعالى في قلوب أحبابه لم يطلع عليه ملكاً ولا بشراً وقد قال صلى الله عليه وسلم "إن من أمتي محدثين ومعلمين ومكلمين وإن عمر منهم وقرأ ابن عباس رضي الله عنهما ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللهُ آيَاتِهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ ولا محدث يعني الصديقين والمحدث هو الملهم والملهم هو الذي انكشف له في باطن قلبه من جهة الداخل لا من جهة المحسوسات الخارجة والقرآن مصرح بأن التقوى مفتاح الهداية والكشف وذلك علم من غير تعلم وقال الله تعالى ﴿إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾ خصصها بهم وقال تعالى ﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ﴾]

Ve Hasen-i Basrī ʿaleyhi'r-rahme, Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimizden rivāyet edip demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْعِلْمُ عِلْمَانِ: عِلْمٌ فِي الْقَلْبِ فَذَلِكَ الْعِلْمُ النَّافِعُ وَعِلْمٌ عَلَى اللِّسَانِ فَذَلِكَ حُجَّةُ اللهِ عَلَى خَلْقِهِ"[84] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "ʿİlm ikidir. Birisi bātınīdir

---

81 Tirmizī, 5/149, no: 3127; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/312, no: 3255.

82 "Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır." Hicr, 15/75.

83 "Biz āyetleri, kesin olarak inanacak bir toplum için açıkladık." Bakara, 2/118.

84 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/407; *Şuʿabu'l-Īmān*, 3/493.

ki kalbdedir, işte ᶜilm-i nāfiᶜ ancak o ᶜilmdir." Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemādan ᶜilm-i bātın nedir diye suᵓāl olundukta "ᶜİlm-i bātın bir sırrdır ki tebāreke ve taᶜālānın esrārındandır, onu ahbābı kulūbuna kazf edip ona ne melek muttaliᶜ olur ve ne beşer." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [85]"إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مُحَدِّثِينَ وَمُعَلِّمِينَ وَمُكَلِّمِينَ وَأَنَّ عُمَرَ مِنْهُمْ" ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Tahkīkan benim ümmetimden muhaddis ve muᶜallim ve mükellimler vardır ve ᶜÖmer onlardandır."Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās bu āyeti böylece kırāᵓet etmiş ki ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ﴾ ولا محدث yaᶜnī محدث i ᶜilāvesiyle okumuş ve "muhdes"ten murādı tāife-i sıddīkīn, yaᶜnī evliyāullāhtırlar. Ve muhdes odur ki mülhemdir ve mülhem odur ki bātın-ı kalbinde cihet-i [42] dāhilden ona keşf vākiᶜ olmuş ki hakāyık-ı eşyāyı ilhām-ı Bārī ile bilip fehm etmiş ve o ᶜilm cihet-i mahsūsāttan hāricden ona hāsıl olmamıştır. Ve Kurᵓān-ı zī-şān musarrihtir ki takvā keşf ve hidāyetin miftāhıdır ve o ᶜilm öyle bir ᶜilmdir ki taᶜallümsüzün hāsıl olur. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ﴾[86] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Yūnus'un altıncı āyetindendir ki mebdeᵓ-i āyet ﴿إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللهُ فِي السَّمَاوَاتِ﴾ dir. Bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde denilmiş ki "Gecelerin karanlık ve gündüzlerin aydınlık olmak ile ihtilāflarında ve Allāhu taᶜālānın semāvāt ve arzda halk ettiği envāᶜ-ı kāinātta sāniᶜin vücūd ve vahdetine ve kemāl-i kudretine delālet eder nişān ve ᶜalāmetler vardır o kavm için ki haşr ve neşri tefekkür edip ahvāl-i ᶜākıbetten ittikā ederler." Ve bunu müttakīlere tahsīs buyurmuştur. Ve dahi Hakk taᶜālā hazretleri buyurmuş ki [87]﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ﴾ Bu āyet-i kerīme sūre-i Ālu ᶜİmrān'ın yüz otuzuncu āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "İşbu Kurᵓān-ı kerīm'de olan kasas ᶜāmme-i nāsa kelām-ı hakkı beyāndır ve ervāh ve besāire hidāyet ve müttakīler için nasīhattir."

---

85 Bkz. Buhārī, Ashābu'n-Nebī, 6; 5/12, no: 3689.

86 "Şüphesiz gece ve gündüzün ardarda değişmesinde, Allah'ın göklerde ve yeryüzünde yarattığı şeylerde, Allah'a karşı gelmekten sakınan bir toplum için pek çok deliller vardır." Yūnus, 10/6.

87 "Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür" Ālu ᶜİmrān, 3/138.

[وكان أبو يزيد وغيره يقول ليس العالم الذي يحفظ من كتاب فإذا نسي ما حفظه صار جاهلاً إنما العالم الذي يأخذ علمه من ربه أي وقت شاء بلا حفظ ولا درس وهذا هو العلم الرباني وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾ مع أن كل علم من لدنه ولكن بعضها بوسائط تعليم الخلق فلا يسمى ذلك علماً لدنيا بل اللدني الذي ينفتح في سر القلب من غير سبب مألوف من خارج فهذه شواهد النقل ولو جمع كل ما ورد فيه من الآيات والأخبار والآثار لخرج عن الحصر]

Ve Ebū Yezīd ve gayrısı derlerdi ki "ᶜĀlim o kimse değildir ki kitābdan hıfz ettiğini unutsa cāhil olur; ᶜālim ancak o kimsedir ki kendi ᶜilmini her ne vaktte dilerse vāsıtasızın ve hıfz etmeksizin ve ders ile öğrenmeksizin tanrısından yaᶜnī rabbisinden ahz eder ve ᶜilm-i rabbānī dahi odur." ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾[88] kavl-i celīli işāreti bunadır, zīrā her bir ᶜilm Allāhu taᶜālādandır velākin baᶜzısı halkın taᶜlīmi vāsıtasıyla hāsıl olur ki ona ᶜilm-i ledünnī denilmez yaᶜnī vesāit-i halk ile hāsıl olan ᶜilm ᶜilm-i ledünnī tesmiye olunmaz ve ᶜilm-i ledünnī ancak o ᶜilmdir ki hāricden bir sebeb-i meᵓlūf ona vākiᶜ olmaksızın kalbin sırrında nefh olunan ᶜilmdir ki mahz ilhām-ı rabbānī ile sırren gönülde hāsıl olan ᶜilmdir. Āyāt ve ahbār ve āsārdan bunun hakkında vārid olan nusūs ve ekāvīli kāmilen cemᶜ olunmuş olsa hasrdan çıkardı, artık bu kadarcık beyān ile iktifā edelim, işte bu husūsa olan şevāhid-i nakliyye bunlardır diyelim.

[وأما مشاهدة ذلك بالتجارب فذلك أيضاً خارج عن الحصر وظهر ذلك على الصحابة والتابعين ومن بعدهم وقال أبو بكر الصديق رضي الله عنه لعائشة رضي الله عنها عند موته إنما هما أخواك وأختاك وكانت زوجته حاملاً فولدت بنتاً فكان قد عرف قبل الولادة أنها بنت وقال عمر رضي الله عنه في أثناء خطبته "يا سارية الجبل الجبل" إذ انكشف له أن العدو قد أشرف عليه فحذره لمعرفته ذلك ثم بلوغ صوته إليه من جملة الكرامات العظيمة وعن أنس بن مالك رضي الله عنه قال دخلت على عثمان رضي الله عنه وكنت قد لقيت امرأة في طريقي فنظرت إليها شزراً وتأملت محاسنها فقال عثمان رضي الله عنه لما دخلت يدخل علي أحدكم وأثر الزنا ظاهر على عينيه أما علمت أن زنا العينين النظر لتتوبن أو لأعزرنك فقلت أوحي بعد النبي فقال لا ولكن بصيرة وبرهان وفراسة صادقة]

88 "Kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." Kehf, 18/65.

Ve tecārib ile bunun müşāhedesi ise o dahi hasrdan hāricdir yaʿnī kesretinden hadd ve ihsā ve hasra gelmez ki kāffesinin zikri mümkin değildir demek ister. Sahābe-i ʿizām ve tābiʿīn-i kirām üzerlerine zuhūr etmiştir ve bunlardan sonra dahi zuhūra gelmiştir, ez-cümle yār-ı gār-ı şefīk Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddīk ʿaleyhi'r-rıdvān mevti ʿindinde Ümmü'l-müʾminīn ʿĀişetü's-Sıddīka'ya "Bunlar ancak senin iki karındaşın ve iki kız karındaşındırlar" ki zevce-i mükerremesi hāmil imiş baʿdehu bir kız çoçuğu doğurmuş, işte bu sözünden maʿlūm oldu ki kendisi kable'l-vilāde kız olduğunu anlamış ki senin iki kız karındaşındırlar demiş. Ve Hazret-i ʿÖmer el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān dahi hutbesinde "يَا سَارِيَةُ الْجَبَلَ الْجَبَلَ"[89] demiş ki esnā-i hutbesinde ona keşf olundu ki onun düşmanı üzerine işrāf edip takarrüb etmiş ve onun için onu tahzīr etmiş ve onun sedāsı ona vusūlü dahi cümle-i kerāmāt-ı ʿazīmedendir. Ve Enes b. Mālik ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben Hazret-i ʿOsmān ʿaleyhi'r-rıdvān huzūruna varıp bezmine dāhil oldum ve bu yolda gelirken bir hatun kişiye rāst gelip mülākī olmuştum ve ona gözüm ucuyla bakıp onun mehāsinini teʾemmül etmiştim, vaktā ki ʿOsmān ʿaleyhi'r-rıdvān beni gördü dedi ki "Sizin biriniz benim üzerime dāhil olur da hālbuki eser-i zinā onun gözleri üzerine zāhir görünür, Āyā sen bilmedin mi ki gözlerin zināları bakmaktır, kaldı ki yā tevbe edersin veyāhūd ben seni taʿzīr ederim!" Yaʿnī eger bundan tevbe etmez isen elbette ben seni taʿzīr ederim demiştir. Enes der ki "Ben dahi ona dedim ki "Nebīden sonra vahy var mıdır?" O dahi: "Yok velākin basīret ve burhān ve firāset-i sādıka vardır" diye cevāb verdi.

[وعن أبي سعيد الخراز قال [43] دخلت المسجد الحرام فرأيت فقيراً عليه خرقتان فقلت في نفسي هذا وأشباهه كل على الناس فناداني وقال والله يعلم ما في أنفسكم فاحذروه فاستغفرت الله في سري فناداني وقال ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ﴾ ثم غاب عني ولم أره وقال زكريا بن داود دخل أبو العباس بن مسروق على أبي الفضل الهاشمي وهو عليل وكان ذا عيال ولم يعرف له سبب يعيش به قال فلما قمت قلت في نفسي من أين يأكل هذا الرجل قال فصاح بي يا أبا العباس رد

89 *Keşfu'l-Hafā*, 2/470, no: 3172; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 736.

هذه الهمة الدنية فإن لله تعالى ألطافاً خفية وقال أحمد النقيب دخلت على الشبلي فقال مفتوناً يا أحمد فقلت ما الخبر قال كنت جالسا فجرى بخاطري أنك بخيل فقلت ما أنا بخيل فعاد مني خاطري وقال بل أنت بخيل فقلت ما فتح اليوم علي بشيء إلا دفعته إلى أول فقير يلقاني قال فما استتم الخاطر حتى دخل علي صاحب لمؤنس الخادم ومعه خمسون ديناراً فقال اجعلها في مصالحك قال وقمت فأخذتها وخرجت وإذا بفقير مكفوف بين يدي مزين يحلق رأسه فتقدمت إليه وناولته الدنانير فقال أعطها المزين فقلت إن جملتها كذا وكذا قال أو ليس قد قلنا لك إنك بخيل قال فناولتها المزين فقال المزين قد عقدنا لما جلس هذا الفقير بين أيدينا أن لا نأخذ عليه أجراً قال فرميت بها في دجلة وقلت ما أعزك أحد إلا أذله الله عز وجل]

Ve dahi Ebī Saᶜīd el-Harrāz üzerine mervī olup demiş ki "Bir gün mescid-i Harām'a dāhil olup onda bir fakīri gördüm ki üstünde iki hırka var idi, kendi nefsimde dedim ki işte bu zāt ve emsāli gibi zevāt halka ağır ve sakīllerdir. Der-ᶜakab beni çağırıp dedi ki "Allāhu ᶜazīmü'ş-şān sizin nefsinizde ne ki var ise bilir, artık siz ondan hazer ediniz." Ben dahi kendi sırrımda istigfār ettim. Ve der-ᶜakab yine beni münādāt edip dedi ki ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ﴾[90] Sonra gāib oldu bir dahi onu görmedim. Bu nass-ı kerīmin kırāᵓetiyle tevbe etmeğe ona işāret etmiş ve baᶜdehu kabūl tevbe ile onu müjdelemiş. Zekeriyyā b. Dāvūd dedi ki "Ebū ᶜAbbās b. Mesrūk, Ebī Fazl-ı Hāşimī üzerine duhūl etmiş ve Ebī Fazl ᶜalīl ve ᶜayālli bir ādem idi ki onun bir sebeb-i maᶜīşeti maᶜrūf değil idi. Ebu'l-ᶜAbbās demiş ki "Vaktā ki ben yanından kalktım, kendi nefsimde dedim ki bu ādem nereden yer? Ve ben şol hulyāda iken beni çağırıp "Yā Ebe'l-ᶜAbbās, sen bu himmet-i deniyyeyi redd eyle, zīrā Allāhu taᶜālānın eltāf-ı hafiyyesi vardır" diye irşād etti, yaᶜnī āyīne-i hātırıma hutūr eden nesneye āgāh olup beni ondan haber-dār etmekle evhām-ı rediyyenin terkiyle beni nush etti. Ve Nakīb Ahmed demiş ki "Ben bir gün Şiblī üzerine duhūl ettiğimde derhāl bana dedi ki "Ben meftūnum." Ben dahi: "Ne haberdir?" diye suᵓāl ettiğimde, bana dedi ki "Ben oturur idim, benim hātırıma sen bahīlsin diye bir hātır geçti ve ben dahi cevāben ben bahīl değilim dedim. Ve o dahi be-tekrār dönüp yok

90 "O, kullarından tövbeyi kabul edendir." Şūrā, 42/25.

sen bahīlsin diye bir dahi ihtār ettikte, ben dahi kendi nefsimde dedim ki ben bu gün Cenāb-ı Hakk her ne ki bana feth eder ise onu en evvel bana rāst gelen fakīre elbette verip infāk ederim. Ve bu hātır benim hayālimde tamām olur olmaz baktım ki Muᵓnis el-Hādim'in bir sāhibi yanıma gelip dāhil oldu ve berāberince elli ᶜaded altın vardır, bana dedi ki "Bu senin, mesālihine sarf eyle." Ben dahi onu aldım ve der-hāl hāneden hurūc edip bir fakīre rāst geldim ki bir berberin önünde mekfūf olarak oturup başı tırāş edilmekte. Hemān ben dahi ona yanaştım ve o altınları ona verdim. O fakīr onu kabūl etmedi, "Onu berbere ver" diye bana emr etti. Ben dahi bu altın cümlesi bu kadar altındır diye ona haber vericek, kendisi dahi: "Biz sana bahīlsin demedik mi?" diye cevāb verdikte altınları berbere verdim. Ve berber dahi ben bu fakīr önümde tırāş olmağa oturduğu vaktte onunla ᶜakd-i mukāvele ettik ki ondan ücret almayacağım diye kabūlünden imtināᶜ ve istinkāf edince o altınları Dicle'ye ilkā ve remy edip dedim ki "Bir kimse seni ᶜazīz tutmadı illā ki Hakk subhānehu ve taᶜālā onu zelīl etmedi" yaᶜnī her kim ki seni ᶜazīz tuttuysa elbette hor ve hakīr olmuştur demiş.

[وقال حمزة بن عبد الله العلوي دخلت على أبي الخير التيناني واعتقدت في نفسي أن أسلم عليه ولا آكل في داره طعاماً فلما خرجت من عنده إذا به قد لحقني وقد حمل طبقاً فيه طعام وقال يا فتى كل فقد خرجت الساعة من اعتقادك وكان أبو الخير التيناني هذا مشهوراً بالكرامات وقال إبراهيم الرقي قصدته مسلماً عليه فحضرت صلاة المغرب فلم يكد يقرأ الفاتحة مستوياً فقلت في نفسي ضاعت سفرتي فلما سلم خرجت إلى الطهارة فقصدني سبع فعدت إلى أبي الخير وقلت قصدني سبع فخرج وصاح به وقال ألم أقل لك لا تتعرض لضيفاني فتنحى الأسد فتطهرت فلما رجعت قال لي اشتغلتم بتقويم الظاهر فخفتم الأسد واشتغلنا بتقويم البواطن فخافنا الأسد]

Ve dahi Hamza b. ᶜAbdullāh el-ᶜAlevī demiş ki "Ben bir gün Ebu'l-Hayr-ı Teynānī üzerine duhūl ettim ve kendi nefsimde ᶜakd-i niyyet ettim ki ona bir selām verip hānesinde bir şeyᵓ yemeyem. Ve çün onun yanından çıkıp gittim, baktım ki arkam sonra gelip bana ulaştı ve bir tabak yemek dahi berāberince haml edip getirmiş, bana dedi ki "Ey fetā,

bu taʿāmdan tenāvül eyle, zīrā ʿakd ettiğin niyyetten imdi çıkmışsın." Bu Ebu'l-Hayr-ı Teynānī kerāmāt ile meşhūr bir ādem idi, İbrāhīm-i Rakkī demiş ki "Ona selām verip ziyāret etmek için ben Ebu'l-Hayr-ı Teynānī'yi kasd edip gittim ve kendisi ile görüştükten sonra akşam namāzı hāzır oldu ve namāz kılınca doğru ve müstevī olarak sūre-i [44] Fātiha'yı okumağa yaklaşmadı. Ben dahi kendi nefsimde dedim ki benim bu seferetim zāyiʿ oldu. Ve çün selām verdi, ben tahāret almağa çıktım, bir arslan bana kasd etti ve havfımdan Ebu'l-Hayr'a dönüp haber verince o dahi çıkıp arslan üzerine çağırıp dedi ki "Ben sana dedim ki sen benim mihmānlarıma taʿarruz etmeyesin!" Ve arslan ise ondan bu sözü işiticek hemān ber-taraf olup savuştu. Ben dahi tahāretimi alıp döndüm ve Ebu'l-Hayr beni görünce bana dedi ki "Siz takvīm-i zāhire iştigāl ettiniz de arslandan korktunuz ve biz takvīm-i bevātına iştigāl ettikde arslan kendisi bizden korktu." İşte bununla benim seferetim zāyiʿ oldu dediğine vākıf olduğunu anlattı ve sefereti boşa çıkmadığını bu kerāmet izhārıyla hālini ona īmā ve himmetini dahi irāʾe etti.

[وما حكي من تفرس المشايخ وإخبارهم عن اعتقادات الناس وضمائرهم يخرج عن الحصر بل ما حكي عنهم من مشاهدة الخضر عليه السلام والسؤال منه ومن سماع صوت الهاتف ومن فنون الكرامات خارج عن الحصر والحكاية لا تنفع الجاحد ما لم يشاهد ذلك من نفسه ومن أنكر الأصل أنكر التفصيل]

Nāsın iʿtikādāt ve zamāirinden meşāyıh-ı kirām hazerātının teferrüslerinden mahkī ve menkūl olan ahbār hasrdan hāricdir, belki Hızır ʿaleyhi's-selāmın müşāhedelerinden ve ondan vākiʿ olan suʾāl ve mükālemelerinden ve savt-ı hātifin istimāʿından ve fünūn-ı kerāmātlarından mahkī ve menkūl olan şeyʾ hasrdan hāric olur ve bunları nefsinden yaʿnī bu kerāmātı zātından müşāhede etmedikçe merd-i münkir ü cāhide onların nakl ve zikri menfaʿat vermez. Kim ki aslı inkār eder, elbette tafsīli dahi inkār eder.

[والدليل القاطع الذي لا يقدر أحد على جحده أمران أحدهما عجائب الرؤيا الصادقة فإنه ينكشف بها الغيب وإذا جاز ذلك في النوم فلا يستحيل أيضاً في اليقظة فلم يفارق النوم اليقظة إلا في ركود الحواس وعدم اشتغالها بالمحسوسات فكم من

مستيقظ غائص لا يسمع ولا يبصر لاشتغاله بنفسه والثاني أَخْبَارِ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الغيب وأمور في المستقبل كما اشتمل عليه القرآن وإذا جاز ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم جاز لغيره إذ النبي عبارة عن شخص كوشف بحقائق الأمور وشغل بإصلاح الخلق فلا يستحيل أن يكون في الوجود شخص مكاشف بالحقائق ولا يشتغل بإصلاح الخلق وهذا لا يسمى نبياً بل يسمى ولياً فمن آمن بالأنبياء وصدق بالرؤيا الصحيحة لزمه لا محالة أن يقر بأن القلب له بابان باب إلى خارج وهو الحواس وباب إلى الملكوت من داخل القلب وهو باب الإلهام والنفث في الروع والوحي فإذا أقربهما جميعاً لم يمكنه أن يحصر العلوم في التعلم ومباشرة الأسباب المألوفة بل يجوز أن تكون المجاهدة سبيل إليه فهذا ما ينبه على حقيقة ما ذكرناه من عجيب تردد القلب بين عالم الشهادة وعالم الملكوت]

İnkār ve cahdı mümkin olmayan delīl-i kātıᶜ iki emrdir ki bunların inkārına bir ᶜākıl muktedir olamaz: Birisi rüʾyā-yı sādıkanın ᶜacāibidir ki gayb onunla münkeşif olur yaᶜnī rüʾyā ile gayb münkeşif olur. Ve inkişāf-ı gayb rüʾyāda ve uykuda cāiz olunca yakaza ve uyanıklıkta inkişāfı müstahīl olmaz. Ve rükūd-ı havāss ve mahsūsāt ile ᶜadem-i iştigāl hālinde uyku hāli uyanıklığı müfārakat etmez yaᶜnī rükūd-ı havāss ve havāssla ᶜadem-i iştigāl hālinde nevm ve yakaza siyyāndırlar ki hālet-i yakaza dahi hālet-i nevm gibidir, hīçbir farkı yoktur ve nice müsteykız-ı gāis var ki ne görür ve ne de işitir, çünkü nefsi ile müştegıl ve bihār-ı efkārında gāistir. Ve ikinci emr ihbār-ı resūldür ki resūl ve peygamber gaybden veyā müstakbelden haber verirse onun inkārına dahi bir kimse muktedir olmaz, nitekim Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şān ahbār-ı gayba ve vukūᶜāt-ı māziye ve müstakbeleye müştemildir. Ve peygambere işbu ahbār ve vukūᶜāt cāiz olunca dīgerine dahi cāiz olur, çünkü peygamber hakāyık-ı umūr ile mükāşif ve ıslāh-ı halk ile müştegıl olan şahstan ᶜibārettir ve ıslāh-ı halāyık ile meşgūl olmaksızın yalnız hakāyık-ı umūr ile mükāşif bir şahsın vücūdu müstahīl olmaz ki bu gibi bir şahs peygamber tesmiye olunmaz, ancak velī tesmiye olunur. Ve o kimse ki peygambere īmān ve rüʾyā-yı sahīha vü sādıkayı tasdīk eder, lā-mahāle ona lāzım olur ki kalbin iki kapısı olduğuna ve birr kapısı hārice ki havāssa ve dīger kapısı dāhil-i kalbden melekūta küşāde olduklarına ikrār ede. Ve dāhil-i kalbden melekūta olan kapısı ancak ilhām ve nefs-i

revᶜ ve vahyin kapısıdır. Ve çün o kimse cemᶜan şol iki kapıya ikrār etti, o vaktte ᶜulūmu taᶜallümde ve esbāb-ı meᵓlūfenin teᶜātīsinde hasr etmek ona imkānı olmaz, belki müşāhede ona bir yol ve sebīl olur. İşte bu hükm ve beyānı ᶜālem-i şehādet ile ᶜālem-i melekūtun beyninde olan tereddüd ᶜacīb-i kalb hakkında bizim bu zikr ettiğimiz ekāvīlin hakīkatine tenbīh eder.

[وأما السبب في انكشاف الأمر في المنام بالمثال المحوج إلى التعبير وكذلك تمثل الملائكة للأنبياء والأولياء بصور مختلفة وذلك أيضاً من أسرار عجائب القلب ولا يليق ذلك إلا بعلم المكاشفة فلنقتصر على ما ذكرناه فإنه كاف للاستحثاث على المجاهدة وطلب الكشف منها فقد قال بعض المكاشفين ظهر لي الملك فسألني أملي عليه شيئاً من ذكري الخفي عن مشاهدتي من التوحيد وقال ما نكتب لك عملاً ونحن نحب أن نصعد لك بعمل تتقرب به إلى الله عز وجل فقلت ألستما تكتبان الفرائض قالا بلى قلت فيكفيكما ذلك وهذه إشارة إلى أن الكرام الكاتبين لا يطلعون على أسرار القلب وإنما يطلعون على الأعمال الظاهرة وقال بعض العارفين سألت بعض الأبدال عن مسألة من مشاهدة اليقين فالتفت إلى شماله فقال ما تقول رحمك الله ثم التفت إلى يمينه فقال ما تقول رحمك الله ثم أطرق إلى صدره وقال ما تقول رحمك الله [45] ثم أجاب بأغرب جواب سمعته فسألته عن التفاته فقال لم يكن عندي في المسألة جواب عتيد فسألت صاحب الشمال فقال لا أدري فسألت صاحب اليمين وهو أعلم منه فقال لا أدري فنظرت إلى قلبي وسألته فحدثني بما أجبتك فإذا هو أعلم منهما وكأن هذا هو معنى قوله صلى الله عليه وسلم ''إن في أمتي مُحَدَّثِينَ وَإِنَّ عُمَرَ مِنْهُمْ''']

Ve uykuda yaᶜnī rüᵓyāda taᶜbīre muhtāc olan misāl ile inkişāf-ı emrin sebebi beyānı ve kezālik enbiyā-i ᶜizām ve evliyā-i kirāma melāikenin suver-i muhtelifeye temessülleri o dahi kalbin ᶜacāib-i esrārındandır, beyānı ancak ᶜilm-i mükāşefeye lāyıktır. Artık bizim bu zikr ettiğimiz beyān üzerine iktisār edelim, zīrā mücāhedeye ve ondan taleb-i keşfin tergīb ve istihsāsına bu kāfīdir. Baᶜzu'l-mükāşifīn demiş ki "Bana bir ferişte zuhūr edip benden tevhīdden olan müşāhedemi ve mūcebi olan zikr-i hafīmi suᵓāl edip bana dedi ki "Biz sana bir ᶜameli yazamıyoruz, biz isek senin Zāt-ı Zü'l-Celāl'e onunla mütekarrib olmak bir ᶜamel ile suᶜūd etmekliğimizi severiz." Ben dahi onlara dedim ki "Siz benim kıl-

dığım ferāizi yazmıyor musuz?" Ve onlar: "Evet yazarız" dediklerinde, "İşte o kadar size kāfidir" dedim. Ve bu keyfiyyet kirām-ı kātibīn esrār-ı kalbe muttaliᶜ olmadıklarına ve ıttılāᶜları ancak aᶜmāl-i zāhireye olduğuna bir işārettir. Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Ben baᶜz-ı ebdāllerden müşāhede-i yakīn üzerine bir mesᵓeleyi suᵓāl ettim ve o ebdāl evvelā şimāline iltifāt edip "Allāh sana merhamet etsin, sen bu mesᵓeleye ne dersin?" Sonra yemīni cānibine iltifāt edip "Allāhu taᶜālā sana merhamet etsin, sen ne dersin?" Sonra başını sīnesine saldırıp "Sana Allāh merhamet etsin, sen ne dersin?" diye sağ ve sol ve sīnesinden onu suᵓāl ettikten sonra işittiğim ecvibeden bir agreb-i ᶜacīb bir cevāb ile bana cevāb verdi. Ve ben dahi şol iltifātları üzerine ondan suᵓāl ettim. Ve o dahi cevāben dedi ki "O emrde bende mesᵓeleye cevāb-ı şāfī yok idi ve bināen ᶜalā-zālik sāhibü'ş-şimāldan ona suᵓāl ettim ve bana onu bilmem diye cevāb verince ondan aᶜlem olan sāhib-i yemīnden onu sordum ve o dahi bilmem diye cevāb verdikte kendi kalbime nazar edip onu ondan sordum ve sana verdiğim cevāb ile kalbim beni tahdīs etti." Ve böyle olunca kalb onlardan daha ziyāde ᶜālim kaldı. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz "إن في أمتي مُحَدَّثِينَ وَإِنَّ عُمَرَ مِنْهُمْ"[91] diye buyurduğu nass-ı celīlin maᶜnāsı dahi bu oldu.

[وفي الأثر إن الله تعالى يقول أيما عبد اطلعت على قلبه فرأيت الغالب عليه التمسك بذكرى توليت سياسته وكنت جليسه ومحادثه وأنيسه وقال أبو سليمان الداراني رحمة الله عليه القلب بمنزلة القبة المضروبة حولها أبواب مغلقة فأي باب فتح له عمل فيه فقد ظهر انفتاح باب من أبواب القلب إلى جهة الملكوت والملأ الأعلى وينفتح ذلك الباب بالمجاهدة والورع والإعراض عن شهوات الدنيا ولذلك كتب عمر رضي الله عنه إلى أمراء الأجناد احفظوا ما تسمعون من المطيعين فإنهم ينجلي لهم أمور صادقة وقال بعض العلماء يد الله على أفواه الحكماء لا ينطقون إلا بما هيأ الله لهم من الحق وقال آخر لو شئت لقلت إن الله تعالى يطلع الخاشعين على بعض سره]

Ve dahi eserde gelmiş ki tebāreke ve taᶜālā buyurur ki "أيما عبد اطلعت على قلبه فرأيت الغالب عليه التمسك بذكرى توليت سياسته وكنت جليسه ومحادثه وأنيسه"

---

91 Bkz. Buhārī, Ashābu'n-Nebī, 6; 5/12, no: 3689.

ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ben hangi ᶜabdin kalbine muttaliᶜ olup içinde onun gālibi benim zikrimin temessükünü gördümse o kalbin siyāsetine ben kendim mütevellī olurum, onun celīs ve muhādis ve enīsi ben olurum." Ve dahi Ebū Süleymān-ı Dārānī ᶜaleyhi'r-rahmet demiş ki "Kalb kurulmuş bir kubbeye benzer ki onun etrāfında kilitli kapıları vardır, artık hangi bir kapısı insāna açılırsa onda ᶜamel eder." İşte cihet-i melekūta ve meleᵓ-i aᶜlāya o kapalı kapılardan bir kapının infitāh ve küşādı zāhir oldu ve o kapı ancak mücāhede ve veraᶜ ve şehevāt-ı dünyāviyyeden iᶜrāzı ile açılır ve onun için Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān cünūdu ümerāsına yazdı ki "Siz mutīᶜlerden işittiklerinizi hıfz ediniz, zīrā umūr-ı sādıkalardır." Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Allāhu taᶜālānın yed-i kudretleri efvāh-ı hukemānın üstündedir, ancak Allāhu taᶜālānın hakktan onlara tehyiᵓe ettiği şeyᵓ ile nutk eder" ki tehyiᵓe etmediği nesne ile nutk edemez. Ve dīger bir ᶜālim demiş ki "Ben istesem derdim ki tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālā kalbi hāşiᶜ olan kimseyi baᶜzı sırrına muttaliᶜ eder."

Beyānu Tasallutı'ş-Şeytāni ᶜAle'l-Kalbi Bi'l-Vesāvisi ve Maᶜna'l-vesveseti ve Sebebi Galebetihā

[بيان تسلط الشيطان على القلب بالوساوس ومعنى الوسوسة وسبب غلبتها]

[اعلم أن القلب كما ذكرناه مثل قبة مضروبة لها أبواب تنصب إليه الأحوال من كل باب ومثاله أيضاً مثال هدف تنصب إليه السهام من الجوانب أو هو مثال مرآة منصوبة تجتاز عليها أصناف الصور المختلفة فتترائى فيها صورة بعد صورة ولا تخلو عنها أو مثال حوض تنصب فيه مياه مختلفة من أنهار مفتوحة إليه وإنما مداخل هذه الآثار المتجددة في القلب في كل حال أما من الظاهر فالحواس الخمس وأما من الباطن فالخيال والشهوة والغضب والأخلاق المركبة من مزاج الإنسان فإنه إذا أدرك بالحواس شيئاً حصل منه أثر في القلب وكذلك إذا هاجت الشهوة مثلاً بسبب كثرة الأكل وبسبب قوة في المزاج حصل منها في القلب أثر وإن كف عن الإحساس فالخيالات الحاصلة في النفس تبقى وينتقل الخيال من شيء إلى شيء وبحسب انتقال الخيال ينتقل القلب من حال إلى حال آخر]

Ve vesvese ile kalbe şeytān-ı laᶜīnin tasallutu beyānı ve vesvese maᶜnāsı ve galebeliğinin sebebi beyānı ise o dahi işte bu mebhastır.

Şöylece bil ve āgāh ol ki kalb bizim zikr ettiğimiz kubbe-i mansūbe misālidir ki ona nasb olunur kapıları vardır ki her bir kapıdan ona birtakım ahvāl munsabb olur ve dahi hedefe benzer ki ona her bir taraftan oklar munsabb olur veyāhūd bir mansūb ayna gibidir ki ona suver-i muhtelife asnāfı ʿaks edip geçer ve onda sūreten baʿde-uhrā görünüp müterāī olur, ondan hālī kalmaz veyāhūd bir havuza benzer ki onu meftūh olan enhār-ı müteʿaddideden miyāh-ı muhtelife içine akıp munsabb olur. Ve fī külli hāl kalbe işbu āsār-ı müteceddidenin medhali ancak iki cihettendir ki yā zāhirden yaʿnī havāss-ı hamseden ola veyā bātından ki hayāl ve şehvet ve gazab ve emzice-i insāndan mürekkeb ahlāk-ı sāireden ola, zīrā havāsstan eger bir nesneyi idrāk edip anlarsa onun kalbinde ondan bir eser hāsıl olur ve kezālik kesret-i ekl sebebi ile şehveti heyecān ederse veyāhūd mizācda bulunan bir kuvveti sebebiyle tevkān edip azarsa ondan dahi kalbde bir eser hāsıl olur ki ihsāstan keff etse bile [46] hayālāt-ı hāsıla nefsinde bākī kalır ve hayāl bir şeyden bir şeyʾe intikāl eder ve hayālin intikāline göre kalb dahi bir hālden bir hāle intikāl eder.

[والمقصود أن القلب في التغير والتأثر دائماً من هذه الأسباب وأخص الآثار الحاصلة في القلب هو الخواطر وأعني بالخواطر ما يحصل فيه من الأذكار والأفكار وأعني به إدراكاته علوماً إما على سبيل التجدد وإما على سبيل التذكر فإنها تسمى خواطر من حيث أنها تخطر بعد أن كان القلب غافلاً عنها والخواطر هي المحركات للإرادات فإن النية والعزم والإرادة إنما تكون بعد خطور المنوى بالبال لا محالة فمبدأ الأفعال الخواطر ثم الخاطر يحرك الرغبة والرغبة تحرك العزم والعزم يحرك النية والنية تحرك الأعضاء]

Ve maksūd odur. Maʿlūm ola ki kalb-i beşer dāimā işbu esbābdan tagayyür ve teʾessürdedir. Ve kalbde hāsıl olan āsārın ahassı havātırdır ve havātırdan murād efkār ve ezkārdan onda hāsıl olan şeydir ve o şeyden murād dahi ʿalā-sebīli't-teceddüd veyā ʿalā-sebīli't-tezekkür idrāk ettiği ʿulūmdur ki onlara hātır denilir. Ve havātır tesmiye olunması ancak kalb ondan gāfil olduktan sonra hātıra vürūdu haysiyyetledir. Ve irādete muharrik ancak havātırdır ki lā-mahāle niyyet ve ʿazm ve irādet ancak hātıra menvī olan nesnenin hutūrundan sonradır, kaldı ki efʿālin

mebdeʾi havātırdır sonra havātır ragbeti tahrīk eder ve ragbet dahi ʿazmi tahrīk eder ve ʿazm niyyeti tahrīk eder ve niyyet aʿzāyı tahrīk eder.

[والخواطر المحركة للرغبة تنقسم إلى ما يدعو إلى الشر أعني إلى ما يضر في العاقبة وإلى ما يدعو إلى الخير أعني إلى ما ينفع في الدار الآخرة فهما خاطران مختلفان فافتقرا إلى اسمين مختلفين فالخاطر المحمود يسمى إلهاماً والخاطر المذموم أعنى الداعي إلى الشر يسمى وسواساً ثم إنك تعلم أن هذه الخواطر حادثة ثم إن كل حادث فلا بد له من محدث ومهما اختلفت الحوادث دل ذلك على اختلاف الأسباب هذا ما عرف من سنة الله تعالى في ترتيب المسببات على الأسباب فمهما استنارت حيطان البيت بنور النار وأظلم سقفه واسود بالدخان علمت أن سبب السواد غير سبب الاستنارة وكذلك لأنوار القلب وظلمته سببان مختلفان فسبب الخاطر الداعي إلى الخير يسمى ملكاً وسبب الخاطر الداعي إلى الشر يسمى شيطانا واللطف الذي يتهيأ به القلب لقبول إلهام الخير يسمى توفيقا والذي به يتهيأ لقبول وسواس الشيطان يسمى إغواء وخذلاناً]

Ve ragbete muharrik olan havātır iki kısma münkasımdır: Bir kısmı şerre yaʿnī ʿākıbede zarar veren nesneye dāʿīdir ve dīger kısmı hayra ki dār-ı āhirette menfaʿat veren nesneye dāʿīdir. İşte yekdīgerine muhālif iki nevʿ havātırdır ve iki isme müftekır olmuşlardır ve hayra dāʿī olan hātır-ı mahmūd ilhām tesmiye olundu ve şerre dāhī olan hātır-ı mezmūm vesvās tesmiye olundu. Sonra sen bilirsin ki işbu havātır hādislerdir ve her bir hādise muhdis gerektir. Ve havādis muhtelif oldukça ihtilāf-ı esbāba delālet eder, zīrā esbāb üzerine müsebbibātın tertībinde olan sünnet-i ilāhiyyeden böylece bilinmiştir, meselā hāne duvarları nārın nūru ile müstenīr ve sakfı duhān ile karanlık ve siyāh oldukça bilirsin ki siyālığın sebebi başkadır ve istinārenin sebebi başkadır ki her birinin sebebi ayrı ve dīgerinin gayrısıdır. İşte bunun gibi kalbin dahi envār ve karanlılığı için yekdīgerine muhālif iki sebeb vardır; hayra dāʿī olan hātırın sebebi melek tesmiye olunur ve şerre dāʿī olan hātırın sebebi şeytān tesmiye olunur. Ve ilhām-ı hayrın kabūlüne kalb onunla müteheyyiʾ bulunduğu lutfa dahi tevfīk tesmiye olunur ve vesvese-i şeytāniyyenin kabūlüne kalb onunla müteheyyiʾ bulunduğu nesneye igvā ve hizlān tesmiye olunur.

[فإن المعاني المختلفة تفتقر إلى أسامي مختلفة والملك عبارة عن خلق خلقه الله تعالى شأنه إفاضة الخير وإفادة العلم وكشف الحق والوعد بالخير والأمر بالمعروف وقد خلقه وسخره لذلك والشيطان عبارة عن خلق شأنه ضد ذلك وهو الوعد بالشر والأمر بالفحشاء والتخويف عند الهم بالخير بالفقر فالوسوسة في مقابلة الإلهام والشيطان في مقابلة الملك والتوفيق في مقابلة الخذلان وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ فإن الموجودات كلها متقابلة مزدوجة إلا الله تعالى فإنه فرد لا مقابل له بل هو الواحد الحق الخالق للأزواج كلها]

Zīrā, maᶜānī-i muhtelife esāmī-i muhtelifeye müftekır olurlar. Ve melek ise bir halktan ᶜibārettir ki Allāhu taᶜālā onu halk etmiş ve onun şeʾni ifāza-i hayr ve ifāde-i ᶜilm ve keşf-i hakk ve hayra vaᶜd ve maᶜrūf-la emr etmektir yaᶜnī bunun için halk olunup müsahhar olmuştur. Ve şeytān ise o dahi bir halktan ᶜibārettir ki onun şeʾni o şeʾnin zıddıdır ki vaᶜd-i şerr edip ve āmir-i fahşādır ve hayra ihtimām vaktinde fakr ile tahvīf eder, kaldı ki vesvese ilhāmın mukābilesindedir ve şeytān melekin mukābilesindedir ve tevfīk hizlānın mukābilesindedir. Tebāreke ve taᶜālānın ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾[92] diye emr ü fermānın işāreti bunadır ki mā-sivallāh kāffe-i mevcūdāt cümlesini mütekābile ve müzdevicedir, ancak Allāhu taᶜālā hazretleri yalnız ferddir, onun mukābili yoktur ve vāhid Hakk'tır, kāffe-i ezvācın hālıkıdır.

[فالقلب متجاذب بين الشيطان والملك وقد قال صلى الله عليه وسلم في القلب لمتان لمة من الملك إيعاد بالخير وتصديق بالحق فمن وجد ذلك فليعلم أنه من الله سبحانه وليحمد الله ولمة من العدو إيعاد بالشر وتكذيب بالحق ونهي عن الخير فمن وجد ذلك فليستعذ بالله من الشيطان الرجيم ثم تلا قوله تعالى ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾ وقال الحسن انما هما همان يجولان في القلب هم من الله تعالى وهم من العدو فرحم الله عبدا وقف عند همه فما كان من الله تعالى امضاه وما كان من عدوه جاهده ولتجاذب القلب بين هذين المسلطين قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''قَلْبُ المُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ'' فالله يتعالى عن أن يكون له أصبع مركبة من لحم ودم وعصب منقسمة بالأنامل ولكن روح الإصبع سرعة التقلب

92 "Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık." Zāriyāt, 51/49.

والقدرة على التحريك والتغيير فإنك لا تريد إصبعك لشخصه بل لفعله في التقليب والترديد كما أنك [47] تتعاطى الأفعال بأصابعك والله تعالى يفعل ما يفعل باستسخار الملك والشيطان وهما مسخران بقدرته في تقليب القلوب كما أن أصابعك مسخرة لك في تقليب الأجسام مثلا والقلب بأصل الفطرة صالح لقبول آثار الملك ولقبول آثار الشيطان صلاحاً متساوياً ليس يترجح أحدهما على الآخر وإنما يترجح أحد الجانبين باتباع الهوى والإكباب على الشهوات أو الإعراض عنها ومخالفتها فإن اتبع الإنسان مقتضى الغضب والشهوة ظهر تسلط الشيطان بواسطة الهوى وصار القلب عش الشيطان ومعدنه لأن الهوى هو مرعى الشيطان ومرتعه وإن جاهد الشهوات ولم يسلطها على نفسه وتشبه بأخلاق الملائكة عليهم السلام صار قلبه مستقر الملائكة ومهبطهم]

Kaldı ki kalb-i insān melek ile şeytānın beyninde mütecāzib ve keşā-keşdir ki şeytān onu bir taraftan çeker ve melek dahi bir taraftan çeker. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buna işāreten emr ü fermān buyurmuş ki فِي الْقَلْبِ لَمَّتَانِ لَمَّةٌ مِنَ الْمَلَكِ بِإِيعَادٍ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٍ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ وَلْيَحْمَدْ اللهَ وَلَمَّةٌ مِنَ الْعَدُوِّ بِإِيعَادٍ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٍ بِالْحَقِّ وَنَهْيٍ عَنْ الْخَيْرِ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ[93] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kalbde iki lemme yaᶜnī isābet ve mess vardır bir lemme melektendir ki hayra īᶜād ve hakka tasdīktir, kim ki onu kendi kalbinde bulduysa onu tebāreke ve tāᶜālādan bilsin ve teşekküren hamd etsin. Ve bir lemme dahi düşmandandır ki īᶜād-ı şerr ve tekzīb-i hakktır ve nehy-i hayrdır, kim ki onu kendi kalbinde bulduysa şeytān-ı racīmden taᶜavvüz etsin." Ve dahi bu āyet-i kerīmeyi tilāvet buyurdu ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾[94] ki "Şeytān-ı laᶜīn sizi yoksulluk ile vaᶜīd ve tahvīf eder ve size fahşā ile emr eyler" demektir. Ve Hasen el-Basrī demiş ki "Bunlar ancak kalbde cevelān eden iki hemmdirler ki bir hemm Allāhu taᶜālādandır ve bir hemm ᶜadüvvdendir. Allāhu ᶜazīmü'ş-şān hazretleri o ᶜabde merhamet etsin ki hemminin yanında dura ve Allāh'tan olan hemmi imzā ede ve ᶜadüvvden olan hemmi defᶜine mücāhede eyleye."

---

93 *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 9/74; no: 7282; *el-Kabes Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 1/252.

94 "Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayāsızlığı emreder." Bakara, 2/268.

Ve kalb şol iki musallıtın beyninde olan tecāzübü için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''قَلْبُ المُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ''[95] Ve maᶜlūmdur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ona gūşt ve kemik ve kan ve sinirden mürekkeb ve enāmile münkasım parmak olmaktan münezzeh ve mukaddes ve müteᶜālīdir, lākin parmağın rūhu sürᶜat-i takallüb ve kudret-i tahrīk ü tagyīrdir, çünkü sen şahsı için kendi parmağını murād etmiyorsun ancak taklīb ve terdīdde olan fiᶜli için onu murād edersin, nitekim sen efᶜāli kendi parmaklarınla teᶜātī edersin. Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri dahi istishār-ı melek ü şeytān ile işlediğini işler ki kendi kudretiyle taklīb-i kulūbda ikisi ona müsahharlardır, nitekim taklīb-i ecsāmda meselā seni parmakların sana müsahharlardır. Ve kalb fıtrat-ı asliyyesiyle āsār-ı melekin kabūlüne ve dahi āsār-ı şeytānın kabūlüne salāh-ı mütesāvī ile sālihtir ki birisinin salāhı āhere müterеccah değildir, ehadü'l-cānibeynin tereccühü ancak ittibāᶜ-ı hevā ve inhimāk-ı şehevāt veyāhūd onlardan ittikā ve iᶜrāz ve muhalefetleriyledir. İnsān eger muktezā-yı gazab u şehvete tābiᶜ olur, vāsıta-i hevā ile ona şeytānın tasallutu zāhir olur ve kalb dahi şeytānın yuvası ve maᶜdeni olur, çünkü hevā şeytānın merᶜāsıdır ve mertaᶜı ve mahall-i terfīhidir. Ve eger şehevāt ile mücāhede eder de onu kendi nefsi üzerine taslīt etmezse ve melāike-i kirām ᶜaleyhimü's-selāmın ahlāklarına müteşebbih olduysa onun kalbi müstekarr-ı melāike ve mehbitleri olur.

[ولما كان لا يخلو قلب عن شهوة وغضب وحرص وطمع وطول أمل إلى غير ذلك من صفات البشرية المتشعبة عن الهوى لا جرم لم يخل قلب عن أن يكون للشيطان فيه جولان بالوسوسة ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''ما منكم من أحد إلا وله شيطان'' قالوا ''وأنت يا رسول الله'' قال ''وأنا إلا أن الله أعانني عليه فأسلم فلا يأمر إلا بخير'' وانما كان هذا لأن الشيطان لا يتصرف إلا بواسطة الشهوة فمن اعانه على شهوته حتى صارت لا تنبسط إلا حيث ينبغي وإلى الحد الذي ينبغي فشهوته لا تدعو إلى الشر فالشيطان المتدرع بها لا يأمر إلا بالخير ومهما غلب على القلب ذكر الدنيا بمقتضيات الهوى وجد الشيطان مجالا فوسوس ومهما انصرف القلب إلى ذكر الله تعالى ارتحل الشيطان وضاق مجاله واقبل الملك والهم]

95 Müslim, Kader, 2654.

Ve çün bir kalb şehvet ve gazab ve hırs ve tamaᶜ ve tūl-i emel ve hevādan müteşaᶜᶜib olan sıfāt-ı sāire-i beşeriyyeden hālī olmaz, lā-cereme hīçbir kalb onda şeytān için vesvese ile cevelān-gāh olmaktan hālī olmaz, onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ شَيْطَانٌ" قَالُوا وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sizden hīçbir kimse yoktur ki onun şeytānı yoktur, elbette her birinizin birer şeytānı vardır. Ve sahābe: "Senin dahi şeytānın var mıdır?" diye suʾāl ettiklerinde efendimizden "وَأَنَا إِلَّا أَنَّ اللهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ فَلَا يَأْمُرُ إِلَّا بِخَيْرٍ"[96] buyurdu, yaᶜnī "Benim dahi şeytānım vardır velākin Allāhu ᶜazīmü'ş-şān beni onun üzerine iᶜāne buyurdu, müslümān oldu veyāhūd ben ondan sālim olurdu ki hayrdan gayrı bana bir şeyʾ ile emr edemez." Ve hayr ile onun emr edişi ancak o sebebdendir ki şeytān-ı laᶜīn ancak vāsıta-i şehvetle tasarruf eder ve o kimse ki onu Allāhu taᶜālā iᶜāne edip onun şehvetinin zabtına kādir eder tā ki onun şehveti lāzım olmayan şeyde münbasıt olamaz, ancak lāyıkına kadar varıp müntehī olur, artık onun şehveti daha bir şerre daᶜvet edemez ve onunla mütederriᶜ olan şeytān dahi hayrdan başka dīger bir şeyʾ ile emr edemez ve vaktā ki mukteziyāt-ı hevā ile zikr-i dünyā kalbe gālib gelir, elbette o vaktte şeytān dahi ona bir mecāl bulur, ona vesvese eder ve her ne vakt ki kalb zikrullāha munsarif olur, lā-mahāle kalbden şeytān-ı laᶜīn dahi mürtehil olup mecāli teng olur ve kalbe melek ikbāl edip ilhām etmeğe başlar.

[والتطارد بين جندي الملائكة والشياطين في معركة القلب دائم إلى ان ينفتح القلب لأحدهما فيستوطن ويستمكن ويكون اجتياز الثاني اختلاسا واكثر القلوب قد فتحها جنود الشياطين وتمليكتها فامتلأت بالوساوس الداعية الى ايثار العاجلة واطراح الآخرة ومبدإ استيلائها اتباع الشهوات والهوى ولا يمكن فتحها بعد ذلك إلا بتخلية القلب عن قوة الشيطان وهو الهوى والشهوات وعمارته بذكر الله تعالى هو مطرح اثر الملائكة وقال جابر [48] بن عبيدة العدوي شكوت إلى العلاء ابن زياد ما اجد في صدري من الوسوسة فقال انما مثل ذلك مثل البيت الذي يمر به اللصوص فإن كان فيه شيء عالجوه وإلا مضوا وتركوه يعني ان القلب الخالي عن الهوى لا يدخله الشيطان ولذلك قال الله تعالى ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ

96 *Keşfu'l-Hafā*, 2/227, no:2242; *Kenzu'l-Ummāl*, 1/253no: 1277.

إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ فكل من اتبع الهوى فهو عبد الهوى لا عبد الله ولذلك سلط الله عليه الشيطان وقال تعالى ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ﴾ وهو اشارة الى أن من الهوى الهه ومعبوده فهو عبد الهوى لا عبد الله ولذلك قال عمرو بن أبي العاص للنبي صلى الله عليه وسلم يا رسول الله حال الشيطان بيني وبين صلاتي وقراءتي فقال ''ذلك شيطان يقال له خترب فإذا احسسته فتعوذ بالله منه واتفل عن يسارك ثلاثا قال ففعلت ذلك فأذهبه الله عني'']

Ve melāike ile şeyātīnin cündleri mā-beyninde kalb maʿrekesinde tetārüd-i dāimī olup hemīşe cünd-i melāike cünd-i şeytānı ve cünd-i şeytān cünd-i melāikeyi maʿreke-i kalbde cidāl ederek yekdīgerini tard etmek ister tā ki onların birisine iklīm-i kalb münfetih olup içinde müstekarr ve müstevtın ola ve o vaktte cünd-i āherin onda geçmesi ihtilās kalır. Ve kulūbun ekseri ise onu cünūd-ı şeyātīn küşād edip feth etmiş ve onu istimlāk edip istīsār etmiş, tā ki tarh-ı āhiret ve īsār-ı dünyāya dāʿī olan vesveselerle dolup memlū oldu. Ve mebdeʾ-i istīlāsı onun ittibāʿ-ı şehevāt u hevādır. Bundan sonra fethi ancak kuvvet-i şeytānı yaʿnī hevā ve şehevātı ondan boşatıp tahliye etmekledir yaʿnī leşker-i şeytānīden tehī ve hālī etmedikçe küşādı cünd-i melāike için mümkin olmaz. Ve kalbin zikrullāh ile ʿimāreti melāikenin matrah-ı eseridir. Cābir b. ʿUbeyde el-ʿAdevī demiş ki "Vesveseden sadrımda bulduğum ʿanā ve meşakkatten ʿAlā b. Ziyād'a şekvā ettim." ʿAlāʾ demiş ki "Bu hāl ancak o misāle müşābihtir ki hırsızlar bir hāneye geçtikleri vaktte bakarlar ki eger hānede bir şeyʾ var ise onunla muʿalece ederler ve eger içinde bir şeyʾ yok ise onu terk edip geçerler" yaʿnī hevādan hālī olan kalbe şeytān girmez demektir ve onun için tebāreke ve taʿālā hazretleri buyurmuş ki ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾[97] Bu āyet-i kerīme sūre-i İsrā'nın altmış beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Benim cennet için yaratılmış hāss kullarıma senin tasalluta kudretin yoktur, Rabbin ʿazze şānuhu ıdlāl-i iblīsten onların hāfız ve nigehbānıdır." Her kim ki hevāya tābiʿ olur hevānın ʿabdidir, ʿabdullāh değildir, onun için Hakk subhānehu ve taʿālā şeytān-ı laʿīni onun üzerine musallat etmiştir.

97 "Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hakimiyetin yoktur" dedi." Hicr, 15/42.

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ﴾[98] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Cāsiye'nin yirmi ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Nazar eder misin o kimseye ki hevāsını kendiye ilāh ittihāz etti! (ᶜArablar bir putu beğenmeseler gayrısını yapıp taparlardı) Ve bu hālle ᶜākıbeti nār olacağını bilirken Allāhu taᶜālā onu hizlāna endāhte edip kulağına ve kalbine mühr vazᶜ eder ki kelām-ı hakkı işitmeye ve gözü üzerine perde çeker ki nazar-ı iᶜtibār ile bakıp taᶜakkul etmeye, öyle olunca bundan sonra onu tarīk-i hidāyete kim irşād edebilir? Āyā siz mütenassıh olmaz mısınız?" Mahall-i istişhād mebdeᵓ-i āyettir, lafzında işāret vardır ki o kimse ki hevāsına tābiᶜdir, hevāsının kulu ve memlūkudur ve onun ilāhı ve maᶜbūdu dahi hevādandır ki ᶜabdü'l-hevā olup ᶜabdullāh değildir ve onun için ᶜAmr b. el-ᶜĀs peygamber efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, şeytān benimle namāz ve kırāᵓetim beyninde hāil oldu." Ve efendimiz "ذَلِكَ شَيْطَانٌ يُقَالُ لَهُ خَنْزَبٌ فَإِذَا أَحْسَسْتَهُ فَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْهُ وَاتْفُلْ عَنْ يَسَارِكَ ثَلَاثًا قَالَ فَفَعَلْتُ ذَلِكَ فَأَذْهَبَهُ اللَّهُ عَنِّي"[99] buyurmuş yaᶜnī "O bir şeytāndır ki ona Hanzeb denilir, vaktā ki sen onu ihsās edersin sen Zāt-ı Zü'l-Celāl'e sığınıp ondan taᶜavvüz eyle ve sol yanına üç kerre tükürüp istiᶜāze eyle" buyurmuş. ᶜAmr demiş ki "Ben dahi bunu işledim ve Hakk subhānehu ve taᶜālā onu benden izhāb etti."

[وفي الخبر إن للوضوء شيطاناً يقال له الولهان فاستعيذوا بالله منه ولا يمحو وسوسة الشيطان من القلب إلا ذكر ما سوى ما يوسوس به لأنه اذا خطر في القلب ذكر شيء انعدم منه ما كان فيه من قبل ولكن كل شيء سوى الله تعالى وسوى ما يتعلق به فيجوز ايضا ان يكون مجالا للشيطان وذكر الله هو الذي يؤمن من جانبه ويعلم انه ليس للشيطان فيه مجال ولا يعالج الشيء إلا بضده وضد جميع وساوس الشيطان ذكر الله بالاستعاذة والتبري عن الحول والقوة وهو معنى قولك "اعوذ بالله بالشيطان الرجيم ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم" وذلك لا يقدر عليه الا المتقون الغالب عليهم ذكر الله تعالى وانما الشيطان يطوف عليهم في اوقات الفلتات على سبيل الخلسة قال الله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾]

98 "Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?"Cāsiye, 45/23.

99 Bkz. *Feyzu'l-Kadīr*, 1/314, no: 516.

Ve dahi haberde gelmiş ki "Ābdest için bir şeytān vardır, ona el-Velhān denilir, siz ondan Allāh ile istiᶜāze ediniz." Kalbden şeytānın vesvesesini mahv eden ancak onun vesvesesinin mā-sivāsı olan zikrdir, başka şeyᵓ onu mahv edemez, zīrā kalbe dīger bir şeyᵓin zikri hutūr eylerse ondan akdemce ona hutūr etmiş olan hātıra münᶜadime olur velākin eger Zāt-ı Zü'l-Celāl'in zikri ve ona müteᶜallik olan şeyᵓ olmazsa o nesnede dahi yine mecāl-i şeytān olmak cāizdir, ammā zikrullāh olursa onda şeytān-ı laᶜnīnin mecāli olmaz yaᶜnī onun cenābını müᵓtemin olup içinde şeytānın mecāli olmaz. Her bir ᶜillet zıddı ile muᶜālece olunur, zıddının gayrısı ile muᶜālece olunmaz ve cemīᶜ-i vesāvisin zıddı ancak Allāh'ın zikridir yaᶜnī istiᶜāze ve teberrī-i havl ü kuvvetle o dāᵓ-i vesvese muᶜālece olunur ki "أَعُوذُ بِاللَّهِ بِالشَّيْطَانِ الرَّجِيم وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيم" kavliyle o dāᵓı müdāvāt edip zikrullāh ile vesvese-i şeytāniyyeyi mahv edesin, bununla vesvese mahv olunur. Müttakīlerden gayrı buna bir kimse muktedir olmaz, ancak zikrullāh onlara gālib gelen zümre-i etkıyā buna muktedirlerdir, şeytān ancak feletāt vaktinde ᶜalā-sebīli'l-hulse onlara tavāf [49] eder. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾[100] bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın iki yüzüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki Allāhu taᶜālādan korkarlar ve şirk ve meᶜāsīden sakınırlar, onlara şeytāndan bir vesvese dokunsa Allāhu taᶜālāyı ve ᶜazābını fikr ederler, doğru yolu görüp vesvese-i şeytānı defᶜ ederler."

[وقال مجاهد في معنى قول الله تعالى ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾ قال هو منبسط على القلب فإذا ذكر الله تعالى خنس وانقبض وإذا غفل انبسط على قلبه فالتطارد بين ذكر الله تعالى ووسوسة الشيطان كالتطارد بين النور والظلام وبين الليل والنهار ولتضادهما قال الله تعالى ﴿اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ﴾ وقال أنس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الشيطان واضع خرطومه على

100 "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Aᶜrāf, 7/201.

قلب ابن آدم فإن هو ذكر الله تعالى خنس وإن نسي الله تعالى التقم قلبه''[101] وقال ابن وضاح في حديث ذكره ''إذا بلغ الرجل أربعين سنة ولم يتب مسح الشيطان وجهه بيده وقال بأبى وجه من لا يفلح''[

Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde demiş ki tebāreke ve taᶜālānın ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾[102] buyurup vesvāsı hannās ile onun vasf edişi o haysiyyetledir ki vesvās kalb-i insāna münbasıt olup vaktā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerinin zikrini yād ederse gizlenip müteᶜahhir olur ve vesvese etmekten münkabız olup keff-i yed eder ve vaktā ki insān zikrullāhtan gāfil olur, insānın kalbine münbasıt olup vesveseyi bırakır, kaldı ki zikrullāh ile vesvese-i şeytāniyyenin beyninde olan tetārüd nūr ile zalām ve leyl ile nehār beyninde olan tetārüd gibidir, tezādudları hasebiyle Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ﴾[103] Bu āyet sūre-i Mücādele'nin on dokuzuncu āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şeytān onların üzerine galebe edip lisān ve kalblerinde zikrullāhı unutturdu, onlar şeytānın ᶜaskeridir. Āgāh olun ki şeytānın cünūd ve tebābiᶜi naᶜīm-i müᵓebbedi terk ile ᶜazāb-ı muhallede düşmüş ziyānkārlardır." Ve Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعٌ خُرْطُومَهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِنْ ذَكَرَ اللَّهَ خَنَسَ وَإِنْ نَسِيَ اللَّهَ تَعَالَى الْتَقَمَ قَلْبَهُ''[104] ki hulāsa-i meᵓāli: "Tahkīkan şeytān-ı laᶜīn kendi hortumunu ibn-i ādemin kalbi üzerine vazᶜ edicidir. Eger ibn-i ādem, Zāt-ı Zü'l-Celāl'i zikr edip Hudā'yı yād eylerse çekilip gizlenir ve eger zikri ferāmūş edip unutursa kalbini kapıp iltikām eder." Ve dīger bir hadīste İbnu'l-Vaddāh demiş ki eserde gelmiş ki ''إِذَا بَلَغَ الرَّجُلُ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَلَمْ يَتُبْ مَسَحَ الشَّيْطَانُ وَجْهَهُ بِيَدِهِ وَقَالَ

101 *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/286; et-Taberānī, ed-Duᶜā, 521.

102 "De ki: "Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlah'ına sığınırım." Nās, 114/1-6.

103 "Şeytan onları hakimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur." Mücādele, 58/19.

104 *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/286; et-Taberānī, ed-Duᶜā, 521.

بِأَبِي وَجْهٌ مَنْ لَا يُفْلِحُ"[105] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ādem kırk seneye ʿömrü bālig olup da tevbe etmez ise şeytān-ı laʿīn onun yüzünü eli ile silip babam hakkı için bu felāh bulmaz bir yüzdür der."

[وكما أن الشهوات ممتزجة بلحم ابن آدم ودمه فسلطنة الشيطان أيضاً سارية في لحمه ودمه ومحيطة بالقلب من جوانبه ولذلك قال صلى الله عليه وسلم إن الشيطان يجري من ابن آدم مجرى الدم فضيقوا مجاريه بالجوع قال الله تعالى إخباراً عن إبليس ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "إن الشيطان قعد لابن آدم بطرق فقعد له بطريق الإسلام فقال أتسلم وتترك دينك ودين آبائك فعصاه وأسلم ثم قعد له بطريق الهجرة فقال أتهاجر أتدع أرضك وسمائك فعصاه وهاجر هو قعد له بطريق الجهاد فقال أتجاهد وهو تلف النفس والمال فتقاتل فتقتل فتنكح نساؤك ويقسم مالك فعصاه وجاهد" وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "فمن فعل ذلك فمات كان حقا على الله ان يدخله الجنة" فذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم معنى الوسوسة وهي الخواطر التي تخطر للمجاهد انه يقتل وتنكح نساؤه وغير ذلك مما يصرفه عن الجهاد]

Ve ibn-i ādemin şehevātı lahm ve demine mümtezic olduğu gibi şeytānın saltanatı dahi lahm ve deminde sāriye olup cevānibinden kalbe muhittir. Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri iblīs-i laʿīnin sözünü hikāye ve ihbār ederek buyurmuş ki iblīs demiş ki ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ Bu nass-ı celīl sūre-i Aʿrāf'ın on beşinci āyetindendir. Mebdeʾ-i āyet ﴿قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ Ve on altıncı āyeti ﴿ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾[106] nassıdır ilā-āhiri'l-āyet. Bu āyetlerin hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "İblīs çünkü beni rahmetinden tard eyledin, bārī beni ādem için senin sırāt-ı müstakīmin olan dīn-i İslām yoluna oturup vesvese ile onları ıdlāl edeyim sonra önlerinden gelip baʿs ve haşr gibi emr-i āhirette şekk düşüreyim, artlarından gelip onları dünyāya ragbet

---

105 *el-Fevāidu'l-Mecmūʿa*, 251.

106 "Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın." Aʿrāf, 7/17.

ettireyim, sağ taraflarından gelip tāʿatlerine ʿucb ve riyā ilkā edeyim, sol taraflarından gelip kalblerine meʿāsī lezzetini vereyim, sen o benī ādemin çoğunu verdiğin niʿmetlere şākir bulamazsın" dedi. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الشَّيْطَانَ قَعَدَ لِابْنِ آدَمَ بِطُرُقٍ قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ أَتُسْلِمُ وتَتْرُكُ دِينَكَ وَدِينَ آبَائِكَ فَعَصَاهُ وَأَسْلَمَ ثُمَّ قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْهِجْرَةِ فَقَالَ أَتُهَاجِرُ أَتَدَعُ أَرْضَكَ وَسَمَاءَكَ فَعَصَاهُ وَهَاجَرَ هُوَ قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْجِهَادِ أَتُجَاهِدُ وَهُوَ تَلَفُ النَّفْسِ وَالْمَالِ فَتُقَاتِلُ فَتُقْتَلُ فَتُنْكَحُ نساؤك وَيُقْسَمُ مَالُكَ فَعَصَاهُ وَجاهَدَ"[107] ilh. ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan şeytān-ı laʿīn ibn-i ādem için müteʿaddid yollarda oturmuş, evvelā tarīk-i İslām'da ona oturup dedi ki "Sen müslümān olup da kendi dīnini ve ābāʾının dīnini nice terk edersin?" Ve ibn-i ādem ona ʿisyān edip müslim oldu. Sonra ona tarīk-i hicrette oturup dedi ki "Sen kendi arz ve semāʾını terk edip hicret eder misin ve bunları terk edip nice hicret edersin?" Ve bunda dahi ibn-i ādem ona ʿisyān edip muhāceret etti. Sonra cihād yolunda ona oturup dedi ki "Sen cihād edecek misin? Cihād telef-i nefs ü māldır ki kıtāl edip sonra katl olunursun baʿdehu senin zevcen āherden mütezevvice olur ve mālın dahi taksīm olunur!" Ve bunda dahi ona ʿisyān edip mücāhede eyledi." Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَمَاتَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ"[108] Yaʿnī "Kim ki bunu işleyip vefāt ederse yaʿnī şeytāna bu vesveselerinde ʿisyān edip dīn-i İslām ile müşerref ve hilye-i hicretle muhallā olup cihād-ı aʿdā eder de o cihādda vefātı vākiʿ olursa onu cennete dāhil etmeğe Hakk subhānehu ve taʿālā katında vaʿd-i kerīm ve fazl-ı ʿamīmi hasebiyle hakkı olur" yaʿnī ʿafv ve magfiret ve duhūl-i cennete sezā ve müstehakk olur demektir. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz vesvese maʿnāsını zikr edip tafsīlinde mücāhide hutūr eden işbu havātırı zikr etti ki cihādda katl olunup zevcesi dīgerden mütezevvice olması kaziyyesini ve cihāddan insānı sarf eder, umūr ve husūsāt-ı sāireyi zikr ve beyān buyurdu.

[وهذه الخواطر معلومة فإذاً الوسواس معلوم بالمشاهدة وكل خاطر فله سبب ويفتقر إلى اسم يعرفه فاسم سببه الشيطان ولا يتصور أن ينفك عنه آدمي وإنما

107 *el-Metālibu'l-ʿĀliye*, 12/583.

108 *el-Muntekā Min Kitābi't-Tergīb*, 2/367.

يختلفون بعصيانه ومتابعته ولذلك قال عليه السلام ''ما من أحد إلا وله شيطان'' فقد اتضح بهذا النوع من الاستبصار معنى الوسوسة والإلهام [50] والملك والشيطان والتوفيق والخذلان فبعد هذا نظر من ينظر في ذات الشيطان أنه جسم لطيف أو ليس بجسم وإن كان جسماً فكيف يدخل بدن الإنسان ما هو جسم فهذا الآن غير محتاج إليه في علم المعاملة بل مثال الباحث عن هذا مثال من دخلت في ثيابه حية وهو محتاج إلى إزالتها ودفع ضررها فاشتغل بالبحث عن لونها وشكلها وطولها وعرضها وذلك عين الجهل فمصادمة الخواطر الباعثة على الشر قد علمت ودل ذلك على أنه عن سبب لا محالة وعلم أن الداعي إلى الشر المحذور في المستقبل عدو فقد عرف العدو لا محال فينبغي أن يشتغل بمجاهدته]

Ve bu havātır-ı maᶜlūmedir ve bināen ᶜaleyh vesvās dahi müşāhede ile maᶜlūmdur. Ve her bir hātırın birer sebebi vardır ve onu taᶜrīf eder birer isme dahi müftekırdır, sebebinin ismi ise yaᶜnī sebeb-i vesvāsın ismi şeytāndır, bir benī ādem ondan vāreste ve münfekk olmasının imkānı yoktur, ancak onun ᶜisyān ve mütābaᶜatıyla muhtelif olurlar ve onun için ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ شَيْطَانٌ''[109] ki "Bir kimse yoktur ki onun bir şeytānı yoktur." İşte istisbārdan bu nevᶜ ile vesvesenin maᶜnāsı vāzıh oldu ve kezālik şeytān ve melek ve ilhām ve tevfīk ve hizlān maᶜnāları dahi bilindi. Bundan sonra şeytānın zātına nazar edenlerin nazarı ki cism-i latīf midir yoksa cism değildir ve eger cism ise beden-i insāna cism olan şeyᵓ nice dāhil olur bahsi ise imdi ona ᶜilm-i muᶜāmelede bir fakr ve ihtiyāc yoktur, belki bu bahs edicinin misāli o misāldir ki bir kimse onun siyābı altına bir hayye girmiş ola ve kendisi selāmet-i nefsi için onun izāle ve defᶜ-i zararına muhtāc ve muztarr iken onun ihrāc ve izālesine çalışmayıp da onun levn ve şekl ve tūl ve ᶜarz ve heykeli taᶜrīfine müştegıl olmuş ki bu fiᶜl ᶜayn-ı cehālettir. Kaldı ki bu taᶜrīf ve beyān ile şerre bāᶜis olan havātır maᶜlūm oldu ve lā-mahāle o havātır bir sebebden münteşī olduğuna dahi delālet etti ve dahi maᶜlūm oldu ki müstakbelde olan şerr-i mahzūra dāᶜī olan şeyᵓ ᶜadüvv ve düşmandır ve bununla ᶜadüvv dahi lā-mahāle maᶜlūm oldu, gerektir ki onun mücāhedesiyle müştegıl ola.

---

109 *Keşfu'l-Hafā*, 2/227; *Kenzu'l-Ummāl*, 1/253; *Keşfu'l-Estār*, 3/146.

[وقد عرف الله سبحانه عداوته في مواضع كثيرة من كتابه ليؤمن به ويحترز عنه فقال تعالى إن الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدواً إنما يدعو حزبه ليكونوا من أصحاب السعير وقال تعالى ﴿أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾ فينبغي للعبد أن يشتغل بدفع العدو عن نفسه لا بالسؤال عن أصله ونسبه ومسكنه نعم ينبغي أن يسأل عن سلاحه ليدفعه عن نفسه وسلاح الشيطان الهوى والشهوات وذلك كاف للعالمين فأما معرفة ذاته وصفاته وحقيقته نعوذ بالله منه وحقيقة الملائكة فذلك ميدان العارفين المتغلغلين في علوم المكاشفات فلا يحتاج في علم المعاملة إلى معرفته نعم ينبغي أن يعلم أن الخواطر تنقسم إلى ما يعلم قطعاً أنه داع إلى الشر فلا يخفى كونه وسوسة وإلى ما يعلم أنه داع إلى الخير فلا يشك في كونه إلهاماً وإلى ما يتردد فيه فلا يدري أنه من لمة الملك أو من لمة الشيطان فإن من مكايد الشيطان أن يعرض الشر في معرض الخير والتمييز في ذلك غامض وأكثر العباد به يهلكون]

Hālbuki tebāreke ve taᶜālā hazretleri onun yaᶜnī şeytānın ᶜadāvetini kendi kitābında dahi mevāziᶜ-i kesīrede taᶜrīf buyurmuştur tā kim onunla tasdīk olunup şerrinden ihtirāz oluna. Ez-cümle ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ﴾[110] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Fātır'ın altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şeytān sizin için kadīm düşmandır, siz onu düşman ittihāz edip ondan hazer edesiz. Şeytān kendiye tābiᶜ olanları ittibāᶜ-ı hevā ve meyl-i dünyāya daᶜvet eder ki cehennem mülāzımlarından olalar." Ve dīger āyette dahi buyurmuş ki ﴿أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ﴾[111] Bu āyet dahi sūre-i Yāsīn'in altmışıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Küffār cehenneme sürülürken onlara denir ki ey benī ādem, şeytāna itāᶜat etmeyin o size āşikār düşmandır diye size beyān etmedik mi?" Kaldı ki insāna lāyık odur ki ᶜadüvvü nefsinden defᶜi çāresine baka, ne asl ve neseb ve mekānına suᵓāl ede, evet kendi nefsi üzerinden defᶜ etmek için onun silāhı üzerine suᵓāl etmek lāyıktır ve şeytānın silāhı ise hevā

---

110 "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır." Fātır, 35/6.

111 "Ey ademoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?" Yāsīn, 36/60-61.

ve şehevāttır, ʿālime bunların maʿrifeti kāfīdir. Ammā onun zāt ve sıfāt ve hakīkatinin maʿrifeti ise, zīrā ondan Allāh'a sığınırız. Ve melāike hakīkatinin maʿrifeti ise o dahi meydān-ı ʿārifīndir yaʿnī ʿulūm-ı mükāşefede mütegalgıl olan dānişmendānın meydānıdır, ʿilm-i muʿāmelede onun maʿrifetine ihtiyāc olmaz. Evet havātırın katʿiyyen şerre dāʿī ve katʿiyyen hayra dāʿī ve ikisi beyninde mütereddid olan hātırlara münkasım olduğunu bilmek gerektir. Şerre dāʿī olan hātır vesvese olduğu hafī değildir ve hayra dāʿī olan havātır dahi ilhām olduğuna şekk olunmaz, ammā ikisi beyninde mütereddid olup lemme-i melek veyāhūd lemme-i şeytān olduğu bilinmeyen havātırın maʿrifet ve temyīzi güççedir, zīrā maʿriz-i hayrda şerri ʿarz etmek mekāyid-i şeytāniyyedendir, onda ve temyīzi emr-i dakīk u gāmızdır, ekser-i ʿibād onunla hālik olur.

[فإن الشيطان لا يقدر على دعائهم إلى الشر الصريح فيصور الشر بصورة الخير كما يقول للعالم بطريق الوعظ أما تنظر إلى الخلق وهم موتى من الجهل هلكى من الغفلة قد أشرفوا على النار أما لك رحمة على عباد الله تنقذهم من المعاطب بنصحك ووعظك وقد أنعم الله عليك بقلب بصير ولسان ذلق ولهجة مقبولة فكيف تكفر نعمة الله تعالى وتتعرض لسخطه وتسكت عن إشاعة العلم ودعوة الخلق إلى الصراط المستقيم وهو لا يزال يقرر ذلك في نفسه ويستجره بلطيف الحيل إلى أن يشتغل بوعظ الناس ثم يدعوه بعد ذلك إلى أن يتزين لهم ويتصنع بتحسين اللفظ وإظهار الخير ويقول له إن لم تفعل ذلك سقط وقع كلامك من قلوبهم ولم يهتدوا إلى الحق ولا يزال يقرر ذلك عنده وهو في أثنائه يؤكد فيه شوائب الرياء وقبول الخلق ولذة الجاه والتعزز بكثرة الأتباع والعلم والنظر إلى الخلق [51] بعين الاحتقار فيستدرج المسكين بالنصح إلى الهلاك فيتكلم وهو يظن أن قصده الخير وإنما قصده الجاه والقبول فيهلك بسببه وهو يظن أنه عند الله بمكان وهو من الذين قال فيهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ'' وإن الله ليؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر ولذلك روي أن إبليس لعنه الله تمثل لعيسى ابن مريم صلى الله عليه وسلم فقال له قل لا إله إلا الله فقال كلمة حق ولا أقولها بقولك لأن له أيضاً تحت الخير تلبيسات وتلبيسات الشيطان من هذا الجنس لا تتناهى وبها يهلك العلماء والعباد والزهاد والفقراء والأغنياء وأصناف الخلق ممن يكرهون ظاهر الشر ولا يرضون لأنفسهم الخوض في المعاصي المكشوفة وسنذكر جملة من مكايد الشيطان في كتاب الغرور في آخر هذا الربع ولعلنا إن أمهل الزمان

صنفنا فيه كتاباً على الخصوص نسميه تلبيس إبليس فإنه قد انتشر الآن تلبيسه في البلاد والعباد لا سيما في المذاهب والاعتقادات حتى لم يبق من الخيرات إلا رسمها كل ذلك إذعاناً لتلبيسات الشيطان ومكايده فحق على العبد أن يقف عند كل هم يخطر له ليعلم أنه من لمة الملك أو من لمة الشيطان وأن يمعن النظر فيه بعين البصيرة لا بهوى من الطبع ولا يطلع عليه إلا بنور التقوى والبصيرة وغزارة العلم كما قال تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ أي رجعوا إلى نور العلم فإذا هم مبصرون أي ينكشف لهم الإشكال]

Zīrā şeytān-ı laʿīn ʿibādullāhı şerr-i sarīha daʿvet etmeğe muktedir değildir ve bu cihetle şerri hayr sūretinde tasvīr eder, nitekim ʿālim ādeme vaʿz ve nasīhat tarīkiyle der ki "Sen halka nazar etmez misin ki cehl ve nādānīden mevtādır ve gafletten hāliklerdir, āteşe müşrif olmuşlar, senin vaʿz ve nushunla onları mehāliklerden kurtarmak için senin ʿibādullāh üzerine merhametin yok mudur o hāl ile ki Cenāb-ı Hakk senin üzerine bir kalb-i basīr ve lisān-ı fasīh ve kelām-ı makbūl ile inʿām etmiş, sen nice niʿmetullāhı küfrān edersin ve sahtına sen kendini nice müteʿarrız olursun ki ʿilmin işāʿasından ve sırāt-ı müstakīme halkı daʿvet etmekten sākit ve hāmūş olursun?" Ve bu sūretle onu nefsinde takrīr etmekten zāil olmaz tā ki letāyifü'l-hiyel ile onu nāsın vaʿzı ile müştegıl eder ve ondan sonra onlara mütezeyyin olmağa onu daʿvet eder ve ʿāleme tahsīn-i lafz ve izhār-ı hayr ile onu mütesannıʿ eyler, ona der ki "Eger sen bunu etmedinse kalblerinden senin sözün teʾsīri sākıt olur, tarīk-i hakka halk mühtedī olamazlar." Ve bunu onun ʿindinde takrīr etmekten zāil olmaz ve esnāsında şevāib-i riyāyı teʾkīd eder durur ve kabūl-i halk ve lezzet-i cāh ve kesret-i etbā u ʿilm ile taʿazzüz etmek emel ve ārzūsunu dahi zamīrinde tahkīm eder tā ki ʿayn-ı ihtikār ile halka bakar ve o vechle bi'l-istidrāc miskīni nush ile helāka müstedric eyler. Ve o bīçāre bu hevā ve heves ile tekellüm eder ve maksad-ı hayr olduğunu zann eder hālbuki onun kasdı cāh ve kabūl-i halk olup o sebeble hālik olur, maʿa-hāzā kendisi zuʿm eder ki Allāhu taʿālānın katında makbūl olup bir mekāna vāsıl olmuş hālbuki kendisi o kimselerden olmuş ki şeʾnlerinde ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هَـذَا الدِّينَ

[112]"بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ" Yaᶜnī ᶜale't-tahkīk Zāt-ı Zü'l-Celāl bu dīni hallākları olmayan bir kavm ile teᵓyīd eder." Ve tahkīkan bu dīn-i mübīni recül-i fācir ile teᵓyīd eder ve onun için mervī olmuş ki iblīs-i laᶜīn bir gün ᶜĪsā b. Meryem ᶜaleyhi's-selāma mütemessil olup demiş ki "Sen lā ilāhe illallāh de." Ve Hazret-i ᶜĪsā: "Bu bir kelime-i hakktır, lākin ben senin sözünle onu söylemem." Çünkü hayrın altında onun birtakım telbīsātı vardır, zīrā şeytānın bu cins telbīsātı vardır ki onun bir son ve pāyānı yoktur. ᶜUlemā ve ᶜubbād ve zühhād ve fukarā ve agniyā ile zāhiren şerri kerāhet edip kendi nefslerine meᶜāsī-i mekşūfede havz etmeğe rāzī olmayan sunūf-ı halk onunla hālik olurlar. Bu rubᶜun āhirinde gurūr kitābında mekāyid-i şeytāndan bir cümleyi zikr edeceğiz ve eger zamān bize mühlet verirse ola ki ᶜale'l-husūs onda bir kitābı tasnīf edip telbīs-i iblīs ismi ile onu tesmiye ederiz, zīrā onun telbīsi işbu zamānda bilād ve ᶜibād içinde münteşir olmuştur, lā-siyyemā mezāhib ve iᶜtikādātta tā ki hayrāttan resmi mā-ᶜadāsında bir şeyᵓ kalmamıştır. Ve bu fenālığın topu şeytānın telbīsāt ve mekīdātına itāᶜat ve izᶜāndandır, kaldı ki ādeme vācib ve hakk odur ki kalbine hutūr eden her bir hemmin ᶜindinde durup tevakkuf ede tā ki lemme-i melek veyāhūd lemme-i şeytān olduğunu bilip temyīz ede ve ᶜayn-ı basīret ile ona imᶜān-ı nazar ede yaᶜnī tabᶜdan bir hevā ile ona bakmaya, zīrā nūr-ı takvā ve basīret ve kesret-i ᶜilmin gayrısıyla ona muttaliᶜ olamaz, ancak kesret-i ᶜilm ü ᶜirfān ve nūr-ı takvā vü basīret ile onu fark ve temyīz eder, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾[113] Yaᶜnī "Şunlar ki Allāhu taᶜālādan korkarlar ve şirk ve meᶜāsīden sakınırlar, onlara şeytāndan vesvese dokunsa tezekkür ederler yaᶜnī nūr-ı ᶜilme mürācaᶜat ederler ve o vaktte doğru yolu görüp mütebassır olurlar" yaᶜnī onlara işkāl münkeşif olur demektir.

---

112 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/97, no:132; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/268, no:1948; 3/142, no:2737; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/13, 6/262; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*; 1/494, no:778.

113 "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Aᶜrāf, 7/201.

[فأما من لم يرض نفسه بالتقوى فيميل طبعه إلى الإذعان بتلبيسه بمتابعة الهوى فيكثر فيه غلطه ويتعجل فيه هلاكه وهو لا يشعر وفي مثلهم قال سبحانه وتعالى ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ قيل هي أعمال ظنوها حسنات فإذا هي سيئات وأغمض أنواع علوم المعاملة الوقوف على خدع النفس ومكايد الشيطان وذلك فرض عين على كل عبد وقد أهمله الخلق واشتغلوا بعلوم تستجر إليهم الوسواس وتسلط عليهم الشيطان وتنسيهم عداوته وطريق الاحتراز عنه ولا ينجى من كثرة الوسواس إلا سد أبواب الخواطر وأبوابها الحواس الخمس وأبوابها من داخل الشهوات وعلائق الدنيا والخلوة في بيت مظلم تسد باب الحواس والتجرد عن الأهل والمال يقلل مداخل الوسواس من الباطن ويبقى مع ذلك مداخل باطنة في التخيلات الجارية في القلب وذلك لا يدفع إلا بشغل القلب بذكر الله تعالى ثم أنه لا يزال يجاذب القلب وينازعه ويلهيه عن ذكر الله تعالى فلا بد من مجاهدته وهذه مجاهدة لا آخر لها إلا الموت إذ لا يتخلص [52] أحد من الشيطان ما دام حياً نعم قد يقوى بحيث لا ينقاد له ويدفع عن نفسه شره بالجهاد ولكن لا يستغنى قط عن الجهاد والمدافعة ما دام الدم يجري في بدنه فإذا ما دام حياً فأبواب الشيطان مفتوحة إلى قلبه لا تنغلق وهي الشهوة والغضب والحسد والطمع والشره وغيرها كما سيأتي شرحها ومهما كان الباب مفتوحاً والعدو غير غافل لم يدفع إلا بالحراسة والمجاهدة]

Ve o ki kendi nefsini takvā ve mücāhede ile riyāzet ettirmez, iblīsin telbīsi ile onun mütābaʿasına tabʿı meyl eder, onda galatı çok olur ve helāki dahi onda müteʿaccil olur o hāl ile ki kendisi onu bilmez ve helāk ve galatına vākıf ve hālinden āgāhı olmaz. Bu gibi ādemlerin şeʾninde Hakk subhānehu ve taʿālā buyurmuş ki ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾[114] Bu nass-ı ʿālī Zümer sūresinin kırk dördüncü āyetindendir. O āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki: "Eger yeryüzünde olan eşyānın cemʿi ve onunla onun misli dahi kāfirlerin olsa kıyāmette şiddet-i ʿazābdan halāsları için onları fedā ederlerdi lākin kabūl olunmaz. Dünyāda zann ve hisāblarında olmayan ʿazāb onlara zāhir olur." Musannif-i merhūm bu nassın teʾvīlinde der ki rūz-i kıyāmette onlara zāhir olan şeyʾ için denilmiş ki o zāhir olan şeyʾ onların dünyāda olan

114 "Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkmıştır." Zümer, 39/47.

aᶜmālleridir ki onu hasenāt zann ederlerdi ve zannları gibi çıkmadı, seyyiᵓe çıktı. Ve ᶜulūm-ı muᶜāmelenin en ziyāde gāmızı ve dakīki nefsin hudᶜaları ve şeytānın mekāyidlerini bilip ona vākıf olmaktır. Bunları bilmek ve anlamak farz-ı ᶜayndır ki her bir ferde farzdır ve halk ise onu ihmāl edip onlara vesveseyi çeker ve şeytānı taslīt eder ve onun ᶜadāvetini unutturup tarīk-i ihtirāzı nisyān ettirir birtakım ᶜulūm ile müştegıl oldu. Ve kesret-i vesvāstan necāt veren ancak ebvāb-ı havātırın sedd ve bendidir. Ve ebvāb-ı havātır havāss-ı hamsedir ve dāhil-i kalbden ebvābı şehevāt ve ᶜalāyık-ı dünyādır. Karanlık ve muzlim hānede halvet etmek ebvāb-ı havāssı sedd eder ve ehl ve māldan tecerrüd etmek dahi bātından medāhil-i vesvāsı taklīl eder velākin onunla birtakım medāhil-i bātıne bākī kalır ki kalbde cārī olan tahayyülāt-ı bātınedir, zikrullāhın gayrısıyla o medāhil-i bātıne mündefiᶜ olmaz ancak zikrullāha iştigāl ile o tahayyülāt-ı cāriye mündefiᶜ olur, sonra o hayāl ile kalbi mücāzebe ve onunla münāzaᶜa etmek ve zikrullāhtan gāfil ve mütelehhī eylemekten zāil olmaz ve böyle olunca dāimā onun mücāhedesi lābüddür. Ölümden gayrı bu mücāhedeye bir pāyān ve müntehā ve āhir yoktur, çünkü hayātta durdukça bir kimse şeytāndan mütehallıs olmaz ve vesveseden kurtulmaz. Evet olur ki insān mütekavvī olur da o haysiyyetle ki ona münkād olmaz ve cihād ile nefsi üzerinden şerrini defᶜ eder velākin bedeninde onun kanı cārī oldukça cihāddan aslā müstagnī olamaz, zīrā zinde ve hayy durdukça kalbine şeytānın kapıları küşāde ve açıktırlar, o kapılar bağlanmazlar, onlar şehvet ve gazab ve hased ve tamaᶜ ve şereh ve sāir ahlāk-ı makdūhadır, nitekim şerhi gelecektir. Ve kaçan ki kapı açık ve düşman gayr-ı gāfildir, artık hirāset ve mücāhededen gayrı dīgeri bir şeyᵓ ile müdāfaᶜa olmaz.

[قال رجل للحسن يا أبا سعيد أينام الشيطان فتبسم وقال لو نام لاسترحنا فإذا لا خلاص للمؤمن منه نعم له سبيل إلى دفعه وتضعيف قوته قال صلى الله عليه وسلم إن المؤمن ينضى شيطانه كما ينضى أحدكم بعيره في سفره'' وقال ابن مسعود ''شيطان المؤمن مهزول'' وقال قيس بن الحجاج قال لي شيطاني دخلت فيك وأنا مثل الجزور وأنا الآن مثل العصفور قلت ولم ذاك قال تذيبني بذكر الله تعالى فأهل التقوى لا يتعذر عليهم سد أبواب الشيطان وحفظها بالحراسة أعني الأبواب

الظاهرة والطرق الجلية التي تفضي إلى المعاصي الظاهرة وإنما يتعثرون في طرقه الغامضة فإنهم لا يهتدون إليها فيحرسونها كما أشرنا إليه في غرور العلماء والوعاظ والمشكل أن الأبواب المفتوحة إلى القلب للشيطان كثيرة وباب الملائكة باب واحد وقد التبس ذلك الباب الواحد بهذه الأبواب الكثيرة فالعبد فيها كالمسافر الذي يبقى في بادية كثيرة الطرق غامضة المسالك في ليلة مظلمة فلا يكاد يعلم الطريق إلا بعين بصيرة وطلوع شمس مشرقة والعين البصيرة ههنا هي القلب المصفى بالتقوى والشمس المشرقة هو العلم الغزير المستفاد من كتاب الله تعالى وسنة رسوله صلى الله عليه وسلم فيما يهتدي إلى غوامض طرقه وإلا فطرقه كثيرة وغامضة]

Bir ādem, Hasen-i Basrī'ye demiş ki "Yā Ebā Saᶜīd, şeytān uyur mu?" Hasen gülüp demiş ki "Uyumuş olaydı biz müsterīh olurduk." Kaldı ki ondan müʾminin halāsı yoktur. Evet onun defᶜine ve kuvvetinin tazᶜīfine müʾminin sebīli vardır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْمُؤْمِنَ يُنْضِي شَيَاطِينَهُ كَمَا يُنْضِي أَحَدُكُمْ بَعِيرَهُ فِي السَّفَرِ"[115] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan seferinde devesini zaᶜīf ve zebūn eder gibi merd-i müʾmin kendi şeytānını zaᶜīf ve zebūn eder." Ve İbn Mesᶜūd demiş ki "شَيْطَانُ الْمُؤْمِنِ مَهْزُولٌ"[116] Yaᶜnī "Müʾminin şeytānı zebūndur." Ve Kays b. el-Haccāc demiş ki "Benim şeytānım bana dedi ki "Ben sana girip dāhil olduğum vaktte cezūr gibi idim yaᶜnī boğazlanacak bir semiz deve gibi idim, imdi serçe gibiyim." İbnu'l-Haccāc der ki ona dedim ki "Yā niçin böyle oldun?" Ve o dahi: "Sen beni zikrullāh ile erittirirsin" dedi. Mā-hasal ehl-i takvāya ebvāb-ı şeytānın seddi müteᶜazzir olmaz ve hirāset ile onların hıfzı güç ve ᶜasīr olmaz yaᶜnī meᶜāsī-i zāhireye müfdī olan turuk-ı celiyye ve ebvāb-ı zāhirenin seddi müttakī ādemlere müteᶜazzir değildir, ancak turuk-ı gāmızasından ayakları müteᶜassir olurlar, zīrā onu bilemezler tā ki onu hirāset ederler, nitekim gurūr-ı ᶜulemā ve vāᶜizlerde onu zikr edip işāret ettik. Müşkil odur ki şeytān için kalbe meftūh olan ebvāb çokturlar ve melāikeye meftūh olan kapı yalnız bir kapıdır, o dahi ebvāb-ı kesīre ile mültebis olmuştur. Kaldı ki ᶜabd bunda o müsāfire benzer ki bādiyede turu-

---

115 *Musnedu* Ahmed, 14/504.

116 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 8/25.

ku çok bir mefāzeye uğramış ve turukun mesāliki gāmız yollar olup zamānı dahi karanlıkça bulunmuş [53] nice o kimse ki ᶜayn-ı mubsıra ve şems-i müşrika olmayınca ondan kendi yolunu bilmeğe muktedir olmaz, işte sālik-i rāh-ı āhiret dahi şeyātīn kapılarından melāikenin kapısını ᶜayn-ı mubsıra ve şems-i müşrika olmayınca bulamaz. Ve ᶜayn-ı basīret burada takvā ile musaffā olan gönüldür ve şems-i müşrika kitāb ve sünnetten müstefād olan ᶜilm-i garīzdir yaᶜnī bu kapının maᶜrifetine ancak takvā ile musaffā olan gönül görür, o dahi kitābullāh ve sünnet-i peygāmberīden gavāmız-ı tarīkate delālet eden ᶜulūmdan istifāde olunan ᶜilmin şems-i müşrikasının vücūdunda görür, yoksa onun turuku çokturlar ve gāmızlardır.

[قال عبد الله بن مسعود رضي الله عنه خط لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً خطا وقال هذا سبيل الله ثم خط خطوطاً عن يمين الخط وعن شماله ثم قال هذه سبل على كل سبيل منها شيطان يدعو إليه ثم تلا ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ﴾ لتلك الخطوط فبين صلى الله عليه وسلم كثرة طرقه وقد ذكرنا مثالاً للطريق الغامض من طرقه وهو الذي يخدع به العلماء والعباد المالكين لشهواتهم الكافين عن المعاصي الظاهرة فلنذكر مثالاً لطريقه الواضح الذي لا يخفى إلا أن يضطر الآدمي إلى سلوكه وذلك كما روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال كان راهب في بني إسرائيل فعمد الشيطان إلى جارية فخنقها وألقى في قلوب أهلها أن دواءها عند الراهب فأتوا بها إليه فأبى أن يقبلها فلم يزالوا به حتى قبلها فلما كانت عنده ليعالجها أتاه الشيطان فزين له مقاربتها ولم يزل به حتى واقعها فحملت منه فوسوس إليه وقال الآن تفتضح يأتيك أهلها فاقتلها فإن سألوك فقل ماتت فقتلها ودفنها فأتي الشيطان أهلها فوسوس إليهم وألقى في قلوبهم أنه أحبلها ثم قتلها ودفنها فأتاه أهلها فسألوه عنها فقال ماتت فأخذوه ليقتلوه بها فأتاه الشيطان فقال أنا الذي خنقتها وأنا الذي ألقيت في قلوب أهلها فأطعني تنج وأخلصك منهم قال بماذا قال اسجد لي سجدتين فسجد له سجدتين فقال له الشيطان إني بريء منك فهو الذي قال الله تعالى فيه ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ فانظر الآن إلى حيله واضطراره الراهب إلى هذه الكبائر وكل ذلك لطاعته له في قبول الجارية للمعالجة وهو أمر هين وربما يظن صاحبه أنه خير وحسنة فيحسن ذلك في قلبه بخفي الهوى فيقدم عليه كالراغب في الخير فيخرج الأمر بعد ذلك عن اختياره ويجره البعض إلى البعض

بحيث لا يجد محيصا فنعوذ بالله من تضييع أوائل الأمور وإليه الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم ''مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ'']

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki bir gün ᶜaleyhi's-selām efendimiz bir hatt çekip yaᶜnī bir çizgi çekti, "Bu Allāh'ın sebīli gibidir" dedi, sonra o hattın sağ ve sol cāniblerinde dahi çend çizgi çizdi yaᶜnī [bir]kaç hatt çekti, "Bunlar dahi yollar gibidirler" buyurdu ve "Her bir yolun üstünde birer şeytān vardır ona daᶜvet eder" dedikten sonra ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ﴾[117] āyet-i kerīmesini okudu. Bu āyet sūre-i Enᶜām'ın yüz elli üçüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "İşbu iki āyette olan beyān-ı şerīᶜat rehber-i cennet olarak benim sırāt-ı müstakīmimdir, ona tābiᶜ olun, perākende yollarda ve edyān-ı muhtelifeye ittibāᶜ etmeyin ki o yollar sizi rāh-ı hakktan tefrīk ve dūr eder. Allāhu taᶜālā size bu emr olunanlara ittibāᶜ ile hükm eyledi, tā ki dalāletten ittikā edesiz." İttibāᶜı menhiyyün ᶜanh olan sübül o hutūta benzetip bu temsīl ile turukun kesretini beyān buyurmuş. Tarīk-i gāmız için fī-mā sebak biz bir misāl īrād edip zikr ettik ki onunla ᶜulemā ile şehvetlerine mālik ve meᶜāsī-i zāhireden muhteriz ve mütecennib olan gürūh-ı ᶜibādı hudᶜa eder, imdi muztarr olmadıkça onun sülūku mahfī olmayan tarīk-i vāzıh için bir misāli īrād edelim. Şöyle ki o misāl Nebī-i zī-şān üzerine mervī olan kıssada mezkūr olan kaziyyedir, efendimiz buyurmuş ki ''كان راهب في بني إسرائيل فعمد الشيطان إلى جارية فخنقها وألقى في قلوب أهلها أن دواءها عند الراهب فأتوا بها إليه فأبى أن يقبلها فلم يزالوا به حتى قبلها فلما كانت عنده ليعالجها أتاه الشيطان فزين له مقاربتها ولم يزل به حتى واقعها فحملت منه فوسوس إليه وقال الآن تفتضح يأتيك أهلها فاقتلها فإن سألوك فقل ماتت فقتلها ودفنها فأتي الشيطان أهلها فوسوس إليهم وألقى في قلوبهم أنه أحبلها ثم قتلها ودفنها فأتاه أهلها فسألوه عنها فقال ماتت فأخذوه ليقتلوه بها فأتاه الشيطان فقال أنا الذي خنقتها وأنا الذي ألقيت في قلوب أهلها فأطعني تنج وأخلصك منهم قال بماذا قال اسجد لي سجدتين فسجد له سجدتين فقال له الشيطان إني بريء منك'' ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Benī İsrāʾīl'de bir rāhib var imiş, onun zamānında şeytān-ı laᶜīn gidip bir kız çocuğu boğmuş sonra ahālīsinin gönüllerine

117 "İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın." Enām, 6/153.

ilkā edip onun ᶜilāc ve dermānı o rāhibin ᶜindindedir demiş. Ve çün onu o rāhibe getirdiler, evvel-i emrde onun kabūlünden egerçi rāhib ibā ve imtināᶜ ettiyse de lākin ahālīsi onu kabūl ettirmedikçe ondan zāil olmadılar. Ve muᶜālece için rāhib cāriyeyi kabūl edince şeytān gelip gözünde kurbünü tezyīn ve tahsīn etmekten zāil olmadı tā ki onunla muvākaᶜa etti ve kız ondan gebe kalıp hāmile oldu. Şeytān bir dahi ona gelip vesvese etti ki "İmdi sen rüsvāy olacaksın, onun ehl ve akrabāsı gelip senin bu fiᶜline vākıf olacaklardır, bārī sen onu öldürüp defn eyle, ahālīsi gelip onu suʾāl ederlerse öldü diye haber ver" diye telkīn ve rāhib dahi bunu işleyince şeytān kızın ehl ve akrabāsına gidip kaziyyeyi haber verdi, yaᶜnī rāhib kızı gebe ettikten sonra onu katl edip defn etmiş diye hikāye ve ihbār ve ahālīsi rāhibe gelip onu suʾāl ve o dahi öldü diye cevāb verince ahālīsi rāhibi alıp katl edecek olduklarında şeytān rāhibe gelip dedi ki "Bunu hanık eden benim ve müdāvātı için senin yanına celb etmeleri husūsu onun ahālīsi kalbine ilkā eden benim, sen bana itāᶜat eyle de necāt bulasın." Ve rāhib: "Ne ile sana itāᶜat edeyim?" dedikte, şeytān: "Bana iki secdeyi sücūd eyle" diye emr ve rāhib dahi onu edince şeytān: "Ben senden berīyim!" diye savuşup gitti. Ve o kaziyyedir ki tebāreke ve taᶜālā onu kelāmında ihbār ile temsīl edip buyurmuş ki ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾[118] Bu āyet sūre-i Haşr'ın on altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Münāfıkların yehūdīlere sizinle hurūc ve kıtālde berāber oluruz igvāları şeytānın misāli gibidir ki o insāna kāfir ol diye igvā eder, insān onun igvāsıyla kāfir oldukta o, insāna ben senden teberrī ettim, ben rabbü'l-ᶜālemīn olan Allāhu taᶜālādan korkarım der" gūyā cehennemde onunla berāber olmayayım diye. Kaldı ki sen imdi nazar edip gör ki rāhibe ne hīle ve ıztırāra düşürdü, tā ki bu kebāyire mürtekib ettirdi. Ve bunun cemīᶜisi ancak onun muᶜāleceye cāriyenin kabūl edişinin emri itāᶜatindendir ki o emr kolay ve āsān bir emr görünür, belki sāhibi zann eder ki bir emr-i hayrdır ve hasenedir ve hafī hevā ile onu

118 "Münafıkların durumu ise tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkār et" der; insan inkār edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben ālemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" der. " Haşr, 59/16.

kalbinde tahsīn edip de hayra rāgıb gibi ona [54] ikdām eder, ammā baᶜdehu o emr onun yed-i iktidār ve ihtiyārından çıkar da o nesne birbirini çeker tā ki ondan onun bir kaçacak yeri kalmaz, artık evāil-i evāmirin tazyīᶜinden biz Allāh'a sığınıp taᶜavvüz ederiz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ"[119] buyurduğu hadīs-i şerīfin müfādı buna işārettir, yaᶜnī "Hımānın etrāfında dolaşan onun içine düşmekten yakındır."

Beyānu Tafsīli Medāhili'ş-Şeytāni İle'l-Kalbi

[بيان تفصيل مداخل الشيطان إلى القلب]

[اعلم أن مثال القلب مثال حصن والشيطان عدو يريد أن يدخل الحصن فيملكه ويستولي عليه ولا يقدر على حفظ الحصن من العدو إلا بحراسة أبواب الحصن ومداخله ومواضع ثلمه ولا يقدر على حراسة أبوابه من لا يدري أبوابه فحماية القلب عن وسواس الشيطان واجبة وهو فرض عين على كل عبد مكلف وما لا يتوصل إلى الواجب إلا به فهو أيضاً واجب ولا يتوصل إلى دفع الشيطان إلا بمعرفة مداخله فصارت معرفة مداخله واجبة ومداخل الشيطان وأبوابه صفات العبد وهي كثيرة ولكنا نشير إلى الأبواب العظيمة الجارية مجرى الدروب التي لا تضيق عن كثرة جنود الشيطان]

Ve kalbe medāhil-i şeytān tafsīlinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki kalbin misāli hısnın misālidir ve şeytān ᶜadüvvdür, onu zabt ve temellük ve üzerine istīlā etmek için hısna girmek ister ve hısnın ve medāhil ve gedik yerlerini hıfz ve hirāset etmedikçe ādem ᶜadüvvden o hısnın muhāfazasına muktedir olamaz ve ebvāb ve medāhil ve gedik yerlerini bilmeyen kimse dahi onların hıfz ve hirāsetlerine muktedir olamaz. Ve maᶜlūmdur ki vesāvis-i şeytāndan kalbin himāyesi vācibdir ve her bir ᶜabd-i mükellefin üzerine farz-ı ᶜayndır. Ve o vācibe onun başkasıyla tevassul etmek mümkin değildir ki vācibin vusūlü ancak onun vāsıtasıyla olur, o dahi o vācib gibi vācib olur. Ve medāhilini bilmedikçe şeytānın defᶜine mütevassıl olmak çāresi olmayınca artık

---

119 Bkz. Buhārī, 1/20; 3/53; Müslim, Musākāt 20, 3/1219.

defʿi gibi onun medāhilini bilmek dahi vācib oldu. Ve şeytānın medāhil ve ebvābı ise ʿabdin sıfātıdır ve o dahi çoktur velākin biz cünūd-ı şeytānın kesretinden dar olmayan sokak mesābesinde olup mecrāsında cārī olan ebvāb-ı ʿazīmesine işāret edelim.

[فمن أبوابه العظيمة الغضب والشهوة فإن الغضب هو غول العقل وإذا ضعف جند العقل هجم جند الشيطان ومهما غضب الإنسان لعب الشيطان به كما يلعب الصبي بالكرة فقد روي أن موسى عليه السلام لقيه إبليس فقال له يا موسى أنت الذي اصطفاك الله برسالته وكلمك تكليما وأنا خلق من خلق الله أذنبت وأريد أن أتوب فاشفع لي إلى ربي أن يتوب علي فقال موسى نعم فلما صعد موسى الجبل وكلم ربه عز وجل وأراد النزول قال له ربه ''أد الأمانة'' فقال موسى ''يا رب عبدك إبليس يريد أن تتوب عليه'' فأوحى الله تعالى إلى موسى ''يا موسى قد قضيت حاجتك مرة أن يسجد لقبر آدم حتى يتاب عليه'' فلقي موسى إبليس فقال له ''قد قضيت حاجتك أمرت أن تسجد لقبر آدم حتى يتاب عليك'' فغضب واستكبر وقال لم أسجد له حياً أسجد له ميتاً ثم قال له يا موسى إن لك علي حقاً بما شفعت لي إلى ربك فاذكرني عند ثلاث لا أهلكك فيهن اذكرني حين تغضب فإن روحي في قلبك وعيني في عينك وأجري منك مجرى الدم اذكرني إذا غضبت فإنه إذا غضب الإنسان نفخت فيه أنفه فما يدري ما يصنع واذكرني حين تلقى الزحف فإني آتي ابن آدم حين يلقى الزحف فأذكره زوجته وولده وأهله حتى يولى وإياك أن تجلس إلى امرأة ليست بذات محرم فإني رسولها إليك ورسولك إليها فلا أزال حتى أفتنك بها وأفتنها بك فقد أشار بهذا إلى الشهوة والغضب والحرص فإن الفرار من الزحف حرص على الدنيا وامتناعه من السجود لآدم ميتاً هو الحسد وهو أعظم مداخله وقد ذكر أن بعض الأولياء قال لإبليس أرني كيف تغلب ابن آدم فقال آخذه عند الغضب وعند الهوى فقد حكي أن إبليس ظهر لراهب فقال له الراهب أي أخلاق بني آدم أعون لك قال الحدة فإن العبد إذا كان حديداً قلبناه كما يقلب الصبيان الكرة وقيل إن الشيطان يقول كيف يغلبني ابن آدم وإذا رضي جئت حتى أكون في قلبه وإذا غضب طرت حتى أكون في رأسه]

Ez-cümle ebvāb-ı ʿazīmesinden gazab ve şehvettir ki gazab ʿaklın gūlüdur yaʿnī mehlekidir. "Gūl" lügatte bir nevʿ şeyātīne ıtlāk olunur ki sahrā ve beyābānda baʿzen benī ādeme zuhūr edip onu ihlāk eder. Ve nefs-i helāka dahi ıtlāk olunmuştur ki ʿaklın gūlüdür denilirse ʿaklın

mühlikidir demek olur. Ve eger cünd-i ʿakl zaʿīf ve zebūn olur, cünd-i şeytān hücūm eder, insān gazab ettikçe sabī küreye oynadığı gibi şeytān onunla oynar. "Küre" topcağız denilen müdevver ve yuvarlak bir melʿa-bedir. Rivāyet olunmuş ki Mūsā ʿaleyhi's-selāma şeytān-ı laʿīn mülākī olup demiş ki "Yā Mūsā, sen o kimsesin ki Allāhu taʿālā seni kendi risāletine istıfā etmiş ve mükāleme-i ʿaliyye ile seni mükāleme ettirmiş ve ben dahi Allāh'ın mahlūkātından bir halkım, kusūr edip günāhı işle-mişim. El-yevm tevbe ve istigfār etmek isterim, sen benim için Allāhu taʿālānın ʿindinde şefāʿat eyle, tā ki benim üzerime tevbe ede" yaʿnī be-nim tevbemi kabūl edip kusūrumu bağışlaya. Mūsā dahi pek iyi deyip onda şefāʿatini ona vaʿd etti ve çün cebel-i Tūr'a çıkıp rabbisi ile mükā-leme edip cebelden nüzūl etmek istedi, tebāreke ve taʿālā hazretleri ona "أد الأمانة" diye emr ü fermān buyurdu. Ve Mūsā "يا رب عبدك إبليس يريد أن تتوب عليه" diye ʿarz-ı recā ve şefāʿat ettikte Hakk subhānehu ve taʿālā ona vahy edip buyurdu ki "يا موسى قد قضيت حاجتك مرة أن يسجد لقبر آدم حتى يتاب عليه" Yaʿnī "Ey Mūsā, senin şefāʿatin kabūl olunup hācetin revā oldu. Sen ona de ki Ādem ʿaleyhi's-selāmın kabrine secde ede, tā ki onun tev-besi kabūl oluna." Ve çün Mūsā ʿaleyhi's-selām iblīs-i laʿīni görüp ona [55] "قد قضيت حاجتك أمرت أن تسجد لقبر آدم حتى يتاب عليك" Yaʿnī "Senin hācetin revā görüldü, sen kabr-i Ādem'e secde etmeğe meʾmūr oldun tā ki senin tevben makbūle ola" yaʿnī üzerine tevbe etmek için Hakk celle ve ʿalā hazretleri Ādem ʿaleyhi's-selāmın kabrine secde etmek için sana emr etti, var secde eyle, tā ki senin tevben makbūle olsun dedikte İblīs ʿaleyhi'l-laʿne gazab ve istikbār edip dedi ki "Zinde iken ben ona secde etmedim, ölü iken ben ona secde eder miyim!" diye ibā ve tekebbür ve gurūru üzerine ʿinād ve ısrār etti. Sonra Mūsā ʿaleyhi's-selāma dedi ki "Senin rabbine bana şefāʿat etmekle senin bende bir hakkın oldu. Bu hakk için ben sana bir iyilik edeyim, beni üç hālin içinde yād eyle tā ki seni onlarda helāk etmeyeyim ki gazab ettiğin vaktte beni der-hātır eyle, zīrā benim rūhum senin kalbin içindedir ve gözüm dahi senin gö-zündedir, vücūdunda kan mecrāsında cārī olurum, kaldı ki gazab eder isen beni yād eyle çünkü insān gazab ettiği vaktte ben onun burnuna üfürürüm, artık daha ne işlediğini bilmez olur. Ve saf-beste-i muhārebe

olan düşman karşısında dahi beni yād eyle yaᶜnī cihād edip düşmana mukābele ettiğin vaktte dahi beni der-hātır eyle, zīrā o vaktte dahi ben ibn-i ādeme gelip onun zevce ve evlād ve emvālini hātırına getiririm tā ki cihādı terk edip harbden firār ede. Ve dahi zinhār ve zinhār sana mahrem olmayan bir hatun kişi ile oturmayasın, hemīşe nā-mahrem hatun kişinin mücālesesinden sakınıp hazer eyle, zīrā ben sana onun elçisiyim ve ona senin elçisi ve sefīrinim, onu sana ve seni ona meftūn etmedikçe ben sizden zāil olup vazgeçmem" demiş, bununla şehvet ve gazab ve hırsa işāret etmiş, zīrā meydān-ı vegādan terk-i cihād edip gazādan kaçmak dünyāya hırs ve tamaᶜ etmekten neşᵓet eder. Ve ölü iken Ādem ᶜaleyhi's-selāma secde etmekten imtināᶜı hased ve kıskançlıktır, iblīsin aᶜzam-ı medāhili odur, yaᶜnī kıskançlık onun aᶜzam-ı ebvābındandır. Ve dahi zikr olunmuş ki evliyānın birisi iblīse demiş ki "Sen bana göster ki sen nice benī ādeme galebe edersin?" Ve iblīs ona demiş ki "Ben onu gazab ve hevāsı vaktlerinde onu alırım." Hikāyet olunur ki iblīs ᶜaleyhi'l-laᶜne rāhibin birisine zuhūr edip görünmüş ve rāhib ona demiş ki "Benī ādemin hangi ahlākı sana ziyādece muᶜīn ve yāverdir?" O dahi: "Onun hiddeti demi ki ᶜabd hiddetli olursa sıbyān topcağızı çevirip yüzden yüze ve yerden yere taklīb ettikleri gibi biz onu taklīb ederiz" diye irāᵓe-i mesel etmiş. Ve dahi denilip rivāyet olmuş ki şeytān demiş ki "İbn-i ādem bana nice galebe edebilir o hāl ile ki rāzī olduğu vaktte ona gelip kalbinde dururum ve gazab ettiği vaktte uçup tā ki başına hulūl ve ikāmet ederim."

[ومن أبوابه العظيمة الحسد والحرص فمهما كان العبد حريصاً على كل شيء أعماه حرصه وأصمه إذ قال صلى الله عليه وسلم "حبك للشيء يعمي ويصم" ونور البصيرة هو الذي يعرف مداخل الشيطان فإذا غطاء الحسد والحرص لم يبصر فحينئذ يجد الشيطان فرصة فيحسن عند الحريص كل ما يوصله إلى شهوته وإن كان منكراً وفاحشاً فقد روي أن نوحاً عليه السلام لما ركب السفينة حمل فيها من كل زوجين اثنين كما أمره الله تعالى فرأى في السفينة شيخاً لم يعرفه فقال له نوح ما أدخلك فقال دخلت لأصيب قلوب أصحابك فتكون قلوبهم معي وأبدانهم معك فقال له نوح أخرج منها يا عدو الله فإنك لعين فقال له إبليس خمس أهلك بهن الناس وسأحدثك منهم بثلاث ولا أحدثك باثنتين فأوحى الله تعالى إلى نوح أنه لا

حاجة لك بالثلاث فليحدثك بالاثنين فقال له نوح ما الاثنتان فقال هما اللتان لا تكذباني هما اللتان لا تخلفاني بهما أهلك الناس الحرص والحسد فبالحسد لعنت وجعلت شيطاناً رجيماً وأما الحرص فإنه أبيح لآدم الجنة كلها إلا الشجرة فأصبت حاجتي منه بالحرص]

Ve dahi onun ebvāb-ı ʿazīmesinden hased ve hırstır yaʿnī kıskançlık ve āzlıktır, ʿabd her bir şeye harīs oldukça onun hırsı onu kör ve sağır eder çünkü ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "حُبُّكَ لِلشَّيْءِ يُعْمِي وَيُصِمُّ"[120] Yaʿnī "Senin bir şeyᵓe olan hubb ve sevmekliğin körlük ve sağırlık ettirir" yaʿnī seni kör ve sağır eder demektir. Şeytānın medāhili ancak nūr-ı basīret ile bilinir ve çün hırs ve hased onu örtüp kapatır, elbette görmez olur ve o vaktte şeytān-ı laʿīn dahi fırsat bulur, münker ve fāhiş olsa bile onu şehvetine īsāl eden nesneye merd-i harīsin hırsını ona tahsīn eder. Mervīdir ki Nūh ʿaleyhi's-selām sefīneye süvār olduğu vaktte sefīnenin içinde Allāhu taʿālānın emr-i ʿālīsi mūcebince her bir şeyden birer çift alıp haml etmişti ve sefīneye bakınca içinde bir müsinn ve pīr bir şahsı gördü ki onu tanımazdı, o pīre dedi ki "Seni sefīneye idhāl eden nedir?" O dahi senin ashābın kulūbuna isābet etmek için girdim, tā ki onların kulūbu benimle ola ve bedenleri seninle kala" diye cevāb iʿtāsında Nūh dahi: "Yā ʿadüvvallāh, sefīneden çık, zīrā sen melʿūnsun!" diye onu tard etti. O vaktte iblīs ona demiş ki "Bende beş ālet vardır, onlarla ben nāsı helāk ederim, onlardan üç nesne ile sana haber veririm ve ikisini sana söylemem" diye reh-i nushu ona göstermek murād edince, tebāreke ve taʿālā hazretleri Nūh ʿaleyhi's-selāma vahy etti ki "Onun söyleyeceği üç şeye senin ihtiyācın yoktur, sana o iki şeyᵓ ile haber verip söylesin." Ve bināen ʿaleyh Nūh ʿaleyhi's-selām o iki şeyᵓ nedir diye onları şeytāndan suᵓāl ve o dahi: "Onlar o iki nesnelerdir ki beni tekzīb etmezler ve bana muhālefet etmezler, onlarla ben nāsı helāk ederim ki hırs ve haseddirler, zīrā ben hasedle melʿūn olup şeytān-ı racīm oldum ve hırs ise Zāt-ı Zü'l-Celāl ādemi halk edip şecerenin mā-ʿadāsında cennette her ne ki var ise ona ibāha ettikte ben

120 *Umdetu'l-Kārī*, 3/144; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maʿāni't-Teysīr*, 14/34; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maʿāni't-Teysīr*, 4/416.

hırs ile ondan hācetime musīb oldum" yaᶜnī şecereden yemezse ölecek diye onu tahvīf ve o dahi hayāt-ı dünyāviyyesinin hırsı ile şecereden tenāvül edip emre muhālif gittiğinden şeytān-ı laᶜīn ondan murādı hāsıl oldu demek olur.

[ومن أبوابه العظيمة الشبع من الطعام وإن كان حلالاً صافياً فإن الشبع يقوي الشهوات والشهوات أسلحة الشيطان فقد روي أن إبليس ظهر ليحيى بن زكريا عليهما السلام فرأى عليه معاليق من كل شيء فقال له يا إبليس ما هذه المعاليق قال هذه الشهوات التي أصبت بها ابن آدم فقال فهل فيها من شيء قال ربما شبعت فثقلناك عن [56] الصلاة وعن الذكر قال فهل غير ذلك قال لا قال لله على أن لا أملأ بطني من الطعام أبداً فقال له إبليس ولله على أن لا أنصح مسلماً أبداً ويقال في كثرة الأكل ست خصال مذمومة أولها أن يذهب خوف الله من قلبه الثاني أن يذهب رحمة الخلق من قلبه لأنه يظن أنهم كلهم شباع والثالث أنه يثقل عن الطاعة والرابع أنه إذا سمع كلام الحكمة لا يجد له رقة والخامس أنه إذا تكلم بالموعظة والحكمة لا يقع في قلوب الناس والسادس أن يهيج فيه الأمراض]

Ve dahi ebvāb-ı ᶜazīmesinden tokluktur yaᶜnī yemekten tok olmak dahi şeytāna bir ᶜazīm kapıdır velev ki mahz helālden ola, zīrā tokluk şehvetleri kuvvetlendirir ve şehevāt ise şeytānın eslihasıdır. Rivāyet olunmuş ki iblīs ᶜaleyhi mā-yestehıkku Hazret-i Yahyā b. Zekeriyyā ᶜaleyhime's-selāma zāhir olup görünmüş ve onun üstünde her bir şeyden meᶜālīk görmüş. "Meᶜālīk", "miᶜlāk"ın cemᶜidir ve miᶜlāk şol çengele derler ki et gibi ve üzüm gibi ne olur ise ona asarlar. Hazret-i Yahyā ona dedi ki "Ey iblīs, bu ne meᶜālīktir?" O dahi: "Bunlar ibn-i ādemi onunla isābet ettiğim şehevāttır" diye haber vermiş. Ve Yahyā ᶜaleyhi's-selām: "Benim dahi bunlarda bir şeyim var mıdır?" diye suᵓāl ve o dahi: "Ola ki yemekten karnın tok olur da seni namāz kılmak ve zikr etmekten ağırlaştırırız" diye cevāb verdikte, Hazret-i Yahyā: "Bundan gayrı daha bir şeyᵓ var mı?" diye istiknāh ve o dahi "yok" diye onu āgāh edince, Hazret-i Yahyā: "Ben dahi baᶜde-ezīn ebeden taᶜāmdan karnımı doldurmamak için Allāhu taᶜālāya benim nezr ve ᶜahdim olsun" diye tokluğun terkine taᶜahhüd edip ve iblīs dahi: "Baᶜde-mā bir müslime nush etmemek için benim üzerine Allāhu taᶜālaya nezr olsun" diye

ʿahd eylemiş. Ve dahi denilir ki yemekliğin çokluğunda altı haslet-i mezmūme vardır: Evvelkīsi kalbinden havfullāhın gitmesidir ve ikincisi kalbinden halka şefkat ve merhametin zehābıdır ki kāffe-i halk tok zann eder de kimseye bir merhamet ve şefkat etmez ve üçüncüsü edā-i tāʿatten ağırlaşmasıdır ve dördüncüsü kelime-i hikmetin istimāʿından kalbinde rikkat bulmamasıdır ve beşincisi kendisini mevʿiza ve hikmete dāir olan nush ve pendinin ʿadem-i teʾsīridir ve altıncısı vücūdunda emrāzın tehyīc edişidir.

[ومن أبوابه حب التزين من الأثاث والثياب والدار فإن الشيطان إذا رأى ذلك غالباً على قلب الإنسان باض فيه وفرخ فلا يزال يدعوه إلى عمارة الدار وتزيين سقوفها وحيطانها وتوسيع أبنيتها ويدعوه إلى التزين بالثياب والدواب ويستسخره فيها طول عمره وإذا أوقعه في ذلك فقد استغنى أن يعود إليه ثانية فإن بعض ذلك يجره إلى البعض فلا يزال يؤديه من شيء إلى شيء إلى أن يساق إليه أجله فيموت وهو في سبيل الشيطان واتباع الهوى ويخشى من ذلك سوء العاقبة بالكفر نعوذ بالله منه]

Ve esās ile tecemmülāt-ı hāne ve siyāb ve hāneden bezelenip zīnetlenmek dahi onun ebvābından bir bābdır, zīrā şeytān-ı laʿīn eger zīnetin hevesi kalb-i insāna gālib geldiğini görüp buna meftūn olduğunu anlarsa artık kendisi dahi onda yumurtlayıp yavru çıkarır ve hānenin ʿimāret ve tavan ve duvarlarının tezyīn ve ebniyesinin tevsīʿine onu daʿvet etmekten zāil olmaz. Ve dahi siyāb ve devābb ile zīnetlenip bezelenmeğe daʿvet eder ve tūl-i ʿömründe onu o ārāyişe müsahhar eder. Ve eger onda onu düşürüp meşgūl ettiyse artık bir dahi ona ʿavdet etmekten müstagnī olur, çünkü bunların baʿzısı baʿzısına çeker de eceli münkazī oluncaya dek bir şeyden dīger bir şeyʾe onu müʾeddī olmaktan zāil olmaz. Ve çün bu hāl üzerine eceli ona sevk olunup vefāt eder, sebīl-i şeytān ve ittibāʿ-ı hevā yollarında ölmüş olur ve neʿūzu billāhi onun üzerine sūʾ-i ʿākıbetten havf ve haşyet olunur ki küfr ile enfās-ı maʿdūdesi hatm olmaktan korkulur.

[ومن أبوابه العظيمة الطمع في الناس لأنه إذا غلب الطمع على القلب لم يزل الشيطان يحبب إليه التصنع والتزين لمن طمع فيه بأنواع الرياء والتلبيس حتى يصير

المطموع فيه كأنه معبوده فلا يزال يتفكر في حيلة التودد والتحبب إليه ويدخل كل مدخل للوصول إلى ذلك وأقل أحواله الثناء عليه بما ليس فيه والمداهنة له بترك الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر فقد روى صفوان بن سليم أن إبليس تمثل لعبد الله بن حنظلة فقال له يا ابن حنظلة احفظ عني شيئاً أعلمك به فقال لا حاجة لي به قال انظر فإن كان خيراً أخذت وإن كان شراً رددت يا ابن حنظلة لا تسأل أحداً غير الله سؤال رغبة وانظر كيف تكون إذا غضبت فإني أملكك إذا غضبت]

Ve nāsta tamaᶜ etmek dahi onun ebvāb-ı ᶜazīmesindendir, zīrā tamaᶜ kalbe galebe eylerse artık tamaᶜ ettiği ādeme envāᶜ-ı riyā ve telbīs ile tasannuᶜ ve tezyīn etmekliği ona sevdirmekten şeytān zāil olmaz tā ki onun matmūᶜun fīhi sanki onun maᶜbūdudur, dāimā ona teveddüd ve tahabbüb etmek hīlesine tefekkür etmekten zāil olmaz ve ona vāsıl olmak için her bir medhale dāhil olur ki en ekall-i ahvāli onun onda olmayan vasf ile onu senā etmek ve ona emr-i maᶜrūf ve nehy-i münkeri terkiyle ona müdāhene eylemektir. Safvān b. Süleym rivāyet edip demiş ki "İblīs-i laᶜīn, ᶜAbdullāh b. Hanzale'ye mütemessil olup demiş ki "Yā ibn Hanzale, sen benden bir şeyᵓi hıfz eyle ki ben onu sana taᶜlīm edeyim." ᶜAbdullāh: "Onun lüzūm ve ihtiyācı yoktur" diye redd ve iblīs dahi: "Ona nazar eyle ki eger onu iyi ve hayr gördünse ahz eyle ve eger onu şerr buldunsa redd eyle. Yā ibn Hanzale, suᵓāl-i ragbet olarak sen Allāh'tan gayrı dīger bir kimseden suᵓāl etme ve gazab ettiğin vaktte kendi kendine nazar edip bak ki nice olursun, zīrā sen gazab ettiğin vaktte ben seni temellük ederim" dedi, yaᶜnī sen o vaktte benim memlūkum olursun demek olur.

[ومن أبوابه العظيمة العجلة وترك التثبت في الأمور وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالتَّأَنِّي مِنَ اللهِ تَعَالَى" وقال عز وجل ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ﴾ وقال تعالى ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا﴾ وقال لنبيه صلى الله عليه وسلم ﴿فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ وهذا لأن الأعمال ينبغي أن تكون بعد التبصرة والمعرفة والتبصرة تحتاج إلى تأمل وتمهل والعجلة تمنع من ذلك وعند الاستعجال يروج الشيطان شره على الإنسان من حيث لا يدري فقد روي أنه لما ولد عيسى بن مريم عليه السلام أتت الشياطين إبليس فقالوا أصبحت الأصنام قد نكست رؤوسها فقال هذا

حادث مكانكم فطار حتى أتي خافقي [57] الأرض فلم يجد شيئاً ثم وجد عيسى عليه السلام قد ولد وإذا الملائكة حافين به فرجع إليهم فقال إن نبياً قد ولد البارحة ما حملت أنثى قط ولا وضعت إلا وأنا حاضرها إلا هذا فأيسوا من أن تعبد الأصنام بعد هذه الليلة ولكن ائتوا بني آدم من قبل العجلة والخفة]

Ve umūrda ʿacele ve terk-i tesebbüt dahi kezālik onun ebvāb-ı ʿazīmesindendir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالتَّأَنِّي مِنَ اللهِ تَعَالَى"[121] Ve hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "ʿAcele şeytāndan ve teʾennī Allāhu taʿālādandır." Ve dahi Hakk subhānehu ve taʿālā buyurmuş ki ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ﴾[122] Bu āyet-i kerīme sūre-i Enbiyā'nın otuz yedinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "İnsānın sabr ve teʾennīsinde kılleti olmaktan nāşī gūyā ʿaceleden halk olunmuştur. Ey müşrikler, yakında size dünyāda Bedr vakʿasıyla ve āhirette cehennem ʿazābıyla ʿukūbetimiz nişānlarını gözteririz, acele etmeyin" Denildi ki bu mahallde insāndan murād Ādem ʿaleyhi's-selāmdır ki hilkatinde rūh başına ve gözüne geldikte şemsi gurūba yakın görüp "Yā Rabb, āfitāb gurūb etmezden mukaddem hilkatimde ʿacele eyle" dedi. Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا﴾[123] Bu nass-ı ʿālī sūre-i İsrā'nın on birinci āyetindendir. Mebdeʾ-i āyet: ﴿وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ﴾ Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "İnsān gazabı hālinde kendiye ve ʿayāl ve mālına şerr ile duʿā eder, hayr ile duʿā eder gibi. İnsān ʿākıbetini tefekkür etmeksizin ʿalele edici oldu, bir hālden bir hāle inkılābda tahammül etmez, meselā kış gelse yazı ister yaz gelse kışı ister." Ve dahi Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri Nebī-i ʿālī-şānına buyurmuş ki ﴿فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾[124] Bu nass-ı ʿālī dahi sūre-i Tāhā'nın yüz dokuzuncu āyetindendir. Mebdeʾ-i

---

121 Bkz. *Feyzu'l-Kadīr*, 3/277, no: 3390; *Hilyetu'l-Evliyā*, 8/78; *Subulu's-Selām*, 2/681, no: 1422.

122 "İnsan çok aceleci (tezcanlı) yaratılmıştır." Enbiyā, 21/37.

123 "İnsan çok acelecidir." İsrā, 17/11.

124 "Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır" de." Tā-Hā, 20/114.

āyet ﴿فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ﴾ Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki Allāhu taᶜālā bir pādişāhtır ki emri nāfiz, zāt ve sıfātında sābit, kemāl ve evsāfa ehakk, sıfāt-ı mahlūkāttan ᶜālī, kavl-i müşrikīnden münezzehtir. Yā Muhammed, sana o Kurᵓān'ın vahyi tamāmen iblāg olunmazdan mukaddem o Kurᵓān'ı kırāᵓete ᶜacele etme ve de ki Yā rabbi bana ᶜilmi ziyāde eyle." Mervīdir ki Cebrāᵓīl ᶜaleyhi's-selām bir āyet-i kerīme getirip okurken peygamber ᶜaleyh's-selām dahi unutmayım diye berāber okur idi, ᶜacele etme, tamām dinle demek ile nehy olunmuş ola yāhūd teblīginde icmāl üzere ᶜacele etme demek ola. Ve bu teᵓennī ve nehy-i taᶜcīlin sebebi odur ki aᶜmāl-i beşeriyye tebsıradan sonra olmak gerektir ve maᶜrifet ve tebsıra teᵓemmül ve mühlete muhtāc olur ve ᶜacele ise ondan māniᶜ olur, istiᶜcāl vaktinde şeytān-ı laᶜīn kendi şerrini insānın bilmediği yerden üzerine tervīc eder. Mervīdir ki ᶜĪsā b. Meryā ᶜaleyhi's-selāmın vilādetinde cünūd-ı şeyātīn iblīse gelip "Asnām başları menkūs olarak sabāh ettiler" diye haber verdiklerinde, iblīs: "Yerinizde durunuz, ben gideyim sebebini anlayayım ki bu bir hādisin hudūsüyledir, o hādisi anlayayım" diye uçmuş ve zemīnin iki hāfıklarına varınca dek varıp cihānı yokladıkta ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāmın vilādetinden gayrı dīger bir şeyᵓ görmedi, ancak ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām vilādet edip melāike-i kirām onun etrāfında mahfūf olduklarını buldukta dönüp cünūduna haber verip dedi ki "Dün gecede bir peygamber doğmuş, bundan gayrı bir hāmile hāmil ve hamlini vazᶜ etmedi illā ki ben ona hāzır olmadım, yalnız bunun haml ve vazᶜına hāzır olmadım, buna vukūf ve āgāhım olamadı. Artık siz bundan sonra asnāmın ᶜibādetinden ümidinizi kesiniz ki maᶜbūd olmazlar velākin siz benī ādeme ᶜacele ve hiffet kıbelinden geliniz" yaᶜnī ᶜacele ve hiffetten taraf-ı igvālarına çalışınız demektir. Ve bu kıssadan istişhād bu fıkra iledir ki şeytān ᶜacele ile igvāya meᵓmūr olmuş ve böyle olunca ᶜacele dahi ona bir büyük kapı olmuştur.

[ومن أبوابه العظيمة الدراهم والدنانير وسائر أصناف الأموال من العروض والدواب والعقار فإن كل ما يزيد على قدر القوت والحاجة فهو مستقر الشيطان فإن من معه قوته فهو فارغ القلب فلو وجد مائة دينار مثلاً على طريق انبعث من قلبه شهوات تحتاج كل شهوة منها إلى مائة دينار أخرى فلا يكفيه ما وجد بل يحتاج

إلى تسعمائة أخرى وقد كان قبل وجود المائة مستغنياً فالآن لما وجد مائة ظن أنه صار بها غنياً وقد صار محتاجاً إلى تسعمائة ليشتري داراً يعمرها وليشتري جارية وليشتري أثاث البيت ويشتري الثياب الفاخرة وكل شيء من ذلك يستدعي شيئاً آخر يليق به وذلك لا آخر له فيقع في هاوية آخرها عمق جهنم فلا آخر لها سواه قال ثابت البناني لما بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إبليس لشياطينه لقد حدث أمر فانظروا ما هو فانطلقوا حتى أعيوا ثم جاؤوا وقالوا ما ندري قال أنا آتيكم بالخبر فذهب ثم جاء وقال قد بعث الله محمداً صلى الله عليه وسلم قال فجعل يرسل شياطينه إلى أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فينصرفون خائبين ويقولون ما صحبنا قوماً قط مثل هؤلاء نصيب منهم ثم يقومون إلى صلاتهم فيمحى ذلك فقال لهم إبليس رويداً بهم عسى الله أن يفتح لهم الدنيا فنصيب منهم حاجتنا]

Derāhim ve denānīr ile sāir sunūf-ı emvāl dahi kezālik onun ebvāb-ı ᶜazīmesindendir, zīrā kuvvet ve hācetine her ne ki ziyāde olursa isterse nukūddan olsun ve isterse ᶜurūz ve devābb ve ᶜakārdan olan emvālin sunūf-ı sāiresi olsun o nesne şeytānın müstekarrıdır, zīrā kim ki yalnız kūtuna māliktir, o kimse tehī-bāl ve fārigu'l-kalbdir. Ve eger o kimse şāyed bir tarīk üzerine yüz dīnārı bulup mālik olursa onun kalbinden on ᶜaded şehvet münbaᶜis olur ki her bir şehvet dīger yüz dīnāra muhtāc olur ve o hālde bulduğu şeyᵓ ona kifāyet etmez belki dīger bir dokuz yüz dīnara muhtāc olur, hālbuki o yüz dīnārı bulmazdan akdem kendisi müstagnī idi ve el-ān çün bu yüz dīnārı buldu, zann etti ki onunla ganī oldu, dokuz yüz dīnāra muhtāc oldu tā ki onunla bir hāneyi alıp ᶜimāret ede ve bir cāriyeyi iştirā ede ve hāneye dahi esās ve tecemmülü tedārük edip nefsine dahi siyāb-ı fāhireyi iştirā ede ve bunların her birisi ona lāyık dīger bir şeye müstedᶜī olur ve helümme cerren yaᶜnī müstedᶜī bulunduğu şeyᵓ dahi dīger bir şeyᵓe müstedᶜī olur ki bunun bir sonu ve āhir ve pāyānı olmaz. Ve bu cibāl-i müteselsile ile hāviyeye düşer ki o hāviyenin ᶜumku yaᶜnī derinliği ve dibi cehennemin dibi ve ᶜumkudur yaᶜnī o hāviyenin bundan başka bir āhiri yoktur. Sābit el-Bunānī demiş ki "Vaktā ki Muhammed ᶜaleyhi's-selām baᶜs olundu iblīs, şeyātīnine "Bir emr hādis olmuş, varın bakınız nedir?" diye emr ettikte şeyātīn dahi gidip ᶜāciz oluncaya dek onu arayıp taharrī ettilerse de bir nesneyi anlamadan dönüp iblīse geldiler ve "Onu bilemedik" diye cevāb verdiler.

İblīs-i laᶜīn dahi: "Ben size haberini getiririm" diye gitti sonra dönüp onlara "Muhammed ᶜaleyhi's-selām peygamber baᶜs olunmuş" diye ihbār etti ve ashāb-ı nebīye şeyātīnini göndermeğe başladı. Ve şeyātīni ashāb-ı Nebī'den hāib ve tehī-dest olarak munsarif olup derler ki "Biz aslā ve katᶜā böyle bir kavmi istishāb etmedik ki onlardan biz isābet edip günāha düşürürsek de namāzlarına durmalarıyla o günāhı mahv olur." O vaktte iblīs onlara dedi ki "Yavaş, onlara siz mühlet verip sabr ediniz ola ki Hakk taᶜālā hazretleri onara dünyāyı feth eder de o vaktte biz onlardan hācetimizi isābet ederiz" diye [58] reʾy vermiş.

[وروي أن عيسى عليه السلام توسد يوماً حجراً فمر به إبليس فقال يا عيسى رغبت في الدنيا فأخذه عيسى صلى الله عليه وسلم فرمى به من تحت رأسه وقال هذا لك مع الدنيا وعلى الحقيقة من يملك حجراً يتوسد به عند النوم فقد ملك من الدنيا ما يمكن أن يكون عدة للشيطان عليه فإن القائم بالليل مثلاً للصلاة مهما كان بالقرب منه حجر يمكن أن يتوسده فلا يزال يدعوه إلى النوم وإلى أن يتوسده ولو لم يكن ذلك لكان لا يخطر له ذلك بباله ولا تتحرك رغبته إلى النوم هذا في حجر فكيف بمن يملك المخاد الميثرة والفرش الوطيئة والمتنزهات الطيبة فمتى ينشط لعبادة الله تعالى]

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām bir gün bir taşı onun başı altına komuş ve iblīs gelip orada mürūr ettikte o taşı görüp "Yā ᶜĪsā, sen dünyāya ragbet ettin!" diye iᶜtirāz edicek ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām hemān başı altından taşı alıp remy etmekle işte bu taş dahi dünyā ile maᶜan sana olsun diye cevāb vermiş ve fi'l-hakīka kim ki bir taşa mālik olup da yatacağı vaktte onu başı altına koyup visāde eder o kimse dünyādan onun üzerine şeytāna ᶜudde olmaklığı mümkin bir nesneye mālik olmuş olur, zīrā geceyi kıyām eden kimsenin meselā namāza duracak olursa kaçan ki taştan yakın olup taşa tevessüd etmek ona mümkin olur, taş onu uykuya ve o taşa tevessüd etmeğe hemīşe daᶜvet etmekten zāil olmaz ki o taş olmamış olsaydı onun hātırına tevessüd edip yatmak hātırası gelmezdi ve uykuya onun ragbeti müteharrik olmazdı. İşte bu hāl taşta böyle olunca artık yumuşak ve kabarıklı yastığa ve yüksek ve yumuşak ferşe ve mütenezzehāt-ı tayyibeye mālik olan kimse için nice olur ve ᶜibādetullāha neşātı ne vakt olur

[ومن أبوابه العظيمة البخل وخوف الفقر فإن ذلك هو الذي يمنع الإنفاق والتصدق ويدعو إلى الإدخار والكنز والعذاب الأليم وهو الموعود للمكاثرين كما نطق به القرآن العزيز قال خيثمة بن عبد الرحمن إن الشيطان يقول ما غلبني ابن غلبة فلن يغلبني على ثلاث أن آمره أن يأخذ المال من غير حقه وإنفاقه في غير حقه ومنعه من حقه وقال سفيان ليس للشيطان سلاح مثل خوف الفقر فإذا قبل ذلك منه أخذ في الباطل ومنع من الحق وتكلم بالهوى وظن بربه ظن السوءومن آفات البخل الحرص على ملازمة الأسواق لجمع المال والأسواق هي معشش الشياطين]

Ve buhl ve havf-ı fakr dahi kezālik onun ebvāb-ı ᶜazīmesindendir, zīrā infāk ve tasadduk etmekten menᶜ eden odur, hem dahi iddihār ve kenz ve ᶜazāb-ı elīme daᶜvet eder ki mükāsirīne mevᶜūddur yaᶜnī ᶜazāb-ı elīm zenginliği çok olan agniyā-i ehissāya mevᶜūddur, nitekim Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān onunla nutk eder. Hayseme b. ᶜAbdurrahmān ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Şeytān der ki ibn-i ādem beni bir galebede galebe edemez, siyyemā üç hālde galebe edememiştir ki min-gayri hakk mālı almakta ve haksız yere infāk etmekte ve hakkından menᶜ eylemekte." Ve Süfyān dahi demiş ki "Havf-ı fakr gibi şeytāna bir silāh yoktur ki eger onu kabūl ederse onun bātınında dahi ahz edip hakktan menᶜ eder ve hevā ile tekellüm eyler ve rabbine sūᵓ-i zann ile zann eder." Cemᶜ-i māl için mülāzeme-i esvāka hırs etmek dahi buhlün āfātındandır ve esvāk ise şeyātīnin yuvalarıdır.

[وقال أبو أمامة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "إن إبليس لما نزل إلى الأرض قال يارب أنزلتني إلى الأرض وجعلتني رجيماً فاجعل لي بيتاً قال الحمام قال أجعل لي مجلسا قال الأسواق ومجامع الطرق قال اجعل لي طعاما قال طعامك ما لم يذكر اسم الله عليه قال اجعل لي شرابا قال كل مسكر قال اجعل لي مؤذنا قال المزامير قال اجعل لي قرآنا قال الشعر قال اجعل لي كتابا قال الوشم قال اجعل لي حديثا قال الكذب قال اجعل لي مصايد قال النسا"]

Ve Ebū Umāme ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki "إن إبليس لما نزل إلى الأرض قال يارب أنزلتني إلى الأرض وجعلتني رجيماً فاجعل لي بيتاً قال الحمام قال أجعل لي مجلسا قال الأسواق ومجامع الطرق قال اجعل لي طعاما قال طعامك ما لم يذكر اسم الله عليه قال اجعل لي

شرابا قال كل مسكر قال اجعل لي مؤذنا قال المزامير قال اجعل لي قرآنا قال الشعر قال اجعل لي كتابا قال الوشم قال اجعل لي حديثا قال الكذب قال اجعل لي مصايد قال النسا"[125] Ve hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "İblīs ᶜaleyhi mā-yestehıkku yere nāzil olunca dedi ki "Yā rabbi, sen beni yere indirip mercūm ve mahrūm ettin, bārī bana bir hāne emr eyle." Hakk taᶜālā dahi ona dedi ki "Hammām yaᶜnī hammāmı sana hāne ve meʾvā ettim." Ve iblīs: "Bana bir meclis eyle" diye niyāz ve Hakk taᶜālā "Çarşı ve mecāmiᶜ-i turuk" diye irāde ve ihsān ve iblīs: "Bana bir taᶜām eyle" diye ᶜarz-ı recā ve tebāreke ve taᶜālā: "Onun üzerine benim ismim zikr olunmayan taᶜām senin taᶜāmındır" diye beyān ve fermān edince, iblīs: "Bana bir şarāb eyle" diye taleb ve o dahi: "Her bir müskir" diye bezl ve iᶜlān ve iblīs: "Bana bir müʾezzin eyle" diye iltimās ve Hakk subhānehu ve taᶜālā: "Müʾezzinin düdüklerdir" diye tahsīs-i nagme vü elhān ve iblīs: "Bana bir kurʾān eyle" diye istidᶜā ve Hakk taᶜālā: "şiᶜr" diye beyān ve "Bana bir kitāb eyle" suʾāl ve Cenāb-ı Hakk "veşm" diye irāde ve īmā ve "Bana bir hadīs ve makāl eyle" diye tevakkuᶜ ve Cenāb-ı Hakk "kizb ve yalan" ve "Bana avı avlayacak bir dāmı tahsīs eyle" diye temennī ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri "nisāʾ" diye emr ü beyān buyurmuş.

[ومن أبوابه العظيمة التعصب للمذاهب والأهواء والحقد على الخصوم والنظر إليهم بعين الازدراء والاستحقار وذلك مما يهلك العباد والفساق جميعاً فإن الطعن في الناس والاشتغال بذكر نقصهم صفة مجبولة في الطبع من الصفات السبعية فإذا خيل إليه الشيطان أن ذلك هو الحق وكان موافقاً لطبعه غلبت حلاوته على قلبه فاشتغل به بكل همته وهو بذلك فرحان مسرور يظن أنه يسعى في الدين وهو ساع في اتباع الشياطين فترى الواحد منهم يتعصب لأبي بكر الصديق رضي الله عنه وهو آكل الحرام ومطلق اللسان بالفضول والكذب ومتعاط لأنواع الفساد ولو رآه أبو بكر لكان أول عدو له إذ موالي أبي بكر من أخذ سبيله وسار بسيرته وحفظ ما بين لحييه وكان من سيرته رضي الله عنه أن يضع حصاة في فمه ليكف لسانه عن الكلام فيما لا يعنيه فأنى لهذا الفضولي أن يدعي ولاءه وحبه ولا يسير بسيرته وترى فضولياً آخر يتعصب لعلي رضي الله عنه وكان من زهد علي وسيرته أنه لبس في خلافته ثوباً اشتراه بثلاثة دراهم وقطع رأس الكمين إلى الرسغ ونرى الفاسق لابساً

125 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 3/119; *Kenzu'l-Ummāl*, 16/98.

الثياب الحرير ومتجملاً بأموال اكتسبها من حرام وهو يتعاطى حب علي رضي الله عنه ويدعيه وهو أول خصمائه يوم القيامة وليت شعري من أخذ ولداً عزيزاً لإنسان هو قرة عينه وحياة قلبه فأخذ يضربه ويمزقه وينتف شعره ويقطعه بالمقراض وهو مع ذلك يدعي حب أبيه وولاءه فكيف يكون حاله عنده ومعلوم أن الدين والشرع كان أحب إلا أبي بكر وعمر وعثمان وعلي وسائر الصحابة رضي الله عنهم من الأهل والولد بل من أنفسهم والمقتحمون لمعاصي الشرع هم الذين يمزقون الشرع ويقطعونه بمقاريض الشهوات [59] ويتوددون به إلى عدو الله إبليس وعدو أوليائه فترى كيف يكون حالهم يوم القيامة عند الصحابة وعند أولياء الله تعالى لا بل لو كشف الغطاء وعرف هؤلاء ما تحبه الصحابة في أمة رسول الله صلى الله عليه وسلم لاستحيوا أن يجروا على اللسان ذكرهم مع قبح أفعالهم ثم إن الشيطان يخيل إليهم أن من مات محباً لأبي بكر وعمر فالنار لا تحوم حوله ويخيل إلى الآخر أنه إذا مات محباً لعلي لم يكن عليه خوف وهذا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لفاطمة رضي الله عنها وهي بضعة منه ''اعملي فإني لا أغني عنك من الله شيئاً'']

Ve mezāhibe taᶜassub etmek dahi onun ebvāb-ı ᶜazīmesindendir ki mezhebin birisine veyāhūd ehl-i ehvāya taᶜassub edip husamāya hıkd etmek ve ᶜayn-ı tahkīr ve izdirā ile onlara bakmak şeytāna bir büyük kapıdır. Bu kapı ᶜibād ve fussākı cemīᶜan helāk eden kapılardandır, zīrā nāsa taᶜn ve nakīsalarının zikriyle iştigāl etmek bir sıfat-ı halkiyyedir ki sıfat-ı sebüᶜiyyeden tabᶜda mecbūl olmuştur. Ve eger şeytān ona tahayyül etse ki hakk odur ve zāten tabᶜına dahi muvāfık gelmiş, artık onun halāveti kalbi üzerine galebe edip ferhān ve mesrūr olarak himmetinin cemīᶜisi ile ona iştigāl eder ve dīnde saᶜy ettiğini zann eyler, hālbuki kendisi etbāᶜ-ı şeyātīne sāᶜī olmuş, bakarsın ki onların birisi Hazret-i Ebū Bekr için taᶜassub eder o hāl ile ki kendisi harāmı ekl eder ve fuzūlluk ve yalan ile lisānı koyuverir ve envāᶜ-ı fesāda teᶜātī eder. Hazret-i Ebū Bekr onu görmüş olsa onun en evvel ᶜadüvv ve düşmanı o olurdu, çünkü Ebū Bekr'in muhibb ve mevālīsi ancak o kimsedir ki onun sebīlini ahz edip sīretinde seyr eder ve iki çenesi mā-beynini hıfz eder. Ebū Bekr'in sīreti kesret-i samt ve sükūt idi, hatta ağzına ufak taşı koyardı tā ki lā-yaᶜnī kelāmından lisānını keff ede ve sīreti böyle iken o mutaᶜassıb ve fuzūlī nerede ona yakışır ki onun hubb ve velāsını daᶜvā ede o hāl

ile ki kendi sīretinde kendisi seyr etmez. Ve āher bir fuzūlīyi görürüz ki Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib için taᶜassub eder. Hazret-i ᶜAlī'nin zühd ve sīresinden nāşī hengām-ı hilāfetinde üç dirheme satın aldığı sevbin yenlerini elinin bileğine kadar kesip giymiş ve ona taᶜassub eden fāsık ise siyāb-ı harīri giyip harāmdan kazandığı emvāl ile tecemmül eyler ve maᶜa-hāzā hubb-ı ᶜAlī'ye teᶜātī ve iddiᶜā eder, hālbuki onun bu efᶜāl-i mugāyiresi için onun en evvel hasmı odur. Kāşki ben bilseydim ki o kimsenin bir ᶜazīz evlādını alıp da onun kurre-i ᶜaynı ve hayāt-ı kalbi olduğu hālde onu darb ve temzīk ve saçının kalᶜ ve mikrāz ile onu taktīᶜ eden ādem onun bu fiᶜli ile maᶜan babasının vüdd ve velāsını daᶜvā ederse onun hāli o kimsenin yanında nice olur! Ve maᶜlūmdur ki dīn ve şerᶜ-i şerīf Hazret-i Ebū Bekr ve ᶜÖmer ve ᶜOsmān ve ᶜAlī ve sahābe-i sāireye onların ehl ve veledlerinden ziyāde belki nefslerinden ziyāde mahbūb idi ve meᶜāsī-i şerᶜiyye muktehim olan fesaka ise onlar o kimselerdir ki şerᶜ-i şerīfi temzīk ve mekārīz-i şehevāt ile onu taktīᶜ ve onunla ᶜadüvvullāh ve evliyāullāhın ᶜadüvvü olan iblīse teveddüd ederler. Āyā rūz-i kıyāmette sahābe ve evliyāullāh kalblerinde onların hālleri nice olur, yok! Belki keşf-i gıtā olup sahābenin ümmet-i Muhammedī'de sevdiklerini bunlar bilmiş olsalar kubh-i efᶜālleriyle berāber onların esāmīᵓ-i kirāmları onların lisānları üzere cereyānından utanıp istihyā ederlerdi. İşte gürūh-ı mutaᶜassıbenin hālī böyle iken şeytān-ı laᶜīn onlara tahyīl eder ki kim ki Ebū Bekr ve ᶜÖmer'e muhibb olarak vefāt eder, āteş onun etrāfına dolaşmaz ve fırka-i uhrāya tahyīl eyler ki kim ki Hazret-i ᶜAlī'ye muhibb olarak vefāt eder, onun üzerine bir havf olmaz. Ve Nebī-i ᶜālī-cāh-ı risālet-penāh ise kendi kerīme-i muhteremesi Hazret-i Fātımatu'z-Zehrā'ya onun bidᶜası olduğu hālde "اعْمَلِي فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا"[126] buyurur ki onu ᶜamel ile emr buyurmuş ve taksīri olur ise onun kerīmesi olduğu haysiyyeti onun ᶜazābını defᶜ edemez demiştir.

[وهذا مثال أوردناه من جملة الأهواء وهكذا حكم المتعصبين للشافعي وأبي حنيفة ومالك وأحمد وغيرهم من الأئمة فكل من ادعى مذهب إمام وهو ليس

126 *el-Cemᶜ Beyne's-Sahīhayn*, 3/42; *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 2/289; *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 1/49; *Mesābīhu's-Sunne*, 3/463.

يسير بسيرته فذلك الإمام هو خصمه يوم القيامة إذ يقول له كان مذهبي العمل دون الحديث باللسان وكان الحديث باللسان لأجل العمل لا لأجل الهذيان فما بالك خالفتني في العمل والسيرة التي هي مذهبي ومسلكي الذي سلكته وذهبت فيه إلى الله تعالى ثم ادعيت مذهبي كاذباً وهذا مدخل عظيم من مداخل الشيطان قد أهلك به أكثر العالم وقد سلمت المدارس لأقوام قل من الله خوفهم وضعفت في الدين بصيرتهم وقويت في الدنيا رغبتهم واشتد على الاستتباع حرصهم ولم يتمكنوا من الاستتباع وإقامة الجاه إلا بالتعصب فحبسوا ذلك في صدورهم ولم ينبهوهم على مكايد الشيطان فيه بل قالوا عن الشيطان في تنفيذ مكيدته فاستمر الناس عليه ونسوا أمهات دينهم فقد هلكوا وأهلكوا فالله تعالى يتوب علينا وعليهم وقال الحسن بلغنا أن إبليس قال سولت لأمة محمد صلى الله عليه وسلم المعاصي فقصموا ظهري بالاستغفار فسولت لهم ذنوباً لا يستغفرون الله تعالى منها وهي الأهواء وقد صدق الملعون فإنهم لا يعلمون أن ذلك من الأسباب التي تجر إلى المعاصي فكيف يستغفرون منها]

Ve bu bir misāldir ki cümle-i ehvādan onu īrād etmişiz. Ve Ebū Hanīfe ve Şāfiᶜī ve Mālik ve Ahmed ᶜaleyhimü'r-rahmenin mezheblerine taᶜassub edenlerin hükmü dahi böylecedir, kaldı ki her kim ki bir imāmın mezhebini daᶜvā eder de onun sīreti o imāmın sīretinde olmazsa o imām rūz-i cezāda onun hasmıdır, ona der ki "Benim mezhebim ᶜamel idi, lisān ile söylemek değil idi ve hadīs-i lisān ancak ᶜamel için idi ki hezeyān için değildi, sen nice oldu ki sen bana mezheb ve meslekim olan ve onunla Zāt-ı Zü'l-Celāl'e müteveccih olup māye-i necātım olan sīret ve ᶜamelde muhālefet eyledin ve yalandan benim mezhebimi iddiᶜā eyledin!" Kaldı ki bu medhal medāhil-i şeytāndan ᶜazīm bir medhaldir ki ekser-i nās bununla hālik etmiştir. Hayfā ki medāris birtakım akvāma teslīm olmuş ki o akvām Zāt-ı Zü'l-Celāl'den havfları kalīl olmuş ve dīnde onların basīretleri zebūn olmuş ve dünyāda ragbetleri kavī olmuş ve istitbāᶜa hırsları dahi müştedd olmuş ve taᶜassub etmedikçe ikāme-i cāh ve istitbāᶜ etmekten mütemekkin olamazlar ve onun için onu sadrlarında habs edip onda olan mekāyid-i şeytān üzerine tenbīh etmez oldular, belki şeytānın tenfīz-i mekīdetinde söylediler ve nās dahi onun üzerine müstemir olup dīnlerinin ümmehātını unuttular ve bununla hem

kendileri helāk oldular ve hem dahi halkı helāk ettiler. Hakk celle ve ᶜalā hazretleri bize ve onlara tevbe edip kusūrumuzu bağışlaya. Hasen el-Basrī demiş ki "Bize bālig olmuş ki iblīs ᶜaleyhi mā-yestehıkku demiş ki "Ben ümmet-i Muhammediyye için tezyīn-i [60] meᶜāsī eyledim ve onlar benim arkamı istigfār ile kırdılar, artık ben dahi onlara birtakım zünūbu tezyīn ettim ki onlardan istigfār etmezler ki o zünūb ehvālardır." Ve melᶜūn gerçek söylemiş, zīrā bilmezler ki onlar yaᶜnī ehvā meᶜāsīyi çeker esbāblardandır, nice onlardan istigfār ederler!

[ومن عظيم حيل الشيطان أن يشغل الإنسان عن نفسه بالاختلافات الواقعة بين الناس في المذاهب والخصومات قال عبد الله بن مسعود جلس قوم يذكرون الله تعالى فأتاهم الشيطان ليقيمهم عن مجلسهم ويفرق بينهم فلم يستطع فأتى رفقة أخرى يتحدثون بحديث الدنيا فأفسد بينهم فقاموا يقتتلون وليس إياهم يريد فقام الذين يذكرون الله تعالى فاشتغلوا بهم يفصلون بينهم فتفرقوا عن مجلسهم وذلك مراد الشيطان منهم]

Ve dahi mezāhib ve husūmātta beyne'n-nās vākiᶜ olan ihtilāfāt ile iştigāl edip nefsinden fārig olmak şeytānın eᶜāzim-i mekr ü hīlelerindendir. ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Bir kavm zikrullāha oturup onda meşgūl iken onları meclisten ikāme ve tefrīk etmek için şeytān onlara geldi ve onların ikāme ve tefrīklerine muktedir olamadığından hadīs-i dünyā ile tahaddüs eden dīger refekalarına gidip beynlerinde bir fesād bırakmakla onlar kalkıp mukātele ettiler. Şeytān ise onları murād etmezdi murādı ancak zikre meşgūl olan cemāᶜat idi, çün bunları bu hāle sevk etti o cemāᶜat dahi beynlerinde fasl ve tefrīk etmek için kalkıp onlarla meşgūl oldular ve şeytānın murādı ondan hāsıl oldu."

[ومن أبوابه حمل العوام الذين لم يمارسوا العلم ولم يتبحروا فيه على التفكر في ذات الله تعالى وصفاته وفي أمور لا يبلغها حد عقولهم حتى يشككهم في أصل الدين أو يخيل إليهم في الله تعالى خيالات يتعالى الله عنها يصير أحدهم بها كافراً أو مبتدعاً وهو به فرح مسرور مبتهج بما وقع في صدره يظن ذلك هو المعرفة والبصيرة وأنه انكشف له ذلك بذكائه وزيادة عقله فأشد الناس حماقة أقواهم اعتقاداً في عقل نفسه وأثبت الناس عقلاً أشدهم اتهاماً لنفسه وأكثرهم سؤالاً من العلماء قالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِن الشَّيْطَان يَأْتِي

أحدكُم فَيَقُول من خلقك فَيَقُول الله تبارك وتعالى فَيَقُول من خلق الله فَإِذا وجد أحدكُم ذَلِك فَلْيقل آمَنت بِاللَّه وَرَسُوله فَإِن ذَلِك يذهب عَنهُ" والنبي صلى الله عليه وسلم لم يأمر بالبحث في علاج هذا الوسواس فإن هذا وسواس يجده عوام الناس دون العلماء وإنما حق العوام أن يؤمنوا ويسلموا ويشتغلوا بعبادتهم ومعايشهم ويتركوا العلم للعلماء فالعامي لو يزني ويسرق كان خيراً له من أن يتكلم في العلم فإنه من تكلم في الله وفي دينه من غير إتقان العلم وقع في الكفر من حيث لا يدري كمن يركب لجة البحر وهو لا يعرف السباحة ومكايد الشيطان فيما يتعلق بالعقائد والمذاهب لا تحصر وإنما أردنا بما أوردناه المثال]

Ve ᶜilme mümāreset ve onda tebahhur etmeyen ᶜavāmmın Zāt-ı Zü'l-Celāl'in zāt ve sıfātına ve onların hadd-i ᶜukūlleri ona bālig olamayan umūra tefekkür etmeğe haml ettirmek dahi onun ebvābındandır ki onları yā asl-ı dīnde teşkīk eder veyāhūd Zāt-ı Zü'l-Celāl'de ki ondan müteᶜālī ve mütenezzih bulunduğu birtakım tahayyülātı onlara tahyīl eder de onunla onları yā kāfir eder veyāhūd mübtediᶜ eyler ve kendisi yaᶜnī o merd-i ᶜāmmī ve ümmī onunla mesrūr ve şādān olur ve o bābda sadrında vukūᶜa gelen fikr ü hayāl ile mübtehic ve şādumān olur, sanki zekā ve ᶜaklı ziyādesiyle o şeyᵓ ona münkeşif olmuş ve onu maᶜrifet ve basīret zann eder. Kaldı ki nās içinde hamākati eşedd ancak o kimsedir ki kendi nefsinin ᶜaklında iᶜtikādı akvā olur ve ᶜaklca esbetleri o kimsedir ki nefsine onun ithāmı eşedd olup ᶜulemādan suᵓāli mütekāsir ola. Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka buyurmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْتِي أحدَكُم فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَكَ فَيَقُول اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فَيَقُول مَنْ خَلَقَ اللَّهَ فَإِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ ذَلِكَ فَلْيَقُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُذْهِبُ عَنْهُ"[127] ki hulāsa-i meᵓāli: "Şeytān gelip sizin birinize der ki seni kim yarattı. O dahi beni tebāreke ve taᶜālā yarattı diyicek, yā Allāhu taᶜālāyı kim yarattı der. Kaldı ki çün biriniz bunu kendi fikrinde bulur, hemān der-ᶜakab ᶜāmentu billāhi ve resūlihi desin ki bu kelime-i münciye ondan onu izhāb edip giderir." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bu vesvāsın muᶜālecesinde bahs etmeğe emr etmemiştir, bu böyle

127 *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/290; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 3/490.

bir vesvāstır ki ᶜavāmm-ı nās onu bulurlar, ᶜulemāda olmaz. Ve ᶜavāmmın hakkı ancak īmān edip müslim olmak ve ᶜibādetlerine ve maᶜāyişlerine müştegıl olup ᶜilmi ᶜulemāya terk etmektir, zīrā şahs-ı ᶜāmmīye zinā ve sirkat etmek ᶜilmde tekellüm etmekten daha ziyāde hayrlıdır, çünkü Zāt-ı Zü'l-Celāl'in zāt ve sıfātında ve dīn-i mübīninde itkān-ı ᶜilm etmeksizin kim ki tekellüm eylerse kendisi bilmediği yerden küfrde vākiᶜ olur, o kimseye benzer ki yüzmeği bilmediği hālde lücce-i bahre rükūb eder ki lā-mahāle deryāya gark olup gider, işte o ᶜāmmīnin hāli dahi bunun gibidir, onunla helāk olup gider. Ve'l-hāsıl ᶜakāid ve mezāhibe müteᶜallik olan şeylerde mekāyid-i şeytāniyye çoktur, hasra gelmezler, ancak bizim bu īrād ettiğimiz sūretten murādımız bir misāldir.

[ومن أبوابه سوء الظن بالمسلمين قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ فمن يحكم بشر على غيره بالظن بعثه الشيطان على أن يطول فيه اللسان بالغيبة فيهلك أو يقصر في القيام بحقوقه أو يتوانى في إكرامه وينظر إليه بعين الاحتقار ويرى نفسه خيراً منه وكل ذلك من المهلكات ولأجل ذلك منع الشرع من التعرض للتهم فقال صلى الله عليه وسلم "اتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهَمِ" حتى احترز هو صلى الله عليه وسلم من ذلك روي عن علي بن حسين أن صفية بنت حيى بن أخطب أخبرته أن النبي صلى الله عليه وسلم كان معتكفاً في المسجد قالت فأتيته فتحدثت عنده فلما أمسيت انصرفت فقام يمشي معي فمر به رجلان من الأنصار فسلما ثم انصرفا فناداهما وقال إنها صفة بنت حيى فقالا يا رسول الله ما نظن بك إلا خيراً فقال "إن الشيطان يجري من ابن آدم مجرى الدم من الجسد وإني خشيت أن يدخل عليكما" فانظر كيف أشفق صلى الله عليه وسلم على دينهما فحرسهما وكيف أشفق على أمته فعلمهم طريق الاحتراز من التهمة حتى لا يتساهل العالم الورع المعروف بالدين في أحواله فيقول مثلي لا يظن به إلا الخير إعجابا منه بنفسه فإن أورع الناس وأتقاهم وأعلمهم لا ينظر الناس كلهم إليه بعين واحدة بل بعين الرضا بعضهم وبعين السخط بعضهم ولذلك قال الشاعر

وعين الرضا عن كل عيب كليلة   ولكن عين السخط تبدي المساويا] [61]

Ve müslimīne sūᵓ-i zann etmek ve dahi onun ebvābındandır ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ

﴿إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾[128] Bu āyet sūre-i Hucurāt'ın on iki āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, zannın çoğundan ictināb edin, zīrā zannın baᶜzısı günāhı mūcib olur." Kaldı ki kim ki zann ile dīgerine şerr ile hükm eder şeytāna münkād olmuş olur, zīrā o sūᵓ-i zannı şeytān ona göndermiş tā ki onunla lisānını zemm ve gıybet etmekle uzatıp hālik ola veyāhūd onun hukūkuna kıyām etmekte kusūr ede veyā ikrāmında teᵓennī eyleye ve ᶜayn-ı ihtikār ile ona bakıp kendi nefsini ondan hayrlı göre ve bunlar kāffesi mühlikāttandır, onun için şerᶜ-i şerīf töhmetlere taᶜarruz etmekten menᶜ etmiştir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهَمِ"[129] Yaᶜnī "Mevāziᶜ-i töhemden sakınıp ittikā ediniz." Hattā zāt-ı ᶜālī-i risālet-penāhīleri ondan ihtirāz etmiştir. ᶜAlī b. Hüseyn üzerine mervī olup demiş ki Safiyye bint Huyeyy b. Ahtab ona haber vermiş ki zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī mescidde muᶜtekif olduğu hālde onun huzūr-ı ᶜālīsine varıp bir müddet onunla söyleştikten sonra akşam oldu ve yerine ᶜavdet etmek için onun ᶜindinden munsarif olunca ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi kalkıp onunla berāber yürümüş ve onlara ensārdan iki nefer rāst gelip efendimize selām verip geçtikten sonra efendimiz onları çağırmış, "Bu, Safiyye bint Huyeyy'dir" diye haber vermiş ve onlar: "Yā Resūlallāh, biz hayrdan başka dīger bir şeyᵓ sende zann etmiyoruz" dediklerinde, ᶜaleyhi's-selām efendimiz "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ مِنَ الْجَسَدِ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْكُمَا"[130] irāde ve fermān buyurmuş yaᶜnī "Tahkīkan şeytān-ı laᶜīn benī ādemde cesedden kan mecrāsında cārī olur, korktum ki sizin üzerinize dāhil olur." Artık sen nazar edip bak ki onların dīni üzerine nice şefkat edip hıfz ve hirāset etmiş ve dahi ümmeti üzerine nice şefkat edip töhmetten tarīk-i ihtirāzı taᶜlīm etmiş tā ki dīn ile maᶜrūf olan ᶜālim-i perhīzkār dahi kendi ahvālinde tesāhül etmeye ve nefsini beğenip iᶜcāben benim gibi ādemin hakkında hayrdan başka bir şeyᵓ

---

128 "Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır." Hucurāt, 49/12.

129 *Keşfu'l-Hafā*, 1/53, no: 88.

130 Buhārī, 3/50, no: 2038; Müslim, Selām 9, 4/1712, no: 2174; *Musnedu* Ahmed, 20/47.

zann olunmaz demeye, zīrā nāsın en ziyāde evraᶜ ve etkā ve aᶜlemleri olan ādeme kāffe-i nās ᶜayn-ı vāhide ile nazar etmezler, belki baᶜzıları ona ᶜayn-ı rızā ve baᶜzıları ᶜayn-ı saht ile bakarlar ve onun için şāᶜir demiş ki:

وعين الرضا عن كل عيب كليلة   ولكن عين السخط تبدي المساويا

Ki hulāsa-i müfādı: "ᶜAyn-ı rızā her bir ᶜaybdan ᶜācizdir yaᶜnī göremez lākin ᶜayn-ı saht ᶜuyūbu izhār eder" demektir.

[فيجب الاحتراز عن ظن السوء وعن تهمة الأشرار فإن الأشرار لا يظنون بالناس كلهم إلا الشر فمهما رأيت إنساناً يسيء الظن بالناس طالباً للعيوب فاعلم أنه خبيث الباطن وأن ذلك خبثه يترشح منه وإنما رأى غيره من حيث هو فإن المؤمن يطلب المعاذير والمنافق يطلب العيوب والمؤمن سليم الصدر في حق كافة الخلق فهذه بعض مداخل الشيطان إلى القلب ولو أردت استقصاء جميعها لم أقدر عليه وفي هذا القدر ما ينبه على غيره فليس في الآدمي صفة مذمومة إلا وهي سلاح الشيطان ومدخل من مداخله]

Kaldı ki zann-ı sūᵓ ve töhmet-i eşrārdan ihtirāz ve tecennüb etmek vācib olur, zīrā eşrār gürūhu nāsın kāffesine şerrden gayrı dīger bir şeyᵓ zann etmezler yaᶜnī kāffe-i ādemiyāna şerri zann ederler. Ve kaçan ki sen bir ādemi gördün ki nāsa sūᵓ-i zann edip ᶜuyūbu taleb eder, bil ki o kimse şerīr bir ādemdir, bātında onun hubsü vardır ve onun o hubsüdür ki zāhirde zuhūr edip mütereşşih olur, ancak kendi haysiyyeti ile dīgerini görmüştür, zīrā müᵓmin meᶜāzīri taleb eder ve münāfık ᶜuyūbu taleb eder. Müᵓmin selīmü's-sadrdır, kāffe-i halk hakkında onun sīnesi her bir gıll u gışş ve ᶜilletten sahīh ve sālimdir. İşte bunlar kalbe şeytānın baᶜzı medāhīlidirler kāffesinin istiksāsını murād etmiş olaydım ona muktedir olmazdım ve dīgerine tenbīh eylemek için bu mikdār ile kifāyet vardır. Mā-hasal insānda bir sıfat-ı mezmūme yoktur illā ki şeytāna silāh değildir ve medāhilinden bir medhal değildir yaᶜnī insānın her bir sıfat-ı makdūha vü mezmūmesi lā-mahāle şeytāna bir silāhtır ve medāhilinden bir medhaldir ki ondan kalb-i insāna girip igvā ve ıdlāl edip helāka ilkā eder.

[فإن قلت فما العلاج في دفع الشيطان وهل يكفي في ذلك ذكر الله تعالى وقول الإنسان لا حول ولا قوة إلا بالله فاعلم أن علاج القلب في ذلك سد هذه المداخل بتطهير القلب من هذه الصفات المذمومة وذلك مما يطول ذكره وغرضنا في هذا الربع من الكتاب بيان علاج الصفات المهلكات وتحتاج كل صفة إلى كتاب منفرد على ما سيأتي شرحه نعم إذا قطعت من القلب أصول هذه الصفات كان للشيطان بالقلب اجتيازات وخطرات ولم يكن له استقرار ويمنعه من الاجتياز ذكر الله تعالى لأن حقيقة الذكر لا تتمكن من القلب إلا بعد عمارة القلب بالتقوى وتطهيره من الصفات المذمومة وإلا فيكون الذكر حديث نفس لا سلطان له على القلب فلا يدفع سلطان الشيطان ولذلك قال الله تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ خصص بذلك المتقي فمثل الشيطان كمثل كلب جائع يقرب منك فإن لم يكن بين يديك خبز أو لحم فإنه ينزجر بأن تقول له اخسأ فمجرد الصوت يدفعه فإن كان بين يديك لحم وهو جائع فإنه يهجم على اللحم ولا يندفع بمجرد الكلام فالقلب الخالي عن قوت الشيطان ينزجر عنه بمجرد الذكر فأما الشهوة إذا غلبت على القلب دفعت حقيقة الذكر إلى حواشي القلب فلم يتمكن من سويدائه فيستقر الشيطان في سويداء القلب وأما قلوب المتقين الخالية من الهوى والصفات المذمومة فإنه يطرقها الشيطان لا للشهوات بل لخلوها بالغفلة عن الذكر فإذا عاد إلى الذكر خنس الشيطان ودليل ذلك قوله تعالى ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ وسائر الأخبار والآيات الواردة في الذكر]

Ve şeytānın defᶜinde ᶜilāc nedir ve defᶜinde zikrullāh kāfī midir ve lā havle ve lā kuvvete illāh billāhi kelime-i münciyesi ile ondan necāt bulmak mümkin müdür der isen, onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki kalbin ᶜilācı işbu ebvāb ve memdāhilin sedd ve bendiyledir ki sıfāt-ı mezmūmeden kalbin tathīriyledir ve bu ᶜilāc bahsi tavīl olan mevāddandır. Bizim bu rubᶜ-ı sāliste işbu kitābdan murādımız ᶜilāc-ı sıfāt-ı mühlikātın beyān ve zikridir ve şerh-i ātī mūcebince her bir sıfat münferid bir kitāba muhtācdır. Evet eger kalbden işbu sıfātın usūlünü kesip katᶜ eder isen şeytānın onda bir geçit ve güzergāhı kalır, yaᶜnī yalnız onda bir hatarātı kalır ki onda bir [62] istikrārı olmaz ve onu geçmekten menᶜ eden ancak zikrullāhtır, zīrā kalb takvā ile ᶜimāret olup sıfāt-ı mezmūmeden pāk ve tāhir olmadıkça hakīkat-i zikr dahi kalbde mütemekkin olamaz, yoksa zikrullāh onda hadīs-i nefs olur kalbe onun bir sultānı

olmaz ve şeytānın tasallutunu menᶜ edemez yaᶜnī kalb-i insān sıfāt-ı mezmūmeden pāk ve maᶜmūr olmazsa zikrullāh onda hadīs-i nefs gibi kalıp kalbe tasallutu olamaz ve şeytānın tasallutunu menᶜ edemez demektir. Ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾[131] Tefsīri fī-mā sebak zikr olunmuştur ki tezekkür ve tabassuru müttakī ile muhtass etmiştir yaᶜnī müttakī onunla mahsūs olmuştur. Şeytānın meseli bunda kelb-i cāiᶜ meseli gibidir ki aç köpek gibidir, senin önünde gūşt ve ekmek olmazsa oşt demekle yaᶜnī savt-ı mücerredle münzecir olup ondan defᶜ olur gider ve eger senin önünde gūşt olup da kendisi dahi aç olsa artık oşt demek ile ve savt-ı bülendī ile ondan defᶜ olup gitmez, lahma saldırıp hücūm eder yaᶜnī kelām-ı mücerredle savuşup gitmez, kaldı ki kūt-ı şeytāndan boş ve hālī olan kalb-i pāktan zikr-i mücerredle şeytān münzecir olur gider ve şehvet kalbe galebe ederse hakīkat-i zikri kalbin havāşī ve etrāfına defᶜ eder ki kalbin süveydāsında mütemekkin olamaz, ancak o hālde şeytān-ı laᶜīn kalbin süveydāsında müstekarr olur. Ve hevā ve sıfāt-ı mezmūmeden pāk ve hālī olan kulūb-ı etkıyā ise onlara dahi şeytān-ı laᶜīn tetarruk ederse de ki zikrden gāfil bulunduğu vaktte egerçi içine girerse de lākin zikre ᶜavdet ettiği vaktte şeytān kaçıp gizlenir ve gaflet vaktini gözetip durur, bunun delīli Zāt-ı Zü'l-Celāl'in ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾[132] nass-ı ᶜālīsidir ve zikrde vārid olan āyāt ve ahbār dahi ona delālet eder.

[قال أبو هريرة التقى شيطان المؤمن وشيطان الكافر فإذا شيطان الكافر دهين سمين كاس وشيطان المؤمن مهزول أشعث أغبر عار فقال شيطان الكافر لشيطان المؤمن مالك مهزول قال أنا مع رجل إذا أكل سمى الله فأظل جائعاً وإذا شرب سمى الله فأظل عطشاناً وإذا لبس سمى الله فأظل عريانا وإذا ادهن سمى الله فأظل شعثاً فقال لكني مع رجل لا يفعل شيئاً من ذلك فأنا أشاركه في طعامه وشرابه ولباسه]

---

131 "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Aᶜrāf, 7/201.

132 "Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." Nahl, 16/98.

Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Müᵓminin şeytānı kāfirin şeytānı ile mültekī olup kavuşmuş ve kāfirin şeytānı ise yağlı ve semiz ve müktesī ve lābis ve müᵓminin şeytānı zebūn ve şaᶜsān yaᶜnī saçı yağsız ve başı kirli ve cesedi ᶜārī ve çıplak görünmüş olduğundan kāfirin şeytānı müᵓminin şeytānına "Senin nen var ki böylece zebūn olmuşsun?" O dahi: "Ben böyle bir ādemleyim kim yemek yerse tesmiye eder, ben aç kalırım ve içerse kezālik tesmiye eder, ben susuz kalırım ve giyerse yine tesmiye eder, ben çıplak kalırım ve saçına ve başına yağı sürerse kezālik tesmiye eder, ben yağsız kalırım." Ve o vaktte kāfirin şeytānı demiş ki "Yok ben böyle değilim, ben böyle ādemleyim kim bunlardan bir şeyᵓi işlemez ve ben dahi onun taᶜām ve şarāb ve libāsında onunla şerīk olup ortak olurum."

[وكان محمد بن واسع يقول كل يوم بعد صلاة الصبح "اللهم إنك سلطت علينا عدوا بصيرا بعيوبنا يرانا هو وقبيله من حيث لا نراهم اللهم فآيسه منا كما آيسته من رحمتك وقنطه منا كما قنطته من عفوك وباعد بيننا وبينه كما باعدت بينه وبين رحمتك إنك على كل شيء قدير" قال فتمثل له إبليس يوماً في طريق المسجد فقال له يا ابن واسع هل تعرفني قال ومن أنت قال أنا إبليس فقال وما تريد قال أريد أن لا تعلم أحد هذه الاستعاذة ولا أتعرض لك قال والله لا أمنعها ممن أرادها فاصنع ما شئت وعن عبد الرحمن ابن أبي ليلى قال كان شيطان يأتي النبي صلى الله عليه وسلم بيده شعلة من نار فيقوم بين يديه وهو يصلي فيقرأ ويتعوذ فلا يذهب فأتاه جبرائيل عليه السلام فقال له "قل أعوذ بكلمات الله التامات التي لا يجاوزهن بر ولا فاجر من شر ما يلج في الأرض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها ومن فتن الليل والنهار ومن طوارق الليل والنهار إلا طارقاً يطرق بخير يا رحمن فقال ذلك فطفئت شعلته وخر على وجهه"]

Ve Muhammed b. Vāsiᶜ beher gün sabāh namāzından sonra derdi ki "اللهم إنك سلطت علينا عدوا بصيرا بعيوبنا يرانا هو وقبيله من حيث لا نراهم اللهم فآيسه منا كما آيسته من رحمتك وقنطه منا كما قنطته من عفوك وباعد بيننا وبينه كما باعدت بينه وبين رحمتك إنك على كل شيء قدير" ki hulāsa-i müfādı: "Yā rabbi, sen bizim ᶜuyūbumuza basīr olarak bir düşman üzerimize musallat ettin ki kendisi ve kabīli biz onları görmediğimiz yerden bizi görürler. Yā rabbi, senin rahmetinden onu meᵓyūs ettiğin gibi bizden meᵓyūs eyle ve senin ᶜafvin-

den nā-ümīd ve kānit ettiğin gibi bizden nā-ümīd ve kānit eyle ve senin rahmetinle onun beyninden mübāᶜadet ettiğin gibi bizimle onun beyninden mübāᶜadet eyle, her bir şeyᵓe kādirsin." Ve Muhammed b. Vāsiᶜ demiş ki bir gün ona mescidin yolunda mütemessil olup "Yā İbn Vāsiᶜ, sen beni bilir misin?" diye sormuş ve Muhammed: "Sen kimsin?" diye istifsār ve o dahi: "Ben iblīsim" diye cevāb ve Muhammed: "Ne istersin?" diye suᵓāl ve isticvāb ve iblīs: "Ben istiᶜāzeyi bir kimseye taᶜlīm etmemekliği isterim, Bir dahi ben sana taᶜarruz etmem" diye iltikām ve taᶜahhüd ettikte İbn Vāsiᶜ onu istīzen: "Ben vallāhi menᶜ etmem, sen dahi işāᵓet ettiğini işle" diye ona katᶜī cevāb vermiş. Ve dahi ᶜAbdurrāhmān b. Ebī Leylā'nın üzerine mervī olup demiş ki efendimiz namāz kıldığı vakte yedinde āteşten bir şuᶜle olduğu hālde bir şeytān önüne gelip dururmuş ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz okur ve taᶜavvüz ederdi ve o şeytān onun önünden savuşup gitmezdi, sonra Cibrīl ᶜaleyhi's-selām ona gelip "قل أعوذ بكلمات الله التامات التي لا يجاوزهن بر ولا فاجر من شر ما يلج في الأرض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها ومن فتن الليل والنهار ومن طوارق الليل والنهار إلا طارقاً يطرق بخير يا رحمن فقال ذلك فطفئت شعلته وخر على وجهه"[133] diye işbu taᶜvīzi taᶜlīm etti ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz okuyunca şeytānın şuᶜlesi sönüp kendisi dahi yüzü üzerine yere düşmüş. Bu taᶜvīzin tercümesi sebkat etmiştir.

[وقال الحسن نبئت أن جبرائيل عليه السلام أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال إن عفريتاً من الجن يكيدك فإذا أويت إلى فراشك فاقرأ آية الكرسي وقال صلى الله عليه وسلم "أتاني الشيطان فنازعني ثم نازعني فأخذت بحلقه فوالذي بعثني بالحق ما أرسلته حتى وجدت برد ماء لسانه على يدي ولولا دعوة أخي سليمان عليه السلام لأصبح طريحا فِي الْمَسْجِدِ" وقال صلى الله عليه وسلم "ما سلك عمر فجا إلا سلك الشيطان [63] فجا غير الذي سلكه عمر" وهذا لأن القلوب كانت مطهرة عن مرعى الشيطان وقوته وهي الشهوات فمهما طمعت في أن يندفع الشيطان عنك بمجرد الذكر كما اندفع عن عمر رضي الله عنه كان محالاً وكنت كمن يطمع أن يشرب دواء قبل الاحتماء والمعدة مشغولة بغليظ الأطعمة ويطمع أن ينفعه كما

133 en-Nesāī, es-*Sunenu'l-Kubrā*, 9/349, no: 10726; et-Taberānī, ed-Duᶜā, 96, 332; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/18.

نفع الذي شربه بعد الاحتماء وتخلية المعدة والذكر الدواء والتقوى احتماء وهي تخلي القلب عن الشهوات فإذا نزل الذكر قلباً فارغاً عن غير الذكر اندفع الشيطان كما تندفع العلة بنزول الدواء في المعدة الخالية عن الأطعمة قال الله تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ وقال تعالى ﴿كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ﴾ ومن ساعد الشيطان بعمله فهو مواليه وإن ذكر الله بلسانه]

Ve dahi Hasen el-Basrī demiş ki Bana haber verildi ki Cibrīl ᶜaleyhi's-selām Nebī-i zī-şān efendimize gelip demiş ki "Tāife-i cinnden bir ᶜifrīt sana keyd etmek ister, sen kendi yatağına girdiğin vaktte āyet-i kürsī kırāᵓat eyle tā ki cinnin mekr ve harbinden emīn ve sālim olasın." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَتَانِي الشَّيْطَانُ نَازَعَنِي ثُمَّ نَازَعَنِي فَأَخَذْتُ بِحَلْقِهِ فَوَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ مَا أَرْسَلْتُهُ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ مَاءِ لِسَانِهِ عَلَى يَدَيَّ لَوْلَا دَعْوَةُ أَخِين سُلَيْمَانَ عليه السلام لَأَصْبَحَ طَرِيحا فِي الْمَسْجِدِ"[134] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Şeytān ᶜaleyhi mā-yestehıkku gelip benimle münāzaᶜa etti, sonra benimle münāzaᶜa eyledi, ben dahi onu boğazından tuttum, beni hakk ile baᶜs edenin hakkı için elim üstünde onun lisānın suyu bürūdeti bulmadıkça boğazını salıvermedim; benim birāderim Süleymān ᶜaleyhi's-selāmın duᶜāsı olmamış olaydı, matrūhan mescidde sabāh ederdi." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "مَا سَلَكَ عُمَرُ فَجًّا إِلَّا سَلَكَ الشَّيْطَانُ فَجًّا غَيْرَ الَّذِي سَلَكَهُ عُمَرُ"[135] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān bir vādīde geçmedi illā ki şeytān-ı laᶜīn dīger bir vādīde geçmedi" yaᶜnī Hazret-i ᶜÖmer'in sālik olduğu tarīkte şeytān sülūk edemezdi, elbette dīger bir yoldan savuşup giderdi ki Hazret-i ᶜÖmer'e yaklaşamazdı demektir. Bu tebāᶜudu ancak o sebebdendir ki kulūb-ı sıddīkīn şeytānın kūt ve merᶜāsından pāk ve mutahhar idi, yaᶜnī şehevāttan tehī ve hālī idi. Ve eger Hazret-i ᶜÖmer'den mündefiᶜ olduğu gibi zikr-i mücerredle senden indifāᶜını tamaᶜ eder isen muhāle tamaᶜ etmiş olursun ki kable'l-ihtimā miᶜdesi galīz etᶜime ile memlū olan şārib-i devā gibi olursun, çünkü kable'l-ihtimā ve tahliyeti'l-miᶜde şürb-i devā

134 en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 1/294; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/142.

135 *Musnedu*'l-Bezzār, 16/49, no: 9088.

ᶜillete bir menfaᶜat vermez ve baᶜde'l-ihtimā ve tahliyeti'l-miᶜde devāyı şürb eden kimse gibi şürb-i devā ile intifāᶜ etmeğe bir ādem tāmiᶜ olursa muhāle tamaᶜ etmiş olur, işte sen dahi o kimse gibi olmuş olursun, zīrā zikr devādır ve takvā himāyet ve sakınmaktır ki o himye kalbi şehevāttan hālī eder. Ve zikrin mā-sivāsından hālī olan kalb-i fāriga zikr nāzil olursa şeytān ondan mündefiᶜ olur, nitekim etᶜimeden hālī olan miᶜdeye nüzūl-i devā ile ᶜillet mündefiᶜ olur. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾[136] Bu āyet-i kerīme sūre-i Kāf'ın otuz yedinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Tahkīk bu sūrede olan hakāyıkı tefekküre kalbi ve vakt-i istimāᶜında onda mezkūr olan mevāᶜizi dikkatle dinlemeğe kulağı olan kimse için pend ve nasīhat vardır." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ﴾[137] Bu āyet dahi sūre-i Hacc'ın dördüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şeytānın üzerine yazılmıştır ki her kim ona dost olup mütābaᶜat ede, o şeytān onu ıdlāl eder ve cehennemin keskin āteşi tarafına yol gösterir ve kim ki kendi ᶜameliyle şeytāna müsāᶜade eyler, elbette o kimse şeytāna dost ve mevālīdir velev ki lisānı ile Allāhu taᶜālāyı zikr eder."

[وإن كنت تقول الحديث قد ورد مطلقاً بأن الذكر يطرد الشيطان ولم تفهم أن أكثر عمومات الشرع مخصوصة بشروط نقلها علماء الدين فانظر إلى نفسك فليس الخبر كالعيان وتأمل أن منتهى ذكرك وعبادتك الصلاة فراقب قلبك إذا كنت في صلاتك كيف يجاذبه الشيطان إلى الأسواق وحساب العالمين وجواب المعاندين وكيف يمر بك في أودية الدنيا ومهالكها حتى إنك لا تذكر ما قد نسيته من فضول الدنيا إلا في صلاتك ولا يزدحم الشيطان على قلبك إلا إذا صليت فالصلاة محك القلوب فبها يظهر محاسنها ومساويها فالصلاة لا تقبل من القلوب المشحونة بشهوات الدنيا فلا جرم لا ينطرد عنك الشيطان بل ربما يزيد عليك الوسواس كما أن الدواء قبل الاحتماء ربما يزيد عليك الضرر فإن أردت الخلاص من الشيطان فقدم الاحتماء بالتقوى ثم أردفه بدواء الذكر يفر الشيطان منك كما فر من عمر رضي الله عنه]

136 "Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır." Kāf, 50/37.

137 "Şeytan hakkında, "Her kim onu dost edinirse mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler" diye yazılmıştır." Hacc, 22/4.

Ve eger hadīs mutlak vārid olmuş ki zikrullāh şeytānı tard eder, himye-i takvā ve tahliye-i kalb şurūtuyla mukayyed değildir deyip de ʿulemāu'd-dīn nakl ettikleri şurūta ʿumūmāt-ı şerʿ muhassas olduğunu fehm edemedinse artık sen kendi nefsine nazar eyle ki haber ʿayān gibi değildir. Ve teʾemmül eyle ki senin müntehā-yı zikr ü ʿibādetin namāz kılmaklığındır yaʿnī onda kalbine murākabe edip gör ki namāzda iken şeytān-ı laʿīn senin kalbini çarşılara ve ʿālemīnin hisāb ve muʿānidinin cevābına nice mücāzebe eder durur ve seni dünyā vādīlerinde ve mehālikinde nice imrār eyler hattā fuzūl-i dünyādan nisyān ettiğin nesneyi namāzın hāricinde sana tezkīr etmez, ancak namāz içinde ferāmūş ettiğin umūr-ı dünyeviyyeyi senin yādına getirir ve namāz kılmadıkça senin kalbin üzerine izdihām etmez, kaldı ki namāz mihekk-i kulūbdur onda kulūbun mehāsin ve ʿuyūbu zāhir olur, zīrā şehevāt-ı dünyāviyyeden meşhūn olan kulūb ile namāz makbūle olmaz. İşte bununla sābit olur ki zikr-i mücerredle şeytān mündefiʿ olmaz, belki onun vesvāsı senin üzerine daha ziyāde eder, nitekim dermān kable'l-ihtimā ve tahliyeti'l-miʿde ʿilleti azdırıp zararını daha ziyāde eder. Mā-hasal şeytāndan halās bulmaklığını ister isen evvelā takvā eyle sakınıp himye eyle sonra ardı sonra zikrullāhı terdīf eyle, o vaktte şeytān ʿÖmer'den kaçıp firār ettiği gibi senden dahi firār ede.

[ولذلك قال وهب بن منبه اتق الله ولا تسب الشيطان في العلانية وأنت صديقه في السر أي أنت مطيع له وقال بعضهم يا عجبا لمن يعصى المحسن بعد معرفته بإحسانه ويطيع اللعين بعد معرفته بطغيانه وكما إن الله تعالى قال ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ وأنت تدعوه ولا يستجيب لك فكذلك تذكر الله ولا يهرب الشيطان منك لفقد [64] شروط الذكر والدعاء قيل لإبراهيم بن أدهم ما بالنا ندعو فلا يستجاب لنا وقد قال تعالى ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ قال لأن قلوبكم ميتة قيل وما الذي أماتها قال ثمان خصال عرفتم حق الله ولم تقوموا بحقه وقرأتم القرآن ولم تعملوا بحدوده وقلتم نحب رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم تعملوا بسنته وقلتم نخشى الموت ولم تستعدوا له وقال تعالى ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ فواطأتموه على المعاصي وقلتم نخاف النار وأرهقتم أبدانكم فيها وقلتم نحب الجنة ولم تعملوا لها وإذا قمتم من فرشكم رميتم عيوبكم وراء ظهوركم وافترشتم عيوب الناس أمامكم فأسخطتم ربكم فكيف يستجيب لكم]

Ve Vehb b. Münebbih demiş ki "Sen Allāhu taᶜālādan havf ve ittikā eyle, zāhirde şeytānı sebb edip de bātında sırren onunla dostluk ittihāz ile ona itāᶜat etme." Baᶜzu's-selef demiş ki "Yā ᶜacebā o kimseye ki ihsānını bildikten sonra muhsine ᶜisyān ve tugyānını bildikten sonra laᶜīne itāᶜat eder!" Yaᶜnī bilerek muhsine ᶜisyān ve laᶜīne itāᶜat etmek ne bir ᶜazīm ᶜacībdir, nitekim Allāhu taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾[138] Ve sen ona duᶜā edersin ve o sana icābet etmez, kezālik sen Allāhu taᶜālāyı zikr edersin ve şeytān senden kaçmaz, çünkü şurūt-ı zikr ü duᶜā sende mefkūddur. İbrāhīm b. Edhem'e denilmiş ki "Āyā nedendir ve bizim neyimiz vardır ki biz Allāhu taᶜālāya duᶜā ederiz ve kendisi ﴿وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾[139] buyurmuşken bizim duᶜāmızı icābet etmez?" İbrāhīm demiş ki "Sizin kulūbunuz meyte olduğundandır." Ve "Ne ile ölmüş?" yaᶜnī kulūbumuzu imāte eden nedir diye soruldukta, İbrāhīm: "Onu öldürüp imāte eden sekiz haslettir" diye haber vermiş ve birer birer o hasletleri zikr edip demiş ki "Siz Allāhu ᶜazīmü'ş-şānı bildiniz ve onun hakkına kıyām etmediniz ve Kurᵓān'ı okudunuz ve onun hudūduyla ᶜamel etmediniz ve biz resūlullāhı severiz dersiniz ve onun sünneti ile ᶜamel etmezsiniz ve biz ölümden korkarız dersiniz ve ona müstaᶜidd olmazsınız ve Zāt-ı Zü'l-Celāl ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾[140] buyurmuşken siz onunla meᶜāsī üzerine muvātaᵓe edersiniz ve āteşten korkarız dersiniz ve ebdānınızı onda irhāk edersiz." "İrhāk" lügatte kaplamak ve yükletmek ve düşvār olmak maᶜānīsine gelmiştir. "Ve dahi cenneti severiz dersiniz ve ona bir ᶜamel işlemezsiniz ve firāşınızdan kıyām ettiginiz vakte kendi ᶜuyūbunuzu arkanız sonraya atıp ᶜuyūb-ı nāsı önünüzde iftirāş edersiniz. Siz rabbinizi ishāt ettiniz, nice size duᶜāyı icābet eder!"

[فإن قلت فالداعي إلى المعاصي المختلفة شيطان واحد أو شياطين مختلفون فاعلم أنه لا حاجة لك إلى معرفة ذلك في المعاملة فاشتغل بدفع العدو ولا تسأل

138 "Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duānıza cevap vereyim." Gāfir, 40/60.

139 "Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duānıza cevap vereyim." Gāfir, 40/60.

140 "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın." Fātır, 35/6.

عن صفته كل البقل من حيث يؤتى ولا تسأل عن المبقلة ولكن الذي يتضح بنور الاستبصار في شواهد الأخبار أنهم جنود مجندة وأن لكل نوع من المعاصي شيطاناً يخصه ويدعو إليه فأما طريق الاستبصار فذكره يطول ويكفيك القدر الذي ذكرناه وهو أن اختلاف المسببات يدل على اختلاف الأسباب كما ذكرناه في نور النار وسواد الدخان وأما الأخبار فقد قال مجاهد لإبليس خمسة من الأولاد قد جعل كل واحد منهم على شيء من أمره ثبر والأعور ومبسوط وداسم وزلنبور فأما ثبر فهو صاحب المصائب الذي يأمر بالثبور وشق الجيوب ولطم الخدود ودعوى الجاهلية وأما الأعور فإنه صاحب الزنا يأمر به ويزينه وأما مبسوط فهو صاحب الكذب وأما داسم فإنه يدخل مع الرجل إلى أهله يرميهم بالعيب عنده ويغضبه عليهم وأما زلنبور فهو صاحب السوق فبسببه لا يزالون متظلمين وشيطان الصلاة يسمى خنزب وشيطان الوضوء يسمى الولهان وقد ورد في ذلك اخبار كثيرة]

Ve eger meʿāsīye dāʿī olan şeytān bir midir veyāhūd müteʿaddid ve muhtelif şeyātīn midir der isen o dahi böylece bil ki bunun maʿrifetine ʿilm-i muʿāmelede senin bir ihtiyācın yoktur, sen hemān ʿadüvvün defʿiyle müştegıl ol da onun sıfatından sorma, sen baklı ye de geldiği yerden suʾāl etme. Velākin şevāhid-i ahbārda nūr-ı istibsār ile vāzıh ve āşikār olan şeyʾ odur ki onlar cünūd-ı mücennededirler, meʿāsīnin her bir nevʿine birer şeytān vardır ki o nevʿe mahsūs olup ona daʿvet eyler. Tarīk-i istibsārın zikri uzun olur, bizim zikr ettiğimiz mikdār sana kifāyet eyler, nitekim nūr-ı nār ve sevād-ı duhānda onu zikr etmişiz ki ihtilāf-ı müsebbibāt ihtilāf-ı esbāb iledir. Ahbār ise ez-cümle Mücāhid ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "İblīsin beş oğlu vardır, onların her biri kendi umūrundan birer emre meʾmūr etmiştir." Ve ismlerini zikr edip dedi ki "Onlar Sebr ve Aʿver ve Mebsūt ve Dāsim ve Zelenbūr'dur. Sebr ise sübūr ve şakk-ı cüyūb ve latm-ı hudūd ve daʿvā-yı cāhiliyyeyi emr eden şeytāndır ki ona sāhibü'l-mesāib denilir. Ve Aʿver ise o dahi sāhibü'z-zinādır ki onunla emr eder ve zinā ettirir. Ve Mebsūt ise o dahi sāhibü'l-kezibdir. Ve Dāsim ise o dahi ādemle berāber ehline dāhil olur, onun ʿindinde onları ʿayba düşürüp üzerine onu gazablandırır. Ve Zelenbūr ise sāhibü's-sūk olup onun sebebi ile ehl-i sūk mütezallim olmaktan zāil olmazlar. Ve namāzın şeytānı Hanzeb ismiyle müsemmadır. Ve ābdestin şeytānı Velhān tesmiye olunur." Hāsılı bunda ahbār-ı kesīre vārid olmuştur.

[وكما أن الشياطين فيهم كثرة فكذلك في الملائكة كثرة وقد ذكرنا في كتاب الشكر السر في كثرة الملائكة واختصاص كل واحد منهم بعمل منفرد به وقد قال أبو أمامة الباهلي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''وكل بالمؤمن مائة وستون ملكاً يذبون عنه ما لم يقدر عليه من ذلك للبصر سبعة أملاك يذبون عنه كما يذب الذباب عن قصعة العسل في اليوم الصائف وما لو بدا لكم لرأيتموه على كل سهل وجبل كل باسط يده فاغرفاه ولو وكل العبد إلى نفسه طرفة عين لاختطفته الشياطين'' وقال أيوب بن يونس بن يزيد بلغنا أنه يولد من أبناء الإنس من أبناء الجن ثم ينشؤون معهم وروى جابر ابن عبد الله [65] أن آدم عليه السلام لما هبط إلى الأرض قال يارب هذا الذي جعلت بيني وبينه عداوة إن لم تعني عليه لا أقوى عليه قال لا يولد لك ولد إلا وكل به ملك قال يارب زدني قال ''أجزي بالسيئة سيئة وبالحسنة عشراً إلى ما أريد'' قال رب زدني قال باب التوبة مفتوح ما دام في الجسد الروح قال إبليس يارب هذا العبد الذي كرمته علي إن لا تعني عليه لا أقوى عليه قال ''لا يولد له ولد إلا ولد لك ولد'' قال يارب زدني قال ''تجري منهم مجرى الدم وتتخذون صدورهم بيوتاً'' قال رب زدني قال ''أجلب عليهم بخيلك ورجلك إلى قوله غروراً'']

Ve şeyāṭīnde kesret olduğu gibi melāikede dahi kesret vardır. Kitābü'ş-şükrde melāikenin kesretinde ve her biri birer ᶜamel ile münferiden ihtisāsında olan sırrı zikr ve beyān etmişiz. Ebū Umāme el-Bāhilī demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''وكل بالمؤمن مائة وستون ملكاً يذبون عنه ما لم يقدر عليه من ذلك للبصر سبعة أملاك يذبون عنه كما يذب الذباب عن قصعة العسل في اليوم الصائف وما لو بدا لكم لرأيتموه على كل سهل وجبل كل باسط يده فاغرفاه ولو وكل العبد إلى نفسه طرفة عين لاختطفته الشياطين''[141] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Her bir müᵓmine yüz altmış melek müᵓekkel olmuştur ki nefsi üzerinden defᶜine muktedir olamadığı nesneleri defᶜ edeler ez-cümle onlardan basar için yedi melek müᵓekkel olmuştur, yaz gününde bal çanağı üzerinden sineklerin kovulduğu gibi basarın üzerinden şürūru defᶜ edip eşirrāyı kavarlar. Onlar size zuhūr etmiş olaydılar her biri her bir sehl ve cebel üstünde eli mebsūt ve ağzı açık görürdünüz ki insān kendi nefsine bir tarfe-i ᶜayn tevkīl olunmuş olsaydı şeyāṭīn onu kapıp ihtiṭāf ederlerdi." Ve dahi Eyyūb b. Yūnus b. Yezīd demiş ki

141 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/167.

"Bize bālig oldu ki ebnā-i ins ile maᶜan ebnā-i cinn dahi vilādet ederler ve onlarla berāber füşüvv ederler." Ve Cābir b. ᶜAbdullāh rivāyet etmiş ki "Ādem ᶜaleyhi's-selām cennetten rūy-i zemīne nāzil olduğu vaktte demiş ki "Yā rabbi, şol ki benimle onun beyninde ᶜadāveti ettin, sen eger üzerine bana muᶜāvenet etmez isen ben ona tākat-mend olamam." Ve Hakk taᶜālā buyurmuş ki "Sana bir veled vilādet etmez illā ki ona bir melek müᵓekkel olmaz" yaᶜnī senin her bir mevlūdunuza birer melek müᵓekkel olacaktır. Ve Ādem demiş ki "Yā rabbi, sen bu iᶜāneden beni müzdād eyle." Tebāreke ve taᶜālā "أَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ سَيِّئَةً وَبِالْحَسَنَةِ عَشْرًا إِلَى مَا أُرِيدُ" buyurdu yaᶜnī "Ben bir seyyiᵓe ile bir seyyiᵓeyi mücāzāt ederim ve bir hasene ile on haseneyi ve dilediğim mertebeye dek mücāzāt eylerim" dedi. Ādem ᶜaleyhi's-selām: "Yā rabbi, daha beni müzdād eyle" diye bir dahi duᶜā ve Zāt-ı Zü'l-Celāl: "Cesedde rūh durdukça tevbe kapısı açıktır" diye emr ü fermān etti. Ve iblīs ᶜaleyhi mā-yestehıkku demiş ki "Yā rabbi, sen bu ᶜabdi ki benim üzerime mükerrem ettin, eger sen bana onun üzerine muᶜāvenet etmez isen ben ona mütekavvī olamam" yaᶜnī ona gücüm yetmez. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ona buyurmuş ki "لَا يُولَدُ لَهُ وَلَدٌ إِلَّا وَلَدَ لَكَ وَلَدٌ" Yaᶜnī "Ona bir veled vilādet etmez illā ki sana dahi bir veled vilādet etmez" ki onun her bir veledi oldukça sana dahi birer evlād olacaktır. Ve iblīs: "Yā rabbi, daha ziyādeye beni müzdād eyle" diye tevakkuᶜ ve Zāt-ı Zü'l-Celāl ona "تَجْرِي مِنْهُمْ مَجْرَى الدَّمِ وَتَتَّخِذُونَ صُدُورَهُمْ بُيُوتًا" diye emr yaᶜnī "Onlarda kan mecrāsında cārī olup onların sīnelerini hānehā ittihāz edersiniz" diyerek keyfiyyet-i tasallutları beyān ettikte, iblīs: "Yā rabbi bu iᶜāneden daha ziyāde müzdād eyle" diye bir dahi tereccī ve istizāde etti. Ve tebāreke ve taᶜālā dahi ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾[142] diye meᵓmūlünü isᶜāf etmiş. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i İsrānın altmış dördüncü āyetindendir. Mebdeᵓ-i āyet ﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ﴾ Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ve o zürriyyetten kudretin yetiştiği kimseyi savtınla tahrīk ve fesāda daᶜvetle bī-karār eyle ve onların üzerine süvārī ve piyāde ᶜavenelerinden vesvese ve igvā için cemᶜ eyle ve onların emvāl ve evlādlarında şirket eyle" yaᶜnī māllarında

142 "(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrınla kaydır." İsrā, 12/64.

harāmla cemᶜ etmek yā ribā ile vermek yā maᶜsiyete sarf etmek gibi ve evlādlarında zinādan hāsıl olmak ve sāir gibi ortaklık etmek ve onlara putlardan şefāᶜat talebi yā teʾhīr-i tevbe yā inkār-ı baᶜs gibi vaᶜde-i bātıla ver, hālbuki şeytānın vaᶜdi ancak hatāyı savāb sūretinde göstermektir.

[وعن أبي الدرداء رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''خَلَقَ اللهُ الْجِنَّ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ حَيَّاتٌ وَعَقَارِبُ وَخَشَاشُ الْأَرْضِ وَصِنْفٌ كَالرِّيحِ فِي الْهَوَاءِ وَصِنْفٌ عَلَيْهِمُ الثواب وَالْعِقَابُ وَخَلَقَ اللّٰهُ تعالى الْإِنْسَ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ كَالْبَهَائِمِ كما قَالَ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ وَصِنْفٌ أَجْسَادُهُمْ أَجْسَادُ بَنِي آدَمَ وَأَرْوَاحُهُمْ أَرْوَاحُ الشَّيَاطِينِ وَصِنْفٌ فِي ظِلِّ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ'' وقال وهيب بن الورد بلغنا أن إبليس تمثل ليحيى بن زكريا عليهما السلام وقال إني أريد أن أنصحك قال لا حاجة لي في نصحك ولكن أخبرني عن بني آدم قال هم عندنا ثلاثة أصناف أما صنف منهم وهم أشد الأصناف علينا نقبل على أحدهم حتى نفتنه ونتمكن منه فيفزع إلى الاستغفار والتوبة فيفسد علينا كل شيء أدركنا منه ثم نعود إليه فيعود فلا نحن نيأس منه ولا نحن ندرك منه حاجتنا فنحن منه في عناء وأما الصنف الآخر فهم في أيدينا بمنزل الكرة في أيدي صبيانكم نقلبهم كيف شئنا قد كفونا أنفسهم وأما الصنف الثالث فهم مثلك معصومون لا نقدر منهم على شيء]

Ve Ebu'd-Derdāʾ ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''خَلَقَ اللهُ الْجِنَّ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ حَيَّاتٌ وَعَقَارِبُ وَخَشَاشُ الْأَرْضِ وَصِنْفٌ كَالرِّيحِ فِي الْهَوَاءِ وَصِنْفٌ عَلَيْهِمُ الثواب وَالْعِقَابُ وَخَلَقَ اللّٰهُ تعالى الْإِنْسَ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ كَالْبَهَائِمِ كما قَالَ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾[143] وَصِنْفٌ أَجْسَادُهُمْ أَجْسَادُ بَنِي آدَمَ وَأَرْوَاحُهُمْ أَرْوَاحُ الشَّيَاطِينِ وَصِنْفٌ فِي ظِلِّ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ''[144] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri

143 "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir." Aᶜrāf, 7/179.

144 Ebu'ş-Şeyh el-İsbahānī, *el-Azame*, 5/1639.

cinn tāifesini üç sınıf olarak yaratmıştır, bir sınıfı hayyāt ve ᶜakārib ve zemīn haşerātı halk etmiş ve bir sınıfı havāda yel gibi halk etmiş ve bir sınıfı sevāb ve ᶜikāba müstehakk olarak halk etmiş. Ve ins tāifesini dahi üç sınıf halk etmiş ki bir sınıfı behāim gibidirler, nitekim hakklarında Bārī taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾[145] [66] Bu nass-ı celīl sūre-i Aᶜrāf'ın yüz yetmiş sekizinci āyetindendir ki ibtidāsı ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Tahkīk biz cehennem için cinn ve insten çok kimseleri halk ettik, onlar için kulūb vardır ki onunla hayr ve hidāyeti bilmezler, zīrā hakkı anlayıp teveccüh etmezler ve gözler vardır ki onunla mahlūkātına nazar-ı iᶜtibār ile bakmazlar ve kulaklar vardır ki onunla hakk kelāmı ve Kurᵓān'ı işitip mütenassıh olmazlar, onlar dört ayaklı hayvān gibidir ki ancak ekl ve şürbe meşgūllerdir, belki hayvānlardan dahi ziyāde dalālettedirler ki hayvānlar zarar ve nefᶜi bilirler, onlar kendilere zarar olan nāra ikdām ederler ve küfr ve şirkin zararından gāfillerdir." İntehā. Ve bir sınıf ecsāmları benū ādemin ecsāmıdır ve ervāhları şeyātīn ervāhıdır. Ve dīger bir sınıf ki yevm-i kıyāmette bir kimsenin zıllı olmadığı vaktte Zāt-ı Zü'l-Celāl'in zıllındadırlar. Vüheyb b. el-Verd demiş ki "Bize bālig oldu ki iblīs ᶜaleyhi mā-yestehıkku Hazret-i Yahyā b. Zekeriyyā ᶜaleyhime's-selāma mütemessil olup demiş ki "Ben sana bir nasīhat etmek isterim." Yahyā ᶜaleyhi's-selām: "Senin nushunda benim ihtiyācım yoktur velākin benī ādemin üzerine bana haber eyle" dedikte, iblīs: "Benī ādem bizde üç sınıftırlar ki bir sınıfları bize asnāfın en ziyāde eşeddidir. Onların biri aldatıp bir fitneye düşürmek üzere üzerine ikbāl ve igfālinee mütemekkin oluruz ve der-ᶜakab istigfāra fezaᶜ ve tevbeye müsāraᶜat etmekle ondan idrāk ettiğimiz her bir şeyi üzerimize ifsād eder sonra ona ᶜavdet ederiz ve o dahi tevbe ve istigfāra ᶜavdet eder, ne ondan yeᵓs ederiz ve ne de ondan murādımıza

145 "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir." Aᶜrāf, 7/179.

vāsıl oluruz, artık biz onunla yorgunluktayız. Ve sınf-ı dīgeri ise onlar bizim elimizdedir, sıbyānınızın yedlerinde topcağız yuvarlanıp yüzden yüze münkalib olduğu gibi onları dilediğimize yuvarlatıp mütekallib ederiz ki kendi kendilerine ihlāk etmeleriyle bizi nefslerinden kifāyet etmişler yaᶜnī igvā ve igfālimize bir hācet bırakmazlar. Ve üçüncü sınıfları ise onlar dahi senin gibi ādemlerdir ki meᶜāsīden maᶜsūmlardır, onlardan bir nesneye gücümüz yetmez."

[فإن قلت فكيف يتمثل الشيطان لبعض الناس دون البعض وإذا رأى صورة فهل هي صورته الحقيقية أو هو مثال يمثل له به فإن كان على صورته الحقيقية فكيف يرى بصور مختلفة وكيف يرى في وقت واحد في مكانين وعلى صورتين حتى يراه شخصان بصورتين مختلفتين فاعلم أن الملك والشيطان لهما صورتان هي حقيقة صورتهما ولا تدرك حقيقة صورتهما بالمشاهدة إلا بأنوار النبوة فما رأى النبي صلى الله عليه وسلم جبرائيل عليه السلام في صورته إلا مرتين وذلك أنه سأله أن يريه نفسه على صورته فواعده بالبقيع وظهر له بحراء فسد الأفق من المشرق إلى المغرب ورآه مرة أخرى على صورته ليلة المعراج عند سدرة المنتهى وإنما كان يراه في صورة الآدمي غالباً فكان يراه في صورة دحية الكلبي وكان رجلاً حسن الوجه والأكثر أنه يكاشف أهل المكاشفة من أرباب القلوب بمثال صورته فيتمثل الشيطان له في اليقظة فيراه بعينه ويسمع كلامه بأذنه فيقوم ذلك مقام حقيقة صورته كما ينكشف في المنام لأكثر الصالحين وإنما المكاشف في اليقظة هو الذي انتهى إلى رتبة لا يمنعه اشتغال الحواس بالدنيا عن المكاشفة التي تكون في المنام فيرى في اليقظة ما يراه غيره في المنام]

Ve zāhiren baᶜzu'n-nās için nice mütemessil olur da baᶜzu'n-nāsa mütemessil olmaz der isen ve eger bir sūrette göründüyse o sūret-i hakīkiyye onun sūreti midir yoksa bir misāl midir ki onunla mütemessil olur ve onun sūret-i hakīkiyyesi olduğu hālde nice sūret-i muhtelife ile mütemessil olur ve bir ān-ı vāhidde iki yerde ve iki sūrette ne sūretle görünür tā ki iki şahs onu iki sūret-i muhtelife ile görürler der isen o dahi böylece bil ki ferişte ve şeytān için iki sūret vardır ki sūret-i hakīkiyyeleridir velākin sūret-i hakīkiyyeleri ancak nūr-ı nübüvvet müşāhedesiyle idrāk olunur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ancak iki kerre Cibrīl ᶜaleyhi's-selāmı sūret-i hakīkiyyesiyle görmüş, o dahi

ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onu ondan dilemişti, yaʿnī nefsini sūret-i hakīkiyyesi üzere ona irāʾe etmesi iltimās etmiş idi ve o dahi ona Bakīʿ'de vaʿd ile Hirā'da zuhūr etti ve maşrıktan magribe kadar ufku kapatıp sedd etti ve dīger kerrede miʿrāc gecesinde sidre-i müntehā ʿindinde gördü, yoksa onu ancak ādemī sūretinde görürdü ve fi'l-agleb onu Dihye el-Kelbī sūretinde görürdü. Dihye hūb-rū bir ādem idi ve fi'l-ekser erbāb-ı kulūbdan ehl-i mükāşefeye mükāşefe edip sūreti misālinde görünürdü. Mā-hasal şeytān ona uyanıklıkta mütemessil olur ki gözü ile görür ve kulağı ile sözünü istimāʿ eder ve o misāl sūret-i hakīkiyyesi makāmında kāim olur, nitekim, ekser-i sulehāya uykuda münkeşif olur. Ve yakazada yaʿnī uyanıklıkta olan müşāhede ancak o vaktte mükāşefe hāsıl olur ki onu dünyāya havāssının iştigāli menāmda olan mükāşefeden menʿ edemeyecek mertebeye müntehī olmuş olduğu vaktte olur ki dīgeri menāmda gördüğü şeyʾi kendisi yakazada görür.

[كما روي عن عمر بن عبد العزيز رحمه الله أن رجلاً سأل ربه أن يريه موضع الشيطان من قلب ابن آدم فرأى في النوم جسد رجل شبه البلور يرى داخله من خارجه ورأى الشيطان في صورة ضفدع قاعد على منكبه الأيسر بين منكبه وأذنه له خرطوم طويل دقيق قد أدخله من منكبه الأيسر إلى قلبه يوسوس إليه فإذا ذكر الله تعالى خنس ومثل هذا قد يشاهد بعينه في اليقظة فقد رآه بعض المكاشفين في صورة كلب جاثم على جيفة يدعو الناس إليها وكانت الجيفة مثال الدنيا وهذا يجري مجرى مشاهدة صورته الحقيقية فإن القلب لا بد وأن تظهر فيه حقيقة من الوجه الذي يقابل عالم الملكوت وعند ذلك يشرق أثره على وجهه الذي يقابل عالم الملك والشهادة لأن أحدهما متصل بالآخر وقد بينا أن القلب [67] له وجهان وجه إلى عالم الغيب وهو مدخل الإلهام والوحي ووجه إلى عالم الشهادة فالذي يظهر منه في الوجه الذي يلي جانب عالم الشهادة لا يكون إلا صورة متخيلة لأن عالم الشهادة كله متخيلات إلا أن الخيال تارة يحصل من النظر إلى ظاهر عالم الشهادة بالحس فيجوز أن لا تكون الصورة على وفق المعنى حتى يرى شخصاً جميل الصورة وهو خبيث الباطن قبيح السر لأن عالم الشهادة عالم كثير التلبيس أما الصورة التي تحصل في الخيال من إشراق عالم الملكوت على باطن سر القلوب فلا تكون إلا محاكية للصفة وموافقة لها لأن الصورة في عالم الملكوت تابعة للصفة وموافقة لها فلا جرم لا يرى المعنى القبيح إلا بصورة قبيحة فيرى الشيطان في صورة كلب وضفدع وخنزير وغيرها ويرى

الملك في صورة جميلة فتكون تلك الصورة عنوان المعاني ومحاكية لها بالصدق ولذلك يدل القرد والخنزير في النوم على إنسان خبيث وتدل الشاة على إنسان سليم الصدر وهكذا جميع أبواب الرؤيا والتعبير]

Nitekim ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz üzerine rivāyet olunmuş ki bir zāt Hakk subhānehu ve taᶜāladan dilemiş ki kalb-i benī ādemden şeytānın makāmını ona irāʾe ede. Ve o zāt ᶜālem-i rüʾyāda bir şahsın cesedini billūr sıfatında görüp ki derūnu zāhirinden görünür ve şeytān-ı laᶜīn bir kurbağa kılığında olduğu hālde o cesedin sol kolunun omzu üstünde ki omzunun başı ile kulağı arasında oturup bir uzunca rakīk hortumu var ve o hortūmu onun sol omuzundan kalbi içine geçirmiş, kalbine vesvese ediyor vaktā ki o zāt-ı Hazret-i Zāt-ı Zü'l-Celāl'i zikr eder, o şeytān gizlenip durur ve çün zikrden fārig olur şeytān çıkıp vesvesesini eder. Ve bunun misli uyanıklıkta dahi görünür ki baᶜzu'l-mükāşifīn onu bir kelb-i cāsim sūretinde görmüş ki bir lāşenin üstünde durup halkı ona daᶜvet eder ki o lāşe dünyānın misāli idi ve bu misālin müşāhedesi onun sūret-i hakīkiyyesinin rüʾyeti mecrāsında cārī olur, zīrā kalb-i insānīde lābüddür ki onda ᶜālem-i melekūta mukābil olan vechten bir hakīkat zāhir ola ve o vaktte onun eşerri dahi ᶜālem-i mülk ü şehādete mukābil olan vechinde işrāk ede. Çünkü kalbin o iki vechi yekdīgerine muttasıldır ki fī-mā sebak biz beyān etmiştik ki kalbin iki vechi vardır, bir vechi ᶜālem-i gayba mukābildir ki ilhām ve vahyin medhali idi ve bir vechi ᶜālem-i şehādete mukābildir. Ve ᶜālem-i şehādete mukābil olan vechten zāhir olan şeyʾ ancak suver-i mütehayyiledirler, zīrā ᶜālem-i şehādet kāffesi mütehayyilāttır, fakat o hayālāt-ı zāhire gāhī hiss ile yaᶜnī ᶜālem-i şehādetin zāhirine nazar etmekle hāsıl olur. Ve cāizdir ki o sūret-i zāhire-i mütehayyile dahi maᶜnāya gayr-ı muvāfık ola, hattā kabīhü's-sırr ve habīsü'l-bātın cemīlü's-sūret olarak bir şahsın kılığında görünür, çünkü ᶜālem-i şehādet onun telbīsi çok bir ᶜālemdir. Ve ᶜālem-i melekūtun işrākından sırr-ı kalbin bātınına ᶜaks ve hayālde hāsıl olan sūret ise o sūret sūret-i hakīkiyyesine muhākī ve maᶜnāsına muvāfıktır, dīger gūnā görünmez, çünkü ᶜālem-i melekūtta sūret sıfata tābiᶜdir ve ona muvāfıktır ki lā-cereme kabīh olan maᶜnāyı elbette kabīh bir sūrette görünür, dīger bir sūrette görünmez. Ve bināen ᶜaleyh şeytān-ı laᶜīn kelb

ve kurbağa ve hınzīr ve bu gibi vuhūş ve haşerāt-ı menfūrenin kılıklarında görünür ve ferişte güzel ve hasīn ve cemīl sūretlerinde görünür ve o hālde sūret-i maʿānīnin ʿunvānı olur ve gerçekten ona muhākī ve mudāhī olur. Bunun için ʿālem-i rüʾyāda görülen maymun ve canavar merd-i habīs üzerine delālet eder ve koyun dahi selīmü's-sadr bir insān üzerine delālet eder ve bunun gibi ebvāb-ı rüʾyā ve taʿbīr kāffesi böylecedir.

[وهذه أسرار عجيبة وهي من أسرار عجائب القلب ولا يليق ذكرها بعلم المعاملة وإنما المقصود أن تصدق بأن الشيطان ينكشف لأرباب القلوب وكذلك الملك تارة بطريق التمثيل والمحاكاة كما يكون ذلك في النوم وتارة بطريق الحقيقة والأكثر هو التمثيل بصورة محاكية للمعنى هو مثال المعنى لا عين المعنى إلا أنه يشاهد بالعين مشاهدة محققة وينفرد بمشاهدته المكاشف دون من حوله كالنائم]

Ve bunlar kalbin ʿacāibinden birtakım esrār-ı ʿacībedirler ki ʿilm-i muʿāmelede onların zikri lāyık olmaz ve burada īrādından murādımız ancak erbāb-ı kulūba şeytān münkeşif olduğuna tasdīk etmek kaziyyesidir. Ve ferişte dahi kezālik böylecedir ki bir kerre tarīk-i temessül ve muhākāt ile münkeşif olur, nitekim ʿālem-i maʿnāda görülür ve bir kerre tarīk-i hakīkat üzere görünür. Ve ekseri odur ki maʿnāya mutābık ve muhākī bir sūret ile mütemessil olmaktır ki o sūret-i maʿnānın misāli olup maʿnānın ʿaynı değildir yaʿnī ʿayn-ı maʿnā değildir, fakat ʿayn ile müşāhede-i muhakkakayı görüp müşāhede eder ve mükāşefe olan kimse müşāhedesiyle münferid olup onun etrāfında bulunanlar onu müşāhede edemezler merd-i nāim gibi yaʿnī merd-i nāim ʿālem-i rüʾyāda gördüğü şeyʾin rüʾyetiyle nice münferid olup onun etrāfında mevcūd bulunan kesānı onu göremezler, işte merd-i mükāşife dahi münkeşif olan şeyʾ yalnız merd-i mükāşif görür de etrāfında olan kesān göremezler demektir.

Beyānu Mā Yuʾāhazu Bihi'l-ʿAbdu Min Vesāvisi'l- Kulūbi ve Hemmihā ve Havātırıhā ve Kusūdihā ve Mā Yuʿfā ʿAnhü ve Lā Yuʾāhazu Bihi

[بيان ما يؤاخذ به العبد من وساوس القلوب وهمها وخواطرها وقصودها وما يعفى عنه ولا يؤاخذ به]

[اعلم أن هذا أمر غامض وقد وردت فيه آيات وأخبار متعارضة يلتبس طريق الجمع بينها إلا على سماسرة العلماء بالشرع فقد رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ أنه قال ''عفى عن أمتي ما حدثت به نفوسها ما لم تتكلم به أو تعمل به'' وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى [68] يَقُولُ للحفظة ''إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا'' وقد خرجه البخاري ومسلم في الصحيحين وهو دليل على العفو عن عمل القلب وهمه بالسيئة وفي لفظ آخر ''مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً وَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَعَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ عليه وَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ'' وفي لفظ آخر ''وَإِذَا تَحَدَّثَ بِأَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَأَنَا أَغْفِرُهَا لَهُ مَا لَمْ يَعْمَلْهَا'' وكل ذلك يدل على العفو]

Ve vesvese-i kalbiyyeden onunla muʾāhaze olunan ve işlemesine ihtimām ve havātır ve kusūdundan muʾāhaze veyā maᶜfüvv ve onunla muʾāhaze olunmayan vesāvisin ahvāli mebhası ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle bil ki işbu keyfiyyet bir emr-i gāmızdır, onda müteᶜārız olarak āyāt-ı Kurʾāniyye ve ahbār-ı nebeviyye vārid olmuştur ki beynlerinde cemᶜ ve tevfīk etmek emri mültebis olur, meger ki ᶜulemā-i şerᶜin semāsiresine mültebis olmaz. "Semāsire" "simsār"ın cemᶜidir, simsār kesr-i sīn ile bāyiᶜle müşterī arasında mütevassıt olan kimseye ıtlāk olunagelmiştir. Tahkīkan Nebī-i zī-şān üzerine mervī olup buyurmuş ki ''عُفِيَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ نُفُوسُهَا مَا لَمْ تَتَكَلَّمْ بِهِ أَوْ تَعْمَلْ بِهِ''[146] Yaᶜnī "Benim ümmetimin üzerine nüfūslarının tahdīs ettiği şeyʾ ᶜafv olunmuştur, meger ki onunla tekellüm eder veyāhūd onunla ᶜamel eder" ki hātırına gelip zāhire hāric olmayan havādis-i nefsiyye ve vesāvis-i hafiyye maᶜfüvvdür demek olur. Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا''[147] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tebāreke ve taᶜālā hazretleri melāike-i hafazaya buyurur ki benim bir kulum bir maᶜsiyet işleyecek olsa siz onu üzerine yazmayasız ve eger onu işlediyse yalnız bir seyyiʾe

146 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/205, no: 2581; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 2/264, no: 2209; *Mustahrecu* Ebī Avāne, 1/76, no: 224.

147 Müslim, Īmān, 59; 1/117.

yazınız ve bir haseneye ihtimām edip onu işleyecek olsa ve işlemese siz ona bir hasene yazınız ve eger onu işlerse o haseneyi on haseneye dek yazınız." Bu hadīs-i şerīf İmām-ı Buhārī ve Müslim *Sahīhayn* kitāblarında mastūr ve musarrahtır ve ᶜamel-i kalbin ᶜafvına delīldir yaᶜnī maᶜsiyet işlemesine vukūᶜ bulan ᶜazm ve ihtimām maᶜfüvv olduğuna delīldir. Ve āher lafzda gelmiş ki "مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً وَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَعَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ عليه وَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ"[148] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki bir hasene işlemeğe ihtimām edip onu işlemezse ona bir hasene yazılır yaᶜnī kuvveden fiᶜle çıkmazsa bile işlemesine vākiᶜ olan ᶜazm ve ihtimām-ı mücerredle ona hasene yazılır ve eger onu işlerse ona īcābına göre muzāᶜaf olarak yedi yüz haseneye dek yazılır ve kim ki bir maᶜsiyet ve günāh işine ihtimām edip onu işlemezse ona bir seyyiᵓe yazılmaz ve eger onu işlerse üzerine bir seyyiᵓe yazılır." Ve dīger bir lafzda gelmiş ki "وَإِذَا تَحَدَّثَ بِأَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَأَنَا أَغْفِرُهَا لَهُ مَا لَمْ يَعْمَلْهَا"[149] Yaᶜnī "Kendi nefsi ona bātınında bir günāh işlemek üzere tahdīs ederse ben o hadīs-i nefsin günāhını ona ᶜafv ve magfiret ederim" ki onu işlemedikçe üzerine yazmam demek olur. Ve bu edille kāffesi ᶜafva delīllerdir.

[فأما ما يدل على المؤاخذة فقوله سبحانه ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ وقوله تعالى ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ فدل على أن عمل الفؤاد كعمل السمع والبصر فلا يعفى عنه وقوله تعالى ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ وقوله تعالى ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾]

Ve muᵓāhazeye delālet eden edille ise ez-cümle Hakk subhānehu ve taᶜālānın kavl-i celīlidir ki Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānında buyurmuş ki ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ

148 Müslim, Īmān, 59; 1/117.

149 Müslim, Īmān, 59; 1/118.

﴿لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[150] Bu nass-ı celīl sūre-i Bakara'nın iki yüz seksen beşinci āyetindendir ki mübtedā-yı āyet ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ kavl-i ᶜālīsidir. Bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Gökte ve yerde olan mahlūkāt ve mülk ve eşyā cümle Allāhu taᶜālāya mahsūstur. Eger siz nefsinizde seyyiʾe ve niyyāt ve ᶜazm ve kasdı izhār veyā ihfā ederseniz dahi Hakk taᶜālā onunla size hisāb ve cezā eder, dilediği kimseyi magfiret ve dilediğine ᶜazāb eder. Allāhu ᶜazīmü'ş-şān gufrān ve taᶜzībden her şeyʾe kādirdir." Mervīdir ki bu āyet-i kerīme nāzil oldukta sahābe-i kirām mazmūnunu teʾemmül ile bī-tākat oldular. Hazret-i Sıddīk ve Fārūk ve Muᶜāz b. Cebel ve aᶜyān-ı ensārdan baᶜzıları radıyallāhu ᶜanhum huzūr-ı Hazret-i Peygamber ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāma varıp "Yā Resūlallāh, tākat getirmeyeceğimiz ᶜamel ile teklīf olunduk, zīrā kalbimizin ᶜınānı yedimizde olmamakla. Egerçi kuvveden fiᶜle getirmezsek dahi ahyānen hayāl-i meᶜāsī hātıra hutūr eder. Bu sūrette يحاسبكم الله kelām-ı şerīfiyle kalbe gelen ile hisāb olunur isek hāl müşkil olur" dediler. Seyyid-i ᶜālem ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām: "Siz Benī İsrāʾīl gibi "سَمِعْنَا وعَصَيْنَا" demeyesiz ve "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا" diyesiniz" buyurduklarında "سَمِعْنَا قَوْلَهُ وَأَطَعْنَا أَمْرَهُ" diyerek mutmaʾinnü'l-kalb oldular. İbn ᶜAbbās radıyallāhu ᶜanhümādan mervīdir ki "Hakk taᶜālā sizi muhāsebe eder denildi, yoksa muʾāhaze eder denilmedi, muhāsebe muʾāhazenin gayrıdır. Bu takdīrce fiᶜle gelmeyen ᶜamel için muʾāhaze olunmamak fehm olunur." İntehā. Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾[151] kavl-i celīlidir. Bu āyet-i kerīme sūre-i İsrā'nın otuz altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Hakīkatini bilmediğin şeyʾe zannla tābiᶜ olma yaᶜnī bilmediğin bilirim deme, kulak ve göz ve kalbin her birinden sāhibinin ᶜameli suʾāl olunur" yaᶜnī sāhibin seninle ne muᶜāmele etti denir. İntehā. Musannif-i merhūm bunun

150 "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." Bakara, 2/284.

151 "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur." İsrā, 17/36.

muʿtādı ʿamel-i fuʾād, ʿamel-i semʿ u basar gibi maʿfüvvün ʿanh olmadığına delīldir der. Ve dahi ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾[152] kavl-i ʿālīsi buna delīldir. Bu nāss-ı ʿālī dahi sūre-i Bakara'nın iki yüz seksen dördüncü āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Siz şehādeti ketm etmeyin kim ki şehādeti ketm ederse onun kalbi yaʿnī zāhiren ve bātınen günāhkārdır." Ve dīger yerde dahi buyurmuş ki [153]﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ Bu āyet-i kerīme sūre-i [69] Bakara'nın iki yüz yirmi dördüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taʿālā sizi lagv ile olan yemīnlerinizde muʾāhaze etmez." "Lagv" bir māddeyi doğru zannıyla yemīn edip sonra hilāf zuhūr etmesidir yāhūd bī-ihtiyār esnā-yı kelāmda sudūr etmesidir."Ve muʾāhaze āhirette ʿikāb yāhūd dünyāda keffāret ola. "Velākin kalbiniz lisānınıza mutābık olarak hilāfa yemīn ederseniz Hakk taʿālā sizi muʾāhaze eder." İntehā.

[والحق عندنا في هذه المسألة لا يوقف عليه ما لم تقع الإحاطة بتفصيل أعمال القلوب من مبدأ ظهورها إلى أن يظهر العمل على الجوارح فنقول أول ما يرد على القلب الخاطر كما لو خطر له مثلاً صورة امرأة وأنها وراء ظهره في الطريق لو التفت إليها لرآها والثاني هيجان الرغبة إلى النظر وهو حركة الشهوة في الطبع وهذا يتولد من الخاطر الأول ونسميه ميل الطبع ويسمى الأول حديث النفس والثالث حكم القلب بأن هذا ينبغي أن يفعل أي ينبغي أن ينظر إليها فإن الطبع إذا مال لم تنبعث الهمة والنية ما لم تندفع الصوارف فإنه قد يمنعه حياء أو خوف من الالتفات وعدم هذه الصوارف ربما يكون بتأمل وهو على كل حال حكم من جهة العقل ويسمى هذا اعتقاداً وهو يتبع الخاطر والميل الرابع تصميم العزم على الالتفات وجزم النية فيه وهذا نسميه هما بالفعل ونية وقصداً وهذا الهم قد يكون له مبدأ ضعيف ولكن إذا أضيف القلب إلى الخاطر الأول حتى طالت مجاذبته للنفس تأكد هذا الهم وصار إرادة مجزومة فإذا انجزمت الإرادة فربما يندم بعد الجزم فيترك

152 "Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkārdır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir." Bakara, 2/283.

153 "Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar." Bakara, 2/225.

العمل وربما يغفل بعارض فلا يعمل به ولا يلتفت إليه وربما يعوقه عائق فيتعذر عليه العمل فههنا أربع أحوال للقلب قبل العمل بالجارحة الخاطر وهو حديث النفس ثم الميل ثم الاعتقاد ثم الهم]

Ve bizde şol mesᶜelede hakk üzerine vukūf yaᶜnī mebdeᵓ-i zuhūrundan ᶜamel-i cevārih üzerine zāhir oluncaya dek aᶜmāl-i kalb tafsīline ihāta vākiᶜ olmayınca işbu mesᵓelede hakk üzerine vākıf olmaklık müteᶜazzirdir. Bināen ᶜaleyh bunun tafsīlinde deriz ki en evvel hātıra gelen hātırdır, meselā arkası sonra yolda bir hatun kişinin sūreti olduğu hātırına hutūr etse ki arkasına iltifāt etmiş olsa onu görecektir, işte bu hādise-i hafiyyeye hātır denilir. Ve ikinci mertebesi ona bakmağa ragbetin heyecānıdır ki tabᶜda olan şehvetin hareketidir ve bu hāl hātır-ı evvelden mütevellid olur ki buna meyl-i tabᶜ tesmiye ederiz ve hātır-ı evvele dahi hadīs-i nefs tesmiye ederiz. Ve üçüncü mertebe kalbin hükmüdür ki bu şeyᵓ işlenmek gerektir yaᶜnī o hatun kişiye bakmak gerektir diye gönül hükm edişidir velākin tabᶜ meyl ederse bile savārif mündefiᶜ olmadıkça himmet ve niyyet münbaᶜis olmaz, zīrā ola ki onu bir havf veyā hayā o iltifāttan menᶜ eder ve bu savārifin ᶜademi olur ki bir teᵓemmül ile ola, o dahi ᶜalā-külli cihet ᶜakldan bir hükmdür ve buna iᶜtikād tesmiye ve ıtlāk olunur ve bu dahi hātır ve meyle tābiᶜ olur. Ve dördüncü mertebe iltifāt üzerine tasmīm-i ᶜazm ve onda niyyeti cezm etmektir ki bunu hemm-i fiᶜl tesmiye ederiz ve dahi ona niyyet ve kasd esmāsı ıtlāk ederiz ve bu hemmin baᶜzen mebdeᵓi zaᶜīf olur velākin hātır-ı evvele kalb izāfet olunup nefse mücāzebesi uzanırsa işbu hem müteᵓekkid olup irāde-i meczūme olur ve irāde-i meczūme olunca ola ki baᶜde'l-cezm peşīmān olup da ᶜameli terk eder ve olur ki bir ᶜārız ile ondan gāfil olup da onu işlemez olur ve ona iltifāt etmez olur ve olur ki ondan bir ᶜāik onu ᶜavk eder de ona ᶜamel müteᶜazzir olur. İşte kalb için bunda cāriha ile ᶜamel etmezden akdem dört hāl olduğu nümāyān oldu ki hātır yaᶜnī hadīs-i nefs sonra meyl sonra iᶜtikād sonra hemmdir.

[فنقول أما الخاطر فلا يؤاخذ به لأنه لا يدخل تحت الاختيار وكذلك الميل وهيجان الشهوة لأنهما لا يدخلان أيضاً تحت الاختيار وهما المرادان بقوله صلى الله عليه وسلم صلى الله عليه وسلم "عفى عن أمتي ما حدثت به نفوسها ما لم

تتكلم به أو تعمل به‘‘ فحديث النفس عبارة عن الخواطر التي تهجس في النفس ولا يتبعها عزم على الفعل فأما الهم والعزم فلا يسمى حديث النفس بل حديث النفس كما روي عن عثمان بن مظعون حيث قال للنبي صلى الله عليه وسلم ’’يا رسول الله نفسي تحدثني أن أطلق خولة قال ’’مهلاً إن من سنتي النكاح‘‘ قال نفسي تحدثني أن أجب نفسي قال ’’مهلاً خصاء أمتي دؤوب الصيام‘‘ قال نفسي تحدثني أن أترهب قال ’’مهلاً رهبانية أمتي الجهاد والحج‘‘ قال نفسي تحدثني أن أترك اللحم قال ’’مهلاً فإني أحبه ولو أصبته لأكلته ولو سألت الله لأطعمنيه‘‘ فهذه الخواطر التي ليس معها عزم على الفعل هي حديث النفس ولذلك شاور رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ لم يكن معه عزم وهم بالفعل]

Ve bunun hükmü mūcebince deriz ki hātır ise onunla ādem muʾāhaze olunmaz, çünkü taht-ı ihtiyāra dāhil olmaz. Ve meyl ve heyecān-ı şehvet dahi böylecedirler yaᶜnī onlarla ādem muʾāhaze olunmaz, çünkü onlar dahi taht-ı ihtiyāra dāhil olmazlar. Ve ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin ’’عُفِيَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ نُفُوسُهَا مَا لَمْ تَتَكَلَّمْ بِهِ أَوْ تَعْمَلْ بِهِ‘‘[154] hadīs-i şerīfinden murād olan şeyʾ dahi bunlardır ki meyl ve heyecān-ı şehvettir yaᶜnī maᶜfüvv olan günāh bunların günāhıdır, zīrā ihtiyārī değillerdir, kaldı ki hadīs-i nefs nefste hācis olup ona ᶜazm-i fiᶜl tābiᶜ olmayan havātırdan ᶜibārettir, yoksa hemm ve ᶜazm-i hadīs nefs tesmiye olunmaz, belki hadīs-i nefs o hevācistir ki ᶜOsmān b. Mazᶜūn üzerine mervī olan hevācis gibi ki mūmāileyh ᶜOsmān, ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimize demiş ki “Yā Resūlallāh, benim nefsim beni tahdīs eder ki Havle’yi tatlīk edeyim.” Ve efendimiz ona: ’’مَهْلاً إنَّ مِنْ سُنَّتِي النِّكَاحَ‘‘ buyurmuş yaᶜnī “Yavaş, tahkīkan nikāh benim sünnetimdir.” Ve ᶜOsmān demiş ki “Benim nefsim beni tahdīs eder ki kendimi tavāşī edeyim.” Efendimiz: ’’مَهْلاً خِصَاءُ أُمَّتِي دُؤُوبُ الصِّيَامِ‘‘ buyurdu, yaᶜnī “Yavaş, benim ümmetimin tavāşīliği oruç tutmak deʾbidir.” Ve ᶜOsmān: “Benim nefsim beni tahdīs eyler ki müterehhib olayım” dedikte, efendimiz: [70 ’’مَهْلاً رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْجِهَادُ وَالْحَجُّ‘‘] buyurdu, yaᶜnī “Yavaş, benim ümmetimin rahbāniyyeliği hacc ve cihāddır.” Ve ᶜOsmān: “Benim nefsim

---

154 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/205, no: 2581; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 2/264, no: 2209; *Mustahrecu* Ebī Avāne, 1/76, no: 224.

beni tahdīs eder ki ekl-i lahmi terk edeyim" deyince, efendimiz: "مَهْلاً فَإِنِّي أُحِبُّهُ وَلَوْ أَصَبْتُهُ لَأَكَلْتُهُ وَلَوْ سَأَلْتُ اللَّهَ لَأَطعَمَنِيهُ"[155] buyurmuş, yaᶜnī "Yavaş, ben onu severim, elime girmiş olsa onu yerdim ve Hakk taᶜālādan onu dilemiş olaydım bana yedirirdi." İşte havātır bunlardır ki fiᶜl üzerine onlarla ᶜazm ü cezm yoktur, ancak hadīs-i nefslerdir ve onun için zāt-ı vālā-yı Hazret-i Risālet-penāhī danışıp meşveret etmiştir ki onunla ᶜazm ve hemm-i fiᶜl yok idi.

[وأما الثالث وهو الاعتقاد وحكم القلب بأنه ينبغي أن يفعل فهذا تردد بين أن يكون اضطرارا أو اختيارا والأحوال تختلف فيه فالاختياري منه يؤاخذ به والاضطراري لا يؤاخذ به]

Ve üçüncüsü ki iᶜtikād ve kalbin hükmüdür, yaᶜnī hātıra gelip ve ona tabᶜ-ı meyl etmiş olan iş için ki onun işlenmesi gerektir diye kalbin hükmü ise ıztırārī ile ihtiyārī beyninde mütereddiddir, ahvāl onda muhtelif olur ki ondan ihtiyārī olan fiᶜl için muᵓāhaze olunur ve ıztırārīsine muᵓāhaze olunmaz.

[وأما الرابع وهو الهم بالفعل فإنه مؤاخذ به إلا أنه إن لم يفعل نظر فإن كان قد تركه خوفا من الله تعالى وندما على همه كتبت له حسنة لأن همه سيئة وامتناعه ومجاهدته نفسه حسنة والهم على وفق الطبع مما يدل على تمام الغفلة عن الله تعالى والامتناع بالمجاهدة على خلاف الطبع يحتاج إلى قوة عظيمة فجده في مخالفة الطبع هو العمل لله تعالى والعمل لله تعالى أشد من جده في موافقة الشيطان بموافقة الطبع فكتب له حسنة لأنه رجح جده في الامتناع وهمه به على همه بالفعل وإن تعوق الفعل بعائق أو تركه بعذر لا خوفا من الله تعالى كتبت عليه سيئة فإن همه فعل من القلب اختياري]

Ve dördüncüsü ise ki fiᶜle olan ihtimāmıdır, onunla muᵓāhaze olunur, fakat eger onu işlemezse nazar eder ki o terki eger havf-ı Bārī'den ise veyā hemmine vākiᶜ olan nedāmet ve peşīmānlıktan ise terk etmesi için ona hasene yazılır, çünkü o işe onun ihtimāmı seyyiᵓe idi ve ondan imtināᶜ ve nefsinin mücāhedesi dahi kezālik hasenedir. Ve tabᶜın vefkına olan hemmi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den onun tamām-ı gafletine delalet eder ve

155 *Emālī* İbn Buşrān, 1/336.

tabᶜın hilāfına mücāhede ile ondan imtināᶜı kuvvet-i ᶜazīmeye muhtāc olur ve bu cihetle tabᶜın muhālefesinde olan ciddi Allāhu taᶜālāya ᶜameldir ve Allāhu taᶜālāya olan ᶜamel muvāfakat-ı tabᶜ ile şeytānın muvāfakatinde olan ciddinden daha ziyāde katı ve eşeddir, onun için ona hasene yazılır, çünkü fiᶜle ihtimāmından imtināᶜa olan ihtimām ve cehdini tercīh etti. Ve eger o fiᶜl bir ᶜāik ile ᶜavk ve teʾhīr olunmuş veyāhūd bir ᶜözr ile onu terk etmiş yaᶜnī onun o terki Allāh'ın korkusundan olmayıp ancak dīger bir ᶜözr ile vākiᶜ olmuşsa lābüdd o fiᶜle olan ihtimāmı için onun üzerine bir seyyiʾe yazılır velev ki onu terk edip işlememiştir, zīrā onun hemmi kalbden bir fiᶜl-i ihtiyārīdir.

[والدليل على هذا التفصيل ما روى في الصحيح مفصلا في لفظ الحديث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "قالت الملائكة عليهم السلام رب ذاك عبدك يريد أن يعمل سيئة وهو أبصر به فقال ارقبوه فإن هو عملها فاكتبوها له بمثلها وإن تركها فاكتبوها له حسنة إنما تركها من جرائي وحيث قال فإن لم يعملها أراد به تركها لله فأما إذا عزم على فاحشة فتعذرت عليه بسبب أو غفلة فكيف تكتب له حسنة" وقد قال صلى الله عليه وسلم "إنما يحشر الناس على نياتهم" ونحن نعلم أن من عزم ليلاً على أن يصبح ليقتل مسلماً أو يزني بامرأة فمات تلك الليلة مات مصراً ويحشر على نيته وقد هم بسيئة ولم يعملها والدليل القاطع فيه ما رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه قال "إذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار فقيل يا رسول الله هذا القاتل فما بال المقتول قال لأنه أراد قتل صاحبه" وهذا نص في أنه صار بمجرد الإرادة من أهل النار مع أنه قتل مظلوماً فكيف يظن أن الله لا يؤاخذ بالنية والهم بل كل هم دخل تحت اختيار العبد فهو مؤاخذ به إلا أن يكفره بحسنة ونقض العزم بالندم حسنة فلذلك كتبت له حسنة فأما فوت المراد بعائق فليس بحسنة]

Ve bu tafsīlden olan delīl *Sahīhayn*'da mervī olan hadīs-i şerīfin lafzında olan tafsīldir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "قالت الملائكة عليهم السلام رَبِّ ذَاكَ عَبْدُكَ يُرِيدُ أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً وَهُوَ أَبْصَرُ بِهِ فَقَالَ ارْقُبُوهُ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً إِنَّمَا تَرَكَهَا مِنْ جَرَّايَ"[156] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: Melāike-i kirām ᶜaleyhimü's-selām demişler

156 Müslim, Īmān 59, 1/117, no: 129; *Musnedu* Ahmed, 13/531, no: 8219.

ki "Yā rabbi, senin şol kulun bir seyyiʾeyi işlemek ister, hālbuki Allāhu taʿālā ona onlardan daha ziyāde basīrdir." Ve tebāreke ve taʿālā onlara irāde ve fermān buyurdu ki "Siz onu murākabe edip gözetiniz ki eger onu işlediyse onu ona misliyle yazınız ve eger onu terk ettiyse siz onun terki için ona hasene yazınız, zīrā ancak benim cezāmdan onu terk etti" ki eger onu işlemediyse demesi ile onu Allāhu taʿālā için terk etmiş olduğunu murād buyurulmuştur, zīrā vaktā ki bir fāhişeye ʿazm eder ve bir sebeb veyāhūd bir gafletle işlemesi ona müteʿazzir olur, nice ona hasene yazılır o hāl ile ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّمَا يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ"[157] Yaʿnī "Nās ancak niyyetleri üzere haşr olunurlar." Ve biz biliriz ki o kimse ki bir ādemi katl etmek veyā bir hatun kişiye zinā eylemek kasdıyla bir gece ʿazīmet eder ve o gecede vefātı vākiʿ olur, musırren vefāt etmiştir ve niyyeti üzerine haşr olunur ve bir seyyiʾeye ihtimām etmiş ve onu işlememiştir ve bunda delīl-i kātıʿ odur ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerine mervī olup demiş ki "إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ لِأَنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ"[158] ki hulāsa-i müfād-ı ʿālīsi: "Eger iki müslümān kılıçlarıyla mültekī olup da ehadühümā maktūl olursa kātil ile maktūl āteştedirler ve kātil katl için nārda olacağı mukarrerdir." "Maktūl ne için nāra müstehakk olmuş?" denildikte, efendimiz: "Sāhibinin katlini murād ettiği için" diye beyān ve fermān buyurmuş. Bu bir nass-ı sarīhtir ki irāde-i mücerrede ile o kimse nār ehlinden olmuştur, maʿa-ennehu mazlūmen katli vākiʿ olmuştur, yaʿnī irāde-i mücerrede müstelzim-i ʿazāb olduğuna [71] işbu hadīs-i şerīf nass-ı kātıʿdır ve hāl böyle olunca niyyet ve ihtimām ile Hakk subhānehu ve taʿālā nice muʾāhaze etmez ve muʾāhaze etmeyeceğini nice zann olunur, meger ki ʿafv husūsu ile ʿafv eder. Kaldı ki ʿabdin ihtiyārı altına dāhil olan her bir ihtimām ile muʾāhaze etmek hükm-i şerʿī iktizāsındandır meger ki onu bir hasene veyā nakz-ı ʿazm ile tekfīr ettire, zīrā nakz-ı nedemle ʿazm dahi hasenedir ve onun için ona hasene yazılır, ammā ʿāik ile fevāt-ı murād hasene değildir.

---

157 *Musnedu* Ahmed, 15/44; no: 9090; *Sunenu* İbn Māce, 2/1414; *Sahīhu* İbn Hibbān, 16/312.

158 Buhārī, Īmān 21; 1/15, no: 31; Müslim, Fiten 4; 4/2214, no: 2888.

[وأما الخواطر وحديث النفس وهيجان الرغبة فكل ذلك لا يدخل تحت اختيار فالمؤاخذة به تكليف ما لا يطاق ولذلك لما نزل قوله تعالى ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ جاء ناس من الصحابة إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم وقالوا كلفنا ما لا نطيق إن أحدنا ليحدث نفسه بما لا يحب أن يثبت في قلبه ثم يحاسب بذلك فقال صلى الله عليه وسلم لعلكم تقولون كما قالت اليهود سمعنا وعصينا قولوا سمعنا وأطعنا فقالوا سمعنا وأطعنا فأنزل الله الفرج بعد سنة بقوله ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ فظهر به أن كل ما لا يدخل تحت الوسع من أعمال القلب هو الذي لا يؤاخذ به فهذا هو كشف الغطاء عن هذا الالتباس]

Ve havātır ve hadīs-i nefs ve heyecān-ı ragbet ise bunların cemīʿisi taht-ı ihtiyāra dāhil olmazlar ve onunla muʾāhaze etmek teklīf-i mā-lā-yutāktır ve onun için vaktā ki ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[159] nāzil oldu, sahābe-i kirāmdan bir cemʿiyyet huzūr-ı sāmī-i Risālet-penāhī'ye gelip dediler ki "Bizim tākatimizden hāric bir şeyʾ ile teklīf olunduk, bizim birimiz kendi kalbinde sebātını sevmediği şeyʾ ile nefsi ona tahdīs eder sonra üzerine muhāsebe olunur." Ve ʿaleyhi's-selām efendimiz: "Olmaya ki yehūd dedikleri gibi "سَمِعْنَا وعَصَيْنَا" deyesiz yaʿnī emrinizi işittik ve ʿisyān ettik demeyesiz, "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا"diye teslīm-i itāʿat ve inkıyād ediniz" dedikte, onlar dahi: "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا" dediler yaʿnī "Emri işittik ve itāʿat eyledik" dediler. Ve tebāreke ve taʿālā bir seneden sonra fereci ihsān edip ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾[160] āyet-i celīleyi inzāl etti. İşte bununla zāhir ve nümāyān oldu ki vüsʿ ve kudret altına girmeyen ʿamel-i kalb maʿfüvv olmuş ki onunla muʾāhaze olunmayan ihtimām ancak odur, işte bu iltibāstan keşf-i gıtā budur.

---

159 "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter." Bakara, 2/284.

160 "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar." Bakara, 2/286.

[وكل من يظن أن كل ما يجري على القلب يسمى حديث النفس ولم يفرق بين هذه الأقسام الثلاثة فلا بد وأن يغلط وكيف لا يؤاخذ بأعمال القلب من الكبر والعجب والرياء والنفاق والحسد وجملة الخبائث من أعمال القلب بل السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤولا أي ما يدخل تحت الاختيار فلو وقع البصر بغير اختيار على غير ذي محرم لم يؤاخذ به فإن أتبعها نظرة ثانية كان مؤاخذاً به لأنه مختار فكذا خواطر القلب تجري هذا المجرى بل القلب أولى بمؤاخذته لأنه الأصل قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''التقوى ههنا'' وأشار إلى القلب وقال الله تعالى ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''الإثم حزاز القلوب'' وقال ''البر ما اطمأن إليه القلب وإن أفتوك وأفتوك'' حتى إنا نقول إذا حكم القلب المفتى بإيجاب شيء وكان مخطئاً فيه صار مثاباً عليه بل من قد ظن أنه تطهر فعليه أن يصلي فإن صلى ثم تذكر أنه لم يتوضأ كان له ثواب بفعله فإن تذكر ثم تركه كان معاقباً عليه ومن وجد على فراشه امرأة فظن أنها زوجته لم يعص بوطئها وإن كانت أجنبية فإن ظن أنها أجنبية ثم وطئها عصى بوطئها وإن كانت زوجته وكل ذلك نظر إلى القلب دون الجوارح]

Ve her kim ki kalb üzerine her bir cārī için hadīs-i nefs ismi tesmiye olunur, zann edip işbu aksām beyninde tefrīk etmezse lābüdd galat eder. Aᶜmāl-i kalbden kibr ve ᶜucb ve riyā ve nifāk ve hased üzerine nice muʾāhaze olunmaya, kāffe-i habāis aᶜmāl-i kalbdendir, belki semᶜ ve basar ve fuʾādın ihtiyārları altına dāhil bulunan her bir ᶜamelleri üzerinde insān mesʾūldür, nitekim nass-ı ᶜālīsinde musarrah olmuştur. Meselā insānın basarı bī-ihtiyār tesādüfī olarak muharrem olmayan bir hatun kişiye vākiᶜ olursa onunla muʾāhaze olunmaz, ammā eger bir dahi ona bakıp nazra-i sāniyeyi ona itbāᶜ eder ise lābüdd onunla muʾāhaze olunur, çünkü ikinci bakışında muhtār idi. İşte kalbin havātırı dahi bu mecrāda cārī olurlar, belki kalb bi-tarīki'l-evlā muʾāhaze olunur, yaᶜnī fiᶜl-i ihtiyārī ile muʾāhaze olması bi-tarīki'l-evlādır çünkü kalb asldır ve cevārih ona ferᶜ ve tevābiᶜ gibidirler. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''التَّقْوَى هَهُنَا''[161] Yaᶜnī "Takvā bundadır" diye kalbine

---

161 *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/232; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/42; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 14/341.

işāret etmiş. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾[162] buyurmuştur, yaᶜnī o "Kurbānların tasadduk olunan lahmları ve zebhinde akan kanları mevkiᶜ-i kabūlde olmaz velākin sizden takvā ve emr-i Bārī'de taᶜzīm ve li-vechillāh olan şeyᵓ mevkiᶜ-i kabūldedir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ"[163] buyurmuş ve dahi buyurmuş ki "الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ"[164] Hattā biz deriz ki müsteftā olan kalb bir nesnenin īcābına hükm eylese sonra hatā ettiği zāhir olsa yine fiᶜli üzerine müsāb olunur, belki o bir kimse ki ābdest aldığını zann eder, onun üzerine namāz kılmak vācib olur ve çün namāzı kılıp sonra ābdesti olmaksızın namāz kıldığını anlayıp tezekkür ettiğinde eger o namāzı tahāret-i cedīde ile iᶜāde etse onun o fiᶜl ile sevābı olup günāhı olmaz, ammā eger tezekkür eder de onu terk ederse onun üzerine muᶜākabe olunur. Ve o kimse ki yatağı üstünde bir ecnebiyye hatun kişiyi bulup zevcesi olduğu zannıyla onu vatᵓ eder, onun vatᵓı ile günāhkār olmaz velev ki ecnebiyye ola ve eger onu ecnebiyye zann edip de onu vatᵓ eylerse onun vatᵓı ile günāhkār olur velev ki zevcesi ola. İşte bu ahkām kāffesi kalbe nazar etmekledir yaᶜnī cevārihe nazaran değildir, müstelzim-i hükm efᶜāl-i kalbdir, yalnız cevārih değillerdir.

Beyānu Enne'l-Vesvāse Hel Yutasavveru En Yenkatıᶜa Bi'l-Külliyyeti ᶜİnde'z-Zikri Em Lā

[بيان أن الوسواس هل يتصور أن ينقطع بالكلية عند الذكر أم لا]

[اعلم أن العلماء المراقبين للقلوب الناظرين في صفاتها وعجائبها اختلفوا في هذه المسألة على خمس فرق فقالت فرقة الوسوسة تنقطع بذكر الله عز وجل لأنه صلى الله عليه وسلم قال "فإذا ذكر الله خنس" والخنس هو السكوت فكأنه يسكت]

Ve ᶜinde'z-zikr külliyyen vesvese-i şeytāniyyenin inkıtāᶜı muta-

162 "Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır." Hacc, 22/37.

163 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/307, no: 5051.

164 *Musnedu* Ahmed, 29/528; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/24.

savver olup olmadığının beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki kulūba murākabe ve nāzır olan ʿulemā-i ʿārifīn yaʿnī sıfāt u ʿacāib-i kalbiyyeye āşinā ve dānā olan [72] dānişmendān işbu mesʾelede muhtelif olup beş fırkaya müfterik olmuşlar: Bir fırkaları demişler ki Hakk subhānehu ve taʿālānın zikriyle vesvese munkatıʿ olur, çünkü ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki [165]"فَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ خَنَسَ" yaʿnī "Vaktā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl zikr olunur, şeytān hāmūş olur" zīrā ahnes hāmūşluktur, sanki zikr vaktinde sükūt eder.

[وقالت فرقة لا ينعدم أصله ولكن يجري في القلب ولا يكون له أثر لأن القلب إذا صار مستوعباً بالذكر كان محجوباً عن التأثر بالوسوسة كالمشغول بهمه فإنه قد يتكلم ولا يفهم وإن كان الصوت يمر على سمعه]

Ve bir fırka demiş ki aslı münʿadim olmaz lākin kalbde cārī olur ve ona bir eser olmaz, çünkü kalb zikr ile müstevʿib olursa vesvese ile müteʾessir olmaktan mahcūb olur, kendi hemmi ile meşgūl olan ādem gibi zīrā olur ki onunla söyleşilir de ondan bir nesneyi fehm etmez velev ki semʿine ses mürūr eder.

[وقالت فرقة لا تسقط الوسوسة ولا أثرها أيضاً ولكن تسقط غلبتها للقلب فكأنه يوسوس من بعد وعلى ضعف]

Ve bir fırka demiş ki ne vesvese sākıt olur ve ne de eseri sākıt olur velākin kalbe galebeliği sākıt olur, sanki uzaklıktan zebūnluk üzere vesvese eder.

[وقالت فرقة ينعدم عند الذكر في لحظة وينعدم الذكر في لحظه ويتعاقبان في أزمنة متقاربة يظن لتقاربها أنها متساوقة وهي كالكرة التي عليها نقط متفرقة فإنك إذا أدرتها بسرعة رأيت النقط دوائر بسرعة تواصلها بالحركة واستدل هؤلاء بأن الخنس قد ورد ونحن نشاهد الوسوسة مع الذكر ولا وجه له إلا هذا]

Ve bir fırka demiş ki zikrin ʿindinde bir lahzada münʿadim olur ve bir lahzada zikr münʿadim olur ve yekdīgerine ezmine-i mütekāribede müteʿakib olurlar ki tekārübünden nāşī zann olunur ki ikisi mütesāviklerdir üstünde lafz-ı müteferrika olan küre-i müstedīre gibi, zīrā eger

165 *Mecmaʿu's-Zevāid*, 7/149; *Kenzu'l-Ummāl*, 1/418.

sürᶜatle onu istidāre eder isen harekeye sürᶜat-i tevāsulundan noktaları devr edici görürsün. Bunlar istidlāl edip demişler ki hanes vārid olduğu hālde biz zikr ile maᶜan vesveseyi müşāhede ediyoruz ve bundan gayrı buna bir vech yoktur.

[وقالت فرقة الوسوسة والذكر يتساوقان في الدوام على القلب تساوقاً لا ينقطع وكما أن الإنسان قد يرى بعينيه شيئين في حالة واحدة فكذلك القلب قد يكون مجرى لشيئين فقد قال صلى الله عليه وسلم "مَا مِنْ عَبْدٍ إِلَّا وَلَهُ أَرْبَعَةُ أَعْيُنٍ عَيْنَانِ فِي رَأْسِهِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دُنْيَاهُ وَعَيْنَانِ فِي قَلْبِهِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دِينِهِ" وإلى هذا ذهب المحاسبي والصحيح عندنا أن كل هذه المذاهب صحيحة ولكن كلها قاصرة عن الإحاطة بأصناف الوسواس وإنما نظر كل واحد منهم إلى صنف واحد من الوسواس فأخبر عنه]

Ve bir fırka demiş ki vesvese ile zikr kalb üzerine munkatıᶜ olmayacak bir tesāvuk ile dāimā mütesāviklerdir. Ve insān baᶜzen hālet-i vāhidede gözü ile iki şeyʾi gördüğü gibi kalbi dahi iki şeyʾe mecrā olur ki hem zikr ve hem vesveseye mecrā olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْ عَبْدٍ إِلَّا وَلَهُ أَرْبَعَةُ أَعْيُنٍ عَيْنَانِ فِي رَأْسِهِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دُنْيَاهُ وَعَيْنَانِ فِي قَلْبِهِ يُبْصِرُ بِهِمَا أَمْرَ دِينِهِ"[166] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bir ᶜabd yoktur ki onun dört gözü olmaya yaᶜnī her bir ᶜabd için dört göz vardır, ikisi başındadırlar, onlarla umūr-ı dünyāviyyesini görür ve ikisi kalbindedirler, onlarla umūr-ı dīniyyesini görür." Muhāsibī bu mezhebe zāhib olmuştur. Ve sahīhi bizde işbu mezāhibin kāffesi sahīhtir velākin asnāf-ı vesveseye ihāta etmekte kāffesi kāsırlardır ki he bir fırka asnāf-ı vesveseden ancak bir sınıfa nazar etmiş ve ondan haber vermiş yaᶜnī hīçbir mezheb cemīᶜ-i asnāf-ı vesvāsı ihāta edememiştir.

[والوسواس أصناف الأول أن يكون من جهة التلبيس بالحق فإن الشطيان قد يلبس بالحق فيقول للإنسان لا تترك التنعم باللذات فإن العمر طويل والصبر عن الشهوات طول العمر ألمه عظيم فعند هذا إذا ذكر العبد عظيم حق الله تعالى وعظيم ثوابه وعقابه وقال لنفسه الصبر عن الشهوات شديد ولكن الصبر على النار أشد منه ولا بد من أحدهما فإذا ذكر العبد وعد الله تعالى ووعيده وجدد إيمانه ويقينه خنس

166 *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 3/930, no: 1964.

الشيطان وهرب إذ لا يستطيع أن يقول له النار أيسر من الصبر على المعاصي ولا يمكنه أن يقول المعصية لا تفضي إلى النار فإن إيمانه بكتاب الله عز وجل يدفعه عن ذلك فينقطع وسواسه وكذلك يوسوس إليه بالعجب بعمله فيقول أي عبد يعرف الله كما تعرفه ويعبده كما تعبده فما أعظم مكانك عند الله تعالى فيتذكر العبد حينئذ أن معرفته وقلبه وأعضاءه التي بها عمله وعلمه كل ذلك من خلق الله تعالى فمن أين يعجب به فيخنس الشيطان إذ لا يمكنه أن يقول ليس هذا من الله فإن المعرفة والإيمان يدفعه فهذا نوع من الوسواس ينقطع بالكلية عن العارفين المستبصرين بنور الإيمان والمعرفة]

Hālbuki vesvās asnāftır: Birinci sınıfı hakk cihetinden bir telbīs ola, zīrā şeytān cihet-i hakktan aralıkta telbīs edip insāna der ki "Lezzāt ile tenaᶜᶜum etmekliği terk etme, zīra ᶜömr uzundur ve ᶜömrün oldukça şehevāta sabr etmekliğin elemi ᶜazīmdir." İşte bu vesvesenin ᶜindinde insān, hakkullāhın ᶜizamını ve sevābının ᶜizamını ve ᶜikābının ᶜizamını der-hātır ederse nefsine şehevāttan sabr etmek katı ve şedīd ise de lākin āteş üzerine sabr etmek daha ziyāde katı ve eşeddir ve ikisinin birisi lābüddür diye der-hāl Allāh'ın vaᶜd ve vaᶜīdini zikr edip īmān ve yakīnini tecdīd ederse şeytān hāmūş olup kaçar, çünkü o vaktte meᶜāsīye sabr etmekten āteşe sabr etmek daha ziyāde āsān ve kolaydır diyemez ve maᶜsiyet āteşe müfdī değildir demektir demeğe imkānı olamaz, zīrā kitābullāha īmānı ondan onu defᶜ eder ve onunla vesvesesi munkatıᶜ olur. Ve kezālik ᶜameliyle ᶜucb etmeğe ona vesvese edip der ki "Hangi kuldur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'i senin gibi bilip ve maᶜrifeti senin maᶜrifetin gibi ola ve sen ona ᶜibādet ettiğin gibi ona ᶜibādet eder! Hakk subhānehu ve taᶜālānın ᶜindinde senin kadr ve kıymet ve mekānın ne ᶜaceb ᶜazīmdir!" ki bunun ᶜakabinde derhāl o ᶜabd tezekkür eder ki kendi maᶜrifet ve kalb ve onlarla ᶜamel edegeldiği aᶜzāsı ve ᶜilmi kāffesi Zāt-ı Zü'l-Celāl'in halkındandır, o vaktte nereden ᶜameliyle ᶜucb edebilir ve lā-mahāle şeytān sükūt edip kaçar, çünkü ona mümkin olmaz ki bunlar Allāh'dan değildirler diye, zīrā maᶜrifet ve īmān onu defᶜ eder. Ve bu da vesvāstan bir nevᶜdir ki nūr-ı īmān ve maᶜrifet ile müstabsır olan ᶜulemā-i ᶜārifīnden bi'l-külliyye munkatıᶜ olur yaᶜnī cihet-ı hakktan olan bu gibi telbīsātın vesvesesi ehl-i ᶜirfāndan külliyyen munkatıᶜ olur [73]

[الصنف الثاني أن يكون وسواسه بتحريك الشهوة وهيجانها وهذا ينقسم إلى ما يعلم العبد يقيناً أنه معصية وإلى ما يظنه بغالب الظن فإن علمه يقيناً خنس الشيطان عن تهييج يؤثر في تحريك الشهوة ولم يخنس عن التهييج وإن كان مظنوناً فربما يبقى مؤثراً بحيث يحتاج إلى مجاهدة في دفعه فتكون الوسوسة موجودة ولكنها مدفوعة غير غالبة]

Ve vesvesenin ikinci sınıfı ise o dahi tahrīk-i şehvet ve heyecānıyla olan vesvesedir. Ve bu sınıf iki kısma münkasım olur ki bir kısmı maᶜsiyet olduğuna yakīnen ᶜalīm olduğu tahrīk ve heyecāndır ve dīger kısmı zann-ı gālib ile maᶜsiyet olduğuna zāhib bulunduğu tahrīk ve heyecāndır. Ve o ki yakīnen maᶜsiyet olduğunı anlamıştır, onda şeytān sükūt edip şehvetin tahrīkine müᵓessir olan tehyīcden fārig olur ve maznūnen bildiği şehvet ve tehyīcin tahrīkinden sākit olmaz ola ki ondan bir eser kalır ki defᶜinde mücāhedeye muhtāc olur ki o sūrette vesvese mevcūde olmuş olur velākin medfūᶜa olup gayr-ı gālibdir.

[الصنف الثالث أن تكون وسوسة بمجرد الخواطر وتذكر الأحوال الغالبة والتفكر في غير الصلاة مثلاً فإذا أقبل على الذكر تصور أن يندفع ساعة ويعود ويندفع ويعود فيتعاقب الذكر والوسوسة ويتصور أن يتساوقا جميعاً حتى يكون الفهم مشتملاً على فهم معنى القراءة وعلى تلك الخواطر كأنهما في موضعين من القلب وبعيد جداً أن يندفع هذا الخنس بالكلية بحيث لا يخطر ولكنه ليس محالاً إذا قال صلى الله عليه وسلم مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ" فلولا أنه متصور لما ذكره إلا أنه لا يتصور ذلك إلا في قلب استولى عليه الحب حتى صار كالمستهتر فإنا قد نرى المستوعب القلب بعدو تأذى به قد يتفكر بمقدار ركعتين وركعات في مجادلة عدوه بحيث لا يخطر بباله غير حديث عدوه وكذلك المستغرق في الحب قد يتفكر في محادثة محبوبه بقلبه ويغوص في فكره بحيث لا يخطر بباله غير حديث محبوبه ولو كلمه غيره لم يسمع ولو اجتاز بين يد أحد لكان كأن لا يراه وإذا تصور هذا في خوف من عدو وعند الحرص على مال وجاه فكيف لا يتصور من خوف النار والحرص على الجنة ولكن ذلك عزيز لضعف الإيمان بالله تعالى واليوم الآخر وإذا تأملت جملة هذه الأقسام وأصناف الوسواس علمت أن لكل مذهب من المذاهب وجهاً في محل مخصوص]

Ve vesvesenin üçüncü sınıfı dahi havātır-ı mücerrede ile olan ves-

vesedir. Ve dahi ahvāl-i gālibenin tezkīridir ki namāzın gayrısında olan tezekkür gibi, meselā zikr üzerine ikbāl ettiği vaktte ondan bir sāᶜat mündefiᶜ olmasını tasavvur eder de sonra ᶜavdet eder ve bir dahi mündefiᶜ olup ve bir dahi ᶜavdet eder ve böyle böyle zikr ve vesvese müteᶜākıb olurlar ve ikisinin birlikte tesāvuk etmeleri dahi mutasavver olur tā ki onun fehmi kırāᵓetin maᶜānīsi fehmine ve o havātıra müştemil ola, sanki kalbde iki yerdedirler. Ve şeytānın hānesi bunda külliyyen mündefiᶜ olması be-gāyet baᶜīddir ki onun hātırına aslā bir hātıra gelmeyip de dāimā bir hāl üzere bulunmak pek çok uzaktır velākin muhāl değildir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ[167] Yaᶜnī "Kim ki iki rekᶜat namāzı kılıp da onlarda umūr-ı dünyāviyyeden kendi nefsini bir nesne ile tahdīs etmez o kimseye geçmiş zamānın günāhları eltāf-ı ilāhiyye ile ᶜafv ü magfiret olunur." Ve bu hāl mutasavver olmamış olaydı onu zikr buyurmazdı, velākin bu hāl kalb-i muhibbin mā-ᶜadāsında bulunmaz, ancak hubba müstehtir ve müstagrak olup külliyyen hubb ona müstevlī olmuş olan kalbde mutasavver olur, zīrā görürüz ki rencīdeliğini görmüş olan bir ᶜadüvve müstevᶜibü'l-kalb olan kimse iki rekᶜat belki çok rekᶜalarda o ᶜadüvvün mücādelesinde tefekkür edip onda müstagrak olur ki düşmanının hadīsinden gayrı dīger bir şeyᵓ onun hātırına geçmez. Ve hubbda müstagrak olan kalb dahi böylecedir ki kendi mahbūbunun muhādesesinde tefekkür eder de o fikrin deryāsına dalıp mahbūbunun hadīsinden gayrısı onun hātırına bir nesne gelmez, hattā dīgeri onunla söyleşirse sözünü işitmez ve önünde bir kimse geçerse sanki onu görmemiş olur. Ve havf-ı ᶜadüvv ve hırs-ı māl u cāhdan bu hāl mutasavver olunca havf-ı nār ve hırs-ı cennetten nice mutasavver olmaz velākin Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve yevm-i āhirete olan zaᶜf-ı īmāndan bu hāl ᶜazīz ve nādirü'l-vücūddur, kaldı ki sen bu aksāmın cümlesine ve

---

167 İbn Battāl, *Şerhu Sahīhi'l-Buhārī*, 2/365; 3/210; *Feyzu'l-Kadīr*, 6/191; *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 2/330; *et-Tavdīh Li-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sahīh*, 7/41; 9/323. *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 2/158. Bu son kaynakta مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَسْأَلِ اللَّهَ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ şeklinde.

bu vesvesenin asnāfına teᵓemmül etmiş olsan bu mezāhibin her birine birer vech olduğu ve o dahi bir mahall-i mahsūsta bulunduğunu bilip anlardın.

[وبالجملة فالخلاص من الشيطان في لحظة أو ساعة غير بعيد ولكن الخلاص منه عمرا طويلا بعيد جداً ومحال في الوجود ولو تخلص أحد من وساوس الشيطان بالخواطر وتهييج الرغبة لتخلص رسول الله صلى الله عليه وسلم فقد روي أنه نظر إلى علم ثوبه في الصلاة فلما سلم رمى بذلك الثوب وقال شغلني عن الصلاة وقال ''إِذْهَبُوا بِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّتِهِ'' وكان في يده خاتم من ذهب فنظر إليه وهو على المنبر ثم رمى به قال ''نظرة إليه ونظرة إليكم'' وكان ذلك لوسوسة الشيطان بتحريك لذة النظر إلى خاتم الذهب وعلم الثوب وكان ذلك قبل تحريم الذهب فلذلك لبسه ثم رمى به فلا تنقطع وسوسة عروض الدنيا ونقدها إلا بالرمي والمفارقة فما دام يملك شيئاً وراء حاجته ولو ديناراً واحداً لا يدعه الشيطان في صلاته من الوسوسة في الفكر في ديناره وأنه كيف يحفظه وفيماذا ينفقه وكيف يخفيه حتى لا يعلم به أحد وكيف يظهره حتى يتباهى به إلى غير ذلك من الوساوس فمن أنشب مخالبه في الدنيا وطمع في أن يتخلص من الشطيان كان كمن انغمس في العسل وظن أن الذباب لا يقع عليه فهو محال فالدنيا باب عظيم لوسوسة الشيطان وليس له باب واحد بل أبواب كثيرة]

Ve bi'l-cümle zābıtası odur ki bir lahza veyāhūd bir sāᶜat şeytāndan kurtulmak baᶜīd değildir velākin uzunca bir ᶜömrde ondan kurtulmak be-gāyet baᶜīddir, belki vücūdu muhāldir, zīra ondan kurtulmak ve havātır ve tehyīc-i ragbet ve vesāvisinden halās bulmak bir kimseye mümkin olmuş olsaydı, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ondan kurtulup halās bulurdu hālbuki efendimiz onun vesvesesinden münfekk ve vāreste olamamıştır. Rivāyet olunur ki bir gün sevbinin ᶜalemine namāzda iken nazar etmiş ve vaktā ki selām verip namāzdan çıktı, onu çıkarıp remy etmiş ve hakkında ''شَغَلَنِي عَنِ الصّلاةِ'' buyurdu yaᶜnī "Beni namāzdan meşgūl [74] etti" buyurmuş. Ve dahi ''إِذْهَبُوا بِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّتِهِ''[168] buyurmuş ki şol ᶜalemli sevbi Ebū Cehm'e götürünüz

168 Kaynakların tamamında Ebū Cehm'dir. Mardimī de "Ebū Cehl"dir. kaynaklara göe tashih ettik. Bkz. İbn Māce, 2/1176, no: 3550; Ebū Dāvūd, 1/240, no: 914; İbn Hibbān, 6/106, no: 2337.

de bana onun enbicāniyyesini getiriniz" demektir. Ve dahi elinde bir hātem-i zer var idi, minber üstünde iken ona nazar etmekle parmağından çıkarıp remy etmiş ve "نَظْرَةٌ إِلَيْهِ وَنَظْرَةٌ إِلَيْكُمْ" diye buyurmuş yaᶜnī "Bir nazra ona ve bir nazra size mi edeyim!" diye ᶜillet-i remyini īmā buyurmuş. Ve o dahi ricāl üzere altının tahrīminden akdem idi ki mübāhiyyeti hengāmında onu giyip sonra çıkarıp ilkā etti. Ve maᶜlūmdur ki dünyānın ᶜurūz ve nukūd ve emvālinin vesvesesi ancak onları remy ve ilkā etmekle kesilir yaᶜnī müfārakalarıyla vesvesesinden kurtulur ve insān hācetinden zāid ve fazla bir nesneye mālik oldukça velev ki yalnız bir ᶜaded altın ola, namāzında şeytān onun vesvesesinden tehī ve hālī bırakmaz ki fikri namāzda o altın ile meşgūl olur ki nice saklayayım ve neye sarf ve infāk edeyim veyāhūd nice onu ihfā ve hıfz edeyim tā ki onu kimse bilmeye veyāhūd iftihār ve mübāhāt için onu nice izhār edeyim ve bu gibi sāir mülāhazāt ile fikri münhemik ve vesāvis ile meftūn ve giriftār olur. Mā-hasal kim ki mehālīb ve azfārını dünyāya battırıp şeytān vesvesesinden hālis olmağa tamaᶜ ederse o kimse bal küpünde batıp ona sinek düşmemeği zann eden kimse gibidir, zīrā muhāldir, kaldı ki vesvese-i şeytān için dünyā bir ᶜazīm kapıdır ve onun yalnız bir kapı değil pek çok kapısı vardır.

[قال حكيم من الحكماء الشيطان يأتي ابن آدم من قبل المعاصي فإن امتنع أتاه من وجه النصيحة حتى يلقيه في بدعة فإن أبى أمره بالتحرج والشدة حتى يحرم ما ليس بحرام فإن أبى شككه في وضوئه وصلاته حتى يخرجه عن العلم فإن أبى خفف عليه أعمال البر حتى يراه الناس صابراً عفيفاً فتميل قلوبهم إليه فيعجب نفسه وبه يهلكه وعند ذلك يشتد إلحاحه فإنها آخر درجة ويعلم أنه لو جاوزها أفلت منه إلى الجنة]

Ve hukemādān bir hakīm demiş ki şeytān ᶜaleyhi mā-yestehıkku evvelā meᶜāsī kıbelinden benī ādeme gelir, eger ondan imtināᶜ ettiyse ona nasīhat yüzünden gelir tā ki onu bir bidᶜaya düşürüp ilkā ede ve eger ondan dahi ibā ettiyse ona taharrüc ve şiddet ile emr eder tā ki harām olmayanı tahrīm ede ve eger ondan dahi ibā ettiyse onun ābdestinde ve namāzında şekk etmek āfetine düşürür tā ki onu ᶜilmden ihrāc ede ve bundan dahi ibā eylerse aᶜmāl-i hayrı üzerine tahfīf eder tā ki halk onu

sābir ve ᶜafīf görüp kulūbları ona meyl edeler ve o vaktte nefsine ᶜucb edip onunla onu helāk eder ki o hālde hācet müştedd olur, çünkü bu derece son derecedir ve bilir ki eger onu geçip mücāvezet etmiş olsa elinden kurtulup cennete salıverilmiş olur.

Beyānu Sürᶜati Takallübi'l-Kalbi ve İnkısāmi'l-Kulūbi Fi't-Tagayyüri ve's-Sebāti

[بيان سرعة تقلب القلب وانقسام القلوب في التغير والثبات]

[اعلم أن القلب كما ذكرناه تكتنفه الصفات التي ذكرناها وتنصب إليه الآثار والأحوال من الأبواب التي وصفناها فكأنه هدف يصاب على الدوام من كل جانب فإذا أصابه شيء يتأثر به أصابه من جانب آخر ما يضاده فتتغير صفته فإن نزل به الشيطان فدعاه إلى الهوى نزل به الملك وصرفه عنه وإن جذبه شيطان إلى شر جذبه شيطان آخر إلى غيره وإن جذبه ملك إلى خير جذبه آخر إلى غيره فتارة يكون متنازعاً بين ملكين وتارة بين شيطانين وتارة بين ملك وشيطان لا يكون قط مهملا وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾]

Ve takallüb-i kalbin sürᶜatiyle tagyīr ve sebātta kulūbun inkısāmı beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki kalb zikr ettiğimiz vech üzere sıfāt-ı mezkūre onu iktināf edip ihāta eder ve āsār ve ahvāl dahi ona vasf ettiğimiz ebvābdan munsabb olur, sanki bir hedeftir, her bir cānibden ona dāimā isābet olunur. Ve eger onunla müteᵓessir olacak bir şeyᵓ ona isābet ederse cānib-i āherden onun zıddı ona isābet eder ve sıfatı onunla mütegayyir olur. Ve eger şeytān ona nüzūl edip onu hevāya daᶜvet ederse ferişte dahi ona inip onu ondan sarf eder. Ve bir şeytān onu bir şerre cezb ederse dīger şeytān onu dīger şerre daᶜvet eyler. Ve eger bir melek onu bir hayra cezb ederse dīger melek dīger bir hayra onu cezb eder, artık gāhī iki melek beyninde mütenāziᶜ ve keşākeşte kalır ve gāh iki şeytān beyninde mütenāziᶜ olur ve gāh bir melek ile bir şeytān arasında keşākeşte olur ki aslā mühmel kalmaz. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا

بِـهِ أَوَّلَ مَـرَّةٍ وَنَذَرُهُـمْ فِـي طُغْيَانِهِـمْ يَعْمَهُـونَ﴾[169] diye emr-i celīlinin işāreti dahi bunadır.

[ولاطلاع رسول الله صلى الله عليه وسلم على عجيب صنع الله تعالى في عجائب القلب وتقلبه كان يحلف به فيقول لا ومقلب القلوب وكان كثيراً ما يقول يا مقلب القلوب ثبت قلبي على دينك قالوا أوتخاف يا رسول الله قال ''وما يؤمنني والقلب بين إصبعين من أصابع الرحمن يقلبه كيف يشاء'' وفي لفظ آخر ''آخر إن شاء أن يقيمه أقامه وإن شاء أن يزيغه أزاغه'' وضرب له صلى الله عليه وسلم ''ثلاثة أمثلة فقال مثل القلب مثل العصفور يتقلب في كل ساعة'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مثل القلب في تقلبه كالقدر إذا استجمعت غليانا'' وقال ''مثل القلب كمثل ريشة في أرض فلاة تقلبها الرياح ظهراً لبطن'' وهذه التقلبات وعجائب صنع الله تعالى في تقلبها من حيث لا تهتدى إليه المعرفة لا يعرفها إلا المراقبون والمراعون لأحوالهم مع الله تعالى]

Ve ᶜacāib-i kalbde olan sunᶜ-ı ilāhīnin ᶜacāibine ıttılāᶜı için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onunla kasem edip buyururdu ki ''لَا وَمُقَلِّبِ الْقُلُوبِ'' ve dahi ''يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ'' duᶜāsını çok tilāvet ederdi. Ve sahābe: "Yā Resūlallāh, sen dahi korkar mısın?" dediklerinde efendimiz ''مَا يُؤَمِّنُنِي والقلب بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ''[170] buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Beni emīn eden nedir o hāl ile ki kalb esābiᶜ-i Rahmān'dan iki isbaᶜın beyninde olup onu dilediği gibi taklīb eder." Ve dīger lafzda ''إِنْ شَاءَ أَنْ يُقِيمَهُ أَقَامَهُ وَإِنْ شَاءَ أَنْ يُزِيغَهُ أَزَاغَهُ''[171] rivāyet olunmuş ki "Kalb Rahmān'ın iki parmakları arasında olup dilediği gibi taklīb eder" ki ikamesini murād ederse onu ikāme eder ve zeyg ve meylini isterse zeyg ettirir demektir. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz üç mesel ona darb etmiştir ki bir hadīsinde buyurmuş ki ''مَثَلُ الْقَلْبِ [75] مَثَلُ الْعُصْفُورِ يَتَقَلَّبُ فِي كُلِّ سَاعَةٍ''[172] Yaᶜnī "Kalbin meseli serçenin misālidir ki her sāᶜat-

169 "Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar." Enām, 6/110.

170 Bkz. Müslim, Kader, 2654.

171 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 7/211; *Keşfu'l-Hafā*, 2/482.

172 *Keşfu'l-Hafā*, 2/370.

te takallüb eder" ki gönül bir hālde devām ve sebātı olmaz, serçe gibi takallüb eder yaᶜnī yerden yere ve daldan dala serçe konduğu gibi gönül dahi fikrden fikre dönüp takallüb eyler. Ve dahi buyurmuş ki "مَثِلُ الْقَلْبِ فِي تَقَلُّبِهِ كَالْقِدْرِ إِذَا اسْتَجْمَعَتْ غَلَيَانا"[173] Yaᶜnī "Takallübünde kalbin meseli kaynaması tāmm olan çömleğin kaynaması gibidir" ki hemān mütevālī ve mütetābiᶜ olarak alt üst olup yandan yana dolaşmaktadır. Ve dahi buyurmuş ki "مَثَلُ الْقَلْبِ كَمَثَلِ رِيشَةٍ فِي أَرْضٍ فَلَاةٍ تُقَلِّبُهَا الرِّيَاحُ ظَهْرًا لِبَطْنٍ"[174] Yaᶜnī kalbin meseli arz-ı felāt ve berr ve beyābānda olan bir pāre tüy gibidir ki rüzgār onu yüzden yüze çevirip karnı arkasına ve arkası karnına takallüb eder" yaᶜnī o tüy sahrāda nice rüzgār ile sürᶜatte dönüp yüzden yüze mütekalib ise kalb dahi onun gibi bu gibi sürᶜatle mütekallib olur demektir. Ve bu takallübāt ile taklībātında olan sunᶜ-ı ᶜacīb-i rabbānīye insānın maᶜrifeti ermediği haysiyyetle onu Zāt-ı Zü'l-Celāl ile ahvāllerini mürāᶜī ve mürākıb olan zümre-i ᶜārifīnden gayrı dīger bir kimse bilemez.

[والقلوب في الثبات على الخير والشر والتردد بينهما ثلاثة قلب عمر بالتقوى وزكا بالرياضة وطهر عن خبائث الأخلاق تنقدح فيه خواطر الخير من خزائن الغيب ومداخل الملكوت فينصرف العقل إلى التفكر فيما خطر له ليعرف دقائق الخير فيه ويطلع على أسرار فوائده فينكشف له بنور البصيرة وجهه فيحكم بأنه لا بد من فعله فيستحثه عليه ويدعوه إلى العمل به وينظر الملك إلى القلب فيجده طيباً في جوهره طاهراً بتقواه مستنيراً بضياء العقل معموراً بأنوار المعرفة فيراه صالحاً لأن يكون له مستقراً ومهبطا فعند ذلك يمده بجنود لا ترى ويهديه إلى خيرات أخرى حتى ينجر الخير إلى الخير وكذلك على الدوام ولا يتناهى إمداده بالترغيب بالخير وتيسير الأمر عليه وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى﴾]

Ve hayr ve şerrde sebāt ve beynlerinde olan tereddüdde onların takallübü haysiyyetle kulūb üç sınıf olup bir sınıfı takvā ile maᶜmūr ve riyāzetle müzekkī ve habāis-i ahlāktan pāk ve mutahhar olan kulūbdur ve bu kulūba hazāyin-i gayb ve medāhil-i melekūttan havātır-ı hayr par-

---

173 *Keşfu'l-Hafā*, 2/370.

174 *Keşfu'l-Hafā*, 2/370.

layıp münkadih olur ve ᶜakl ona hutūr eden nesnede tefekkür etmeğe munsarif olur tā ki onda olan hayr dakīkalarını bilip de anlaya ve esrār-ı fevāidine āgāh ve muttaliᶜ ola ve nūr-ı basīretle ona vechi münkeşif olup onun fiᶜli lābüddür diye hükm ve işlemesine onu hass ve sevk ve onunla ᶜamel etmeğe nefsini daᶜvet eyleye. O hālde ferişte dahi kalbe bakıp çün cevherini fī-zātihi hoş bulur da takvā ile tāhir ve ᶜaklın ziyāsıyla rūşenli ve maᶜmūr ve envār-ı maᶜrifet ile ābādān görür ve ona müstekarr ve mehbit olmağa sezā ve sālih bulunca o vaktte görünmez bir cünūd ile onu imdād eder ve dīger hayrāta onu hidāyet eyler tā ki hayr hayra ᶜale'd-devām müncer ve mütedāᶜī ola. Ve onu hayrda tergīb ve üzerine emri teysīr eylemekte olan iᶜāne ve imdādı dahi mütenāhī olmaz yaᶜnī imdādı ona bī-hadd ve bī-pāyāndır. Ve işbu āyet-i kerīmenin işāreti dahi bunadır yaᶜnī ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى﴾[175] nın mā-sadakı buna işārettir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ammā o kimse ki mālından hakkullāhı edā edip şirk ve ᶜisyāndan sakına ve ahsen olan kelime-i şehādeti yāhūd infāk ettiği mālın mukābili vaᶜde-i ilāhīyi tasdīk ede, biz ona āsān ve rāhata bādī ve duhūl-i cennete sebeb olur tarīki tevfīk ederiz." Bu āyetler sūre-i Leyl'in beşinci ve altınca ve yedinci āyetleridir.

[وفي مثل هذا القلب يشرق نور المصباح من مكشاة الربوبية حتى لا يخفي فيه الشرك الخفي الذي هو أخفى من دبيب النملة السوداء في الليلة الظلماء فلا يخفى على هذا النور خافية ولا يروج عليه شيء من مكايد الشيطان بل يقف الشيطان ويوحي زخرف القول غروراً فلا يلتفت إليه وهذا القلب بعد طهارته من المهلكات يصير على القرب معموراً بالمنجيات التي سنذكرها من الشكر والصبر والخوف والرجاء والفقر والزهد والمحبة والرضا والشوق والتوكل والتفكر والمحاسبة وغير ذلك وهو القلب الذي أقبل الله عز وجل بوجهه عليه وهو القلب المطمئن المراد بقوله تعالى ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ وبقوله عز وجل ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾]

175 "Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz." Leyl, 92/5-7.

Ve bu gibi kalbde mişkāt-ı rübūbiyyeden nūr-ı misbāh işrāk eder tā ki leyle-i muzlimede siyāh karıncanın debībinden ahfā olan şirk-i hafī onda mahfī ve nihān olmaya. Artık bu nūr üzerine bir şeyʾ gizli ve saklı kalmaz ve mekr ve mekāyid-i şeytāniyyeden onun üzerine bir nesne rāyic olmaz, belki şeytān durup gurūr için kavl-i müzahrefi ona vahy eder ve o kalb ona mültefit olmaz. Ve bu kalb işbu mühlikāttan tahāreti vukūʿundan sonra karīben mebāhis-i ātiyede zikr edeceğimiz münciyat ile şen ve maʿmūr ve ābādān olur yaʿnī şükr ve sabr ve havf ve recā ve fakr ve zühd ve muhabbet ve rızā ve şevk ve tevekkül ve tefekkür ve muhāsebe gibi sāir aʿmāl ve sıfāt-ı ʿāliye ile ārāyişli olur ve o kalb o gönüldür ki Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri ona vech-i kerīmi ile ikbāl etmiştir. Ve bu āyetlerde mezkūr ve murād olunan kalb mutmaʾinnedir ki bir yerde ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾[176] ve dīger yerde ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾[177] diye yād olunmuştur.

[القلب الثاني القلب المخذول المشحون بالهوى المدنس بالأخلاق المذمومة والخبائث المفتوح فيه أبواب الشياطين المسدود عنه أبواب الملائكة ومبدأ الشر فيه أن ينقدح فيه خاطر من الهوى ويهجس فيه فينظر القلب إلى حاكم العقل ليستفتي منه ويستكشف وجه الصواب فيه فيكون العقل قد ألف خدمة الهوى وأنس به واستمر على استنباط الحيل له وعلى مساعدة الهوى فتستولي النفس وتساعد عليه فينشرح الصدر بالهوى وتنبسط فيه ظلماته لانحباس جند العقل عن مدافعته فيقوى سلطان الشيطان لاتساع مكانه بسبب انتشار الهوى فيقبل عليه بالتزيين والغرور والأماني ويوحي بذلك زخرفاً من القول غروراً فيضعف سلطان الإيمان بالوعد والوعيد ويخبو نور اليقين لخوف الآخرة إذ يتصاعد عن الهوى دخان مظلم إلى القلب يملأ جوانبه حتى تنطفئ أنواره فيصير العقل كالعين التي ملأ الدخان أجفانها فلا يقدر على أن ينظر وهكذا تفعل غلبة الشهوة بالقلب حتى لا يبقى للقلب إمكان التوقف والاستبصار ولو بصره واعظ وأسمعه ما هو الحق فيه عمى عن الفهم وصم عن السمع وهاجت الشهوة فيه وسطا الشيطان وتحركت الجوارح على وفق الهوى فظهرت المعصية إلى عالم الشهادة من عالم الغيب [76] بقضاء من الله تعالى وقدره

176 "Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur." Rad, 13/28.

177 "(Allah şöyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!" (27) "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" Fecr, 89/27-28.

وإلى مثل هذا القلب الإشارة بقوله تعالى ﴿أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ وبقوله عز وجل ﴿لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ وبقوله ﴿وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾]

Ve kulūbun ikinci sınıfı mahzūl ve hevā ile meşhūn ve ahlāk-ı mezmūme ve habāis ile kirli ve müdennes olan gönüllerdir ki onlara şeyātīn kapıları açık ve küşāde olup melāik kapıları mesdūd ve kapalı bulunur. Ve onda şirk mebdeꜥi odur ki onda hevādan birtakım havātır parlayıp içinde hācis olur ve o hālde kalb hākim-i ᶜakla nazar eder tā ki o hātır ve hāciste olan vech-i savābı istikşāf ve istiftā ede ve akl ise onun hizmetine iꜥtilāf ve onunla istīnās ve hevānın müsāᶜadesi üzerine ve ona hīlelerin istinbātı üzere istimrār etmiş olduğundan onda bir hükmü katᶜ edemeyip nefs-i emmāre kalbe müstevlī olup ona müsāᶜade eder ve sīnesi dahi hevā ile münşerih ve münbasıt olur ve içinde hevānın zulumātı döşenip serilir, çünkü müdāfaᶜasından cünd-i ᶜakl tutsak bulunur ve o vaktte intişār-ı hevā sebebiyle şeytānın yeri geniş olmakla sultānı dahi kuvvetlenir ve o hācisin tezyīnine gurūr ve emānī ile ikbāl ve teveccüh eder ve gurūr ve aldatmak için kalbe kavl-i müzahrefi vahy eder. Ve bunlarla olan īmān-ı vaᶜd ü vaᶜīd kalbde zebūn olur ve havf-ı āhiretle olan nūr-ı yakīn dahi gizlenir, çünkü o vaktte hevādan karanlık bir duman çıkıp kalbin cevānibini doldurur tā ki envār-ı yakīn-i haşyet sönüp müntafī ola ve kalb dahi göz kapakları duhān-ı muzlimden dolu olan dīde gibi olur ki dīde nice o tütün ile bir nesneyi görmez, gönül dahi o karanlık duman ile bir nesneyi görmez olur ve hemīşe galebe-i şehvet kalbe böyle eder tā ki kalbe imkān-ı vukūf ve istibsār kalmaz ve bir vāᶜiz onda olan hakk ve savābı gösterip ona işittirirse de onun fehminden kör ve istimāᶜından sağır olur ve derūnunda şehvet hāyic olur ve ona şeytān satvetli olur ve hevā vefkınca cevārih müteharrik olup Allāh'ın kazā ve kaderiyle o meᶜāsī ᶜalem-i gaybdan ᶜālem-i şehādete zuhūr eder. Ve bu gibi kalbedir o işāret ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuştur ki ﴿أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ

﴿أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾[178] Yaʿnī "Āyā görmedin mi o kimseyi ki ārzūsunu ālihe ittihāz etmiştir. Sen o kimseyi o hevāsından hıfz ve menʿ eder misin? Öyle değildir belki sana lāzım olan ancak iblāğdır ve inzārdır. Sen zann eder misin ki onarın ekseri senin kavlini dinleyip fehm edeler ve ibrāz ettiğin tevhīd delīllerini taʿakkul edeler, onlar ancak hayvānlar gibi belki hayvānlardan ziyāde dalālettedirler." Zīrā hayvānlar kendilere nefʿi olan kimseye inkıyād ederler ve zarar gelecek şeyden ictināb ederler. Ve dahi dīger yerde ﴿لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾[179] ve ﴿وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ﴾[180] buyurulmuştur, yaʿnī "Onların ekserinin üzerine ﴿لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ﴾ vaʿīd-i kavli mūcebince ʿazāb hakk oldu. Onlar īmāna gelmezler, sen onları korkutur musun yoksa korkutmaz mısın onların ʿindinde berāberdir, īmān etmezler." İntehā. İşte bu āyāt-ı celīlenin müfādları esīr-i igvā-yı şeytān olan kulūba işāret vardır demek ister.

[ورب قلب هذا حاله بالإضافة إلى بعض الشهوات كالذي يتورع عن بعض الأشياء ولكنه إذا رأى وجهاً حسناً لم يملك عينه وقلبه وطاش عقله وسقط مساك قلبه أو كالذي لا يملك نفسه فيما فيه الجاه والرياسة والكبر ولا يبقى معه مسكة للتثبت عند ظهور أسبابه أو كالذي لا يملك نفسه عند الغضب مهما استحقر وذكر عيب من عيوبه أو كالذي لا يملك نفسه عند القدرة على أخذ درهم أو دينار بل يتهالك عليه تهالك الواله المستهتر فينسى فيه المروءة والتقوى فكل ذلك لتصاعد دخان الهوى إلى القلب حتى يظلم وتنطفئ منه أنواره فينطفئ نور الحياء والمروءة والإيمان ويسعى في تحصيل مراد الشيطان]

Ve ola ki bir kalb baʿzı şehevāta izāfetle onun hāli böyle ola ki duhān-ı hevā ile kör ve sağır olup esīr-i nefs ü şeytān olmuştur, meselā

---

178 "Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar." Furkān, 25/43-44.

179 "Andolsun, onların çoğu üzerine o söz (azap) hak olmuştur. Artık onlar iman etmezler." Yāsīn, 36/7.

180 "Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." Yāsīn, 36/10.

şol kimse ki baᶜz-ı eşyādan teverruᶜ ve perhīzkārlık eder velākin bir güzel ve hūb-rū ve bir şahsı görürse kendi gözüne ve kalbine mālik olmaz, onunla derhāl ᶜaklı tāyiş olup kalbinin bağı çözülür veyāhūd şol kimse gibidir ki onda husūl-i cāh u riyāset ve kibrī bir şeyᵓ görürse nefsine mālik olmaz ve esbāb-ı cāh u riyāseti zuhūrunda onunla bir müseke-i tesebbüt kalmaz veyāhūd şol kimse gibi ki gazabı zuhūrunda nefsine mālik olmaz ki bir kimse onu tahkīr ederse veyā ᶜuyūb ve mesāvīsinden bir nesneyi zikr ederse ondan hışım ve gazaba gelip de nefsini zabta kādir olmaz veyāhūd dirhem ve dīnārın ahzına iktidārı vaktinde nefsine mālik olmayan şahs-ı bahīl ü harīs gibi ki dirhem ve dīnārı gördüğü vaktte helāk-i ᶜāşık-ı müstehtir gibi üzerine tehālük edip mürüvvet ve takvāyı ferāmūş eder. İşte bunların kāffesi kalbe duhān-ı hevā suᶜūdundan ve onunla karanlık olup ondan nūr-ı hayā vü mürüvvet ü īmān müntafī olduğundandır ki o hālde ᶜamā-i kalb ile şeytānın murādı tahsīline saᶜy ve gūşiş eder.

[القلب الثالث قلب تبدو فيه خواطر الهوى فتدعوه إلى الشر فيلحقه خاطر الإيمان فيدعوه إلى الخير فتنبعث النفس بشهوتها إلى نصرة خاطر الشر فتقوى الشهوة وتحسن التمتع والتنعم فينبعث العقل إلى خاطر الخير ويدفع في وجه الشهوة ويقبح فعلها وينسبها إلى الجهل ويشبهها بالبهيمة والسبع في تهجمها على الشر وقلة اكتراثها بالعواقب فتميل النفس إلى نصح العقل فيحمل الشيطان حملة على العقل فيقوي داعي الهوى ويقول ما هذا التحرج البارد ولم تمتنع عن هواك فتؤذي نفسك وهل ترى أحداً من أهل عصرك يخالف هواه أو يترك غرضه أفتترك لهم ملاذ الدنيا يتمتعون بها وتحجر على نفسك حتى تبقى محروماً شقياً متعوباً يضحك عليك أهل الزمان أفتريد أن يزيد منصبك على فلان وفلان وقد فعلوا مثل ما اشتهيت ولم يمتنعوا أما ترى العالم الفلاني ليس يحترز من مثل ذلك ولو كان ذلك شرا لامتنع منه فتميل النفس إلى الشيطان وتنقلب إليه فيحمل الملك حملة على الشيطان ويقول هل هلك إلا من اتبع لذة الحال ونسى العاقبة أفتقنع بلذة يسيرة وتترك لذة الجنة ونعيمها أبد الآباد أم تستثقل ألم الصبر عن شهوتك ولا تستثقل ألم النار أتغتر بغفلة الناس عن أنفسهم واتباعهم هواهم ومساعدتهم الشيطان مع أن عذاب النار لا يخففه عنك معصية غيرك أرأيت لو كنت في يوم [77] صائف شديد الحر ووقف الناس كلهم في الشمس وكان لك بيت بارد أكنت

تساعد الناس أو تطلب لنفسك الخلاص فكيف تخالف الناس خوفاً من حر الشمس ولا تخالفهم خوفاً من حر النار فعند ذلك تمتثل النفس إلى قول الملك فلا يزال يتردد بين الجندين متجاذباً بين الحزبين إلى أن يغلب على القلب ما هو أولى به فإن كانت الصفات التي في القلب الغالب عليها الصفات الشيطانية التي ذكرناها غلب الشيطان ومال القلب إلى جنسه من أحزاب الشيطان معرضاً عن حزب الله تعالى وأوليائه ومساعداً لحزب الشيطان وأعدائه وجرى على جوارحه بسابق القدر ما هو سبب بعده عن الله تعالى وإن كان الأغلب على القلب الصفات الملكية لم يصغ القلب إلى إغواء الشيطان وتحريضه إياه على العاجلة وتهوينه أمر الآخرة بل مال إلى حزب الله تعالى وظهرت الطاعة بموجب ما سبق من القضاء على جوارحه]

Ve kulūbun üçüncü sınıfı o kulūbdur ki onlarda havātır-ı hevā zuhūr edip onu şerre daᶜvet ettiği vaktte hātır-i īmān dahi derhāl gelip lāhık olur ve onu hayra daᶜvet eder ve nefs dahi hātır-ı şerrin nusretine şehevātıyla münbaᶜis olup o şehvet kuvvetlenir ve temettuᶜ ve tenaᶜᶜum tahsīn olunur ve der-ᶜakab ᶜakl dahi hātır-ı hayrın yardımlığına münbaᶜis olup vech-i şehveti defᶜ ve fiᶜlini takbīh etmeğe başlar ve onu nefsinde cehl ve nādānīye nisbet edip şerre hücūmunda behāim ve sibāᶜa onu teşbīh eyler ki ᶜavākıba kıllet-i iktirāsında enᶜām ve arslanlara benzetip teşbīh eder. Ve o hālde egerçi nefs ᶜaklın nushuna meyl ederse de şeytān ᶜakla hamle edip hevānın dāᶜīsi takviyesine bi'l-mübādere der ki "Bu taharrüc-i bārid nedir? Sen kendi nefsini hevāsından menᶜ edip rencīde edersin! Senin ehl-i ᶜasrından garazını terk edip hevāsını muhālefet eden bir kimseyi gördün mü sen lezzāt-ı dünyeviyyeyi onlara terk edip nefsin üzerine mi hicr edersin tā ki sen şakī ve mahrūm ve yorgun kalırsın ve ehl-i zamān senin üzerine güleler, fülān ve fülān üzerlerine mansıbın ziyāde olmak mı dilersin? Onlar senin imrenip iştihā ettiğin şeyi işlemişler ve ondan imtināᶜ etmemişler. Sen fülānca ᶜālimi görmez misin ki bu gibi şeyden ihtirāz etmez, şerr olmuş olsaydı ondan imtināᶜ eyler idi." Ve o vakt nefs şeytāna meyl edip döner. Ve melek dahi şeytān üzerine hamle edip nefse der ki "Lezzāt-ı hāliyyeyi ittibāᶜ edip ᶜākıbeti nisyān edenden gayrı hālik olan var mıdır?" Yaᶜnī kim ki lezzet-i hāliyyeyi ittibāᶜ edip ᶜākıbeti unutursa elbette hālik olur. "Sen lezzet-i yesīre vü kalīleye kanāᶜat edip ebede'l-ābād evvelā cennetin lezzet ve naᶜīmini

terk eder misin, yoksa senin şehvetinden sabr etmekliğin elemi āteşin elemi üzerine istiskāl ve tercīh mi edersin? Nāsın enfüslerinden gaflet ve hevālarına ittibāᶜ ve şeytāna müsāᶜadetleriyle mi aldanıp magrūr olursun? Maᶜa-ennehu tārik-i ᶜazābı senin üzerinden dīger bir kimsenin günāh ve maᶜsiyeti tahfīf etmez. Görmez misin ki şiddetli sıcak bir yaz gününde nās güneş önünde durup şemsin harāretinde rencīde oldukları vaktte senin serin ve sādık bir hānen olsa o hālde sen nāsa müsāᶜade edip onlarla berāber güneşin sıcaklığında mı dururdun, yoksa nefsine halāsı isteyip o gölgelikte ve o serīn hānede mi kalırdın? Kaldı ki sen harr-ı şemste nāsa muhālefet edip onlara harr-i nārdan nice muhālefet etmezsin." Ve bu sözlerin istimāᶜında nefs feriştenin sözüne mütemessil olur ve şol iki cündün mā-beyninde mütecāzib olup mütereddid olmaktan zāil olmaz ki hizb-i melek ile hizb-i şeytān beyninde keşākeşte kalır, tā ki kalb üzerine onunla evlā bulunduğu şeyᵓ galebe ede ki eger kalbde olan sıfatların aglebi ānifen zikr ettiğimiz sıfāt-ı şeytāniyye ise şeytān galebeyi çalıp kalb dahi hizb-i şeytāndan olan hem-cinsine meyl eder ve hizbullāh ile evliyāsı hizblerinden yüz çevirip iᶜrāz eyler ve hizb-i şeytān ve aᶜdāya müsāᶜade eder ve mesbūk olan kazā ve kader mūcebince cevārihi üzerine onu Allāh'tan tebᶜīd eden yaᶜnī hakktan sebeb-i buᶜdu olan şeyᵓ cārī olur. Ve eger kalbinde olan sıfatların aglebi sıfāt-ı melekiyye ise kalb şeytānın igvāsına isgā etmez ve ᶜācileye olan tahrīzine ve emr-i āhiretin tehvīnine bakmaz, ancak hizbullāha meyl eder ve mesbūk olan kazā ve kader vefkınca cevārihi üzerine tāᶜat zuhūr eder.

[فقلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن أي بين تجاذب هذين الجندين وهو الغالب أعني التقليب والانتقال من حزب إلى حزب أما الثبات على الدوام مع حزب الملائكة أو مع حزب الشيطان فنادر من الجانبين وهذه الطاعات والمعاصي تظهر من خزائن الغيب إلى عالم الشهادة بواسطة خزانة القلب فإنه من خزائن الملكوت وهي أيضاً إذا ظهرت كانت علامات تعرف أرباب القلوب سابق القضاء فمن خلق للجنة يسرت له أسباب الطاعات ومن خلق للنار يسرت له أسباب المعاصي وسلط عليه أقران السوء وألقي في قلبه حكم الشيطان فإنه بأنواع الحكم يغر الحمقى بقوله إن الله رحيم فلا تبال وإن الناس كلهم ما يخافون الله فلا تخالفهم وإن العمر طويل فاصبر حتى تتوب غداً يعدهم ويمنيهم وما يعدهم الشيطان إلا

غروراً يعدهم التوبة ويمنيهم المغفرة فيهلكهم بإذن الله تعالى بهذه الحيل وما يجري مجراها فيوسع قلبه لقبول الغرور ويضيقه عن قبول الحق وكل ذلك بقضاء من الله وقدر فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام ومن يرد أن يضله يجعل صدره ضيقاً حرجاً كأنما يصعد في السماء إن ينصركم الله فلا غالب لكم وإن يخذلكم فمن ذا الذي ينصركم من بعده فهو الهادي والمضل يفعل ما يشاء ويحكم ما يريد لا راد لحكمه ولا معقب لقضائه خلق الجنة وخلق لها أهلاً فاستعملهم بالطاعة وخلق النار وخلق لها أهلا فاستعملهم بالمعاصي وعرف الخلق علامة أهل الجنة وأهل النار فقال ﴿ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ ثم قال تعالى فيما روى عن نبيه صلى الله عليه وسلم "هؤلاء في الجنة ولا أبالي وهؤلاء في النار ولا أبالي" فتعالى الله الملك الحق لا يسئل عما يفعل وهم يسئلون]

Kaldı ki müʾminin kalbi Rahmān'ın iki isbaᶜı beynindedir yaᶜnī işbu cündeynin tecāzübü beynindedir ve gālib odur yaᶜnī hizbden hizbe intikāl ve takallüb etmek kulūb-ı ᶜibād üzerine gālibdir ki ᶜale'd-devām ve'l-istimrār hizb-i melāikeye veyāhūd hizb-i şeytāna sebātı cānibeynde olarak şāzz ve nādirdir yaᶜnī kalb-i beşer bir hizb üzere devāmı ki melāike hizbine ittibāᶜı veyā şeytān hizbine ittibāᶜı az ve kalīlü'l-vukūᶜdur. Ve bu tāᶜāt ve meᶜāsī hazāin-i gaybdan ᶜālem-i şehādete kulūbun hizāneleri vāsıtalarıyla [78] zāhir olur ki kalb hizānesi dahi hazāin-i melekūttandır, zāhir olursa maᶜrifet-i kazā ve kader için erbāb-ı kulūba ᶜalāmetler olur ki ashāb-ı kulūb onunla ehl-i cennet ve ehl-i cehennemi bilip yekdīgerinden fark ve temyīz ederler, zīrā ki cennete halk olduysa ona esbāb-ı tāᶜat sehl ve āsānlıkla müyesser olur ve kim ki cehenneme halk olduysa ona esbāb-ı meᶜāsī kolay ve āsānlıkla müyesser olur ve üzerine akrān-ı sūʾ musallat olur yaᶜnī yaramaz bir karīn-i sūʾun pençe-i istīlāsında giriftār olur ve kalbinde şeytānın hükmü ilkā olunur, çünkü envāᶜ-ı hükm ile hamkāyı aldatıp onlara der ki "ᶜAle't-tahkīk Hakk subhānehu ve taᶜālā rahmet edicidir, sen günāhtan mübālāt etme, nās kāffesi Allāh'ın rahmetine istināden ondan korkmazlar, sen dahi onlara muhālefet etme, ᶜömr uzundur, tevbe edinceye dek sabr eyle, yarın tevbe et veyā gelecek hafta veyā gelecek senede tevbe edersin!" diye ümniyye ve vaᶜd altında onu bırakır ve bu vaᶜd ve ümniyye ile meᶜāsīde zamānları imrār ve tesvīf eder, hālbuki

gurūrdan gayrı onlara vaᶜd etmez, kāffe-i mevāᶜīdi aldatmaktır ve garr etmektir. Günāhkārāna vaᶜdi tevbedir ve temennī ettirmesi magfirettir yaᶜnī sen yarın tevbe eyle der ve tevbe ile işlediğin maᶜsiyetin günāhı sana ᶜafv ve magfiret olunur der, işte onları Allāh'ın izni ile bu mekr ve hiyel ve mecrālarında cārī olan vesāvis ve tesvīlāt ile ihlāk eder. Artık kavl-i gurūr ile kalblerini meᶜāsīye tevsīᶜ eder ve kabūl-i hakktan gönülleri dar eder. Bunun kāffesi Allāhu taᶜālānın kazā ve kaderiyledir o ki onun hidāyetini murād eder, onun kalbi meşrūh ve İslām için sadrı geniş eder ve o ki onun dalāletini murād eder, onun sadrı dar ve meşakkatli eder, sanki semāya suᶜūd eder. Kaldı ki Zāt-ı Zü'l-Celāl eger sizi nusret edip yardım eder ise size aslā bir gālib yoktur ve eger sizi rezīl ve rüsvāy ve mahzūl ederse ondan sonra sizi nusret eden kimdir ki hādī odur ve mudıll odur, dilediğini işler ve istediğini hükm eder, onun hükmünü redd eder bir şeyᵓ yoktur ve kazāsına muᶜakkib ve musahhıh yoktur, cenneti yaratmış ve cennete ehl halk edip onları tāᶜatle istiᶜmāl etti ve āteşi halk edip ona ehl yaratmış ve meᶜāsī ile onları istiᶜmāl etmiş ve halka ehl-i cennet ve ehl-i nārın ᶜalāmetlerini bildirip taᶜrīf etmiş ki ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾[181] diye beyān buyurmuş ki tahkīkan zümre-i ebrār naᶜīmdedirler ve füccār dahi cahīmdedirler diye hükm-i katᶜī etmiş. Ve dahi peygamber-i zī-şānı üzerine mervī olan hadīs-i kudsīde buyurmuş ki "هَؤُلَاءِ فِي الْجَنَّةِ وَلَا أُبَالِي و هَـؤُلَاءِ فِي النَّارِ وَلَا أُبَالِي"[182] Yaᶜnī "Bunlar cennette midirler de ben mübālāt etmem ve bunlar āteşte midirler de ben mübālāt etmem." Artık melik-i hakk odur ve çūn ü çerādan ve her bir şeyn ve nevākıstan müteᶜālī ve mukaddestir, işlediği üzerine ondan suᵓāl olunmaz, çünkü mālikü'l-mülk olup memlūkü ondan suᵓāle hakk ve salāhiyyeti olmaz ve mahlūkātı mesᵓūllerdir ki mülkün içinde izn ve ruhsat ve şerāit ve turuk-ı meşrūᶜa ile tasarrufa meᵓzūn ve onun tāᶜat ve ᶜibādetine meᵓmūrlar olup üzerine onun hakk-ı suᵓāli vardır.

---

181 "Şüphesiz, iyiler Naīm cennetindedirler. Şüphesiz, günahkārlar da cehennemdedirler." İnfitār, 82/13-14.

182 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 7/186; *Kenzu'l-Ummāl*, 2/84.

[ولنقتصر على هذا القدر اليسير من ذكر عجائب القلب فإن استقصاءه لا يليق بعلم المعاملة وإنما ذكرنا منه ما يحتاج إليه لمعرفة أغوار علوم المعاملة وأسرارها لينتفع بها من لا يقنع بالظواهر ولا يجتزئ بالقشر عن اللباب بل يتشوق إلى معرفة دقائق حقائق الأسباب وفيما ذكرناه كفاية له ومقنع إن شاء الله تعالى والله ولي التوفيق تم كتاب عجائب القلب ولله الحمد والمنة ويتلوه كتاب رياضة النفس وتهذيب الأخلاق والحمد لله وحده وصلى الله على كل عبد مصطفى]

Mā-hasal ᶜacāib-i kalbden bu zikr ettiğimiz kadr-i yesīr üzerine iktisār edelim, zīrā istiksāsı ᶜilm-i muᶜāmeleye lāyık ve sezā değildir, biz ondan bu kitābda īrād ve zikr ettiğimiz şeyᵓ ancak ᶜulūm-ı muᶜāmelenin kaᶜrı maᶜrifetine sālik muhtāc bulunduğu umūr ile ᶜulūm-ı muᶜāmelenin esrārını zikr ettik ki zavāhire kanāᶜati olmayan kimse onunla müntefiᶜ olup da magzından kabuğu ile müctāz olmaya, belki onunla hakāyık-ı esbābın dekāyıkı maᶜrifetine müteşevvik ola. Bizim bu zikr ettiğimiz şeyde ona inşāallāhu taᶜālā kifāyet ve maknaᶜ vardır. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri tevfīkin velīsidir. İşte ᶜacāyibü'l-kalbin kitābı dahi bunda tamām ve tekmīl oldu. Ve bu niᶜmete mazhar olduğumuzdan hemīşe ᶜarz-ı teşekkürle Allāhu taᶜālāya hamd ve minnet olsun deriz. Bi-tevfīkihi taᶜālā ve keremihi riyāzet-i nefs ve tehzīb-i ahlāk kitābı ona tālī olacaktır. Yalnız Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna hamd olsun ve her bir ᶜabd-i mustafāya dahi salātu selām olsun deriz. [79]

Bismillāhirrahmānirrahīm Yā Allāh Yā Muvaffık Yā Muᶜīn

KİTĀBU RİYĀZETİ'N-NEFSİ VE TEHZĪBİ'L-AHLĀKI VE MUᶜĀLECĀTI EMRĀZI'L-KALBİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀNĪ MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTI MİN KÜTÜBİ İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ'D-DĪN'İ

[كتاب رياضة النفس وتهذيب الأخلاق ومعالجة أمراض القلب وهو الكتاب الثاني من ربع المهلكات من كتب احياء علوم الدين]

Riyāzet-i nefs ve tehzīb-i ahlāk ile emrāz-ı kalbin muᶜālecesi beyānında olan kitāb işte bu kitābdır ki *İhyāᵓu ᶜUlūmi'd-Dīn* adlı olan kütübün rubᶜ-ı mühlikāt cildinin ikinci kitābıdır ki ber-vech-i ātī zikr ve beyān olunur. Şöyle ki

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي صرف الأمور بتدبيره وعدّل تركيب الخلق فأحسن في تصويره وزين صورة الإنسان بحسن تقويمه وتقديره وحرسه من الزيادة والنقصان في شكله ومقاديره وفوض تحسين الأخلاق إلى اجتهاد العبد وتشميره واستحثه على تهذيبها بتخويفه وتحذيره وسهل على خواص عباده تهذيب الأخلاق بتوفيقه وتيسيره وامتن عليهم بتسهيل صعبه وعسيرة والصلاة والسلام على محمد عبد الله ونبيه وحبيبه وصفيه وبشيره ونذيره الذي كان يلوح أنوار النبوة من بين أساريره ويستشرف حقيقة الحق من مخايله وتباشيره وعلى آله وأصحابه الذين طهروا وجه الإسلام من ظلمة الكفر ودياجيره وحسموا مادة الباطل فلم يتدنسوا بقليله ولا بكثيره]

Teyemmünen ve teberrüken ve sünen-i meᵓlūfesine tazammunen ve temessüken musannif-i merhūm işbu kitāb-ı hikmet-meᵓābını besmele-i şerīfe ile feth ü küşād ve ᶜale't-tevālī mazharı bulunduğu niᶜam-ı ᶜuzmā-yı Hudāvendīye ᶜarz-ı minnet ü sipās edip kütüb-i sāire gibi kelime-i hamdeleyi bunda dahi ahsen-i vech üzere zikr ve īrādıyla berāber dībāce-i kitābda mebāhis-i āti'z-zikre berāᶜat-i istihlāl kāᶜidesine tevfīkan kitāb-ı mezkūrun hāvī olduğu ahkām ve mebāhise telvīh ve telmīh edip dedi ki "الحمد لله الذي صرف الأمور بتدبيره" Yaᶜnī mehāsin-i tedābīr-i hakīmānesiyle umūr-ı kāinātı tasrīf ve halkın terkībini taᶜdīl ve taltīf edip teşkīl ve tasvīrinde dahi ihsān ve teᵓlīf eden Zāt-ı Zü'l-

Celāl'e hamd-i bī-pāyān olsun ki sūret-i insānı hüsn-i takvīm ü takdīr ile tezyīn ve şekl ve mekādīrini ziyāde ve noksāndan hirāset ve tahsīn etti ve hem dahi tahsīn-i ahlākı ᶜabdin ictihād ve teşmīrine tefvīz ve tahvīf ve tahzīr ile onun tehzībine ᶜabīdini hass ve tahrīz etmeklek havāss-ı ᶜibādı üzerine ve tevfīk ve teysīriyle ahlākın tehzībini teshīl ve tehvīn ve saᶜb ve ᶜasīrini teshīl ve teysīriyle minnet ve ihsān eyledi. Ve kāffe-i eltāf-ı ilāhiyyeye sebeb ve vesīle-i müstakille olan seyyid-i kāināt ve mefhar-ı mevcūdāt olup Zāt-ı kibriyānın ᶜabd ve habīb ve nebī ve safīsi olan Hazret-i Muhammed b. ᶜAbdullāh ᶜaleyhi efdalu't-tahiyye ve't-teslīmāt efendimize sezā ve lāyık, ona ehl ve müstehakk bulunduğu salavāt u teslīmāt kesīre vü dāimiyye olsun, zīrā ki zāt-ı hümāyūn-simātı kendi ᶜabīdine cennetiyle mübeşşir ve āteşten münzir olup hemīşe envār-ı nübüvvet onun mübārek el ayasında olan hutūtun arasından zuhūr ve sünūh ve hakīkat-i hakk onun ᶜalāmet ve tebāşīrinden müsteşrif ve nümāyān oldu. Ve kezālik ᶜale'd-devām vech-i İslām'dan küfrün zulmet ve deyācirini izāle ve tathīr ile mādde-i bātılı aslından hasm edip onun ne kalīl ve ne de kesīr ile ālūde ve mütedennis olmayan āl ü ashāb-ı ᶜizāmına dahi tuhfe-i tahiyye vü teslīm maᶜrūz ve menhūz olsun.

[أما بعد فالخلق الحسن صفة سيد المرسلين وأفضل أعمال الصديقين وهو على التحقيق شطر الدين وثمرة مجاهدة المتقين ورياضة المتعبدين والأخلاق السيئة هي السموم القاتلة والمهلكات الدامغة والمخازي الفاضحة والرذائل الواضحة والخبائث المبعدة عن جوار رب العالمين المنخرطة بصاحبها في سلك الشياطين وهي الأبواب المفتوحة إلى نار الله تعالى الموقدة التي تطلع على الأفئدة كما أن الأخلاق الجميلة هي الأبواب المفتوحة من القلب إلى نعيم الجنان وجوار الرحمن والأخلاق الخبيثة أمراض القلوب وأسقام النفوس إلا أنه مرض يفوت حياة الأبد وأين منه المرض الذي لا يفوت إلا حياة الجسد ومهما اشتدت عناية الأطباء بضبط قوانين العلاج للأبدان وليس في مرضها إلا فوت الحياة الفانية فالعناية بضبط قوانين العلاج لأمراض القلوب وفي مرضها فوت حياة باقية أولى وهذا النوع من الطب واجب تعلمه على كل ذي لب إذ لا يخلو قلب من القلوب عن أسقام لو أهملت تراكمت وترادفت العلل وتظاهرت فيحتاج العبد إلى تأنق في معرفة عللها وأسبابها

ثم إلى تشمير في علاجها وإصلاحها [80] فمعالجتها هو المراد بقوله تعالى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ وإهمالها هو المراد بقوله ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾]

Pes ez-hamd ü senā maᶜlūm ola ki huluk-ı hasen seyyidü'l-mürselīnin sıfatıdır ve aᶜmāl-i sıddīkīnin efdalidir ve ᶜale't-tahkīk dīn-i mübīnin şatrıdır ve mücāhede-i müttakīnin semeresidir ve zümre-i müteᶜabbidīnin riyāzetleridir. Ve ahlāk-ı seyyiᵓe ve bed-hūyluk ise sümūm-ı kātile ve mühlikāt-ı dāmiga ve mehāzī-i fāzıha ve rezāil-i vāzıha ve habāis-i mübᶜide olup ᶜibādı civār-ı Rabbü'l-ᶜālemīnden dūr eder ve dāimā ashābını silk-i şeyātīne geçirip gürūh-ı bugāt u ᶜusāttan eder, nārullāhi'l-mūkadenin ebvāb-ı meftūhasıdır. Bunda āyet-i kerīmeye bir telmīh vardır ki sūre-i Hümeze'nin altıncı ve yedinci āyetlere işāretir ki ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ نَارُ اللهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ﴾[183] nāss-ı celīllerine īmādır. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiştir ki "O bātıl teᵓbīd zannları gibi değildir. Onlar nār-ı hutameye bırakılıp o hutamenin māhiyyetini sana ne şeyᵓ bildirdi! O hutame Allāhu taᶜālānın yaktığı bir āteştir ki sönmesi mümkin değildir, o āteş onların cild ve lahmlarını ekl ettikten sonra kalblerini ihāta eder ve onların üzerine o āteş uzun demir direklerle bağlanmış kapıdır." İntehā. Nitekim ahlāk-ı cemīle kalbin naᶜīm-i cinān ve civār-ı Rahmān'a olan açık kapılarıdır. Mā-hasal ahlāk-ı habīse emrāz-ı kulūb ve eskām-ı nüfūstur, böyle bir hastalıktır ki hayāt-ı ebediyye ve zindegānī-i sermediyyeyi geçirip tefvīt eder, beriki hastalık gibi değildir, zīrā beriki hastalık yalnız hayāt-ı ecsādı geçirip tefvīt eder ve hāl böyle olunca emrāz-ı ecsād u ebdān emrāz-ı kulūbdan nerede kalır yaᶜnī onların beynlerinde ne kadar fark ve tefāvüt ve buᶜd vardır. Ve hayāt-ı fāniyenin tefvītine sebeb olan emrāzın kavānīn-i muᶜālecātı zabtında etıbbānın ᶜināyeti müştedd oldukça hayāt-ı bākiye vü ebediyyenin tefvītine sebeb olan emrāz-ı kulūbun kavānīn-i muᶜālecātı zabtına iştidād-ı ᶜināyet bi-tarīki'l-evlā daha ziyāde ehemm ve elzem olur. Ve tıbb-ı eskāmdan işbu nevᶜin taᶜallümü vācibdir yaᶜnī her bir ᶜākıl ve hūşmend üzerine farz ve muhattemdir ki işbu emrāz-ı kalbin tıbbını

183 "Hutame'nin ne olduğunu sen ne bileceksin? (5) O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir." Hümeze, 104/5-7.

taᶜallüm ede, çünkü hīçbir kalb bu eskām ve ālāmdan hālī olmaz ve eger ihmāl olunduysa eskām-ı kalbiyye terāküm ve ᶜilel-i bātıniyye terādüf ve tezāhür edip lā-mahāle ihlākine müᵓeddī olur ve bināberīn işbu ᶜilel ü esbābının maᶜrifetine her bir ᶜabd için tedkīk-i nazar etmek ve ᶜilāc ve tīmārına sāᶜid ve sāk himmetini teşmīr eylemek ve ıslāh ve müdāvāt-ı kalbe müsāraᶜat etmek farz-ı ᶜayndır, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā-nın kavl-i celīlinde ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾[184] diye murād buyurduğu şeyᵓi kulūbun muᶜālece ve ıslāhıdır ve ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾[185] nass-ı celīlinden dahi murād işbu muᶜālecenin ihmāl ve tesāhülüdür. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Şems'in dokuzuncu ve onuncu āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Felāh buldu o kimse ki nefsini pāk ve ıslāh edip tāᶜata meş-gūl oldu ve hāib ve mahrūm oldu o kimse ki nefsini ıdlāl ve ihlāk edip defn ve mahv oldu."

[ونحن نشير في هذا الكتاب إلى جمل من أمراض القلوب وكيفية القول في معالجتها على الجملة من غير تفصيل لعلاج خصوص الأمراض فإن ذلك يأتي في بقية الكتب من هذا الربع وغرضنا الآن النظر الكلي في تهذيب الأخلاق وتمهيد منهاجها ونحن نذكر ذلك ونجعل علاج البدن مثالاً له ليقرب من الأفهام دركه ويتضح ذلك ببيان فضيلة حسن الخلق ثم بيان حقيقة حسن الخلق ثم بيان قبول الأخلاق للتغير بالرياضة ثم بيان السبب الذي به ينال حسن الخلق ثم بيان الطرق التي بها يعرف تفصيل الطرق إلى تهذيب الأخلاق ورياضة النفوس ثم بيان العلامات التي بها يعرف مرض القلب ثم بيان الطرق التي بها يعرف الإنسان عيوب نفسه ثم بيان شواهد النقل على أن طريق المعالجة للقلوب بترك الشهوات لا غير ثم بيان علامات حسن الخلق ثم بَيَانُ الطَّرِيقِ فِي رِيَاضَةِ الصِّبْيَانِ فِي أَوَّلِ النشو ثم بيان شروط الإرادة ومقدمات المجاهدة فهي أحد عشر فصلاً يجمع مقاصدها هذا الكتاب إن شاء الله تَعَالَى]

Kaldı ki biz bu kitābda emrāz-ı kulūbdan birtakım cümlelere işāret edeceğiz ve ᶜale'l-cümle muᶜālecelerinde olan akvālin keyfiyyetine īmā edeceğiz ki husūs-ı emrāzın ᶜilācına tafsīl etmeksizin zikr edeceğiz, zīrā o tafsīl işbu rubᶜun kütüb-i bākiyesinde vārid olacaktır. İmdi bizim bu-

---

184 "Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." Şems, 91/9.

185 "Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır." Şems, 91/10.

rada olan garaz ve maksadımız tehzīb-i ahlāk ile menāhici temhīdinde olan nazar-ı küllīdir ki o nazar-ı küllīyi zikr edip ᶜilāc-ı bedeni ona misāl ederiz, tā ki onun idrāki efhāmdan karīb ola. Ve hüsn-i hulukun fazīleti beyānı ve hüsn-i hulukun hakīkati beyānı ve bi'r-riyāza tagayyüre ahlākın kabūlü beyānı ve onunla hüsn-i huluk hāsıl olan sebebin beyānı ve tehzīb-i ahlāk ve riyāzet-i nüfūs onunla bilinip fehm olunan turukun beyānı ve onunla maraz-ı kalb bilinecek ᶜalāmetlerin turuku beyānı ve ᶜuyūb-ı nefs onunla maᶜlūm olunur turukun beyānı ve muᶜālece-i kulūb terk-i şehevāt ile olduğuna vārid olan şevāhid-i nakliyyenin beyānı ve hüsn-i huluk ᶜalāmātının beyānı ve ibtidā-yı neşv ü nemālarında sıbyānın riyāzetinde olan turukun beyānı ve şurūt-ı irāde ve mukaddimāt-ı mücāhedenin beyānı ile vāzıh ve nümāyān olup yaᶜnī işbu garaz ve maksadımız ancak işbu on bir fasl ve mebhasin hāvī olduğu mebāhis ve beyānāt ile zāhir ve müstebān olur. İnşāallāhu taᶜālā işbu kitāb şol mekāsıda cāmiᶜ ve müştemil olacaktır.

Beyānu Fazīleti Hüsni'l-Hulukı ve Mezemmeti Sūᵓi'l-Hulukı

[بيان فضيلة حسن الخلق ومذمة سوء الخلق]

[قال الله تعالى لنبيه وحبيبه مُثْنِيًا عَلَيْهِ وَمُظْهِرًا نِعْمَتَهُ لَدَيْهِ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ وقالت عائشة رضي الله عنها "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم [81] خلقه القرآن" وسأل رجل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن حسن الخلق فتلا قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ ثم قال صلى الله عليه وسلم "هو أن تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتعفو عمن ظلمك" وقال صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ يوم القيامة تقوى الله وحسن الخلق"]

Hüsn-i hulukun fazīleti ve sūᵓ-i hulukun mezemmeti beyānı ise işte bu mebhastır. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri peygamberine ve habībine onu senā ederek ve niᶜmetini üzerine izhār eyleyerek buyurdu ki ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[186] Bu āyet-i kerīme sūre-i Nūn'un dördüncü

186 "Sen elbette yüce bir ahlāk üzeresin." Alak, 68/4.

āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Sen o ahlāk üzeresin ki o huluk-i ᶜazīmi sana Kurᵓān taᶜlīm etti." O hısāl-i hamīde kimsede yoktur. Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān buyurmuş ki "Resūl-i kibriyānın huluku Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān idi." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden bir ādem hüsn-i huluk üzerine suᵓāl ettikte efendimiz bu āyet-i kerīmeyi okudu ki ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾[187] Yaᶜnī "Nāsın işinde sıfat-ı ᶜafvi ahz et ve ᶜakl beğendiği ve şerᶜ kabūl ettiği hısāli emr et ve cāhillerden ve süfehādan yüz çevir." Ve dahi buyurdu ki "هو أن تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ"[188] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Seni katᶜ edeni vasl etmek ve seni mahrūm eden kimseye ᶜatiyye vermek ve seni zulm edenin üzerine ᶜafv etmektir." Ve dahi buyurdu ki "إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ"[189] Yaᶜnī "Ben ancak mekārim-i ahlākın itmāmı için baᶜs olundum." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَقْوَى اللهِ وحُسْنُ الْخُلُقِ"[190] Yaᶜnī "Yevm-i kıyāmette mīzānda en ziyāde sakīl ve ağır vazᶜ olunan nesne ancak Allāh'ın takvāsı ve hüsn-i huluktur."

[وجاء رجل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم من بين يديه فقال يا رسول الله ما الدين قال حسن الخلق فأتاه من قبل يمينه فقال يا رسول الله ما الدين قال حسن الخلق ثم أتاه من قبل شماله فقال ما الدين فقال حسن الخلق ثم أتاه من ورائه فقال يا رسول الله ما الدين فالتفت إليه وقال "أَمَا تَفْقَهُ هُوَ أَنْ لَا تَغْضَبَ" "وَقِيلَ "يَا رَسُولَ اللهِ مَا الشُّؤْمُ؟ قَالَ سُوءُ الْخُلُقِ" وقال رجل لِرسول الله صلى الله عليه وسلم أَوْصِنِي فقال "اتق الله حيثما كنت" قال زدني قال "أتبع السيئة الحسنة تمحها" قال زدني قال "خالق الناس بخلق حسن" وسئل عليه السلام اي الأعمال افضل قال "خلق حسن" وقال صلى الله عليه وسلم "ما حسن الله خلق عبد وخلقه فيطعمه النار"]

187 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." Aᶜrāf, 7/199.

188 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/172, no: 20237; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/279, no: 909; *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 2/563, no: 3912.

189 *Musnedu*'l-Bezzār, 15/364, no: 8949; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/192; no: 1165; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/202, no: 3622; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/323, no: 20782.

190 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 11/255, no: 4426.

Ve dahi bir zāt Resūl-i ekrem efendimize önünden gelip "Yā Resūlallāh, dīn denir?" diye suʾāl ettikte, efendimiz "Hüsn-i huluktur" diye cevāb verdi, sonra onun sağ tarafından gelip "Dīn nedir?" diye suʾāl ve efendimiz dahi: "Hüsn-i huluktur" diye cevāb verdikten sonra ona sol tarafından gelip "Yā Resūlallāh, dīn nedir?" diye sormuş ve efendimiz "Hüsn-i huluktur" diye cevābı iʿtā ve arkası tarafından bir dahi gelip "Yā Resūlallāh, dīn nedir?" diye suʾāl edince efendimiz ona iltifāt edip "أَمَا تَفْقَهُ هُوَ أَنْ لَا تَغْضَبَ"[191] diye cevābı vermiş yaʿnī "Sen fehm etmez misin gazab etmemekliktir" diye tefsīr etmiş. Ve dahi: "Yā Resūlallāh, şuʾm nedir?" denildikte, efendimiz: "Sūʾu'l-huluktur" diye beyān buyurmuş. Ve dīger bir zāt, Resūl-i kibriyā ʿaleyhi efdalu't-tahāyāya gelip "Bana bir vasiyyet buyur" diye tevakkuʿ ve niyāz ettikte efendimiz "اتَّقِ اللَّهِ حَيْثُمَا كُنْتَ" buyurdu yaʿnī "Her nerede olsan sen Allāh'tan ittikā ve havf ve haşyet eyle" demektir. Ve "Bir dahi bana ziyāde eyle" diye istiksār ettikte efendimiz "أَتْبِعْ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا" diye fermān buyurmuş, yaʿnī "Kazandığın zenb ve maʿsiyetin günāhına ʿamel-i sālih hasenesini itbāʿ eyle ki onu mahv eder." Ve "Bir dahi bana ziyāde eyle" diye iltimās edince, efendimiz "خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ" diye tavsiye etmiş yaʿnī "Güzel hūy ile huluku muʿāmele eyle" demektir. Ve dahi "Aʿmālin efdali hangi ʿameldir?" diye efendimizden suʾāl olundukta, efendimiz: "Huluk-ı hasendir" diye fermān buyurmuş. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا حَسَّنَ اللَّهُ خَلْقَ عَبْدٍ وَخُلُقَهُ فَيُطْعِمُهُ النَّارَ"[192] Yaʿnī "Hakk subhānehu ve taʿālā bir kimsenin huluk ve ahlākını güzel etmedi ki onu āteşe itʿām ede" ki hoş-hū ve hūb-rū olan kimse āteşe girmez demektir.

[وقال الفضيل قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم إن فلانة تصوم النهار وتقوم الليل وهي سيئة الخلق تؤذي جيرانها بلسانها قال لا خير فيها هي من أهل النار وقال أبو الدرداء سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "أول ما يوضع في

---

191 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 163, no: 340.

192 *Musnedu* Ahmed, 36/313; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 20/145; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/380.

الميزان حسن الخلق والسخاء'' ولما خلق الله الإيمان قال اللهم قوني فقواه بحسن الخلق والسخاء ولما خلق الله الكفر قال اللهم قوني فقواه بالبخل وسوء الخلق وقال صلى الله عليه وسلم إن الله استخلص هذا الدين لنفسه ولا يصلح لدينكم إلا السخاء وحسن الخلق ألا فزينوا دينكم بهما '' وقال عليه السلام ''حسن الخلق خلق الله الأعظم وقيل يا رسول الله أي المؤمنين أفضل إيماناً قال أحسنهم خلقا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّكُمْ لَنْ تَسَعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَسَعُوهُمْ بِبَسْطِ الوجه وحسن الخلق'' وقال ايضا صلى الله عليه وسلم ''سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ'']

Ve dahi Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki Resūl-i erkem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize denildi ki "Fülānca kadın gündüzleri sıyām ve geceleri kıyām eder de maᶜa-hāzā bed-hūy olup komşularını lisānıyla incitip eziyyet eder." Efendimiz: ''لَا خَيْرَ فِيهَا هِيَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ'' diye beyān buyurmuş yaᶜnī "Onda bir hayr yoktur, ehl-i nārdandır" demiş. Ve Ebu'd-Derdā᾿ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyururdu ki ''أَوَّلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءُ''[193] ''ولما خلق الله الأيمان قال اللهم قوني فقواه بحسن الخلق والسخاء ولما خلق الله الكفر قال اللهم قوني فقواه بالبخل وسوء الخلق'' ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Mīzānda en evvel-i vazᶜ olunan şey᾿ [82] hüsn-i huluk ve sehādır. Ve çün Zāt-ı Zü'l-Celāl īmānı halk etti, īmān dedi ki "Yā rabbi, beni kuvvetlendir." Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā onu hüsn-i huluk ve sehā ile kuvvetlendirdi. Ve çün Zāt-ı Zü'l-Celāl küfrü halk etti, küfr: "Yā rabbi, beni kuvvetlendir" diye o dahi duᶜā etmiş ve onu buhl ve sū᾿-i huluk ile kuvvetlendirmiş." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللَّهَ اسْتَخْلَصَ هَذَا الدِّينَ لِنَفْسِهِ وَلَا يَصْلُحُ لِدِينِكُمْ إِلَّا السَّخَاءُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ أَلَا فَزَيِّنُوا دِينَكُمْ بهما''[194] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: Tahkīkan Allāhu taᶜālā bu dīn-i münīfi nefsine istihlās buyurmuştur, kaldı ki sehā ve hüsn-i huluktan gayrı sizin dīninize dīger bir nesne sālih olmaz, siz āgāh olup hemīşe onu bunlarla zīnetlendiriniz" yaᶜnī dīninize sālih ancak hüsn-i huluk ve sehādır,

193 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/165, no: 8286; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/160.

194 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/165, no: 8286; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/160.

siz onlardan gaflet etmeyip dāimā dīninizi hüsn-i huluk ve sehā ile bize deyiniz demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "حُسْنُ الْخُلُقِ خُلُقُ اللهِ الْأَعْظَمُ" Yaᶜnī "Hüsn-i huluk Allāh'ın huluk-ı ᶜazīmidir." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimize "Yā Resūlallāh, īmānca müᵓminlerin efdali hangisidir?" denildikte efendimiz "أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا"[195] buyurmuş yaᶜnī "Onların ahlākı en ziyāde güzel olan kimsedir." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّكُمْ لَنْ تَسَعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَسَعُوهُمْ بِبَسْطِ الْوَجْهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ"[196] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Siz kendi emvālinizle nāsı ihāta edemezsiniz, kaldı ki siz yüz gülecek ve inbisāt ve hüsn-i huluk ile onları ihāta ediniz" yaᶜnī herkese beşāşet ve intılāk-ı vech ve hüsn-i ahlāk ile muᶜāmele ve mücāmele ediniz demektir. Ve dahi buyurmuş ki "سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ"[197] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Sirke balı bozup ifsād ettiği gibi bed-hūyluk ᶜameli ifsād eder."

[وعن جرير بن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إنك امرؤ قد حسن الله خلقك فحسن خلقك" وعن البراء بن عازب قال "كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم أحسن الناس وجهاً وأحسنهم خلقاً" وعن أبي سعيد البدري قال كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في دعائه "اللَّهُمَّ حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي" وعن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يكثر الدعاء فيقول "اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْخُلُقِ"]

Ve Cerīr b. ᶜAbdillāh üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّكَ امْرُؤٌ قَدْ حَسَّنَ اللهُ خَلْقَكَ فَحَسِّنْ خُلُقَكَ"[198] Yaᶜnī "Sen böyle bir ādemsin ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri senin hulukun hasen etmiştir, sen dahi ahlākını tahsīn eyle." Ve Berāᵓ b. ᶜĀzib demiş ki "ᶜAleyhi's-selām efendimiz yüzce nāsın güzel ve ahseni idi ve hulukça dahi nāsın ahseni idi." Ve Ebū Saᶜīd el-Bedrī üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz duᶜāsında bu-

---

195 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/361, no: 7627.

196 İbn Adiy, *el-Kāmil*, 5/270.

197 Ebu'ş-Şeyh, *Emsālu'l-Hadīs*, 1/333, no: 284.

198 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 28, no: 7.

yurdu ki "اللَّهُمَّ حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي"[199] Yaᶜnī "Yā rabbi, sen benim hulukumu tahsīn etmişsin, ahlākımı dahi tahsīn eyle." Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhe'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz duᶜāyı teksīr edip derdi ki "اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْخُلُقِ"[200] Yaᶜnī "Yā rabbi, ben senden sıhhat ve ᶜāfiyet ve hüsn-i huluku dilerim" ki bu duᶜāyı çok okurdu demektir.

[وعن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلم قال كرم المؤمن دينه وحسبه حسن خلقه ومروءته عقله وعن أسامة بن شريك قال شهدت الأعاريب يسألون النبي صلى الله عليه وسلم يقولون "ما خير ما أعطى العبد قال "خلق حسن" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَى وأقربكم مني مجلساً يوم القيامة أحاسنكم أخلاقاً" وعن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم " ثلاث من لم تكن فيه أو واحدة منهن فلا تعتدوا بشيء من عمله تقوى تحجزه عن معاصي الله أو حلم يكف به السفيه أو خلق يعيش به بين الناس" وكان من دعائه صلى الله عليه وسلم في افتتاح الصلاة "اللهم اهدني لأحسن الأخلاق لا يهدي لأحسنها إلا أنت واصرف عني سيئها لا يصرف عني سيئها إلا أنت"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup ki Nebī-i zī-şān efendimizin üzerine rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "كَرَمُ الْمُؤْمِنِ دِينُهُ وحَسَبُهُ حُسْنُ خُلُقِهِ وَمُرُوءَتُهُ عَقْلُهُ"[201] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Müᵓminin keremi ancak dīnidir ve onun hasebi hüsn-i huluktur ve onun mürūᵓeti ᶜaklıdır." Ve dahi Usāme b. Şureyk üzerine mervī olup demiş ki "Ben aᶜrāb tāifesi ᶜaleyhi's-selām efendimizden ᶜabdin en yeğ ve hayrlı verildiği şeyᵓ üzerine suᵓāl ederler iken hāzır olup müşāhede ettim, efendimiz onlara cevāben "خُلُقٌ حَسَنٌ"[202] diye buyurmuş, yaᶜnī "En yeğ ve hayrlı verildiği şeyᵓ ancak huluk-ı hasendir" diye söylediğini işittim demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَى وأقربكم إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا

---

199 *Sahīhu* İbn Hibbān, 3/239, no: 959; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 29, no: 9.

200 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 29.

201 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 1/212; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/370.

202 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 30, no: 14.

يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ أَحَاسِـنَكُمْ أَخْلَاقًا"[203] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk sizin en ziyāde bana sevgili mahbūbum ve yevm-i kıyāmette benden meclisi en ziyāde karīb olan kimseniz ancak o kimsedir ki ahlākça sizin en ziyāde güzel ādeminizdir." Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salāṭu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ أَو وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ فَلَا تَعْتَدُوا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ تَقْوَى تَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللهِ أَوْ حِلْمٌ يَكُفُّ بِهِ السَّفِيهُ أَوْ خُلُقٌ يَعِيشُ بِهِ بَيْنَ النَّاسِ"[204] Yaᶜnī "Üç haslet olup ki cemīᶜisi veyāhūd onların birisi çün bir kimsede olmaz, siz onun ᶜamelinden bir şeyᵓ iᶜtidād etmeyiniz: Birisi onu meᶜāsī-i ilāhīden menᶜ eden takvādır ve ikincisi sefīhi keff eden hilmdir ve üçüncüsü onunla beyne'n-nās geçinip taᶜayyüş edecek huluk-ı hasendir." Ve namāzın iftitāhında cümle-i daᶜavātından bu duᶜā idi ki "اللَّهُمَّ اهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ"[205] Yaᶜnī "Yā rabbi, sen bana ahsen-i ahlāk üzerine hidāyet ve sebāt eyle ki onun ahsenine hidāyet eden ancak sensin, zīrā senden gayrı onun ahsenine hidāyet edemez ve dahi benim üzerimden onun seyyiᵓini sarf eyle, zīrā onu sarf eden ancak sensin ki senden gayrı onun seyyiᵓini bir kimse sarf edemez."

[وقال أنس بينما نحن مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً إذ قال "إن حسن الخلق ليذيب الخطيئة كما تذيب الشمس الجليد" وقال صلى الله عليه وسلم "من سعادة المرء حسن الخلق" وقال صلى الله عليه وسلم "اليمن حسن الخلق" وقال صلى الله عليه وسلم لأبي ذر "يَا أَبَا ذَرٍّ لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ وَلَا حسب كحسن الخلق" وعن أنس قال قالت أم حبيبة لرسول الله [83] صلى الله عليه وسلم "أرأيت المرأة يكون لها زوجان في الدنيا فتموت ويموتان ويدخلون الجنة لأيهما هي تكون قال "لأحسنهما خلقاً كان عندها في الدنيا يا أم حبيبة ذهب حسن الخلق بخيري الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ"]

Ve Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki biz ᶜaleyhi's-selām efen-

203 Tirmizī, 3/438; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 31; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/359.

204 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 33; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/21.

205 *Musnedu* Ahmed, 2/183, no: 803; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 34; Sunenu'd-Dārekutnī, 2/58.

dimizle bir gün berāberce bulunduğumuz hālde efendimiz buyurdu ki "إِنَّ حُسْنَ الْخُلُق لَيُذِيبُ الْخَطِيئَةَ كَمَا تُذِيبُ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ"[206] Yaʿnī "Tahkīkan güneş buzu erittiği gibi hüsn-i huluk hatīʾeyi eritir" ki güneş donmuş suyu erittiği gibi eritir demektir. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ حُسْنُ الْخُلُقِ"[207] Yaʿnī "Hüsn-i huluk ādemin saʿādetindendir" ki eger ādem saʿīd olup şakī olmazsa huluku güzel olur ve böyle olunca ādemin saʿādetine delīl olmuş olur. Ve dahi buyurmuş ki "الْيُمْنُ حُسْنُ الْخُلُقِ"[208] Yaʿnī "Yümn ancak hüsn-i huluktur." Ve dahi ʿaleyhi's-selām, Ebū Zerr el-Gıfārī'ye "يَا أَبَا ذَرٍّ لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ"[209] buyurdu ki hulāsa-i müfādı: "Yā Ebā Zerr, tedbīr gibi ʿakl olmaz ve hüsn-i huluk gibi haseb olmaz." Ve dahi Enes ʿaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki Ümmü Habībe, Resūl-i ekrem efendimize demiş ki "Bir hatun kişinin dünyāda iki kişiden mütezevvice olmuş olsa ve vefātlarından sonra o dahi vefāt etse āyā rūz-i kıyāmette o hatun kişi onların hangilerine zevce olur, senunda ne görürsün?" Efendimiz: "لِأَحْسَنِهِمَا خُلُقاً كَانَ عِنْدَهَا فِي الدنيا يا أُمَّ حَبِيبَةَ ذَهَبَ حُسْنُ الْخُلُقِ بِخَيْرَيِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ"[210] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Onun ʿindinde huluku en ziyāde güzel bulunan ādemdir. Yā Ümmü Habībe, hüsn-i huluk hayr-ı dünyā ve āhiret ile zāhib olmuştur" yaʿnī dünyā ve āhiretin hayrı ancak hüsn-i huluk iledir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إن المسلم المسدد ليدرك درجة الصائم القائم بحسن خلقه وكرم مرتبته" وفي رواية درجة الضمان في الهواجر وقال عبد الرحمن بن سمرة كنا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال "إني رأيت البارحة عجباً رأيت رجلاً من أمتي جاثياً على ركبتيه وبينه وبين الله حجاب فجاء حسن خلقه فأدخله على الله تعالى" وقال أنس قال النبي صلى الله عليه وسلم "إن العبد ليبلغ بحسن خلقه عظيم درجات الآخرة وشرف المنازل وإنه لضعيف في العبادة"]

---

206 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 36, no: 41.

207 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 36, no: 42; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/199, no: 300.

208 *Mekārimu'l-Ahlāk*, 36; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/66.

209 İbn Māce, 2/1410; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/79; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 37, *Hilyetu'l-Evliyā*, 168.

210 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 37, no: 50.

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الْمُسْلِمَ الْمُسَدَّدَ لَيُدْرِكُ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ بِحُسْنِ الْخُلُقِهِ وَكَرَمِ مَرْتَبَتِهِ''[211] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "ᶜAle't-tahkīk müsedded olan müslümān hüsn-i huluk ve kerem mertebeleri ile sāim-i kāimin derecesine bālig olur" yaᶜnī insān hüsn-i huluk ve kerem-i mertebe ile tūl-i gazā ve cihād ve sāir ᶜibādāt ile müştegıl olan damān-ı ādemin derecesine nāil olur denilmiş. Ve ᶜAbdurrahmān b. Semure demiş ki biz ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ᶜindinde iken buyurdu ki ''إِنِّي رَأَيْتُ الْبَارِحَةَ عَجَبًا رَأَيْتُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي جَاثِياً عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ حِجَابٌ فَجَاءَ حُسْنُ خُلُقِهِ فَأَدْخَلَهُ عَلَى اللهِ تَعَالَى''[212] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Dün gecede ben bir ᶜacīb şeyᵓ gördüm ki benim ümmetimden bir ādemi gördüm ki iki dizi üstüne çöküp oturmuş ve kendisi ile Zāt-ı Zü'l-Celāl beyninde bir hicāb vardır ve o hālde iken onun hüsn-i huluku gelip derhāl onu huzūr-ı rabbü'l-ᶜālemīne dāhil etmiş." Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الْعَبْدَ لَيَبْلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِه عَظِيمَ دَرَجَاتِ الْآخِرَة وَشَرَفَ الْمَنَازِلِ وأَنَّه لَضَعِيفُ الْعِبَادَةِ''[213] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Tahkīkan ādem kendi hüsn-i huluku ile āhiretin derecāt-ı ᶜazīmelerine ve menāzilin şereflisine bālig olur, maᶜa-ennehu ᶜibādette zaᶜīf ve zebūn iken yaᶜnī ᶜibādeti zebūn olduğu hālde hüsn-i huluk sebebi ile āhiretin derecāt-ı ᶜazīmesine ve menāzilin eşrefine bālig olur" demektir.

[وروى أن عمر رضي الله عنه استأذن عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ نساء من نساء قريش يكلمنه ويستكثرنه عالية أصواتهن على صوته فلما استأذن عمر رضي الله عنه تبادرن الحجاب فدخل عمر ورسول الله صلى الله عليه وسلم يضحك فقال عمر رضي الله عنه مم تضحك بأبي أنت وأمي يا رسول الله فقال عجبت لهؤلاء اللاتي كن عندي لما سمعن صوتك تبادرن الحجاب فقال عمر أنت كنت أحق أن يهبنك يا رسول الله ثم أقبل عليهن عمر فقال يا عدوات أنفسهن أتهبنني ولا تهبن رسول الله صلى الله عليه وسلم قلن نعم أنت أغلظ وأفظ من رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال صلى الله عليه وسلم إيهاً ''يا ابن الخطاب والذي نفسي بيده ما

211 *Musnedu* Ahmed, 41/470, no: 25013; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/252.

212 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 38, no: 54.

213 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 40, no: 61; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 1/260, no: 754.

لقيك الشيطان قط سالكاً فجا إلا سلك فجا غير فجك" وقال صلى الله عليه وسلم "سوء الخلق ذنب لا يغفر وسوء الظن خطيئة تفوح" وقال صلى الله عليه وسلم "إن العبد ليبلغ من سوء خلقه أسفل درك جهنم"]

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān efendimizin üzerine istīzān ettikte yaᶜnī huzūr-ı sāmīlerine müsūl etmeğe taleb-i izn ü ruhsat ettikte ᶜaleyhi's-selām efendimizin yanında Kureyş nisāsından birkaç hatun kişi var idi, efendimizle söyleşirlerdi ve onun savtı üzerine refᶜ-i savt ederek tekellüm ve istiksār ederlerdi. Çün ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān istīzān etti, hemān ihticāba müsābakat ve müsāraᶜat ettiler. Ve ᶜÖmer gelip huzūr-ı saᶜādete dāhil oldukta efendimizi gülmekte gördü, "Atam anam sana fedā olsunlar yā Resūlallāh, neden gülersin?" diye suᵓāl edince, efendimiz: "Ben bunlara yaᶜnī benim yanımda bulunan şol nisāya taᶜaccüb eyledim ki senin sesin işitmeleriyle hemān saklanmaya kaçıp ihticāba müsābakat ve müsāraᶜat ettiler." ᶜÖmer dedi ki "Sen daha ziyāde hakklı idin ki senden mehābet edeler yā Resūlallāh." Ve onlara ikbāl ve teveccüh edip "Ey kendi nefslerine düşman bulunan kadınlar, siz benden mehābet edip de Resūl-i kibriyādan mehābet etmez misiniz?" Onlar: "Evet sen Resūl-i ekrem efendimizden ziyāde fazz ve galizsin" diye cevāb vermeleriyle, efendimiz: "يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ"[214] buyurdu "Yaᶜnī dinle yā İbn el-Hattāb, benim nefsim yed-i kudretinde bulunan Hazret-i Perverdigār'a kasem ederim ki şeytān seni bir vādīde sālik görmedi illā ki kendisi dīger bir vādīde sālik olmadı" [84] yaᶜnī elbette senin sālik bulunduğun vādīnin gayrısında sülūk eder, sanki kesret-i havfından kaçıp dīger bir vādī ve tarīkte geçer demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "سُوءُ الْخُلُقِ ذَنْبٌ لَا يُغْفَرُ وَسُوءُ الظَّنِّ خَطِيئَةٌ تَفُوحُ"[215] Yaᶜnī "Bed-hūyluk bir günāhtır ki ᶜafv ve magfiret olunmaz ve sūᵓ-i zann bir günāhtır ki kokusu fāih olur." Ve dahi buyurmuş

214 Müslim, Fezāilu Ömer 2; 4/1863; *Musnedu* Ahmed, 3/72; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/88.

215 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyyetu'l-Kubrā*, 6/332.

ki "إِنَّ الْعَبْدَ لَيَبْلُغُ مِنْ سُوءِ خُلُقِهِ أَسفَلَ دَرْكِ جَهَنَّمِ"[216] Yaʿnī "Ādem kendi sūʾ-i hulukundan cehennemin derk-i esfeline vāsıl olur."

[اما الآثار قال ابن لقمان الحكيم لأبيه يا أبت أي الخصال من الإنسان خير قال الدين قال فإذا كانت اثنتين قال الدين والمال قال فإذا كانت ثلاثاً قال الدين والمال والحياء قال فإذا كانت أربعاً قال الدين والمال والحياء وحسن الخلق قال فإذا كانت خمساً قال الدين والمال والحياء وحسن الخلق والسخاء قال فإذا كانت ستاً قال يا بني إذا اجتمعت فيه الخمس خصال فهو نقي تقي والله ولي ومن الشيطان بري]

Ve hüsn-i hulukun hakkında vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır: Lokmān-ı Hakīm'in oğlu babasına "İnsānın hangi hasleti yeğdir?" diye suʾāl ettiği vaktte Lokmān "dīndir" diye cevābı iʿtā ve oğlu: "Yā eger iki haslet olacak olsa?" Lokmān: "Dīn ve māldır" demiş. Ve oğul: "Yā üç olurlarsa?" Lokmān: "Dīn ve māl ve hayādır." Ve oğul: "Yā dört olurlarsa?" Lokmān: "Dīn ve māl ve hayā ve hüsn-i huluktur" demiş. Ve oğul: "Yā beş haslet olursa?" Lokmān: "Dīn ve māl ve hayā ve hüsn-i huluk ve sehādır" dedi. Ve oğul: "Altı olacak olursa?" Lokmān: "Ey oğul, eger şol beş haslet onda müctemiʿ olduysa o kimse nakī ve Allāh'ın velīsi olup şeytāndan berī olmuş olur" demiştir.

[وقال الحسن مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ عَذَّبَ نَفْسَهُ وَقَالَ أنس بن مالك إن العبد ليبلغ بحسن خلقه أعلى درجة في الجنة وهو غير عابد ويبلغ بسوء خلقه أسفل درك في جهنم وهو عابد وقال يحيى بن معاذ في سعة الأخلاق كنوز الأرزاق وقال وهب بن منبه مثل السيء الْخُلُقِ كَمَثَلِ الْفَخَّارَةِ الْمَكْسُورَةِ لَا تُرَقَّعُ وَلَا تُعَادُ طِينًا وَقَالَ الفضيل لَأَنْ يَصْحَبَنِي فَاجِرٌ حسن الخلق أحب إلي من أن يصحبني عابد سيي الخلق]

Ve Hasen el-Basrī demiş ki "Kim ki huluku yaramaz olup seyyiʾ olduysa o kimse kendi nefsini taʿzīb etmiş." Ve Enes b. Mālik demiş ki "Tahkīk ve tahkīkan ādem kendi hüsn-i huluku ile cennette yüce bir dereceye bālig olur velev ki ʿābid değildir ve sūʾ-i huluk ve bed-hūyluk ile cehennemde en alçaktır ki bālig olur velev ki ʿābid olsa." Ve Yahyā b. Muʿāz demiş ki "Ahlākın saʿatinde künūz-ı erzāk vardır." Ve Vehb b. Münebbih demiş ki "Bed-hūy olan şahsın meseli kırık ve meksūr

216 *Keşfu'l-Hafā*, 2/235.

olan saksının parçası gibidir, ne yamalanır ve ne de çamura dönebilir." Ve Fudayl demiş ki "Bana hasenü'l-huluk bir fācirin musāhabeti bed-hūy olan ᶜābidin musāhabetinden daha ziyāde mahbūb ve hoştur" yaᶜnī benimle bed-hūy bir ᶜābid musāhabet etmekten ise hūb-hūy bir fācirin musāhabet edişi bana daha ziyāde sevgilidir demek olur ki kesret-i takbīhinden kināyedir.

[وصحب ابن المبارك رجلا سيي الخلق في سفر فكان يحتمل منه ويداريه فلما فارقه بكى فقيل له في ذلك فقال بكيته رحمة له فارقته وخلقه معه لم يفارقه وقال الجنيد أربع ترفع العبد إلى أعلى الدرجات وإن قل عمله وعلمه الحلم والتواضع والسخاء وحسن الخلق وهو كمال الإيمان وقال الكناني التصوف خلق فمن زاد عليك في الخلق زاد عليك في التصوف وقال عمر رضي الله عنه خالطوا الناس بالأخلاق وزايلوهم بالأعمال وقال يحيى بن معاذ سوء الخلق سيئة لا تنفع معها كثرة الحسنات وحسن الخلق حسنة لا تضر معها كثرة السيئات وسئل ابن عباس ما الكرم فقال هو ما بين الله في كتابه العزيز ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ قيل فما الحسب قال أحسنكم خلقاً أفضلكم حسباً وقال لكل بنيان أساس وأساس الإسلام حسن الخلق وقال عطاء ما ارتفع من ارتفع إلا بالخلق الحسن ولم ينل أحد كماله إلا المصطفى صلى الله عليه وسلم فأقرب الخلق إلى الله عز وجل السالكون آثاره بحسن الخلق]

Mervīdir ki bir bed-hūy, İbnu'l-Mübārek ᶜaleyhi'r-rahmeye bir seferde musāhabet etmiş ve ondan ezā ve cefāyı tahammül edip onunla dāimā müdārāt ederdi. Ve çün onu müfārakat etti, İbnu'l-Mübārek ağlamış ve "Niçin ağladın?" ona denildikte demiş ki "Ona acıyıp merhamet etmediğimden ağladım ki ben ondan müfārakat ettimse de onun hūy ve ahlākı onunla berāber kalıp ondan müfārakat etmedi." Ve Kinānī demiş ki "Tasavvuf dahi bir hūy ve huluktur, kim ki hulukta senin üzerine zāid olduysa senin üzerine tasavvufta zāid olmuş olur." Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Siz ahlāk ile nāsa muhālata ediniz ve onları aᶜmāl ile müzāyele ediniz." Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Seyyiʾü'l-huluk ve bed-hūyluk bir seyyiʾedir ki onunla kesret-i hasenāt menfaᶜat vermez ve hüsn-i huluk bir hasenedir ki onunla kesret-i seyyiʾāt mazarrat vermez." ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvāndan suʾāl olunmuş ki "Kerem ne-

dir?" Kendisi "Onu Cenāb-ı Hakk kitāb-ı ᶜazīzinde beyān buyurduğu sıfāttır" demiş ki ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾[217] buyurulmuş. "Yā haseb?" nedir denildikte, demiş ki "Ahlākça en ziyāde ahseniniz sizin hasebce en ziyāde efdalinizdir." Ve dahi demiş ki "Her bünyān için bir esās ve temel vardır ve İslām'ın temel ve esāsı hüsn-i huluktur." Ve ᶜAtāᵓ ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki yüce ve mürtefiᶜ olduysa ancak hüsn-i huluk ile mürtefiᶜ olmuş ve habīb-i Hudā Hazret-i Mustafā'dan gayrı onun kemāline nāil olamamıştır, kaldı ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'den en ziyāde karīb ancak o kimsedir ki hüsn-i huluk ile onun āsārına sālik olmuş" yaᶜnī o ehl-i fazl u ᶜirfāndır.

Beyānu Hakīkati Hüsni'l-Hulukı ve Sūᵓi'l-Hulukı

[بيان حقيقة حسن الخلق وسوء الخلق]

[اعلم أن الناس قد تكلموا في حقيقة حسن الخلق وأنه ما هو وما تعرضوا لحقيقته وإنما تعرضوا لثمرته ثم لم يستوعبوا جميع ثمراته بل ذكر كل واحد من ثمراته ما خطر له وما كان حاضراً في ذهنه ولم يصرفوا العناية إلى ذكر حده وحقيقته المحيطة بجميع ثمراته على التفصيل والاستيعاب وذلك كقول الحسن [85] حسن الخلق بسط الوجه وبذل الندى وكف الأذى وقال الواسطي هو أن لا يخاصم ولا يخاصم من شدة معرفته بالله تعالى وقال شاه الكرماني هو كف الأذى واحتمال المؤن وقال بعضهم هو أن يكون من الناس قريباً وفيما بينهم غريباً وقال الواسطي مرة هو إرضاء الخلق في السراء والضراء وقال أبو عثمان هو الرضاء عن الله تعالى وسئل سهل التستري عن حسن الخلق فقال أدناه الاحتمال وترك المكافأة والرحمة للظالم والاستغفار له والشفقة عليه وقال مرة أن لا يتهم الحق في الرزق ويثق به ويسكن إلى الوفاء بما ضمن فيطيعه ولا يعصيه في جميع الأمور فيما بينه وبينه وفيما بينه وبين الناس وقال علي رضي الله عنه حسن الخلق في ثلاث خصال اجتناب المحارم وطلب الحلال والتوسعة على العيال وقال الحسين بن منصور هو أن لا يؤثر فيك جفاء الخلق بعد مطالعتك للحق وقال أبو سعيد الخراز هو أن لا يكون لك هم غير الله تعالى]

---

217 "Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." Hucurāt, 49/13.

Ve hüsn-i huluk ve sūʾ-i hulukun hakīkati beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki ᶜulemā-i eslāf hüsn-i hulukun hakīkatinde tekellüm edip ne olduğunu söylemişlerse de onun hakīkatine taᶜarruz etmeyip ancak onun semeresine taᶜarruz etmişler ve cemīᶜ-i semerātını istīᶜāb edememişler, nitekim Hasen-i Basrī demiş ki "Hüsnü'l-huluk bast-ı vech ve bezl-i nedā ve keff-i ezādır." Ve Vāsıtī demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl'e onun maᶜrifeti şiddetinden hīçbir kimse ile muhāsame olunmaz ve muhāsame etmez." Ve Şāh-ı Kirmānī demiş ki "Hüsn-i huluk keff-i ezā ve ihtimāl-i müʾendir." Ve baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Hüsn-i huluk nāstan karīb ve beynlerinde garīb bulunmaktır." Ve bir kerre dahi Vāsıtī demiş ki "Hüsn-i huluk serrā ve darrāda halkın irzāsıdır." Ve Ebū ᶜOsmān: "Zāt-ı Zü'l-Celāl tarafından rāzī olmaktır" demiş. Ve Sehl-i Tusterī'den hüsn-i huluk üzerine suʾāl olundukta "Ednāsı huluktan ihtimāl-i ezā ve terk-i mükāfāt u intikām ve ona zulm eden ādem üzerine merhamet ve şefkat edip ona istigfār etmektir." Ve dīger kerrede demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālāya rızktan dolayı ithām etmemek ve onunla vüsūk ve iᶜtimād etmektir ki ona mütekeffil ve dāmin bulunduğu husūsa vefā edeceğine kalbi sākin olup da fī-mā beynehu ve beynallāh ve fī-mā beynehu ve beyne'n-nās olan muᶜāmelātta kāffe-i evāmirine itāᶜat ede ve kāffe-i ahkāmında ona ᶜisyān ve muhālefet etmeye." Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Hüsn-i huluk üç haslettedir: İctināb-ı muharremāt ve taleb-i helāl ve ᶜayāl üzerine tevsiᶜa etmektir." Ve Hüseyn b. Mansūr demiş ki "Hüsn-i huluk odur ki Hakk'a ıttılāᶜından sonra ve halkın cefāsında bir teʾsīri olmamaktır." Ve Ebū Saᶜīd el-Harrāz demiş ki "Hüsn-i huluk odur ki sana Zāt-ı Zü'l-Celāl'den gayrı bir gūnā hemm olmamaklıktır" ki ihtimāmı Hakk'a mahsūr ola.

[فهذا وأمثاله كثير وهو تعرض لثمرات حسن الخلق لا لنفسه ثم ليس هو محيطاً بجميع الثمرات أيضا وكشف الغطاء عن الحقيقة أولى من نقل الأقاويل المختلفة فنقول الخلق والخلق عبارتان مستعملتان معاً يقال فلان حسن الخلق والخلق أي حسن الباطن والظاهر فيراد بالخلق الصورة الظاهرة ويراد بالخلق الصورة الباطنة وذلك لأن الإنسان مركب من جسد مدرك بالبصر ومن روح ونفس مدرك بالبصيرة

ولكل واحد منهما هيئة وصورة إما قبيحة وإما جميلة فالنفس المدركة بالبصيرة أعظم قدراً من الجسد المدرك بالبصر ولذلك عظم الله أمره بإضافته إليه إذ قال تعالى ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ (٧١) فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾ فنبه على أن الجسد منسوب إلى الطين والروح إلى رب العالمين والمراد بالروح والنفس في هذا المقام واحد فالخلق عبارة عن هيئة في النفس راسخة عنها تصدر الأفعال بسهولة ويسر من غير حاجة إلى فكر وروية فإن كانت الهيئة بحيث تصدر عنها الأفعال الجميلة المحمودة عقلا وشرعا سميت تلك الهيئة خلقا حسنا وإن كان الصادر عنها الأفعال القبيحة سميت الهيئة التي هي المصدر خلقا سيئا وإنما قلنا إنها هيئة راسخة لأن من يصدر منه بذل المال على الندور لحاجة عارضة لا يقال خلقه السخاء ما لم يثبت ذلك في نفسه ثبوت رسوخ وإنما اشترطنا أن تصدر منه الأفعال بسهولة من غير روية لأن من تكلف بذل المال أو السكوت عند الغضب بجهد وروية لا يقال خلقه السخاء والحلم]

İşte bu ve emsāli pek çoktur ve cümlesi hüsn-i hulukun semerelerine taᶜarruzdur, hüsn-i hulukun nefsine taᶜarruz değildir ve maᶜa-zālike cemīᶜ-i semerātına muhīt değillerdir ve hakīkati yüzünden keşf-i gıtā ve refᶜ-i nikāb etmek işbu ekāvīlin naklinden evlādır. Bināen ᶜaleyh deriz ki halk ve huluk birlikte istiᶜmāl olunur iki ᶜibārelerdir, meselā denilir ki fülān ādem hasenü'l-halk ve'l-huluktur, yaᶜnī zāhir ve bātını güzeldir ki halktan murād sūret-i zāhiresidir ve huluktan murād sūret-i bātıniyyesidir, zīrā insān basar ile müdrik bir cesed ve basīretle müdrike bir rūh ve nefsten mürekkebdir ve her birine heyᵓet ve sūret vardır. Ve o heyᵓet ve sūret yā çirkīn veyāhūd cemīledir. Basīretle müdrike olan nefs kadrce cesedden aᶜzamdır yaᶜnī basarla müdrik olan ten ve bedenden kadri efzūn ve aᶜzamdır ve onun için zāt-ı kibriyāsına izāfetle tebāreke ve taᶜālā onun emrini taᶜzīm etmiştir ki kelām-ı kerīminde ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ (١٧) فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾[218] buyurmuştur. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Sād'ın altmış dokuzuncu ve yetmişinci āyetleridir. Hulasā-i tefsīrinde denilmiş ki "Şol vakt ki

218 "Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: "Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım." (71) "Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin." Sād, 38/71-72.

rabbin ᶜazze şānuhu meleklere ben çamurdan ādem halk edeceğim dedi. Kaçan ki ben onun hilkatini ahsen-i takvīm ile tamām ve rūhumu nefh ile ihyā eyledim, ikrām ile ona secde ediniz diye irāde ve fermān buyurmuş." İntehā. İşte bu kelām-ı kerīm ile tenbīh buyurmuş ki cesed yaᶜnī ten ve beden balçık ve çamura mensūbdur ve rūh Hazret-i Rabbü'l-ᶜālemīne mensūbdur, bu haysiyyetle rūhun kadri ᶜazīm bulunmuştur. Ve bu makāmda nefs ve rūhtan murād birdir. Fe'l-huluk yaᶜnī zamm-ı hā ile olan huluk kelimesi bundan nefs-i insānda rāsiha olup fikr ve reviyyete hācet mess etmeksizin sühūlet ve yüsr ile efᶜāl ondan sādır olan heyᵓetten ᶜibārettir ve eger o heyᵓet efᶜāl-i kabīhaya masdar ise ona bed-hūy ve huluk-ı seyyiᵓ tesmiye olunur ve eger efᶜāl-i mahmūde vü memdūhaya masdar ise ona hüsn-i huluk tesmiye olunur. Ve ona heyᵓet-i rāsihaya tahsīsimiz ancak [86] o sebebdendir ki heyᵓet-i mezkūreden efᶜāl-i zāhire tabīᶜī ve dāimī sādır olmazsa o efᶜāl hulkī denilemez, meselā ᶜale'ş-şüzūz ve'n-nüdūr bir kimseden bir hācet-i ᶜārıza ile bir bezl-i māl sādır olsa o kimse için ahlākı sehīdir denilemez, çünkü bahīlden dahi bu gibi bezlin vukūᶜu münker değildir, kaldı ki o hūy zātında sebt-i rüsūh ile sābit olmayınca ona hulkī denilmez. Ve reviyye ve tefekkür etmeksizin vech-i yüsr ve sühūletle sudūru hakkında olan iştirātımız dahi ancak o sebebdendir ki tefekkür ve reviyyet ile tekellüfen sādır olan fiᶜl tabᶜī olamaz, meselā bir kimseden tefekkür ve reviyyet ve tekellüf ile bezl-i māl ve kazm-ı gazab sādır olsa o fiᶜl-i tekellüfī ile onun hūyu halīm ve sehāvetlidir denilemez yaᶜnī bu gibi ādem için halīm ve sehī denilemez ve şol haysiyyet ile sudūr-ı efᶜāl için bī-reviyyet ü tefekkür kaydı īkāᶜ ve vech-i yüsr ü sühūleti iştirāt etmişiz.

[فههنا أربعة أمور أحدها فعل الجميل والقبيح والثاني القدرة عليهما والثالث المعرفة بهما والرابع هيئة للنفس بها تميل إلى أحد الجانبين ويتيسر عليها أحد الأمرين إما الحسن وإما القبيح وليس الخلق عبارة عن الفعل فرب شخص خلقه السخاء ولا يبذل إما لفقد المال أو لمانع وربما يكون خلقه البخل وهو يبذل إما لباعث أو لرياء وليس هو عبارة عن القوة لأن نسبة القوة إلى الإمساك والإعطاء بل إلى الضدين واحد وكل إنسان خلق بالفطرة قادر على الإمساك والإعطاء وذلك لا يوجب خلق البخل ولا خلق السخاء وليس هو عبارة عن المعرفة فإن المعرفة تتعلق

بالجميل والقبيح جميعاً على وجه واحد بل هو عبارة عن المعنى الرابع وهو الهيئة التي بها تستعد النفس لأن يصدر منها الإمساك أو البذل]

Mā-hasal burada dört emr vardır: Birincisi cemīl ve kabīhin fiᶜli ve ikincisi onlara olan kuvvet ve iktidār ve üçüncüsü onların maᶜrifeti ve dördüncüsü onunla ehad-ı cānibeyne meyl etmek ve ehadü'l-emreyn yaᶜnī yā hasen veyāhūd kabīhi ona āsān olmak üzere nefs için bir heyᵓet-i vücūdīdir ve huluk yaᶜnī hūy fiᶜlden ᶜibāret değildir, zīrā olur ki huluku sehī olur da fakd-ı māl veyā dīger bir māniᶜ husūlüyle bezl-i māl etmez ve o imsāk ile bahīl denilemez ve olur ki bahīl olur da bir bāᶜis için veyāhūd riyā ve sümᶜa ve iftihār için mālı bezl eder ve bu fiᶜl ile sehiyyü't-tabᶜ denilemez. Ve dahi huluk ve hūy kuvvet ve kudretten ᶜibāret değildir, çünkü imsāk ve iᶜtāya belki zıddına kuvvetin nisbeti birdir ve her bir insān bi-hasebi'l-fıtrat iᶜtā ve imsāka kudretli halk olunmuş ve bu kuvvet ne huluk-ı buhlü eder ve ne de huluk-ı sehāyı yaᶜnī bu kudreti hasebiyle her bir insān için hem bahīl ve hem sehīdir denilemez. Ve dahi huluk ve hūy maᶜrifetten ᶜibāret değildir çünkü maᶜrifet cemīl ve kabīha dahi müteᶜalliktir ki bir vech-i vāhidde ikisine birlikte müteᶜallik olur, kaldı ki işbu umūr-ı erbaᶜadan hūy ve huluk ancak dördüncü maᶜnā kaldı ki huluk ve hūy bir heyᵓettir ki ondan imsāk veyā bezlin sudūruna nefs-i insān onunla müstaᶜidd olur.

[فالخلق إذا عبارة عن هيئة النفس وصورتها الباطنة وكما أن حسن الصورة الظاهرة مطلقاً لا يتم بحسن العينين دون الأنف والفم والخد بل لا بد من حسن الجميع ليتم حسن الظاهر فكذلك في الباطن أربعة أركان لا بد من الحسن في جميعها حتى يتم حسن الخلق فإذا استوت الأركان الأربعة واعتدلت وتناسبت حصل حسن الخلق وهو قوة العلم وقوة الغضب وقوة الشهوة وقوة العدل بين هذه القوى الثلاث]

Kaldı ki huluk heyᵓet-i nefs ve sūret-i bātıniyyesinden ᶜibārettir ve sūret-i zāhire kāffe-i aᶜzā-i zāhirenin hüsn ve iᶜtidāl ve tenāsübü ile tamām olduğu gibi sūret-i bātınenin hüsnü dahi bātında olan dört rüknün hüsn ve iᶜtidāl ve tenāsübü ile tamām olur yaᶜnī çehrenin hüsn ve dilberliği nice göz ve kaş ve ağız ve burun ve yanakların hüsnlerine mü-

tevakkıftır ki yüzünde bunların biri güzel olup da dīgerleri çirkīn olursa o çehre güzel olmaz, meselā gözleri güzel olup da onun burnu ve ağzı ve yanakları çirkīn ve gayr-ı muᶜtedil ü mütenāsib olur ise o sūret hasīn ᶜadd olunmadığı gibi sūret-i bātıniyyenin dahi bir rüknü hasīn olup da kusūr-ı erkānı çirkīn ve gayr-ı muᶜtedil olur ise kezālik o kimsenin huluku hasīn olmaz yaᶜnī onun hüsnü dahi o erkān-ı erbaᶜanın tamām-ı hüsn ve iᶜtidāl ve tenāsübüne mütevakkıftır. Ve erkān-ı erbaᶜa kuvve-i ᶜilm ve kuvve-i gazab ve kuvve-i şehvet ve şol kuvā-yı selāse beyninde olan kuvve-i ᶜadldir ki bu erkān-ı erbaᶜanın cemīᶜisinde vücūd-ı hüsn lāzım ve lābüddür tā ki hüsn-i huluk tamām ola. Ve çün işbu erkān-ı erbaᶜa müstevī ve muᶜtedil ve mütenāsib olup hüsnlü olduysa hüsn-i huluk dahi hāsıl olur.

[أما قوة العلم فحسنها وصلاحها في أن تصير بحيث يسهل بها درك الفرق بين الصدق والكذب في الأقوال وبين الحق والباطل في الاعتقادات وبين الجميل والقبيح في الأفعال فإذا صلحت هذه القوة حصل منها ثمرة الحكمة والحكمة رأس الأخلاق الحسنة وهي التي قال الله فيها ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾]

Ve kuvve-i ᶜilmin hüsn ve salāhı odur ki kuvve-i mezkūre öyle bir hālde ola ki akvālde onunla sıdk ve kizb ve iᶜtikādātta hakk ile bātıl ve efᶜālde cemīl ile kabīh beynlerinde yüsr ve sühūletle tefrīk ve temyīz mümkin ola. Ve çün bu kuvvet sālih olur, ondan semere-i hikmet hāsıl olur; hikmet ise ahlāk-ı hasenenin başıdır. Bu hikmet o hikmettir ki tebāreke ve taᶜālā onun hakkında buyurmuş ki ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾[219] Bu āyet-i kerīmenin tercüme ve tefsīri kitābü'l-ᶜilm mebāhisinde sebkat etmiştir.

[وأما قوة الغضب فحسنها في أن يصير انقباضها وانبساطها على حد ما تقتضيه الحكمة وكذلك الشهوة حسنها وصلاحها في أن تكون تحت إشارة الحكمة أعني إشارة العقل والشرع وأما قوة العدل فهو ضبط الشهوة والغضب تحت إشارة الشرع والعقل فالعقل مثاله مثال الناصح المشير وقوة العدل هي القدرة ومثالها مثال المنفذ الممضي لإشارة العقل والغضب هو الذي تنفد فيه الإشارة ومثاله مثال كلب الصيد

219 "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir." Bakara, 2/269.

فإنه يحتاج إلى أن يؤدب حتى يكون استرساله وتوقفه بحسب الإشارة لا بحسب هيجان شهوة النفس والشهوة مثالها مثال الفرس الذي يركب في طلب الصيد فإنه تارة يكون مروضاً مؤدباً وتارة يكون جموحاً]

Ve kuvve-i gazabın hüsnü ise o dahi hikmetin muktezī olduğu hadd üzerine münkabız ve münbasıt olmaklığıdır yaᶜnī hareketi muktezā-yı hikmet üzere vākiᶜ olmak kaziyyesidir. [87] Ve şehvetin hüsn ve salāhı dahi kezālik hikmetin işāreti altında bulunmaklığıyladır, yaᶜnī ᶜakl ve şerᶜ altında bulunup ona muhālefeti olmamaklıktadır. Ve kuvve-i ᶜadl ise o dahi şerᶜ ve ᶜaklın işāreti altında şehvet ve gazabı zabt etmekliktedir. ᶜAkl müşīr-i nāsıh gibidir ve kuvve-i ᶜadl ise kudrettir ve onun misāli münfiz ve mümzī işāret-i ᶜakl misāli gibidir ve gazab ise o dahi içinde işāret-i tenfīz olunandır, misāli tazı misālidir ki avı avlamak için istishāb olunan tazı müᵓeddeb ve muᶜallem olmağa muhtācdır, tā ki istirsāl ve tevakkufu muktezāsınca ola, onun şehvet-i nefsin heyecānıyla olmaya. Ve şehvet ise o dahi misāli taleb-i sayda rükūb olunan esb misāli gibidir ki bir kerre başı yumuşak ve mutīᶜ ve müᵓeddeb olup ve dīger kerre serkeş ve şamūs olur.

[فمن استوت فيه هذه الخصال واعتدلت فهو حسن الخلق مطلقاً ومن اعتدل فيه بعضها دون البعض فهو حسن الخلق بالإضافة إلى ذلك المعنى خاصة كالذي يحسن بعض أجزاء وجهه دون بعض وحسن القوة الغضبية واعتدالها يعبر عنه بالشجاعة وحسن قوة الشهوة واعتدالها يعبر عنه بالعفة فإن مالت قوة الغضب عن الاعتدال إلى طرف الزيادة تسمى تهوراً وإن مالت إلى الضعف والنقصان تسمى جبناً وخوراً وإن مالت قوة الشهوة إلى طرف الزيادة تسمى شرهاً وإن مالت إلى النقصان تسمى جموداً والمحمود هو الوسط وهو الفضيلة والطرفان رذيلتان مذمومتان والعدل إذا فات فليس له طرفا زيادة ونقصان بل له ضد واحد ومقابل وهو الجور وأما الحكمة فيسمى إفراطها عند الاستعمال في الأغراض الفاسدة خبثاً وجربزة ويسمى تفريطها بلهاً والوسط هو الذي يختص باسم الحكمة]

Ve'l-hāsıl kim ki işbu hısāl zātında müstevī ve muᶜtedil olduysa ᶜale'l-ıtlāk hasenü'l-huluk o kimsedir ve kim ki onların baᶜzıları zātında muᶜtedil olup ve baᶜzıları gayr-ı muᶜtedil bulunur, hassāten o maᶜnāya izāfet ile hasenü'l-huluk olmuş olur, yüzünün baᶜzı eczāsı güzel bulu-

nan şahs gibi ki gözleri güzel ve yanak ve kaşları güzel ve burun ve ağzı kebīr ve geniş olsa artık göz ve kaş ve yanaklarına izāfetle hasīn denilir. Ve kuvve-i gazabiyyenin hüsn ve iᶜtidāli hālinde ona şecāᶜat taᶜbīr olunur. Ve kuvve-i şehvetin hüsn ve iᶜtidāli hālinde ona ᶜiffetle taᶜbīr olunur. Ve kuvve-i gazabiyye derece-i iᶜtidālden taraf-ı ziyādeye meyl eder ise ona tehevvür tesmiye olunur ve eger zaᶜf ve zebūnluk ve noksān tarafına meyl ettiyse ona cübn ve haver tesmiye olunur. Ve kezālik kuvve-i şehvet dahi eger taraf-ı ziyādeye meyl ederse ona şereh tesmiye olunur ve eger noksān tarafına meyl ettiyse ona cümūd tesmiye olunur. Orta hālleri mahmūd ve memdūhtur ki fazīlet odur, yoksa şol iki tarafları rezīl ve mezmūmlardır. Ve ᶜadl geçip fevt eder ise onun ziyāde ve noksān tarafları yoktur, ancak onun yalnız bir zıddı vardır ki onun mukābilidir, ona cevr denilir. Ve hikmet ise o dahi agrāz-ı fāsidede ᶜinde'l-istiᶜmāl ifrātına hubs ve cerbeze denilir ve tefrītine belāhet denilir, orta ve vustā mahmūddur ki ism-i hikmetle muhtass ancak vasatıdır.

[فإذن أمهات الأخلاق وأصولها أربعة الحكمة والشجاعة والعفة والعدل ونعني بالحكمة حالة للنفس بها يدرك الصواب من الخطأ في جميع الأفعال الاختيارية ونعني بالعدل حالة للنفس وقوة بها يسوس الغضب والشهوة وتحملهما على مقتضى الحكمة ويضبطهما في الاسترسال والانقباض على حسب مقتضاها ونعني بالشجاعة كون قوة الغضب منقادة للعقل في إقدامها وإحجامها ونعني بالعفة تأدب قوة الشهوة بتأديب العقل والشرع فمن اعتدال هذه الأصول الأربعة تصدر الأخلاق الجميلة كلها إذ من اعتدال قوة العقل يحصل حسن التدبير وجودة الذهن وثقابة الرأي وإصابة الظن والتفطن لدقائق الأعمال وخفايا آفات النفوس ومن إفراطها تصدر الجربزة والمكر والخداع والدهاء ومن تفريطها يصدر البله والغمارة والحمق والجنون]

Ve bu zābıta mūcebince artık ümmehāt-ı ahlāk ve usūlü dört oldu ki hikmet ve şecāᶜat ve ᶜiffet ve ᶜadldir. Ve hikmetten murādımız nefs için bir hālettir ki onunla hatādan savābı idrāk eder yaᶜnī kāffe-i efᶜāl-i ihtiyāriyyede olan savābı onunla bilip idrāk eder ve savāb ve hatā beyninde tefrīk eder. Ve ᶜadlden dahi murādımız bi-nefsihi bir hālettir, yaᶜnī bir kuvvettir ki gazab ve şehveti onunla kullanıp siyāset eder ve onları

muktezā-yı hikmete hamliyle kabz ve istirsālde hikmet muktezāsınca onları zabt eder. Ve şecāᶜatten murādımız odur ki ikdām ve ihcāmında kuvve-i gazab ᶜakla münkād olmaklıktır. Ve ᶜiffetten murādımız kuvve-i şehvet teʾdīb-i ᶜakl u şerᶜle müteʾeddeb olmaklıktır. İşte bu usūl-i erbaᶜanın iᶜtidālinden cemīᶜ-i ahlāk-ı cemīle sādır olur, çünkü kuvve-i ᶜaklin iᶜtidālinden hüsn-i tedbīr ve cevdet-i zihn ve sekābet-i reʾy ve isābet-i zann hāsıl olur ve tefattun-ı dekāyık-ı aᶜmāl ile hafāyā-yı āfāt-ı nüfūsun teferrüsü dahi ondan hāsıl olur ve ifrātından cerbeze ve mekr ve hudāᶜ ve dehā sādır olur ve tefrītinden beleh ve bönlük ve gamāre ve humk ve şaşkınlık ve cünūn sādır olur.

[وأعني بالغمارة قلة التجربة في الأمور مع سلامة التخيل فقد يكون الإنسان غمراً في شيء دون شيء والفرق بين الحمق الجنون أن الأحمق مقصوده صحيح ولكن سلوكه الطريق فاسد فلا تكون له روية صحيحة في سلوك الطريق الموصل إلى الغرض وأما المجنون فإنه يختار ما لا ينبغي أن يختار فيكون أصل اختياره وإيثاره فاسداً وأما خلق الشجاعة فيصدر منه الكرم والنجدة والشهامة وكسر النفس والاحتمال والحلم والثبات وكظم الغيظ والوقار والتودد وأمثالها وهي أخلاق محمودة وأما إفراطها وهو التهور فيصدر منه الصلف والبذخ والاستشاطة والتكبر والعجب وأما تفريطها فيصدر منه المهانة والذلة والجزع والخساسة وصغر النفس والانقباض عن تناول الحق الواجب]

Gamāreden murād selāmet-i tahayyül ile maᶜan umūrda kıllet-i tecribedir, zīrā olur ki bir insān bir şeyde gamr ola yaᶜnī onu tecribe etmemiş ola ve dīger şeyde gamr olmaz ki onu tecribe edip anlamış ola. Ve humk ve cünūn beyninde olan fark ise o dahi ahmakın maksūdu sahīh olur velākin sülūk-i tarīki fāsid olur ki garaza mūsıl olan tarīkin sülūkünde onun reviyye-i sahīhası olmaz. [88] Ve mecnūn ise ihtiyārı gayr-ı lāyık olan nesneyi ihtiyār eder ki asl-ı ihtiyārı fāsid olur ve īsārı gayr-ı sahīh olur. Ve şecāᶜat hūyu ise ondan kerem ve necdet yaᶜnī şiddet-i şecāᶜat ü şehāmet ve kesr-i nefs ve ihtimāl-i ezā ve hilm ve sebāt ve kazm-ı gayz ve vakār ve teveddüd ve bunların emsāli sādır olur ki ahlāk-ı mahmūdelerdir ve onun ifrātından ki tehevvür denilen hūydan salef yaᶜnī hadden efzūn tekebbürlük daᶜvāsını etmek ve bezah yaᶜnī büyüklenmek davᶜāsı

ve istişāta yaᶜnī helāki istemek ve tekebbür ve ᶜucb gibi ahlāk-ı rediyye sādır olur ve tefrītinden dahi mehānet ve zillet ve cezaᶜ ve alçaklık ve hasāset ve sıgar-ı nefs ve hakk-ı vācibin tenāvülünden tutkunluk ve inkıbāz sādır olur.

[وأما خلق العفة فيصدر منه السخاء والحياء والصبر والمسامحة والقناعة والورع واللطافة والمساعدة والظرف وقلة الطمع وأما ميلها إلى الإفراط أو التفريط فيحصل منه الحرص والشره والوقاحة والخبث والتبذير والتقتير والرياء والهتكة والمجانة والعبث والملق والحسد والشماتة والتذلل للأغنياء واستحقار الفقراء وغير ذلك]

Ve ᶜiffetin huluk ve hūyundan sehā ve hayā ve sabr ve müsāmaha ve kanāᶜat ve veraᶜ ve letāfet ve müsāᶜadet ve zarāfet ve kıllet-i tamaᶜ ahlāk-ı hasenesi sādır olur ve ifrāt ve tefrīte meylinden hırs ve şereh ve vekāhat ve hubs ve tebzīr ve taktīr ve riyā ve rüsvāylık ve mecāne ve muhāyele ve ᶜabes ve beyhūdelik ve temelluk ve kıskançlık ve şemātet-i aᶜdā ve tezellül-i agniyā ve istihkār-ı fukarā ve bunlara mümāsil ahlāk-ı kabīha sādır olur.

[فأمهات محاسن الأخلاق هذه الفضائل الأربعة وهي الحكمة والشجاعة والعفة والعدل والباقي فروعها ولم يبلغ كمال الاعتدال في هذه الأربع إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم والناس بعده متفاوتون في القرب والبعد منه فكل من قرب منه في هذه الأخلاق [فهو قريب من الله تعالى بقدر قربه من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكل من جمع كمال هذه الأخلاق] استحق أن يكون بين الخلق ملكاً مطاعاً يرجع الخلق كلهم إليه ويقتدون به في جميع الأفعال ومن انفك عن هذه الأخلاق كلها واتصف بأضدادها استحق أن يخرج من بين البلاد والعباد فإنه قد قرب من الشيطان اللعين المبعد فينبغي أن يبعد كما أن الأول قريب من الملك المقرب فينبغي أن يقتدى به ويتقرب إليه فَإِنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يبعث إلا ليتمم مكارم الأخلاق كما قال وَقَدْ أَشَارَ الْقُرْآنُ إِلَى هَذِهِ الْأَخْلَاقِ فِي أَوْصَافِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ فالإيمان بالله وبرسوله من غير ارتياب هو قوة اليقين وهو ثمرة العقل ومنتهى الحكمة والمجاهدة بالمال هو السخاء الذي يرجع إلى ضبط قوة الشهوة والمجاهدة بالنفس هي الشجاعة التي ترجع إلى استعمال قوة الغضب على شرط العقل وحد الاعتدال فقد وصف الله تعالى الصحابة

فَقَالَ ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ إشارة إلى أن للشدة موضعا وللرحمة موضعا فليس الكمال في الشدة بكل حال ولا في الرحمة بكل حال فهذا بيان معنى الخلق وحسنه وقبحه وبيان أركانه وثمراته وفروعه]

Kaldı ki mehāsin-i ahlākın ümmehātı ve usūlü işbu fezāil-i erbaᶜadır ki hikmet ve şecāᶜat ve ᶜiffet ve ᶜadldir ve kusūru bunların fürūᶜudur. Ve bu fezāil-i erbaᶜada Resūl-i kibriyādan gayrı dīger bir kimse kemāle bālig olamamış, ondan sonra ondan kurb ve buᶜdde nās mütefāvitlerdir. Kim ki bu ahlākta ondan karīb olduysa beyne'l-halk melik-i mutāᶜ olmağa müstehakk olur tā ki kāffe-i halk ona dönüp cemīᶜ-i efᶜālinde ona uyup iktidā edeler. Ve bu ahlākın kāffesinden kim ki münfekk olup azdādlarıyla muttasıf olduysa ᶜibād ve bilād içinden çıkıp hāric olmağa müstehakk olur, zīrā şeytān-ı laᶜīnden karīb olmuş ve şeytān mübᶜad olduğu gibi o dahi mübᶜad olmak gerektir, nitekim fezāil-i ahlāk ile mütehallī olan zāt melek-i mukarrebden karīb olup ve ona takarrüb ve onunla muktedā olmağa lāyık olmuş, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hadīs-i şerīfinde buyurduğu gibi ancak mekārim-i ahlākı itmām ve tekmīl etmek için mebᶜūl olmuştur ve evsāf-ı müᵓminīnde Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān bu ahlāka işāret etmiştir. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾[220] Yaᶜnī "Müᵓminler ancak onlardır ki Allāhu taᶜālā ve resūlüne ihlās ile īmān ettiler ve vahdāniyyetinde şekk etmediler ve mālları ve nefsleriyle fī sebīlillāh cihād ettiler, o müᵓmin ve mücāhidler īmān iddiᶜāsında sādıklardır" ki Allāh ve resūlüne irtiyāb etmeksizin īmān etmek kuvve-i yakīndir ve kuvve-i yakīn ᶜaklın semeresi ve hikmetin müntehāsıdır. Ve māl ile mücāhede etmek kuvvet-i şehvetin zabtına rāciᶜ olan sehādır. Ve nefs ile mücāhede eylemek dahi şart-ı ᶜakl ve hadd-i iᶜtidāl üzere kuvve-i gazabın istiᶜmāline rāciᶜ olan şecāᶜat ve dilīrliktir. Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri sahābe-i kirāmı vasf edip buyurdu ki ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ

220 "İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir." Hucurāt, 49/15.

﴿وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[221] Yaᶜnī "Küffār üzere şiddetli ve galīzler ve beynlerinde birbirleriyle merhametli ve şefkatlilerdir." Ve bundan maᶜlūm oldu ki şiddet için yer vardır ve merhamet için yer vardır ki bunlara işārettir ve bināen ᶜaleyh her bir hāl ile şiddette kemāl olmaz ve her bir hāl ile merhamette kemāl olmaz. İşte hulukun beyān-ı maᶜnāsı budur ve hüsn ve kubhunun beyānı ve erkān ve semerāt ve fürūᶜunun beyānı budur.

Beyānu Kabūli'l-Ahlākı Li-Tagyīri Bi-Tarīki'r-Riyāzeti

[بيان قبول الأخلاق للتغيير بطريق الرياضة]

[اعلم أن بعض من غلبت البطالة عليه استثقل المجاهدة والرياضة والاشتغال بتزكية النفس وتهذيب الأخلاق فلم تسمح نفسه بأن يكون ذلك لقصوره ونقصه وخبث دخلته فزعم أن الأخلاق لا يتصور تغييرها فإن الطباع لا تتغير واستدل فيه بأمرين أحدهما أن الخلق هو صورة الباطن كما أن الخلق هو صورة الظاهر فالخلقة الظاهرة لا يقدر على تغييرها فالقصير لا يقدر أن يجعل نفسه طويلاً ولا الطويل يقدر أن يجعل نفسه قصيراً ولا القبيح يقدر على تحسين [89] صورته فكذلك القبح الباطن يجري هذا المجرى والثاني أنهم قالوا حسن الخلق يقمع الشهوة والغضب وقد جربنا ذلك بطول المجاهدة وعرفنا أن ذلك من مقتضى المزاج والطبع فإنه قط لا ينقطع عن الآدمي فاشتغاله به تضييع زمان بغير فائدة فإن المطلوب هو قطع التفات القلب إلى الحظوظ العاجلة وذلك محال وجوده]

Ve tagyīr-i ahlākın kabūlü beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki ona tenbellik ve batālet gālib olan kimse mücāhede ve riyāzeti istiskāl edip tezkiye-i nefs ve tehzīb-i ahlāka iştigāli nefsine ağır ve sakīl geldiğinden ve terki kusūru hubs-ı dāhilīsinden ve kendi naks ve kusūrundan olduğuna nefsi semāhat etmediğinden ahlākın tagayyürü mutasavver değildir, yaᶜnī ahlākın tagayyürü gayr-ı mümkindir diye iddiᶜā ve zuᶜm etmiş ve daᶜvāsına iki emr ile istidāl edip demiş ki evvelā huluk sūret-i bātındır ve sūret-i zāhire tagayyür kabūl etme-

221 "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler." Feth, 48/29.

diği gibi sūret-i bātın dahi tagayyürü kabūl etmez, nitekim kısa boylu olan kimse kendi kendini uzun boylu etmeğe ve uzun boylu olan kimse kendi kendini kısa boylu etmeğe ve çehresi çirkīn olan kabīhü'l-manzar kendi sūretini tahsīn ve hūb-rū eylemeğe muktedir olamaz, işte onun gibi kubh-ı bātın dahi bu mecrāda cārī olur; bed-hūy olan kimse kendi ahlākının tagyīr ve tahsīnine muktedir olamaz demiş ve sāniyen demiş ki hüsn-i huluk ancak kamᶜ-ı şehvet ü gazab iledir. Ve biz tūl-i mücāhede ile tecribe edip bildik ki bed-hūyluk mizāc ve tabᶜın iktizāsındandır ve şehvet ve gazab ādemden kamᶜ ve inkılāᶜ ve inkıtāᶜı aslā mümkin olmaz ve inkımāᶜ-ı asl gayr-ı mümkin olunca mütevellidātının katᶜı dahi gayr-ı mümkin olur, kalᶜ ve kamᶜına iştigāli ᶜabes ve fāidesiz şeyde bir tazyīᶜ-i ezmāndır, zīrā tagyīr-i huluktan murād huzūz-ı ᶜācileye iltifāt-i kalbin katᶜıdır ki matlūb odur ve bu iltifātın katᶜı emr-i muhāldir demiş.

[فنقول لو كانت الأخلاق لا تقبل التغيير لبطلت الوصايا والمواعظ والتأديبات ولما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حسنوا أخلاقكم وكيف ينكر هذا في حق الآدمي وتغيير خلق البهيمة ممكن إذ ينقل البازي من الاستيحاش إلى الأنس والكلب من شره الأكل إلى التأدب والإمساك والتخلية والفرس من الجماح إلى السلاسة والانقياد وكل ذلك تغيير للأخلاق والقول الكاشف للغطاء عن ذلك أن نقول الموجودات منقسمة إلى ما لا مدخل للآدمي واختياره في أصله وتفصيله كالسماء والكواكب بل أعضاء البدن داخلا وخارجا وسائر أجزاء الحيوانات وبالجملة كل ما هو حاصل كامل وقع الفراغ من وجوده وكماله وإلى ما وجد وجودا ناقصا وجعل فيه قوة لقبول الكمال بعد أن وجد شرطه وشرطه قد يرتبط باختيار العبد فإن النواة ليست بتفاح ولا نخل إلا أنها خلقت خلقة يمكن أن تصير نخلة إذا انضاف التربية إليها ولا تصير تفاحا أصلا ولا بالتربية فإذا صارت النواة متأثرة بالاختيار حتى تقبل بعض الأحوال دون بعض فكذلك الغضب والشهوة لو أردنا قمعهما وقهرهما بالكلية حتى لا يبقى لهما أثر لم نقدر عليه أصلا ولو أردنا سلاستهما وقودهما بالرياضة والمجاهدة قدرنا عليه وقد أمرنا بذلك وصار ذلك سبب نجاتنا ووصولنا إلى الله تعالى]

Ve bunun redd ve butlānına biz deriz ki ahlāk-ı beşeriyye kābil-i tagyīr olmamış olsaydı vesāyā ve mevāᶜiz ve teʾdībāt bātıl olurdu ve ᶜaley-

hi's-salātu ve's-selām efendimiz "حَسِّنُوا أَخْلَاقَكُمْ"[222] buyurmazdı. Ādemī hakkında bu nice inkār olunur o hāl ile ki huluk-ı behīmenin tagyīri mümkin ola, çünkü bāzīnin hūyu istīhāştan ünse ve eklin şerehinden teʾeddüb ve imsāk ve tahliyeye kelbin ve serkeşlikten selāset ve inkıyāda esbin hūy ve ahlākları mütegayyir olur ve bu ahvāl kāffesi ahlāka tagyīrdir. Ve bundan gıtāyı keşf eden kavl odur ki kāffe-i mahlūkāt-ı mevcūde iki kısma münkasımdır: Bir kısmı asl ve tafsīline ādemin medhal ve ihtiyārı olmaz, gök ve kevākib gibi belki dāhilen ve hāricen aʿzā-i bedeniyye ve sāir eczā-i hayvāniyye gibi ve her ne ki vücūd ve kemālinden ferāg vākiʿ olup hāsıl ve kāmil olmuş. Ve dīger kısmı vücūd-ı nākıs ile mevcūd olup şartı vücūdunda kabūl-i kemāle müstaʿidd ve kābil bulunan mevcūdāt ki kabūl-i kemāl için onda bir kuvve yaratılmış ve olur ki onun şartı ʿabdin ihtiyārına mürtebit bulunur ki hurma çekirdeği hurma ve elma değildir, lākin hurma olmağa kābil bir hilkat ile halk olunmuş ki terbiye ona izāfe olunursa göğerip hurma ağacı olur ve hurma verir velākin elma olmağa kābil değildir ki terbiye ona izāfet olunsa bile aslā elma ağacı olamaz ve elma veremez. Ve çekirdek bi'l-ihtiyār müteʾessir olup baʿzı ahvāli kabūl eder ve baʿzı ahvāli kabūl etmez olunca gazab ve şehvet dahi böyledir ki külliyyen onların kamʿ ve kahrlerini isteyip murād etsek ki onlara aslā bir eser kalmamak üzere hilkat-i fıtriyyeden kalʿını istesek biz aslā buna muktedir olamayız, gücümüz ona yetmez, ammā selāset ve inkıyādlarını murād etsek riyāzet ve mücāhede ile ona muktedir oluruz ve bununla meʾmūr olmuşuz ve sebeb-i necātımız olmuş ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e vusūlümüzün sebebi olmuştur.

[نعم الجبلات مختلفة بعضها سريعة القبول وبعضها بطيئة القبول ولاختلافها سبباناأحدهما قوة الغريزة في أصل الجبلة وامتداد مدة الوجود فإن قوة الشهوة والغضب والتكبر موجودة في الإنسان ولكن أصعبها أمراً وأعصاها على التغيير قوة الشهوة فإنها أقدم وجوداً إذ الصبي في مبدإ الفطرة تخلق له الشهوة ثم بعد سبع سنين ربما يخلق له الغضب وبعد ذلك يخلق له قوة التمييز والسبب الثاني أن الخلق قد يتأكد بكثرة العمل بمقتضاه والطاعة له وباعتقاد كونه حسناً ومرضياً والناس فيه على أربع مراتب]

222 Bkz. *Hilyetu'l-Evliyā*, 9/148; *Keşfu'l-Hafā*, 1/299.

Evet cibillāt-ı insāniyye muhtelifedir, baᶜzısı serīᶜatü'l-kabūl ve baᶜzısı batīᵓetü'l-kabūl yaratılmış. Ve ihtilāfları için iki sebeb vardır: Birinci sebebi asl-ı cibillede ve imtidād-ı müddet-i vücūdda olan kuvve-i garīzedir, zīrā kuvve-i şehvet ü gazab ü tekebbür insānda mevcūddur velākin emri en ziyāde katı ve düşvār ve güç ve saᶜb ve tagyīr üzerine en ziyāde ᶜāsī kuvve-i şehvettir, zīrā kuvā-yı sāireye vücūdca mukaddemdir, çünkü mebdeᵓ-i fıtratta sabīde şehvet halk olunur sonra yedi seneye bālig olduktan sonra ola ki ona gazab yaratılır ve baᶜdehu ona kuvve-i temyīz halk olunur. Ve ikinci sebeb halk-ı beşer onun muktezāsıyla ᶜamelin kesretinden müteᵓekkid olur ki o hūy muktezāsınca pek çok ᶜamel ve ona itāᶜat ve ᶜinde'n-nās hasen [90] ve marzī olduğuna iᶜtikād etmekle müteᵓekkid olur. Nās onda dört mertebe üzeredirler:

[الأولى وهو الإنسان المغفل الذي لا يميز بين الحق والباطل والجميل والقبيح بل بقي كما فطر عليه خالياً عن جميع الاعتقادات ولم تستتم شهوته أيضاً باتباع اللذات فهذا سريع القبول للعلاج جداً فلا يحتاج إلا إلى معلم ومرشد وإلى باعث من نفسه يحمله على المجاهدة فيحسن خلقه في أقرب زمان]

Birinci mertebesi hakk ile bātıl ve cemīl ile kabīh beynlerinde fark ve temyīze muktedir olmayan merd-i nādān ve insān-ı mugaffeldir ki hālet-i fıtriyyesi üzere kalmış, yaᶜnī cemīᶜ-i iᶜtikādāttan boş ve hālī kalıp etbāᶜ-ı lezzāt ile henüz şehveti tamām olmamış, işte bu kabīlden olan ādem ᶜilācın sürᶜat-i kabūlüne cidden müstaᶜiddir, muᶜallim ve mürşidden gayrı dīger bir şeye muhtāc değildir, ihtiyācı ancak muᶜallime ve mücāhede üzerine onu haml edecek bāᶜis-i nefsīyedir, akreb-i zamānda onun huluku hasīn ve güzel olur.

[والثانية أن يكون قد عرف قبح القبيح ولكنه لم يتعود العمل الصالح بل زين له سوء عمله فتعاطاه انقياداً لشهواته وإعراضاً عن صواب رأيه لاستيلاء الشهوة عليه ولكن علم تقصيره في عمله فأمره أصعب من الأول إذ قد تضاعفت الوظيفة عليه إذ عليه قلع ما رسخ في نفسه أولاً من كثرة الاعتياد للفساد والآخر أن يغرس في نفسه صفة الاعتياد للصلاح ولكنه بالجملة محل قابل للرياضة إن انتهض لها بجد وتشمير وحزم]

Ve ikinci mertebesi kabīhin kubhunu bilip de lākin ᶜamel-i sālih ile müteᶜavvid olmuş olan kimsedir ki onun sūᵓ-i ᶜameli gözüne güzel ve

zīnetli olup şehevātına inkıyāden onu teᶜātī eder ve üzerine şehvetin istīlāsından nāşī kendi reᵓy-i savābından yüz çevirip iᶜrāz etmiş ve ᶜamelinde taksīri olduğuna dahi ᶜālim bulunmuştur, işte bu gibi ādemin işi yaᶜnī onun emri evvelkinin emrinden daha ziyāde güçtür, çünkü vazīfe ona mütezāᶜaf olmuştur, yaᶜnī vazīfesi iki kat olmuştur, zīrā evvelā nefsinde rāsih ve sābit olan meyl ve muhabbetin kalᶜı lāzım gelir ve fesāda kesret-i iᶜtiyādından nāşī o hubb ve meyl sābit ve müterassih olup kalᶜı sehl ve āsān değil ve ikinci vazīfe kendi nefsinde salāha iᶜtiyādlık sanᶜatının garsı īcāb eder ve bu dahi pek çok saᶜy ve gūşişe mütevakkıftır velākin bi'l-cümle zātı hüsn-i huluka mahall ve riyāzate kābildir, mücāhede-i nefs ve tezkiye-i ahlāk ve tehzīb-i tıbāᶜa cidd ve ictihād ile kalkıp bāzū-yı ihtimāmı teşmīr ve nitāk-ı iᶜtinā vü gayreti hazm ve şedd eylerse tahsīn-i ahlāka muvaffak ve muktedir olur.

[والثالثة أن يعتقد في الأخلاق القبيحة أنها الواجبة المستحسنة وأنها حق وجميل وتربى عليها فهذا يكاد تمتنع معالجته ولا يرجى صلاحه إلا على الندور وذلك لتضاعف أسباب الضلال]

Ve üçüncü mertebesi o kimsedir ki ahlāk-ı kabīha için vācib ve müstahsen olduğuna ve hakk ve cemīl idüğüne iᶜtikād etmiş olur ve bir müddet-i medīdede üzerine devām edip onunla beslenmiş olur. İşte bu gibi bed-hūnun muᶜālecesi mümteniᶜ olmağa karīb olup salāhı mercū olmaz meger ki hidāyet-i rabbānī ve mücāhede-i külliyye ile şüzūz ve nedret üzere salāh-pezīr olup çünkü esbāb-ı dalāl onda mütezāᶜaf olmuştur.

[والرابعة أن يكون مع نشئه على الرأي الفاسد وتربيته على العمل به يرى الفضيلة في كثرة الشر واستهلاك النفوس ويباهي به ويظن أن ذلك يرفع قدره وهذا هو أصعب المراتب وفي مثله قيل ومن العناء رياضة الهرم ومن التعذيب تهذيب الذئب والأول من هؤلاء جاهل فقط والثاني جاهل وضال والثالث جاهل وضال وفاسق والرابع جاهل وضال وفاسق وشرير]

Ve dördüncü mertebesi o kimsedir ki reᵓy-i fāsid üzere neşv ü nemā ve onunla ᶜamel etmekle terbiye olunup fazīleti kesret-i şerr ve istihlāk-ı nüfūsta görür ve onunla mübāhāt ve iftihār edip o hāl ile refᶜ-i kadri zann eder ki onun fesād ve şerri kadrini yüce eder zannında bulunur.

Ve bu gūnā insānın mertebesi asᶜabu'l-merātib olup onun mislinde denilmiş ki bir sāl-hordenin riyāzeti ᶜanā ve meşakkattendir, ziʾbin tehzībi taᶜzībdendir ki kurdun ıslāhı iᶜdāmıyladır, başka bir şeyʾ ile ıslāh olunmaz. Ve kim ki dīger nesne ile ıslāhına kıyām ederse nefsine taᶜzīb ve itᶜābından gayrı bir fāidesi olmaz. Ve pīr-i herim ve kart kacarın ıslāhına kıyām eden kimse dahi hāli böylecedir yaᶜnī yorgunluk ve zahmetten gayrı onun kārı olmaz. Kaldı ki bunların birincisi yalnız nādān ve cāhildir ve ikincisi nādān ve itkindir[223] ve üçüncüsü nādān ve itkin ve fāsıktır ve dördüncüsü cāhil ve dāll ve fāsık ve şerīrdir.

[وأما الخيال الآخر الذي استدلوا به وهو قولهم إن الآدمي ما دام حياً فلا تنقطع عنه الشهوة والغضب وحب الدنيا وسائر هذه الأخلاق فهذا غلط وقع لطائفة ظنوا أن المقصود من المجاهدة قمع هذه الصفات بالكلية ومحوها وهيهات فإن الشهوة خلقت لفائدة وهي ضرورية في الجبلة فلو انقطعت شهوة الطعام لهلك الإنسان ولو انقطعت شهوة الوقاع لانقطع النسل ولو انعدم الغضب بالكلية لم يدفع الإنسان عن نفسه ما يهلكه ولهلك ومهما بقي أصل الشهوة فيبقى لا محالة حب المال الذي يوصله إلى الشهوة حتى يحمله ذلك على إمساك المال وليس المطلوب إماطة ذلك بالكلية بل المطلوب ردها إلى الاعتدال الذي هو وسط بين الإفراط والتفريط والمطلوب في صفة الغضب حسن الحمية وذلك بأن يخلو عن التهور وعن الجبن جميعا وبالجملة أن يكون في نفسه قويا ومع قوته منقادا للعقل ولذلك قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ وصفهم بالشدة وإنما تصدر الشدة عن الغضب ولو بطل الغضب لبطل الجهاد وكيف يقصد قلع الشهوة والغضب بالكلية والأنبياء عليهم السلام لم ينفكوا عن ذلك إذ قال صلى الله عليه وسلم إنما أنا بشر أغضب كما يغضب البشر وكان يتكلم بين يديه بما يكرهه فيغضب حتى تحمر وجنتاه ولكن لا يقول إلا حقاً فكان عليه السلام لا يخرجه غضبه عن الحق وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ ولم يقل والفاقدين الغيظ فرد الغضب والشهوة الى حد الاعتدال بحيث لا يقهر واحد منهما العقل ولا يغلبه بل يكون العقل هو الضابط لهما والغالب عليهما ممكن وهو المراد بتغيير الخلق فإنه ربما تستولى [91] الشهوة على الانسان بحيث لا يتقوى عقله على دفعها عن الانبساط

223 "Yitkin" için ağız varyantı.

الى الفواحش وبالرياضة تعود غلى حد الاعتدال فدال ان ذلك ممكن والتجربة والمشاهدة تدل على ذلك دلالة لا شك فيها]

Ve o ikinci hayāl ki zümre-i battālīn onunla istidlāl etmişler ki ādem hayātta oldukça ondan şehvet ve gazab ve hubb-ı dünyā ve saʾir bu gibi ahlāk ondan munkatıᶜ olmaz demişlerdi. Ve bu bir galattır ki letāyifinin vukūᶜundandır. Zann etmişler ki maksad külliyyen işbu sıfātın kamᶜ ve mahvidir ve bu pek çok baᶜīd ve uzaktır, maksad öyle değildir, yaᶜnī murād işbu sıfātı bi'l-külliyye kalᶜ ve kamᶜ ve mahv etmek değildir, zīrā muhāldir ve talebü'l-muhāli muhālün, çünkü şehvet bir faʾide için halk olunmuş ve cibillette bulunması emr-i zarūrīdir, zīrā taᶜāmın şehveti munkatıᶜ olsa insān hālik olur ve vikāᶜın şehveti munkatıᶜ olsa nesl-i beşer munkatıᶜ olur ve gazab külliyyen münᶜadim olsa insān kendi nefsi üzerinden onu ihlāk edecek nesneyi defᶜ etmezdi, hālik olurdu. Ve asl-ı şehvet bākī kalınca lā-mahāle onun şehvete īsāl edecek mālın muhabbeti dahi bākī olur tā ki onu imsāk-i māla haml ede, kaldı ki bi'l-külliyye imātası matlūb değildir, belki matlūb hadd-i iᶜtidāle reddidir ki orta ve vasat yaᶜnī ifrāt ve tefrīt beyninde orta ve vasat olan iᶜtidāledir ve zabtı murād buyurulmuştur. Ve sıfat-ı gazabdan matlūb ancak hüsn-i hamiyyettir ki tehevvür ve cübnden hālī olan hüsn-i hamiyyet murād buyurulmuş ve bi'l-cümle zābıta odur ki kendi nefsinde kavī ve şücāᶜ olup kuvvetiyle maᶜan ᶜakla mutīᶜ ve münkād ola. Ve onun için Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[224] buyurup onları şiddet ile vasf etmiş ve şiddet ancak gazabdan sādır olur ve gazab bātıl olsa cihād dahi bātıl olurdu. Ve külliyyen kalᶜ-ı şehvet ve gazab nice kasd olabilir, o hāl ile ki enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selām ondan münfekk ve vāreste olamamışlardır, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ"[225] Yaᶜnī "Ben ancak beşerim, beşer gazab ettiği gibi gazab ederim." Ve çün huzūr-ı

224 "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler." Feth, 48/29.

225 *Musnedu* Ahmed, 12/262, no: 7311; *Musnedu*'l-Bezzār, 6/496; no: 2532; *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/208.

ᶜālīsinde onun kerh ettiği bir kelām tekellüm olunurdu, gazab ederdi hattā onun iki vecnesi gazabından kırmızı olurlardı velākin ancak hakk söyler idi ki onun gazabı hakktan onu hāric edemezdi. Ve dahi tebāre-ke ve taᶜālā ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[226] buyurmuş ki والفاقدين الغيظ buyurmamış. Ve gazab ve şehveti hadd-i iᶜtidāle redd etmek ki onların biri ᶜakla kahr ve gale-be etmemek sūretle çevirip onları mertebe-i iᶜtidāle redd ve ᶜaklın zīr-i kumanda ve zabtında ᶜakla maglūb olarak onları tutmak mümkindir ve tagyīr-i halktan murād dahi odur, zīrā ola ki şehvet insān üzerine müs-tevlī olup fevāhiş inbisātından ᶜaklı ona zabt etmeğe muktedir ve kavī olamaz, ancak riyāzet ile hadd-i iᶜtidāle döner. Ve bu delālet etti ki bu gibi tagyīr mümkindir ve tecribe ve müşāhede buna delālet eder öyle bir delāletle delālet eder ki onda bir şekk ve şübhe vākiᶜ olmaz.

[والذي يدل على أن المطلوب هو الوسط في الأخلاق دون الطرفين أن السخاء خلق محمود شرعا وهو وسط بين طرفي التبذير والتقتير وقد أثنى الله تعالى عليه فَقَالَ ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾ وكذلك المطلوب في شهوة الطعام الاعتدال دون الشره والجمود قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ وَقَالَ فِي الْغَضَبِ ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا"]

Ve ahlākta ancak vasat matlūb olduğuna delīl bunlardır, yaᶜnī ah-lākta vasatın tarafānı matlūb olmayıp murād ancak orta hālli olduğu bu edille ile sābit olur, şöyle ki ᶜale't-tahkīk sehā şerᶜan bir huluk-i mah-mūddur ve sehā ise orta ve vasattır ki bir tarafı tebzīr ve dīger tarafı taktīrdir ve kendisi ikisi beynindedir. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazret-leri onu senā edip buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾[227] Yaᶜnī "Şunlar ki mallārını infāk ettiklerinde isrāf etmezler

226 "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." Ālu ᶜİmrān, 3/134.

227 "Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcama-

ve imsāk dahi etmezler" ki isrāf ile hisset beyninde iᶜtidāl ola. Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾[228] Yaᶜnī "Elini boynuna bağlanmış kılma yaᶜnī imsāk etme ve elini küllī açma yaᶜnī isrāf etme ki dermānde ve muhtāc melālette otu-rursun." İntehā. Ve şehvet-i taᶜāmda olan matlūb dahi böylecedir ki iᶜti-dāl matlūbdur, şereh ve cümūd tarafları değil. Tebāreke ve taᶜālā ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾[229] "Yiyiniz içiniz de isrāf etmeyiniz. Tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālā müsrifleri sevmez." Ve gazabda dahi ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾[230] buyurmuş. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا"[231] Yaᶜnī "Umūrun hayrlıları ancak onların orta ve evsatlarıdır."

[وهذا له سر وتحقيق وهو أن السعادة منوطة بسلامة القلب عن عوارض هذا العالم قال الله تَعَالَى ﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ (٨٨) إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ والبخل من عوارض الدنيا والتبذير أيضاً من عوارض الدنيا وشرط القلب أن يكون سليماً منهما أي لا يكون ملتفتاً إلى المال ولا يكون حريصاً على إنفاقه ولا على إمساكه فإن الحريص على الإنفاق مصروف القلب إلى الإنفاق كما أن الحريص على الإمساك مصروف القلب إلى الإمساك فكان كمال القلب أن يصفو عن الوصفين جميعاً وإذا لم يكن ذلك في الدنيا طلبنا ما هو الأشبه لعدم الوصفين وأبعد عن الطرفين وهو الوسط فإن الفاتر لا حار ولا بارد بل هو وسط بينهما فكأنه خال عن الوصفين فكذلك السخاء بين التبذير والتقتير والشجاعة بين الجبن التهور والعفة بين الشره والجمود وكذلك سائر الأخلاق فكلا طرفي الأمور ذميم هذا هو المطلوب وهو ممكن]

Ve bunun bir sırr ve tahkīki vardır, o dahi odur ki saᶜādet işbu ᶜāle-min ᶜavārızından kalbin selāmetine menūttur ki tebāreke ve taᶜālā bu-

---

ları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır." Furkān, 25/67.

228 "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın." İsrā, 17/29.

229 "Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez." Aᶜrāf, 7/31.

230 "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler." Feth, 48/29.

231 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 8/518, no: 6176; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 7/179, no: 35128; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/286.

Ve ﴿ يَـوْمَ لَا يَنْفَـعُ مَـالٌ وَلَا بَنُـونَ (٨٨) إِلَّا مَـنْ أَتَـى اللّٰهَ بِقَلْـبٍ سَـلِيمٍ﴾[232] yurmuş ki buhl ᶜavārız-ı dünyādandır ve tebzīr dahi ᶜavārız-ı dünyādandır ve kalb onlardan [92] sālim olmak şarttır ki ne ona mültefit olur ve ne de infāk ve imsāki üzerine harīs olur, zīrā infāk üzerine harīs olan kimse infāka masrūfu'l-kalbdir, nitekim imsāk üzerine harīs olan kimse imsāka masrūfu'l-kalbdir ve bu cihetle kalbin kemāli ancak şol iki vasftan sāfī olmaklıkladır ve ikisinden hulüvv ve sufüvvü gayr-i mümkin olunca ᶜadem-i vasfeyne en ziyāde müşābih ve tarafeynden baᶜīd olan hāli taleb ettik ki vasattır, zīrā fātir olan su ne sıcak ve ne de soğuktur belki o iki vasfın beyninde orta ve vasattır, sanki o iki vasftan hālīdir, çünkü ona ne sıcak denilir ve ne de soğuk, işte sehā dahi tebzīr ve taktīr beyninde böylecedir. Ve şecāᶜat dahi cübn ve tehevvür beyninde böyledir ve ᶜiffet dahi şereh ve cümūd beyninde öylecedir, mā-hasal ahlāk-ı sāire kāffesi böylecedir ki her bir hulukun ziyāde ve noksān tarafları mezmūm olup matlūb ancak ortasıdır ve o dahi mümkindir.

[نعم يجب على الشيخ المرشد للمريد أن يقبح عنده الغضب رأساً ويذم إمساك المال رأساً ولا يرخص له في شيء منه لأنه لو رخص له في أدنى شيء اتخذ ذلك عذراً في استبقاء بخله وغضبه وظن أنه القدر المرخص فيه فإذا قصد الأصل وبالغ فيه ولم يتيسر له إلا كسر سورته بحيث يعود إلى الاعتدال فالصواب له أن يقصد قلع الأصل حتى يتيسر له القدر المقصود فلا يكشف هذا السر للمريد فإنه موضع غرور الحمقى إذ يظن بنفسه أن غضبه بحق وأن إمساكه بحق]

Evet mürīd için şeyh üzerine vācib olur ki dāimā mürīdi ᶜindinde reʾsen gazabı takbīh ede ve imsāk-i mālı dahi reʾsen zemm ve kadh ede ki ednā bir şeyde ondan ona terhīs eylemeye, zīrā ednā bir şeyde ondan ona terhīs etmiş olsa o nisbeyi gazab ve buhl ve imsāk ve hissetinin istikāmetine ᶜözr ittihāz eder ve onda mikdār-ı murahhas o kadar olduğuna zann eder ve çün katᶜ-ı aslı kasd edip onda mübālaga eder ve kesr-i şehvet edecek mikdārdan gayrı müteyesser olmaz, ancak o kadarcık ile şehveti hadd-i iᶜtidāle düşer, ona emr-i savāb o merkezde kalır ki aslın

232 "“Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka.” (89) Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak .” Şuarā, 26/88-89.

kal^c ve kamᶜını kasd eyleye tā ki kadr-i maksūd ona müteyesser ola, kaldı ki bu rāzı mürīde keşf olunmaya, çünkü mevziᶜ-i gurūrdur, tāife-i hamkā onunla aldanıp nefsindeki gazabı bi-hakkın olduğuna ve nefsindeki imsāki hakklı olduğunu zuᶜm ve zann ederler.

Beyānu's-Sebebillezī Bihi Yünālü Hüsnü'l-Hulukı ᶜAle'l-Cümleti

[بيان السبب الذي به ينال حسن الخلق على الجملة]

[قد عرفت أن حسن الخلق يرجع إلى اعتدال قوة العقل وكمال الحكمة وإلى اعتدال قوة الغضب والشهوة وكونها للعقل مطيعة وللشرع أيضا وهذا الاعتدال يحصل على وجهين أحدهما بجود إلهي وكمال فطري بحيث يخلق الإنسان ويولد كامل العقل حسن الخلق قد كفي سلطان الشهوة والغضب بل خلقتا معتدلتين منقادتين للعقل والشرع فيصير عالماً بغير تعليم ومؤدباً بغير تأديب كعيسى بن مريم ويحيى بن زكريا عليهما السلام وكذا سائر الأنبياء صلوات الله عليهم أجمعين ولا يبعد أن يكون في الطبع والفطرة ما قد ينال بالاكتساب فرب صبي خلق صادق اللهجة سخياً جرياً وربما يخلق بخلافه فيحصل ذلك فيه بالاعتياد ومخالطة المتخلقين بهذه الأخلاق وربما يحصل بالتعلم]

Ve ᶜale'l-cümle onunla hüsn-i huluk hāsıl olan sebebin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki beyān-ı mesbūk ve tafsīl-i mütekaddimden maᶜlūmun oldu ki hüsn-i huluk kuvve-i ᶜaklın iᶜtidāline ve hikmetin kemāline ve kuvve-i gazab u şehvetin iᶜtidāl ve ikisi şerᶜ ve ᶜakla inkıyādlarına rāciᶜ olur. Ve bu iᶜtidāl ise iki vech üzere hāsıl olur: Birinci vechi cūd-ı ilāhī ve kemāl-i fıtrīdir ki insān bu iᶜtidāl üzere halk olunup ve kāmilü'l-ᶜakl ve hasenü'l-ahlāk vilādet eder ki sultān-ı şehvet ü gazabdan kifāyet olunmuş belki māye-i cibilletinde gazab ve şehvet muᶜtedil ve şerᶜ ve ᶜakla münkād olarak yaratılmış olur ki taᶜlīmsizin ᶜālim ve teᵓdībsizin müᵓeddeb bir mevlūd dānişmend vilādet etmiş olur, ᶜĪsā b. Meryem ve Yahyā b. Zekeriyyā ᶜaleyhime's-selām gibi ve enbiyā-i sāire gibi. Ve iktisāb ile neyl ve husūlü mümkin olan şeyᵓ tabᶜ ve fıtratta vehbī olarak mevcūd olması baᶜīd değildir, olur ki bir sabī sādıku'l-lehce ve sehī ve cerī doğar ve olur ki bunun hilāfında halk olunup sonra ona işbu ahlāk-ı hasene iᶜtiyād ve bu ahlāk ile mütehallık bulunan zevāta muhālata etmekle hāsıl olur ve olur ki taᶜallüm ile hāsıl olur.

[والوجه الثاني اكتساب هذه الأخلاق بالمجاهدة والرياضة وأعني به حمل النفس على الأعمال التي يقتضيها الخلق المطلوب فمن أراد مثلا أن يحصل لنفسه خلق الجود فطريقه تعاطي فعل الجواد وهو بذل المال فلا يزال يطالب نفسه ويواظب عليه تكلفا مجاهدا نفسه فيه حتى يصير ذلك طبعا له ويتيسر عليه فيصير به جوادا وكذا من أراد أن يحصل لنفسه خلق التواضع وقد غلب عليه الكبر فطريقه أن يواظب على أفعال المتواضعين مدة مديدة وهو فيها مجاهد نفسه ومتكلف إلى أن يصير ذلك خلقا له وطبعا فيتيسر عليه وجميع الأخلاق المحمودة شرعا تحصل بهذا الطريق وغايته أن يصير الفعل الصادر منه لذيذا فالسخي هو الذي يستلذ بذل المال الذي يبذله دون الذي يبذله عن كراهة والمتواضع هو الذي يستلذ التواضع]

Ve ikinci vechi mücāhede ve riyāzetle işbu ahlākın iktisābıdır. İktisābdan murādımız matlūb olan hulukun mukteziyātına nefsi haml etmektir, meselā kim ki sehī olmak isterse ve nefsine cevādlık hūyu kazanmak ve tahsīl etmek dilerse onun tarīki odur ki cevādlık fiᶜlinin teᶜātīsine mütekellif ola ki mālı bezl edip ve bezl-i māl ile nefsini mutālebe etmekten zāil olmaya yaᶜnī nefsine mücāhede ederekten tekellüfen bezl-i māl üzerine devām ve muvāzabet ede tā ki bezl-i māl ona tabᶜ ve hūy ola ve bezli ona kolay ve āsān gelip üzerine müteyessir ola ve bununla cevād ve kerīm olur. Ve kezālik nefsine tevāzuᶜu tahsīl etmek isteyen kimse ona kibr ve ᶜucb galebe olduğu hālde efᶜāl-i mütevāziᶜīn üzerine müddet-i medīdede muvāzabet eder ve tevāzuᶜ ona tabᶜ ve hūy oluncaya dek nefsine mücāhede edip onunla mütekellif ola ve bu mücāhede ve tekellüf ve muvāzabe ile [93] tevāzuᶜ ona hūy olur ve tabīᶜat olur ve o vaktte üzerine müteyessir olur. Ve şerᶜan mahmūd bulunan kāffe-i ahlāk-ı hasene ve memdūha bu tarīk ile hāsıl olur. Ve bunun gāyesi odur ki ondan sādır olan fiᶜl ona lezzetli olmaktır ki sehī odur ki bezl-i māl ile mütelezziz olup yaᶜnī bezl ve ihsān ettiği mālın iᶜtā ve bezliyle şādān ve dil-hoş olur ve o ki ᶜan-kerāhetin cānı istemeyerek mālı bezl eder, sehī değildir. Ve mütevāziᶜ dahi o kimsedir ki tevāzuᶜ ile müsteliz olup efᶜāl-i mütevāziᶜayı dil-hoş ve şādlıkla işler.

[ولن ترسخ الأخلاق الدينية في النفس ما لم تتعود النفس جميع العادات الحسنة وما لم تترك جميع الأفعال السيئة وما لم تواظب عليه مواظبة من يشتاق

إلى الأفعال الجميلة ويتنع ويكره الأفعال القبيحة ويتألم بها كما قال صلى الله عليه وسلم وجعلت قرة عيني في الصلاة ومهما كانت العبادات وترك المحظورات مع كراهة واستثقال فهو النقصان ولا ينال كمال السعادة به نعم المواظبة عليها بالمجاهدة خير ولكن بالإضافة إلى تركها لا بالإضافة إلى فعلها عن طوع وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم اعبد الله في الرضا فإن لم تستطع ففي الصبر على ما تكره خير كثير]

Ve ʿādāt-ı hasenenin kāffesini nefs iʿtiyād etmedikçe ve efʿāl-i seyyiʾeyi kāmilen terk etmedikçe ve efʿāl-i cemīleye müştāk bulunan kimse gibi efʿāl-i cemīleye muvāzabet ve onunla tenaʿʿum edip efʿāl-i kabīhadan müteʾellim olmadıkça nefste ahlāk-ı dīniyye sābit ve müterassıh olmaz, nitekim ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki "وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ"[233] Yaʿnī "Benim nefsimin sükūn ve şādlığı ve dīdemin karār ve sükūnu namāz kılmakta olmuştur." Ve kaçan ki ʿibādāt ve terk-i mahzūrāt kerāhetle vākiʿ olur ve istiskāl ile hāsıl olur, o tāʿat noksāndır ki onunla farz sākıt olur, kemāl-i saʿādet onunla hāsıl olmaz. Evet mücāhede ile ʿibādāt ve terk-i mahzūrāta muvāzabet etmek hayrlıdır velākin terkine izāfetle hayrlıdır yaʿnī tekāsülen onu terk etmeden ise mücāhede-i nefs ile o ʿibādātı işlemek haylıdır ve tavʿ ve rızā ile edā olunan ʿibādāta izāfetle hayrlı olmaz, elbette mücāhede ve ikrāh-ı nefs ile ʿibādet etmeden ise şevk ve rızā ve hāhiş ile işleyip ʿibādet vetmek daha ziyāde hayrlıdır. Ve onun için tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾[234] Yaʿnī "O tāʿat ve savm ve salāt Allāhu taʿālādan korkanlardan gayrıya meşakkat-ı kebīredir." Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki اعْبُدْ اللَّهَ فِي الرِّضَاءِ ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Sen Allāhu taʿālāya rızāda ʿibādet eyle." Ve ona kudret ve istitāʿatin olmazsa kerh ettiğin nesnenin üzerine sabr etmeklikte hayr-ı kesīr vardır.

---

233 *Musnedu* Ahmed, 19/305, no: 12293; *Musnedu*'l-Bezzār, 13/296; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 8/149, no: 8836; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 5/241, no: 5203.

234 "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir." Bakara, 2/45.

[ثم لا يكفي في نيل السعادة الموعودة على حسن الخلق استلذاذ الطاعة واستكراه المعصية في زمان دُونَ زَمَانٍ بَلْ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ على الدوام وفي جملة العمر وكلما كان العمر أطول كانت الفضيلة ارسخ وأكمل ولذلك لما سئل صلى الله عليه وسلم عن السعادة فقال "طُولُ الْعُمُرِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ" ولذلك كره الأنبياء والأولياء الموت فإن الدنيا مزرعة الآخرة وكلما كانت العبادات أكثر بطول العمر كان الثواب أجزل والنفس أزكى وأطهر والأخلاق أقوى وأرسخ وإنما مقصود العبادات تأثيرها في القلب وإنما يتأكد تأثيرها بكثرة المواظبة على العبادات وغاية هذه الأخلاق أن ينقطع عن النفس حب الدنيا ويرسخ فيها حب الله تعالى فلا يكون شيء أحب إليه من لقاء الله تعالى عز وجل فلا يستعمل جميع ماله إلا على الوجه الذي يوصله إليه وغضبه وشهوته من المسخرات له فلا يستعملهما إلا على الوجه الذي يوصله إلى الله تعالى وذلك بأن يكون موزوناً بميزان الشرع والعقل ثم يكون بعد ذلك فرحاً به مستلذاً له]

Ve bir zamānda istilzāz-ı tāᶜat ve istikrāh-ı maᶜsiyet hüsn-i huluk üzerine mevᶜūd olan neyl-i saᶜādete kāfī olmaz belki onda lāyık odur ki ᶜale'd-devām cemīᶜ-i ᶜömründe tāᶜattan hoşlanıp istilzāz ede ve maᶜsiyetten dil-teng olup istikrāh eyleye, yoksa ahyānen bir zamānda bu hāl bulunup da bir zamānda bulunmazsa o ahyānī olan istilzāz ve istikrāh o semereye müsmir olmaz. Ve ᶜömr uzun oldukça fazīlet daha ziyāde ersah ve kāmil olur ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden saᶜādet üzerine suᵓāl vākiᶜ oldukta efendimiz "طُولُ الْعُمُرِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ"[235] buyurmuştur yaᶜnī "Allāhu taᶜālānın tāᶜatinde olan tūl-i ᶜömrdür" demiş ki saᶜādet ancak Allāh'ın tāᶜatinde olan ᶜömr uzunluğudur diye beyān etmiş ve onun için enbiyā ve evliyā mevti kerh etmişler, zīrā dünyā āhiretin mezraᶜasıdır ve tūl-i ᶜömrün kesretiyle ᶜibādāt çoklaştıkça lābüdd onun sevābı dahi daha ziyāde çok ve cezīl olur ve nefs daha ziyāde pāk ve müzekkī ve tāhir olur ve nefste ahlāk-ı hasene ve mahmūde daha ziyāde sābit ve müterassih olur. Ve ᶜibādātın maksūdu ancak kalbde teᵓsīr olmaklığıdır ve teᵓsīri ancak ᶜibādāta muvāzabenin kesreti ile olur. Ve bu ahlākın gāyesi odur ki nefsten hubb-ı dünyā munkatıᶜ olup onda hubbullāh sābit ve rāsih olmaktır ki likāullāhtan gayrı onun ᶜindinde bir

235 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/206, no: 312.

şeyʾ ehabb olmaz yaʿnī likāullāhtan ehabb olarak onun ʿindinde bir şeyʾ olmaz ve onu ona īsāl eden vech üzerine cemīʿ-i mālını sarf ve istiʿmāl eder ki başka şeyde mālını istiʿmāl etmez. Ve gazab ve şehveti cümle-i müsahharāttan olup Zāt-ı Zü'l-Celāl'e onu īsāl eden vech üzere istiʿmāl edip dīger veche onları istiʿmāl etmez ve o dahi şerʿ ve ʿaklın mīzānıyla mevzūn olmaklığla olur ve ondan sonra onunla şād ve mesrūr olup ona müstelezz olur.

[ولا ينبغي أن يستبعد مصير الصلاة إلى حد تصير هي قرة العين ومصير العبادات لذيذة فإن العادة تقتضي في النفس عجائب أغرب من ذلك فإنا قد نرى الملوك والمنعمين في أحزان دائمة ونرى المقامر المفلس قد يغلب عليه من الفرح واللذة بقماره وما هو فيه ما يستثقل معه فرح الناس بغير قمار مع أن القمار ربما سلبه ماله وخرب بيته وتركه مفلسا ومع ذلك فهو يحبه ويلتذ به وذلك لطول إلفه له وصرف نفسه إليه مدة وكذلك اللاعب بالحمام قد يقف طول النهار في حر الشمس قائما على رجليه وهو لا يحس بألمها لفرحه بالطيور وحركاتها وطيرانها وتحليقها في جو السماء بل نرى الفاجر العيار يفتخر بما يلقاه من الضرب والقطع والصبر على السياط وعلى أن يتقدم به للصلب وهو مع ذلك متبجح بنفسه وبقوته بالصبر على ذلك حتى يرى ذلك فخراً لنفسه ويقطع الواحد منهم إرباً إربا على أن يقر بما تعاطاه أو تعاطاه غيره فيصر على الإنكار ولا يبالي بالعقوبات فرحاً بما يعتقده كمالاً وشجاعة [94] ورجولية فقد صارت أحواله مع ما فيها من النكال قرة عينه وسبب افتخاره بل لا حالة أخس وأقبح من حال المخنث في تشبهه بالإناث في نتف الشعر ووشم الوجه ومخالطة النساء فترى المخنث في فرح بحاله وافتخار بكماله في تخنثه يتباهى به مع المخنثين حتى يجري بين الحجامين والكناسين التفاخر والمباهاة كما يجري بين الملوك والعلماء فكل ذلك نتيجة العادة والمواظبة على نمط واحد على الدوام مدة مديدة ومشاهدة ذلك في المخالطين والمعارف فإذا كانت النفس بالعادة تستلذ الباطل وتميل إليه وإلى القبائح فكيف لا تستلذ الحق لو ردت إليه مدة والتزمت المواظبة عليه]

Ve namāz bir hadde varıp musallīye kurre-i ʿayn olmaklığı müstebʿad olmamak gerektir ki devām ve muvāzabet ile ʿibādet lezīz olmaklığı baʿīd değildir, gerektir ki ādem onu baʿīd görmeye, zīrā ʿādet-i nefste bundan aʿceb bir garāibe iktizā eder ki biz mülūk ve zengīn ve mü-

tenaᶜᶜim kimseleri ahzān-ı dāimede görüyoruz ve kumārbāz müflisleri meserret ve efrāhta görürüz ki kumārbāzlık ferahı ve lezzeti ona gālib gelmiş ki kumārsız olan efrāh-ı nās üzerine onun sevinci daha ziyāde sakīl ve ağır gelmiştir, maᶜa-ennehu olur ki o kumārbāzlığı onun mālını selb edip hānesini harāb etmiş ve onu tehī-dest ve müflis bırakmış ve bununla berāber onu sever de onunla mütelezziz olur. Ve bunun sebebi tūl-i iʾtilāfıdır ki bir müddet-i medīdede nefsini şol kumārbazlığa sarf etmiştir ve bu devām ve muvāzabet ile onu sevip ondan mütelezziz olur velev ki selb-i emvāline ve iflās ve hāne harāblığına sebeb olmuştur ve kezālik güvercin kuşlarıyla oynayan kuşbāzın hāli dahi böyledir ki tūl-i nehārında güneşin sıcaklığında ayakları üzere durup kuşlara seyr eder ve kuşların harekāt ve tayerānıyla cevv-i semāda tahlīklerinin seyr ve temāşāsı sevincinden sıcaklıkta ayak üzere müddet-i medīdede kāim durmaktan vücūduna hāsıl olan ezā ve ᶜanā ve rencişin elemini hiss etmez, belki fācir-i ᶜayyārın vücūduna isābet eden darb ve katᶜ ve ona darb olunan değneğin acılığına sabr edip hattā onu salb ve iᶜdāma götürdüklerinde bu renc ve cefāya vākiᶜ olan ıstıbārıyla nefsinde izhār-ı kuvvetle tebecbüc gösterip kendi nefsine o efᶜāli fahr görür ve pāre pāre vücūdu kesilip işlediğini mukırr olmaz, belki dīgerinin işlediğine mukırr olmaz ve ᶜukābāt-ı vākıᶜaya ᶜadem-i mübālāt ile inkāra musırr olup yiğitlik ve şecāᶜat ve kemāl iᶜtikād ettiği ahvāl ile şādān ve ferhān olduğunu görürüz. İşte o ᶜayyār-ı bed-etvār aᶜmāl-i fısk u fücūru içinde gördüğü ᶜazāb ve nekāl ile maᶜan onun kurre-i ᶜayn ve sebeb-i tebāhī vü iftihārı olmuştur, belki muhannesin netf-i şaᶜr ve veşm-i vech ve muhālata-i zenān ile nisāya teşebbühü hālinden dünyāda ahass ve akbah bir hāl yok iken muhannesi dahi kendi bu alçaklık ve rezālet ve rüsvāylık hālinde onu ferah ve şādumānīde görürsün ve muhanneslerle tahannüsünde olan kemāliyle onu mütebāhī ve müftehir görürsün hattā haccām ve kennās hazeleleri beyninde efᶜāl-i dūniyye vü hakīriyyeleriyle iftihār ve tebāhī cārī olur, nitekim mülūk ve ᶜulemā beyninde efᶜāl-i fazīlet ü şerīfe ile cārī olan iftihār ve mübāhāt gibi. Ve bu ahvāl ve şüʾūnun kāffesi ᶜādetin netīcesidir ve müddet-i medīdede nemat-ı vāhid üzere devām ve muvāzabet ve muhālata ve maᶜāriflerinde bu hālātın rüʾyet

ve müşāhedeleri eseridir. Ve ber-minvāl-i meşrūh çün ʿādet ile efʿāl-i bātıla vü rediyye lezzetli olup nefs-i beşer o kabāyıha meyl eder, efʿāl-i hasene ve aʿmāl-i hakk üzere muvāzabet ve devām ve ona tereddüd ve iltizām ve üzerine muvāzabet ve ikdām etmekle nice lezzetli olmaz ve nice nefs-i beşer ona meyl etmez, elbette bi-hükmi'l-ʿādet o dahi insāna kurre-i ʿayn ve lezzetli olur.

[بل ميل النفس إلى هذه الأمور الشنيعة خارج عن الطبع يضاهي الميل إلى أكل الطين فقد يغلب على بعض الناس ذلك بالعادة فأما ميله إلى الحكمة وحب الله تعالى ومعرفته إلى الطعام والشراب فإنه مقتضى طبع القلب فإنه أمر رباني وميله إلى مقتضيات الشهوات غريب من ذاته وعارض على طبعه وإنما غذاء القلب الحكمة والمعرفة وحب الله عز وجل ولكن انصرف عن مقتضى طبعه لمرض قد حل به كما قد يحل المرض بالمعدة فلا تشتهي الطعام والشراب وهما سببان لحياتها فكل قلب مال إلى حب شيء سوى الله تعالى فلا ينفك عن مرض بقدر ميله إلا إذا كان أحب ذلك الشيء لكونه معينا له على حب الله تعالى وعلى دينه فعند ذلك لا يدل ذلك على المرض فإذن قد عرفت بهذا قطعا أن هذه الأخلاق الجميلة يمكن اكتسابها بالرياضة وهي تكلف الأفعال الصادرة عنها ابتداء لتصير طبعاً انتهاء]

Belki işbu umūr-ı şenīʿaya nefsin meyli tabʿın hāricidir, çamur yemeğe meyl etmeklik gibidir ki baʿzu'n-nās üzerine bu hūy galebe edip çamur yemeğe meyl eder ve hikmet ve hubbullāha nefsin meyli ve maʿrifet ve ʿibādetine şegaf ve muhabbeti tabʿı olup taʿām ve şarāba meyli gibidir, çünkü emr-i rabbānīdir ve kalbin tabʿı bi-hasebi'l-hilkat ve'l-fıtrat onu iktizā eder ve kalbin şehevātın mukteziyātına olan meyli min-zātihi garīb olup tabʿa ʿārızdır, kalbin gıdāsı ancak hikmet ve maʿrifet ve hubbullāhtır. Ve çün bundan şehevātın mukteziyātına meyl eder, içinde hulūl eden hastalık ile tabʿın iktizāsından munsarif olmuştur, nitekim miʿdede bir hastalık hulūl ederse taʿāmı ve şarābı iştihā etmez olur ve taʿām ve şarāb ise miʿdenin sebeb-i hayātıdırlar, kaldı ki her bir kalb ki mā-sivallāh bir nesnenin hubbuna meyl eder, kalb bir marazdan meyli mikdārınca hālī ve münfekk olmaz meger ki o sevdiği şeyʾ hubbullāh üzerine ve dīni üzerine ona iʿāne etmek sebebi ile onu sevip muhabbet etmiş ola ki o hālde o muhabbet bir maraz ve hastalık üzerine

delālet etmez. Artık bu taᶜrīf ve temsīl ve beyān ile sen katᶜan bilip anladın ki işbu ahlāk-ı cemīle rizāyetle iktisābları mümkindir. Ve riyāzet odur ki ondan sādır olan efᶜāl-i cemīleye ibtidāen tekellüf etmektir tā ki intihāen o efᶜāl-i cemīle ona tabᶜ ve hūy ve huluk ola.

[وهذا من عجيب العلاقة بين القلب والجوارح أعني النفس والبدن فإن كل صفة تظهر في القلب يفيض أثرها على الجوارح حتى لا تتحرك إلا على وفقها لا محالة وكل فعل يجري على الجوارح فإنه قد يرتفع منه أثر إلى القلب والأمر فيه دور ويعرف ذلك بمثال وهو أن من أراد أن يصير الحذق في الكتابة له صفة نفسية حتى يصير كاتباً بالطبع فلا طريق له إلا أن يتعاطى بجارحة اليد ما يتعاطاه الكاتب الحاذق [95] ويواظب عليه مدة طويلة يحاكي الخط الحسن فإن فعل الكاتب هو الخط الحسن فيتشبه بالكاتب تكلفاً ثم لا يزال يواظب عليه حتى يصير صفة راسخة في نفسه فيصدر منه في الآخر الخط الحسن طبعاً كما كان يصدر منه في الابتداء تكلفاً فكان الخط الحسن هو الذي جعل خطه حسناً ولكن الأول بتكلف إلا أنه ارتفع منه أثر إلى القلب ثم انخفض من القلب إلى الجارحة فصار يكتب الخط الحسن بالطبع وكذلك من أراد أن يصير فقيه النفس فلا طريق له إلا أن يتعاطى أفعال الفقهاء وهو التكرار للفقه حتى تنعطف منه على قلبه صفة الفقه فيصير فقيه النفس وكذلك من أراد أن يصير سخياً عفيف النفس حليماً متواضعاً فيلزمه أن يتعاطى أفعال هؤلاء تكلفاً حتى يصير ذلك طبعاً له فلا علاج له إلا ذلك]

Ve bu sūretle tabᶜ oluşu kalb ile cevārih beyninde olan ᶜalākanın ᶜacībindendir yaᶜnī nefs ile beden beyninde olan ᶜalākanın ᶜacāibindendir, zīrā kalbde zuhūr eden her bir sıfatın eseri lābüdd cevārih üzerine müstefīz olur hattā onun vefkınca cevārih hareket eder ki onun hilāfında hareket etmez. Ve her bir fiᶜl ki cevārih üzerine cārī olur, o dahi lā-mahāle elbette onun bir eseri kalbe mürtefiᶜ olur ve emr bunda devrdir ki kalbde zuhūr eden sıfatın eseri cevārihe lābüdd zuhūr eder ve cevārih üzerine cereyān eden efᶜālin bir eseri lā-mahāle kalbe mürtefiᶜ olur, kāᶜide-i devr ü teselsül gibidir. Ve bu bir misāl ile bilinir, şöyle ki kim ki kitābette hazākat ona bir sıfat-ı nefsiyye olmak isterse yaᶜnī kātib bi't-tabᶜ olmak isterse kātibin el ile teᶜātī ettiği kitābeti muᶜātāt etmekten gayrı onun bir tarīki olmaz ki kātib kendi cārihası yaᶜnī el ile kitābeti teᶜātī ettiği gibi o dahi muᶜātāt edip ve uzun bir müddette o kātib-i hāzı-

kın hüsn-i hattı gibi yazıda muhākāta çalışıp devām ve muvāzabet eder, zīrā kātib-i hāzıkın fiᶜli hatt-ı hasendir, kendisi dahi tekellüfen o kātibe teşebbüh ve yazısını onun yazısına benzetmeğe saᶜy edip ona nefsinde sıfat-ı rāsiha oluncaya dek muvāzabe etmekten zāil olmazsa fi'l-āhir tabᶜan hatt-ı hasen sādır olur, nitekim ibtidāen tekellüfle sādır olurdu. İşte o hatt-ı hasen onun hattını güzel etti velākin ibtidāda tekellüfle idi sonra ondan kalbe bir eser mürtefiᶜ oldu ve ondan sonra kalbden cāri-haya inip münhafiz oldu ve onunla tabᶜan meleke olup ki hatt-ı hasen ile yazı yazmakta oldu. Ve kezālik kim ki fakīhü'n-nefs olmak isterse onun dahi efᶜāl-i fukahāyı teᶜātī etmekten gayrı onun dīger bir tarīki yoktur ki dāimā fıkhı tekrār eder tā ki ondan kalbine sıfat-ı fıkh münᶜa-tıf ola ve ve onunla fakīh olur. Ve hākezā kim ki sehī ve ᶜafīfü'n-nefs ve halīm ve mütevāziᶜ olmak isterse ona lāzımdır ki bunların efᶜālini tekellüfen teᶜātī ede tā ki bu ahlāk ona tabᶜ ola, bundan gayrı ona bir ᶜilāc yoktur yaᶜnī sehī ve ᶜafīf ve halīm ve mütevāziᶜin efᶜāllerini teᶜātī etmekten başka ona dīger bir çāre ve tedbīr yoktur.

[وكما أن طالب فقه النفس لا ييأس من نيل هذه الرتبة بتعطيل ليلة ولا ينالها بتكرار ليلة فكذلك طالب تزكية النفس وتكميلها وتحليتها بالأعمال الحسنة لا ينالها بعبادة يوم ولا يحرم عنها بعصيان يوم وهو معنى قولنا أن الكبيرة الواحدة لا توجب الشقاء المؤبد ولكن العطلة في يوم واحد تدعو إلى مثلها ثم تتداعى قليلاً قليلاً حتى تأنس النفس بالكسل وتهجر التحصيل رأساً فيفوتها فضيلة الفقه وكذلك صغائر المعاصي يجر بعضها إلى بعض حتى يفوت أصل السعادة بهدم أصل الإيمان عند الخاتمة وكما أن تكرار ليلة لا يحس تأثيره في فقه النفس بل يظهر فقه النفس شيئاً فشيئاً على التدريج مثل نمو البدن وارتفاع القامة فكذلك الطاعة الواحدة لا يحس تأثيرها في تزكية النفس وتطهيرها في الحال ولكن لا ينبغي أن يستهان بقليل الطاعة فإن الجملة الكثيرة منها مؤثرة وإنما اجتمعت الجملة من الآحاد فلكل واحد منها تأثير فما من طاعة إلا ولها أثر وإن خفي فله ثواب لا محالة فإن الثواب بإزاء الأثر وكذلك المعصية]

Ve fıkhü'n-nefse tālib olan kimse bir gecenin taᶜtīli ile bu rütbenin neylinden yaᶜnī fakīhü'n-nefs olmaktan meʾyūs ve bir gecede tekrār et-mekle bu rütbeye nāil olmadığı gibi aᶜmāl-i hasene ile nefsin tezkiye

ve tekmīl ve tahliyesini isteyen kimsenin dahi bir günlük ᶜibādetiyle bu fezāile nāil olamaz ve bir günlük ᶜisyānı ile onlardan mahrūm olamaz ki kebīre-i vāhide şekā-i müᵓebbede mūcib olmaz dediğimizin maᶜnāsıdır. Velākin bir günün taᶜtīli dīger günün taᶜtīline mütedāᶜī olur ve azar azar taᶜtīle mütedāᶜī olmasıyla nefsi kesele ülfet ve istīnās eder sonra reᵓsen tahsīli hecr eder ve o vakt fazīlet-i fıkha geçip fāit olur. İşte sagāir-i meᶜāsī dahi böyledir ki baᶜzısı baᶜzısını çekip tā ki ᶜinde'l-hātime asl-ı īmān hedmiyle asl-ı saᶜādet geçer ve bir gecenin tekrārı için fıkha nefste bir teᵓsīri hiss olunmadığı gibi ve fıkh-ı nefs tedrīcen ve şeyᵓen fe-şeyᵓ zāhir ve nümüvv-i beden ve irtifāᶜ-ı kāmet gibi hāsıl olageldiği gibi tāᶜat-ı vāhidenin tezkiye-i nefs ve tathīrinde fi'l-hāl teᵓsīri hiss olunmaz. Velākin tāᶜat-ı kalīleye istihāne etmemek gerektir ki azar azar bilikip hāsıl olan cümle müᵓessiredir ve cümle-i müᵓessire ancak o āhād ve efrāddan bilikip müctemiᶜ olur ki mesel-i meşhūrdur, damla damla göl olur ve her bir tāᶜat-ı kalīlenin birer teᵓsīrciği vardır ki esersiz bir tāᶜat yoktur, az çok velev ki hafī nihān ola elbette onun bir sevābı vardır, yaᶜnī lā-mahāle elbette eserin mukābilesinde bir ecr ve sevāb vardır ve maᶜsiyet dahi böyledir.

[وكم من فقيه يستهين بتعطيل يوم وليلة وهكذا على التوالي يسوف نفسه يوماً فيوماً إلى أن يخرج طبعه عن قبول الفقه فكذا من يستهين صغائر المعاصي ويسوف نفسه بالتوبة على التوالي إلى أن يختطفه الموت بغتة أو تتراكم ظلمة الذنوب على قلبه وتتعذر عليه التوبة إذ القليل يدعو إلى الكثير فيصير القلب مقيداً بسلاسل شهوات لا يمكن تخليصه من مخالبها وهو المعنى بانسداد باب التوبة وهو المراد بقوله تعالى ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ الآية ولذلك قال رضي الله تعالى عنه إن الإيمان ليبدو في القلب نكتة بيضاء كلما ازداد الإيمان ازداد ذلك البياض فإذا استكمل العبد الإيمان أبيض القلب كله وإن النفاق ليبدو في القلب نكتة سوداء كلما ازداد النفاق ازداد ذلك السواد فإذا استكمل النفاق أسود القلب كله فإذا عرفت أن الأخلاق الحسنة تارة تكون بالطبع والفطرة وتارة تكون باعتياد الأفعال الجميلة وتارة بمشاهدة أرباب الفعال الجميلة ومصاحبتهم وهم قرناء الخير وإخوان الصلاح إذ الطبع يسرق من الطبع الشر والخير جميعا فمن تظاهرت في حقه الجهات الثلاثة حتى صار ذا [96] فضيلة

طبعا واعتيادا وتعلما فهو في غاية الفضيلة ومن كان رذلا بالطبع واتفق له قرناء السوء فتعلم منهم وتيسرت له أسباب الشر حتى اعتادها فهو في غاية البعد من الله عز وجل وبين الرتبتين من اختلفت فيه من هذه الجهات ولكل درجة في القرب والبعد بحسب ما تقتضيه صورته وحالته فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره وما ظلمهم الله ولكن كانوا أنفسهم يظلمون]

Ve nice fakīh vardır ki bir gün ve bir geceliğin taᶜtīline istihāne edip ona kolay ve lā-şey görünür ve hākezā ᶜale't-tevālī kendi nefsini tekrār-ı fıkh için bu gün olmazsa yarın tekrār ederim diyerek günden güne taᶜlīk ve tesvīf eder tā ki kendi tabᶜını fıkhın kabūlünden ihrāc eder ve fıkhtan mahrūm ve hāib ve hāsir kalır. İşte sagāir-i meᶜāsīye istihāne eden kimse dahi böylecedir ki ᶜale't-tevālī ölüm onu kapıp götürünceye değin tevbeyi tesvīf eder, bu gün tevbe etmedim ise yarın veyā öbür gün veyāhūd gelecek hafta veyā gelecek māh ve senede tevbe ederim diyerek tevbesinin günden güne ve vaktten vakte taᶜlīk ve teʾhīr eder ve ᶜale'l-gaflet ölüm pençesine giriftār olup tevbesiz gider veyāhūd azar azar zünübū ve meᶜāsī karanlılığı kalbine terāküm edip kaplar ve ona tevbe etmek müteᶜazzir olur, çünkü kalīli kesīre daᶜvet eder ve o hālde kalb selāsil-i şehevāt ile mukayyed ve bağlı olur ki baᶜde-mā pençe-i meᶜāsīden tahlīsi gayr-i mümkin olur ve bāb-ı tevbe insidādının maᶜnāsı odur. ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[236] āyetinin nass-ı celīlinden murād buyurulan maᶜnā budur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Yāsīn'in sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz onların önlerine tūl-i emeli ve artlarına geçmiş günāhlarından gafleti sedd ve gözlerini bend ettik ki delāil-i kudreti ve rāh-ı hidāyeti göremezler." Denildi ki bu iki āyet-i kerīmenin Benū Mahzūm hakkında nāzil oldu ki Ebū Cehl: "Eger peygamberi namāzda görürsem başını kırayım!" diye yemīn etti. Bir gün eline bir taş alıp peygamber ᶜaleyhi's-selām namāzda iken varıp elindeki taşı vurmak için yukarı kaldırdıkta taş eline yapışıp eli boynunda kaldı. O hāl üzere ashābına varıp mā-cerāyı nakl ve onlar onu gördüklerinden sonra taş elinden düştü. Bir Mahzūmī o taşı

---

236 "Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler." Yāsīn, 36/9.

alıp ben bununla onu katl ederim diye o Hazret-i ᶜAleyhi's-selām'a yakın vardıkta aᶜmā oldu. İntehā. Ve onun için Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Īmān kalbde bir nükte-i beyzā olarak zuhūr eder ve īmān müzdād oldukça o beyāz dahi müzdād olur vaktā ki ᶜabd īmānı istikmāl eder kalb dahi kāffesi beyāz olur. Ve nifāk dahi kalbde bir nükte-i sevdā olarak zuhūr eder ve nifāk müzdād oldukça o sevād ve karalık müzdād olur vaktā ki ᶜabd nifākı istikmāl eder kalb dahi kāmilen kara ve siyāh olur." Kaldı ki işbu beyān ve taᶜrīften senin maᶜlūmun oldu ki ahlāk-ı hasene gāh tabᶜ ve fıtratla olur ve gāh efᶜāl-i cemīlenin iᶜtiyād ve müᵓālefetiyle olur ve gāh efᶜāl-i cemīle erbābının müşāhede ve musābahetleriyle olur ki kurenā-i hayr ve ihvān-ı salāh onlardır, çünkü musāhabette hayr olsun şerr olsun tabᶜ tabᶜdan hūyu sirkat eder. Ve kim ki onun hakkında işbu cihāt-ı selāse tezāhür edip tabᶜan ve iᶜtiyāden ve taᶜallümen fazīletli olursa o kimse fazlın gāyesindedir ve o ki tabᶜan rezīl olup kurenā-i sūᵓ ile müttefik olmuş ve onlardan efᶜāl-i kabīhayı öğrenip esbāb-ı şerr ona müteyessir olmuş tā ki bed-hūyluk ona ᶜādet olmuş, artık o kimse dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'den buᶜdun gāyesinde. Ve şol iki rütbenin beyninde kim ki hakkında bu cihāt-ı muhtelif olduysa artık kurb ve buᶜdde sıfat ve hāli iktizāsına göre herkesin bir derecesi vardır. Kim ki zerre mikdārı hayr işlemiş ise onu görür ve zerre ağırınca şerr işlemiş olsa o dahi onu görür. Bu āyetlere işārettir ki sūre-i Zilzāl'in sekizinci ve dokuzuncu āyetlerine telmīh vardır. Denildi ki müᵓmin ve kāfirden herkes kıyāmette dünyāda işlediğini görür. Müᵓminin şerri ᶜafv olunup hayrına sevāb verilir; kāfirin hayrı redd olunup şerri için ᶜikāb olunur. Ve dahi mervīdir ki bu iki āyet-i kerīme iki recül hakkında nāzil olmuştur, onun birisi bir hurma ve ceviz gibi az şeyᵓ tasadduk etmeyip bunun sevābından ne olacak verince, bizim ragbet ve muhabbet ettiğimiz çokça şeyᵓ vermeli der idi ve öbür recül günāh-ı sagāirden tahāşī etmeyip Allāhu taᶜālā vaᶜīdini günāh-ı kebāir hakkında buyurmuştur der idi. Bu āyeteyn ile işāret vardır ki hayrın kalīline ragbet eyle ki ᶜindallāh recā ile kesīr ola ve günāhın sagīrinden hazer eyle ısrār ile kebīr olmaya. Mā-hasal Allāhu taᶜālā hazretleri onlara zulm etmedi velākin kendi nefslerine onlar zulm ederlerdi.

Beyānu Tafsīli't-Tarīki İlā Tehzībi'l-Ahlākı

[بيان تفصيل الطريق إلى تهذيب الأخلاق]

[قد عرفت من قبل أن الاعتدال في الأخلاق هو صحة النفس والميل عن الاعتدال سقم ومرض فيها كما أن الاعتدال في مزاج البدن هو صحة له والميل عن الاعتدال مرض فيه فلنتخذ البدن مثالا فنقول مثال النفس في علاجها بمحو الرذائل والأخلاق الرديئة عنها وجلب الفضائل والأخلاق الجميلة إليها مثال البدن في علاجه بمحو العلل عنه وكسب الصحة له وجلبها إليه]

Ve tehzīb-i ahlāka tafsīl-i tarīkin beyānı ise o dahi işte şu mebhastır. Şöyle ki taᶜrīf-i mütekaddimden anlamışsın ki ahlākta iᶜtidāl ancak sıhhat-i nefstir ve iᶜtidālden meyl ve ᶜudūl etmek sekam ve maraz olup nefste bir ᶜillet ve hastalıktır, nitekim mizāc-ı bedende iᶜtidāl onun sıhhatidir ve iᶜtidālden meyl ve ᶜudūl onda bir maraz ve hastalıktır. Artık biz bedeni misāl ittihāz edelim, diyelim ki nefsten ahlāk-ı redīᵓenin izālesi ve mahv-i rezāil ile muᶜālecesi ve ona fezāil ve ahlāk-ı cemīlenin celb ve istihsāli emrinde misāl-i beden gibidir ki ᶜilācında ondan mahv-i ᶜilel ü eskām ile tīmār olunup o emrāzın izālesiyle ona sıhhat ve ᶜāfiyet celb olunur ki müdāvātı odur. [97]

[وكما أن الغالب على أصل المزاج الاعتدال وإنما تعتري المعدة المضرة بعوارض الأغذية والأهوية والأحوال فكذلك كل مولود يولد معتدلا صحيح الفطرة وإنما أبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه أي بالاعتياد والتعليم تكتسب الرذائل وكما أن البدن في الابتداء لا يخلق كاملا وإنما يكمل ويقوى بالنشو والتربية بالغذاء فكذلك النفس تخلق ناقصة قابلة للكمال وإنما تكمل بالتربية وتهذيب الأخلاق والتغذية بالعلم وكما أن البدن إن كان صحيحا فشأن الطبيب تمهيد القانون الحافظ للصحة وإن كان مريضا فشأنه جلب الصحة إليه فكذلك النفس منك إن كانت زكية طاهرة مهذبة فينبغي أن تسعى لحفظها وجلب مزيد قوة إليها واكتساب زيادة صفائها وإن كانت عديمة الكمال والصفاء فينبغي أن تسعى لجلب ذلك إليها وكما أن العلة المغيرة لاعتدال البدن الموجبة المرض لا تعالج إلا بضدها فإن كانت من حرارة فبالبرودة وإن كانت من برودة فبالحرارة فكذلك الرذيلة التي هي مرض القلب علاجها بضدها فيعالج مرض الجهل بالتعلم ومرض البخل بالتسخي ومرض الكبر

بالتواضع ومرض الشره بالكف عن المشتهى تكلفا وكما أنه لا بد من الاحتمال لمرارة الدواء وشدة الصبر عن المشتهيات لعلاج الأبدان المريضة فكذلك لا بد من احتمال مرارة المجاهدة والصبر لمداواة مرض القلب بل أولى فإن مرض البدن يخلص منه بالموت ومرض القلب والعياذ بالله تعالى مرض يدوم بعد الموت أبد الآباد وكما أن كل مبرد لا يصلح لعلة سببها الحرارة إلا إذا كان على حد مخصوص ويختلف ذلك بالشدة والضعف والدوام وعدمه وبالكثرة والقلة ولا بد له من معيار يعرف به مقدار النافع منه فإنه إن لم يحفظ معياره زاد الفساد فكذلك النقائض التي تعالج بها الأخلاق لا بد لها من معيار وكما أن معيار الدواء مأخوذ من معيار العلة حتى إن الطبيب لا يعالج ما لم يعرف أن العلة من حرارة أو برودة فإن كانت من حرارة فيعرف درجتها أهي ضعيفة أم قوية فإذا عرف ذلك التفت إلى أحوال البدن وأحوال الزمان وصناعة المريض وسنه وسائر أحواله ثم يعالج بحسبها فكذلك الشيخ المتبوع الذي يطبب نفوس المريدين ويعالج قلوب المسترشدين ينبغي أن لا يهجم عليهم بالرياضة والتكاليف في فن مخصوص وفي طريق مخصوص ما لم يعرف أخلاقهم وأمراضهم]

Ve nitekim fiᶜl-gālib asl-ı mizāc iᶜtidāl olup ve ᶜavārız-ı agziye vü ehviye ve ahvāl ile miᶜdeye mazarrat ᶜārız ve muᶜterī olur. Kezālik her bir mevlūd ki vilādet eder, muᶜtedil ve sahīhü'l-fıtra olarak doğup vilādet eyler sonra onun ebeveyni onu yahūdī ve veyāhūd nasrānī veyāhūd mecūsī eylerler yaᶜnī iᶜtiyād ve taᶜlīm ile rezāil iktisāb olunur ve nitekim ibtidāda beden kāmil olarak halk olmaz ve kemāl ve kuvveti ancak neşv ve terbiye-i gıdā ile olur, kezālik nefs dahi kemāle kābiliyyetli eksik ve nākıs olarak halk olunur sonra ᶜilmin gıdāsıyla terbiye ve tehzīb-i ahlāk ile kāmil olur. Ve beden sahīh olduğu hālde tabībin şeᵓni sıhhate hāfız olan kānūnun temhīdi ve hasta olduğu hālde ona sıhhatin celbi olduğu gibi, kezālik nefs senden zekiyye ve tāhire ve mühezzebe olursa onun hıfzına ve ona mezīd-i kuvvet celbine ve izdiyād-ı safāsının iktisābına saᶜy etmekliğin gerektir ve eger ᶜadīmetü'l-kemāl ve's-safā ise gerektir ki ona kemāl ve safānın celbine saᶜy edesin ve maraza mūcib ve iᶜtidāl-i bedene mugayyir olan ᶜillet azdādıyla muᶜācele olup ki ᶜillet harāretten olursa bürūdet ile muᶜālece olunur ve bürūdetten olursa harāret ile muᶜālece olunur, işte onun gibi ᶜilel-i nefs dahi azdādıyla muᶜālece olu-

nur, yaᶜnī maraz-ı kalb olan rezāletin ᶜilācı dahi onun zıddı ile olur ki maraz-ı cehl ü nādānī taᶜallüm ve maraz-ı buhl u hissetī sehā ve kerem ve maraz-ı kibr ü ᶜanāniyyet tevāzūᶜ ve ser-fürūluk ve maraz-ı şereh keff ve ᶜiffet ve müştehādan tekellüfen ferāgat ile muᶜālece olunur ve nitekim marīz-i ten dermānın acılığına ve müştehiyātın üzerine sabr etmek şiddetine mütehammil olur yaᶜnī ebdān-ı marīzanın ᶜilācı için acı devā ve dermānın acılığına ve müştehāların terk ve üzerine sabr eylemek şiddetine marīz-i ten olan kimse nice mütehammil olur ise maraz-ı kalbin müdāvāt ve muᶜālecesi için merāret-i mücāhede ve sabra tahammül etmek dahi lāzım gelir, belki bi-tarīki'l-evlā ona lāzım ve mütehattem olur, zīrā maraz-ı bedenden ölüm ile halās bulur ve kalbin hastalığı ve'l-ᶜıyāzu billāhi taᶜālā min zālike baᶜde'l-mevt ebede'l-ābād dāim ve bākīdir. Ve nitekim her bir berd harāretten mütevellid olan ᶜillete yaramaz meger ki ᶜillet bir hadd-i mahsūsta ola ve şiddet ve zaᶜf ve devām ve ᶜademi ve kesret ve kıllet ile ihtilāf olunur ve onunla mikdār-ı nāfiᶜ bilinecek bir miᶜyāra muztarr ve muhtāc olur ki miᶜyārı hıfz olunmazsa fesādı müzdād olur. Onun gibi ahlāk-ı kalbiyyeden nekāyizi ile muᶜālece olunan ahlāka dahi bir miᶜyār lāzımdır, çünkü miᶜyārını bilmeksizin her bir ᶜillet zıddıyla muᶜālece olmaz, nitekim her bir berd miᶜyārını bilmeden harāretten mütevellid olan hastalık muᶜālecesine yaramaz. Miᶜyār-ı devā miᶜyār-ı ᶜilletten meʾhūzdur hattā tabīb ᶜilleti harāret veyā bürūdetten mütevellid olduğunu bilmedikçe ve harāretten olur ise onun derecesini yaᶜnī zaᶜf ve kuvvetini bilmedikçe muᶜālece etmez ve çün onu bilir ahvāl-i beden ve ahvāl-i zamān ve sınāᶜat-ı marīz ve ᶜömrü ve ahvāl-i sāiresine iltifāt edip buraları dahi anlamadıkça kezālik onun muᶜālecesine bakmaz. Ve çün bu ahvāl ve derecātı bilir, onun īcābātına göre ve derecesi hasebiyle muᶜāleceye kıyām eder. Nüfūsun tabībi olan şeyh-i metbūᶜ ve pīr-i mürşid dahi mürīdin ᶜilletini o vechle bilip anladıktan ve miᶜyār-ı ᶜilācı ᶜilletten ahz ettikten sonra her bir mürīdin ᶜilletine göre ve derecesi hasebiyle tīmār edip mukteziyātına nazaran kulūb-ı müsterşidīni muᶜālece etmelidir. Ve bir fenn-i mahsūs ve tarīk-i mahsūsta ahlāk ve emrāzlarını bilmeden onlara riyāzet ve tekālīf ile hücūm etmemek gerektir yaᶜnī tabīb-i kulūb olan ᶜārifān bi't-tedrīc her

bir mürīdin ihtiyāc ve ᶜilletine göre başka başka olarak mürīdānı terbiye ve tīmār edeler, zīrā siyāk-ı vāhid üzere siyyān olarak onların muᶜālecelerine hücūm edecek olur ise baᶜzılarına ızrār eder, çünkü tabāyiᶜ-i beşeriyye muhtelif olup bir siyākta [98] değillerdir.

[وكما أن الطبيب لو عالج جميع المرضى بعلاج واحد لقتل أكثرهم فكذلك الشيخ لو أشار على المريدين بنمط واحد من الرياضة أهلكهم وأمات قلوبهم بل ينبغي أن ينظر في مرض المريد وفي حاله وسنه ومزاجه وما تحتمله بنيته من الرياضة ويبني على ذلك رياضته فإن كان المريد مبتدئاً جاهلاً بحدود الشرع فيعلمه أولاً الطهارة والصلاة وظواهر العبادات وإن كان مشغولاً بمال حرام أو مقارفاً لمعصية فيأمره أولاً بتركها فإذا تزين ظاهره بالعبادات وطهر عن المعاصي الظاهرة جوارحه نظر بقرائن الأحوال إلى باطنه ليتفطن لأخلاقه وأمراض قلبه فإن رأى معه مالاً فاضلاً عن قدر ضرورته أخذه منه وصرفه إلى الخيرات وفرغ قلبه منه حتى لا يلتفت إليه وإن رأى الرعونة والكبر وعزة النفس غالبة عليه فيأمره أن يخرج إلى الأسواق للكدية والسؤال فإن عزة النفس والرياسة لا تنكسر إلا بالذل ولا ذل أعظم من ذل السؤال فيكلفه المواظبة على ذلك مدة حتى ينكسر كبره وعز نفسه فإن الكبر من الأمراض المهلكة وكذلك الرعونة وإن رأى الغالب عليه النظافة في البدن والثياب ورأى قلبه مائلاً إلى ذلك فرحاً به ملتفتاً إليه استخدمه في تعهد بيت الخلاء والماء وتنظيفه وكنس المواضع القذرة وملازمة المطبخ ومواضع الدخان حتى تتشوش عليه رعونته في النظافة فإن الذين ينظفون ثيابهم ويزينونها ويطلبون المرقعات النظيفة والسجادات الملونة لا فرق بينهم وبين العروس التي تزين نفسها طول النهار فلا فرق بين أن يعبد الإنسان نفسه أو يعبد صنماً فمهما عبد غير الله تعالى فقد حجب عن الله ومن راعى في ثوبه شيئاً سوى كونه حلالاً وطاهراً مراعاة يلتفت إليها قلبه فهو مشغول بنفسه]

Nitekim tabīb cemīᶜ-i merzāyı yalnız bir ᶜilāc-ı vāhid ile müdāvāt ettikte ekserlerini öldürüp ihlāk eder, kezālik şeyh-i mürebbī dahi kāffe-i mürīdān üzerine riyāzetten yalnız bir nemat-ı vāhid ile işāret eylerse onları ihlāk edip kalblerini imāte eder, belki şeyh-i mürşide vācib ve mefrūz odur ki mürīdin maraz ve hastalığına ve onun hāl ve sinn ve mizācına ve riyāzetten bünyesi mütehammil bulunduğu mikdāra bakıp ona göre o mürīdin riyāzetini binā ede ki mürīd hudūd-ı şerᶜe cāhil ve

mübtedī ise evvelā ona tahāret ve namāzı ve ᶜibādāt-ı zāhireyi taᶜlīm ede ve bir māl-ı harām veyā iktirāf-ı meᶜāsī ile meşgūl ise ibtidāda onların terkiyle ona emr eyleye ve vaktā ki onun zāhiri ᶜibādāt ile bezelenip zīnetlendiyse ve meᶜāsī-i zāhireden cevārihi tāhir olup pāk olduysa ahlāk ve emrāz-ı kalbine tefattun etmek için karāyin-i ahvāl ile onun bātınına nazar eder ve eger onun zarūretinin kadrinden fazla olarak bir mālını görüp onunla kalbinin iştigālini anlarsa o fazlayı ondan ahz ve hayrāta sarf eder tā ki kalbi fārig olup ona iltifāt etmeye ve eger onda bir ruᶜūnet ve tekebbür ve ᶜizz-i nefs görüp işbu ahlāk ona gālib gelmiş ise dilencilik etmek için çarşıya çıkmasına ona emr eder, çünkü ᶜizzet-i nefs ve riyāset ancak züll ile kırılıp münkesir olur ve dilencilik ve suʾāl etmek zilletinden aᶜzam cihānda bir züll olmaz ki bu dāʾ-i ruᶜūnet ü tekebbürün izālesi için bir müddet dilencilik etmeğe muvāzabet ve devām etmekliğini ona teklīf eder tā ki onun ᶜizz-i nefsi ve ᶜucb ve gūrur ve tekebbürü kırılıp münkesir ola, zīrā tekebbür etmeklik emrāz-ı mühlikedendir ve ruᶜūnet dahi böylecedir. Ve eger nezāfet-i beden ü siyābın hubb ve hevesi ona gālib geldiğini gördüyse ve onun kalbi o nezāfete māil olup şādān ve mesrūr olarak ona mültefit bulunduğunu hiss ettiyse onu ābdesthāne ve beyt-i māın hizmetine meʾmūr eder ve mevāziᶜ-i necāset ve kazirātı süpürüp kens etmek ve matbah ve aşhānenin mülāzemeti ile dumanlı yerlerde hizmet eylemeğe onu meʾmūr eder, tā ki nezāfet ve pāklıkta olan ruᶜūneti onun özüne müteşevviş ola, zīrā şol kimseler ki kendi elbiselerini tanzīf ve tezyīn edip murakkaᶜāt-ı nazīfe ve seccādāt-ı mütelevvineyi taleb ederler, onlarla tūl-i nehārında nefsini bezetip tezyīn eden ᶜarūs ve gelinden farkları yoktur. Ve insān kendi nefsine tapıp ᶜibādet eder ise o ᶜibādet ile putperestlik beynlerinde dahi bir fark olmaz; kaçan ki gayrullāhı ᶜibādet etti ise kendi nefsini Allāhu taᶜālādan mahcūb etti. Ve kim ki kendi sevbinden helāl ve tāhir olmaklığından gayrı dīger bir şeyʾ gözetip mürāᶜāt etti ki onun kalbi ona mültefit olacak vechle onu mürāᶜāt etti, artık o kimse kendi nefsi ile meşgūldür, yaᶜnī Allāh'a ᶜābid sayılmaz demektir.

[ومن لطائف الرياضة إذا كان المريد لا يخسو بترك الرعونة رأساً أو بترك صفة

أخرى ولم يسمح بضدها دفعة فينبغي أن ينقله من الخلق المذموم إلى خلق مذموم آخر أخف منه كالذي يغسل الدم بالبول ثم يغسل البول بالماء إذا كان الماء لا يزيل الدم كما يرغب الصبي في المكتب باللعب بالكرة والصولجان وما أشبهه ثم ينقل من اللعب إلى الزينة وفاخر الثياب ثم ينقل من ذلك بالترغيب في الرياسة وطلب الجاه ثم ينقل من الجاه بالترغيب في الآخرة فكذلك من لم تسمح نفسه بترك الجاه دفعة فلينقل إلى جاه أخف منه وكذلك سائر الصفات وكذلك إذا رأى شره الطعام غالبا عليه ألزمه الصوم وتقليل الطعام ثم يكلفه أن يهيء الأطعمة اللذيذة ويقدمها إلى غيره وهو لا يأكل منها حتى يقوي بذلك نفسه فيتعود الصبر وينكسر شرهه وكذلك إذا رآه شاباً متشوقاً إلى النكاح وهو عاجز عن الطول فيأمره بالصوم وربما لا تسكن شهوته بذلك فيأمره أن يفطر ليلة على الماء دون الخبز وليلة على الخبز دون الماء ويمنعه اللحم والأدم رأساً حتى تذل نفسه وتنكسر شهوته فلا علاج في مبدأ الإرادة أنفع من الجوع وإن رأى الغضب غالباً عليه ألزمه الحلم والسكوت وسلط عليه من يصحبه ممن فيه سوء خلق ويلزمه خدمة من ساء خلقه حتى يمرن نفسه على الاحتمال معه كما حكي عن بعضهم أنه كان يعود نفسه الحلم ويزيل عن نفسه شدة الغضب فكان يستأجر من يشتمه على ملأ من الناس ويكلف نفسه الصبر ويكظم غيظه حتى صار الحلم عادة له بحيث كان يضرب به المثل] [99]

Ve dahi letāyif-i riyāzettendir ki mürīd reᵓsen ruᶜūneti terk etmeğe nefsi eger semāhat ve sehā etmezse veyāhūd sıfāt-ı mezmūmeden dīger bir sıfatın terkine nefsi sehā etmezse yaᶜnī onun zıddını defᶜaten istiᶜmāl etmeğe nefsi semāhat etmezse gerektir ki onu o huluk-ı mezmūmdan ondan ehaff olarak dīger bir huluk-ı mezmūma nakl eder, meselā kanı bevl ile gasl edip sonra bevli su ile gasl eder gibi ki eger vehle-i ūlāda su kanı izāle edemezse, nitekim sabī mektebe evvelā küre ve savlecān ve bunlara benzer sāir oyunları oynamakla ragbet eder sonra oyunlarından zīnet ve siyāb-ı fahireye nakl olunur ve ondan sonra tergīb ile riyāset ve cāha nakl olunur ve ondan sonra bi't-tergīb umūr-ı āhiret ıslāhına nakl olunur. Ve kezālik defᶜaten terk-i cāha nefsi semāhat etmezse ondan ehaff dīger bir cāha nakl olunur ve sıfāt-ı sāirede dahi bu sūretle taltīf eder. Ve kezālik şerīhü't-tabᶜ olan kimseye şereh-i taᶜām ona gālib geldiğini görürse onu sıyām ile ilzām eder ve taklīl-i taᶜāma teklīf ettirir ve etᶜime-i lezīzeyi tehyiᵓe ve tedārük ve ondan bir nesneyi ekl etmeden

āhere itᶜām etmekliği ona teklīf eyler tā ki bununla takvā edip sabra taᶜavvüd eder ve şerehi münkesir olur. Ve kezālik kudretsizlik ile nikāha müteşevvik civānı görürse onu sıyām ile emr eder ve olur ki sıyām ile şehveti sākin olmaz, bir gecede su ve bir gece ekmek üzerine iftār etmeğe onu emr eder yaᶜnī bir gecede yalnız su içip ekmek yememeğe ve bir gecede yalnız ekmek yiyip su içmemeğe ona emr eder ve lahm ve idām eklinden reˀsen onu menᶜ eder tā ki nefsi hor ve zelīl olup şehveti kırıla, zīrā mebdeˀ-i irādette açlık gibi nāfiᶜ bir ᶜilāc olmaz yaᶜnī açlıktan enfaᶜ bir ᶜilāc yoktur demektir. Ve eger gazab onun üzerine galebe edegeldiğini görürse ona hilm ve sükūtu ilzām eder ve bed-hūylu bir kimseyi sahābet etmek için ona musallat eder ve bed-hū ve seyyiˀü'l-huluk bir kimseye hizmet etmeğe onu ilzām eder tā ki onunla nefsi ihtimāle temerrün ve taᶜavvüd eder, nitekim hikāyet olunur ki baᶜzu'l-ᶜārifīn nefsini hilm ile taᶜvīd edip nefsi üzerinden şiddet-i gazabı defᶜ ederdi ve meleˀ-i nās içinde onu sebb ve şetm edecek ādemi istīcār ederdi ve nefsine sabrı teklīf edip gayzını kazm ettirirdi tā ki hilm ona ᶜādet olup onunla darb-ı mesel ederlerdi.

[وبعضهم كان يستشعر في نفسه الجبن وضعف القلب فأراد أن يحصل لنفسه خلق الشجاعة فكان يركب البحر في الشتاء عند اضطراب الأمواج وعباد الهند يعالجون الكسل عن العبادة بالقيام طول الليل على نصبة واحدة وبعض الشيوخ في ابتداء إرادته كان يكسل عن القيام فألزم نفسه القيام على رأسه طول الليل ليسمح بالقيام على الرجل عن طوع وعالج بعضهم حب المال بأن باع جميع ماله ورمى به في البحر إذ خاف من تفرقته على الناس رعونة الجود والرياء بالبذل فهذه الأمثلة تعرفك طريق معالجة القلوب وليس غرضنا ذكر دواء كل مرض فإن ذلك سيأتي في بقية الكتب وإنما غرضنا الآن التنبيه على أن الطريق الكلي فيه سلوك مسلك المضاد لكل ما تهواه النفس وتميل إليه وقد جمع الله ذلك كله في كتابه العزيز في كملة واحدة فقال تعالى ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (٤٠) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ والأصل المهم في المجاهدة الوفاء بالعزم فإذا عزم على ترك شهوة فقد تيسرت أسبابها ويكون ذلك ابتلاء من الله تعالى واختبارا فينبغي أن يصبر ويستمر فإنه إن عود نفسه ترك العزم ألفت ذلك ففسدت وإذا اتفق منه نقض عزم فينبغي أن يلزم نفسه عقوبة عليه كما ذكرناه في معاقبة النفس في كتاب المحاسبة

والمراقبة وإذا لم يخوف النفس بعقوبة غلبته وحسنت عنده تناول الشهوة فتفسد بها الرياضة بالكلية]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīn kendi nefsinden cübn ve korkaklık ve zaᶜf-ı kalbi istişᶜār etmişti, nefsine huluk-ı şecāᶜat ve hūy-ı dilīri tahsīl etmek murād edip ıztırāb-ı emvāc vaktinde kış mevsiminde deryāya rükūb ederdi ve ᶜubbād-ı Hind ᶜibādetten hūy-ı keseli gecede akşamdan tā be-sabāh bir dikilmekte dikilip kıyām etmekle muᶜācele ederlerdi. Ve dahi baᶜzu'ş-şüyūh ibtidā-yı irādetinde gecenin kıyāmından kesel ve tenbellik edermiş sonra nefsini başı üzerine tūl-i leylinde kıyām etmeğe ilzām etti tā ki ᶜan-tavᶜin ayak üzere durmağa nefsi semāhat ede. Ve baᶜzu's-sūfiyye hubb-ı māl ᶜilletini cemīᶜ-i mālı satıp deryāya ilkāsıyla muᶜālece etti, çünkü nās üzerine onu dağıtmaktan ruᶜūnet-i cūd u riyāyı bezl ile korktu. İşte bu emsile muᶜālece-i kulūbun tarīkini taᶜrīf eder. Ve her bir marazın dermānını zikr etmek burada murādımız değildir, çünkü her bir marazın devāsı bakiyye-i kütübde zikri gelecektir velākin bunda bizim garazımız ancak onda olan tarīk-i küllīsi üzerine bir tenbīh etmektir ki nefs onu sevip meyl ettiği her bir hevā ve hevesine tarīk-i müzādde ile sülūk etmek tarīki üzerine bir ihtār ve tenbīhtir ki zābıta-i külliyyesi odur ve ᶜilācı odur. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu kitāb-ı ᶜazīzinde bir kelime-i vāhidede cemᶜ etmiştir ki ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾[237] Yaᶜnī "O kimse ki mevkif-i ᶜitābda rabbisinin ᶜindinde hāzır olacağını bilip ve ondan korkup nefsini hevā ve şehevātından nehy ede, onun menzil ve karār-gāhı cennettir." Ve mücāhedede asl mühimm ancak ᶜazme vefā etmekliktir. Vaktā ki bir şehvetin terki üzerine ᶜazm eder, onun esbābı ona müteyessir olmuş olur ve o şeyᵓ Allāhu taᶜālādan ibtilā ve ihtibār olmuş olur, gerektir ki ona sabr ve istimrār ede, zīrā nefsini terk-i ᶜazme taᶜvīd ederse onu ülfet eder. Ve fesāda uğrar ve eger ondan bir nakz-ı ᶜazm ittifākı düşerse yaᶜnī kazārā ondan bir nakz-ı ᶜazm vākiᶜ olursa gerektir ki onun nefsine kitāb-ı muhāsebe vü murākabede

---

237 "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır." Nāziāt, 79/40-41.

muᶜākabe-i nefste zikr ettiğimiz vech üzere bir ᶜukūbet ile ilzām edip muᶜākabe ede, çünkü nefsi bir ᶜukūbet ile korkutup tahvīf etmez ise ona gālib gelir ve onun ᶜindinde şehvetin tenāvülünü tahsīn eder ve riyāzeti bi'l-külliyye onunla fāsid olur. [100]

Beyānu ᶜAlāmāti Emrāzı'l-Kulūbi ve ᶜAlāmāti ᶜAvdihā İle's-Sıhhati

[بيان علامات أمراض القلوب وعلامات عودها إلى الصحة]

[اعلم أن كل عضو من أعضاء البدن خلق لفعل خاص به وإنما مرضه أن يتعذر عليه فعله الذي خلق له حتى لا يصدر منه أصلاً أو يصدر منه مع نوع من الاضطراب فمرض اليد أن يتعذر عليها البطش ومرض العين أن يتعذر عليها الإبصار وكذلك مرض القلب أن يتعذر عليه فعله الخاص به الذي خلق لأجله وهو العلم والحكمة والمعرفة وحب الله تعالى وعبادته والتلذذ بذكره وإيثاره ذلك على كل شهوة سواه والاستعانة بجميع الشهوات والأعضاء عليه قال الله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ ففي كل عضو فائدة وفائدة القلب الحكمة والمعرفة]

Ve emrāz-ı kulūbun ᶜalāmātı ile ᶜavd-i sıhhatin ᶜālāmātı beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki aᶜzā-i bedenin her biri birer fiᶜl-i mahsūs için halk olunmuş ve onun hastalığı ancak üzerine o fiᶜlin taᶜazzürüdür, yaᶜnī onun için mahlūk bulunduğu fiᶜl ondan sudūru ona müteᶜazzir olmasıyladır ki yā aslen sādır olmaz olur veyāhūd ıztırābın bir nevᶜi ile sādır olur. Meselā el hastalığı üzerine emr-i hareket ve batş ve teᶜātīnin taᶜazzürüdür ve dīdenin hastalığı ona görmekliğin taᶜazzürüdür, işte kalbin hastalığı dahi böyledir ki onun için mahlūk bulunduğu fiᶜl-i hāssın vücūd ve sudūru ona müteᶜazzir olmaktır, onun fiᶜl-i hāssı ᶜilm ve hikmet ve maᶜrifet ve hubbullāh ve onun ᶜibādeti ve zikrullāh ile mütelezziz olmaklık ve zikrullāhı onun mā-sivāsı olan her bir şehvet üzerine īsār ve tercīh etmek ve cemīᶜi aᶜzā ve şehevāt ile o fiᶜl üzerine istiᶜāne eylemektir. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾[238] Yaᶜnī "Ancak bana ᶜibādet etmek için ins ve

238 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zāriyāt, 51/56.

cinni halk etmişim." Kaldı ki her bir ᶜuzvda bir fāide vardır ve kalbin fāidesi hikmet ve maᶜrifettir.

[وخاصية النفس التي للآدمي ما يتميز بها عن البهائم فإنه لم يتميز عنها بالقوة على الأكل والوقاع والإبصار أو غيرها بل بمعرفة الأشياء على ما هي عليه وأصل الأشياء وموجدها ومخترعها هو الله عز وجل الذي جعلها أشياء فلو عرف كل شيء ولم يعرف الله عز وجل فكأنه لم يعرف شيئاً وعلامة المعرفة المحبة فمن عرف الله تعالى أحبه وعلامة المحبة أن لا يؤثر عليه الدنيا ولا غيرها من المحبوبات كما قال الله تعالى ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِأَمْرِهِ وَاللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ فمن عنده شيء أحب إليه من الله فقلبه مريض كما أن كل معدة صار الطين أحب إليها من الخبز والماء أو سقطت شهوتها عن الخبز والماء فهي مريضة]

Ve ādemīye olan nefsin hāssiyyeti ise onunla behāyimden mütemeyyiz bulunduğu şeydir, zīrā insān behāyimden imtiyāzı ekl ve vikāᶜ ve görmekliğe ve sāir bu gibi sıfāt-ı hayevāniyyeye olan kuvvetiyle değildir, ancak ᶜalā-mā-hiye ᶜaleyhi hakāyık-ı eşyānın maᶜrifeti iledir, onunla mümtāz olmuştur. Ve eşyānın aslı ve mūcidi ve muhteriᶜi ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'dir, kendisi bu eşyāyı halk etmiştir ve eger her bir şeyᵓ bilip de Zāt-ı Zü'l-Celāl'i bilmezse sanki bir şeyᵓ bilmemiştir ve maᶜrifetin ᶜalāmeti muhabbettir. Kim ki Allāhu taᶜālāyı bilirse elbette onu sever ve muhabbetin ᶜalāmeti dahi ona dünyāyı ve mahbūbāt-ı sāireden bir nesneyi īsār ve tercīh etmemektir. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuştur ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِأَمْرِهِ وَاللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾[239] Bu āyet sūre-i Tevbe'nin yirmi beşinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā

239 "De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticāret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez." Tevbe, 9/24.

Muhammed, o hicreti terk edenlere de ki eger sizin babalarınız ve oğullarınız ve karındaşlarınız ve zevceleriniz ve ᶜaşīretiniz ve kesb olunmuş māllarınız ve kesādından korktuğunuz ticāretiniz ve hoşnūd olduğunuz meskenleriniz Allāhu taᶜālādan ve resūlünden ve onun yoluna cihāddan size muhabbetli ise imdi Allāhu taᶜālānın ᶜācilen ve ācilen gelecek ᶜukūbet emrine hāzır ve muntazır olun. Allāhu taᶜālā itāᶜatten hurūc eden kavme tevfīk ve hidāyet vermez." Kaldı ki kim ki onun ᶜindinde Allāh'tan muhabbetli bir şeyᵓ bulunduysa o kimsenin kalbi marizdir, nitekim çamurun yemesi ekmek ve sudan ziyāde ona muhabbetli gelir ki onun miᶜdesi çamurdan daha ziyāde hoşlanır veyāhūd ondan ekmek ve suyun iştihāsı sākıt olmuş olur ki o miᶜde nice marīz ise o kimse dahi bunun gibi kalbi marīzdir.

[فهذه علامات المرض وبهذا يعرف أن القلوب كلها مريضة إلا ما شاء الله إلا أن من الأمراض ما لا يعرفها صاحبها ومرض القلب مما لا يعرفه صاحبه فلذلك يغفل عنه وإن عرفه صعب عليه الصبر على مرارة دوائه فإن دواءه مخالفة الشهوات وهو نزع الروح فإن وجد من نفسه قوة الصبر عليه لم يجد طبيباً حاذقاً يعالجه فإن الأطباء هم العلماء وقد استولى عليهم المرض فالطبيب المريض قلما يلتفت إلى علاجه فلهذا صار الداء عضالاً والمرض مزمناً واندرس هذا العلم وأنكر بالكلية طب القلوب وأنكر مرضها وأقبل الخلق على حب الدنيا وعلى أعمال ظاهرها عبادات وباطنها عادات ومراءات فهذه علامات أصول الأمراض]

İşte marazın ᶜalāmetleri bunlardır. Ve bununla maᶜlūm olur ki kāffe-i kulūb emrāzdır meger ki Allāhu taᶜālā onun sıhhatini dilemiş olur. Lākin emrāzdan birtakım hastalık vardır ki sāhibi onu bilemez, kalbin hastalığı dahi o kabīldendir ki sāhibi onu bilemez ve onun için ondan gaflet olunur ve bilmiş olsa dahi devā ve dermānının acılığına sabr etmek ona güç ve düşvār gelir, zīrā devāsı muhālefe-i şehevāttır ve muhālefet-i şehevāt ise nezᶜ-i rūhtur. Ve eger kendi nefsinden ona sabr etmekliğin kuvveti bulsa dahi onu muᶜālece edecek tabīb-i hāzıkı bulamaz, zīrā etıbbāsı ᶜulemādır hālbuki bu zamānın ᶜulemāsına işbu hastalık müstevlī olmuştur. Ve maᶜlūmdur ki hastalıklı olan tabībin ᶜilācına iltifāt etmek az olur ve bunun için bu hastalık defᶜ olunmaz bir dāᵓ-i ᶜudāl olmuş ve bu bīmārlık maraz-ı müzmin ve dāimī olup bu ᶜilm münderis olmuş

ve külliyyen tıbb-ı kulūb ve marazları inkār olundu ve hubb-ı dünyā ve bātını ʿādāt ve mürāʾāt ve zāhiri ʿibādāt olan aʿmāle halk [101] ikbāl ve teveccüh ettiler, işte usūl-i emrāzın ʿalāmātı bunlardır.

[وأما علامات عودها إلى الصحة بعد المعالجة فهو أن ينظر في العلة التي يعالجها فإن كان يعالج داء البخل فهو المهلك المبعد عن الله عز وجل وإنما علاجه ببذل المال وإنفاقه ولكنه قد يبذل المال إلى حد يصير به مبذراً فيكون التبذير أيضاً داء فكان كمن يعالج البرودة بالحرارة حتى تغلب الحرارة فهو أيضاً داء بل المطلوب الاعتدال بين الحرارة والبرودة وكذلك المطلوب الاعتدال بين التبذير والتقتير حتى يكون على الوسط وفي غاية من البعد عن الطرفين إن أردت أن تعرف الوسط فانظر إلى الفعل الذي يوجبه الخلق المحذور فإن كان أسهل عليك وألذ من الذي يضاده فالغالب عليك ذلك الخلق الموجب له مثل أن يكون إمساك المال وجمعه ألذ عندك وأيسر عليك من بذله لمستحقه فاعلم أن الغالب عليك خلق البخل فزد في المواظبة على البذل فإن صار البذل على غير المستحق ألذ عندك وأخف عليك من الإمساك بالحق فقد غلب عليك التبذير فارجع إلى المواظبة على الإمساك فلا تزال تراقب نفسك وتستدل على خلقك بتيسير الأفعال وتعسيرها حتى تنقطع علاقة قلبك عن الالتفات إلى المال فلا تميل إلى بذله ولا إلى إمساكه بل يصير عندك كالماء فلا تطلب فيه إلا إمساكه لحاجة محتاج أو بذله لحاجة محتاج ولا يترجح عندك البذل على الإمساك فكل قلب صار كذلك فقد أتى الله سليماً عن هذا المقام خاصة ويجب أن يكون سليماً عن سائر الأخلاق حتى لا يكون له علاقة بشيء مما يتعلق بالدنيا حتى ترتحل النفس عن الدنيا منقطعة العلائق منها غير ملتفتة إليها ولا متشوقة إلى أسبابها فعند ذلك ترجع إلى ربها رجوع النفس المطمئنة راضية مرضية داخلة في زمرة عباد الله المقربين من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقاً]

Ve baʿde'l-muʿālece sıhhate ʿavdetinin ʿalāmātı ise o dahi muʿālecesinde bulunduğu ʿillete bakıp eger dāʾ-i buhlü muʿālece eder ki Hakk subhānehu ve taʿālādan mübʿid ve mühlik olan dāʾ-i ʿazīm odur, onun ʿilācı bezl-i māl ve infāk iledir. Lākin bu bezl-i māl ile hadd-i tebzīre kadar gider ve o hālde tebzīr dahi ona bir dāʾ ve ʿillet olur, nitekim bürūdeti harāretle muʿālece eden kimse ki eger o rāddeye kadar sürmüş ki harāret vücūduna galebe etmiş, o vaktte dīger bir derd ve ʿillete gi-

riftār olmuş olur ki o ᶜillet dahi muᶜāleceye muhtāc olur, kaldı ki matlūb iᶜtidāl-i harāret ü bürūdettir, kezālik matlūb tebzīr ile taktīr beyninde olan iᶜtidāldir tā ki vasat üzere durup tarafeynden yaᶜnī tebzīr ve taktīr taraflarından buᶜdün gāyesinde ola. Ve vasatı bilmek ister isen huluk-ı mahzūrun īcāb ettiği fiᶜle bak ki eger o fiᶜl sana sehl ve āsān gelir ve zıddından sana daha ziyāde lezzetli görünür, işte sana gālib o hāli mūcib olan huluktur. Meselā mālın imsāk ve cemᶜi senin ᶜindinde elezz ve müstehakkına bezlinden eyser ve kolaytrak olur ise bil ki sana gālib olan huluk buhldür, müstehakkına mālı bezl etmeğe muvāzabet ve devām eyle. Ve vaktā ki gayr-ı müstehakka bezli sende elezz ve bi-hakkın imsākinden ehaff olur bil ki tebzīr sana galebe etmiş, artık imsāk-i māla devām ve muvāzabet eyle. Ve'l-hāsıl nefsine murākabe edip kendi hulukun üzerine teysīr-i efᶜāl ve tefsīri ile istidlāl etmekten zāil olmayasın tā ki māla iltifāt etmekten kalbin ᶜalākāsı munkatıᶜ olup ne bezle meyle eder ve ne de imsākine, belki senin ᶜindinde māl su menzilesinde kalır ki bir muhtācın hāceti için ancak onu imsāk edersin veyāhūd bir muhtācın hāceti için onu bezl edersin ki bezli imsākinden ve imsāki bezlinden sende bir müraccih olmaz yaᶜnī vücūd ve ᶜademi siyyān ola. Ve her bir kalb ki bu sıfatta bulunur, o kimse hāssaten bu makāmdan kalb-i selīm ile huzūr-ı Bārī'ye gelmiş olur. Ve vācib odur ki ahlāk-ı sāireden dahi böyle sālim ola tā ki dünyādan mürtehil oluncaya dek dünyāya müteᶜallik olan eşyādan bir nesneye ᶜalākası olmaya, munkatıᶜu'l-ᶜalāyık dünyāya gayr-ı mültefit olarak esbābına gayr-i müteşevvik olarak āhirete müntakil ola ve o vaktte nefsi nefs-i mutmaʾinnenin rücūᶜu gibi rāzıye ve marziyye olarak rabbisine rücūᶜ etmiş olur, enbiyā ve sıddīkīn ve şühedā ve sālihīnden olan ᶜibād-ı mukarrebīn zümresinde dāhil olur, onlar güzel refīklerdir.

[ولما كان الوسط الحقيقي بين الطرفين في غاية الغموض بل هو أدق من الشعر وأحد من السيف فلا جرم أن من استوى على هذا الصراط المستقيم في الدنيا جاز على مثل هذا الصراط في الآخرة وقلما ينفك العبد عن ميل عن الصراط المستقيم أعني الوسط حتى لا يميل إلى أحد الجانبين فيكون قلبه معلقاً بالجانب الذي مال إليه ولذلك لا ينفك عن عذاب ما واجتياز على النار وإن كان مثل البرق قال الله

تعالى ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ أي الذين كان قربهم إلى الصراط المستقيم أكثر من بعدهم عنه ولأجل عسر الاستقامة وجب على كل عبد أن يدعو الله تعالى في كل يوم سبع عشرة مرة في قوله ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ إذ وجب قراءة الفاتحة في كل ركعة فقد روي أن بعضهم رَأى رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنام فقال قد قلت يا رسول الله ''شيبتني هود'' فلم قلت ذلك فقال عليه السلام لقوله تعالى ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾ فالاستقامة على سواء السبيل في غاية الغموض ولكن ينبغي أن يجتهد الإنسان في القرب من الاستقامة إن لم يقدر على حقيقتها فكل من أراد النجاة فلا نجاة له إلا بالعمل الصالح ولا تصدر الأعمال الصالحة إلا عن الأخلاق الحسنة فليتفقد كل عبد صفاته وأخلاقه وليعددها وليشتغل بعلاج واحد واحد فيها على الترتيب فنسأل الله الكريم أن يجعلنا من المتقين]

Ve beyne't-tarafeyn olan vasat-ı hakīki çün gumūzun gāyesindedir, belki kıldan ince ve kılıçtan keskindir, fe-lā cereme kim ki bu sırāt-ı müstakīm üzere dünyāda doğru olup müstevī olduysa āhirette dahi bu gibi sırāt üzerine geçer, ammā sırāt-ı müstakīmden meyl etmekten vāreste ve münfekk olan ādem az olur yaᶜnī bu vasattan meyl etmekten hālī kalan ehadü'l-cānibeyne onun bir meyli olmayan kimse az olur, elbette fi'l-agleb onun kalbi meyl ettiği cānibe müteᶜalik olur ve onun için hīçbir kimse birer günā ᶜazābdan ve āteşe geçmekten münfekk olmaz velev ki āteş üzerine mürūru berk-ı hātıf gibi ola. Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾[240] buyurmuştur, yaᶜnī sırāt-ı müstakīmden kurbleri buᶜdlerinden ekser olan kimseleri [102] nācī ederiz. Bu āyet-i kerīme sūre-i Meryem'in yetmişinci ve yetmiş birinci āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Tahkīk sizden kimse yoktur illā o āteşe uğrar, o cehennemin āteşine uğramaklık rabbin taᶜālānın cezmī ve katᶜī hükm ü kazāsı oldu." Bu nāra uğramaklık gerçi mutlak vākiᶜdir lākin bir sınıf müᵓminler ondan geçerken o āteş söner, sonra ondan geçtiklerini melekler haber verir ve bir sınıf dahi uğrayıp günāhı kadar eğlenir, cennete gider" denildi. "Bundan sonra şirkten ittikā edenleri nārdan ihrācla halās ederiz ve kāfirleri o nārdan dizleri üzerine çökmüş

240 "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir." Meryem, 19/71.

olarak terk ederiz." İntehā. Ve istikāmetin ᶜusrü için her bir ᶜabd üzerine vācib oldu ki beher günde on yedi kerre de duᶜā edip ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾[241] diye, zīrā namāzın beher rekᶜatında Fātiha-i şerīfe sūresinin kırāᵓeti vācib oldu. Rivāyet olunur ki baᶜzu'l-ᶜārifīn zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'yi ᶜālem-i rüᵓyāda görüp ondan suᵓāl edip demiş ki "Yā Resūlallāh, sen buyurmuşsun ki "شيبتني هود"[242] Yaᶜnī "Hūd sūresi beni ak saçlı etti." Neden bunu böyle buyurdun?" Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz li-kavlihi taᶜālā: ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾[243] diye cevāb olarak fermān etmiş, yaᶜnī "Hakk taᶜālānın ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾ buyurduğu için." Kaldı ki sevāᵓ-i sebīl üzerine istikāmet etmeklik gumūzun gāyesindedir lākin gerektir ki insān istikāmete takarrüb etmeklikte saᶜy ve gūşiş edip ictihād ede, eger hakīkatine gücü yetmezse yaᶜnī hakīkat-i istikāmete kudreti olmazsa bārī istikāmetten karīb olmağa çalışıp ictihād eyleye. Mā-hasal her kim ki necātı ister, ona ᶜamel-i sālihin gayrısıyla bir necāt olmaz ve aᶜmāl-i sāliha ise o dahi ancak ahlāk-ı haseneden sādır olur, başka şeyᵓ ile sādır olmaz. Ve lāzım odur ki her bir ᶜabd kendi sıfāt ve ahlākını tefakkud ve taᶜdād ede ve birer birer ᶜilācına ᶜale't-tertīb iştigāl ede, artık biz Allāhu'l-kerīmden dileriz ki bizi zümre-i müttakīnden eyleye.

Beyānu't-Tarīkillezī Yaᶜrifü Bihi'l-İnsānu ᶜUyūbe Nefsihi

[بيان الطريق الذي يعرف به الإنسان عيوب نفسه]

[اعلم أن الله عز وجل إذا أراد بعبد خيرا بصره بعيوب نفسه فمن كانت بصيرته نافذة لم تخف عليه عيوبه فإذا عرف العيوب أمكنه العلاج ولكن أكثر الخلق جاهلون بعيوب أنفسهم يرى أحدهم القذى في عين أخيه ولا يرى الجذع في عين نفسه فمن أراد أن يعرف عيوب نفسه فله أربعة طرق]

Ve insān kendi nefsinin ᶜuyūbunu bilmek tarīkinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki Hakk celle ve ᶜalā hazretleri bir kuldan

241 "Bizi doğru yola ilet" Fātiha, 1/6.

242 Tirmizī, 5/255, no:3297; *Musnedu*'l-Bezzār, 1/164, no: 92; el-Hākim, *el-Mustedrek*, 2/364, no: 3324.

243 "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol." Hūd, 11/112.

hayrı murād buyurur ise onun nefsinin ʿuyūbuna vākıf edip ʿayblarını görmeğe onu basīr eder. Ve kim ki basīreti nāfiz olur onun ʿuyūbu ona mahfī ve nihān kalmaz ve ʿuyūbu bilip anlarsa onun muʿālecesi ona mümkin olur lākin ekser-i halk onlara cāhillerdir yaʿnī ʿuyūb-ı nefslerine cāhillerdir ki onların baʿzıları müʾmin birāderinin gözündeki kiri görür de kendi gözünde olan direği görmez. Ve kim ki kendi ʿuyūbunu bilmek ister onun dört yolu vardır:

[الأول أن يجلس بين يدي شيخ بصير بعيوب النفس مطلع على خفايا الآفات ويحكمه في نفسه ويتبع إشارته في مجاهدته وهذا شأن المريد مع شيخه والتلميذ مع أستاذه فيعرفه أستاذه وشيخه عيوب نفسه ويعرفه طريق علاجه وهذا قد عز في الزمان وجوده]

Birinci tarīk odur ki ʿuyūb-ı nefse muttaliʿ ve hafāyā-yı āfāta vākıf bir şeyh-i basīrin önünde oturup onu kendi nefsine tahkīm ve mücāhedesinde olan işārātına ittibāʿ etmektir. Ve şeyh ile mürīd ve üstāz ile tilmīzin şeʾnleri budur ki üstāzı ve pīri onun nefsinin ʿuyūbunu ona taʿrīf eder ve ʿilācının tarīkini dahi ona taʿrīf eder ve bu zamānede bunun vücūdu pek ʿazīz ve nādir olmuştur.

[الثاني أن يطلب صديقا صدوقا بصيرا متدينا فينصبه رقيبا على نفسه ليلاحظ أحواله وأفعاله فما كره من أخلاقه وأفعاله وعيوبه الباطنة والظاهرة ينبهه عليه فهكذا كان يفعل الأكياس والأكابر من أئمة الدين كان عمر رضي الله عنه يقول رحم الله امرأ أهدى إلي عيوبي وكان يسأل سلمان عن عيوبه فلما قدم عليه قال له ما الذي بلغك عني مما تكرهه فاستعفى فألح عليه فقال بلغني أنك جمعت بين إدامين على مائدة وأن لك حلتين حلة بالنهار وحلة بالليل قال وهل بلغك غير هذا قال لا فقال أما هذان فقد كفيتهما وكان يسأل حذيفة ويقول له أنت صاحب سر رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنافقين فهل ترى علي شيئا من آثار النفاق فهو على جلالة قدره وعلو منصبه هكذا كانت تهمته لنفسه رضي الله عنه فكل من كان أوفر عقلا وأعلى منصبا كان أقل إعجابا وأعظم اتهاما لنفسه إلا أن هذا أيضاً قد عز فقل في الأصدقاء من يترك المداهنة فيخبر بالعيب أو يترك الحسد فلا يزيد على قدر الواجب فلا تخلو في أصدقائك عن حسود أو صاحب غرض يرى ما ليس بعيب عيباً أو عن مداهن يخفي عنك بعض عيوبك ولهذا كان داود الطائي قد اعتزل الناس فقيل له لم لا

تخالط الناس فقال وماذا أصنع بأقوام يخفون عني عيوبي فكانت شهوة ذوي الدين أن يتنبهوا لعيوبهم بتنبيه غيرهم وقد آل الأمر في أمثالنا إلى أن أبغض الخلق إلينا من ينصحنا ويعرفنا عيوبنا ويكاد هذا أن يكون مفصحا عن ضعف الإيمان فإن الأخلاق السيئة حيات وعقارب لداغة فلو نبهنا منبه على أن تحت ثوبنا عقربا لتقلدنا منه منة وفرحنا به واشتغلنا بإزالة العقرب وإبعادها وقتلها وإنما نكايتها على البدن ويدوم ألمها يوما فما دونه ونكاية ولا نشتغل بإزالتها بل نشتغل بمقابلة الناصح بمثل مقالته فنقول له وأنت أيضا تصنع كيت وكيت وتشغلنا العداوة معه عن الانتفاع بنصحه ويشبه أن يكون ذلك من قساوة القلب التي أثمرتها كثرة الذنوب وأصل كل ذلك ضعف الإيمان فنسأل الله عز وجل أن يلهمنا رشدنا ويبصرنا بعيوبنا ويشغلنا بمداواتها ويوفقنا للقيام بشكر من يطلعنا على مساوينا بمنه وفضله]

Ve ikinci tarīk odur ki basīr ve dīndār bir sadīk-i sādıkı taleb edip nefsi üzerine onu rakīb nasb etmektir. [103] tā ki onun ahvāl ve efᶜālini mülāhaza edip ahlāk ve efᶜālinden ve onun ᶜuyūb-ı zāhire vü bātınesinden görüp kerh ettiği nesneyi ona ihbār ve tenbīh ede ki zamān-ı sālifte ekyās ve ekābirden ve eᵓimme-i dīn bulunan zevāttan pek çok ādem böyle ederdi, hattā ᶜÖmer b. el-Hattāb buyururdu ki "Allāhu taᶜālā o kimseye merhamet ede ki beni ᶜuyūbumdan āgāh eder." Ve kendi ᶜuyūbu üzerine Selmān'dan suᵓāl ederdi, yaᶜnī Selmān ona kudūm ettiği vaktte ondan sordu ki "Benim üzerime senin kerh ettiğin şeyden sana ne ahbār bālig oldu?" Ve Selmān söylemekten istiᶜfā ettiyse de Hazret-i ᶜÖmer ona ilhāh etti. O dahi ona dedi ki "Bana bālig oldu ki bir māide üzerine iki türlü idām beyninde cemᶜ etmişsin ve senin iki hullen var ki bir hulle gündüz için bir hulle gece için." Hazret-i ᶜÖmer: "Bunlardan başka dīger bir şeyᵓ duydun mu?" dedikte Selmān "yok" dedi. Hazret-i ᶜÖmer: "Allāhu taᶜālā hazretleri beni onlardan kifāyet etti" diye söylemiş. Ve dahi Huzeyfe'den dahi suᵓāl edip derdi ki "Sen Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi't-tehāyā efendimizin münāfıkların hakklarında sāhib-i sırrı ve mahrem-i rāzı idin, āyā benim üzerimde münāfıkların āsārından bir şeyᵓ görür müsün?" İşte onun celālet-i kadr ve ᶜulüvv-i mansıbı üzerine kendi nefsine töhmeti böyle idi. Kaldı ki her kim ki ᶜaklı evfer ve mansıbı aᶜlā olur, onun aᶜmāline iᶜcābı ekall ve nefsine ithāmı ekser olur velākin bu dahi ᶜazīz ve şāzz ve nādir olmuştur ki dūstan ve asdikā ve yārānda

az kimse kalmış ki müdāheneyi terk edip dostunun ᶜaybını ona nakl ve ihbār ede ve hasedi terk edip kadr-i vācibin üzerine bir nesneyi artırmaya yaᶜnī senin asdikān içinde bir kıskanç ve hāsid ve garazkār sāhibden hālī olmazsın ki dostların içinde ādem bulunur ki kendi kıskancından ve garaz ve hodbīnliğinden ᶜayb olmayan nesneyi sana ᶜayb görür veyāhūd dostların içinde müdāhin bulunur ki senin baᶜzı ᶜuyūbumu saklayıp ketm ve ihfā eder. Ve bunun için Dāvūd-ı Tāʾī ᶜuzlet edip küşe-nişīn olmuştu ve ona "Sen niçin nāstan ᶜuzlet edip bir kimse ile muhālata etmezsin?" denildikte, "Benim ᶜuyūbumu benden ketm ve ihfā eden akvāma ne eylerim!" diye cevāb vermiş. İşte diyānetlilerin ārzū ve iştihāları dīgerlerinin tenbīhleriyle kendi ᶜuyūblarına āgāh olmaklık idi, hālbuki ᶜasrımızda hāl münᶜakis olup bizim emsālimizde emr dönüp rāciᶜ olmuş ki bizim en ziyāde mebgūzumuz ancak o kimse olur ki bizi nush eder ve ᶜayblarımızı bize taᶜrīf eder ve bu hāl ve'l-ᶜıyāzu billāhi taᶜālā minhu zaᶜf-ı īmāndan mufsıh olmağa karīb olur, zīrā ahlāk-ı seyyiʾe hayāt ve ᶜakārib-i leddāga gibidirler, faraza eger bir kimse bize tenbīh edip bizi āgāh etse ki bizim siyābımız ve urbamızın altında ᶜakreb vardır, artık biz ondan memnūn olup onun işbu ihbārıyla şād olurduk ve o ᶜakrebin izāle ve tebᶜīd ve katline iştigāl ederdik hālbuki onun nikāyet ve mazarratı ancak bedenedir ve onun acısı ve elem ve ağrısı ancak bir gün veyāhūd daha ekall bir zamāna durur ve ahlāk-ı redīʾenin nikāyet ve musībeti ancak samīm-i kalb üzerinedir, korkarım ki baᶜde'l-mevt ebede'l-ābāda veyāhūd nice bin senelere acısı durup elemi devām eder, maᶜā-hāzā biz bu ahlāk-ı rediyyeyi bize beyān ve tenbīh eden kimseden hoşlanmayız ve onun izālesine çalışmayız, ancak bize nush eden kimsenin makālesi gibi bir kavl ile mukābele etmeğe müştegıl oluruz ki anlıyoruz ki sen dahi şunu bunu işlersin ve onun ᶜadāvet ve düşmanlığıyla meşgūl olup yaᶜnī nushuyla kendimizi intifāᶜ etmekten düşmanlığıyla meşgūl oluruz. Ve bu hāl kasāvet-i kalbden olmağa müşābih olur, yaᶜnī semeresi kesret-i zünūb olan kasāvet-i kalbiyyeden müşābihtir ve bunun topunun aslı zaᶜf-ı īmāndır. Artık biz Allāhu taᶜālādan dileriz ki bizim rüşdümüzü bize ilhām edip kendi ᶜuyūbumuzla āgāh ve mütenebbih ede ve müdāvātına meşgūl olmağa muvaffak edip ᶜuyūb ve

mesāvīmizden bizi haberdār eden nāsıhlara dahi ʿarz-ı teşekküre kıyām etmeğe muvaffak ede.

[الطريق الثالث أن يستفيد معرفة عيوب نفسه من ألسنة أعدائه فإن عين السخط تبدي المساوي ولعل انتفاع الإنسان بعدو مشاحن يذكره عيوبه أكثر من انتفاعه بصديق مداهن يثني عليه ويمدحه ويخفي عنه عيوبه إلا أن الطبع مجبول على تكذيب العدو وحمل ما يقوله على الحسد ولكن البصير لا يخلو عن الانتفاع بقول أعدائه فإن مساويه لا بد وأن تنتشر على ألسنتهم]

Ve üçüncü tarīk odur ki elsine-i aʿdādan kendi nefsinin ʿuyūbunu bilip istifāde etmektir, zīrā ʿayn-ı saht ʿuyūbu izhār eder. Ve olur ki insān kendi ʿuyūbunu ona tezkīr eden düşman-ı müşāhinden ʿuyūbunu setr edip onu medh ü senā eden sadīk-i müdāhinden daha ziyāde munkatıʿ olur velākin tekzīb-i ʿadüvv üzerine tabʿ-ı beşer mecbūldur ki söylediği sözü onun hasedine haml eder, ammā merd-i basīrine aʿdāsının kavliyle intifāʿ etmekten hālī olmaz, zīrā lābüddür ki onun ʿuyūbu onların elsineleri üzerlerine münteşir olur ve onu işitip kendi nefsinde tahakkuk edince elbette onun izālesine çalışır.

[الطريق الرابع أن يخالط الناس فكل ما رآه مذموما فيما بين الخلق فليطالب نفسه به وينسبها إليه فإن المؤمن مرآة المؤمن فيرى من عيوب غيره عيوب نفسه ويعلم أن الطباع متقاربة في اتباع الهوى فما يتصف به واحد من الأقران لا ينفك القرن الآخر عن أصله أو عن أعظم منه أو عن شيء منه فليتفقد نفسه ويطهرها من كل ما يذمه من غيره وناهيك بهذا تأديبا فلو ترك الناس كلهم ما يكرهونه من غيرهم لاستغنوا عن المؤدب قيل لعيسى عليه السلام من أدبك قال ما أدبني أحد رأيت جهل الجاهل شينا فاجتنبته وهذا كله حيل من فقد شيخاً عارفاً ذكياً بصيراً بعيوب النفس مشفقاً ناصحاً في الدين فارغاً من تهذيب نفسه مشتغلاً بتهذيب عباد الله تعالى ناصحاً لهم فمن وجد ذلك فقد وجد الطبيب فليلازمه فهو الذي يخلصه من مرضه وينجيه من الهلاك الذي هو بصدده]

Ve dördüncü tarīk odur ki nāsa muhālata edip beyne'l-halk her ne ki mezmūm gördüyse onu nefsinden isteyip mutālebe etmektir ki nefsini o mezmūm nesneye nisbetle nefsinden izālesini taleb ede, zīrā müʾmin müʾmine ayna ve mirʾāttır ki dīgeri ʿuyūbundan [104] kendi ʿuyūbu-

nu görür ve bilir ki ittibāᶜ-ı hevāda tıbāᶜ-ı beşeriyye mütekāriblerdir ki akrānının birisi bir vasf ile muttasıf olur ise kendisi dahi akrānı bulunduğu haysiyyetle o vasfın aslından veyāhūd o vasftan aᶜzam veyā enkas bir vasftan münfekk ve vāreste değildir ki o cihetle nefsini yoklatıp o vasfı onda tefakkud ede ve kendi nefsini dīgerinden zemm ettiği her bir hūydan tathīr edip pāk eyleye. Ve sana bir teᵓdīb kāfīdir, zīrā kāffe-i nās dīgerlerinden kerh ettikleri hūy ve ahlākı terk etmiş olsalar müᵓeddibden müstagnī olurlardı yaᶜnī müᵓeddibe muhtāc olmazlardı. ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma "Seni kim teᵓdīb etti?" denildikte, "Beni bir kimse teᵓdīb etmedi, ancak nādānın nādānlığını ᶜayb görüp ondan ictināb eyledim" diye cevāb vermiş. Ve bunların cemīᶜisi bilen ve zekī ve ᶜuyūb-ı nefse basīr ve dīnde nāsıh ve müşfik ve nefsin tehzībinden fārig ve ᶜibādullāhın tehzībine müştegıl bir mürşid-i nāsıh ve şeyh-i ᶜārif ve kāmili bulamayan mürīdin çāre ve hiyel ve tedābīrleridir, yoksa o kimse ki böyle bir pīri bulmuştur artık o kimse tabīb-i hāzıkı bulmuş gerektir ki ona mülāzemet ede; onu bu hastalığından tahlīs edip sadedinde bulunduğu helāktan necāt edecek ādem ancak odur.

Beyānu Şevāhidi'n-Nakli Min Erbābi'l-Besāiri ve Şevāhidi'ş-Şerᶜi

[بيان شواهد النقل من أرباب البصائر وشواهد الشرع]

[على أن الطريق في معالجة أمراض القلب ترك الشهوات وأن مادة أمراضها هي اتباع الشهوات اعلم أن ما ذكرناه إن تأملته بعين الاعتبار انفتحت بصيرتك وانكشف لك علل القلوب وأمراضها وأدويتها بنور العلم واليقين فإن عجزت عن ذلك فلا ينبغي أن يفوتك التصديق والإيمان على سبيل التلقي والتقليد لمن يستحق التقليد فإن للإيمان درجة كما أن للعلم درجة والعلم يحصل بعد الإيمان وهو وراءه قال الله تعالى ﴿وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ فمن صدق بأن مخالفة الشهوات هي الطريق إلى الله عز وجل ولم يطلع على سببه وسره فهو من الذين آمنوا وإذا اطلع على ما ذكرناه من أعوان الشهوات فهو من الذين أوتوا العلم وكلا وعد الله الحسنى]

Ve emrāz-ı kulūb muᶜālecesinde olan tarīk terk-i şehevāt idüğüne şevāhid-i şerᶜiyye ile erbāb-ı besāirden mezkūr olan şevāhid-i nakliy-

yenin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki emrāz-ı kulūbun muᶜālecesine olan tarīk terk-i şehevāttır ve emrāz-ı kulūbun māddesi ittibāᶜ-ı şehevāttır. Bil ve āgāh ol ki bizim ānifen zikr ettiğimiz mübāhase ᶜayn-ı iᶜtibār ile teʾemmül eder isen senin basīretin açılıp ᶜilel-i kulūb ve emrāzı ile edviyeleri sana ᶜilm-i yakīn nūruyla münkeşif olur. Ve eger sen ondan ᶜāciz kaldınsa gerektir ki onun īmān ve tasdīki sana geçmesin yaᶜnī taklīde müstehakk bir zātın taklīdi tarīkiyle ᶜalā-sebīli't-telakkī onu īmān ve tasdīk edesin, zīrā ᶜilmin derecesi gibi īmānın dahi derecesi vardır, ᶜilm ancak īmāndan sonra hāsıl olur ki onun verāsındadır. Hakk subhānehu ve taᶜālā kelām-i mecīdinde buyurmuş ki ﴿وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾[244] Bu āyet-i kerīmenin tercüme-i tefsīri kitābü'l-ᶜilmde geçmiştir. İşte kim ki muhālefet-i şehevāt, Zāt-ı Zü'l-Celāl'e tarīk olduğunu īmān ve tasdīk edip onun sebeb ve sırrına muttaliᶜ olmaz, işte o kimse şol īmān eden kesāndan olur ve eger aᶜvān-ı şehvetten bizim zikr ettiğimiz esbāb ve esrāra muttaliᶜ ise o ādem ᶜilme nāil olan kesāndan olur. Ve her bir ferīka Zāt-ı Zü'l-Celāl cenneti vaᶜd etmiştir.

[والذي يقتضي الإيمان بهذا الأمر في القرآن والسنة وأقاويل العلماء أكثر من أن يحصر قال الله تَعَالَى ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ قيل نزع منها محبة الشهوات وقال صلى الله عليه وسلم "المؤمن بين خمس شدائد مؤمن يحسده ومنافق يبغضه وكافر يقاتله وشيطان يضله ونفس تنازعه" فبين أن النفس عدو منازع يجب عليه مجاهدتها]

Ve bu emre īmān etmeğe muktezī olan nusūs-ı Kurʾāniyye ve ehādīs-i nebeviyye ve ekāvīl-i ᶜulemā hasr ve ihsādan zāid ve efzūn olup ez-cümle zikr ve tercümesi mesbūk olan āyāt-ı kerīmelerdir ki

244 "Ey iman edenler! Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Mücādele, 58/11.

nassıdır ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾[245] ve ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[246] nassıdır. Hattā bunun tefsīrinde demişler ki takvā için imtihān-ı kulūblarından murād onların kalblerinden muhabbet-i şehevātın nezᶜidir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuştur ki "الْمُؤْمِنُ بَيْنَ خَمْسَ شَدَائِدِ مُؤْمِنٌ يَحْسُدُهُ وَمُنَافِقٌ يَبْغَضُه وَكَافِرٌ يُقَاتِلُهُ وَشَيْطَانٌ يُضِلُّهُ وَنَفْسٌ تُنَازِعُهُ"[247] ki hulāsa-i meᵓāli: "Müᵓmin olan kimse beş şiddet arasındadır ki müᵓmin onu hased eder ve münāfık onu bugz eder ve kāfir onunla kıtāl ve cidāl eder ve şeytān onu igvā ve ıdlāl eder ve nefs onu münāzaᶜa eder." İşte bunun mefhūmuyla beyān buyurdu ki nefs dahi onun ᶜadüvv-i münāziᶜidir ki onun mücāhedesi ona vācib olur, çünkü o dahi şiddetten sayılmıştır ve şedāid-i sāireye muhāzī ve müvāzī konulmuştur.

[ويروى أن الله تعالى أوحى إلى داود عليه السلام "يا داود حذر وأنذر أصحابك أكل الشهوات فإن القلوب المتعلقة بشهوات الدنيا عقولها عني محجوبة وقال عيسى عليه السلام طوبى لمن ترك شهوة حاضرة لموعود غائب لم يره" وقال نبينا صلى الله عليه وسلم لقوم قدموا من الجهاد "مرحباً بكم قدمتم من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر [105] قيل يا رسول الله وما الجهاد الأكبر قال جهاد النفس" وقال صلى الله عليه وسلم "المجاهد من جاهد نفسه في طاعة الله عز وجل" وقال صلى الله عليه وسلم "كف أذاك عن نفسك ولا تتابع هواها في معصية الله تعالى اذا تخاصمك يوم القيامة فيلعن بعضك بعضا إلا ان يغفر الله تعالى ويستر"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Dāvūd ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "Ey Dāvūd, ekl-i şehevāttan senin ashābını sen tahzīr ve inzār eyle, zīrā şehevāt-ı dünyāviyyeye müteᶜallika olan ᶜukūl benden mahcūblardır." Ve Hazret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām

245 "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır." Nāziāt, 79/40-41.

246 "Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısanlar, Allah'ın, gönüllerini takvā (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükāfat vardır." Hucurāt, 49/13.

247 *Kenzu'l-Ummāl*, 1/161.

buyurmuş ki "Gāib olup görmediği bir mevᶜūd için şehvet-i hāzırayı terk eden kimseye tūbā ola." Ve Nebī-i zī-şānımız efendimiz gazā ve cihāddan ᶜavdet eden bir kavme buyurmuş ki "مَرْحَبًا بِكُم قَدِمْتُم مِنْ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَالْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قَالَ جِهَادُ النَّفْسِ"[248] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Size merhabālar olsun yaᶜnī hoş geldiniz, siz cihād-ı asgardan cihād-ı ekbere kudūm edip geldiniz." Ve "Cihād-ı ekber nedir?" ona denildikte "Cihādü'n-nefstir" diye fermān buyurmuş. Ve dīger bir hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللّٰه عَزَّ وَجَلَّ"[249] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Mücāhid odur ki Allāhu taᶜālānın tāᶜatinde nefsi ile mücāhede eder." Ve āher bir hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "كُفَّ أَذَاكَ عَنْ نَفْسِكَ وَلَا تُتَابِعْ هَوَاهَا فِي مَعْصِيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى اِذَا تُخَاصِمُكَ يوْمَ القيامةِ فَيَلْعَنُ بَعْضُكَ بَعْضا إِلَّا اَنْ يَغْفِرَ الله تَعَالَى ويَسْتُرَ"[250] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Senin nefsinin üzerinden kendi ezā ve cefānı keff edip Allāhu taᶜālānın maᶜsiyetinde onun hevāsına sen mütābaᶜat etme, çünkü mütābaᶜat ettiğin vaktte Allāhu ᶜazīmü'ş-şān hazretleri onu setr ve pinhān ve ᶜafv ve gufrān buyurmazsa yevm-i kıyāmette senin baᶜzın baᶜzına laᶜnet eder yaᶜnī eger nefsin hevāsına tābiᶜ olup ᶜisyāna mürtekib oldunsa yevm-i kıyāmette sen kendi kendini laᶜnet edersin meger ki Allāhu taᶜālā ᶜafv ü magfiret edip günāhını setr ede."

[وقال سفيان الثوري ما عالجت شيئاً أشد علي من نفسي مرة لي ومرة علي وكان أبو العباس الموصلي يقول لنفسه يا نفس لا في الدنيا مع أبناء الملوك تتنعمين ولا في طلب الآخرة مع العباد تجتهدين كأني بك بين الجنة والنار تحبسين يا نفس ألا تستحين وقال الحسن ما الدابة الجموح بأحوج إلى اللجام الشديد من نفسك وقال يحيى بن معاذ الرازي جاهد نفسك بأسياف الرياضة والرياضة على أربع أوجه القوت من الطعام والغمض من المنام والحاجة من الكلام وحمل الأذى من جميع الأنام فيتولد من قلة الطعام موت الشهوات ومن قلة المنام صفو الإرادات ومن قلة الكلام السلامة من الآفات ومن احتمال الأذى البلوغ إلى الغايات وليس على العبد

---

248 *Kenzu'l-Ummāl*, 4/430.

249 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/36; *Musnedu* Ahmed, 39/375; Tirmizī, 3/217, no: 1620.

250 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyyetu'l-Kubrā*, 6/333.

شيء أشد من الحلم عند الجفاء والصبر على الأذى وإذا تحركت من النفس إرادة الشهوات والآثام وهاجت منها حلاوة فضول الكلام جردت سيوف قلة الطعام من غمد التهجد وقلة المنام وضربتها بأيدي الخمول وقلة الكلام حتى تنقطع عن الظلم والانتقام فتأمن من بوائقها من بين سائر الأنام وتصفيها من ظلمة شهواتها فتنجو من غوائل آفاتها فتصير عند ذلك نظيفة ونورية خفيفة روحانية فتجول في ميدان الخيرات وتسير في مسالك الطاعات كالفرس الفارة في الميدان وكالملك المتنزه في البستان]

Ve dahi Süfyān es-Sevrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Kendime nefsimden ziyāde katı ve güç ve eşedd bir nesne ile muʿālece etmedim, bir kez bana ve bir kez üzerimedir." Ve Ebu'l-ʿAbbās el-Mavsılī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Ey nefs, ne melik-zādelerle dünyāda temettuʿ ve tenaʿʿum edersin ve ne de āhiret talebinde ʿubbād ile mücāhede edersin, sanki beni cennet ile nār arasında seninle habs edersin, ey nefs sen utanmaz mısın?" Ve Hasen el-Basrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Senin nefsinden ziyāde serkeş ve şamūs esb geme muhtāc değildir" yaʿnī azgın atın kavī geme ihtiyācından ziyāde senin nefsin geme ihtiyācı eşeddir. Ve Yahyā b. Muʿāz er-Rāzī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Riyāzet şemşīrleriyle nefsine mücāhede ile riyāzet dört vech üzeredir: taʿāmdan kūt-ı lā-yemūt ile kanāʿat etmek yaʿnī az yemek tenāvül etmek ve uykudan göz yummakla iktifā etmek ve söz söylemekten mikdār-ı hācet ve lüzūm üzerine iktisār etmek ve kāffe-i enāmdan cevr ü cefāyı tahammül eylemek iledir. Çün bunlarla kanāʿat eder isen kıllet-i taʿāmın eklinden mevt-i şehevāt mütevellid olur ve kıllet-i menāmdan safv-ı irādet hāsıl olur ve kıllet-i kelāmdan necāt ve selāmet-i āfāt vākiʿ olur ve tahammül-i ezādan bülūg-ı gāyāt murād ve mekāsıd mütevellid olur. Ve insān üzerine ʿinde'l-cefā hilm ve ezā ve cefā üzerine sabr etmekten güç ve katı ve eşedd bir nesne olmaz, kaldı ki nefsten irādet-i şehvet ü āsām müteharrik olup fazla kelāmın tatlılığı kendin üzerine hāyic olursa kıllet-i nevm ve teheccüd kınından kıllet-i taʿām kılıçlarını çekip teşhīr ve tecrīd edip inzivā ve kūşe-nişīnlik ve istitārın eli ve kıllet-i kelāmın yediyle onu darb ve tedmīr edesin tā ki zulm ve intikāmdan kesilip enām içinde onun bevāik ve mühlikātından emīn ve āsūde olasın ve onu zulmet-i

şehevāttan sāfī edip āfātı gavāilinden necāt bulasın ki o vaktte bu muᶜāmele ve tīmār ile pāk olup ve hafīf ve nazīf olarak nūrānī ve rūhānī olur ve esb-i fārr gibi yaᶜnī sāhibi yedinden kaçıp meydān içine firār eden esb-i tāzī gibi meydān-ı hayrāt u meberrātta oynayıp cevelān eder veyāhūd bāgçe içinde tenezzüh eden sultān gibi mesrūr ve şādān olur."

[وقال أيضاً أعداء الإنسان ثلاثة دنياه وشيطانه ونفسه فاحترس من الدنيا بالزهد فيها ومن الشيطان بمخالفته ومن النفس بترك الشهوات وقال بعض الحكماء من استولت عليه النفس صار أسيراً في جب الشهوات محصوراً في سجن هواها مقهوراً مغلولاً زمامه في يدها [106] تجره حيث شاءت فتمنع قلبه من الفوائد وقال جعفر بن حميد أجمعت العلماء والحكماء على أن النعيم لا يدرك إلا بترك النعيم]

Ve dahi demiş ki "İnsānın düşmanı üçtür: Onun dünyāsı ve şeytānı ve nefsidir. Kaldı ki sen dünyāda zühd etmekle dünyādan ihtirās eyle ve muhālefeti ile şeytāndan sakın ve terk-i şehevāt ile nefsinden sakın." Ve baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Şol kimse ki nefsi ona istīlā eder, onun şehevātı kuyusunda esīr ve sicninde mahsūr ve hevāsının zindānında tutsak olup makhūr ve maglūl olarak yuları nefsin yedinde kalır ki hemīşe dilediğine onu çekip götürür ve fevāidden onun kalbi memnūᶜ eder." Ve Caᶜfer b. Humeyd demiş ki "ᶜUlemā ve hukemā ictimāᶜ edip dediler ki naᶜīmi dünyāda terk olunmadıkça naᶜīm-i cinānı idrāk olunmaz" yaᶜnī benī ādem dār-ı dünyāda naᶜīmi terk etmedikçe āhirette dār-ı naᶜīme vāsıl olmaz.

[وقال أبو يحيى الوراق من أرضى الجوارح بالشهوات فقد غرس في قلبه شجر الندامات وقال وهيب بن الورد ما زاد على الخبز فهو شهوة وقال أيضاً من أحب شهوات الدنيا فليتهيأ للذل ويروى أن امرأة العزيز قالت ليوسف عليه السلام بعد أن ملك خزائن الأرض وقعدت له على رابية الطريق في يوم موكبه وكان يركب في زهاء اثني عشر ألفاً من عظماء مملكته سبحان من جعل الملوك عبيداً بالمعصية وجعل العبيد ملوكاً بطاعتهم له إن الحرص والشهوة صيرا الملوك عبيداً وذلك جزاء المفسدين وإن الصبر والتقوى صيرا العبيد ملوكاً فقال يوسف كما أخبر الله تعالى عنه ﴿إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾]

Ve Ebū Yahyā el-Varrāk demiş ki "Kim ki cevārihi şehevāt ile irzā eder, kendi kalbinde nedāmāt ve peşīmānlığın eşcārını dikip gars etmiş olur." Ve dahi Vüheyb b. el-Verd demiş ki "Ekmek üzerine her ne ki ziyāde olur, o nesne şehvettir." Ve dahi demiş ki "Kim ki şehevāt-ı dünyāyı muhabbet eder, zillete müteheyyiʾ olsun." Ve dahi rivāyet olunur ki ʿazīz-i Mısr'ın haremi, Yūsuf ʿaleyhi's-selāmın hazāyin-i arza mālik olduktan sonra yolunda bir rābiyenin üzerine mevkibi gününde oturmuş ve Yūsuf ʿaleyhi's-selām ise mevkibinde memleketi ʿuzamāsından on iki bin zāt ile binip gider idi, o imreʾetü'l-ʿazīz onu bu dārāt ve saltanatında göricek: سبحان من جعل الملوك عبيداً بالمعصية وجعل العبيد ملوكاً بطاعتهم له diye Cenāb-ı Rabbü'l-erbābı temcīd edip yaʿnī "Maʿsiyetleri ile mülūku ʿabīd ve tāʿatlarıyla ʿabīdi mülūk eden Hazret-i Mālikü'l-mülk'ü ben tesbīh ve takdīs ederim. Tahkīk ve tahkīkan hırs ve şehvet mülūku ʿabīd etti, o dahi müfsidlerin cezāsıdır. Ve sabr ve takvā ʿabīdi mülūk etti" dedikte kelām-ı mecīdinde Cenāb-ı Hakk üzerine ihbāren buyurduğu gibi Yūsuf ʿaleyhi's-selām dahi cevaben: "O ki sabr ve ittikā eder, elbette Allāhu taʿālā dahi muhsinlerin ecrlerini zāyiʿ etmez" demiştir.

[وقال الجنيد أرقت ليلة فقمت إلى وردي فلم أجد الحلاوة التي كنت أجدها فأردت أن أنام فلم أقدر فجلست فلم أطق الجلوس فخرجت فإذا رجل ملتف في عباءة مطروح على الطريق فلما أحس بي قال يا أبا القاسم إلى الساعة فقلت يا سيدي من غير موعد قال بلى سألت الله عز وجل إن يحرك لي قلبك فقلت قد فعل فما حاجتك قال فمتى يصير داء النفس دواءها فقلت إذا خالفت النفس هواها فأقبل على نفسه فقال اسمعي فقد أجبتك بهذا سبع مرات فأبيت أن تسمعيه إلا من الجنيدها قد سمعتيه ثم انصرف وما عرفته]

Ve Cüneyd-i Bagdādī kuddise sırruhu'l-ʿazīz demiş ki "Bir gecede bana bir rikkat görünmekle kendi virdime kıyām ettim lākin dāimā bulmakta olduğum tatlılığı bulmadım ve yatacak olunca uykuya dahi muktedir olamayıp zarūrī olarak oturacak oldum da artık oturmağa dahi tākat getiremedim, hāneden çıktım ve ʿabāsına sarılmış bir ādemi yol üzerine matrūh gördem ve beni hiss edip "Ey Ebe'l-Kāsım, bu saʿātte bana mı gelirsin?" deyince, "Ey benim efendim mevāʿidesiz mi?" dedim. O dahi "Evet" dedi, "Ben Allāhu taʿālādan diledim ki senin gön-

lünü bana tahrīk ede." Ben dahi dedim ki "İşte onu etti, senin hācetin nedir?" O dahi dedi ki "Nefsin derdi ne vakt nefse dermān olur?" Ben dahi: "Nefs hevāsına muhālefet ettiği vaktte" dedikte, kendisi nefsi üzerine ikbāl ve teveccüh edip dedi ki "İstimāᶜ et, ben bununla yedi kerre cevāb ettimse de sen benden onu işitmedin meger ki Cüneyd'den ola, işte onu ondan dahi işittin." Sonra savuşup gitti, onu bilemedim.

[وقال يزيد الرقاشي إليكم عني الماء البارد في الدنيا لعلي لا أحرمه في الآخرة وقال رجل لعمر بن عبد العزيز رحمه الله تعالى متى أتكلم قال إذا اشتهيت الصمت قال متى أصمت قال إذا اشتهيت الكلام وقال علي رضي الله عنه من اشتاق إلى الجنة سلا عن الشهوات في الدنيا وكان مالك بن دينار يطوف في السوق فإذا رأى الشيء يشتهيه قال لنفسه اصبري فوالله ما أمنعك إلا من كرامتك علي فإذن قد اتفق العلماء والحكماء على أن لا طريق إلى سعادة الآخرة إلا بنهي النفس عن الهوى ومخالفة الشهوات فالإيمان بهذا واجب]

Ve Yezīd-i Rakāşī derdi ki "Dünyāda benden savuk[251] suyu uzak götürünüz tā ki āhirette ondan mahrūm olmayayım" yaᶜnī mā-i bāridi bana dünyāda içirmeyiniz tā ki āhirette ondan mahrūm olmayayım. Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e bir ādem demiş ki "Ben ne vaktte söyleşeyim?" ᶜÖmer ona: "Sükūt ve hāmūşu istediğin vaktte" dedi. Ve "Ne vakt hāmūş olayım?" dedikte, ᶜÖmer: "Söyleşmeği ārzū ettiğin vaktte" diye cevāb vermiş. Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Kim ki cennete müştāk olur, dünyāda şehevāttan fārig ve mütesellī olur." Mālik b. Dīnār çarşıda gezerdi ve bir nesneyi görüp iştihā etmiş olsaydı nefsine derdi: "Ben vallāhi ancak senin bende olan kerāmetin için seni ondan menᶜ ederim, başka bir şeyᵓ için seni ondan menᶜ etmem." Ve hāl bu minvāl üzere senin maᶜlūmun olunca bil ve āgāh ol ki ᶜulemā ve hukemā ittifāk etmişlerler ki saᶜādet-i uhreviyyeye hevāsından nefsi nehy ve şehevātından muhālefeti tarīkinden mā-ᶜadā dīger bir tarīk yoktur, saᶜādet-i uhreviyyeye tarīk ancak muhālefet-i nefs ile nefsi hevāsından nehy etmektir [107] ve bununla īmān ve tasdīk etmek vācibdir.

---

251 "Soğuk" kelimesinin varyantı

[وأما علم تفصيل ما يترك من الشهوات وما لا يترك فلا يدرك إلا بما قدمناه وحاصل الرياضة وسرها أن لا تتمتع النفس بشيء مما لا يوجد في القبر إلا بقدر الضرورة فيكون مقتصراً من الأكل والنكاح واللباس والمسكن وكل ما هو مضطر إليه على قدر الحاجة والضرورة فإنه لو تمتع بشيء منه أنس به وألفه فإذا مات تمنى الرجوع إلى الدنيا بسببه ولا يتمنى الرجوع إلى الدنيا إلا من لا حظ له في الآخرة بحال ولا خلاص منه إلا بأن يكون القلب مشغولاً بمعرفة الله وحبه والتفكر فيه والانقطاع إليه ولا قوة على ذلك إلا بالله]

Ve şehevāttan terki lāzım gelip gelmeyenlerin ᶜilm-i tafsīli ise bizim fī-mā sebak takdīm ettiğimiz tarīkin gayrısıyla idrāk olunmaz, ancak o sebīl ile bilinip idrāk olunur. Ve riyāzetin mahsūlü ve sırrı odur ki nefs-i beşeriyye kabrde mevcūd olmayan temettuᶜāttan mikdār-ı zarūretten ziyāde ile temettuᶜ etmeye ki yemekten ve nikāh ve libāstan ve meʾvā ve meskenden ve her ne ki bi-hasebi'l-hilkat ona muhtāc ve muztarr bulunduğu şeylerden zarūrī olarak ona muhtāc bulunduğu mikdār üzerine iktisār eyleye, çünkü cihānda bir nesneye temettuᶜ etse onunla meʾlūf ve müsteʾnes olur, öldükten sonra onun sebebi ile dār-ı dünyāya ᶜavdet ve rücūᶜunu temennī eder ve hīçbir hāl ile āhiretten behresi olmayan kimsenin mā-ᶜadāsı hīçbir kimse dār-ı dünyāya rücūᶜunu temennī etmez, ancak āhirette hazz ve nasībi olmayan kimse dünyāya ᶜavdetini temennī eyler. Ve bundan kurtulup halās bulmağın tarīki ancak kalb-i insān maᶜrifet-i Yezdān ve hubbu ile ona halktan inkıtāᶜ ve ᶜuzlet ve onda tefekkür etmeğe iştigāl etmekle olur ve buna dahi tevfīk-i ilāhī olmadıkça bir kimse ona tākat-mend olamaz.

[ويقتصر من الدنيا على ما يدفع عوائق الذكر والفكر فقط فمن لم يقدر على حقيقة ذلك فليقرب منه والناس فيه أربعة رجل مستغرق قلبه بذكر الله فلا يلتفت إلى الدنيا إلا في ضرورات المعيشة فهو من الصديقين ولا ينتهي إلى هذه الرتبة إلا بالرياضة الطويلة والصبر عن الشهوات مدة مديدة الثاني رجل استغرقت الدنيا قلبه ولم يبق لله تعالى ذكر في قلبه إلا من حيث حديث النفس حيث يذكره باللسان لا بالقلب فهذا من الهالكين والثالث رجل اشتغل بالدنيا والدين ولكن الغالب على قلبه هو الدين فهذا لا بد له من ورود النار إلا أنه ينجو منها سريعاً بقدر غلبة ذكر الله تعالى على قلبه والرابع رجل اشتغل بهما جميعاً لكن الدنيا أغلب على قلبه فهذا

يطول مقامه في النار لكن يخرج منها لا محالة لقوة ذكر الله تعالى في قلبه وتمكنه من صميم فؤاده وإن كان ذكر الدنيا أغلب على قلبه اللهم إنا نعوذ بك من خزيك فإنك أنت المعاذ]

Mā-hasal dünyādan yalnız ᶜavāik-i zikr ü fikri defᶜ eden nesne üzerine iktisār etmek gerektir. Ve bunun hakīkatine muktedir olamayan kimse bārī buna takarrüb etsin, zīrā nevᶜ-i beşer bunda dört kısm ricāle münkasımdırlar: Bir kısmı o kimselerdir ki zikrullāh onların kalblerini istigrāk etmiş ki zarūrāt-ı maᶜīşetin mā-ᶜadāsıyla dünyāya iltifāt etmezler, bunlar zümre-i sıddīkīndirler ve bu rütbeye ancak riyāzetle intihā olunur ki müddet-i medīdede şehevāttan sabr edip riyāzet-i tavīleye devām ve sebāt eder. Ve ikinci kısmı o kimselerdir ki hubb-ı dünyā kalblerini istigrāk etmiş ki Allāh'ın zikrinden kalblerinde bir nesne kalmamış meger ki lisānlarıyla Allāh'ı zikr ettikleri vaktte hadīsü'n-nefs kabīlinden olarak bir zikr gelir, bunlar zümre-i hālikīndirler. Ve üçüncü kısmı dīn ve dünyāya müştegıl olup lākin emr-i dīn kalblerinde gālib gelmiş ve bunlara duhūl-i nār lābüdd olup ancak serīᶜan ondan necāt bulurlar ve mikdār-ı sürᶜat kalblerine zikrullāhın galebesine göredir. Ve dördüncü kısmı o kimselerdir ki hem dīn ve hem dünyāya birlikte iştigāl ederler, lākin hubb-ı dünyā kalblerine gālib gelmiş ve bu makūle kesānın āteşte müddet-i ikāmetleri uzun olup velākin lā-mahāle kalblerinde kuvvet-i zikr ve fuᵓādlarının samīmine temekkünü cihetle elbette āteşten çıkarlar velev ki zikr-i dünyā kalblerine gālib gelmiştir, Yā rabbi biz senin hizy ve müᵓāhazenden seninle sığınıp taᶜavvüz ederiz, meᶜāz ancak sensin.

[وربما يقول القائل إن التنعم بالمباح مباح فكيف يكون التنعم سبب البعد من الله عز وجل وهذا خيال ضعيف بل حب الدنيا رأس كل خطيئة وسبب إحباط كل حسنة والمباح الخارج عن قدر الحاجة أيضاً من الدنيا وهو سبب البعد وسيأتي ذلك في كتاب ذم الدنيا]

Ve ola ki bir kimse der ki "Mübāh ile tenaᶜᶜum etmek mübāhtır ve mübāh olan şeyᵓ Hazret-i Hakk ᶜazze ve celleden sebeb-i tebᶜīd nice olur?" Bu gibi hātır-ı hayāl zaᶜīftir, belki hubb-ı dünyā her bir günāh ve hatīᵓenin başı yaᶜnī asl ve esāsıdır ve her bir hasenenin sebeb-i inhibāt

ve inhidārıdır, zīrā mikdār-ı hācetten ziyāde mübāh ile telezzüz etmek dünyādandır ve tebᶜīdin sebebidir, nitekim zemm-i dünyā kitābında ber-tafsīl zikr ü beyānı gelecektir.

[وقد قال إبراهيم الخواص كنت مرة في جبل اللكام فرأيت رماناً فاشتهيته فأخذت منه واحدة فشققتها فوجدتها حامضة فمضيت وتركتها فرأيت رجلاً مطروحاً وقد اجتمعت عليه الزنابير فقلت السلام عليك فقال وعليك السلام يا إبراهيم فقلت كيف عرفتني فقال من عرف الله عز وجل لم يخف عليه شيء فقلت أرى لك حالاً مع الله عز وجل فلو سألته أن يحميك من هذه الزنابير فقال وأرى لك حالاً مع الله تعالى فلو سألته أن يحميك من شهوة الرمان فإن لدغ الرمان يجد الإنسان ألمه في الآخرة ولدغ الزنابير يجد ألمه في الدنيا فتركته ومضيت وقال السري أنا منذ أربعين سنة تطالبني نفسي أن أغمس خبزة في دبس فما أطعتها فإذن لا يمكن إصلاح القلب لسلوك طريق الآخرة ما لم يمنع نفسه عن التنعم بالمباح فإن النفس إذا لم تمنع بعض المباحات [108] طمعت في المحظورات]

Ve dahi İbrāhīm-i Havvās demiş ki bir kerre cebel-i Lukām'da iken bir nar ağacı görüp narı ārzū ettim. Ve çün bir dānesini alıp kırdım, onu ekşi bulup terk ettim ve yoluma savuşup gidince yere matrūh olarak bir ādeme rāst gelip selām verdim. O dahi "Ve ᶜaleykumu's-selām yā İbrāhīm" dedikte, ben dahi: "Beni nice bildin?" diye suᵓāl ettim. O dahi: "Kim ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'i bilir, üzerine bir nesne gizli ve pinhān kalmaz" diye cevāb verdi. Ve cesedi üzerine pek çok arı gördüğümden ona dedim ki "Ben Zāt-ı Zü'l-Celāl ile sana bir hāl görüyorum, seni şol arıdan himāye etmekliğini dileseydin." O dahi: "Senin Zāt-ı Zü'l-Celāl ile sana bir hāl görüyorum, sen dahi nar ārzūsundan seni himāye etmekliğini dileseydin, nar şehveti sokmasının elemini benī ādem āhirette bulur ve arı sokmaların elemini dünyāda bulur" dedi. Ben dahi onu terk edip geçtim. Seriyy-i Sakatī kuddise sırruhu demiş ki "Kırk seneden beri benim nefsim bir lokma ekmeğimi pekmeze gamz etmekle beni mutālebe edip ben hālā onu ona itᶜām etmemişim." Ve bu āsār ve ahbār mefhūmunca tarīk-i āhiretin sülūküne kalbin ıslāhı ancak nefsi mübāh ile tenaᶜᶜum etmekten menᶜiyle olup āher bir nesne ile ıslāhı mümkin olmaz, zīrā baᶜzı mübāhtan nefs menᶜ olunmazsa mahzūrāta dahi tamaᶜ eder.

[فمن أراد حفظ لسانه عن الغيبة والفضول فحقه أن يلزمه السكوت إلا عن ذكر الله وإلا عن المهمات في الدين حتى تموت منه شهوة الكلام فلا يتكلم إلا بحق فيكون سكوته عبادة وكلامه عبادة]

Ve bināen ʿaleyh kim ki gıybet ve fazla-i kelāmdan lisānını saklamak ister, hakkı odur ki zikrullāh ile mühimmāt-ı dīniyyenin mā-ʿadāsı olan kelām-ı mübāhtan lisānını keff edip ona sükūt ve hāmūşluğu ilzām ede tā ki şehvet-i kelām ondan vefāt ede ki hakkın mā-ʿadāsıyla tekellüm eylemeye, yaʿnī hemīşe bi-hakkın tekellüm ede ve o hālde sükūtu ʿibādet olur ve tekellümü dahi ʿibādet olur.

[ومهما اعتادت العين رمي البصر إلى كل شيء جميل لم تتحفظ عن النظر إلى ما لا يحل وكذلك سائر الشهوات لأن الذي يشتهى به الحلال هو بعينه الذي يشتهي الحرام فالشهوة واحدة وقد وجب على العبد منعها من الحرام فإن لم يعودها الاقتصاد على قدر الضرورة من الشهوات غلبته]

Ve kezālik dīde dahi her bir cemīle bakmak ʿādet ettikçe harāma bakmaktan hıfz olunmaz. Ve şehevāt-ı sāirenin dahi hāli böylecedir, çünkü onunla helāli iştihā etmekte bulunduğu şeyʾ-i harāmı dahi onunla iştihā eder, li-ʿaynihi odur, başka şeyʾ değildir, zīrā şehvet birdir ve harāmdan menʿi ʿabd üzerine vācib olmuştur ve eger mikdār-ı zarūret üzere şehevāttan iktisār etmekliği ona taʿvīd etmezse o vakt ona galebe eder.

[فهذه إحدى آفات المباحات ووراءها آفات عظيمة أعظم من هذه وهو أن النفس تفرح بالتنعم في الدنيا وتركن إليها وتطمئن إليها أشراً وبطراً حتى تصير ثملة كالسكران الذي لا يفيق من سكره وذلك الفرح بالدنيا سم قاتل يسري في العروق فيخرج من القلب الخوف والحزن وذكر الموت وأهوال يوم القيامة وهذا هو موت القلب]

İşte āfāt-ı mübāhın birisi budur ve onun ardında bundan aʿzam āfāt-ı ʿazīme vardır ki nefs-i dünyāda tenaʿʿum etmekle ferah edip şād olur ve ona meyl edip eşerr ve batır olarak onunla mutmaʾinn olur tā ki sarhoşluktan ifākat etmeyen mest ve sarhoş gibi sekrān olur. Ve dünyāya bu meserret ve şādlık, damarlara sirāyet eden semm-i kātil ve zehr-i

helāhil gibidir, zīrā onunla gönülden havf ve hüzn ve ehvāl-i yevm-i kıyāmet çıkıp zāil olur ve kalbin ölümü budur.

[قال الله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ وقال تعالى ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾ الآية وكل ذلك ذم لها فنسأل الله السلامة]

Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾[252] Yaᶜnī "Hayāt-ı dünyā ve tevsīᶜ-i rızk ile ferahlanırlar ve onunla mutmaᵓinn oldular." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾[253] Yaᶜnī "Hālbuki hayāt-ı dünyā āhirete nisbetle ancak serīᶜu'z-zevāl bir cüzᵓī geçinmektir." Ve dahi buyurmuş ki ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾[254] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hadīd'in on dokuzuncu āyeti olup hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bilin ki hayāt-ı dünyā ancak oyun ve māl talebiyle beyhūde taᶜab ve lehv ve elbise ve menāzil zīneti ve beyninizde neseb ve mansıb iftihārı ve māl ve evlād kesretiyle mübāhāttır. Bunlar şuna benzer ki yağmur hubūbu ve nebātı bitirdikte ekinciler onu görüp taᶜaccüb ve meserrette olurlar sonra sen onu görürsün ki āfāt-ı semāvī yā arāzīden sararmış sonra ufaklanıp rīze rīze olmuş. İşte hayāt-ı dünyānın sürᶜat-i zevāli bu misllidir. Hayāt-ı dünyā ve zīneti ihtiyār edenlere āhirette ᶜazāb-ı şedīd vardır ve dünyānın zīnetini terk edip āhireti ihtiyār edenlere Allāhu taᶜālādan magfiret ve rıdvān vardır. Hayāt-ı dünyā ancak nāsı aldatı-

252 "Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile āyetlerimizden gafil olanlar var ya işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir." Yūnus, 10/7-8.

253 "Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir." Ālu ᶜİmrān, 3/185.

254 "Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider)." Hadīd, 57/20.

cı bī-bekā metāᶜdır." Ve bu nusūs-ı celīle müfādları kāffesi dünyāya zemmdir, artık biz Hakk'tan necātı dileriz.

[فأولو الحزم من أرباب القلوب جربوا قلوبهم في حال الفرح بمؤاتاة الدنيا فوجدوها قاسية نفرة بعيدة التأثر عن ذكر الله واليوم الآخر وجربوها في حالة الحزن فوجدوها لينة رقيقة صافية قابلة لأثر الذكر فعلموا أن النجاة في الحزن الدائم والتباعد من أسباب الفرح والبطر ففطموها عن ملاذها وعودوها الصبر عن شهواتها حلالها وحرامها وعلموا أن حلالها حساب وحرامها عقاب ومتشابهها عتاب وهو نوع عذاب فمن نوقش الحساب في عرصات القيامة فقد عذب فخلصوا أنفسهم من عذابها وتوصلوا إلى الحرية والملك الدائم في الدنيا والآخرة بالخلاص من أسر الشهوات ورقها والأنس بذكر الله عز وجل والاشتغال [109] بطاعته]

Hattā erbāb-ı kulūbdan ashāb-ı hazm olanlar kendi kalblerini muvāfakat-i dünyā ile hāl-i meserret ü şādumānīde tecribe ve imtihān edip buldular ki katı ve kāsī ve Zāt-ı Zü'l-Celāl ve yevm-i āhiret zikrlerinden baᶜīd ve müteneffiredir, yaᶜnī zikrullāh ile müteᵓessir olmuyorlar ve rūz-i cezānın zikriyle ehvāl-i kıyāmetten bī-pervādırlar. Ve hālet-i hüznde tecribe edip buldular ki yumuşak ve yufka ve sāfī ve eser-i zikre kābildirler ve bu tecribe ile bildiler ki selāmet ve necāt ancak hüzn-i dāimīdedir ve dahi esbāb-ı şādī vü batarın tebāᶜüdündedir ve bināberīn onu lezzātından kesip fitām ettiler ve şehevāttan sabr etmekle taᶜvīd eylediler ki helāl ve harām ārzūlarından ve imrenmelerinden sabr ve şekībāyī ile onu taᶜvīd ettiler ve yakīnen bilip cezm ettiler ki onların helāli hisāb ve harāmı ᶜazāb ve ᶜikāb ve müteşābihleri ᶜitābdırlar ve ᶜitāb dahi ᶜazābın bir nevᶜidir, zīrā yevm-i kıyāmette kim ki hisāb ile münākaşa olur, muᶜazzeb olmuş olur ve bu fitām ve taᶜvīd sabr ile kendi nefslerini ᶜazābdan kurtarıp hürriyyete ve mülk-i dāimīye vāsıl oldular yaᶜnī dünyā ve āhirette olan mülk-i bī-zevāle mālik ve vāsıl olup āzāde-ser oldular ki kayd u bend-i şehevātın esr ve rıkkından hālis ve āzāde oldular ve zikrullāh ile istīnās ve tāᶜātı ile iştigāl ettiler.

[وفعلوا بها ما يفعل بالبازي إذا قصد تأديبه ونقله من التوثب والاستيحاش إلى الانقياد والتأديب فإنه يحبس أولاً في بيت مظلم وتخاط عيناه حتى يحصل به الفطام عن الطيران في جو الهواء وينسى ما قد كان ألفه من طبع الاسترسال

ثم يرفق باللحم حتى يأنس بصاحبه ويألفه إلفاً إذا دعاه أجابه ومهما سمع صوته رجع إليه فكذلك النفس لا تألف ربها ولا تأنس بذكره إلا إذا فطمت عن عادتها بالخلوة والعزلة أولاً ليحفظ السمع والبصر عن المألوفات ثم عودت الثناء والذكر والدعاء ثانياً في الخلوة حتى يغلب عليها الأنس بذكر الله عز وجل عوضاً عن الأنس بالدنيا وسائر الشهوات وذلك يثقل على المريد في البداية ثم يتنعم به في النهاية كالصبي يفطم عن الثدي وهو شديد عليه إذا كان لا يصبر عنه ساعة فلذلك يشتد بكاؤه وجزعه عند الفطام ويشتد نفوره عن الطعام الذي يقدم إليه بدلاً عن اللبن ولكنه إذا منع اللبن رأساً يوماً فيوماً وعظم تعبه في الصبر عليه وغلبه الجوع تناول الطعام تكلفاً ثم يصير له طبعا فلورد بعد ذلك إلى الثدي لم يرجع إليه فيهجر الثدي ويعاف اللبن ويألف الطعام وكذلك الدابة في الابتداء تنفر عن السرج واللجام والركوب فتحمل على ذلك قهراً وتمنع عن السرج الذي ألفته بالسلاسل والقيود أولاً ثم تسأنس به بحيث تترك في موضعها فتقف فيه من غير قيد فكذلك تؤدب النفس كما تؤدب الطير والدواب]

Ve kalbleri ıslâhında nefslerine doğan kuşuna taᶜlīm olunduğu hengāmda vākiᶜ olan muᶜāmele ve fiᶜl gibi muᶜāmele edip işlediler ki doğan kuşunun taᶜlīmi ile teᵓdībi ve tevessüb yaᶜnī yerinden sıçrayıp sürᶜatle durmak hālinden ve istīhāş ve kaçmaktan inkıyād ve teᵓdībe nakli murād olundukta onu evvelā karanlık bir hānede habs olunup gözleri dikilir tā ki uçmaktan kesilip onunla cevv-i havāda pervāz etmekten fitāmı hāsıl ola ve istirsāl hūyundan meᵓlūfunu ferāmūş ede sonra sāhibine istīnās ve inkıyāda mūcib olan ülfetle müᵓtelif olmak için onunla gūşt iᶜtāmıyla rıfk olunur tā ki onun çağırıp daᶜvet ettiği vaktte ona icābet ede ve sesini işittikçe ona dönüp rücūᶜ eyleye. İşte nefs dahi böyledir ve terbiyesi bu sūretle olur, çünkü tanrısına ve rabbisine ülfet etmek ve onun zikri ile istīnās etmek ancak halvet ve ᶜuzletle evvelā onu ᶜādātından kesip fitām etmekledir, tā ki semᶜ ve basarı meᵓlūfātından saklanıp hıfz olalar sonra üns-i dünyā ve şehevāt-ı sāireye taᶜvīzan zikrullāhın ünsü ona galebe etmek için halvette zikr ü senā ve duᶜā ile taᶜvīd olunur. Ve bu fitām ve taᶜvīd bidāyeten mürīd üzerine ağır ve sakīl ve güç ve girān gelir sonra nihāyette memeden kesilip fitām olan sabī gibi onunla mütenaᶜᶜim ve be-kām olur, zīrā sabīyi memeden kesip fitām etmek ona güç ve şedīd

olur, çünkü bir lahza ondan sabr etmezdi ve onun için ᶜinde'l-fitām ağlamak ve bükā ve cezaᶜ ve fezaᶜı müştedd olur ve süte bedel ona takdīm olunan yemek ve taᶜāmdan teneffürü müştedd olur velākin süt emmekten reˀsen memnūᶜ ve mahcūr olduğu vaktte günbegün taᶜavvüd ve üzerine sabr eylemekte yorgunluğu ᶜazīm olup açlık ve cūᶜ dahi onunla galebe etmekle tekellüfen taᶜāmı tenāvül ve ekl eder sonra ona hūy ve tabīᶜat olur hattā ondan sonra memeye dönüp redd olunsa bile ona dönmez ve külliyyen memeyi hecr edip süt içmekten ᶜāif olup yaᶜnī ondan yiğrenir ve taᶜāma ülfet eder. Ve dābbe dahi ibtidāda eğer ve gemden ve rükūbdan teneffür edip kaçar ve onu meˀlūfu olan serh ve yayılmaktan evvelā menᶜ ve buhav[255] ve zencīr ve peyvend ve köstek ile kahren eğer ve geme haml ve rükūba cebr edilip terbiye olunur, sonra onunla müsteˀnes olup ki yerinde bağ ve peyvendsiz bırakılıp terk etse de yine yerinde durup sāhibinden ayrılmaz ve hod-be-hod savuşup gitmez, işte nefs-i insān dahi kuş ve davarların teˀdībleri gibi teˀdīb olunur.

[وتأديبها بأن تمنع من النظر والأنس والفرح بنعيم الدنيا بل بكل ما يزايلها بالموت إذ قيل له أحبب ما أحببت فإنك مفارقه فإذا علم أنه من أحب شيئاً يلزمه فراقه ويسعى لا محالة لفراقه شغل قلبه بحب ما لا يفارقه وهو ذكر الله تعالى فإن ذلك يصحبه في القبر ولا يفارقه]

Ve onun teˀdībi ise naᶜīm-i dünyāya ve mevt ile zāil olan her bir nesneye nazar etmekten ve onunla üns ve ferah eylemekten menᶜ ve hacr etmekle olur, çünkü ona denilmiş ki sen sevdiğini sev ki tahkīk ve tahkīkan sen ondan müfterık olacaksın. Ve sevdiği nesnenin firākı ona lāzım geleceğini ve firākına lā-mahāle sāᶜī olduğunu bilirse kalbi elbette onu müfārakat etmeyecek nesnenin hubbuna meşgūl eder ki o dahi Allāhu taᶜālānın zikridir, zīrā kabrinde dahi ona musāhabet edip onu müfārakat etmez. [110]

[وكل ذلك يتم بالصبر أولاً أياماً قلائل فإن العمر قليل بالإضافة إلى مدة حياة الآخرة وما من عاقل إلا وهو راض باحتمال المشقة في سفر وتعلم صناعة وغيرها شهراً ليتنعم به سنة أو دهراً وكل العمر بالإضافة إلى الأبد أقل من الشهر بالإضافة

255 "Bukağı" kelimesinin varyantı.

إلى عمر الدنيا فلا بد من الصبر والمجاهدة فعند الصباح يحمد القوم السرى وتذهب عنهم عمايات الكرى كما قاله علي رضي الله عنه]

Ve bunun cemīʿisi evvelen eyyām-ı kalīlede sabr etmekle tamām olur, zīrā hayāt-ı āhiretin müddetine nisbetle ʿömr-i insān az bir şeydir. Ve bir ʿākıl yoktur ki bir sene veyāhūd bir dehrde onunla tenaʿʿum edecek bir sanʿat veyā bir seferin meşakkati tahammülüne rāzī olmaz ve ebede izāfetle ʿömrün kāffesi ʿömr-i dünyāya izāfetle bir māhdan ekalldir. Kaldı ki mücāhede ve sabr lāzım ve lābüddür ki ʿinde's-sabāh leylen seyr ve serī kavm mahmūd görürler ki onlardan onunla uykunun körlükleri gidip zāhib olurlar, nitekim onu Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān buyurmuştur.

[وطريق المجاهدة والرياضة لكل إنسان تختلف بحسب اختلاف أحواله والأصل فيه أن يترك كل واحد ما به فرحه من أسباب الدنيا فالذي يفرح بالمال أو بالجاه أو بالقبول في الوعظ أو بالعز في القضاء والولاية أو بكثرة الأتباع في التدريس والإفادة فينبغي أن يترك أولاً ما به فرحه فإنه إن منع عن شيء من ذلك وقيل له ثوابك في الآخرة لم ينقص بالمنع فكره ذلك وتألم به فهو ممن فرح بالحياة الدنيا واطمأن بها وذلك مهلك في حقه ثم إذا ترك أسباب الفرح فليعتزل الناس ولينفرد بنفسه وليراقب قلبه حتى لا يشتغل إلا بذكر الله تعالى والفكر فيه وليترصد لما يبدو في نفسه من شهوة ووسواس حتى يقمع مادته مهما ظهر فإن لكل وسوسة سبباً ولا تزول إلا بقطع ذلك السبب والعلاقة وليلازم ذلك بقية العمر فليس للجهاد آخر إلا بالموت]

Ve ahvālinin ihtilāfı hasebiyle her bir insāna tarīk-i riyāzet ü mücāhede muhtelif olur. Zābıta-i asliyye bunda odur ki esbāb-ı dünyādan her bir insānın sebeb-i ferah ve şādumānlığı her ne ise onu terk ede, meselā o kimse ki şādlığı māl veyāhūd cāh veyā vaʿzda kabūl-i halk veyāhūd kazā ve velāyette ʿizz veyā tedrīs ve ifādede kesret-i etbāʿ ile ola, gerektir ki evvelā māye-i ferahını terk ede, çünkü o kimse ki bir şeyden menʿ olunup ve ona āhirette senin sevābından bu menʿ ile bir nesne eksilmedi denildikte kendisi onu kerh edip ondan hoşlanmaz ve onunla gam-nāk ve elem-nāk olur, o kimse hayāt-ı dünyā ile ferah edip onunla mutmaʾinn olan kesāndandır ve bu ferah ve itmiʾnān onun hakkında

mühliktir. Sonra esbāb-ı şādīyi terk ettiği vaktte nāstan ᶜuzlet ve inzivā edip kendi nefsi ile münferid olsun ve kalbine murākabet etsin, tā ki zikrullāhtan gayrı dīger bir şeyᵓ ile müştegıl olmasın, ᶜale'd-devām zikr ile iştigāl edip onda tefekkür etsin ve zuhūr ettikçe māddesini serīᶜan kalᶜ ve kamᶜ etmek için vesvese ve şehvetten nefsinde zuhūr eden hātıra müterassıd olsun, zīrā her bir vesveseye bir sebeb vardır, sebebi ve ᶜalākası kesilmedikçe o vesvese zāil olmaz. Ve buna bakiyye-i ᶜömründe mülāzemet ede, zīrā ölümden gayrı cihādın bir āhiri yoktur, nihāyet ve pāyānı ancak ölümdür.

Beyānu ᶜAlāmāti Hüsni'l-Hulukı

[بيان علامات حسن الخلق]

[اعلم أن كل إنسان جاهل بعيوب نفسه فإذا جاهد نفسه أدنى مجاهدة حتى ترك فواحش المعاصي ربما يظن بنفسه أنه هذب نفسه وحسن خلقه واستغنى عن المجاهدة فلا بد من إيضاح علامة حسن الخلق فإن حسن الخلق هو الإيمان وسوء الخلق هو النفاق وقد ذكر الله تعالى صفات المؤمنين والمنافقين في كتابه وهي بجملتها ثمرة حسن الخلق وسوء الخلق فلنورد جملة من ذلك لتعلم آية حسن الخلق]

Ve hüsn-i hulukun ᶜalāmātı beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki her bir insān kendi nefsinin ᶜuyūbuna cāhildir. Ve çün ednā bir mücāhede ile nefsine mücāhede edip tā ki fevāhiş-i meᶜāsīyi terk eder, ola ki kendi nefsine zann eder ki nefsini tehzīb edip ahlākını tamāmen tahsīn etmiş ve mücāhededen müstagnī olmuş! Maᶜa-ennehu insān müddet-i hayātında mücāhededen müstagnī olamaz ve bināen ᶜaleyh hüsn-i hulukun ᶜalāmetini īzāhı lābüdd ve lāzımdır, şöyle ki hüsn-i huluk ancak īmāndır ve sūᵓ-i huluk dahi ancak nifāktır ve Zāt-ı Zü'l-celāl müᵓminlerin ve münāfıkların sıfatlarını kendi kitāb-ı mecīdinde zikr etmiş. Ve cümleleri yaᶜnī mezkūr olan sıfāt kāffesi hüsn-i huluk ve sūᵓ-i hulukun semeresidir, kaldı ki hüsn-i huluk ᶜalāmeti bilinmek için ondan bir cümleyi īrād ve zikr edelim şöyle ki:

[قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ﴾]

Tebāreke ve taᶜālā kelām-ı kadīm ve furkān-ı hakīminde ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ﴾[256] buyurmuştur ve onlarla ﴿هم الوارثون﴾ nassına dek müᵓminlerin sıfātını beyān etmiştir. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Müᵓminūnun birinci ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve beşinci ve altıncı ve yedinci ve sekizinci ve dokuzuncu ve onuncu āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Tahkīk felāh buldular yaᶜnī cennette ebed kalmakla saᶜādet buldular şöyle müᵓminler ki namāzlarında Allāhu taᶜālādan havf ve ona tezellül ve tevāzuᶜ ederler, öyle ki yemīn ve şimālinde olan kimseleri bilmezler ve beyhūde ᶜamel ve kelāmdan iᶜrāz ederler ve māllarından vācib olan zekātın edāsını ederler ve ferclerini harāmdan hıfz ederler meger ki kendi zevcelerinden yāhūd mülk-i yemīniyle mālik oldukları cāriyelerinden hayz ve nifās ve savm hālinden mā-ᶜadā şerᶜ izin verdiği üzere hıfz etmekle levm olunmazlar. Ve her kim ki bu zevc ve cāriyeden gayrısına mübāşeret ister, o kimseler helālden harāma tecāvüz etmiş olurlar. Ve onlar ki hakk ve hilmden olan emānetlerine ve ᶜahdlerine mürāᶜāt ve vefā ederler ve onlar ki

---

256 Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. (1) Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. (2) Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. (3) Onlar ki, zekatı öderler. (4) Onlar ki, ırzlarını korurlar. (5) Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. (6) Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. (7) Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. (8) Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. (9) İşte bunlar varis olanların ta kendileridir." Müminūn, 23/1-9.

namāzlarını vaktiyle ve şurūt ve ādābıyla taᶜdīl-i erkān üzere muhāfazat ve edā ederler, bu mezkūr sıfatlarla muttasıf kimseler vārislerdir ki cennetin aᶜlāsı onlara mīrās olur, onlar onda ebedī dāim ve muhalledlerdir." [111]

[وقال عز وجل ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾]

Ve dahi Hakk ᶜazze ve celle hazretleri ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾[257] diye ﴿وبشر المؤمنين﴾ nassına kadar onların vasfını beyān buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Tevbe'nin yüz on üçüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şirk ve nifāktan tevbe edenler ve ihlās ile Hakk taᶜālāya ᶜibādet edenler ve her hālini niᶜam-ı ilāhī bilip dāimā hamd edenler ve sāim ve seyāhat ve cihād edenler ve huzūᶜ ile rükūᶜ ve sücūd edenler ve küfr ve maᶜsiyetten nehy edenler ve Allāhu taᶜālānın ahkām ve şerāyiᶜinin hudūdunu hıfz ve riᶜāyet edenler işte bu sıfatlarla mevsūf müᵓminleri cennetle tebşīr eyle."

[وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾]

Ve dahi ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾[258] tā ﴿اولئك هم المؤمنون﴾ nass-ı celīline kadar müᵓminleri vasf edip buyurmuştur. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Enfāl'in ikinci ve üçüncü ve dördüncü āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Müᵓmin-i kāmil onlardır ki Allāhu taᶜālā zikr olundukta onun ᶜazamet-i celāl ü heybetinden kalbleri korku ve āyetleri tilāvet olundukta īmānları artar ve cemīᶜ-i umūrlarında Allāhu taᶜālāya tevekkül ederler,

---

257 "Bunlar, tövbe edenler, ibādet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükū' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele." Tevbe, 9/112.

258 "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun āyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler." Enfāl, 8/2.

o müʾmin-i kāmiller namāzı şerāit ve ādābıyla edā ederler ve verdiğimiz rızktan nafaka verirler." Bu āyāt-ı sābıkalarda mezkūr kimseler hakkā müʾminlerdir, rabbleri ʿindinde onlar için cennet dereceleri vardır ve taksīrātları magfiret ve cennette lā-yuʿadd ve lā-intihā rızk vardır.

[وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ إلى آخر السورة]

Ve dahi subhānehu ve taʿālā onların vasflarında buyurmuş ki ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾[259] Bu āyāt-ı kirām sūre-i Furkān'ın altmış üçüncü āyetinden āhir-i sūreye dek cemʿan on beş āyettirler. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiştir ki "Allāhu taʿālānın makbūl kavlleri onlardır ki yeryüzünde sekīne ve vakār ile yürürler, cāhiller onlara bī-edebāne hitāb ettiklerinde onlar cevāblarında muʿārazadan iʿrāz ve kavl-i sedīd ü leyyin ile günāhtan sālim olurlar ve onlardır ki rabbleri için secde ve kıyām ile yaʿnī namāz ile gecelerler ve onlar ki halkla hüsn-i muʿāmele ve geceleri ʿibādet hakkla geçer, onlar derler ki yā rabbenā bizden cehennem ʿazābını döndür. Tahkīkan ʿazāb-ı cehennem dāim ve şedīd oldu, o cehennem karār ve ikāmete ne kabīh mahaldir. Ve şunlar ki māllarını infāk ettiklerinde isrāf etmezler ve imsāk dahi etmezler ki isrāfla hisset beyninde iʿtidāl ola ve şunlar ki Allāhu taʿālā ile bile ilāh-ı āher iddiʿā etmezler ve Allāhu taʿālā katlini harām ettiğini nefsini katl etmezler meger ki hakkla katli īcāb ede ki mürtedler ve ihsān (احصان) ile zinā edenler ve kısās lāzım olanlar gibi ve zinā dahi etmezler, bir kimse bunlardan bir şeyʾ işlerse o günāhın cezāsına mülākī olur." Mervīdir ki müşriklerden baʿzısı huzūr-ı Nebevī'ye gelip dediler ki "Yā Muhammed, biz şirk getirmişiz ve nā-hakk yere katl etmişiz ve zinā etmişiz. Eger bizi onun ʿibādetine teklīf ettiğin Allāh'ın bizi bu günāhlardan ʿafv ederse īmān ederdik." Bināen ʿaleyh ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ﴾ āyet-i kerīmesi nāzil olmuştur. "Ve o kimse ki işlediği günāhın cezāsına mülākī olur, kıyāmette onun ʿazābı muzāʿaf olup o ʿazābda hor ve zelīl olduğu hālde dāim kalır meger ki o kim-

259 "Rahmān'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selām!" der (geçer)ler." Furkān, 25/63.

se günāhına tevbe ede ve Allāhu taᶜālāya ve resūlüne īmān getire ve erkān-ı İslām üzere ᶜamel-i sālih işleye, Allāhu taᶜālā o vasfta olan kimselerin günāhlarını sevāba tebdīl ve tevbeleriyle maᶜsiyetlerini mahv eder. Allāhu taᶜālā günāhkārların tevbe ile günāhlarını magfiret ve tevbelerinde sebātlarıyla rahmet eder oldu. Bir kimse şirk ve katl ve zinā tevbesinden sonra sāir meᶜāsīden dahi tevbe edip ᶜamel-i sālih işleye, o kimse Allāhu taᶜālāya rücūᶜ eder, onun ᶜindinde marzī ve günāhları maᶜfüvv ve sevāb hāsıl olduğu hālde (evvelki tevbe şirkten rücūᶜ, bu tevbe mükāfat için rücūᶜdur) ve şunlar ki şehādet-i zūr etmezler yāhūd müşrik ve kāfirlerin bayramlarına ve oyun mahallerine hāzır olmazlar ve kaçan lagv ve bātıl şeylerine uğrasalar onlardan iᶜrāz ve nefslerini onlardan tenzīh ederek geçerler, onlar ki rabblerinin āyetleriyle onlara vaᶜz olundukta sağırlık ve körlük ile yüz üzere kapanmazlar, belki kalb kulağıyla dinlerler ve basīret gözüyle görürler, onlar derler ki yā rabbenā bizim ezvāc ve evlādımızdan bize ebrār ve sālihler ver ki onlarla gözlerimiz rūşen ola ve bizi müttakīler için imām kıl yaᶜnī bize kemāl-i ittikā bahş eyle ki müttakīlere imām olmağa şāyān olalım. Bunlar yaᶜnī [112] bu sıfatlarla muttasıf kimseler sabrları sebebiyle cennetin aᶜlā makāmında mücāzāt olunurlar, meleklerden tahiyyet ve Allāhu taᶜālādan selāma mülākī olurlar, onlar onda dāimlerdir, o ne güzel karār-gāh ve ikāmettir. Yā Muhammed onlara de ki rabbinizin ᶜindinde sizin ne kadriniz olur eger sizin ona duᶜānız ve ᶜibādetiniz olmasa. Allāhu taᶜālā resūlüyle sizi tevhīde daᶜvet etmişken tekzīb ettiniz, imdi yakında o tekzībinize bedel ᶜukūbet-i dünyāda ki yevm-i bedrdir ve āhirette cehennem ᶜazābı taᶜcīl olunur."

[من أشكل عليه حاله فليعرض نفسه على هذه الآيات فوجود جميع هذه الصفات علامة حسن الخلق وفقد جميعها علامة سوء الخلق ووجود بعضها دون بعض يدل على البعض دون البعض فليشتغل بتحصيل ما فقده وحفظ ما وجده]

Kaldı ki o kimse ki hāli üzerine mübhem ve müşkil olur yaᶜnī kendi ahlākını tahsīn edip etmediğini bilmez, nefsini bu āyāt-ı kerīme üzerine ᶜarz etsin, eger āyetlerde mezkūr olan sıfātın kāffesi nefsinde mevcūd görürse ahlākını tehzīb etmiş olur ki cemīᶜ-i sıfātın vücūdu hüsn-i hu-

luk ᶜalāmetidir ve cemīᶜisinin fikdānı sūᵓ-i hulukun ᶜalāmetidir ve baᶜzının vücūd ve baᶜzısının fikdānı baᶜzı hulukun hüsnüne delālet eder ve baᶜzısına delālet etmez, gerektir ki mefkūdunun tahsīliyle mevcūdunun hıfzına iştigāl ede.

[وقد وصف رسول الله صلى الله عليه وسلم المؤمن بصفات كثيرة وأشار بجميعها إلى محاسن الأخلاق فقال ''الْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ'' ''قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ'' وَقَالَ ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ'' وذكر ان صفات المؤمنين هي حسن الخلق فقال صلى الله عليه وسلم ''أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم اخلاقا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إذا رأيتم المؤمن صموتاً وقوراً فادنوا منه فإنه يلقن الحكمة وقال من سرته حسنته وساءته سيئته فهو مؤمن'' وَقَالَ ''لَا يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أخيه بنظرة تؤذيه'' وقال صلى الله عليه وسلم ''لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِأَمَانَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى أَخِيهِ مَا يَكْرَهُهُ'']

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz müᵓmini sıfāt-ı kesīre ile vasf etmiş ve cemīᶜisiyle mehāsin-i ahlāka işāret etmiştir. Buyurmuş ki ''الْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ''[260] Yaᶜnī "Müᵓmin olan kimse kendi nefsine sevdiğini birāderine sever." Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ''[261] Yaᶜnī "Kim ki Allāhu taᶜālāya ve yevm-i āhire īmān eder, kendi zayf ve mihmānını ikrām etsin." Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ''[262] Yaᶜnī "Kim ki Allāhu taᶜālāya ve yevmü'l-āhire īmān eder, kendi komşusunu ikrām etsin." Ve dahi buyurmuş ki ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ''[263] Yaᶜnī "Kim ki Allāhu taᶜālaya ve yevm-i āhire īmān eder, hayrlı sözü söylesin veyāhūd hāmūş olsun." Ve dahi "Hüsn-i huluk müᵓminlerin

260 *Musnedu* Ahmed, 2/96, no: 673; Müslim, Īmān 17, 1/65.

261 Buhārī, 8/11, no: 6018, 8/32, no: 6135; Müslim, Īmān 19, 1/68, no: 74.

262 Buhārī, 8/11, no: 6019; Müslim, Īmān 19, 1/68, no: 74.

263 Buhārī, 8/11, no: 6018; Müslim, Īmān 19, 1/68, no: 75.

sıfatıdır" diye zikr edip demiş ki "أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا"[264] Yaᶜnī "Īmānca müᵓminlerin ekmeli ancak hulukça en ziyāde güzel ve hoş-hū olan kimsedir." Ve dahi buyurmuş ki "إِذَا رَأَيْتُمْ الْمُؤْمِنَ صَمُوتًا وَقُورًا فَادْنُوا مِنْهُ فَإِنَّه يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ"[265] Yaᶜnī "Siz eger müᵓmin olan kimseyi sākit ve vakūr görürseniz siz ondan yaklaşınız, zīrā hikmet telkīn olunur." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ سَرَّتْهُ حَسَنَتُهُ وَسَاءَتْهُ سَيِّئَتُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ"[266] ki hulāsa-i müfādı: "Kim ki kendi hasenesi onu mesrūr ve şādān eder ve yaramazlığı dahi onu mükedder ve isāᵓet eder, müᵓmin odur." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهُ"[267] Yaᶜnī "Müᵓmine helāl olmaz ki birāderini incitecek bir nazra ile ona işāret ede." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا"[268] Yaᶜnī "Bir müslime helāl olmaz ki bir müslimi tahvīf ede." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِأَمَانَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى أَخِيهِ مَا يَكْرَهُهُ"[269] ki hulāsa-i meᵓāli: "İki hem-nişīn ancak Allāhu taᶜālānın emāneti ile hem-bezm olurlar, bināen ᶜalā-zālik onların birisine helāl olmaz ki dīgerinin ifşāsını kerh ettiği nesnesini ifşā ede" ki rāzını izhār ve mesāvīsini ihbār ede.

[وجمع بعضهم علامات حسن الخلق فقال هو أن يكون كثير الحياء قليل الأذى كثير الصلاح صدوق اللسان قليل الكلام كثير العمل قليل الزلل قليل الفضول براً وصولاً وقوراً صبوراً شكورا رضيا حليما رفيقاً عفيفاً شفيقاً لا لعاناً ولا سباباً ولا نماماً ولا مغتاباً ولا عجولاً ولا حقوداً ولا بخيلاً ولا حسوداً بشاشاً هشاشاً يحب في الله ويبغض في الله ويرضى في الله ويغضب في الله فهذا هو حسن الخلق]

Ve baᶜzu'l-ᶜārifīn hüsn-i hulukun ᶜalāmātını cemᶜ edip demiş ki

---

264 Dārimī, 3/1840, no: 2834; *Musnedu* Ahmed, 12/364, no: 7402.

265 Tirmizī, 4/35, no: 2165; *Musnedu*'l-Bezzār, 8/72; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 8/286; *Şerhu Muşkilu'l-Āsār*, 9/329.

266 Tirmizī, 4/35, no: 2165; *Musnedu*'l-Bezzār, 8/72; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 8/286; *Şerhu Muşkilu'l-Āsār*, 9/329.

267 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/240, no: 688.

268 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/240, no: 688; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/421, no: 957; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/301, no: 5004; Tirmizī, 4/301.

269 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/240, no: 691; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/500, no: 10677.

"Hüsnu'l-huluk o kimsedir ki onun hayāsı yaᶜnī utanmaklığı çok ve ezā ve cefāsı az ve salāhı çok olup lisānı sādık ve kelāmı az ve ᶜameli çok ve zeleli az ve fudūlluğu az ola ve hem dahi muhsin ve bārr ve sıla edici ola ve harekāt ve sekenātında dahi vakūr ve sabūr ve rāzī ve şekūr ve halīm ve refīk ve ᶜafīf ve şefīk ola ki ne laᶜᶜān yaᶜnī kimseyi laᶜnet etmez ve ne sebbāb ve ne nemmām ve ne mugtāb ve ne ᶜacūl ve ne hakūd ve ne bahīl ve ne hasūddur ve dahi beşāşetli, heşāşetli yaᶜnī yüzü açık ve yumuşak ola ki rıhv ve leyyinü'l-ᶜarīke ola ve Allāh için sever ve Allāh için bugz eder ve Allāh için rāzī olur ve Allāh için gazab eder." İşte hüsn-i huluk budur, yaᶜnī bu zikr olunan sıfāt-ı hasene ile muttasıf olan kimse hüsnü'l-huluktur ve o müᵓmin ki bu sıfāta cāmiᶜ ve hāvī olmuş, hüsn-i huluka vāsıl olmuş ve nefsini tehzīb ve ahlākını tahsīn etmiş olur ki bu sıfāt hüsn-i hulukun ᶜalāmātıdır demiş.

[وسئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن علامات المؤمن والمنافق فقال "إن المؤمن همته في الصلاة والصيام والعبادة [113] والمنافق همته في الطعام والشراب كالبهيمة"]

Ve hüsn-i huluk üzerine ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden suᵓāl olundu, yaᶜnī müᵓmin ve münāfıkın ᶜalāmātı üzerine suᵓāl vākiᶜ oldu ki müᵓminin ᶜalāmeti nedir ve münāfıkın ᶜalāmeti nedir diye soruldu ve efendimiz buyurdu ki "إِنَّ الْمُؤْمِن هِمَّتُهُ فِي الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالْعِبَادَةِ وَالْمُنَافِقُ هِمَّتُهُ فِي الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ كَالْبَهِيمَةِ"[270] Yaᶜnī "Müᵓminin himmeti namāz kılmak ve oruç tutmak ve ᶜibādet etmektedir. Ve münāfıkın himmeti behīme gibi taᶜām yemek ve şarāb içmektedir."

[وقال حاتم الأصم المؤمن مشغول بالفكر والعبر والمنافق مشغول بالحرص والأمل والمؤمن آيس من كل أحد إلا من الله والمنافق راج كل أحد إلا الله والمؤمن آمن من كل أحد إلا من الله والمنافق خائف من كل أحد إلا من الله والمؤمن يقدم ماله دون دينه والمنافق يقدم دينه دون ماله والمؤمن يحسن ويبكي والمنافق يسيء ويضحك والمؤمن يحب الخلوة والوحدة والمنافق يحب الخلطة والملأ والمؤمن يزرع ويخشى الفساد والمنافق يقلع ويرجو الحصاد والمؤمن يأمر وينهى للسياسة فيصلح والمنافق يأمر وينهى للرياسة فيفسد]

270 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/333.

Ve dahi Hātim el-Asamm kuddise sırruhu demiş ki "Müˀmin olan kimse fiker ve ᶜiber ile meşgūldür ve münāfık olan kimse hırs u emel ile meşgūldür. Ve müˀmin olan kimse Allāh'tan mā-ᶜadā her bir kimseden āyis ve bī-ümīddir ve münāfık olan kimse Allāh'tan mā-ᶜadā her bir kimseden ümīdvār ve recā edicidir. Ve müˀmin olan kimse Allāh'tan mā-ᶜadā her bir kimseden emīndir ve münāfık Allāh'tan mā-ᶜadā her bir kimseden hāif ve korkaktır. Ve müˀmin olan kimse mālını takdīm edip verir, dīnini vermez ve münāfık olan kimse dīnini verir, mālını vermez. Ve müˀmin olan kimse ihsān eder de ağlar ve münāfık isāˀet eder de güler. Ve müˀmin olan kimse halvet ve vahdeti sever, yaᶜnī tenhālık ve yalnızlığı sever ve münāfık ihtilāt ve meleˀi sever. Ve müˀmin olan kimse zerᶜ edip eker, fesāddan havf edip korkar ve münāfık ekini koparıp kalᶜ eder ve biçim ve hasādı ümīd edip recā eyler. Ve müˀmin olan kimse siyāset için emr ü nehy eder ve umūru ıslāh eder ve münāfık riyāset için emr ü nehy eder ve umūru bozar." İşte īmān ve nifākın ᶜalāmātı bunlardır. Ve sıfāt-ı īmān hüsn-i huluktur ki hüsn-i huluk o sıfatlardır, çünkü karīne-i makām ile bu mefhūm hāsıl olur.

[وأولى ما يمتحن به حسن الخلق الصبر على الأذى واحتمال الجفاء ومن شكا من سوء خلق غيره دل ذلك على سوء خلقه فإن حسن الخلق احتمال الأذى فقد روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يوما يمشي ومعه أنس فأدركه أعرابي فجذبه جذبا شديدا وكان عليه برد نجراني غليظ الحاشية قال أنس رضي الله عنه حتى نظرت إلى عنق رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أثرت فيه حاشية البرد من شدة جذبه فقال يا محمد هب لي من مال الله الذي عندك فالتفت إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم وضحك ثم أمر بإعطائه ولما أكثرت قريش إيذاءه وضربه قال اللهم اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون قيل إن هذا يوم أحد فلذلك أنزل الله تعالى ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾]

Ve hüsn-i huluk onunla imtihān ve ihtibār olunan umūrun en ziyāde evlā ve ahrāsı ezā ve rencīdeliğe sabr ve cevr ve cefāya tahammül etmektir. Ve kim ki dīgerinin sūˀ-i hulukundan bīzār olup onu şikāyet eder, o şekvāsı onun sūˀ-i hulukuna delālet eder, zīrā hüsn-i huluk tahammül-i ezādır, nitekim rivāyet olunmuş ki bir gün ᶜaleyhi's-salātu

ve'ṣ-selām Enes ʿaleyhi'r-rıdvān ile maʿan yolda giderken aʿrābın birisi onu şiddetli bir çekiş ile çekip cezb etti. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir bürd-i necrānīye lābis bulunduğundan ve o bürdün kenār ve hāşiyesi galīz ve kaba ve katı bulunduğundan Enes der ki "Efendimizin ʿunukunda şiddet-i cezbden bürdün eserini gördüm ve bu cezb ile aʿrābī: "Yā Muhammed, sende olan mālullāhtan bana bağışla!" diye ʿatiyye diledi ve efendimiz ona iltifāt buyurup güldü, sonra ona ʿatiyye iʿtāsını emr ü fermān buyurdu. Ve gazve-i Uhud'da Kureyş kabīlesinin ona īzā ve darbı tekāsür edince "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ"[271] diye inkisār ve bed-duʿā yerinde onlara bu hayrlı duʿāyı etti, yaʿnī "Yā rabbi, sen benim bu kavmime ʿafv et ve magfiret eyle, zīrā nādāndırlar." Ve o zamān ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[272] āyet-i kerīme nāzil oldu. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Sen o ahlāk üzeresin ki o huluk-ı ʿazīmi sana Kurʾān taʿlīm etti, o hısāl-ı hamīde kimsede yoktur."

[ويحكى أن إبراهيم بن أدهم خرج يوماً إلى بعض البراري فاستقبله رجل جندي فقال أنت عبد قال نعم فقال له أين العمران فأشار إلى المقبرة فقال الجندي إنما أردت العمران فقال هو المقبرة فغاظه ذلك فضرب رأسه بالسوط فشجه ورده إلى البلد فاستقبله أصحابه فقالوا ما الخبر فأخبرهم الجندي ما قال له فقالوا هذا إبراهيم بن أدهم فنزل الجندي عن فرسه وقبل يديه ورجليه وجعل يعتذر إليه فقيل بعد ذلك له لم قلت له أنا عبد فقال إنه لم يسألني عبد من أنت بل قال أنت عبد فقلت نعم لأني عبد الله فلما ضرب رأسي سألت الله له الجنة قيل كيف وقد ظلمك فقال علمت أنني أوجر على ما نالني منه فلم أرد يكون نصيبي منه الخير ونصيبه مني الشر]

Ve dahi hikāyet olunur ki İbrāhīm b. Edhem bir gün sahrālara çıkmış ve bir ʿaskerīye rāst gelip o ʿaskeri ona istikbāl edip geldikte, "Sen kul musun?" diye sormuş ve o dahi "neʿam" deyince, "ʿİmrān yaʿnī şenlik nerededir?" diye sormuş. Ve o dahi mezāristāna işāret ettikte ʿaskerī: "Ben ancak şenlik yeri murād ettim!" diye beyān-ı maksad etmiş. Ve İbrāhīm: "Mezāristāndır" diye bir dahi cevāb verince, ʿaskerī gücenip

---

271 Buhārī, 4/175; *Musnedu* Ahmed, 7/351, no: 4331.

272 "Sen elbette yüce bir ahlāk üzeresin." Alak, 68/4.

gayz ve gazabı hāsıl olmakla değnek ile İbrāhīm'in başına vurup ona zahm-dār etti ve be-tekrār onu beldeye çevirip iᶜāde ve ircāᶜ etti. Ve onun ashābı ona istikbāl edip "Ne haberdir?" diye suᵓāl ettiklerinde, ᶜaskerī ona dediği kelām ile onlara haber verdi. Ve onlar: "Bu İbrāhīm b. Edhem'dir" diye ᶜaskerīye beyān ve ihbār ettiklerinde ᶜaskerī atından inip onun el ve ayaklarını öptü ve ona iᶜtizār eyledi, [114] ondan sonra ona: "Sen niçin ben kulum dedin?" denildikte, o dahi: "Sen kimin kulusun diye benden sormayıp ancak sen kul musun diye sordu, ben dahi evet dedim, çünkü ben Allāh'ın kuluyum. Ve çün benim başıma vurdu, ben Allāhu taᶜālādan ona cenneti diledim." Ve "Bu nice olur o hāl ile ki kendisi seni zulm etmiş?" denilince, İbrāhīm: "Ben ondan görüp nāil olduğum zulm üzerine meᵓcūr ve müsāb olacağımı bildim ve ben ondan hayr görüp de kendisi benden şerr görmekliğini istemedim" diye cevāb etti, yaᶜnī benim ondan nasīb ve behrem hayr olup da onun benden nasīb ve behresi şerr olmak istemediğimden cenneti ona dilemişim demektir.

[ودعى أبو عثمان الحيري إلى دعوة وكان الداعي قد أراد تجربته فلما بلغ منزله قال له ليس لي وجه فرجع أبو عثمان فلما ذهب غير بعيد دعاه ثانياً فقال له يا أستاذ ارجع فرجع أبو عثمان فقال له مثل مقالته الأولى فرجع ثم دعاه الثالثة وقال ارجع على ما يوجب الوقت فرجع فلما بلغ الباب فإن له مثل مقالته الأولى فرجع أبو عثمان ثم جاءه الرابعة فرده حتى عامله بذلك مرات وأبو عثمان لا يتغير من ذلك فأكب على رجليه وقال يا أستاذ إنما أردت أن أختبرك فما أحسن خلقك فقال إن الذي رأيت مني هو خلق الكلب إن الكلب إذا دعي أجاب وإذا زجر انزجر وروي عنه أيضاً أنه اجتاز يوماً في سكة فطرحت عليه إجانة رماد فنزل عن دابته فسجد سجدة الشكر ثم جعل ينفض الرماد عن ثيابه ولم يقل شيئاً فقيل ألا زبرتهم فقال إن من استحق النار فصولح على الرماد لم يجز له أن يغضب انتهى.]

Ve dahi Ebū ᶜOsmān el-Hīrī bir daᶜvete daᶜvet olundu. Ve onu daᶜvet eden zāt onun tecribesini istediğinden hānesi kapısına vusūlünde ona "Benim yüzüm yoktur!" diye onu çevirmiş. Ve Ebū ᶜOsmān dönüp pek çok uzağa gitmeden be-tekrār sāniyen çağırdı. Ve çün dönüp geldi, "Ey üstāz, rücūᶜ eyle!" diye iᶜāde etti. Ve iᶜāde edince bir dahi üçüncü defᶜa olarak yine daᶜvet etti ve dāᶜīsi "Vaktin īcābı üzerine ᶜavdet eyle!"

dedikte o dahi rücūᶜ eyledi. Ve bir dahi kapıya gelip bālig olunca ona evvelki makālesi gibi söz söyledi. Ve Ebū ᶜOsmān yine dönüp rücūᶜ etti, sonra dördüncü defᶜada gelince yine onu çevirip redd etti. Ve'l-hāsıl bununla nice kerrelerde muᶜāmele edip ve Ebū ᶜOsmān ondan mütegayyir olmayıcak onun ayağına kapandı, "Ey üstāz, bununla ben ancak senin ihtibārın murād ettim, ne ᶜaceb güzel senin bir huluk-ı hasenin vardır" dedikte, Ebū ᶜOsmān: "Sen benden gördüğün hūy kelbin hūyudur ki köpek daᶜvet olunduğu vaktte icābet eder ve kovulduğu vaktte dahi menᶜ olunup gider!" diye izhār-ı tevāzuᶜ etmiş. Ve dahi mervīdir ki bir gün Ebū ᶜOsmān yolda geçerken üzerine bir kasᶜa dolusu kül döküldü ve derhāl hayvānından inip secde-i şükr etti sonra kalkıp urbasından külü silkmeğe başladı ve bir nesne demedi. Ve "Onları sen niçin paylamadın?" yaᶜnī niçin onları tevbīh ve taᶜzīr etmedin denildikte, kendisi: "O ki āteşe müstehakk olup kül üzerine musālaha olunmuş, ona gücenip gazab etmek cāiz olmaz" diye cevāb vermiş. İntehā.

[وروي أن علي بن موسى الرضي رحمة الله عليه كان لونه يميل إلى السواد إذ كانت أمه سوداء وكان بنيسابور حمام على باب داره وكان إذا أراد دخول الحمام فرغه له الحمامي فدخل ذات يوم فأغلق الحمامي الباب ومضى في بعض حوائجه فتقدم رجل رستاقي إلى باب الحمام ففتحه ودخل فنزع ثيابه ودخل فرأى علي بن موسى الرضي فظن أنه بعض خدام الحمام فقال له قم واحمل إلي الماء فقام علي بن موسى وامتثل جميع ما كان يأمره به فرجع الحمامي فرأى ثياب الرستاقي وسمع كلامه مع علي بن موسى الرضي فخاف وهرب وخلاهما فلما خرج علي بن موسى سأل عن الحمامي فقيل له إنه خاف مما جرى فهرب قال لا ينبغي له أن يهرب إنما الذنب لمن وضع ماءه عند أمة سوداء]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki ᶜAlī b. Mūsā er-Radī ᶜaleyhi'r-rahmenin rengi siyāhlığa meyl ederdi, çünkü onun vālidesi siyāh bir cāriye idi. Ve Nīsābūr şehrinde hānesinin kapısı üzerinde bir hammām var idi ve hammāma girmek istediği vaktte hammāmcı ona hammāmı boş edip tenhā ve hālī ederdi. Bir gün hammāma girmiş iken hammāmcı hammāmın kapısını kilitleyip işine savuşmuş. Ve bir köylü gelip kapıyı küşād etmekle hammāma girmiş ve urbasını çıkarıp içerisine girince ᶜAlī b.

Mūsā’ya rāst gelip onu hammāmın hademesinden zann etmekle ona: “Kalk bana suyu getir!” diye emr etmiş ve ᶜAlī b. Mūsā emrine itāᶜat ve imtisāl edip hizmetine kıyām etmiş ve her ne ki ona emr ederdi cemīᶜi-sine inkıyād edip icrā etmiş. Ve çün hammāmcı dönüp köylünün urba-sını görüp ve ᶜAlī b. Mūsa’ya olan kelāmını işitti, ondan havf edip kaçtı ve onların ikisini yalnız hammāmda terk etti. Ve çün ᶜAlī b. Mūsā çıkıp hammāmcıyı aramış, ona: “Hammāmcı mā-cerādan havf edip kaçtı” denildi, kendisi: “Ona kaçmak gerekmezdi, zenb ancak siyāh emenin ᶜindinde kendi suyunu vazᶜ eden ādemdir” diye hammāmcıyı teᵓmīn ve taltīf etmiş.

[وروي أن أبا عبد الله الخياط كان يجلس على دكانه وكان له حريف مجوسي يستعمله في الخياطة فكان إذا خاط له شيئاً حمل إليه دراهم زائفة فكان أبو عبد الله يأخذها منه ولا يخبره بذلك ولا يردها عليه فاتفق يوماً أن أبا عبد الله قام لبعض حاجته فأتى المجوسي فلم يجده فدفع إلى تلميذه الأجرة واسترجع ما قد خاطه فكان درهماً زائفا فلما نظر إليه التلميذ عرف أنه زائف فرده عليه فلما عاد أبو عبد الله أخبره بذلك فقال بئس ما عملت هذا المجوسي يعاملني بهذه المعاملة منذ سنة وأنا أصبر عليه وآخذ الدراهم منه وألقيها في البئر لئلا يغر بها مسلماً]

Ve rivāyet olunmuş ki Ebū ᶜAbdullāh el-Hayyāt ᶜaleyhi’r-rahmenin bir dükkānı var idi, dükkān üzerinde otururken onun tāife-i mecūstan bir herīfi var idi, onu dikiş dikmekte istiᶜmāl ederdi ve bir nesneyi ona dikseydi kalb akçe ona ücret verirdi. Ebū ᶜAbdullāh o kalb ve züyūf akçeyi elinden alıp kalb olduğuna ona haber vermezdi ve üzerine onu redd etmezdi. İttifākan bir gün Ebū ᶜAbdullāh baᶜzı hācātına dükkāndan kıyām edip mecūsī gelip onu bulmayıcak dikiş ücretini telāmīzine verip diktirdiği şeyᵓi istircāᶜ etti, telāmīz dahi verdiği akçeye nazar edip kalb olduğunu görünce ki bir dirhem idi, ona geriye çevirip redd etti. Sonra Ebū ᶜAbdullāh dahi dükkāna [115] dönüp geldikte telāmīzi ona keyfiy-yet-i mezkūre ile haber verdi. Ve Ebū ᶜAbdullāh: “İşlediğin bu iş çirkīn ve kabīh bir ᶜameldir! Bu mecūsī bir seneden beri bu muᶜāmele ile beni muᶜāmele eder ve ben ona sabr edip ondan kalb akçeyi alıp kuyuya ilkā etmekteyim tā ki onunla dīger bir müslümānı aldatmaya.”

[وقال يوسف بن أسباط علامة حسن الخلق عشر خصال قلة الخلاف وحسن الإنصاف وترك طلب العثرات وتحسين ما يبدو من السيئات والتماس المعذرة واحتمال الأذى والرجوع بالملامة على النفس والتفرد بمعرفة عيوب نفسه دون عيوب غيره وطلاقة الوجه للصغير والكبير ولطف الكلام لمن دونه ولمن فوقه]

Ve Yūsuf b. Esbāt'tan hüsn-i huluk ᶜalāmātı üzerine suᵓāl olundukta "on haslettir" diye cevāb vermiş ve hısāli zikr ve beyān etmiş ki "Kıllet-i hilāf ve hüsn-i insāf ve taleb-i zellāt ve ᶜaserātın terki ve halktan zuhūr eden seyyiᵓātın tahsīni veyāhūd nefsinden gördüğü seyyiᵓātı terkiyle hasenāta tebdīli ve maᶜziretin iltimāsı ve cefānın tahammülü ve nefs üzerine melāmet ile rücūᶜ edip yalnız kendi ᶜuyūb ve mesāvīsinin maᶜrifeti ile teferrüd edip dīgerinin ᶜuyūbu bilmemesi ve sagīr ve kebīre beşūş ve yüz güleçli olması ve mā-fevk ve mā-dūnuna latīfü'l-kelām olmasıdır."

[وسئل سهل عن حسن الخلق فقال أدناه احتمال الأذى وترك المكافأة والرحمة للظالم والاستغفار له والشفقة عليه وقيل للأحنف بن قيس مِمَّنْ تَعَلَّمْتَ الْحِلْمَ فَقَالَ مِنْ قيس بن عاصم قيل ما وبلغ من حلمه قال بينما هو جالس في داره إذ أتته جارية له بسفود عليه شواء فسقط من يدها فوقع على ابن له صغير فمات فدهشت الجارية فقال لها لا روع عليك أنت حرة لوجه الله تعالى]

Ve Sehl et-Tusterī ᶜaleyhi'r-rahmeden hüsn-i hulukun ᶜalāmātı üzerine suᵓāl olunmuş ve Sehl: "Ednāsı ihtimāl-i ezā ve terk-i intikām ve zālimine rahmet etmek ve üzerine şefkat edip ona istigfār eylemektir" diye cevāb vermiş. Ve Ahnef b. Kays ᶜaleyhi'r-rahmeden "Sen hilmi kimden öğrendin?" diye suᵓāl vākiᶜ oldukta Ahnef cevaben: "Kays b. ᶜĀsım'dan" dedi. Ve "Kays b. ᶜĀsım'ın hilminden sana ne haber bālig oldu?" denildikte dedi ki "Bir gün bir hānede otururken onun cāriyesi ona bir şiş kebābı getirmiş ve şiş cāriyenin elinden sagīr oğlu üzerine düşüp katl edince cāriye medhūşe olup korkmuş ve kendisi ise cāriyeye teᵓmīn edip "Sana bir korkuluk yoktur, li-vechillāh sen hürr ve āzādsın" diye cāriyeyi ᶜafv ve iᶜtāk etmiş.

[وقيل أن أويسا القرني كان إذا رآه الصبيان يرمونه بالحجارة فكان يقول لهم يا إخوتاه إن كان ولا بد فارموني بالصغار حتى لا تدموا ساقي فتمنعوني عن الصلاة

وشتم رجل الأحنف بن قيس وهو لا يجيبه وكان يتبعه فلما قرب من الحي وقف وقال إن كان قد بقي في نفسك شيء فقله كي لا يسمعك بعض سفهاء الحي فيؤذوك وروي أن عليا كرم الله وجهه دعا غلاما فلم يجبه فدعاه ثانيا وثالثا فلم يجبه فقام إليه فرآه مضطجعا فقال أما تسمع يا غلام قال بلى قال فما حملك على ترك إجابتي قال أمنت عقوبتك فتكاسلت فقال امض فأنت حر لوجه الله تعالى وقالت امرأة لمالك بن دينار رحمه الله يا مرائي فقال يا هذه وجدت اسمي الذي أضله أهل البصرة وكان ليحيى بن زياد الحارثي غلام سوء فقيل له لم تمسكه فقال لأتعلم الحلم عليه]

Ve denilmiş ki Üveys-i Karenī kuddise sırruhu'l-ᶜazīz hazretlerine sıbyān onu gördükçe taşlarlar imiş ve kendisi onlara: "Ey birāderler, eger bana taşı taşlamak size lābüdd ise beni ufacık taşlarla taşlayınız tā ki ayaklarımı kanlatmayasınız ve beni namāz kılmaktan menᶜ etmeyesiniz." Ve dahi bir kimse Ahnef b. Kays'ı sebb ve şetm edip sövmüş ve kendisi ona icābet etmemiş ve o kimse onu taᶜkīb edip arkası sonra onu söverek gider imiş. Çün kabīlenin çerāgāhlarına takarrüb etti, orada durup ona dedi ki "Eger senin nefsinde ondan bir şeyᵓ kalmış ise onu burada söyle tā ki kabīlenin baᶜzı süfehāsı seni işitip incitmeyeler." Ve dahi rivāyet olunur ki Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu kölesini çağırmış ve köle ona icābet etmemiş ve ikinci ve üçüncü defᶜa dahi çağırıp onu icābet etmediğinden kalkıp yanına gitmiş ve onu mudtaciᶜ görmüş olmakla "Ey gulām, işitmiyor musun?" diye suᵓāl edince, gulām: "Evet, işitiyorum" demiş. Hazret-i ᶜAlī dahi: "Yā benim icābetimin terkine seni haml eden nedir?" diye istifsār ettikte, gulām: "Senin ᶜukūbetinden emīn olup tekāsül ettim" diye cevāb vermesiyle Hazret-i ᶜAlī: "Var git, sen Allāh rızası için hürr ve āzādsın" diye ᶜıtk etmiş. Ve bir hatun kişi Mālik b. Dīnār'a "Yā mürāᵓī!" dedikte, Mālik: "Ey hatun kişi, Basra ahālīsi zāyiᶜ ettikleri ismimi sen bulmuşsun" demiş. ve Yahyā b. Ziyād el-Hārisī'nin bir kölesi var idi ve ahlākı seyyiᵓe bulunduğundan, "Ona bunu niçin tutup besliyorsun?" denildikte, "Bunun hūyu üzerine sabr etmekle hilmi taᶜallüm etmek için tutuyorum" demiş.

[فهذه نفوس قد ذللت بالرياضة فاعتدلت أخلاقها ونقيت من الغش والغل والحقد بواطنها فأثمرت الرضاء بكل ما قدره الله تعالى وهو منتهى حسن الخلق فإن من يكره فعل الله تعالى ولا يرضى به فهو غاية سوء خلقه فهؤلاء ظهرت العلامات على ظواهرهم كما ذكرناه فمن لم يصادف من نفسه هذه العلامات فلا ينبغي أن يغتر بنفسه فيظن بها حسن الخلق بل ينبغي أن يشتغل بالرياضة والمجاهدة إلى أن يبلغ درجة حسن الخلق فإنها درجة رفيعة لا ينالها إلا المقربون والصديقون]

İşte bunlar bir nüfūs-ı pākīzedirler ki riyāzet ile zelīl olup ahlākı iʿtidāl bulmuş ve gıll u gışş ve kīnden bevātını pāk olmakla mukadderāt-ı ilāhiyyeye rızā vermek semeresini ismār etmiş ki hüsn-i hulukun müntehāsı odur, zīrā kim ki fiʿlullāhı kerh edip onunla rāzī olmazsa o hūy sūʾ-i hulukun gāyesidir. İşte bu nüfūs takiyye ve nakiyye ve tāhiredir ki işbu ʿalāmāt-ı zavāhirleri üzerlerine zuhūr etmiştir, nitekim onu zikr ettik. Kaldı ki kim ki kendi nefsinden bu ʿalāmātı müsādif olmaz, gerektir ki kendi nefsi ile aldanıp magrūr olmaya ki hüsn-i huluka bālig olduğuna varıp zann etmeye ve ona lāyık odur ki dāimā riyāzetle iştigāl edip hüsn-i huluk derecesine bālig oluncaya dek mücāhede eyleye, zīrā hüsn-i huluk derecesi refīʿ ve bülend ve ʿālī ve bālā bir derecedir ki zümre-i mukarrebīn ü sıddīkīnden gayrı dīger bir kimse ona nāil olamazlar, ancak enbiyā ve evbiyā-i ʿizāmın derecesidir ki onlar ona bālig ve vāsıl olurlar. [116]

Beyānu't-Tarīki Fī Riyāzeti's-Sıbyāni Fī Evveli Neşvihim ve Vechü Teʾdībihim ve Tahsīni Ahlākihim

[بيان الطريق في رياضة الصبيان في أول نشوهم ووجه تأديبهم وتحسين أخلاقهم]

[اعلم أن الطريق في رياضة الصبيان من أهم الأمور وأوكدها والصبي أمانة عند والديه وقلبه الطاهر جوهرة نفيسة ساذجة خالية عن كل نقش وصورة وهو قابل لكل ما نقش ومائل إلى كل ما يمال به إليه فإن عود الخير وعلمه نشأ عليه وسعد في الدنيا والآخرة وشاركه في ثوابه أبوه وكل معلم له ومؤدب وإن عود الشر وأهمل إهمال البهائم شقي وهلك وكان الوزر في رقبة القيم عليه والوالي له وقد قال الله عز وجل ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ﴾]

Ve evvel-i neşv ü nemālarında sıbyānın tarīk-i riyāzetleriyle vech-i teᵓdīb ve tahsīn-i ahlāklarının mesleki beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki riyāzet-i sıbyānda olan tarīkin maᶜrifeti ehemm-i umūrdandır ve her bir emrin evkedidir. Sabī vālideyni ᶜindinde emānettir ve tāhir ve pāk olan kalbinin cevheresi nefīs ve nakışsızdır ki her bir nakş ve sūretten hālī olup ve her bir nakşa kābil ve müstaᶜiddir ve her bādī-i meyle māildir, eger kār-ı hayr ile taᶜvīd olunup umūr-ı hayriyyeyi bilirse dünyā ve āhirette saᶜīd olup ebeveyni onun sevābında ona müşārik olurlar ve kezālik her bir muᶜallim ve müᵓeddibi dahi onunla sevābında ortak olur ve eger kār-ı şerr ile taᶜvīd olunur da behāimin ihmāli gibi ihmāl olunursa şakī ve hālik olur ve vizr ve günāh velīsi ve üzerine kayyım bulunan vasī ve mürebbīsi boyunlarında kalır, hālbuki Cenāb-ı Rabbü'l-erbāb celle şānuhu hazretleri ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ﴾[273] buyurmuştur. Bu āyet sūre-i Tahrīm'in altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, nefsinizi ve pend ve nasīhatle ehl ve evlādınızı āteşten hıfz ediniz." İlā-āhirihi.

[ومهما كان الأب يصونه عن نار الدنيا فبأن يصونه عن نار الآخرة أولى وصيانته بأن يؤدبه ويهذبه ويعلمه محاسن الأخلاق ويحفظه من القرناء السوء ولا يعوده التنعم ولا يحبب إليه الزينة والرفاهية فيضيع عمره في طلبها إذا كبر فيهلك هلاك الأبد بل ينبغي أن يراقبه من أول أمره فلا يستعمل في حضانته وإرضاعه إلا امرأة صالحة متدينة تأكل الحلال فإن اللبن الحاصل من الحرام لا بركة فيه فإذا وقع عليه نشو الصبي انعجنت طينته من الخبيث فيميل طبعه إلى ما يناسب الخبائث]

Ve kaçan kim babası nār-ı dünyādan onu sıyānet eder, onu nār-ı āhiretten sıyānet etmek bi-tarīki'l-evlā ona vācib ve ehemmdir ve ondan sıyāneti ancak tehzīb ve teᵓdīb ve ona mehāsin-i ahlākın taᶜlīmi ve kurenā-i sūᵓdan hıfz ve ārāyiş-i dünyādan vikāyesiyledir ki tenaᶜᶜum ile onu taᶜvīd etmeye ve esbāb-ı refāh u zīneti ona tahbīb eylemeye, çünkü sonra tenaᶜᶜum ve zīnet ve esbāb-ı refāhın talebinde ᶜömrü tazyīᶜ eder

273 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin melekler vardır." Tahrīm, 66/6.

ve eger bu hevā ve heves ile büyüyüp o hālde ᶜömrü geçerse helāk-i ebedī ile hālik olur. Ve böyle olunca lāyık odur ki evvel-i emrinden onu murākabe ede ve onun hadānesinde ve ırzāᶜında imreᵓe-i sālihadan gayrı dīger bir imreᵓeyi istiᶜmāl etmeye, ancak helāli ekl eder bir hādıne ve murdiᶜa-i sāliha vü mütedeyyineye teslīm eder, zīrā harāmdan hāsıl olan sütte bir bereket yoktur ve eger harām süt üzerine sabīnin neşv ü nemāsı vākiᶜ olursa onun tīnesi hubsünden yoğrulmuş olur ve habāise münāsib olan şeye tabᶜı meyl eder.

[ومهما رأى فيه مخايل التمييز فينبغي أن يحسن مراقبته وأول ذلك ظهور أوائل الحياء فإنه إذا كان يحتشم ويستحي ويترك بعض الأفعال فليس ذلك إلا لإشراق نور العق عليه حتى يرى بعض الأشياء قبيحاً ومخالفاً للبعض فصار يستحي من شيء دون شيء وهذه هدية من الله تعالى إليه وبشارة تدل على اعتدال الأخلاق وصفاء القلب وهو مبشر بكمال العقل عند البلوغ فالصبي المستحي لا ينبغي أن يهمل بل يستعان على تأديبه بحيائه وتمييزه]

Ve kaçan ki mehāyil-i temyīzi görür, gerektir ki onun murākabesini tahsīn edip güzelce gözetir. Ve mehāyil-i temyīzin evāili evāil-i hayā-nın zuhūrudur, zīrā utanıp ihtişām etmeğe başlarsa ve çirkīn ve bī-edebāne efᶜālin baᶜzısını terk eylerse o hayā ve ihtişāmı ve baᶜzı efᶜāl-i zemīmenin terki ancak ona nūr-ı ᶜaklin işrākiyledir, tā ki eşyānın baᶜzısı kabīh ve onu dīger baᶜzına muhālif görür ve bu sebebden baᶜzı eşyādan utanır da baᶜzısından utanmaz olur ve bu hāl Allāhu taᶜālādan ona bir hediyyedir ve iᶜtidāl-i ahlāk ve safā-i kalb üzerine bir müjde ve beşā-rettir ki ᶜinde'l-bülūg kemāl-i ᶜaklına mübeşşirdir. Ve bināen ᶜalā-zālik utangan sabī onu mühmel bırakılmamak gerektir, belki hayā ve temyīzi ile teᵓdībi üzerine istiᶜāne etmek lāzımdır.

[وأول ما يغلب عليه من الصفات الشره على الطعام فينبغي أن يؤدب فيه مثل أن لا يأخذ الطعام إلا بيمينه وأن يقول عليه بسم الله عند أخذه وأن يأكل مما يليه وأن ل قبل غيره وأن لا يحدق النظر إليه ولا إلى من يأكل وأن لا يسرع في الأكل وأن يجيد المضغ وأن لا يوالي بين اللقم ولا يلطخ يده ولا ثوبه وأن يعود الخبز القفار في بعض الأوقات حتى لا يصير بحيث يرى الأدم حتما ويقبح عنده كثرة الأكل بأن يشبه كل من يكثر الأكل بالبهائم وبأن يذم بين يديه الصبي الذي يكثر الأكل ويمدح

عنده الصبي المتأدب القليل الأكل وأن يحبب إليه الإيثار بالطعام وقلة المبالاة به والقناعة بالطعام الخشن أي طعام كان]

Ve sıfāt-ı beşeriyyeden en evvel ona galebe eden sıfat şereh-i taᶜām-dır, gerektir ki onda dahi teᵓdīb oluna, meselā sağ eli ile taᶜāmı almak ve taᶜāma başlayacağı vaktte bismillāh demek ve kendi önünden yemek ve dīgerinden akdem taᶜāma müsāraᶜat etmemek ve taᶜāma ve yemek yiyen ādeme göz dikmemek ve yemekte ᶜacele ve müsāraᶜat etmemek ve lokmayı güzelce çiynemek ve mütevāliyen lokmaları almamak ve elleri ve urbasını yemekle bulaştırmamak gibi ādābı ona taᶜlīm eyleye ve onu yavan ekmeğe alıştırıp baᶜzı evkātta idām ve katık ona vermeye tā ki idām ve katığın devāmını hatm ve vācib görmeye ve onun katında kesret-i ekli takbīh edip teksīr-i ekl eden ādemi behīmeye teşbīh ede ve onun önünde çok yiyen sabīyi zemm ve taᶜyīb ede [117] ve ekli kalīl olan sabī-i müteᵓeddebi medh ü senā eyleye ve taᶜāmda dīgeri nefsine takdīm ve īsār etmek deᵓbi dahi ona tahbīb edip taᶜāma kıllet-i mübālātı tahsīn ve tergīb eyleye ve taᶜāmın kaba mancası ile kanāᶜat ettirip her ne ki bulduysa yaᶜnī her ne gūnā taᶜām olur ise olsun onun yemeğine hass ve tahbīb edip ve etᶜime-i nefīse ile onu taᶜvīd eylemeye.

[وأن يحبب إليه من الثياب البيض دون الملون والإبريسم ويقرر عنده أن ذلك شأن النساء والمخنثين وأن الرجال يستنكفون منه ويكرر ذلك عليه ومهما رأى على صبي ثوباً من إبريسم أو ملون فينبغي أن يستنكره ويذمه ويحفظ الصبي عن الصبيان الذين عودوا التنعم والرفاهية ولبس الثياب الفاخرة وعن مخالطة كل من يسمعه ما يرغبه فيه فإن الصبي مهما أهمل في ابتداء نشوه خرج في الأغلب رديء الأخلاق كذابا حسودا سروقا نماما لحوحا ذا فصول وضحك وكياد ومجانة وإنما يحفظ عن جميع ذلك بحسن التأديب]

Ve dahi elbiseden panbuktan maᶜmūl beyāz elbise ve siyāb ona sev-dirip elvān ve ipek elbisesi iktisāsından kalbini tenfīr ettirerek onların giyimleri şeᵓn-i nisā vü muhannisīn olduğunu ona tefhīm ve merdān-ı hüner-mendān u dānişverān mülevven ve harīr urbaları giymekten te-bāᶜud ve istinkāf ettiklerini telkīn ve taᶜrīf edip bu ahvāl ve akvāli tekrī-riyle husūs-ı mezkūru onun katında tersīh ve takrīr eyleye. Ve kaçan

ki bir sabī üzerinde ipekli ve mülevven bir libāsı görür, gerektir ki onu istinkār edip zemm ve taᶜyīb eyleye ve tenaᶜᶜum ve refāhiyet ve lübs-i siyāb-ı fāhireye alışmış olan sıbyāndan dahi onu saklaya ve buna onu tergīb edecek her bir ādemin muhālatasından muhāfaza ede, zīrā ibtidā-i neşvinde sabī ihmāl olundukça fi'l-agleb redīᵓü'l-ahlāk olarak yalanıcı ve kıskançcı ve hırsız ve nemmām yaᶜnī nakkāl-i kelām-ı fitne ve lehūh yaᶜnī dil-hāhına musırr ve ilhāh edici ve fudūllu ve dahhāk ve kīnli ve hīleli ve dessās çıkar. Ve bunlardan hıfzı ve sıfāt-ı zemīmenin kāffesinden sakınılması ancak hüsn-i teᵓdīb ü terbiye iledir.

[ثم يشتغل في المكتب فيتعلم القرآن وأحاديث الأخبار وحكايات الأبرار وأحوالهم لينغرس في نفسه حب الصالحين ويحفظ من الأشعار التي فيها ذكر العشق وأهله ويحفظ من مخالطة الأدباء الذين يزعمون أن ذلك من الظرف ورقة الطبع فإن ذلك يغرس في قلوب الصبيان بذر الفساد]

Ondan sonra mektebe irsāliyle onu işgāl eder ki mektebde Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın kırāᵓetini ve ehādīs-i ahyār ve hikāyāt-ı ebrār ve ahvāllerinin menākıbını okuyup öğrenir tā ki sulehā kalbinde gars oluna ve ᶜaşk ve ᶜuşşākın zikrlerini hāvī olan eşᶜārın kırāᵓetinden onu hıfz edip zarāfetleri istiᶜmāl ederek bu eşᶜārı zarāfet ve rikkat-i tabᶜdan olduklarını zuᶜm eden üdebānın muhālatalarından dahi hıfz olunur, zīrā kırāᵓet-i eşᶜār-ı ᶜaşkiyye ve muhālata-i mezkūre sıbyānın kalblerinde bezr-i fesād ve tohm-ı ᶜisyānı ekip diker.

[ثم مهما ظهر من الصبي خلق جميل او فعل محمود فينبغي أن يكرم عليه ويجازى عليه بما يفرح به ويمدح بين أظهر الناس فإن خالف ذلك في بعض الأحوال مرة واحدة فينبغي أن يتغافل عنه ولا يهتك ستره ولا يكاشفه ولا يظهر له أنه يتصور أن يتجاسروا أحد على مثله ولا سيما إذا ستره الصبي واجتهد في إخفائه فإن إظهار ذلك عليه ربما يفيده جسارة حتى لا يبالي بالمكاشفة فعند ذلك إن عاد ثانيا فينبغي أن يعاتب سرا ويعظم الأمر فيه ويقال له إياك أن تعود بعد ذلك لمثل هذا وأن يطلع عليك في مثل هذا فتفتضح بين الناس ولا تكثر القول عليه بالعتاب في كل حين فإنه يهون عليه سماع الملامة وركوب القبائح ويسقط وقع الكلام من قلبه وليكن الأب حافظا هيبة الكلام معه فلا يوبخه إلا أحيانا والأم تخوفه بالأب وتزجره عن القبائح]

Sonra ondan bir huluk-ı hasen ve fiᶜl-i mahmūd zuhūr ettikçe gerektir ki onun üzerine ikrām olunup onunla sevinecek bir nesne ile mücāzāt ve mükāfāt oluna ve beynen'n-nās onunla medh ü senā oluna. Ve eger baᶜzu'l-ahvālde bir kerre buna muhālefet eylerse gerektir ki onun üzerine tegāfül edip setrini hetk etmeye ve açığa çıkarıp kusūru ile mükāşefe ettirmeye ve öyle bir şeye bir kimseden mücāseret vukūᶜunun tasavvurunu ona izhār eylemeye, lā-siyyemā onu setr edip ketm ve ihfāsına mücāhede etmiş ise, zīrā onun izhārı ola ki ona cesāret verip cürᵓeti ifāde eyler tā ki baᶜdehu mükāşefeye dahi mübālāt ve pervāsı olmaz. Ve eger bir dahi o nesneye iᶜāde edip sāniyen onu işlerse gerektir ki o vakt sırren onunla muᶜātebe edip o nesnede emrini büyütüp cürmünü taᶜzīm eyleye ve ona der ki "Sakın bir dahi bu gibi nesneye bundan sonra ᶜavdet etmeyesin ve bunun gibi bir nesnede bir kimse sana muttaliᶜ ve āgāh olmasın ki halk içinde rezīl ve rüsvāy olup müftazıh olursun!" Ve her bir hālde ve her bir hīnde ᶜitāb ile makāleyi onun üzerine teksīr eylemeye, zīrā semāᶜ-ı melāmet ve rükūb-ı kabāyıh onunla ona kolay gelip heyyin ve āsān kalır ve kalbinden teᵓsīr-i kelām dahi onunla sākıt olur. Ve hemīşe babası onunla heybet-i kelāmı saklaya ancak ahyānen onu tevbīh eyleye ve anası dāimā babasıyla onu korkutup tahvīf eyleye ve kabāyıhtan onu menᶜ ve zecr eyleye.

[وينبغي أن يمنع عن النوم نهارا فإنه يورث الكسل ولا يمنع منه ليلا ولكن يمنع الفرش الوطيئة حتى تتصلب أعضاؤه ولا يسمن بدنه فلا يصبر عن التنعم بل يعود الخشونة في المفرش والملبس والمطعم وينبغي أن يمنع من كل ما يفعله في خفية فإنه لا يخفيه إلا وهو يعتقد أنه قبيح فإذا ترك تعود فعل القبيح ويعود في بعض النهار المشي والحركة والرياضة حتى لا يغلب عليه الكسل ويعود أن لا يكشف أطرافه ولا يسرع المشي ولا يرخي يديه بل يضمها إلى صدره ويمنع من أن يفتخر على أقرانه بشيء مما يملكه والداه أو بشيء من مطاعمه وملابسه أو لوحه ودواته بل يعود التواضع والإكرام لكل من عاشره والتلطف في الكلام معهم ويمنع من أن يأخذ من الصبيان شيئا بدا له حشمة إن كان من أولاد المحتشمين بل يعلم أن الرفعة في الإعطاء لا في الأخذ وأن الأخذ لؤم وخسة ودناءة وإن كان من أولاد الفقراء فليعلم أن الطمع والأخذ مهانة [118] وذلة وأن ذلك من دأب الكلب فإنه يبصبص في انتظار لقمة والطمع فيها وبالجملة يقبح إلى الصبيان حب الذهب

والفضة والطمع فيهما ويحذر منهما أكثر مما يحذر من الحيات والعقارب فإن آفة حب الذهب والفضة والطمع فيهما أضر من آفة السموم على الصبيان بل على الأكابر أيضا]

Ve dahi gündüzde uyku uyumaktan menᶜ olunmak gerektir, zīrā mūris-i keseldir, ammā gecede uyku uyumaktan menᶜ olunmaz. Fakat ferş-i vatīᵓe üzerine yatmaktan menᶜ olunur ki yüksek ve yumuşak şilte ve minderlerin üstünde yattırılmaya tā ki aᶜzāsı katı ve kavī olup bedeni semiz olmaya, çünkü semiz olursa tenaᶜᶜum etmekten sabr etmez olur, ancak mefreş ve melbes ve matᶜamda galīz nesne ile taᶜvīd olunur. Ve her ne ki gizlice işlerse ondan menᶜ olunur, çünkü çirkīn olduğunu iᶜtikād etmeyince onu gizletmezdi ve çün taᶜvīd olunur, kabīhin fiᶜlini terk eder. Ve baᶜzen gündüzde meşy ve hareket ile taᶜvīd olunmak gerektir, yaᶜnī yürümek ve riyāzet etmekle taᶜvīd edilmek gerektir, tā ki kesel ve tenbellik ona galebe eylemeye. Ve yürürken etrāfını açmamak ve yürümekte sürᶜat etmemek ve ellerini sallamamak ādābı ile taᶜvīd olunmalı ki etrāfı mestūr ve gayr-ı mekşūf olarak yola gide ve sükūn ve vakār üzerine yürüye ve ellerini göğsüne mazmūm olduğu hālde edībāne yürüye. Ve atası ve anası mālik oldukları bir nesne ile akrānı üzerine iftihār etmekten dahi menᶜ olunur ve kezālik onun metāᶜim ve melābisi veyāhūd levh ve devīti ile tefāhur etmekten menᶜ olunur, belki tevāzuᶜ ile taᶜvīd olunur ki her bir muᶜāşirīne ikrām ve tevāzuᶜ ve onlara söz söyleşmekte telattuf etmekle hüsn-i muᶜāşeret ede. Ve sıbyān ellerinde gördüğü nesnenin ahzinden haşmetle menᶜ oluna. Eger kendisi muhteşimlerin evlādından ise ki rifᶜat ancak vermekte olup almakta olmadığı ve almak lüᵓm ve hisset ve alçaklık ve denāᵓet olduğunu ona taᶜlīm kılına ve eger fukarā evlādından ise tamaᶜ ve ahz etmek zillet ve rezālet olduğu ona taᶜlīm kılına, mā-hasal bir kimseden bir nesneyi almamak için züll-i suᵓāl ve tamaᶜın keyfiyyeti ona tefhīm ve züll-i taleb ve ahzdan makālāt-ı mukniᶜa ile tahzīr ve tenfīr ettirilmek gerektir, meselā sıbyān elinde görüp taleb ve ahz edeceği nesnenin ᶜayb ve ᶜārı ᶜazīmdir ki bu muᶜāmele deᵓb-i kilābdandır, zīrā bir lokmanın intizār ve tamaᶜında tabasbus ve temelluk ederler diye teşbīh ve temsīl ile züll

ve hakāret-i suʾāli ona telkīn ve taʿrīf olunur. Ve bi'l-cümle sīm ü zerin hubbu ve onlara tamaʿ edilmesi sıbyāna takbīh edip ve onlardan hayyāt ve ʿakāribden tahzīr eder gibi onları tahzīr edilmek gerektir, belki yılan ve ʿakreblerin tahzīrinden ziyāde onlardan tahzīr etmek lāzımdır, zīrā sīm ü zer muhabbetinin āfeti sıbyān üzerine zehr ve sümūmātın āfetinden ziyāde zarar edicidir, belki kibārın üzerlerine dahi semm-i helāhil āfetinden ziyāde muzırlardır.

[وينبغي أن يعود أن لا يبصق في مجلسه ولا يمتخط ولا يتثاءب بحضرة غيره ولا يستدبر غيره ولا يضع رجلا على رجل ولا يضع كفه تحت ذقنه ولا يعمد رأسه بساعده فإن ذلك دليل الكسل ويعلم كيفية الجلوس]

Ve dahi meclisinde tükürmemek ve burnunu sümükten ayıtlamamak ve bir kimsenin huzūrunda esnememek ve dīgerine arkasını çevirmemek ve ayağı dīger ayağı üzerine koymamak ve ayası çenesi altında koymamak ve sāʿidi üzerine başı dayatmamak ʿādātı ile onu taʿvīd edilmek gerektir ki bu hālāt dahi ādāba münāfī ve hüsn-i muʿāşeretin hilāfı olup kesel ve tenbellik evsāfıdırlar, mā-hasal keyfiyyet-i cülūsu dahi ona taʿlīm olunmak lāzımdır.

[ويمنع كثرة الكلام ويبين له أن ذلك يدل على الوقاحة وأنه فعل أبناء اللئام ويمنع اليمين رأسا صادقا كان أو كاذبا حتى لا يعتاد ذلك في الصغر ويمنع أن يبتدىء بالكلام ويعود أن لا يتكلم إلا جوابا وبقدر السؤال وأن يحسن الاستماع مهما تكلم غيره ممن هو أكبر منه سنا وأن يقوم لمن فوقه ويوسع له المكان ويجلس بين يديه ويمنع من لغو الكلام وفحشه ومن اللعن والسب ومن مخالطة من يجري على لسانه شيء من ذلك فإن ذلك يسري لا محالة من القرناء السوء وأصل تأديب الصبيان الحفظ من قرناء السوء]

Ve dahi kesret-i kelāmdan menʿ olunur ve teksīr-i kelām vikāha delālet ettiği ona tebyīn olunur ve ebnā-i liʾāmın kārıdır diye ona beyān olunur. Ve esnā-i kelāmında yemīn etmekten dahi reʾsen menʿ olunur ki ne sādık ve ne kāzib aslā yemīn etmeye tā ki sıgarında onu ʿādet etmeye. Ve kelām ile bedʾ etmekten dahi menʿ olunur ve cevābın gayrısıyla tekellüm etmemek ve suʾāle kadar cevāb verip fazla söz söylememekle taʿvīd olunur. Ve dīgerinin kelāmını tamāmıyla istimāʿına kulak vererek

güzelce işitip istimāᶜını tahsīn ede yaᶜnī sinnen ondan büyük bir kimse ona hitāben bir şeyᵓ söylerse onu güzelce dinleye ve eger yanına gelirse ona kıyām edip ihtirām ede ve mekānı ona geniş edip önünde edībāne otura. Ve dahi kelāmın fuhş ve lagvinden ve laᶜn ve sebb ve şetm etmekten dahi menᶜ olunur. Ve lisānına bu gibi kelām cārī olan ādemin muhālatat ve muᶜāşeretinden dahi menᶜ olunur, çünkü bu hūy lā-mahāle kurenā-i sūᵓdan sirāyet eder ve teᵓdīb-i sıbyānın aslı ancak onları kurenā-i sūᵓdan hıfz etmektir.

[وينبغي إذا ضربه المعلم أن لا يكثر الصراخ والشغب ولا يستشفع بأحد بل يصبر ويذكر له أن ذلك دأب الشجعان والرجال وأن كثرة الصراخ دأب المماليك والنسوان]

Ve dahi teᵓdīben üstāz ve müᵓeddib ve muᶜallimi onu darb ederse feryād u figān ve taᶜyībi teksīr etmemek gerektir, yaᶜnī o hālde çağırıp bağırıp feryād u figān ile çokça āvāz ile haykırmamak gerektir. Ve dahi bir kimse ile istişfāᶜ etmeyip ancak sabr ve tecellüd etmek gerektir ve sabr ve tecellüd deᵓb-i şücᶜān ve ricāl idüğü ve çokça nāle ve feryād u figān deᵓb-i memālīk ü nisvān olduğu ona zikr ve beyān olunur.

[وينبغي أن يؤذن له بعد الانصراف من الكتاب أن يلعب لعبا جميلا يستريح إليه من تعب المكتب بحيث لا يتعب في اللعب فإن منع الصبي من اللعب وإرهاقه إلى التعلم دائما يميت قلبه ويبطل ذكاءه وينغص عليه العيش حتى يطلب الحيلة في الخلاص منه رأسا وينبغي أن يعلم طاعة والديه ومعلمه [119] ومن يؤدبه ومن هو أكبر منه سنا من قريب وأجنبي وأن ينظر إليهم بعين الجلالة والتعظيم وأن يترك اللعب بين أيديهم]

Ve mektebden munsarif olduktan sonra güzel oyunlarla oynamağa dahi ona izn verilmek gerektir ki onunla istirāhat edip mektebin yorgunluğundan āsūde olur, fakat oyun oynamaktan yorulmamak derecede ola, zīrā oyun oynamaktan taᶜlīm için menᶜ olunup dāimü'l-evkāt taᶜallüme yükletip haml ettirilmek ve ezminesini taᶜlīm ile kaplatmak kalbini öldürür ve zekāsını ibtāl eder, onunla ᶜayşı mungass ve gussalı olur tā ki reᵓsen ondan halās olmak ister ve kurtuluşuna hīle arar. Ve dahi ebeveynin tāᶜat ve inkıyādı husūsu ona taᶜlīm olunmak gerektir.

Ve kezālik muᶜallim ve üstāz ve hocası ve müᵓeddibi ve sinnce ondan kebīr olan ādemin tāᶜat ve inkıyādları ona vācib olduğunu taᶜlīm olunur ki bunlar karīb olsunlar veyāhūd ecnebīler olsunlar hayr-hāhāne olan nush ve pendlerini tutup ve emr-i maᶜrūflarına itāᶜat etmesi lāzımeden olduğu ona tefhīm kılınır tā ki dāimā ᶜayn-ı celālet ü taᶜzīm ile onlara bakıp ihtirām ede ve huzūrlarında oyun oynamayıp hemīşe edībāne tavr ile önlerinde dura.

[ومهما بلغ سن التمييز فينبغي أن لا يسامح في ترك الطهارة والصلاة ويؤمر بالصوم في بعض أيام رمضان ويجنب لبس الديباج والحرير والذهب ويعلم كل ما يحتاج إليه من حدود الشرع ويخوف من السرقة وأكل الحرام ومن الخيانة والكذب والفحش وكل ما يغلب على الصبيان فإذا وقع نشوه كذلك في الصبا فمهما قارب البلوغ أمكن أن يعرف أسرار هذه الأمور فيذكر له أن الأطعمة أدوية وإنما المقصود منها أن يقوى الإنسان بها على طاعة الله عز وجل وإن الدنيا كلها لا أصل لها إذ لا بقاء لها وإن الموت يقطع نعيمها وأنها دار ممر لا دار مقر وأن الآخرة دار مقر لا دار ممر وأن الموت منتظر في كل ساعة وأن الكيس العاقل من تزود من الدنيا للآخرة حتى تعظم درجته عند الله تعالى ويتسع نعيمه في الجنان فإذا كان النشو صالحاً كان هذا الكلام عند البلوغ واقعاً مؤثرا ناجعاً يثبت في قلبه كما يثبت النقش في الحجر وإن وقع النشو بخلاف ذلك حتى ألف الصبي اللعب والفحش والوقاحة وشره الطعام واللباس والتزين والتفاخر نبا قبله عن قبول الحق نبوة الحائط عن التراب اليابس فأوائل الأمور هي التي ينبغي أن تراعى فإن الصبي بجوهره خلق قابلاً للخير والشر جميعاً وإنما أبواه يميلان به إلى أحد الجانبين قال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وإنما أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ'']

Ve kaçan ki sinn-i temyīze vāsıl ve bālig olur, gerektir ki terk-i tahāret ve terk-i namāz ona müsāmaha olunmamak gerektir. Ve dahi ramazān-ı şerīfin baᶜzı eyyāmında oruç tutmak ve sıyām etmek ile emr olunur ve hem dahi lübs-i dībāc u harīr ü zehebden mücānebet ettirilir ve hudūd-ı şerᶜden muhtācı bulunduğu hudūdu dahi taᶜlīm olunur yaᶜnī hudūd-ı şerᶜiyyeden her ne ki ona ihtiyācı olur kāffesi ona taᶜlīmi lāzım olur. Ve hırsızlık etmek ve harām yemek ve hıyānet etmek ve yalan söylemek ve fuhş eylemekten dahi tahvīf olunur. Ve'l-hāsıl sıbyān üzerine galebe eden her bir fısk u fücūr u maᶜsiyetten korkutup tahzīr ve

tahvīfi lāzımdır, zīrā bu meʿāsī üzerine eger neşvi vākiʿ olup eyyām-ı sabāvetinde iʿtiyād ederse baʿde'l-bülūg onlardan menʿi güç ve düşvār olur ve eger eyyām-ı sabāvetinde hüsn-i ādāb ve tāʿāt ve ʿibādāt üzerine neşvi vākiʿ olup onunla iʾtilāf eylerse bülūga yaklaştıkça işbu umūrun esrārını bilmek ona mümkin olur. Ve dahi ona zikr olunmalı ki bu etʿi-me ancak edviyedir, ondan murād ve maksad insān onunla tāʿat-ı Yez-dānī üzerine tekavvī etmektir ve bu dünyā kāffesi bī-asl ve bī-esāstır, çünkü onun için bekā ve sebāt yoktur ve ölüm onun naʿīmini kesip katʿ eder, zīrā dār-ı memerr olup dār-ı makarr değildir ve āhiret dār-ı ma-karr olup dār-ı memerr değildir ve her bir lahzada ölüm muntazırdır ve ʿākıl-ı kāmil ve hūşmend-i dānā odur ki dünyādan āhirete tūşe tedārük edip tezevvüd eder tā ki tebāreke ve taʿālānın katında derecesi ʿazīm ola ve bāg-ı naʿīm ve cinānda onun naʿīmi geniş ve vāsiʿ ola. Ve eger neşvi sālih olursa ʿinde'l-bülūg işbu kelām için kalbinde bir teʾsīr olur kabūl eder ve ona fāide verip kalbini ıslāh eder ve taşta nakş sābit olduğu gibi kalbinde olan vakʿ ve teʾsīri sābit ve müstekarr olur ve eger bunun hilāfı üzerine neşvi vākiʿ olduysa ki sabī oyun ve fuhş ve vikāhat yaʿnī utanmazlık ve katı yüzlülük ve bī-ʿārlık ve şereh-i taʿām ve libās ve zīnet ve tefāhuru iʾtilāf etmekle neşv etmiş, artık kabūl-i hakktan kalbi ʿāciz kalıp o sözü tutamaz ki cidār ve dīvār kuru toprağı tutamadığı gibi kalbi dahi o kelāmın teʾsīrini tutamaz. Kaldı ki mürāʿātı lāzım gelen ancak umūrun evāilidir, zīrā sabī kendi cevheriyle hayr ve şerre kābil olarak yaratılmış ki hayrın kabūlüne salāh ve istiʿdādını olduğu gibi şerrin kabūlüne dahi kābiliyyet ve istiʿdādı vardır ve evvel-i emrinde her ne ki ona ilkā olunursa onu kabūl edip onda sebāt ve istikrār eder yaʿnī sabīnin ebeveyni onu her neye meyl ettirirler ise meyl eder ki hayr ve şerrden ehadü'l-cānibeyne meyli ancak ebeveyni terbiye ve taʿvīdle-riyledir, nitekim ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وإنما أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ"[274] ki hulāsa-i meʾāli: "Her bir mevlūd ancak fıtrat-ı İslāmiyye üzerine vilādet olunur, sonra onun ebeveyni onu yahūdī veyā nasrānī veyāhūd mecūsī ederler" yaʿnī

274 Buhārī, 2/94, no: 1358; Müslim, Kader 6, 4/2047.

onun küfrü ancak ebeveyni fiᶜliyle vākiᶜ olur, yoksa ᶜinde'l-vilādet fıtrat ve cibillet-i İslāmiyye üzerine doğar demektir.

[قال سهل بن عبد الله التستري كنت وأنا ابن ثلاث سنين أقوم بالليل فأنظر إلى صلاة خالي محمد بن سوار فقال لي يوماً ألا تذكر الله الذي خلقك فقلت كيف أذكره قال قل بقلبك عند تقلبك في ثيابك ثلاث مرات من غير أن تحرك به لسانك الله معي [120] الله ناظر إلي الله شاهدي فقلت ذلك ليالي ثم أعلمته فقال قل في كل ليلة سبع مرات فقلت ذلك ثم أعلمته فقال قل ذلك كل ليلة إحدى عشر مرة فقلته فوقع في قلبي حلاوته فلما كان بعد سنة قال لي خالي احفظ ما علمتك ودم عليه إلى أن تدخل القبر فإنه ينفعك في الدنيا والآخرة فلم أزل على ذلك سنين فوجدت لذلك حلاوة في سري ثم قال لي خالي يوماً يا سهل من كان الله معه وناظراً إليه وشاهده أيعصيه إياك والمعصية فكنت أخلو بنفسي فبعثوا بي إلى المكتب فقلت إني لأخشى أن يتفرق على همي ولكن شارطوا المعلم أني أذهب إليه ساعة فأتعلم ثم أرجع فمضيت إلى الكتاب فتعلمت القرآن وحفظته وأنا ابن ست سنين أو سبع سنين وكنت أصوم الدهر وقوتي من خبز الشعير اثنتي عشرة سنة فوقعت لي مسألة وأنا ابن ثلاث عشرة سنة فسألت أهلي أن يبعثوني إلى أهل البصرة لأسأل عنها فأتيت البصرة فسألت علماءها فلم يشف أحد عني شيئاً فخرجت إلى عبادان إلى رجل يعرف بأبي حبيب حمزة بن أبي عبد الله العباداني فسألته عنها فأجابني فأقمت عنده مدة أنتفع بكلامه وأتأدب بآدابه ثم رجعت إلى تستر فجعلت قوتي اقتصاداً على أن يشترى لي بدرهم من الشعير الفرق فيطحن ويخبز لي فأفطر عند السحر على أوقية كل ليلة بحتا من غير ملح ولا أدم فكان يكفيني ذلك الدرهم سنة ثم عزمت على أن أطوي ثلاث ليال ثم أفطر ليلة ثم خمساً ثم سبعاً ثم خمساً وعشرين ليلة فكنت على ذلك عشرين سنة ثم خرجت أسيح في الأرض سنين ثم رجعت إلى تستر وكنت أقوم الليل كله ما شاء الله تعالى قال أحمد فما رأيته أكل الملح حتى لقي الله تعالى]

Ve Sehl b. ᶜAbdullāh et-Tusterī demiş ki "Ben üç yaşında iken gecede kıyām edip dayım Muhammed b. Suvār'ın namāzına bakardım. Bir gün bana dedi ki "Seni halk eden Allāhu taᶜālāya sen niçin zikr etmezsin?" yaᶜnī Allāhu taᶜālāyı zikr etmez misin dedi. Ben dahi: "Onu nice zikr edeyim?" diye suʾāl ettim. O dahi: "Kendi kalbinde kendi siyābın içinde takallüb ettiğin vaktte onunla lisānını tahrīk etmeksizin üç kerre

الله معي الله ناظر إلي الله شاهدي de" diye telkīn etti. Ben dahi pek çok gecelerde onu söyledim sonra dayıma onunla devāmımı haber verdim. Dayım: "Onu her bir gecede yedi kerre söyle" dedi. Ve taᶜlīmi mūcebince ben dahi bir müddet onu öylece söyledim sonra kezālik ona haber verdim. Ve bir dahi: "Onu beher gece on bir kerre söyle" diye emr etti ve ben dahi onu söyledim ve halāveti kalbimde vākiᶜ oldu. Ve çün bir sene bu hāl üzere geçti, dayım bana dedi ki "Ben sana taᶜlīm ettiğim nesneyi hıfz eyle ve kabre girinceye dek ona devām eyle, zīrā dünyā ve āhirette sana menfaᶜat verir." Ve ben dahi çok senelerde ona devām etmekten zāil olmadım ve kendi sırrımda ona bir halāvet buldum. Sonra benim dayım bir gün bana dedi ki "Ey Sehl, o kimse ki Allāhu taᶜālā onunla ola ve ona nāzır olup şāhidi ola, ona maᶜsiyet eder mi? Sakın sen bir ᶜisyān etmeyesin ki maᶜsiyetten hazer ve mücānebet eyle" diye inzār ve tahzīr etti. Ve ben dahi kendi nefsimle halvet ederdim. Baᶜdehu beni mektebe gönderdiler ve onlara: "Ben korkarım ki benim üzerime fikr ve hemmim dağılıp müfterık olur velākin siz hāceme şart ve mukāvele ediniz ki ben bir sāᶜatte gidip taᶜallüm edip ᶜavdet edeyim" dedim ve o vechle mektebe gidip Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şānı taᶜallüm edip hıfz ettim ve ezber ettiğim vaktte yā altı yaşında idim veyāhūd yedi yaşında idim ve sıyāmü'd-dehr olarak oruç tutardım yaᶜnī beher gün sıyām ederdim ve benim kūtum arpa ekmeğinden idi, on iki sene arpa ekmeği ile geçinip taᶜayyüş ettim. Ve on üç yaşında olduğum hālde bana bir mesʾele vākiᶜ oldu, üzerime müşkil oldu ve üzerine suʾāl etmek için Basra'ya beni irsāl etmelerini ehlimden diledim ve Basra'ya varıp onu ᶜulemāsından suʾāl edince ona bir cevāb-ı şāfī alamadım, ᶜAbbādān'a çıkıp gittim ve Ebū Habīb Hamze b. Ebī ᶜAbdullāh nām zāt-ı maᶜrūfa varıp ondan o mesʾele üzerine suʾāl eylediğimde müşarünileyh müşkilimi hall edip bana cevābını verdi ve ben dahi bir müddet onun yanında ikāmet edip kelāmıyla intifāᶜ ettim ve ādābı ile müteʾeddeb oldum. Sonra Tuster'e rücūᶜ ettim ve kūtum için iktisād edip mütevassıt bir maᶜīşeti ittihāz ettim ki bana bir dirhem ile arpadan bir farkı iştirā edip öğüteler ve ondan benim ekmeğimi pişireler ki beher gece seher vaktinde birer ūkiyye üzerine iftār edeyim, o dahi katıksız yavan ve tuzsuz ola ve o bir dir-

heme alınan şaᶜīr bana bir sene kifāyet edip idāre ederdi. Sonra ᶜazm ettim ki üç gecede tayy edip bir gecede iftār edeyim ki dört gecede bir kerre iftār edeyim sonra beşinci gecede bir yaᶜnī dört gece tayy edip beşinci gecede iftār etmek ᶜādet ettim sonra yedi gecede bir gece sonra yirmi beş gecede bir gece iftār etmeğe ᶜazm ve cezm edip yirmi sene zarfında o sūretle oruç tutmağa devām ve muvāzabet eyledim ve ondan sonra seyāhate çıkıp çend sene cihānda gezip seyāhat ettim, sonra be-tekrār Tuster'e ᶜavdet ve rücūᶜ eyledim. Ve gecenin kāffesini kıyām edip gecede uyumazdım ve buna dahi mā-şāallāhu taᶜālā bir zamān devām eyledim." Ahmed ᶜaleyhi'r-rahme dedi ki "Vefāt edip Rahmān'a mülākī oluncaya dek tuzlu ekmek yediğini görmedim." Kaddesallāhu sırrahu'l-ᶜazīz.

Beyānu Şurūti'l-İrādeti ve Mukaddimāti'l-Mücāhedeti ve Tedrīci'l-Mürīdi Fī Sülūki Sebīli'r-Riyāzeti

[بيان شروط الإرادة ومقدمات المجاهدة وتدريج المريد في سلوك سبيل الرياضة]

[واعلم أن من شاهد الآخرة بقلبه مشاهدة يقين أصبح بالضرورة مريداً حرث الآخرة مشتاقاً إليها سالكاً سبلها مستهيناً بنعيم الدنيا [121] ولذاتها فإن من كانت عنده خرزة فرأى جوهرة نفيسة لم يبق له رغبة في الخرزة وقويت إرادته في بيعها بالجوهرة ومن ليس مريداً حرث الآخرة ولا طالباً للقاء الله تعالى فهو لعدم إيمانه بالله واليوم الآخر ولست أعني بالإيمان حديث النفس وحركة اللسان بكلمتي الشهادة من غير صدق وإخلاص فإن ذلك يضاهي قول من صدق بأن الجوهرة خير من الخرزة إلا أنه لا يدري من الجوهرة إلا لفظها وأما حقيقتها فلا ومثل هذا المصدق إذا ألف الخرزة قد لا يتركها ولا يعظم اشتياقه إلى الجوهرة]

Ve şurūt-ı irāde ve mukaddimāt-ı mücāhedenin beyānı ve sebīl-i riyāzette mürīdin sülūkünde īcāb eden tedrīcin keyfiyyeti beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki müşāhede-i yakīn ile āhireti kendi kalbi ile kim ki müşāhede eder, bi'z-zarūre hars-ı āhirete tālib ve ona müştāk ve yollarına sālik ve dünyānın naᶜīm ve lezzātına müstehīn ve tārik olarak sabāha dāhil olur, zīrā kim ki bir boncuğa mālik ve sā-hibdir, nefīs bir cevhere-i semīneyi gördüğü vaktte o boncukta onun bir

ragbeti kalmaz ve cevhere ile satmasında irāde ve istekliği kavī olur. Ve o ki hars-ı āhirete istekliği yoktur ve likāullāha tālib değildir, o hāleti onun īmānı olmadığındandır yaᶜnī o ki zerᶜ-i āhirete mürīd ve hāhişger değildir ve dīdār-ı rabbānīye tālib ve müştāk değildir, o kimsenin işbu hālī ancak Allāhu taᶜālāya ve yevm-i āhirete ᶜadem-i īmān u tasdīkindendir. Ve īmāndan murādım benim hadīs-i nefs ve sıdk u ihlās etmeksizin şehādet kelimeleriyle tahrīk-i lisān olmayıp zīrā o hadīs-i nefs ve tahrīk-i lisān ondan o ādemin sözüne benzer ki cevhereyi boncuktan hayrlı olduğuna tasdīk eder de lākin cevhereden lafzı mā-ᶜadāsından bir şeyᵓ bilmez ve cevherenin hakīkatini anlamaz yaᶜnī cevhere ne idüğünü idrāk ve taᶜakkul etmez. Ve bu gibi musaddık boncuğa iᵓtilāfı olursa olur ki onu terk edip cevhereye değişmez ve cevhereye onun ārzū ve iştiyākı ᶜazīm olmaz.

[فإذن المانع من الوصول عدم السلوك والمانع من السلوك عدم الإرادة والمانع من الإرادة عدم الإيمان وسبب عدم الإيمان عدم الهداة والمذكرين والعلماء بالله تعالى الهادين إلى طريقه والمنبهين على حقارة الدنيا وانقراضها وعظم أمر الآخرة ودوامها فالخلق غافلون قد انهمكوا في شهواتهم وغاصوا في رقدتهم وليس في علماء الدين من ينبههم فإن تنبه منهم متنبه عجز عن سلوك الطريق لجهله فإن طلب الطريق من العلماء وجدهم مائلين إلى الهوى عادلين عن نهج الطريق فصار ضعف الإرادة والجهل بالطريق ونطق العلماء بالهوى سبباً لخلق طريق الله تعالى عن السالكين فيه ومهما كان المطلوب محجوباً والدليل مفقوداً والهوى غالباً والطالب غافلاً امتنع الوصول وتعطلت الطرق لا محالة]

Kaldı ki vusūlden mānīᶜ ancak ᶜadem-i sülūktur ve sülūktan mānīᶜ ᶜadem-i irādettir ve irādetten mānīᶜ ᶜadem-i īmāndır ve ᶜadem-i īmānın sebebi ᶜadem-i hidāyettir ki hakāret-i dünyā ve inkırāzına ve āhiretin ᶜizam ve devāmına münebbih ve āgāh eden hüdāt-ı tarīk ve ᶜulemā-i rabbāniyyīn ve müzekkerīn-i mürşidīnin fikdānıdır ve bināen ᶜaleyh halk gāfil kalıp şehevātlarına münhemik olmuşlar ve bihār rukdelerinde dalıp gavs etmişler ve onları īkāz ve tenbīh edecek kimse ᶜulemāda yoktur. Ve eger onlardan bir kimse buna mütenebbih olup da āgāh olduysa cehlinden sülūk-i tarīka kādir olmayıp ondan ᶜāciz kalır ve ᶜulemādan

tarīk taleb edip isterse onları hevāya māil ve nehc-i tarīkten ᶜādil bulur ve bu yüzden zaᶜf-ı irādet ve cehl-i tarīk ü hevāya ᶜulemānın nutku, işbu tarīk-i rabbānī tehī ve sālikīnden hulüvvüne sebeb oldular ve matlūb mahcūb ve delīl mefkūd ve hevā gālib ve tālib gāfil oldukça vusūl mümteniᶜ olur ve lā-mahāle turuk dahi muᶜattal olur.

[فإن تنبه متنبه من نفسه أو من تنبيه غيره وانبعث له إرادة في حرث الآخرة وتجارتها فينبغي أن يعلم له شروطاً لا بد من تقديمها في بداية الإرادة وله معتصم لا بد من التمسك به وله حصن لا بد من التحصن به ليأمن من الأعداء القطاع لطريقه وعليه وظائف لا بد من ملازمتها في وقت سلوك الطريق]

Hulāsa-i kelām bir mütenebbih kendi nefsinden veyāhūd dīgerinin ihtār ve tenbīhinden eger buna mütenebbih olup āgāh oldu ve āhiretin hars ve ticāretine irādeti münbaᶜis olduysa gerektir ki o kimse bile ki onun birtakım şurūtu vardır ve ona tekaddümleri lāzımdır ki bidāyeten o şurūt mütekaddim olmak gerektir yaᶜnī irādetin ibtidāsında o şurūt bulunalar. Ve onun bir muᶜtesamı vardır ki onunla tutup temessük etmek lābüdd ve vācibdir ve dahi onun bir kalᶜa ve hısn ve tahassün-gāh ve istihkāmı vardır ki o hısn ile tahassun etmek vācib ve lāzım ve lābüddür tā ki tarīkine kātıᶜ olan aᶜdā ve kuttāᶜ-ı tarīkin şerrlerinden emīn ola ve o yol kesiciler onun yolunu kesmeyeler. Ve dahi ona mülāzemeti lābüdd olarak birtakım vezāifi vardır ki sülūk-i tarīk vaktinde o vezāife kıyām etmek dahi ona vācibdir ve o vezāifin mülāzemeti lābüdd ve lāzımdır.

[أما الشروط التي لا بد من تقديمها في الإرادة فهي رفع السد والحجاب الذي بينه وبين الحق فإن حرمان الخلق عن الحق سببه تراكم الحجب ووقوع السد على الطريق قال الله تعالى ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ والسد بين المريد وبين الحق أربعة المال والجاه والتقليد والمعصية وإنما يرفع حجاب المال بخروجه عن ملكه حتى لا يبقى له إلا قدر الضرورة فما دام يبقى له درهم يلتفت إليه فهو مقيد به محجوب عن الله عز وجل]

Ve irādetin ibtidāsında takdīmi vācib ve lābüdd olan şurūt ise onlar dahi bunlardır ki refᶜ-i sedd ü hicābdır yaᶜnī onunla hakk mā-beyninde olan sedd ve hicābı kaldırmaktır, zīrā hakktan halkın sebeb-i hırmānları terāküm-i hucub ve tarīk üzere sedd ve bendin vukūᶜudur. Tebāreke ve

taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾[275] Bu āyet-i kerīme sūre-i Yāsīn'in sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz onların önlerine tūl-i emeli ve artlarına geçmiş günāhlarından gafleti sedd ve gözlerini bend ettik ki delāil-i kudreti ve rāh-ı hidāyeti görmezler." Ve mürīd ile hakk beyninde olan sedd dört nesnedir ki māl ve cāh ve taklīd ve maᶜsiyettir. Ve mālın hicābı ancak mülkünden mālın hurūcu ile refᶜ olunur tā ki zarūrīden gayrı ona bir māl kalmaya, çünkü ona bir dirhem bākī kaldıkça kalbi onunla mukayyed olup hakktan mahcūbdur yaᶜnī mādām ki bir dirhem mālı kalır, onun [122] kalbi o dirheme mültefit ve onunla bağlı kalıp hakktan mahcūb olur.

[وإنما يرتفع حجاب الجاه بالبعد عن موضع الجاه بالتواضع وإيثار الخمول والهرب من أسباب الذكر وتعاطي أعمال تنفر قلوب الخلق عنه]

Ve hicāb-ı cāh dahi ancak mevāziᶜ-i cāhtan tevāzuᶜ ve īsār-ı humūl ile esbāb-ı zikrden firār ve ondan kulūb-ı halkın teneffürüne müᵓeddī olan aᶜmālin teᶜātīsi ile mübāᶜadet etmekle olur yaᶜnī mevāziᶜ-i cāhdan bu esbāb ile uzak olmaklıkla hicāb-ı cāh mürtefiᶜ olur ki ᶜilācı odur.

[وإنما يرتفع حجاب التقليد بأن يترك التعصب للمذاهب وأن يصدق بمعنى قوله لا إله إلا الله محمد رسول الله تصديق إيمان ويحرض في تحقيق صدقه بأن يرفع كل معبود له سوى الله تعالى وأعظم معبود له الهوى حتى إذا فعل ذلك انكشف له حقيقة الأمر في معنى اعتقاده الذي تلقفه تقليداً فينبغي أن يطلب كشف ذلك من المجاهدة لا من المجادلة فإن غلب عليه التعصب لمعتقده ولم يبق في نفسه متسع لغيره صار ذلك قيداً له وحجاباً إذ ليس من شرط المريد الانتماء إلى مذهب معين أصلاً]

Ve hicāb-ı taklīd dahi mezāhibe taᶜassubun terkiyle refᶜ olunur ki mā-sivallāh her bir maᶜbūdu kalbinden refᶜ edip lā ilāhe illāllah Muhammedun resūlullāh demesinin maᶜnāsına tasdīk-i īmān ile tasdīk ede ve maᶜbūdāt-ı sāirenin refᶜiyle sıdkın tahkīkine harīs ola. Ve ona maᶜbū-

275 "Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler." Yāsīn, 36/9.

dun aᶜzamı onun hevāsıdır hattā bunu işleyip o sūretle tasdīkini tahkīk ederse hakīkat-i emr ona münkeşif olur yaᶜnī taklīden telakkuf ettiği iᶜtikādın maᶜnāsında hakīkat-i emr ona o īmān ve tasdīk ile münkeşif olur, gerektir şol keşfi mücāhededen taleb ede, mücādeleden onu taleb etmeye. Ve eger böyle etmeyip de kalbi üzerine muᶜtekadı için taᶜassubluk galebe edip kendi nefsine dīgerine bir genişlik kalmazsa artık o taᶜassub ona kayd ve hicāb olur, çünkü mezheb-i muᶜayyene intimā etmek aslen mürīdin şartından değildir.

[وأما المعصية فهي حجاب ولا يرفعها إلا التوبة والخروج من المظالم وتصميم العزم على ترك العود وتحقيق الندم على ما مضى ورد المظالم وإرضاء الخصوم فإن من لم يصحح التوبة ولم يهجر المعاصي الظاهرة وأراد أن يقف على أسرار الدين بالمكاشفة كان كمن يريد أن يقف على أسرار القرآن وتفسيره وهو بعد لم يتعلم لغة العرب فإن ترجمة عربية القرآن لا بد من تقديمها أولاً ثم الترقي منها إلى أسرار معانيه فكذلك لا بد من تصحيح الشريعة أولاً وآخراً ثم الترقي إلى أغوارها وأسرارها فإذا قدم هذه الشروط الأربعة وتجرد عن المال والجاه كان كمن تطهر وتوضأ ورفع الحدث وصار صالحاً للصلاة فيحتاج إلى إمام يقتدى به]

Ve maᶜsiyet ise o dahi hicābdır, tevbeden gayrı onu bir şeyᵓ refᶜ etmez, ancak tevbe-i sādıka vü sahīha ile refᶜ olunur ki mezālimden çıkıp bir dahi ona ᶜavdet etmemeğe ᶜazmi tasmīm ve mā-mazā üzerine nedem ve peşīmānlığı tahkīk edip mezālimi dahi ashābına redd ve husamāsını irzā ede. Ve eger tevbeyi tashīh ve meᶜāsī-i zāhireyi terk etmeyip de esrār-ı dīn üzerine vākıf ve müşāhede ve mükāşefe ile ona muttaliᶜ olmak isterse lügat-i ᶜArabiyyeyi bilmeden esrār-ı Kurᵓān ve tefsīrine vākıf olmak isteyen ādem ādem gibi olur, zīrā Kurᵓān ᶜArabiyyesinin tercümesi takdīmi lāzım ve lābüddür ki evvelā lügat-i ᶜArabiyyeyi bilmek sonra ondan maᶜānīsine terakkī etmek gerektir, işte bunun gibi evvelen ve āhiren şerīᶜatin zāhirini tashīh etmek ki meᶜāsīyi terk ve mezālimi redd ve husamāsını irzā ve ᶜavdet etmemek ᶜazmiyle tevbe edip izhār-ı peşīmānī vü nedāmet ile ahkām-ı şerᶜiyyenin bi-tamāmihā icrā ve īfāsından sonra esrār-ı dīni mükāşefe ile vākıf olmağa saᶜy ve agvārına dalıp esrārına terakkī etmek ona vācib ve lāzım ve lābüddür. Ve çün işbu şurūt-ı erbaᶜayı takdīm edip māl ve cāhtan tecerrüd eder, o vakt

namāz kılmak için ābdest alıp tatahhur ve refᶜ-i hades etmiş olan ādem gibi olmuş olur yaᶜnī namāz kılmağa tevaddī ve tatahhür ve refᶜ-i hades etmekle sālih olan ādem gibi olmuş olur ki o ādem nice o tahāret ile namāza sālih ve teksīr-i ecr ü sevāb için ona uyup iktidā edecek bir imām ve pīşvāya muhtāc kalır; o kimse dahi işbu şurūtun takdīmiyle o esrārın vukūfuna sālih olup bir mürşid ve muktedāya muhtāc kalır.

[فكذلك المريد يحتاج إلى شيخ وأستاذ يقتدى به لا محالة ليهديه إلى سواء السبيل فإن سبيل الدين غامض وسبل الشيطان كثيرة ظاهرة فمن لم يكن له شيخ يهديه قاده الشيطان إلى طرقه لا محالة فمن سلك سبل البوادي المهلكة بغير خفير قد خاطر بنفسه وأهلكها ويكون المستقل بنفسه كالشجرة التي تنبت بنفسها فإنها تجف على القرب وإن بقيت مدة وأورقت لم تثمر فمعتصم المريد بعد تقديم الشروط المذكورة شيخه فليتمسك به تمسك الأعمى على شاطيء النهر بالقائد بحيث يفوض أمره إليه بالكلية ولا يخالفه في ورده ولا صدره ولا يبقى في متابعته شيئاً ولا يذر وليعلم أن نفعه في خطأ شيخه لو أخطأ أكثر من نفعه في صواب نفسه لو أصاب فإذا وجد مثل هذا المعتصم وجب على معتصمه أن يحميه ويعصمه بحصن حصين يدفع عنه قواطع الطريق وهو أربعة أمور]

İşte öylece olarak merd-i mürīd dahi onunla uyup iktidā etmek için lā-mahāle bir şeyh ve üstāda muhtāc olur tā ki sevāʾ-i sebīle onu hidāyet ede, zirā sebīl-i dīn gāmızdır ve sübül-i şeytān çoktur ve zāhirdir ve o kimse ki şeyhi yoktur, lā-mahāle şeytān-ı laᶜīn onun yollarına onu çekip götürür ve o kimseye benzer ki hafīr ve nigeh-bān ve mücīrsiz reh-i sahrāyı geçip sübül-i bevādīyi sülūk eder ki kendi nefsini tehlikeye ilkā etmiş olur ve bununla nefsini helāk eder. Ve nefsine müstakill olan kimse ancak hudāyī nābit olan şecere ve ağaç gibidir ki ᶜan-karīb kuruyup gider ve bir müddet durup yapraklansa bile semeresi olmaz. Kaldı ki şurūt-ı mezkūrenin takdīminden sonra mürīdin muᶜtasamı şeyhidir, gerektir ki şātīʾ-i nehr üzere kāide mütemessik olan şahs-ı nābīnā ve aᶜmā gibi onunla mütemessik ola ve bi'l-külliyye umūrunu ona tefvīz ede ve zehāb ve iyābında ona aslā bir şeyde muhālefet etmeye ve mübātaᶜatında etmedik bir nesneyi bākī bırakmaya yaᶜnī her ne sūrette reʾy ve taᶜabbüd ve emr eylerse kāffesinde ona muvāfakat edip sülūku

gibi yola sālik ola ki onun sünen ve ādābından icrā olunmadık bir sünneti geriye pes-mānde bırakmaya. Ve yakīnen bilip cezm ede ki şeyhi terbiyesinden hatā etmiş olsa bile onun nefᶜi ona nefsinin savābından ekserdir velev ki kendisi savāb işlemiş ola ve tedbīrinde isābet etmiş ola. Ve çün böyle bir pīr ve muᶜtasamı bulur, o mürşid ve muᶜtasam üzerine dahi vācib olur ki onun üzerinden kavātıᶜ-ı tarīkin defᶜi için onu bir hısn-ı hasīnde iᶜtisām ettirip saklaya ki o āfetlerden onu himāye ve vikāye ede ve o [123] hısn-ı hasīn dört emrdir:

[الخلوة والصمت والجوع والسهر وهذا تحصن من القواطع فإن مقصود المريد إصلاح قلبه ليشاهد به ربه ويصلح لقربه وأما الجوع فإنه ينقص دم القلب ويبيضه وفي بياضه نوره ويذيب شحم الفؤاد وفي ذوبانه رقته ورقته مفتاح المكاشفة كما أن قساوته سبب الحجاب ومهما نقص دم القلب ضاق مسلك العدو فإن مجاريه العروق الممتلئة بالشهوات وقال عيسى عليه السلام يا معشر الحواريين جوعوا بطونكم لعل قلوبكم ترى ربكم وقال سهل بن عبد الله التستري ما صار الأبدال أبدالاً إلا بأربع خصال بإخماص البطون والسهر والصمت والاعتزال عن الناس ففائدة الجوع في تنوير القلب أمر ظاهر يشهد له التجربة وسيأتي بيان وجه التدريج فيه في كتاب كسر الشهوتين]

Halvet ve samt ve cūᶜ ve seherdir. Bunlar kavātıᶜdan hısn-gāh olup insān bunlardan ᶜibāret olan kalᶜa ile tahsīn eder, zīrā mürīdin murād ve maksūdu kalbinin ıslāhıdır tā ki onunla rabbini müşāhede eder ve kurbüne sālih ve şāyeste olur. Açlık ise kalbin kanı eksik edip tenkīs eder ve dahi onu ak edip tebyīz eyler ve nūru ise onun beyazlığındadır. Ve açlık fuʾādın şahmını izābe eder yaᶜnī iç yağını erittirir ve erittirmekliğinde yufkalık ve rikkati vardır ve rikkati ise mükāşefenin anahtarıdır, nitekim kasāveti ve katılığı ve salābeti hicābının sebebidir. Ve kalbinin kanı eksildikçe meslek-i ᶜadüvv ve rāh-ı düşman darlaşır, yolu teng olur, zīrā ᶜadüvvün mecārīsi şehevāt ile dolu ve memlū olan ᶜurūk ve damarlardır. ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām ashābına demiş ki "Yā maᶜşere'l-havāriyyīn, siz karnınızı aç ettiriniz, ola ki sizin kulūbunuz rabbinizi görür." Ve Sehl b. ᶜAbdullāh et-Tusterī demiş ki "Ebdāller ancak dört haslet ile ebdāl olmuşlar ki cūᶜ-ı batn ve seher-i ᶜuyūn ve samt-ı lisān ve iᶜtizāl-ı

nās ile o rütbeye nāil oldular." Artık açlığın fāidesi tenvīr-i kalbde zāhir ve āşikārdır, tecribe ona şehādet eder. Ve onda tedrīc etmeklik vechi ise kesrü'ş-şehveteyn kitābında gelecektir.

[وأما السهر فإنه يجلو القلب ويصفيه وينوره فيضاف ذلك إلى الصفاء الذي حصل من الجوع فيصير القلب كالكوكب الدري والمرآة المجلوة فيلوح فيه جمال الحق ويشاهد فيه رفيع الدرجات في الآخرة وحقارة الدنيا وآفاتها فتتم بذلك رغبته عن الدنيا وإقباله على الآخرة والسهر أيضاً نتيجة الجوع فإن السهر مع الشبع غير ممكن والنوم يقسي القلب ويميته إلا إذا كان بقدر الضرورة فيكون سبب المكاشفة لأسرار الغيب فقد قيل في صفة الأبدال إن أكلهم فاقة ونومهم غلبة وكلامهم ضرورة وقال إبراهيم الخواص رحمه الله أجمع رأى سبعين صديقاً على أن كثرة النوم من كثرة شرب الماء]

Ve dahi uykusuzluk ve seher ise o dahi kalbe celā verip sāfī eder ve nūrlu ve rūşenli kılar. Ve uykusuzluktan hāsıl olan celā ve sāflık ve nūr açlıktan hāsıl olan safāya zamm ve izāfe olunmakla kalb kevkeb-i dürrī ve sāf ayna olur ve o vakt onda cemāl-i Hakk ʿaks edip lāyıh olur ki onda āhirette olan derecāt-ı refīʿayı görür ve dünyānın hakāret ve āfātı-nı müşāhede eder ve onunla dünyādan ferāg ve ʿadem-i ragbeti tamām olur ve āhirete ikbāli ber-kemāl olur. Uykusuzluk dahi açlığın netīce-sidir, zīrā seher tokluk ile mümkin değildir. Uyku kalbi katı edip onu öldürür meger ki zarūret mikdārınca ola ki mikdār-ı zarūretçe olan uyku esrār-ı gayb için sebeb-i mükāşefe olup zararı olmaz belki nefʿi vardır. Ebdāllık sıfatında denilmiş ki "Ebdāllerin yemeleri fākat ve uykuları galebe ve söyleşmeleri yaʿnī sözleri zarurettir." Ve İbrāhīm el-Havvās ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Yetmiş sıddīkin reʾyi icmāʿ etmiş ki uykunun çokluğu su içmekliğin çokluğundandır." Kaldı ki şürb-i māʾın kesreti harāretin kesretindendir ve harāretin kesreti taʿām yemesinin kesretin-dendir, mā-hasal seher ancak cūʿun netīcesidir, çünkü karnı taʿāmdan boş ve hālī olmayınca sudan vazgeçemez yaʿnī susuzluk üzerine sabr edemez ve sudan karnı tehī ve boş kalmayınca uykusuzluğa dayanamaz.

[وأما الصمت فإنه تسهله العزلة ولكن المعتزل لا يخلو عن مشاهدة من يقوم له بطعامه وشرابه وتدبير أمره فينبغي أن لا يتكلم إلا بقدر الضرورة فإن الكلام يشغل

القلب وشره القلوب إلى الكلام عظيم فإنه يستروح إليه ويستثقل التجرد للذكر والفكر فيستريح إليه فالصمت يلقح العقل ويجلب الورع ويعلم التقوى]

Ve samt ve sükūt ve hāmūşī ise o dahi ᶜuzlet ile āsān ve kolay olur yaᶜnī onu ᶜuzlet teshīl ve tehvīn eder velākin muᶜtezil ve kūşe-nişīn ve münzevī olan kimse onun taᶜām ve şarāb ve umūru tedbīrine kıyām edecek bir kimsenin müşāhedesinden hālī olamaz, bi’z-zarūret tekellüme muztarrdır, çünkü külliyyen nevᶜ-i beşerden inkıtāᶜı mümkin ve kābil değildir. Ve böyle olunca gerektir ki o kūşe-nişīn olan kimse bi-kadri’z-zarūret tekellüm edip fazla bir söz söylemeye, zīrā tekellüm ve söyleşmek kalbi meşgūl eder. Ve söyleşmeğe kalbin şereh ve hāhişgerliği ᶜazīmdir ki kalb ona varmağa ārzū eder ve zikr ve fikr için tecerrüdünü ağır görüp istiskāl eder yaᶜnī söyleşmek ile istirāhat etmek için tekellüme gitmek ister ve samt ve sükūt ise mürīdin ᶜaklını telkīh eder ve ona veraᶜ ve perhīzkārlığı celb eder ve takvāyı ona öğretip taᶜlīm eder. Kaldı ki bu fevāidi zāyiᶜ etmemek ve lisānın āfāt ve şürūrundan nefsini vikāye etmek için mikdār-ı lüzūmdan ziyāde bir nesne söylememek gerektir ki kelām-ı zarūrī üzerine iktisār ede demektir.

[وأما الخلوة ففائدتها دفع الشواغل وضبط السمع والبصر فإنهما دهليز القلب والقلب في حكم حوض تنصب إليه مياه كريهة كدرة قذرة من أنهار الحواس ومقصود الرياضة تفريغ الحوض من تلك المياه ومن الطين الحاصل منها ليتفجر أصل الحوض فيخرج منه الماء النظيف الطاهر وكيف يصح له أن ينزح الماء من الحوض والأنهار مفتوحة إليه فيتجدد في كل حال أكثر مما ينقص فلا بد من ضبط الحواس إلا عن قدر الضرورة وليس يتم ذلك إلا بالخلوة في بيت مظلم وأن لم يكن له مكان مظلم فليلف رأسه في جيبه أو يتدثر بكساء أو إزار ففي مثل هذه الحالة يسمع نداء الحق ويشاهد جلال الحضرة الربوبية أما ترى أن نداء رسول الله صلى الله عليه وسلم بَلَغَهُ وهو على مثل هذه الصفة فقيل له ﴿يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾]

Ve halvet ise o dahi onun fāidesi defᶜ-i şevāgil ve zabt-ı semᶜ ü basardır, zīrā semᶜ ve basar ikisi kalbin dehlīzidirler. Kalb bir havuz hükmündedir ki ona miyāh-ı kerīhe vü mükeddere ve kazire enhār-ı havāsstan ona münsabb olur, yaᶜnī ona enhār-ı havāsstan kokmuş ve

murdār [124] ve bulanık su akar ve riyāzetin maksūdu ise havuzu o sulardan ve onlardan hāsıl olan çamurdan boşatıp tefrīg etmektir tā ki asl-ı havz münfecir olup ondan pāk ve sāfī su çıka. Ve şol enhār havuza açık ve meftūh olduğu hālde havuzun nezhi ve o murdār suyun ihrācı ona nice mümkin ve sahīh olur ki beher hālde ondan eksilip ihrāc olunan sudan ziyāde müceddeden su girer, kaldı ki behemehāl havuzun tefrīgi o mecārī-i enhārın seddine muhtācdır. Ve onun gibi havāss-ı zāhirenin dahi zabtı lāzım ve lābüdd kalır meger ki bi-kadri'z-zarūret ola. Ve bu havāssın seddi ancak karanlık bir hāne halvet etmekle tamām olur ki o hālde kulağı bir şeyᵓ işitmez ve gözü bir nesneyi görmez ola ve karanlık bir mekānı olmazsa kendi başını yakasına sarıp bürünmeli veyāhūd bir kisā veyā bir izār ile tedessür edip semᶜ ve basarını örtmeli. İşte bu gibi bir hālette hakkın nidāsını işitip Hazret-i Rübūbiyyet'in celālini görür. Resūl-i kibriyānın nidāsını görmez misin ki kendisi bu gibi bir sıfatta bulunduğu hālde ona bālig oldu ki ona ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾[276] denildi. Bu āyetler sūre-i Müzzemmil ve Müddessir'in birinci āyetleridir. ﴿يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[277] āyetinin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey kilim bürünmüş peygamber yāhūd ey nübüvvet bārını yüklenmiş nebī, gece kalk namāz kıl" ilā-āhirihi. Ve dahi denilmiş ki kilim yā çarşafa sarılıp namāz kılardı, o hālde vahy gelmekle böyle hitāb olundu. Ve ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ in tefsīrinde denilmiş ki "Ey cāme-i nübüvvet ve kemāl-i nefsāniyyetle bürünmüş, kalk, küffārı ᶜazābullāhla ihāfe eyle" yāhūd "Ey disār denilen sevbe bürünmüş, kalk, küffārı inzār eyle." Denildi ki efendimiz ᶜaleyhi's-selām Hirā dağında iken bir sedā işitip nazar etti ki āsumān ile zemīn beyninde heyᵓet-i ᶜazametle bir melek kürsī üzere otur, havfından saᶜādethānesine gelip Hadīce radıyallāhu ᶜanhāya "Beni çarşaf ile ört" buyurdu. Bu hālde iken Cibrīl ᶜaleyhi's-selām gelip ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ ile hitāb eyledi.

[فهذه الأربعة جنة وحصن بها تدفع عنه القواطع وتمنع العوارض القاطعة للطريق فإذا فعل ذلك اشتغل بعده بسلوك الطريق وإنما سلوكه بقطع العقبات ولا

276 "Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)" Müddessir, 74/1.

277 "Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi ibadetle geçir." Müzzemmil, 73/1-2.

عقبة على طريق الله تعالى إلا صفات القلب التي سببها الالتفات إلى الدنيا وبعض تلك العقبات أعظم من بعض والترتيب في قطعها أن يشتغل بالأسهل فالأسهل وهي تلك الصفات أعني أسرار العلائق التي قطعها في أول الإرادة وآثارها أعني المال والجاه وحب الدنيا والالتفات إلى الخلق والتشوف إلى المعاصي فلا بد أن يخلي الباطن عن آثارها كما أخلي الظاهر عن أسبابها الظاهرة وفيه تطول المجاهدة ويختلف ذلك باختلاف الأحوال فرب شخص قد كفى أكثر الصفات فلا تطول عليه المجاهدة]

İşte bu dört emr mürīde siper ve kalkan ve hısn ve istihkāmdır ki onunla kavātıᶜ-ı tarīk ondan defᶜ ve tarīka kātıᶜ olan ᶜavārız menᶜ olunur. Ve eger bunu işlerse ondan sonra sülūk-i tarīke iştigāl eder. Onun sülūku ancak ᶜakabelerin katᶜıyladır ve tarīk-i rabbānī üzerine sıfāt-ı kalbiyyeden başka dīger bir ᶜakabe yoktur, ᶜakabesi ancak sıfāt-ı kalbdir. O sıfāt ki onların sebebleri iltifāt-ı dünyādır ve o ᶜakabelerin baᶜzısı baᶜzından aᶜzamdır, katᶜlarında olan tertīb dahi el-eshel fe'l-eshele iştigāl etmekle olur yaᶜnī tedrīcen katᶜ olunur ve en ziyāde sehl ve kolayını evvel-be-evvel katᶜ olunur. Ve sıfāt o sıfāttır ki biz evvelā onları zikr ve beyān ettik yaᶜnī ibtidā-yı irādette katᶜ ettiği ᶜalāyıkın esrār ve āsārıdır ki māl ve cāh ve hubb-ı dünyā ve iltifāt-ı halāyık ve teşevvüf-i meᶜāsīdir. Ve esbāb-ı zāhiresinden zāhirini boşatıp hālī ettiği gibi āsārından dahi bātınını boşatıp hālī etmek ona lāzım ve lābüddür, zīrā tarīk-i sülūkun ᶜakabeleri ve saᶜbu'l-mürūr ve güç ve düşvār yerleri ancak o āsārdır. Ve tathīr-i bātınīde mücāhede uzun olur ve ahvālin ihtilāfıyla dahi muhtelif olur. Ola ki bir şahs ekser-i sıfāttan kifāyet olunmuş olur ve o cihetle üzerine mücāhede uzun olmaz, çabucak kalbi o sıfātın āsārından hālī olur ve kolayca o ᶜakabeleri katᶜ eder geçer.

[وقد ذكرنا أن طريق المجاهدة مضادة الشهوات ومخالفة الهوى في كل صفة غالبة على نفس المريد كما سبق ذكره فإذا كفى ذلك أو ضعف بالمجاهدة ولم يبق في قلبه علاقة شغله بعد ذلك بذكر يلزم قلبه على الدوام ويمنعه من تكثير الأوراد الظاهرة بل يقتصر على الفرائض والرواتب ويكون ورده ورداً واحداً وهو لباب الأوراد وثمرتها أعني ملازمة القلب لذكر الله تعالى بعد الخلو من ذكر غيره ولا يشغله به مادام قلبه ملتفتا إلى علائقه قال الشبلي للحصري إن كان يخطر بقلبك

من الجمعة التي تأتيني فيها إلى الجمعة الأخرى شيء غير الله تعالى فحرام عليك أن تأتيني وهذا التجرد لا يحصل إلا مع صدق الإرادة واستيلاء حب الله تعالى على القلب حتى يكون في صورة العاشق المستهتر الذي ليس له إلا هم واحد]

Ve fī-mā sebak biz zikr etmiş idik ki mücāhedenin tarīki nefs-i mürīd üzerine galebe eden her bir sıfatta zikr-i mesbūk mūcebince muhālefet-i hevā ve müzādde-i şehevāttır, ondan kifāyet olunduğu vaktte veyāhūd mücāhede ile zaᶜīf ve zebūn olup kalbinde ondan sonra onu iştigāl edecek bir ᶜalāka kalmadığı hālde ᶜale'd-devām kalbine mülāzemet edip evrād-ı zāhirenin teksīrinden onu menᶜ eder, belki yalnız ferāiz ve revātib üzerine iktisār eder ve virdi yalnız bir vird-i vāhid kalır ki o vird evrādın lübbü ve magzı ve semeresidir yaᶜnī Allāhu taᶜālānın zikrine kalbin mülāzemesi virdi kalır, o dahi kalbi gayrısının zikrinden tehī ve hālī olduktan sonra ola ki ᶜalāyıkına kalbi mültefit oldukça o vird ile onu meşgūl etmeye. Şiblī ᶜaleyhi'r-rahme, Husrī'ye demiş ki "Eger içinde bana geldiğin cumᶜadan cumᶜa-i uhrāya kadar ki bir haftanın içinde senin kalbine Allāh'tan gayrı dīger bir nesne hutūr eyler, sen bana gelmekliğin senin üzerine harām olsun" yaᶜnī fī-mā baᶜd senin kalbine tūl-i ᶜömründe Zāt-ı Zü'l-Celāl'den gayrı dīger bir nesne hutūr ederse sen bana gelme demektir ki külliyyen mā-sivādan kalbin hālī ve yalnız Allāh'ın zikriyle mülāzım olmaklığına bir işārettir. Ve bu tecerrüd ancak sıdk-ı irāde ve kalbe hubbullāhın istīlāsıyla hāsıl olur tā ki hemm-i vāhidin mā-ᶜadāsından hemmi olmayan ᶜāşık-ı müstehtirin sūretinde ola.

[فإذا كان كذلك ألزمه الشيخ زاوية ينفرد بها ويوكل به من يقوم له بقدر يسير من القوت الحلال فإن أصل طريق الدين القوت الحلال وعند ذلك يلقنه ذكراً من الأذكار حتى يشغل به لسانه وقلبه فيجلس ويقول مثلا الله الله أو سبحان الله سبحان الله أو ما يراه الشيخ من الكلمات فلا يزال يواظب عليه حتى تسقط حركة اللسان وتكون الكلمة كأنها جارية على اللسان من غير تحريك ثم لا يزال يواظب عليه حتى يسقط الأثر عن اللسان وتبقى صورة اللفظ في القلب ثم لا يزال [125] كذلك حتى يمحى عن القلب حروف اللفظ وصورته وتبقى حقيقة معناه لازمة للقلب حاضرة معه غالبة عليه قد فرغ عن كل ما سواه لأن القلب إذا شغل بشيء خلا عن

غيره أي شيء كان فإذا اشتغل بذكر الله تعالى وهو المقصود خلا لا محالة عن غيره]

Vaktā ki böylece oldu yaᶜnī taᶜrīf-i mesbūk üzere ānifü'l-beyān olan hucub-i erbaᶜayı refᶜ ve bir mürşide iᶜtisām ve umūr-ı erbaᶜadan mürekkeb olan hısn-ı hasīne tahassün ve ᶜakabātı seyrinde katᶜ ve kalbi zikr-i mā-sivādan tahlīs ve ferāiz ve revātib üzerine ᶜibādetini iktisār ve evkātı bir vird-i vāhide hasr ve zikrullāha kalbi ilzām edip deryā-yı fikr ü murākabeye daldıysa şeyhi onu bir köşede ikāmetle infirādı husūsunu ona ilzām edip ve kūt-ı helālden onu kifāyet edecek bir mikdār-ı yesīri tedārük ve ona iᶜtāya kıyām edecek bir zātı tevkīl eyler, zīrā kūta muztarrdır ve kūt dahi helālden olmak şart-ı aᶜzamdır, çünkü tarīk-i dīnin aslı kūt-ı helāldir. Ve o vaktte ezkārdan dahi bir zikri ona telkīn eder tā ki lisān ve kalbi onunla meşgūl olup otura ve Allāh Allāh veyāhūd subhānallāh subhānallāh diye veyāhūd kelimāttan şeyhi ona münāsib gördüğü dīger bir kelime ile Allāh'a zākir ola ve hareket-i lisān onunla sākıt oluncaya dek o kelimeye muvāzabet etmekten zāil olmaya ki böyle bir hāle kadar ona devām ve muvāzabet ede ki hareke-i lisān olmaksızın o kelime sanki onun lisānı üzerine cārī ola sonra kezālik bu hāl üzerine devām ve muvāzabet eder ki kelimenin eseri lisānından sākıt olup sūret-i lafz kalbinde bākī ola ve kezālik bu hālden zāil olmaz tā ki kalbinden dahi hurūf-ı lafz ve sūreti mahv olup hakīkat-i maᶜnāsı kalbe mülāzım ve onunla hemīşe hāzır ve kalbi üzerine gālib ola ki o vakt bir mā-sivādan fārig ve vāreste olmuş ola, çünkü kalb bir şeye meşgūf ve meşgūl olursa dīger nesneden hālī olur, her ne ki olur ise olsun yaᶜnī onunla meşgūl bulunduğu şeyᵓ hangi şeyᵓ olursa olsun. Ve çün zikrullāhla meşgūl olur ki maksūd dahi odur, lā-mahāle dīgerinden hālī olur.

[وعند ذلك يلزمه أن يراقب وساوس القلب والخواطر التي تتعلق بالدنيا وما يتذكر فيه مما قدر مضى من أحواله وأحوال غيره فإنه مهما اشتغل بشيء منه ولو في لحظة خلا قلبه عن الذكر في تلك اللحظة وكان أيضا نقصانا فليجتهد في دفع ذلك ومهما دفع الوساوس كلها ورد النفس إلى هذه الكلمة جاءته الوساوس من هذه الكلمة وأنها ما هي وما معنى قولنا الله ولأي معنى كان إلهاً وكان معبوداً ويعتريه عند ذلك خواطر تفتح عليه باب الفكر وربما يرد عليه من وساوس الشيطان ما هو

كفر وبدعة ومهما كان كارهاً لذلك ومتشمراً لإماطته عن القلب لم يضره ذلك]

Ve o hālde olduğu hālde dünyāya müteᶜallik veyā ahvālinden veyāhūd āherīnin geçmiş olan ahvāllerinden yādına getirir. Umūra dāir kalbine vārid olan vesāvis ve havātıra murākabet etmek husūsunu dahi ona ilzām eder, zīrā bundan bir nesne ile meşgūl olsa velev ki bir lahzada olsun kalbi o lahzada zikrden hālī kalır ve bu ise yine eksiklik ve noksān olur, bunun defᶜine dahi ictihād etmeli. Ve kāffe-i vesāvisi defᶜ edip nefsi bu kelimeye redd ettikçe işbu kelimeden dahi ona birtakım vesāvis gelir ki bu kelime nedir ve bizim Allāh dememizin maᶜnāsı nedir ve ne maᶜnā için ilāh olmuştur ve ne maᶜnā için maᶜbūd oluyor gibi vesāvis kalbe ᶜārız olur ve o vaktte üzerine bāb-ı iftikārı feth eder havātır dahi ona muᶜterī olur ve ola ki vesāvis-i şeytāniyyeden birtakım vesāvis gelir ki o vesveseler küfr ve yāhūd bidᶜat-i seyyiʾe olur ve bu vesāvise kārih olup kalbinden imāta ve süpürmesine çemrenip müteşemmir oldukça o vesāvis ve havātır-ı ᶜārıza vü tāriye ona bir gūne zarar vermezler ve bunun için murākabet-i mezkūrenin ilzāmı vācib olur.

[وهي منقسمة إلى ما يعلم قطعاً أن الله تعالى منزه عنه ولكن الشيطان يلقي ذلك في قلبه ويجريه على خاطره فشرطه أن يبالي به ويفزع إلى ذكر الله تعالى ويبتهل إليه ليدفعه عنه كما قال الله تعالى ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾ وإلى ما يشك فيه فينبغي أن يعرض ذلك على شيخه بل كل ما يجد في قلبه من الأحوال من فترة أو نشاط أو التفات إلى علقة أو صدق في إرادة فينبغي أن يظهر ذلك لشيخه وأن يستره عن غيره فلا يطلع عليه أحداً]

Ve o vechle ᶜārız ve tārī olan havātır iki kısma münkasımdır: Bir kısmı katᶜā bilir ki Hakk subhānehu ve taᶜālā ondan münezzehdir velākin şeytān-ı laᶜīn bu vesveseleri onun kalbine ilkā eder de onları hātırı üzerine icrā eyler. Bunun şartı onunla ᶜadem-i mübālāttır, gerektir ki der-hāl zikrullāha fezaᶜ edip ondan bunun defᶜi için Allāh'a tazarruᶜ ve ibtihāl ede, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuştur: ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[278] Yaᶜnī "Eger seni sarfa şeytān vesve-

278 "Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Şüphesiz

se verirse onun şerrinden Allāhu taᶜālāya istiᶜāze et ki o senin istiᶜāzeni işitici ve niyyetini bilicidir." Ve dahi Hakk taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ﴾[279] Yaᶜnī "Şunlar ki Allāhu taᶜālādan korkarlar ve şirk ve meᶜāsīden sakınırlar, onlara şeytāndan vesvese dokunsa Allāhu taᶜālayı ve ᶜazābını fikr ederler, doğru yolu görüp vesvese-i şeytānı defᶜ ederler." Ve ikinci kısmı o nesne kalbinde meşkūk olup katᶜiyyen hükmünü bilmez olur, gerektir ki o meşkūkün fīh olan hātıra her ne ise onu şeyhine ᶜarz eyleye ve o nesneyi yalnız değil belki kalbinde ahvālden her ne bulduysa fetretten olsun veyāhūd neşāttan olsun veyā bir ᶜalākaya iltifāt veyāhūd sıdk-ı irādet olsun kāffesini şeyhine ᶜarz ve izhār eyleye ve dīgerinden onu setr edip ona bir kimseyi muttaliᶜ ve haberdār eylemeye.

[ثم إن شيخه ينظر في حاله ويتأمل في ذكائه وكياسته فلو علم أنه لو تركه وأمره بالفكر تنبه من نفسه على حقيقة الحق فينبغي أن يحيله على الفكر ويأمره بملازمته حتى يقذف في قلبه من النور ما يكشف له حقيقته وإن علم أن ذلك مما لا يقوى عليه مثله رده إلى الاعتقاد القاطع بما يحتمله قلبه من وعظ وذكر ودليل قريب من فهمه وينبغي أن يتأنق الشيخ ويتلطف به فإن هذه مهالك الطريق ومواضع أخطارها فكم من مريد اشتغل بالرياضة فغلب عليه خيال فاسد لم يقو على كشفه فانقطع عليه طريقه فاشتغل بالبطالة وسلك طريق الإباحة وذلك هو الهلاك العظيم]

Sonra onun şeyhi onun hāline nazar ve teᵓemmül edip bakar ki zāten eger zekī ve kiyāsetli olup kendi hāline onu terk etse kendi fikriyle o eşkālin hilline mütenebbih olacağını ve hakkın hakīkatini kendi nefsinden idrāk edip ona mütenebbih olacağını bilip anlarsa onu fikre ihāle edip fikrin mülāzemeti ile ona emr eder tā ki kalbine hakīkatini keşf edecek bir nūr kazf oluna ve eger hālinden bildi ki bunun hilline onun misli bir kimse tākat-mend ve kavī olamaz, onu iᶜtikād-ı kātıᶜa redd eder de kalbi vaᶜz ve zikrden mütehammil olacak beyān ile müşkilini izāle ve feh-

---

O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." Aᶜrāf, 7/200.

279 "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Aᶜrāf, 7/201.

minden karīb bir delīl ile iᶜtikādını takviye ettire. Ve gerektir ki [126] şeyhi nazar ve fikrinde dikkat edip onunla telattuf ede, zīrā bunlar tarīkin mehālikidirler ve hatarlı ve tehlikeli yerleridir. Nice mürīd vardır ki riyāzetle müştegıl olup sonra hayāl-i fāsid onun üzerine galebe edip keşfine kuvvet ve kudreti olmadığından tarīki üzerine kesilip munkatıᶜ oldu ve baᶜdehu batāletle müştegıl olup tarīk-i ibāhate sālik oldu ve helāk-i ᶜazīm odur.

[ومن تجرد للذكر ودفع العلائق الشاغلة عن قلبه لم يخل عن أمثال هذه الأفكار فإنه قد ركب سفينة الخطر فإن سلم كان من ملوك الدين وإن أخطأ كان من الهالكين ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "عَلَيْكُمْ بِدَيْنِ الْعَجَائِزِ" وهو تلقي أصل الإيمان وظاهر الاعتقاد بطريق التقليد والاشتغال بأعمال الخير فإن الخطر في العدول عن ذلك كثير ولذلك قيل يجب على الشيخ أن يتفرس في المريد فإن لم يكن ذكياً فطناً متمكناً من اعتقاد الظاهر لم يشغله بالذكر والفكر بل يرده إلى الأعمال الظاهرة والأوراد المتواترة أو يشغله بخدمة المتجردين للفكر لتشمله بركتهم فإن العاجز عن الجهاد في صف القتال ينبغي أن يسقي القوم ويتعهد دوابهم ليحشر يوم القيامة في زمرتهم وتعمه بركتهم وإن كان لا يبلغ درجتهم]

Ve o ki zikr için tecerrüd edip kendi kalbinden ᶜalāyık-ı müşgileyi defᶜ etmiştir, bu efkārın emsālinden hālī olmaz, zīrā sefīne-i hatara rükūb etmiştir. Ve eger mehālikten kurtulup selāmeti bulduysa mülūk-i dīnden olur ve eger hata ettiyse hālikīnden olur. Ve onun için ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ"[280] Yaᶜnī "Siz dīn-i ᶜacāizi iltizām ediniz." Dīn-i ᶜacāiz odur ki asl-ı īmānı telakkī etmekle bi-tarīki't-taklīd iᶜtikād-ı zāhiri iᶜtikād eder ve aᶜmāl-i hayr ile iştigāl eyler ki bundan ᶜudūl etmekte çok hatar vardır. Ve bunun için denilmiş ki şeyh-i mürşid ü mürebbīye vācibdir ki mürīdde teferrüs ede, eger onu zekī ve fatīn ve iᶜtikād-ı zāhirde mütemekkin görmezse zikr ve fikr ile onu meşgūl etmeye, ancak onu aᶜmāl-i zāhire ve evrād-ı mütevātireye redd ede veyāhūd fikre mütecerrid bulunanların hizmetlerine meşgūl eyleye tā ki onların bereketleri ona şāmil ola, zīrā saff-ı vegā vü kıtālde cihāddan ᶜāciz olan kimseye lāyık odur ki kavme su içirip hayvānlarına

280 *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 1/92; *Feyzu'l-Kadīr*, 1/424.

hizmet ve taᶜahhüd ede tā ki yevm-i kıyāmette onların zümrelerinde haşr oluna ve bereketleri ona şāmil ola velev ki onların derecelerine bālig olmaz.

[ثم المريد المتجرد للذكر والفكر قد يقطعه قواطع كثيرة من العجب والرياء والفرح بما ينكشف له من الأحوال وما يبدو من أوائل الكرامات ومهما التفت إلى شيء من ذلك وشغلت به نفسه كان ذلك فتوراً في طريقه ووقوفاً بل ينبغي أن يلازم حاله جملة عمره ملازمة العطشان الذي لا ترويه البحار ولو أفيضت عليه ويدوم على ذلك ورأس ماله الانقطاع عن الخلق إلى الحق والخلوة]

Ve ondan sonra zikr ve fikre mütecerrid olan mürīdin tarīkini ᶜucb ve riyā ve ahvālden ona münkeşif olan nesnenin sevinci ve evāil-i kerāmāttan ona zuhūr eden umūrdan kavātıᶜ-ı kesīre katᶜ eder, ondan bir nesneye iltifāt ettikçe ve nefsi onunla meşgūl oldukça o iltifāt ve iştigāl onun tarīkinde bir fütūr ve vukuftur. Gerektir ki ᶜömrü kāffesinde kendi hāline mülāzemet ede, öyle bir mülāzemet ile mülāzemet eder ki susuz olup üzerine deryālar suyu dökülürse onunla kanmaz bir ᶜatşān gibi mülāzemet eyleye ve bunun üzerine devām ede ve sermāyesi hakk ve halvete halktan inkıtāᶜ etmektir.

[قال بعض السياحين قلت لبعض الأبدال المنقطعين عن الخلق كيف الطريق إلى التحقيق فقال أن تكون في الدنيا كأنك عابر طريق وقال مرة قلت له دلني على عمل أجد قلبي فيه مع الله تعالى على الدوام فقال لي لا تنظر إلى الخلق فإن النظر إليهم ظلمة قلت لا بد لي من ذلك قال فلا تسمع كلامهم فإن كلامهم قسوة قلت لا بد لي من ذلك قال فلا تعاملهم فإن معاملتهم وحشة قلت أنا بين أظهرهم لا بد لي من معاملتهم قال فلا تسكن إليهم فإن السكون إليهم هلكة قلت هذا لعلة قال يا هذا أتنظر إلى الغافلين وتسمع كلام الجاهلين وتعامل البطالين وتريد أن تجد قلبك مع الله تعالى على الدوام هذا ما لا يكون أبداً]

Baᶜzu's-seyyāhīn demiş ki halktan munkatıᶜ olan ebdāllerin baᶜzısına dedim ki "Tahkīke tarīk nicedir?" O dahi: "Dünyāda sanki bir ᶜābir-i tarīk gibi olasın" diye cevāb verdi. Ve dīger kerrede ona dedim ki "Bana bir ᶜamele delālet eyle ki o ᶜamelde ᶜale'd-devām kendi kalbimi Allāhu taᶜālā ile maᶜan bulayım." O dahi: "Sen halka nazar etme, zīrā onlara

nazar etmek zulmettir" deyince, ben dahi: "Ondan infikākım olamaz, bana lābüddür" dedim. Ve o dahi: "Onların sözlerini işitme, zīrā sözleri kasvettir" dedikte, ben o dahi: "Bana lābüdd olup benden infikākı kābil olamaz" dedim. Ve o dahi: "Onlarla muᶜāmele eyleme, çünkü onların muᶜāmeleleri vahşettir dedikte, ben: "Onların azhürleri beynindeyim, artık muᶜāmelelerinden infikākım olamaz" yaᶜnī muᶜāmeleleri bana lābüdd ve çāresizdir dedim. O dahi: "Yanlarında durup sükūn etme, zīrā muhālata ve muᶜāşeretleriyle yanlarında sükūn etmek tehlikedir" diye cevāb vermekle, ben: "Bu ola ki bana mümkin olabilir" diye söyledim. O vaktte kendisi bana dedi ki Yā hāzā, sen gāfillere nazar edesin ve cāhillerin sözlerini işitesin ve battāllarla muᶜāmele edesin ve ᶜale'd-devām kalbin Allāh ile maᶜan bulmak istersin, artık bu bir muhāl olup ebeden sana mümkin ve müteyessir olamaz" yaᶜnī insān halka bakıp nazar etse ve sözlerini istimāᶜ edip onlarla muᶜāmele eylese o kimse ᶜale'd-devām kalbi Allāhu taᶜālā ile maᶜan bulamaz ve ona bulmağın ihtimāli olmaz demek olur.

[فإذاً منتهى الرياضة أن يجد قلبه مع الله تعالى على الدوام ولا يمكن ذلك إلا بأن يخلو عن غيره ولا يخلو عن غيره إلا بطول المجاهدة فإذا حصل قلبه مع الله تعالى انكشف له جلال الحضرة الربوبية وتجلى له الحق وظهر له من لطائف الله تعالى ما لا يجوز أن يوصف بل لا يحيط به الوصف أصلا وإذا انكشف للمريد شيء من ذلك فأعظم القواطع عليه أن يتكلم به وعظاً ونصحاً ويتصدى للتذكير فتجد النفس فيه لذة ليس وراءها لذة فتدعوه تلك اللذة إلى أن يتفكر في كيفية إيراد تلك المعاني وتحسين الألفاظ المعبرة عنها وترتيب ذكرها وتزيينها بالحكايات وشواهد القرآن والأخبار وتحسين صنعة الكلام لتميل إليه القلوب والأسماع فربما يخيل إليه الشيطان [127] أن هذا إحياء منك لقلوب الموتى الغافلين عن الله تعالى وإنما أنت واسطة بين الله تعالى وبين الخلق تدعو عباده إليه ومالك فيه نصيب ولا لنفسك فيه لذة ويتضح كيد الشيطان بأن يظهر في أقرانه من يكون أحسن كلاماً منه وأجزل لفظاً وأقدر على استجلاب قلوب العوام فإنه يتحرك في باطنه عقرب الحسد لا محالة إن كان محركه كيد القبول وإن كان محركه هو الحق حرصاً على دعوة عباد الله تعالى إلى صراطه المستقيم فيعظم به فرحه ويقول الحمد لله الذي عضدني وأيدني بمن وازرني على إصلاح عباده كالذي وجب عليه مثلاً أن يحمل ميتاً ليدفنه

إذ وجده ضائعاً وتعين عليه ذلك شرعاً فجاء من أعانه عليه فإنه يفرح به ولا يحسد من يعينه والغافلون موتى القلوب والوعاظ هم المنبهون والمحيون لهم ففي كثرتهم استرواح وتناصر فينبغي أن يعظم الفرح بذلك وهذا عزيز على الوجود جداً]

Kaldı ki müntehā-yı riyāzet ᶜale'd-devām kalbi Allāhu taᶜālā ile maᶜan bulmaktır. Ve bu hāl ise dīgerinden kalbi hālī olmadıkça mümkin olmaz ve dīgerinden hulüvvü ise ancak tūl-i mücāhede iledir ki uzun mücāhede vākiᶜ olmadıkça mā-sivādan kalbi dāimā hālī olamaz. Ve çün bu tarīk ve tertīb üzere kalbi Allāhu taᶜālā ile maᶜan dāimen hāsıl olur, Hazret-i Rübūbiyyet'in celāli ona münkeşif ve açık olur ve hakk ona mütecellī olur ve vasfı cāiz olmayan belki aslā vasf onu ihāta edemeyen şeyᵓ letāyif-i rabbānīden ona zāhir ve āşikār olur. Ve eger mürīde böyle bir şeyᵓ münkeşif olup zāhir olduysa o şeyᵓ o mürīdin üzerine kavātıᶜın aᶜzamı olur ki çün onunla vaᶜzan ve nush ve ıslāhan tekellüm eder ve tezkīr ve ihtār ve inzār ve tahzīre tasaddī eyler. Nefsi onunla bir lezzet bulur, böyle bir lezzet ki onun mā-verāsında böyle bir lezzet bulunmaz ve o lezzet o maᶜānīnin keyfiyyet-i īrādına ve ona taᶜbīr eden elfāzın tahsīnine ve zikrinin tertībine ve hikāyāt u şevāhid-i Kurᵓān ve ahbār ile tezyīnine ve sanᶜat-ı kelāmın tahsīnine tefekkür ve tedebbür etmeğe daᶜvet eder tā ki esmāᶜ ve kulūb ona meyl edeler. Ve ola ki şeytān ona tahyīl eder ki "Bu sūretle olan vaᶜz ve nasīhat senden Allāhu taᶜālānın zikrinden gāfil olan kulūb-ı mevtāya bir ihyādır ve Allāhu taᶜālā ile huluku aralarında sen ancak vāsıtasın, onun ᶜibādını ona daᶜvet edersin, senin bunda bir behren ve nefsine bir lezzetin yoktur!" Ve bu hātıra keyd-i şeytān olup olmadığı bu tarīk ile vāzıh olur, şöyle ki kendi emsāl ve akrānında kelāmı ondan güzel ve lafzı ondan eczel ve kulūb-ı ᶜavāmmın isticlābına kudreti ekser bir zāt zuhūr ederse, eger onun bu zikr ve fikre muharriki keyd-i kabūl ise lā-mahāle kendi bātınında kıskançlık ᶜakrebi hareket edip o zāta hased eder ve eger onun muharriki hakk ise ki sırāt-ı müstakīme ᶜibādullāhın daᶜveti üzerine olan hırstan nāşī bir hareket-i hakk ise o zāt ile sevinip onunla ferahlığı ᶜazīm olur. Ve dahi der ki beni teᵓyīd eden ve bana vezīr ve ᶜadud ile ᶜibādını ıslāhına iᶜāne eden Allāh'a hamd ve şükr olsun, nitekim bir zāt meselā bir yitkin ve zāyiᶜ bir cenāzeyi bulup da haml ve defni şerᶜan ona

vācib ve müteᶜayyin olduğu hālde çün ona iᶜāne edecek bir ādem görür, onunla şād ve mesrūr olup o muᶜīnini hased etmez, işte o kimse dahi o vāᶜiz ve nāsıh ile öylece ferah edip hased etmez ve onu nefsine muᶜīn ve vezīr ve ᶜadud görür de ondan aslā kıskanmaz, çünkü gāfillerin gönülleri mevtādırlar ve vaᶜz ve nasīhat edenler onların münebbih ve muhyīleridirler ve çokluklarında zümre-i vāᶜizīne bir istirvāh ve tenāsur vardır, gerektir öyle zevātın vücūdlarıyla yekdīgerlerinin efrāh ve sevinçleri ᶜazīm ola ve bu hāl ise cidden ᶜazīzü'l-vücūd olup şāzz ve nādirdir.

[فينبغي أن يكون المريد على حذر منه فإنه أعظم حبائل الشيطان في قطع الطريق على من انفتحت له أوائل الطريق فإن إيثار الحياة الدنيا طبع غالب على الإنسان ولذلك قال الله تعالى ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ثم بين أن الشر قديم في الطباع وأن ذلك مذكور في الكتب السالفة فقال ﴿إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى﴾]

Ve hāl böyle olunca gerektir ki mürīd evāil-i tarīk ona açılıp ve asl ve vasfı cāiz olmayan eltāf-ı hafiyyeden behredār olduğu vaktte dāimā hazer üzere ola ki ona evāil-i tarīk küşād olunan kimsenin katᶜ-ı tarīkinde olan habāil-i şeytānın aᶜzamı odur, zīrā hayāt-ı dünyeviyyenin āhiret üzerine īsār ve takdīmi insān üzerine tabᶜan gālibdir. Onun için tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾[281] buyurmuştur ve ondan sonra tıbāᶜda bu bir şerr-i kadīm olduğunun beyānında ve kütüb-i sālifede dahi mezkūr idüğünün ihbārında ﴿إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى﴾[282] diye emr ü fermān etmiştir. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Aᶜlā'nın on altıncı ve on yedinci ve on sekizinci ve on dokuzuncu āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Belki siz hayāt-ı dünyāyı āhiret üzerine ihtiyār edersiz, maᶜa-hāzā āhiret hayrlı ve naᶜīmi dāim ve bākī olup inkıtāᶜı yoktur. Tahkīkan bu ﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ﴾ dan dört āyet Kurᵓāndan mukaddem nāzil olan İbrāhīm ve Mūsā ᶜaleyhime's-selām suhuflarında ve kütüb-i mukaddemenin hulāsasıdır."

281 "Fakat sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. (16) Oysa āhiret, daha hayırlı ve süreklidir." Alā, 87/16-17.

282 "Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda, İbrahim ve Mūsā'nın sayfalarında da vardır." Alā, 87/18-19.

[فهذا منهاج رياضة المريد وتربيته في التدريج إلى لقاء الله تعالى فأما تفصيل الرياضة في كل صفة فسيأتي فإن أغلب الصفات على الإنسان بطنه وفرجه ولسانه أعني به الشهوات المتعلقة بها ثم الغضب الذي هو كالجند لحماية الشهوات ثم مهما أحب الإنسان شهوة البطن والفرج وأنس بهما أحب الدنيا ولم يتمكن منها إلا بالمال والجاه وإذا طلب المال والجاه حدث فيه الكبر والعجب والرياسة وإذا ظهر ذلك لم تسمح نفسه بترك الدنيا رأساً وتمسك من الدين بما فيه الرياسة وغلب عليه الغرور فلهذا وجب علينا بعد تقديم هذين الكتابين أن نستكمل ربع المهلكات بثمانية كتب إن شاء الله تعالى كتاب في كسر شهوة البطن والفرج وكتاب في آفات اللسان وكتاب في كسر الغضب والحقد والحسد وكتاب في ذم الدنيا وتفصيل خدعها وكتاب في كسر حب المال وذم البخل وكتاب في ذم الرياء وحب الجاه وكتاب في ذم الكبر والعجب وكتاب في مواقع الغرور]

İşte riyāzet-i mürīdin minhāc ve tarīki budur ve likāullāha tedrīcinde olan terbiyet dahi budur. Ve her bir sıfatta riyāzetin tafsīli ise baᶜde-mā gelecektir, zīrā insān üzerine sıfātın en ziyāde gālibi onun batn ve ferc ve lisānıdır, yaᶜnī bunlara müteᶜallik şehevāttır ve ondan sonra o şehevāta himāye edecek leşker gibi hāmī bulunan hışım ve gazabdır, sonra da insān batn ve fercin şehvetlerini muhabbet ettikçe ve onlarla ünsiyyet peydā eyledikçe hayāt-ı dünyāyı dahi muhabet eder. Ve hayāt-ı dünyādan ancak māl ve cāh ile mütemekkin olur ve māl ve cāhı taleb ederse zātında kibr ve ᶜucb ve riyāset hudūs eder ve bu hāl zāhir olursa nefsi reᵓsen terk-i dünyāya semāhat etmez, ancak dīnden içinde riyāset bulunan şeyᵓe temessük eder [128] ve gurūr dahi ona galebe eyler. Ve bunun için işbu iki kitābın takdīminden sonra üzerimize vācib oldu ki işbu rubᶜ-ı mühlikātı sekiz kitāb ile istikmāl edelim. İnşāallāhu taᶜālā batn ve fercin şehvetleri kesrinde bir kitāb ve āfāt-ı lisānın beyānında bir kitāb ve gazab ve hıkd ve hasedin kesri beyānında bir kitāb ve zemm-i dünyā ve hudᶜaları tafsīlinde bir kitāb ve hubb-ı mālın kesri ve buhlün zemminde bir kitāb ve riyā ve hubb-ı cāh zemminde bir kitāb ve kibr ve ᶜucbün zemminde bir kitāb ve mevākiᶜ-i gurūnun beyānında bir kitāb ola.

[وبذكر هذه المهلكات وتعليم طرق المعالجة فيها يتم غرضنا من ربع المهلكات إن شاء الله تعالى فإن ما ذكرناه في الكتاب الأول هو شرح لصفات القلب الذي هو معدن المهلكات والمنجيات وما ذكرناه في الكتاب الثاني هو إشارة كلية إلى طريق تهذيب الأخلاق ومعالجة أمراض القلوب أما تفصيلها فإنه يأتي في هذه الكتب إن شاء الله تعالى]

Ve bu mühlikātın zikri ve onda turuk-ı muᶜālecenin taᶜlīmi ile inşāallāhu taᶜālā bizim rubᶜ-ı mühlikāttan olan garazımız tamām olur, zīrā kitāb-ı evvelde bizim zikr ettiğimiz şeyᵓ maᶜdin-i mühlikāt ve münciyāt olan kalbin sıfātı şerhi idi ve kitāb-ı sānīde zikr ettiğimiz şeyᵓ dahi tehzīb-i ahlāk ve muᶜālece-i emrāz-ı kulūbun tarīkine bir işāret-i külliyye olup tafsīlātı ise inşāallāhu taᶜālā işbu kütüb-i semāniye-i ātiyede gelecektir.

[تم كتاب رياضة النفس وتهذيب الأخلاق بحمد الله وعونه وحسن توفيقه يتلوه إن شاء الله تعالى كتاب كسر الشهوتين والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وعلى كل عبد مصطفى من أهل الأرض والسماء وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب]

Bi-hamdillāhi taᶜālā ve ᶜavnihi onun hüsn-i tefīk ve iᶜānesiyle riyāzet-i nefs ve tehzīb-i ahlāk kitābı bunda tamām oldu. İnşāallāhu taᶜālā onun ardında ve ᶜakabinde kesrü'ş-şehveteyn kitābı tālī olup gelecektir. Bu niᶜmet-i ᶜuzmāya dahi ben Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna yalnız hamd ederim ve vāsıta-i saᶜādet ve sebeb-i mecd ü siyādet olan seyyidü's-sādāt efendimiz Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā ve āl ve ashābına ve ehl-i arz u semādan ᶜindallāh muhtār ve muhabbeti olan her bir ᶜabd-i mustafā üzerine salāt ve selām edip ᶜarz-ı tahiyye-i mahsūsa eylerim. Tevfīkim benim ancak Allāhu taᶜālā iledir, ben onun üzerine tevekkül edip ona inābe ve rücūᶜ eylerim.

KİTĀBU KESRİ'Ş-ŞEHVETEYN

[كتاب كسر الشهوتين]

İşte kesrü'ş-şehveteyn kitābı işbu kitābdır ki rubᶜ-ı mühlikātın üçüncü kitābıdır yaᶜnī *İhyāᵓu ᶜUlūmi'd-Dīn* adlı olan kitābın üçüncü cildinin üçüncü kitābıdır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله المنفرد بالجلال في كبريائه وتعاليه المستحق للتحميد والتقديس والتسبيح والتنزيه القائم بالعدل فيما يبرمه ويقضيه المتطول بالفضل فيما ينعم به ويسديه المتكفل بحفظ عبده في جميع موارده ومجاريه المنعم عليه بما يزيد على مهمات مقاصده بل بما يفي بأمانيه فهو الذي يرشده ويهديه وهو الذي يميته ويحييه وإذا مرض فهو يشفيه وإذا ضعف فهو يقويه وهو الذي يوفقه للطاعة ويرتضيه وهو الذي يطعمه ويسقيه ويحفظه من الهلاك ويحميه ويحرسه بالطعام والشراب عما يهلكه ويرديه ويمكنه من القناعة بقليل القوت ويقربه حتى تضيق به مجاري الشيطان الذي يناويه ويكسر به شهوة النفس التي تعاديه فيدفع شرها ثم يعبد ربه ويتقيه هذا بعد أن يوسع عليه ما يلتذ به ويشتهيه ويكثر عليه ما يهيج بواعثه ويؤكد دواعيه كل ذلك يمتحنه به ويبتليه فينظر كيف يؤثره على ما يهواه وينتحيه وكيف يحفظ أوامره وينتهي عن نواهيه ويواظب على طاعته وينزجر عن معاصيه والصلاة على محمد عبده النبيه ورسوله الوجيه صلاة تزلفه وتحظيه وترفع منزلته وتعليه وعلى الأبرار من عترته وأقربيه والأخيار من صحابته وتابعيه]

Musannif-i merhūm üslūb-ı sābık ve deᵓb-i rāiki üzere īrādı mevᶜūd olan işbu kitāb-ı hikmet-meᵓābı müteyemmin ve mübārek olmak üzere besmele-i şerīfe ile iftitāh ettikten sonra sünnet-i seniyyeye tevfīkan ve ādāb-ı ᶜaliyyeye tatbīkan kelime-i hamd ü sipās ile farīza-i mahmedet ü şükrāneyi īfāsıyla emr-i ibtidāyı teyemmünen ahsen-i vech üzere icrā ve incāh etmek üzere berāᶜat-i istihlāle riᶜāyetle işbu kitābda mezkūr olan ahkām ve fevāide işāret ve menāfiᶜ ve mevāridinin esbāb-ı mūcibesine īmā ve beşāret ederek her bir fıkrasını birer mebhase telmīh ve her bir kaziyyesini birer fazīletle temlīh ve mühimmātını birer kelime ile tavzīh ve hükm edip āyātını dahi birer ᶜibāre-i latīfe ile telvīh ve tas-

rīh etmekle الحمد لله المنفرد بالجلال في كبريائه وتعاليه diye merāsim-i sitāyiş ü senāyı edā etti yaᶜnī kibriyā ve taᶜālīsinde celāliyle münferid ve hamd ve takdīs ve tenzīh ve tesbīhe müstehakk ve müstebidd ve hükm ve kazā ve ibrām ve imzāsında ᶜᶜadl ü dād ile kāim ve inᶜām ve ihsān ve tesviye ettiği ālāʾ ve keremde mütetavvil ve rāhim ve cemīᶜ-i mevārid ü mecārīlerinde hıfz-ı ᶜibādīne mütekeffil ve mütekerrim olan Cenāb-ı Rabbü'l-erbāb'a hemīşe hamd olsun [129] ki kulu üzerine inᶜām ettiği niᶜam onun mühimmāt ve mekāsıdīne zāid belki ümniyyesine vāfī ve kāfī ve mütesāᶜiddir, onu irşād ve hidāyet ve ihyā ve imātet eden odur ve dahi hasta olduğu hālde onu şifā eden ve zebūn olursa ona kuvvet veren odur hem dahi kendi tāᶜatine onu tevfīk ve irtizā ve dāimā onu itᶜām ve iskā edip taᶜām ve şarāb ile onu mühlikāttan vikāye ve her bir mūbikāttan saklayıp hıfz ve himāye eyleyen odur ve kūt-ı kalīlden besleyip yaᶜnī kūt-ı kalīlden kanāᶜat etmeğe temkīn ve ikrā edip mihmān eyleyen dahi odur tā ki riyāzet ile mecārī-i şeytānı tazyīk ede, çünkü kurbdan onu tebᶜīd eyleyen ᶜadüvv ve düşman odur ve hem dahi onunla muᶜādāt eden nefs-i emmmārenin satvetini onunla kırıp kesr ve sadd ve bununla üzerinden şerrini defᶜ ve tard eyleye tā ki rabbisine ᶜibādet edip ondan havf ve haşyet ede; o dahi onunla mültezz bulunduğu naᶜmā ona tevsīᶜ ve imrenip iştihā ettiği nevāli onun üzerine teksīr ve tenvīᶜ ve tenāvül ve onunla temettuᶜ ve tetāvül etmek için bevāᶜisini tehyīc ve devāᶜīsini tazcīh ve tervīc ettikten sonradır. Ve cemīᶜisi yaᶜnī bu sūretle tenᶜīm ve tesvīki ancak imtihān ve ibtilā olup tā ki göre ki onu hevā ve hevesine nice īsār ve tercīh eder ve evāmirine nice imtisāl ve hıfz eder ve nevāhīsinden nice intihā ve onları rafz eyler ve tāᶜatine nice devām eder ve meᶜāsīsinden nusretle münzecir olur. Ve salāt u selām-ı bī-hadd ü bī-encām o nebī-i nebīh ve resūl-i vecīh-i ᶜālī-makāmı Hazret-i Server-i Asfiyā Muhammedü'l-Mustafā'ya methūf olsun, öyle bir salāt ki onu takrīb ve ihtā ve menzilesini terfīᶜ ve iᶜlā ede ve dahi āl-i ebrār ve ashāb-ı ahyārına o tahiyye ve selām mahfūf ve mesᶜūf olsun.

[أما بعد فأعظم المهلكات لابن آدم شهوة البطن فبها أخرج آدم عليه السلام وحواء من دار القرار إلى دار الذل والافتقار إذ نهيا عن الشجرة فغلبتهما شهواتهما

حتى أكلا منها فبدت لهما سوآتهما والبطن على التحقيق ينبوع الشهوات ومنبت الأدواء والآفات إذ يتبعها شهوة الفرج وشدة الشبق إلى المنكوحات ثم تتبع شهوة الطعام والنكاح شدة الرغبة في الجاه والمال اللذين هما وسيلة إلى التوسع في المنكوحات والمطعومات ثم يتبع استكثار المال والجاه أنواع الرعونات وضروب المنافسات والمحاسدات ثم يتولد بينهما آفة الرياء وغائلة التفاخر والتكاثر والكبرياء ثم يتداعى ذلك إلى الحقد والحسد والعداوة والبغضاء ثم يفضي ذلك بصاحبه إلى اقتحام البغي والمنكر والفحشاء وكل ذلك ثمرة إهمال المعدة وما يتولد منها من بطر الشبع والامتلاء]

Pes ez-medh ü senā ve ihdā-i selām be-sāha-i server-i enbiyā-i ᶜizām, maᶜlūm olsun ki ibn-i ādem için aᶜzam-ı mühlikāt şehvet-i batndır ki atamız Ebu'l-enbiyā Ādem ᶜaleyhi's-selām ile anamız Havvā ᶜaleyhe'r-rıdvān onunla dār-ı karārdan dār-ı züll ü iftikāra çıkıp bāg-ı cināndan dūr oldular, çünkü şecere-i kamhın ekl ve tenāvülünden menhī oldukları hālde onların şehevātı onlara galebe edip o şecereden tenāvül ve ekl ettiler ve bu kusūr ile onlara kendi sevᵓetleri zāhir oldu. ᶜAle't-tahkīk batn ki karın yenbūᶜ-ı şehevāt ve menbaᶜ-ı devāᵓ ü āfāttır, çünkü ona şehvet-i ferc dahi tābiᶜ olur ki menkūhāta şehvet-i vatᵓ ve cimāᶜın şiddeti ona tābiᶜdir sonra şehvet-i taᶜām u nikāha cāh ve mālın şiddet-i ragbetleri tābiᶜ olur, çünkü cāh ve māl menkūhāt ve matᶜūmātta vesīle-i tevessuᶜ u refahtırlar, zīrā kim ki taᶜām yemeğe ve cimāᶜ ve vatᵓ eylemeğe ziyādesiyle harīs olup şehveti gālib ve müşdedd olur, elbette cāh ve māla ragbeti dahi müzdād ve mütekāsir olur. Ve istiksār-ı māl u cāh ragbetine envāᶜ-ı ruᶜūnāt ve durūb-ı münāfese vü muhāsedāt tābiᶜ olur sonra beynlerinde āfet-i riyā ve gāile-i tefāhur ve tekāsür ve kibriyā mütevellid olur ondan sonra o āfāt-ı müctemiᶜa hıkd ve hased ve ᶜadāvet ve bagzāᵓe mütedāᶜī olurlar. Ve çün bunlar dahi hāsıl olurlar, lā-mahāle sāhiblerini iktihām-ı bagy u münker ü fahşāᵓa ifdā ederler. Bu mesāib ve devāhī ve beliyyāt-ı nā-mütenāhī kāffesi ihmāl-i miᶜdenin semeresi ve miᶜdeden mütevellid olan batar ve şibaᶜ ve imtilā ve tokluğun belāsıdırlar.

[ولو ذلل العبد نفسه بالجوع وضيق به مجاري الشيطان لأذعنت لطاعة الله عز وجل ولم تسلك سبيل البطر والطغيان ولم ينجر به ذلك إلى الانهماك في الدنيا

وإيثار العاجلة على العقبى ولـم يتكالب كل هـذا التكالب على الدنيا وإذا عظمت آفة شـهوة البطـن إلـى هـذا الحد وجب شـرح غوائلها وآفاتها تحذيراً منها ووجب إيضاح طريـق المجاهـدة لها والتنبيه على فضلها ترغيباً فيها وكذلـك شـرح شـهوة الفرج [فإنها تابعة لها ونحن نوضح ذلك بعون الله تعالى في فصول يجمعها بيان فضيلة الجـوع ثـم فوائده ثـم طريق الرياضة في كسر شـهوة البطن بالتقليل من الطعام والتأخير ثـم بيان اختلاف حكم الجوع وفضيلته باختلاف أحوال الناس ثـم بيان الرياضة في ترك الشـهوة ثـم القول في شـهوة الفرج] ثـم بيان ما على المريد في ترك التزويج وفعله ثـم بيان فضيلة مـن يخالف شـهوة البطن والفرج والعين]

Ve insān açlıkla nefsini tezlīl ve mecārī-i şeytānı tazyīk etmiş olsaydı nefsi Allāhu taᶜālānın tāᶜatine izᶜān ederdi ve bagy ve tugyān yollarına geçip sülūk etmezdi ve inhimāk-ı dünyāya ve ᶜukbā üzerine ᶜācilenin īsārına onunla bu hāl müncer olmazdı ve dünyā üzerine bu tekālübün cemīᶜisi ile tekālüb eylemezdi yaᶜnī bu muhāsamāt-ı kesīre ile tehāsum etmezdi. Ve ber-minvāl-i meşrūh āfet-i mezkūre yaᶜnī şehvet-i batnın āfeti bu hadde kadar teᶜāzum edip bunca āfetlerin aslı ve sebeb-i müstakilli olunca artık ondan tahzīr etmek için gavāil ve āfātın şerhi ve ona tarīk-i mücāhedenin īzāhı ve onda tergīb etmek için mücāhedesinin fezāiline tenbīhāt-ı mukteziye zikri vācib oldu ve kezālik şehvet-i fercin şerhi ve tezvīcin terk ve fiᶜlinde mürīd üzerine vācib olan nesnenin beyānı ve şehvet-i batn u ferc u ᶜayna muhālefet edenin fazīleti beyānı dahi vācib oldu.

Beyānu Fazīleti'l-Cūᶜi ve Zemmi'ş-Şibaᶜi

[بيان فضيلة الجوع وذم الشبع]

[قـال رسـول الله صلـى الله عليـه وسـلم "جاهـدوا أنفسـكم بالجـوع والعطـش فـإن الأجر في ذلك كأجر المجاهد في سبيل الله وأنه ليس من عمل أحب إلى الله من جوع وعطش" وقال ابن عباس قال النبي صلى الله عليه وسلم "لا يدخل ملكوت السماء من ملأ بطنه" وقيل يا رسول الله أي الناس أفضل قال من قل مطعمه وضحكه ورضي مما يستر به عورته وقال النبي صلى الله عليه وسلم "سيد الأعمال [130] الجوع وذل النفس لباس الصوف" وقال أبو سعيد الخدري قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "البسوا وكلوا واشربوا في أنصاف البطون فإنه جزء من النبوة"]

Fazīlet-i cūᶜ ve zemm-i şibaᶜın beyānı işte bu mebhastır. Şöyle ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''جَاهَدُوا أَنْفُسَكُمْ بِالْجُوعِ والْعَطَشِ فَإِنَّ الْأَجْرَ فِي ذَلِكَ كَأَجْرِ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَمَلٍ أَحَبُّ إِلَى اللّٰهِ مِنْ جُوعٍ وَعَطَشٍ''[283] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz kendi nefsinize açlık ve susuzluk ile mücāhede ediniz, zīrā onda olan ecr ve sevāb fī sebīlillāh mücāhede edenin ecri gibidir, Hakk subhānehu ve taᶜālānın ᶜindinde açlık ve susuzluk ᶜamelinden ziyāde mahbūb bir ᶜamel yoktur" yaᶜnī ᶜindallāh cūᶜ ve ᶜataş ᶜameli makbūl ve marzī olup her bir ᶜamel-i sālihten ziyāde sevgili ve ehabbdır demek olur. İbn ᶜAbbās demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا يَدْخُل مَلَكُوتَ السَّمَاءِ مَنْ مَلَأَ بَطْنَهُ''[284] ki "Karnını dolduran kimse melekūt-ı semāya dāhil olmaz" yaᶜnī o kimse ki taᶜām ve şarābdan karnını doldurup ve tok olur, o kimse melekūt-ı semāya giremez demektir. Ve Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi't-tehāyā efendimize "Nāsın efdali hangisidir?" denildikte efendimiz: ''مَنْ قَلَّ مَطْعَمَهُ وَضَحِكَهُ وَرَضَي مما يُسْتَرُ بِهِ عَوْرَتَهُ''[285] buyurmuştur yaᶜnī "O ki matᶜam ve dahiki kalīl olup ᶜavreti setr edecek nesne ile rāzī olur da mikdār-ı zarūret ile taᶜām ve libāstan kanāᶜat eder ve az güler" ki o kimse ᶜindallāh nāsın efdalidir demek olur. Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''سَيِّدُ الْأَعْمَالِ الْجُوعُ وذُلُّ النَّفْسِ لِبَاسُ الصُّوفِ''[286] Yaᶜnī "Aᶜmālin ulusu ve efendisi açlıktır ve züll-i nefs peşmīne-pūşluktur." Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اَلْبَسُوا وَكُلُوا وَاشْرَبُوا فِي أَنْصَافِ اَلْبُطُونِ فَإِنَّهُ جُزْءٌ مِنْ النُّبُوَّةِ''[287] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz giyiniz ve ensāf-ı butūnda yiyiniz içiniz, zīrā bu hāl nübüvvetten bir cüzʾdür."

[وقال الحسن قال النبي صلى الله عليه وسلم ''الفكر نصف العبادة وقلة الطعام هي العبادة'' وقال الحسن أيضاً قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''أفضلكم عند الله منزلة يوم القيامة أطولكم جوعاً وتفكراً في الله سبحانه وأبغضكم عند الله عز

283 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.
284 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.
285 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.
286 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.
287 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.

وجل يوم القيامة كل نؤوم أكول شروب" وفي الخبر أن النبي صلى الله عليه وسلم "كان يجوع من غير عوز" أي مختاراً لذلك وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ اللَّهَ تعالى يباهي الملائكة بمن قل مطعمه ومشربه في الدنيا يقول الله تعالى انظروا إلى عبدي ابتليته بالطعام والشراب في الدنيا فصبر وتركهما اشهدوا يا ملائكتي ما من أكلة يدعها إلا أبدلته بها درجات في الجنة" وقال صلى الله عليه وسلم "لا تميتوا القلوب بكثرة الطعام والشراب فإن القلب كالزرع يموت إذا كثر عليه الماء" وقال صلى الله عليه وسلم "ما ملأ ابن آدم وعاء شراً من بطنه حسب ابن آدم لقيمات يقمن صلبه وإن كان لا بد فاعلاً فثلث لطعامه وثلث لشرابه وثلث لنفسه"]

Ve Hasen el-Basrī demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "اَلْفِكْرُ نِصْفُ الْعِبَادَةِ وَقِلَّةُ الطَّعَامِ هِيَ الْعِبَادَةُ"[288] Yaᶜnī "Fikr ᶜibādetin nısfıdır ve taᶜāmın kılleti tamām-ı ᶜibadettir" ki kıllet-i taᶜām ᶜibādetin kāffesidir demek olur. Ve kezālik Hasen demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "أَفْضَلُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ مَنْزِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَطْوَلُكُمْ جُوعًا وتَفَكُّرا فِي اللّٰهِ سُبْحَانَهُ و أَبْغَضُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كُلّ نَؤُومٌ اَكُولٌ شَرُوبٌ"[289] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Yevm-i kıyāmette ᶜindallāh menzilece sizin en ziyādece efdaliniz o kimsedir ki açlıkça ve tefekkürce en ziyāde uzundur" yaᶜnī cūᶜ ve tefekkürü en ziyādece uzun olan kimse sāirīnden ziyāde Allāh katında fazīletlidir demek olur "Ve ᶜindallāhi taᶜālā rūz-i cezāda sizden en ziyādece mebgūz olan kimseniz her bir neᵓūm ve ekūl ve şerūbdur" yaᶜnī yevm-i kıyāmette Allāhu ᶜazīmü'ş-şān katında ebnā-i ādemden en ziyādece memkūt ve mebgūz olan ādem ancak o kimsedir ki dünyāda çok yatar ve çok yer ve çok içer ki taᶜām ve şarāb ve menāmda her bir müksir ᶜindallāh mebgūzdur demek olur. Ve dahi haberde gelmiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz ihtiyāc ve zarūreti olmaksızın kendi ihtiyārıyla açlık çekerdi ki aç dururdu. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُبَاهِي الْمَلَائِكَةَ بِمَنْ قَلَّ مَطْعَمَهُ وَمَشْربَهُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى اَنْظُرُوا إِلَى عَبْدِي ابْتَلَيْتُهُ بِالطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فِي الدُّنْيَا فَصَبَرَ وَتَرَكَهُمَا اشْهَدُوا يَا مَلَائِكَتِي مَا مِنْ أَكْلَةٍ يَدَعُهَا إِلَّا أَبْدَلْتُهُ بِهَا دَرَجَاتٍ فِي الْجَنَّةِ"[290] ki hulāsa-i

288 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

289 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

290 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 3/262.

mazmūn-ı şerīfi: "Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri melāike-i kirāma dünyāda matʿam ve meşrebi kalīl olan kimse ile mübāhāt edip buyurur ki "Bu benim kuluma siz bakıp nazar ediniz ki dünyāda ben onu taʿām ve şarām ile ibtilā etmişim ve kendisi ise sabr edip onları terk etti. Ey benim melāikelerim, siz şāhid olunuz ki kendisi bir ekleyi terk etmez illā ki ben ona irtifāʿ-ı derecāt ile onu değişmem" yaʿnī her bir ekleyi ki benim için terk eder, elbette onun bedelinde ona cennette sevāben dereceler veririm demek olur. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تُمِيتُوا الْقُلُوبَ بِكَثْرَةِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فَإِنَّ الْقَلْبَ كَالزَّرْعِ يَمُوتُ إِذَا كَثُرَ عَلَيْهِ الْمَاءُ"[291] ki hulāsa-i müfād-ı ʿālīsi: "Siz kesret-i taʿām u şarāb ile gönülleri öldürmeyiniz, zīrā kalb ekin gibidir ki üzerine su çok olursa ölür" yaʿnī kesret-i māʾdan ekin telef ve hālik olduğu gibi kalb dahi kesret-i taʿām u şarābdan olup hālik olur demektir. Ve dahi sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "مَا مَلَأَ ابْنُ آدَمَ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ حَسْبُ ابْنِ آدَمَ لُقَيْمَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلاً فثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وثُلُثٌ لِنَفْسِهِ"[292] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Şerren benī ādem hīçbir viʿāyı yaʿnī bir kabı doldurmadı karnı gibi. İbn ādeme arkasını ikāme edecek lokmacıklar kāfīdirler ve eger o kadar lokmalarla iktifā etmeyip ondan ziyādece yemek ve lāzım ve ona lābüdd olup tenāvül edecek olur ise o vaktte dahi dahi karnı tulum gibi ağzına dek doldurmaya, bārī bir sülüsünü taʿām ve bir sülüsünü şarāb ile doldurup da dīger bir sülüsünü teneffüs için yaʿnī nefes almak için hālī ve boş terk eyleye" demektir.

[وفي حديث أسامة بن زيد وحديث أبي هريرة الطويل ذكر فضيلة الجوع إذ قال فيه "إن أقرب الناس من الله عز وجل يوم القيامة من طال جوعه وعطشه وحزنه في الدنيا" الأحفياء الأتقياء الذين إن شهدوا لم يعرفوا وإن غابوا لم يفتقدوا تعرفهم بقاع الأرض وتحف بهم ملائكة السماء نعم الناس بالدنيا ونعموا بطاعة الله عز وجل افترش الناس الفرش الوثيرة وافترشوا الجباه والركب ضيع الناس فعل النبيين وأخلاقهم وحفظوها هم تبكي الأرض إذا فقدتهم ويسخط الجبار على كل بلدة ليس فيها منهم أحد لم يتكالبوا على الدنيا تكالب الكلاب على الجيف أكلوا

291 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.
292 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

العلق ولبسوا الخرق شعثاً غبراً يراهم الناس فيظنون أن بهم داء وما بهم داء ويقال قد خولطوا فذهبت عقولهم وما ذهبت عقولهم ولكن نظر القوم بقلوبهم إلى أمر الله الذي أذهب عنهم الدنيا فهم عند أهل الدنيا يمشون بلا عقول عقلوا حين ذهبت عقول الناس لهم الشرف في الآخرة يا أسامة إذا رأيتهم في بلدة فاعلم أنهم أمان لأهل تلك البلدة ولا يعذب الله قوماً هم فيهم الأرض بهم فرحة والجبار عنهم راض اتخذهم لنفسك إخواناً عسى أن تنجو بهم وإن استطعت إن يأتيك الموت وبطنك جائع وكبدك ظمآن فافعل فإنك تدرك بذلك شرف المنازل وتحل مع النبيين وتفرح بقدوم روحك الملائكة ويصلي عليك الجبار]

Ve Usāme b. Zeyd ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhime'r-rıdvānın rivāyet ettikleri hadīs-i tavīlde dahi fazīlet-i cūᶜun zikri vārid olmuştur, çünkü o hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "إِنَّ أَقْرَبَ النَّاسِ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ طَالَ جُوعَهُ وَعَطَشَهُ وحُزْنَهُ فِي الدُّنْيَا"[293] [131] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīk ve tahkīkan yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālāya nāstan en ziyāde yakın ve akreb olan kimse o kimsedir ki dünyāda onun cūᶜ ve ᶜataş ve hüznü yaᶜnī açlık ve susuzluk ve kaygısı uzamış ve onlar o kimselerdir ki ahfiyā ve etkıyā takımıdırlar ki hāzır olsalar bilinmezler ve gāib olsalar iftikād olunmazlar, bikāᶜ-ı zemīn onları bilirler ve melāike-i āsumān onlara tavāf ederler; nās dünyā ile tenaᶜᶜum etmişler ve onlar Allāh'ın tāᶜati ile tenaᶜᶜum etmişler ve nās ferş-i vesīre vü leyyineyi döşettiler ve onlar cibāh ve dizlerini döşettiler; nās enbiyānın efᶜāl ve ahlāklarını zāyiᶜ ettiler ve onlar o efᶜāl ve ahlākı hıfz ettiler ve zemīn onları iftikād ederse ağlar ve ondan hālī olan belde üzerine Hazret-i Cebbār saht eyler; onlar dünyāda cīfe üzerine kilābın muhāsameleri gibi dünyā üzerine tehākum etmezler, dünyāda ᶜalakı yiyip halakı giymişler şeᶜasli dururlar da onları görenler ᶜilletli zann ederler, hālbuki ᶜilletleri yoktur ve hakklarında bunayıp ᶜaklları gitmiştir denilir de hālbuki ᶜaklları zāhib olmamıştır velākin onlardan hemm-i dünyāyı izhāb eden Allāhu taᶜālānın emrine kulūblarıyla nazar ettiklerinden ehl-i dünyā ᶜindlerinde ᶜaklsız yürürler, yoksa onlar ᶜukūl-ı nās zāhib oldukları vaktte ᶜākıl olmuşlar ve āhirette şeref ve mecd onlarındır. Ey Usāme, sen eger onları bir beldede

293 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/334.

gördünse bil ki o belde ahālīsine onlar emāndır, zīrā Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onlar içinde bulundukları kavmi muᶜazzeb etmez, zemīn onlarla şād olup Cebbār dahi onlardan rāzīdir. Sen onları nefsin için ihvān ittihāz eyle, ola ki onlarla necāt bulasın. Aç ve susuz olduğun hālde vefāt etmeğe kudret ve istitāᶜatin olursa o hāl üzere vefāt eyle, çünkü bununla şeref-i menāzile bālig olursun ve peygamberān ile hem-nişīn olursun ve senin rūhun kudūmüyle melāike mesrūr olurlar ve Hazret-i Melik-i Cebbār dahi sana merhamet eyler" demektir.

[روى الحسن عن أبي هريرة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال "البسوا الصوف وشمروا وكلوا في أنصاف البطون تدخلوا في ملكوت السماء" وقال عيسى عليه السلام يا معشر الحواريين أجيعوا أكبادكم وأعروا أجسادكم لعل قلوبكم ترى الله عز وجل وروي ذلك أيضاً عن نبينا صلى الله عليه وسلم رواه طاوس وقيل مكتوب في التوراة إن الله ليبغض الحبر السمين لأن السمن يدل على الغفلة وكثرة الأكل وذلك قبيح خصوصاً بالحبر ولأجل ذلك قال ابن مسعود رضي الله عنه إن الله تعالى يبغض القارئ السمين وفي خبر مرسل إن الشيطان ليجري من ابن آدم مجرى الدم فضيقوا مجاريه بالجوع والعطش وفي الخبر إن الأكل على الشبع يورث البرص]

Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme, Hazret-i Ebī Hüreyre'den rivāyeten Fahr-i kāināt ᶜaleyhi efdalü't-tahiyyāt efendimiz üzerine rivāyet edip demiş ki efendimiz buyurmuş ki "اَلْبَسُوا الصُّوفَ وَشَمِّرُوا وَكُلُو فِي أَنْصَافِ الْبُطُونِ تَدْخُلُوا في مَلَكُوتِ السَّمَاءِ"[294] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz peşmīneyi giyip teşmīr ediniz ve ensāf-ı butūnda yiyiniz" ki tokluğun yarısı demektir, "melekūt-ı semāya girersiniz." Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki يا معشر الحواريين أجيعوا أكبادكم وأعروا أجسادكم لعل قلوبكم ترى الله Yaᶜnī "Ekbādınızı aç ediniz ve ecsādınız çıplak ediniz, ola ki kulūbunuz Zāt-ı Zü'l-Celāl'i görür." Ve Nebī-i zī-şān efendimiz üzerine dahi bu hadīs mervī olmuş ki onu Tāvūs rivāyet etmiştir. Ve dahi denilmiş ki Tevrāt kitābında yazılıdır ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri hibr-i semīni bugz eder, yaᶜnī semiz ᶜālimi bugz eyler, çünkü semizlik gaflet ve kesret-i ekle delālet eder." Ve gaflet ve kesret-i ekl çirkīn ve kabīhtir, bā-husūs merd-i dānişmendde ola ki onda daha ziyāde çirkīndir ve onun

294 *Kenzu'l-Ummāl*, 15/302; es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/334.

için İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Hakk celle ve ᶜalā hazretleri semiz olan kāriʾi bugz eder." Ve dahi haber-i mürselde gelmiş ki "Şeytān-ı laᶜīn benī ādemde kan hücrelerinde cārī olur, siz açlık ve susuzluk ile onun mecrālarını tazyīk ediniz." Ve kezālik haberde gelmiş ki "Tokluk üzerine yemeklik baras ᶜilletine mūristir" yaᶜnī ᶜillet-i barasın vücūduna sebeb olur demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم المؤمن يأكل في معي واحد والمنافق يأكل في سبعة أمعاء أي يأكل سبعة أضعاف ما يأكل المؤمن أو تكون شهوته سبعة أضعاف شهوته وذكر المعي كفاية عن الشهوة لأن الشهوة هي التي تقبل الطعام وتأخذه كما يأخذ المعي وليس المعنى زيادة عدد معي المنافق على معي المؤمن وروى الحسن عن عائشة رضي الله تعالى عنها أنها قالت سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "أديموا قرع باب الجنة يفتح لكم فقلت كيف نديم قرع باب الجنة قال بالجوع والظمأ" وروي أن أبا جحيفة تجشأ في مجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له "أَقْصِرْ مِنْ جُشَائِكَ فَإِنَّ أَطْوَلَ النَّاسِ جُوعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ شِبَعًا فِي الدُّنْيَا"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki المؤمن يأكل في معى واحد والمنافق Yaᶜnī "Merd-i müʾmin bir arhta[295] yer ve merd-i münāfık yedi arhta yer" ki müʾmin bir kat ve münāfık yedi kat yer demektir veyāhūd münāfık olan kimsenin şehveti müʾmin şehvetinin yedi kat zıᶜfıdır ve miᶜānın yaᶜnī arhın zikri şehvetten kināyedir, çünkü taᶜāmı ahz ve kabūl eden şehvettir ki arh suyu ahz eder gibi miᶜā dahi taᶜāmı ahz eyler ve illā münāfıkın arhları ᶜadedi müʾmin arhının ᶜadedi üzerine ziyādelik murād değildir. Ve dahi Hasen ᶜaleyhi'r-rahme Ümmü'l-müʾminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvānın üzerine rivāyet edip demiş ki Hazret-i ᶜĀişe buyurmuş ki "Ben Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizden işittim, buyururdu ki "أَدِيمُوا قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ يُفْتَحُ لَكُمْ فَقُلْتُ كَيْفَ نَدِيمُ قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ"[296] Yaᶜnī "Siz cennet kapısının çalmasına devām ediniz, size açılır." Ve "Karᶜ-ı bāb-ı cennete devāmımız nice olur?" dediğimde, efendimiz بِالْجُوعِ والظَّمَأِ buyurdu, yaᶜnī "Açlık ve susuzluk ile" ki susuz ve yemeksiz aç ve ᶜatşān duran ādem cennetin ka-

295 "Arh" ark'ın ağız varyantı.

296 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

pısını çalar ve bir kimse dīger bir kimsenin kapısını çalarsa elbette ona kapı açılır demektir. Ve dahi mervīdir ki bir gün Ebū Cuhayfe bezm-i sāmī-i peygamberīde geğirmiş ve efendimiz ona "أَقْصِرْ مِنْ جُشَائِكَ فَإِنَّ أَطْوَلَ النَّاسِ جُوعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ شِبَعًا فِي الدُّنْيَا"[297] buyurmuştur, yaᶜnī "Geğirmekten kasr eyle, zīrā ᶜale't-tahkīk açlıkça yevm-i kıyāmette nāsın atveli dünyāda toklukça onların ekseri olan kimsedir" yaᶜnī dünyāda tokluğu çok olan ādem yevm-i kıyāmette cümle-i halktan ziyāde açlığı uzun olur. Ve bu taᶜlīlin sebebi odur ki geğirmek tokluğun ᶜalāmetidir ki çok yemek yemekten hāsıl olur ve o cihetle tokluğun ziyānı beyān buyurdu ki hulāsa-i meʾāli çok yeme demektir, çünkü geğirmeğin kasrı ancak terk-i imtilā-i batn ile hāsıl olur.

[وكانت [132] عائشة رضي الله عنها تقول أن رسول الله صلى الله عليه وسلم "لم يمتلئ قط شبعاً وربما بكيت رحمة مما أرى به من الجوع فأمسح بطنه بيدي وأقول نفسي لك الفداء لو تبلغت من الدنيا بقدر ما يقويك ويمنعك من الجوع فيقول يا عائشة إخواني من أولي العزم من الرسل قد صبروا على ما هو أشد من هذا مضوا على حالهم فقدموا على ربهم فأكرم مآبهم وأجزل ثوابهم فأجدني أستحي إن ترفهت في معيشتي أن يقصر بي غداً دونهم فالصبر أياماً يسيرة أحب إلي من أن ينقص حظي غداً في الآخرة وما من شيء أحب إلي من اللحوق بأصحابي وإخواني قالت عائشة فوالله ما استكمل بعد ذلك جمعة حتى قبضه الله إليه" وعن أنس قال جاءت فاطمة رضوان الله عليها بكسرة خبز إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما هذه الكسرة قالت قرص خبزته ولم تطب نفسي حتى أتيتك منه بهذه الكسرة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "أما إنه أول طعام دخل فم أبيك منذ ثلاثة أيام" وقال أبو هريرة ما أشبع النبي صلى الله عليه وسلم "أهله ثلاثة أيام تباعاً من خبز الحنطة حتى فارق الدنيا" وقال صلى الله عليه وسلم "إن أهل الجوع في الدنيا هم أهل الشبع في الآخرة" وإن أبغض الناس إلى الله المتخمون الملأى وما ترك عبد أكلة يشتهيها إلا كانت له درجة في الجنة]

Ve dahi Hazret-i ᶜĀişe buyurdu ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem toklukça aslā karnını doldurmadı ve ona rahmet olurdu

297 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/213; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/32.

ki ben ondan açlıktan gördüğüm hāl üzerine ağlayıp elemle mübārek karnını siler ve “Senin fidā ve kurbānın benim nefsim olsun, seni açlıktan menᶜ ve tenini takviye edecek mikdārı dünyādan tebellüg etmiş olsan” derdim ve o dahi: “Yā ᶜĀişe, ulü’l-ᶜazm olan rüsül-i kirāmdan benim ihvānım bundan eşedd bir hāl üzerine sabr edip ve o hāl üzerine rabbleri celle şānuhuya geçip kudūm ettiler ve o dahi onların merciᶜ ve meʾāblarını ikrām ve ecr ve sevāblarını çokca inᶜām ve ihsān etti, kaldı ki ben kendi maᶜīşetimde tereffüh etsem yarın rūz-i cezāda benim menzilem onların menzilelerinden kāsır kalmaktan şermsār olacağımı havf edip kendimi bundan utanmakta olduğumu buluyorum ve bu cihetle āhirette behrem eksik ve hazzım noksān olmaktan ise dünyāda eyyām-ı yesīrede sabr etmek bana daha ziyāde hoş ve ehabbdır. Ve dahi ashāb ve ihvānıma ulaşıp lāhık olmaktan hoş ve ehabb olarak bana bir şeyʾ yoktur” diye beyān-ı hāl ü keyfiyyet buyurmuştur. Ve ᶜĀişe ᶜaleyhe’r-rıdvān buyurdu ki “Ondan sonra bir hafta tekmīl etmedi illā ki onu Allāhu ᶜazīmü’ş-şān hazretleri yanına kabz etti” yaᶜnī bu hadīs-i şerīfi söyledikten sonra kāmilen bir cumᶜa yaşamadı, dār-ı āhirete intikāl edip likāullāha müteveccih oldu demektir. Ve Enes ᶜaleyhi’r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki “Fātıma ᶜaleyhe’r-rıdvān huzūr-ı saᶜādete bir parça ekmek ile gelip takdīm etti ve efendimiz: “Bu kesre nedir?” diye ondan suʾāl buyurdukta, Fātıma: “Bir kurs ekmek idi, onu pişirdim ve sana ondan bir parçayı takdīm etmeden yemek nefsim istemedi, onun için bu kesreyi getirip takdīm ettim” dedi. O vaktte efendimiz: ”أَمَا أَنَّهُ أَوَّلُ طَعَامٍ دَخَلَ فَمَ أَبِيك مُنْذُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ“[298] buyurdu yaᶜnī “Bu kesre ise üç günden beri baban ağzına en evvel giren taᶜām odur” buyurmuş. Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi’r-rıdvān demiş ki “Nebī-i zī-şān efendimiz mütetābiᶜ olarak buğday[299] ekmeğinden āl-i kirāmını doyurmadı tā ki dünyāya müfārakat etti.” Ve dahi ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ”إِنَّ أَهْلَ الشِّبَعِ فِي الدُّنْيَا هُمْ أَهْلُ الشِّبَعِ فِي الْآخِرَةِ“[300] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: “Tahkīkan dār-ı āhirette ehl-i şibaᶜ dünyāda olan ehl-i cūᶜdur” yaᶜnī āhirette

298 *Kenzu’l-Ummāl*, 6/491; *Mecmaᶜu’z-Zevāid*, 10/312, no: 18233.

299 Bütün yazma boyunca “buğday”ın ağız varyantı buğda kullanılmıştır.

300 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

tok olan kimseler ancak dünyāda aç olan kesānlardır. "Ve Hakk celle ve ᶜalāya nāsın en ziyāde mebgūzu mütteham oluncaya dek karnını dolduranlardır" yaᶜnī nāstan ᶜindallāh en ziyāde memkūt ve mebgūz ancak o kimselerdir ki yemekten memlū ve dolu olan girān-ten ve sakīl-beden olanlardır. "Ve bir kimse imrendiği bir ekleyi Allāh rızāsı için terk etmedi illā ki ona cennette bir derecesi olmadı" yaᶜnī maᶜa'l-iktidār bi'l-ihtiyār ādem imrendiği yemeği terk ederse elbette ona cennette bir derece olur demektir.

[وأما الآثار فقد قال عمر رضي الله عنه ''إياكم والبطنة فإنها ثقل في الحياة نتن في الممات'' فإنها ثقل في الحياة نتن في الممات وقال شقيق البلخي العبادة حرفة حانوتها الخلوة وآلتها المجاعة وقال لقمان لابنه يا بني إذا امتلأت المعدة نامت الفكرة وخرست الحكمة وقعدت الأعضاء عن العبادة وكان الفضيل بن عياض يقول لنفسه أي شيء تخافين أتخافين أن تجوعي لا تخافي ذلك أنت أهون على الله من ذلك إنما يجوع محمد صلى الله عليه وسلم وأصحابه وكان كهمس يقول إلهي أجعتني وأعريتني وفي ظلم الليالي بلا مصباح أجلستني فبأي وسيلة بلغتني ما بلغتني وكان فتح الموصلي إذا اشتد مرضه وجوعه يقول إلهي ابتليتني بالمرض والجوع وكذلك تفعل بأوليائك فبأي عمل أؤدي شكر ما أنعمت به علي وقال مالك بن دينار قلت لمحمد بن واسع يا أبا عبد الله طوبى لمن كانت له غليلة تقوته وتغنيه عن الناس فقال لي يا أبا يحيى طوبى لمن أمسى وأصبح جائعاً وهو عن الله راض وكان الفضيل بن عياض يقول إلهي أجعتني وأجعت عيالي وتركتني في ظلم الليالي بلا مصباح وإنما تفعل ذلك بأوليائك فبأي منزلة نلت هذا منك]

Fazīlet-i cūᶜ ve zemm-i şibaᶜın hakkında vārid olan āsār dahi bunlardır ki ez-cümle ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ''إياكم والبطنة فإنها ثقل في الحياة نتن في الممات''[301] "Yaᶜnī karnı dolduran ekleden siz sakınız ki hayātta ağırlık ve memātta netānettir." Ve Şakīk el-Belhī demiş ki "ᶜİbādet bir hirfettir, onun dükkānı halvet ve ālātı mecāᶜattir." Ve Lokmān, oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, miᶜde dolarsa fikret uyur ve hikmet lāl olur ve ᶜibādetten aᶜzā otururlar." Ve Fudayl b. ᶜIyāz nefsine derdi ki "Sen ne şeyden korkarsın, açlıktan mı korkarsın, ondan

301 Krş. *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 1/208, *Kenzu'l-Ummāl*, 3/233; *Keşfu'l-Hafā*, 1/282.

korkma, sen Allāh'ın katında ondan ehvensin, ancak Muhammed ᶜaleyhi's-selām ve ashābı aç olurlar" yaᶜnī açlık Allāh'tan hās evliyāsına bir niᶜmet ve kerāmettir, herkes ona sezā olamaz, sen dahi o mertebeye varmadın ki o kerāmetle sen mükerrem olasın, belki sen Allāh'ın ᶜindinde açlıktan ucuz ve ehvensin, ona değmezsin, o kerāmete sezā ancak Muhammed ᶜaleyhi's-selām ile ashābıdır, kaldı ki sen açlıktan korkma [133] demektir. Ve dahi Kehmes derdi ki "Ey benim ilāhım, sen beni aç ve çıplak ettin ve çerāgsız olarak geceler karanlılıklarında beni oturttun, ne vesīle ile ben bu ikrāma sezā ve bu niᶜmetlere bālig oldum." Ve Feth el-Mavsılī dahi hastalık ve açlığı müştedd olduğu vaktte derdi ki "Yā ilāhī, beni hastalık ve açlıkla ibtilā ettin, sen kendi evliyāna böylece edersin, bu benim üzerime kerem ve inᶜām ettiğin niᶜmetlerin şükürlerini hangi ᶜamel ile edā edeyim." Ve Mālik b. Dīnār demiş ki ben Muhammed b. Vāsiᶜ'a dedim ki "Yā Ebā ᶜAbdillāh, o ādeme tūbā ola ki onun bir galīlesi ola ki onun kūtunu verir de onu halktan ganī eyler." O dahi bana dedi ki "Yā Ebā Yahyā, tūbā o kimseye ola ki aç olarak akşam ve sabāh edip de Allāhu taᶜālādan rāzī bulunur" yaᶜnī medār-ı maᶜīşet olan tarlaya mālik olan kimseye gıbta olunmaz ki gıbtaya sezā değildir, ancak o kimseye gıbta olunur ki aslā bir māla mālik olmaz, ekser-i eyyāmı cūᶜ ile geçer de kendisi Allāh'tan rāzī ve şākir olduğu hālde karnı aç olarak akşam ve sabāh eder, çünkü bu hāl evliyānın hālidir ve gıbtaya sezā budur demektir. Ve Fudayl b. ᶜIyāz derdi ki "Yā ilāhī, sen beni ve ᶜayālimi aç ettin ve gecelerin karanlılıklarında beni çerāgsız terk ettin, bunu sen ancak kendi evliyāna edersin, ben hangi menziletle bunu senden nāil oldum?"

[وقال يحيى بن معاذ جوع الراغبين منبهة وجوع التائبين تجربة وجوع المجتهدين كرامة وجوع الصابرين سياسة وجوع الزاهدين حكمة وفي التوراة اتق الله وإذا شبعت فاذكر الجياع وقال أبو سليمان لأن أترك لقمة من عشائي أحب إلي من قيام ليلة إلى الصبح وقال أيضاً الجوع عند الله في خزائنه لا يعطيه إلا من أحبه وكان سهل بن عبد الله التستري يطوي نيفاً وعشرين يوماً لا يأكل وكان يكفيه لطعامه في السنة درهم وكان يعظم الجوع ويبالغ فيه حتى قال لا يوافى القيامة عمل بر أفضل من ترك فضول الطعام اقتداء بالنبي صلى الله عليه وسلم في أكله وقال لم ير الأكياس

شيئاً أنفع من الجوع للدين والدنيا وقال لا أعلم شيئاً أضر على طلاب الآخرة من الأكل وقال وضعت الحكمة والعلم في الجوع ووضعت المعصية والجهل في الشبع وقال ما عبد الله بشيء أفضل من مخالفة الهوى في ترك الحلال وقد جاء في الحديث ثلث للطعام فمن زاد عليه فإنما يأكل من حسناته وسئل عن الزيادة فقال لا يجد الزيادة حتى يكون الترك أحب إليه من الأكل ويكون إذا جاع ليلة سأل الله أن يجعلها ليلتين فإذا كان ذلك وجد الزيادة وقال صار الأبدال أبدالاً إلا بإخماص البطون والسهر والصمت والخلوة وقال رأس كل بر نزل من السماء إلى الأرض الجوع ورأس كل فجور بينهما الشبع وقال من جوع نفسه انقطعت عنه الوساوس وقال إقبال الله عز وجل على العبد بالجوع والسقم والبلاء إلا من شاء الله وقال اعلموا أن هذا زمان لا ينال أحد فيه النجاة إلا بذبح نفسه وقتلها بالجوع والسهر والجهد وقال ما مر على وجه الأرض أحد شرب من هذا الماء حتى روي فسلم من المعصية وإن شكر الله تعالى فكيف الشبع من الطعام]

Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Rāgıblerin açlıkları āgāhlık verip uyandırmaklıktır ve tāiblerin açlıkları tecribedir ve müctehidlerin açlıkları kerāmettir ve sābirlerin açlıkları siyāsettir ve zāhidlerin açlıkları hikmettir." Tevrāt'ta gelmiş ki "Allāhu taᶜālādan havf ve ittikā edip tok olduğun vaktte aç olanları zikr eyle." Ve Ebū Süleymān demiş ki "Benim akşam yemekliğimden bir lokmanın terk etmesi bana sabāha kadar bir gecede kıyām etmeklikten daha ziyāde hoş ve ehabbdır." Ve dahi demiş ki "Açlık Allāhu taᶜālānın hazāyinindedir, onu ancak sevdiği bir ādeme verir" yaᶜnī sevgilisinin gayrısına onu vermez. Ve taᶜrīf-i mütekaddemde beyān olunduğu vechle Sehl b. ᶜAbdullāh et-Tusterī yirmi beş günde bir kerre iftār ederdi ki yirmi seneden mütecāviz bu sūrette oruç tutup tayy etmiş ki yirmi beş günde bir gün tuzsuz ve katıksız hubz-ı şaᶜīr üzerine iftār ederdi, başka bir şeyᵓ yemezdi ve bir senelik taᶜāmına bir dirhem kifāyet ederdi ve dahi açlığı taᶜzīm edip onda mübālaga ederdi hattā dedi ki "Eklinde Nebī-i zī-şān efendimize iktidāen fuzūl-i taᶜām terkinden efdal bir ᶜamel ile kıyāmete müvāfāt olunmaz." Ve dahi demiş ki "Zümre-i hūşmendān ve ekyās-ı dīn ü dünyāya cūᶜdan enfaᶜ bir şeyᵓ görmemişler." Ve dahi demiş ki "Tullāb-ı āhirete yemekten adarr bir nesneyi bilmem" yaᶜnī yemek her bir şeyden ziyāde tullāb-ı āhirete

zarar verir ki onlara zararı pek çoktur. Ve dahi demiş ki "ᶜİlm ve hikmet açlıkta konulmuş ve cehl ve maᶜsiyet toklukta konulmuştur." Ve dahi demiş ki "Terk-i helālde olan muhālefet-i hevā onun ᶜibādetinden efdal bir nesne ile Allāhu taᶜālāya ᶜibādet olunmuş." Ve hadīste gelmiş ki "Bir sülüs taᶜām içindir ve o ki sülüs üzerine ziyāde eder, o kimse ancak kendi hasenātından ekl eder." Ve dahi ziyāde üzerine ondan suʾāl vākiᶜ oldukta demiş ki "Yemekten terk etmek ona ehabb olmadıkça ziyādeyi bulmaz" yaᶜnī terk-i ekl ona taᶜām etmekten daha ziyāde hoş ve ehabb olmadıkça ziyādeyi bulamaz demektir. "Ve bu hāl ile maᶜan bir gece aç olursa Allāhu taᶜāladan onu iki gece etmesini suʾāl etmekte ola ve çün bu hālde olur, ziyādeyi bulur." Ve dahi demiş ki "Ebdāller ancak cūᶜ-ı butūn ve seher-i ᶜuyūn ve samt ve halvet ile ebdāller olmuşlar." Ve dahi demiş ki "Gökten yere nāzil olan her birr ve ihsānın başı ve aslı açlıktır ve yer ile gök aralarında olan her bir fücūrun başı ve aslı tokluktur." Ve dahi demiş ki "Kim ki nefsini aç ettirir, ondan vesāvis munkatıᶜ olur." Ve dahi demiş ki "Kula Allāhu taᶜālānın ikbāli ancak cūᶜ ve sekam ve belā iledir meger ki bir kimseye ikbāli bunsuz işāʾet etmiş ola veyā bunlarla ikbāl ona etmemek murād-ı ᶜaliyyesi olmuş ola." Ve dahi demiş ki "Biliniz ki bu zamānda ancak cūᶜ ve seher ve cehd ile ādem kendi nefsini boğazlayıp zebh etmekle necātı bulur" yaᶜnī insān kendi nefsini açlık ve uykusuzluk ve yorgunluk ile zebh etmedikçe bu zamānda aslā necāt bulmaz. Ve dahi demiş ki "Rūy-i zemīnde bir kimse yoktur ki rūy-i zemīnde mürūr edip kanıncaya dek bu sudan içe de günāh ve maᶜsiyetten vāreste ve sālim ola velev ki Allāhu taᶜālāya şükr ede, nerde kaldı ki taᶜāmdan tok olmaklık!" Yaᶜnī taᶜāmdan tok olan kimse nice maᶜsiyetten vāreste ve sālim olabilir.

[وسئل حكيم بأي قيد أقيد نفسي قال قيدها بالجوع والعطش وذللها بإخمال الذكر وترك العز وصغرها بوضعها تحت أرجل أبناء الآخرة واكسرها بترك زي القراء عن ظاهرها وانج من آفاتها بدوام سوء الظن بها واصحبها بخلاف هواها وكان عبد الواحد بن زيد يقسم بالله تعالى إن الله تعالى ما صافي أحداً إلا بالجوع ولا مشوا على الماء إلا به ولا طويت لهم الأرض إلا بالجوع ولا تولاهم الله تعالى إلا بالجوع وقال أبو طالب المكي مثل البطن مثل المزهر وهو العود المجوف ذو

الأوتار إنما حسن صوته لخفته ورقته لأنه أجوف غير ممتلئ وكذلك الجوف إذا خلا كان أعذب للتلاوة وأدوم للقيام وأقل للمنام]

Ve dahi bir [134] hakīmden suᵓāl olunmuş ki sāil demiş ki "Ben hangi kayd ve buhav ile nefsimi mukayyed edip bağlarım?" Hakīm ona: "Cūᶜ ve ᶜataş bağı ile onu kayd eyle ve dahi zikrin sıcağı ve ᶜizzin terki ile onu tasgīr eyle ve ebnā-i āhiret ayaklarının altında vazᶜ etmekle onu tezlīl ve tahkīr eyle ve zāhirinden kurrāᵓ kılıklarının terki ile onu kırıp kesr eyle ve ona sūᵓ-i zann etmek devāmıyla onun āfātından necātı tahsīl eyle ve dāimā hevāsının hilāfı ile onu istishāb eyle" diye cevāb vermiş. Ve ᶜAbdulvāhid b. Zeyd yemīn ederdi ki yaᶜnī Allāhu taᶜālā ism-i celīli ile kasem edip derdi ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri cūᶜun mā-ᶜadāsıyla bir kimseyi musāfāt etmedi, ancak açlıkla evliyāsını asfiyā etti ve evliyāsı dahi ancak açlıkla rūy-i deryā ve enhārda yürüdüler ve açlıkla rūy-i zemīn onlara bükülüp tayy oldu ve açlıkla onları dost tutup evliyā etti." Ve dahi Ebū Tālib el-Mekkī derdi ki "Batn yaᶜnī şikem mizher adlı olan ᶜūd-ı tarab gibidir ki mücevvef ve kirişlidir, onun hüsn-i savt u sedāsı ancak hafīf ve rakīk ve mücevvef olduğu haysiyetledir" yaᶜnī içi boş ve gayr-i memlū ve cismi dahi sebük ve hafīf ve hacmi yufka ve rakīk olduğundan hūb-sedā ve hoş-āvāz olmuştur, işte cevf-i insān dahi böylecedir, eger içi boş ve fārig olup gayr-i memlū ve hālī kalırsa tilāvet-i Kurᵓān'a daha ziyāde tatlı ve aᶜzeb ve kıyām-ı leyl ve ᶜibādet ve kıllet-i menāma daha ziyāde edvem ve ahlā olur.

[وقال أبو بكر بن عبد الله المزني "ثلاثة يحبهم الله تعالى رجل قليل النوم قليل الأكل قليل الراحة" وروي أن عيسى عليه السلام مكث يناجي ربه ستين صباحاً لم يأكل فخطر بباله الخبز فانقطع عن المناجاة فإذا رغيف موضوع بين يديه فجلس يبكي على فقد المناجاة وإذا شيخ قد أظله فقال له عيسى بارك الله فيك يا ولي الله ادع الله تعالى فإني كنت في حالة فخطر ببالي الخبز فانقطعت عني فقال الشيخ اللهم إن كنت تعلم أن الخبز خطر ببالي منذ عرفتك فلا تغفر لي بل كان إذا حضر لي شيء أكلته من غير فكر وخاطر وروي أن موسى عليه السلام لما قربه الله عز وجل نجياً كان قد ترك الأكل أربعين يوماً ثلاثين ثم عشراً على ما ورد به القرآن لأنه أمسك بغير تبييت يوماً فزيد عشرة لأجل ذلك]

Ve dahi Ebū Bekr-i Muzenī demiş ki "ثلاثة يحبهم الله تعالى رجل قليل النوم قليل الأكل قليل الراحة"[302] Yaᶜnī "Üç nevᶜ kimselere Hakk taᶜālā muhabbet eder ki uykusu az ve yemesi az ve āsāyişi az olan kimselerdir." Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām Zāt-ı Zü'l-Celāl'e altmış gün münācātta durup bir nesneyi yememiş ve altmış günden sonra ekmek yādına gelmekle münācāttan kesilip munkatıᶜ olmuş ve o vaktte önünde bir ragīf ekmek konulduğunu gördükte mahzūnen fakd-ı münācāt üzerine oturup ağlamış ve nāgehān bir şeyh-i sāl-horde üzerine gölgelik edince Hazret-i ᶜĪsā: "Bārekallāhu fīke yā veliyyallāh, bana bir duᶜā eyle, zīrā ben bir hālde idim ve benim hātırıma ekmek hutūr edince o hālet benden munkatıᶜ oldu!" diye duᶜā-yı hayrı ondan taleb eyledi. Şeyh dedi ki "Yā ilāhī, seni bildiğim günden beri eger benim hātırıma ekmek hutūr ettiyse sen bana magfiret etme, ben öyle idim ki eger bana fikr ve hātırasız bir şey᾿ hod-be-hod hutūr edip gelirse onu ekl ederdim." Ve dahi Mūsā ᶜaleyhi's-selām üzerine rivāyet olunmuş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu necī olarak takrīb ettiği esnāda kırk günde yemeği terk etmiş idi ki evvelā otuz gün sonra dahi ziyāde olunan on gün içinde aslā ve katᶜā bir nesne yemedi tayy olarak tamā kırk gün sıyām etmiş, çünkü o otuz günden bir günü niyyeti tebyīt etmeden tutmuştu ve onun için üzerine on gün daha ziyāde ve zamm vukūᶜ buldu.

Beyānu Fevāidi'l-Cūᶜı ve Āfāti'ş-Şibaᶜı

[بيان فوائد الجوع وآفات الشبع]

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "جاهدوا أنفسكم بالجوع والعطش فإن الأجر في ذلك كأجر المجاهد في سبيل الله وأنه ليس من عمل أحب إلى الله من جوع وعطش" فإن الأجر في ذلك ولعلك تقول هذا الفضل العظيم للجوع من أين هو وما سببه وليس فيه إلا إيلام المعدة ومقاساة الأذى فإن كان كذلك فينبغي أن يعظم الأجر في كل ما يتأذى به الإنسان من ضربه لنفسه وقطعه للحمه وتناوله الأشياء المكروهة وما يجري مجراه فاعلم أن هذا يضاهي قول من شرب دواء فانتفع به وظن أن منفعته لكراهة الدواء ومرارته فأخذ يتناول كل ما يكرهه من المذاق وهو

302 Tirmizī, 4/278; no: 2567; *Musnedu* Ahmed, 35/268, no: 21340.

غلط بل نفعه في خاصية في الدواء وليس لكونه مراً وإنما يقف على تلك الخاصية الأطباء فكذلك لا يقف على علة نفع الجوع إلا سماسرة العلماء ومن جوع نفسه مصدقاً لما جاء في الشرع من مدح الجوع انتفع به وإن لم يعرف علة المنفعة كما أن من شرب الدواء انتفع به وإن لم يعلم وجه كونه نافعاً ولكنا نشرح لك ذلك إن أردت أن ترتقي من درجة الإيمان إلى درجة العلم قال اللّٰه تعالى ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ فنقول في الجوع عشر فوائد]

Ve dahi cūᶜun fevāidi ve şibaᶜın āfātı beyānı ve tafsīli ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "جاهدوا أنفسكم بالجوع والعطش فإن الأجر في ذلك"[303] Yaᶜnī "Siz nefsinizi cūᶜ ve ᶜataşla mücāhede ediniz, tahkīkan ecr ondandır." Ve ola ki sen cūᶜ için bu fazl-ı ᶜazīm neredendir ve sebebi nedir, zīrā īlām-ı miᶜde ve mukāsāt-ı ezādan gayrı onda bir şeyᵓ yoktur, eger böylece ise gerektir ki insān her ne ki ona ezā verir ki nefsine darb ve lahmını katᶜ ve eşyā-i kerīheyi ekl ve bunların mecrālarında cārī olan her bir renc ve cefāyı nefsine işlerse onlarda dahi onun ecri ᶜazīm ola hālbuki böyle değildir belki hod-be-hod bilā-mūcib darb-ı nefs ve katᶜ-ı lahm ve ızrār-ı ten ve ekl-i mekrūhtan memnūᶜ ve mahcūrdur der isen onu dahi böylece bil ki senin bu sözün o ādemin sözüne benzer ki acı bir ᶜilāc içip fāideyi gördükte o nefᶜ ve fāideyi o ᶜilācın merāret ve kerāhet-i taᶜmından zann edip de her bir acı ve kerīhü'l-mezāk olan sāir ᶜakākīrin tenāvül ve ekline başlamış, maᶜa-hāzā bu söz ve zann ondan galat ve gayr-i sahīhtir, zīrā o nefᶜ [135] ᶜilāc ve dermān ve devāda olan hāssiyyettir, yoksa onun tadı acı olduğu haysiyyetle değildir ve o hāssiyyete ancak etıbbā vākıf olurlar. İşte bunun gibi acılığın dahi nefᶜi üzerine semāsire-i ᶜulemā vākıf olurlar, nefᶜi miᶜdeye īlām ve mukāsāt-ı ezāya mahsūr ve maksūr değildir, yaᶜnī o ᶜazīm ecri yalnız bu haysiyyetten değildir, ancak dīger havāss ile hāsıl olur ve havāssını bilmeden kim ki nefsini nusūs-ı şerᶜiyyede mezkūr olan medāyihine tasdīkan aç ettirirse onunla müntefiᶜ olur velev ki menfaᶜatinin ᶜilletini bilmez, nitekim ᶜilācı içip

303 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/343.

şifāyāb olan kimse o ʿilāc nāfiʿ olduğunun vechini bilmez yaʿnī o ʿilāc o ʿillete ne vechle nāfiʿ idüğünü anlamaz. Velākin sen derece-i īmāndan derece-i ʿilme terakkī etmek ister isen biz onu senin için şerh edelim, çünkü ʿilmen dahi o havāss ve fevāidini bilip iʿtikād ettiğin hālde daha ziyāde hoş olur. Tebāreke ve taʿālā hazretleri buyurmuş ki ﴿يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾[304] Ve binābirīn deriz ki açlıkta on fāide vardır:

[الفائدة الأولى صفاء القلب وإيقاد القريحة وإنفاذ البصيرة فإن الشبع يورث البلادة ويعمي القلب ويكثر البخار في الدماغ شبه السكر حتى يحتوي على معادن الفكر فيثقل القلب بسببه عن الجريان في الأفكار وعن سرعة الإدراك بل الصبي إذا أكثر الأكل بطل حفظه وفسد ذهنه وصار بطيء الفهم والإدراك]

Birinci fāidesi odur ki açlık ile safā-i kalb ve īkād-ı karīha ve infāz-ı basīret vardır ve tokluk ise ādemi gabī ve belīd eder ve kalbi kör eder ve dimāg içinde sarhoşluk gibi buhārı çok eder tā ki maʿādin-i fikr üzerine muhtevī ola ve onun sebebi ile efkārda cereyān etmekten ve sürʿat-i idrākten gönül ağırlaşıp sakīl ve girān olur. Ve kebīr ādem yalnız bu hālde giriftār olmaz, belki sabī dahi bu hāl ile giriftār olur ki sabī çok yiyip tok olursa onun hıfzı ʿātıl ve ezberliğe kudretsiz olur, zihnī dahi bozulup fāsid olur, batīʾü'l-fehm ve'l-idrāk olur yaʿnī maʿānī-i kelāmı geç ve direng fehm eder ve geç ve direng onu idrāk eyler.

[وقال أبو سليمان الداراني ''عليك بالجوع فإنه مذلة للنفس ورقة للقلب وهو يورث العلم السماوي'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أحيوا قلوبكم بقلة الضحك وقلة الشبع وطهروها بالجوع تصفو وترق'' ويقال ''مثل الجوع مثل الرعد ومثل القناعة مثل السحاب والحكمة كالمطر'' وقال النبي صلى الله عليه وسلم ''من أجاع بطنه عظمت فكرته وفطن قلبه'' وقال ابن عباس قال النبي صلى الله عليه وسلم ''من شبع ونام قسا قلبه ثم قال لكل شيء زكاة وزكاة البدن الجوع'' وقال الشبلي ما جعت لله يوماً إلا رأيت في قلبي باباً مفتوحاً من الحكمة والعبرة ما رأيته قط وليس يخفى أن غاية المقصود من العبادات الفكر الموصل إلى المعرفة والاستبصار

---

304 "Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Mücādele, 58/11.

بحقائق الحق والشبع يمنع منه والجوع يفتح بابه والمعرفة باب من أبواب الجنة فبالحري أن تكون ملازمة الجوع قرعاً لباب الجنة ولهذا قال لقمان لابنه يا بني إذا امتلأت المعدة نامت الفكرة وخرست الحكمة وقعدت الأعضاء عن العبادة وقال أبو يزيد البسطامي الجوع سحاب فإذا جاع العبد أمطر القلب الحكمة وقال النبي صلى الله عليه وسلم ''نور الحكمة الجوع والتباعد من الله عز وجل الشبع والقربة إلى الله عز وجل حب المساكين والدنو منهم لا تشبعوا فتطفئوا نور الحكمة من قلوبكم ومن بات في خفة من الطعام بات الحور حوله حتى يصبح'']

Ve Ebū Süleymān ed-Dārānī demiş ki "Sen açlığı iltizām eyle, zīrā tahkīkan açlık nefse mezellettir ve kalbe rikkattir ve hem dahi ᶜilm-i semāvīye mūristir." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَحْيُوا قُلُوبَكُمْ بِقِلَّةِ الضَّحِكِ وقِلَّةِ الشِّبَعِ وَطَهِّرُوهَا بِالْجُوعِ تَصْفُو وتَرَقُّ''[305] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz kendi kulūbunuzu gülmek ve tokluğun kılleti ile ihyā ve zinde ediniz ve açlık ile onu tathīr ediniz ki açlıkla sāfī ve rakīk olur." Ve denilir ki açlığın meseli gök gürlemek meselidir ve kanāᶜatin meseli bulut meseli gibidir ve hikmet dahi yağmur ve bārān gibidir. Ve kezālik ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ أَجَاعَ بَطْنَهُ عَظُمَتْ فكْرَتُهُ وَفَطُنَ قلْبُهُ''[306] Yaᶜnī "Kim ki karnını aç ettirirse fikreti ᶜazīm olur ve kalbi fatīn olur." İbn ᶜAbbās demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ شَبعَ وَنَامَ قَسَا قَلْبُهُ''[307] Yaᶜnī "Kim ki tok olur da uyur, kalbi kāsī olur." Ve ondan sonra buyurmuş ki ''لِكُلِّ شَيْءٍ زَكَاةٌ وَزَكَاةُ الْبدَنِ الْجُوعُ'' Yaᶜnī "Her bir şeyʾin zekātı vardır ve bedenin zekātı dahi açlıktır." Ve Şiblī demiş ki "Ben bir gün aç olmadım illā ki benim kalbimde hikmet ve ᶜibretten çok bir kapıyı görmedim; o kapıdan kalbime gelen hikmet ve ᶜibret öyle bir hikmet ve ᶜibrettir ki aslā onu görmemiştim." Ve hafī ve nihān değildir ki ᶜibādāttan maksūdun gāyesi maᶜrifete mūsıl olan fikrdir ve dahi hakāyık-ı Hakk'a istibsār etmektir ve tokluk ise o fikr ve istibsārdan menᶜ eder ve açlık ise fikr ve istibsārın kapısını açıp feth eder ve maᶜrifet ise cennet kapılarından bir

---

305 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/334.

306 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/334.

307 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/334.

kapıdır. Kaldı ki bi-tarīki'l-evlā mülāzeme-i cūᶜ cennet kapısına çalıcı ve kāriᶜ olmak ahrā ve elyaktır ve onun için Lokmān oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, miᶜde dolarsa fikret uyup uykuya dalar ve hikmet dahi lāl ve ebkem olur ve aᶜzā ibādetten oturup kuᶜūd eder." Ve Ebū Yezīd-i Bistāmī demiş ki "Açlık sehābdır, kul aç olunca kalbe hikmeti yağar" yaᶜnī fi'l-mesel açlık bulut gibidir ve hikmet yağmur gibidir, her ne vakt ki açlık bulunduysa elbette gönül üzerine ondan hikmet yağar demek olur. Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "نور الحكمة الجوع والتباعد من الله عز وجل الشبع والقربة إلى الله عز وجل حب المساكين والدنو منهم لا تشبعوا فتطفئوا نور الحكمة من قلوبكم ومن بات في خفة من الطعام بات الحور حوله حتى يصبح"[308] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Hikmetin nūru açlıktır ve tokluk Zāt-ı Zü'l-Celāl'den tebāᶜuddur ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kurbet ancak hubb-ı mesākīndir ve dahi mesākīne yaklaşmaktır, kaldı ki siz tok olmayınız, zīrā eger tok oldunuzsa kulūbunuzdan nūr-ı hikmeti söndürürsüz. Ve kim ki taᶜāmdan hafīfçe yatarsa yaᶜnī kim ki taᶜām ağırlığından vāreste ki aç ve karnı boş yatarsa onun etrāfında tā be-sabāh hūru'l-ᶜīn beytūtiyyet eder" yaᶜnī açlık hikmetin ışıklığıdır ve tok olmaklık Hakk taᶜālādan uzaklığa bāᶜistir ve hubb-ı fukarā ve mesākīn ve muᶜāşeret ve mücāveretleri kurb-ı rabbānīye mūcibdir, kaldı ki siz tokluk ile gönlünüzden hikmetin ışıklığını söndürmeyesiz kı Hakk'tan uzak düşmeyesiz demektir.

[الفائدة الثانية رقة القلب وصفاؤه الذي به يتهيأ لإدراك لذة المناجاة والتأثر بالذكر فكم من ذكر يجري على اللسان مع [136] حضور القلب ولكن القلب لا يلتذ به ولا يتأثر حتى كأن بينه وبينه حجاباً من قسوة القلب وقد يرق في بعض الأحوال فيعظم تأثره بالذكر وتلذذه بالمناجاة وخلو المعدة هو السبب الأظهر فيه وقال أبو سليمان الداراني أحلى ما تكون إلى العبادة إذا التصق ظهري ببطني وقال الجنيد يجعل أحدهم بينه وبين صدره مخلاة من الطعام ويريد أن يجد حلاوة المناجاة وقال أبو سليمان إذا جاع القلب وعطش صبا ورق وإذا شبع عمى وغلظ فإذا تأثر القلب بلذة المناجاة أمر وراء تيسير الفكر واقتناص المعرفة إلى فائدة ثانية]

Ve ikinci fāide ise o dahi rikkat-i kalb ve lezzet-i münācātın idrāki-

308 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/335.

ne ve zikr ile müteʾessir olmasına müteheyyiʾ olan safā-i kalbdir, zīrā huzūr-ı kalb ile cārī olan nice zikr vardır ki kalb onunla mültezz ve müteʾessir olmaz hattā onunla iltizāz ve teʾessürün beyninde kasvet-i kalbden bir hicāb vākiᶜ olur. Ve baᶜzen baᶜzı ahvālde rakīk olduğu vardır ki onunla zikrullāh ile olan ve münācāt ile olan telezzüzü ᶜazīm olur ve onda olan sebeb hulüvv-i miᶜdedir. Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Bana ᶜibādet en ziyāde tatlı olması o hāldedir ki açlıktan benim arkam benim karnıma yapışıp iltisāk ettiği vaktte olur." Ve Cüneyd-i Bagdādī demiş ki "Baᶜzu's-sālikīn kendisi ile sīnesi beyninde taᶜāmdan dolu bir torbayı koyar ve halāvet-i münācātı bulmak ister." Ve Ebū Süleymān demiş ki "Kalb aç ve susuz olursa sāfī ve rakīk olur ve tok olursa kör ve galīz olur." Kaldı ki lezzet-i münācāt ile kalbin teʾessürü teysīr-i fikr ve iktinās-ı maᶜrifetin mā-verāsında bir emr-i dīgerdir, işte ikinci fāide odur.

[الفائدة الثالثة الانكسار والذل وزوال البطر والفرح والأشر الذي هو مبدأ الطغيان والغفلة عن الله تعالى فلا تنكسر النفس ولا تذل بشيء كما تذل بالجوع فعنده تسكن لربها وتخشع له وتقف على عجزها وذلها إذا ضعف متنها وضاقت حيلتها بلقيمة طعام فاتتها وأظلمت عليها الدنيا لشربة ماء تأخرت عنها وما لم يشاهد الإنسان ذل نفسه وعجزه لا يرى عزة مولاه ولا قهره وإنما سعادته في أن يكون دائماً مشاهداً نفسه بعين الذل والعجز ومولاه بعين العز والقدرة والقهر فليكن دائماً جائعاً مضطراً إلى مولاه مشاهداً للاضطرار بالذوق ولأجل ذلك لما عرضت الدنيا وخزائنها عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "لا بل أجوع يوماً وأشبع يوماً فإذا جعت صبرت وتضرعت وإذا شبعت شكرت" أو كما قال فالبطن والفرج باب من أبواب النار وأصله الشبع والذل والانكسار باب من أبواب الجنة وأصله الجوع ومن أغلق باباً من أبواب النار فقد فتح باباً من أبواب الجنة بالضرورة لأنهما متقابلان كالمشرق والمغرب فالقرب من أحدهما بعد من الآخر]

Ve üçüncü fāidesi ise o dahi inkisār ve züll ve zevāl-i batar ve ferah ve eşerdir ki onunla yaᶜnī açlıkla mebdeʾ-i tugyān u gaflet ü ᶜisyān olan batar ve eşerlik zāil olur, zīrā nefs tok olursa azgın ve batır olup Allāhu taᶜālādan gāfil olur ve nefs açlıkla kırılıp münkesir olduğu gibi hīçbir şeyʾ ile münkesir ve zelīl olmaz yaᶜnī cūᶜ ile zelīl ve hor olduğu gibi aslā

bir şeyden zelīl ve hor olmaz ki açlık katında Allāhu taᶜālāya miskīn ve hāşiᶜ olur ve ᶜacz ve züllüne dahi vākıf ve āgāh olur, çünkü ondan geçip fāit olan bir lokmacık taᶜām ile metni zebūn ve hīleti dar ve nāçār kalır ve ondan teᵓehhür ve geri kalan bir içim su için üzerine dünyā muzlim ve karanlı olur ve insān kendi nefsinin züll ve ᶜaczini görüp müşāhede etmedikçe efendisinin ᶜizz ve kahr ve kudretini göremez, saᶜādeti ancak nefsini hemīşe ᶜayn-ı züll ve ᶜacz ile müşāhede edip efendisini dahi ᶜayn-ı ᶜizz ve kudret ve kahr ile görmektir ve öyle olunca dāimā aç ve mevlāsına muztarr ve muhtāc olsun ve ıztırārī zevk ile müşāhede etsin ve bunun için yaᶜnī ıztırārī zevk ve tatmak ile müşāhede etmek için hazāyin-i dünyā ve dünyā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize ᶜarz olunduğu vaktte efendimiz onu kabūl buyurmayıp "لا بَلْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا فإذَا جُعْتُ صَبَرْتُ وتَضَرَّعْتُ وإذَا شَبِعْتُ شَكَرْتُ"[309] diye çevirmiş ki hulāsa-i mazmūn-ı hadīs: "Yok yaᶜnī seni istemem!" diye dünyāya hitāb etmiş veyāhūd onu ᶜarz eden meleke hitāben "Yok ben bu dünyā ve hazāyinini istemem!" demiş ve baᶜdehu istediğini beyān buyurup dedi ki "Benim istediğim ancak bir gün aç ve bir gün tok olmaktır tā ki aç olduğum vaktte sabr edip Allāhu taᶜālāya tazarruᶜ ederim ve tok olduğum vaktte dahi Allāhu taᶜālāya şükr ederim." Ev ke-mā kāle. Kaldı ki batn ve ferc ebvāb-ı nārdan bir kapıdırlar ve asl ve menşeᵓi tokluktur ve züll ve inkisār ebvāb-ı cennetten bir kapıdır ve asl ve menşeᵓi açlıktır ve o kimse ki āteş kapılarından bir kapıyı bağlayıp kilitler, lā-mahāle bi'z-zarūre ebvāb-ı cennetten bir kapıyı açıp feth ü küşād etmiş olur, çünkü maşrık ve magrib gibi ikisi karşı karşıya mütehāzī ve mütekābillerdir; birisine yaklaşmakta, dīgerinden tebāᶜud ve uzaklık vardır.

[الفائدة الرابعة أن لا ينسى بلاء الله وعذابه ولا ينسى أهل البلاء فإن الشبعان ينسى الجائع وينسى الجوع والعبد الفطن لا يشاهد بلاء من غيره إلا ويتذكر بلاء الآخرة فيذكر من عطشه عطش الخلق في عرصات القيامة ومن جوعه جوع أهل النار حتى إنهم ليجوعون فيطعمون الضريع والزقوم ويسقون الغساق والمهل فلا ينبغي أن يغيب عن العبد عذاب الآخرة وآلامها فإنه هو الذي يهيج الخوف فمن

309 *Delīlu'l-Fālihīn*, 4/418; *Tatrīzu Riyāzi's-Sālihīn*, 1/320; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maᶜāni't-Teysīr*, 4/578.

لم يكن في ذلة ولا علة ولا قلة ولا بلاء نسي عذاب الآخرة ولم يتمثل في نفسه ولم يغلب على قلبه فينبغي أن يكون العبد في مقاساة بلاء أو مشاهدة بلاء وأولى ما يقاسيه من البلاء الجوع فإن فيه فوائد جمة سوى تذكر عذاب الآخرة وهذا أحد الأسباب الذي اقتضى اختصاص البلاء بالأنبياء والأولياء والأمثل فالأمثل ولذلك قيل ليوسف عليه السلام لم تجوع وفي يديك خزائن الأرض فقال أخاف أن أشبع فأنسى الجائع فذكر الجائعين والمحتاجين إحدى فوائد الجوع فإن ذلك يدعو إلى الرحمة والإطعام والشفقة على خلق الله عز وجل والشبعان في غفلة عن ألم الجائع]

Ve dördüncü fāide ise o dahi Allāhu taᶜālānın belā ve ᶜazābını ve ehl-i belāyı unutmamaktır, zīrā tok olan kimse aç olan kimseyi ve açlığı unutur. [137] Ve ᶜākıl ve fatīn olan kimse dīgerinden bir belāyı görmez illā ki o belā ile āhiretin belāsını tezekkür etmez ki onun susuzluğundan ᶜarasāt-ı kıyāmette halkın susuzluğunu tezekkür eder ve açlığından dahi ehl-i nārın açlıklarını der-hātır eyler ki ehl-i nār o kadar açlıkları müştedd olur ki darīᶜ ve zakkūm onlara itᶜām olunur. Denilmiş ki "darīᶜ" kedi tırnağı gibi bir çalı ottur, acı ve yābistir, tāzesine şıbrık derler, kurusunun yanına hayvān yaklaşmaz. Ve "zakkūm" asl-ı cahīmde bir şeceredir ve dahi bādiyede çıkan bir nebāta ıtlāk olunur ki o nebāt ziyādesiyle acı olup tohumu hayvānāta semūmdur, yāsemīnü'ş-şekl zehr ve şükūfesi vardır. İntehā. Ve ehl-i nāra mühl ve gassākı içirirler. "Mühl" lügatte zamm-ı mīm ile erimiş bakır maᶜnāsına ve kayh ve sadīd maᶜnāsına gelmiştir. Ve "gassāk" dahi lügatte teşdīd-i sīn [ile] cehennemlilerin derilerinden mütekātır olan nesneye ıtlāk olunur ve feth-i gayn ve tahfīf-i sīn ile gelmiştir ki ehl-i āteşin gövdesinden çıkan kan ve irin ve sadīddir ve dahi kokar soğuk suya dahi ıtlāk olunagelmiştir. İntehā. Kaldı ki ādem ᶜazāb-ı āhiret fikrinden gāib olmamak gerektir ki dāimā ᶜazāb ve ālāmı onun yādında ola, zīrā kalbinde havfı tehyīc eden odur. Ve o kimse ki ne zillet ve ne ᶜillet ve ne kıllet ve ne belādadır, ᶜazāb-ı āhireti unutup ferāmūş eder ki nefsinde mütemessil olmaz ve kalbine gālib olmaz ve bu haysiyyetle ādem mukāsāt-ı belāda olmak gerektir veyāhūd belā müşāhedesinde olmak gerektir. Ve belādan mukāsāt edeceğinin en ziyāde evlāsı açlıktır, çünkü açlıkta ᶜazāb-ı āhiretin tezkīrinden mā-ᶜadā pek çok fāideler vardır ve belānın zümre-i enbiyā vü evliyāya ve el-em-

sel fe'l-emsele ihtisās etmeklik iktizāsının ehad-ı esbābıdır ve onun için Yūsuf ʿaleyhi's-selāma "Hazāin-i arz senin ellerinde olduğu hālde sen niçin aç kalırsın?" denildikte, Yūsuf ʿaleyhi's-selām demiş ki "Ben korkarım ki tok olursam aç olanları unuturum." İşte aç ve muhtāc olanların zikri açlığın fevāidinden bir fāidedir ki rahmet ve itʿām ve halkullāh üzerine şefkat etmeğe dāʿī ve müʾeyyiddir ve tok ādem ise aç olan kimsenin eleminden bī-haber ve gāfildir.

[الفائدة الخامسة وهي من أكبر الفوائد كسر شهوات المعاصي كلها والاستيلاء على النفس الأمارة بالسوء فإن منشأ المعاصي كلها الشهوات والقوى ومادة القوى والشهوات لا محالة الأطعمة فتقليلها يضعف كل شهوة وقوة وإنما السعادة كلها في أن يملك الرجل نفسه والشقاوة في أن تملكه نفسه وكما أنك لا تملك الدابة الجموح إلا بضعف الجوع فإذا شبعت قويت وشردت وجمحت فكذلك النفس كما قيل لبعضهم ما بالك مع كبرك لا تتعهد بدنك وقد انهد فقال لأنه سريع المرح فاحش الأشر فأخاف أن يجمح بي فيورطني فلأن أحمله على الشدائد أحب إلي من أن يحملني على الفواحش وقال ذو النون ما شبعت قط إلا عصيت أو هممت بمعصية وقالت عائشة رضي الله عنها أول بدعة حدثت بَعْدَ رسول الله صلى الله عليه وسلم الشبع إن القوم لما شبعت بطونهم جمحت بهم نفوسهم إلى هذه الدنيا وهذه ليست فائدة واحدة بل هي خزائن الفوائد ولذلك قيل الجوع خزانة من خزائن الله تعالى وأقل ما يندفع بالجوع شهوة الفرج وشهوة الكلام فإن الجائع لا يتحرك عليه شهوة فضول الكلام فيتخلص به من آفات اللسان كالغيبة والفحش والكذب والنميمة وغيرها فيمنعه الجوع من كل ذلك وإذا شبع افتقر إلى فاكهة فيتفكه لا محالة بأعراض الناس ولا يَكُبُّ النَّاسَ فِي النَّارِ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ إِلَّا حصائد ألسنتهم وأما شهوة الفرج فلا تخفى غائلتها والجوع يكفي شرها وإذا شبع الرجل لم يملك فرجه وإن منعته التقوى فلا يملك عينه فالعين تزني كما أن الفرج يزني فإن ملك عينه بغض الطرف فلا يملك فكره فيخطر له من الأفكار الرديئة وحديث النفس بأسباب الشهوة ما يتشوش به مناجاته وربما عرض له ذلك في أثناء الصلاة [وإنما ذكرنا آفة اللسان والفرج مثالاً وإلا فجميع معاصي الأعضاء السبعة سببها القوة الحاصلة بالشبع قال حكيم كل مريد صبر على السياسة فصبر على الخبز البحت سنة لا يخلط به شيئاً من الشهوات ويأكل في نصف بطنه رفع الله عنه مؤنة النساء]

Ve beşinci fāide ise o dahi kesr-i şehevāt-ı meʿāsī ile nefs-i emmārenin istīlāsıdır ki bu fāide ekber-i fevāiddir, zīrā kāffe-i meʿāsī ve günāhların şehevātı açlıkla kırılıp münkesir olurlar, insān açlıkla yaramazlığa āmir olan nefs-i emmāreye istīlā eder, çünkü kāffe-i meʿāsīnin menşeʾi şehevāt ve kuvādır ve şehevāt ve kuvānın māddeleri lā-mahāle etʿimedir, kaldı ki etʿimenin taklīli her bir şehvet ve kuvveti zebūn ve zaʿīf eyler. Kāffe-i saʿādet ancak ādem kendi nefsine mālik olmaktadır ve şekāvetin kāffesi dahi nefsine memlūk olmaktadır. Azgın ve şamūs dābbenin zabt ve temellükü zaʿf-ı cūʿ ile olduğu gibi nefsin zabt ve temellükü dahi ancak açlığın zaʿf ve zebūnluğuyladır yaʿnī azgın ve şamūs davarlar tok ve batır oldukları hālde nice kuvvetlenir kaçar ve şamūsluk edip edip kapar taparlar ve elden çıkar giderler. Nefs-i emmāre dahi böylecedir ki tok olursa kuvvetlenir, zabt ve temellükten çıkıp şamūsluk eder, nitekim baʿzu's-sālikīne "Senin nen var ki büyüklüğünle kendi nefsine bakıp taʿahhüd etmezsin tā ki senin ten ve bedenin yıkılıp hedm oldu?" denildikte o sālik dedi ki "Benim bedenim çabucak şād olur ve dahi batır olursa onun eşeri fāhiş olur, bu cihetle ben korkarım ki beni bir vartaya alıp bu serkeşlik ve şamūsluk ile götürür de helāka uğratır, artık bu haysiyyetten nāşī ona şedāide haml etmek beni fevāhişe haml etmekten daha ziyāde hoş ve bana ehabbdır." Ve Zünnūn-ı Mısrī demiş ki "Ben aslā tok olmadım illā ki maʿsiyet etmedim veyāhūd maʿsiyete ihtimām etmedim" yaʿnī her ne vakt ki tok oldumsa elbette yā bir maʿsiyet işledim veyāhūd bir maʿsiyet işlemeğe ihtimām ettim. Ve ʿĀişe ʿaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Resūl-i kibriyānın intikālinden sonra en ilk bidʿa ki hādis oldu, tokluktur; tahkīk ve tahkīkan vaktā ki kavm tok oldular nüfūsları bu dünyāya şamūsluk ve serkeşlik ile onları götürdüler." Ve bu fāide ise yalnız bir fāide [138] değildir, belki fevāidin hazāinidir ve onun için denildi ki açlık Allāhu taʿālānın hazīnelerinden bir hazīnedir. Ve açlıkla defʿ olunan beliyyāt ve musībātın en ziyāde ekalli şehvet-i ferc ve şehvet-i kelāmdır, zīrā aç olan kimsenin üzerine şehvet-i kelām müteharrik olmaz yaʿnī fazla-i kelāmın istekliği olmaz ki zarūret ve ihtiyācından ziyāde söz söyleşmeğe tabʿan şevk ve hāhişi olmaz ve cānı istemez ve bununla āfāt-ı lisāndan hālis olur ki gıybet ve fuhş ve kizb ve nemīme kelāmının

günāhlarından vāreste ve sālim kalır ve bu gibi kelāmın şerrinden kurtulmuş olur, çünkü açlık onu o zararlı sühandan ve her bir vizrli sözlerin söylemesinden men^c eder ve tok olursa nefsi tekebbür etmeğe ve şerīrliğe ve mizāh ve şaka eylemeğe tālib olur ve lā-mahāle aᶜrāz-ı nās ile mazak ve şaka ve mümāzaha etmeğe başlar. "Fekeh" ve "fekāhet" lügatte tekebbür ve şerīrlik maᶜānīsine ve mümāzaha ile nefsi hoşlanmak ve taᶜaccüb ve nedāmet etmek maᶜnālarına gelmiştir; lagv ve latīfe-gūyluğa dahi ıtlāk olunmuştur. Ve halkı cehennem āteşine menāhirleri üzerine yaᶜnī yüzükoyu burunları üstüne döküp sabb eden ancak elsinelerinin hasāididir, yaᶜnī sebze-zār-ı sühandan lisānları ile biçip hasād ettikleri günāhlı sözlerin evzār ve āsāmıdır. Ve şehvet-i ferc ise onun gāilesi hafī ve nihān olmaz ki pūşīde ve gizli değildir ve açlık onun şerrinden kifāyet eder, çünkü tok olursa ādem fercine mālik olamaz ve takvā onu hakīkat-i zinādan menᶜ ederse de gözüne mālik olamaz ve ferc zinā ettiği gibi göz dahi zinā eder ve gadd-ı tarf ve keff-i nazarla gözüne dahi mālik olsa bile fikrine mālik olamaz ki onunla münācātı müteşevviş olacak efkār hātırına hutūr eder ki esbāb-ı şehvete dāir hadīs-i nefs ve efkār-ı redīʾeden onun münācātını teşvīş edecek havātır kalbine gelip fikrini meşgūl eyler ve mümkin ki namāzı içinde ona ᶜārız olur. Ve āfet-i lisān ve ferci biz ancak misāl olarak burada zikr ve īrād ettik, yoksa aᶜzā-i sebᶜanın kāffe-i meᶜāsīlerinin esbābı tokluktan hāsıl olan kuvvettir. Hakīmin birisi demiş ki "Her bir mürīd ki siyāset üzerine sabr edip bir sene katıksız ekmeğe kanāᶜat eder, yaᶜnī onunla şehevāttan bir nesneyi karıştımaz ve karnının yarısında ekl edip yaᶜnī batnının nısfını yemekten doldurup tok olmaz, Allāhu taᶜālā hazretleri onun üzerinden meʾūnet-i nisāyı refᶜ eder ki o vaktte ünsāya bir istek ve hāhişi kalmaz ve nikāh ve zevcātın nafakātına giriftār olmaz ve bu yüzden meʾūnet-i nisā gāilesinden kurtulmuş olur." Bu kelāmın netīce-i mahsūlü ancak şehvet-i ferc etᶜime ve şibaᶜdan hāsıl ve mütevellid ve defᶜi için ādem nikāh ve tezevvüce muhtāc ve muztarr ve teserrī veyā tezvīc eder ise nafaka-i zevcāt için māla mecbūr ve meʾmūr ve kazanması için hubb-ı cāh u māla giriftār ve bu yüzden pek çok günāh ve evzāra dūçār olur ve bu hāl bādī-i helāk bir hāl olduğuna delīl ve burhāndır demek olur.

[الفائدة السادسة دفع النوم ودوام السهر فإن من شبع شرب كثيراً ومن كثر شربه كثر نومه ولأجل ذلك كان بعض الشيوخ يقول عند حضور الطعام معاشر المريدين لا تأكلوا كثيراً فتشربوا كثيراً فترقدوا كثيراً فتخسروا كثيراً وأجمع رأي سبعين صديقاً على أن كثرة النوم من كثرة الشرب وفي كثرة النوم ضياع العمر وفوت التهجد وبلادة الطبع وقساوة القلب والعمر أنفس الجواهر وهو رأس مال العبد فيه يتجر والنوم موت فتكثيره ينقص العمر ثم فضيلة التهجد لا تخفى وفي النوم فواتها ومهما غلب النوم فإن تهجد لم يجد حلاوة العبادة ثم المتعزب إذا نام على الشبع احتلم ويمنعه ذلك أيضاً من التهجد ويحوجه إلى الغسل إما بالماء البارد فيتأذى به أو يحتاج إلى الحمام وربما لا يقدر عليه بالليل فيفوته الوتر إن كان قد آخره إلى التهجد ثم يحتاج إلى مؤنة الحمام وربما تقع عينه على عورة في دخول الحمام فإن فيه أخطاراً ذكرناها في كتاب الطهارة وكل ذلك أثر الشبع وقد قال أبو سليمان الداراني الاحتلام عقوبة وإنما قال ذلك لأنه يمنع من عبادات كثيرة لتعذر الغسل في كل حال فالنوم منبع الآفات والشبع مجلبة له والجوع مقطعة له]

Ve altıncı fāide ise uykunun defᶜi ve uykusuzluk ve seherin devāmıdır, zīrā kim ki tok olursa çok su içer ve kim ki şarābı çok olur, uykusu da çok olur. Ve onun için baᶜzu'ş-şüyūh taᶜāmın huzūrunda derdi ki "Yā maᶜāşire'l-mürīdīn çok yemek yemeyiniz de ki çok su içesiniz ve çok uyuyasınız ve çok ziyān ve hasāret edesiniz" ki bundan maᶜlūm olur ki suyu çok içmeklik tokluktan ve çok yemek yemektendir. Ve kesret-i nevm dahi suyu çok içmekliktendir ve çok uyku uyumaklık çok hasār ve ziyāndır, çünkü yetmiş ᶜaded sıddīkin reʾyi ictimāᶜ etmiş ki kesret-i nevm kesret-i şarābdandır. Ve nevmin kesretinde zarar ve ziyān çoktur, evvelā kesret-i nevmde tazyīᶜ-i ᶜömr vardır ve dahi fevt-i teheccüd ve belādet-i tabᶜ ve kasāvet-i kalb āfātı vardır ve ᶜömr ise insāna nefs-i cevāhirdendir ki kulun reʾs-i māl ve sermāyesidir, onda ticāret eder ve uyku ise ölümdür ve teksīri ᶜömrü tenkīs eder. Ve ondan sonra teheccüdün fazīleti ise o dahi mahfī değildir, yaᶜnī gecede kalkıp namāz-ı teheccüd kılmak ve Allāh'a zikr ve ᶜibādet ve tazarruᶜ ve zārī etmek fazīleti ise o dahi gizli değildir, uykuda onun fevātı vardır ve geçmezse bile insāna uykusu galebe ettikçe ᶜibādetin halāvetini bulamaz yaᶜnī teheccüde kıyām etse bile galebe-i nevm ile ᶜibādetin tatlılık ve halāvetini

bulamaz. Ve bundan başka merd-i bekār ve müteᶜazzib tokluk üzerine yatarsa uykusunda ihtilām eder ve ihtilāmı onu teheccüd namāzını kılmaktan menᶜ eder ve onu gusle muhtāc ve muztarr eder ve soğuk su ile gusl ederse ola ki rencīde ve müteᵓezzī olur ve mā-i bārid ile gusl edemeyip duhūl-i hammāma muhtāc ve muztarr ise ola ki hammāma leylen gidemez veyā meᵓūnet-i hammām bulamaz ve mümkin ki ona namāz-ı vitrde geçer ki namāz-ı vitri teheccüde teᵓhīr etmiş ise o dahi ona geçip fevāt eder ve meᵓūnet-i hammām tedārüküne dahi mecbūr olur ve ücret hammāma muhtāc olmazsa da mümkin ki hammāmın duhūlünde nazarı bir kimsenin ᶜavretine vākiᶜ olur ve bunda dahi hatarlar vardır, onları tahāret kitābında zikr etmişiz. İşte bu āfāt ve beliyyāt ve mesāib ve mahzūrātın kāffesi tokluğun eseridir. Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "ihtilām ᶜukūbettir." Ve bu kelāmı ise ancak ᶜibādāttan māniᶜ olduğu haysiyyetledir, çünkü her bir hālde guslün taᶜazzürü var, kaldı ki nevm āfātın menbaᶜıdır ve tokluk ona cālibdir ve açlık onu keser giderir ve bu sūrette uykunun defᶜi ve seherin devāmı fāidesinden zāhir ve mütehakkık oldu demek olur. [139]

[الفائدة السابعة تيسير المواظبة على العبادة فإن الأكل يمنع من كثرة العبادات لأنه يحتاج إلى زمان يشتغل فيه بالأكل وربما يحتاج إلى زمان في شراء الطعام وطبخه ثم يحتاج إلى غسل اليد والخلال ثم يكثر تردداه إلى بيت الماء لكثرة شربه والأوقات المصروفة إلى هذا لو صرفها إلى الذكر والمناجاة وسائر العبادات لكثر ربحه قال السري رأيت مع علي الجرجاني سويقاً يستف منه فقلت ما حملك على هذا قال إني حسبت ما بين المضغ إلى الاستفاف سبعين تسبيحة فما مضغت الخبز مند أربعين سنة فانظر كيف أشفق على وقته ولم يضيعه في المضغ وكل نفس من العمر جوهرة نفيسة لا قيمة لها فينبغي أن يستوفى منه خزانة باقية في الآخرة لا آخر لها وذلك بصرفه إلى ذكر الله وطاعته ومن جملة ما يتعذر بكثرة الأكل الدوام على الطهارة وملازمة المسجد فإنه يحتاج إلى الخروج لكثرة شرب الماء وإراقته ومن جملته الصوم فإنه يتيسر لمن تعود الجوع فالصوم ودوام الاعتكاف ودوام الطهارة وصرف أوقات شغله بالأكل وأسبابه إلى العبادة أرباح كثيرة وإنما يستحقرها الغافلون الذين لم يعرفوا قدر الدين لكن رضوا بالحياة الدنيا واطمأنوا بها ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾ وقد أشار أبو

سليمان الداراني إلى ست آفات من الشبع فقال من شبع دخل عليه ست آفات فقد حلاوة المناجاة وتعذر حفظ الحكمة وحرمان الشفقة على الخلق لأنه إذا شبع ظن أن الخلق كلهم شباع وثقل العبادة وزيادة الشهوات وأن سائر المؤمنين يدورون حول المساجد والشباع يدورون حول المزابل]

Ve yedinci fāide ise o dahi ᶜibādet üzerine muvāzabetin teysīridir ki açlıkla muvāzabeti kolay ve āsān olur, zīrā yemek kesret-i ᶜibādetten menᶜ eder, çünkü yemek için bir zamāna muhtāc olur ki o zamānda ekl ile iştigāl ede ve ola ki taᶜāmın iştirā ve tabhı için dīger bir zamāna muhtāc olur sonra gasl-i yed ve hilāl istiᶜmāli için dīger bir zamāna muhtāc olur sonra ābdesthāneye kesret-i şarābdan kesret-i terdāda muhtāc olur ve bu dahi bir zamāna muhtācdır. Ve bunlar için sarf olunan evkāt zikr ve münācāt ve ᶜibādāt-ı sāireye sarf etmiş olsa onun ticāret ve ribhi çok olurdu. Seriyy-i Sakatī demiş ki "Ben ᶜAlī-i Curcānī ile sevīki gördüm ki sefūf gibi onu yutmakta idi, ben dahi ona dedim ki "Buna seni haml eden nedir?" O dahi: "Ben çiynemek ile sefūfun yutması beyninde zamānca bir fark gördüm ki yetmiş tesbīhayı sığacak bir zamān fark eder ve bu cihetle kırk seneden beri ekmeği çiynemedim." Artık bak ki vaktine nice şefkat edip ekmek çiynemesinde bile vakti boş ve ᶜibādetten fārig geçirip tazyīᶜ etmedi. Her bir nefes ᶜömrden kıymeti yok bir cevhere-i nefīse vü semīnedir, gerektir ki āhirette bākī āhir ve pāyānı olmayan hazīneyi ondan istīfā eyleye ki Allāhu taᶜālānın zikr ve tāᶜatine sarfıyla istīfā olunur. Ve kesret-i eklden müteᶜazzir olan ᶜibādātın cümlesinden devām-ı tahāret ve mülāzemet-i mesciddir, çünkü şürb-i māın kesretinden irākası için hāric-i mescide çıkmağa muhtāc olur. Ve açlığın cümle-i fevāidinden oruç tutmak ᶜibādetin teysīridir, çünkü açlıkla müteᶜavvid olan kimseye sıyām etmek ve iᶜtikāf ve tahārete devām eylemek dahi ona sehl ve kolay gelir. Mā-hasal ekl ve esbābına iştigāl etmekle sarf olunan ezmine ve evkātı ᶜibādete sarfında erbāh-ı kesīre ve ticāret-i vefīre vardır ki gürūh-ı gāfilīnden gayrı onu bir kimse istihkār etmez yaᶜnī kadr-i dīni bilmeyen ve hayāt-ı dünyāviyye ile rāzī ve ona mutmaʾinn olan zümre-i gāfilīn yalnız şol ribh ve ticāreti hor görüp onunla mübālāt etmezler, onlara hayāt-ı dünyādan zāhir olan umūru bi-

lip āhiretten bī-haber ve gāfillerdir. Ve Ebū Süleymān-ı Dārānī ᶜaleyhi'r-rahme āfāt-ı şibaᶜdan altı ᶜaded āfete işāret edip demiş ki "Kim ki tok olursa onun üzerine altı āfet duhūl eder ki halāvet-i münācātın fakdı ve hıfz-ı hikmetin taᶜazzürü ve halk üzerine şefkat eylemekten hırmānı, çünkü tok olursa kıyās-ı nefs ile kāffe-i halk tok olduklarına zāhib olur ve ᶜibādet etmekliğin sikali ve şehevāt-ı nefsāniyyenin ziyādesi." Ve müˀminīn-i sāire mesācidin havlinde devr edip dolaşırlar ve tok olanlar kazā-i hācet ve defk-i mā için mezbelelerin havlinde devr edip gezerler.

[الفائدة الثامنة يستفيد من قلة الأكل صحة البدن ودفع الأمراض فإن سببها كثرة الأكل وحصول فضلة الأخلاط في المعدة والعروق ثم المرض يمنع من العبادات ويشوش القلب ويمنع من الذكر والفكر وينغص العيش ويحوج إلى الفصد والحجامة والدواء والطبيب وكل ذلك يحتاج إلى مؤن ونفقات لا يخلو الإنسان منها بعد التعب عن أنواع من المعاصي واقتحام الشهوات وفي الجوع ما يمنع ذلك كله حكي أن الرشيد جمع أربعة أطباء هندي ورومي وعراقي وسوادي وقال ليصف كل واحد منكم الدواء الذي لا داء فيه فقال الهندي الدواء الذي لا داء فيه عندي هو الإهليلج الأسود وقال العراقي هو حب الرشاد الأبيض وقال الرومي هو عندي الماء الحار وقال السوادي وكان أعلمهم الإهليلج يعفص المعدة وهذا داء وحب الرشاد يزلق المعدة وهذا داء والماء الحار يرخي المعدة وهذا داء قالوا فما عندك فقال الدواء الذي لا داء معه عندي أن لا تأكل الطعام حتى تشتهيه وأن ترفع يدك عنه وأنت تشتهيه فقالوا صدقت]

Ve sekizinci fāide ise o dahi kıllet-i eklden sıhhat-i beden ve defᶜ-i emrāzı istifāde eylemektir, zīrā emrāzın esbābı eklin kesretidir ve miᶜde ve damarlarda fazla-i ahlātın husūlüdür. Hastalık ise ᶜibādāttan menᶜ eder ve kalbi teşvīş eder ve zikr ve fikrden menᶜ eyler ve insānın ᶜayşını münaggas eder ve onu fasd ve hacāmata ve ekl-i devā ve muᶜālecāta ve mürācaᶜat-ı etıbbāya muhtāc eyler ve ihtiyācāt-ı mezkūre ise kāffesi müˀen ve nafakāta mütevakkıf olup tahsīlinde insān yorgunluktan sonra envāᶜ-ı meᶜāsī irtikābından ve şehevātın iftihāmından hālī olamaz ve açlıkta bir hāl var ki bunların kāffesinden menᶜ eder. Hikāyet olunur ki Hārūnu'r-Reşīd dört nefer etıbbāyı biliktirip cemᶜ etmiş ki birisi Hindī ve birisi Rūmī ve birisi ᶜIrākī ve birisi Sūdānī idiler, onlara emr etmiş ki

her biri dāʾı olmayan devāyı vasf ede. Hindī olan tabīb demiş ki "Bence dāʾı olmayan devā ancak siyāh helīlecdir." Ve ʿIrākī demiş ki "Benim ʿindimde dāʾı olmayan devā ancak habbu'r-reşāddır." Ve Rūmī demiş ki "Benim [140] ʿindimde dāʾı olmayan devā ancak sıcak sudur." Ve Sevādī ise ki onların aʿlemi idi, o dahi dedi ki "Helīlec ise miʿdeyi kabz eder ki Hindistān eriğidir ve habbu'r-reşād ki yüzerlik tohumudur, o dahi miʿdeyi kayıcı eder ki içinde taʿām kayar gider, kıvāmına kadar sebāt etmez ve sıcak su miʿdeyi gevşek eder ve bunlar ʿilletlerdir." O vaktte onlar yaʿnī o etıbbā dahi dediler ki "Yā senin yanında ne var?" O dahi demiş ki "Benim ʿindimde onunla dāʾ olmayan devā odur ki iştihāsı olmadıkça taʿāmı tenāvül etmemek ve onda iştihā bākī iken ondan el çekip kaldırmaktır." O vaktte etıbbā dahi: "Gerçek söyledin" diye sözünü tasdīk ettiler. İşte bundan maʿlūm oldu ki ʿakākīr ve edviyeden zararı olmayan bir şeyʾ yoktur ki her birinin birer nefʿ ve zarrı vardır, zararı olmayan şeyʾ ancak hüsn-i idāre-i miʿde ve terbiye-i nefstir yaʿnī himāye ve vikāye-i sıhhattir, o dahi ancak kıllet-i ekl ile olur demektir, çünkü etıbbā ictimāʿ ettiler ki bu tedbīr zararsız bir dermāndır. Ve bu meʾālde ʿAlī b. Ebū Sīnā nazmen demiş ki:

جمعت الطب في البيتين جمعا
وحسن القول في قصر الكلام
فقلل ان اكلت وبعد اكل
تجنب والشفاء في الإنهضام
وليس على النفوس اشد حال
من ادخال الطعام على الطعام

Ki hulāsa-i mefhūmu: "Ben ʿilm-i tıbbı iki beytin mazmūnunda hasr ettim, zīra kısar-ı kelāmda hüsn-i makāl vardır ki īcāz-ı kavl güzeldir o iki beyt bunlardır ki: فقلل ان اكلت ilh. Yaʿnī "Karnın aç olup gereği gibi taʿāma tālib ve müştehī olduğu hālde az taʿām eyle, çok yeme ve yedikten sonra taʿāmdan tecennüb ve mübāʿadet eyle ki o taʿām miʿden-de hazm olmayınca āher bir taʿāmı tenāvül eyleme, zīrā şifā ve sıhhat ancak hazm-ı taʿāmdadır." Hālbuki hazm etmeksizin taʿāmı taʿām üzerine idhāl etmekten ziyāde nüfūs üzerine eşedd bir hāl yoktur bu kelā-

mın mahsūlü tabīb-i Sevādīnin reʾy ü tedbīrine muvāfıktır ve hükmüne müʾeyyid ve musaddıktır.

[وذكر لبعض الفلاسفة من أطباء أهل الكتاب قول النبي صلى الله عليه وسلم ''ثلث للطعام وثلث للشراب وثلث للنفس'' فتعجب منه وقال ما سمعت كلاماً في قلة الطعام أحكم من هذا وإنه لكلام حكيم وقال صلى الله عليه وسلم ''البطنة أصل الداء والحمية أصل الدواء وعودوا كل جسم ما اعتاد'' وأظن تعجب الطبيب جرى من هذا الخبر لا من ذاك وقال ابن سالم من أكل خبز الحنطة بحتا بأدب لم يعتل إلا علة الموت قيل وما الأدب قال تأكل بعد الجوع وترفع قبل الشبع وقال بعض أفاضل الأطباء في ذم الاستكثار إن أنفع ما أدخل الرجل بطنه الرمان وأضر ما أدخل معدته المالح ولأن يقلل من المالح خيراً له من أن يستكثر من الرمان وفي الحديث صوموا تصحوا ففي الصوم والجوع وتقليل الطعام صحة الأجسام وصحة القلوب من سقم الطغيان والبطر وغيرهما]

Ve ehl-i kitābın baᶜzı felāsifelerine Peygamber-i zī-şān efendimizin ''ثُلُثٌ لِلطَّعَامِ وَثُلُثٌ لِلشَّرَابِ وَثُلُثٌ لِلنَّفَسِ''[310] hadīs-i şerīfi zikr olundukta o felsefī taᶜaccüb edip "Kıllet-i taᶜāmda bundan daha ziyāde ahkem bir kelāmı işitmedim, tahkīk ve tahkīkan hakīmin kelāmıdır" diye medh ü senā etmiş. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْبِطْنَةُ أَصْلُ الدَّاءِ وَالْحِمْيَةُ أَصْلُ الدَّوَاءِ وعُودُوا كُلَّ جِسْمٍ مَا اعْتَادَ''[311] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Bitnat yaᶜnī tokluk ᶜilletin aslıdır ve himye dahi devāʾın aslıdır ve her bir cismi iᶜtiyād ettiği ᶜādātı ile taᶜvīd ediniz." Musannif-i merhūm der ki benim zannımca tabībin yaᶜnī o felsefīnin taᶜaccübü bu hadīs-i şerīften idi, o hadīs-i mütekaddimden değildir. Ve İbn Sālim demiş ki "Kim ki edeble katıksız olarak hınta ekmeğini ekl eder, ᶜillet-i vefāttan gayrı dīger bir ᶜillet ile maᶜlūl olmaz." Ve "Edeb nedir?" ona denildikte dedi ki "Açlıktan sonra ekl etmek ve tokluktan evvel yemekten el kaldırmak" yaᶜnī tok olmadan akdem yemekten el çekmektir. Ve efādıl-ı etıbbānın baᶜzısı istiksārın zemminde demiş ki "Ādem karnına idhāl ettiği meʾkūlātın en ziyāde nefᶜlisi nardır ve en

---

310 *Cāmiᶜu'l-Ulūm*, 2/479; *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 4/216; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maᶜāni't-Teysīr*, 26/85.

311 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/335.

ziyāde zararlısı tuzludur" ki vücūda nāfiᶜ olarak batna dāhil olan nesne rummāndır ve vücūda muzırr ancak miᶜdeye dāhil olan tuzlu taᶜāmdır ve taᶜām-ı mālihten onun taklīl edişi ona nar yemesinin iktiksār edişinden daha ziyāde hayrlıdır. Ve dahi dahīs-i şerīfte gelmiş ki صوموا تصحوا Yaᶜnī "Siz sıyām ediniz, sıhhat bulursuz." Kaldı ki savmda ve açlık ve taklīl-i taᶜāmda şifā ve eskāmdan sıhhat-i ecsām var ve tugyān ve batar ve dīgerlerinin sekamından dahi sıhhat-i kulūb vardır.

[الفائدة التاسعة خفة المؤونة فإن من تعود قلة الأكل كفاه من المال قدر يسير والذي تعود الشبع صار بطنه غريماً ملازما له آخذا بمخنقه في كل يوم فيقول ماذا تأكل اليوم فيحتاج إلى أن يدخل المداخل فيكتسب من الحرام فيعصي أو من الحلال فيذل وربما يحتاج إلى أن يمد أعين الطمع إلى الناس وهو غاية الذل والقماءة والمؤمن خفيف المؤونة وقال بعض الحكماء إني لأقضي عامة حوائجي بالترك فيكون ذلك أروح لقلبي وقال آخر إذا أردت أن أستقرض من غيري لشهوة أو زيادة استقرضت من نفسي فتركت الشهوة فهي خير غريم لي وكان إبراهيم ابن أدهم رحمه الله يسأل أصحابه عن سعر المأكولات فيقال إنها غالية فيقول أرخصوها بالترك وقال سهل رحمه الله الأكول مذموم في ثلاثة أحوال إن كان من أهل العبادة فيكسل وإن كان مكتسباً فلا يسلم من الآفات وإن كان ممن يدخل عليه شيء فلا ينصف الله تعالى من نفسه وبالجملة سبب هلاك الناس حرصهم على الدنيا وسبب حرصهم على الدنيا البطن والفرج وسبب شهوة الفرج شهوة البطن وفي تقليل الأكل ما يحسم هذه الأحوال كلها وهي أبواب النار وفي حسمها فتح أبواب الجنة كما قال صلى الله عليه وسلم "أديموا قرع باب الجنة بالجوع" فمن قنع برغيف في كل يوم قنع في سائر الشهوات أيضاً وصار حراً واستغنى عن الناس واستراح من التعب وتخلى لعبادة الله عز وجل وتجارة الآخرة فيكون من الذين لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ الله وإنما لا تلهيهم لاستغنائهم عنها بالقناعة وأما المحتاج فتلهيه لا محالة]

Ve dokuzuncu fāide ise o dahi meʾūnelerin hiffetidir, zīrā kim ki kıllet-i ekli muᶜtād ettiyse māldan bir mikdār-ı yesīr ona kifāyet eder. Ve o ki tokluğa alışmış, onun karnı ona garīm olur ki dāimā onu mülāzemet edip taᶜām ile onu mutālebe eder ve onu boğazından boğulacak yerini tutar ki beher günde boğazından sıkıp der ki "Sen bu gün ne yiyeceksin?" Ve onun bu tazyīki ile kāffe-i medāhile dāhil olmağa mecbūr olur da her bir medhale girişir ve eger harāmdan iktisāb ettiyse ᶜisyān eder

ve eger helālden iktisāb ettiyse mezellete uğrar ve ola ki halka ᶜayn-ı tamaᶜı uzatır ve halka enzār-ı tamaᶜın meddi züll ve hakāretin gāye ve müntehāsıdır. Müᵓmin olan kimse hafīfü'l-meᵓūnettir. Baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Ben kāffe-i hācātımı terk ile bitirip kazā ederim ve o sūretle olan kazā-i hācāt benim rūh ve kalbime daha ziyāde rāhattır." Ve dīgeri demiş ki "Her ne vakt ki kendi şehvetim için dīgerimden istikrāz [141] edecek olsam veyāhūd ziyādeyi isteyecek olsam kendi nefsimden istikrāz ederim ki şehveti terk ederim, zīrā bana hayrlı garīm odur." Ve İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahmet ashābından esᶜār-ı meᵓkūlāt üzerine sorup suᵓāl ederdi ve "bahālıdır" diye ona denildikte "Onu terk etmekle ucuz ettiriniz" derdi. Ve Sehl-i Tusterī ᶜaleyhi'r-rahme derdi ki "Çok yiyen kimse lā-mahāle üç hālde mezmūmdur: Eger ehl-i ᶜibādetten ise kesūl olur yaᶜnī ᶜibādet etmekte ağır ve tenbel olur ve eger müktesib ise āfāttan sālim olmaz ve eger üzerine bir nesne dāhil olur kesāndan ise nefsinden Allāhu taᶜālāya insāf etmez." Ve bi'l-cümle zābıtası odur ki helāk-i nāsın sebebi dünyāya olan hırs ve tamaᶜdır ve dünyāya hırslarının sebebi batn ve fercin şehevātıdır ve şehvet-i fercin sebebi şehvet-i batndır. Taklīl-i eklde bunların kāffesini katᶜ edecek fāide vardır. Ve bu şehevāt āteşin kapılarıdır, hasmlarında ebvāb-ı cennetin fethi vardır, nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَدِيمُوا قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ بِالْجُوعِ"[312] Yaᶜnī "Bāb-ı cenneti açlıkla karᶜ etmeğe siz devām ediniz." Kaldı ki her kim ki bir ragīf ekmekle yevmiyyede kanāᶜat ederse şehevāt-ı sāirede dahi kanāᶜat eder ve hürr ve āzāde olup nāstan müstagnī olur ve yorgunluktan istirāhat eder ve Hakk subhanehu ve taᶜālānın ᶜibādetine mütehallī olur ve ticāret-i āhirete dahi āmāde olur ki o hālde zikrullāhtan onları ticāret ve beyᶜ-i lehv etmeyen sadīklerden olur ve onları ilhāᵓ edememeleri ancak kanāᶜatla istignāları haysiyyetledir, yoksa muhtāc olan kimseyi lā-mahāle ticāret ve beyᶜ ilhāᵓ eder.

[الفائدة العاشرة أن يتمكن من الإيثار والتصدق بما فضل من الأطعمة على اليتامى والمساكين فيكون يوم القيامة في ظل صدقته كما ورد به الخبر فما يأكله كان خزانته الكنيف وما يتصدق به كان خزانته فضل الله تعالى فليس للعبد من ماله

312 *el-Mesālik Fī Şerhi Muvattai Mālik*, 7/344.

إلا ما تصدق فأبقى أو اكل فأفني أو لبس فأبلى فالتصدق بفضلات الطعام أولى من التخمة والشبع وكان الحسن رحمه الله عليه إذا تلا قوله تعالى ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ قال عرضها على السموات السبع الطباق والطرائق التي زينها بالنجوم وحملة العرش العظيم فقال لها سبحانه وتعالى هل تحملين الأمانة بما فيها قالت وما فيها قال إن أحسنت جوزيت وإن أسأت عوقبت فقالت لا ثم عرضها كذلك على الأرض فأبت ثم عرضها على الجبال الشوامخ الصلاب الصعاب فقال لها هل تحملين الأمانة بما فيها قالت وما فيها فذكر الجزاء والعقوبة فقالت لا ثم عرضها على الإنسان فحملها إنه كان ظلوماً لنفسه جهولاً بأمر ربه فقد رأيناهم والله اشتروا الأمانة بأموالهم فأصابوا آلافاً فماذا صنعوا فيها وسعوا بها دورهم وضيقوا بها قبورهم وأسمنوا براذينهم وأهزلوا دينهم وأتعبوا أنفسهم بالغدو والرواح إلى باب السلطان يتعرضون للبلاء وهم من الله في عافية يقول أحدهم تبيعني أرض كذا وكذا وأزيدك كذا وكذا يتكيء على شماله ويأكل من غير ماله حديثه سخرة وماله حرام حتى إذا أخذته الكظة ونزلت به البطنة قال يا غلام ائتني بشيء أهضم به طعامي يالكع أطعامك تهضم إنما تهضم دينك أين الفقير أين الأرملة أين المسكين أين اليتيم الذي أمرك الله تعالى بهم فهذه إشارة إلى هذه الفائدة وهو صرف فاضل الطعام إلى الفقير ليدخر به الأجر فذلك خير له من أن يأكله حتى يتضاعف الوزر عليه ونظر رسول الله صلى الله عليه وسلم إِلَى رجل سمين البطن فأومأ إلى بطنه بإصبعه وقال لو كان هذا في غير هذا لكان خيرا لك أي لو قدمته لآخرتك وآثرت به غيرك وعن الحسن قال والله لقد أدركت أقواماً كان الرجل منهم يمسي وعنده من الطعام ما يكفيه ولو شاء لأكله فيقول والله لا أجعل هذا كله لبطني حتى أجعل بعضه لله]

Ve onuncu fāide ise o dahi īsār-ı gāyr ve tasadduk etmekten temekkündür ki kıllet-i ekl ve açlıkla dīgerini nefsine īsār etmeğe ve fukarā ve muhtācīn üzerine infāk ve tasadduk eylemeğe kādir ve mütemekkin olur yaᶜnī etᶜimesi fazlasından yetāmā ve mesākīn üzerine tasadduk etmeğe kudreti olmaktır tā ki yevm-i kıyāmette haberde vārid olduğu gibi sadakası zıllında müstezıll ola. Ve mukarrerdir ki ekl ve tenāvül ettiği nesnenin hizānesi kenīftir ve onunla tasadduk ettiği nesnenin hizānesi Allāhu taᶜālānın fazlıdır. Ve insāna mālından tasadduk edip onu ibkā ve ekl edip onu ifnā ve pūşīde edip onu iblā ettiği nesnelerden başka

bir fāidesi yoktur yaᶜnī insānın kendi māl ve menālinden behresi ancak tasadduk edip ibkā ve ekl edip ifnā ve giyip onu iblā ettiği şeylerdir ve hāl böyle olunca etᶜimelerin fazlaları ile tasadduk etmek ona tohme ve tokluktan evlā ve ahrā olur. Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾[313] tilāvet ettiği vaktte derdi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri emāneti nücūm ve hamele-i ᶜarş-ı ᶜazīm ile müzeyyen olup tarāik ve tıbāklı olan semāvāt-ı sebᶜa üzerine ᶜarz edip buyurdu ki "Siz maᶜa-mā-fīhā emāneti haml eder misiniz?" Semāvāt: "Emānette olan şeyᵓ nedir?" diye suᵓāl ve Allāhu taᶜālā hazretleri: "Eger siz hıfzında ihsān ettinizse ecr ve sevāb ile mücāzāt olursunuz ve eger isāᵓet ettinizse muᶜākabe olursunuz." O vaktte semāvāt "yok" dediler yaᶜnī haml edemeyiz diye ibā ve kezālik arāzī üzerine o vechle ᶜarz ve onlar dahi istiᶜfā ettiklerinden sonra sulb ve saᶜb olan cibāl-ı ᶜāliye vü refīᶜa üzerine ᶜarz edip maᶜa mā-fīh "Emāneti siz haml eder misiniz?" diye emr ü fermān ve cibāl dahi: "Emānette ne var?" diye istifsār ve Hakk taᶜālā cezā ve ᶜıkābı zikr edince onlar dahi hamlinden istinkāf ve istiᶜzār ettiklerinde onu insān üzerine ᶜarz etti ve insān onu haml etti, zīrā insān nefsine zalūm ve rabbisinin emrine cehūl idi. İşte tahkīkan biz onları gördük ki vallāhi emānetle emvāllerini satın alıp binleri isābet ettiler. Onda ne işlediler? Onunla hānelerini tevsīᶜ ve kabrlerini tazyīk ettiler ve beygirlerini semiz ve dīnlerini zebūn eylediler ve sultān kapılarına gidip gelmekte nefslerini itᶜāb edip onlar Allāhu taᶜālādan bir ᶜāfiyette oldukları hālde belāya cānlarını taᶜrīz edip tehlike ve hatarlara ilkā ve taᶜarruz ederler, onların biri fülānca tarlayı ve fülānca tarlayı bana satar mısın, sana şunu bunu ziyāde edeyim diye kendi soluna dayanıp mālının gayrısından ekl eder, sözü masharalık ve mizāh ve mālı harām olup vaktā ki çok yemekten süstlük ve ağırlık onu alıp tokluk zahmeti ona nāzil olur, kölesine "Ey gulām, onunla taᶜāmımı hazm edeceğim bir nesneyi bana getir" dersen, "Ey lukaᶜ, sen kendi taᶜāmını mı hazm

313 "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." Ahzāb, 33/72.

edersin, sen ancak dīnini hazm edersin!" Fakīr nerede, dul hatun kişi nerede, miskīn nerede, öksüzler nerede ki onlara ihsān etmekle Hakk taᶜālā sana emr etmiş!" İntehā. "Lukaᶜ" lügatte zamm-ı lām ve feth-i kāf ile ᶜumer vezninde hor ve hakīr kimse demektir ve dahi zelīl ve leʾīm kimseye ıtlāk olunmuş ve cahşa dahi ıtlāk olunmuş ve sabī-i sagīre dahi denilmiştir. Karīne-i makām delāletiyle burada zelīl ve leʾīm maᶜnāsına ıtlāk olunmuştur veyāhūd kināyeten vārid olup ki ondan cahş murād etmiş. Ve hulāsa-i makāli bu fāideye işārettir ki fazla-i taᶜāmı fakīre sarf ede tā ki onunla ecri iddihār eyleye ki onu ekl ve onunla ona vizr ve günāhı tezāᶜuf etmekten ise o sarf ve itᶜāmı ona hayrlı kalır. Ve Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem bir semiz karınlı bir adama bakıp mübārek parmağıyla onun karnına işāret edip [142] buyurdu ki "Bu dīgerde olmuş olsa sana daha ziyāde hayrlı idi" yaᶜnī bununla dīgerini īsār edip āhiretine takdīm etmiş olsan senin için daha ziyāde hayr ve fāidesi var idi demektir. Ve dahi Hasen-i Basrī üzerine mervī olup demiş ki "Vallāhi ben bir kavmi idrāk edip gördüm ki onların birisinde onu kifāyet edecek nesne var iken kendisi aç yatıp imsā ederdi ve dilemiş olsa onu ekl ederdi velākin derdi ki "Vallāhi bunun cemīᶜisi kendi karnımda komam tā ki onun baᶜzısını Allāh için edeyim" yaᶜnī işbu taᶜāmın baᶜzısını Allāh rızāsı için müstehakklarına sarf ve infāk etmedikçe ben yemem ve cemīᶜisini karnımda doldurmam demektir ki fazla-i taᶜām ile īsār-ı gayr ve tasadduk sünnet-i sālifīn olup icrāsı lāzımdır. Ve insān aç durmadıkça bu sünnet-i müstahsenenin icrāsından mütemekkin olamaz ve bu temekkün açlığın fāidesi olduğu bu edille ile sābit olur demektir.

[فهذه عشر فوائد للجوع يتشعب من كل فائدة فوائد لا ينحصر عددها ولا تتناهى فوائدها فالجوع خزانة عظيمة لفوائد الآخرة ولأجل هذا قال بعض السلف الجوع مفتاح الآخرة وباب الزهد والشبع مفتاح الدنيا وباب الرغبة بل ذلك صريح في الأخبار التي رويناها بالوقوف على تفصيل هذه الفوائد تدرك معاني تلك الأخبار إدراك علم وبصيرة فإذا لم تعرف هذا وصدقت بفضل الجوع كانت لك رتبه المقلدين في الإيمان والله أعلم بالصواب]

İşte bunlar açlık için on fāidedir ve her bir fāideden ᶜadedi nā-mahsūr ve fevāidi nā-mütenāhī fāideler müteşaᶜᶜib olur, kaldı ki açlık fevāid-i

āhiret için ᶜazīm bir hizānedir, bunun için baᶜzu's-selef: "Açlık zühdün kapısı ve āhiretin anahtarıdır ve tokluk ragbetin kapısı ve dünyānın anahtarıdır" dedi. Bil ki bizim rivāyet ettiğimiz ahbārda bu nesne sarīhtir. Ve şol fevāidin tafsīline vukūf etmekle sen idrāk-i ᶜilm ü basīret ile o ahbārın maᶜānīsini fehm ve idrāk edersin ve eger bunu bilemeyip de taklīden fazīlet-i cūᶜa tasdīk ettinse īmānda mukallidlerin rütbelerine nāil olursun. Vallāhu aᶜlemu bi's-savābi.

Beyānu Tarīki'r-Riyāzeti Fī Kesri Şehveti'l-Batnı

[بيان طريق الرياضة في كسر شهوة البطن]

[اعلم أن على المريد في بطنه ومأكوله أربع وظائف الأول أن لا يأكل إلا حلالاً فإن العبادة مع أكل الحرام كالبناء على أمواج البحار وقد ذكرنا ما تجب مراعاته من درجات الورع في كتاب الحلال والحرام وتبقى ثلاث وظائف خاصة بالأكل وهو تقدير قدر الطعام في القلة والكثرة وتقدير وقته في الإبطاء والسرعة وتعيين الجنس المأكول في تناول المشتهيات وتركها]

Ve şehvet-i batn kesrinde olan riyāzet tarīkinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki her bir mürīdin üzerine batn ve meᵓkūlünde dört vazīfe vardır: İlk vazīfesi odur ki helālden gayrı bir nesneyi yemektir, zīra ekl-i harām ile olan ᶜibādet ve kurubāt emvāc-ı deryā üzerine yapı yapmak ve binā etmek gibidir ki muhāl demektir. Ve derecāt-ı veraᶜdan mürāᶜatı vācib olan şeyᵓ ise biz onu helāl ve harām kitābında zikr etmişiz, kaldı ki zikre muhtāc yalnız onun üç vazīfesi kaldı ki o vezāif ekle muhtasslardır: Birisi mikdār-ı taᶜāmın takdīri ve dīgeri ibtāᵓ ve sürᶜatçe vakt-i taᶜāmın tahdīdi ve üçüncüsü tenāvül-i müştehiyāt ve terkinde dahi cins-i meᵓkūlün taᶜyīnidir.

[أما الوظيفة الأولى في تقليل الطعام فسبيل الرياضة فيه التدريج فمن اعتاد الأكل الكثير وانتقل دفعة واحدة إلى القليل لم يحتمله مزاجه وضعف وعظمت مشقته فينبغي أن يتدرج إليه قليلاً قليلاً وذلك بأن ينقص قليلاً قليلاً من طعامه المعتاد فإن كان يأكل رغيفين مثلاً وأراد أن يرد نفسه إلى رغيف واحد فينقص كل يوم ربع سبع رغيف وهو أن ينقص جزءاً من ثمانية وعشرين جزءاً أو جزءاً من ثلاثين جزءاً فيرجع

إلى رغيف في شهر ولا يستضر به ولا يظهر أثره فإن شاء فعل في ذلك بالوزن وإن شاء بالمشاهدة فيترك كل يوم مقدار لقمة وينقصه عما أكله بالأمس ثم هذا فيه أربع درجات أقصاها أن يرد نفسه إلى قدر القوام الذي لا يبقى دونه وهو عادة الصديقين وهو اختيار سهل التستري رحمة الله عليه إذ قال إن الله استعبد الخلق بثلاث بالحياة والعقل والقوة فإن خاف العبد على اثنين منها وهي الحياة والعقل أكل وأفطر إن كان صائماً وتكلف الطلب إن كان فقيراً وإن لم يخف عليهما بل على القوة قال فينبغي أن لا يبالي ولو ضعف حتى صلى قاعداً وأرى أن صلاته قاعداً مع ضعف الجوع أفضل من صلاته قائماً مع كثرة الأكل وسئل سهل عن بدايته وما كان يقتات به فقال كان قوتي في كل سنة ثلاثة دراهم كنت آخذ بدرهم دبساً وبدرهم دقيق الأرز وبدرهم سمناً وأخلط الجميع وأسوي منه ثلثمائة وستين أكرة آخذ في كل ليلة أكرة أفطر عليها فقيل له فالساعة كيف تأكل قال بغير حد ولا توقيت ويحكى عن الرهابين أنهم قد يردون أنفسهم إلى مقدار درهم من الطعام]

Taklīl-i taᶜāmda olan birinci vazīfe ise sebīl-i riyāzet onda tedrīcdir, zīrā kim ki ekl-i kesīri muᶜtād etmiş ise defᶜa-i vāhidede ekl-i kalīle intikāline mizācı mütehammil olamaz, zebūn düşer de meşakkati ᶜazīm olur, gerektir ki azar azar ona tederrüc ve intikāl ede ki ekl-i muᶜtādından azar azar tenkīs eyler, meselā taᶜām-ı muᶜtādı günde iki ragīf olursa ve ekli bir ragīf olmak için nefsini redd etmek isterse gerektir ki beher günde o iki ragīfin rubᶜ-ı sübᶜunu tenkīs eyleye ki günde yirmi sekiz cüzᵓden bir cüzᵓü tenkīs ede veyāhūd otuz cüzᵓden birer cüzᵓü tenkīs eyleye ki bir şehr içinde yalnız bir ragīf-i vāhide rücūᶜ eder de onunla mutazarrır olmaz ve bedeninde eseri dahi zuhūr etmez ve dilerse onu vezn ve tartmak ile işleye ve dilerse müşāhede ve tahmīn ile tedrīc eyleye ki beher gün dünkü günün taᶜāmından birer lokma mikdārı terk ve tenkīs eyleye. Sonra bu taklīl-i mikdārda dört derece vardır ki onun en ziyāde baᶜīd ve aksāsı o derecedir ki kıvām-ı beden için onun mā-dūnunda mikdār-ı kuvvet olacak bir derece kalmaz yaᶜnī ondan dahi tenkīs edecek olsa onda kıvām-ı beden bākī kalmaz ki kıvāmı iktidārdan düşürüp sākıt eder, işte bu derece son derecedir ki ᶜādet-i sıddīkīn odur ve Sehl-i Tusterī ᶜaleyhi'r-rahmenin muhtārıdır, çünkü demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri halkı üç haslet ile istiᶜbād etmiştir ki hayāt

ve ᶜakl ve kuvvet hasletleridir. Bir ᶜabd eger işbu selāsenin iki hasletleri zehāblarından havf eder yaᶜnī hayāt ve ᶜaklın fikdānından korkarsa bu hasletlere ziyān gelmemek için ekl eder ve sāim olsa dahi iftār eder ve fakīr olursa dahi taleb ve suʾāle tekellüf eder ve eger bu iki haslete havf etmeyip de yalnız fikdān-ı kuvvet ve tākat üzerine korkarsa Sehl demiş ki ona mübālāt etmemek gerektir velev ki kāᶜiden namāz kılmağa kadar kudreti tenezzül edip zebūn ola ki onun kāᶜiden zaᶜf-ı cūᶜ ile namāz kılması kesret-i ekl ile maᶜan [143] kāimen kılmaktan efdaldir. Ve Sehl-i Tusterī’den bidāyet-i sülūkünde muktāt olduğu kūtun cins ve mikdārı ve keyfiyyeti üzerine suʾāl olundukta haber verip demiş ki “Benim kūtum her bir senede üç dirhem idi ki bir dirhem ile pekmez ve bir dirhem ile pirinç unu ve bir dirhem ile yağ alırdım ve cemīᶜisi birbirine karıştırıp yoğururdum ve ondan üç yüz altmış lokma yapardım ve her gün ondan birer lokmayı ekl ederdim yaᶜnī beher gün bir lokması üzerine iftār ederdim.” Ve “el-Yevm senin ᶜādetin ne asldır?” yaᶜnī şimdiki zamānda nice ekl edersin denildikte, “İmdi taᶜāmımın hadd ve tevfiyeti yoktur” dedi. Ve dahi hikāyet olunur ki rāhibler enfüslerini taᶜāmdan bir dirheme kadar redd ederlerdi.

[الدرجة الثانية أن يرد نفسه بالرياضة في اليوم والليلة إلى نصف مد وهو رغيف وشيء مما يكون الأربعة منه منا ويشبه أن يكون هذا مقدار ثلث البطن في حق الأكثرين كما ذكره النبي صلى الله عليه وسلم وهو فوق اللقيمات لأن هذه الصيغة في الجمع للقلة فهو لما دون العشرة وقد كان ذلك عادة عمر رضي الله عنه إذ كان يأكل سبع لقم أو تسع لقم]

Ve ikinci derece ise o dahi yirmi dört sāᶜatte riyāzetle nefsini nısf-ı müdd taᶜāmā redd etmektir ki dört ragīfi bir menn olan ekmekten bir ragīf ve küsūr ragīf olur. “Müdd” zamm ve teşdīd ile ehl-i Hicāz katında birer rıtl ve sülüs-ı rıtl ve ᶜinde’l-baᶜz rubᶜ-ı sāᶜdır ve ehl-i ᶜIrāk katında iki rıtldır ve ehl-i Rūm ᶜindinde yirmi kīleye bir müdd derler. Ve “menn” feth ve teşdīd ile batman ki ᶜArabīde iki rıtl nesneye derler; cemᶜi “emnān” gelir. Ve “sāᶜ” lügatte bin kırk dirhemi istīᶜāb eder mikyāle derler. Ve “rıtl” dahi feth-i rā ve kesriyle yüz otuz dirheme derler, ammā *Kāmūs*’ta on iki vukiyyedir ve her vukiyye dahi kırk dirhemdir ve

dirhem on dört kırāttır ve her kırāt beş şaᶜīrenin veznidir. Burada murād olunan müdd Allāhu aᶜlem müdd-i Hicāzīdir ki yüz yetmiş üç dirhem ve sülüs-i dirhemdir. Nısfı seksen altı buçuk dirhem ve südüs-i dirhem eder ve rubᶜ-ı sāᶜ takdīrinde olur ise iki yüz altmış dirhem eder ve nısfı yüz otuz dirhem olur ve menn iki rıtl ve rıtl yüz otuz dirhem olunca o hisāb ile ragīf altmış beş dirhem vezninde olur ve ekli bir ragīf ve rubᶜ-ı ragīf olursa seksen bir dirhem ve rubᵓ-ı dirhem demek olur. Ve bu hisāb karīnesi delāletiyle mezkūr olan müdd ancak müdd-i Hicāzī'dir, müdd-i ᶜIrākī değildir, yaᶜnī beher gün ve beher gecede yirmi dört sāᶜat içinde onun mikdār-ı taᶜāmı seksen altı buçuk dirhem ve südüs-i dirhem nān-ı ᶜazīz olmaktır ve ekser-i nās hakkında bu mikdār taᶜām sülüs-i batn mikdārı olmağa benzer, nitekim Peygamber efendimiz onu zikr etmiştir ki lukaymātın mā-fevkindedir, sülüs-i batn demektir, çünkü lukaymātın sīgası cemᶜ-i kıllettir ve cemᶜ-i kıllet mā-dūne'l-ᶜaşere yaᶜnī ondan ekall olan ᶜadede ıtlāk olunur ki ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvānın ᶜādeti-dir, zīrā yedi lokma ekl ederdi veyāhūd dokuz lokmayı ekl ederdi.

[الدرجة الثالثة أن يردها إلى مقدار المد وهو رغيفان ونصف وهذا يزيد على ثلث البطن في حق الأكثرين ويكاد ينتهي إلى ثلثي البطن ويبقى ثلث للشراب ولا يبقى شيء للذكر وفي بعض الألفاظ ثلث للذكر بدل قوله للنفس]

Ve üçüncü derece ise o dahi kendi nefsini bir müdd taᶜāmın mikdārına redd etmektir ki iki buçuk ragīf ekmektir ve bu mikdār taᶜām ise sülüs-i batn taᶜāmından artık ve ziyādedir ki ekser-i nās hakkında batnın iki sülüsü taᶜāmına mütekāribdir ve o hālde şarāb-ı mā için bir sülüsü kalmış olur ve zikr için bir şeyᵓ kalmamış olur, zīrā baᶜzu'l-elfāzda "li'n-nefes" kelimesi yerinde "li'z-zikr" kelimesi gelip rivāyet olunmuş, yaᶜnī bir sülüsü taᶜām için ve bir sülüsü şarāb için bir sülüsü zikr için irāde buyurulmuştur, iki sülüsü taᶜāma ve bir sülüsü şarāba gidince artık zikr veyāhūd nefes için onun batnından bir nesne boş ve fārig kalmamış olur.

[الدرجة الرابعة أن يزيد على المد إلى المن ويشبه أن يكون ما وراء المن إسرافاً مخالفاً لقوله تعالى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ أعني في

حق الأكثرين فإن مقدار الحاجة إلى الطعام يختلف بالسن والشخص والعمل الذي يشتغل به وههنا طريق خامس لا تقدير فيه ولكنه موضع غلط وهو أن يأكل إذا صدق جوعه ويقبض يده وهو على شهوة صادقة بعد ولكن الأغلب أن من لم يقدر لنفسه رغيفاً أو رغيفين فلا يتبين له حد الجوع الصادق ويشتبه عليه ذلك بالشهوة الكاذبة وقد ذكر للجوع الصادق علامات إحداها أن لا تطلب النفس الأدم بل تأكل الخبز وحده بشهوة أي خبز كان فمهما طلبت نفسه خبزاً بعينه أو طلبت أدماً فليس ذلك بالجوع الصادق وقد قيل من علامته أن يبصق فلا يقع الذباب عليه أي لم يبق فيه دهنية ولا دسومة فيدل ذلك على خلو المعدة ومعرفة ذلك غامض فالصواب للمريد أن يقدر مع نفسه القدر الذي لا يضعفه عن العبادة التي هو بصددها فإذا انتهى إليه وقف وإن بقيت شهوته]

Ve dördüncü derece ise o dahi müdd üzerine kadr-ı ziyāde etmekliktir ki beher gün ve beher gecede taᶜāmı iki yüz altmış dirheme dek varmaktır ve mennden ziyāde olan taᶜām isrāfa müşābih olur, Hakk taᶜālanın ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾[314] nass-ı celīline muhālif gelir, bu dahi ekser-i nās hakkındadır, çünkü tenāvül-i taᶜāma olan ihtiyāc ve zarūret mikdārı ihtilāf-ı sinn ve şahs ve iştigāl ile muhtelif olur. Ve burada bir tarīk vardır ki beşincidir ki o derecede takdīr yoktur velākin galat yeridir, yaᶜnī içinde vukūᶜ-ı galat ihtimāli vardır ki açlığı gerçek ve sādık olduğu vaktte ekl ede ve şehvet-i sādıka üzerinde iken yaᶜnī henüz yemeğe iştihāsı var iken ki tok olmazdan akdem yemekten elini tutmaktır velākin fi'l-agleb o kimse ki kendi nefsine bir mikdārı taᶜyīn etmez ki bir ragīf veyāhūd iki ragīfi takdīr eylemez, o kimseye cūᶜ-ı sādıkın haddi nümāyān olmaz ve şehvet-i kāzibe ile hāli üzerine müştebih olur. Cūᶜ-ı sādıka birkaç ᶜalāmet zikr olunmuş ki bir ᶜalāmeti odur ki nefsi ekmek ile katık ve idām istemez, ancak ekmeği katıksızlık olarak yalnız onu iştihā ile ekl ede, her ne günā ekmek olur ise olsun, isterse buğday ekmeği olsun isterse şaᶜīr veyāhūd [144] darı ekmeği olsun ve kaçan ki muᶜayyen olarak bir günā ekmeğe tālib olur, meselā buğday ekmeğine hāhişger olur veyāhūd hāss ve tāze ekmeğe imrenir veyā berāberce katık ve idām ister ve o hālde onun cūᶜu sādık değildir,

314 "Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez." Aᶜrāf, 7/31.

yaʿnī açlığı gerçek değildir. Ve dahi ʿalāmātından denilmiş ki eger tükürüğüne sinek düşmezse ki onda bir dühn ve düsūmet kalmaz, o hāl onun miʿdesi hulüvvüne delālet eder. Mā-hasal cūʿ-ı sādıkın maʿrifeti gāmızdır ve mürīde savāb odur ki sadedinde bulunduğu ʿibādetten onu zebūn düşürmeyecek bir mikdārı nefsine takdīr ede ki o hadd ve miktāra eger nefsini redd edip meʾkūlünü tenkīs eylerse o takdīr onu zaʿīf düşürmez ve sadedinde bulunduğu ʿibādetten dahi ʿāciz ve pes-mānde bırakmaz ve çün o dereceye varıp müntehī olur, gerektir ki onda durup iktifā ede velev ki henüz şehveti bākīdir.

[وعلى الجملة فتقدير الطعام لا يمكن لأنه يختلف بالأحوال والأشخاص نعم قد كان قوت جماعة من الصحابة صاعاً من الحنطة في كل جمعة فإذا أكلوا التمر اقتاتوا منه صاعاً ونصفاً وصاع الحنطة أربعة أمداد فيكون كل يوم قريباً من نصف مد وهو ما ذكرناه أنه قدر ثلث البطن واحتيج في التمر إلى زيادة لسقوط النوى منه وقد كان أبو ذر رضي الله عنه يقول طعامي في كل جمعة صاع من شعير على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم والله لا أزيد عليه شيئاً حتى ألقاه فإني سمعته يقول أقربكم مني مجلساً يوم القيامة وأحبكم إلي من مات على ما هو عليه اليوم وكان يقول في إنكاره على بعض الصحابة قد غيرتم ينخل لكم الشعير ولم يكن ينخل وخبزتم المرقق وجمعتم بين إدامين واختلف عليكم بألوان الطعام وغدا أحدكم في ثوب وراح في آخر ولم يكونوا هكذا عَلَى عَهْدِ رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان قوت أهل الصفة مداً من تمر بين اثنين كل يوم والمد رطل وثلث ويسقط منه النوى وكان الحسن رحمة الله عليه يقول المؤمن مثل العنيزة يكفيه الكف من الحشف والقبضة من السويق والجرعة من الماء والمنافق مثل السبع الضاري بلعاً بلعاً وسرطاً سرطاً لا يطوي بطنه لجاره ولا يؤثر أخاه بفضله وجهوا هذه الفضول أمامكم وقال سهل لو كانت الدنيا دماً عبيطاً لكان قوت المؤمن منها حلالاً لأن أكل المؤمن عند الضرورة بقدر القوام فقط]

Ve ʿale'l-cümle zābıtası odur ki taʿāmın takdīri mümkin olmaz, çünkü ahvāl ve eşhāsın ihtilāfıyla muhtelif olur. Evet sahābeden bir cemāʿatin kūtu hıntadan olursa her bir haftada bir sāʿ buğday idi ve eger hurmadan muktāt olurlarsa ondan bir buçuk sāʿı iktiyāt ederlerdi. Hıntanın sāʿı dört müddür ki beher günde kūtu nısf-ı sāʿdan karīb olurdu ki bizim zikr ettiğimiz sülüs-i batn mikdārıdır, ammā hurmadan ziyādeliğe ihtiyāc olundu,

çünkü çekirdeği sākıt olur ve onun için yaᶜnī çekirdeğin sukūtu için haftada kūtları bir buçuk sāᶜ hurma idi. Ve Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān derdi ki "Haftada benim taᶜāmım zamān-ı Peygamberī'de arpadan bir sāᶜ idi, artık efendimize mülākī oluncaya dek vallāhi onun üzerine bir nesneyi artırmam, zīrā ben efendimizden işitmişim derdi ki "Yevm-i kıyāmette sizin benden en ziyāde karīb olan kimseniz o kimsedir ki bu günkü hāli üzerine vefāt eder." Ve dahi baᶜzu's-sahābeye inkārında söylerdi ki "Siz tagyīr ettiniz ki size arpanın unu eleklenir hālbuki ᶜahd-i saᶜādette eleklenmezdi ve dahi yufka ekmeğe pişirdiniz ve iki idām beyninde cemᶜ ettiniz yaᶜnī ekmekle berāber iki türlü katık yediniz ve dahi üzerinize etᶜimenin elvānı ihtilāf olunur yaᶜnī gūnāgūn yemek ve her gün birer çeşit yemek yediniz ve biriniz kuşlukta bir sevb ile gider ve dīger bir sevb ile döner, yaᶜnī günde iki çeşit urbayı giydiniz hālbuki ᶜahd-i peygamberīde siz böyle hāllerde değil idiniz!" Ehl-i suffenin kūtu beher günde hurmadan iki nefere bir müdd idi ki müdd bir rıtl ve sülüs-i rıtldır ve ondan çekirdek sākıt olurdu. Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme derdi ki "Müᵓmin ᶜuneyze gibidir." "ᶜUneyze" musaggar bir kelimedir, lafzı müᵓennestir ki aslı ᶜanze idi tasgīr ile ᶜuneyze denildi; "ᶜanz" lügatte dişi keçi, māᶜize gibi ve ᶜinde'l-baᶜz dişi geyik ve tavşancıl kuşunun dişisi ᶜukāb gibi ve balık envāᶜından bir nevᶜdir, ammā burada mikdār-ı ekli delāletiyle dişi keçi maᶜnāsına vārid olmuştur ki demiş ki "Ona keff-i haşf ve kabza-i sevīk kifāyet eder ve bir içim yaᶜnī bir yutuş su idāre eder." "Haşf" lügatte iki fetha ile hurmanın yaramazıdır. Ve "sevīk" lügatte kat[315] dedikleri ki unu su ile karıştırıp tava içinde helvā gibi pişirirler yaᶜnī müᵓmin olan kimse bir avuç hurma ve bir avuç kat ve bir yudum su kifāyet eder . "Ve münāfık yırtıcı arslan gibidir, hemān işi gücü yutmaktır, komşusuna karnını büküp bir nesneyi artırıp vermez ve nefsi üzerine müᵓmin arkadaşını īsār ve takdīm eylemez belki fazla-i taᶜāmını ona itᶜām etmez. Artık siz bu fazlaları sizden evvel önünüzde āhirete tevcīh edip gönderiniz." Ve Sehl-i Tusterī demiş ki "Müᵓminin kūtu dünyāda donmuş bir kan olsa bile ona ondan yemek helāldir, çünkü müᵓminin ekli zarūret ve ıztırār vaktinde yalnız mikdār-ı kıvām u hācettir, ziyāde değildir."

---

315 "Kat" kavut'un ağız varyantı.

[الوظيفة الثانية في وقت الأكل ومقدار تأخيره وفيه أيضاً أربع درجات الدرجة العليا أن يطوي ثلاثة أيام فما فوقها وفي المريدين من رد الرياضة إلى الطي لا إلى المقدار حتى انتهى بعضهم إلى ثلاثين يوماً وأربعين يوماً وانتهى إليه جماعة من العلماء يكثر عددهم منهم محمد بن عمرو القرني وعبد الرحمن بن إبراهيم ورحيم وإبراهيم التيمي وحجاج بن فرافصة وحفص العابد المصيصي والمسلم بن سعيد وزهير وسليمان الخواص وسهل بن عبد الله التستري وإبراهيم بن أحمد الخواص وقد كان أبو بكر الصديق رضي الله عنه يطوي ستة أيام وكان عبد الله بن الزبير يطوي سبعة أيام وكان أبو الجوزاء صاحب ابن عباس يطوي سبعاً وروي أن الثوري وإبراهيم بن أدهم كانا يطويان ثلاثاً ثلاثاً كل ذلك كانوا يستعينون بالجوع على طريق الآخرة قال بعض العلماء من طوى لله أربعين يوماً ظهرت له قدرة من الملكوت أي كوشف ببعض الأسرار الإلهية]

Ve ikinci vazīfe ise ki vakt-i ekl ve mikdār-ı teʾhīrin beyānındadır, onda dahi üç ʿaded derece vardır: Ve derece-i bālā [145] vü ʿulyā odur ki üç günden ziyādeye tayy edip bilā-iftār mütevāliyen oruç tutmaktır. Ve mürīdler içinde ādem vardır ki riyāzeti tayya redd etmiştir tā ki otuz ve kırk güne kadar tayy etmiş yaʿnī aslā bir nesneyi tatmaksızın ve iftār etmeksizin müteʿākıben ve mütevāliyen tayy edip kırk gün oruç tutmuştur, hattā bu dereceye ʿulemādan bir cemāʿat varıp müntehī olmuştur ki ʿadedleri çok olur, ez-cümle Muhammed b. ʿAmr el-Karenī ve ʿAbdurrahmān b. İbrāhīm ve İbrāhīm ve Rahīm et-Teymī ve Haccāc b. Ferāfisa ve Hafs el-ʿĀbid el-Masīsī ve el-Musellim b. Saʿīd ve Zuheyr ve Süleymān el-Havvās ve Sehl b. ʿAbdullāh et-Tusterī ve İbrāhīm b. Ahmed el-Havvās onlardandır, yaʿnī o cemāʿattendirler. Ve Ebū Bekr es-Sıddīk altı gün tayy ederdi ve ʿAbdullāh b. ez-Zübeyr yedi gün tayy ederdi ve Ebu'l-Cevzā b. ʿAbbās sāhibi dahi yedi gün tayy ederdi. Rivāyet olundu ki Süfyān es-Sevrī ve İbrāhīm b. Edhem üçer gün tayy ederlerdi ve bunun kāffesi açlık ile tarīk-i āhiret üzerine istiʿāne ederlerdi. Baʿzu'l-ʿulemā demiş ki "Kim ki Allāhu taʿālā için kırk gün tayy ederse melekūttan ona bir kudret zuhūr eder" yaʿnī baʿzı esrār-ı ilāhiyye ile mükāşefe olunur.

[وقد حكي أن بعض أهل هذه الطائفة مر براهب فذاكره بحاله وطمع في إسلامه وترك ما هو عليه من الغرور فكلمه في ذلك كلاما كثيراً إلى أن قال له الراهب إن

المسيح كان يطوي أربعين يوماً وإن ذلك معجزة لا تكون إلا لنبي أو صديق فقال له الصوفي فإن طويت خمسين يوماً تترك ما أنت عليه وتدخل في دين الإسلام وتعلم أنه حق وأنك على باطل قال نعم فجلس لا يبرح إلا حيث يراه حتى طوى خمسين يوماً ثم قال وأزيدك أيضاً فطوى إلى تمام الستين فتعجب الراهب منه وقال ما كنت أظن أن أحداً يجاوز المسيح فكان ذلك سبب إسلامه وهذه درجة عظيمة قل من يبلغها إلا مكاشف محمول شغل بمشاهدة ما قطعه عن طبعه وعادته واستوفى نفسه في لذته وأنساه جوعته وحاجته]

Ve dahi hikāyet olunmuş ki işbu tāife-i sūfiyyenin ahālīsinden birisi bir rāhib-i müteᶜabbidin üzerine mürūr etmiş, yaᶜnī rāhibin birisine rāst gelip hālī ile onunla müzākere etmiş ve İslām'ına ve üzerinde bulunduğu gurūrun terkine tamaᶜ edip o husūsta onunla pek çok söz söylemiş tā ki rāhib ona dedi ki "Mesīh ᶜaleyhi's-selām kırk gün tayy ederdi. Bu bir muᶜcizedir ki ancak peygamber ve sıddīka müteyessir olur, āher kimselere mümkin olamaz." Sūfī ise: "Eger ben elli gün tayy edersem sen bu yolu terk edip dīn-i İslām'a dāhil olur musun ve dīn-i İslām hakk olduğunu ve sen bātıl üzere olduğunu yakīnen bilir misin?" dedikte, rāhib "evet" diye ᶜahd etmiş ve sūfī dahi yanında oturup elli gün tayy etmiş ki gözü önünden aslā ve katᶜā savuşmamış sonra ona dedi ki "Bunun üstüne senin yakīn ve itmiᵓnānın için daha ziyāde edeyim" diye altmış gün tamām tayy etmiş ve o vakt rāhib ondan müteᶜaccib olup "Ben Mesīh'i bu yolda tecāvüz edecek bir kimsenin bulunduğunu zann etmezdim!" demiş ve bu keyfiyyet o rāhibin sebeb-i İslām'ı olmuş. Ve bu derece ᶜazīm bir derecedir ki mükāşif ve mukarrebden gayrı dīger bir kimse ona eremez ve onlardan başka ona bālig olur bir kimse olsa bile şāzz ve nādir ve kalīldir, yaᶜnī bu derece-i ᶜazīmeye bālig ancak o kimsedir ki dāimā mükāşif ve mahmūl olup onu tabᶜ ve ᶜādetinden katᶜ ve lezzette nefsini istīfā ile cūᶜ ve hācetini ferāmūş ettirenin müşāhedesiyle meşgūl ādem ola.

[الدرجة الثانية أن يطوى يومين إلى ثلاثة وليس ذلك خارجاً عن العادة بل هو قريب يمكن الوصول إليه بالجد والمجاهدة]

Ve ikinci derece dahi iki günden üç güne kadar tayy etmektir. Ve bu sıyām ise ᶜādetten hāric değildir, belki karībdir, cidd ve mücāhede ile

ona vāsıl olmak mümkin olur.

[والدرجة الثالثة وهي أدناها أن يقتصر في اليوم والليلة على أكلة واحدة وهذا هو الأقل وما جاوز ذلك إسراف ومداومة للشبع حتى لا يكون له حاجة جوع وذلك فعل المترفين وهو بعيد من السنة فقد روى أبو سعيد الخدري رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا تغدى لم يتعش وإذا تعشى لم يتغد وكان السلف يأكلون في كل يوم أكلة وقال النبي صلى الله عليه وسلم لعائشة إياك والسرف فإن أكلتين في يوم من السرف وأكلة واحدة في كل يومين إقتار وأكلة في كل يوم قوام بين ذلك وهو المحمود في كتاب الله عز وجل ومن اقتصر في اليوم على أكلة واحدة فيستحب له أن يأكلها سحراً قبل طلوع الفجر فيكون أكله بعد التهجد وقبل الصبح فيحصل له جوع النهار للصيام وجوع الليل للقيام وخلو القلب لفراغ المعدة ورقة الفكر واجتماع الهم وسكون النفس إلى المعلوم فلا تنازعه قبل وقته]

Ve üçüncü derece ise ki derecelerin ednāsıdır, o dahi bir gün ve bir gecede bir ekle-i vāhide üzerine iktisār etmektir, yaᶜnī yirmi dört sāᶜatte bir kerre yemektir. Ve bu derecede olan sıyām sıyāmın ekallidir ki buna mücāveze eden ekl isrāftır ve tokluğun devāmıdır ve ona bir cūᶜ ihtiyācı olmaz mütriflerin kārıdır, sünnetten baᶜīddir yaᶜnī sünnetin muhālifidir. Ebū Saᶜīd el-Hudrī ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki "Nebī-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz hazretleri kuşluk vaktinde bir taᶜāmı yemiş olsa akşam taᶜāmı ekl etmezdi ve akşamda bir taᶜām yemiş olsa kuşluk vaktinde yemezdi" ki yirmi dört sāᶜatte bir kerre ekl ederdi ve bu sūrette bir gün ve bir gecede yalnız bir defᶜada yemek yerdi. Ve selef-i sālihīn dahi yevmiyyede yalnız bir kerre ekl ederlerdi ki her gün bir ekleyi ekl ederlerdi. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz, Ümmü'l-müʾminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka'ya buyurdu ki اياك والسرف ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sen sereften sakın, zīrā bir günde iki kerre ekl etmek sereftendir ve iki günde bir kerre ekl etmek darlık etmektendir ve beher günde bir kerre yemek şol isrāf ile tazyīk mā-beyninde bir mertebe-i muᶜtezile ve kıvamdır" yaᶜnī bir orta hāldir ki ne darlık ve ne de isrāf ve itrāftır, Hazret-i Hakk ᶜazze ve celle kitābında mahmūd olan hāl bu hāldir. Ve o kimse ki günde bir ekle-i vāhide üzerine iktisār eder, ona müstehabb odur ki o ekleyi seher vaktinde ekl ede ki tulūᶜ-ı

fecrden akdem onu tenāvül ede, yaᶜnī baᶜde't-teheccüd ve kable's-subh ekl eyleye tā ki ona sıyām için cūᶜ-ı nehār ve kıyām için cūᶜ-ı leyl hāsıl ola ve ferāg-ı miᶜde için ona hulüvv-i kalb ve rikkat-i fikr ola ve ictimāᶜ-ı hemm ve vakt-i maᶜlūma kadar sükūn-ı nefs dahi ona hāsıl olur ki yemek vakti olmadan nefs onu taᶜām için münāzaᶜa etmez de ᶜādet eder. [146]

[وفي حديث عاصم بن كليب عن أبيه عن أبي هريرة رضي الله عنه قال ما قام رسول الله صلى الله عليه وسلم قيامكم هذا قط وإن كان ليقوم حتى تورم قدماه وما واصل وصالكم هذا قط غير أنه قد أخر الفطر إلى السحر وفي حديث عائشة رضي الله عنها قالت كان النبي صلى الله عليه وسلم يواصل إلى السحر فإن كان يلتفت قلب الصائم بعد المغرب إلى الطعام وكان ذلك يشغله عن حضور القلب في التهجد فالأولى أن يقسم طعامه نصفين فإن كان رغيفين مثلاً أكل رغيفاً عند الفطر ورغيفاً عند السحر لتسكن نفسه ويخف بدنه عند التهجد ولا يشتد بالنهار جوعه لأجل التسحر فيستعين بالرغيف الأول على التهجد وبالثاني على الصوم ومن كان يصوم يوماً ويفطر يوماً فلا بأس أن يأكل كل يوم فطره وقت الظهر ويوم صومه وقت السحر فهذه الطرق في مواقيت الأكل وتباعده وتقاربه]

Ve ᶜĀsım b. Kuleyb'in babasından rivāyetle Hazret-i Ebī Hüreyre'nin üzerine mervī olarak vārid olan hadīste gelmiş ki Ebū Hüreyre demiş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem sizin işbu kıyāmınız gibi aslā kıyām etmemiş velev ki ayakları şişinceye dek kıyām etmiş ve sizin işbu vasl-ı sıyām ve tayy etmeniz gibi aslā tayy ve vasl-ı sıyām etmemiş, fakat sahūra kadar iftārı teʾhīr etmiştir." Ve Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān hadīsinde gelmiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sehere kadar sıyāmını īsāl ederdi." Kaldı ki akşamdan sonra sāimin kalbi eger taᶜāma iltifāt edip ve o iltifāt onu teheccüdde huzūr-ı kalbden meşgūl eylerse ona iyisi odur ki taᶜāmını ikiye bölüp taksīm eyleye, meselā onun taᶜāmı iki ragīf ekmek ise bir ragīfini iftār vaktinde ve bir ragīfini seher vaktinde ekl ede tā ki nefsi sākin olup ᶜinde't-teheccüd bedeni hafīf ola ve tesehhür için gündüzde onun açlığı müştedd olmaya ki teheccüdde ragīf-i evvel ve savma ragīf-i sānī ile istiᶜāne eyleye. Ve kim ki bir gün oruç tutar

ve bir gün iftār eder, yevm-i fıtrında nehāren öğle vaktinde ve savmı gününde seher vaktinde ekl etmekte bir beˀs yoktur, işte mevākīt-i ekl ve tebāᶜud ve tekārübünde olan turuk bunlardır.

[الوظيفة الثالثة في نوع الطعام وترك الإدام وأعلى الطعام مخ البر فإن نخل فهو غاية الترفه وأوسطه شعير منخول وأدناه شعير لم ينخل وأعلى الأدم اللحم والحلاوة وأدناه الملح والخل وأوسطه المزورات بالأدهان من غير لحم وعادة سالكي طريق الآخرة الامتناع من الإدام على الدوام بل الامتناع عن الشهوات فإن كل لذيذ يشتهيه الإنسان وأكله اقتضى ذلك بطراً في نفسه وقسوة في قلبه وأنساً له بلذات الدنيا حتى يألفها ويكره الموت ولقاء الله تعالى وتصير الدنيا جنة في حقه ويكون الموت سجناً له وإذا منع نفسه عن شهواتها وضيق عليها وحرمها لذاتها صارت الدنيا سجناً عليه ومضيقاً له فاشتهت نفسه الإفلات منها فيكون الموت إطلاقها]

Ve üçüncü vazīfe ki nevᶜ-i taᶜāmda idi, o dahi nevᶜ-i taᶜām ve terk-i idāmın iltizāmıdır. Taᶜāmın aᶜlāsı buğdayın magzıdır, yaᶜnī hıntanın unudur ve eleklenirse artık onun tenāvülü tereffühün gāyesidir ve ortası şaᶜīr-i menhūl yaᶜnī eleklenmiş olan arpanın unudur ve ednāsı şaᶜīrin eleklenmeyen unudur. Ve idām ve katığın aᶜlāsı gūşt ve tatlılıktır ve ednāsı tuz ve sirkedir ve ortası etsiz olarak yağlı şorbalılardır. Ve tarīk-i āhiretin sālikleri ᶜādātı ᶜale'd-devām idāmdan imtināᶜdır, belki kāffe-i şehevāttan imtināᶜ etmektir, zīrā her bir lezīzi ki nefs onu imrenir, onun yemesi nefsinde bir batar ve kalbinde bir kasvete muktezī olur tā ki lezzāt-ı dünyāviyyeye isrāᶜ ve iᶜcāli müzdād olup onu iᶜtilāf eyleye ve ölümden dahi istikrāh edip ve likāullāhtan hoşlanmaz olur ve hakkında dünyā cennet ve ölüm dar bir zindān ve sicn ola. Ve eger kendi nefsini şehevātından menᶜ edip üzerine tazyīk ederse ve onu lezzātından mahrūm eylerse o vakt dünyā onun üzerine sicn ve zindān-ı mazīk olur da nefsi ondan koyuverilmek ister ve o hālde onun ıtlākı ölüm olur.

[وإليه الإشارة بقول يحيى ابن معاذ حيث قال معاشر الصديقين جوعوا أنفسكم لوليمة الفردوس فإن شهوة الطعام على قدر تجويع النفس فكل ما ذكرناه من آفات الشبع فإنه يجري في كل الشهوات وتناول اللذات فلا نطول بإعادته فلذلك يعظم الثواب في ترك الشهوات من المباحات ويعظم الخطر في تناولها حتى قال صلى الله عليه وسلم "شرار أمتي الذين يأكلون مخ الحنطة" وهذا ليس بتحريم بل هو

مباح على معنى أن من أكله مرة أو مرتين لم يعص ومن داوم عليه أيضاً فلا يعصي بتناوله ولكن تتربى نفسه بالنعيم فتأنس بالدنيا وتألف اللذات وتسعى في طلبها فيجرها ذلك إلى المعاصي فهم شرار الأمة لأن مخ الحنطة يقودهم إلى اقتحام أمور تلك الأمور معاص وقال صلى الله عليه وسلم "شرار أمتي الذين غذوا بالنعيم ونبتت عليه أجسامهم وإنما همتهم ألوان الطعام وأنواع اللباس ويتشدقون في الكلام وأوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام اذكر أنك ساكن القبر فإن ذلك يمنعك من كثير الشهوات]

Ve Yahyā b. Muᶜāz'ın kavli ona işārettir, demiş ki "Yā maᶜāşi-re's-sıddīkīn, firdevsin velīmesi taᶜāmına kendi nefsinizi aç ettiriniz, zīrā şehvet-i taᶜām nefsin tecvīᶜine göredir, açlığı ne kadar ise o kadardır." Ve āfāt-ı şibaᶜda her ne ki zikr ettikse kāffe-i şehevāt ve tenāvül-i lezzāta cārī olur, artık onun iᶜādesiyle sözü uzatmayalım, onun için mübāhāttan şehevātın terkinde sevāb ᶜazīm olur ve onun tenāvülünde hatar-ı ᶜazīm olur. Hattā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ يَأْكُلُونَ مُخَّ الْحِنْطَةِ"[316] Yaᶜnī "Benim ümmetimin eşrārı hıntanın magzını ekl edenlerdir." Ve bu tahrīm değildir, yaᶜnī dakīk-i hıntanın ekline tahrīm değildir, zīrā ekli mübāhtır velākin bunun müfādı o maᶜnāyadır ki onu bir iki kerre ekl eden günāhkār ve ᶜāsī olmaz ve ekli üzerine devām eden dahi ᶜāsī ve āsim olmaz lākin nefsi naᶜīm ile beslenir de dünyāya istīnās eder ve lezzāt ile ülfet peydā eder ve dāimā talebine saᶜy eyler ve onu o ilf ve ünsiyyet ve mesāᶜī meᶜāsīye çeker ki o haysiyyetle onlar ümmetin eşrārı olurlar, çünkü hıntanın içi ve lübbü birtakım umūrun iktihāmına onları çeker götürür ki o umūr meᶜāsī olurlar. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz irāde buyurmuş ki "شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُّوا بِالنَّعِيمِ وَنَبَتَتْ عَلَيْهِ أَجْسَامُهُمْ وَإِنَّمَا هِمَّتُهُمْ أَلْوَانُ الطَّعَامِ وأَنْوَاعُ اللِّبَاسِ وَيَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلَامِ" Yaᶜnī "Benim ümmetimin eşrārı o kimselerdir ki naᶜīm ile gittiler ve naᶜīm üzerine ecsāmları bitip nebāt etmiş, onların himmetleri ancak taᶜāmın elvān ve libāsın envāᶜıdır ve sözü söyleşmekte ağız gevşetmektir." Ve dahi Allāhu taᶜālā Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki [147] اذكر انك ساكن ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı

316 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/335.

şerīfi: "Sen yād eyle ki sen sanki mezārda sākinsin, zīrā bu tezekkür seni şehevāt-ı kesīreden men^c eder."

[وقد اشتد خوف السلف من تناول لذيذ الأطعمة وتمرين النفس عليها ورأوا أن ذلك علامة الشقاوة ورأوا منع الله تعالى منه غاية السعادة حتى روى أن وهب بن منبه قال التقى ملكان في السماء الرابعة فقال أحدهما للآخر من أين قال أمرت بسوق حوت من البحر اشتهاه فلان اليهودي لعنه الله وقال الآخر أمرت بإهراق زيت اشتهاه فلان العابد فهذا تنبيه على أن تيسير أسباب الشهوات ليس من علامات الخير ولهذا امتنع عمر رضي الله عنه عن شربة ماء بارد بعسل وقال اعزلوا عني حسابها فلا عبادة لله تعالى أعظم من مخالفة النفس في الشهوات بالشهوات وترك اللذات كما أوردناه في كتاب رياضة النفس وقد روى نافع أن ابن عمر رضي الله عنهما كان مريضاً فاشتهى سمكة طرية فالتمست له بالمدينة فلم توجد ثم وجدت بعد كذا وكذا فاشتريت له بدرهم ونصف فشويت وحملت إليه على رغيف فقام سائل على الباب فقال للغلام لفها برغيفها وادفعها إليه فقال له الغلام أصلحك الله قد اشتهيتها منذ كذا وكذا فلم نجدها فلما وجدتها اشتريتها بدرهم ونصف فنحن نعطيه ثمنها فقال لفها وادفعها إليه ثم قال الغلام للسائل هل لك أن تأخذ درهماً وتتركها قال نعم فأعطاه درهماً وأخذها وأتى بها فوضعها بين يديه وقال قد أعطيته درهماً وأخذتها منه فقال لفها وادفعها إليه ولا تأخذ منه الدرهم فإني سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "أيما امريء اشتهى شهوة فرد شهوته وآثر بها على نفسه غفر الله لَهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا سددت كلب الجوع برغيف وكوز من الماء القراح فعلى الدنيا وأهلها الدمار" أشار إلى أن المقصود رد ألم الجوع والعطش ودفع ضررهما دون التنعم بلذات الدنيا]

Selef-i sālihīnin korkuları et^cime-i lezīzenin tenāvülünden müştedd olmuştur ki lezīz et^cimenin eklinden ve nefsi onun üzerine ta^cvīd etmekten pak havf edip o hāli ^calāmet-i şekāvet görmüşler ve Hakk subhānehu ve ta^cālā hazretleri ondan onların men^cini gāye-i sa^cādet görmüşler hattā Vehb b. Münebbih demiş ki Dördüncü āsumānda iki ferişte mültekī olup yekdīgerinden "Nereden gelirsin?" diye su^ɔāl etmişler ve birisi: "Ben deryādan bir balığın sevkine me^ɔmūr oldum ki fülān yahūdī ^caleyhi'l-la^cne onu imrenmişti." Ve dīgeri demiş ki "Ben dahi fülānca ^cābidin imrendiği zeyt yağını döküp defkına me^ɔmūr olmuştum." Ve bunun mefhūmu

delālet eder ki esbāb-ı şehvetin teysīri hayrın ᶜalāmātından değildir ve bunun için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān soğuk bal şerbetinin şürbünden imtināᶜ edip "Bunun hisābını benden ᶜazl ediniz" demiş, kaldı ki riyāzet-i nefs kitābında zikr ve īrād ettiğimiz gibi şehevāt ve terk-i lezzātta nefsin muhālefetinden aᶜzam Allāhu taᶜālāya bir ᶜazīm ᶜibādet yoktur. Ve dahi Nāfiᶜ ᶜaleyhi'r-rahme ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān üzerinden rivāyet edip demiş ki "İbn ᶜÖmer hasta iken bir tāze balığa imrenip ve ona onu iltimās olundukta Medīne'de bulunmadı, sonra birkaç günden sonra bulundu ve bir buçuk dirhem ile satın alındı ve pişirilip bir ragīf ekmek üzerine konulup ona takdīm olundukta kapı üstünde bir dilenci durdu. İbn ᶜÖmer: "Balığı onu ekmeğiyle sarıp dilenciye ver" dedikte, gulāmı: "Seni Allāh ıslāh eyleye, şu kadar günden beri sen buna imrendin ve biz onu arayıp bulmadık baᶜde buᶜdin bulununca biz onu bir buçuk dirheme satın aldık, dilenciye biz semenini verelim" diye vermemek isteyince İbn ᶜÖmer: "Onu sarıp ver" dedi. Ve gulām onun emrine imtisālen onu sāile verdikten sonra "Bunu bir dirheme sen bana satmaz mısın?" dedi. Sāil dahi "Evet satarım" dedi. Ve gulām ona bir dirhem iᶜtāsıyla onu alıp yine İbn ᶜÖmer'e takdīm eyledi ve "Ben ona bir dirhemi verip ondan satın aldım" diye haber verdikte, İbn ᶜÖmer: "Onu sarıp ona ver de ona verdiğin dirhemi dahi ondan alma, zīrā ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim, buyururdu ki "أَيُّمَا امْرِئٍ اشْتَهَى شَهْوَةً فَرَدَّ شَهْوَتَهُ وَآثَرَ بِهَا عَلَى نَفْسِهِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ"[317] ki hulāsa-i meᵓāli: "Her hangi ādem ki bir ādem ki bir nesneyi imrenip ondan şehvetini redd ve nefsi üzerine dīgerini onunla īsār eylerse Allāhu taᶜālā ona ᶜafv ve magfiret eyler." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا سَدَدْتَ كَلْبَ الْجُوعِ بِرَغِيفٍ وبِكُوزٍ مِنَ الْمَاءِ الْقَرَاحِ فَعَلَى الدُّنْيَا وَأَهْلِهَا الدَّمَارُ"[318] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen eger açlığın kelbini bir ragīf ekmek ve bir bardak soğuk su ile bağladınsa artık dünyā ve ehline helāk olsun!" ki bu kelām-ı celīl ile işāret eyledi ki maksad elem-i cūᶜ u ᶜataşın redd ve zararlarının defᶜidir, lezzāt-ı dünyāviyye ile tenaᶜᶜum etmek değildir.

---

317 es-Sefīrī, *el-Mecālisu'l-Vaᶜziyye*, 1/334.

318 İbn Battāl, *Şerhu Sahīhi'l-Buhārī*, 9/466; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maᶜāni't-Teysīr*, 26/110.

[وبلغ عمر رضي الله عنه أن يزيد بن أبي سفيان يأكل أنواع الطعام فقال عمر لمولى له إذا علمت أنه قد حضر عشاؤه فأعلمني فأعلمه فدخل عليه فقرب عشاؤه فأتوه بثريد لحم فأكل معه عمر ثم قرب الشواء وبسط يزيد يده وكف عمر يده وقال الله الله يا يزيد بن أبي سفيان أطعام بعد طعام والذي نفس عمر بيده لئن خالفتم عن سنتهم ليخالفن بكم عن طريقهم وعن يسار بن عمير قال ما نخلت لعمر دقيقاً قط إلا وأنا له عاص وروي أن عتبة الغلام كان يعجن دقيقه ويجففه في الشمس ثم يأكله ويقول كسرة وملح حتى يتهيأ في الآخرة الشواء والطعام الطيب وكان يأخذ الكوز فيغرف به من جب كان في الشمس نهاره فتقول مولاة له يا عتبة لو أعطيتني دقيقك فخبزته لك وبردت لك الماء فيقول لها يا أم فلان قد شردت عني كلب الجوع قال شقيق بن إبراهيم لقيت إبراهيم بن أدهم بمكة في سوق الليل عند مولد النبي صلى الله عليه وسلم يبكي وهو جالس بناحية من الطريق فعدلت إليه وقعدت عنده وقلت إيش هذا البكاء يا أبا إسحاق فقال خير فعاودته مرة واثنتين وثلاثاً فقال يا شقيق استر علي فقلت يا أخي قل ما شئت فقال لي اشتهت نفسي منذ ثلاثين سنة سكباجاً فمنعتها جهدي حتى إذا كان البارحة كنت جالساً وقد غلبني النعاس إذ أنا بفتى شاب بيده قدح أخضر يعلوا منه بخار ورائحة سكباج قال فاجتمعت بهمتي عنه فقربه وقال يا إبراهيم كل فقلت ما آكل قد تركته لله عز وجل فقال لي قد أطعمك الله كل فما كان لي جواب إلا أني بكيت فقال لي كل رحمك الله فقلت قد أمرنا أن لا نطرح في وعائنا إلا من حيث نعلم فقال كل عافاك الله فإنما أعطيته فقيل لي يا خضر اذهب بهذا وأطعمه نفس إبراهيم بن أدهم فقد رحمها الله من طول صبرها على ما يحملها من منعها اعلم يا إبراهيم أني سمعت الملائكة يقولون من أعطى فلم يأخذ طلب فلم يعط فقلت إن كان كذلك فها أنا بين يديك لأجل العقد مع الله تعالى ثم التفت فإذا أنا بفتى آخر ناوله شيئاً وقال يا خضر لقمه أنت فلم يزل يلقمني حتى نعست فانتبهت وحلاوته في فمي قال شقيق فقلت أرني كفك فأخذت بكفه فقبلتها وقلت يا من يطعم الجياع الشهوات إذا صححوا المنع يا من يقدح في الضمير اليقين يا من يشفي قلوبهم من محبته أترى لشقيق عندك حالاً ثم رفعت يد إبراهيم إلى السماء وقلت بقدر هذا الكف عندك وبقدر صاحبه وبالجود الذي وجد منك جد [148] على عبدك الفقير إلى فضلك وإحسانك ورحمتك وإن لم يستحق ذلك قال فقام إبراهيم ومشى حتى أدركنا البيت]

Ve dahi ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvāna bālig oldu ki Yezīd b. Ebī Süfyān etᶜimenin envāᶜını ekl eder, ᶜÖmer gulāmına dedi ki “”Vaktā

ki onun akşam taᶜāmını hāzır edersin, bana haber ver." Ve gulām ona haber verdikte kalkıp yanına gitti. Ve akşam yemeğini ona takrīb olundu ve evvelā bir yahni yemeği takrīb ve takdīm olundu ve ᶜÖmer dahi berāberce taᶜām etti, sonra kebābı getirdiler ve Yezīd elini ona uzatınca ᶜÖmer elini tutup dedi ki "Allāh Allāh, ey Ebū Süfyān oğlu Yezīd, taᶜāmdan sonra taᶜām mı olur? ᶜÖmer'in nefsi yed-i kudretinde bulunan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ben kasem ederim ki eger siz onların sünnetlerini muhālefet ederseniz tahkīkan sizi onların tarīklerinden muhālefet ettirilir." Ve Yesār b. ᶜUmeyr üzerine mervī olup demiş ki "Ben ᶜÖmer'e bir dakīki aslā eleklemedim illā ki ben ona o husūsta ᶜāsī değil idim." Ve dahi mervīdir ki ᶜUtbe el-Gulām kendi dakīkini eliyle yoğurup güneşe koyardı ve kuruduktan sonra pişirmeksizin onu ekl edip derdi ki "Bir kesre ile bir zerre tuza sabr eyle tā ki āhirette güzelce kebāb ve hoş taᶜām müteheyyiʾ ola" ve dahi bardağı alıp onunla nehāren güneşte bulunan küpten su alıp içerdi. Ve onun bir cāriyesi: "Yā ᶜUtbe, sen kendi dakīkini bana versen ki sana pişireydim ve suyunu dahi sana soğuk ettireydim" dedikçe, ᶜUtbe ona der ki "Yā ümme fulān, ben açlığın köpeğini benden bağlamışım." Ve dahi Şakīk b. İbrāhīm demiş ki "Ben Mekke'de Sūku'l-leyl nām mevkiᶜde mevlid-i nebī yanında İbrāhīm b. Edhem'e rāst elip mülākī oldum ve İbrāhīm ise yolun kenārında oturup ağlardı, ben dahi yanına çıkıp gittim ve yanında oturup: "Yā Ebā İshāk, bu ağlamak nedir?" diye sordum, o dahi "hayrdır" dedi ve iki üç kerre suʾāli tekrār ve iᶜāde ettiğimde o vakt kendisi bana dedi ki "Yā Şakīk, benim üzerime setr edip sırrımı fāş eyleme." Ben dahi: "Sen ey birāder istediğini söyle" dedim. O dahi dedi ki "Otuz seneden beri cānım sikbācı imrenip isterdi." "Sikbāc" bi'l-kesr ekşi aş ki meşhūrdur. "Ve ben dahi cehdimce onu eklinden menᶜ ettim tā ki dün gece oldu ve ben oturup nuᶜās bana galebe etmişken tā ki önümde bir civān gördüm elinde yeşil bir kadeh var, ondan buhār çıkıyor, sikbācın kokusunu kokladım, derhāl kendi kendimi toplamağa ihtimām ettim yaᶜnī ondan yemeğe ᶜazmime kuvvet verdim ve o civān ise o kadehi bana yaklaştırıp "Yā İbrāhīm, ekl eyle" diye bana teklīf etti, ben dahi: "Ben onu yemem, Allāhu taᶜālā için onu terk etmişim" dedim. Civān: "Ye, Allāhu taᶜālā

sana itᶜām etti" dedi. Ben isem ağlamaktan gayrı bir söz ve bir cevābım olmadı. Civān bir dahi "ye" diye teklīf etti. Ben dahi: "Kendi kabımızda bilmediğimiz yerden bir nesneyi komamağa ve bildiğimiz yerden ona tarh etmeğe meᵓmūruz" diye iᶜtizār eyledim. O dahi: "Allāh sana ᶜāfiyet versin, onu tenāvül eyle, bunu bana ancak böyle verilip denildi ki yā Hızır bununla sen İbrāhīm b. Edhem'e gidip onu itᶜām eyle, zīrā nefsi buna imrenmiş ve Allāhu taᶜālā ona tūl-i sabrından ve menᶜinden ona vākiᶜ ve mütehammil olduğu mihenden merhamet etmiştir. Yā İbrāhīm, bil ki ben melāike-i kirāmdan işitmişim ki derlerdi o ki ona verilir de vergiyi almaz sonra taleb eder de ona verilmez." O vakt dedim ki "Hāl böyle ise işte ben önündeyim Zāt-ı Zü'l-Celāl ile ᶜakdim için." Sonra iltifāt edip dīger bir civān dahi gördüm, Hızır'a bir nesneyi verip dedi ki "Ey Hızır, sen kendi elinle lokmayı ağzına koy da itᶜām eyle." Ve o dahi nuᶜās beni alıncaya dek itᶜām etmekten zāil ve fārig olmadı ve nuᶜāstan müntebih olup onun tadını ağzımda buldum." Şakīk dedi ki "Ben ona dedim ki elin ayasını bana göster." Ve onu verince hemān onu öpüp dedim ki يا من يطعم الجياع الشهوات ki hulāsa-i mazmūn-ı makāli: "Ey aç olanların ᶜinde tashīhi'l-menᶜ şehevātını itᶜām eden ve zamīr içinde yakīni çakıp parlatan ve muhabbetinden kulūba şifāyı veren Kerīm-i Yezdān, Şakīk kuluna bir hāl görür müsün?" Sonra onun elini semāya doğru kaldırıp dedim ki بقدر هذا الكف عندك Yaᶜnī "Bu ayanın sende olan kadri ve sāhibinin kadri ve senden vücūda gelen cūdun kadri için sen bu fakīr kuluna cūd edip fazl ve ihsān ve rahmetine vāsıl ve nāil eyle velev ki kulun ona müstehakk değildir." Sonra İbrāhīm kalkıp yürüdü Beyt-i mükerrem'e kadar berāber gittik.

[وروي عن مالك بن دينار أنه بقي أربعين سنة يشتهي لبناً فلم يأكله وأهدى إليه يوماً رطب فقال لأصحابه كلوا فما ذقته منذ أربعين سنة وقال أحمد بن أبي الحواري اشتهى أبو سليمان الداراني رغيفاً حاراً بملح فجئت به إليه فعض منه عضة ثم طرحه وأقبل يبكي وقال عجلت إلى شهوتي بعد إطالة جهدي واشقوتي قد عزمت على التوبة فأقلني قال أحمد فما رأيته أكل الملح حتى لقي الله تعالى]

Ve dahi Mālik b. Dīnār'ınn üzerine mervīdir ki kırk seneden ziyāde sütü iştihā edip onu yememiş, ārzūsunda kalmış ve ona rutab hediyye

geldikte ashābına demiş ki "Siz bunu yiyiniz, ben kırk seneden beri tatmamışım." Ve Ahmed b. Ebi'l-Havārī demiş ki "Ebū Süleymān-ı Dārānī bir sıcak tuzlu ekmeğe imrendi, ben dahi ona alıp getirdim, bir kerre onu dişledikten sonra bırakıp ağlamağa başladı ve benim bunca uzun cehdimden sonra "Benim imrendiğim nesne bana hāsıl olup dünyāda bana taᶜcīl olundu. Ve ey benim şakvetim, ben tevbeye ᶜazm etmişim, sen beni bu tekerlenmekten vikāye eyle" diye onu yemedi. Ahmed dedi ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mülākī oluncaya dek tuz yediğini ben görmedim."

[وقال مالك بن ضيغم مررت بالبصرة في السوق فنظرت إلى البقل فقالت لي نفسي لو أطعمتني الليلة من هذا فأقسمت أن لا أطعمها إياه أربعين ليلة ومكث مالك بن دينار بالبصرة خمسين سنة ما أكل رطبة لأهل البصرة ولا بسرة قط وقال يا أهل البصرة عشت فيكم خمسين سنة ما أكلت لكم رطبة ولا بسرة فما زاد فيكم ما نقص مني ولا نقص مني ما زاد فيكم وقال طلقت الدنيا منذ خمسين سنة اشتهت نفسي لبناً منذ أربعين سنة فوالله لا أطعمها حتى ألحق بالله تعالى وقال حماد بن أبي حنيفة أتيت داود الطائي والباب مغلق عليه فسمعته يقول نفسي اشتهيت جزراً فأطعمتك جزراً ثم اشتهيت تمراً فآليت أن لا تأكليه أبداً فسلمت ودخلت فإذا هو وحده ومر أبو حازم يوماً في السوق فرأى الفاكهة فاشتهاها فقال لابنه اشتر لنا من هذه الفاكهة المقطوعة الممنوعة لعلنا نذهب إلى الفاكهة التي لا مقطوعة ولا ممنوعة فلما اشتراها وأتى بها إليه قال لنفسه قد خدعتيني حتى نظرت واشتهيت وغلبتيني حتى اشتريت والله لأذقتيه فبعث بها إلى يتامى من الفقراء وعن موسى الأشج أنه قال نفسي تشتهي ملحاً [149] جريشاً منذ عشرين سنة وعن أحمد بن خليفة قال نفسي تشتهي منذ عشرين سنة ما طلبت مني إلا الماء حتى تروى فما أرويتها]

Ve dahi Mālik b. Daygam dedi ki "Ben Basra'da bir gün çarşıda geçip baklı gördüm, nefsim bana dedi ki "Sen bu gece bana bundan itᶜām etseydin!" ben dahi kırk gecede ona onu itᶜām etmemeğe kasem eyledim." Ve Mālik b. Dīnār, Basra'da elli sene ikāmet etti ve ehl-i Basrā'nın bir dāne rutab veyā bir dāne büsrlerini aslā yemedi. Ve ehl-i Basra'ya demiş ki "Ey Basra ahālīsi, ben sizin içinde elli sene yaşadım, sizin bir dāne rutab ve bir dāne büsrünüzü yemedim ve benden eksilen şeyᵓ size bir ziyādelik etmedi ve sizde zāid olan şeyᵓ benden bir nesne-

yi eksik etmedi; elli seneden mütecāvizdir ki ben dünyāyı tatlīk etmişim, kırk seneden beri cānım süte imrenir de onu ona itᶜām etmemişim, hem de vallāhi Allāh'a mülākī oluncaya dek onu ona itᶜām etmem." Ve Hammād b. Ebī Hanīfe demiş ki "Dāvūd-ı Tāʾī'ye gelip üzerine kapı kilitlendiğini gördüm ve hāne derūnundan sedāsını işittim, derdi ki "Ey nefsim, sen havuca imrendin, onu sana itᶜām ettim sonra hurmaya imrendin, ben dahi yemīn etmişim ki sen ebeden onu yemeyeceksin!" Ve o hālde ben dahi selā verip girdim, baktım ki yalnız oturuyor." Ve Ebū Hāzim bir gün pazarda geçip yemişi görmüş ve onu imrenmiş, oğluna bu fākihe-i maktūᶜa vü memnūᶜadan bir mikdār bize satın al, ola ki fākihe-i gayr-i maktūᶜa vü gayr-i memnūᶜa gideriz." Ve çün oğlu ondan satın alıp götürdü ve ona takdīm etti, Ebū Hāzim nefsine dedi ki "Seni beni aldatıp yemişe baktırdın sonra onu imrendin ve beni galebe ettin tā ki ondan satın aldırdın, sen vallāhi onu tatmadın!" Onu fakīr öksüzlere gönderdi. Ve Ebū Mūsā el-Eşecc üzerine mervī olup demiş ki "Benim nefsim milh-i cerīşe yirmi seneden beri imrenirdi." Ve Ahmed b. Halīfe'nin üzerine mervī olup demiş ki "Yirmi seneden beri benim nefsim imrenir ve kanıncaya dek su içmesinden gayrı beni bir nesne ile mutālebe etmedi, ben isem onu sudan kandırmadım."

[وروي أن عتبة الغلام اشتهى لحماً سبع سنين فلما كان بعد ذلك قال استحييت من نفسي أن أدافعها منذ سبع سنين سنة بعد سنة فاشتريت قطعة لحم على خبز وشويتها وتركتها على رغيف فلقيت صبيا فقلت ألست أنت ابن فلان وقد مات أبوك قال بلى فناولته إياها قالوا وأقبل يبكي ويقرأ ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾ ثم لم يذقه بعد ذلك ومكث يشتهي تمراً سنين فلما كان ذات يوم اشترى تمراً بقيراط ورفعه إلى الليل ليفطر عليه قال فهبت ريح شديدة حتى أظلمت الدنيا ففزع الناس فأقبل عتبة على نفسه يقول هذا لجراءتي عليك وشرائي التمر بالقيراط ثم قال لنفسه ما أظن أخذ الناس إلا بذنبك على أن لا تذوقيه واشترى داود الطائي بنصف فلس بقلاً وبفلس خلاً وأقبل ليلته كلها يقول لنفسه ويلك يا دواد ما أطول حسابك يوم القيامة ثم لم يأكل بعده إلا قفاراً وقال عتبة الغلام يوماً لعبد الواحد بن زيد إن فلاناً يصف من نفسه منزلة ما أعرفها من نفسي فقال لأنك تأكل مع خبزك تمراً وهو لا يزيد على الخبز شيئاً قال فإن أنا تركت أكل التمر

عرفت تلك المنزلة قال نعم وغيرها فأخذ يبكي فقال له بعض أصحابه لا أبكى الله عينك أعلى التمر تبكي فقال عبد الواحد دعه فإن نفسه قد عرفت صدق عزمه في الترك وهو إذا ترك شيئاً لم يعاوده]

Ve dahi mervīdir ki ᶜUtbe el-Gulām yedi sene gūşta imrenmiş sonra demiş ki "Kendi nefsimden utandım ki yedi sene de gūştı imrenir de beni onu seneten baᶜde-senetin müdāfaᶜa ederim, artık bir parça ekmek üzerine bir parça gūştu satın alıp kebāb pişirdim ve bir ragīf ekmek üzerine koyup götürürken bir sabīye rāst geldim, ona "Sen fülān ādemin oğlu değil misin ki senin baban vefāt etmiş?" deyince, sabī dahi "belā" dedi, ben dahi onu ona verdim." Dediler ki kebābı öksüze verdikten sonra ağlayarak gelip ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾[319] āyet-i kerīmesini okurdu ve ondan sonra gūştu tatmadı. Ve baᶜdehu nice seneler de hurmayı imrenmeğe başladı. Ve bir gün bir kīrāt ile hurmayı satın aldı ve geceye kaldırdı tā ki üzerine iftār ede ve o aralıkta bir şedīd rüzgār esmeğe başlayıp tā ki dünyā karanlı oldu ve halk havf etti. ᶜUtbe ise nefsine levm etmekle ikbāl edip dedi ki "Bu hāl sana benim cürᵓetimden neşᵓet etmiş ki sana bir kīrāt ile hurmayı satın aldım ve şol cürm ve kusūrum için dünyāya bu gazab musallat oldu!" Sonra dedi ki "Halk ancak senin zenbin ile muᵓāhaze olundu zann ederim, Allāh'a nezrim olsun onu tatmazsın!" Ve Dāvūd-ı Tāᵓī yarım fels ile bakl ve bir fels ile sirkeyi satın aldı, sonra o gece tā be-sabāh nefsine ikbāl edip ᶜitāben derdi ki "Yā Dāvūd, yevm-i kıyāmette senin hisābın ne ᶜaceb uzundur!" Ve ondan sonra bu āndan gayrı yemez oldu, yaᶜnī ancak yalnız ekmek yerdi, başka şeyᵓ katık olarak berāberce yemezdi. Ve dahi ᶜUtbe el-Gulām, ᶜAbdulvāhid'e bir gün demiş ki "Fülānca zāt kendi zātından bir menzileyi vasf eder ki o menzileyi kendi nefsimden bilemem." ᶜAbdulvāhid ona demiş ki "Senin ekmeğin ile hurmayı ekl ettiğin için o menzileyi kendi nefsinden bilmezsin, zīrā o zāt ekmeğin üzerine bir nesneyi ziyāde etmez." ᶜUtbe dahi: "Eger hurmanın yemesini terk edip yavan ekmeği ekl etsem o menzileyi nefsimden bilir miyim?" dedikte, ᶜAbdulvāhid: "Evet dīgerlerini dahi bilirsin" diye cevāb verdi. Ve ᶜUtbe

319 "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler." İnsān, 76/8.

ağlamağa başladı. Ve onun ashābı: "Allāhu taᶜālādan sana bir göz ağlatmasın, hurmaya mı ağlarsın?" dediklerinde, ᶜAbdulvāhid: "Onu bırakınız, zīrā nefsi onun terkte olan sıdk-ı ᶜazmini bilmiş ve kendisi bir nesneyi terekküb ederse artık bir dahi ona muᶜāvede etmez" dedi.

[وقال جعفر بن نصر أمرني الجنيد أن أشتري له التين الوزيري فلما اشتريته أخذ واحدة عند الفطور فوضعها في فمه ثم ألقاها وجعل يبكي ثم قال احمله فقلت له في ذلك فقال هتف بي هاتف أما تستحي تركته من أجلي ثم تعود إليه وقال صالح المري قلت لعطاء السلمي إني متكلف لك شيئاً فلا ترد على كرامتي فقال افعل ما تريد قال فبعثت إليه مع ابني شربة من سويق قد لتته بسمن وعسل فقلت لا تبرح حتى يشربها فلما كان من الغد جعلت له نحوها فردها ولم يشربها فعاتبته ولمته على ذلك وقلت سبحان الله رددت على كرامتي فلما رأى وجدي لذلك قال لا يسوءك هذا إني قد شربتها أول مرة وقد راودت نفسي في المرة الثانية على شربها فلم أقدر على ذلك كلما أردت ذلك ذكرت قوله تعالى ﴿مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾ الآية قال صالح فبكيت وقلت في نفسي أنا في واد وأنت في واد آخر]

Ve dahi Caᶜfer b. Nasr demiş ki "Cüneyd-i Bagdadī bana emr etti ki ona tīn-i vezīri adlı bir nevᶜ inciri satın alayım. Ve çün onu alıp ona takdīm ettim, iftārlık vaktinde bir dānesini alıp ağzına koduktan sonra onu ağzından çıkarıp ilkā etti ve ağlamağa başladı ondan sonra "Onu kaldır!" diye bana emr etti. Ve "Niçin onu yemedin?" ona dediğimde, "Bana bir hātif gelip dedi ki "Sen utanmaz mısın, sen onu benim için terk etmiştin sonra ona ᶜavdet edersin!" dedi. Ve Sālih el-Murrī dedi ki "Ben ᶜAtā-i Sullemī'ye dedim ki "Ben sana bir nesneye mütekellif olmuşum, sen benim ikrāmımı üzerime çevirip redd etmeyesin." O dahi: "Sen kendi istediğini işle" dedi. Ben dahi [150] bal ve yağdan meltūt sevīk dakīkinden olarak bir çanak şerbeti oğlum ile gönderdim ve onu içmedikçe ondan ayrılma diye oğluma vasiyyet ve tenbīh eyledim. Ve ferdāsı günü kezālik ona onun gibi bir şerbeti irsāl eylediğimde ᶜAtā onu kabūl etmeyip geriye çevirip redd etti. Ve onunla muᶜātebe ve levm edince ve "Subhānallāh, sen benim ikrāmımı üzerime redd edip geriye

çevirdin!" diye esefimi ona izhār ve o dahi ona olan vecdimi görünce, "Sen bundan incinme, ben onu birinci kerrede içtim ve ikinci kerrede dahi içecek olup nefsime mürāvede ettimse de şürbüne muktedir olamadım, onu istedikçe yādıma Hakk taᶜālānın ﴿مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾[320] kavl-i celīli vārid olup içmesine tākat-yāb olamadım" diye iᶜtizār eyledi. Sālih demiş ki "Artık o hālde bana bir bükā gelip ağladım ve kendi nefsimde dedim ki sen bir vādī ve ben dīger bir vādīdeyim diye teslīm ettim."

[وقال السري السقطي نفسي منذ ثلاثين سنة تطالبني أن أغمس جزرة في دبس فما أطعمتها وقال أبو بكر الجلاء أعرف رجلاً تقول له نفسه أنا أصبر لك على طي عشرة أيام وأطعمني بعد ذلك شهوة أشتهيها فيقول لها لا أريد أن تطوى عشرة أيام ولكن اتركي هذه الشهوة وروي أن عابداً دعا بعض إخوانه فقرب إليه رغفاناً فجعل أخوه يقلب الأرغفة ليختار أجودها فقال له العابد مه أي شيء تصنع أما علمت أن في الرغيف الذي رغبت عنه كذا وكذا حكمة وعمل فيه كذا وكذا صانعاً حتى استدار من السحاب الذي يحمل الماء والماء الذي يسقي الأرض والرياح والأرض والبهائم وبني آدم حتى صار إليك ثم أنت بعد هذا تقلبه ولا ترضى به وفي الخبر لا يستدير الرغيف ويوضع بين يديك حتى يعمل فيه ثلثمائة وستون صانعاً أولهم ميكائيل عليه السلام الذي يكيل الماء من خزائن الرحمة ثم الملائكة التي تزجي السحاب والشمس والقمر والأفلاك وملائكة الهواء ودواب الأرض وآخرهم الخباز وإن تعدوا نعمة الله لا تحصوها]

Ve Seriyy-i Sakatī demiş ki "Benim nefsim otuz seneden beri beni mutālebe eder ki bir cezereyi pekmeze batırıp ona itᶜām edeyim, hālā ben onu ona itᶜām etmedim." Ve Ebū Bekr-i Cellāᵓ demiş ki "Ben bir zātı bilirim ki nefsi ona der ki ben sana sabr edeyim ki on günde tayy edesin, fakat on günde bir iftār ettiğin vakt benim imrendiğim nesneyi bana itᶜām edesin." Ve o dahi der ki "Ben senin tayy etmekliğini iste-

320 "Hüsranın ardından da cehennem vardır. Orada kendisine irinli su içirilecektir. (16)Onu yudumlamaya çalışacak fakat boğazından geçiremeyecektir. Ona her yönden ölüm gelecek fakat ölmeyecek, arkasından da şiddetli bir azap gelecektir." İbrāhīm, 14/16-17.

mem velākin sen bu şehveti terk eyle." Ve dahi rivāyet olunur ki bir ᶜābid bir müʾmin karındaşını daᶜvet edip önünde birkaç ragīf ekmek kodukta karındaşı ekmekleri taklīb etmeğe başlayıp tā ki nefsine bir dānesini beğene yaᶜnī onların en ziyāde güzel ve ecvedlerini nefsine ihtiyār eyleye, ᶜābid derhāl ona "Meh yaᶜnī bunu terk eyle, sen ne işlersin, sen bilmedin mi ki ona ragbet etmediğin ragīfte şu şu hikmet vardır ve şu şu sāniᶜ onda işlemiştir, tā ki semāda suyu haml eden sehābdan ve tarlalara saky eden sudan ve zemīn ve riyāh ve behāyim ve benū ādemden müstedīr olup sana vāsıl oldu sonra sen çevirip onu beğenmezsin!" Ve haberde gelmiş ki "Bir ragīf ekmek müstedīr olup önüne konulmaz tā ki onda üç yüz altmış sāniᶜ işlemeyince ki onların ilk müsahhirleri hazāin-i rahmetten suyu keyl eden Mikāʾīl ᶜaleyhi's-selāmdır sonra bulutu sevk edip süren melāikedir, sonra mihr ve māh ve sipihrdir sonra melāike-i hevā ve feriştegān-ı bāddır sonra devābb-ı zemīndir ve en son sāniᶜi ekmekçidir. Siz Hakk taᶜālānın niᶜmetini saysanız ihsā edemezsiniz."

[وقال بعضهم أتيت قاسماً الجرعي فسألت عن الزهد أي شيء هو فقال أي شيء سمعت فيه فعددت أقوالاً فسكت فقلت أي شيء تقول أنت فقال اعلم أن البطن دنيا العبد فبقدر ما يملك من بطنه يملك من الزهد وبقدر ما يملكه بطنه تملكه الدنيا وكان بشر بن الحرث قد اعتل مرة فأتى عبد الرحمن الطبيب يسأله عن شيء يوافقه من المأكولات فقال تسألني فإذا وصفت لك لم تقبل مني قال صف لي حتى أسمع قال تشرب سكنجبيناً وتمص سفرجلاً وتأكل بعد ذلك اسفيذباجا فقال له بشر هل تعلم شيئاً اقل من السكنجبين يقوم مقامه قال لا قال أنا أعرف قال ما هو قال الهندباء بالخل ثم قال أتعرف شيئاً اقل من السفرجل يقوم مقامه قال لا قال أنا أعرف قال ما هو قال الخرنوب الشامي قال افتعرف شيئاً أقل من الاسفيذباج يقوم مقامه قال لا قال أنا أعرف ماء الحمص بسمن البقر في معناه فقال له عبد الرحمن أنت أعلم مني بالطب فلم تسألني]

Ve baᶜzu's-sālikīn demiş ki Kāsım el-Cerᶜī yanına gelip zühdün üzerine suʾāl ettim ki "Zühd hangi şeydir?" dedim. Kāsım: "Sen onun vasfında ne işitmişsin?" diye benden sordu. Ben dahi şu şu diye birkaç kavli onda sayıp taᶜdād ettim. O dahi hāmūş oldu sonra ben ona dedim ki "Sen onda ne dersin?" Kāsım dedi ki "Sen yakīnen bil ki kulun dün-

yāsı onun karnıdır, işte batnından mālik olduğu mikdāra göre ādem zühdden mālik olur ve onun batnı ona mālik olduğu mikdāra göre dünyā ona mālik olur." Ve dahi mervīdir ki Bişr b. el-Hāris bir kerre nā-mizāc ve ʿalīl olup meʾkūlāttan ekl edecek nesnenin üzerine suʾāl etmek üzere tabīb ʿAbdurrahmān'ın yanına gelip sormuş ve ʿAbdurrahmān: "Sen benden suʾāl edersin velākin ben eger bir nesneyi sana vasf ettimse sen onu benden kabūl etmezsin!" diye cevāb verdikte, Bişr: "Vasf eyle tā ki işiteyim" dedi. O dahi: "Sikencebīn şürbü içesin sonra hayvanın[321] suyunu emesin ondan sonra isfīzbācı ekl edersin" dedikte, Bişr: "Sikencebīnin yerini tutar ve ondan ekall āher bir nesneyi bilir misin?" diye suʾāl ve o dahi "yok" diye cevāb iʿtā ve Bişr: "Ben bilirim" diye iʿlām ve o dahi: "Nedir?" diye onu istiʿlām ettikte, Bişr: "Hindibā otu ile sirkedir" diye cevāb vermekle, "Yā hayvanın yerini tutar ve ondan ekall dīger bir nesneyi bilir misin?" diye bir dahi suʾāl ve o dahi "yok" diye cevāb verdikte, Bişr: "Ben bilirim" diye ihbār ve o dahi: "Nedir?" diye ondan istihbār edince, Bişr: "Harnūb-ı Şāmī'dir" diye beyān ve "İsfīzbācın yerini tutar ve ondan ekall āher bir nesneyi bilir misin?" diye be-tekrār isticvāb ve o dahi "yok" iʿtā-yı cevāb ettikte, Bişr: "Ben bilirim ki nohut suyu ile semn-i bakar onun maʿnāsındadır" diye ifāde [151] ettikte, ʿAbdurrahmān: "Tıbbca sen benden ziyāde aʿlemsin, yā niçin benden suʾāl edersin?" diye hatm-i kelām etmiştir.

[فقد عرفت بهذا أن هؤلاء امتنعوا من الشهوات ومن الشبع من الأقوات وكان امتناعهم للفوائد التي ذكرناها وفي بعض الأوقات لأنهم كانوا لا يصفو لهم الحلال فلم يرخصوا لأنفسهم إلا في قدر الضرورة والشهوات ليست من الضرورات حتى قال أبو سليمان الملح شهوة لأنه زيادة على الخبز وما وراء الخبز شهوة وهذا هو النهاية فمن لم يقدر على ذلك فينبغي أن لا يغفل عن نفسه ولا ينهمك في الشهوات فكفى بالمرء إسرافاً أن يأكل كل ما يشتهيه ويفعل كل ما يهواه فينبغي أن لا يواظب على أكل اللحم وقال علي كرم الله وجهه من ترك اللحم أربعين يوماً ساء خلقه ومن داوم عليه أربعين يوماً قسا قلبه وقيل أن للمداومة على اللحم ضراوة كضراوة الخمر ومهما كان جائعاً وتاقت نفسه إلى الجماع فلا ينبغي أن يأكل ويجامع فيعطي نفسه

321 "Hayva", ayva'nın ağız varyantı.

شهوتين فتقوى عليه وربما طلبت النفس الأكل لينشط في الجماع]

İşte bununla bildin ki bunlar yaᶜnī selef-i sālihīn şehevāttan ve tokluktan imtināᶜ etmişler yaᶜnī akvāt-ı helālden ve şehevāt-ı mübāhanın tenāvülünden ihtirāz ve tebāᶜud etmişler ve bu imtināᶜ ve ihtirāzları bizim zikr ettiğimiz fevāid içindir ve baᶜzı evkātta dahi helāl onlara sāfī olmadığındandır ki tezehhüden yaᶜnī şübheliye düşmemek için nefslerine ruhsat vermeyip ancak mikdār-ı zarūret üzerine iktisār ve kanāᶜat etmişler ki kūt-ı lā-yemūt ile geçinmişler. Şehevāt ise zarūrāttan değildirler hattā Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Tuz dahi şehvettir, zīrā ekmeğin üzerine ziyādedir ve ekmeğin gayrısı şehvettir." Ve mertebe-i nihāyet-i veraᶜ ve ihtiyāt odur. Ve o kimse ki buna muktedir olmaz, gerektir ki nefsinden gaflet etmeye ve şehevātta dalıp münhemik olmaya, zīrā ādeme bir isrāf kāfīdir ki her ne ki imrenirse yiye ve her ne ki hoşuna gelirse onu işleye. Ve dahi gūştun ekli üzerine muvāzabet etmemek gerektir ki Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu demiş ki "Kim ki gūştu kırk gün terk edip yemezse bed-hūy olur ve kim ki kırk gün ekl-i lahm üzerine devām ve muvāzabet eylerse kalbi katı ve kāsī olur." Ve hem dahi denilmiş ki ekl-i lahmın müdāvemetine bir ᶜādet var ki hamrın ᶜādetine benzer yaᶜnī hamr nefs ve māla isrāftan taraf nice muzırr ve müfsiddir, ekl-i lahmın devāmı dahi böyle muzırr ve müfsiddir, zīrā müdāvemet ile ᶜādet olur ve ᶜādet olunca artık ondan sabr edemez olur, tedārükü için nefsini muhātara eder ve mālı onunla telef olur ve cimāᶜa nefsi gālib olur ve bu yüzden dahi tehlikelere dūçār olur. Ve kaçan ki açlıkta nefsi cimāᶜa tālib ve gālib olur, gerektir ki yiyip cimāᶜ eylemeye tā ki nefsine iki şehveti birden vermeye ki cimāᶜa yalnız iktisār etmek gerektir ve eger böyle etmeyip de ikisini birden ederse o vakt şehvet onun üzerine kuvvetlenir de ola ki nefsi yemeğe tālib olur tā ki cimāᶜ ile neşāt eyleye.

[ويستحب أن لا ينام على الشبع فيجمع بين غفلتين فيعاد الفتور ويقسو قلبه لذلك ولكن ليصل أو ليجلس فيذكر الله تعالى فإنه أقرب إلى الشكر وفي الحديث أذيبوا طعامكم بالذكر والصلاة ولا تناموا عليه فتقسو قلوبكم وأقل ذلك أن يصلي أربع ركعات أو يسبح مائة تسبيحة أو يقرأ جزءاً من القرآن عقيب أكله فقد كان سفيان الثوري إذا شبع ليلة أحياها وإذا شبع في يوم واصله بالصلاة والذكر وكان

يقول أشبع الزنجي وكده ومرة يقول أشبع الحمار وكده ومهما اشتهى شيئاً من الطعام وطيبات الفواكه فينبغي أن يترك الخبز ويأكلها بدلاً منه لتكون قوتاً ولا تكون تفكها لئلا يجمع للنفس بين عادة وشهوة]

Ve müstehabb odur ki tokluk üzerine yatmaya ki iki gaflet beyninde cemᶜ eyleye ve ᶜacz ve fütūra alışıp kalbi kāsī ola yaᶜnī baᶜde't-taᶜām karnı tok olduğu hālde yatmamak gerektir, zīrā eger tokluk üzerine yatarsa iki gaflet beyninde cemᶜ etmiş olur ve fütūra iᶜtiyād edip de kalbi katı ve kāsī olur. Lāyık odur ki yemekten kalktıktan sonra namāz kıla veyā oturup Allāhu taᶜālāya zikr eyleye, zīrā şükre bu zikr ve namāz daha ziyāde yakın ve akrebdir. Hadīste gelmiş ki "Yediğiniz taᶜāmınızı zikr ve namāz ile artırınız ve dahi yatmayınız tā ki gönlünüz katı ve kāsī olmaya." Ve baᶜde't-taᶜām en ekall-i müddet ona dört rekᶜat namāz kılmak veyāhūd yüz kerre tesbīh etmek veyāhūd Kurᵓān'dan bir cüzᵓ okumaktır ki o kadar zamān mikdārınca durup sonra eger uyayacak olursa uyuya, ᶜakīb-i eklinde yatmaya, hīç olmazsa o kadar zamān sabr edip uyanık kala ve boş durmadan ise teşekküren nāfile namāzı kıla veyā Kurᵓān'dan bir cüzᵓ okuya veyā yüz tesbīha çeke demektir. Süfyān-ı Sevrī bir gecede tok olmuş olsa o geceyi tā be-sabāh ihyā ederdi ve eger bir günde tok olursa onu yaᶜnī gününü namāza ve zikre muvāsalat eylerdi ve dahi derdi ki "Zencīyi tok edip de işlettir." Ve bir kerre derdi ki "Merkebi doyur da işlettir." Ve fevākih ve etᶜime veyā güzel yemiş yemeğe imrenirse yaᶜnī fevākih-i tayyibeden ve etᶜime-i nefsiyyeden eger bir nesneyi iştihā edip onu ekl edecek olsa gerektir ki ekl-i hubzu terk edip ekmek bedelinde onu ekl ede tā ki ona kūt olup da ona tefekküh olmaya ve şehvet ile ᶜādet beyninde nefs için cemᶜ eylemeye.

[نظر سهل إلى ابن سالم وفي يده خبز وتمر فقال له ابدأ بالتمر فإن قامت كفايتك به وإلا أخذت من الخبز بعده بقدر حاجتك ومهما وجد طعاماً لطيفاً وغليظاً فليقدم اللطيف فإنه لا يشتهي الغليظ بعده ولو قدم الغليظ لأكل اللطيف أيضاً للطافته وكان بعضهم يقول لأصحابه لا تأكلوا الشهوات فإن أكلتموها فلا تطلبوها فإن طلبتموها فلا تحبوها وطلب بعض أنواع الخبز شهوة قال عبد الله ابن عمر رحمة الله عليهما ما تأتينا من العراق فاكهة أحب إلينا من الخبز فرأى ذلك الخبز فاكهة]

Ve dahi Sehl-i Tusterī, İbn Sālim'e bakıp elinde ekmek ve hurma var idi, ona dedi ki "Sen evvelā hurmadan başla da eger onunla kifāyetin kāim olduysa ne güzel ve eger onunla kifāyetin olmadıysa [152] hācetine göre ekmekten alasın." Ve kaçan ki latīf ve galīz taᶜāmı bulduysa ibtidā latīfi ekl edip takdīm ede, zīrā baᶜdehu galīze iştihāsı kalmaz ve eger galīzi takdīm eylerse sonra letāfeti için fevka'ş-şibaᶜ latīfi dahi ekl eder. Baᶜzu'l-meşāyıh ashābına derdi ki "Siz şehevātı ekl etmeyiniz yaᶜnī imrendiğinizi yemeyiniz ve eger onu ekl ettinizse onu taleb etmeyiniz ve eger onu taleb ettinizse onu sevmeyiniz." Ekmeğin baᶜzı envāᶜını istemek şehvettir. ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "ᶜIrāk'tan bize ekmekten ehabb bir fākiha gelmezdi" ki hubz-ı ᶜIrākīyi fākihe görmüş.

[وعلى الجملة لا سبيل إلى إهمال النفس في الشهوات المباحات وأتباعها بكل حال فبقدر ما يستوفي العبد من شهوته يخشى أن يقال له يوم القيامة ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا﴾ وبقدر ما يجاهد نفسه ويترك شهوته يتمتع في الدار الآخر بشهواته قال بعض أهل البصرة نازعتني نفسي خبز أرز وسمكاً فمنعتها فقويت مطالبتها واشتدت مجاهدتي لها عشرين سنة فلما مات قال بعضهم رأيته في المنام فقلت ماذا فعل الله بك قال لا أحسن أن أصف ما تلقاني به ربي من النعم والكرامات وكان أول شيء استقبلني به خبز أرز وسمكاً وقال كل اليوم شهوتك هنيئاً بغير حساب وقد قال تعالى ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾ وكانوا قد أسلفوا ترك الشهوات ولذلك قال أبو سليمان ترك شهوة من الشهوات أنفع للقلب من صيام سنة وقيامها وفقنا الله لما يرضيه]

Ve ᶜale'l-cümle bunun zābıtası odur ki şehevāt-ı mübāhada nefsin ihmāline ve her bir hālde nefsin ittibāᶜına yol yoktur, şehevātından kul istīfā ettiği mikdāra göre yevm-i āhirette ona ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا﴾[322] denilmekten havf ve haşyet olunur ve nefsine mücāhede ve şehevāttan terk ettiğine göre dār-ı āhirette şehevātıyla mütemettiᶜ olur, Basralıların birisi demiş ki "Benim

322 "İnkār edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz." Ahkāf, 46/20.

nefsim pirinç unu ve balığın taᶜāmı yemesine benimle münāzaᶜa etti ve ben onu menᶜ ettim. Ve onun mutālebesi kavī olmakla yirmi sene mücāhedem müştedd oldu." Ve çün vefāt etti, baᶜzu's-sūfiyye onu ᶜālem-i rüᵓyāda: "Sana Erhamu'r-rāhimīn ne muᶜāmele eyledi?" diye sormuş. O dahi: "Benim rabbim niᶜam ve kerāmāttan bana telakkī buyurduğu lutf-ı celīli vasf etmeğe muktedir değilim. En evvel beni hubz-ı ürüzz ve balık ile istikbāl edip senin şehvetini henī ve hisābsız olarak bu gün ekl eyle diye irāde ve fermān buyurmuş" demiş. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾[323] Ve islāf ettikleri ancak terk-i şehevāt idi. Bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde denilmiş ki "Onlara denir ki o cennetin meyve ve şarābından ekl ve şürb edin, ᶜāfiyet olsun o sebebden ki dünyāda aᶜmāl-i sāliha işlediniz ve sıcak günlerde sāim oldunuz idi" ki sūre-i Hākka'nın yirmi üçüncü āyetidir. İntehā. Ve terk-i şehevāt sıyām-ı nāfileden enfaᶜ sayılmış ki Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Şehevāttan şehvetin terki kalb için bir senenin sıyām ve kıyāmından daha ziyāde nāfiᶜ ve müfīddir." Hakk celle ve ᶜalā hazretleri rızā-yı ᶜaliyyesine muvāfık olan aᶜmāl-i sālihaya cümlemizi muvaffak eyleye. Āmīn.

Beyānu İhtilāfi Hükmi'l-Cūᶜı ve Fazīletihi ve İhtilāfi Ahvāli'n-Nāsi Fīhi

[بيان اختلاف حكم الجوع وفضيلته واختلاف أحوال الناس فيه]

[اعلم أن المطلوب الأقصى في جميع الأمور والأخلاق الوسط إذ خير الأمور أوساطها وكلا طرفي قصد الأمور ذميم وما أوردناه في فضائل الجوع ربما يومىء إلى أن الإفراط فيه مطلوب وهيهات ولكن من أسرار حكمة الشريعة أن كل ما يطلب الطبع فيه الطرف الأقصى وكان فيه فساد جاء الشرع بالمبالغة في المنع منه على وجه يومىء عند الجاهل إلى أن المطلوب مضادة ما يقتضيه الطبع بغاية الإمكان والعالم يدرك أن المقصود الوسط لأن الطبع إذا طلب غاية الشبع فالشرع ينبغي أن يمدح غاية الجوع حتى يكون الطبع باعثاً والشرع مانعاً فيتقاومان ويحصل الاعتدال فإن من يقدر على قمع الطبع بالكلية بعيد فيعلم أنه لا ينتهي إلى الغاية فإنه

323 "(Onlara şöyle denir:) "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için." Hākka, 69/24.

إن أسرف مسرف في مضادة الطبع كان في الشرع أيضاً ما يدل على إساءته كما أن الشرع بالغ في الثناء على قيام الليل وصيام النهار ثم لما علم النبي صلى الله عليه وسلم من حال بعضهم أنه يصوم الدهر كله ويقوم الليل كله نهى عنه فإذا عرفت هذا فاعلم أن الأفضل بالإضافة إلى الطبع المعتدل أن يأكل بحيث لا يحس بثقل المعدة ولا يحس بألم الجوع بل ينسى بطنه فلا يؤثر فيه الجوع أصلاً فإن مقصود الأكل بقاء الحياة وقوة العبادة وثقل المعدة يمنع من العبادة وألم الجوع أيضاً يشغل القلب ويمنع منها]

Ve hükm-i cūᶜun ihtilāfı ve fazīletinin şerhi ve cūᶜda ahvāl-i nāsın ihtilāfı beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki kāffe-i umūrda matlūb aksā ve ᶜāmme-i ahlākta murād-ı aᶜlā vasattır, yaᶜnī orta hāldir, çünkü denilmiş ki "Hayru'l-umūri evsātuhā." Ve kasd-ı umūrun her iki tarafı mezmūm ve makdūhtur. Açlık fezāilinden bizim īrād ettiğimiz şeyᵓ ola ki īmā eder ki matlūb onda onun ifrātıdır ve ifrātı matlūb olmak uzak ve baᶜīddir, lākin hikmet-i şerīᶜatin esrārından odur ki her ne ki onun taraf-ı aksāsı matlūb olunur velākin onda bir fesād olur, ondan menᶜ olunmak hakkında emr-i şerᶜ vārid olur ve menᶜinde şerᶜ-i şerīf mübālaga eder, öyle bir mertebede mübālaga eyler ki onun o mertebesi ve vechi nādānlara īmā eder ki matlūb gāye-i imkān ile muktezā-yı tabᶜın müzāddesidir. Ve merd-i dānişmend ve ᶜālim bilir ki maksūd ondan vasattır, zīrā tabᶜ gāye-i şibaᶜı isterse şerᶜ-i şerīf dahi gāye-i cūᶜun medhini etmek gerektir, tā ki tabᶜ bāᶜis ve şerᶜ māniᶜ olup ikisi mütekāvim olalar ve iᶜtidāl hāsıl olur, zīrā külliyyen kamᶜ-ı tabᶜa muktedir olacak kimseye bir imkān olmak baᶜīddir. Ve bu cihetle bilinir ki gāyesine varılmaz hattā bir müsrif eger onda isrāf edip müzāddat-ı tabᶜın müntehāsına [153] varmak isterse onda dahi isāᵓet etmiş olduğuna şerᶜ-i şerīf vārid olmuştur, nitekim sıyām-ı nehār ve kıyām-ı leylin senāsında şerᶜ-i şerīf mübālaga ettikte ve Nebī-i zī-şān efendimiz baᶜzı kesānın ahvālinden bildi ki kāffe-i dehri sıyām ederler ve kāffe-i leyli kıyām ederler, onları ondan nehy etti. Ve bu keyfiyyetler sana maᶜlūm olduysa bil ki tabᶜ-ı muᶜtedile izāfetle efdali odur ki sikal-i miᶜde ve elem-i cūᶜa hiss etmeyecek rāddede ekl ede belki batnını ferāmūş edecek mertebede ekl eyleye ki aslā cūᶜ onda teᵓsīri olmaya, çünkü eklin-

den murād ve maksad bekā-i zindegānī ve kuvve-i ᶜibādet husūlüdür ve miᶜdenin ağırlığı ise ᶜibādetten menᶜ eder ve elem-i cūᶜ dahi kalbi meşgūl eder ve ᶜibādetten menᶜ eyler.

[فالمقصود أن يأكل أكلا لا يبقي للمأكول فيه أثر ليكون متشبهاً بالملائكة فإنهم مقدسون عن ثقل الطعام وألم الجوع وغاية الإنسان الاقتداء بهم وإذا لم يكن للإنسان خلاص من الشبع والجوع فأبعد الأحوال عن الطرفين الوسط وهو الاعتدال ومثال طلب الآدمي البعد عن هذه الأطراف المتقابلة بالرجوع إلى الوسط مثال نملة ألقيت في وسط حلقة محمية على النار مطروحة على الأرض فإن النملة تهرب من حرارة الحلقة وهي محيطة بها لا تقدر على الخروج منها فلا تزال تهرب حتى تستقر على المركز الذي هو الوسط فلو ماتت ماتت على الوسط لأن الوسط هو أبعد المواضع عن الحرارة التي في الحلقة المحيطة فكذلك الشهوات محيطة بالإنسان إحاطة تلك الحلقة بالنملة والملائكة خارجون عن تلك الحلقة ولا مطمع للإنسان في الخروج وهو يريد أن يتشبه بالملائكة في الخلاص فأشبه أحواله بهم البعد وأبعد المواضع عن الأطراف الوسط فصار الوسط مطلوباً في جميع هذه الأحوال المتقابلة وعنه عبر بقوله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ ومهما لم يحس الإنسان بجوع ولا شبع تيسرت له العبادة والفكر وخف في نفسه وقوي على العمل مع خفته ولكن هذا بعد اعتدال الطبع]

Kaldı ki maksūd odur ki mürīd bir mertebede ekl eder ki eklin onda bir eseri kalmaya tā ki melāike-i kirāma müteşebbih ola, zīrā melāike yemeğin ağırlığından ve açlığın eleminden mukaddeslerdir ve insānın gāyesi odur ki melāikeye müteşebbih olmaktır yaᶜnī melāikeye iktidā edip hemīşe ᶜibādetle meşgūl ve hevā ve heves ve şehevāt ve denesten vāreste olmaktır. Ve açlık ve tokluktan insānın halāsı olmayıcak artık tarafeynin ebᶜad-i ahvāli ona vasattır ki mertebe-i iᶜtidāldir ve ortaya rücūᶜ ile işbu etrāf-ı mütekābileden uzaklığın talebinde ibn-i ādemin misāli yere matrūh sıcak bir demir halkanın içinde düşen karınca misālidir ki karınca halkanın sıcaklığından kaçar ve halka ona muhīt olduğundan dışarıya çıkamaz, artık kaçmaktan zāil olmaz tā ki halkanın merkezine yaᶜnī ortasına müstekarr ola ki eger ölürse de ortada ölür, çünkü ortası halka-i muhītada olan harāretin en ziyāde uzak yeridir.

İşte şehevāt dahi o halka gibi insāna muhīttir ve halka o karıncaya nice muhīt olup ondan hurūcu ona mümkin olmaz, insān dahi kezālik ihāta-i şehevāttan hārice çıkmağa imkānı olmaz, onun her bir tarafına muhīt ve müstedīrdir. Melāike-i kirām o halkadan hāriclerdir ve o vechle halkadan insānın hurūcuna matmaᶜ olmayınca ve kendisi dahi halāsta melāikeye teşebbüh etmek isteyince artık onlara ahvālinin en ziyāde eşbehi uzaklıktır ve etrāftan ebᶜad-i mevāziᶜ ise vasattır, işte bu sebebden vasat matlūb oldu yaᶜnī bu haysiyyetle işbu ahvāl-i mütekābilenin cemīᶜisinde vasat matlūb oldu. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bunun üzerine taᶜbīr edip buyurdu ki "خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا"[324] Yaᶜnī "Umūrun hayrı ortalarıdır." Ve Hakk taᶜālānın ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾[325] kavl-i celīlinin işāreti dahi bunadır. Ve kaçan ki insān bir cūᶜ ve bir şibaᶜa hiss etmez, ᶜibādet ve fikr ona müteyessir olup kendi nefsinde hafīf ve sebük ve ᶜamele kavī ve kuvvetli olur ki hiffeti ile maᶜan ᶜamele dahi iktidārı hāsıl olur lākin bu hāl iᶜtidāl-i tabᶜdan sonra olmak lāzımdır, çünkü mebdeᵓ-i bahste bu şart ile mukayyed olup ki tabᶜ-ı muᶜtedile izāfetle efdal odur denilmiş.

[أما في بداية الأمر إذا كانت النفس جموحاً متشوقة إلى الشهوات مائلة إلى الإفراط فالاعتدال لا ينفعها بل لا بد من المبالغة في إيلامها بالجوع كما يبالغ في إيلام الدابة التي ليست مروضة بالجوع والضرب وغيره إلى أن تعتدل فإذا ارتاضت واستوت ورجعت إلى الاعتدال ترك تعذيبها وإيلامها ولأجل هذا السر يأمر الشيخ مريده بما لا يتعاطاه هو في نفسه فيأمره بالجوع وهو لا يجوع ويمنعه الفواكه والشهوات وقد لا يمتنع هو منها لأنه قد فرغ من تأديب نفسه فاستغنى عن التعذيب ولما كان أغلب أحوال النفس الشره والشهوة والجماح والامتناع عن العبادة كان الأصلح لها الجوع الذي تحس بألمه في أكثر الأحوال لتنكسر نفسه والمقصود أن تنكسر حتى تعتدل فترد بعد ذلك الغذاء أيضاً إلى الاعتدال وإنما يمتنع من ملازمة الجوع من سالكي طريق الآخرة إما صديق وإما مغرور أحمق أما الصديق فلاستقامة نفسه على الصراط المستقيم واستغنائه عن أن يساق بسياط الجوع إلى الحق وأما

324 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 8/518, no: 6176; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 7/179, no: 35128; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/286.

325 "Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez." Aᶜrāf, 7/31.

المغرور فلظنه بنفسه أنه الصديق المستغني عن تأديب نفسه الظان بها خيراً وهذا غرور عظيم وهو الأغلب فإن النفس قلما تتأدب تأدباً كاملاً وكثيراً ما تغتر فتنظر إلى الصديق ومسامحته نفسه في ذلك فيسامح نفسه كالمريض ينظر إلى من قد صح من مرضه فيتناول ما يتناوله ويظن بنفسه الصحة فيهلك]

Ammā bidāyet-i emrde nefs cümūh ve serkeş olup şehevāta müteşevvik ve ifrāta māil olursa artık o hālde iᶜtidāl ona menfaᶜat vermez belki muᶜallem olmayan dābbenin darb ve açlıktan mübālaga-i īlāmı ile taᶜlīmi gibi kendi nefsini açlıkla mübālaga-i īlāmı lāzım ve lābüddür tā ki muᶜtedil ola ve vaktā ki murtāz ve müstevī olup iᶜtidāle döner, onun īlām ve taᶜzībini terk eder. Ve mahsūs bu sırr için şeyh-i mürşid kendi nefsine teᶜātī etmediği umūr ile mürīdine emr eder, meselā mürīdine açlıkla emr eder de kendisi aç olmaz ve fevākih ve şehevātından onu menᶜ eder de kendisi ondan mümteniᶜ olmaz, çünkü kendi nefsinin teᵓdībinden fārig ve taᶜzībden müstagnī olmuş. Ve nefsin agleb-i ahvāli şereh ve cimāᶜ ve ᶜibādetten imtināᶜ olunca artık ona aslah ve enfaᶜ ancak açlık olur, öyle bir açlık ki ekser-i ahvālde elemini hiss edip duya tā ki nefsi kırıla. Maksūd nefsin kesridir tā ki muᶜtedil olup teᵓdībden müstagnī ola ve baᶜdehu gıdāda iᶜtidāle redd ve ircāᶜ oluna. Ve cūᶜun mülāzemesinden sālik-i āhiretten imtināᶜ eden ancak bir sıddīk veyā bir magrūr ahmak ve böndür, sıddīk ise sırāt-ı müstakīm üzerine nefsi istikāmet ve açlığın kırbaçlarıyla [154] Hakk'a sevk olmaktan müstagnīdir ve magrūr ise nefsine hüsn-i zannındandır, kendi nefsinde zuᶜm eder ki sıddīk olmuştur ve nefsini teᵓdīb ve taᶜzīb etmekten müstagnī olmuştur ve nefsine hayr zann etmesiyle mülāzemet-i cūᶜa mübālāt etmez ve bu gurūr ᶜazīm bir gurūrdur ki fī-zamāninā agleb dahi odur, zīrā az nefs vardır ki teᵓeddüb-i kāmil ile müteᵓeddib ola; nefsi tamāmen müteᵓeddib ādem bu ᶜasrlarda azdır belki sıddīka nazar edip sıddīkin nefsine olan müsāmaha gibi nefsine müsāmaha ile mugterr olan çoktur. Ve o magrūr o marīze benzer ki marazından şifā-yāb olan ādeme bakıp o ādemin tenāvül ettiği nesneyi tenāvül eder de nefsinden sıhhati zann eder ve o tenāvül ettiği nesne ile helāk olur.

[والذي يدل على أن تقدير الطعام بمقدار يسير في وقت مخصوص ونوع مخصوص ليس مقصوداً في نفسه وإنما هو مجاهدة نفس متنائية عن الحق غير بالغة رتبة الكمال أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكن له تقدير وتوقيت لطعامه قالت عائشة رضي الله عنها كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصوم حتى نقول لا يفطر ويفطر حتى نقول لا يصوم وكان يدخل على أهله فيقول هل عندكم من شيء فإن قالوا نعم أكل وإن قالوا لا قال إني إذن صائم وكان يقدم إليه الشيء فيقول أما إني كنت أريد الصوم ثم يأكل وخرج صلى الله عليه وسلم يوما وقال إني صائم فقالت عائشة يا رسول الله قد أهدي إلينا حيس فقال كنت أردت الصوم ولكن قربيه ولذلك حكي عن سهل أنه قيل له كيف كنت في بدايتك فأخبر بضروب من الرياضات منها أنه كان يقتات ورق النبق مدة ومنها أنه أكل دقاق التين مدة ثلاث سنين ثم ذكر أنه اقتات بثلاثة دراهم في ثلاث سنين فقيل له فكيف أنت في وقتك هذا فقال آكل بلا حد ولا توقيت وليس المراد بقوله بلا حد ولا توقيت أني آكل كثيراً بل أني لا أقدر بمقدار واحد ما آكله]

Ve taᶜāmın bir vakt-i mahsūs ve nevᶜ-i mahsūs ve kadr-i yesīr ile takdīr ve tevkīt ve taᶜyīni fī-nefsihi murād ve maksūd olmadığına ve maksadım ancak mertebe-i kemāle varmayıp hakktan mütenāʾī ve mütebāᶜid olan nefsin mücāhedesi olduğuna delālet eden edilleden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin kavl ve fiᶜli ve meşāyıh-ı ᶜizām-ı sālifenin ᶜādāt ve ādābıdır. Ez-cümle ᶜaleyhi's-selām efendimizin taᶜāmā takdīr ve tevkīti olmadığı burhānıdır. ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki "ᶜAleyhi's-selām efendimiz o kadar oruç tutardı ki biz zann ederdik ki fī-mā baᶜd ᶜömründe iftār etmeyecektir ve o kadar iftār ederdi ki zann ederdik fī-mā baᶜd tatavvuᶜan oruç tutmayacaktır. Ve dahi āl-i kirāmı üzerine girip "Sizde bir şeyʾ var mıdır?" diye suʾāl ederdi ve āl-i kirāmı vaktā ki "vardır" derlerdi, onu ekl ederdi ve eger "yoktur" derlerse o dahi "Öyle ise ben dahi sāimim" buyururlardı ve baᶜzen huzūr-ı ᶜālīlerine taᶜām takdīm olunanda "Ben bu gün oruç tutmak istemiştim" diye o taᶜāmdan tenāvül buyururlardı. Ve bir gün çıkıp "Ben sāimim" diye irāde buyurduktan sonra Hazret-i ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān: "Bize hays ihdā olunmuş" diye ihbār ve o dahi: "Bu gün oruç tutmak istedim lākin onu yanaştır" diye emr ü fermān buyurmuştur. Ve bu hikmet için Sehl-i

Tusterī üzerine hikāyet olunmuş ki bir gün Sehl'e denilmiş ki "Senin ibtidā-yı sülūkünde nice idin?" yaᶜnī nice tekavvut ve taᶜayyüş ederdin diye sorulmuş. Ve Sehl envāᶜ-ı rizāyāt ile haber verip demiş ki "Bir müdden nebik yaprağıyla geçindim." "Nebik" feth ve kesr-i bā ile sidr ağacının yemişidir ki köknar yemişi derler. "Ve üç sene dıkāk-ı tīn ile geçinmiş, yaᶜnī incirlerin dakīkiyle geçinmiş. "Dıkāk", "dakīk"in cemᶜi gelmiştir ve "dekāik" üzerine dahi cemᶜ olmuştur, lügatte galīzin zıddına ki ince nesneye ve un, her neden olursa olsun ve gāmız nesneye ıtlāk olunmuştur. Ve "tīn" dahi incir maᶜnāsınadır. İntehā. Ve üç senede ānifü'l-beyān kıssa mūcebince üçer dirhem ile taᶜayyüş ettiğini zikr ve hikāye etmiştir. Ve "Şimdiki vaktinizde nicesin?" diye ondan suᵓāl olundukta, "Bī-hadd ve bī-tevkīt ekl ederim" demesinden murād ben çok ekl ederim demek değildir, ancak murādı bu hālde benim eklimi bir mikdār-ı vāhid ile takdīr etmem demektir yaᶜnī benim meᵓkūlüm için bir mikdār-ı muᶜayyen ve vakt-i mahsūs ve nevᶜ-i mahsūs yoktur demek ister.

[وقد كان معروف الكرخي يهدى إليه طيبات الطعام فيأكل فقيل له إن أخاك بشراً لا يأكل مثل هذا فقال إن أخي بشراً قبضه الورع وأنا بسطتني المعرفة ثم قال إنما أنا ضيف في دار مولاي فإذا أطعمني أكلت وإذا جوعني صبرت مالي والاعتراض والتمييز ودفع إبراهيم بن أدهم إلى بعض إخوانه دراهم وقال خذ لنا بهذه الدراهم زبداً وعسلاً وخبزا حواري فقيل يا أبا إسحاق بهذا كله قال ويحك إذا وجدنا أكلنا أكل الرجال وإذا عدمنا صبرنا صبر الرجال وأصلح ذات يوم طعاماً كثيراً ودعا إليه نفراً يسيراً فيهم الأوزاعي والثوري فقال له الثوري يا أبا إسحاق أما تخاف أن يكون هذا إسرافاً فقال ليس في الطعام إسراف إنما الإسراف في اللباس والأثاث]

Ve Maᶜrūf el-Kerhī kuddise sırruhu'l-ᶜazīze hediyyeten takdīm olunan etᶜime-i tayyibeden tenāvül ederdi ve "Senin birāderin Bişr bu gibi etᶜimeyi tenāvül etmez!" denildikte, "Birāderim Bişr'i perhīzkārlık ve veraᶜ onu tutup kabz etmiş ve maᶜrifet-i nebī bast etmiş" diye cevāb vermiş sonra "Ben ancak efendimin hānesinde mihmānım, eger beni itᶜām ederse ekl ederim ve eger beni aç bırakırsa sabr ederim, benimle iᶜtirāz ve temyīze benim ne hakkım var!" demiş. Ve bir gün İbrāhīm b. Edhem, baᶜzı ihvānına derāhimi verip "Bunlarla bize kere yağı ile

bal ve sıcak ekmek satın al" dedikte ve "Ey Ebū İshāk, bu derāhimin cemīᶜisi ile mi?" denildikte, İbrāhīm: "Sana yazıklar olsun' Biz eger bulduksa yiğitlerin yemesini yeriz ve eger bulmadıksa yiğitlerin sabrını sabr ederiz" demiştir. Ve bir gün bir ziyāfet edip pek çok taᶜām yapmış ve az kimseleri daᶜvet etmiş, ᶜAllāme Evzāᶜī ve Süfyān-ı Sevrī o ziyāfette hāzırlar idi ve Süfyān-ı Sevrī: "Yā Ebā İshāk, bunun isrāf olmaklığından sen havf etmez misin?" dedikte, İbrāhīm b. Edhem: "Taᶜāmda isrāf yoktur, isrāf ancak elbise ve esās-ı hānededir" diye cevāb vermiş.

[فالذي أخذ العلم من السماع والنقل تقليداً يرى هذا من إبراهيم بن أدهم ويسمع عن مالك بن دينار أنه قال ما دخل بيتي الملح منذ عشرين سنة وعن سري السقطي أنه منذ أربعين سنة يشتهي أن يغمس جزرة في دبس فما فعل فيراه متناقضاً فيتحير أو يقطع بأن أحدهما مخطئ والبصير بأسرار القول [155] يعلم أن كل ذلك حق ولكن بالإضافة إلى اختلاف الأحوال ثم هذه الأحوال المختلفة يسمعها فطن محتاط أو غبي مغرور فيقول المحتاط ما أنا من جملة العارفين حتى أسامح نفسي فليس نفسي أطوع من نفس سري السقطي ومالك بن دينار وهؤلاء من الممتنعين عن الشهوات فيقتدى بهم والمغرور يقول ما نفسي بأعصى علي من نفس معروف الكرخي وإبراهيم بن أدهم فاقتدى بهم وأرفع التقدير في مأكولي فأنا أيضاً ضيف في دار مولاي فمالي وللاعتراض ثم إنه لو قصر أحد في حقه وتوقيره أو في ماله وجاهه بطريقة واحدة قامت القيامة عليه واشتغل بالاعتراض وهذا مجال رحب للشيطان مع الحمقى بل رفع التقدير في الطعام والصيام وأكل الشهوات لا يسلم إلا لمن ينظر من مشكاة الولاية والنبوة فيكون بينه وبين الله علامة في استرساله وانقباضه ولا يكون ذلك إلا بعد خروج النفس عن طاعة الهوى والعادة بالكلية حتى يكون أكله إذا أكل على نية كما يكون إمساكه بنية فيكون عاملاً لله في أكله وإفطاره فينبغي أن يتعلم الحزم من عمر رضي الله عنه فإنه كان يرى رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب العسل ويأكله ثم لم يقس نفسه عليه بل لما عرضت عليه شربة باردة ممزوجة بالعسل جعل يدير الإناء في يده ويقول أشربها وتذهب حلاوتها وتبقى تبعتها اعزلوا عني حسابها وتركها]

Ve o ki ᶜilmi semāᶜ ve nakl ile almış ve meşāyıh-ı sālifeye taklīden sülūk etmiş, İbrāhīm b. Edhem'den bu fiᶜli yaᶜnī neferāt-ı kalīleye etᶜime-i kesīrenin tedārükünü ve derāhim-i müteᶜaddide ile kere yağ

ve bal ve sıcak ekmeklerin mübāyaᶜa ettirilmesini görüp ve Mālik b. Dīnār'dan o kavli işitip ki demiş ki "Yirmi seneden beri hāneme tuz girmemiş." Ve Seriyy-i Sakatī'nin kırk seneden ziyāde nefsini bir dāne havucun pekmeze gams ve itᶜāmıyla mutālebe edip onu işlememiş olduğu kelāmı işitse bunları yekdīgerlerine mütenākız görür de mütehayyir olur veyāhūd birisinin ᶜameli hatā olduğuna katᶜ eder velākin esrār-ı kavme basīr olan zāt bilir ki cümlesi hakk ve savābdır velākin ihtilāf-ı ahvāle izāfetle vākiᶜ olup mütenākız görünürler. Ondan sonra bu ahvāle muhtelifeyi muhtāt merd-i fatīn dahi istimāᶜ eder ve şahs-ı magrūr ve gabī ve belīd dahi onu işitir ve merd-i fatīn ise kendi nefsinde der ki "Ben cümle-i ᶜārifīn-i kümmelīnden değilim tā ki nefsime müsāmahat edip salıvereyim, benim nefsim Seriyy-i Sakatī ve Mālik b. Dinār'ın nefslerinden daha ziyāde mutīᶜ değildir ve bu zevāt-ı ᶜizām şehevātından mümteniᶜ idiler." Ve kendisi dahi onlara iktidā edip hemīşe nefsini şehevātından menᶜ eder. Ve şahs-ı magrūr ve pelīd ise kendi nefsinde der ki "Benim nefsim Maᶜrūf-ı Kerhī ve İbrāhīm b. Edhem nefslerinden daha ziyāde ᶜāsī değildir, ben dahi onlara iktidā edip meᵓkūlümde takdīri kaldırırım ve ben dahi kendi efendimin hānesinde mihmānım, benimle iᶜtirāza nem vardır." Sonra kazārā bir kimse onun hakkında taksīr etse veyāhūd tevkīr ve māl ve cāhına bir tarīk ile dokunsa üzerine kıyāmet kopar ve iᶜtirāza iştigāl eyler ve bu ise şeytān-ı laᶜīn için geniş yol ve hamkā gürūhuyla ona bir mecāl-i rahb u vāsiᶜdir kaldı ki taᶜām ve sıyāmda refᶜ-i takdīr ve ekl-i şehevāt ancak mişkāt-ı velāyet ü nübüvvetten nazar edip kendisi ile Allāhu taᶜālānın mā-beyninde istirsāl ve kabz için bir ᶜalāmet sāhibi olan sıddīka sālim olur, dīgerlerine sālim olmaz ve o dahi bi'l-külliyye ᶜādet ve tāᶜat ve hevādan nefsi hurūcundan sonradır tā ki ekli dahi imsāki gibi bir niyyet üzere ola yaᶜnī imsāki nice niyyetle olursa ekli dahi niyyetle ola ve o vaktte ekl ve iftārında Allāhu taᶜālāya ᶜāmil olur. Gerektir ki sālik-i rāh-ı necāt ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvāndan hazmı öğrenip taᶜallüm ede ki ᶜÖmer, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin bala ekl ve muhabbeti[ni] görmüş iken ona soğuk ballı bir şerbeti takdīm olunduğu vaktte kadehi eline alıp çevirmekte olmakla "Ben bunu içsem onun halāveti ağzımdan gider de vizri bana

kalır" derdi sonra onu içmeyip onu "Hisābını benden ᶜazl ediniz" diye terk etmiştir.

[وهذه الأسرار لا يجوز لشيخ أن يكاشف بها مريده بل يقتصر على مدح الجوع فقط ولا يدعوه إلى الاعتدال فإنه يقصر لا محال عما يدعوه إليه فينبغي أن يدعوه إلى غاية الجوع حتى يتيسر له الاعتدال ولا يذكر له أن العارف الكامل يستغني عن الرياضة فإن الشيطان يجد متعلقاً من قلبه فيلقى إليه كل ساعة إنك عارف كامل وما الذي فاتك من المعرفة والكمال بل كان من عادة إبراهيم الخواص أن يخوض مع المريد في كل رياضة كان يأمره بها كيلا يخطر بباله أن الشيخ يأمره بما لم يفعل فينفره ذلك من رياضته والقوي إذا اشتغل بالرياضة وإصلاح الغير لزمه النزول إلى حد الضعفاء تشبهاً بهم وتلطفاً في سياقتهم إلى السعادة وهذا ابتلاء عظيم للأنبياء والأولياء]

Ve bu esrārın mürīde keşfi bir mürşid ve şeyhe cāiz olmaz belki yalnız medh-i cūᶜ üzerine iktisār ede ve onu iᶜtidāle daᶜvet etmeye, çünkü lā-mahāle onu daᶜvet ettiği derece-i iᶜtidālden kāsır olur, gerektir ki onu açlığın gāyesine daᶜvet ede tā ki iᶜtidāl ona müteyessir ola ve ᶜārif-i kāmil riyāzetten müstagnī olduğunu ona zikr eylemeye, zīrā şeytān-ı laᶜīn onunla kalbinden bir müteᶜallik bulur ki beher sāᶜat onun kalbinde ilkā eder ki sen dahi ᶜārif-i kāmilsin, maᶜrifet ve kemālden senden ne geçmiştir belki onun hāline tenezzül edip berāberce riyāzetinde havz ede ki İbrāhīm-i Havvās'ın ᶜādetinden idi mürīde her bir emr ettiği riyāzette onunla berāber havz ederdi tā ki hātırına gelmeye ki onun şeyhi kendisi işlemediği şeyʾi ile ona emr eder ki böyle bir şeyʾ onun hātırına gelirse onu riyāzetinden müteneffir eder. Mā-hasal mürşid-i kavī riyāzet ve ıslāh-ı gayra müştegıl olursa onlara teşebbühen ve saᶜādete siyākatlerinde telattufen zebūn ve zuᶜafā olanların haddlerine inip tenezzül ede ve bu dereceye nüzūl etmek enbiyā ve evliyāya bir ibtilā-i ᶜazīmdir.

[وإذا كان الاعتدال خفياً في حق كل شخص فالحزم والاحتياط ينبغي أن لا يترك في كل حال ولذلك أدب عمر رضي الله عنه ولده عبد الله إذ دخل عليه فوجده يأكل لحماً مأدوماً بسمن فعلاه بالدرة وقال لا أم لك كل يوماً خبزاً ولحماً ويوماً خبزاً ولبناً ويوماً خبزاً وسمناً ويوماً خبزاً وزيتاً ويوماً خبزاً وملحاً ويوماً خبزاً قفاراً وهذا

هو الاعتدال فأما المواظبة على اللحم والشهوات فإفراط وإسراف ومهاجرة [156]
اللحم بالكلية إقتار وهذا قوام بين ذلك]

Ve her bir şahsın hakkında hadd-i iᶜtidāl hafī olunca artık hazm ve ihtiyātı her bir hālde terk olunmamak gerektir ve onun için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān oğlu ᶜAbdullāh'ı teᵓdīb etti ki bir gün ᶜÖmer girip gördü ki ᶜAbdullāh yağ ile meᵓdūm bir gūştu tenāvül ediyor, hemān elinde olan kırbaç ile onu vurup dedi ki "Lā umme leke"! yaᶜnī "Ey ki senin için bir ana yok! Bir gün ekmek ile gūştu ekl eyle ve bir gün ekmek ile süt ve bir gün ekmek ile sāde yağ ve bir gün ekmek ile zeyt yağı ve bir gün ekmek ile tuz ve bir gün yalnız yavan ekmeği tenāvül eyle, iᶜtidāl budur." Ve gūşt ve şehevāt üzerine muvāzabet etmek ifrāt ve isrāftır ve bi'l-külliyye lahmın muhācereti dahi iktārdır. Kaldı ki bu sūrette olan idāre ve ekl onların beynlerinde bir kıvām ve mertebe-i iᶜtidāl ve vasattır yaᶜnī ᶜÖmer'in kelāmı mūcebince taᶜāmı yemek orta olarak bir hüsn-i maᶜīşettir ki ne isrāf ve ne de taktīrdir demek olur.

Beyānu Āfeti'r-Riyāi'l-Mütetarrıkı İlā Men Tereke Ekle'ş-Şehevāti ve Kallele't-Taᵓāme

[بيان آفة الرياء المتطرق إلى من ترك أكل الشهوات وقلل الطعام]

[اعلم أنه يدخل على تارك الشهوات آفتان عظيمتان هما أعظم من أكل الشهوات إحداهما أن لا تقدر النفس على ترك بعض الشهوات فتشتهيها ولكن لا يريد أن يعرف بأنه يشتهيها فيخفي الشهوة ويأكل في الخلوة ما لا يأكل مع الجماعة وهذا هو الشرك الخفي سئل بعض العلماء عن بعض الزهاد فسكت عنه فقيل له هل تعلم به بأساً قال يأكل في الخلوة ما لا يأكل مع الجماعة وهذه آفة عظيمة بل حق العبد إذا ابتلى بالشهوات وحبها أن يظهرها فإن هذا صدق الحال وهو بدل عن فوات المجاهدات بالأعمال فإن إخفاء النقص وإظهار ضده من الكمال هو نقصانان متضاعفان والكذب مع الإخفاء كذبان فيكون مستحقا لمقتين ولا يرضى منه إلا بتوبتين صادقتين ولذلك شدد أمر المنافقين فقال تعالى ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا﴾ لأن الكافر كفر وأظهر وهذا كفر وستر فكان ستره لكفره كفراً آخر لأنه استخف بنظر الله سبحانه وتعالى إلى قلبه وعظم نظر المخلوقين فمحا الكفر عن ظاهره]

Ve ekl-i şehevāt terkinden ve taʿāmın taklīlinden merd-i mürīde mütetarrık olan riyā āfetinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki tārik-i şehevāta iki āfet-i ʿazīme dahīl olurlar ki ekl-i şehevāttan onlar daha ziyāde aʿzamdırlar: Birisi baʿzı şehevātın terkine nefsi muktedir olmaz da onu iştihā eder velākin ona müştehī olduğunu bilinmemek isterki şehvetini gizletip cemāʿatle yemediği nesneyi halvet ve tenhālıkta yer ve bu fiʿl şirk-i hafīdir. Baʿzu'l-ʿulemādan bir zāhidin üzerine suʾāl vākiʿ oldukta ʿālim sükūt edip bir şeyʾ söylememiş ve bir dahi "Onda bir beʾs bilir misin?" denildikte ʿālim hakkında "Cemāʿatle yemediği nesneyi halvette yer" diye cevāb vermiş. Ve bu āfet ʿazīm āfettir. ʿAbdin hakkı odur ki şehevāt ile mübtelā olup onu severse onları izhār edip gizletmeye, zīrā hālin sıdkı budur ve aʿmāl ile mücāhedelerin fevātına bedeldir, çünkü naksın ihfāsıyla kemālden zıddının izhārı mütezāʿaf olarak iki noksāndır ve gizletmekle yalan söylemek iki kizb olup ve iki makta müstehakklardır ve sādık iki tevbe olmayınca o kāzibden rızā olunmaz ve onun için münāfıkların emrini teşdīd edip Hakk taʿālā buyurdu ki ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾[326] Yaʿnī "Tahkīkan münāfıklar āteşin derk-i esfelindedirler." Çünkü kāfir küfr edip ve küfrünü izhār etti ve bu münāfık küfr edip ve küfrünü setr etti ve küfrüne setri dahi küfr-i dīger oldu, çünkü kalbine olan Allāhu taʿālānın nazarını istihfāf edip mahlūkların nazarlarını taʿzīm etti ve zāhirinden küfrü mahv eyledi.

[والعارفون يبتلون بالشهوات بل بالمعاصي ولا يبتلون بالرياء والغش والإخفاء بل كمال العارف أن يترك الشهوات لله تعالى ويظهر من نفسه الشهوة إسقاطاً لمنزلته من قلوب الخلق وكان بعضهم يشتري الشهوات ويعلقها في البيت وهو فيها من الزاهدين وإنما يقصد به تلبيس حاله ليصرف عنه نفسه قلوب الغافلين حتى لا يشوشون عليه حاله فنهاية الزهد الزهد في الزهد بإظهار ضده وهذا عمل الصديقين فإنه جمع بين صدقين كما أن الأول جمع بين كذبين وهذا قد حمل على النفس ثقلين وجرعها كأس الصبر مرتين مرة بشربه ومرة برميه فلا جرم أولئك يؤتون أجرهم مرتين بما صبروا وهذا يضاهي طريق من يعطي جهراً فيأخذ ويرد سراً

326 "Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın." Nisā, 4/145.

ليكسر نفسه بالذل جهراً وبالفقر سراً فمن فاته هذا فلا ينبغي أن يفوته إظهار شهوته ونقصانه والصدق فيه ولا ينبغي أن يغره قول الشيطان إنك إذا أظهرت اقتدى بك غيرك فاستره إصلاحاً لغيرك فإنه لو قصد إصلاح غيره لكان إصلاح نفسه أهم عليه من غيره فهذا إنما يقصد الرياء المجرد ويروجه الشيطان عليه في معرض إصلاح غيره فلذلك ثقل عليه ظهور ذلك منه واعلم أن من اطلع عليه ليس يقتدى به في الفعل أو لا ينزجر باعتقاده أنه تارك للشهوات]

Zümre-i ᶜārifīn şehevāt ile mübtelā olurlar belki meᶜāsī ile mübtelā olurlar velākin riyā ve gışş ve ihfā ile mübtelā olmazlar, belki ᶜārifin kemāli odur ki Allāhu taᶜālā için şehevātı terk eder de kulūb-ı halāyıktan menzilesini düşürmek üzere nefsinden şehveti izhār eder. Hattā baᶜzu'l-ᶜārifīn şehevātını satın alır da onu hānesinde taᶜlīk edip bırakır ki onda zāhid olduğu hālde iştirā eyler ve iştirāsından maksadı ancak hālinin telbīsidir ki kulūb-ı gāfilīni nefsi üzerinden bununla sarf ede tā ki kendi hālini üzerine teşvīş eylemeyeler. Ve zühdün nihāyeti zühdde zühd etmektir ki zāhid olduğu bilinmemek için zühdün zıddını halka izhār eyleye ve bu ᶜamel sıddīkīnin ᶜamelidir, zīrā iki sıdk [157] beyninde cemᶜ etti, nitekim merd-i magrūr iki kizb beyninde cemᶜ etmiş ve bu ᶜārif nefsi üzerine iki ağırlık yüklenmiş ve iki kerre keʾs-i sabrı ona içirmiş, bir kerre ondan zāhid olduğu hālde şirāsında bezl-i semen acısına sabr ettirmiş dīger kerre onu hānede taᶜlīk ve remy üzerine sabr ettirmiş ve lā-cereme sabrı sebebiyle ecri dahi iki kerre verilecektir. Ve bu reviş o kimsenin tarīkine benzer ki zāhiren ona bir vergiyi verildiği vaktte olur da sonra şirā sāhibine onu çevirip redd eder tā ki zāhirde nefsini almakta züll ile kesr eder ve sırren redd etmekte fakr ile kesr eder ve o ki bu günā ᶜamel ondan geçer, gerektir ki onun izhār-ı şehveti ve noksānı ondan geçmeye ki onda sıdk etmek ondan fevāt etmeye ve şeytānın işbu sözüyle magrūr olmaya ki şeytān gelip ona der ki "Eger sen kendi şehvetini izhār ettinse senin dīgerin sana iktidā eder. Sen gayrını ıslāh etmek için kendi şehvetini halktan gizletip setr eyle." İşte bu gibi zuᶜm mahz-ı gurūr ve bātıl olup vesvese-i şeytānīdir, zīrā eger dīgerinin ıslāhını kasd eylerse kendi nefsinin ıslāhı nefsi üzerine daha ziyāde elzem ve dīgeri ıslāhından ehemm ve akdemdir. Bu gibi pīşekār ancak setriyle

riyā-i mücerredi kasd eder ve dīgerinin maᶜriz-i ıslāhında şeytān-ı laᶜīn ona onu tervīc eyler ve onun için ondan zuhūru ona ağır gelir velev ki bilse ki ona ıttılāᶜ eden kimse fiᶜlinde ona uymaz veyāhūd tārik-i şehevāt olduğunun iᶜtikādıyla kimse ondan münzecir olmaz.

[الآفة الثانية أن يقدر على ترك الشهوات لكنه يفرح أن يعرف به فيشتهر بالتعفف عن الشهوات فقد خالف شهوة ضعيفة وهي شهوة الأكل وأطاع شهوة هي شر منها وهي شهوة الجاه وتلك هي الشهوة الخفية فمهما أحس بذلك من نفسه فكسر هذه الشهوة آكد من كسر شهوة الطعام فليأكل فهو أولى له قال أبو سليمان إذا قدمت إليك شهوة وقد كنت تاركاً لها فأصب منها شيئاً يسيراً ولا تعط نفسك مناها فتكون قد أسقطت عن نفسك الشهوة وتكون قد نغصت عليها إذا لم تعطها شهوتها وقال جعفر بن محمد الصادق إذا قدمت إلى شهوة نظرت إلى نفسي فإن هي أظهرت شهوتها أطعمتها منها وكان ذلك أفضل من منعها وإن أخفت شهوتها وأظهرت العزوبة عنها عاقبتها بالترك ولم أنلها منها شيئاً وهذا طريق في عقوبة النفس على هذه الشهوة الخفية وبالجملة من ترك شهوة الطعام ووقع في شهوة الرياء كان كمن هرب من عقرب وفزع إلى حية لأن شهوة الرياء أضر كثيراً من شهوة الطعام والله ولي التوفيق]

Ve ikinci āfet odur ki terk-i şehevāta kudretli olup velākin şehevāttan müteᶜaffif olduğunun iştihārını sever de bu taᶜaffüfle maᶜrūf olmaklığına şād olur. Ve bu şehvet-i iştihār şehvet-i taᶜāmdan eşeddir ki şehvet-i zaᶜīfe-i ekle ondan akvā ve eşerr olan şehvet-i cāh ile muhālefet etmiş olur ki şehvet-i hafiyye o şehvettir. Ve kaçan ki nefsinden bu şehvet-i hafiyyeyi hiss eder, artık bu şehvetin kesri daha ziyāde müᵓekkeddir yaᶜnī şehvet-i taᶜāmın kesrinden onun kesri ona ehemm ve elzemdir ki taᶜāmdan şehvetini yemek işbu şehvetten ona daha ziyāde evlā ve hayrlıdır. Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Eger senin terk ettiğin bir şehveti sana takdīm olunduysa sen ondan az bir şeyᵓ ekl eyle, fakat nefsinin münāsını vermeyesin, zīrā eger ümniyyesini verdinse nefsinden şehveti iskāt edersin ve eger onun şehvetini vermedinse onun üzerine ᶜayşını tengīs edersin." Ve dahi Caᶜfer b. Muhammed es-Sādık demiş ki "Benim imrenip şehvetlerden bir şehveti bana takdīm olunur ise benim kendi nefsime nazar edip bakarım ki ona şehvetini izhār ederse ondan

ona itᶜām ederim ve o itᶜāmı onun menᶜinden efdaldır ve eger onun şehvetini gizletip ihfā ettiyse ve ondan ᶜuzūbet ve tebāᶜudu gösterdiyse onu terk ile muᶜākabe edip ondan bir nesneye nāil ettirmem." Ve bu tarīk şehvet-i hafiyye üzerine nefsin ᶜukūbetinde bir tarīktir. Ve bi'l-cümle zābıta odur ki kim ki şehvet-i taᶜāmı terk edip de şehvet-i riyāya düşerse o kimseye benzer ki ᶜakrebden kaçıp da hayyenin yanına fezaᶜ edip gider, çünkü şehvet-i riyā şehvet-i taᶜāmdan daha ziyāde muzırrdır. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri tevfīkin velīsidir.

el-Kavlü Fī Şehveti'l-Ferci

[القول في شهوة الفرج]

[اعلم أن شهوة الوقاع سلطت على الإنسان لفائدتين إحداهما أن يدرك لذته فيقيس به لذات الآخرة فإن لذة الوقاع لو دامت لكانت أقوى لذات الأجساد كما أن النار وآلامها أعظم آلام الجسد والترغيب والترهيب يسوق الناس إلى سعادتهم وليس ذلك إلا بألم محسوس ولذة محسوسة مدركة فإن ما لا يدرك بالذوق لا يعظم إليه الشوق]

Ve fercin şehvetinde olan kavl dahi budur. Bil ve āgāh ol ki vikāᶜın şehveti insān üzerine iki fāide için musallat olmuştur: Birinci fāide odur ki cimāᶜın lezzetini idrāk edip de lezzāt-ı āhireti dahi ona kıyās ede, zīrā vikāᶜın lezzeti devām etseydi lezzāt-ı ecsādın en ziyāde kavī lezzeti olurdu, nitekim āteş ve ālāmı dahi ālām-ı cesedin aᶜzamıdır. Ve tergīb ve terhīb ise nāsı saᶜādetlerine sürüp sevk eder ve tergīb ve terhīb ancak bir lezzet-i mahsūse ve elem-i mahsūs ile olur ki onlarla idrāk olunup dīger bir şeyᵓ ile olmaz, zīrā zevk ile idrāk olunmayan nesneye şevk-i ᶜazīm olmaz, ancak zevk ile idrāk olunan lezzete şevk-i ᶜazīm olur.

[الفائدة الثانية بقاء النسل ودوام الوجود فهذه فائدتها ولكن فيها من الآفات ما يهلك الدين والدنيا إن لم تضبط ولم تقهر ولم ترد إلى حد الاعتدال وقد قيل في تأويل قوله تعالى ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ معناه شدة الغلمة وعن ابن عباس في قوله تعالى ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾ قال هو قيام الذكر وقد أسنده بعض الرواة إِلَى رسول الله صلى الله عليه

وسلم إلا أنه قال في تفسيره الذكر إذا دخل وقد قيل إذا قام ذكر الرجل ذهب ثلثا عقله وَكَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي دعائه ''اللهم إني أعوذ بك من شر سمعي وبصري وقلبي وهني ومني'' وقال صلى الله عليه وسلم ''النساء حبائل الشيطان ولولا هذه الشهوة لما كان للنساء سلطنة على الرجال'']

Ve ikinci fāide odur ki bekā-i nesl ve devām-ı vücūddur. İşte şehvet-i fercin fāideleri bunlardır lākin şehvette zabt ve kahr olup iʿtidāle redd olmadığı hālde insānın dīn ve dünyāsını helāk eder [158] āfet vardır. Ve Hakk subhānehu ve taʿālānın ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾[327] nass-ı celīlinin tefsīrinde denilmiş ki onun gulmenin şiddetidir. "Gulme" cimāʿ ārzūsudur ki şehvet-i cimāʿın galebesi demektir, yaʿnī "Yā rabbi bize gulmeyi yükletme" demek olur. Ve dahi ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ﴾[328] āyet-i celīlenin tefsīrinde ʿAbdullāh b. Abbās üzerine rivāyet olunup demiş ki "Vekab-ı gāsıktan murād kıyām-ı zekerdir ki şerrinden istiʿāze olunur." Ve baʿzu'r-rüvāt bu tefsīri Hazret-i Risālet-penāhī'ye isnād etmiş velākin tefsīrinde demiş ki "duhūl ederse." Ve dahi denilmiş ki ādemin zekeri kalkarsa ʿaklının iki sülüsü gider. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām duʿāsında buyururdu ki ''اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَبَصَرِي وَقَلْبِي وَهَنِي ومَنِيِّي''[329] Yaʿnī "Yā rabbi, ben sana kendi semʿ ve basar ve kalb ve zeker ve menīmin şerrinden sığınıp seninle taʿavvüz ederim." Ve dahi buyurmuş ki ''النِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ وَلَوْلَا هَذِهِ الشَّهْوَةُ لَمَّا كَانَ لِلنِّسَاءِ سَلْطَنَةٌ عَلَى الرِّجَالِ''[330] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Nisā şeytānın habāilidir, bu şehvet olmasaydı ricāl üzerine nisānın bir tasallutu olmazdı."

[روي أن موسى عليه السلام كان جالساً في بعض مجالسه إذا أقبل إليه إبليس وعليه برنس يتلون فيه ألواناً فلما دنا منه خلع البرنس فوضعه ثم أتاه فقال السلام عليك يا موسى فقال له موسى من أنت فقال أنا إبليس فقال لا حياك الله ما جاء بك

327 "Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!" Bakara, 2/286.

328 "De ki: "Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım." Felak, 113/1-3.

329 *el-Fethu'r-Rabbanī*, 14/304.

330 *Umdetu'l-Kārī*, 2/84; *et-Tahbīr li-Īzāhi Maʿāni't-Teysīr*, 24/269.

قال جئت لأسلم عليك لمنزلتك من الله ومكانتك منه قال فما الذي رأيت عليك قال برنس أختطف به قلوب بني آدم قال فما الذي إذا صنعه الإنسان استحوذت عليه قال إذا أعجبته نفسه واستكثر عمله ونسي ذنوبه وأحذرك ثلاثاً لا تخل بامرأة لا تحل لك فإنه ما خلا رجل بامرأة لا تحل له إلا كنت صاحبه دون أصحابي حتى أفتنه بها وأفتنها به ولا تعاهد الله عهداً إلا وفيت به ولا تخرجن صدقة إلا أمضيتها فإنه ما أخرج رجل صدقة فلم يمضها إلا كنت صاحبه دون أصحابي حتى أحول بينه وبين الوفاء بها ثم ولى وهو يقول علم موسى ما يحذر به بني آدم]

Ve dahi rivāyet olunur ki Mūsā ʿaleyhi's-selām baʿzı mecālisinde bir gün cālis iken yanına iblīs-i laʿīn gelmiş ve gelirken onun üstünde burnūs denilen sevb var idi ki o burnūsta rengārenk mütelevvin olurdu. Ve Mūsā ʿaleyhi's-selāmdan karīb olunca burnūsu çıkarıp atmış sonra Mūsā ʿaleyhi's-selāma gelip "es-Selāmu ʿaleyke yā Mūsā" dedikte, Mūsā: "Sen kimsin?" diye ondan sormuş. O dahi: "Ben iblīsim" deyince, Mūsā: "Lā-hayyākellāh, ne için geldin?" diye suʾāl ve o dahi: "ʿİndallāh senin mekān ve menziletin için sana selām ve ziyāret etmek kasdıyla geldim" diye cevāb verdikte, Mūsā: "O sevb ki senin üstünde gördüm, o sevb ne sevbdir?" diye istifsār ve o dahi: "Kulūb-ı benī ādemi onunla ihtitāf etmekte bulunduğum burnūstur" diye hikāye ve Mūsā: "O hangi şeydir ki insān onu işlerse sen ona müstahviz olursun?" dedikte iblīs: "Nefsini beğenip ʿamelini çok görür de zünūbunu unutursa ona müstahviz olurum. Seni üç şeyden tahzīr ederim, sen vatʾi sana helāl olmayan bir hatun kişi ile tenhā bir yerde halvet etme, zīrā bir kimse ona helāl olmayan bir hatun kişi ile halvet etmedi illā ki ben bi'z-zāt onun sāhibi olmadım yaʿnī onun aldatmasına ashābım gitmez, ancak bi'z-zāt ben ona sāhib olup onu ona meftūn ederim ve hatun kişiyi dahi onunla meftūn eylerim. Ve Hakk subhānehu ve taʿālā bir ʿahd eder isen o ʿahde vefā eyle ki onunla vefā olunmadık bir ʿahdin olmaya ve dahi bir sadakayı çıkarıp mālından ifrāz ve taʿyīn ettinse der-hāl onu müstehakkına verip imzā eyle, zīrā bir sadakayı çıkarıp imzā etmeyen bir kimse yoktur ki ben bi'z-zāt onunla sāhib olmadım, elbette ben onu istishāb ederim. Ashābım onu istishāb etmez tā ki onunla īfāsı mā-beyninde hāil olup infāk etmekten onu menʿ eylerim" diye cevāb iʿtāsıyla

dönüp gitmiş ve "Yā veyletāh, benī ādem onlardan hazer edecekleri nesneleri Mūsā ʿaleyhi's-selām bilmiş!" diye izhār-ı nedāmetle söylemeğe başlamış.

[وعن سعيد بن المسيب قال ما بعث الله نبياً فيما خلا إلا لم ييأس إبليس أن يهلكه بالنساء ولا شيء أخوف عندي منهن وما بالمدينة بيت أدخله إلا بيتي وبيت ابنتي أغتسل فيه يوم الجمعة ثم أروح وقال بعضهم إن الشيطان يقول للمرأة أنت نصف جندي وأنت سهمي الذي أرمي به فلا أخطيء وأنت موضع سري وأنت رسولي في حاجتي فنصف جنده الشهوة ونصف جنده الغضب وأعظم الشهوات شهوة النساء وهذه الشهوة أيضاً لها إفراط وتفريط واعتدال فالإفراط ما يقهر العقل حتى يصرف همة الرجال إلى الاستمتاع بالنساء والجواري فيحرم عن سلوك طريق الآخرة أو يقهر الدين حتى يجر إلى اقتحام الفواحش وقد ينتهي إفراطها بطائفة إلى أمرين شنيعين أحدهما أن يتناولوا ما يقوى شهواتهم على الاستكثار من الوقاع كما قد يتناول بعض الناس أدوية تقوى المعدة لتعظم شهوة الطعام وما مثال ذلك إلا كمن ابتلى بسباع ضارية وحيات عادية فتنام عنه في بعض الأوقات فيحتال لإثارتها وتهييجها ثم يشتغل بإصلاحها وعلاجها فإن شهوة الطعام والوقاع على التحقيق آلام يريد الإنسان الخلاص منها فيدرك لذة بسبب الخلاص فإن قلت فقد روى في غريب الحديث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال شكوت إلى جبرائيل ضعف الوقاع فأمرني بأكل الهريسة فاعلم أنه صلى الله عليه وسلم كان تحته تسع نسوة ووجب عليه تحصينهن بالإمتاع وحرم على غيره نكاحهن وإن طلقهن فكان طلبه القوة لهذا لا للتمتع]

Ve dahi Saʿīd b. el-Museyyeb ʿaleyhi'r-rıdvānın üzerine mervī olup demiş ki "Ezmine-i sālife vü hāliyede Hakk taʿālā hazretleri bir peygamberi göndermedi ki illā ki iblīs onu nisā ile helāk etmekten yeʾs etmedi" yaʿnī enbiyā-i ʿizām-ı mebʿūsīnin nisā ile ihlākinden iblīs-i laʿīn meʾyūs olup fī-mā sebak ezmine-i hāliyenin peygamberānına vāsıta-i nisā ve şehvet-i vikāʿ ile yanaşıp igfāl edemedi, onları bu habāil ile ihlāk etmekten meʾyūs kalmıştır [159] "Ve onlardan daha ziyāde havflı bir nesne yoktur. Ben de yaʿnī ziyāde benim en ziyāde korktuğum nesne hatun kişilerdir, Medīne'de benim kendi hānemden ve kızım hānesinden gayrı āher bir girecek hānem yoktur ki beher cumʿada kızımın hānesine girip onda gusl eder giderim" yaʿnī ancak kendi

hāneme ve kızımın hānesine girerim başka hāneye girmem demektir. Ve baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Şeytān hatun kişiye der ki "Sen benim leşkerimin yarısısın ve sen benim hatā etmeyen okumsun" yaᶜnī benim aᶜdāma onu remy edip hatā ettiğim sehm-i musībim sensin ki seni her gece ben remy edersem onu isābet ederim demek olur ve "Sen benim mevziᶜ-i sırrımsın ve benim hācetimde giden elçimsin." Mā-hasal şeytānın nısf-ı leşkeri şehvet ve nısf-ı dīgeri gazabdır. Ve şehevātın en ziyāde aᶜzamı nisānın şehvetidir ve bu şehvetin dahi mertebe-i ifrāt ve tefrīt ve iᶜtidāli vardır. Derece-i ifrātı ᶜaklı kahr eden mertebedir, tā ki ricālin himmeti nisā ve cevārīnin istimtāᶜına sarf eder de sülūk-i āhiretten mahrūm olur veyāhūd dīni kahr eder tā ki iktihām-ı fevāhişe müncer olur. Ve onun ifrātı bir tāife ile iki emr-i şenīᶜa müntehī olur: Birincisi odur ki onların şehvetlerini kuvvetlendirecek edviye ve ᶜakākīr ve etᶜimeyi tenāvül etmektir tā ki vikāᶜdan istiksār edeler, nitekim baᶜzu'n-nās şehvet-i taᶜāmın takviyesi için miᶜdeyi kuvvetlendirecek nesneyi ekl ederler ve bunun misāli ancak o misāldir ki bir kimse yırtıcı arslanlar ve ᶜazīm ejderhālara mübtelā olur da o sibāᶜ-ı dāriye ve hāyyāt-ı ᶜādiye ondan vazgeçip baᶜzen uykuya dalmışlar iken gider de onları uyandırmağa ihtiyāl edip çalışır. İşte bunun gibi o dahi şehvetin īsār ve tehyīcine ihtiyal eder de çalışır sonra ᶜilāc ve tīmār etmekle ıslāhına kıyām eder, zīrā tahkīkan şehvet-i taᶜām u vikāᶜ insāna ālāmdır ki ādem onlardan halās bulmak ister ve lezzeti halāsın sebebi ile idrāk eder. Ve eger sen dedin ki bir hadīs-i garībde mervī olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki شَكَوْتُ إِلَى جَبْرَائِيلَ ضَعْفَ الْوِقَاعِ فَأَمَرَنِي بِأَكْلِ الْهرِيسَةِ Ve bu hadīs icrā-yı tekavvī için bir mesāg olduğuna delīldir. Onu dahi şöylece bil ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin taht-ı nikāhında dokuz ᶜaded zevcāt-ı mutahherāt var idi ve imtāᶜ ile onların tahassunu üzerine vācib olmuştu ve āherinin üzerine onların nikāhları harām olmuştu ki onlardan tatlīk etse dahi dīgeri onun mutallakasını nikāh edemezdi, bu cihetle kendisi kuvveyi taleb etmiş, yoksa temettuᶜ için taleb etmemiş. Bu bir mādde-i husūsiyyedir, makīsün ᶜaleyh olmaz ve herkese bunun hükmü sārī olmaz.

[والأمر الثاني أنه قد تنتهي هذه الشهوة ببعض الضلال إلى العشق وهو غاية الجهل بما وضع له الوقاع وهو مجاوزة في البهيمية لحد البهائم لأن المتعشق ليس يقنع بإراقة شهوة الوقاع وهي أقبح الشهوات وأجدرها أن يستحي منه حتى أعتقد أن الشهوة لا تنقضي إلا من محل واحد والبهيمة تقضي الشهوة أين اتفق فتكتفي به وهذا لا يكتفي إلا بشخص واحد معين حتى يزداد به ذلاً إلى ذل وعبودية إلى عبودية وحتى يستسخر العقل لخدمة الشهوة وقد خلق ليكون مطاعاً لا ليكون خادماً للشهوة ومحتالاً لأجلها وما العشق إلا سعة إفراط الشهوة وهو مرض قلب فارغ لا هم له]

Ve ikinci emri odur ki bu şehvetin ifrātı bir hadde varıp müntehī olur ki ehl-i dalālın baᶜzısını giriftār-ı dām-ı ᶜaşk eder ki şehveti galebesinden bir şahsa mübtelā ve ᶜāşık olmaktır. Ve bu mertebe ise gāye-i cehldir ki ona vikāᶜ vazᶜ olunan hükmü bilmemektir. Bu bir hāldir ki behīmiyyede hadd-i behāime bir mücāvezedir, çünkü müteᶜaşşık şehvet-i vikāᶜın defki ile kanāᶜat etmez ve bu ise akbah-ı şehevāttır ve ondan utanmağa lāyık ve sezādır hattā iᶜtikād eder ki bir mahall-i vāhidden gayrı dīger bir yerden şehvet münkaziye olmaz, maᶜa-ennehu behīme eyne mā-ittefak defk-i şehvetle iktifā eder. Ve bu şahs-ı ᶜāşık ancak bir şahs-ı muᶜayyen ile iktifā eder tā ki onun züllü bununla müzdād olup ᶜubūdiyyeti mütezāᶜaf olur ki züllden zülle ve ᶜubūdiyyetten ᶜubūdiyyete geçer ve ᶜaklı şehvetin hizmetine müsahhar eder, hālbuki ᶜakl mutāᶜ olmak üzere yaratılmıştır, şehvete hizmetçi olmak üzere yaratılmamıştır ve şehvete muhtāl olmak için halk olmamıştır ve ᶜaşk-ı mezkūr ise ancak ifrāt-ı şehvetin seᶜatıdır, başka bir şeyᵓ değildir, boş ve hemmi olmayan kalbin marazıdır.

[وإنما يجب الاحتراز من أوائله بترك معاودة النظر والفكر وإلا فإذا استحكم عسر دفعه فكذلك عشق المال والجاه والعقار والأولاد حتى حب اللعب بالطيور والنرد والشطرنج فإن هذه الأمور قد تستولي على طائفة بحيث تنغص عليهم الدين والدنيا ولا يصبرون عنها البتة ومثال من يكثر سورة العشق في أول انباعثه مثال من يصرف عنان الدابة عند توجهها إلى باب لتدخله وما أهون منعها بصرف عنانها ومثال من يعالجها بعد استحكامها مثل من يترك الدابة حتى تدخل وتجاوز الباب ثم يأخذ بذنبها ويجرها إلى ورائها وما أعظم التفاوت بين الأمرين في اليسر والعسر

فليكن الاحتياط في بدايات الأمور فأما في أواخرها فلا تقبل العلاج إلا بجهد جهيد يكاد يؤدي إلى نزع الروح فإذن إفراط الشهوة أن يغلب العقل إلى هذا الحد وهو مذموم جداً وتفريطها بالعنة أو بالضعف عن إمتاع المنكوحة وهو أيضاً مذموم وإنما المحمود أن تكون معتدلة ومطيعة للعقل والشرع في انقباضها وانبساطها ومهما أفرطت فكسرها بالجوع والنكاح قال صلى الله عليه وسلم معاشر الشباب عليكم بالباءة فمن لم يستطع فعليه بالصوم فالصوم له وجاء]

Ve ondan ihtirāz etmek ancak onun evāilinde olur ki muᶜāvede-i nazar u fikri terk eder. Ve eger evāilinde ondan sakınıp ihtirāz etmez ise ve ᶜaşk ona müstahkem olup müstevlī olur ise onun defᶜi güç ve ᶜasīr olur; māl ve cāh ve ᶜakār ve evlādın ᶜaşkı dahi böylecedir hattā laᶜib-i tuyūr yaᶜnī kuşbāzlık ve laᶜib-i nerd ü şatranca hubbu ve ᶜaşkı dahi böylecedir, çünkü bu umūr baᶜzen bir tāifeye müstevlī olur ki onların üzerlerine dīn ve dünyālarını münaggas eder tā ki bir sāᶜat ondan sabr edemezler. Ve evvel-i inbiᶜāsında ᶜaşkın sevret ve hiddet ve şiddetini kesr eden ādemin misāli o misāldir ki ādem bir dābbenin bir kapıya girmek istediği hālde kapıya girmeden evvel onu yularından çekip sarf eder ki o hālde kapıya girmekten dīger cihete başını sarf ve tahvīl etmek ve duhūlden onu o sūretle menᶜ etmek ne pek āsān ve sehl ve kolay şeydir. Ve o ki istihkāmından sonra onu muᶜālece eder, o dahi o kimseye benzer ki bir dābbeyi sürerken bir kapıya girmek ister ve kendisi o hālde onu menᶜ etmeyip o kapıya girinceye dek onu terk eder sonra girip kapıyı tecāvüz ettikten sonra tutup geriye çıkarmak üzere onu kuyruğundan çeker durur. Ve şol iki emrin beynlerinde olan ᶜusr ve yüsrün tefāvütü ne kadar ᶜazīmdir, kaldı ki umūrun bidāyetlerinde ihtiyāt olmak gerektir, zīrā evāhirlerinde ᶜilācı ancak cehd-i cehīdden sonra kabūl ederler belki evāhirlerinde olan muᶜāleceleri [160] nezᶜ-i rūha müᵓeddī olmağa yaklaşır, kaldı ki ifrāt-ı şehvet bu hadde kadar ᶜakla galebe etmesidir ve bu hāl pek çok mezmūm ve makdūhdur. Ve tefrīti ise ᶜinnīn olup vikāᶜa ᶜadem-i kudrettir veyāhūd menkūhayı imtāᶜ edemeyecek mertebede zebūn ve nātüvān olmaktır ve bu ᶜacz ve ᶜadem-i iktidār dahi mezmūmdur; mahmūdu ancak o hāldir ki onun şehveti muᶜtedile olup ᶜakla mutīᶜ ve şerᶜe münkād olmaktır ki inkıbād ve inbisātında ᶜakl ve şerᶜe mutīᶜ ve fermān-ber olur.

Ve kaçan ki ifrāt eder onun kesri açlık veyā tezevvüc olmaklıkladır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki مَعَاشِرَ الشَّبَابِ عَلَيْكُمْ بِالْبَاءَةِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَالصَّوْمُ لَهُ وِجَاءٌ ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ey zümre-i civānān, siz şehvetinizi tutup zabtına mülāzemet ediniz ve kim ki zabtına iktidārı olmaz sıyāma mülāzemet etsin, zīrā sıyām ona vicāᵓ-dır." "Vicāᵓ" lügatte kesr ve medd ile erkek davarın hayasın dakk edip pārelemek, cimāᶜdan kalıp semirmek için, Türkçesi tavaşi olmak için onun iki yumurtalarının damarlarını dakk etmek maᶜnāsına gelmiştir.

Beyānu Mā ᵓAle'l-Mürīdi Fī Terki't-Tezvīci Ve Fiᶜlihi

[بيان ما على المريد في ترك التزويج وفعله]

[اعلم أن المريد في ابتداء أمره ينبغي أن لا يشغل نفسه بالتزويج فإن ذلك شغل شاغل يمنعه من السلوك ويستجره إلى الأنس بالزوجة ومن أنس بغير الله تعالى شغل عن الله ولا يغرنه كثرة نكاح رسول الله صلى الله عليه وسلم فَإِنَّهُ كان لا يشغل قلبه جميع ما في الدنيا عن الله تعالى فلا تقاس الملائكة بالحدادين ولذلك قال أبو سليمان الداراني من تزوج فقد ركن إلى الدنيا وقال ما رأيت مريداً تزوج فثبت على حاله الأول وقيل له مرة ما أحوجك إلى امرأة تأنس بها فقال لا آنسني الله بها أي أن الأنس بها يمنع الأنس بالله تعالى وقال أيضاً كل ما شغلك عن الله من أهل ومال وولد فهو عليك مشؤوم فكيف يقاس غير رسول الله صلى الله عليه وسلم به وقد كان استغراقه بحب الله تعالى بحيث كان يجد احتراقه فيه إلى حد كان يخشى منه في بعض الأحوال أن يسري ذلك إلى قالبه فيهدمه فلذلك كان يضرب بيده على فخذ عائشة أحياناً ويقول كلميني يا عائشة لتشغله بكلامها عن عظيم ما هو فيه لقصور طاقة قالبه عنه فقد كان طبعه الأنس بالله عز وجل وكان أنسه بالخلق عارضاً رفقاً ببدنه ثم إنه كان لا يطيق الصبر مع الخلق إذا جالسهم فإذا ضاق صدره قال أرحنا بها يا بلال حتى يعود إلى ما هو قرة عينه فالضعيف إذا لاحظ أحواله في مثل هذه الأمور فهو مغرور لأن الأفهام تقصر عن الوقوف على أسرار أفعاله صلى الله عليه وسلم فشرط المريد العزبة في الابتداء إلى أن يقوى في المعرفة]

Ve terk-i tezvīc ve fiᶜlinde mürīdin üzerine vācib olan nesnenin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki ibtidā-yı emrinde mürīd kendi nefsini tezvīc ile meşgūl etmemek gerektir, zīrā tezvīc bir

şugl edici şāgildir ki mürīdi sülūkünden menᶜ eder ve zevceye istīnās etmeğe Allāh'ın ünsiyyetinden çeker ve kim ki gayrullāh ile istīnās eder, Allāhu taᶜālādan meşgūl olur. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin kesret-i nikāhı kaziyyesi onu magrūr eylemeye, ᶜaleyhi's-selām efendimizin kalb-i ᶜālīsini Hakk taᶜālādan cemīᶜ-i mā fi'd-dünyā meşgūl etmezdi yaᶜnī dünyādan hīçbir şeyᵓ onun mübārek kalb-i ᶜālīsini Hakk taᶜālādan meşgūl edemezdi. Demirciyāna melāike-i kirām kıyās olunmazlar ve onun için Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Kim ki evlenip[331] tezevvüc ederse dünyāya meyl ve rükūn etmiştir." Ve dahi demiş ki "Ben bir mürīdi görmedim ki tezevvüc edip evvelki hāli üzerine sābit kalmıştır" yaᶜnī her kim ki mürīdāndan tezevvüc ettiyse elbette evvelki hāli üzerine sābit kalamaz ki tezevvüc edip de hāl-i sābıkı üzerine sābit kalmış bir mürīdi görmemişim. Ve bir kerre ona denildi ki "Senin onunla istīnās edecek bir zevceye ne ᶜaceb ihtiyācın vardır?" Ve o dahi: "Allāhu taᶜālā beni onunla istīnās ettirmesin" demiştir, çünkü onunla üns etmek Allāhu taᶜālā ile üns etmekten māniᶜ olur demektir. Ve dahi demiş ki "Her ne ki Allāhu taᶜālādan seni meşgūl eder, o nesne meşᵓūmdur ehl olsun veyā māl veyā veled olsun her ne olur ise olsun." Ve hāl böyle olunca Resūl-i kibriyā'nın gayrısı ona nice kıyās olunabilir o hāl ile ki Resūl-i kibriyā'nın kalbi hemīşe hubbullāha müstagrak bulunur, o mertebe müstagrak idi ki onun ihtirākını kendi zātında bulurdu ki baᶜzu'l-ahvālde onun kālıbına sirāyet edip onu hedm etmekten havf ve haşyet ederdi ve onun için baᶜzı evkātında Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka'nın fahizi üzerine mübārek dest-i şerīfi ile darb edip buyururdu ki كَلِّمِينِي يَا عَائِشَةُ Yaᶜnī "Yā ᶜĀişe benimle söyleş" tā ki onun sözü ile içinde bulunduğu hāl-i ᶜazīminden müşteᶜil ola, çünkü kālıbının tākati o hāl-i ᶜazīmin hamlinden kāsır olurdu, onun tabᶜı dāimā Zāt-ı Zü'l-Celāl ile istīnās etmek idi, halk ile istīnāsı ᶜārızī idi, bedenine rıfk etmek için hāsıl olurdu sonra halka mücāleset etmekte dahi onlarla sabr etmeğe tākat-mend olamazdı, mücāleseden sīnesi darlaştıkça kurre-i ᶜaynı olan namāz ve huzūra ᶜavdet etmek için ارحنا يا بلال diye irāde

331 Metin boyunca "evlenmek" "avlanmak" şeklinde imla edilmiştir!

ve fermān buyururdu yaᶜnī "Ezān oku, namāza durdurmakla bizi āsū-de eyle" demektir. Kaldı ki zebūn olan kimse bu gibi umūrda kendi umūrunu mülāhaza eyler ise magrūrdur, zīrā efᶜāl-i peygamberī esrārına vukūf etmekten efhām-ı ᶜavāmm kāsır olurlar. Ehakk ve asvebi odur ki mürīdin şartı ᶜuzūbet ve bekārlıktır, yaᶜnī mürīdin maᶜrifette kuvvet buluncaya dek ibtidā-yı sülūküne aᶜzeb olmak şarttır.

[هذا إذا لم تغلبه الشهوة فإن غلبته الشهوة فليكسرها بالجوع الطويل والصوم الدائم فإن لم تنقمع الشهوة بذلك وكان بحيث لا يقدر على حفظ العين مثلاً وإن قدر على حفظ الفرج فالنجاح له أولى لتسكن الشهوة وإلا فمهما لم يحفظ عينه لم يحفظ عليه فكره ويتفرق عليه همه وربما وقع في بلية لا يطيقها وزنا العين من كبائر الصغائر وهو يؤدي إلى القرب على الكبيرة [161] الفاحشة وهي زنا الفرج ومن لم يقدر على غض بصره لم يقدر على حفظ فرجه قال عيسى عليه السلام إياكم والنظرة فإنها تزرع في القلب شهوة وكفى بها فتنة وقال سعيد بن جبير إنما جاءت الفتنة لداود عليه السلام من قبل النظرة ولذلك قال لابنه عليه السلام يا بني امش خلف الأسد والأسود ولا تمش خلف المرأة وقيل ليحيى عليه السلام ما بدء الزنا قال النظر والتمني وقال الفضيل يقول إبليس هو قوسي القديمة وسهمي الذي لا أخطيء به يعني النظر وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم النظرة سهم مسموم من سهام إبليس فمن تركها خوفاً من الله تعالى أعطاه الله تعالى إيماناً يجد حلاوته في قلبه]

Ve bu ᶜuzūbet şartı ancak şehvet onu galebe etmezse olur. Ve eger şehvet onu galebe etmiş, onu açlık ile kesr etsin yaᶜnī cūᶜ-ı tavīl ve sıyām-ı dāimī ile şehvetini kırıp kesr etsin. Ve eger bu cūᶜ-ı tavīl ve sıyām-ı dāimī ile şehveti münkamiᶜ olmaz ve fercinin hıfzına kādir olsa bile gözünün hıfzına kādir olmaz, artık şehveti sākin olmak için onun tezevvüc etmesi hakkında daha ziyāde evlādır, yoksa kaçan ki gözünün hıfzına muktedir olmaz fikrinin hıfzına dahi kudretli olmaz ve o hālde üzerine hemmi dahi müteferrik olur ve olur ki ona tākat-mend olamayacak bir beliyyeye düşer. Dīdenin zināsı günāh-ı sagāirin kibārındandır, kebīre-i fāhişeden yaklaşmağa dahi müʾeddī olur ki zinā-i fercdir. Ve o ki gadd-ı basarına kudreti olmaz, ferci hıfzına dahi muktedir olmaz. ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām demiştir ki اياكم والنظرة Yaᶜnī "Siz bakmaktan sakını-

nız" ki bakmak kalbde şehveti zerᶜ eder ve şehvet ise helāke bir fitne-i kāfiyedir. Ve Saᶜīd b. Cubeyr demiş ki Dāvūd ᶜaleyhi's-selāma fitne ancak nazradan geldi ki oğlu ᶜaleyhi's-selāma dedi ki يا بني امش خلف الاسد والاسود Yaᶜnī "Ey benim oğlum, sen arslanların artları sonra yürü de bir hatun kişinin ardı sıra yürüme." Ve Yahyā ᶜaleyhi's-selāma denildi ki "Zinānın mebdeʾi nedir?" O dahi: "Nazar ve temennīdir" demiş. Ve Fudayl demiş ki "İblīs-i laᶜīn söyler ki "Benim kavs-i kadīmim ve onunla hatā etmediğim okumdur" yaᶜnī bakış onun kadīm yayıdır ve hatā etmez okudur. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki النَّظْرَةُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Nazra iblīs-i laᶜīnin oklarından bir zehrli ve mesmūm oktur. Kim ki Allāhu taᶜālādan havf ile onu terk eyler, Allāhu taᶜālā hazretleri ona böyle bir īmān verir ki onun tatlılığı kalbinde bulur."

[وقال صلى الله عليه وسلم ما تركت بعدي فتنة أضر على الرجال من النساء وقال صلى الله عليه وسلم اتقوا فتنة الدنيا وفتنة النساء فإن أول فتنة بني إسرائيل كانت من قبل النساء وقال تعالى ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ الآية وقال صلى الله عليه وسلم لكل ابن آدم حظ من الزنا فالعينان تزنيان وزناهما النظر واليدان تزنيان وزناهما البطش والرجلان تزنيان وزناهما المشي والفم يزني وزناه القبلة والقلب يهم أو يتمنى ويصدق ذلك الفرج أو يكذبه وقالت أم سلمة استأذن ابن أم مكتوم الأعمى على رسول الله وأنا وميمونة جالستان فقال صلى الله عليه وسلم احتجبا فقلنا أو ليس بأعمى لا يبصر فقال وأنتما لا تبصرانه وهذا يدل على أنه لا يجوز للنساء مجالسة العميان كما جرت به العادة في المآتم والولائم فيحرم على الأعمى الخلوة بالنساء ويحرم على المرأة مجالسة الأعمى وتحديق النظر إليه لغير حاجة وإنما جوز للنساء محادثة الرجال والنظر إليهم لأجل عموم الحاجة وإن قدر على حفظ عينه عن النساء ولم يقدر على حفظها عن الصبيان فالنكاح أولى به فإن الشر في الصبيان أكثر فإنه لو مال قلبه إلى امرأة أمكنه الوصول إلى استباحتها بالنكاح والنظر إلى وجه الصبي بالشهوة حرام بل كل من يتأثر قلبه بجمال صورة الأمرد بحيث يدرك التفرقة بينه وبين الملتحي لم يحل له النظر إليه]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ما تركت بعد فتنة Yaᶜnī "Benden sonra ricāl üzerine en ziyāde muzırr nisā gibi bir fitne terk etmedim" ricāle nisādan muzırrtrak bir fitne yoktur demek

olur, zīrā Benī İsrāʾīl'de en evvel vukūʿa gelen fitne nisā tarafından vākiʿ olmuştur, yaʿnī Benī İsrāʾīl kavminin en evvel zuhūra gelen fitneleri nisā kıbelinden idi. Tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾[332] Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki لِكُلِّ ابْنِ آدَمَ حَظٌّ ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Her bir ibn-i ādeme zinādan birer behre vardır, dīdeler zinā ederler, zinālar bakışlarıdır ve iki elleri zinā ederler, zinālar onların batşlarıdır ve iki ayakları zinā ederler, onların zinālar yürüyüşleridir, ağız dahi zinā eder, zināsı öpüşüdür ve kalb dahi ihtimām ve temennī eder ve ferc onları yā tasdīk eder veyā tekzīb eyler." Ve dahi Ümmü Seleme demiş ki "İbn Ümmü Mektūm, efendimizin huzūr-ı ʿālīlerine girmek üzere istīzān etti ve ben ve Meymūne ikimiz efendimiz yanında cālis idik. Efendimiz bize احتجبا diye emr ü fermān etti, yaʿnī "Hicāb arkasına girip sakınınız" diye fermān eyledi. Biz dahi: "Kör değil midir ki bizi göremez!" dediğimizde efendimiz: "Siz onu görmez misiniz?" diye fermān buyurdular. Ve bu hadīs-i şerīf delālet eder ki ʿumyānın mücāleseleri nisāya cāiz olmaz, nitekim meʾtem ve velīmelerde ʿādet onunla cārī olur yaʿnī nisā ile halvet etmek kör ve nā-bīnālara harāmdır ve kör ve nā-bīnāların mücāleseleri dahi nisā üzerine harāmdır ki ihtiyāc ve zarūret mess etmeksizin körlere bakmaklığın cevāzı yoktur, çünkü erkeklere bakıp söyleşmek hatun kişilere cevāzı ancak ʿumūm-ı hācet içindir, yaʿnī zarūret ve ıztırārdan olmuştur. Ve eger gözünü nisādan hıfz etmeğe muktedir olup da lākin sıbyāndan onu hıfz edemez, kezālik [162] nikāh onun hakkında evlādır, zīrā şerr sıbyānda daha ziyāde çoktur, çünkü bir hatun kişiye kalbi māil olur ise nikāh ile onu istibāha edip ona helāl ile vāsıl olmak mümkin olur, ammā bir sabīye kalbi māil olursa ona vusūl bulmaklığının imkānı olmaz, artık sabīnin yüzüne şehvetle bakmak dahi harām oldu belki her bir kimsenin ki cemāli ile kalbi müteʾessir olur onun yüzüne şehvetle bakmak harāmdır yaʿnī her bir delikanlı emredin cemāli ki kalbe müʾessirdir, o emredin yüzüne şehvetle nazar etmek harāmdır demek olur. Ve

332 "Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar." Nūr, 24/30.

kalbe teʾsīri sakallıların yüzleriyle civānān-ı emredānın yüzlerine nazar etmek tefrikası kalbinde hiss ve idrāk edişiyledir ki mültehī ile onun beyninde bir tefrikayı idrāk eylerse o civānın yüzüne bakmak ona helāl olmaz demektir.

[فإن قلت كل ذي حس يدرك التفرقة بين الجميل والقبيح لا محالة ولم تزل وجوه الصبيان مكشوفة فأقول لست أعني تفرقة العين فقط بل ينبغي أن يكون إدراكه التفرقة كإدراكه التفرقة بين شجرة خضراء وأخرى يابسة وبين ماء صاف وماء كدر وبين شجرة عليها أزهارها وأنوارها وشجرة تساقطت أوراقها فإنه يميل إلى إحداهما بعينه وطبعه ولكن ميلاً خالياً عن الشهوة ولذلك لا يشتهي ملامسة الأزهار والأنوار وتقبيلها ولا تقبيل الماء الصافي وكذلك الشيبة الحسنة قد تميل العين إليها وتدرك التفرقة بينها وبين الوجه القبيح ولكنها تفرقة لا شهوة فيها ويعرف ذلك بميل النفس إلى القرب والملامسة فمهما وجد ذلك الميل في قلبه وأدرك تفرقة بين الوجه الجميل وبين النبات الحسن والأثواب المنقشة والسقوف المذهبة فنظره نظر شهوة فهو حرام وهذا مما يتهاون به الناس ويجرهم ذلك إلى المعاطب وهم لا يشعرون]

Ve her bir hissli ādem lā-mahāle güzel ile çirkīnin beynlerinde olan tefrikayı idrāk eder ve delikanlıların yüzleri açık durmaktan zāil olmaz der isen ben cevābında sana derim ki ben tefrika-i ʿayn yalnız murād etmem, ancak murādım benim ki onun tefrika idrāk edişi o mertebede ola ki sāir güzel ve zīnetli şeylerin nazarı ile hūb-rūların nazarları beyninde meyl-i kalb ile bir tefrika gibi ola, meselā insān yeşil ağaç ile kuru ağaç beyninde bir tefrika bulur ve sāf su ile bulanık su beynlerinde bir fark görür ve çiçekli ağaç ile yaprakları dökülen ağacın beynlerinde bir tefrikayı idrāk eder ki onların birisine dīde ve tabʿı ile meyl eder velākin o meyli şehvetten hālīdir, çünkü yeşil yapraklı ve güzel çiçekli olan ağaçların ve sāf ve berrāk olan suyun mess ve lems ve takbīl etmek için okşamalarına iştihā ve ārzūsu olmaz ve kezālik şībe-i hasīne ile şībe-i gayr-i hasīne beyninde bir fark idrāk olunur ve şībe-i hasīneye bakmağa göz meyl eder ve onunla çirkīn çehreli beyninde olan tefrikayı idrāk eyler velākin onda bir şehvet olmaz, kaldı ki bu tefrikaların beynlerinde olan fark dahi meyl-i nefs ile bilinir ki nefsi onun kurb ve mülāmesesine meyl ederse o tefrikanın idrākiyle o civāna bakmak harām olur ve

kaçan ki o meyli kendi kalbinde bulup ve vech-i cemīl ile nebāt-ı hasen ve siyāb-ı münakkaşa ve sukūf-ı müzehhebenin beynlerinde bir tefrika idrāk eyler, artık o bakış şehvetli bir bakış olup o kimseye harām olur ve bu bakışta olan haremiyyet nās onunla tehāvün edegel[dik]leri zünūb-ı hafiyyedendir ki onları mehālike çekip götürür de onlar kendi kendilerinden bī-haberlerdir.

[قال بعض التابعين ما أنا بأخوف من السبع الضاري على الشاب الناسك من غلام أمرد يجلس إليه وقال سفيان لو أن رجلاً عبث بغلام بين إصبعين من أصابع رجله يريد الشهوة لكان لواطاً وعن بعض السلف قال سيكون في هذه الأمة ثلاث أصناف لوطيون صنف ينظرون وصنف يصافحون وصنف يعملون فإذن آفة النظر إلى الأحداث عظيمة فمهما عجز المريض عن غظ بصره وضبط فكره فالصواب له أن يكسر شهوته بالنكاح فرب نفس لا يسكن توقانها بالجوع]

Ve baᶜzu't-tābiᶜīn demiş ki "Gulām-ı emredin yanında cülūs eden civān-ı müteᶜabbidin üzerine olan korkum yırtıcı arslanın korkusundan daha ziyāde çoktur" ki gulām-ı emredin mücālesesinden ona olan havfım yırtıcı arslanın mücālesesi havfından daha ziyāde eşeddir. Süfyān-ı Sevrī demiş ki "Bir kimse kendi ayağının iki parmağıyla bir gulām-ı emrede şehvetle ᶜabes edip oynasa o kimse levvāt olmuş olur." Ve dahi baᶜzu's-selef üzerine mervī olup demiş ki "Bu ümmet içinde üç sınıf ādem lūtī olacaklardır: Bir sınıf hūb-rū olan tāze civānāna nazar edenlerdir. Ve dīger sınıfı onlarla musāfaha edenlerdir. Ve üçüncü sınıfı livātayı işleyenlerdir." Kaldı ki hadīsü's-sinn tāze civānān ile hūb-rū olan gulāmān-ı emredāna bakmanın āfeti ᶜazīmdir. Ve kaçan ki mürīd gadd-ı basar ve zabt-ı fikrinden ᶜāciz kalır, ona emr-i savāb odur ki kendi şehvetini nikāh ve tezevvüc ile kırıp kesr eyleye, zīrā ola ki nefsi cūᶜ-ı tavīl ve sıyām-ı dāimī ile sākin olmaz, çünkü nice nefs vardır ki onun tevekānı yaᶜnī vikāᶜa olan şehvetinin galebeliği ve şiddet-i heyecān ve sevreti açlıkla sākin olmaz.

[وقال بعضهم غلبت على شهوتي في بدء إرادتي بما لم أطق فأكثرت الضجيج إلى الله تعالى فرأيت شخصاً في المنام فقال مالك فشكوت إليه فقال تقدم إلي فتقدمت إليه فوضع يده على صدري فوجدت بردها في فؤادي وجميع جسدي

فأصبحت وقد زال ما بي فبقيت معافى سنة ثم عاودني ذلك فأكثرت الاستغاثة فأتاني شخص في المنام فقال لي أتحب أن يذهب ما تجده وأضرب عنقك قلت نعم فقال مد رقبتك فمددتها فجرد سيفاً من نور فضرب به عنقي فأصبحت وقد زال ما بي فبقيت معافى سنة ثم عاودني ذلك أو أشد منه فرأيت كأن شخصاً فيما بين جنبي وصدري يخاطبني ويقول ويحك كم تسأل الله تعالى ما لا يحب رفعه قال فتزوجت فانقطع ذلك عني وولد لي]

Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Benim bidāyet-i irādet ve mebdeᵓ-i sülūkümde benim şehvetim benim üzerime gālib gelip ona tākat getiremez oldum, nāçārımdan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e āh u figān ve dacīc ü nālānımı teksīr ettim ve ᶜālem-i rüᵓyāda uykumda bir şahsı görüp benden "Nen var?" diye suᵓāl ettikte, kendi derdimi ona ᶜarz-ı şekvā eyledim. O şahs bana "İleriye gel" dedi ve ben dahi ona tekarrüb ve tekaddüm ettiğimde onun eli benim sīnem üzerine kodu, artık onun soğukluk ve bürūdetini fuᵓādımda ve cesedim ve tenimin kāffesinde buldum. Ve sabāh olup uyanınca benim ᶜilletim zāil olduğunu gördüm ve bir sene muᶜāfā kaldıktan sonra yine o ᶜillet üzerime ᶜavdet eyledi ve ben dahi istigāseyi teksīr ettim. Ve uykumda bir şahs bana gelip dedi ki "Senin [163] boynun darbıyla bulduğun şeyᵓ gitmesini sever misin?" diye istihbār ve ben dahi evet diye muvāfakati irāᵓe ettiğimde "Boynun uzatıver" diye emr ve ben dahi boynumu uzattığımda nūrdan bir seyfi tecrīd edip onunla boynumu vurdu. Ve sabāh edip uyandığımda bende olan ᶜillet zāil olduğunu gördüm ve bir sene muᶜāfā kaldım. Sonra benim eski hālim ᶜavdet etti belki evvelki hālden eşedd bir rāddede geldi ve o vakt gördüm ki sīnem ile cenbim mā-beyninde sanki bir şahs duruyor, benimle muhātaba edip der ki "Sana yazıklar olsun, ne vakte kadar ve nice kerre ve kaç defᶜa Allāhu taᶜālādan refᶜini sevmediği nesnenin refᶜini dileceksin!" Ve bunun üzerine ben dahi tezevvüc ettim ve o hāl benden munkatıᶜ olup gitti ve bana evlād dahi vilādet etti."

[ومهما احتاج المريد إلى النكاح فلا ينبغي أن يترك شرط الإرادة في ابتداء النكاح ودوامه أما في ابتدائه فبالنية الحسنة وفي داومه بحسن الخلق وسداد السيرة والقيام بالحقوق الواجبة كما فصلنا جميع ذلك في كتاب آداب النكاح فلا نطول

بإعادته وعلامة صدق إرادته أن ينكح فقيرة متدينة ولا يطلب الغنية قال بعضهم من تزوج غنية كان له منها خمس خصال مغالاة الصداق وتسويف الزفاف وفوت الخدمة وكثرة النفقة وإذا أراد طلاقها لم يقدر خوفاً على ذهاب مالها والفقيرة بخلاف ذلك وقال بعضهم ينبغي أن تكون المرأة دون الرجل بأربع وإلا استحقرته بالسن والطول والمال والحسب وأن تكون فوقه بأربع بالجمال والأدب والورع والخلق وعلامة صدق الإرادة في دوام النكاح الخلق]

Ve nikāha mürīd muhtāc oldukça gerektir ki nikāhın ibtidāsında irādenin şartını terk etmeye ve devāmını dahi terk etmeye ki ibtidāsında niyyet-i hasene ve devāmında hüsn-i huluk ve sedād-ı sīret ve hukūk-ı vācibe kıyāmıyla devām eyleye, nitekim onu ādāb-ı nikāh kitābında kāffesini tafsīl ettik, artık iᶜādesiyle sözü uzatmayalım. Ve sıdk-ı irādetinin ᶜalāmeti ise dīndār bir fakīreden mütezevvic olmaktır, yaᶜnī zengin ve māldār zevceyi istemeye ki baᶜzu's-selef demişler ki "Kim ki zengin ve māldār kadından mütezevvic olur, ondan ona beş haslet vardır ki mugālāt-ı sadāk ve tesvīf-i zifāf ve fevāt-ı hizmet ve kesret-i nafaka." Talākını isterse zehāb-ı mālı havfından tatlīkine dahi muktedir olamaz ve fakīre ise bunun hilāfındadır. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Gerektir ki hatun kişi zevcinden dört nesnede mā-dūn ola yaᶜnī dört şeyde ondan aşağı ola ve eger bu dört şeyde onun mā-dūnu olmazsa onu hor görüp istihkār eder ki sinnce ve uzunlukça ve mālca ve hasebce ondan aşağı buluna hem dahi dört şeyde onun mā-fevki ola ki cemālce ve edebce ve veraᶜca ve hulukça ondan yukarı ve aᶜlā ola." Ve devām-ı nikāhta sıdk-ı irādenin ᶜalāmeti huluk-ı hasendir.

[تزوج بعض المريدين بامرأة فلم يزل يخدمها حتى استحيت المرأة وشكت ذلك إلى أبيها وقالت قد تحيرت في هذا الرجل أنا في منزله منذ سنين ما ذهبت إلى الخلاء قط إلا وحمل الماء قبلي إليه وتزوج بعضهم امرأة ذات جمال فلما قرب زفافها أصابها الجدري فاشتد حزن أهلها لذلك خوفاً من أن يستقبحها فأراهم الرجل أنه قد أصابه رمد ثم اراهم أن بصره قد ذهب حتى زفت إليه فزال عنهم الحزن فبقيت عنده عشرين سنة ثم توفيت ففتح عينيه حين ذلك فقيل له في ذلك فقال تعمدته لأجل أهلها حتى لا يحزنوا فقيل له قد سبقت إخوانك بهذا الخلق]

Rivāyet olunur ki baᶜzu'l-mürīdīn bir hatun kişiden mütezevvic oldukta ona hizmet etmekten zāil olmamış tā ki zevcesi utanıp onu babasına şekvā edip demiş ki "Ben bu adamla mütehayyire olmuşum, nice senelerden beri ben hānesindeyim aslā ben helāya gitmedim illā ki bana suyu helāya benden evvel haml edip getirmemiştir" yaᶜnī o mertebede benim hizmetime devām ve mübālaga etmiş ki helāya benim suyumu kaldırıp götürüyor ki ne kadar helāya girdimse elbette tahāret almak için bana muktezī olan suyu benden evvel kendisi kaldırıp götürmüş demiştir. Ve sūfiyyenin birisi bir hasnā ve cemālli bir kadından mütezevvic olduktan sonra kadın çiçek çıkarıp cemāli kable'z-zifāf zāil oldu ve çün zifāf kurbünde bu ᶜillete uğradı, ehl ü akrabāsı zevci onu istikbāh edecek havfıyla hüzn ettiler, kendisi dahi göz ağrısına mübtelā olduğunu ve baᶜdehu basarı gittiğini onlara izhār etti, tā ki zifāfı vākiᶜ ve akrabāsının hüznleri zāhib oldu ve yanında yirmi sene kaldıktan sonra vefāt etti, o zamānda gözlerini açtı ve "Bunu niçin ettin?" ona denildikte, "Ben onun ehli mahzūn olmamak için ben kasden taᶜammüd edip işledim" diye cevāb vermiş ve "Senin ihvānına bu huluk ile sebkat ettin" ona denildi.

[وتزوج بعض الصوفية امرأة سيئة الخلق فكان يصبر عليها فقيل له لم لا تطلقها فقال أخشى أن يتزوجها من لا يصبر عليها فيتأذى بها فإن تزوج المريد فهكذا ينبغي أن يكون وإن قدر على الترك فهو أولى له إذا لم يمكنه الجمع بين فضل النكاح وسلوك الطريق وعلم أن ذلك يشغله عن حاله كما روي أن محمد بن سليمان الهاشمي كان يملك من غلة الدنيا ثمانين ألف درهم في كل يوم فكتب إلى أهل البصرة وعلمائها في امرأة يتزوجها فأجمعوا كلهم على رابعة العدوية رحمها الله تعالى فكتب إليها بسم الله الرحمن الرحيم أما بعد فإن الله تعالى قد ملكني من غلة الدنيا ثمانين ألف درهم في كل يوم وليس تمضي الأيام والليالي حتى أتمها مائة ألف وأنا أصير لك مثلها ومثلها فأجيبيني فكتبت إليه بسم الله الرحمن الرحيم أما بعد فإن الزهد في الدنيا راحة القلب والبدن والرغبة فيها تورث الهم والحزن فإذا أتاك كتابي هذا فهيء زادك وقدم لمعادك وكن وصي نفسك ولا تجعل الرجال أوصياءك فيقتسموا تراثك فصم الدهر وليكن فطرك الموت وأما أنا فلو أن الله تعالى خولني أمثال الذي خولك وأضعافه ما سرني أن أشتغل عن الله طرفة عين وهذه

إشارة إلى أن كل ما يشغل عن الله تعالى فهو نقصان فلينظر المريد إلى حاله وقلبه فإن وجده في العزوبة فهو الأقرب وإن عجز عن ذلك فالنكاح أولى به]

Ve dahi baᶜzu's-sūfiyye bed-hū seyyiᵓetü'l-huluk bir hatun kişiden mütezevvic olmuş ve o yaramaz hūyuna sabr etmiş ve ona "Onu niçin boşatıp tatlīk etmezsin?" denildikte, "Korkarım ki onun bed-hūyluğuna sabr edemeyen bir kimseden [164] mütezevvice olur da o ādem onun bed-hūyluyla müteᵓezzī olur" demiş, kaldı ki mürīd tezevvüc ederse böylece olmak gerektir ve eger terke muktedir olur da ᶜuzūbete tāb-āver ise evlenmemek ona daha ziyāde hayrlı ve evlā olur o hāl ile ki fazl-ı nikāh ile fazl-ı sülūk beyninde cemᶜ etmek ona mümkin olmaz ve belki evlenmek onu hālinden meşgūl eder, nitekim Muhammed b. Süleymān el-Hāşimī üzerine mervī olmuş ki mezkūr Muhammed galle-i dünyādan yevmiyye seksen bin dirheme mālik olmuş ki beher gün onun vāridātı seksen bin dirhem imiş ve evlenecek oldukta Basra'nın ahālī ve ᶜulemā-sına münāsib bir zevcenin intihābı için nāmeler yazmış. Ve Basra'nın ᶜulemā ve erkānı Rābiᶜa el-ᶜAdeviyye'nin tensībine kāffeten ittifāk ve ictimāᶜ ettiklerinde mezbūr Muhammed dahi Rābiᶜa el-ᶜAdeviyye ᶜaley-he'r-rahmeye bir nāme yazdı ki "Bismillāhirrahmānirrahīm pes ez-īn senin maᶜlūmun olsun ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri gallāt-ı dünyādan yevmiyye seksen bin dirheme beni mālik ettirmiş ve eyyām ve leyālī geçmez illā ki ben onu yüz bin dirheme bālig etmem yaᶜnī karīben az bir müddet içinde onu yüz bin dirheme iblāg edeceğim ve sana onun misli ve misli tasyīr ederim, kaldı ki sen dahi benim hāhişi-me muvāfakat edip sözümü kabūl eyle." Ve Rābiᶜa dahi cevāben ona yazdı ki "Bismillāhirrahmānirrahīm pes ez-īn senin maᶜlūmun olsun ki dünyāda zühd ve perhīzkārlık kalbin rāhati ve bedenin āsūdeliğidir ve dünyāya ragbet etmeklik mūris-i hemm ü hüzndür. Benim işbu kitābım sana vāsıl oldukta maᶜādın gününe tūşen hāzır ve müheyyā edip kendi nefsine sen vasī ol da sāir erkekleri vasī eyleme ki senin metrūkātını beynlerinde pāylaşıp iktisām ederler. Ve dahi her ki sıyām edip iftārın ölüm olsun yaᶜnī tūl-i ᶜömründe sıyām eyle, vefātın vaktinde iftār eyle. Ben isem Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri sana ihsān ve temlīk et-

tiği māl ve menālin emsālini ve kat-ender-kat azᶜāfını bana inᶜām ve temlīk etse bir tarfe-i ᶜaynda Allāh'tan meşgūl olmağa rāzī değilim ve o māl u menāl ile şād ve mesrūr olamam" diye hatm-i kelām etmiştir. Ve bu bir işārettir ki Allāhu taᶜālādan her ne ki insānı meşgūl eder, o nesne noksāndır, ondan sakınmak gerektir. Mürīd dahi kendi hāline ve kalbine nazar edip göre ki ᶜuzūbette devāmı ona mümkin ise ᶜuzūbete mülāzemet etsin ki en ziyāde yakın ve akreb odur ve eger galebe-i şehvet ve heyecān-ı nefsinden ᶜāciz ise artık o hālde nikāh ona daha ziyāde evlādır.

[ودواء هذه العلة ثلاثة أمور الجوع وغض البصر والاشتغال بشغل يستولي على القلب فإن لم تنفع هذه الثلاثة فالنكاح هو الذي يستأصل مادتها فقط ولهذا كان السلف يبادرون إلى النكاح وإلى تزويج البنات قال سعيد بن المسيب ما أيس إبليس من أحد إلا وأتاه من قبل النساء وقال سعيد أيضاً وهو ابن أربع وثمانين سنة وقد ذهبت إحدى عينيه وهو يعشو بالأخرى ما شيء أخوف عندي من النساء وعن عبد الله بن أبي وداعة قال كنت أجالس سعيد بن المسيب فتفقدني أياماً فلما أتيته قال أين كنت قلت توفيت أهلي فاشتغلت بها فقال هلا أخبرتنا فشهدناها قال ثم أردت أن أقوم فقال هل استحدثت امرأة فقلت يرحمك الله تعالى ومن يزوجني وما أملك إلا درهمين أو ثلاثة فقال أنا فقلت وتفعل قال نعم فحمد الله تعالى وصلى على النبي صلى الله عليه وسلم وزوجني على درهمين أو قال ثلاثة قال فقمت وما أدري ما أصنع من الفرح فصرت إلى منزلي وجعلت أفكر ممن آخذ وممن أستدين فصليت المغرب وانصرفت إلى منزلي فأسرجت وكنت صائماً فقدمت عشائي لأفطر وكان خبزاً وزيتاً وإذا بابي يقرع فقلت من هذا قال سعيد قال فأفكرت في كل إنسان اسمه سعيد إلا سعيد بن المسيب وذلك أنه لم ير أربعين سنة إلا بين داره والمسجد قال فخرجت إليه فإذا به سعيد بن المسيب فظننت أنه قد بدا له فقلت يا أبا محمد لو أرسلت إلي لأتيتك فقال لا أنت أحق أن تؤتى قلت فما تأمر قال إنك كنت رجلاً عزباً فتزوجت فكرهت أن أبيتك الليلة وحدك وهذه امرأتك وإذا هي قائمة خلفه في طوله ثم أخذ بيدها فدفعها في الباب ورده فسقطت المرأة من الحياء فاستوثقت من الباب ثم تقدمت إلى القصعة التي فيها الخبز والزيت فوضعتها في ظل السراج لكيلا تراه ثم صعدت السطح فرميت الجيران فجاؤوني وقالوا ما شأنك قلت ويحكم زوجني سعيد بن المسيب ابنته اليوم وقد جاء بها الليلة على غفلة فقالوا أو سعيد زوجك قلت نعم قالوا وهي في الدار قلت نعم فنزلوا إليها

وبلغ ذلك أمي فجاءت وقالت وجهي من وجهك حرام إن مسستها قبل أن أصلحها إلى ثلاثة أيام قال فأقمت ثلاثاً ثم دخلت بها فإذا هي من أجمل النساء وأحفظ الناس لكتاب الله تعالى وأعلمهم بِسُنَّةِ رسول الله صلى الله عليه وسلم وأعرفهم بحق الزوج قال فمكثت شهراً لا يأتيني سعيد ولا آتيه فلما كان بعد الشهر أتيته وهو في حلقته فسلمت عليه فرد علي السلام ولم يكلمني حتى تفرق الناس من المجلس فقال ما حال ذلك الإنسان فقلت بخير يا أبا محمد على ما يحب الصديق ويكره العدو قال إن رابك منه أمر فدونك والعصا فانصرفت إلى منزلي فوجه إلي بعشرين ألف درهم قال عبد الله بن سليمان وكانت بنت سعيد بن المسيب هذه قد خطبها منه عبد الملك بن مروان لابنه الوليد حين ولاه العهد فأبى سعيد أن يزوجه فلم يزل عبد الملك يحتال على سعيد حتى ضربه مائة سوط في يوم بارد وصب عليه جرة ماء وألبسه جبة صوف فاستعجال سعيد في الزفاف تلك الليلة يعرفك غائلة الشهوة ووجوب المبادرة في الدين إلى تطفئة نارها بالنكاح رضي الله تعالى عنه ورحمه]

Ve bu ᶜilletin devāsı üç emrdir, yaᶜnī tevekān-ı nefs ve galebe-i şehvet ve heyecān-ı bāᵓın ᶜilāc ve dermānı üç emrdir: açlık ve gadd-ı basar ve kalbe istīlā eder bir şugl ile meşgūl olmaktır. Ve bu üç şeyᵓ menaᶜat vermezse artık onun māddesini külliyyen katᶜ ve istīsāl eden şeyᵓ nikāhtır ve onun için selef-i sālihīn nikāha ve kızların tezvīclerine müsāraᶜat ederlerdi. Saᶜīd b. el-Museyyeb demiş ki "İblīs ᶜaleyhi'l-laᶜne bir kimseden yeᵓs etmedi illā ki ona nisā kıbelinden gelmedi" yaᶜnī her kimden ki yeᵓs ettiyse ona nisā kıbelinden gelmiştir. Ve dahi seksen dört yaşında iken ve bir gözü gitmiş ve dīger gözü gecede görmez iken demiş ki "Benim ᶜindimde nisāndan ziyāde havflı bir nesne yoktur" yaᶜnī nisānın mehāfe-i şerri bende her bir şeyden aᶜzamdır ki onlardan benim korktuğum kadar hīçbir şeyden korkmam demektir. [165] Ve dahi ᶜAbdullāh b. Ebī Vedāᶜa'nın üzerine mervī olup demiş ki "Saᶜīd b. el-Museyyeb ᶜaleyhi'r-rıdvān ile mücāleset ederdim. Birkaç gün ondan gāib olup beni fakd ettikten sonra bir gün yanına gittim ve o dahi "Nerede idin?" diye suᵓāl ve ben dahi: "Ehlim vefāt edip onunla iştigāl ettim" deyince, "Yā niçin bize haber vermedin ki cenāzesine hāzır olalım?" diye ᶜitāb ettikten sonra ben kalkıp gidecek oldum, o dahi: "Bir hatun kişi onun yerine tedārük ve istihdās ettin mi?" diye istihbār ettikte, "Allāhu taᶜālā

sana merhamet etsin, ben iki veyāhūd üç dirhemden gayrı bir nesneye mālik olmadığım hālde kim bana bir kadın verip beni tezvīc eder?" dediğimde, Saᶜīd "ben" dedi. Ben dahi: "Sen eder misin?" diye istifsār ettiğimde, o dahi "evet" deyip Allāhu taᶜālaya hamd ve senā etti ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize salavāt-ı şerīfeyi okuyup benden iki dirhem veyāhūd üç üzerine kerīme-i muhteremesini ᶜakd ve tezvīc eyledi. Ve yanından kalkıp gidince sevincimden ne edeceğimi bilmez oldum, yaᶜnī ferah ve sürūrumdan ne yapacağımı bilmez oldum ve hāneme gidip bunu kimden alıp istidāne edeceğime düşünürken akşam oldu ve mescide varıp akşam namāzımı kılıp hāneme ᶜavdet ettikten sonra çerāgımı yakıp ve oruçlu idim, iftārlığımı dahi hāzır ettiğimde ki o gece benim yemeğim ekmek ile zeyt yağı idi, nāgehān kapı çalındı ve "Kimdir bu?" diye sorduğumda o dahi "Saᶜīd'dir" dedi ve Saᶜīd adlı ne kadar ādem var ise yādıma gelip ancak Saᶜīd b. el-Museyyeb benim hātırıma gelmedi, zīra kırk seneden mütecāviz hānesi ile mescidi arasından başka onu dīger yerde bir gören olmamış. Ve'l-hāsıl çıkıp kapıyı açtığımda gördüm ki Saᶜīd b. el-Museyyeb'dir. O hālde fikrime geldi ki yaᶜnī zann ettim ki dīger bir reᵓy ona zuhūr etmiş, ben dahi: "Yā Ebā Muhammed, sen benim ardım sonra göndermiş olaydın ben sana gelirdim" dediğimde, Saᶜīd: "Yok, sana gelmeklikte sen ehakksın" diye cevāb vermekle ben dahi: "Ne emr edersin?" diye sordum. O dahi: "Sen bir bekar ādem idin, evlendin ve yalnız beytūtiyyet etmekliğin benim hoşuma gelmedi, işte senin zevcen!" diye söyleyince gördüm ki o dahi ardı sonra onun boyunda durmuş sonra onu elinden tutup kapıdan içeriye iteledi ve geriye dönüp kendisi gitti ve kerīmesi utanmaklığından yere düştü. Artık ben dahi kapıyı güzelce bağlayıp içeriye girdim ve zeyt yağı ile ekmeği bir kasᶜada idi, hemān kasᶜaya yanaşıp onu çerāgın gölgesine kodum tā ki onu görmeye. Sonra dam üzerine çıkıp komşularımı çağırdım ve onlar gelip "Senin şeᵓnin nedir?" diye sorduklarında, "Size yazıklar olsun, siz duymadınız mı Saᶜīd b. el-Museyyeb bu gün bana kızını tezvīc etti ve bu gece onu alıp ᶜale'l-gaflet getirdi!" diye haber verdim. Onlar: "Saᶜīd senden kızını tezvīc etti mi?" dediklerinde, ben dahi "evet" dedim. "İmdi kız senin hānen içinde midir?" diye

istiknāh ve ben dahi "evet" diye ihbār ettiğimde komşuların haremleri inip yanına gittiler ve anam dahi bunu işitip derhāl o dahi gelip hāzır oldu ve bana "Üç güne kadar ben onu ıslāh etmeden evvel sen eger onu mess eder isen benim yüzüm senin yüzünden harām olsun!" diye tenbīh ve ben dahi üç gün durduktan sonra üzerine duhūl edip onu gördüm ki nisānın ecmeli ve halktan ziyāde kitābullāha hāfız ve sünnet-i nebeviyyeye ᶜālim ve dānā ve zevcin hakkına ᶜarife bir zāt-ı yektādır. Ve bir ay durup ne ben Saᶜīd'e gittim ve ne de o bana geldi. Ve bir māh mürūrundan sonra ben onun yanına gittim ve onu vaᶜz halkasında bulup ona selām verdim ve o dahi üzerime selāmımı redd ettikten sonra benimle söyleşmedi tā ki halk meclisinden dağılıp gittiler, o vaktte "O insānın hāli nicedir?" diye suᵓāl etti, ben dahi: "Hayr ve ᶜāfiyetledir" dedim ve "Yā Ebā Muhammed, sadīkin sevdiği ve düşmanın kerh ettiği atvār-ı hasene ve ahlāk ve ahvāl-i pesendīde vü ber-güzīde üzerinedir" diye onu senā edince, o dahi: "Eger ondan bir emri görüp de sana bir reyb verdiyse hemān değneği tut" dedi. Ve kendi hāneme dönüp geldikten sonra bana yirmi bin dirhem ᶜatiyye gönderdi." ᶜAbdullāh b. Süleymān dedi ki "Saᶜīd b. el-Museyyeb'in işbu kerīme-i muhteremesi ᶜAbdulmelik b. Mervān oğlu Velīd'i velī-i ᶜahd ettiği vaktte ᶜAbdulmelik oğluna istemiş idi ve ona tezvīcinden babası Saᶜīd ibā ve imtināᶜ etmiş idi. Ve ᶜAbdulmelik, Saᶜīd üzerine bunun için ihtiyāl etmekten zāil olmadı tā ki Saᶜīd'e yüz kırbaç darb edip soğuk gününde dahi üzerine bir destī soğuk su döküp ona peşmīne bir cübbeyi giydirdi." İşte Saᶜīd'in zifāfa işbu istiᶜcāl ve o gecede teslīmine vākiᶜ olan müsāraᶜati sana şehvetin gāilesini taᶜrīf eder ve dahi nār-ı şehveti nikāh ile itfāsına mübāderetin dīnde vücūbunu bildirir. Hakk taᶜālā hazretleri ondan rāzī olsun ve onu merhamet etsin.

Beyānu Fazīleti Men Yuhālifu Şehvete'l-Ferci ve'l-ᵓAyni

[بيان فضيلة من يخالف شهوة الفرج والعين]

[اعلم أن هذه الشهوة هي أغلب الشهوات على الإنسان وأعصاها عند الهيجان على العقل إلا أن مقتضاها قبيح يستحيا منه ويخشى من اقتحامه وامتناع أكثر الناس

عن مقتضاها إما لعجز أو لخوف أو لحياء أو لمحافظة على جسمه وليس في شيء من ذلك ثواب فإنه إيثار حظ من حظوظ النفس على حظ آخر نعم من العصمة أن لا يقدر]

Ve ferc ve ᶜaynın şehvetine muhālefet eden ādemin fazīleti beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki işbu şehvet insānın üzerine şehevāt-ı sāirenin aglebidir hem dahi heyecānı vaktinde ᶜaklın üzerine en ziyād serkeş ve cümle-i şehevātın aᶜsāsıdır lākin onun muktezāsı kabīh ve çirkīndir, ondan utanılır ve iktihāmından havf olunur. Ve ondan ekser-i nās ve halkın imtināᶜı yaᶜnī işbu şehvet-i fercin muktezāsından ekser-i nāsın imtināᶜı yā ᶜaczlerindendir veyāhūd havf veyā hayālarındandır veyāhūd cismlerine olan muhāfazadandır. Ve bunların hīçbirisinden bir sevāb yoktur, zīrā huzūz-ı nefsten bir hazzı dīger bir hazz üzerine īsārdır, evet baᶜzı ᶜismet ᶜadem-i kudrettendir.

[ففي هذه العوائق فائدة وهي دفع الإثم فإن من ترك الزنا اندفع عنه إثمه بأي سبب كان تركه وإنما الفضل والثواب الجزيل في تركه خوفاً من الله تعالى مع القدرة وارتفاع الموانع وتيسر الأسباب لا سيما عند صدق الشهوة وهذه درجة الصديقين ولذلك قال صلى الله عليه وسلم من عشق فعف فكتم فمات فهو شهيد وقال صلى الله عليه وسلم [166] سبعة يظلهم الله يوم القيامة في ظل عرشه يوم لا ظل إلا ظله وعد منهم رجل دعته امرأة ذات جمال وحسب إلى نفسها فقال إني أخاف الله رب العالمين وقصة يوسف عليه السلام وامتناعه من زليخا مع القدرة ومع رغبتها معروفة وقد أثنى الله تعالى عليه بذلك في كتابه العزيز وهو إمام لكل من وفق لمجاهدة الشيطان في هذه الشهوة العظيمة]

Ve şol ᶜavāikte fāide vardır ki defᶜ-i ismdir, zīrā o ki zināyı terk eder herhangi sebeb ile olur ise olsun, onun ismi ondan mündefiᶜ olur velākin fazl ve sevāb-ı cezīl ancak kudret ve irtifāᶜ-ı mevāniᶜ ve teyessür-i esbāb ile maᶜan Allāhu taᶜālādan havf ile vākiᶜ olan terk ve tebāᶜuddadır, lā-siyyemā sıdk-ı şehvet katında ki bu derece sıddīkīnin derecesidir ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ ilh. ki hulāsa-i meʾāli: "Kim ki ᶜāşık olup da ᶜiffet ve ketm edip vefāt eylerse o kimse şehīddir." Ve dahi buyurmuş ki سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا ظِلُّهُ وَعَدَّ مِنْهُمْ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ إِلَى نَفْسِهَا فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ

رَبِّ الْعَالَمِينَ Ve nefsine hasebli ve cemālli bir kadın onu daᶜvet edip kendisi ben Allāhu taᶜālādan korkarım deyip de imtināᶜ eden kimseyi onlardan sayıp ᶜadd etmiştir, yaᶜnī Allāhu taᶜālā hazretleri yedi sınıf ādemleri rūz-i cezāda onun zıllından gayrı zıllı olmayan ᶜarş-ı ᶜazīminin zıllında müstezıll eder diye ihbārında havf-ı Bārī'den bir hasnā ve cemīle ve hasebli kadının vikāᶜından imtināᶜ ve daᶜvetine icābet etmeyen ādemi dahi o sunūf-ı sebᶜa ādemlerinden ᶜadd etmiştir demek olur. Ve Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın kıssası ve maᶜa'l-kudret Zelīhā'dan ragbeti hengāmında olan imtināᶜı kaziyyesi maᶜrūftur. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri kitāb-ı ᶜazīzinde onun üzerine senā buyurmuştur, kendisi bu şehvet-i ᶜazīmede şeytānın mücāhedesine muvaffak olan her bir veraᶜ-kār ve mücāhidin imām ve pīşvāsıdır.

[روي أن سليمان بن يسار كان من أحسن الناس وجهاً فدخلت عليه امرأة فسألته نفسه فامتنع عليها وخرج هارباً من منزله وتركها فيه قال سليمان فرأيت تلك الليلة في المنام يوسف عليه السلام وكأني أقول له أنت يوسف قال نعم أنا يوسف الذي هممت وأنت سليمان الذي لم تهم أشار إلى قوله تعالى ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ وعنه أيضاً ما هو أعجب من هذا وذلك أنه خرج من المدينة حاجاً ومعه رفيق له حتى نزلا بالأبواء فقام رفيقه وأخذ السفرة وانطلق إلى السوق ليبتاع شيئاً وجلس سليمان في الخيمة وكان من أجمل الناس وجهاً وأورعهم فبصرت به أعرابية من قلة الجبل وانحدرت إليه حتى وقفت بين يديه وعليها البرقع والقفازان فأسفرت عن وجه لها كأنه فلقة قمر وقالت أهنئني فظن أنها تريد طعاماً فقام إلى فضلة السفرة ليعطيها فقالت لست أريد هذا إنما أريد ما يكون من الرجل إلى أهله فقال جهزك إلى إبليس ثم وضع رأسه بين ركبتيه وأخذ في النحيب فلم يزل يبكي فلما رأت منه ذلك سدلت البرقع على وجهها وانصرفت راجعة حتى بلغت أهلها وجاء رفيقه فرآه وقد انتفخت عيناه من البكاء وانقطع حلقه فقال ما يبكيك قال خير ذكرت صبيتي قال لا والله إلا أن لك قصة إنما عهدك بصبيتك منذ ثلاث أو نحوها فلم يزل به حتى أخبره خبر الأعرابية فوضع رفيقه السفرة وجعل يبكي بكاء شديداً فقال سليمان وأنت ما يبكيك قال أنا أحق بالبكاء منك لأني أخشى أن لو كنت مكانك لما صبرت عنها فلم يزالا يبكيان فلما انتهى سليمان إلى مكة فسعى وطاف ثم أتى الحجر فاحتبى بثوبه فأخذته عينه فنام وإذا رجل وسيم طوال له شارة حسنة ورائحة طيبة فقال له سليمان رحمك الله من أنت قال له أنا

يوسف قال يوسف الصديق قال نعم قال إن في شأنك وشأن امرأة العزيز لعجبا فقال له يوسف شأنك وشأن صاحبة الأبواء أعجب]

Ve dahi mervīdir ki Süleymān b Yesār hūb-rū ve güzel çehre olup ᶜasrında nāsın en ziyāde güzeli idi, bir gün bir hatun kişi üzerine girip nefsini dilemiş ve kendisi imtināᶜ edip onu hānede terkiyle çıkıp hānesinden firār etmiş. Ve Süleymān demiş ki "O gecede ben ᶜālem-i rüᵓyāda Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmı görüp sanki ben ona diyorum ki "Sen Yūsuf musun?" Ve o dahi: "Evet ben o ihtimām eden Yūsufum ve sen o ihtimām etmeyen Süleymānsın" demiş ve bununla Hakk taᶜālānın ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾[333] kavl-i celīline işāret etmiştir. Ve kezālik Süleymān b. Yesār üzerine bundan daha ziyāde ᶜacīb bir kıssa dahi mervī olmuş ki mezkūr Süleymān ziyāret-i Beyt-i mükerrem için bir refīk ile maᶜan Medīne-i münevvere'den çıkıp Ebvāᵓ nām mahallde indikleri vakt refīki kalkıp sofrayı ahz ve bir nesneyi satın almak için çarşıya gittikte Süleymān haymede kaldı ve Süleymān yüzce nāsın ecmeli idi ve zātı dahi veraᶜca cümleden ziyāde veraᶜlı ve perhīzkār idi, nāgehān bir aᶜrābiyye kadın reᵓs-i cebelden onu görüp hüsnüne meftūn olmakla hemān yüzü peçeli ve elleri eldivenli olarak dağ başından inip onun haymesine gelmiş ve huzūruna girip önünde durdukta peçeyi yüzünden kaldırıp hüsn ü cemālini ona ᶜarz etmiş ve hüsnü ise derece-i nihāyede olup yüzü açarken sanki kamerden bir kıtᶜa görünmüş oldu. Ve o hālde ona "Beni henī eyle!" diye iltimās āsūdeliği edince Süleymān zann etmiş ki kendinden taᶜāmı diler ve der-ᶜakab sofradan bākī kalan taᶜāmın fazlasını vermek üzere kıyām ettikte aᶜrābiyye: "Ben bunu istemem, ben senden murād ve matlūbum ancak erkekten ehline olan muᶜāmeledir" diye keşf-i rāz ve ibrāz-ı zamīr edince, Süleymān: "Seni iblīs-i laᶜīn bana techīz etti" diye cevāb iᶜtāsıyla başını iki dizi arasına koyup ağlamağa başlamış ve bükā ve nahībden zāil olmadığını aᶜrābiyye görünce yüzüne peçesini indirip savuşmuş dönmüş ve ehline kadar gitmiş. Ve Süleymān refīki dahi dönüp Süleymān'ın gözlerini ağ-

333 "Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yūsuf da ona istek duyacaktı." Yūsuf, 12/24.

lamaktan şişip boğazı dahi giryeden kesildiğini gördükte "Seni ağlatan nedir?" diye sormuş. Ve Süleymān: "Hayır, ben hengām-ı [167] sabāvetimi yād ettim ağladım" dediyse de refīki: "Yok vallāhi, lābüdd sana bir kıssa var, senin sabāvetinden ʿahdiniz üç seneden beridir veyāhūd onun gibidir, ancak buna bir başka mūcib var!" diyerek suʾālde ilhāh ve ibrām edip artık sormaktan zāil olmadı, tā ki haber-i aʿrābiyyeyi ona ihbār eyledi ve refīki dahi sofrayı koyup derhāl şiddetli bir ağlamağa başladı. Ve Süleymān: "Yā seni ağlatan nedir?" diye o dahi suʾāl ettikte, refīki: "Ben ağlamakta senden ziyāde hakklıyım, çünkü ben korkarım ki ben senin yerinde olmuş olsaydım ondan ben sabr edemeyecek idim" diye beyān ve bükā ve figāndan ikisi zāil olmadılar. Ve çün Süleymān Mekke-i mükerreme'ye müntehī olup saʿy ve tavāf eti ve ondan sonra hacer-i esʿada gelip sevbiyle sarılıp oturdu, onu nuʿās alıp uykuya vardı ve ʿālem-i maʿnāda bir vesīm ve bülend boy bir zātı görüp ki onun güzel bir heyʾet ve rāyiha-i tayyibesi var idi, Süleymān ona: "Rahimekallāh, sen kimsin?" diye sormuş ve o dahi: "Ben Yūsufum" dedikte, Süleymān: "Yūsufu's-Sıddīk misin?" diye istīzāh ve o dahi "evet" diye cevāb verdikte, Süleymān: "Tahkīkan senin şeʾnin ile imreʾetü'l-ʿazīzin şeʾninde bir ʿaceb vardır" diye ifāde ve o dahi: "Senin şeʾnin ile sāhibetü'l-Ebvā'nın şeʾninde olan ʿaceb daha ziyādedir" yaʿnī senin ile aʿrābiyyenin hāl ve şeʾniniz daha ziyād aʿcebdir demiş.

[وروي عن عبد الله بن عمر قال سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول انطلق ثلاثة نفر مما كان قبلكم حتى آواهم المبيت إلى غار فدخلوا فانحدرت صخرة من الجبل فسدت عليهم الغار فقالوا إنه لا ينجيكم من هذه الصخرة إلا أن تدعوا الله تعالى بصالح أعمالكم فقال رجل منهم اللهم إنك تعلم أنه كان لي أبوان شيخان كبيران وكنت لا أغبق قبلهما أهلاً ولا مالاً فنأى بي طلب الشجر يوماً فلم أرح عليهما حتى ناما فحلبت لهما غبوقهما فوجدتهما نائمين فكرهت أن أغبق قبلها أهلاً ومالاً فلبثت والقدح في يدي أنتظر استيقاظهما حتى طلع الفجر والصبية يتضاغون حول قدمي فاستيقظا فشربا غبوقهما اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك ففرج عنا ما نحن فيه من هذه الصخرة فانفرجت شيئاً لا يستطيعون الخروج منه وقال الآخر اللهم إنك تعلم أنه كان لي ابنة عم من أحب الناس إلي فراودتها عن نفسها فامتنعت مني حتى ألمت بي سنة من السنين فجاءتني فأعطيتها

مائة وعشرين ديناراً على أن تخلي بيني وبين نفسها ففعلت حتى إذا قدرت عليها قالت اتق الله ولا تفض الخاتم إلا بحقه فتحرجت من الوقوع عليها فانصرفت عنها وهي من أحب الناس إلي وتركت الذهب الذي أعطيتها اللهم إن كنت فعلته ابتغاء وجهك ففرج عنا ما نحن فيه فانفرجت الصخرة عنهم حتى أنهم لا يستطيعون الخروج منها وقال الثالث اللهم إني استأجرت أجراء وأعطيتهم أجورهم غير رجل واحد فإنه ترك الأجر الذي له وذهب فنميت له أجره حتى كثرت منه الأموال فجاءني بعد حين فقال يا عبد الله أعطني أجري فقلت كل ما ترى من أجرك من الإبل والبقر والغنم والرقيق فقال يا عبد الله أتهزأ بي فقلت لا أستهزئ بك فخذه فاستاقه وأخذه كله ولم يترك منه شيئاً اللهم إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك ففرج عنا ما نحن فيه فانفرجت الصخرة فخرجوا يمشون]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyururdu ki "Ümem-i sālifeden yaᶜnī sizin mā-kabliniz olanlardan üç nefer yola çıkıp gitmişler ve akşam üzerinde bir gārda beytūtiyyet etmeğe muhtāc olup gāra duhūllerinde dağdan bir ᶜazīm taş yuvarlanıp düştü ve gārın kapısı üstüne gelip kapıyı kapadıkta o enfār yekdīgerlerine hitāben demişler ki "Artık sizi bundan necāt eden şeyᵓ ancak siz Allāhu taᶜālāya işlediğiniz aᶜmāl-i sāliha ile ona duᶜā etmektir ki sizi bu sahradan necāt eden odur, başka bir şeyᵓ sizi necāt etmez" demeleriyle, onların birisi demiş ki "Yā rabbi, sen bilirsin ki benim ebeveynim var idi, ikisi dahi şeyh-i kebīr ve pīr-i sāl-horde idiler ve ben onlardan evvel ne ehl ve ne māla akşam şarābını içirmezdim ki evvelā onlara sütü içirip sonra biz içerdik. Ve bir gün ağaçların talebi uzak yere beni götürdü ve onlar uykuya varmadıkça hāneye ᶜavdet edemedim. Ve çün gelip akşam üzerinde içecek içkilerini sağdım, onları uykuda buldum ve onlardan evvel ehl ve māla içirmek benim hoşuma gelmediğinden artık kadehi elime alıp onların yanlarında durdum ve uyanıklıklarını gözettim tā ki fecr tulūᶜ etti ve sabīler ayağımın etrāfında ağlayıp zārī ederlerdi sonra onlar uyandılar ve içkilerini içtiler. Ey benim rabbim, eger ben bunu senin ibtigā-i vechin için işledimse sen bizim üzerimize bu taştan tefrīc eyle" dedikde taş bir mikdār açılıp bir fürcesi olduysa da lākin ondan çıkmak onlara mümkin olmadı. Ve dīgeri dahi demiş ki "Yā rabbi, sen

bilirsin ki benim bir ᶜamucam kızı var idi ve bana ehabbu'n-nās idi ki ben çok ona meyl ve muhabbetim var idi ve bir gün visālini istedimse de benden imtināᶜ edip kabūl etmedi tā ki senelerden bir sene onunla müteʾellim oldum sonra bana geldikte benim ile nefsi arasına hāil ve māniᶜ olmamak üzere ona yüz yirmi altını verdim ve o dahi muvāfakat edip tā ki onun visāline muktedir oldum ve ondan murādımı istīfā edecek olduğumda bana dedi ki "Sen Allāhu taᶜālādan havf ve haşyet edip ittikā eyle ve hakkı olmaksızın bu hātemi açıp bozma!" dedikte ben dahi ondan taharrüc edip onun muvākaᶜasından ferāgat ettim ve bana ehabbu'n-nās olduğu hālde ben onu bırakıp savuştum ve ona verdiğim altını dahi ona terk edip vazgeçtim. Ey benim rabbim, eger ben bunu senin ibtigā-i vechin için ettimse sen bizim üzerimize bu uğradığımız belādan tefrīc eyle" deyince taş bir mikdār dahi açılıp egerçi o fürce genişlediyse de fakat ondan çıkmağa onlar muktedir [168] olamadılar. Ve üçüncüleri dahi demiş ki "Ey benim rabbim, ben çend nefer ecīr tuttum ve bir neferleri mā-ᶜadāsından kāffelerinin ücretlerini verdim ki o nefer ücretini terk edip savuşmuş idi. Ve o neferin ücretini ona işletip kesb-i nemā etmekle haylice emvāl ondan hāsıl olup çoklaştı ve baᶜde-hīn o nefer dönüp bana geldi ve "Yā ᶜabdallāh, benim ücretimi ver" diye hakkını mutālebe ettikte işte senin gördüğün işbu deve, inek ve koyun ve rakīk hepsi senin ücretindendir" dedim. O dahi: "Yā ᶜabdallāh, sen bana istihzā mı edersin?" diye istigrāb ve ben: "Yok, sana istihzā etmem" diye onları al dediğimde o emlāk ve emvālin cemīᶜisini sürüp götürdü ki ondan aslā bir nesneyi terk etmedi. Yā rabbi, eger ben bunu senin ibtigā-yı vechin için işledimse sen bizim uğradığımız işbu musībetten bizi kurtarıp üzerimize sen tefrīc eyle" dedikte bütün bütün sahra açılıp onlara yol hāsıl oldu ve o gārdan çıkıp yürüdüler.

[فهذا فضل من تمكن من قضاء هذه الشهوة فعف وقريب منه من تمكن من قضاء شهوة العين فإن العين مبدأ الزنا فحفظها مهم وهو عسر من حيث إنه قد يستهان به ولا يعظم الخوف منه والآفات كلها منه تنشأ والنظرة الأولى إذا لم تقصد لا يؤاخذ بها والمعاودة يؤاخذ بها قال صلى الله عليه وسلم لك الأولى وعليك الثانية أي النظرة وقال العلاء بن زياد لا تتبع بصرك رداء المرأة فإن النظر يزرع في

القلب شهوة وقلما يخلو الإنسان في ترداده عن وقوع البصر على النساء والصبيان فمهما تخايل إليه الحسن تقاضى الطبع المعاودة وعنده ينبغي أن يقرر في نفسه أن هذه المعاودة عين الجهل فإنه إن حقق النظر فاستحسن ثارت الشهوة وعجز عن الوصول فلا يحصل له إلا التحسر وإن استقبح لم يلتذ وتألم لأنه قصد الالتذاذ فقد فعل ما آلمه فلا يخلو في كلتا حالتيه عن معصية وعن تألم وعن تحسر ومهما حفظ العين بهذا الطريق اندفع عن قلبه كثير من الآفات فإن أخطأت عينه وحفظ الفرج مع التمكن فذلك يستدعي غاية القوة ونهاية التوفيق]

İşte kazā-i şehvetten mütemekkin olup ʿiffet eden zātın fazlı budur. Ve şehvet-i ʿayn kazāsından temekkün edip ʿiffet eden ādemin fazlı dahi bundan karībdir, çünkü mebdeʾ-i zinā gözdür ve onun hıfzı mühimmdir ve dahi güçtür, zīrā āsān görünüp mühimsenmez ve ondan mübālāt ve havf olunmaz ve havf olunsa bile havfı ʿazīm olmaz hālbuki āfātın kāffesi ondan münteşī olur. Nazra-i ūlā yaʿnī birinci bakış eger kasd ile olmazsa onunla muʾāhaze olunmaz, ammā onu dönüp muʿāvede etmekle muʾāhaze olunur. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki لَكَ الْأُولَى وَعَلَيْكَ الثَّانِيَةُ Yaʿnī "Nazra-i ūlā senin içindir ve nazra-i sāniye senin üzerinedir" ki ism ve günāhı senin üzerine yazılır demek olur. Ve ʿAlāʾ b. Ziyād demiş ki "Bir hatun kişinin ridāsına senin basar ve bakışını itbāʿ eyleme, zīrā bakış gönülde şehveti ekip zerʿ eder." Ve kadınlara terdād-ı basarla nazarı onlara düşmekten hālī kalan ādem pek azdır. Sıbyāna dahi terdād-ı nazarın āfeti böylecedir yaʿnī nisā ve sıbyāna itbāʿ-ı nazardan elbette onların yüzlerine bir nazarı isābet eder ve o mahzūrātın dām ve tuzağına nefsi düşer, itbāʿ-ı nazar edip bu āfetten kurtulan ādem azdır ve onların hüsn ü cemālleri ona tehāyül ettikçe tabʿan muʿāvedeye o isābet-i nazar muktezī olur ve muʿāvede ederse lā-mahāle o evzār ve musībetlere giriftār olur. Gerektir ki tesādüfī olarak nazarı eger bir hatun kişiye veyā dilber bir sabī-i emrede düşerse derhāl kendi nefsinde takrīr ede ki o kimseye muʿāvede-i nazar ʿayn-ı cehl ü nādānīdir, zīrā eger ona nazarı tahkīk edip onu istihsān eylerse lā-mahāle şehveti uyanıp hāyic olur ve ona vāsıl olmaktan ʿāciz kalırsa tahassürden gayrı ona o bakıştan bir nesne hāsıl olmaz ve eger çehresini istikbāh edip beğenmezse ona bir lezzet hāsıl olmaz ve fikdān-ı

lezzetten dolayı müteʾellim olur, çünkü o kimseye itbāᶜ-ı nazar ve muᶜā-vededen murād ve maksad iktisāb-ı lezzet idi hālbuki ona elem verecek nesneyi işlemiş bulunur ve ᶜalā kile'l-hāleteyn o ādem maᶜsiyet ve elem ve tahassürden hālī kalamaz, ammā ber-minvāl-i meşrūh gözünü hıfz ettikçe bu tarīk ile kalbinden pek çok āfetler mündefiᶜ olur. Ve eger gözü hatā edip maᶜa't-temekkün kendi fercini hıfz eylerse artık o hālde hıfz-ı ferci kuvvetin gāyesini ve tefīkin nihāyetini istidᶜā eder.

[فقد روي عن أبي بكر بن عبد الله المزني أن قصاباً أولع بجارية لبعض جيرانه فأرسلها أهلها في حاجة لهم إلى قرية أخرى فتبعها وراودها عن نفسها فقالت له لا تفعل لأنا أشد حباً لك منك لي ولكني أخاف الله قال فأنت تخافينه وأنا لا أخافه فرجع تائباً فأصابه العطش حتى كان يهلك فإذا برسول لبعض أنبياء بني إسرائيل فسأله فقال ما لك قال العطش قال تعال حتى ندعو الله بأن تظلنا سحابة حتى ندخل القرية قال مالي من عمل صالح فأدعو فادع أنت قال أنا أدعو وأمن أنت على دعائي فدعا الرسول وأمن هو فأظلتهما سحابة حتى انتهيا إلى القرية فأخذ القصاب إلى مكانه فمالت السحابة معه فقال له الرسول صلى الله عليه وسلم زعمت أن ليس لك عمل صالح وأنا الذي دعوت وأنت الذي أمنت فأظلتنا سحابة ثم تبعتك لتخبرني بأمرك فأخبره فقال الرسول إن التائب عند الله تعالى بمكان ليس أحد من الناس بمكانه]

Rivāyet olunur ki Ebū Bekr b. ᶜAbdullāh-ı Muzenī demiş ki "Bir kassāb, komşularının birisinin bir cāriyesiyle mütevelliᶜ olup ve cāri-yenin efendisi bir maslahat zımnında dīger bir karyeye cāriyeyi gön-derdikte kassāb dahi onun arkasına düşüp ittibāᶜ eyledi ve onu nefsi ile mürāvede ve visālini ondan taleb ettikte, cāriye ona dedi ki "Sen bunu işleme. Sen beni sevdiğinden ziyāde ben seni severim velākin ben Al-lāhu taᶜālādan korkarım." Kassāb dahi: "Sen ondan korkarsın, yā ben ondan korkmaz mıyım!" diye mezbūreyi terk edip tāib ve müstagfir olduğu hālde dönüp ᶜavdet etti. Ve esnā-yı tarīkte ona şiddetli bir ᶜataş isābet edip susuzluktan helāka yaklaşmış iken nāgehān Benī İsrāʾīl en-biyāsının bir resūllerine rāst gelip ondan bir imdād istemiş, o dahi nen var diye derdini suʾāl ettikte kassāb dahi susuzluktan ona şekvā eyledi. Resūl: "Gel ki [169] Hakk taᶜālā hazretlerine bir duᶜā edelim tā ki bir

kıtᶜa bulut ile bizi gölgelendirsin" yaᶜnī karyeye duhūl edinceye dek bize bir sehābe istizlāl etmek üzere Allāhu taᶜālāya bir duᶜā ve niyāz edelim deyince, kassāb: "Benim bir sālih ᶜamelim yoktur ki ben Hakk taᶜālāya duᶜā edeyim, bārī sen onu duᶜā eyle" diye resūlden recā ve resūl dahi: "Ben duᶜā edeyim, sen ona duᶜām üzerine āmīn söyle" demekle Allāhu taᶜālāya duᶜā etti ve kassāb dahi duᶜāsı üzerine āmīn söyledi ve der-ᶜakab bir sehāba gelip onlara gölgelik etti tā ki karyeye müntehī oldular. Ve kassāb ayrılıp mekānına gitmek isteyince sehāb dahi onunla maᶜan gidip resūlün başı üzerinden meyl etti, o vakt resūl ona dedi ki "Sen zuᶜm ettin ki senin bir ᶜamel-i sālihin yoktur ve duᶜāyı ben ettim ve āmīni sen söyledin ve ikimize sehābe gölgelik etti sonra sana tebeᶜiyyet etti, elbette sen kendi emrin ile bana haber vereceksin" diye kassābdan hālini istihbār ve kassāb dahi vākıᶜasıyla onu haberdār ettikte Resūl: "Tahkīkan tevbekār ādem Allāhu taᶜālā katında onun bir menzile ve mekānı var ki nāstan dīger bir kimseye öyle bir menzile ve mekān olmaz" diye kassāba beyān ve ifāde etmiş.

[وعن أحمد بن سعيد العابد عن أبيه قال كان عندنا بالكوفة شاب متعبد لازم المسجد الجامع لا يكاد يفارقه وكان حسن الوجه حسن القامة حسن السمت فنظرت إليه امرأة ذات جمال وعقل فشغفت به وطال عليها ذلك فلما كان ذات يوم وقفت له على الطريق وهو يريد المسجد فقالت له يا فتى اسمع مني كلمات أكلمك بها ثم اعمل ما شئت فمضى ولم يكلمها ثم وقفت له بعد ذلك على طريقه وهو يريد منزله فقالت له يا فتى اسمع مني كلمات أكلمك بها فأطرق ملياً وقال لها هذا موقف تهمة وأنا أكره أن أكون للتهمة موضعاً فقالت له والله ما وقفت موقفي هذا جهالة مني بأمرك ولكن معاذ الله أن يتشوف العباد إلى مثل هذا مني والذي حملني على أن لقيتك في مثل هذا الأمر بنفسي لمعرفتي أن القليل من هذا عند الناس كثير وأنتم معاشر العباد على مثال القوارير أدني شيء يعيبها وجملة ما أقول لك إن جوارحي كلها مشغولة بك فالله الله في أمري وأمرك قال فمضى الشباب إلى منزله وأراد أن يصلي فلم يعقل كيف يصلي فأخذ قرطاساً وكتب كتاباً ثم خرج من منزله وإذا بالمرأة واقفة في موضعها فألقى الكتاب إليها ورجع إلى منزله وكان فيه بسم الله الرحمن الرحيم اعلمي أيتها المرأة إن الله عز وجل إذا عصاه العبد حلم فإذا عاد إلى المعصية مرة أخرى ستره فإذا

لبس لها ملابسها غضب الله تعالى لنفسه غضبة تضق منها السموات والأرض والجبال والشجر والدواب فمن ذا يطيق غضبه فإن كان ما ذكرت باطلاً فإني أذكرك يوماً تكون السماء فيه كالمهل وتصير الجبال كالعهن وتجثوا الأمم لصولة الجبار العظيم وإني والله قد ضعفت عن إصلاح نفسي فكيف بإصلاح غيري وإن كان ما ذكرت حقاً فإني أدلك على طبيب هدى يداوي الكلوم الممرضة والأوجاع المرمضة ذلك الله رب العالمين فاقصديه بصدق المسألة فإني مشغول عنك بقوله تعالى ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ (١٨) يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾ فأين المهرب من هذه الآية ثم جاءت بعد ذلك بأيام فوقفت له على الطريق فلما رآها من بعيد أراد الرجوع إلى منزله كيلا يراها فقالت يا فتى لا ترجع فلا كان الملتقى بعد هذا اليوم أبداً إلا غداً بين يدي الله تعالى ثم بكت بكاء شديداً وقالت اسأل لك الله الذي بيده مفاتيح قلبك أن يسهل ما قد عسر من أمرك ثم إنها تبعته وقالت امنن علي بموعظة أحملها عنك وأوصني بوصية أعمل عليها فقال لها أوصيك بحفظ نفسك من نفسك وأذكرك قوله تعالى ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾ قال فأطرقت وبكت بكاء شديداً أشد من بكائها الأول ثم إنها أفاقت ولزمت بيتها وأخذت في العبادة فلم تزل على ذلك حتى ماتت كمداً فكان الفتى يذكرها بعد موتها ثم يبكي فيقال له مم بكاؤك وأنت قد أيأستها من نفسك فيقول إني قد ذبحت طمعها في أول أمرها وجعلت قطيعتها ذخيرة لي عند الله تعالى فأنا أستحي منه أن أسترد ذخيرة ادخرتها عنده تعالى]

Ve dahi Ahmed b. Saᶜīd el-ᶜĀbid'in üzerine mervī olup o dahi babası üzerine rivāyet edip demiş ki benim babam nakl edip demiş ki Kūfe'de bizim yanımızda müteᶜabbid bir civān var idi ki cāmiᶜin mescidine mülāzemet edip müfārakatine yaklaşmazdı ve be-gāyet güzel ve hūb-rū ve hūb-kadd ve hūb-sīret bir merd-i yektā idi, tā ki ona bir hatun kişi nazar edip hüsnüyle meftūn ve hubbu ile meşgūf olup o hatun kişi dahi hüsn-dār ve ᶜakllı bir zāt idi ki onun ᶜaşk ve garāmı üzerine uzayıp müştedd olmakla bir gün gelip onun yolunda memerr ve güzergāhı üzerinde durmuş ve kendisi mescide gelir iken ona tesādüf etmekle o dahi: "Ey civān, benden birkaç kelime istimāᶜ eyle, sana söyleyeyim ondan sonra ne diledinse işle" dedikte, civān onun sözüne kulak vermeyip geçmiş ve onunla söyleşmemiş sonra

yine yoluna durmuş. Ve hānesine giderken ona rāst geldikte: "Ey civān, sana söyleyecek sözlerimi istimāᶜ et" diye recā ve civān başını göğsüne indirip bir müddet sükūt durduktan sonra ona dedi ki "Bu bir töhmet mevkifidir ve ben töhmet yeri olmaktan kerh edip hoşlanmam." O dahi: "Vallāhi ben senin emrine cāhil olarak bu mevkifte durmadım, ancak emrini bildiğim hālde gelip bu mevkifte durdum velākin maᶜāzallāhi taᶜālā bu gibi bir şeyᵓ ᶜibādullāh benden müteşevvif olurlar, kendi nefsimle bu gibi emrde mülākāt etmeğe beni haml eden odur ki bundan az olan nesne nās ᶜindinde çoktur ve siz maᶜāşir-i ᶜibād siz zücāca benzersiz ki ednā bir şeyᵓ onu taᶜyīb eder, artık sana söyleyecek sözlerimin cümlesi odur ki tahkīkan benim kāffe-i cevārihim seninle meşgūldürler, kaldı ki Allāh Allāh benim emrim ile senin emrin tedbīri sendedir" dedi. O hālde civān geçip hānesine gitti [170] ve namāzı kılmak istediyse de nice namāz kılmağa taᶜakkul edemedi, hemān bir kāgıdı eline alıp merkūmeye bir nāme yazdı, sonra hānesinden çıkıp o hatunu ona rāst geldiği yerde buldu ki henüz yerinde duruyormuş, o nāmeyi ona verip be-tekrār hānesine dönmüş. Ve nāmede böyle yazmış ki "Bismillāhirrahmānirrahīm, sen ey hatun kişi bil ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri halīmdir ki bir kulu bir kerre ona ᶜisyān ettiyse muᵓāhazesine istiᶜcāl buyurmayıp hilm eder ve eger o maᶜsiyete bir dahi dönüp işlerse onu setr eder ve eger onun melābisini libās ederse artık onun nefsine bir gūnā gazab eder ki o gazabdan semāvāt ve arāzī ve cibāl ve eşcār ve devābb darlaşır, onun gazabına kimin tākati vardır! Eger benim bu zikr ettiğim bātıl ise işte ben senin yādına getirip o vaᶜīdime ﴿يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ﴾[334] dediğini sana tezkīr ederim." Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Maᶜāric'in yedinci ve sekizinci āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "O günde ki semāvāt zeyt tortusu gibi yāhūd erimiş gümüş gibi ola ve cibāl envāᶜ renkli sūf gibi parça parça ola" demektir ki "O günde ümem dizleri üstüne yürüyüp giderler de Cebbār-ı ᶜazīmin gazabı savletinden ayağa duramazlar." "Ben isem vallāhi kendi nefsimin ıslāhından zebūn olmuşum, dīgerimi ben nice ıslāh edebilirim. Ve eger bu benim zikr

---

334 "Göğün, erimiş maden gibi olacağı günü hatırla." Maāric, 70/8.

ettiğim şeyᵓ hakk ise ve senin o zikr ettiğin şeyᵓ dahi doğru ve gerçek ise işte ben seni cürūh-ı mümerrizayı müdāvāt ve evcāᶜ-ı mürmiza vü muhrikayı tīmār eden tabīb-i hüdā üzerine āgāh edip sana delālet ve irşād ederim ki o tabīb-i hüdā Hazret-i rabbü'l-ᶜālemīn Allāhu taᶜālādır, onu sıdk-ı mesᵓele ile kasd eyle, zīrā ben senin üzerinden ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾[335] kavl-i celīli ile meşgūlüm" yaᶜnī sen benden derdin için bir nesneyi umup ümīd eyleme demektir, çünkü ben bu korku ile meşgūlüm. Bu āyetlerin müfādından kaçacak yer neredediir!" diye hatm-i makāle etmiştir. ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾ āyet-i kerīmesi sūre-i Müᵓmin'in on yedinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Yā Muhammed, müşrikleri hemān gelici kıyāmet günüyle inzār eyle ki o günde kalbler gamm ve hüznle dolup hulkūma gelip ne ağızlarından çıkabilir ve ne geri mekānlarına gider, zālimler için bir şefīk dost ve akrabā ve bir şefīᶜ-i makbūlü'ş-şefā olmaz. Allāhu taᶜālā nehy ettiği şeyᵓe nazar eden hāin gözleri ve kalblerde ihfā olunan şeyleri bilir." İntehā. Sonra birkaç günden sonra yine yoluna gelip durdu ve uzaktan civān onu göricek onu görmemek için hānesine dönüp ᶜavdet etmek istedi, hatun kişi ona: "Ey civān, yolundan dönme, artık bu günden sonra dünyāda bizim aslā bir görüşmek ve mülākātımız olmaz, ancak yarın rūz-i kıyāmette huzūr-ı rabbü'l-ᶜālemīnde görüşürüz!" diye sūzişini izhār ve şiddetli bir ağlamakla ağlayıp girye ve zārī ettikten sonra ona dedi ki "Senin gönlünün anahtarları onun yed-i kudretinde olan Allāhu taᶜālādan dilerim ki senin emrinden sana müteᶜassir olan nesneyi sehl ve āsān ede" diye duᶜā ve ardı sonra gidip ona dedi ki "Sen

---

335 " Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır. Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir. Allah hak ve adāletle hükmeder. Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir hükümde bulunamazlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." Gāfir, 40/18-19.

kerem edip bana ihsān eyle ki ben senden kaldırıp onun mūcebince işleyecek bir mevᶜiza ve nasīhat ve pend ve vasiyyet-i lāzimeyi, onu dilerim, sen bī-dirīg ve erzānī eyle." O dahi: "Ben sana vasiyyetim odur ki sen kendi nefsini yine nefsinden saklayıp hıfz edesin ve Hakk taᶜālānın ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾[336] kavl-i ᶜālīsini dahi sana tezkīr edip yādına getiririm" diye hatm-i kelām ettikte, hatun kişi başını eğip şedīd ve sābıktan daha ziyāde eşedd bir ağlamakla ağlayıp nāle ve zārī etti sonra ifākat edip hānesine mülāzemet etti ve ᶜibādetle meşgūl oldu ve gammlı ve gussalı ve mahzūn olarak vefāt edinceye değin o mülāzemet ve hāl ve iştigālden zāil olmadı. Ve civān dahi vefātındna sonra onu yād ettikçe ağlardı ve zikrini ederdi ve "Sen bu ağlamağın nedendir o hāl ile ki sen kendi nefsinden onu meᵓyūs ve bī-ümīd eyledin?" ona denildikçe o dahi derdi ki "Ben onun evvel-i emrinde bende olan tamaᶜını boğazlayıp zebh ettim ki onun katīᶜası Allāhu taᶜālānın ᶜindinde benim için tūşe ve zahīre eyledim ve ben ondan utanıp şermsār olurdum ki onun ᶜindinde iddihār ettiğim zahīreyi geriye alıp bir dahi onu istirdād edeyim."

[تم كتاب كسر الشهوتين بحمد الله تعالى وكرمه يتلوه إن شاء الله تعالى كتاب آفات اللسان والحمد لله أولاً وآخراً وظاهراً وباطناً وصلاته على سيدنا محمد خير خلقه وعلى كل عبد مصطفى من أهل الأرض والسماء وسلم تسليماً كثيراً]

Ve bi-hamdillāhi taᶜālā ve keremihi kesr-i şehveteyn kitābı dahi bunda tamām oldu, inşāallāhu taᶜālā āfāt-ı lisānın kitābı dahi ona tālī olup ᶜakabinde gelecektir. Ve çün bu dahi bir niᶜmet-i ᶜuzmā olup teşekkürü vācib ve lāzım bulunmuş, artık mebdeᵓinde vārid olduğu gibi hitāmında dahi vürūdu emr-i mütehattem olan hamd-i dāimī Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna olsun ki evvel ve āhirde ve zāhir ve bātında hamde müstehakktır, ben dahi emrimin kāffesinde ona hāmid ve şākirim, hemīşe evvel ve āhirde ve zāhir ve bātında ona hamd-i müstemirr olsun. Ve vāsıta-i hayr u niᶜam ve vesīle-i tevfīk ve sebeb-i merhamet ü kerem olan ulumuz ve efendimiz Hazret-i Habīb-i saᶜd u emced

336 "O, geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip alan (uyutan) ve gündüzün kazandıklarınızı bilendir." Enām, 6/60.

Cenāb-ı Server-i enbiyā vü rüsül seyyidimiz Muhammedü'l-Mustafā'ya Cenāb-ı Perverdigār-i rahmet-kārın salāt u selāmı sābit ve pāyidār olsun ve kezālik ehl-i arz u semādan her bir ᶜabd-i murtazā ve muhtār ve mustafā ve safvet-şiᶜāra dahi şāyeste ve sezāvār olup kāffelerine selām-ı kesīr mehdī ve mahfūf olsun. Vallāhu veliyyü't-tevfīk ve niᶜme'l-mevlā ve niᶜme'r-refīk ve minhu recāᵓu'l-kabūli ve hüve'l-mesᵓūlü. [171]

KİTĀBU ĀFĀTİ'L-LİSĀNİ VE HÜVE KİTĀBU'R-RĀBİᶜU MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTI MİN KİTĀBİ *İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ'D-DĪN*'İ

[كتاب آفات اللسان وهو الكتاب الرابع من ربع المهلكات من كتاب إحياء علوم الدين]

İhyāᵓu ᶜUlūmi'd-Dīn nām kitāb-ı hikmet-nisābın rubᶜ-ı mühlikāttan ᶜibāret olan üçüncü mücelledinin dördüncü kitābı ki āfāt-ı lisān kitābıdır, o dahi işte bu kitābdır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي أحسن خلق الإنسان وعدله وألهمه نور الإيمان فزينه به وجمله وعلمه البيان فقدمه به وفضله وأفاض على قلبه خزائن العلوم فأكمله ثم أرسل عليه ستراً من رحمته وأسبله ثم أمده بلسان يترجم به عما حواه القلب وعقله ويكشف عنه ستره الذي أرسله وأطلق بالحق مقوله وأفصح بالشكر عما أولاه وخوله من علم حصله ونطق سهله وأشهد أن لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ له وأن محمداً عبده ورسوله الذي أكرمه وبجله ونبيه الذي أرسله بكتاب أنزله وأسمى فضله وبين سبله صلى الله عليه وسلم ومن قبله ما كبر الله عبد وهلله]

Musannif-i merhūm sünnet-i cāriyesi üzere işbu kitāb-ı mehāsin-meᵓābı teyemmünen ve teberrüken besmele-i şerīfe ile iftitāh ve vācibe-i hamd ü şükrü ifsāhıyla "الحمد لله الذي خلق الانسان وعدله إلى آخره" diye mebdeᵓinin berāᶜat-i istihlāl ile dībācesini tehzīb ve temlīh edip ᶜillet-i gāiyyesini mücmelen īzāh ettikte insānı ahsen-i takvīm üzere halk ve taᶜdīl ve nūr-ı īmānı ona ilhāmıyla heykelini tezyīn ve tecmīl ve ona beyānı taᶜlīmiyle mahlūkāt-ı sāiresi üzerine takdīm ve onunla tafdīl ve kalbine hazāin-i ᶜulūm ifāzasıyla tekmīl ve ondan sonra üzerine terahhumundan bir setri irsāliyle tesbīl ve baᶜdehu kalbinin hāvī olduğu zamāir ve maᶜkūlātı tercüme edecek lisān ile ona imdād ve murādını teshīl eden Hallāk-ı bī-nidd ü bī-mesīl olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna sipās-ı bī-pāyān ve hamd-i bī-hadd ü bī-kerān olsun ki bu niᶜam-ı celīle ve merāhim-i cemīle ile kalb-i benī ādeme irsāl ve setr ettiği rāzı keşf ve tesfīr ve hakkla zebānı ıtlāk ve tesmīr ve ona īlāᵓ ve tahvīl ettiği ālāᵓa şükr ile onu ifsāh ve takrīr etti tā ki tahsīl ettiği ᶜilmi neşriyle ifāde ve istifāde ve

farīza-i şükrü edāsıyla niᶜamı istizāde eyleye. Ve hamd ü senāya iktirānı vācib olan tahiyye-i salāt u selāmı dahi īrādıyla maᶜan tuhfe-i tayyibeye terdīf-i şehādet edip ben Zāt-ı Zü'l-Celāl'e şehādet ederim ki bir vāhid-i ehad-ı bī-nidd ü bī-şerīk olup maᶜbūd bi'l-hak olan ferd ü samed ancak Allāh-ı Ehad'dır diye ifsāh-ı şehādet ve serdār-ı asfiyā ve sipeh-sālār-ı kāfile-i enbiyā Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā dahi onun bir hās kulu ve makbūlü ve nebī ve resūlüdür, zāt-ı yektāsı risāletiyle mükerrem ve nübüvvetiyle muᶜazzam ve müfahham kılıp onu ez-her cihet hubb ve hilliyyetle ser-efrāz ve kitāb-ı münezzeli ile mübeccel ve mümtāz ve iᶜlā-i fazlı ile semend-i kadr-i bülendīleri dahi yekke-tāz ve ona sülübü tebyīniyle hidāyet-sāz etmiş. Ve o peygamber-i ᶜālī-cāh-ı risālet-penāh ile āl ve ashāb ve etbāᶜ ve ahbābına rūy-i zemīnde bir ᶜabd ve bālā-yı āsumānda bir melek-i Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīne tesbīh ve temcīd ve tekbīr ve tehlīl ettikçe Hazret-i Erhamü'r-rāhimīn salāt u selām eyleyip rūh-ı pākları şādān etsin diye tuhfe-i selāmı dahi ihdā etti.

[أما بعد فإن اللسان من نعم الله العظيمة ولطائف صنعه الغريبة فإنه صغير جرمه عظيم طاعته وجرمه إذا لا يستبين الكفر والإيمان إلا بشهادة اللسان وهما غاية الطاعة والعصيان ثم إنه ما من موجود أو معدوم خالق أو مخلوق متخيل أو معلوم مظنون أو موهوم إلا واللسان يتناوله ويتعرض له بإثبات أو نفي فإن كل ما يتناوله العلم يعرب عنه اللسان إما بحق أو باطل ولا شيء إلا والعلم متناول له وهذه خاصية لا توجد في سائر الأعضاء فإن العين لا تصل إلى غير الألوان والصور والآذان لا تصل إلى غير الأصوات واليد لا تصل إلى غير الأجسام وكذا سائر الأعضاء واللسان رحب الميدان ليس له مرد ولا لمجاله منتهى وحد له في الخير مجال رحب وله في الشر ذيل سحب فمن أطلق عذبة اللسان وأهمله مرخى العنان سلك به الشيطان في كل ميدان وساقه إلى شفا جرف هار إلى أن يضطره إلى البوار ولا يَكُبُّ النَّاسَ فِي النَّارِ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ إِلَّا حصائد ألسنتهم ولا ينجو من شر اللسان إلا من قيده بلجام الشرع فلا يطلقه إلا فيما ينفعه في الدنيا والآخرة ويكفه عن كل ما يخشى غائلته في عاجله وآجله وعلم ما يحمد فيه إطلاق اللسان أو يذم غامض عزيز والعمل بمقتضاه على من عرفه ثقل عسير وأعصى الأعضاء على الإنسان اللسان فإنه لا تعب في إطلاقه ولا مؤنة في تحريكه وقد تساهل الخلق في الاحتراز عن آفاته وغوائله والحذر من مصائده وحبائله وإنه أعظم آلة الشيطان في استغواء الإنسان]

Pes ez-īn tahkīk ve tahkīkan lisān-ı insān Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın eᶜā-zım-ı niᶜam ve letāyif-i sunᶜ-ı garībindendir, egerçi cirmi sagīr ve hacmi küçürek ise de lākin onun tāᶜat ve cürmi kebīr ve büyücektir, zīrā küfr ve īmān ancak şehādet-i lisān ile zāhir ve nümāyān olurlar ve onlar ise gāye-i tāᶜat u ᶜisyāndırlar, ondan sonra mevcūd ve maᶜdūm ki hālık ev mahlūk, mütehayyel ev maᶜlūm, maznūn ev mevhūmdan bir nesne yok ki lisān onu tenāvül etmeye ki isbāt veyā nefy ile ona taᶜarruz eylemeye, çünkü her ne ki ᶜilm onu tenāvül eder, elbette lisān dahi ondan iᶜrāb eder bi-hakkın olsun veyāhūd bātıl ile olsun, lā-mahāle lisāndan geçecektir, yaᶜnī kāffe-i mevcūdāt u maᶜlūmāta lisān-ı insānın medhali vardır, mevcūd ve maᶜdūm ve hālık ve mahlūk ve mütehayyel ve maᶜlūm ve maznūn ve mevhūm her ne olursa olsun elbette lisān ondan bahs ve beyān eder ki yā isbāt ile ona hükm eder veyāhūd nefy eyler veyā hakk ile onda söyleyecek veyā bātıl ve her ne ki ᶜilm ona lāhık olur, lisān onunla nātık olur. Bir nesne yoktur ki ᶜilm ona mütenāvil olmaz yaᶜnī elbette her bir şeye ᶜilm mütenāvildir ve ᶜilm mütenāvil olduğu şeye lisān muᶜrib ve müteᶜarrızdır. Ve bu bir hāssiyyettir ki aᶜzā-i sāirede bulunmaz, zīrā göz ancak elvān ve suvere vāsıl olur ve kulaklar ancak asvāta vāsıl olurlar ve eyādī dahi ecsāma vāsıl olurlar, aᶜzā-i sāire dahi böylecedirler. Ve lisān ise onun meydānı vāsiᶜ ve geniştir, onun bir mereddi yoktur ve mecāline dahi [172] hadd ve müntehā yoktur, hayrda geniş mecālī var ve şerrde dahi uzun eteği var. Ve kim ki lisānın ᶜazbe ve ucunu koyuverip ıtlāk ederse ve yuları süst ve gevşek olarak onu bırakıp ihmāl eylerse şeytān-ı laᶜīn her bir meydān ve sebīle onu sālik eder götürür de nār-ı cahīme kenār olan dereye kadar sevk eder, akıntısı yerine yanaştırır tā ki dār-ı bevār ü helāke onu muztarr eder, işte burunları üstüne nāsı döküp yüzü koyu yattıran ancak elsinelerinin hasāididir, yaᶜnī dillerinin oraklarıyla sebze-zār-ı evzārdan biçip hasād ettikleri zünūb ve āsāmın hūşeleri halkı nār-ı cehenneme yüzü koyu yattırıp onları taᶜzīb eyler. Ma-hasal licām-ı şerᶜ ile lisānı mukayyed olmayan ādem lisānı şerrinden necāt bulmaz, zīrā lisān şerrinden necāt-yāb olan kimse ancak o kimsedir ki kendi lisānını şerᶜ-i şerīfin licāmıyla kayd ve bend edip dünyā ve āhirette ona menfaᶜat veren nesneye onu koyuverir, ıtlāk eder

ve ʿācil ve ācilinde gāilesinden havf ettiği her bir korkulu şeyden onu toplayıp keff ve menʿ eyler. Ve lisān onda mahmūd ve mezmūm olduğu nesnelerin ʿilmi dakīk ve gāmızdır, bilinse bile muktezāsıyla işleyip ʿamel etmek dahi ādeme ağır ve güç ve sakīl ve ʿasīrdir, çünkü insān üzerine aʿzāsının en ziyāde ʿāsī ve serkeşi ve itāʿatsizi onun lisānıdır, zīrā ıtlākında bir yorgunluk ve tahrīkinde bir meʾūnet ve tekellüflük yoktur, āfāt ve gavāil ve mesāid ve habāili hazer ve ihtirāz eylemekte halk tesāhül etmişler, hālbuki insānın igvā ve aldatmasında şeytān-ı laʿīnin en ʿazīm āleti odur.

[ونحن بتوفيق الله وحسن تدبيره نفصل مجامع آفات اللسان ونذكرها واحدة واحدة بحدودها وأسبابها وغوائلها ونعرف طريق الاحتراز عنها ونورد ما ورد من الأخبار والآثار في ذمها فنذكر أولاً فضل الصمت ونردفه بذكر آفة الكلام فيما لا يعني ثم آفة فضول الكلام ثم آفة الخوض في الباطل ثم آفة المراء والجدال ثم آفة الخصومة ثم آفة التقعر في الكلام بالتشدق وتكلف السجع والفصاحة والتصنع فيه وغير ذلك مما جرت به عادة المتفاصحين المدعين للخطابة ثم آفة الفحش والسب وبذاءة اللسان ثم آفة اللعن إما لحيوان أو جماد أو إنسان ثم آفة الغناء بالشعر وقد ذكرنا في كتاب السماع ما يحرم من الغناء وما يحل فلا نعيده ثم آفة المزاح ثم آفة السخرية والاستهزاء ثم آفة إفشاء السر ثم آفة الوعد الكاذب ثم آفة الكذب في القول واليمين ثم بيان التعاريض في الكذب ثم آفة الغيبة ثم آفة النميمة ثم آفة ذي اللسانين الذي يتردد بين المتعاديين فيكلم كل واحد بكلام يوافقه ثم آفة المدح ثم آفة الغفلة عن دقائق الخطأ في فحوى الكلام لا سيما فيما يتعلق بالله وصفاته ويرتبط بأصول الدين ثم آفة سؤال العوام عن صفات الله عز وجل وعن الحروف أهي قديمة أو محدثة وهي آخر الآفات وما يتعلق بذلك وجملتها عشرون آفة ونسأل الله حسن التوفيق بمنه وكرمه]

Ve tevfīk-i ilāhī ve onun hüsn-i tedbīri ile biz āfāt-ı lisānın mecāmiʿini tafsīl edip birer birer hudūd ve esbāb ve gavāili ile zikr ederiz ve ondan ihtirāz etmekliğinin tarīkini dahi taʿrīf ederiz ve zemminde ahbār ve āsārdan vārid olan nusūs ve edille-i şerʿiyyeyi īrād ederiz. Şöyle ki evvelā fazl-ı samt u sükūt u hāmūşu zikr edip sonra fī-mā lā-yaʿnīde olan kelāmın zikr-i āfātı ona terdīf eyleriz, yaʿnī fazla-i kelāmın āfetlerini beyān eyleriz, sonra bātıl sözlerde havz etmekliğin āfetini zikr ede-

riz, sonra mirāʾ ve cidāl āfetini sonra husūmetin āfetini sonra kelāmda takaᶜᶜur edip ağız köşesiyle söyleyip tekellüf-i secᶜ ü fesāhatle tasannuᶜ etmek ve bunlara mümāsil olup hitābete müddeᶜī olan mütefāsıhların ᶜādetlerinde cārī olan ᶜibārātın āfātını sonra fuhş ve sebb ve bezāʾet-i lisān āfetini sonra hayvān veyā cemād veyā insāna laᶜn etmekliğin āfetini sonra şiᶜr ile tegannī ve terennüm etmekliğin āfetini zikr ederiz. Ve āfet-i tegannīyi semāᶜ kitābında gınādan harām ve helāl olan tegannīnin mebāhisinde zikr etmiş olduğumuzdan bir dahi burada iᶜāde etmeyelim. Ondan sonra mizāhın āfetin ve suhriyye ve istihzāʾın āfetini ve keşf-i rāz ve ifşā-i sırrın āfetini ve vaᶜd-i kāzibin āfetini ve kizbin āfetini yaᶜnī kavl ve yemīnde hilāf-ı vākiᶜ söz söylemeğin āfetini ve yalan söylemekte olan teᶜārīzin āfetini ve gıybet ve nemīme ve hiddet-i lisān āfātını ve beyne'l-mütehāsimīn her birine vefk-ı murādı üzere söz söylemekte zü'l-vecheyn olan şahsın kelāmı āfetini ve medh ü senānın āfetini ve fehvā-yı kelāmda dekāyık-ı hatādan gafletle o vādīde vākiᶜ olan sühanın āfetini lā-siyyemā Zāt-ı Zü'l-Celāl'e müteᶜallik olan husūsāt ve sıfātında olup usūl-i dīne müteᶜallik olan iᶜtikāda sādır olan kelāmın āfātını ve sıfāt-ı Bārī'den suʾāl-i ᶜavāmm āfātıyla Hakk subhānehu ve taᶜālānın kelāmı hakkında olan suʾālin āfetini ve hurūf-ı kelām muhdes veyāhūd kadīm olduğuna olan suʾālin āfetini ki müntehā-yı zikr-i āfāt u seyyiʾāttır, cümlelerini ᶜale't-tertīb vāhideten baᶜde uhrā zikr ederiz. Bunların mecmūᶜu yirmi āfettirler. Bu yüzden dahi Hakk taᶜālādan hüsn-i tevfīk ve teshīli dileriz, menn ve keremiyle bu āfātın zikr ve tafsīl ve beyān ve tavzīhine bizi muvaffak eyleye.

Beyānu ᶜAzīmi Hatari'l-Lisāni ve Fazīleti's-Samti

[بيان عظيم خطر اللسان وفضيلة الصمت]

[اعلم أن خطر اللسان عظيم ولا نجاة من خطره إلا بالصمت فلذلك مدح الشرع الصمت وحث عليه فقال صلى الله عليه وسلم ''من صمت نجا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''الصمت حكم وقليل فاعله'' أي حكمة وحزم وروى عبد الله بن سفيان عن أبيه قال قلت يا رسول الله أخبرني عن الإسلام بأمر لا أسأل عنه أحداً بعدك

قال ''قل آمنت بالله ثم استقم قال قلت فما أتقي'' فأوما بيده إلى لسانه وقال عقبة بن عامر قلت يا رسول الله ما النجاة قال ''أمسك عليك لسانك وليسعك بيتك وابك على خطيئتك'' وقال سهل بن سعد الساعدي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''من يتكفل لي بما بين لحييه ورجليه أتكفل له بالجنة'' وقال صلى الله عليه وسلم ''من وقي شر قبقبه وذبذبه ولقلقه فقد وقي الشر كله''[337] القبقب هو البطن والذبذب الفرج [173] واللقلق اللسان فهذه الشهوات الثلاث بها يهلك أكثر الخلق]

Hatar-ı lisānın ᶜizamı ve samt ve sükūt fazīletinin beyānı işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki zebānın tehlikesi ve lisānın hatarı ᶜazīmdir. Hatarından necāt bulmak ancak samt ve sükūt ve hāmūşī iledir ve onun için sāhib-i şerᶜ ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz samt ve sükūtu medh edip ona hass ve teşvīkinde buyurdu ki ''مَنْ صَمَتَ نَجَا''[338] Yaᶜnī "Kim ki samt edip hāmūş durursa selāmet bulup da necāt eder." Ve dahi buyurmuş ki ''الصَّمْتُ حِكَمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ''[339] Yaᶜnī "Samt hikemdir ve fāᶜili kalīldir" ki hikmet ve hazmdır. Ve dahi Abdullāh b. Süfyān babası üzerine rivāyet edip demiş ki babası söylemiş ki "Ben Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize dedim ki "İslām üzerine bana bir emr ile haber ver ki senden sonra onu dīger bir kimseden sormayayım." Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz ''قُلْ آمَنْت بِاَللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ''[340] ilh. buyurdu, yaᶜnī "Āmentu billāhi söyle de ondan sonra istikāmet eyle" dedi. Ve ona "Hangi şeyden sakınıp ittikā edeyim?" dediğimde, lisānına īmā ve işāret eylemiştir. Ve ᶜUkbe b. ᶜĀmir demiş ki "Ben Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi't-tahāyā efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, necāt nedir?" diye sordum ve efendimiz: ''أَمْسِكْ عَلَيْكَ لِسَانَك وَلْيَسَعْك بَيْتُكَ وَابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ''[341] diye fermān buyurmuş, yaᶜnī "Kendi nefsin üzerine kendi lisānını tut ve hānen sana vāsiᶜ olsun" yaᶜnī ona mülāzemet edip sana

337 *Keşfu'l-Hafā*, 2/308; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 654.

338 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 130, no: 385; Tirmizī, 4/241, no: 2501.

339 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/168, no: 240; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/73, no: 4671.

340 Tirmizī, 4/185, no: 2410; *Musnedu* Ahmed, 24/142, no: 15417.

341 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 17/270, no: 741; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/238, no: 784.

dar olmuş gibi ondan sıkılıp çıkma "Ve kendi hatīᵓetin üzerine ağla" yaᶜnī işlediğin cürm ü günāhtan nādim ve tāib olup hüznünden girye ve zārī eyle demektir. Ve Sehl b. Saᶜd es-Sāᶜidī demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ يَتَكَفَّلُ لِي بِمَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ ورِجْلَيْهِ أَتَكَفَّلُ لَهُ بِالْجَنَّةِ"[342] Yaᶜnī "Kim ki onun iki çenesi arasında olan nesne ile iki ayağı arasında olan nesneye bana mütekeffil olup hıfzlarına dāmin ve zaᶜīm olursa ben dahi ona cennet ile mütekeffil olurum" ki iki çenesi arasında olan lisānını muharremāt ve meᶜāsīden saklayıp hıfzına bana müteᶜahhid olursa ve kezālik iki ayağı arasında olan fercinin fevāhiş ve menāhīden veyāhū karnı ve nefsini meᶜāsīden saklamağa mütekeffil olursa ben dahi duhūl-i cennet için ona mütekeffil olurum demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ وُقِيَ شَرَّ ذَبْذَبِهِ وَلَقْلَقِهِ وَقَبْقَبِهِ فَقَدْ وُقِيَ الشَّرُّ كُلُّهُ"[343] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kim ki karnı ve ferci ve lisānı şerrlerinden vikāye olunursa kāffe-i şürūrdan vikāyet olunmuştur." "Kabkab" şikem ve karın maᶜnāsına ve "zebzeb" ferc ve ālet ve tayy maᶜnāsına ve "laklak" lisān maᶜnāsına gelmiştir. İşte bu şehevāt-ı selāse esbāb-ı helāk olup ekser-i nās işbu şehevāt-ı selāse ile hālik olurlar.

[ولذلك اشتغلنا بذكر آفات اللسان لما فرغنا من ذكر آفة الشهوتين البطن والفرج وقد سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أكبر ما يدخل الناس الجنة فقال "تقوى الله وحسن الخلق وسئل عن أكبر ما يدخل النار فقال الأجوفان الفم والفرج" فيحتمل أن يكون المراد بالفم آفات اللسان لأنه محله ويحتمل أن يكون المراد به البطن لأنه منفذه فقد قال مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أنؤاخذ بما نقول فقال "ثكلتك أمك يَا ابن جبل وَهَلْ يَكُبُّ النَّاسَ فِي النار على مناخرهم إلا حصائد ألسنتهم" وقال عبد الله الثقفي قلت يا رسول الله حدثني بأمر أعتصم به فقال "قل ربي الله ثم استقم قلت يا رسول الله ما أخوف ما تخاف علي فأخذ لسانه وقال هذا وروي أن معاذاً قال يا رسول الله أي الأعمال أفضل فأخرج لسانه ثم وضع عليه أصبعه" وقال أنس بن مالك قال صلى الله عليه وسلم "لا يستقيم إيمان عبد حتى يستقيم قلبه ولا يستقيم قلبه حتى يستقيم لسانه وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْلَمَ فَلْيَلْزَمِ الصَّمْتَ"]

---

342 *Kenzu'l-Ummāl*, 6/627.

343 *Keşfu'l-Hafā*, 2/308; *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 654.

Ve bunun için şehveteyn yaᶜnī batn ve ferc şehvetleri āfātı zikrinden fārig olduğumuzda āfāt-ı lisānın zikriyle iştigāl ettik. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden idhāl-i cennete mūcib olan aᶜmāl-i sālihanın ekberi üzerine suᵓāl olundukta, efendimiz: "تَقْوَى اللهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ وَسُئِلَ عَنْ أَكْبَرِ مَا يُدْخِلُ النَّارَ"[344] buyurmuştur ve āteşe idhāl eden günāhların ekberi üzerine suᵓāl olundukta الاَجْوَفَانِ الْفَمُ وَالْفَرْجُ diye irāde buyurmuştur ki "Ecvefān yaᶜnī iki karınlının cirmi ki ağız ve fercin cünhaları cümle-i cürm ve günāhın cünhalarından daha ziyāde büyüktür" diye haber vermiş. Ve muhtemeldir ki ağızdan lisānın āfātı murād buyurulmuş, çünkü lisānın mahallidir ki mecāz kabīlinden zikr-i mahall ve irāde-i hāl demektir. Ve muhtemeldir ki ağızdan murād şikemdir, çünkü şikemin menfezidir. Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, söylediğimiz sözler ile muᵓāhaze olur muyuz?" Ve efendimiz: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا ابْنَ جَبَلٍ وَهَلْ يَكُبُّ النَّاسَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ إِلَّا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ"[345] Yaᶜnī: "Ey İbn Cebel, senin anan seni düşüreydi! Nār-ı cehenneme halkı burunları üstüne hasāid-i elsinelerinden gayrı onları döken bir şeyᵓ var mıdır!" ki halkı nār-ı cehenneme burunuları üstüne döküp ilkā eden ancak elsinelerinin hasāididir demek olur. Ve ᶜAbdullāh-ı Sakafī demiş ki ben ᶜaleyhi's-selām efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, onunla iᶜtisām edeceğim bir nesne bana tahdīs edip haber ver" dediğimde, efendimiz: "قُلْ رَبِّيَ اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقِمْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ مَا أَخْوَفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ"[346] ilh. diye fermān buyurdu yaᶜnī "Benim rabbim Allāhu taᶜālādır de, ondan sonra istikāmet eyle." Ve baᶜdehu ona: "Sen benim üzerime korktuğun nesnelerin en ziyāde korkulusu nedir?" diye sorduğumda, efendimiz kendi lisān-ı şerīflerini alıp "budur" diye fermān buyurmuş. Rivāyet olunur ki Muᶜāz ᶜaleyhi'r-rıdvān, efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, aᶜmālin hangisi efdaldir?" Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz dilini çıkarıp parmağı üstüne koymuş. Ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām

---

344 *Kenzu'l-Ummāl*, 15/802; el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 3/323.

345 *Kenzu'l-Ummāl*, 15/916; el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 1/122.

346 *et-Tergīb ve't-Terhīb*, 2/336; el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 3/326.

efendimiz buyurmuş ki ''لَا يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلَا يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّى يستقيم لسانه وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ رَجُلٌ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ''[347] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Müʾminin kalbi müstakīm olmadıkça īmānı müstakīm olmaz ve lisānı müstakīm olmayınca kalbi müstakīm olmaz ve komşusu onun bevāikinden emīn olamayan ādem cennete girmez." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْلَمَ فَلْيَلْزَمِ الصَّمْتَ''[348] Yaʿnī "Kim ki onu selāmet bulmaklık mesrūr ederse samta iltizām etsin" yaʿnī kim ki selāmet ve necātı isteyip onun selāmeti onu şādān ederse hemīşe hāmūş durup sükūtu iltizām etsin demektir.

[وعن سعيد بن جبير مرفوعا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال ''إذا أصبح ابن آدم أصبحت الأعضاء كلها تذكر اللسان أي تقول اتق الله فينا فإنك إن استقمت استقمنا وإن اعوججت اعوججنا'' وروي أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه رأى أبا بكر الصديق رضي الله عنه وهو يمد لسانه فقال ما تصنع يا خليفة رسول الله قال إن هذا أوردني الموارد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''ليس شيء من الجسد إلا يشكو إلى الله عز وجل اللسان على حدته'' وعن ابن مسعود أنه كان على الصفا يلبي ويقول يا لسان قل خيرا تغنم واسكت عن شر تسلم من قبل أن تندم فقيل له يا أبا عبد الرحمن أهذا شيء تقوله أو شيء سمعته فقال لا بل سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ''إن أكثر خطايا ابن آدم في لسانه'' وقال ابن عمر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من كف لسانه ستر الله عورته ومن ملك غضبه وقاه الله عذابه ومن اعتذر إلى الله قبل الله عذره'']

Ve dahi Saʿīd b. Cubeyr üzerine [174] mervī olup ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize merfūʿan rivāyet edip demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ الْأَعْضَاءُ كُلُّهَا تَذَكَّرُ اللِّسَانَ أَيْ تَقُولُ اتَّقِ اللَّهَ فِينَا فَإِنَّكَ إِنْ اسْتَقَمْتَ اسْتَقَمْنَا وَإِنْ اعْوَجَجْتَ اعْوَجَجْنَا''[349] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "İbn-i ādem sabāh edip uykudan kalktıkça kāffe-i aʿzāsı lisānına tezkīr edip der ki "Sen bizde Allāhu taʿālādan havf edip ittikā

347 el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 3/376; *Keşfu'l-Hafā*, 2/411.

348 *et-Tergīb ve't-Terhīb*, 2/335; *Kenzu'l-Ummāl*, 3/351; *Mecmaʿu'z-Zevāid*, 10/297.

349 *et-Tergīb ve't-Terhīb*, 11/728; *Kenzu'l-Ummāl*, 3/548; el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 3/325.

eyle, zīra sen eger bizde müstakīm oldunsa cümlemiz müstakīm oluruz ve eger sen eğri oldunsa cümlemiz eğri oluruz." Ve dahi mervīdir ki ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān Hazret-i Ebī Bekr'i görmüş ki lisānını eliyle çekiyordu. Hazret-i ʿÖmer dedi ki "Ey halīfe-i Resūl ne işliyorsun?" Ebū Bekr es-Sıddīk: "Kāffe-i mevāride bu beni īrād etti." ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَيْسَ شَيْءٌ مِنْ الْجَسَدِ إِلَّا يَشْكُو إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ اللِّسَانَ عَلَى حِدَّتِهِ"[350] Yaʿnī "Cesedden bir nesne yok ki Hazret-i Hakk ʿazze ve celle onun hiddeti üzerine lisānı şekvā etmeye" ki cesedin her bir cüzʾü Allāhu taʿālāya onun hiddetinden dolayı lisānı şekvā eder yaʿnī cesedden lisānı şekvā etmeyen bir nesne yoktur. Ve dahi ʿAbdullāh b. Mesʿūd'un üzerine mervīdir ki bir gün Safā üstünde telbiye ederken derdi ki "Ey lisān, nedāmet etmeden evvel sen hayrı söyle, ganīmet bulursun ve şerrden hāmūş ol, selāmeti bulursun." Ve o vaktte: "Ey Ebū ʿAbdurrahmān, bu dediğin şeyʾi sen kendi kendin mi söylersin yoksa onu işitmiş misin?" ona denildikte, "Yok, ben ancak ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim, buyururdu ki "إِنَّ أَكْثَرَ خَطَايَا ابنِ آدَمَ فِي لِسَانِهِ"[351] Yaʿnī "İbn-i ādemin ekser-i hatāyāsı onun lisānındadır." Ve dahi ʿAbdullāh b. ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَفَّ لِسَانَهُ سَتَرَ اللهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ مَلَكَ غَضَبَهُ وَقَاهُ اللهُ عَذَابَهُ وَمَنِ اعْتَذَرَ إِلَى اللهِ قَبِلَ اللهُ عُذْرَهُ"[352] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki lisānını toplayıp keff ederse Allāhu taʿālā onun ʿavretini setr eder ve kim ki gazabına mālik olur, nefsini hazm ederse Allāhu taʿālā gazabından onu vikāye edip saklar ve kim ki Hakk taʿālāya ʿarz-ı maʿzeret edip kendi kusūrunu dilerse Allāhu taʿālā onun ʿözrünü kabūl eyler."

[وروي أن معاذ بن جبل قال يا رسول الله أوصني قال "اعبد الله كأنك تراه وعد نفسك في الموتى وإن شئت أنبأتك بما هو أملك لك من هذا كله" وأشار بيده إلى لسانه وعن صفوان بن سليم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ألا أخبركم بأيسر العبادة وأهونها على البدن الصمت وحسن الخلق" وقال أبو هريرة

---

350 *Cāmiʿu'l-Usūl*, 11/728; *Mecmaʿu'z-Zevāid*, 10/302.

351 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 10/197; *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/107.

352 *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/542.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خيراً أو ليسكت'' وقال الحسن ذكر لنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''رحم الله عبداً تكلم فغنم أو سكت فسلم'' وقيل لعيسى عليه السلام دلنا على عمل ندخل به الجنة قال ''لا تنطقوا أبداً'' قالوا لا نستطيع ذلك فقال ''فلا تنطقوا إلا بخير'' وقال سليمان بن داود عليهما السلام ''إن كان الكلام من فضة فالسكوت من ذهب'']

Ve dahi mervī olmuş ki Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, sen bana bir nesneyi īsāᵓ buyur." Efendimiz dahi ''اُعْبُدْ اللّهَ كَأَنَّك تَرَاه وَاعْدُدْ نَفْسَك فِي الْمَوْتَى''[353] buyurmuştur ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen onu görür gibi sen Allāhu taᶜālāya ᶜibādet eyle ve kendi nefsini ölülerde say. Ve eger diler isen ki bunların kāffesinden en ziyāde sana mālik olan nesne ile sana haber vereyim" diye mübārek lisān-ı şerīfine mübārek eli ile işāret buyurmuş. Ve Safvān b. Süleym üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَيْسَرِ الْعِبَادَةِ وَأَهْوَنِهَا عَلَى الْبَدَنِ الصَّمْتُ حُسْنُ الْخُلُقِ''[354] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz āgāh olunuz ki ben size ᶜibādetin en ziyāde sehl ve bedene āsān ve kolay nesnesini haber vereyim ki samt ve hüsn-i huluktur." Ve dahi Ebū Hüreyre buyurmuş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki ''مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خيراً أَوْ لِيَسْكُتْ''[355] Yaᶜnī "Kim ki Allāhu taᶜālāya ve yevm-i āhire īmān eder, hayr söylesin veyāhūd hāmūş dursun" ki kelime-i hayrdan gayrı dīger bir söz söylemesin demektir yaᶜnī elinden gelirse hayrlı sözü söylesin, yoksa hāmūş dursun demek olur. Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Bize zikr olundu ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''رَحِمَ اللّهُ عَبْدً تَكَلَّم فَغَنِمَ أو سَكَتَ فَسَلِمَ''[356] Yaᶜnī Hakk taᶜālā hazretleri o ᶜabde merhamet etsin ki söz söylerse ganīmeti bulur ve sükūt ederse selāmeti bulur" demektir. Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma denilmiş ki "Sen onunla cennete dāhil olacağımız bir ᶜamele bize delālet eyle" yaᶜnī mūcib-i duhūl-i cennet olan ᶜamele bizi irşād ve taᶜlīm ile diye iltimās ettiklerinde ᶜĪsā ᶜaley-

353 eş-Şāşī, *el-Musned*, 3/294.

354 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/369.

355 Buhārī, 8/100, no: 6476; Müslim, Īmān, 19, 1/68, no: 75.

356 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/17, no: 4585.

hi's-selām onlara "لا تنطقوا أبداً" diye emr etti yaᶜnī "Ebeden siz nutk etmeyiniz" diye fermān buyurmuş. Ve onlar: "Buna muktedir olamayız" diye iᶜtizār ettiklerinde "فلا تنطقوا إلا بخير" diye fermān etmiş yaᶜnī "Öyle ise siz hayrdan başka dīger bir nesne ile tekellüm ve nutk etmeyiniz" demiştir. Ve Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām buyurmuş ki "إِنْ كَانَ الْكَلَامُ مِنْ فِضَّةٍ فَالسُّكُوتُ مِنْ ذَهَبٍ" Yaᶜnī "Eger söyleşmek gümüşten ise hāmūşī altındandır" ki nutk etmek eger sīmden ᶜadd olunursa nutk etmemek zerden sayılır. Ve maᶜlūmdur ki zer sīmden kıymetdār olup nefᶜ ve fāidesi daha ziyāde çoktur, takrīben li'l-fehm bir temsīl ve teşbīhdir yaᶜnī söz söylemekte fāide var ise de onun fāidesi gümüş fāidesi gibidir, hāmūşī ise onun fāidesi ondan daha ziyāde çoktur, gümüşe nisbetle altın fāidesi gibidir.

[وعن البراء بن عازب قال جاء أعرابي إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال دلني على عمل يدخلني الجنة قال "أطعم الجائع واسق الظمآن وأمر بالمعروف وانه عن المنكر فإن لم تطق فكف لسانك إلا من خير" وقال صلى الله عليه وسلم "اخْزُنْ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّكَ بِذَلِكَ تَغْلِبُ الشَّيْطَانَ" وقال صلى الله عليه وسلم إن الله عند لسان كل قائل فليتق الله امرؤ علم ما يقول" وقال صلى الله عليه وسلم "إذا رأيتم المؤمن صموتاً وقوراً فادنوا منه فإنه يلقن الحكمة" وقال ابن مسعود قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الناس ثلاثة غانم وسالم وشاحب فالغانم الذي يذكر الله تعالى والسالم الساكت والشاحب الذي يخوض في الباطل"]

Ve Berāᵓ b. ᶜĀzib ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki "Bir aᶜrābī, ᶜaleyhi's-selām efendimize gelip "Beni cennete idhāl eder bir ᶜamel-i hayr üzerine bana delālet eyle" diye iltimās-ı mevᶜiza ettikte efendimiz ona "أَطْعِمْ الْجَائِعَ وَاسْقِ الظَّمْآنَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنْ الْمُنْكَرِ فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ الْخَيْرِ"[357] irāde ve fermān buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sen aç ve taᶜāma muhtāc olan kimseyi itᶜām eyle ve susuz ve ᶜatşān ādeme dahi suyu içer ve maᶜrūf ile emr ve münkerden nehy eyle ve eger bunlara muktedir olamadınsa kelime-i hayrın mā-ᶜadāsından lisānını toplayıp keff eyle" yaᶜnī hayrlı sözden başka bir nesne ile nutk eyle demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyur-

357 *Sunenu*'d-Dārekutnī, 3/54, no: 2055.

muş ki "اخْزُنْ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّكَ بِذَلِكَ تَغْلِبُ الشَّيْطَانَ"[358] Yaᶜnī "Hayrın mā-ᶜadāsından kendi lisānını sen hizānede et, zīrā tahkīkan sen bununla yaᶜnī işbu lisān hizān etmekle şeytāna gālib olursun" ki hayrlı kelimeden gayrı bir nesne ile nutk etmediğin hālde sen şeytāna gālib gelirsin [175] demektir. Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ عِنْدَ لِسَانِ كُلِّ قَائِلٍ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ امْرُؤٌ عَلِمَ مَا يَقُولُ"[359] Yaᶜnī "Tahkīk ve tahkīkan Allāhu taᶜālā her bir kāilin lisānı ᶜindindedir, dediğini bilen ādem Allāhu taᶜālādan ittikā etsin." Ve dahi buyurmuş ki "إِذَا رَأَيْتُمْ الْمُؤْمِنَ صَمُوتًا وَقُورًا فَادْنُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلْقِي الْحِكْمَةَ"[360] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz eger müᵓmini samūt ve vakūr gördünüzse siz ondan yaklaşınız, zīrā hikmeti telkīn olunur." Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "النَّاسُ ثَلاثَةٌ غَانِمٌ وَسَالِمٌ وَشَاحِبٌ فالْغانِمُ الَّذِي يَذْكُرُ اللَّهَ تَعَالَى والسَّالِمُ السَّاكِتُ والشَّاحِبُ الَّذِي يَخُوضُ فِي الْبَاطِلِ"[361] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Nās üç kısmdır, gānim ve sālim ve şāhibddir" yaᶜnī bir kısmı gānimdir ve bir kısmı sālimdir ve dīger kısmı şāhibdir. "Gānim odur ki hemīşe Allāhu taᶜālāya zikr eder ve sālim odur ki dāimā hāmūş durur ve şāhib odur ki kelām-ı bātılda havz eder."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إن لسان المؤمن وراء قلبه فإذا أراد أن يتكلم بشيء تدبره بقلبه ثم أمضاه بلسانه وإن لسان المنافق أمام قلبه فإذا هم بشيء أمضاه بلسانه ولم يتدبره بقلبه" وقال عيسى عليه السلام العبادة عشرة أجزاء تسعة منها في الصمت وجزء في الفرار من الناس وقال نبينا صلى الله عليه وسلم "من كثر كلامه كثر سقطه ومن كثر سقطه كثرت ذنوبه ومن كثرت ذنوبه كانت النار أولى به"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لِسَانُ الْمُؤْمِنِ وَرَاءَ قَلْبِهِ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِشَيْءٍ تَدَبَّرَهُ بِقَلْبِهِ ثُمَّ أَمْضَاهُ بِلِسَانِهِ وَإِنَّ لِسَانَ الْمُنَافِقِ أَمَامَ قَلْبِهِ فَإِذَا هَمَّ بِشَيْءٍ أَمْضَاهُ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَتَدَبَّرْهُ بِقَلْبِهِ"[362] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan

358 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 289, no: 840; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 2/156, no: 949; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/431, no: 740.

359 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 125.

360 Bkz. *Sunenu* İbn Māce, 2/1373, no: 4101; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/247, no: 1885.

361 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 1/129.

362 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 165.

müʾminin lisānı onun kalbi ardındadır ki bir nesneyi söyleyecek olursa kalbi ile onu tedebbür etmeksizin hemān lisānı ile onu imzā eder." Ve dahi ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki "ʿİbādet on cüzʾdür, dokuz cüzʾü hāmūşīdedir ve bir cüzʾü nāsın muhālatasından olan kaçmaktadır." Peygamberimiz efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَثُرَ كَلَامُهُ كَثُرَ سَقَطُهُ ومَنْ كَثُرَ سَقَطُهُ كَثُرَتْ ذُنُوبُهُ وَمَنْ كَثُرَتْ ذُنُوبُهُ كَانَتْ النَّارُ أَوْلَى بِهِ"[363] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki kelāmı çok olur, onun sakatātı çok olur ve kim ki sakatātı çok olur, günāhı çok olur ve kim ki günāhı çok olur, āteş ona evlā olur" yaʿnī nār-ı cehenneme sezā ve elyak olur demektir.

[الآثار كان أبو بكر الصديق رضي الله عنه يضع حصاة في فيه يمنع بها نفسه عن الكلام وكان يشير إلى لسانه ويقول هذا الذي أوردني الموارد وقال عبد الله بن مسعود والله الذي لا إله إلا هو ما شيء أحوج إلى طول سجن من لسان وقال طاوس لساني سبع إن أرسلته أكلني وقال وهب بن منبه في حكمة آل داود حق على العاقل أن يكون عارفاً بزمانه حافظاً للسانه مقبلاً على شأنه وقال الحسن ما عقل دينه من لم يحفظ لسانه وقال الأوزاعي كتب إلينا عمر بن عبد العزيز رحمه الله أما بعد فإن من أكثر ذكر الموت رضي من الدنيا باليسير ومن عد كلامه من عمله قل كلامه إلا فيما يعنيه وقال بعضهم الصمت يجمع للرجل فضيلتين السلامة في دينه والفهم عن صاحبه وقال محمد بن واسع لمالك بن دينار يا أبا يحيى حفظ اللسان أشد على الناس من حفظ الدينار والدرهم وقال يونس بن عبيد ما من الناس أحد يكون منه لسانه على بال إلا رأيت صلاح ذلك في سائر عمله وقال الحسن تكلم قوم عند معاوية رحمه الله والأحنف بن قيس ساكت فقال له ما لك يا أبا بحر لا تتكلم فقال له أخشى الله إن كذبت وأخشاك إن صدقت]

Ve fazīlet-i samt ve hatar-ı tekellümde vārid olan āsār-ı hikmet-nisār ise onlar dahi bunlardır şöyle ki Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddīk ʿaleyhi'r-rıdvān ağzında ufacık bir taş koyardı ki onunla nefsini söyleşmekten menʿ ederdi ve dahi kendi lisānına işāret edip buyururdu ki "Mevāride beni īrād eden budur." Ve ʿAbdullāh b. Mesʿūd demiş ki "Vallāhullezī lā ilāhe illā hüve, lisāndan gayrı tūl-i sicne ziyādesiyle muhtāc bir nesne yoktur" yaʿnī tūl-i sicne ve habse ziyādesiyle muhtāc ancak lisāndır. Ve Tāvūs dahi demiş ki "Benim lisānım arslandır, onu salıversem beni ekl

363 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 6/328.

eder." Ve Vehb b. Münebbih, āl-i Dāvūd hikmetinde demiş ki "ᶜĀkıla hakktır ki kendi zamānına ᶜārif ve lisānına hāfız ve hāline mukbil ola." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "O ki kendi lisānını hıfz etmez, kendi dīnine ᶜākıl olmaz." Ve Evzāᶜī demiş ki "ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bize bir nāmede yazmış ki "Baᶜde ez-īn sizin maᶜlūmunuz olsun ki tahkīkan kim ki ölümün zikrini çok eder, dünyādan az bir nesne ile rāzī olur ve kim ki kendi kelāmını ᶜamelinden ᶜadd eder, onun kelāmı az olur meger ki maksūdunda ola." Ve baᶜzu's-selef buyurmuş ki "Samt ve sükūt ādeme iki fazīleti cemᶜ eder ki dīnine selāmeti ve sāhibinin fehm-i kelāmını" celb eder. Ve dahi Muhammed b. Vāsiᶜ, Mālik b. Dīnār'a demiş ki "Yā Ebā Yahyā, lisānın hıfzı halk üzerine dirhem ve dīnārın hıfzından daha ziyāde şiddetlidir." Ve Yūnus b. ᶜUbeyd demiş ki "Bir kimse ki lisānına mübālātı vardır, elbette onun ıslāhı aᶜmāl-i sāiresinde dahi görünür, lisānına mübālātlı bir kimse yoktur ki onun ıslāhı onun aᶜmāl-i sāiresinde görülmez" yaᶜnī elbette görür demek olur. Ve dahi Hasen-i Basrī demiş ki "Muᶜāviye ᶜaleyhi'r-rahmenin yanında bir kavm tekellüm etti. Ve Ahnef b. Kays sākit dururmuş. Muᶜāviye, Ahnef'e demiş ki "Ey Ebū Bahr, senin nen vardır ki tekellüm etmiyorsun?" Ahnef dedi ki "Ben eger kizb edip yalan söylersem Allāhu taᶜālādan korkarım ve eger sıdk edip doğru ve gerçek dersem senden korkarım."

[وقال أبو بكر بن عياش اجتمع أربعة ملوك ملك الهند وملك الصين وكسرى وقيصر فقال أحدهم أنا أندم على ما قلت ولا أندم على ما لم أقل وقال الآخر إني إذا تكلمت بكلمة ملكتني ولم أملكها وإذا لم أتكلم بها ملكتها ولم تملكني وقال الثالث عجبت للمتكلم إن رجعت عليه كلمته ضرته وإن لم ترجع لم تنفعه وقال الرابع أنا على رد ما لم أقل أقدر مني على رد ما قلت وقيل أقام المنصور بن المعتز لم يتكلم بكلمة بعد العشاء الآخرة أربعين سنة وقيل ما تكلم الربيع بن خيثم بكلام الدنيا عشرين سنة وكان إذا أصبح وضع دواة وقرطاساً وقلماً فكل ما تكلم به كتبه ثم يحاسب نفسه عند المساء]

Ve Ebū Bekr b. ᶜAyyāş demiş ki "Dört melik bir yerde cemᶜ olmuşlar ki Hind ve Sīn ve ᶜAcem ve Rūm ve onların biri demiş ki "Ben kendi söylediğime peşīmān olurum, demediğime peşīmān olmam." Ve dīgeri demiş ki "Ben bir sözü söylesem o söz bana mālik olur, ben ona mālik

olamam ve eger onunla tekellüm etmezsem ben ona mālik olurum, o bana mālik olamaz." Ve üçüncüleri demiş ki "Ben mütekellime taᶜaccüb ediyorum ki söylediği sözü eger ona dönüp gelirse ona zarar verir ve eger ona dönüp gelmezse ona menfaᶜat vermez." Ve dördüncüleri demiş ki "Ben kendi söylemediğim sözün reddine olan kudretim söylediğim [176] sözün reddine olan kudretimden ziyādedir" yaᶜnī söylemediğim sözün reddine kudretim vardır velākin söylediğim sözün reddine iktidārım yoktur demek ister. Ve denilmiş ki Mansūr b. el-Muᶜtezz kırk sene ikāmet etmiş ki yatsı namāzından sonra bir kelime ile tekellüm etmemiştir. Ve dahi denilir ki Rebīᶜ b. Haysem yirmi sene kelām-ı dünyā ile tekellüm etmemiş ve beher sabāhta divit ve kāgıd ve kalemi berāberce alırdı ve her ne ki söylerse onu yazardı sonra akşamda kendi nefsine onunla muhāsebe ederdi.

[فإن قلت فهذا الفضل الكبير للصمت ما سببه فاعلم أن سببه كثرة آفات اللسان من الخطأ والكذب والغيبة والنميمة والرياء والنفاق والفحش والمراء وتزكية النفس والخوض في الباطل والخصومة والفضول والتحريف والزيادة والنقصان وإيذاء الخلق وهتك العورات فهذه آفات كثيرة وهي سباقة إلى اللسان لا تثقل عليه ولها حلاوة في القلب وعليها بواعث من الطبع ومن الشيطان والخائض فيها قلما يقدر أن يمسك اللسان فيطلقه بما يحب ويكفه عما لا يحب فإن ذلك من غوامض العلم كما سيأتي تفصيله ففي الخوض خطر وفي الصمت سلامة فلذلك عظمت فضيلته هذا مع ما فيه من جمع الهم ودوام الوقار والفراغ للفكر والذكر والعبادة والسلامة من تبعات القول في الدنيا ومن حسابه في الآخرة فقد قال الله تعالى ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾]

Ve eger hāmūşī için bu büyük fazlın sebebi nedir der isen onu dahi böylece bil ki onun sebebi lisānın kesret-i āfātıdır ki hatā ve yanlış ve kizb ve yalan ve gıybet ve mezemmet ve nemīme ve nakkāllık ve riyā ve hod-fürūşluk ve nifāk ve fuhş ve cidāl ve tezkiye-i nefs etmeklik ve kelām-ı bātılda havz eylemeklik ve husūmet ve fuzūlluk ve tahrīf-ı sıdk u hakīkat ve ziyāde ve noksān söylemeklik ve rencīde-i halk ve hetk-i ᶜavrāt gibi lisānın āfātı vardır ve bu āfāt çoktur, lisāna pek ziyāde sürᶜatle ve çokça sebkat ederler ve lisāna ağır ve girān gelmezler, gönülde

halāvetleri vardır ve tab^c ve şeytāndan dahi bevā^cisleri vardır ki nefs ve şeytān taraflarından onlara hass ve teşvīk ve tahsīn ve tergīb etmeklik vardır. Tekellüme dalıp havz eden kimse kendi lisānını sevip dilediği kelām-ı hayra salıvermek ve sevmediği sözlerden toplayıp onu keff etmek kaziyyesine az kimse muktedir olur ve muktedir olsa bile tamāmı tamāmına muktedir olmaz, ancak kudreti az ve kalīl olur, çünkü ke-mā yenbagī ıtlāk ve keffi ma^crifeti ^cilmin gavāmız ve dakīklerindendir, nitekim tafsīli gelecektir. Kaldı ki söze dalmakta hatar ve samt ve sükūt ve hāmūşīde selāmet vardır, onun için samt ve sükūtun fazīleti ^cazīm oldu. Ve bu selāmet fā^cidesiyle ma^can onun dīger menāfi^c ve fevāidi vardır ki cem^c-i hemm ve devām-ı vakār ve zikr ü fikre ferāgat-ı kalb ü lisān u ^cibādet ve dünyā ve āhirette tebi^cāt-ı kavl ve külfet-i hisābdan necāt ve selāmet gibi menāfi^ci vardır, zīrā kelāmın ismi olmazsa da hisābının gāilesi vardır; hisāb dahi bir nev^c ^cadābdır: "مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ" denilmiş. Ve kelām-ı mübāhın hisābı olduğuna işbu āyet-i kerīmenin mefhūmu delīl-i vāzıh ve burhān-ı sarīhtir, tebāreke ve ta^cālā buyurmuş ki ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾[364] Bu āyet-i kerīme sūre-i Kāf'ın on sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "İnsān bir kelāmı telaffuz ederken o iki melek-i hayr u şerr ona müterakkıb ve tahrīrine hāzırdırlar ve sözleri yazılırsa elbette hisābını görecektir."

[ويدلك على فضل لزوم الصمت أمر وهو أن الكلام أربعة أقسام قسم هو ضرر محض وقسم هو نفع محض وقسم فيه ضرر ومنفعة وقسم ليس فيه ضرر ولا منفعة أما الذي هو ضرر محض فلا بد من السكوت عنه وكذلك ما فيه ضرر ومنفعة لا تفي بالضرر وأما ما لا منفعة فيه ولا ضرر فهو فضول والاشتغال به تضييع زمان وهو عين الخسران فلا يبقى إلا القسم الرابع فقد سقط ثلاثة أرباع الكلام وبقي ربع وهذا الربع فيه خطر إذ يمتزج بما فيه إثم من دقائق الرياء والتصنع والغيبة وتزكية النفس وفضول الكلام امتزاجا يخفى دركه فيكون الإنسان به مخاطراً ومن عرف دقائق آفات اللسان على ما سنذكره علم قطعاً أن ما ذكره صلى الله عليه وسلم هو فصل الخطاب حيث قال "من صمت نجا" فلقد أوتى والله جواهر الحكم قطعا

364 "İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın." Kāf, 50/18.

وجوامع الكلم ولا يعرف ما تحت آحاد كلماته من بحار المعاني إلا خواص العلماء وفيما سنذكره من الآفات وعسر الاحتراز عنها ما يعرفك حقيقة ذلك إن شاء الله تعالى ونحن الآن نعد آفات اللسان ونبتديء بأخفها ونترقى إلى الأغلظ قليلاً قليلاً ونؤخر الكلام في الغيبة والنميمة والكذب فإن النظر فيها أطول وهي عشرون آفة فاعلم ذلك ترشد بعون الله تعالى]

Ve lüzūm-ı samtın fazīletine bir emr sana delalet eder, şöyle ki kelām dört kısmdır: Bir kısmı hālis bir zarar-ı mahzdır ve bir kısmı nefᶜ-i mahzdır ve bir kısmı hem nefᶜ ve hem zararlıdır ve bir kısmı dahi bī-nefᶜ ve bī-zarardır ki ne nefᶜi var ve ne de mazarrat. Zarar-ı mahz olan kısmda elbette onda samt ve sükūt mefrūz ve mahtūm ve lābüddür ve zararına nefᶜi vefā etmeyen kelām dahi hükmü böylecedir ki ondan sükūt etmek lāzım ve vācibdir. Ve nefᶜ ve zararı olmayan kelām ise fuzūl ve zāid ve lüzūmsuzdur, ᶜabes ve beyhūde sözdür, onunla iştigāl etmek tazyīᶜ-i vakt ü zamāndır ve o dahi ᶜayn-ı ziyān u hüsrāndır, kaldı ki dördüncü kısmdan gayrı bir şeyᵓ kalmadı. Ve bu sūretle kelāmın üç rubᵓu sākıt olmuş olur ve bu rubᶜ dahi hatarlıdır, çünkü dekāyık-ı riyā ve tasannuᶜ ve gıybet ve tezkiye-i nefs ve fuzūl-i kelāmın ismi onunla mümtezic olur, öyle bir imtizāc ile imtizāc eder ki onun fehm ve idrāki hafī ve pūşīde olur ve bu cihetten insān onunla muhātaralı olur. Ve o ki ber-vech-i ātī bizim zikr ettiğimiz vech üzere āfāt-ı lisānı bilip dekāyıkını anlar, katᶜan bilir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bu bābda buyurduğu hadīs-i şerīf fasl-ı hitābdır ki "مَنْ صَمَتَ نَجَا"[365] buyurmuştur, vallāhi ona cevāhir-i hikem ve cevāmiᶜ-i kelim katᶜan verilmiştir. Bihār-ı maᶜānīden efrād-ı kelimātı altında muzmer bulunan şeyᵓi ancak havāss-ı ᶜulemā bilirler, başkaları bilemezler ve bizim zikr edeceğimiz āfātı ve onlardan ihtirāzın ᶜusreti inşāᵓallāhu taᶜālā onun hakīkatini sana taᶜrīf edecektir. İmdi biz āfāt-ı lisānı birer birer sayıp beyān edeceğiz ve onların ehaffıyla bedᵓ edip yavaş yavaş ve azar azar galīz ve kebīr āfātının beyānına terakkī ederiz. Gıybet ve nemīmede ve kizb ve iftirā ve bühtān etmede olan kelāmı sonra teᵓhīr ederiz, çünkü onlarda olan

---

365 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 130, no: 385; Tirmizī, 4/241, no: 2501.

nazar daha ziyāde tavīl ve uzundur. Ve bu kitābda yaʿnī bu mebāhiste bizim şimdilik zikr ve beyān edeceğimiz āfāt yirmidir, sen onları bil, inşāallāhu taʿālā Allāhu taʿālānın ʿavniyle reşīd olursun yaʿnī esbāb-ı necāt ve sübül-i saʿādet ü sedāda ʿārif ve dānā olup murād ve maksadına nāil ve vāsıl olursun demek olur. [177]

el-Āfetü'l-Ūlā el-Kelāmu Fī-Mā Lā-Yaʿnīke

[الآفة الأولى الكلام فيما لا يعنيك]

[اعلم أن أحسن أحوالك أن تحفظ ألفاظك من جميع الآفات التي ذكرناها من الغيبة والنميمة والكذب والمراء والجدال وغيرها وتتكلم فيما هو مباح لا ضرر عليك فيه ولا على مسلم أصلاً إلا أنك تتكلم بما أنت مستغن عنه ولا حاجة بك إليه فإنك مضيع به زمانك ومحاسب على عمل لسانك وتستبدل الذي هو أدنى بالذي هو خير لأنك لو صرفت زمان الكلام إلى الفكر ربما كان ينفتح لك من نفحات رحمة الله عند الفكر ما يعظم جدواه ولو هللت الله سبحانه وذكرته وسبحته لكان خيراً لك فكم من كلمة يبنى بها قصراً في الجنة ومن قدر على أن يأخذ كنزاً من الكنوز فأخذ مكانه مدرة لا ينتفع بها كان خاسراً خسراناً مبيناً وهذا مثال من ترك ذكر الله تعالى واشتغل بمباح لا يعنيه فإنه وإن لم يأثم فقد خسر حيث فاته الربح العظيم بذكر الله تعالى واشتغل بمباح لا يعنيه]

Birinci āfeti ki mā-lā-yaʿnīde olan kelām idi, işte bu mebhastır. Şöylece bil ki senin ahsen-i ahvālin odur ki kendi lisānını bizim zikr ettiğimiz kāffe-i āfāttan saklayasın ki gıybet ve nemīme ve kizb ve mirāʾ ve cidāl ve sāireden lisānını saklayıp hıfz edesin ve sana ve bir müslime aslā zarar vermeyen mübāh bir nesnede tekellüm edesin ve bu gibi söz ile söyleşmekte dahi mümkin ki sen ondan müstagnī olup ona bir ihtiyācın olmayan kelām ile tekellüm edersin yaʿnī mübāh olup nefsine ve bir müslimin üzerine aslā zararı olmayan ve ona ihtiyācın olmayıp ondan müstagnī bulunduğun sözlerle iştigāle edersin ve bu gibi fūzul ve bī-fāide ve bī-nefʿ olan mübāh sözü söylemekte kendi zamānını tazyīʿ edip gāib edersin ve bu dahi ziyāndandır. Ve maʿa-zālik kendi lisānının ʿameli yaʿnī sözü üzerine muhāsebe olacaksın hem dahi hayrlısını ednāsıyla değiştirip istibdāl etmiş olursun ki zikr ve tesbīh ve tehlīl ve

tekbīr yerine o beyhūde ve bī-nefᶜ olan sözleri mübādele etmiş olursun yaᶜnī sevāblı söz yerinde sevābsız sözü söylemekle hayırlıyı hayırsıza değiştirirsin, zīrā zamān-ı kelāmı fikre sarf etmiş olsan olur ki rahmet-i ilāhī nefehātından sana bir fütūhāt ola ki ᶜinde'l-fikr nefᶜi çok bir nefha gelirdi ve tehlīl ve tekbīr edip Allāh'a bir zikr ve tesbīh edersin ve bu dahi sana hayrlı olurdu, zīrā nice kelimeler vardır ki söylemesiyle cennette onu söyleyen ādeme bir köşk binā olunur ve o ki bir kenz almağa muktedir olup da onu almayıp gider, onun yerinde kesek denilen bir toprak parçasını alır, onunla müntefiᶜ olmaz o kimse hüsrān-ı mübīn ile hāsir ve ziyān-dīde olur. İşte bu mesel zikrullāhı terk edip mā-lā-yaᶜnī bir mübāhta iştigāl eden ādemin misālidir, zīrā o iştigālinde egerçi günāhkār değil ise de lākin zikr ve tesbīhin sevābı ondan geçip fāit olduğu haysiyyetle ziyānkār olmuş olur.

[''فإن المؤمن لا يكون صمته إلا فكرا ونظره إلا عبرة ونطقه إلا ذكراً'' هكذا قال النبي صلى الله عليه وسلم بل رأس مال العبد أوقاته ومهما صرفها إلى مالا يَعْنِيهِ وَلَمْ يَدَّخِرْ بِهَا ثَوَابًا لِلْآخِرَةِ فَقَدْ ضَيَّعَ رَأْسَ مَالِهِ وَلِهَذَا قال النبي صلى الله عليه وسلم ''مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ المرء تركه ما لا يعنيه'' بل ورد ما هو أشد من هذا قال أنس استشهد غلام منا يوم أحد فوجدنا على بطنه حجراً مربوطاً من الجوع فمسحت أمه عن وجهه التراب وقالت هنيئاً لك الجنة يا بني فَقَال صلى الله عليه وسلم ''وَمَا يُدْرِيكِ لعله كان يتكلم فيما لا يعنيه وَيَمْنَعُ مَا لَا يَضُرُّهُ'' وَفِي حَدِيثٍ آخَرَ إن النبي صلى الله عليه وسلم فقد كعباً فسأل عنه فقالوا مريض فخرج يمشي حتى أتاه فلما دخل عليه قال ''أبشر يا كعب فقالت أمه هنيئاً لك الجنة يا كعب'' فقال صلى الله عليه وسلم من هذه المتألية على الله قال هي أمي يا رسول الله قال وما يدريك يا أم كعب لعل كعباً قال ما لا يعنيه أو منع ما لا يغنيه'' ومعناه أنه إنما تتهنأ الجنة لمن لا يحاسب ومن تكلم فيما لا يعنيه حوسب عليه وإن كان كلامه غير مباح فلا تتهنأ الجنة مع المناقشة في الحساب فإنه نوع من العذاب]

Zīra müᵓminin samtı ancak fikrdir ve nazarı ancak ᶜibrettir ve nutku ancak zikrdir; Nebī-i zī-şān efendimiz böylece fermān buyurmuştur, belki ᶜabdin reᵓs-i māl ve sermāyesi ancak onun evkātıdır, kaçan ki onu mā-lā-yaᶜnīye sarf eder de āhirete onunla bir sevāb iddihār etmez, sermāyesini zāyiᶜ etmiş olur ve onun için ᶜaleyhi's-selām efendi-

miz buyurmuş ki "مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ"[366] Yaᶜnī "Ādemin mā-lā-yaᶜnīsini terk etmek onun İslāmı güzelliğindendir." Belki bundan daha ziyāde eşedd ehādīs-i şerīfe vārid olmuştur. Enes b. Mālik demiş ki "Yevm-i Uhud'da bizden bir gulām şehīd oldu ve karnı üzerine merbūt bir taş bulduk ki açlıktan karnına bağlamıştı, anası gelip onun yüzünden toprağı silip dedi ki "Ey benim oğlum, cennet sana henī olsun!" Ve peygamber efendimiz ona buyurdu ki "وَمَا يُدْرِيكِ لَعَلَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ وَيَمْنَعُ مَا لَا يَضُرُّهُ"[367] Yaᶜnī "Sen ne bilirsin ola ki mā-lā-yaᶜnīsinde tekellüm ederdi ve ona mazarratı olmayanı menᶜ eylerdi." Ve dīger hadīste gelmiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz Kaᶜb'ı birkaç gün göremeyip onu fakd etmekle bir gün üzerine suᵓāl etti ve hastadır diye ona haber verildikte çıkıp yürüdü tā ki yanına gelip üzerine girdi ve "Yā Kaᶜb, ebşir yaᶜnī sana müjde olsun!" buyurdukta, onun anası: "Yā Kaᶜb, cennet sana henī olsun!" dedi. ᶜAleyhi's-selām efendimiz "مَنْ هَذِهِ المتألية عَلَى اللَّهِ" buyurunca, Kaᶜb: "Yā Resūlallāh, benim anamdır" dedi. O vakt efendimiz: "وَمَا يُدْرِيكَ يَا أُمَّ كَعْبٍ لَعَلَّ كَعْبًا قَالَ مَا لَا يَعْنِيهِ أَو مَنَعَ مَا لَا يَغْنِيهِ"[368] buyurdu ve bunun maᶜnāsı odur ki "Cennet ancak hisāb görmeyen kimseye henī olur, o ki mā-lā-yaᶜnīsinde tekellüm etmiş, onun o kelāmı üzerine muhāsebe olunur" velev ki onun kelāmı mübāh idi ve bu cihetle hisābda olan münākaşa ile maᶜan cennet ona henīᵓ olmaz, çünkü o dahi ᶜazābdan bir nevᶜdir yaᶜnī münākaşa-i hisāb dahi ᶜazābın envāᶜındandır.

[وعن محمد بن كعب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن أول من يدخل من هذا الباب رجل من أهل الجنة" فدخل عبد الله بن سلام فقام إليه ناس مِنْ أَصْحَابِ رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبروه بذلك وقالوا أخبرنا بأوثق عمل في نفسك ترجو به فقال إني لضعيف وإن أوثق ما أرجو به الله سلامة الصدر وترك ما لا يعنيني وقال أبو ذر قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم "ألا أعلمك بعمل خفيف على البدن ثقيل في الميزان قلت بلى يا رسول الله قال هو الصمت وحسن

366 İbn Māce, 2/1315, no: 3976; Tirmizī, 4/136, no: 2317.
367 *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 6/210; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 7/84, no: 4017.
368 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 10/314, no: 18245.

الخلق وترك ما لا يعنيك" وقال مجاهد سمعت ابن عباس يقول خمس لهن أحب إلى من الدهم الموقوفة لا تتكلم فيما لا يعنيك فإنه فضل ولا آمن عليك الوزر ولا تتكلم فيما يعنيك حتى تجد له موضعاً فإنه رب متكلم في أمر يعنيه قد وضعه في غير موضعه فعنت ولا تمار حليماً ولا سفيهاً فإن الحليم يقليك والسفيه يؤذيك واذكر أخاك إذا غاب عنك بما تحب أن يذكرك به وأعفه مما تحب أن يعفيك منه وعامل أخاك بما تحب أن يعاملك به واعمل عمل رجل يعلم أنه مجازى بالإحسان مأخوذ بالاحترام وقيل للقمان الحكيم ما حكمتك قال لا أسأل عما كفيت ولا أتكلف ما لا يعنيني] [178]

Ve dahi Muhammed b. Kaᶜb demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يَدْخُلُ مِنْ هَذَا الْبَابِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ"[369] Yaᶜnī "En evvel bu kapıdan içeriye girecek ādem ehl-i cennetten bir ādemdir." Ve o kapıdan ᶜAbdullāh b. Selām dāhil oldu, artık ashāb-ı Resūl'den bir kavm kalkıp bununla ona haber verdiler ve "Senin ona güvenip en ziyāde mevsūkunuz olan ᶜameliniz ne ise onu bize haber ver" dediler, yaᶜnī senin nefsinin aᶜmāl-i sālihasından ᶜindallāh makbūl olduğuna recā edip onunla mevsūk ve muᶜtemed bulunduğun ᶜamel hangi ᶜamel ise bize onu beyān eyle dediklerinde, ᶜAbdullāh: "Ben zebūn bir ādemim, onunla ittisāk edip Hakk taᶜālādan onunla merhameti recā ettiğim ᶜamel ancak selāmet-i sadr ve mā-lā-yaᶜnīnin terkidir" diye haber vermiş. Ve Ebū Zerr demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem bana fermān buyurmuş ki "أَلَا أُعْلِمُكَ بِعَمَلٍ خَفِيفٍ عَلَى الْبَدَنِ ثَقِيلٍ فِي الْمِيزَانِ" Yaᶜnī "Āgāh ol ki bedene hafīf ve terazide ağır bir ᶜameli sana taᶜlīm edeyim mi?" Ben dahi: "Evet yā Resūlallāh" dedim. O dahi: "هُوَ الصَّمْتُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ وَتَرْكُ مَا لَا يَعْنِيكَ"[370] diye beyān ve taᶜlīm etti, yaᶜnī "O ᶜamel samt ve sükūt ile hüsn-i huluk ve senin mā-lā-yaᶜnīnin terkidir" diye fermān buyurmuş. Ve dahi Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki ben ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās'tan işittim buyururdu ki "Beş nesne vardır ki bana dühm-i mevkūfeden daha ziyāde sevgili ve ehabbdır: Sana mā-lā-yaᶜnī olan şeyde söyleşmeyesin, çünkü fazla ve ziyādedir ve ondan sana

369 İbn Ebi'd-Dunyā, *es-Samt*, 94, no: 111.

370 *el-Metālibu'l-ᶜĀliye*, 11/419.

günāh gelmekten emīn olamam ve dahi sana mā-yaᶜnī olan nesnede dahi ona bir yer görmedikçe tekellüm eylemeyesin, çünkü mümkindir ki bir mütekellim maksūdu olan nesnede tekellüm etmiş ve onu yeri olmayan yerde komakla o emr ona güç ve meşakkatli olup belki ona mūcib-i ism ü günāh olmuştur ve bir ᶜākıl veyā bir sefīh ile mücādele etmeyesin ki eger ᶜākıl ile mücādele ettinse seni bugz eder ve eger sefīh ile mücādele ettinse sana eziyyet verip rencīde eder ve senden gāib olan karındaşını öyle bir kelām ile yād edersin ki o gibi kelām ile seni yād etmekliğini seversin ve seni ondan ᶜafv etmekliği sevdiğin nesneden dahi onu ᶜafv edesin ve kezālik onun tarafından sana muᶜāmele olmaklığına hāhişger olduğun muᶜāmele ile onu muᶜāmele eyleyesin, öyle bir ᶜamel ile ᶜamel etmelisin ki senin o ᶜamelin ihsān ile mücāzāt ve cürm ile muʾāhaze olacağını bilip de ᶜamel eden ādemin ᶜameli gibi ola." Lokmān Hekīm'e denilmiş ki "Senin hikmetin nedir?" O dahi: "Ondan mekfī bulunduğum nesneden suʾāl etmem ve bana mā-lā-yaᶜnī olan nesneye dahi mütekellif olmam" demiştir.

[وقال مورق العجلي أمر أنا في طلبه منذ عشرين سنة لم أقدر عليه ولست بتارك طلبه قالوا وما هو قال السكوت عما لا يعنيني وقال عمر رضي الله عنه لا تتعرض لما لا يعنيك واعتزل عدوك وأحذر صديقك من القوم إلا الأمين ولا أمين إلا من خشى الله تعالى ولا تصحب الفاجر فتتعلم من فجوره ولا تطلعه على سرك واستشر في أمرك الذين يخشون الله تعالى]

Ve Muverrik el-ᶜİclī demiş ki "Bir emr vardır ki ben yirmi seneden beri onun talebindeyim, hālbuki ben ona muktedir olamamışım ve hayātta durdukça onun talebini terk etmeyeceğim." Ve "O emr nedir?" ondan soruldukta, "Bana mā-lā-yaᶜnī olan nesneden sükūt etmekliktir" demiş. Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sen sana mā-lā-yaᶜnī olan nesneye taᶜarruz etme ve düşmanından iᶜtizāl edip ber-taraf ol ve kavmden olan dostundan hazer eyle meger ki emīn ola. Ve emīn ancak o kimsedir ki Allāhu taᶜālādan korkar. Ve fācir ve fāsıka musāhib olma ki onun fücūrundan öğrenirsin ve onu rāzına āgāh etme ve Hakk taᶜālādan havf ve haşyet eden ādemlerle kendi emrinde istişāre eyle."

[وحد الكلام فيما لا يعنيك أن تتكلم بكلام ولو سكت عنه لم تأثم ولم تستضر به في حال ولا مال مثاله أن تجلس مع قوم فتذكر لهم أسفارك وما رأيت فيها من جبال وأنهار وما وقع لك من الوقائع وما استحسنته من الأطعمة والثياب وما تعجبت منه من مشايخ البلاد ووقائعهم فهذه أمور لو سكت عنها لم تأثم ولم تستضر وإذا بالغت في الجهاد حتى لم يمتزج بحكايتك زيادة ولا نقصان ولا تزكية نفس من حيث التفاخر بمشاهدة الأحوال العظيمة ولا اغتياب لشخص ولا مذمة لشيء مما خلقه الله تعالى فأنت مع ذلك كله مضيع زمانك وأنى تسلم من الآفات التي ذكرناها ومن جملتها أن تسأل غيرك عما لا يعنيك فأنت بالسؤال مضيع وقتك وقد الجأت صاحبك أيضاً بالجواب إلى التضييع]

Ve mā-lā-yaᶜnīde olan kelāmın haddi odur ki sen bir kelāmı söyleyesin ki o kelāmdan sükūt etmiş olsan ondan sana bir zarar terettüb etmez, meselā bir kavm içinde oturup kendi seferlerin onlara hikāye edesin ki o seferlerde cibāl ve enhārdan gördüğünü ve sana vākiᶜ olan vekāyiᶜi ve etᶜime ve siyābdan beğenip istihsān ettiğin nesneleri ve meşāyıh-ı büldān ve vekāyiᶜlerinden taᶜaccüb ve istigrāb ettiğin umūru nakl ve beyān edesin, işte bunlar bir umūrdur ki onlardan sükūt etmiş olsan sana bir ism gelmez ve bir mazarrat dahi tekevvün etmez ve sözlerine ve nakl ve hikāyene bir ziyāde ve noksān ve müşāhede-i ahvāl-i ᶜazīmeden dolayı min-haysü't-tefāhur kendi nefsine bir tezkiye-i nefs veyā bir şahsa gıybet veyā mahlūkāttan bir nesneye mezemmet katılmamak için çendān ki mübāgala-i cidd ü ictihād etmiş olsan dahi bu kadar tevakkī ve bu kāffe-i dekāyıkın tedebbür ve ihtirāzıyla maᶜan o nakl-i vākiᶜ ve hikāye-i kelām-ı sahīh ile kendi zamānına sen muzayyiᶜsin, hālbuki bizim zikr ettiğimiz kāffe-i āfattan nerede sālim olursun! Ve kelām-ı lā-yaᶜnīnin cümesinden biri dahi o kelāmdır ki sana fāide ve lüzūmu olmayan umūru dīgerinden sorasın, zīrā suʾāl etmekle sen kendi vakt ve zamānını zāyiᶜ edersin ve cevābı iᶜtāsıyla sāhibini dahi tazyīᶜ-i zamānına ilcā ve muztarr edersin.

[هذا إذا كان الشيء مما يتطرق إلى السؤال عنه آفة وأكثر الأسئلة فيها آفات فإنك تسأل غيرك عن عبادته مثلاً فتقول له هل أنت صائم فإن قال نعم كان مظهراً لعبادته فيدخل عليه الرياء وإن لم يدخل سقطت عبادته من ديوان السر وعبادة

السر تفضل عبادة الجهر بدرجات وإن قال لا كان كاذباً وإن سكت كان مستحقراً لك وتأذيت به وإن احتال لمدافعة الجواب افتقر إلى جهد وتعب فيه فقد عرضته بالسؤال إما للرياء أو للكذب أو للاستحقار أو للتعب في حيلة الدفع وكذلك سؤالك عن سائر عباداته وكذلك سؤالك عن المعاصي وعن كل ما يخفيه ويستحي منه وسؤالك عما حدث به غيرك فتقول له ماذا تقول وفيم أنت وكذلك ترى إنساناً في الطريق فتقول من أين فربما يمنعه مانع [179] من ذكره فإن ذكره تأذى به واستحيا وإن لم يصدق وقع في الكذب وكنت السبب فيه وكذلك تسأل عن مسألة لا حاجة بك إليها والمسؤول ربما لم تسمح نفسه بأن يقول لا أدري فيجيب عن غير بصيرة ولست أعني بالتكلم فيما لا يعني هذه الأجناس فإن هذا يتطرق إليه إثم أو ضرر وإنما مثال ما لا يعني ما روي أن لقمان الحكيم دخل على داود عليه السلام وهو يسرد درعاً ولم يكن رآها قبل ذلك اليوم فجعل يتعجب مما رأى فأراد أن يسأله عن ذلك فمنعته حكمته فأمسك نفسه ولم يسأله فلما فرغ قام داود ولبسه ثم قال نعم الدرع للحرب فقال لقمان الصمت حكم وقليل فاعله أي حصل العلم به من غير سؤال فاستغنى عن السؤال وقيل انه كان يتردد إليه سنة وهو يريد أن يعلم ذلك من غير سؤال فهذا وأمثاله من الأسئلة إذا لم يكن فيه ضرر وهتك ستر وتوريط في رياء وكذب هو مما لا يعني وتركه من حسن الإسلام فهذا حده]

Ve bu ziyān ve hüsrān vākiᶜ olan suʾāller bir āfet mütetarrık olmazsa yaᶜnī mesʾūlün ᶜanhü olan şeyde verilecek cevāb āfetten vāreste olduğu takdīr iledir, maᶜa-ennehu esʾilenin ekserisinde çok āfāt vardır, meselā sen dīgerinden ᶜibādeti üzerine suʾāl edip takdīren sen oruç musun diye suʾāl eder olsan o kimse evet derse ᶜibādetine mazhar olmuş olur ve üzerine riyā vebāli dāhil olur ve riyā girmezse bile onun ᶜibādeti dīvān-ı sırrdan sākıt olur. Ve maᶜlūmdur ki sırrın ᶜibādeti cehrin ᶜibādetinden derecelerle efdaldir. Ve eger yok derse yalan söylemiş olur ve eger sükūt edip cevābını vermezse seni istihkār etmiş olur ve sen o cihetle müteʾezzī olursun ve eger cevābın müdāfaᶜasına ihtiyāl eylerse onda cehd ve yorgunluğa müftekır olur, artık senin o suʾālin ile onu yā riyāya veyā kizb ve yalan söylemeğe veyāhūd seni istihkār etmeğe veyā defᶜ-i cevāb için yorgunluğa düşürmeğe müteᶜarrızsın. Ve kezālik ᶜibādāt-ı sāiresinden suʾālin hāli budur ki bu dört hālden tehī ve hālī olmaz ve meᶜāsīsi üzerine ve her bir nesne ki onu ketm ve ihfā edip ondan hicāb ve şermsārlığı hāsıl olur

bir emrin üzerine suʾāl etmekliğin hāli dahi böylecedir ve kezālik dīgerine söylediği nesnenin üzerine sormak ki ona ne söylüyorsun ve ne işidesin diye suʾāl etmek veyā bir ādemi yolda görüp nereye gidiyorsun demek bunlar dahi o dört hālin birisinden hālī değillerdir ve ola ki o nesnenin doğrusunu söylemek ve gideceği yeri zikr etmekten bir mānīᶜ onu menᶜ eder ki onu söylerse onunla müteʾezzī olur veyāhūd utanır ve doğrusunu söylemezse yalanda düşmüş olur ve sebeb sen olmuş olursun. Ve kezālik ona ihtiyācın olmayan bir mesʾeleyi ondan suʾāl etmek dahi böylecedir ve ola ki o kimse o mesʾeleyi bilmez ve bilmem demeğe nefsi ona müsāmahat etmez de tutup bi-gayri basīretin cevābını verip hatā ve isme düşer ve seni düşürür. Bī-lüzūm ve bī-fāide olan kelām-ı mā-lā-yaᶜnīden benim murādım bu cins kelām değildir, zīrā bu cins kelām zararlı kelām kısmındandır, ona ism ve günāh ve ziyān ve zarar mütetarrık olur. Kelām-ı mā-lā-yaᶜnīnin misāli ancak o misāldir ki Lokmān ᶜaleyhi's-selāmın üzerine mervīdir ki bir gün Lokmān, Dāvūd ᶜaleyhi's-selām üzerine duhūl edip görmüş ki Dāvūd, zırhı dokuyor yaᶜnī demirden dirᶜi yapardı, Lokmān onu görmemiş idi, artık ondan taᶜaccüb etmeğe başladı yaᶜnī o gördüğü sunᶜ ve masnūᶜāttan müteᶜaccib olup onun üzerine sormak istemiş ise de hikmeti onu bırakmadı yaᶜnī sormaktan onu menᶜ etti ve nefsini suʾāl etmekten tutup sabr etti. Ve Dāvūd ᶜaleyhi's-selām çün onun işlemesinden fārig olup o dirᶜi giydi ve "Harb için güzeldir dirᶜ" diye söyledi. Lokmān: "Samt hikemdir, hālbuki fāᶜili azdır" demiş ki min-gayri suʾāl ona ᶜilm hāsıl oldu demektir. Ve suʾāl etmekten Dāvūd'un işbu kavliyle Lokmān müstagnī oldu. Ve dahi denilmiş ki bir sene onu sormaksızın bilmek emeli ile Dāvūd'a mütereddid olup sormamış tā ki kendi kendinden Dāvūd o kelāmı söyledi. İşte bu gibi ve emsāli olan kelām ki onda bir zarar terettüb ve bir hetk-i setr vākiᶜ olmaz ve riyā ve kizbe tevrīt hāsıl olmaz, ona kelām-ı mā-lā-yaᶜnī denilir ki terki İslām'ın hüsnündendir ve ona beyhūde yere evkāt sarfı ziyāndan sayılmıştır. İşte kelām-ı mā-lā-yaᶜnīnin hadd ve taᶜrīfi budur.

[وأما سببه الباعث عليه فالحرص على معرفة ما لا حاجة به إليه أو المباسطة بالكلام على سبيل التودد أو تزجية الأوقات بحكايات أحوال لا فائدة فيها وعلاج

ذلك كله أن يعلم أن الموت بين يديه وأنه مسؤول عن كل كلمة وأن أنفاسه رأس ماله وأن لسانه شبكة يقدر أن يقتنص بها الحور العين فإهماله ذلك وتضييعه خسران مبين هذا علاجه من حيث العلم وأما من حيث العمل فالعزلة أو أن يضع حصاة في فيه وأن يلزم نفسه السكوت بها عن بعض ما يعنيه حتى يعتاد اللسان ترك ما لا يعنيه وضبط اللسان في هذا على غير المعتزل شديد جداً]

Ve onun sebebi ise yaᶜnī kelām-ı mā-lā-yaᶜnīye sebeb ve ona bāᶜis olan şeyᵓ ise yā onun maᶜrifetine hācet olmayan nesnenin bilmekliğine olan hırs veyāhūd ᶜalā-sebīli't-teveddüd mübāsata-i kelām veyāhūd fāidesiz ahvālin hikāyeleriyle evkātın tezciyesidir. Ve cemīᶜisinin ᶜilācı ise dāimā ölüm onun önünde olduğunu bilip ve her bir kelimenin üzerine mesᵓūl olacağını derk ve onun sermāyesi enfāsı olduğunu ve lisānı bir tuzak olup onunla hūr-ı ᶜīni tutup avlayabileceği iᶜtikād ve lisānın ihmāli ve o menāfiᶜinin terki ve evkāt ve enfāsının izāᶜası ve bilā-mūcib ve bī-fāide olan kelimātın mesᵓūliyyetine girmek hüsrān-ı mübīn ve ziyān-ı zāhir olduğunu bilmektir, işte min-haysü'l-ᶜilm ᶜilācı budur. Ve min-haysü'l-ᶜamel ᶜilācı ise o dahi halktan inkıtāᶜ ve ᶜuzletidir ve ağzına ufacık taş komaktır ve onunla hāmūşu nefsine ilzām etmektir ki baᶜzı muktezī olan sözlerden dahi keff-i lisān ile sükūtu nefsine ilzām ede tā ki lisānı terk-i mā-lā-yaᶜnīye müteᶜavvid ola. Ve ᶜuzlet ve inzivāda olmayan kimseye zabt-ı lisān pek ziyāde güç ve ᶜusretli ve be-gāyet şedīd ve meşakkatlidir.

el-Āfetü's-Sāniyetü Fuzūlu'l-Kelāmi

[الآفة الثانية فضول الكلام]

[وهو أيضا مذموم وهذا يتناول الخوض فيما لا يعني والزيادة فيما يعني على قدر الحاجة فإن من يعنيه أمر يمكنه أن يذكره بكلام مختصر ويمكنه أن يجسمه ويقرره ويكرره ومهما تأدى مقصوده بكلمة واحدة فذكر كلمتين فالثانية فضول أي فضل عن الحاجة وهو أيضا مذموم لما سبق وإن لم يكن فيه إثم ولا ضرر قال عطاء بن أبي رباح إن من كان قبلكم كانوا يكرهون فضول الكلام وكانوا يعدون فضول الكلام ما عدا كتاب الله تعالى [180] وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم

أو أمرا بمعروف أو نهيا عن منكر أو أن تنطق بحاجتك في معيشتك التي لا بد لك منها أتنكرون ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ﴾ ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ أما يستحي أحدكم إذا نشرت صحيفته التي أملاها صدر نهاره كان أكثر ما فيها ليس من أمر دينه ولا دنياه وعن بعض الصحابة قال إن الرجل ليكلمني بالكلام لجوابه أشهى إلي من الماء البارد إلى الظمآن فأترك جوابه خيفة أن يكون فضولاً وقال مطرف ليعظم جلال الله في قلوبكم فلا تذكروه عند مثل قول أحدكم للكلب والحمار اللهم اخزه وما أشبه ذلك]

Ve ikinci āfeti ki fuzūl-i kelām idi, o dahi mebhası budur. Ve kelāmın fazlası dahi mezmūm ve makdūhtur ve bu nām kelām-ı mā-lā-yaʿnīye ve hācetten ziyādeye tekellüm olunan kelām-ı maʿnīye mütenāvil olur ki kelām-ı mā-lā-yaʿnī dahi zāid ve fazladır. Ve maʿnī olup derece-i lüzūmundan ziyāde vākiʿ olan kelām-ı zāid dahi fazladır, zīrā o kimse ki ona bir maʿnī olup onunla tekellüm etmek ister, ona mümkindir ki o emrde muhtasar ve mūcez ve müfīd bir lafz ve ʿibāreyi zikr ede ve ona mümkindir ki onu tecsīm ve takrīr edip mükerreren o emri zikr eyleye ve kaçan ki maksūdu bir kelime ile müteʾennī olur, artık o bābda söylediği kelime-i sāniye ziyāde ve fazla olur yaʿnī hācetten ziyāde ve fazla ve artıktır ve mesbūk olan taʿrīf hükmünce o dahi mezmūmdur ki beyhūde yere sermāye-i evkāt u enfāsı ona sarf ve tazyīʿle ādem ziyān-dīde olmasıyla makdūhtur velev ki onda bir ism ve günāh ve zarar-ı zāhir hāsıl olmaz. ʿAtā b. Ebī Rebāh demiş ki "Sizden evvel olan selef-i sālihīn fazla-i kelāmı kerh edip hattā kitābullāh ile sünnet-i seniyye-i peygamberī kelāmı ve emr-i maʿrūf ve nehy-i münker sözleri ve insāna emr-i maʿīşetinden dolayı ona lāzım ve lābüdd olup bi-kadri'l-hācet olan elfāz-ı zarūriyyeleri mā-ʿadālarını fazla-i kelām ʿadd edip ondan hoşlanmazlardı. Siz āyā ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ﴾[371] nusūs-ı ʿaliyyeleri inkār eder misiniz? Yaʿnī sizin üzerinize aʿmāl-i hayr ve şerrinizi görüp yazan hafeza-i kirāmı inkār eder misiniz? Ve sağ ve sol omuzlarınız üstünde oturan ve her bir lafzınıza hāzır ve rakīb bulunan feriştegānı inkār eyler misiniz? Sizin biriniz utanmaz mı ki sahīfesi rūz-i cezāda neşr

371 "Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır." İnfitār, 82/10-11.

olunduğu vaktte ona sadr-ı nehārda yazdırıp doldurduğu şeyʾin ekserīsi ne dīn ve ne dünyāsından ola!" Ve dahi baᶜzu's-sahābenin üzerine mervī olup demiş ki "Bana baᶜzen ādem tekellüm edip benimle söyleşirken onun cevābı bana susuzun soğuk suya olan iştihāsından ziyāde eşhā ve ahlā gelirdi velākin ziyāde ve fazla olur korkusuyla ben onu terk ederdim." Ve dahi Mutarrıf demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl'in celāli sizin kulūbunuzda ᶜazīm olsun ki müstehcen bir söz ve nā-sezā sühanlarla nām-ı celīlini katıp da zikr etmemelisiz, meselā kelb ve hımāra biriniz اللَّهُمَّ اخْزِهِ dediği gibi ve buna benzer ki bu makāleler gibi lafza-i celāli böyle bir ᶜibārelerde katıp dememelisiniz demektir.

[وَاعْلَمْ أَنَّ فُضُولَ الْكَلَامِ لَا يَنْحَصِرُ بَلِ الْمُهِمُّ مَحْصُورٌ فِي كِتَابِ اللّٰهِ تَعَالَى قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''طُوبَى لِمَنْ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ لِسَانِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ'' فَانْظُرْ كَيْفَ قَلَبَ النَّاسُ الْأَمْرَ فِي ذَلِكَ فَأَمْسَكُوا فَضْلَ الْمَالِ وَأَطْلَقُوا فضل اللسان وعن مطرف بن عبد الله عن أبيه قال قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في رهط من بني عامر فقالوا أنت والدنا وأنت سيدنا وأنت أفضلنا علينا فضلاً وأنت أطولنا علينا طولاً وأنت الجفنة الغراء وأنت وأنت فقال ''قولوا قولكم ولا يستهوينكم الشيطان'' اشارة الى ان اللسان اذا اطلق بالثناء ولو بالصدق فيخشى ان يستهويه الشيطان الى الزيادة المستغني عنها]

Ve dahi bil ki kelāmın fuzūlü yaᶜnī artıklık ve ziyādeliği hasr olunamaz lākin onun mühimmi kitābullāhta mahsūrdur ki tebāreke ve taᶜālā ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾[372] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Nisā'nın yüz on ikinci āyeti olup hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onların çok gizli müşāverelerinde hayr yoktur meger bir kimse sadaka ile yā şerᶜde müstahsen ve maᶜrūf ihsān ile veyāhūd nās beyninde olan ᶜadāveti defᶜ ve ıslāh ile emr ede. Kim ki bu mezkūrları Allāhu taᶜālānın rızāsını talebiyle işlerse biz ona āhirette ecr-i ᶜazīm veririz." Ve bu nassın medlūlünce tekellüme sezā

372 "Bir sadaka vermeyi, yahut iyilik yapmayı, yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur." Nisā, 4/114.

bu cins kelāmdır ki üzerine ecr vaᶜd buyurulmuş ve mühimm-i kelām bu envāᶜa mahsūr olmuştur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "طُوبَى لِمَنْ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ لِسَانِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ"[373] Yaᶜnī "Lisānından fazlayı tutup ve mālından fazlayı infāk eden ādeme tūbā olsun!" demektir. Artık bak ki nās nice emri kalb edip ᶜaks işlerler ki māllarından fazlayı tutup lisānlarından fazlayı ıtlāk etmişler. Ve dahi Mutarrıf b. ᶜAbdullāh üzerine mervī olmuş ki Mutarrıf babası üzerine rivāyeten demiş ki babası söylemiş ki "Benī ᶜĀmir'den bir cemᶜiyyet ile Resūl-i ekrem efendimizin ziyāret-i ᶜaliyyesine varıp bezm-i sāmīlerine girdiğimiz vaktte benim rüfekām benim hakkımda "Sen bizim atamızsın ve sen bizim büyüğümüzsün ve fazlca sen bizim üzerimize efdalsin ve tūl ve seᶜat-i mālca dahi sen bizim üzerimize atvelsin ve cefne-i garrā ancak sensin ve bunun mānendisin ve sen" diye tatvīl-i medh ü senā etmelerinde buyurdu ki "قُولُوا قَوْلَكُمْ وَلَا يَسْتَهْوِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ"[374] Yaᶜnī "Siz sözünüzü söyleyiniz de şeytān-ı laᶜīn sizi istihvā etmesin" ki bir işārettir ki lisān senā ve medhe koyuverilip ıtlāk olunursa velev ki sıdk ile ola, ondan müstagnī olan ziyādeye şeytān-ı laᶜīn istihvāsından havf ve haşyet olunur, yaᶜnī bī-ihtiyār meddāhı ziyāde söz söylemeğe şeytānın düşürülmesinden ona korkulur demektir. Ve bundan maᶜlūm olur ki ziyāde-i kelām velev ki medh olsun ve doğru söz olsun fazla sayılır ve ziyānından korkulur.

[وقال ابن مسعود "أنذركم فضول كلامكم حسب امرئ من الكلام ما بلغ به حاجته" وقال مجاهد إن الكلام ليكتب حتى إن الرجل ليسكت ابنه فيقول أبتاع لك كذا وكذا فيكتب كذاباً وقال الحسن يا ابن آدم بسطت لك صحيفة ووكل بها ملكان كريمان يكتبان أعمالك فاعمل ما شئت وأكثر أو أقل وروي أن سليمان عليه السلام بعث بعض عفاريته وبعث نفراً ينظرون ما يقول ويخبرونه [181] فأخبروه بأنه مر في السوق فرفع رأسه إلى السماء ثم نظر إلى الناس وهز رأسه فسأله سليمان عن ذلك فقال عجبت من الملائكة على رؤوس الناس ما أسرع ما يكتبون ومن الذين

373 *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 3/1072, no: 2307; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 5/71, no: 4615.

374 *Musnedu* Ahmed, 20/23, no: 12551; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/103, no: 10007.

أسفل منهم ما أسرع ما يملون وقال إبراهيم التيمي إذا أراد المؤمن أن يتكلم نظر فإن كان له تكلم وإلا أمسك والفاجر إنما لسانه رسلاً رسلا وقال الحسن من كثر كلامه كثر كذبه ومن كثر ماله كثرت ذنوبه ومن ساء خلقه عذب نفسه]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki ''أنذركم فضول كلامكم حسب امرئ من الكلام ما بلغ به حاجته'' Yaᶜnī "Ben size fazla-i kelāmınızı inzār ve tahzīr ederim, kelāmdan ādeme hācetini teblīg eden söz kifāyet eder" ki onunla hāceti görülen lafz kāfīdir. Ve Mücāhid demiş ki "Tahkīkan söz yazılır hattā oğlunu iskāt için ādem oğluna ben şunu bunu sana alacağım diye dediğini yazılıp da onunla yalancı yazılır." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Yā ibn-i ādem, senin için bir sahīfe serilip bast olunmuş ve ona iki mükerrem ferişte meʾmūr ve müvekkel bulunmuş ki senin aᶜmālini onda yazacaklar, artık nice dilersen ona yazdırıp doldur, dilersen çok eyle ve dilersen az eyle." Ve dahi rivāyet olunur ki Süleymān ᶜaleyhi's-selām ᶜafārītini gönderip bir neferi dahi göndermiş tā ki onun diyeceğini görüp ona onunla haber versinler. Ve gelip ona haber verdiler ki çarşıdan geçip göğe doğru başını kaldırmış, sonra nāsa bakıp başını sallamış. Ve çün Süleymān bunun üzerine ondan suʾāl etti, demiş ki "Ben melāikeden taᶜaccüb eyledim ki ᶜālemin başları üzere durup yazarlar ve ne ᶜaceb serīᶜ yazarlar ve dahi onların altında olan halktan taᶜaccüb eyledim ne ᶜaceb sürᶜatle onlar dahi imlā ederler." İbrāhīm et-Teymī demiş ki "Bir müʾmin söz söyleyecek olursa baksın ki eger o söz onun için ise söylesin ve eger değil ise ondan imsāk etsin yaᶜnī onu söylemesin, fācir ise lisānı ancak harıl harıl söyler." Ve dahi Hasen-i Basrī demiş ki "Kim ki sözü çok olur, kizbi çok olur ve kim ki mālı çok olur, günāhı çok olur ve kim ki bed-hūy olur, nefsini taᶜzīb eder."

[وقال عمرو بن دينار تكلم رجل عند النبي صلى الله عليه وسلم فأكثر فقال له صلى الله عليه وسلم ''كم دون لسانك من حجاب فقال شفتاي وأسناني قال أفما كان لك ما يرد كلامك'' وفي رواية أنه قال ذلك في رجل أثنى عليه فاستهتر في الكلام ثم قال ''مَا أُوتِيَ رَجُلٌ شَرًّا مِنْ فَضْلٍ فِي لسانه'' وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله عليه إنه ليمنعني من كثير من الكلام خوف المباهاة وقال بعض الحكماء إذا كان الرجل في مجلس فأعجبه الحديث فليسكت وإن كان ساكتاً فأعجبه السكوت فليتكلم]

Ve dahi ᶜAmr b. Dīnār demiş ki bir ādem peygamber efendimizin yanında söylemiş ve sözü çoklaşınca efendimiz "كَمْ دُونَ لِسَانِك مِنْ حِجَابٍ فَقَالَ شَفَتَايَ وَأَسْنَانِي" diye buyurdu yaᶜnī "Senin lisānının dūnunda kaç hicāb vardır?" dedikte, o ādem: "Benim iki dudak ile dişlerim vardır." Efendimiz dahi: "أَفَمَا كَانَ فِي ذَلِكَ مَا يَرُدُّ كَلَامَكَ"[375] diye irāde ve fermān buyurdu, yaᶜnī "Bunların içinde senin sözünü redd edecek bir nesnen yok muydu?" Ve āher bir rivāyette efendimiz bunu onun üzerine senā edip kelāmında istihtār eden ādeme söylemiş ondan sonra "مَا أُوتِيَ رَجُلٌ شَرًّا مِنْ فَضْلٍ فِي لِسَانِهِ"[376] diye beyān buyurmuştur, yaᶜnī "Bir kimseye onun lisānı fazlasından şerrli bir nesne ona verilmemiştir." Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Havf-ı mübāhāt beni çok kelāmdan menᶜ ederdi." Ve dahi baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Bir ādem bir mecliste olup da söz söylemek ona hoş gelip onu beğenirse hemān sükūt etsin ve sākin olup da sükūt durmak hālini beğenirse söyleşsin."

[وقال يزيد بن أبي حبيب من فتنة العالم أن يكون الكلام أحب إليه من الاستماع فإن وجد من يكفيه فإن في الاستمتاع سلامة وفي الكلام تزيين وزيادة ونقصان وقال ابن عمر إن أحق ما طهر الرجل لسانه ورأى أبو الدرداء امرأة سليطة فقال لو كانت هذه خرساء كان خيراً لها وقال إبراهيم يهلك الناس خلتان فضول المال وفضول الكلام فهذه مذمة فضول الكلام وكثرته وسببه الباعث عليه وعلاجه ما سبق في الكلام فيما لا يعني]

Ve dahi Yezīd b. Ebī Habīb demiş ki "ᶜĀlimin fitnelerindendir ki söz söyleşmek dinlemekten ona daha ziyāde sevgili gelir, gerektir ki söylemek farzını ondan iskāt ve kifāyet edecek ādem bulursa istimāᶜda ona selāmet vardır, zīrā kelāmda tezyīn ve ziyāde ve noksānlık vardır." Ve İbn ᶜİmrān demiş ki "İnsānın pāk etmeğe ehakk ancak onun lisānıdır" yaᶜnī lisānın tathīri kāffe-i aᶜzānın tathīrinden daha ziyāde ve müstehakk ve sezādır. Ebu'd-Derdā' ᶜaleyhi'r-rıdvān dili uzun bir kadını görmüş, "Bu kadın lāl ve dilsiz olmuş olsaydı ona daha ziyāde hayrlı idi" dedi. Ve İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Nāsı iki hillet helāk eder

375 İbn Ebi'd-Dunyā, es-Samt, 87, no: 94.

376 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/336.

ki fazla-i māl ve fazla-i kelām." İşte fazla-i kelāmın mezemmeti budur ve kesreti ve ona bāᶜis olan esbābı ve ᶜilācı dahi kelām-ı mā-lā-yaᶜnīnin bahsinde sebkat eden umūrdur. Vallāhu aᶜlemu bi's-savābi.

el-Āfetü's-Sālisetü el-Havzu Fi'l-Bātıli

[الآفة الثالثة الخوض في الباطل]

[وهو الكلام في المعاصي كحكاية أحوال النساء ومجالس الخمر ومقامات الفساق وتنعم الأغنياء وتجبر الملوك ومراسمهم المذمومة وأحوالهم المكروهة فإن كل ذلك مما لا يحل الخوض فيه وهو حرام وأما الكلام فيما لا يعني أو أكثر مما يعني فهو ترك الأولى ولا تحريم فيه نعم من يكثر الكلام فيما لا يعني لا يؤمن عليه الخوض في الباطل وأكثر الناس يتجالسون للتفرج بالحديث ولا يعدو كلامهم التفكه بأعراض الناس أو الخوض في الباطل وأنواع الباطل لا يمكن حصرها لكثرتها وتفننها فلذلك لا مخلص منها إلا بالاقتصار على ما يعني من مهمات الدين والدنيا]

Ve üçüncü āfet ise ki havz-ı bātıl āfetidir, o dahi bu mebhastır. Şöyle ki bātılda havz etmek meᶜāsīde olan söyleşmektir, ahvāl-i nisā ve mecālis-i hamr ve makāmāt-ı fesaka ve tenaᶜᶜum-ı agniyā ve tecebbür-i mülūk ve merāsim-i mezmūmeleriyle ahvāl-i mekrūheleri hikāyātı gibi kelām-ı meᶜāsī ve sühan-ı nā-sezā ve hikāyāt-ı mudilledir. Bu envāᶜ-ı kelām kāffesi harām olup onda dalıp havz etmek helāl değildir. Ve mā-lā-yaᶜnīde olan kelām ve mā-fevka'l-hācet olan kelām-ı maksūd ve maᶜnī terk evlā olup harām değildir, yaᶜnī kelām-ı mā-lā-yaᶜnīde ve fazla-i kelāmda aslen tahrīm yoktur ve lakin mā-lā-yaᶜnī kelāmın kesretinde vukūᶜ-ı haramiyyet uzak değildir. Evet kim ki mā-lā-yaᶜnī kelāmını teksīr eylerse o kimsenin üzerine havz-ı bātıl meᵓmūn olmaz, [182] çünkü ekser-i nās söyleşmek ve konuşmağa seyr etmek için gelip bilikirler ve mücālis ve hem-bezm olup dillerine geleni söylerler ve sözleri ise aᶜrāz-ı nās ile tefekküh ve mizāh etme veyā bātıla dalıp havz etmektir ki bu iki şıkkın birisini taᶜaddī ve tecāvüz eylemez. Kelām-ı bātılın envāᶜı hadd ü hasre gelmez ki çokluğundan tefennününden hasrı mümkin olmaz ve onun için ondan kurtulmuş ve muhlis yoktur meger ki mühimmāt-ı dīn ü dünyādan

maksūd ve maᶜnī olan kelām üzerine iktisār vākiᶜ ola ki gayr-ı maᶜnī-den gayrı aslen ve katᶜan bir sözü söyleme.

[وفي هذا الجنس تقع كلمات يهلك بها صاحبها وهو يستحقرها فقد قال بلال بن الحارث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ ما يظن أن تبلغ ما بلغت فيكتب اللَّهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ مَا يظن أن تبلغ به ما بلغت فيكتب اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ'' وكان علقمة يقول كم من كلام منعنيه حديث بلال بن الحارث وَقال النبي صلى الله عليه وسلم إِنَّ الرجل ليتكلم بالكلمة يضحك بها جلساءه يهوى بها أبعد من الثرايا وقال أبو هريرة إن الرجل ليتكلم بالكلمة ما يلقى لها بالاً يهوي بها في جهنم وان الرجل ليتكلم بالكلمة ما يلقى لها بالا يرفعه الله بها في أعلى الجنة]

Ve bu cins kelāmın içinde yaᶜnī kelām-ı maᶜsiyet ve havz-ı bātıl sözleri meyānında birtakım sözler düşer de sāhibi onları lā-şey ve hakīr gördüğü hālde kendisi o sözlerle hālik olur da kendi kendinden haberi ve āgāhı olmaz. Bilāl b. el-Hāris demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللَّهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ''[377] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Tahkīk ve tahkīkan ādem Allāhu taᶜālānın rızāsına muvāfık bir sözü söyler de o sözden bālig olduğu mertebeye zann etmez iken Allāhu taᶜālā yevm-i kıyāmete kadar kendi rıdvānını o kelime ile ona yazar. Ve tahkīkan saht-ı Allāh'tan dahi bir kelime tekellüm eder ki o kelimeden sahtta bālig olduğu dereceye vamaklığını zann eylemez iken Allāhu taᶜālā onun üzerine yevm-i kıyāmete kadar kendi gazab ve sahtını o kelime ile yazar" yaᶜnī o sözün sebebi ile o gazaba müstehakk olur. ᶜAlkame derdi ki "Bilāl b. el-Hāris'in hadīsi beni nice sözden menᶜ etti." Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ''[378] ilh. Yaᶜnī "Tahkīkan ādem cülesāsını güldürmek için sözü söyler de onunla o mertebe baᶜīd olur" ki Ülker'in uzaklığı kadar

377 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 3/551, no: 7856

378 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 3/551, no: 7856

kesret-i buᶜdiyyetinden kināyedir yaᶜnī "Onunla Allāh'ın rızvānından pek çok uzak olur" ki o söylediği sözün vizr ü günāhı sebebiyle baᶜīd olur. Ve Ebū Hüreyre demiş ki "Tahkīkan ādem bir sözü söyler de o söze bir beʾs ve mübālāt görmez iken Allāhu taᶜālāyı ona gazab ettirip de o sözün sebebi ve ism ve günāhı ile cehenneme düşer ve tahkīkan bir sözü söyler de o sözden bir nefᶜ ve fāide ve mübālātı görmez iken Allāhu taᶜālā onu o sözün sebebi cennetin aᶜlāsına kaldırır" yaᶜnī o söz ile Allāhu taᶜālāyı irzā eder ve cennete sezā olur demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "أَعْظَمُ النَّاسِ خطأً يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ خَوْضًا في الباطل" وَإِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾ وَبِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾ وقال سلمان أكثر الناس ذنوباً يوم القيامة أكثرهم كلاماً في معصية الله وقال ابن سيرين كان رجل من الأنصار يمر بمجلس لهم فيقول لهم توضئوا فإن بعض ما تقولون شر من الحدث]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَعْظَمُ النَّاسِ خطأً يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ خَوْضًا فِي الْبَاطِلِ"[379] Yaᶜnī "Yevm-i kıyāmette günāhlarca nāsın en ziyāde çoğu kelām-ı bātılca en ziyādece havz edici kimselerdir." Ve Hakk taᶜālānın ﴿وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ﴾[380] kavl-i celīli dahi buna işārettir ve dahi ﴿فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ﴾[381] emr-i ᶜālīsi dahi buna işārettir. Ve dahi Süleymān demiş ki "Yevm-i kıyāmette zenb ve cünhaca nāsın en ziyāde çoğu maᶜsiyetçe ziyāde sözü söyleyen ādemlerdir." Ve dahi İbn Sīrīn demiş ki "Ensārdan bir zāt var idi, onların bir meclislerine mürūr edip hem-nişīn ve mücālislere "Siz ābdest alınız, zīrā söyleştiğiniz sözlerin baᶜzısı hadesten daha ziyāde şerrlidir" derdi.

[فهذا هو الخوض في الباطل وهو وراء ما سيأتي من الغيبة والنميمة والفحش وغيرها بل هو الخوض في ذكر محظورات سبق وجودها أو تدبر للتوصل إليها من غير حاجة دينية إلى ذكرها ويدخل فيه أيضاً الخوض في حكاية البدع والمذاهب الفاسدة وحكاية ما جرى من قتال الصحابة على وجه يوهم الطعن في بعضهم وكل ذلك باطل والخوض فيه خوض في الباطل نسأل الله حسن العون بلطفه وكرمه]

379 *Musnedu* İbni'l-Caᶜd, 1/437, no: 2980.

380 "Bātıla dalanlarla birlikte biz de dalardık." Müddessir, 74/45.

381 "Başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın." Nisā, 4/140.

İşte bu tekellüm bātılda havz etmektir ve ona havz-ı bātıl denilir. Ve zikri vārid olacak gıybet ve nemīme ve fuhş ve dīgerleri verāsındadır belki vücūdu mesbūk olan mahzūrātın zikrinde olan havz ve tekellümdür veyāhūd zikrlerine hācet-i dīniyye olmaksızın mahzūrāta tevassul için birtakım mahzūrātın tedābīri zikrinde olan havz ve mükālemedir ve bidaᶜ ve mezāhib-i fāsidenin hikāyātında söyleşmek dahi buna yaᶜnī havz-ı bātıl kısmına dāhil olur ve beyne's-sahābe vākiᶜ ve cārī olan kıtālin bahsi ki baᶜzu's-sahābede taᶜnı īhām edecek vech ile söyleşmek dahi bu havz-ı bātıla dāhil olur, bunlar kāffesi yaᶜnī bu vizrli sözlerin cemīᶜisi bātıldır. Bu sözlere dalıp onunla söyleşmek kelām-ı bātılda dalmak ve nutk etmektir ve ber-minvāl-ı meşrūh harām ve mūcib-i gazab ve müstelzim-i ᶜazāb ve ᶜikābdır. Be-gāyet ondan tevakkī ve mübāᶜadet gerektir, biz Allāhu taᶜālādan onun lutf ve keremi ile ᶜavnı dileyip recā ve niyāz ederiz.

el-Āfetü'r-Rābiᶜatu el-Mirāi ve'l-Cidāli

[الآفة الرابعة المراء والجدال]

[وذلك منهي عنه قال صلى الله عليه وسلم لا تمار أخاك ولا تمازحه ولا تعده موعدا فتخلفه وقال صلى الله عليه وسلم ذروا المراء فإنه لا تفهم حكمته ولا تؤمن فتنته'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أعلى الجنة ومن تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ في ربض الجنة'' وعن أم سلمة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إن أول ما عهد إلي ربي ونهاني عنه بعد عبادة الأوثان وشرب الخمر ملاحاة الرجال'' وقال أيضاً ''مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ أَنْ هَدَاهُمُ اللَّهُ تعالى إلا أوتوا الجدل'' وقال أيضاً ''لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ المراء وإن كان محقاً'' وقال أيضاً ''ست من كن فيه بلغ حقيقة الإيمان الصيام في الصيف وضرب أعداء الله بالسيف وتعجيل الصلاة في اليوم الدجن والصبر على المصيبات وإسباغ الوضوء على المكاره وترك المراء وهو صادق'']

Ve dördüncü āfet ise ki mirāᵓ ve cedeldir onun bahsi dahi budur: Mirāᵓ ve cedel menhiyyün ᶜanhtir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendi-

miz buyurmuş ki "لَا تُمَارِ أَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ وَلَا تَعِدْهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفَهُ"[382] [183] Yaᶜnī "Senin dīn karındaşın ile mücādele ve mümāzaha etme ve ona bir vaᶜd edip sonra vaᶜdini hulf eyleme." Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "ذَرُوا الْمِرَاءَ فَإِنَّه لَا تُفْهَمُ حِكْمَتُهُ وَ لَا تُؤْمَنُ فِتْنَتَه"[383] Yaᶜnī "Siz cedeli terk ediniz ki hikmeti fehm olunmaz ve onun fitnesi meᵓmūn olunmaz." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّة"[384] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Kim ki muhıkk olduğu hālde mirāᵓ ve cedeli terk ederse ona cennetin aᶜlāsında bir köşk binā olunur ve kim ki mubtıl olduğu hālde mirāᵓ ve cedeli terk ederse rabaz-ı cennette ona bir köşk binā olunur." Ve dahi Ümmü Seleme üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَوَّلَ مَا عَهِدَ إِلَيَّ رَبِّي وَنَهَانِي عَنْهُ بَعْدَ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ وَشُرْبِ الْخَمْرِ مُلَاحَاة الرِّجَال"[385] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Benim rabbim tebāreke ve taᶜālā hazretleri ᶜibādet-i evsān ve şürb-i hamrın nehyinden sonra en evvel bana ᶜahd edip beni ondan nehy ettiği nesne mülāhāt-ı ricāldir." "Mülāhāt" münāzaᶜa ve muᶜādāt maᶜnāsına gelmiştir, yaᶜnī benim rabbim taᶜālā hazretleri ᶜibādet-i asnām ve şürb-i hamr ile bana nehy ettikten sonra en evvel bana sādır olan ᶜahd ve nehyi ancak münāzaᶜa-i ricālin nehyidir ki münāzaᶜa ve muᶜādāt-ı ricālin terki ile bana emr etti demektir. Ve dahi buyurmuş ki "مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ أَنْ هَدَاهُمُ اللهُ تَعَالَى إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ"[386] Yaᶜnī "Bir kavm ki Allāhu taᶜālā onları hidāyet ettikten sonra dalālete giriftār olmadılar illā ki cedel onlara verilmedi" ki baᶜde'l-hidāyet dalālet eden kavmdir, cedel edenler yaᶜnī cedel ehl-i dalāletin ᶜalāmetidir demek olur. Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا"[387] Yaᶜnī "Bir ᶜabd hakīkat-i īmānı istikmāl edemez tā ki cedeli terk etmeye velev ki cedelinde muhıkk ola." Ve dahi buyurmuş ki "ست من كن فيه بلغ حقيقة الإيمان الصيام في الصيف

---

382 Tirmizī, 3/427, no: 1995; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 11/16, no: 8073.

383 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/336.

384 Bkz. *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 2/749.

385 İbn Ebi'd-Dunyā, es-Samt, 102, no: 134.

386 İbn Ebi'd-Dunyā, es-Samt, 104, no: 136.

387 İbn Ebi'd-Dunyā, es-Samt, 104, no: 139.

وضرب أعداء الله بالسيف وتعجيل الصلاة في اليوم الدجن والصبر على المصيبات وإسباغ الوضوء على المكاره وترك المراء وهو صادق"[388] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi altı haslettir ki her kimde bulunurlarsa hakīkat-i īmāna bālig olmuş olur. O altı haslet bunlardır: yaz günlerinde oruç tutmak ve aᶜdāullāhı kılıç ile vurmak ve bulutlu ve yağmurlu gününde namāz kılmağı taᶜcīl etmek ve musībāt üzerine sabr etmek ve mekārih üzerine isbāg-ı vuzūᵓ eylemek ve sādık olduğu hālde mirāᵓ ve cedeli terk etmektir."

[وقال الزبير لابنه لا تجادل الناس بالقرآن فإنك لا تستطيعهم ولكن عليك بالسنة وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله عليه من جعل دينه عرضة للخصومات أكثر التنقل وقال مسلم بن يسار إياكم والمراء فإنه ساعة جهل العالم وعندها يبتغي الشيطان زلته وقيل ما ضل قوم بعد إذ هداهم الله إلا بالجدال وقال مالك بن أنس رحمة الله عليه ليس هذا الجدال من الدين في شيء وقال أيضاً المراء يقسي القلوب ويورث الضغائن وقال لقمان لابنه يا بني لا تجادل العلماء فيمقتوك وقال بلال بن سعد إذا رأيت الرجل لجوجا مماريا معجبا برأيه فقد تمت خسارته وقال سفيان لو خالفت أخي في رمانة فقال حلوة وقلت حامضة لسعى بي إلى السلطان وقال أيضاً صاف من شئت ثم أغضبه بالمراء فليرمينك بداهية تمنعك العيش وَقَالَ ابْنُ أَبِي لَيْلَى لَا أُمَارِي صَاحِبِي فإما أن أكذبه وإما أن أغضبه وقال أبو الدرداء كفى بك إثماً أن لا تزال ممارياً وقال صلى الله عليه وسلم "تكفير كل لحاء ركعتان"]

Ve dahi Zübeyr oğluna demiş ki "Kurᵓān ile sen nās ile mücādele etme, zīrā onlara istitāᶜat ve kudretin olmaz velākin sünnet-i seniyye-ye mülāzemet eyle." Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki kendi dīnini husūmāta ᶜurza ederse tenakkulu teksīr eder." Ve dahi Müslim b. Yesār demiş ki "Siz mücādeleden sakınıp tecennüb ediniz, zīrā ᶜālimin cehli sāᶜatidir ve şeytān-ı laᶜīn o sāᶜat katında onun zelletini taleb eder." Ve dahi demiş ki "Bir kavm onları Allāhu taᶜālā hidāyet ettikten sonra dalālet etmezler meger ki cidāl ile" yaᶜnī ancak cidāl ile kavm-i mühtedī dalālet ederler yoksa dīger bir şeyᵓ ile dalālet etmezler. Ve dahi Mālik b. Enes ᶜaleyhi'r-rahmet demiş ki "İşbu cidāl dīnden bir şeyᵓ değildir." Ve dahi demiş ki "Cedel kulūbu kāsī edip kīn tutmağı mūris olur." Ve Lokmān oğluna demiş ki "Ey benim oğlum,

---

388 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/337.

ᶜulemā ile mücādele etme, seni bugz ederler." Ve dahi Bilāl b. Saᶜd: "Eger bir lecūc ve mücādil ve reʾyine muᶜcib merd-i hodbīn ve tīz ve mümārī gördünse artık o kimsenin ziyān ve hasāreti tamām olmuştur." Ve Süfyān demiş ki "Ben kendi öz karındaşım ile bir nar dānesinden dolayı muhālefet edip o tatlıdır deyip de ben ekşidir demiş olsam beni sultāna şekvā ve sevk ederdi." Ve dahi demiş ki "Dilediğin kimseyi dost edip musāfāt eyle sonra cidāl eyle, onu gücendir, elbette seni ᶜayş-tan menᶜ edecek bir dāhiyeye düşürür." Ve İbn Ebī Leylā demiş ki "Ben kendi sāhibimi mücādele etmem, zīrā onunla mücādele etmiş olsam yā onu tekzīb edeceğim veyāhūd onu gücendireceğim." Ve Ebu'd-Derdāʾ demiş ki "Mümārī durdukça devām-ı cedel günāhı sana ism-i kāfīdir." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "تَكْفِيرُ كُلِّ لِحَاءٍ رَكْعَتَانِ"[389] Yaᶜnī "Her bir nizāᶜ edişmeğin keffāreti iki rekᶜat namāz kıl-maktır."

[وقال عمر رضي الله عنه لا تتعلم العلم لثلاث ولا تتركه لثلاث لا تتعلمه لتماري به ولا لتباهي به ولا لترائي به ولا تتركه حياء من طلبه ولا زهادة فيه ولا رضا بالجهل منه وقال عيسى عليه السلام من كثر كذبه ذهب جماله ومن لاحى الرجال سقطت مروءته ومن كثر همه سقم جسمه ومن ساء خلقه عذب نفسه وقيل لميمون بن مهران مالك لا تترك أخاك عن قلى قال لأني لا أشاريه ولا أماريه وما ورد في ذم المراء والجدال أكثر من أن يحصى]

Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sen üç şeyʾ için ᶜilmi öğrenme ve üç şeyʾ için onun taᶜallümünü terk eyleme ki ᶜilm ile mümārāt ve mübāhāt ve mürāʾāt için öğrenme ve talebinden utanmak ve ondan zühd etmek ve nādānlıkla rāzī olmak için taᶜallümünü terk eyleme." Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Kim ki yalanı çok olur, cemāli gider ve kim ki ricāl ile münāzaᶜa eyler, mürūʾeti sākıt olur ve kim ki hemmi çok olur, cismi sakīm olur ve kim ki bed-hūy olur, kendi nefsini taᶜzīb eder." Ve Meymūn b. Mehrān'a denildi ki "Senin nen var ki bir bugz ile sen bir karındaşını terk etmezsin?" O dahi demiş ki "Çünkü ben onunla alışveriş etmem ve mücādele de etmem." Mā-hasal

389 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/149; no: 7651.

mirāᵓ ve cedelin zemminde vārid olan ahbār ve āsār hadd ü ihsādan çoktur yaᶜnī pek çok olduğundan hasr ve ihsāsı mümkin olmaz demektir.

[وحد المراء هو كل اعتراض على كلام الغير بإظهار خلل فيه إما في اللفظ وإما في المعنى وإما في قصد المتكلم وترك المراء بترك الإنكار والاعتراض فكل كلام سمعته فإن كان حقا فصدق به وإن كان باطلا أو كذبا ولم يكن متعلقا بأمور الدين فاسكت عنه والطعن في كلام الغير تارة يكون في لفظه بإظهار خلل فيه من جهة النحو أو من جهة اللغة أو من جهة العربية أو من جهة النظم والترتيب بسوء تقديم أو تأخير وذلك يكون تارة من قصور المعرفة وتارة يكون بطغيان اللسان وكيفما كان فلا وجه لإظهار خلله وأما في المعنى فبأن يقول ليس كما تقول وقد أخطأت فيه من وجه كذا وكذا وأما في قصده فمثل أن يقول هذا الكلام حق ولكن ليس قصدك منه الحق [184] وإنما أنت فيه صاحب غرض وما يجري مجراه وهذا الجنس إن جرى في مسألة علمية ربما خص باسم الجدل وهو أيضاً مذموم بل الواجب السكوت أو السؤال في معرض الاستفادة لا على وجه العناد والنكارة أو التلطف في التعريف لا في معرض الطعن]

Ve mirāᵓın haddi ise her ne ki dīgerin kelāmında bir halel izhārıyla iᶜtirāz vukūᶜ bulur, o iᶜtirāz mirāᵓdır, hulāsası kelām-ı gayr üzerine izhār-ı halel ile vākiᶜ olan iᶜtirāzdır demek olur; o iᶜtirāz yā lafzında olacaktır veyā maᶜnāsında veyāhūd maksadında olacaktır. Ve mirāᵓın terki inkār ve iᶜtirāzın terkiyledir, gerektir ki her ne ki işittinse eger hakk ise onu tasdīk eyle ve eger bātıl veyāhūd yalan ise ve dīne müteᶜallik bir emr değil ise ondan sükūt eyle, zīrā gayrın kelāmına taᶜn etmek gāhī lafzında olur ki onda bir halel izhār olunur yā cihet-i nahvden veyā cihet-i lügat u ᶜArabiyyeden veyāhūd cihet-i nazm u tertībinden ki sūᵓ-i takdīm ü teᵓhīrden bir zelel göstermektir. Ve o halel iki hālden hālī olmaz: yā kusūr-ı maᶜrifetten veyāhūd tugyān-ı lisāndandır. Ve her ne asl olur ise olsun bu gibi halel ve zelelin izhārına bir vech yoktur. Ve gāhī taᶜn maᶜnāsında olur ki bu kelāmın hakīkati senin dediğin gibi değildir, sen bunda hatā etmişsin diye sözüne taᶜn eder ki şu yüzden ve bu vechten ᶜayb ve kusūru var der ve gāh mütekellimin kasdında taᶜn olunur, meselā ona der ki bu senin söylediğin kelām hakktır velākin senin bu tekellümünden murādın hakk değildir, sen bu tekellümde ancak

garazlısın ve bu söz mecrāsında cārī olan ʿibārelerle sözüne taʿn eder. Ve bu cins mirāʾ ve iʿtirāz mesʾele-i ʿilmiyyede olursa ola ki ism-i cedel ile muhtass olur, o dahi mezmūmdur, belki onda vācib odur ki hāmūş durup ondan sükūt ede veyā maʿriz-i istifāde ile suʾāl ede ki vech-i ʿinād u nikād üzere sormaya veyāhūd taʿrīfinde telattuf edip ne maʿriz-i taʿnda sözüne kadh ede.

[وأما المجادلة فعبارة عن قصد إفحام الغير وتعجيزه وتنقيصه بالقدح فِي كلامه ونسبته إلى القصور والجهل فيه وآية ذلك أن يكون تنبيهه للحق من جهة أخرى مكروها عند المجادل بحيث أن يكون هو المظهر له خطأ ليبين به فضل نفسه ونقص صاحبه ولا نجاة من هذا إلا بالسكوت عن كل ما لا يأثم به لو سكت عنه]

Ve mücādelenin hadd ve taʿrīfi ise o dahi yaʿnī mücādele dīgerin kasd-ı ifhām u taʿcīzidir ki kelāmına kadh etmekle onu tenkīs ve kusūr-ı cehl ü nādānīye onu nisbet etmek garazıdır. Ve bunun ʿalāmeti ise onun hakka tenbīhi cihet-i uhrādan mücādil ʿindinde mekrūh olmaktır ki nefsinin fazlını izhār ve sāhibinin cāh ve kadrini tenkīs etmek emeliyle hatāsını kendisi cümleden akdem izhār etmiş ola. Ve bundan necāt ve selāmet ancak hāmūşī iledir ki dīger bir nesne ile ondan necāt yoktur, meger ki sükūtu ile āsim ve günāhkār olur, yaʿnī emr-i maʿrūf ve nehy-i münkerden sükūt etmek nevʿinden olmazsa ondan sükūt etmek vācibdir ki o āfetten selāmet ve necāt ancak sükūt iledir, ammā eger ondan sükūt etmekle āsim ve günāhkār olacak bir şeyʾ ise o vakt emr-i maʿrūf tarīki ile ona ihtār ve mücādele edecek olursa onda dahi hadd-i meşrūʿunu taʿaddī eylemeye.

[وأما الباعث على هذا فهو الترفع بإظهار العلم والفضل والتهجم على الغير بإظهار نقصه وهما شهوتان باطنتان للنفس قويتان أما إظهار الفضل فهو من قبل تزكية النفس وهي من مقتضى ما في العبد من طغيان دعوى العلو والكبرياء وهي من صفات الربوبية وأما تنقيص الآخر فهو من مقتضى طبع السبعية فإنه يقتضي أن يمزق غيره ويقصمه ويصدمه ويؤذيه وهاتان صفتان مذمومتان مهلكتان وإنما قوتهما المراء والجدال فالمواظب على المراء والجدال مقو لهذه الصفات المهلكة وهذا مجاوز حد الكراهة بل هو معصية مهما حصل فيه إيذاء الغير ولا تنفك المماراة عن الإيذاء وتهييج الغضب وحمل المعترض عليه على أن يعود فينصر كلامه بما يمكنه

من حق أو باطل ويقدح في قائله بكل ما يتصور له فيثور الشجار بين المتماريين كما يثور الهراش بين الكلبين يقصد كل واحد منهما أن يعض صاحبه بما هو أعظم نكاية وأقوى في إفحامه وإلجامه]

Ve buna bāᶜis olan şeyᵓ ise yaᶜnī mirāᵓ ve cedele bādī ve müᵓeddī olan nesne ise izhār-ı ᶜilm ile tereffuᶜ etmek şehvetidir ki izhār-ı ᶜilm ü fazl ile dīgerine hücūm ve onun noksānını izhārıyla üzerine irtifāᶜ ve taᶜallī murādıdır. Ve bu hāl ise yaᶜnī izhār-ı ᶜilm ü fazl ve dīgerinin tenkīs ve tahkīri nefs için kavī olarak iki şehvet-i bātıniyyedirler. İzhār-ı fazl ise tezkiye-i nefs kabīlindendir. Ve bu tezkiye-i nefs istekliği kul kısmının tabīᶜatinde merkūz olan māye-i daᶜvā-yı ᶜulüvv ü kibriyānın tugyānı mukteziyātındandır ve ᶜulüvv ve kibriyā sıfatları ise sıfāt-ı rübūbiyyettendir. Ve dīgerinin tenkīsi şehveti ise o dahi nevᶜ-i beşerin cibilletinde mermūz ve meftūr olan tabᶜ-ı sebüᶜī ve hūy-ı şīr-i derendegī muktezāsındandır, zīrā hūy-ı pelengī dīgerini temzīk ve katᶜ ve tasdīm ile rencīde etmek iktizā eder ve bunlar ise mühlik ve kattāl iki sıfat-ı mezmūmedirler ve onların kūtu ise ancak mirāᵓ ve cedeldir. Kim ki mirāᵓ ve cedele muvāzib ise bu sıfāt-ı mühlikeye mukavvīdir. Ve bu fiᶜl ise hadd-i kerāhiyete mücāvirdir, belki maᶜsiyettir ki dīgerinin rencīdeliği bununla hāsıl oldukça maᶜsiyet ve zulmdür. Ve mümārāt ve cedel ise ezā ve tehyīc-i gazabdan münfekk olmaz. Ve muᶜterazun ᶜaleyhi olan şahsı kelāmına yardım etmeğe haml ettirir, yaᶜnī söylediği söze ᶜavdet etmeğe onu mecbūr eder ve hakk ve bātıl ile kelāmına yardım edip mümkin mertebe nusreti yoluna gider ve her ne ki maksūrdur onunla kāiline kadh etmeğe dahi muztarr eder, artık beyne’l-kelbeyn hırāş kopması gibi iki mütemārī beynlerinde şicār ve husūmet kopar da her biri sāhibine ifhāmında olan aᶜzam-ı nikāye ve ilcāmında olan akvā-yı zahm u cān-keşī ile ısırmağa kasd eder.

[وأما علاجه فهو بأن يكسر الكبر الباعث له على إظهار فضله والسبعية الباعثة له على تنقيص غيره كما سيأتي ذلك في كتاب ذم الكبر والعجب وكتاب ذم الغضب فإن علاج كل علة بإماطة سببها وسبب المراء والجدال ما ذكرناه ثم المواظبة عليه تجعله عادة وطبعا حتى يتمكن من النفس ويعسر الصبر عنه]

Ve onun ʿilācı ise ona bāʿis olan kibr ve hūy-ı şīrānı kırmaktır, yaʿnī onun izhār-ı fazlına bādī olan hūy-ı hodbīni ve kibri ve tabʿ-ı sebüʿī ve āherin tenkīsine olan hūy-ı derendegī zemm-i kibr ü ʿucb kitābında ve zemm-i gazab kitābında vārid olacak tarīk ile kırıp bu sūretle nefsini kesr ve kahr etmektir, zīrā her bir ʿilletin ʿilācı sebebinin imātasıyladır. Ve mirāʾ ve cidālin sebebi bu zikr ettiğimiz şeylerdir ve eger bunları imāta etmeyip de bu hūya muvāzib olur ise sonra onun şol muvāzabesi ile mirāʾ ve cedeli nefse ʿādet olup nefs onu hūy ve tabʿ edinir ve çün nefste tamāmıyla mütemekkin ve müstekarr olur, ondan sabr etmek dahi güç ve ʿasīr olur yaʿnī onun terkine kudreti kalmaz, belki her ne görürse üzerine mirāʾ ve cidāl eder. [185]

[وروي أن أبا حنيفة رحمة الله عليه قال لداود الطائي لم آثرت الإنزواء قال لأجاهد نفسي بترك الجدال فقال احضر المجالس واستمع ما يقال ولا تتكلم قال ففعلت ذلك فما رأيت مجاهدة أشد علي منها وهو كما قال لأن من سمع الخطأ من غيره وهو قادر على كشفه يعسر عليه الصبر عند ذلك جداً ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ تَرَكَ المراء وهو محق بنى الله له بيتاً في أعلى الجنة'' لشدة ذلك على النفس وأكثر ما يغلب ذلك في المذاهب والعقائد فإن المراء طبع فإذا ظن أن له عليه ثواباً اشتد عليه حرصه وتعاون الطبع والشرع عليه وذلك خطأ محض بل ينبغي للإنسان أن يكف لسانه عن أهل القبلة وإذا رأى مبتدعاً تلطف في نصحه في خلوة لا بطريق الجدال فإن الجدال يخيل إليه أنها حيلة منه في التلبيس وأن ذلك صنعة يقدر المجادلون من أهل مذهبه على أمثالها لو أرادوا فتستمر البدعة في قلبه بالجدل وتتأكد فإذا عرف أن النصح لا ينفع اشتغل بنفسه وتركه وقال صلى الله عليه وسلم ''رحم الله من كف لسانه عن أهل القبلة إلا بأحسن ما يقدر عليه'' وقال هشام بن عروة كان عليه السلام يردد قوله هذا سبع مرات وكل من اعتاد المجادلة مدة وأثنى الناس عليه ووجد لنفسه بسببه عزاً وقبولاً قويت فيه هذه المهلكات ولا يستطيع عنها نزوعاً إذا اجتمع عليه سلطان الغضب والكبر والرياء وحب الجاه والتعزز بالفضل وآحاد هذه الصفات يشق مجاهدتها فكيف بمجموعها]

Rivāyet olunur ki Ebū Hanīfe ʿaleyhi'r-rahme Dāvūd-ı Tāʾī'ye demiş ki "Sen ʿuzlet ve inzivāyı niçin ihtilāt üzerine īsār ve tercīh ettin?" Dāvūd-ı Tāʾī: "Ben bunu da işledim ve nefsim üzerine bundan eşedd bir mücāhede göremedim" dedi. Ve fi'l-hakīka dediği gibidir, çünkü

kim ki hatāyı dīgerinden işitip keşfine kendisi kādir bulundu, istimāᶜı katında üzerine sabr etmek ona muᶜteber olur, sabrı ziyādesiyle güç ve düşvār olur ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ"[390] Ve bu kadar sevāb nefse vākiᶜ olan şiddet içindir. Ve fi'l-agleb onun kesreti mezāhib ve ᶜakāiddedir, zīrā mirāᵓ insāna bir hūydur ve eger onun üzerine ona sevāb husūlünü zann eyler ise ona hırsı ziyādesiyle müştedd olur ve üzerine tabᶜ ve şerᶜ müteᶜāvin olurlar ve bu ise mahz-ı hatādır, belki ehl-i kıbleden keff-i lisān insāna gerektir. Ve eger mübtediᶜi görürse tenhā yerde onun nushunda telattuf etmek gerektir ki cedel tarīkiyle menᶜine kıyām etmeye, zīrā cidāl ona tahyīl eder ki onun o iknāᶜı hīle ve desīsedir ki tarīkat-ı hakktan telbīs ile onu menᶜ etmek ister. Ve bu bir sanᶜattır, mezheb işlerinde bulunan cedel-kārān dilerlerse bunun emsāline muktedir olurlar ve o cedel ile bidᶜası kalbinde müstemirr ve müteᵓekkid olur ve vaktā ki nush o mübtediᶜa menfaᶜat veremeyeceğini bilir, kendi nefsiyle iştigāl edip onu terk eyleye. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "رَحِمَ اللّٰهُ مَنْ كَفَّ لِسَانَهُ عَنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ إِلَّا بِأَحْسَنِ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ"[391] ki hulāsa-i meᵓāli: "Ehl-i kıbleden lisānını keff eden ādeme Allāh merhamet eyleye meger ki muktedir bulunduğu kelāmın ahseni ile onlara tahrīk-i lisān ede." Ve Hişām b. ᶜUrve demiş ki "Efendimiz bunu yedi kerreye dek tekrār edip bu hadīsi tereddüd ettirirdi." Ve her kim ki bir müddet mücādeleyi iᶜtiyād edip halk dahi üzerine senā edip de onunla medh ederler ve bununla nefsine bir ᶜizz ve kabūlü bulur, işbu mühlikāt o kimsede kuvvetlenir de ondan çıkmağa ve onu nezᶜ eder bir çāreger bulmağa muktedir olamaz, lā-siyyemā ona sultān-ı gazab ve kibr ve riyā ve hubb-ı cāh ve taᶜazzür-i fazl üzerine müctemiᶜ olursa nice nezᶜine muktedir olabilir, zīrā işbu sıfātın āhādına mücāhede etmek zor ve çetin ve meşakkatlidir, nerede kaldı ki mecmūᶜuna mücāhede etmek, elbette daha ziyāde güç ve kat-ender-kat meşakkatli ve düşvār olur demektir.

---

390 Bkz. *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 2/749.

391 *Kenzu'l-Ummāl*, 1/215.

el-Āfetü'l-Hāmisetü el-Husūmetü

[الآفة الخامسة الخصومة]

[وهي أيضا مذمومة وهي وراء الجدال والمراء فالمراء طعن في كلام الغير بإظهار خلل فيه من غير أن يرتبط به غرض سوى تحقير الغير وإظهار مزية الكياسة والجدال عبارة عن أمر يتعلق بإظهار المذاهب وتقريرها والخصومة لجاج في الكلام ليستوفى به مال أو حق مقصود وذلك تارة يكون ابتداء وتارة يكون اعتراضاً والمراء لا يكون إلا باعتراض على كلام سبق فقد قالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن أبغض الرجال إلى الله الألد الخصم وقال أبو هريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جادل في خصومة بغير علم لم يزل في سخط الله حتى ينزع"]

Ve beşinci āfet ise ki husūmet āfetidir, o dahi mezmūmdur, cidāl ve mirā˒ ardındandır, zīrā tahkīr-i gayr ve izhār-ı meziyyet kiyāsetten gayrı bir garaza mürtebit değildir, ancak bu kadarcık emel ile gayrın kelāmına haleli izhārıyla bir ta˓ndır. Ve cidāl mezāhibin izhār ve takrīrine müte˓allik olan emrden ˓ibārettir ve husūmet ise bir māl veyāhūd bir hakk-ı maksūdun istīfāsı için kelāmda bir lecāc ve önegülük ve ˓inād-dır. Ve husūmet gāhī ibtidāen vāki˓ olur ve gāhī i˓tirāzen olur ve mirā˒ ise ancak kelām-ı mesbūk üzerine vāki˓ olur ki ibtidāda vāki˓ olmaz. Hazret-i Ümmü'l-mü˒minīn ˓Āişetü's-Sıddīka ˓aleyhe'r-rıdvān demiş ki ˓aleyhi's-salātu ve's-selām vefendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ[392] إِلَى اللَّهِ الْأَلَدُّ الْخَصِمُ" Ya˓nī "Tahkīkan Allāhu ta˓ālā hazretlerine en ziyāde mebgūz ancak katı savaş eden hasmdır." Ve Hazret-i Ebū Hüreyre ˓aleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ˓aleyhi ve sellem buyurmuş ki "مَنْ جَادَلَ فِي خُصُومَةٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللَّهِ حَتَّى يَنْزِعَ"[393] Ya˓nī "Kim ki bi-gayri ˓ilm bir husūmette mücādele ederse Allāhu ta˓ālānın sahtından zāil olmaz tā ki o husūmetten nefsini nez˓ ve ihrāc ede" ya˓nī husūmetten müntezi˓ olmadıkça saht-ı ilāhīden zāil olmaz ki husūmet ettikçe saht-ı Bārī'dedir demek olur.

---

392 *el-Cem˓ Beyne's-Sahīhayn*, 4/160; *Kenzu'l-Ummāl*, 3/565.

393 *Kenzu'l-Ummāl*, 3/565.

[وقال بعضهم إياك والخصومة فإنها تمحق الدين ويقال ما خاصم ورع قط في الدين وقال ابن قتيبة مر بي بشر بن عبد الله بن أبي بكرة فقال ما يجلسك ههنا قلت خصومة بيني وبين ابن عم لي فقال إن لأبيك عندي يداً وإني أريد أن أجزيك بها وإني والله ما رأيت شيئاً أذهب للدين ولا أنقص للمروءة ولا أضيع للذة ولا أشغل للقلب من الخصومة قال فقمت لأنصرف فقال لي خصمي مالك قلت لا أخاصمك قال إنك عرفت أن الحق لي قلت لا ولكن أكرم نفسي عن هذا قال فإني لا أطلب منك شيئاً هو لك فإن قلت فإذا كان للإنسان حق فلا بد له من الخصومة [186] في طلبه أو في حفظه مهما ظلمه ظالم فكيف يكون حكمه وكيف تذم خصومته فاعلم أن هذا الذم يتناول الذي يخاصم بالباطل والذي يخاصم بغير علم مثل وكيل القاضي فإنه قبل أن يتعرف أن الحق في أي جانب هو يتوكل في الخصومة من أي جانب كان فيخاصم بغير علم ويتناول الذي يطلب حقه ولكنه لا يقتصر على قدر الحاجة بل يظهر اللدد في الخصومة على قصد التسلط أو على قصد الإيذاء ويتناول الذي يمزج بالخصومة كلمات مؤذية ليس يحتاج إليها في نصرة الحجة وإظهار الحق ويتناول الذي يحمله على الخصومة محض العناد لقهر الخصم وكسره مع أنه قد يستحقر ذلك القدر من المال وفي الناس من يصرح به ويقول إنما قصدي عناده وكسر عرضه وإني إن أخذت منه هذا المال ربما رميت به في بئر ولا أبالي وهذا مقصوده اللدد والخصومة واللجاج وهو مذموم جدا فأما المظلوم الذي ينصر حجته بطريق الشرع من غير لدد وإسراف وزيادة لجاج على قدر الحاجة ومن غير قصد عناد وإيذاء ففعله ليس بحرام ولكن الأولى تركه ما وجد إليه سبيلا]

Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Husūmetten be-gāyet sakınıp hazer eyle, zīrā dīni mahv eder." Ve dahi denilir ki bir veraᶜ-kār aslā dīnde muhāsame etmemiştir. Ve dahi İbn Kuteybe demiş ki "Bişr b. ᶜAbdullāh b. Ebī Bükre üzerime geçip bana "Seni burada otur[t]an nedir?" dedi. Ben dahi: ᶜAmm-zādem ile benim bir husūmetim vardır" dediğimde, Bişr: "Senin baban benden bir ihsānı var ve ben onunla sana mükāfāt etmek isterim ve ben isem vallāhi husūmet gibi dīni izhāb eder bir nesneyi görmemişim ve dahi vallāhi husūmet gibi mürüvveti giderip noksān eder ve lezzeti tazyīᶜ eyler ve kalbi meşgūl eder bir şeyʾ görmemişim" diye nush edince ben dahi savuşup gitmek üzere kalkıp gidecek oldum. ᶜAmm-zādem yaᶜnī hasmım: "Bana nen var?" dedi. Ve ben dahi: "Seninle muhāsame etmem" dedim. O dahi: "Hakk benim olduğunu bildin

mi?" diye istiknāh ve ben dahi: "Yok, velākin benim nefsimi bundan tekrīm ederim" dediğimde, o dahi: "Daha senden bir şeyᵓ mutālabe etmem, sana olsun" diye terk-i daᶜvā etti. Ve bir kimsenin bir hakkı olsa elbette husūmete muhtāc ve muztarr olup istīfā-i hakkı için ve hakkın hıfzı için ona muhāsame lāzım ve lābüdd olup ondan münfekk olamaz. Ve bir sitem-kār onu zulm ettikçe onun hükmü nice olur ve onun husūmeti nice mezmūm olur der isen, onu dahi böylece bil ki işbu zemm ve kadh ancak bātıl ile muhāsame eden ve bi-gayri ᶜilm muhāsame eyleyen ki mahkeme kapısında duran vekīller gibi hakk anlamadan ve hakk hangi cānibde olduğunu bilmeden tutup husūmete vekīl olur, hangisine olur ise olsun ve bi-gayri ᶜilm nādānī ile muhāsame etmeğe başlar. Ve kezālik hakkı talebinde kadr-i hācet üzerine iktisār etmeyen muhāsim ki kasd-ı tasallut ve īzā ile husūmetinde izhār-ı ᶜinād ve önegülük edip hadd-i meşrūᶜunu tecāvüz eden ve husūmetine kelimāt-ı müziye katıp dil-āzürdelik eden yaᶜnī hucceti nusret ve hakkı izhārında muhtācı olmadığı sühan-ı nā-sezāyı muhāsamede söyleye ve muhāsameye kahr-ı hasm ve kesr-i nāmūs için önegülük ve mahz-ı ᶜinādı onu haml eyleyen ki muhāsamesinde bulunduğu nesneyi hakīr görüp de māldan bu kadar şeyᵓ için tenezzül etmeyip ancak hasmının kadr ve nāmūsunu şikest ve kalbi kahr etmek kasdıyla husūmeti irtikāb eden hattā nās içinde buna tasrīh edip ᶜinādını izhār edende bulunur ki "Ben bunun kaydında değilim, benim bu husūmetten kasdım ancak ᶜināddır ve hasmın ᶜırzını kırmaktır hattā ben bu mālı ondan alsam olur ki bir kuyuya ilkā edip ona mübālāt etmem!" der. İşte bu gibi husūmāta mütenāvil olur ki bu denli husamā maksūdları ancak önegülük ve ᶜinād ve husūmet ve münāzaᶜa edişmektir ve bu gibi mekāsıd ve ᶜinād ve nādānī ile olan husūmet mezmūm ve makdūhtur ve be-gāyet kabīh ve çirkīndir, yoksa mazlūm olup da taleb-i hakkı için veyāhūd hakkı muhāfazası için bi-kadri'l-hācet ᶜan-ᶜilmin daᶜvā edip tarīk-i şerᶜi üzere huccetini nusret eden husamāya bu mezemmet ve kadhin şümūlü olmaz. Ve ᶜinād ve husūmetinde isrāf etmeyen ve kadr-i hācet üzerine lecācı ziyāde etmeyen ve hasmın īzāsını kasd ve ᶜinādını tasavvur etmeyen mazlūm için daᶜvāya mesāg vardır, husūmet ederse ona harām değildir ve terkine yol buldukça terk-i husū-

met ona evlādır, zīrā noksān-ı mürüvvet ve izāᶜa-i zellet ve işgāl-i kalb gibi nakāyıs ve āfātı vardır ve bu şeyn ve mesāvīden mübāᶜadet etmek ehl-i ᶜirfāna ahrā ve elyaktır, lā-siyyemā hadd-i meşrūᶜ üzere icrāᶜ ve ᶜadem-i tecāvüz emr-i muhāsamede müteᶜazzir ve müsteᶜassirdir.

[فإن ضبط اللسان في الخصومة على حد الاعتدال متعذر والخصومة توغر الصدر وتهيج الغضب وإذا هاج الغضب نسي المتنازع فيه وبقي الحقد بين المتخاصمين حتى يفرح كل واحد بمساءة ويحزن بمسرته ويطلق اللسان في عرضه فمن بدأ بالخصومة فقد تعرض لهذه المحذورات وأقل ما فيه تشويش خاطره حتى إنه في صلاته يشتغل بمحاجة خصمه فلا يبقى الأمر حد الواجب فالخصومة مبدأ كل شر وكذا المراء والجدال فينبغي أن لا يفتح بابه إلا لضرورة وعند الضرورة ينبغي أن يحفظ اللسان والقلب عن تبعات الخصومة وذلك متعذر جدا فمن اقتصر على الواجب في خصومته سلم من الإثم ولا تذم خصومته إلا أنه إن كان مستغنيا عن الخصومة فيما خاصم فيه لأن عنده ما يكفيه فيكون تاركاً للأولى ولا يكون آثماً]

Zīrā husūmette hadd-i iᶜtidāl üzere lisānın zabtı müteᶜazzirdir, husūmet sīneyi incitip kīnli eder ve gazabı kaldırıp tehyīc eyler ve gazab hāyic olursa mütenāzeᶜun fīh olan nesne unutulup mütehāsımların beynlerinde hıkd ve kīn bākī kalır hattā her biri dīgerinin kederi ile şād olur ve şādlığıyla mahzūn olur ve ᶜırzına dahi lisānını koyuverir, kaldı ki kim ki husūmete bedᵓ edip başlarsa işbu mahzūrāta nefsini taᶜrīz etmiş olur. Ve husūmette olan zararların en ziyādece ekalli onun hātırının teşvīş ve perīşāniyyetidir hattā namāzında bile hasmının muhāccesiyle müştegıl olur ve bu cihetle emr-i husūmet hadd-i vācib üzere kalmaz, mā-hasal husūmet her bir şerrin mebdeᵓidir. Ve mirāᵓ ve cedel dahi böylecedirler ki her bir şerrin mebdeᵓidirler, gerektir ki zarūret olmayınca şerrin kapısı açılmaya ve ᶜinde'z-zarūret açılıp küşāde olur ise gerektir ki tebiᶜāt-ı husūmetten kalb ve lisānı hıfz eyleye ve bu hıfz ise be-gāyet güç ve müteᶜazzirdir. Ve kim ki husūmetinde kadr-i vācib üzere iktisār ve ānifü'l-beyān āfāttan kalb ve lisānını hıfz edip de hadd-i meşrūᶜu dāiresinde hakkının hıfz ve talebi için bi'z-zarūret muhāsame eylerse ism ve günāhtan sālim olur, onun husūmeti mezmūm olmaz meger ki muhāsamesinde bulunduğu nesneden müstagnī olup da onu kifāyet edecek

māla nāildir, yaᶜnī o mütehāsamun fīh olan nesneye zarūret ve ıztırārı yoktur ki o hālde āsim olmazsa da evlāya tāriktir.

[نعم أقل ما يفوته في الخصومة والمراء والجدال طيب الكلام وما ورد فيه من الثواب إذ أقل درجات طيب الكلام إظهار الموافقة ولا خشونة في الكلام أعظم من الطعن والاعتراض الذي حاصله إما تجهيل وإما تكذيب فإن من جادل غيره أو ماراه أو خاصمه فقد جهله أو كذبه فيفوت به طيب الكلام وقد قال صلى الله عليه وسلم "يمكنكم من الجنة طيب الكلام وإطعام الطعام" وَقَدْ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا مَنْ سَلَّمَ عَلَيْكَ مِنْ خَلْقِ اللّٰهِ فَارْدُدْ عَلَيْهِ السَّلَامَ وَإِنْ كَانَ مَجُوسِيًّا إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَقُولُ ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَيْضًا لَوْ قَالَ لِي فرعون خيراً لرددت عليه وقال أنس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن في الجنة لغرفاً يرى ظاهرها من باطنها وباطنها من ظاهرها أعدها الله تعالى لمن أطعم الطعام وألان الكلام"]

Evet husūmette ondan [187] onun ekall-i ziyānı ondan geçip fāit olan tayyib kelāmın nefᶜidir ki husūmet ve mirāʾ ve cidālde tayyib kelām fāidesi geçer yaᶜnī tayyib kelāmda vārid olan sevāb mefkūd ve nā-yāb olur. Ve tayyib kelāmın en ziyāde ekall-i derecesi izhār-ı muvāfakattir ve kelāmda taᶜn ve techīl ve tekzībe müʾeddī olan iᶜtirāzdan aᶜzam bir huşūnet olmaz ki iᶜtirāz yā mütekellimi techīl eder veyā onu tekzīb eder, zīrā kim ki dīgeriyle mücādele eyler veyāhūd onunla mümārāt eder veyā bir muhāsame eyler, elbette onu yā techīl etmiş olur veyāhūd tekzīb eylemiş olur ve bununla tayyib kelām geçmiş olur hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُمْكِنُكُمْ الْجَنَّةَ طِيبُ الْكَلَامِ وإطْعَامُ الطَّعَامِ"[394] Yaᶜnī "Tayyib kelām ve itᶜām-ı taᶜāmı sizi cennetten mütemekkin eder." Ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾[395] Yaᶜnī "ᶜĀmme-i nās için dostāne sohbet söyleyin" demektir. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Halkullāhtan kim ki sana selām verirse sen selāmı üzerine redd eyle velev ki mecūsī ola, zīrā Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurur ki ﴿وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ

---

394 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/337; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/149.

395 "Herkese güzel sözler söyleyeceksiniz." Bakara, 2/183.

﴿فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾[396] Yaᶜnī "Kaçan bir müslim size bir selām verse siz ona onun selāmından ahsen-i vechle yā misliyle redd edin" demektir. Ve dahi İbn ᶜAbbās demiş ki "Firᶜavn bana bir hayr söylemiş olsa ben üzerine redd ederdim." Ve Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا أَعَدَّهَا اللَّهُ تَعَالَى لِمَنْ أَطْعَمَ الطَّعَامَ وأَلَانَ الْكَلَامَ"[397] ki hulasā-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan cennette böyle gurfeler vardır ki içleri dışlarından ve dışları içlerinden görünür, tebāreke ve taᶜālā onları itᶜām-ı taᶜām ve ilāne-i kelām edenlere hāzır ve müheyyā etmiştir" yaᶜnī fī-sebīlillāh sehā ve cömertlik edip muhtāc olanlara taᶜāmı itᶜām eden ve konuşurken ve söyleyip sohbet ederken yumuşak söz ve tatlı kelāmı söyleyen ādemlere o gurfeleri hāzır etmiştir. "Leyyin kelām"dan murād kelām-ı tayyibdir. İştishād yumuşak söz söylemek nassındadır ki ecr ve sevābı cennette o gurfedir ve bu gibi gurfenin ādeme fevātı az şeyʾ değildir.

[وروي أن عيسى عليه السلام مر به خنزير فقال مر بسلام فقيل يا روح الله أتقول هذا لخنزير فقال أكره أن أعود لساني الشر وقال نبينا صلى الله عليه وسلم "الكلمة الطيبة صدقة" وقال "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تجدوا فبكلمة طيبة" وَقَالَ عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْبِرُّ شَيْءٌ هَيِّنٌ وَجْهٌ طَلِيقٌ وَكَلَامٌ لَيِّنٌ وقال بعض الحكماء الكلام اللين يغسل الضغائن المستكنة في الجوارح وقال بعض الحكماء كل كلام لا يسخط ربك إلا أنك ترضي به جليسك فلا تكن به عليه بخيلا فإنه لعله يعوضك منه ثواب المحسنين وهذا كله في فضل الكلام الطيب وتضاده الخصومة والمراء والجدال واللجاج فإنه الكلام المستكره الموحش المؤذي للقلب المنغص للعيش المهيج للغضب الموغر للصدر نسأل الله حسن التوفيق بمنه وكرمه]

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām huzūrunda bir cānver geçip savuşmuş ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām ona "Selām ile geç" diye buyurmuş. Ashābı: "Yā Rūhallah, bunu cānvere mi dersin?" dediklerinde, ᶜĪsā: "Lisānıma şerri taᶜvīd etmekten hoşlanmam" yaᶜnī lisānıma kelām-ı

---

396 "Size bir selām verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin." Nisā, 4/86.

397 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 64, no: 151.

şerri taᶜvīd etmemek için hınzīre dahi bunu söyledim demek olur. Ve bizim peygamberimiz efendimiz buyurmuş ki "الْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ"[398] Yaᶜnī "Kelime-i tayyibe sadakadır." Ve dahi buyurmuş ki "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَكَلِمَةٌ طَيِّبَةٌ"[399] Yaᶜnī "Siz nār-ı cehennemden sakınıp ittikā ediniz velev ki yarım temre sadaka vermekle olsun ve eger onu dahi bulamadınızsa bārī bir kelime-i tayyibe ile olsun" ki kelime-i tayyibeyi sadaka hükmünde tutup onunla āteşten ittikā ve sakınmak hāsıl olduğunu beyān buyurulmuştur. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān: "İhsān ve birr etmek kolay bir şeydir ki güleç yüz ve yumuşak sözdür" demiş. Ve baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Yumuşak söz cevārihte müstekin olan kīni gasl eder." Ve dahi baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Her bir kelāmın ki senin rabbin taᶜālā şānuhuya saht ettirmez ve senin hem-bezm ve hem-nişīnin irzā eder, sen o kelām ile bahīl olma yaᶜnī onu hem-celīsinden tutup esirgeme, zīrā ola ki sana sevāb-ı muhsinīn ondan taᶜvīz eder." İşte bu edille kāffesi kelām-ı tayyibin fazlındadır. Ve kelām-ı tayyibe husūmet ve mirāʾ ve cidāl ve lecāc müzādde eder, kelām-ı müstekreh ü mūhiş ve kalbe mūzī ve ᶜayşa münaggıs ve gazaba müheyyic ve sadra mūgir bu kelāmdır. Artık Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz ki menn ve keremi ile bizi bu kelām-ı tayyibe muvaffak ve bu āfāttan masūn eyleye.

el-Āfetü's-Sādisetü

[الآفة السادسة]

[التقعر في الكلام بالتشدق وتكلف السجع والفصاحة والتصنع فيه بالتشبيبات والمقدمات وما جرى به عادة المتفاصحين المدعين للخطابة وكل ذلك من التصنع المذموم ومن التكلف الممقوت الذي قال فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم أنا "أنا وأتقياء أمتي برءاء من التكلف"وقال صلى الله عليه وسلم "إن أبغضكم إلي وأبعدكم مني مجلساً الثرثارون المتفيهقون المتشدقون في الكلام" وقالت فاطمة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "شرار أمتي الذين غذوا بالنعيم يأكلون ألوان الطعام ويلبسون ألوان الثياب ويتشدقون في الكلام" وقال صلى الله

398 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 136.

399 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 227, no: 664.

عليه وسلم ''ألا هلك المتنطعون ثلاث مرات'' والتنطع هو التعمق والاستقصاء وقال عمر رضي الله عنه شقاشق الكلام من شقاشق الشيطان وجاء عمر بن سعد بن أبي وقاص إلى أبيه سعد يسأله حاجة فتكلم بين يدي حاجته بكلام فقال له سعد ما كنت من حاجتك بأبعد منك اليوم إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ''يأتي على الناس زمان يتخللون الكلام بألسنتهم كما تتخلل البقرة الكلأ بالسنتها'' وكأنه أنكر عليه ما قدمه على الكلام من التشبب والمقدمة المصنوعة المتكلفة]

Ve altıncı āfet ise kelāmda teşadduk ile takaᶜᶜur etmek ve tekellüf-i secᶜ ü fesāhatle söyleşip içinde teşbībāt ve mukaddimāt īrād ve temhīdiyle tasannuᶜ etmektir ki ᶜādet-i mütefāsihīn ü müddeᶜīn hitāba cārī olduğu üslūb üzere teşadduk ve tekellüf-i secᶜ ü fesāhat ve tasannuᶜ ile söyleşmek o dahi āfettir. "Tekaᶜᶜur" lügatte kuyu ve çukur derin olmak maᶜnāsınadır. Ve "teşadduk" dahi lügatte ağzı köşesiyle söylemek. Ve "teşbīb" dahi lügatte şāᶜir kasīdesin tezyīn etmek. Ve "secᶜ" kelām-ı mukaffādır. Artık kelāmda bu tekellüf-i secᶜ ve tasannuᶜ ve teşbīb ve teşadduk ve taᶜmīk ve temhīd-i mukaddimāt ve hitābeti daᶜvā eden gürūh-ı mütefāsihīn ᶜādātı onunla cārī olan kelām-ı müzahref kāffesi tasannuᶜ-ı mezmūmdur, tekellüf-i memkūttandır. Hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām [188] efendimiz buyurmuş ki ''أَنَا وَأُمَّتِي بُرَآءُ مِنْ التَّكَلُّفِ''[400] Yaᶜnī "Ben ve ümmetimin etkıyāsı tekellüften berīyiz." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْعَدَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الثَّرْثَارُونَ الْمُتَفَيْهِقُونَ الْمُتَشَدِّقُونَ فِي الْكَلَامِ''[401] Yaᶜnī "Sizin bana en ziyāde mebgūz ādeminiz ve benden meclisçe en ziyāde baᶜīd ve uzak olan kimseniz gürūh-ı sersārūn ve mütefeyhikūn ve sözü ağızları köşesiyle mütekebbirāne söyleyen kesāndır." "Sersārūn" "sersār"ın cemᶜidir, sersār lügatte kesīrü'l-kelām ve herze-gūy ve hezeyān eden kimseye ıtlāk olunmuştur. Ve "mütefeyhikūn" "mütefeyhik"in cemᶜidir, mütefeyhik lügatte çok sözlü mütekebbir kimse. Ve "müteşeddık" ağzı köşesiyle tekellüm eden kimsedir. Ve Fātıma ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş

400 *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 7/2974.

401 el-Harāiti, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 43, no: 58.

ki "شِـرارُ أُمَّتِي الَّذِيـنَ غُـذُّوا بِالنَّعِيـمِ الَّذِيـنَ يَأْكُلُـونَ أَلْـوَانَ الطَّعَـامِ وَيَلْبَسُـونَ أَلْـوَانَ الثِّيَـابِ وَيَتَشَـدَّقُونَ فِـي الْـكَلَامِ"[402] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Benim ümmetim eşrārı naᶜīm ile beslenip taᶜavvüd eden ādemlerdir ki taᶜāmın elvānını ekl ederler ve siyābın elvānını giyerler ve tekellümde teşadduk ederler." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ألا هَلَـكَ الْمُتَنَطِّعُـون"[403] Yaᶜnī "Āgāh olunuz ki mütenattıᶜ ādemler hālik oldular." Ve bu kelāmı üç kerre tekrār etmişler. "Mütenattıᶜ" o kimsedir ki taᶜammuk ve istiksā edicidir. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sakāşık-ı kelām şakāşık-ı şeytāndır." "Şakāşık" "şakşaka"nın cemᶜidir ve "şakşaka" lügatte feth ile doğan ötmek ve serçe ötmek ve kesr ile devenin ağzında olan dağarcığı ki ağzından çıkarıp kükretir ve zaᶜīf bir kimse ve uzunca çubuk; cemᶜi "şakāşık" gelir ve aksā-yı fem maᶜnāsına da müstaᶜmeldir. Ve ᶜÖmer b. Saᶜd b. Ebī Vakkās babasına gelip ondan bir hācet dilerken onun huzūrunda bir nevᶜ kelām ile tekellüm etti. Saᶜd ona dedi ki "Sen kendi hācetinden bugün kendinden daha ziyāde baᶜīd değil idin, ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim buyururdu ki "يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَتَخَلَّلُونَ الْكَلَامَ بِأَلْسِنَتِهِمْ كَمَا تَتَخَلَّلُ الْبَقَرَةُ الكَلَأَ بِأَلْسِنَتِهَا"[404] Yaᶜnī "Nās üzerine bir zamān gelecek ki söz söyleştikleri vaktte inekler giyāhı dilleriyle tahallül ettikleri gibi onlar dahi sözleri dilleriyle tahallül ederler." Sanki oğlu söyleşirken kelāmı üzerine teşbīb ve mukaddime-i masnūᶜa-i mütekellefeden dolayı inkār etmiş.

[وهـذا أيضاً مـن آفـات اللسـان ويدخـل فيـه كل سـجع متكلـف وكذلـك التفاصـح الخـارج عـن حـد العـادة وكذلـك التكلـف بالسـجع فـي المحـاورات إذ قضـى رسـول الله صلى الله عليـه وسـلم بغـرة في الجنيـن فقـال بعـض قـوم الجانـي كيـف نـدى مـن لا شـرب ولا أكل ولا صـاح ولا اسـتهل ومثـل ذلـك بطـل فقـال أسـجعاً كسـجع الأعـراب وأنكـر ذلـك لأن أثـر التكلـف والتصنـع بيـن عليـه بـل ينبغـي أن يقتصـر فـي كل شـيء علـى مقصـوده ومقصـود الـكلام التفهيـم للغـرض ومـا وراء ذلـك تصنـع مذمـوم ولا يدخـل فـي هـذه تحسـين ألفـاظ الخطابـة والتذكيـر مـن غيـر إفـراط وإغـراب فـإن المقصـود منهـا

402 *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/90.

403 *el-Cemᶜ Beyne's-Sahīhayn*, 1/241; *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 10/251, no: 17840.

404 Bkz. Tirmizī, 4/438; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/43, no: 4618.

تحريك القلوب وتشويقها وقبضها وبسطها فلرشاقة اللفظ تأثير فيه فهو لائق به فأما المحاورات التي تجري لقضاء الحاجات فلا يليق بها السجع والتشدق والاشتغال به من التكلف المذموم ولا باعث عليه إلا الرياء وإظهار الفصاحة والتميز بالبراعة وكل ذلك مذموم يكرهه الشرع ويزجر عنه]

Ve bu gūnā tekellüm āfāt-ı lisāndandır. Ve her secᶜ-i mütekellef buna dāhil olur ve hadd-i ᶜādetten hāric olan tefāsuh dahi buna dāhil olur ve muhāverāt arasında secᶜin tekellüfü dahi böylecedir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz gurre-i cenīn ve diyet-i sakt ile hükm buyurdukları vaktte cināyet edenin kavminden birisi "Şarāb ve ekl ve sıyāh ve istihlāl etmeyenin diyetini biz nice edā edelim, bu gibi şeyᵓ bātıldır!" dedikte, efendimiz: "Aᶜrābın secᶜi gibi secᶜ midir!" diye üzerine onu inkār etmiş, çünkü kelāmına eser-i tekellüf ve tasannuᶜ nümāyāndır belki her bir şeyde maksūd üzerine iktisār etmek gerektir. Ve kelāmın maksūdu tefhīm-i garazdır, mā-verāsında olan şeyᵓ tasannuᶜ-ı mezmūmdur. Ammā elfāz-ı hitābet ve tezkīrin tahsīn ve tezyīni bu hükme dāhil değildir ki hitāba ve tezkīrde ifrāt ve igrāb etmeksizin hüsn-i ᶜibāre müstahsendir, çünkü ondan murād kulūbun tahrīk ve teşvīk ve kabz ve bastıdır. Ve reşākat-i lafz için kalbde bir teᵓsīr-i lāyık vardır, lākin kazā-i hācāt için beyne'n-nās cārī olan muhāverāt ise ona secᶜ lāyık değildir, teşadduk dahi ona yakışmaz, zīrā secᶜ ve teşadduk-la iştigāl etmek tekellüf-i mezmūmdandır, riyā ve izhār-ı fesāhat ve berāᶜatle temyīz etmek dāᶜiyesinden gayrı ona bir gūnā bāᶜis yoktur. Bunlar kāffesi mezmūm olup şerᶜ onu kerh eder ve ondan zecr eyler.

el-Āfetü's-Sābiᶜatu el-Fuhşu ve's-Sebbü ve Bezāᵓetü'l-Lisāni

[الآفة السابعة الفحش والسب وبذاءة اللسان]

[وهو مذموم ومنهي عنه ومصدره الخبث واللؤم قال صلى الله عليه وسلم "إِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُحِبُّ الْفُحْشَ وَلَا التَّفَحُّشَ" ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أَنْ تُسَبَّ قَتْلَى بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ "لَا تَسُبُّوا هَؤُلَاءِ فَإِنَّهُ لَا يَخْلُصُ إِلَيْهِمْ شَيْءٌ مِمَّا تَقُولُونَ وَتُؤْذُونَ الْأَحْيَاءَ أَلَا إِنَّ الْبَذَاءَ لُؤْمٌ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلَا اللَّعَّانِ وَلَا الْفَاحِشِ وَلَا الْبَذِيءِ" وقال صلى

الله عليه وسلم ''الجنة حرام على كل فاحش أن يدخلها''[

Ve yedinci āfet ise fuhş ve sebb ve bezāʾet-i lisāndır. Ve bu gibi söz mezmūmdur ve menhiyyün ʿanhtir, onun masdarı hubs ve lüʾmdür. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُحِبُّ الْفُحْشَ وَلَا التَّفَحُّشَ''[405] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz kelām-ı fāhişten sakınıp hazer ediniz, zīrā Allāhu ʿazīmü'ş-şān fuhş ve tefahhuşu sevmez." Ve kezālik ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz müşriklerden Bedr gazvesinde vākiʿ olan katlānın sebblerinden nehy edip buyurdu ki ''لَا تَسُبُّوا هَؤُلَاءِ فَإِنَّهُ لَا يَخْلُصُ إِلَيْهِمْ شَيْءٌ مِمَّا تَقُولُونَ وَتُؤْذُونَ الْأَحْيَاءَ أَلَا إِنَّ الْبَذَاءَ لُؤْمٌ''[406] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz bunları sebb etmeyiniz, yaʿnī sövmeyiniz, zīrā sövmenizden onlara bir şeyʾ vāsıl olmaz yaʿnī siz söylediğiniz sözden onlara bir şeyʾ ermez de onunla zindegānı incitirsiniz. Āgāh olunuz ki hiddet-i lisān ve zebān-dırāzlık lüʾmdür." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلَا اللَّعَّانِ وَلَا الْفَاحِشِ وَلَا الْبَذِيءِ''[407] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Ādem taʿn ve laʿn ve fuhş ve bezy-i lisān ile müʾmin değildir" yaʿnī kefere ve fecereye taʿn ve laʿn edip kelām-ı fāhiş ü hadīd ile ādem müʾmin olmaz belki müʾmine bu sıfāt cāiz ve lāyık olmaz. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْجَنَّةُ حَرَامٌ عَلَى كُلِّ فَاحِشٍ أَنْ يَدْخُلَهَا''[408] Yaʿnī "Duhūl-i cennet her bir fāhişin üzerine harāmdır" ki kelām-ı fāhişi söyleyen kimse dahi cennete girmez demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم وقال صلى الله عليه وسلم أربعة يؤذون أهل النار في النار على ما بهم من الأذى يسعون بين الحميم والجحيم يدعون بالويل والثبور رجل يسيل فوه قيحاً ودماً فيقال له ما بال الأبعد قد آذانا على ما بنا من الأذى فيقول إن الأبعد كان ينظر إلى كل كلمة [189] قذعة خبيثة فيستلذها كما يستلذ الرفث وقال صلى الله عليه وسلم لعائشة ''يا عائشة لو كان الفحش رجلاً لكان رجل سوء'' وقال صلى الله عليه وسلم ''البذاء والبيان شعبتان من شعب النفاق''

405 Bkz. *Cāmiʿu'l-Usūl*, 2/587; *Keşfu'l-Hafā*, 1/275.

406 İbn Ebi'd-Dunyā, el-Hilm, 72, no: 113.

407 *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/235.

408 *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/288.

فيحتمل أن يراد بالبيان كشف ما لا يجوز كشفه ويحتمل أيضا المبالغة في الإيضاح حتى ينتهي إلى حد التكلف ويحتمل أيضا البيان في أمور الدين وفي صفات الله تعالى فإن إلقاء ذلك مجملاً إلى أسماع العوام أولى من المبالغة في بيانه إذ قد يثور من غاية البيان فيه شكوك ووساوس فإذا أجملت بادرت القلوب إلى القبول ولم تضطرب ولكن ذكره مقروناً بالبذاء يشبه أن يكون المراد به المجاهرة بما يستحي الإنسان من بيانه فإن الأولى في مثله الإغماض والتغافل دون الكشف والبيان وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ اللَّهَ لا يحب الفاحش المتفحش الصياح في الأسواق" وقال جابر بن سمرة كنت جالساً عند النبي صلى الله عليه وسلم وأبي أمامي فقال صلى الله عليه وسلم "إن الفحش والتفاحش ليسا من الإسلام في شيء وإن أحسن الناس إسلاماً أحاسنهم أخلاقاً" وقال إبراهيم بن ميسرة يقال يؤتى بالفاحش المتفحش يوم القيامة في صورة كلب أو في جوف كلب وقال الأحنف بن قيس ألا أخبركم بأدوإ الداء اللسان البذي والخلق الدني فهذه مذمة الفحش]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "Dört sınıf ādemler ehl-i nārı nār içinde onlarda olan ezā ile īzā ve rencīde ederler ki beyne'l-hamīmi ve'l-cahīm saᶜy edip veyl ve sübūr ile duᶜā ederler: Bir sınıfı o ādemdir ki onun ağzından kan ve irim akıp seyl eder, ona denilir ki "O uzağın hāli nedir, bizi bizim rencīdeliğimiz ve ezāmıza fazla olarak incitip rencīde ettin?" O dahi der ki "O uzak her bir kelime-i kazaᶜa vü fuhşiyye vü habīseyi gözetip onunla istilzāz eder-di, nitekim refes ve cimāᶜ ile müstelizz olurdu." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvāna buyurup dedi ki "يَا عَائِشَةُ لَوْ كَانَ الْفُحْشُ رَجُلًا كَانَ رَجُلَ سُوءٍ"[409] Yaᶜnī "Yā ᶜĀişe, fuhş bir ādem olmuş olsaydı yararamaz bir ādem olurdu." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنْ شُعَبِ النِّفَاقِ"[410] Yaᶜnī "Fāhiş ve yaramaz söz ile beyān nifāk şuᶜbelerinden iki şuᶜbedirler." Muhtemeldir ki beyāndan murād keşfi cāiz olmayan nesnenin keşfidir ve muhtemeldir ki hadd-i tekellüfe varıncaya dek īzāhta olan mübālagadır ve dahi muhtemeldir ki umūr-ı dīn ve sıfāt-ı Bārīde olan beyān murād buyurulmuş, çünkü

---

409 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 19, no: 1.

410 *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/248.

onları semāᶜ-ı ᶜavāmma mücmelen ilkāsı onun beyānında olan mübālagadan evlādır, zīrā beyānın gāyesinden onda bir şükūk ve vesvese kopar ve mücmelen onları semāᶜ-ı ᶜavāmma ilkā eder isen kabūlüne kulūb-ı ᶜavāmm mübāderet eder, onda ıztırābı olmaz velākin yaramaz söze iktirānı benzer ki ondan murād onun beyānından halk utandıkları nesnelerde olan mücāhere ve beyāndır, çünkü bu gibi mūcib-i şermsārī olan nesneden igmāz-ı ᶜayn ve tegāfül etmek evlādır, keşf ve beyānı değil, yaᶜnī beyānı mahmūl değildir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَاحِشَ الْمُتَفَحِّشَ الصِّيَاحَ فِي الْأَسْوَاقِ"[411] Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālā hazretleri fāhiş ve mütefahhiş ve çarşıda bağıran kimseyi sevmez." Ve Cābir b. Semure demiş ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin yanında oturuyordum, benim babam dahi önünde iken efendimiz: "إِنَّ الْفُحْشَ وَالتَّفَحُّشَ لَيْسَا مِنْ الْإِسْلَامِ فِي شَيْءٍ وَإِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ إِسْلَامًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا"[412] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Fuhş ve tefāhuş İslām'dan bir şeyᵓ değildir ve İslāmca nāsın en ziyāde ahsen ve güzeli o kimselerdir ki ahlākça onların en ziyāde ahsenleridir." Ve İbrāhīm b. Meysere demiş ki "Merd-i fāhiş ve mütefahhiş yevm-i kıyāmette kelbin sūretinde veyāhūd kelbin karnında celb olunur." Ve Ahnef b. Kays demiş ki "Āgāh olunuz ki size dāᵓ ve ᶜilletin eşeddini ben size söyleyip haber vereyim ki herze-gū ve hezeyān ve fuhşu söyleyen lisān ve alçak hūy ve huluk-ı denīdir." İşte fuhşun mezemmeti budur.

[فأما حده وحقيقته فهو التعبير عن الأمور المستقبحة بالعبارات الصريحة وأكثر ذلك يجري في ألفاظ الوقاع وما يتعلق به فإن لأهل الفساد عبارات صريحة فاحشة يستعملونها فيه وأهل الصلاح يتحاشون عن بل يكنون عنها ويدلون عليها بالرموز فيذكرون ما يقربها ويتعلق بها وقال ابن عباس إن الله حي كريم يعفو ويكنو كنى باللمس عن الجماع فالمسيس واللمس والدخول والصحبة كنايات عن الوقاع وليست بفاحشة وهناك عبارات فاحشة يستقبح ذكرها ويستعمل أكثرها في الشتم والتعيير وهذه العبارات متفاوتة في الفحش وبعضها أفحش من بعض وربما اختلف ذلك بعادة البلاد وأوائلها مكروهة وأواخرها محظورة وبينهما درجات يتردد فيها

411 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 11/738; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 16/53.

412 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 8/28, no: 12693.

وليس يختص هذا بالوقاع بل بالكناية بقضاء الحاجة عن البول والغائط أولى من لفظ التغوط والخراء وغيرهما فإن هذا أيضاً ما يخفى وكل ما يخفى يستحيا منه فلا ينبغي أن يذكر ألفاظه الصريحة فإنه فحش]

Ve onun haddi ise yaᶜnī fuhşun hadd ve hakīkati ise o dahi umūr-ı müstakbehadan ᶜibārāt-ı sarīha ile taᶜbīr etmektir. Bunun en çoğu elfāz-ı vikāᶜda ve ona müteᶜallik olan umūrda cārī olur, zīrā ehl-i fesād için ᶜibārāt-ı sarīha-i fāhişe vardır ki onları onda istiᶜmāl ederler ve ehl-i salāh ondan tehāşī ederler, onların üzerlerine kināyetle taᶜbīr ederler ve ona rumūz ile delālet ettirirler ki onlara yakın ve mütekārib ve ona müteᶜallik olan elfāz ile taᶜbīr ederler. İbn ᶜAbbās demiş ki "Allāhu taᶜālā hayy ve kerīmdir ve ᶜafv ve kināyeyi emr ederler ki cimāᶜ üzerine lems ile taᶜbīr buyurdular" ki lems ve mess ve duhūl ve sohbet kināyātıyla vikāᶜa taᶜbīr olunur elfāzdır, bu elfāz fāhişe değildirler ki orada birtakım ᶜibārāt-ı fāhişe vardır ki zikrleri müstakbah olur, ekseri şetm ve taᶜyīrde istiᶜmāl olunur. Ve bu ᶜibārāt fuhşlukta mütefāvitlerdir ki baᶜzı baᶜzısından daha ziyāde fuhştur ve olur ki bilādın ᶜādātı ile muhtelif olur, onların evāili mekrūh ve evāhiri mahzūradırlar, beynlerinde dereceler vardır ki o derecelerde tereddüd ederler. Ve bu lafz-ı fuhş yalnız vikāᶜa muhtass değildir, belki kazā-i hācet üzerine ki bevl ve gāit elfāzının kināyesi tegavvut ve hirā lafzlarından ve dīgerlerinden daha ziyāde evlādır, çünkü bu lafz dahi setr ve ihfā olunur elfāzdandır. Ve her ne ki ihfā olunur da ondan utanılır, gerektir ki elfāz-ı sarīhaları zikr olunmaya, zīrā fuhştur.

[وكذلك يستحسن في العادة الكناية عن النساء فلا يقال قالت زوجتك كذا بل يقال قيل في الحجرة أو من وراء الستر أو قالت أم الأولاد فالتلطف في هذه الألفاظ محمود والتصريح فيها يفضي إلى الفحش وكذلك من به عيوب يستحيا منها فلا ينبغي أن يعبر عنها بصريح لفظها كالبرص والقرع والبواسير بل يقال العارض الذي يشكوه وما يجري مجراه فالتصريح بذلك داخل في الفحش وجميع ذلك من آفات اللسان قال العلاء بن هارون وكان عمر بن عبد العزيز يتحفظ [190] في منطقه فخرج تحت إبطه خراج فأتيناه نسأله لنرى ما يقول فقلنا من أين خرج فقال من باطن اليد]

Ve kezālik nisā üzerine dahi kināye ile taᶜbīr etmek müstahsen olur, meselā denilmez ki "Senin zevcen böyle dedi", ancak "Hücrede böyle denildi" denilir veyāhūd "Perde ardında böyle denildi" denilir veyāhūd "Ümmü'l-evlād böyle söyledi" denilir. Mā-hasal bu gibi elfāzda telattuf etmek mahmūddur ve bu elfāz ile tasrīh etmek fuhşa mufdī olur. Ve kezālik teninde ondan utanır bir ᶜuyūbu olsa onlar dahi sarīh lafzlarıyla onlardan taᶜbīr edilmemek gerektir, meselā baras ve kellik ve bevāsīr ᶜilletleri gibi ismleriyle taᶜbīr edilmeye, ancak zikri lāzım geldiği hālde sana ᶜārız olup ondan şekvā ettiğin ᶜillet ve bunun mecrāsında cārī olan taᶜbīrāt gibi ᶜilletini zikr eder, zīrā bunlarla tasrīh etmek dahi fuhşa dāhildir ve bunun cemīᶜisi lisānın āfātındandır. ᶜAlāʾ b. Hārūn demiş ki "ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz mantıkıyla be-gāyet tehaffuz ederdi, yaᶜnī nutkunda kelām-ı fuhştan be-gāyet sakınıp tehaffuz ederdi. Bir gün koltuğu altında bir çıban çıktı, biz dahi buna ne gūnā söyleyeceğini görmek üzere yanına gelip nereden çıktı diye ondan suʾāl ettiğimizde, "bātın-ı yedden" deyip de ismini yād etmedi.

[والباعث على الفحش إما قصد الإيذاء وإما الاعتياد الحاصل من مخالطة الفساق وأهل الخبث واللؤم ومن عادتهم السب وقال أعرابي لرسول الله صلى الله عليه وسلم أوصني فقال عليك بتقوى الله وإن امرؤ عيرك بشيء يعلمه فيك فلا تعيره بشيء تعلمه فيه يكن وباله عليه وأجره لك ولا تسبن شيئا قال فما سببت شيئا بعده وقال عياض بن حمار قلت يا رسول الله إن الرجل من قومي يسبني وهو دوني هل علي من بأس أن أنتصر منه فقال المستابان شيطانان يتعاويان ويتهارجان" وقال صلى الله عليه وسلم "سِبَابُ الْمُؤْمِنِ فُسُوقٌ وقتاله كفر" وقال صلى الله عليه وسلم "الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِئِ مِنْهُمَا حَتَّى يعتدي المظلوم" وقال صلى الله عليه وسلم "مَلْعُونٌ مَنْ سَبَّ وَالِدَيْهِ" وَفِي رِوَايَةٍ "مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ أَنْ يسب الرجل وَالِدَيْهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يَسُبُّ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قَالَ يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ الآخر أباه"]

Ve kelām-ı fuhşun tekellümüne bāᶜis olan hāl ise yā kasd-ı īzā veyāhūd muhālata-i ehl-i hubs u lüʾm ü fesakanın hāsıl olan iᶜtiyādıdır, zīrā kelām-ı fuhşu söylemek ve halkı sebb etmek fesakanın ve ehl-i hubs u lüʾmün ᶜādātındandır, onlarla muhālata edenler dahi lisānları ona müteᶜavvid olup o ᶜādet onlara sirāyet eder. Bir aᶜrābī gelip ᶜaleyhi's-salātu

ve's-selām efendimize "Bana vasiyyet eyle" diye nushu dilemiş oduğu hālde, efendimiz ona: "عَلَيْكَ بِتَقْوَى اللّٰهِ وَإِنِ امْرُؤٌ عَيَّرَكَ بِشَيْءٍ يَعْلَمُهُ فِيك فَلَا تُعَيِّرْهُ فِيهِ يَكُنْ وَبَالُهُ عَلَيْهِ وَأَجْرُهُ لَكَ وَلَا تَسُبَّنَّ شَيْئًا قَالَ فَمَا سَبَبْتُ شَيْئًا بَعْدَهُ"[413] buyurdu ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sen Allāh'ın takvāsına iltizām eyle ve eger bir kimse senden bildiği bir ʿayb ile seni taʿyīr edip taʿyīb ederse sen ondan bildiğin ʿaybı ile onu taʿyīr ve taʿyīb eyleme tā ki onun vebāl ve ismi üzerine kalsın ve ecr ve sevābı sana olsun ve bir kimseyi sebb etmeyesin." Aʿrābī demiş ki "Baʿde-ez-īn ben aslā ve katʿā bir nesneyi sebb etmedim". Ve ʿIyāz b. Hammād demiş ki ben ʿaleyhi's-sālut ve's-selām efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, benim kavmimden benden dūn bir ādem beni sebb ederse ben dahi ondan intikāmımı alıp intisār edersem ondan bana bir beʾs var mıdır?" Efendimiz: "الْمُتَسَابَّانِ شَيْطَانَانِ يَتَهَاتَرَانِ وَيَتَكَاذَبَانِ"[414] buyurdu, yaʿnī "Yekdīgerini sebb edip müşāteme eden iki şahs iki müteʿādī ve mütehārīc şeytānlardır" ki müşātemelerini āvāz u sıyāh-ı kilāba ve mukātele-i kilāba benzetmiş ve zātlarını şeyātī-ne benzetmiş ve bu teşbīh inkāra delālettir ve beʾsi olduğuna işārettir ki mukābele ve intisāra mesāg göstermemektir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "سِبَابُ الْمُؤْمِنِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ"[415] Yaʿnī "Müʾminin sebbi fısk ve kıtāli küfrdür." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِئِ مِنْهُمَا حَتَّى يَعْتَدِيَ الْمَظْلُومُ"[416] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Yekdīgerini sebb eden kimseler dedikleridirler ve günāh bādīnin üzerindedir tā ki mazlūm taʿaddī ede" yaʿnī müşāteme eden iki şahs sebblerinde her ne derlerse onlar odur ve mazlūm taʿaddī etmedikçe vizr-i vebāl bādī olan şahsın üstündedir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَلْعُونٌ مَنْ

---

413 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 2/533, no: 1304; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/279, no: 521.

414 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 31, no: 30.

415 Buhārī, 1/19, no: 48; Müslim, Īmān, 28, 1/81, no: 64; *Musnedu* Ahmed, 7/19, no: 3903.

416 *Musnedu* Ahmed, 16/412, no: 10703; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/73, no: 2525.

[417]"سَبَّ وَالِدَيْهِ Yaʿnī "Ebeveynini sebb eden kimse melʿūndur" ki rahmet-ı Hakk'tan dūr ve baʿīddir. Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ أَنْ يَسُبَّ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ" Yaʿnī "Ādem ebeveynini sebb etmek ekber-i kebāirdendir." Ve "Yā Resūlallāh, ādem nice ebeveynini sebb eder?" dediklerinde, efendimiz: [418]"يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ الآخر أباه" buyurdu, yaʿnī "Ādem dīger ādemin babasını sebb eder de o ādem dahi tutup onun babasını sebb eder" ki babasının sebbine sebebiyyet vermekle babasını sebb etmiş olur demektir.

el-Āfetü's-Sāminetü el-Laʿnu

[الآفة الثامنة اللعن]

[إما لحيوان أو جماد أو إنسان وكل ذلك مذموم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "المؤمن ليس بلعان" وقال صلى الله عليه وسلم "لا تلاعنوا بلعنة الله ولا بغضبه ولا بجهنم" وقال حذيفة ما تلاعن قوم قط إلا حق عليهم القول وقال عمران بن حصين بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض أسفاره إذ امرأة من الأنصار على ناقة لها فضجرت منها فلعنتها فقال صلى الله عليه وسلم "خذوا ما عليها وأعروها فإنها ملعونة قال فكأني أنظر إلى تلك الناقة تمشي بين الناس لا يتعرض لها أحد"]

Ve sekizinci āfet ise ki laʿn etmek āfeti beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki hayvān veyā cemād veyā insāna laʿn etmek yaʿnī ona laʿnet okumak ve lafz-ı laʿnet ile onu bed-duʿā etmek ve sövmek mezmūmdur her kimse olur ise olsun ki hayvān olsun veyāhūd cemād olsun veyāhūd insān olsun hīçbir mahlūka laʿnet olunmamak gerektir, çünkü ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [419]"الْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِلَعَّانٍ" Yaʿnī "Müʾmin laʿn edici değildir." Ve dahi buyurmuş ki "لَا تَلَاعَنُوا بِلَعْنَةِ

---

417 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 2/214; no: 858; *Sahīhu* İbn Hibbān, 10/265, no: 4417.

418 *Musnedu* Ahmed, 11/431, no: 6840.

419 *Musnedu* Ahmed, 7/60; no: 3947.

وَلَا بِغَضَبِهِ وَلَا بِجَهَنَّمَ"[420] اللّٰهِ Yaʿnī "Siz Allāh'ın laʿnet ve gazabı ile mülāʿane etmeyiniz ve dahi [191] cehennem ile mülāʿane etmeyiniz." Ve Huzeyfe demiş ki "Bir kavm telāʿun etmedi illā ki onlara kavl hakk olmadı" yaʿnī kim ki telāʿun eder elbette kavl onun üzerine hakk olur ki kavline müstehakk olur demektir. Ve dahi ʿİmrān b. Husayn demiş ki "ʿAleyhi's-salātu ve's-selāmın baʿzı seferlerinde nāgehān ensārdan nākaya süvār bir hatun kişiye rāst gelip nākadan mütezaccire olmakla nākayı laʿn etti, efendimiz: "خُذُوا مَا عَلَيْهَا وأعروها فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ قَالَ فَكَأَنِّي أُنْظُرْ إِلَى تِلْكَ النَّاقَةِ تَمْشِي بَيْنَ النَّاسِ لَا يَتَعَرَّضُ لَهَا أَحَدٌ"[421] buyurdu, yaʿnī "Nākanın üstünde her ne var ise onu alıp çıplak ediniz, zīrā melʿūnedir." ʿİmrān dedi ki "Sanki ben o nākaya bakıp gördüm ki beyne'n-nās yürür de bir kimse ona taʿarruz etmez" yaʿnī melʿūne olduğu haysiyyetle herkes ondan tehāşī ve tebāʿud edegeldiğini görürdüm demek olur.

[وقال أبو الدرداء ما لعن أحد الأرض إلا قالت لعن الله أعصانا لله وقالت عائشة رضي الله عنها سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر وهو يلعن بعض رقيقه فالتفت إليه وقال يا أبا بكر أصديقين ولعنانين كلا ورب والكعبة مرتين أو ثلاثاً فأعتق أبو بكر يومئذ رقيقه وأتى النبي صلى الله عليه وسلم وقال لا أعود وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن اللعانين لا يكونون شفعاء ولا شهداء يوم القيامة" وقال أنس كان رجل يسير مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم على بعير فلعن بعيره فقال صلى الله عليه وسلم "يا عبد الله لا تسر معنا على بعير ملعون" وقال ذلك انكارا عليه]

Ve dahi Ebu'd-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir kimse zemīni laʿīn etmedi illā ki zemīn dahi Allāh'a bizim en ziyāde ʿāsīmizi kim ise onu Allāh laʿnet etsin demeye" yaʿnī her kim ki yere laʿnet okursa elbette yer dahi bizim Allāhu taʿālāya en ziyāde ʿāsī olanımızı Allāh laʿn etsin der. Ve Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ʿĀişe es-Sıddīka radıyallāhu ʿanhā demiş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz Hazret-i Ebī Bekr'den işitti ki baʿzı rakīkini laʿn eder yaʿnī Ebū Bekr

420 *Sunenu* Tirmizī, 3/418, no: 1976; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/277, no: 4906; *Musnedu* Ahmed, 33/344, no: 20175.

421 Müslim, el-Birr ve's-Sıla 24, 4/2004, no: 2595.

baᶜzı rakīni laᶜn ederken efendimiz işitti ve ona iltifāt edip buyurdu ki "يَا أَبَا بَكْرٍ أَصِدِّيقِينَ وَلَعَّانِينَ كَلَّا وَرَبِّ الْكَعْبَةِ" diye iki veyāhūd üç kerre tekrār buyurdu, yaᶜnī "Yā Ebā Bekr, sıddīkīn ve laᶜᶜānīn olur mu, rabb-i Kaᶜbe hakkı için olmaz! O vakt Ebū Bekr kāffe-i ᶜabīdini ıtk ve āzād edip efendimize gelmiş ve "Bir dahi böyle bir söze ᶜavdet etmem demiş." Ve efendimiz: "إِنَّ اللَّعَّانِينَ لَا يَكُونُونَ شُفَعَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[422] buyurdu, yaᶜnī "Tahkīkan laᶜn ediciler yarın rūz-i cezāda şefāᶜat edici ve şehādet ediciler olmazlar." Ve dahi Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizle berāber bir ādem deve üzerinde seyr edip yolda giderken devesini laᶜn etmiş ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz ona "يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَسِرْ مَعَنَا عَلَى بَعِيرٍ مَلْعُونٍ"[423] buyurdu yaᶜnī "Yā ᶜabdallāh, melᶜūn bir devenin üstünde bizimle seyr etme!" diye üzerine inkār buyurmuş.

[واللعن عبارة عن الطرد والإبعاد من الله تعالى وذلك غير جائز إلا على من اتصف بصفة تبعده من الله عز وجل وهو الكفر والظلم بأن يقول لعنة الله على الظالمين وعلى الكافرين وينبغي أن يتبع فيه لفظ الشرع فإن في اللعنة خطراً لأنه حكم على الله عز وجل بأنه قد أبعد الملعون وذلك غيب لا يطلع عليه غير الله تعالى ويطلع عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أطلعه الله عليه والصفات المقتضية للعن ثلاثة الكفر والبدعة والفسق]

Laᶜn ise Allāhu taᶜālādan ibᶜād ve tarddan ᶜibārettir ve bu ise ancak Allāhu taᶜālādan ibᶜād edecek bir sıfatla muttasıf bulunan şahsa cāiz olur, başkasına cāiz olmaz ki küfr ve zulm sıfatlarıdır, zālimlere laᶜnet olsun ve kāfirlere laᶜnet olsun demesi gibi. Ve lāyık odur ki onda lafz-ı şerᶜe müttebiᶜ ola, zīrā laᶜnet okumakta ve söylemekte bir hatar-ı ᶜazīm vardır, çünkü Hakk taᶜālānın üzerine melᶜūnun ibᶜādıyla bir hükmdür ve bu ibᶜād emr-i gaybdır, Allāhu taᶜālādan gayrı ona muttaliᶜ yoktur; evet, Resūlullāh dahi ona muttaliᶜ olur, Allāhu taᶜālā onu ona muttaliᶜ ederse. Ve laᶜnete muktezī olan sıfat üçtür: küfr ve bidᶜa ve fısktır.

---

422 *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 5/264, no: 2418; *Mustahrecu* Ebī Avāne, 20/29, no: 11332.

423 et-Taberānī, ed-Duᶜā, 1/577, no: 2088; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 6/305, no: 3622.

[وللعن في كل واحدة ثلاث مراتب الأولى اللعن بالوصف الأعم كقولك لعنة الله الكافرين والمبتدعين والفسقة الثانية اللعن بأوصاف أخص منه كقولك لعنة الله على اليهود والنصارى والمجوس وعلى القدرية والخوارج والروافض أو على الزناة والظلمة وآكلي الربا وكل ذلك جائز ولكن في لعن أوصاف المبتدعة خطر لأن معرفة البدعة غامضة ولم يرد فيه لفظ مأثور فينبغي أن يمنع منه العوام لأن ذلك يستدعي المعارضة بمثله ويثير نزاعاً بين الناس وفساداً الثالثة اللعن للشخص المعين وهذا فيه خطر كقولك زيد لعنه الله وهو كافر أو فاسق أو مبتدع]

Ve bu sıfatların her birinde laᶜn için üç mertebe vardır, vasf-ı ᶜāmm ve vasf-ı hāss ve şahsī rütbeleri. Birincisi vasf-ı eᶜamm ile laᶜn etmek ki لعنة الله على الكافرين demek gibidir. Ve rütbe-i sāniyesi esvāf-ı hāss ile laᶜn etmek gibi ki لعنة الله على اليهود والنصارى veyāhūd على الزناة والظلمة واكلة الرباء demek gibidir. Ve bunun cemīᶜisi cāizdir ki laᶜn için mesāg vardır, yaᶜnī vasf-ı eᶜamm ve vasf-ı ahass ile muttasıf bulunan tavāif-i kefere ve mübtediᶜa ve fesekaya laᶜn etmekte bir ism ve günāh olmaz demektir, lākin evsāf-ı mübtediᶜada laᶜn etmek hatarlıdır, çünkü bidᶜanın maᶜrifeti gāmızdır, onda bir lafz-ı meᵓsūr vārid olmamıştır, gerektir ki ᶜavāmm ondan menᶜ oluna, çünkü bu meseli ile muᶜārazaya müstedᶜī olur ve beyne'n-nās nizāᶜ ve fesādı koparır. Ve üçüncü mertebe şahs-ı muᶜayyene laᶜn etmektir, bunda hatar vardır, "Zeyd'e laᶜnet olsun" demek gibi ki kāfir veyā fāsık veyāhūd mübtediᶜ olduğu hālde ola.

[والتفصيل فيه أن كل شخص ثبتت لعنته شرعاً فتجوز لعنته كقولك فرعون لعنه الله وأبو جهل لعنه الله لأنه قد ثبت أن هؤلاء ماتوا على الكفر وعرف ذلك شرعاً وأما شخص بعينه في زماننا كقولك زيد لعنه الله وهو يهودي مثلاً فهذا فيه خطر فإنه ربما يسلم فيموت مقرباً عند الله فكيف يحكم بكونه ملعوناً فإن قلت يلعن لكونه كافراً في الحال كما يقال للمسلم رحمه الله لكونه مسلماً في الحال وإن كان يتصور أن يرتد فاعلم أن معنى قولنا رحمه الله أي ثبته الله على الإسلام الذي هو سبب الرحمة وعلى الطاعة ولا يمكن أن يقال ثبت الله الكافر على ما هو سبب اللعنة فإن هذا سؤال للكفر وهو في نفسه كفر بل الجائز أن يقال لعنه الله إن مات على الكفر ولا لعنه الله إن مات على الإسلام وذلك غيب لا يدرى والمطلق متردد بين الجهتين ففيه خطر وليس في ترك اللعن خطر وإذا عرفت هذا في الكافر فهو في زيد الفاسق

أو زيد المبتدع أولى فلعن الأعيان فيه خطر لأن الأعيان تتقلب في الأحوال [192] إلا من أعلم به رسول الله صلى الله عليه وسلم فَإِنَّهُ يجوز أن يعلم من يموت على الكفر ولذلك عين قوماً باللعن فكان يقول في دعائه على قريش "اللهم عليك بأبي جهل بن هشام وعتبة بن ربيعة" وذكر جماعة قتلوا على الكفر حتى إن من لم يعلم عاقبته كان يلعنه فنهى عنه إذ روي أنه كان يلعن الذي قتلوا أصحاب بئر معونة في قنوته شهراً فنزل قوله تعالى ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾ يعني أنهم ربما يسلمون فمن أين تعلم أنهم ملعونون]

Ve bunda olan tafsīl ise her bir şahs-ı muᶜayyen ki şerᶜan laᶜneti sābit olmuştur, onun laᶜnı cāiz olur, meselā فرعون لعنه الله dediğin gibi ve أبو جهل لعنه الله dediğin gibi, çünkü sābit olmuştur ki bunlar küfr üzerine hālik olmuşlar ve şerᶜan bu hālleri bilinmiştir. Ammā bizim zamānımızda bir şahs-ı muᶜayyenin laᶜnı meselā Zeyd-i Yehūdī'ye laᶜnetullāh dediğin gibi, işte bunda hatar vardır, zīrā mümkindir ki o Zeyd-i Yehūdī müslim olup da mukarreb olduğu hālde vefāt eder, yaᶜnī ola ki şeref-i İslām ile müşerref ve ᶜindallāh mahbūb ve makbūl ve mukarreb olduğu hālde dār-ı āhirete intikāl eder ve hāl böyle olunca nice melᶜūn olduğuna hükm olunabilir. Ve eger hālde kāfir olduğu haysiyyetle laᶜn olunur, nitekim müslime hālde olan İslāmı haysiyyetiyle rahimehullāhu denildiği gibi. Velev ki müslimin dahi irtidād etmek hāli mutasavverdir der isen biz buna cevāben deriz ki sen bil ve āgāh ol ki müslime rahimehullāh dediğimizin maᶜnāsı sebeb-i rahmet olan İslām'a sebāt ve istikāmetini dilemektir, yaᶜnī "Yā rabbi, sen onu İslām ve tāᶜat üzerine sābit ve müstakīm eyle" demektir ve kāfir ise mümkin değildir ki onu sebeb-i laᶜn olan küfre devām ve sebātını taleb edelim yaᶜnī Yā rabbi sen bunu sebeb-i laᶜnet olan küfre sābit eyle diye onu bed-duᶜā etmek mümkin değildir, zīrā küfrü dilemektir ve küfrü dilemek fī nefsihi küfrdür. Velākin cāiz olur ki eger küfr üzerine ölecek ise Allāh ona laᶜnet etsin ve eger İslām üzerine ölecek ise Allāh onu laᶜnet etmesin diye, işbu kayd ile denile. Ve hāl-i vefāt mechūl olup emr-i gaybī bulunduğundan ve mutlak dahi beyne'l-ciheteyn mütereddid olduğundan artık bunda hatar bulunur ve laᶜnın terkinde bir hatar yoktur. Ve çün bu hükmü kāfirde bildinse artık Zeyd-i fāsık u mübtediᶜin laᶜnında bi-tarīki'l-evlā hatar ol-

duğu maᶜlūmun olur. Mā-hasal fī-zamāninā laᶜn-ı aᶜyān hatarlıdır, çünkü aᶜyān ahvālde mütekallib olurlar meger ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem onunla bildirmiş ola, çünkü küfr üzere vefāt edeceğini bilmek Resūl için cāizdir ve onun için bir kavmi laᶜnete taᶜyīn edip Kureyş üzerine duᶜā ederken "اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ"[424] buyururdu ve Bedr gazvesinde küfr üzerine katl olunan cemāᶜati zikr etti ve o ki ᶜākıbeti mechūl olup onu bilmez idi, onun laᶜnından neyh olundu ki Biᵓr-i Maᶜūne'nin ehli hakkında bed-duᶜā ederken ki ᶜalā-rivāyetin onları kunūtunda bir māh laᶜnet etti, bu āyet-i kerīme nāzil oldu ki ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾[425] Bu āyet sūre-i Ālu ᶜİmrān'ın yüz yirmi sekizinci āyetidir. Tefsīrinde denilmiş ki "Onların istīsāl ve istıslāh-ı emrinden senin için bir şeyᵓ yoktur. Mālik-i umūr ancak Allāhu taᶜālādır, onları dilerse helāk eder yā İslām'a gelirlerse tevbelerini kabūl eder yā küfrlerinde musırr olurlarsa ᶜazāb eder, zīrā onlar zālimlerdir." Ve bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlünde müfessirīn ihtilāf etmişlerdir, Biᶜr-i Maᶜūne'nin ehli hakkında yāhūd yevm-i Uhud'da aᶜdā hakkında bed-duᶜā ettikte yā etmek murād ettikte nāzil oldu denilmiş. Musannif-i merhūm burada ehad-ı rivāyāt üzere zikr ve onunla istişhād etmiştir. Ve tefsīrinde dedi ki onlar ola ki müslümān olurlar, melᶜūn olduklarını nereden bildin diye tefsīr eylemiştir.

[وكذلك من بان لنا موته على الكفر جاز لعنه وجاز ذمه إن لم يكن فيه أذى على مسلم فإن كان لم يجز كما روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سأل أبا بكر رضي الله عنه عن قبر مر به وهو يريد الطائف فقال هذا قبر رجل كان عاتياً على الله ورسوله وهو سعيد بن العاص فغضب ابنه عمرو بن سعيد وقال يا رسول الله هذا قبر رجل كان أطعم للطعام وأضرب للهام من أبي قحافة فقال أبو بكر يكلمني هذا يا رسول الله بمثل هذا الكلام فقال صلى الله عليه وسلم "اكفف عن أبي بكر" فانصرف ثم أقبل على أبي بكر فقال يا أبا بكر إذا ذكرتم الكفار فعمموا فإنكم إذا

424 Buhārī, 1/57, no: 240; Müslim, Cihād ve's-Siyer, 39; 3/1418, no: 107; *Musnedu* Ahmed, 7/74, no: 3963.

425 "Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder." Ālu ᶜİmrān, 3/128.

خصصتم غضب الأبناء للآباء فكف الناس عن ذلك]

Ve kezālik ᶜale'l-küfr fevti bize müstebān ve nümāyān olanın laᶜnı ve zemmi cāiz olur eger onda bir müslime ezā yok ise; eger bir müslime onun laᶜn ve zemminden ezā vākiᶜ olup onunla müslim incinip rencīde olursa onun laᶜn ve zemmi cāiz olmaz, nitekim mervīdir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Tāif'e gider iken bir kabr üzerine mürūr edip Hazret-i Ebī Bekr'den onu suᵓāl ettikte Ebū Bekr: "Bu bir recülün kabridir ki o recül Allāhu taᶜālāya ve resūlüne ᶜātī idi." "ᶜĀtī" lügatte şedīdü'z-zulm maᶜnāsına müstaᶜmeldir ve cebbār ve hadden mütecāviz olan mütekebbir ve rükūb-ı meᶜāsīde mübālig ve vaᶜz ve nasīhat ona menfaᶜat vermeyen mütemerrid ve kalbi kāsī ve katı eşhāsa dahi ıtlāk olunagelmiştir. O kabr ise Saᶜīd b. el-ᶜĀs'ın kabri imiş. Oğlu ᶜAmr, Ebū Bekr'in işbu kelāmından gücenip gazab etti ve "Yā Resūlallāh, bu ādem bu kelām gibi bana tekelüm eder!" diye şekvā ve efendimiz ᶜAmr'a: "اُكْفُفْ عَنْ أَبِي بَكْرٍ" diye emr ü fermān ve ᶜAmr savuşup gittikten sonra efendimiz Ebū Bekr'e iltifāt buyurup dedi ki يَا أَبَا بَكْرٍ إِذَا ذَكَرْتُمُ الْكُفَّارَ فَعَمِّمُوا فَإِنَّكُمْ إِذَا خَصَّصْتُمْ غَضِبَ الْأَبْنَاءُ لِلْآبَاءِ Yaᶜnī ᶜAmr'a bu sözden ferāgat edip Ebū Bekr'den keff-i lisān ile tenbīh buyurduktan sonra Ebū Bekr'e dahi nasīhat edip dedi ki "Siz küffārı zikr ettiğiniz vaktte sözünüzde siz taᶜmīm ediniz, zīrā tahsīs ettiğiniz vaktte babalar için oğullar gazab ederler." Ve bināen ᶜaleyh ondan nās keff-i lisān ettiler.

[وشرب نعيمان الخمر فحد مرات في مجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال بعض الصحابة لعنه الله ما أكثر ما يؤتى به فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لا تكن عوناً للشيطان على أخيك" وفي رواية "لا تقل هذا فإنه يحب الله ورسوله" فنهاه عن ذلك وهذا يدل على ان لعن فاسع بعينه غير جائز وعلى الجملة ففي لعن الاشخاص خطر فنهاه عن ذلك وهذا يدل على أن لعن فاسق بعينه غير جائز وعلى الجملة ففي لعن الأشخاص خطر فليجتنب ولا خطر في السكوت عن لعن إبليس مثلاً فضلاً عن غيره]

Ve Nuᶜaymān hamr içip müteᶜaddid kerrelere huzūr-ı sāmī-i peygamberīde hadd olundu. Bir gün hadd olunurken sahābenin birisi ona: "Laᶜnet olsun, onunla geldiği ne çoktur!" yaᶜnī ne çok kerrelerde bu-

nunla celb olundu dedikte, efendimiz ona: "لَا تَكُنْ عَوْناً لِلشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكَ"[426] [193] Yaᶜnī "Karındaşının üzerine şeytāna muᶜīn olma!" Ve dīger rivāyette "لَا تَقُلْ هَذَا فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ" Yaᶜnī "Sen bunu deme, zīrā Allāhu taᶜālāya ve resūlüne muhabbet eder" buyurmuştur ki onu ondan nehy etmiştir. Ve bu hadīs delālet eder ki bi-ᶜaynihi bir fāsıkın laᶜnı cāiz olmaz. Ve ᶜale'l-cümle zābıta odur ki eşhās-ı muᶜayyene laᶜnında hatar vardır, ondan ictināb olunmalı. İblīsin laᶜnından sükūt etmekte hatar yoktur ve fi'l-meseli iblīsin laᶜnından sükūt etmekte bir beᵓs olmayınca lābüdd ki dīgerinin laᶜnından sükūt etmekte dahi bir beᵓs olmaz.

[فإن قيل هل يجوز لعن يزيد لأنه قاتل الحسين أو آمر به قلنا هذا لم يثبت أصلاً فلا يجوز أن يقال إنه قتله أو أمر به ما لم يثبت فضلاً عن اللعنة لأنه لا تجوز نسبة مسلم إلى كبيرة من غير تحقيق نعم يجوز أن يقال قتل ابن ملجم علياً وقتل أبو لؤلؤة عمر رضي الله عنهما فإن ذلك ثبت متواتراً فلا يجوز أن يرمى مسلم بفسق أو كفر من غير تحقيق قال صلى الله عليه وسلم "لا يرمى رجل رجلاً بالكفر ولا يرميه بالفسق إلا ارتدت عليه إن لم يكن صاحبه كذلك" وقال صلى الله عليه وسلم "ما شهد رجل على رجل بالكفر إلا باء به أحدهما إن كان كافراً فهو كما قال وإن لم يكن كافراً فقد كفر بتكفيره إياه" وهذا معناه أن يكفره وهو يعلم أنه مسلم فإن ظن أنه كافر ببدعة أو غيرها كان مخطئاً لا كافراً]

Ve eger denilse ki Yezīd'in Hüseyn ᶜaleyhi'r-rıdvāna kātil veyāhūt katline āmir olduğu eclden laᶜnı cāiz olur mu? Deriz ki bu aslen sābit olmamıştır ve mādām ki sābit olmamıştır, onu katl etti veyāhūd katline emr etti demek cāiz olmaz, nerede kaldı laᶜn etmek! Çünkü min-gayri tahkīk bir müslimi bir kebīreye nisbet etmek cāiz olmaz. Evet İbn Mulcem, ᶜAlī b. Ebī Tālib'i katl etti demek cāiz olur ve Ebū Luᵓluᵓe, ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvānı öldürdü demek cāiz olur, çünkü bu haber mütevātiren sābit olmuştur, zīrā bir müslimi bir fısk veyā bir küfre bilā-tahkīk remy etmek cāiz olmaz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لاَ يَرْمِي رَجُلٌ رَجُلاً بِالْكُفْرِ ولَا يَرْمِيهِ بِالْفِسْقِ إِلاَّ ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كذَلِكَ"[427] Yaᶜnī "Bir ādemi bir ādem küfre veyā fıska remy etmez illā ki üzerine

426 *Musnedu* Ahmed, 7/232, no: 4168; *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/97.

427 Buhārī, 8/15, no: 6045.

dediği redd olunmaz sāhibi öylece olmazsa" yaʿnī eger bir kimse dīger bir kimseyi bir küfr veyā bir fıska remy edip de o ādem o sıfattan berī ve ʿārīdir, onun o remy-i kelāmı ve sözü elbette üzerine dönüp münʿakis olur ki söylediği sıfatla kendisi muttasıf olur demektir. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا شَهِدَ رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ بِكُفْرٍ إِلَّا بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا إِنْ كَانَ كَافِرًا فَهُوَ كَمَا قَالَ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ كَافِرًا فَقَدْ كَفَرَ بِتَكْفِيرِهِ إِيَّاهُ"[428] Yaʿnī "Bir kimse dīger bir kimsenin üzerine küfr ile şehādet etmez illā ki onların biri onunla lāyık olmaz ki eger o ādem sahīhan kāfir ise işte dediği gibidir ve eger kāfir değil ise söyleyen ādem kāfir olur, çünkü onu müslim olduğu bildiği hālde tekfīr edip ve müslimi tekfīr etmekle kāfir olur" zīrā maʿnāsı kendisi müslim olduğu hālde onu tekfīr etmektir ve eger ona bir bidʿat ile kāfir olduğuna zann edip demiş ise günāhkār olur da kāfir olmaz.

[وقال معاذ قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم "أنهاك أن تشتم مسلماً أو تعصي إماماً عادلاً والتعرض للأموات أشد" قال مسروق دخلت على عائشة رضي الله عنها فقالت ما فعل فلان لعنه الله قلت توفى قالت رحمه الله قلت وكيف هذا قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى ما قدموا" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فتؤذوا به الأحياء" وقال صلى الله عليه وسلم "أيها الناس احفظوني في أصحابي وإخواني وأصهاري ولا تسبوهم أيها الناس إذا مات الميت فاذكروا منه خيراً"]

Ve Muʿāz ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem bana buyurdu ki "أَنْهَاكَ أَنْ تَشْتُمَ مُسْلِمًا أَوْ تَعْصِيَ إِمَامًا عَادِلًا وَالتَّعَرُّضَ لِلْأَمْوَاتِ أَشَدُّ"[429] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ben seni müslimi şetm etmekten ve imām-ı ʿādile ʿāsī olmaktan nehy ederim ve emvāta taʿarruz etmek daha ziyāde eşeddir" yaʿnī ahyāya taʿarruz eylemekten emvāta taʿarruz etmek daha ziyāde şedīddir. Mesrūk demiş ki "Ben bir gün Hazret-i ʿĀişe ʿaleyhe'r-rıdvānın huzūr-ı ʿālīsine vardım ve bana "Fülān ʿaleyhi'l-laʿne ne işliyor?" dedikde, ben: "Vefāt etti" dedim ve o dahi "Rahimehullāh" dedi. Ve "Bu nice olur?" dediğimde, buyurdu ki ʿaley-

---

428 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 26, no: 17.

429 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 30, no: 28.

hi's-selām efendimiz "لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا"[430] buyurmuştur, yaᶜnī "Siz vefāt edenleri sebb etmeyiniz, zīrā takdīm ettiklerine vāsıl olmuşlardır." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَتُؤْذُوا بِهِ الْأَحْيَاءَ"[431] Yaᶜnī "Siz emvātı sebb etmeyiniz ki onunla ahyāyı incitip rencīde edersiz." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَيُّهَا النَّاسُ احْفَظُونِي فِي أَصْحَابِي وَإِخْوَانِي وَأَصْهَارِي ولَا تَسُبُّوهُمْ أَيُّهَا النَّاسُ إِذَا مَاتَ الْمَيِّتُ فَاذْكُرُوا مِنْهُ خَيْرًا"[432] ki hulāsa-i meᵓāli: "Ey nās, beni ashāb ve ihvān ve ashārımda hıfz edip onları sebb etmeyiniz. Ey nās, bir meyyit mevt ettikten sonra siz ondan hayrı zikr ediniz."

[فإن قيل فهل يجوز أن يقال قاتل الحسين لعنه الله أو الآمر بقتله لعنه الله قلنا الصواب أن يقال قاتل الحسين إن مات قبل التوبة لعنه الله لأنه يحتمل أن يموت بعد التوبة فإن وحشياً قاتل حمزة عم رسول الله قتله وهو كافر ثم تاب عن الكفر والقتل جميعاً ولا يجوز أن يعلن والقتل كبيرة ولا تنتهي إلى رتبة الكفر فإذا لم يقيد بالتوبة وأطلق كان فيه خطر وليس في السكوت خطر فهو أولى]

Ve eger denilse ki Hüseyn'in kātiline veyāhūd katline emr edene laᶜnet olsun demek cāiz midir? Deriz ki savāb odur ki Hüseyn'in kātili kable't-tevbe ölmüş ise Allāhu taᶜālā onu laᶜnet etsin denile, çünkü baᶜde't-tevbe vefātı dahi muhtemeldir, zīrā ᶜamm-i Nebī Hamza'nın kātili olan Vahşī küfrü zamānında Hamza'yı katl etmiş idi, sonra küfrden ve katlden tevbe edip müslümān oldu ve laᶜnı cāiz olmaz. Ve katl cināyeti egerçi büyük ise de küfrün mertebesine varamaz ki küfrün cināyeti ondan daha ziyāde büyük ve aᶜzamdır, kaldı ki tevbe ile takyīd olunmayarak ıtlāk olunursa onda hatar vardır ve ondan sükūt etmekte bir hatar yoktur ve bu haysiyyetle ondan sükūt etmek daha ziyāde evlādır. Musannif-i merhūm Şāfiᶜiyyü'l-mezheb bulunduğundan ve İmām Şāfiᶜī, Yezīd'in laᶜnına mesāg görmediğinden mezheb-i Şāfiᶜye intisāran bu bahse girişip Yezīd'in laᶜneti katl-i Hüseyn haysiyyetiyle olduğuna īmā ederek bu teᵓvīlātı zikr ve īrād etmiş hālbuki mezāhib-i sāirenin ecil-

430 Buhārī, 2/104, no: 1393.

431 Tirmizī, 3/421, no: 1982.

432 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 57, no: 96.

lesi Yezīd'i laᶜnet etmişler ve laᶜne esbāb-ı ᶜadīdeyi zikr etmişler hattā kutb-ı rabbānī ve heykel-i samedānī Hazret-i ᶜAbdulkādir el-Geylānī minber başında onu laᶜnet edip ki يزيد بن معاوية ملعون ملعون ملعون diye üç kerre söylemiştir. Ve İmām Şāfiᶜī laᶜnetine mesāg görmemesi dahi onun ihtirāmı için olmayıp ancak onun ismi ile telvīs-i lisān olmamak içindir denilmiş. Artık laᶜnda bir beᵓs olmuş olsaydı kutb-ı müşārünileyh ile bunca ᶜulemā-yı aᶜlām onu [194] laᶜn etmezlerdi hattā īrād eylediği bahs mahall-i nazar u tedebbür bulunduğunu anlamakla iᶜtizār makāmında sebīl-i veraᶜ-kārīye kasr-ı hükm edip dedi ki:

[وإنما أوردنا هذا لتهاون الناس باللعنة وإطلاق اللسان بها والمؤمن ليس بلعان فلا ينبغي أن يطلق اللسان باللعنة إلا على من مات على الكفر أو على الأجناس المعروفين بأوصافهم دون الأشخاص المعينين فالاشتغال بذكر الله أولى فإن لم يكن ففي السكوت سلامة قال مكي بن إبراهيم كنا عند ابن عون فذكروا بلال بن أبي بردة فجعلوا يلعنونه ويقعون فيه وابن عون ساكت فقالوا يا ابن عون إنما نذكره لما ارتكب منك فقال إنما هما كلمتان تخرجان من صحيفتي يوم القيامة لا إله إلا الله ولعن الله فلاناً فلأن يخرج من صحيفتي لا إله إلا الله أحب إلي من أين يخرج منها لعن الله فلاناً وقال رجل لرسول الله صلى الله عليه وسلم أوصني فقال ''أوصيك أن لا تكون لعاناً'' وقال ابن عمر إن أبغض الناس إلى الله كل طعان لعان وقال بعضهم لعن المؤمن يعد قتله وقال حماد بن زيد بعد أن روى هذا لو قلت إنه مرفوع لم أبال وعن أبي قتادة قال كان يقول ''من لعن مؤمناً فهو مثل أن يقتله'' وقد نقل ذلك حديثاً مرفوعاً إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ويقرب من اللعن الدعاء على الإنسان بالشر حتى الدعاء على الظالم كقول الإنسان مثلا لا صحح الله جسمه ولا سلمه الله وما يجري مجراه فإن ذلك مذموم وفي الخبر إن المظلوم ليدعو على الظالم حتى يكافئه ثم يبقى للظالم عنده فضلة يوم القيامة'']

Bizim bu bahsi zikr edişimizin sebebi ancak laᶜnete nāsın tehāvünlerinden ve laᶜnet ile ıtlāk-ı lisān edegelmelerinden nāşīdir ki o ᶜilletle onu īrād ettik, çünkü müᵓmine bu hāl yakışmaz, müᵓmin laᶜᶜān değildir buyurulmuş ve hāl böyle olunca iyisi odur ki laᶜnetle lisān ıtlāk olunmaya meger ki bir şahs hakkında ola ki o şahs küfr üzerine vefāt ettiği sābit ola veyāhūd evsāflarıyla maᶜrūf olan ecnās üzerinde ola ki laᶜnetullāhi ᶜale'l-kāfirīn ve laᶜanallāhu'l-yehūde gibi ecnāsa mevrūd olup da

eşhās-ı muᶜayyene olmaya, zīrā zikrullāh ile iştigāl etmek daha ziyāde enfaᶜ ve evlādır ve zikrullāh ile iştigāl etmediği hālde halkı laᶜnet etmek sükūt etmek eslemdir, yaᶜnī ondan sükūt durmak selāmettir. Mekkī b. İbrāhīm demiş ki "Biz İbn ᶜAvn yanında idik. Bilāl b. Ebī Burde'nin zikri açıldı ve herkes onu laᶜn etmeğe başladı. İbn ᶜAvn sākit duruyordu. Cemāᶜat: "Yā İbn ᶜAvn, biz bunu zikr ettiğimiz ancak senden mürtekib olduğu cürm içindir!" yaᶜnī sen ᶜaceb onda sükūt duruyorsun diye remzen taᶜarruz ettiklerinde, İbn ᶜAvn onlara: "Ben yevm-i kıyāmette benim sahīfemde ancak iki kelime hāric olurlar ki lā ilāhe illallāh kelimesi ve laᶜanallāhu fülānen kelimesi. Ve bence lā ilāhe illallāh kelimesinin hurūcu laᶜanallāhu fülānen kelimesi hurūcundan daha ziyāde hoş ve ehabbdır" dedi. Ve bir ādem ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip "Vasiyyet eyle" dedikte, efendimiz ona: "أُوصِيكَ أَنْ لَا تَكُونَ لَعَّانًا"[433] buyurdu, yaᶜnī "Yaᶜᶜān olmamaklığınızla sana vasiyyet ederim" buyurmuş, yaᶜnī laᶜne edici ādem olma diye ona vasiyyet etmiş. Ve İbn ᶜÖmer demiş ki "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine nāsın en ziyāde mebgūzları ancak taᶜn ve laᶜn edici ādemlerdir" ki Hakk taᶜālā hazretleri taᶜᶜān ve laᶜᶜān ādemleri ziyādesiyle bugz eder demektir. Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Müˀminin laᶜnı katline muᶜādil olur." Ve Hammād b. Zeyd işbu kelāmın rivāyetinden sonra "Ben bunu hadīs-i merfūᶜdur desem kelāmıma mübālāt etmem" yaᶜnī vebālinden havf etmem ki efendimize merfūᶜ bir hadīs-i sahīh olduğuna zāhib olmuş demektir. Ve dahi Ebū Katāde'nin üzerine mervīdir ki Ebū Katāde demiş ki "Denilirdi ki kim ki bir müˀmini laᶜn ederse onu katl etmiş gibidir." Ve bu kelām Resūl-i ekrem efendimize merfūᶜan zikr olunmuş. Ve insān üzerine şerr ile bed-duᶜā ve inkisār etmek dahi laᶜnından karībdir, hattā zālim üzerine "Allāh ona ᶜāfiyet vermesin" ve "Allāh ona selāmet vermesin" gibi bir kelimāt ile bed-duᶜā etmek ve bu gibi daᶜāvātın mecrāsında cārī olan elfāz ile onu inkisār etmek dahi mezmūmdur, zīrā haberde vārid olmuş ki "أَنَّ الْمَظْلُومَ لَيَدْعُو عَلَى الظَّالِمِ حَتَّى يُكَافِئَهُ ثُمَّ يَبْقَى لِلظَّالِمِ عِنْدَهُ فَضْلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[434] ki hulāsa-i

---

433 *Musnedu* Ahmed, 34/278, no: 20678; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/283, no: 2180.

434 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/337.

müfādı: "Tahkīkan mazlūm ādem zālimi üzerine o rāddede bed-duʿā edecek ki ona mükāfeʾet edip ve zālim için yevm-i kıyāmette onda bir fazla dahi kalır."

el-Āfetü't-Tāsiʿatu el-Gınāu ve'ş-Şiʿru

[الآفة التاسعة الغناء والشعر]

[وقد ذكرنا في كتاب السماع ما يحرم من الغناء وما يحل فلا نعيده وأما الشعر فكلام حسنه حسن وقبيحه قبيح إلا أن التجرد له مَذْمُومٌ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لأن يمتليء جوف أحدكم قيحاً حتى يريه خير له من أن يمتليء شعرا" وعن مسروق أنه سئل عن بيت من الشعر فكرهه فقيل له في ذلك فقال أنا أكره أن يوجد في صحيفتي شعر وسئل بعضهم عن شيء من الشعر فقال أجعل مكان هذا ذكراً فإن ذكر الله خير من الشعر وعلى الجملة فإنشاد الشعر ونظمه ليس بحرام إذا لم يكن فيه كلام مستكره قال صلى الله عليه وسلم "إن من الشعر لحكمة" نعم مقصود الشعر المدح والذم والتشبيب وقد يدخله الكذب وقد أَمَرَ رسول الله صلى الله عليه وسلم حسان بن ثابت الأنصاري بهجاء الكفار والتوسع في المدح فإنه وإن كان كذباً فإنه لا يلتحق في التحريم بالكذب كقول الشاعر

ولو لم يكن في كفه غير روحه   لجاد بها فليتق الله سائله

فإن هذا عبارة عن الوصف بنهاية السخاء فإن لم يكن صاحبه سخياً كان كاذباً وإن كان سخياً فالمبالغة من صنعة الشعر فلا يقصد منه أن يعتقد صورته]

Ve dokuzuncu āfet gınā ve şiʿri söylemektir. Ve fī-mā tekaddem biz semāʿın kitābında tegannīden harām ve helāl olan tegannīnin bahsinde onun hükmü ve keyfiyyeti ve hill ve hurmetini ber-tafsīl zikr etmişiz, artık bir dahi iʿādesine hācet yoktur, onu iʿāde etmeyelim. Ve şiʿr ise o dahi bir kelāmdır ki güzeli güzel ve çirkīni çirkīndir, fakat ona tecerrüd etmek dahi mezmūmdur. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ أَحَدِكُمْ قَيْحًا حَتَّى يَرِيَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا"[435] ki hulāsa-i meʾāli: "Sizin birinizin karnı irimden dolup onu görünceye dek kayhtan lebāleb olmak ona karnı şiʿr ile dolmaktan daha ziyāde yeğ

435 *Musnedu* Ahmed, 2/238, no: 1505; Dārimī, 1/649, no: 2910.

ve hayrlıdır." Mesrūk üzerine mervī olup denilmiş ki bir beyt üzerine ondan sorulmuş ve o suʾālden hoşlanmamış ve sebeb-i kerāhetini ondan soruldukta demiş ki "Benim sahīfemde şiᶜr bulunmaktan hoşlanmam." Ve baᶜzu's-seleften şiᶜrden bir şeyʾ suʾāl vākiᶜ oldukta sāiline "Bunun yerinde zikrullāhı eyle ki zikrullāh şiᶜrden hayrlıdır" demiş. Ve ᶜale'l-cümle onda zābıta odur ki şiᶜrin inşād ve nazmı harām değildir, [195] içinde kelām-ı müstekreh olmazsa. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً"[436] buyurmuştur, yaᶜnī "Tahkīkan şiᶜrden hikmet vardır" ki baᶜzu'ş-şiᶜr hikmettir demek olur. Evet şiᶜrin maksūdu medh ve zemm ve teşbīhtir, baᶜzen yalan dahi ona dāhil olur. Ve Hazret-i Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem Hassān b. Sābit el-Ensārī'ye küffārın hicviyle emr etmiş yaᶜnī küffāra hicv etmek üzere ruhsat ihsān buyurdu. Ve medhde tevessuᶜ etmek hālinde egerçi kizb ve hilāf-ı vākiᶜ-i kelām dahi karışır da tahrīmde kizbe mültehık olmaz, nitekim şāᶜir kelāmında gelmiş ki

ولو لم يكن في كفه غير روحه   لجاد بها فليتق الله سائله

Yaᶜnī "Elinde rūhundan gayrı bir nesnesi olmamış olsa onunla dahi cevādlık edip bağışlardı. Artık ondan dileyip suʾāl eden kimse Allāhu taᶜālādan havf etsin" ki onu ondan dilemesin demektir. Ve bu kelām kesret-i sehādan kināyedir, zīrā nihāye-i sehā ile bir vasftan ᶜibārettir. Sāhibi sehī olmazsa kelām-ı mezkūr kizb olur ve eger sehī ise yine mübālagadan dolayı kizbden sālim olamaz lākin mübālaga sanᶜat-ı şiᶜrdendir, onunla sūretinin iᶜtikādı murād olunmaz.

[وقد أنشدت أبيات بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم اشعار لَوْ تتبعت لوجد فيها مثل ذلك فلم يمنع منه قالت عائشة رضي الله عنها كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخصف نعله وكنت جالسة أغزل فنظرت إليه فجعل جبينه يعرق وجعل عرقه يتولد نوراً قالت فبهت فنظر إلي فقال "مالك بهت" فقلت يا رسول الله نظرت إليك فجعل جبينك يعرق وجعل عرقك يتولد نوراً ولو رآك أبو كبير الهذلي لعلم أنك أحق بشعره قال "وما يقول يا عائشة أبو كبير الهذلي" قلت يقول هذين البيتين

436 Beyhakī, *es-Sunenu's-Sagīr*, 4/182, no: 3369.

ومبرأ من كل غبر حيضة وفساد مرضعة وداء مغيل
وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل

قالت فوضع صلى الله عليه وسلم ما كان بيده وقام إلي وقبل ما بين عيني وقال جزاك الله خيراً يا عائشة ما سررت مني كسروري منك

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendizin huzūr-ı ᶜālīsinde dahi eşᶜār-ı ᶜArabiyye inşād buyurulmuştur. Ve o eşᶜārı tetebbuᶜ olunursa bunun gibi ᶜibāreler bulunur, maᶜa-hāzā onlardan menᶜ buyurmamıştır, yaᶜnī beyt-i mütekaddimde olan mübālaga ve ona mümāsil şeyler gibi var iken onlardan menᶜ etmemiş demektir. Ve Hazret-i ᶜĀişe radıyallāhu ᶜanhā buyurmuş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem naᶜlini dikerdi ve ben dahi oturup ipliği eğerdim, ben ᶜaleyhi's-selāma nazar ettim ki mübārek cebīni terlemeğe başlamış ve terinden nūr tevellüd eder, artık ben mebhūt oldum ve efendimiz bana bakıp "مالك بهت" diye fermān buyurdu yaᶜnī "Neyin var ki mebhūt oldun?" diye benden suʾāl buyurdu. Ben dahi dedim ki "Yā Resūlallāh, ben sana nazar edip gördüm ki mübārek cebīnin terlerdi, senin terin dahi nūr tevellüd etmeğe başlamış Ebū Bekr-i Huzelī seni görmüş olaydı bilirdi ki sen onun şiᶜrine daha ziyād ehakksın." ᶜAleyhi's-selām efendimiz "وما يقول يا عائشة أبو كبير الهذلي" Yaᶜnī "Ebū Bekr-i Huzelī ne derdi?" diye suʾāl buyurdukta, ben dahi: "İşbu iki beyti söylerdi" dedim ki:

ومبرأ من كل غبر حيضة وفساد مرضعة وداء مغيل
وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل

Ki hulāsa-i mahsūlleri: "Zātı her bir bakiyye-i hayza ve fesād-ı mürziᶜa ve dāʾ-i mugyilden müberrādır. Eger onun yüzünün hutūtuna baktınsa görürsün ki ᶜārız-ı mütehellil parlaması gibi parlarlar." ᶜĀişe buyurdu ki efendimiz çün bu beytleri işitti elindeki nesneyi koyup kalktı ve yanıma gelip iki gözümün arasından öpüp جزاك الله خيراً يا عائشة ما سررت مني كسروري منك buyurdu, yaᶜnī "Yā ᶜĀişe, benim senden olan meserretim gibi sen benden mesrūr olmadın. Allāhu taᶜālā sana hayr ile mükāfāt etsin" diye duᶜā buyurmuştur.

[ولما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم الغنائم يوم حنين أمر للعباس بن مرداس بأربع قلائص فاندفع يشكو في شعر له وفي آخره

وما كان بدر ولا حابس　　　يسودان مرداس في مجمع
وما كنت دون امرىء منهما　　　ومن تضع اليوم لا يرفع

فقال صلى الله عليه وسلم "اقطعوا عني لسانه" فذهب به أبو بكر الصديق رضي الله عنه حتى اختار مائة من الإبل ثم رجع وهو من أرضى الناس فقال له صلى الله عليه وسلم "أتقول في الشعر" فجعل يعتذر إليه ويقول بأبي أنت وأمي إني لأجد للشعر دبيباً على لساني كدبيب النمل ثم يقرصني كما يقرص النمل فلا أجد بداً من قول الشعر فتبسم صلى الله عليه وسلم وقال "لا تدع العرب الشعر حتى تدع الإبل الحنين"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Huneyn gününde ganāyimi kısmet ettiği vaktte ᶜAbbās b. Mirdās'a dört ᶜaded kalāis ile emr etti. "Kalāis", "kalūs"un cemᶜidir, feth-i kāf ile ayakları uzun genç deveye ıtlāk olunur. Ve ᶜinde'l-baᶜz şol dişi genç deveye derler ki dahi dişin bırakmamış ola, kaçan dişin bıraksa nāka derler. Mirdās ise bunlara kanāᶜat etmeyip efendimize bir şiᶜri inşād ile refᶜ-i şekvā etmeğe başladı ki şiᶜrin āhiri bu iki beytlerdir ki:

وما كان بدر ولا حابس　　　يسودان مرداس في مجمع
وما كنت دون امرىء منهما　　　ومن تضع اليوم لا يرفع

Ve mahsūlleri: "Bir mecmaᶜda ne Bedr ve ne de Hābis, Mirdās üzerine tefevvuk edip ululanmazlardı ve ben dahi onlardan dūn bir ādem değil idim ve el-yevm sen kendin vazᶜ ve tezlīl ettiğin ādem bir dahi mürtefiᶜ olmaz" demektir. Ve onun bu sözü üzerine ᶜaleyhi's-selām efendimiz "اقْطَعُوا عَنِّي لِسَانَهُ"[437] diye fermān buyurdu yaᶜnī "Benden lisānını katᶜ ediniz" diye iskātını emr etmiş ve Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān onu alıp gitmiş tā ki yüz deveyi ihtiyār etti, sonra arza'n-nās olarak dönüp memnūn ve müteşekkir olmakla efendimiz ona: "أَتَقُولُ فِي الشِّعْرِ" diye levm etti, yaᶜnī "Bundan sonra dahi sen bende şiᶜri söyler misin?" deyince ona ᶜarz-ı maᶜzeret edip demeğe başladı ki "Ben yā Resūlal-

437 *Feyzu'l-Kadīr*, 4/528.

lāh, benim atam ve anam sana fedā olsunlar, ben lisānıma karıncanın yürüyüşü gibi şiʿr için bir yürüyüş buluyorum, karıncanın ısırması gibi beni ısırır. Artık şiʿri söylemekten infikāk ve çāre bulamadım." Ve bu sözünden dahi efendimiz tebessüm edip buyurdu ki "لا تدع العرب الشعر حتى تدع الإبل الحنين"[438] Yaʿnī "Deve āvāzı terk etmedikçe ʿArab şiʿri terk etmezler" ki ʿArabın şiʿri devenin āvāzına benzer yaʿnī deve āvāzını terk etmek ona mümkin olmadığı gibi ʿArab dahi şiʿri terk etmek onlara mümkin olmaz demek olur.

el-Āfetü'l-ʿĀşiretü el-Mizāhu

[الآفة العاشرة المزاح]

[وأصله مذموم منهي عنه إلا قدراً يسيراً يستثنى منه قال صلى الله عليه وسلم لا تمار أخاك ولا تمازحه" فإن قلت المماراة فيها إيذاء لأن فيها تكذيباً للأخ والصديق أو تجهيلاً له وأما المزاح فمطايبة وفيه انبساط وطيب قلب فلم ينهى عنه فاعلم أن المنهي عنه الإفراط فيه أو [196] المداومة عليه أما المداومة فلأنه اشتغال باللعب والهزل فيه واللعب مباح ولكن المواظبة عليه مذمومة وأما الإفراط فيه فإنه يورث كثرة الضحك وكثرة الضحك تميت القلب وتورث الضغينة في بعض الأحوال وتسقط المهابة والوقار فما يخلو عن هذه الأمور فلا يذم]

Ve onuncu āfet mizahtır. Aslı mezmūmdur, menhiyyün ʿanhtir, meger ki kadr-i yesīr ola ki kadr-i yesīr ondan müstesnādır. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تُمَارِ أَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ"[439] Yaʿnī "Dīn karındaşın ile mücādele ve mümāzaha etme ve eger mümārāt etmekte ezā ve incitmek vardır." Çünkü ah ve sadīkin kelāmına tekzīb veyāhūd zātlarına techīl etmek vardır. Ve mizāh ise mutāyebe olup ondan inbisāt ve tīb-i kalb vardır, niçin menhiyyün ʿanh olmuş der isen ona dahi şöylece bil ki ondan menhiyyün ʿanh olan şeyʾ onda olan mübālaga ve ifrāttır veyāhūd ona müdāvemet etmektir ve müdāvemetin sebeb-i mezmūmiyyeti ise oyun ve hezl ile iştigāl etmek haysiyyetiyledir ki

438 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/338.
439 Tirmizī, 3/427, no: 1995; *Şuʿabu'l-Īmān*, 11/16, no: 8973.

cemīᶜ-i evkāt u ezmān oyun ve hezle sarf etmek ziyān-ı zāhirdir ki zikr ve tesbīh yerine hezl-gūyluğun hüsrānı müstagnī-i şerh ü tavzīhtir. Ve egerçi oyun mübāhtır velākin ona muvāzabet etmek mezmūmdur ve mizāhta ifrāt etmek şıkkı ise o dahi mezemmeti o cihettendir ki gülmeğin çokluğuna bāᶜistir ve gülmeğin çokluğu kalbi öldürüp imāte eder ve baᶜzu'l-ahvālde kīne mūris olur ve mehābet ve vakārı iskāt eder. Ve maᶜlūmdur ki bunlardan yaᶜnī şol umūrdan hālī olan latīfe mezmūm olmaz.

[كَمَا رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "إِنِّي لَأَمْزَحُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا" أَلَا إِنَّ مِثْلَهُ يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يَمْزَحَ وَلَا يَقُولَ إِلَّا حَقًّا وَأَمَّا غَيْرُهُ إِذَا فَتَحَ بَابَ الْمِزَاحِ كَانَ غَرَضُهُ أَنْ يضحك الناس كيفما كان وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الرجل ليتكلم بالكلمة يضحك بها جلساءه يهوى في النار أبعد من الثريا" وقال عمر رضي الله عنه من كثر ضحكه قلت هيبته ومن مزح استخف به ومن أكثر من شيء عرف به ومن كثر كلامه كثر سقطه ومن كثر سقطه قل حياؤه ومن قل حياؤه قل ورعه ومن قل ورعه مات قلبه ولأن الضحك يدل على الغفلة عن الآخرة قال صلى الله عليه وسلم "لو تعلمون ما أعلم لبكيتم كثيراً ولضحكتم قليلاً"]

Nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervī olmuş ki efendimiz buyurmuş ki "إِنِّي لَأَمْزَحُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا"[440] Yaᶜnī "Ven mizāh ederim ve hakktan gayrı bir şeyᵓ söylemem" ki kelime sıdk ve hakk ile mülātafa eylerim, mizāhta söylediğim şeyᵓ ancak hakk ve sıdktır. Ve efendimizin emsāli yaᶜnī peygamberān-ı ᶜizām ve sıddīkūn-ı fihām buna muktedir olurlar ki mülātafa edip de hakktan gayrı bir nesneyi söylemeye ve dīgerleri ise mizāhın kapısı açarsa onun garazı nāsı güldürmektir ne asl olur ise olsun, maᶜa-hāzā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ لِيُضْحِكَ بِهَا النَّاسُ يَهْوِي بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدُ مِنْ الثُّرَيَّا"[441] Yaᶜnī "Ādem var ki hem-nişīnlerini güldürmek için bir sözü söyler ki o sözün sebebiyle āteşe düşer de Ülker'den daha ziyāde uzak āteş içinde batıp gider" baᶜīd düşer demektir. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Kim ki gülmesi çok olur, heybeti az olur ve

440 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/298, no: 995.

441 *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/164.

kim ki mizāh eder, onunla nās istihfāf edip onu hor tutarlar ve kim ki bir şeyden teksīr eder, onunla bilinip maʿrūf olur ve kim ki sözü çok olur, sakatātı çok olur ve kim ki sakatātı çok olur, utanmaklığı az olur ve kim ki utanmaklığı az olur, onun veraʿ ve perhīzkārlığı az olur ve kim ki veraʿı az olur, kalbi ölür." Ve gülmek gaflete delālet etmek için mezmūm görünür, çünkü gülmek āhiretten olan gaflete delālet eder, zīrā ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا"[442] Yaʿnī "Siz benim bildiğimi bilmiş olaydınız tahkīkan çok ağlardınız ve az gülerdiniz."

[وقال رجل لأخيه يا أخي هل أتاك أنك وارد النار قال نعم قال فهل أتاك أنك خارج منها قال لا ففيم الضحك قيل فما رؤي ضاحكاً حتى مات وقال يوسف بن أسباط أقام الحسن ثلاثين سنة لم يضحك وقيل أقام عطاء السلمي أربعين سنة لم يضحك ونظر وهيب بن الورد إلى قوم يضحكون في عيد فطر فقال إن كان هؤلاء قد غفر لهم فما هذا فعل الشاكرين وإن كان لم يغفر لهم فما هذا فعل الخائفين وكان عبد الله بن أبي يعلى يقول أتضحك ولعل أكفانك قد خرجت من عند القصار وقال ابن عباس من أذنب ذنباً وهو يضحك دخل النار وهو يبكي وقال محمد بن واسع إذا رأيت في الجنة رجل يبكي ألست تعجب من بكائه قيل بلى قال فالذي يضحك في الدنيا ولا يدري إلى ماذا يصير هو أعجب منه فهذه آفة الضحك]

Ve bir kimse birāderine demiş ki "Ey birāder, āteşe vārid olacağına bir nass-ı sarīh sana geldi mi?" O dahi "evet" dedi ki ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾[443] nass-ı celīline işāret etmiş. Ve "Ondan hāric olacağına yaʿnī āteşe baʿde'l-vürūd ondan çıkıp hālis olacağına dahi bir nass-ı sarīh sana geldi mi?" dedikte, birāderi "yok" dedi. O dahi: "Yā bu gülmek nedendir?" diye üzerine inkār etmiş, yaʿnī mādām ki āteşe vārid olacağına bir nass-ı katʿī vü sarīh sana gelmiş ve āteşten hurūcuna bir nass-ı katʿī vü sarīh sana gelmemiş, ne sūretle gülersin ve ne ile şād olup da o korkudan gāfil oldun? Āteşe vārid olacağını bilen ādem korkmaz mı ve havf eden ādem güler mi demektir. Denilir ki o ādem

442 *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/289.

443 "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir." Meryem, 19/71.

ölünceye dek güldüğünü görünmemiştir. Ve Yūsuf b. Esbāt demiş ki "Hasen-i Basrī otuz sene ʿale'd-devām gülmemiş." Ve denilir ki ʿAtā-i Sulemī dahi kırk senede ʿale'd-devām gülmemiştir. Ve Vüheyb b. el-Verd ʿīd-i fıtr gününde görmüş ki bir cemāʿat gülüyorlar, o dahi demiş ki "Eger bunlara ʿafv ü magfiret olunmuş ise bu şükr edicilerin kārı değildir ve eger onlara magfiret olunmamış ise bu gülmek havf edicilerin fiʿli değildir!" diye taʿaccübāne söyleyerek üzerlerine inkār etmiş. Ve ʿAbdullāh b. Ebī Yaʿlā derdi ki "Sen güler misin o hālde ki senin kefenlerin kassār elinden çıkmış olduğu mümkin ve mercū ola!" yaʿnī olur ki bu günlerde ölüp kefene gireceksin, ne asl gülebilirsin diye taʿaccübāne bir istifhām ve inkārdır. Ve ʿAbdullāh b. ʿAbbās demiş ki "Şol kimse ki gülerek günāh işi işler, ağlayarak āteşe girer." Ve Muhammed b. Vāsiʿ demiş ki "Eger cennette ağlar bir ādemi gördünse ağlamasından taʿaccüb etmez misin?" Ve musāhibi: "Evet taʿaccüb ederim" diye cevāb verince, "İşte dünyāda nereye gideceğini bilmeyen [197] ādemin dıhkından daha ziyāde taʿaccüb olunur." İşte dıhkın āfeti budur.

[والمذموم منه أن يستغرق ضحكاً والمحمود منه التبسم الذي ينكشف فيه السن ولا يسمع له صوت وكذلك كان ضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم قال القاسم مولى معاوية أقبل أعرابي إلى النبي صلى الله عليه وسلم على قلوص له صعب فسلم فجعل كلما دنا من النبي صلى الله عليه وسلم ليسأله يفر به فجعل أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يضحكون منه ففعل ذلك مراراً ثم وقصه فقتله فقيل يا رسول الله إن الأعرابي قد صرعه قلوصه وقد هلك فقال "نعم وأفواهكم ملأى من دمه"]

Ve ondan mezmūm olan şeyʾ gülmekten müstagrak olmak derecesidir. Ve mahmūd olan gülmek tebessüm etmektir ki sessiz olup onunla diş görünen yüz güleçliğidir. ʿAleyhi's-selām efendimizin dıhkı dahi böyle idi ki tebessüm idi. Muʿāviye'nin mevlāsı el-Kāsım demiş ki "Bir nefer aʿrābī ʿaleyhi's-selām efendimize gelip bir azgın ve düşvār bir kalūsa süvār idi ve efendimize selām verip suʾāl etmek için her ne kadar efendimize yaklaşmak istediyse de kalūs onunla firār etti ve bu hālinden ashāb-ı nebī gülmeğe başladı ve mirāren deve bu serkeşlik ettikten sonra aʿrābīyi düşürüp boynunu kırdı ve aʿrābī vefāt etmekle ashāb-ı

Nebī: "Yā Resūlallāh, aʿrābīnin devesi onu düşürüp öldürdü!" dediklerinde, efendimiz dahi: "نعم وأفواهكم ملأى من دمه" diye serzeniş buyurdu, yaʿnī "Evet, o hāl ile ki sizin ağzınız dahi onun kanından dolgunlardır." Sanki aʿrābīyi helāk ettiyse de sizin dahi o gülmekten kusūrunuz oldu, sizin ağzınız kanından doldu.

[وأما أداء المزاح إلى سقوط الوقار فقد قال عمر رضي الله عنه من مزح استخف به وقال محمد بن المنكدر قالت لي أمي يا بني لا تمازح الصبيان فتهون عندهم وقال سعيد بن العاص لابنه يا بني لا تمازح الشريف فيحقد عليك ولا الدنيء فيجترئ عليك وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله تعالى اتقوا الله وإياكم والمزاح فإنه يورث الضغينة ويجر إلى القبيح تحدثوا بالقرآن وتجالسوا به فإن ثقل عليكم فحديث حسن من حديث الرجال وقال عمر رضي الله عنه أتدرون لما سمي المزاح مزاحاً قالوا لا قال لأنه أزاح صاحبه عن الحق وقيل لكل شيء بذر وبذر العداوة المزاح ويقال المزاح مسلبة للنهى مقطعة للأصدقاء]

Mizāh sukūt-ı vakāra müʾeddī olur ise istihāfafa sebeb olur, nitekim Hazret-i ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Kim ki mizāh eder, onunla istihfāf olunur." Ve Muhammed b. el-Munkedir demiş ki "Benim anam bana dedi ki "Ey benim oğlum, sıbyān ile mümāzaha etme ki onlarda hor olursun." Ve Saʿīd b. el-ʿĀs oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, şerīf ile mümāzaha etme ki sana hıkd eder ve denī ādemlerle mümāzaha etme ki sana cürʾetlenir." Ve ʿÖmer b. ʿAbdulʿazīz ʿaleyhi'r-rahmet demiş ki "Siz Allāh'tan havf edip ittikā ediniz ve mizāhtan sakınınız, zīrā kīne muristir, çirkīnliğe çeker. Siz Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān ile tahaddüs ediniz ve onunla hem-bezmlik ediniz ve eger sizin üzerinize ağırlaşırsa hadīs-i ricālden güzel hadīslerle mücālese ediniz." Ve Hazret-i ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān: "Siz bilir misiniz ki mizāha niçin mizāh denilip bu ism ile tesmiye olunmuş?" Ve ashābı "yok" deyince, ʿÖmer: "Çünkü hıkddan sāhibini uzak eder" dedi. Ve dahi denilmiş ki "Her bir şeyʾin bir tohumu vardır, düşmanlığın tohumu dahi mizahtır." Ve dahi denilmiş ki "Mizāh ʿakla bir meslebe ve asdikāya maktaʿadır."

[فإن قلت قد نقل المزاح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه فكيف ينهى عنه فأقول إن قدرت على ما قدر عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه

وهـو أن تمـزح ولا تقـول إلا حقـا ولا تـؤذي قلبـا ولا تفـرط فيـه وتقتصـر عليـه أحيانـا على النـدور فـلا حـرج عليك فيه ولكـن مـن الغلـط العظيـم أن يتخـذ الإنسـان المـزاح حرفـة يواظـب عليـه ويفـرط فيـه ثـم يتمسـك بفعـل الرسـول صلـى الله عليـه وسـلم وهـو كمـن يـدور نهـاره مـع الزنـوج ينظـر إليهـم وإلـى رقصهـم ويتمسـك بـأن رسـول الله صلـى الله عليـه وسـلم أذن لعائشـة في النظـر إلـى رقص الزنـوج في يـوم عيـد وهـو خطـأ إذ مـن الصغائـر مـا يصيـر كبيرة بالإصـرار ومـن المباحـات مـا يصيـر صغيرة بالإصـرار فـلا ينبغـي أن يغفـل عـن هـذا]

Ve eger dedin ki Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi's-selāmın üzerine menkūl olmuş ki baᶜzen latīfe buyurup mizāh etmiştir ve ashābı üzerine dahi mervī olmuştur, nice menhiyyün ᶜanh olur? Derim ki eger onun muktedir olduğu kudret gibi sen dahi muktedir oldunsa ve ashābı muktedir oldukları kudret gibi kudretli oldunsa ki mizāh edip de hakktan gayrı bir nesneyi söylemeyip ve onunla bir kimseyi incitmeyip ve onda ifrāt etmeyerek ᶜale'n-nüdūr ahyānen iktisār edebilir isen o vaktte mizāhta sana dahi bir harac yoktur. Velākin ᶜazīm galattandır ki insān mizāhı hirfet ittihāz edip ona bir muvāzabet ede ve hem dahi onda ifrāt eder de dönüp fiᶜl-i peygamberī ona sened edinip temessük eyler, böylece eden kimsenin misāli ancak o misāldir ki kimse gidip ᶜale'd-devām külle yevmin sabāhtan akşama kadar sūdān ile gezip oyunlarına bakar ve zātlarına nazar edip de onun bu fiᶜline ᶜaleyhi's-selām efendimiz bir bayram gününde ᶜĀişe'ye sūdānların oyunlarına bakmak için verdiği izn ve ruhsatı sened edinip onunla temessük eder ki bu bir büyük galattır ve zāhir bir hatādır, çünkü bu ruhsat ᶜömründe yalnız bir kerrede olmuş ve bir meserret gününde vākiᶜ olmuş, öylece dāimī olmamış ve onlarla berāber dolaşıp gezmemiş, çünkü sagāirden ısrār ile kebīre olan günāh ve cünha vardır. ve mübāhāttan dahi ısrār ve istimrār ile sagīre olan maᶜsiyet ve cünha vardır, gerektir ki bundan gaflet olunmaya.

[نعـم روى أبـو هريـرة أنهـم قالـوا يا رسـول الله إنك تداعبنا فقـال ''إنـي وإن داعبتكـم لا أقـول إلا حقـاً'' وقـال عطـاء إن رجـلاً سـأل ابـن عبـاس أكان رسـول الله صلـى الله عليـه وسـلم يَمْـزَحُ فقـال نعـم قـال فمـا كان مزاحـه قـال كان مزاحـه أنـه صلـى الله عليـه وسـلم كسـا ذات يـوم امـرأة مـن نسـائه ثوبـا واسـعا فقـال لهـا ''البسـيه واحمـدي وجـري منـه ذيـلاً

كذيل العروس'' وقال أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم ''كان من أفكه الناس مع نسائه'' وروي أنه كان كثير التبسم وعن الحسن قال أتت عجوز إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال لها صلى الله عليه وسلم لا يدخل الجنة عجوز فبكت فقال إنك لست بعجوز يومئذ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً (٣٥) فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا﴾]

Evet Hazret-i Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiş ki sahābe-i kirām efendimize demişler ki "Yā Resūlallāh, sen bizimle müdāᶜabe edersin." Ve o dahi buyurmuş ki ''إني وإن داعبتكم لا أقول إلا حقاً''[444] Yaᶜnī "Ben sizinle velev ki müdāᶜabe ettim, ben ancak hakk söylerim" yaᶜnī mizāh ve mülātafamda hakk sözünden gayrı başka bir söz söylememem demektir. [198] Ve ᶜAtā demiş ki bir ādem İbn ᶜAbbās'tan suᵓāl etti ki "Resūl-i ekrem mizāh etti mi?" O dahi "evet" dedikte, o ādem: "Mizāhı ne idi?" diye istifsār etti. O dahi: "Mizāhı o idi ki bir gün harem-i muhterem-i hümāyūnlarının birisine bir geniş sevbi giydirip ona ''البسيه واحمدي وجري منه ذيلاً كذيل العروس''[445] buyurdu, yaᶜnī "Onu giyip teşekkür eyle ve ᶜarūsun dāmeni gibi ondan bir dāmen çek" demektir. Ve Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Zāt-ı ᶜālī-i risālet-penāhī harem-i muhterem-i hümāyūnlarına nāsın efkehi idi" yaᶜnī cümleden ziyāde latīfe-gū beşāşetli idi. Ve dahi rivāyet olundu ki tebessümü çok idi ki fi'l-agleb yüzü güleç idi. Hasen-i Basrī üzerine mervī olup demiş ki "Bir ᶜacūze hatun kişi, Peygamber efendimize gelmiş ve efendimiz ona ''لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عجوز'' buyurdukta yaᶜnī "ᶜAcūz cennete girmez" dedikte ᶜacūze ağlamış ve efendimiz: ''إِنَّكِ لَسْتِ بِعَجُوزٍ يَوْمَئِذٍ''[446] buyurmuş yaᶜnī "Ona sen o günde ᶜacūz değilsin!" ki tebāreke ve taᶜālā ﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً (٥٣) فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا﴾[447] diye fermān buyurmuş. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Vākıᶜa'nın otuz altıncı ve otuz yedinci ve otuz sekinci āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Biz dünyā nisvānını cennette vilādetsiz yeniden halk ve dāimā zevclerine takarrübde bikr kılarız ve zevclerine ᶜāşıkalar olarak zevcleri ashāb-ı yemīn ile ikisi bir sinnde otuz üçer yaşında ederiz."

---

444 *Umdetu'l-Kārī*, 22/169.

445 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/338.

446 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 11/54, no: 8523.

447 Vākıa, 56/36.

[وقال زيد بن أسلم إن امرأة يقال لها أم أيمن جاءت إلى النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ إِنَّ زَوْجِي يَدْعُوكَ قَالَ "وَمَنْ هُوَ أَهُوَ الَّذِي بِعَيْنِهِ بياض" قالت والله ما بعينه بياض فقال "بَلَى إِنَّ بِعَيْنِهِ بَيَاضًا" فَقَالَتْ "لَا وَاللَّهِ" فَقَال صلى الله عليه وسلم "مَا مِنْ أحد إلا وبعينه بياض" وأراد به البياض الْمُحِيطَ بِالْحَدَقَةِ وَجَاءَتِ امْرَأَةٌ أُخْرَى فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ احْمِلْنِي عَلَى بَعِيرٍ فَقَالَ "بَلْ نَحْمِلُكِ عَلَى ابْنِ الْبَعِيرِ" فَقَالَتْ مَا أَصْنَعُ بِهِ إِنَّهُ لَا يَحْمِلُنِي فقال صلى الله عليه وسلم "مَا مِنْ بَعِيرٍ إِلَّا وَهُوَ ابن بعير فكان يمزح به وَقَالَ أنس كَانَ لأبي طلحة ابْنٌ يُقَالُ له أبو عمير وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يأتيهم ويقول "يا أبا عمير مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ" لنغير كَانَ يَلْعَبُ بِهِ وَهُوَ فَرْخُ الْعُصْفُورِ وَقَالَتْ عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا خَرَجْتُ مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ فقال تعالي حتى أسابقك فشددت درعي على بطني ثُمَّ خَطَطْنَا خَطًّا فَقُمْنَا عَلَيْهِ وَاسْتَبَقْنَا فَسَبَقَنِي وقال هذه مكان ذي المجاز وذلك أنه جاء يوما ونحن بذي المجاز وأنا جارية قد بعثني أبي بشيء فقال "أعطنيه" فَأَبَيْتُ وَسَعَيْتُ وَسَعَى فِي أَثَرِي فَلَمْ يُدْرِكْنِي وقالت أيضاً سابقني رسول الله صلى الله عليه وسلم فسبقته فلما حملت اللحم سابقني فسبقني وقال "هذه بتلك"]

Ve Zeyd b. Eslem demiş ki Ümmü Eymen demekle maᶜrūf bir hatun kişi peygamber efendimize gelip "Benim kocam seni daᶜvet edip istiyor" dedikte, efendimiz dahi ona: "وَمَنْ هُوَ أَهُوَ الَّذِي بِعَيْنِهِ بياض" buyurdu yaᶜnī "O kimdir o ki gözünde beyāz olan kimse midir?" dedikte, o dahi: "Vallāhi onun gözünde beyāz yoktur" dedi. Efendimiz "بَلَى إِنَّ بِعَيْنِهِ بَيَاضًا" buyurunca yaᶜnī "Evet, tahkīkan onun gözünde beyāz vardır" diye tekrār edince, o dahi "yok vallāhi" diye tekrār kasem etti. O vaktte efendimiz: "مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وبِعَيْنِه بَيَاضٌ" diye beyān buyurdular, yaᶜnī "Bir kimse yok ki gözünde beyāz olmaya" ki kāffenin gözlerinin beyāzı vardır diye tavzīh ve o beyāzdan hadakaya muhīt olan beyāzı murād buyurulmuştur. Ve dīger bir hatun kişi Peygamber efendimize gelip "Yā Resūlallāh, beni bir deve üzerine tahmīl eyle" diye niyāz ettikte, efendimiz: "بَلْ نَحْمِلُكِ عَلَى ابْنِ الْبَعِيرِ" diye fermān buyurdular yaᶜnī "Ancak seni biz devenin oğlu üzerine tahmīl ederiz" dedikte, o hatun kişi: "Ben devenin oğluna ne eyleyeyim, deve oğlu beni götüremez!" yaᶜnī beni kaldırıp yüklemeğe tākat-mend ve muktedir olamaz dedikte efendimiz: "مَا مِنْ بَعِيرٍ إِلَّا

"وَهُوَ ابْنُ الْبَعِيرِ"[448] buyurdu yaʿnī "Bir baʿīr yok ki baʿīr oğlu değildir" ki her bir baʿīr elbette baʿīrin oğludur demiş. "Baʿīr" deveye ıtlāk olunur. İşte bununla mizāh buyururlardı. Ve Enes ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki Ebū Talha'nın Ebū ʿUmeyr nāmında bir oğlu var idi ve efendimiz onlara gelip "يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ"[449] buyurdu yaʿnī Ebū ʿUmeyr nugayr ne işledi diye Ebū ʿUmeyr'e taltīf buyururlardı. "Nugayr" serçenin yavrusuna derler, çünkü Ebū ʿUmeyr'in bir dānesi var idi, onunla oynar idi. Ve Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ʿĀişe es-Sıddīka buyurmuş ki Bedr gazvesinde Zāt-ı vālā-yı Hazret-i Risālet-penāhī ile berāber gazāya çıktım ve efendimiz bana "تَعَالَيْ حَتَّى أُسَابِقَكِ" diye fermān buyurdu yaʿnī "Gel seninle bir müsābaka edeyim" dedi, ben dahi: "Yaşmağımı karnım üzerine bağladım, sonra bir çizgi çizip ikimiz üstünde durduk ve müsābakat eyledik ve kendisi beni geçip ileriye benden ziyādeye gidip bana sebkat edince "هَذِهِ مَكَانَ الْمَجَازِ"[450] diye fermān buyurdular, yaʿnī "Zü'l-Mecāz adlı olan mevkiʿde olan sebkatine karşıdır" dedi ki biz Zü'l-Mecāz'da olduğumuz hālde ben cāriye idim, bir gün babam beni bir nesne ile gönderdi ve efendimiz bana "أَعْطِنِيهِ" diye irāde buyurdukta yaʿnī "Onu bana ver" dedikte ben ibā edip seğirttim ve o dahi ardım sonra seğirttiyse de bana ulaşamadı. Ve dahi buyurdu ki "Efendimiz benimle müsābakat buyurdu ve ben onu sebkat ettim, sonra etli olup semiz olunca benimle müsābaka edip bana sebkat etti ve "هَذِهِ بِتِلْكَ"[451] diye fermān buyurdu, yaʿnī "İşte bu benim sebkatim o senin sebkatine karşı oldu" dedi.

[وقالت أيضاً رضي الله عنها كَانَ عِنْدِي رسول الله صلى الله عليه وسلم وسودة بنت زمعة فصنعت حريرة وَجِئْتُ بِهِ فَقُلْتُ لسودة كُلِي فَقَالَتْ لَا أُحِبُّهُ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَتَأْكُلِنَّ أَوْ لَأُلَطِّخَنَّ بِهِ وجهك فقالت ما أنا بذائقته فأخذت [199] بِيَدِي مِنَ الصَّحْفَةِ شَيْئًا مِنْهُ فَلَطَّخْتُ بِهِ وجهها ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس بيني وبينها فخفض لها رسول الله ركبتيه لتستقيد مني فَتَنَاوَلَتْ مِنَ الصَّحْفَةِ شَيْئًا فَمَسَحَتْ بِهِ وَجْهِي وَجَعَلَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يضحك]

448 *Musnedu* Ahmed, 21/323; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/300.

449 *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/162.

450 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/338.

451 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/338.

Ve dahi ʿĀişe es-Sıddīka buyurmuş ki bir gün Zāt-ı ʿālī-i risālet-penāhī ile Sevde bint Zemʿa benim yanımda idiler, ben bir bulamaç pişirip getirdim ve Sevde'ye ekl eyle diye teklīf edince Sevde: "Ben onu sevmem" dedi. Ben dahi: "Vallāhi sen ekl edeceksin, yoksa ben yüzüne ondan sürerim!" O dahi: "Ben onu tadacak değilim!" diye eklinden imtināʿ ettikte ben dahi safhadan elimle azıcık alıp yüzüne sürdüm. Ve Zāt-ı sāmī-i risālet-penāhī benim ile onun mā-beyninde oturuyordu, hemen benden kısāsını almak için iki dizini indirdi ve o dahi safhadan azıcık alıp onunla yüzümü sildi ve efendimiz dahi gülmeğe başladı.

[وروي أن الضحاك بن سفيان الكلابي كان رجلاً دميماً قبيحاً فلما بايعه النبي صلى الله عليه وسلم قال إن عندي امرأتين أحسن من هذه الحميراء وذلك قبل أن تنزل آية الحجاب أفلا أنزل لك عن إحداهما فتتزوجها وعائشة جالسة تسمع فقالت أهي أحسن أم أنت فقال بل أنا أحسن منها وأكرم فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم من سؤالها إياه لأنه كان دميماً]

Ve dahi rivāyet olunur ki Dahhāk b. Süfyān el-Kilābī çirkīn-rū ve kabīh-sūret bir ādem idi, çün efendimiz onunla mübāyaʿa etti, "Bu Humeyrā'dan güzel benim ʿindimde iki hatun kişi var, ondan sen mütezevvic olmak üzere ben onların birisinden senin için nüzūl etmeyeyim mi?" diye suʾāl ettikte, Hazret-i ʿĀişe dahi hāzıra olup sözünü işitiyordu ki o vaktte henüz āyet-i hicāb nāzil olmamıştı, Hazret-i ʿĀişe "Ondan o mu ziyādece güzel, yoksa sen ondan daha ziyāde güzelsin?" diye sormuş. Ve Dahhāk dahi: "Yok, ben ondan daha ziyāde güzel ve ekremim" diye cevāb vermiş. Ve ʿaleyhi's-selām efendimiz dahi Hazret-i ʿĀişe'nin ondan vākiʿ olan işbu suʾāli üzerine gülmüş çünkü kendisi çirkīn-sūret idi.

[وروى علقمة عن أبي سلمة أَنَّهُ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم يدلع لسانه للحسن ابن علي عليهما السلام فيرى الصبي لسانه فيهش له فقال له عيينة بن بدر الفزاري وَاللَّهِ لَيَكُونَنَّ لِيَ الِابْنُ قَدْ تَزَوَّجَ وَبَقَلَ وَجْهُهُ وَمَا قَبَّلْتُهُ قَطُّ فقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مَنْ لَا يَرْحَمْ لَا يُرْحَمْ" فَأَكْثَرُ هَذِهِ الْمُطَايَبَاتِ مَنْقُولَةٌ مَعَ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ وَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعَالَجَةً لِضَعْفِ قُلُوبِهِمْ مِنْ غَيْرِ مَيْلٍ إِلَى هَزْلٍ وقال صلى الله عليه وسلم مَرَّةً لصهيب وَبِهِ رَمَدٌ وَهُوَ يَأْكُلُ تَمْرًا "أَتَأْكُلُ التَّمْرَ وَأَنْتَ رَمِدٌ" فَقَالَ "إِنَّمَا آكُلُ بِالشِّقِّ الْآخَرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَتَبَسَّمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" قَالَ بَعْضُ الرُّوَاةِ حتى نظرت إلى نواجذه]

Ve ᶜAlkame dahi Ebī Seleme'nin üzerine rivāyeten nakl edip dedi ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin mübārek lisānını Hasen b. ᶜAlī'ye çıkarırdı ve sabī lisānını görüp şād olurdu." Ve ᶜUyeyne b. Bedr el-Fezārī ona dedi ki "Vallāhi bana oğul olup evlenir ve yüzünün saçı biter de ben onu aslā öpmemişim." ᶜAleyhi's-selām efendimiz buyurdu ki "إِنَّ مَـنْ لَا يَرْحَـمْ لَا يُرْحَـمْ"[452] Yaᶜnī "Tahkīkan o ki merhamet etmez, ona merhamet olunmaz" Kaldı ki menkūl olan işbu mutāyebātın çoğu nisā ve sıbyān ile vākiᶜ olmuş. Ve şol mülātafalar ondan zaᶜf-ı kulūblarına bir muᶜālece ve tīmārdır ki hezle meyl edilmeksizin o ᶜacezelere bir taltīf ve müdāvāttır. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir kerre Suheyb'e gözü ağrılı hurma yerken "أَتَأْكُلُ التَّمْرَ وَأَنْتَ رَمِدٌ" فَقَالَ "إِنَّمَا آكُلُ بِالشِّـقِّ الْآخَـرِ يَـا رَسُـولَ اللهِ فَتَبَسَّـمَ صَلَّـى اللّٰهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ"[453] Yaᶜnī "Senin gözün ağrıyorken sen hurmayı ekl mi ediyorsun?" O dahi: "Yā Resūlallāh, ben ancak dīger şıkk ile ekl ediyorum" diye cevāb verdikte, ᶜaleyhi's-selām efendimiz tebessüm etmiş. Ve baᶜzu'r-rüvāt demiş ki "Tā ki onun tebessümünden onun ön dişlerini gördüm." "Nevāciz" tavāhīn ardında olan son dişlerdir ki dırsu'l-hilm taᶜbīr olunurlar.

[وروي أن خوات ابن جبير الأنصاري كان جالساً إلى نسوة من بني كعب بطريق مكة فطلع عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا أبا عبد الله مالك مع النسوة فقال يفتلن ضغيرا لجمل لي شرود قال فمضى رسول الله صلى الله عليه وسلم لحاجته ثم عاد فقال يا أبا عبد الله أما ترك ذلك الجمل الشراد بعد قال فسكت واستحييت وكنت بعد ذلك أتفرر منه كلما رأيته حياء منه حتى قدمت المدينة وبعد ما قدمت المدينة قال فرآني في المسجد يوماً أصلي فجلس إلي فطولت فقال لا تطول فإني أنتظرك فلما سلمت قال "يا أبا عبد الله مالك مع النسوة" فقال يفتلن ضغيرا لجمل لي شرود قال فمضى رسول الله صلى الله عليه وسلم لحاجته ثم عاد فقال "يا أبا عبد الله أما ترك ذلك الجمل الشراد بعد" قال فسكت واستحييت وكنت بعد ذلك أتفرر منه كلما رأيته حياء منه حتى قدمت المدينة وبعد ما قدمت المدينة قال فرآني في المسجد يوماً أصلي فجلس إلي فطولت فقال "لا تطول فإني أنتظرك" فلما سلمت قال "يا أبا عبد الله أما ترك ذلك الجمل الشراد بعد" قال

452 Buhārī, 8/7, no: 5887; Müslim, Fezāil, 15, 401808, no: 2318.

453 *el-Ehādīsu'l-Muhtāre*, 8/68, no: 62.

فسكت واستحييت فقام وكنت بعد ذلك أتفرر منه حتى لحقني يوماً وهو على حمار وقد جعل رجليه في شق واحد فقال ''أبا عبد الله أما ترك ذلك الجمل الشراد بعد'' فقلت والذي بعثك بالحق ما شرد منذ أسلمت فقال ''الله أكبر الله أكبر اللهم اهد أبا عبد الله'' قال فحسن إسلامه وهداه الله]

Ve dahi rivāyet olunur ki Havvāt b. Cubeyr el-Ensārī, Mekke yolunda Benī Kaᶜb'dan birtakım hatun kişilerle berāber otururken ᶜaleyhi's-selām efendimiz ᶜalā-gafletin onların üzerine tulūᶜ edip Havvāt'ı gördü ve ''يَا أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ مَا لَكَ مَعَ النِّسْوَةِ'' diye ondan suʾāl ettikte yaᶜnī "Senin hatun kişilerle nen var?" dedikte, ben dahi: "Benim bir kaçıcı devem vardır, ona bir dafīreyi yaᶜnī ipi bükerler" diye cevāb verdim ve o dahi işine savuşup gitti, sonra ᶜavdet edip ''يَا أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ أَمَا تَرَكَ ذَلِكَ الْجَمَلُ الشِّرَادُ بَعْدَ'' buyurdu, yaᶜnī "Yā Ebā ᶜAbdillāh, henüz o deve o kaçaklığı terk etmedi mi?" diye suʾāl ve ben dahi utanıp hāmūş durdum ve ondan sonra onu gördükçe ben efendimizden hayāen kaçardım yaᶜnī efendimizi gördükçe şermsārlığımdan ondan kendi kendimi gizletip kaçardım, tā ki Medīne-i munevvere'ye geldim ve Medīne'ye vürūdumdan sonra bir gün namāz kılarken beni mescidde gördü ve yanıma gelip oturdu, ben dahi namāzımı uzattım, efendimiz bana dedi ki ''لَا تُطَوِّلْ فَإِنِّي أَنْتَظِرُكَ'' Yaᶜnī "Uzattırma, ben sana muntazırım." Ve çün selāmı verdim yine bana: ''يَا أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ أَمَا تَرَكَ ذَلِكَ الْجَمَلُ الشِّرَادُ بَعْدَ'' diye kelimesini be-tekrār iᶜāde ve kezālik ben utanıp sükūt ettim ve o dahi kalkıp gitti ve ondan sonra ben yine utanmaklığımdan onu gördükçe saklanıp kendi kendimi ondan kaçırıp dururdum tā ki bir gün bir merkebe rākib olduğu hālde bana ulaştı ki iki ayakları bir şıkk üzerine komuştu ve ''يَا أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ أَمَا تَرَكَ ذَلِكَ الْجَمَلُ الشِّرَادُ بَعْدَ'' buyurunca hemān ben dahi: "Seni hakk ile baᶜs edene kasem ederim ki ben şeref-i İslām ile müşerref olduğum günden beri kaçmamıştır" dedim. Ve o dahi ''اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ اللَّهُمَّ اهْدِ أَبَا عَبْدِ اللّٰهِ''[454] diye duᶜā etti. Rāvī dedi ki artık İslām'ın tahsīn etti ve Allāhu taᶜālā onu hidāyet eyledi.

[وكان نعيمان الأنصاري رجلاً مزاحاً فكان يشرب الخمر في المدينة فيؤتى بِهِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فيضربه بنعله ويأمر أصحابه فيضربونه بنعالهم فلما

454 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 4/203.

كثر ذلك منه قال له رجل من الصحابة [200] لعنك الله فقال النبي صلى الله عليه وسلم لا تفعل فإنه يحب الله ورسوله وكان لا يدخل المدينة رسل ولا طرفة إلا اشترى منها ثم أتى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا قَدِ اشْتَرَيْتُهُ لَكَ وَأَهْدَيْتُهُ لَكَ فَإِذَا جَاءَ صَاحِبُهَا يَتَقَاضَاهُ بِالثَّمَنِ جَاءَ بِهِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْطِهِ ثَمَنَ مَتَاعِهِ فيقول له صلى الله عليه وسلم "أو لم تُهْدِهِ لَنَا فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ عِنْدِي ثَمَنُهُ وَأَحْبَبْتُ أَنْ تَأْكُلَ مِنْهُ فَيَضْحَكُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَأْمُرُ لِصَاحِبِهِ بِثَمَنِهِ فَهَذِهِ مُطَايَبَاتٌ يُبَاحُ مِثْلُهَا على الندور لا على الدوام والمواظبة عليها هزل مذموم وسبب للضحك المميت للقلب]

Ve Nuᶜaymān el-Ensārī şakacı ve latīfe-gū bir ādem idi ve aralıkta Medīne'de hamrı içerdi ve icrā-yı haddi için efendimize celb olunup Nebī-i zī-şān ve ashābı onu hadd buyururlardı, efendimiz mübārek naᶜli ile onu darb ederdi ve naᶜllarıyla onu darb etmek için ashābına dahi emr buyururdu ve onlar dahi naᶜllarıyla onu darb ederlerdi. Ve çün ondan bu fiᶜl çok oldu, sahābenin birisi ona لعنك الله dedi. Efendimiz o sahābīye: "Etme ki kendisi Allāhu taᶜālāyı ve resūlünü sever" dedi. Ve Medī-ne'ye bir nevbār veyā turfa bir şeyᵓ girmezdi illā ki ondan satın almazdı, yaᶜnī Medīne-i münevvere'ye her ne ki nevbār veyā turfa girerse elbette lā-mahāle ondan satın alırdı ve efendimize onunla gelip onu hediyye takdīm eylerdi ve "Bunu yā Resūlallāh, senin için satın aldım ve sana hediyye ettim" derdi ve sāhibi gelip semeni ile onu mutālebe ettikte onunla efendimize gelip "Yā Resūlallāh, metāᶜının semenini ona ver" der idi ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "أو لم تُهْدِهِ لَنَا فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ عِنْدِي ثَمَنُهُ وَأَحْبَبْتُ أَنْ تَأْكُلَ مِنْهُ فَيَضْحَكُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَأْمُرُ لِصَاحِبِهِ بِثَمَنِهِ[455] Yaᶜnī "Sen onu bize hediyye etmedin mi?" ona buyururdu. Ve o dahi: "Evet, benim yanımda bahāsı yok idi ve ondan tenāvül etmenizi sevdim" derdi ve efendimiz gülerdi ve onun semeni ile sāhibine emr ederdi. İşte bunlar bir nevᶜ mutāyebelerdir ki nedret üzere misllerinin icrāsı mübāh olur, değil ki ᶜale'd-devām, zīrā bunlara muvā-zabe etmek mezmūm hezldir ve kalbe mümīt olan gülmeğe sebebdir.

455 *Enīsu's-Sārī*, 9/6164, no: 4333.

el-Āfetü'l-Hādiyetü ᶜAşere es-Suhriyyetü ve'l-İstihzāu

[الآفة الحادية عشر السخرية والاستهزاء]

[وهذا محرم مهما كان مؤذياً كما قَالَ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ﴾]

Ve on birinci āfet ise o dahi suhriyye ve kaşmerlik ve istihzā etmektir ki müᵓzī olursa o dahi muharremdir, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ﴾[456] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hucurāt'ın on birinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, sizden olan müᵓmin ve müᵓmine birbirlerini zevklenmesin ki mümkin ki ᶜindallāh zevklenilen zevklenenden hayrlı ola ve kendi nefsiniz gibi olan dīn karındaşınıza ᶜayb isnād etmek ve birbirlerinizi fısk lakabıyla çağırmayın. Bir kimse īmāna duhūlünden sonra ona fusūk ismi ne çirkīn olur! Kim ki bu menāhīden tevbe etmezse o zālimlerden olur." Mervīdir ki zevcāt-ı tāhireden Safiyye bint Huyeyy, Peygamber ᶜaleyhi's-selāma: "Yā Resūlallāh, zevcātın bana yehūdī kızı yehūdiyye diye taᶜyīb ediyorlar!" dedi. Peygamber ᶜaleyhi's-selām: "Sen onlara babam Hārūn, ᶜammim Mūsā ve zevcim Muhammed resūlullāhtır de" buyurdu. Bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlü budur denildi yāhūd Ebū Mālik ᶜAbdullāh b. es-Sulemī'ye gazablanıp "Yā aᶜrābī!" dedi, o dahi Ebū Mālik'e "Yā yehūdī!" dedi. Efendimiz ᶜaleyhi's-selām habīr oldukta tevbeleri zuhūruna dek ikisini dahi nezd-i devletlerine duhūlden menᶜ eyledi. Sebeb-i nüzul-i āye budur dahi denildi.

[وَمَعْنَى السُّخْرِيَةِ الِاسْتِهَانَةُ وَالتَّحْقِيرُ وَالتَّنْبِيهُ عَلَى الْعُيُوبِ والنقائص عَلَى وَجْهٍ يُضْحَكُ مِنْهُ وَقَدْ يَكُونُ ذَلِكَ بالمحاكاة في الفعل والقول وقد يكون بالإشارة والإيماء وإذا كان بحضرة المستهزأ به لم يسم ذلك غيبة وفيه معنى الغيبة قالت عائشة رضي الله عنها حاكيت إنساناً فقال لي النبي صلى الله عليه وسلم "والله ما

456 "Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler." Hucurāt, 49/11.

أحب أني حاكيت إنساناً ولي كذا وكذا" وقال ابن عباس في قوله تعالى ﴿وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾ إن الصغيرة التبسم بالاستهزاء بالمؤمن والكبيرة القهقهة بذلك وهذا إشارة إلى أن الضحك على الناس من جملة الذنوب والكبائر]

Ve zevklenmeğin maᶜnāsı bir istihāne ve tahkīr ve hor etmektir ki ᶜuyūb ve nakāise güldürecek vech üzere bir tenbīhtir. Baᶜzen işlemek veyā söylemekle muhākāt ve mümāselet ettirmekle olur ve baᶜzen dahi īmā ve işāretle olur. Zevklenenin huzūrunda olursa ona gıybet ve mezemmet denilmez yaᶜnī gıybet tesmiye olunmaz ve gıyābında olursa ona gıybet dahi denilir ki onda gıybet maᶜnāsı vardır. Hazret-i ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Bir vakt ben insānı muhākāt ettim, Nebī-i zī-şān efendimiz bana buyurdu ki "وَاللّٰهِ مَا أُحِبُّ أَنِّي حَاكَيْتُ إِنْسَانًا وَلِي كَذَا وَكَذَا"[457] Yaᶜnī "Vallāhi ben onu sevmem ki hātırıma gelmez ki şu kadar zamāndan beri ben bir kimseyi muhākāt ettim." Ve İbn ᶜAbbās ﴿وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾[458] āyet-i kerīmesinin tefsīrinde demiş ki "Sagīreden murād müʾmine istihzā ile tebessüm etmektir ve kebīreden murād kahkaha ile gülmektir." Bu nass-ı celīl sūre-i Kehf'in kırk yedinci āyetindendir ve o āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Defter-i aᶜmālleri herkesin yedine yāhūd mīzāna vazᶜ olunur, günāhkārları görürsün ki unuttukları günāhlarını o kitābda görüp muttaliᶜ olduklarında korkarlar, vāy ve hayf bize ki bu kitāb-ı aᶜmāle ne oldu ki bizim küçük ve büyük günāhlarımızın birini terk etmeyip cümlesini taᶜdād ve zabt eylemiş!" derler. Ve bu tefsīr yaᶜnī İbn ᶜAbbās'ın bu denli tefsīri nās üzerine istihzā ile gülmek zünūb-ı kebāirin cümlesinden bir vizr-i kebīr olduğuna işārettir.

[وعن عبد الله بن زمعة أنه قال سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخطب فوعظهم في ضحكهم من الضرطة فقال "علام يضحك أحدكم مما يفعل" وقال صلى الله عليه وسلم "إن المستهزئين بالناس يفتح لأحدهم باب من الجنة

457 *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 3/909, no: 1597.

458 ""Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!" derler." Kehf, 18/49.

فيقال هلم هلم فيجيء بكربه وغمه فإذا أتاه أغلق دونه ثم يفتح له باب آخر فيقال هلم هلم فيجيء بكربه وغمه فإذا أتاه أغلق دونه فما يزال كذلك حتى إن الرجل ليفتح له الباب فيقال له هلم هلم فلا يأتيه" وقال معاذ بن جبل قال النبي صلى الله عليه وسلم "من عير أخاه بذنب قد تاب منه لم يمت حتى يعمله" وكل هذا يرجع إلى استحقار الغير والضحك عليه استهانة به واستصغاراً لَهُ وَعَلَيْهِ نَبَّهَ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾ [201] أَيْ لَا تَسْتَحْقِرْهُ اسْتِصْغَارًا فَلَعَلَّهُ خَيْرٌ مِنْكَ]

Ve ᶜAbdullāh b. Zemᶜa'nın üzerine mervī olup demiş ki "Ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizi hutbe okurken işittim zarta üzerine vākiᶜ olan gülmeleri için cemāᶜate vaᶜz edip buyurdu ki "عَلَامَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ" Yaᶜnī "Sizin biriniz işlediği şeyde nenin üzerine güler?" Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إن المستهزئين بالناس يفتح لأحدهم باب من الجنة فيقال هلم هلم فيجيء بكربه وغمه فإذا أتاه أغلق دونه ثم يفتح له باب آخر فيقال هلم هلم فيجيء بكربه وغمه فإذا أتاه أغلق دونه فما يزال كذلك حتى إن الرجل ليفتح له الباب فيقال له هلم هلم فلا يأتيه"[459] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīkan nāsa müstehzī olanların birisine rūz-i cezāda cennetten bir kapı açılıp denilir ki "gel gel" Ve o dahi gamm ve gussasıyla kapıya gelince önünden kapıya vāsıl olmadan kapanıp kilitlenir, ondan sonra dīger bir kapı dahi ondan ona açılır ve o kapıya gamm ve gussasıyla gelince o dahi ona vāsıl olmadan kapanıp kilitlenir ve bu hālden zāil olmaz tā ki ona yeᵓs gelir de bir dahi ona kapı açılıp "gel gel" denilirse kendisi gitmez olur." Ve Muᶜāz b. Cebel demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ عَيَّرَ أَخَاهُ بِذَنْبٍ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَعْمَلَهُ"[460] Yaᶜnī "Kim ki müᵓmin karındaşını ondan tevbe ettiği bir zenb ile taᶜyīr edip üzerine taᶜyīb eylerse o kimse o zenbi işlemeyince ölmez" yaᶜnī elbette ölmesinden evvel kendisi dahi o zenbi işleyecektir. Ve bu ahkām kāffesi gayrın istihkārına ve ona istihāne ve istisgār ile gelmesine rāciᶜ olur ve āyet-i kerīme ile buna tenbīh buyurulmuştur ki ﴿عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾[461] diye işāret etmiştir, yaᶜnī "Onu istisgāren tah-

459 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/109, no: 6333.

460 Tirmizī, 4/242, no: 2505; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/67, no: 6271.

461 "Belki onlar kendilerinden daha iyidirler." Hucurāt, 49/11.

kīr etmeyesin ola ki senden yeğdir." Mā-hasal müʾmini hor edip istisgā-ren ona gülüp istihzā etmek cāiz değildir, harām ve menhiyyün ʿanhtir.

[وهذا إنما يحرم في حَقِّ مَنْ يَتَأَذَّى بِهِ فَأَمَّا مَنْ جَعَلَ نَفْسَهُ مَسْخَرَةً وَرُبَّمَا فَرِحَ مِنْ أَنْ يُسْخَرَ بِهِ كَانَتِ السُّخْرِيَةُ فِي حَقِّهِ مِنْ جُمْلَةِ المزح وَقَدْ سَبَقَ مَا يُذَمُّ مِنْهُ وَمَا يُمْدَحُ وَإِنَّمَا الْمُحَرَّمُ اسْتِصْغَارٌ يَتَأَذَّى بِهِ الْمُسْتَهْزَأُ بِهِ لما فِيهِ مِنَ التَّحْقِيرِ وَالتَّهَاوُنِ وَذَلِكَ تَارَةً بِأَنْ يَضْحَكَ عَلَى كَلَامِهِ إِذَا تَخَبَّطَ فِيهِ وَلَمْ ينتظم أو على أفعاله إذا كنت مشوشة كالضحك على خطه وعلى صنعته أو على صورته وخلقته إذا كان قصيراً أو ناقصاً لعيب من العيوب فَالضَّحِكُ مِنْ جَمِيعِ ذَلِكَ دَاخِلٌ فِي السُّخْرِيَةِ المنهي عنها]

Ve bu istihzā ve suhriyye etmek ancak o kimsenin hakkında harām olur ki müstehzeʾün bih onunla incinmeyip müteʾezzī olur ve o ki kendi nefsini ʿāleme mashara etmiş ve ola ki onunla istihzā ve masharalık etmekten dahi hoşlanıp şāzz olur, o kimsenni hakkında suhriyye etmek mübāh olur, cümle-i mezh ve zevklenmekten olur. Mizāhın mezmūm olan kısmının beyānı sebkat etmiş ve ondan memdūh olan latīfe ve mutāyebāt kısmının taʿrīfi dahi orada zikr olunmuş, bir dahi iʿāde ve tekrārına hācet yoktur, kaldı ki muharrem ancak o istisgārdır ki içinde olan tehāvün ve tahkīr için müstehzeʾün bih olan kimse incinip rencīde ve müteʾezzī olur. Ve bu zevklenmek gāhī kelāmında vukūʿ bulan habt ve ʿadem-i intizām ile karışıklığından hande-zenlik ve gülmekle olur ve gāhī efʿālinde zuhūr eden teşvīşten hande-zenlikle olur, meselā yazısına gülmek gibi veyā sanʿat veyāhūd sūret ve hilkatine gülmek gibi ki kısa ve kūtāh veyā dīger bir noksān ve bir ʿayb ile maʿyūb ve nākıs bulunmuş ola. Ve'l-hāsıl bunların kāffesinden gülmek zevklenmektir, menhiyyün ʿanh olan şakalık ve suhriyyelik de dāhildir, ondan tehāşī ve tebāʿud etmek gerektir.

el-Āfetü's-Sāniyetü ʿAşere İfşāu's-Sırrı

[الآفة الثانية عشر إفشاء السر]

[وَهُوَ مَنْهِيٌّ عَنْهُ لِمَا فِيهِ مِنَ الْإِيذَاءِ وَالتَّهَاوُنِ بِحَقِّ الْمَعَارِفِ وَالْأَصْدِقَاءِ قال النبي صلى الله عليه وسلم إ"إِذَا حَدَّثَ الرجل ثم التفت فهي أمانة" وقال مطلقاً "الحديث

بينكم أمانة'' وقال الحسن إن من الخيانة أن تحدث بسر أخيك ويروى أن معاوية رضي الله عنه أسر إلى الوليد بن عتبة حديثا فقال لأبيه يا أبت إن أمير المؤمنين أسر إلي حديثاً وما أراه يطوى عنك ما بسطه إلى غيرك قال فلا تحدثني به فإن من كتم سره كان الخيار إليه ومن أفشاه كان الخيار عليه قال فقلت يا أبت وإن هذا ليدخل بين الرجل وبين ابنه فقال لا والله يا بني ولكن أحب أن لا تذلل لسانك بأحاديث السر قال فأتيت معاوية فأخبرته فقال يا وليد أعتقك أبوك من رق الخطأ فَإِفْشَاءُ السِّرِّ خِيَانَةٌ وَهُوَ حَرَامٌ إِذَا كَانَ فِيهِ إِضْرَارٌ وَلُؤْمٌ إِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ إضرار وقد ذكرنا ما يتعلق بكتمان السر في كتاب آداب الصحبة فأغنى عن الإعادة]

Ve on ikinci āfet ise o dahi ifşā-i sırr ve keşf-i rāzdır, o dahi menhiyyün ᶜanh ve harāmdır, çünkü onda īzā ve maᶜārif ve asdikānın hakkına tehāvün vardır, Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهُوَ أَمَانَةٌ''[462] Yaᶜnī "Eger bir ādem bir sözü söyleyip sonra iltifāt ettiyse artık sözü emānettir." Ve dahi mutlakan buyurmuştur ''الْحَدِيثُ بَيْنَكُمْ أَمَانَةٌ''[463] demiştir, yaᶜnī "Söz sizin beyninizde emānettir." Ve Hasan-ı Barī demiş ki "Tahkīkan senin birāderinin rāz ve sırrıyla tahdīs etmek hıyānettendir" yaᶜnī dīn karındaşının sözünü dīgere söylemek ve rāzını keşf edip ifşā etmek hıyānettir. Rivāyet olunur ki Muᶜāviye ᶜaleyhi'r-rıdvān Velīd b. ᶜUtbe'ye bir sırrı īdāᶜ edip gizli bir söz ona söylemiş ve Velīd dahi babasına demiş ki "Ey benim babam, emīrü'l-müʾminīn bana sırr gizli bir sözü söylemiş ben isem dīger ki mebsūt olan şeyʾi senden matvī olmak revā ve sezā göremem." Babası ᶜUtbe: "Onu bana söyleme, zīrā kim ki sırrını ketm edip saklarsa hıyār kendinin olur ve kim ki ifşā edip keşf eylerse hıyār onun ᶜaleyhinde olur" deyince Velīd dedi ki "Ey benim babam, bu dediğin şeyʾ baba ile oğlu beyninde dahi vākiᶜ olur mu?" O dahi: "Lā vallāhi, velākin ey benim oğlum ben severim ki sen keni lisānını sırrın ehādīsi ile ile sen tezlīl etmeyesin." Velīd dedi ki ben dahi Muᶜāviye'ye gelip onu bu māceradan haberdār ettim ve o dahi: "Yā Velīd, senin baban hatānı rıkk ve esrinden seni āzād etti" dedi. Kaldı ki sırrın ifşāsı zararlı olursa harāmdır ve eger keşf ve ifşāsı

---

462 *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 7/179, no: 4158.

463 *Keşfu'l-Hafā*, 1/99, no: 221.

zararlı değil ise lüᵓmdür. Ve kitmān-ı sırra müteᶜallik olan şeyᵓ biz onu ādāb-ı sohbet kitābında zikr ve īrād etmiş olduğumuzdan artık bir dahi iᶜādesinden ignā etmiş, yaᶜnī be-tekrār burada zikri īrādı ile tafsīl ve iᶜādesine ihtiyāc ve lüzūm kalmamıştır, rāgıbı oraya mürācaᶜatla murādı hāsıl olur demektir. [202]

el-Āfetü's-Sāliseü ᶜAşere el-Vaᶜdu'l-Kāzibi

[الآفة الثالثة عشر الوعد الكاذب]

[فإن اللسان سباق إلى الوعد ثم النفس ربما لا تسمح بالوفاء فيصير الوعد خلفا وذلك من أمارات النفاق قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''الْعِدَةُ عَطِيَّةٌ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''الوأي مثل الدين'' والوأي الوعد وَقَدْ أَثْنَى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى نَبِيِّهِ إِسْمَاعِيلَ عليه السلام في كتابه العزيز فقال ''إنه كان صادق الوعد'' قيل إنه وعد إنسانا في موضع فلم يرجع إليه ذلك الإنسان بل نسي فبقي إسماعيل اثنين وعشرين يوما في انتظاره]

Ve on üçüncü āfet ise o dahi vaᶜd-i kāzibdir, zīrā vaᶜd-i kāzibe lisān-ı insān sebkat edici olup ve olur ki vefāya nefs semāhat etmez de o vaktte vaᶜd hulf olunur. Ve hulf-i vaᶜd ise harāmdır, nifākın emāre ve ᶜālāmātındandır. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾[464] Yaᶜnī "Ey müᵓmin olanlar, siz ᶜukūda vefā ediniz" demektir." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْعِدَةُ عَطِيَّةٌ''[465] Yaᶜnī "Vaᶜd olunan nesne ᶜatiyyedir." Ve dahi buyurmuş ki ''الوَأْيُ مِثْلَ الدَّيْنِ''[466] Yaᶜnī "Vaᶜd borç gibidir "veyāhūd efdaldir ki vefāsı vācibdir demek olur. Hakk subhānehu ve taᶜālā, peygamberi İsmāᶜīl ᶜaleyhi's-selāma onunla senā edip kitāb-ı ᶜazīzinde buyurmuş ki ''إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ'' Yaᶜnī "Tahkīkan kendisi sādıku'l-vaᶜd idi." Ve dahi denildi ki İsmāᶜīl ᶜaleyhi's-selām bir zātla bir yerde bulunmasını muvāᶜade ettikten sonra o zāt ferāmūş edip o yere gelmedi ve İsmāᶜīl o yerde yirmi iki gün onun intizārında kaldı.

464 "Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin." Māide, 5/1.

465 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 4/166, no: 6834.

466 İbn Zenceveyh, el-Emvāl, 3/1230, no: 2343.

[ولما حضرت عبد الله بن عمر الوفاة قال إنه كان خطب إلى ابنتي رجل من قريش وقد كان إليه مني شبه الوعد فوالله لا ألقى الله بثلث النفاق أشهدكم أني قد زوجته ابنتي وعن عبد الله بن أبي الخنساء قال بايعت النبي صلى الله عليه وسلم قبل أن يبعث وبقيت له بقية فواعدته أن آتيه بها في مكانه ذلك فنسيت يومي والغد فأتيته اليوم الثالث وهو في مكانه فقال "يا فتى لقد شققت علي أنا ههنا منذ ثلاث أنتظرك" وقيل لإبراهيم الرجل يواعد الرجل الميعاد فلا يجيء قال ينتظره إلى أن يدخل وقت الصلاة التي تجيء وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم "إذا وعد وعداً قال عسى" وَكَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ لَا يَعِدُ وَعْدًا إِلَّا وَيَقُولُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ وَهُوَ الْأَوْلَى]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer'e vefāt hāzır oldukta dedi ki "Kureyş'ten bir zāt benden kızımı hitbe edip ve benden dahi ona vaᶜd gibi bir söz olmuştu, kaldı ki ben vallāhi sülüs-i nifāk ile Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mülākī olmam, ben sizi işhād ederim ki ben ona kızımı tezvīc ettim." Ve ᶜAbdullāh b. Ebi'l-Hansā᾿ üzerine mervī olup demiş ki "Mebᶜūs olmazdan akdem ben Nebī-i zī-şān ile bir mübāyaᶜa ettim ve ona bende bir bakiyyesi kalmakla ben dahi kendisi olduğu mahallde onu ona celb etmekliği vaᶜd ettim ve o sūretle muvāᶜade edip gittiğimde onu o gün ve ferdāsında unutup gelmedim, ancak üçüncü gününde ona gelip onu o mekānda buldum." Bana dedi ki "يَا فَتَى لَقَدْ شَقَقْتَ عَلَيَّ أَنَا هَاهُنَا مُنْذُ ثَلَاثٍ أَنْتَظِرُكَ" Yaᶜnī "Ey civān, tahkīkan sen bizim üzerimize meşakkat ettin, ben burada üç günden beri sana muntazırım." Ve İbrāhīm'e denildi ki "Ādem ādeme vaᶜd eder de mīᶜādında gelmez?" yaᶜnī ne kadar ona gözetmek lāzım gelir gibi bir istifhām vākiᶜ olmuş ve İbrāhīm: "Gelecek namāz vaktine kadar onu gözetir" demiş. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir vaᶜdi vaᶜd etseydi, "عَسَى"[467] buyururdu. Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd inşāallāh demedikçe bir vaᶜdi vaᶜd etmezdi ve evlā dahi odur.

[ثُمَّ إِذَا فَهِمَ مَعَ ذَلِكَ الْجَزْمِ فِي الْوَعْدِ فَلَا بُدَّ مِنَ الْوَفَاءِ إِلَّا أَنْ يُتَعَذَّرَ فَإِنْ كَانَ عِنْدَ الْوَعْدِ عَازِمًا عَلَى أَنْ لا يفي فهذا هو النفاق وقال أبو هريرة قال النبي صلى الله عليه وسلم "ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُسْلِمٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان" وقال عبد الله بن عمرو رضي الله

467 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/338.

عنهما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خُلَّةٌ مِنْهُنَّ كَانَ فِيهِ خُلَّةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خاصم فجر'' وهذا ينزل على عَزَمَ الْخُلْفَ أَوْ تَرَكَ الْوَفَاءَ مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ فَأَمَّا مَنْ عَزَمَ عَلَى الْوَفَاءِ فَعَنَّ لَهُ عُذْرٌ مَنَعَهُ مِنَ الْوَفَاءِ لَمْ يَكُنْ مُنَافِقًا وَإِنْ جَرَى عَلَيْهِ مَا هُوَ صُورَةُ النِّفَاقِ وَلَكِنْ يَنْبَغِي أَنْ يَحْتَرِزَ مِنْ صُورَةِ النفاق أيضاً كما يتحرز مِنْ حَقِيقَتِهِ]

Ve eger ᶜinde'l-vaᶜd vaᶜdinden vefānın cezmi dahi vaᶜdde vaᶜd ile mefhūm olduysa o vaktte vaᶜdin incāzı lābüdd ve lāzım olur meger ki vefāsı ona müteᶜazzir olur. Ve eger ᶜinde'l-muvāᶜadet ᶜadem-i vefā ve incāzı musammem olup yaᶜnī vaᶜdiyle vefā etmeyeceğine ᶜāzim olduğu hālde vaᶜd etmiş ise işte nifāk odur. Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُسْلِمٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان''[468] ki hulāsa-i meʾāli şerīfi: "Üç hillet vardır kim ki bu üç hillet onda mevcūd olduysa o kimse münāfıktır velev ki namāz kılıp oruç tutar da müslim olduğunu zuᶜm eder ki söyleştikte yalanı söyler ve bir kimseye vaᶜd ederse hulf edip onu incāz ve īfā etmez ve müʾtemen olursa hıyānet eder. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki ''أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خُلَّةٌ مِنْهُنَّ كَانَ فِيهِ خُلَّةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خاصم فجر''[469] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi dört hillet vardır kim ki bu dört hillet onda bulunduysa münāfık olur ve eger onlardan yalnız bir hillet onda bulundu onu terk edinceye dek onda nifāktan bir hillet bulunmuş olur ki söyleştikte yalan söyler ve vaᶜd ederse hulf eder ve muᶜāhede eylerse gadr edip ᶜahdine vefā etmez ve bir kimse ile muhāsame ederse fücūr edip hadd-i meşrūᶜunu taᶜaddī ve tecāvüz eder." Ve bu hadīs-i şerīfin hükmü ᶜazm-i hulf üzere vaᶜd eden ve bilā-ᶜözr terk-i vefā eden kesāna nāzil olur. Ve o ki ᶜazm-i incāz ve vefā üzerine vaᶜd eder de

---

468 *Musnedu* Ahmed, 16/539, no: 10924; *Sunenu*'n-Nesāī, 8/117, no: 5023; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/237, no: 25612.

469 Buhārī, 1/16, no: 34; Müslim, Īmān, 25, 1/78, no: 58; *Musnedu* Ahmed, 11/380, no: 6768.

sonra ona bir māniᶜ zuhūruyla vefādan o ᶜözr ile memnūᶜ olur, o kimse münāfık olmaz velev ki terk-i vefādan sūret-i nifāk onun üzerine cārī olur velākin nifākın hakīkatinden ihtirāz ettiği gibi nifākın sūretinden dahi ihtirāz etmek gerektir.

[وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَجْعَلَ نَفْسَهُ معذوراً من غير ضرورة حاجزة فَقَدْ رُوِيَ أَنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم كان وعد أبا الهيثم بن التيهان خادماً فأتى بثلاثة من السبى فأعطى اثنين وبقي واحداً فَأَتَتْ فاطمة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَطْلُبُ مِنْهُ خَادِمًا وَتَقُولُ أَلَا تَرَى أَثَرَ الرَّحَى بِيَدِي فَذَكَرَ مَوْعِدَهُ لأبي الهيثم فَجَعَلَ يَقُولُ "كَيْفَ بموعدي لأبي الهيثم" فآثره به عَلَى فاطمة لِمَا كَانَ قَدْ سَبَقَ مِنْ مَوْعِدِهِ لَهُ مَعَ أَنَّهَا [203] كَانَتْ تُدِيرُ الرَّحَى بِيَدِهَا الضَّعِيفَةِ]

Ve zarūret-i hācize olmayınca kendi nefsini maᶜzūr etmemek gerektir, zīrā mervīdir ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem Ebu'l-Heysem b. et-Teyhān'a bir hādim yaᶜnī bir esīri vermek üzere vaᶜd etmişti ve bir gün ona üç nefer esīr geldikte iki neferlerini bağışlayıp verdikten sonra yedinde bir nefer bākī kaldı ve o hālde Hazret-i Fātıma ᶜaleyhe'r-rıdvān ona gelip bir hādim istedi ve ellerini efendimize gösterip "Elimde değirmenin eserini görmez misin?" demeğe başladı. Efendimiz, Ebu'l-Heysem'e vaᶜdini der-hātır edip zikr etti ve "كَيْفَ بِمَوْعِدِي لِأَبِي الْهَيْثَمِ"[470] demeğe başladı yaᶜnī "Ebu'l-Heysem'e benim mevᶜidim nice olur?" demeğe āgāz etti ki bākī kalan esīri sana versem Ebu'l-Heysem'e vaᶜdim nice kalır diye iᶜtizār etti ve vaᶜdi hasebiyle onu kerīme-i muhteremesi Fātımatu'z-Zehrāᵓ üzerine īsār etti, yaᶜnī mesbūk olan vaᶜd için o hādimi Fātıma'ya vermedi, hālbuki mübārek zaᶜīf yediyle değirmeni çevirirdi.

[وَلَقَدْ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا يُقَسِّمُ غَنَائِمَ هَوَازِنَ بِحُنَيْنٍ فَوَقَفَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ إِنَّ لِي عِنْدَكَ مَوْعِدًا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ "صَدَقْتَ فَاحْتَكِمْ مَا شِئْتَ" فَقَالَ أَحْتَكِمُ ثَمَانِينَ ضَأْنَةً وَرَاعِيَهَا قَالَ "هِيَ لَكَ" وَقَالَ احْتَكَمْتَ يَسِيرًا ولصاحبة موسى عليه السلام التي دلته على عظام يوسف كانت أحزم منك وأجزل حكماً منك حين حكمها موسى عليه السلام فقال حكمي أن تردني شابة وأدخل

470 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/339.

معك الجنة قيل فكان الناس يضعفون ما احتكم به حتى جعلا مثلاً فقيل ''أشح من صاحب الثمانين والراعي'' وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''ليس الخلف أن يعد الرجل الرجل وفي نيته أن يفي'' وفي لفظ آخر ''إذا وعد الرجل أخاه وفي نيته أن يفي فلم يجد فلا إثم عليه'']

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Huneyn'de Hevāzin ganāimini taksīm etmeğe oturduğu hālde bir zāt gelip huzūr-ı saᶜādet-nüsūrunda durup "Yā Resūlallāh, benim senin ᶜindinde bir vaᶜdim var" dedi. Ve efendimiz dahi ''صَدَقْتَ فَاحْتَكِمْ مَا شِئْتَ'' buyurunca yaᶜnī "Gerçek söyledin, dilediğine hükm edip iste" diye ruhsat iᶜtāsında, o zāt dahi: "Ben seksen reᵓs koyun ile bir çobanı isterim" diye ihtikām ve efendimiz: ''هِيَ لَكَ''[471] ilh. diye cevāb vermekle yaᶜnī "Senin dediğin şeyᵓ sana olsun velākin sen az bir şeyᵓ ile ihtikām ettin, Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın aᶜzāmı üzerine Mūsā ᶜaleyhi's-selāma delālet eden Mūsā'nın sāhibesi, Mūsā ᶜaleyhi's-selām onu tahkīm ettiği hālde senden ziyāde hırslı idi." Mūsā ᶜaleyhi's-selāma dedi ki "Benim hükmüm odur ki sen beni tāze bir civān ettirip de seninle berāber cennete gireyim" buyurdu. Denildi ki o aralıkta nās onunla ihtikāmı ettiği nesneyi tazᶜīf edip hattā darb-ı mesel oldu, ''أشح من صاحب الثمانين والراعي'' denilir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''ليس الخلف أن يعد الرجل الرجل وفي نيته أن يفي''[472] "Vefā etmek niyyetiyle bir ādem dīger bir ādeme vaᶜd etmek hulf değildir." Ve lafz-ı āherde ''إذا وعد الرجل أخاه وفي نيته أن يفي فلم يجد فلا إثم عليه'' vārid olmuştur, yaᶜnī "Bir kimse kendi dīn karındaşını vefā niyyetiyle vaᶜd edip de vaᶜd ettiği nesneyi bulamazsa onun üstünde bir ism ve günāh olmaz."

el-Āfetü'r-Rābiᶜatu ᶜAşere el-Kezibü Fi'l-Kavli ve'L-Yemīni

[الآفة الرابعة عشرة الكذب في القول واليمين]

[وهو من قبائح الذنوب وفواحش العيوب قال إسماعيل بن واسط سمعت أبا بكر الصديق رضي الله عنه يخطب بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال

471 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/339.

472 *Şerhu Usūli İᶜtikādi Ehli's-Sunne ve'l-Cemāᶜa*, 6/1096, no: 1881.

قام فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مقامي هذا عام أول ثم بكى وقال "إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ فَإِنَّهُ مَعَ الْفُجُورِ وَهُمَا فِي النار" وقال أبو أمامة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الكذب باب من أبواب النفاق" وقال الحسن كان يقال "إن من النفاق اختلاف السر والعلانية والقول والعمل والمدخل والمخرج وإن الأصل الذي بني عليه النفاق الكذب" وقال صلى الله عليه وسلم "كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لك به مصدق وأنت له به كاذب" وقال ابن مسعود قال النبي صلى الله عليه وسلم "لا يزال العبد يكذب حتى يكتب عند الله كذابا"]

Ve on dördüncü āfet ise o dahi kavl ve yemīnde yalan söylemektir, o dahi kabāyıh-ı zünūb ve fevāhiş-i ᶜuyūbdandır. İsmāᶜīl b. Vāsıt demiş ki "Ben vefāt-ı Hazret-i Peygamberī'den sonra hutbe okurken Ebū Bekr es-Sıddīk'i işittim buyururdi ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz geçen senede işbu makāmımda bizde kıyām edip dedi sonra ağladı ve baᶜdehu buyurdu ki efendimiz hutbesinde fermān buyurdu ki "إِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ فَإِنَّهُ مَعَ الْفُجُورِ وَهُمَا فِي النَّارِ"[473] Yaᶜnī "Siz yalandan tecennüb edip sakınınız, zīrā fücūr ile direv ikisi āteştedir." Ve Ebū Umāme dedi ki Resūl-i kibriyā efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْكَذِبَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ النِّفَاقِ"[474] Yaᶜnī "Tahkīkan yalan söylemek ebvāb-ı nifāktan bir bābdır." Ve dahi Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Denilirdi ki sırr ve ᶜalāniye ve kavl ve ᶜamel ve medhal ve mahrecin ihtilāfı tahkīkan nifāktandır ve o asl ki üzerine nifāk binā olunmuş, yalan söylemektir." ᶜAleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ وَأَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ"[475] Yaᶜnī "Büyük bir hıyānettir ki sen dīn karındaşına bir sözü söyleyesin ki o sana o söz ile musaddık olur da sen ona onunla kāzib bulunasın." Ve dahi İbn Mesᶜūd demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللهِ كَذَّابًا"[476] yaᶜnī baᶜzı ādem var ki yalan söylemekten ve yalan sözleri taharrī eylemekten zāil olmaz tā ki ᶜindallāh yalancı ve kezzāb yazılır.

473 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 61, no: 105.

474 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 65, no: 116.

475 Buhārī, el-Edebu'l-Mufred, 203, no: 393; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/293, no: 4971; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/460, no: 4479.

476 Tirmizī, 3/415, no: 1971; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 63, no: 111.

[ومر رسول الله صلى الله عليه وسلم بِرَجُلَيْنِ يَتَبَايَعَانِ شَاةً وَيَتَحَالَفَانِ يَقُولُ أَحَدُهُمَا وَاللّٰهِ لَا أَنْقُصُكَ مِنْ كَذَا وَكَذَا وَيَقُولُ الْآخَرُ وَاللّٰهِ لَا أَزِيدُكَ على كذا وكذا بِالشَّاةِ وَقَدِ اشْتَرَاهَا أَحَدُهُمَا فَقَالَ "أَوْجَبَ أَحَدُهُمَا بالإثم والكفارة" وقال صلى الله عليه وسلم "الكذب ينقص الرزق" وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن التجار هم الفجار فقيل يا رسول الله أليس قد أحل الله البيع قال "نعم ولكنهم يحلفون فيأثمون ويحدثون فيكذبون" وقال صلى الله عليه وسلم "ثلاثة نفر لَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ الْمَنَّانُ بِعَطِيَّتِهِ وَالْمُنْفِقُ سِلْعَتَهُ بِالْحَلِفِ الْفَاجِرِ والمسبل إزاره" وقال صلى الله عليه وسلم "من حلف حالف بالله فأدخل فيها مثل جناح بعوضة إلا كانت نكتة في قلبه إلى يوم القيامة"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir koyun üzerine bilikip onu mübāyaᶜa eden iki kişinin üzerine mürūr edip gördü ki ikisi dahi kasem ederler, onların biri der ki "Vallāhi ben onu sana şu kadardan noksān etmem!" Ve dīgeri der ki "Vallāhi şu kadardan ziyādeyi sana etmem!" Sonra onların biri koyun ile geçip savuştu ki onları biri satın aldı ve efendimiz buyurdu ki [204] "أَوْجَبَ أَحَدُهُمَا بِالْإِثْمِ وَالْكَفَّارَةِ"[477] Yaᶜnī "Onların biri ism ve keffāreti nefsi üzerine vācib ettirdi." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْكَذِبُ يَنْقُصُ الرِّزْقَ"[478] Yaᶜnī "Yalan söylemek rızkı noksān eder." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ التُّجَّارَ هُمُ الفُجَّارُ" Yaᶜnī "Tahkīkan füccār ancak tüccār olanlardır." Ve "Allāhu taᶜālā beyᶜi helāl etmemiş midir?" diye efendimize denildikte, efendimiz: "نعم ولكنهم يحلفون فيأثمون ويحدثون فيكذبون"[479] buyurdu, yaᶜnī evet "Allāhu taᶜālā beyᶜi helāl etmiş velākin tüccār tāifesi yemīn edip de günāhkār olurlar ve söyleşirler de sözlerinde yalan söylerler." Ve dahi buyurmuş ki "ثَلَاثَةُ نَفَرٍ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ الْمَنَّانُ بِعَطِيَّتِهِ وَالْمُنْفِقُ سِلْعَتَهُ بِالْحَلِفِ الْفَاجِرِ وَالْمُسْبِلِ إِزَارِهِ"[480] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Üç takım nefer var ki yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālā hazretleri onlarla te-

477 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 63, no: 112.

478 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 63, no: 113.

479 *Musnedu* Ahmed, 24/290, no: 15530; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 65, no: 117.

480 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 65, no: 118.

kellüm etmez ve onlara nazar etmez" yaʿnī üç sınıf ādemler vardır ki rūz-i cezāda ʿindallāh mazhar-ı lutf ü iltifāt olmazlar demektir. "Onlar şol neferlerdir ki vergileriyle minnet eden ve yemīn-i fācir ile mālını satan ve mütekebbirāne olarak izārını isbāl eyleyen kimselerdir." Ve dahi buyurmuş ki "من حلف حالف بالله فأدخل فيها مثل جناح بعوضة إلا كانت نكتة في قلبه إلى يوم القيامة"[481] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Cihānda kasem edici bir kimse kasem edip bir cenāh-ı baʿūza gibi hilāfı ona idhāl etmez de illā ki o nesne yevm-i kıyāmete dek onun kalbinde nükte olmaz" yaʿnī kim ki yemīnde bir sivrisineğin kanadı gibi cüzʾī bir hilāfı katıp üzerine kasem eylerse elbette o kimsenin kalbinde bir nükte olup yevm-i kıyāmete değin bākī kalır.

[وقال ابو ذر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ثلاثة يحبهم الله رجل كان في فئة فنصب نحره حتى يقتل أو يفتح الله عليه وعلى أصحابه ورجل كان له جار سوء يؤذيه فصبر على أذاه حتى يفرق بينهما موت أو ظعن ورجل كان معه قوم في سفر أو سرية فأطالوا السري حتى أعجبهم أن يمسوا الأرض فنزلوا فتنحى يصلي حتى يوقظ أصحابه للرحيل وثلاثة يشنؤهم الله التاجر أو البياع الحلاف والفقير المختال والبخيل المنان"]

Ve Ebū Zerr ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثلاثة ثلاثة يحبهم الله كان في فئة فنصب نحره حتى يقتل أو يفتح الله عليه وعلى أصحابه ورجل كان له جار سوء يؤذيه فصبر على أذاه حتى يفرق بينهما موت أو ظعن ورجل كان معه قوم في سفر أو سرية فأطالوا السري حتى أعجبهم أن يمسوا الأرض فنزلوا فتنحى يصلي حتى يوقظ أصحابه للرحيل وثلاثة يشنؤهم الله التاجر أو البياع الحلاف والفقير المختال والبخيل المنان"[482] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Üç sınıf ādem vardır ki onları Allāhu taʿālā muhabbet eder. Bir sınıf o ādemlerdir ki bir fiʾe içinde bir gazāda şehīd olunca veyāhūd ona ve ashābı üzerine Allāhu taʿālā feth edinceye dek boyunlarını nasb edip dururlar. Ve dīger sınıf o ādemlerdir ki onlara bir yaramaz komşu olur da onun ezāsı üzerine beynlerinde vefāt veyāhūd rahīl tefrīk edinceye dek sabr

481 *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/346, no: 850; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/305, no: 3237; *Şuʿabu'l-Īmān*, 6/482; no: 4502.

482 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 67, no: 121.

ederler. Ve üçüncü sınıf o ādemlerdir ki bir seriyye veyā bir seferde bir kavm ile berāber olurlar da o kavm yorulur, nüzūle mecbūr ve muztarr oluncaya dek seriyyi uzatıp indiklerinde onlar ashāblarını rahīle īkāz eylemek üzere bir tarafa çekilip namāz kılarlar. Ve üç nevᶜ ādem vardır ki onlara Allāhu taᶜālā bugz eder ki bir nevᶜi tācir veyā beyyāᶜ olup da metāᶜını satmak için çokça kasem ve yemīn ederler ve dīger nevᶜi fakīr ve yoksul olup da ihtiyāl ve tekebbür eylerler ve üçüncü nevᶜi bahīl ve ᶜatiyyesiyle minnet edenlerdir."

[وقال صلى الله عليه وسلم ويل للذي يحدث فيكذب ليضحك به القوم ويل له ويل له وقال صلى الله عليه وسلم رأيت كأن رجلاً جاءني فقال لي قم فقمت معه فإذا أنا برجلين أحدهما قائم والآخر جالس بيد القائم كلوب من حديد يلقمه في شدق الجالس فيجذبه حتى يبلغ كاهله ثم يجذبه فيلقمه الجانب الآخر فيمده فإذا مده رجع الآخر كما كان فقلت للذي أقامني ما هذا فقال هذا رجل كذاب يعذب في قبره إلى يوم القيامة]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki ويل للذي يحدث ilh. yaᶜnī "Şol kimse ki kavmi güldürmek için söyleşip yalan eder, o kimseye veyl ola!" diye kelime-i veyli üç kerreye tekrār etmiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki رأيت كأن رجلا ilh. ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben gördüm, sanki bana bir ādem gelip bana kalk" dedi. Ve ben dahi onunla berāber kalkıp gittim, nāgehān iki ādeme rāst geldim, birisi ayak üzere durur ve dīgeri oturuyordu ve ayak üzere duran ādemin elinde bir çatal demir vardır ki kısaç ola veyāhūd başı eğri uzun bir demir ki çengāl ola ve o demiri oturan ādemin ağzına sokup onun ağzının bir kulağına tutturup çeker tā ki onu iki bağrın arasına yaᶜnī mā-beyne'l-ketifeyn arkasına kadar getirir sonra demiri ondan çekip bir dahi cānib-i dīgerden ağzına sokup ağzının dīger kulağına takıp çeker tā ki öbür kulağı yerine dönüp gelir ve ke-mā kāne heyᵓet-i sābıkasına rücūᶜ eder. O vaktte beni kaldıran kimseye dedim ki "Bu ne olur?" O dahi: "Bu bir yalancı ve kezzāb ādemdir, yevm-i kıyāmete kadar kabrinde taᶜzīb olunur" diye haber verdi.

[وعن عبد الله بن جراد قال سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت يا رسول الله هل يزني المؤمن قال ''قد يكون ذلك'' قال يا نبي الله هل يكذب المؤمن قال لا ثم أتبعها صلى الله عليه وسلم بقول الله تعالى ﴿إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ وقال أبو سعيد الخدري سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يدعو فيقول في دعائه ''اللهم طهر قلبي من النفاق وفرجي من الزنا ولساني من الكذب'' وقال صلى الله عليه وسلم ''ثلاثة لا يكلمهم الله ولا ينظر إليهم ولا يزكيهم ولهم عذاب أليم شيخ زان وملك كذاب وعائل مستكبر'']

Ve dahi ᶜAbdullāh b. Cerād üzerine mervī olup demiş ki ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden suᵓāl ettim ki "Müᵓmin zinā eder mi?" O dahi: ''قد يكون ذلك''[483] diye beyān buyurdu, yaᶜnī "Mümkin ki o vākiᶜ olur." Ve çün "Yā nebiyyallāh, müᵓmin olan kimse yalan söyler mi?" diye sordum, efendimiz: "lā" diye bu āyet-i kerīmenin kırāᵓeti lafzına taᶜkīb ve itbāᶜ etti ki ﴿إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾[484] okudu, yaᶜnī "Ancak Allāhu taᶜālānın āyātına īmān etmeyenler kizbi iftirā ederler" demektir. Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki ben işittim ki Resūl-i ekrem efendimiz duᶜāsında buyururdu ki ''اللهم طهر قلبي من النفاق وفرجي من الزنا ولساني من الكذب''[485] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Ey benim ilāhım, sen benim kalbimi nifāktan ve fercimi zinādan ve lisānımı yalandan pāk ve tāhir eyle." Ve dahi efendimiz buyurmuş ki ''ثلاثة لا يكلمهم الله ولا ينظر إليهم ولا يزكيهم ولهم عذاب أليم شيخ زان وملك كذاب وعائل مستكبر''[486] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Üç nevᶜ ādemlerdir ki onlarla Allāhu taᶜālā tekellüm etmez ve onlara bakmaz ve onları tezkiye ve tathīr etmez, onlara ᶜazāb-ı elīm vardır: Bir nevᶜi zinā eden şüyūh ve pīrāndır ve ikinci nevᶜi yalan söyleyen mülūktur ve üçüncü nevᶜi istikbār eden gedāyān-ı bī-vāyegāndır" yaᶜnī fukarā ve yoksul olup istikbār eden kesāndır.

[وقال عبد الله بن عامر جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إِلَى بيتنا وأنا صبي صغير فذهبت لألعب فقالت أمي يا عبد الله تعال أعطيك فقال صلى الله عليه وسلم

483 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 69, no: 127.

484 Nahl, 16/105.

485 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 70, no: 129.

486 Müslim, Īmān, 46, 1/102, no: 107; *Musnedu* Ahmed, 16/168, no: 10227.

[205] "وما أردت أن تعطيه" قالت تمرا فقال "إن لم تفعلي كتبت عليك كذبة" وقال صلى الله عليه وسلم وقال صلى الله عليه وسلم "لو أفاء الله على نعماً عدد هذا الحصى لَقَسَمْتُهَا بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كذاباً ولا جباناً" وقال صلى الله عليه وسلم وكان متكئاً "ألا أنبئكم بأكبر الكبائر الإشراك بالله وعقوق الوالدين ثم قعد وقال إلا وقول الزور" وقال ابن عمر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن العبد ليكذب الكذبة ليتباعد الملك عنه مسيرة ميل من نتن ما جاء به" وقال أنس قال النبي صلى الله عليه وسلم "تقبلوا إلي بست أتقبل لكم بالجنة فقالوا وما هن قال إذا حدث أحدكم فلا يكذب وإذا وعد فلا يخلف وإذا ائتمن فلا يخن وغضوا أبصاركم واحفظوا فروجكم وكفوا أيديكم"]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜĀmir demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bizim hānemizi teşrīf etti, o hengāmda ben sabī ve sagīr idim, oynamağa çıktım gittim ve benim anam: "Yā ᶜAbdallāh, sen gel tā ki ben sana vereyim" dedi. Efendimiz dahi: "وما أردت أن تعطيه" diye ondan sorunca anam "hurma" dedi, yaᶜnī ona neyi vermek istersin dedikte o dahi hurma dedi. Efendimiz: "إن لم تفعلي كتبت عليك كذبة"[487] diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Eger bu dediğini işlememiş olsaydın bu söz senin üzerine bir yalan yazılır" buyurdu. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz demiş ki "لو أفاء الله على نعماً عدد هذا الحصى لقسمتها بينكم ثم لا تجدوني بخيلا ولا كذابا ولا جبانا"[488] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri benim üzerime bu hasā ᶜadedince niᶜam-ı vāsiᶜa vü kesīreyi ifāᵓet edip ihsān ederse ben kāffesini sizin beyninizde kısmet ederdim, beni ne bahīl ve ne kezzāb ve ne de korkak bulmaz idiniz." Ve dahi müttekī iken buyurmuş ki "ألا أنبئكم بأكبر الكبائر الإشراك بالله وعقوق الوالدين ثم قعد وقال إلا وقول الزور"[489] Yaᶜnī "Āgāh olunuz ki ekber-i kebāir ile size haber vereyim ki Allāhu taᶜālāya şerīk tutmak ve ebeveynine ᶜāsī olmaktır." Sonra oturup dedi ki "Āgāh olunuz ki kavl-i zūr dahi yaᶜnī kavl-i kizb dahi ekber-i kebāirdendir, be-gāyet ondan ictināb

487 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 71, no: 136; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/463, no: 4482.

488 *Musnedu* Ahmed, 27/321, no: 16757; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/130, no: 1552.

489 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 10/461, no: 19707.

ediniz" demektir ki ittikāsından kuᶜūd ve tekellümü buna işāret olur. Ve İbn ᶜÖmer dedi ki Resūl-i kibriyā efendimiz irāde ve fermān buyurdu ki "إن العبد ليكذب الكذبة ليتباعد الملك عنه مسيرة ميل من نتن ما جاء به"[490] Yaᶜnī "Tahkīkan olur ki bir kul bir yalanı söyler de melek ondan bir mīl mesāfesinde tebāᶜud edip gider ki getirdiği nesnenin kokusundan kaçar." Ve dahi Enes demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "تقبلوا إلي بست أتقبل لكم بالجنة" ki hulāsa-i meᵓāli: "Siz bana altı nesne ile taᶜahhüd ve takabbül ediniz ki ben dahi size duhūl-i cennet ile takabbül ve tekeffül ederim." Onlar: "O altı şeyᵓ nedir?" diye suᵓāl ettiklerinde, efendimiz: "إذا حدث أحدكم فلا يكذب وإذا وعد فلا يخلف وإذا ائتمن فلا يخن وغضوا أبصاركم واحفظوا فروجكم وكفوا أيديكم"[491] buyurdu, yaᶜnī "Eger sizin biriniz söyleşirse yalanı söylemeye ve vaᶜd ederse hulf eylemeye ve müᵓtemen olursa hıyānet etmeye ve muharremāta bakmaktan nazarını tutup menᶜ ede ve fercini hıfz ede ve elini keff eyleye."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إن للشيطان كحلاً ولعوقاً ونشوقاً أما لعوقه فالكذب وأما نشوقه فالغضب وأما كحله فالنوم" وخطب عمر رضي الله عنه يوماً فقال قام فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم كقيامي هذا فيكم فقال "أحسنوا إلي أصحابي ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب حتى يحلف الرجل على اليمين ولم يستحلف ويشهد ولم يستشهد" وقال النبي صلى الله عليه وسلم "من حدث عني بحديث وهو يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ بِإِثْمٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ عليه غضبان" وروي عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ رد شهادة رجل في كذبة كذبها وقال صلى الله عليه وسلم "كل خصلة يطبع أو يطوى عليها المسلم إلا الخيانة والكذب" (٥ وقالت عائشة رضي الله عنها ما كان من خلق الله شيء أشد عند أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من الكذب ولقد كان يطلع على الرجل من أصحابه على الكذب فما ينجلي من صدره حتى يعلم أنه قد أحدث توبة لله منها وقال موسى عليه السلام "يارب أي عبادك خير لك عملاً قال من لا يكذب لسانه ولا يفجر قلبه ولا يزني فرجه" وقال لقمان لابنه يا بني إياك والكذب فإنه شهي كلحم العصفور عما قليل يقلاه صاحبه]

---

490 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 76, no: 150.

491 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/77, no: 2539; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 77, no: 186.

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "إن للشيطان كحلاً ولعوقاً ونشوقاً أما لعوقه فالكذب وأما نشوقه فالغضب وأما كحله فالنوم"[492] buyurmuş ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Şeytān için bir sürme ve yalanmış nesne ve burna çekilen nesne vardır ki sürmesi uykudur ve yalan[mış] nesnesi yalan söylemektir ve burnuna çekilen nesnesi gazabdır." Ve ʿÖmer b. el-Hattāb bir gün hutbe okuyup dedi ki "Resūlullāh efendimiz bizim içimizde sizde olan işbu kıyāmım gibi kıyām edip dedi ki "أحسنوا إلي أصحابي ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب حتى يحلف الرجل على اليمين ولم يستحلف ويشهد ولم يستشهد"[493] Yaʿnī "Benim ashābıma siz ihsān ediniz sonra onlardan sonra gelen ādemlere ihsān ediniz ve ondan sonra yalan ifşā olunur hattā ki istihlāf olunmaksızın ādem yemīn eder ve istişhād olunmaksızın şehādet eder." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "من حدث عني بحديث وهو يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين"[494] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki benim üzerime rivāyet ederek bir hadīsi tahdīs eyler de o hadīs yalan olduğunu bilir, o kimse yalancıların biridir." Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "من حلف على يمين بإثم ليقتطع بها مال امرئ مسلم بغير حق لقي الله عز وجل وهو عليه غضبان"[495] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Kim ki bir müslimin mālını iktitāʿ etmek için bi-gayri hakk ism ile yemīn edip kasem eylerse o kimse Zāt-ı Zü'l-Celāl onun üzerine gazbān olduğu hālde ona mülākī olur." Ve dahi Nebī-i zī-şān üzerine mervīdir ki bir kerrede bir yalanı söylemekle bir ādemin şehādetini redd edip kabūl etmemiştir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "كل خصلة يطبع أو يطوى عليها المسلم إلا الخيانة والكذب"[496] Yaʿnī "Kizb ve hıyānetten mā-ʿadā bir haslet üzerine müslim tabʿ ve tayy eder." Ve dahi ʿĀişetü's-Sıddīka ʿaleyhe'r-rıdvān buyurmuş ki "Yalandan ziyāde ashāb-ı peygamberī üzerine şedīḍ bir hūy yok idi" ki kizb her bir huluktan ziyāde onların üzerlerine eşedd idi. Ve dahi

492 *Musnedu*'l-Bezzār, 10/43, no: 4583; *Şuʿabu'l-Īmān*, 4/477, no: 2836.

493 *Musnedu* Ahmed, 1/310, no: 177; *Musnedu*'l-Bezzār, 1/269, no: 166.

494 Müslim, 1/8; İbn Māce, 1/15, no: 41; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 20/422, no: 1021.

495 Buhārī, 3/110, no: 2356; Müslim, Īmān, 61, 1/122, no: 220.

496 *Musnedu* Ahmed, 36/504, no: 22170; *Musnedu*'l-Bezzār, 3/340, no: 1139.

ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ashābından eger bir kimseden bir yalan üzerine vākıf olup muttaliᶜ olmuş olsaydı Allāhu taᶜālāya ondan bir tevbeyi ihdās ettiğini ondan bilmedikçe onun sīnesinden müncelī olmaz idi. Ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "يارب أي عبادك خير لك عملاً قال من لا يكذب لسانه ولا يفجر قلبه ولا يزني فرجه" Yaᶜnī [206] "Yā rabbi, senin kullarının hangisi sana ᶜamelce yeğ olur." Ve Hakk taᶜālā: "O ki lisānı yalan söylemez ve kalbi fücūr etmez ve ferci zinā etmez" buyurdu ki bu gibi ᶜibādın bence aᶜmāli hayrlıdır demek olur. Ve dahi Lokmān-ı Hakīm oğluna nush ederken demiş ki "Ey benim oğlum, sen yalan söylemekten sakınıp mübāᶜadet eyle ki serçe gūştu gibi şehī olur ve ᶜammā-kalīl, onun sāhibi ondan nefret eder."

[وقال صلى الله عليه وسلم في مدح الصدق أربع إذا كن فيك لا يضرك ما فاتك من الدنيا صدق الحديث وحفظ الأمانة وحسن خلق وعفة طعمة وقال أبو بكر رضي الله عنه في خطبة بعد وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قام فينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مثل مقامي هذا عام أول ثم بكى وقال "عليكم بالصدق فإنه مع البر وهما في الجنة" وقال معاذ قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم "أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ والوفاء بالعهد وبذل السلام وخفض الجناح"]

Ve sıdkın medh ü senāsında ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أربع إذا كن فيك لا يضرك ما فاتك من الدنيا صدق الحديث وحفظ الأمانة وحسن خلق وعفة طعمة"[497] ki hulāsa-i meᵓāli: "Dört şeyᵓ vardır ki sende bulunurlarsa sana dünyādan geçip senden fāit olan şeyᵓ sana zarar vermez ki sıdku'l-hadīs yaᶜnī gerçek sözü söylemek ve hıfz-ı emānet ve hüsn-i huluk ve ᶜiffet ve tuᶜmet sıfātıdırlar." Ve Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān efendimizin vefātından sonra bir hutbesinde dedi ki "Geçen senede işbu kıyāmım gibi Resūl-i kibriyā bizim içinde kıyām etti sonra ağladı ve baᶜdehu dedi ki efendimiz buyurdu ki "عليكم بالصدق فإنه مع البر وهما في الجنة"[498] Yaᶜnī "Siz sıdkı iltizām ediniz ki sıdk birr iledir, ikisi cennettedir" yaᶜnī sıdk ve ihsān ikisi cennettedirler, siz gerçeklikle iltizām ediniz

---

497 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/349, no: 7876.

498 *Musnedu* Ahmed, 1/184, no: 5; İbn Māce, 2/265, no: 3849.

demektir. Ve Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān dedi ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bana vasiyyet edip buyurdu ki "أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ والوفاء بالعهد وبذل السلام وخفض الجناح"[499] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben sana vasiyyet edip bunlarla ısmarlarım ki Allāh'ın takvāsına ve hadīsin sıdkına ve emānetin edāsına ve ᶜahdin vefāsına ve selāmın bezline ve cenāhın hafdına mülāzemet edesin" yaᶜnī bunlarla ben sana vasiyyet eylerim demektir.

[وأما الآثار فقد قال علي رضي الله عنه أعظم الخطايا عند الله اللسان الكذوب وشر الندامة ندامة يوم القيامة وقال عمر بن عبد العزيز رحمة الله عليه ما كذبت كذبة منذ شددت علي إزاري وقال عمر رضي الله عنه أحبكم إلينا ما لم نركم أحسنكم اسماً فإذا رأيناكم فأحبكم إلينا أحسنكم خلقاً فإذا اختبرناكم فأحبكم إلينا أصدقكم حديثاً وأعظمكم أمانة وعن ميمون بن أبي شبيب قال جلست أكتب كتاباً فأتيت على حرف إن أنا كتبته زينت الكتاب وكنت قد كذبت فعزمت على تركه فنوديت من جانب البيت ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾ وقال الشعبي ما أدري أيهما أبعد غورا في النار الكذاب أو البخيل وقال ابن السماك ما أراني أوجر على ترك الكذب لأني إنما أدعه أنفه وقيل الخالدين صبيح أيسمى الرجل كاذباً بكذبة واحدة قال نعم]

Ve zemm-i kizbde vārid olan āsār ise işte bunlardır. ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜİndallāh günāhların aᶜzamı lisān-ı kezūbdur, yaᶜnī yalancı dildir ve nedāmetin eşerri yevm-i kıyāmetin nedāmet ve peşīmānlığıdır." Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme dedi ki "Ben izārım üzerine bağladığımdan beri bir yalanı söylemedim." ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sizi görmezden evvel bize sizin en ziyāde sevgilimiz ismce sizin en ziyāde güzel ādeminizdir ve çün sizi görürüz, o hālde bize sizin en ziyāde sevgiliniz hulukça sizin en ziyāde güzel olan ādeminizdir. Ve sizi ihtibār ve tecribe ettiğimiz vaktte bize sizin en ziyāde sevgili ādeminiz hadīs ve emānetçe sizin en ziyāde sādık ve emīn olan ādeminizdir." Ve dahi Meymūn b. Ebī Şebīb üzerine mervī olup demiş ki "Bir mektūb yazmağa oturdum ve bir harf üzerine geldim ki onu yazmış olsam kitābı zīnetlendirip ammā

---

499 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 65, no: 154.

yalan söylemiş olurum ve yalandan ihtirāzen onun terkine ᶜazm ettim ve hātif-i gaybdan hānenin bir cānibinden işittim ki ﴿يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾[500] tilāvet olundu. Bu āyet-i kerīme sūre-i İbrāhīm'in yirmi yedinci āyetidir. Tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālā müʾminleri dünyāda ve kabrde kavl-i sābit olan kelime-i şehādet üzere müstahkem eder. Allāhu taᶜālā nefslerine zulm eden kāfirleri dünyāda ve kabrde şehādete yol vermez ve tesbīt ve ıdlālde dilediğini işler." Ve ᶜAllāme Şaᶜbī demiş ki "Ben bilmiyorum ki āteşte hangisinin gavrı uzakçadır, kezzābın mı yoksa bahīl ādemin mi?" Ve İbnu's-Semmāk demiş ki "Ben terk-i kizb üzerine meʾcūr olacağımı göremem, çünkü ben onu ancak enfemden terk ederim" ki mefhūmundan maᶜlūm olur ki yalan söylemek alçaklık ve rezāletliktir, enfeli olan zāt onu irtikāb etmez ki alçak ve rezīl ādemlerin şeʾnidir ve bu dahi ona bir büyük zemmdir. Ve Hālid b. Sabīh'a denildi ki "Ādem bir kerrede bir yalan kelime söylemekle yalancı olur mu?" O dahi "evet" demiştir.

[وقال مالك بن دينار قرأت في بعض الكتب ما من خطيب إلا وتعرض خطبته على عمله فإن كان صادقاً صدق وإن كان كاذباً قرضت شفتاه بمقاريض من نار كلما قرضتا نبتتا وقال مالك بن دينار الصدق والكذب يعتركان في القلب حتى يخرج أحدهما صاحبه وكلم عمر بن عبد العزيز الوليد بن عبد الملك في شيء فقال له كذبت فقال عمر والله ما كذبت منذ علمت أن الكذب يشين صاحبه]

Ve Mālik b. Dīnār demiş ki ben baᶜzı kütübde okudum ki bir hatīb yoktur ki onun hutbesi onun aᶜmāline ᶜarz olunup tatbīk olunmaya ki her bir hatībin hutbesi elbette onun aᶜmāliyle tatbīk olunur da kavli fiᶜline mutābık gelip sözünde sādık görünürse onda gerçek ve sıdk söylemiş olur ve eger kavli fiᶜline mutābık gelmeyip onda kizb ettiği nümāyān olursa onun dudakları āteşten bir mikrāz ile dāimā kırpılıp kesilir ki bitip çıktıkça kesilir." Ve dahi Mālik b. Dīnār demiş ki "Sıdk ve kizb gönülde dövüşüp gavgā ederler tā ki onların biri sāhibini gönülden çıkarıp ihrāc ede." Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bir şeyde Velīd b. ᶜAbdulmelik'e

500 "Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır." İbrāhīm, 14/27.

bir kelām söyledi ve Velīd ona "Sen bunu yalan söyledin!" diye sözünü tasdīk etmeyince ᶜÖmer dedi ki "Vallāhi ben yalan sāhibini çirkīn ve kabīh ettiğini bildiğimden beri hīçbir nesnede bir yalan söylememişim." [207]

Beyānu Mā-Rahhasa Fīhi Mine'l-Kezibi

[بيان ما رخص فيه من الكذب]

[اعْلَمْ أن الكذب ليس حراماً لعينه بل لما فيه من الضرر على المخاطب أو على غيره فإن أقل درجاته أن يعتقد المخبر الشيء على خلاف ما هو عليه فيكون جاهلاً وقد يتعلق به ضرر غيره ورب جهل فيه منفعة ومصلحة فالكذب محصل لذلك الجهل فيكون مأذوناً فيه وربما كان واجباً]

Ve kizbden murahhasun fīhi olan nesnenin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki kizb li-ᶜaynihi harām değildir, ancak muhātab üzerine veyāhūd dīgerine olan zarardan dolayı harāmdır. Ve zararının en ziyāde ekall derecesi odur ki onun müstemiᶜi o nesneyi ᶜalā-hilāf-i mā-hüve ᶜaleyhi iᶜtikād etmektir ki onunla hakīkatinden cāhil olur ve baᶜzen dīgerinin zararı dahi onunla müteᶜallik olur. Ve baᶜzen dahi bir cehl vardır ki onda menfaᶜat ve maslahat vardır ve menfaᶜat ve maslahata muhassıl olan cehl meᵓzūnün fīh olup ve mümkin ki vācib dahi olur.

[قال ميمون بن مهران الكذب في بعض المواطن خير من الصدق أرأيت لو أن رجلاً سعى خلف إنسان بالسيف ليقتله فدخل داراً فانتهى إليك فقال أرأيت فلاناً ما كنت قائلاً ألست تقول لم أره وما تصدق به وهذا الكذب واجب فنقول الكلام وسيلة إلى المقاصد فكل مقصود محمود يمكن التوصل إليه بالصدق والكذب جميعاً فالكذب فيه حرام وإن أمكن التوصل إليه بالكذب دون الصدق فالكذب فيه مباح إن كان تحصيل ذلك القصد مباحاً وواجب إن كان المقصود واجباً كما أن عصمة دم المسلم واجبة فمهما كان في الصدق سفك دم امرئ مسلم قد اختفى من ظالم فالكذب فيه واجب ومهما كان لا يتم مقصود الحرب أو إصلاح ذات البين أن استمالة قلب المجني عليه إلا بكذب فالكذب مباح]

Meymūn b. Mehrān demiş ki "Baᶜzı mevātında yalan söylemek gerçek söylemekten yeğdir. Görür müsün ki bir kimse dīger bir kimsenin üzerine hücūm ve kılıç ile ardında saᶜy edip onu öldürmek istese ve o kaçan kimse dahi bir hāneye girip gizlense arkasına düşen sana gelip sen fülān ādemi gördün mü diye senden suᵓāl etse sen ona ne diyecek idin? Ben onu görmedim demeyecek mi idin ki burada gerçek söylemeyecek değil mi idin?" İşte bu kizb bunda vācib olur. Kaldı ki tafsīlinde deriz ki kelām mekāsıda vesīledir: Ve her bir maksūd-ı mahmūd ki ona hem sıdk ve hem dahi kizb ile maᶜan vāsıl olmak mümkin olur, onda yalan söylemek harāmdır. Ve eger ona ancak kizb ile vāsıl olur ki sıdk ile ona vāsıl olmak mümkin olmaz onda kizb söylemek mübāh olur. Eger o maksad mübāh ise ve vācib olur, eger o maksūd vācib ise nitekim dem-i müslimin ᶜismeti vācib olduğu gibi kaçan ki sıdkta zālimden muhtefī olan müslim ādemin sefk-i demi vardır, onda yalan söylemek vācib olur ve kaçan ki harbin emri ve ıslāh-ı zātü'l-beyn kaziyyesi ve mecniyyün ᶜaleyhi olan ādemin kalbi istimālesi ancak yalan söylemekle tamām olur ki gerçek söylemekle tamām olmazlar o ahvālde yalan söylemek mübāh olur.

[إلا أنه ينبغي أن يحترز منه ما أمكن لأنه إذا فتح باب الكذب على نفسه فيخشى أن يتداعى إلى ما يستغنى عنه وإلى ما لا يقتصر على حد الضرورة فيكون الكذب حراماً في الأصل إلا لضرورة والذي يدل على الاستثناء ما روي عن أم كلثوم قالت ما سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يرخص في شيء من الكذب إلا في ثلاث الرجل يقول القول يريد به الإصلاح والرجل يقول القول في الحرب والرجل يحدث امرأته والمرأة تحدث زوجها وقالت أيضاً قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خيراً أو نمى خيرا" وقالت أسماء بنت يزيد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "كل الكذب يكتب على ابن آدم إلا رجل كذب بين رجلين يصلح بينهما"]

Velākin yalan söylmekten mümkin mertebe ihtirāz etmek gerektir, çünkü yalan söylemekliğin kapısını nefsi üzerine açarsa korkulur ki ondan müstagnī bulunduğu kizbe dahi mütedāᶜī olur ve hadd-i zarūret üzerine muktesır olmamağa müᵓeddī ve bādī olur ve bu yüzden fi'l-asl

yalan söylemek harām olmuş olur, meger ki zarūret için ola. Ve zarūret vaktinde ondan müstesnā olduğuna delālet eden delīl Ümmü Külsūm üzerine mervī olan hadīstir, demiş ki "Ben Resūl-i ekremden yalandan bir nesneye terhīs ettiğini işitmedim meger ki üç nesnede ola, yaᶜnī üç şeyde yalan söylemeğe ruhsat vermiştir, bir māddesi beyne'l-husamā ıslāh-ı zātü'l-beyn murādıyla yalanı söyler de onunla ıslāhı kasd eder ve ikincisi harbde kesb-i zafere ve defᶜ-i şerr-i aᶜdāda söylemektir ve üçüncüsü zevceynin hüsn-i muᶜāşeretleri için yekdīgerine söz söylemektir." Ve dahi Ümmü Külsūm buyurdu ki Resūl-i ekrem efendimiz buyurmuş ki "لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا أَوْ نَمَى خَيْرًا"[501] Yaᶜnī "Yalancı değildir o kimse ki bir hayr sözü söylemek veyā hayrı nemā ve nisbet etmekle iki kimsenin beyninde ıslāh ede." Ve Esmā bint Yezīd demiş ki Resūl-i ekrem efendimiz buyurmuş ki "كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا رَجُلٌ كَذَبَ بَيْنَ مُسْلِمَيْنِ لِيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا"[502] yaᶜnī her bir kizb ibn-i ādem üzerine yazılır meger ki bir ādem beynlerinde ıslāh etmek için iki müslümānın mā-beyninde kizb etmiş ola.

[وروي عن أبي كاهل قال وقع بين اثنين من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم كلام حتى تصارما فلقيت أحدهما فقلت مالك ولفلان فقد سمعته يحسن عليك الثناء ثم لقيت الآخر فقلت له مثل ذلك حتى اصطلحا ثم قلت أهلكت نفسي وأصلحت بين هذين فأخبرت النبي صلى الله عليه وسلم فقال "يا أبا كاهل أصلح بين الناس ولو بالكذب" وقال عطاء بن يسار قال رجل للنبي صلى الله عليه وسلم أكذب على أهلي قال "لا خير في الكذب" قال أعدها وأقول لها قال لا جناح عليك]

Mervīdir ki Ebū Kāhil demiş ki "İki sahābī beyninde baᶜzı mertebe söz vākiᶜ olup tā ki beynlerinde inkıtāᶜ vākiᶜ oldu ve ben dahi [208] onların birisine mülākī olup görüşünce "Seninle fülān beyninde ne vardır? Ben onu işittim ki senin medh ü senānı edip senin hakkında güzel sitāyiş

501 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 3/230, no: 1761; *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 5/205, no: 2335.

502 *Musnedu* Ahmed, 45/550; no: 27570; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 24/165, no: 420; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/447, no: 4459.

ederdi" dedim, sonra dīgerini dahi gördüm ve ona onun gibi söyledim tā ki ikisi barışıp araları hoş oldu sonra ben kendi kendime dedim ki "Ben kendi nefsimi helāk etmekle şol iki ādemin beynlerinde ıslāh ettim." Ve bununla efendimize haber verdim, efendimiz "يَا أَبَا كَاهِلٍ أَصْلِحْ بَيْنَ النَّاسِ وَلَوْ بِالْكَذِبِ" fermān buyurdu, yaᶜnī "Ey Ebā Kāhil, sen beyne'n-nāsı ıslāh et velev ki kizb ile ola." Ve ᶜAtā b. Yesār dedi ki "Bir zāt gelip efendimize dedi ki "Ben kendi ehlim üzerine kizb edeydim." Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "لَا خَيْرَ فِي الْكَذِبِ"[503] Yaᶜnī "Yalan söylemekte hayr yoktur." Ve o dahi demiş ki "Ben vaᶜd edip yalan söylerim." Efendimiz: لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ buyurdu, yaᶜnī "Bunda sana bir cünha olmaz" dedi.

[وروي أن ابن أبي عذرة الدؤلي وكان في خلافة عمر رضي الله عنه كان يخلع النساء اللاتي يتزوج بهن فطارت له في الناس من ذلك أحدوثة يكرهها فلما علم بذلك أخذ بيد عبد الله بن الأرقم حتى أتى به إلى منزله ثم قال لامرأته أنشدك بالله هل تبغضيني قالت لا تنشدني قال فإني أنشدك الله قالت نعم فقال لابن الأرقم أتسمع ثم انطلقا حتى أتيا عمر رضي الله عنه فقال إنكم لتحدثون إني أظلم النساء وأخلعهن فأسأل ابن الأرقم فسأله فأخبره فأرسل إلى امرأة ابن أبي عذرة فجاءت هي وعمتها فقال أنت التي تحدثين لزوجك أنك تبغضينه فقالت إني أول من تاب وراجع أمر الله تعالى إنه ناشدني فتحرجت أن أكذب أفأكذب يا أمير المؤمنين قال نعم فاكذبي فإن كانت إحداكن لا تحب أحدنا فلا تحدثه بذلك فإن أقل البيوت الذي يبنى على الحب ولكن الناس يتعاشرون بالإسلام والأحساب]

Ve İbn Ebī ᶜAzire ed-Duᵓelī üzerine mervīdir ki kendisi ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān hilāfetinde idi, mütezevvic olduğu zevātı halᶜ ederdi ve bununla ona beyne'n-nās bir şöhret şāyiᶜ oldu ve kendisi onu kerāhet ederdi. Ve çün bununla āgāh oldu, ᶜAbdullāh b. el-Erkam'ın eliyle alıp götürdü tā ki kendi hānesine celb edip dāhil etti ve onun mahzarında zevcesine dedi ki "Allāh'ını seversen sen beni bugz etmez misin?" Ve zevcesi: "Benden bunu sorma" deyince, o dahi: "Ben senden onu Allāh'ın hubbu ile suᵓāl ederim" dedi. Ve zevcesi o vaktte "evet" dedikte o dahi İbnu'l-Erkam'a "İşitiyor musun?" dedi. Sonra ikisi birlikte

503 *Muvatta*, 5/1440, no: 3626.

Hazret-i ᶜÖmer efendimize gelip hāzır oldular ve İbn Ebī ᶜAzire dedi ki "Siz diyorsunuz ki ben nisāyı zulm edip halᶜ ediyorum, işte İbnu'l-Erkam'dan sen suʾāl eyle." Ve Hazret-i ᶜÖmer ondan suʾāl edince İbnu'l-Erkam keyfiyyet-i mezkūre ile ona haber verdi. Ve o dahi İbn Ebī ᶜAzire'nin zevcesine haber gönderip onu huzūruna daᶜvet ve merkūme dahi ᶜammesiyle maᶜan gelip hāzıra oldukta Hazret-i ᶜÖmer ona "Sen misin o hatun kişi ki zevci bugz ettiğini söylersin?" diye suʾāl ve o dahi: "Ben en evvel tevbe edip Allāh'ın emrine rücūᶜ eden ādemim. Kendisi benden onu suʾāl etti ve ben dahi yalan söylemekten ihtirāz ve taharrüc ettim. Yā emīre'l-müʾminīn, yalan mı söyleyeyim?" diye cevāb iᶜtāsında Hazret-i ᶜÖmer: "Evet, yalanı söyle, sizin biriniz bizim birimizi sevmez ise onu söylemesin, zīrā az hāne vardır ki hubb üzerine binā olunur velākin halk ve ᶜālem-i İslām ve ahsāb ile muᶜāşeret ederler" diye nush ve pend etmiş.

[وعن النواس بن سمعان الكلابي قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''ما لي أراكم تتهافتون في الكذب تهافت الفراش في النار كل الكذب يكتب على ابن آدم لا محالة إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الحرب خدعة أو يكون بين الرجلين شحناء فيصلح بينهما أو يحدث امرأته يرضيها'' وقال ثَوْبَانُ الْكَذِبُ كُلُّهُ إِثْمٌ إِلَّا مَا نَفَعَ به مسلماً أو دفع عنه ضرراً وقال علي رضي الله عنه إذا حدثتكم عن النبي صلى الله عليه وسلم فلأن أخر من السماء أحب إلي من أن أكذب عليه وإذا حدثتكم فيما بيني وبينكم فالحرب خدعة]

Ve dahi Nevvās b. Semᶜān el-Kilābī üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''ما لي أراكم تتهافتون في الكذب تهافت الفراش في النار كل الكذب يكتب على ابن آدم لا محالة إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الحرب خدعة أو يكون بين الرجلين شحناء فيصلح بينهما أو يحدث امرأته يرضيها''[504] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bana ne var ki ben sizi görüyorum ki pervāne āteşte tehāfüt ve tesākut eder gibi siz dahi yalan söylemekte tehāfüt ve tesākut ediyorsunuz yaᶜnī pervānenin āteşe tesākutu gibi siz dahi kizbe tesākut edersiniz. Kizbin kāffesi lā-mahāle ibn-i ādem üzerine yazılır meger ki ādem harbde yalan söyleye, zīrā harb hudᶜadır

504 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 78, no: 156; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/448, no: 4460.

veyāhūd iki mütebāgiz ve müteᶜādī ādemlerin beynlerinde olan bugz ve ᶜadāvetin ıslāhı için söyleye veyāhūd zevcesini rāzī etmek için söyleye ki bu gibi yerlerde yalan söylemekliğin ism ve günāḥı olmaz ve ādem üzerine bundan bir vizr ve vebāl yazılmaz" demektir. Ve dahi Sevbān demiş ki "Yalan söylemek kāffesi ism ve günāhtır meger ki onunla bir müslümāna bir menfaᶜat vermiş ola veyāhūd bir müslümānın üzerinden bir zararı defᶜ etmiş ola." Ve Hazreti- ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Nebī-i zī-şān üzerine rivāyet ederek ben size tahdīs eder isem onun üzerine yalan söylemekten benim semādan yıkılıp düşmekliğim bana ondan daha ziyāde hoş gelir ve eger benim ile sizin mā-beyninizde olanı ben sizi tahdīs eder isem o dahi bizim işimize gelmez, zīrā harb hudᶜadır."

[فهذه الثلاث ورد فيها صريح الاستثناء وفي معناها ما عداها إذا ارتبط به مقصود صحيح له أو لغيره أما ماله فمثل أن يأخذه ظالم ويسأله عن ماله فله أن ينكره أو يأخذه سلطان فيسأله عن فاحشة بينه وبين الله تعالى ارتكبها فله أن ينكر ذلك فيقول ما زنيت وما سرقت وقال صلى الله عليه وسلم "من ارتكب شيئاً من هذه القاذورات فليستتر بستر الله" وذلك أن إظهار الفاحشة فاحشة أخرى فللرجل أن يحفظ دمه وماله الذي يؤخذ ظلماً وعرضه بلسانه وإن كان كاذباً وأما عرض غيره فبأن يسأله عن سر أخيه فله أن ينكره وأن يصلح بين اثنين وأن يصلح بين الضرات من نسائه بأن يظهر لكل واحدة أنها أحب إليه وإن كانت امرأته لا تطاوعه إلا بوعد لا يقدر عليه فيعدها في الحال تطييباً لقلبها أو يعتذر إلى إنسان وكان لا يطيب قلبه إلا بإنكار ذنب وزيادة تودد فلا بأس به ولكن الحد فيه أن الكذب محذور ولو صدق في هذه المواضع تولد منه محذور فينبغي أن يقابل أحدهما بالآخر ويزن بالميزان القسط فإذا علم أن المحذور الذي يحصل بالصدق أشد وقعاً في الشرع من الكذب فله الكذب وإن كان ذلك المقصود أهون من مقصود الصدق فيجب الصدق وقد يتقابل الأمران بحيث يتردد فيهما وعند ذلك الميل إلى الصدق أولى لأن الكذب يباح لضرورة أو حاجة مهمة فإن شك في كون الحاجة مهمة فالأصل التحريم فيرجع إليه ولأجل غموض إدراك مراتب المقاصد ينبغي أن يحترز الإنسان من الكذب ما أمكنه] [209]

İşte bu üç şeyde sarīh istisnā vārid olmuştur, mā-ᶜadāsı dahi onun maᶜnāsında olur eger onda ona veyāhūd dīgerine bir maksūd-ı sahīh

mürtebit olur ve kendi nefsine maksūd-ı sahīh mürtebit olan umūr ise, meselā onu bir zālim alıp kendi mālı üzerine suʾāl etmek gibi ki ona mālını inkār etmek cevāzı vardır ki müstesnā olan mevādd-ı selāsenin maʿnāsındadır veyāhūd onu bir sultān tutup da beynehu ve beynallāhi taʿālā mürtekib olduğu fāhişelik üzerine ondan suʾāl ede ki bunda dahi ona inkār etmek cevāzı vardır ki ben zinā etmedim veyā sirkat etmedim diye, bu dahi istisnā-i sarīh ile müstesnā olan umūr-ı selāsenin maʿnāsında olur, onda yalan söylemek mesāgı vardır. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ ارْتَكَبَ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْقَاذُورَاتِ شَيْئًا فَلْيَسْتَتِرْ بِسِتْرِ اللَّهِ"[505] Yaʿnī "Kim ki bu kāzūrāttan yaʿnī fevāhişten bir nesneye mürtekib olduysa nefsini setr etsin, Allāhu taʿālā dahi setr eder." Bunun sebebi odur ki fāhişenin izhārı dahi fāhişe-i dīgerdir ve ādeme mesāgı vardır ki ādem kendi lisānı ile cān ve māl ve ʿırzını saklaya yaʿnī kanını ve zulmen ahz olunacak mālını ve hetk olunacak ʿırzını saklaya velev ki yalan ile olsun. Ve dīgerinin ʿırzı saklamak ise meselā ondan dīn karındaşının bir rāzı ve sırrı üzerine suʾāl olunsa onu dahi inkār etmek ona mesāgı vardır. Ve iki kişinin beyninde ıslāh etmek veyā ezvācından kumalar beyninde ıslāh eylemek ki her birine ʿalā-hide kendisi ona daha ziyāde sevgili olduğunu izhār edip söyleye ki bu gibi yalan söylemek cevāzı vardır. Ve kezālik zevcesi eger kudretinden hāric bir nesne ile ona vaʿd etmedikçe ona itāʿat etmez, onda dahi ona kalbi tatyīb etmek için hālen vaʿd etmek hükmü böyledir, yaʿnī orada dahi yalan söylemek mesāgı vardır veyāhūd bir insāna iʿtizār etmek gibi ki zenb ve kusūrunu inkār etmek veyāhūd ona ziyāde-i teveddüd göstermek gibi ki o dahi lā-beʾstir. Ve bunda olan hadd odur ki yalan söylemek mahzūrdur velākin bu gibi yerlerde doğru ve gerçek söylemekten dahi bir mahzūr tevellüd eder ve şol iki mahzūr yekdīgerine mukābele edip mīzān-ı ʿadl ve kıst ile onları vezn etmek gerektir ki eger bildi ki sıdk ile olan mahzūrun şerʿde olan vakʿı kizbden daha ziyāde eşedd ise o hālde onda ona kizbin mesāgı vardır ve eger onda olan maksūd sıdkın maksūdundan ehven ise o hālde doğru söylemek vācib olur. Ve baʿzen iki emr

505 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/272, no: 7615; *Muvatta*, 5/1205, no: 3048.

mütekābil olurlar da onlarda mütereddid olur ki mahzūrları yekdīgeri üzerine tercīh edemez, o vaktte sıdka meyl etmek daha ziyāde evlādır, çünkü yalan söylemek ancak zarūret veyāhūd mühimm bir hācet için mübāh olur. Ve hācet mühimm olup olmadığına tereddüd edip şekk ederse o hālde asla rücūᶜ etmek lāzım gelir. Ve yalan söylemek ise fi'l-asl harāmdır ki o hālde haremiyyetine zāhib olmak gerektir ve merātib-i mekāsıdın idrāki dakīk ve gāmız olduğu eclden ādem mümkin oldukça yalan söylemekten ihtirāz etmek gerektir.

[وكذلك مهما كانت الحاجة له فيستحب له أن يترك أغراضه ويهجر الكذب فأما إذا تعلق بغرض غيره فلا تجوز المسامحة لحق الغير والإضرار به وأكثر كذب الناس إنما هو لحظوظ أنفسهم ثم هو لزيادات المال والجاه ولأمور ليس فواتها محذوراً حتى إن المرأة لتحكي عن زوجها ما تفخر به وتكذب لأجل مراغمة الضرات وذلك حرام وقالت أسماء سمعت امرأة سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم قالت إن لي ضرة وإني أتكثر من زوجي بما لم يفعل أضارها بذلك فهل على شيء فيه فقال صلى الله عليه وسلم "المتشبع بما لم يعط كلابس ثوبي زور" وقال صلى الله عليه وسلم "من تطعم بما لا يطعم أو قال لي وليس له أو أعطيت ولم يعط فهو كلابس ثوبي زور يوم القيامة" ويدخل في هذا فنرى العالم لما لا يتحققه وروايته الحديث الذي لا يتثبته إذ غرضه أن يظهر فضل نفسه فهو لذلك يستنكف من أن يقال لا أدري وهذا حرم]

Ve kezālik yalana olan ihtiyāc onun nefsine oldukça yalanı terk ve hecr ile garazından vazgeçmek ona müstehabbdır, ammā dīgerinin garazına müteᶜallik olur ise o vakt dīgerinin hakkına müsāmahat etmek ve onunla onu ızrār etmek cāiz olmaz. Ve ekser-i nāsın kizbi ancak huzūz-ı nefsiyyeleri için ve ziyāde-i māl u cāh içindir veyāhūd fevātı mahzūr olmayan umūr içindir hattā kumasını kahr etmek için zevce yalandan zevcinin kesret-i iltifāt u muhabbetinden bahsle iftihār eder birtakım sözleri hikāye eder ve bu gibi agrāz için yalan söylemek harāmdır. Esmā demiş ki ben işittim bir hatun kişi Resūl-i ekremden suᵓāl etti ki "Benim bir kumam var, onu kıskandırmak için benim zevcim bana işlemediği şeyi ona söyleyip zevcimden nefsime tekessür ederim, onda benim üzerine bir vebāl var mıdır?" Ve efendimiz "الْمُتَشَبِّعُ بِمَا لَمْ

يُعْطَ كَلَابِسِ ثَوْبَيْ زُورٍ"[506] buyurdu, yaʿnī "Ona verilmeyen nesne ile tokluk gösteren iki zūr sevblerin lābisi gibidir." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "من تطعم بما لا يطعم أو قال لي وليس له أو أعطيت ولم يعط فهو كلابس ثوبي زور يوم القيامة"[507] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki itʿām olunmadık bir nesne ile mütataʿʿim olur yaʿnī yemediği nesneyi yalandan yedim der veyāhūd bir nesne için ki o nesneye mālik değil iken yalandan iftihār edip benim vardır der veyā ona verilmediği nesne için bana verilmiş der o kimse yevm-i kıyāmette zūrdan iki sevbe lābis gibidir." Ve buna ʿālimin tahkīk-kerdesi olmayan fetvāsı ve tesbīt edemediği hadīsin rivāyeti dahi dāhil olur, çünkü onun garazı bir nefsinin fazlını izhār etmektir ve onun için bunu bilemem demekten istinkāf eder ve bu dahi harāmdır.

[ومما يلتحق بالنساء الصبيان فإن الصبي إذا كان لا يرغب في المكتب إلا وعد أو عيد أو تخويف كاذب كان ذلك مباحاً نعم روينا في الأخبار أن ذلك يكتب كذباً ولكن الكذب المباح أيضاً قد يكتب ويحاسب عليه ويطالب بتصحيح قصده فيه ثم يعفى عنه لأنه إنما أبيح بقصد الإصلاح ويتطرق إليه غرور كبير فإنه قد يكون الباعث له حظه وغرضه الذي هو مستغن عنه وإنما يتعلل ظاهراً بالإصلاح فلهذا يكتب]

Sıbyān dahi nisāya mültehık olurlar yaʿnī sıbyāna dahi bir garaz-ı sahīh için yalan söylemek cāizdir ki sabī vaʿd veyā vaʿīd ve tahvīf-i kāzib olmayınca mektebe ragbeti olmazsa o sabīye yalandan bir vaʿd veyāhūd bir vaʿīd etmek mübāh olur. Evet biz ahbārda rivāyet ettik ki sabīye vaʿd-i kāzib yalan yazılır. Bu rivāyet bu sözümüze münākız gelmez, çünkü kizb-i mübāh dahi yazılır ve üzerine muhāsebe olunur ve onda olan kasdının tashīhi ile mutālebe olunur da sonra ʿafv olunur, çünkü ancak ıslāh kasdıyla mübāh olur ve ona gurūr-ı kebīr mütetarrık olur, zīrā olur ki ona bāʿis olan şeyʾ onun hazzı ola veyā ondan müstagnī olan garaz ola velākin zāhiren ona ıslāh ile müteʿallil olmuş ola, işte bunun için yazılır.

---

506 Buhārī, 7/35, no: 5219; Müslim, Libās, 35, 3/1681, no: 126.

507 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/340.

[وكل من أتي بكذبة فقد وقع في خطر الاجتهاد ليعلم أن المقصود الذي كذب لأجله هل هو أهم في الشرع من الصدق أم لا وذلك غامض جداً والحزم تركه إلا أن يصير واجباً بحيث لا يجوز تركه كما لو أدى إلى سفك دم أو ارتكاب معصية كيف كان وقد ظن ظانون أنه يجوز وضع الأحاديث في فضائل الأعمال وفي التشديد في المعاصي وزعموا أن القصد منه صحيح وهو خطأ محض إذ قال صلى الله عليه وسلم [210] "من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار" وهذا لا يرتكب إلا لضرورة ولا ضرورة إذ في الصدق مندوحة عن الكذب ففيما ورد من الآيات والأخبار كفاية عن غيرها وقول القائل إن ذلك قد تكرر على الأسماع وسقط وقعه وما هو جديد فوقعه أعظم فهذا هوس إذ ليس هذا من الأغراض التي تقاوم محذور الكذب عَلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم وعلى الله تعالى ويؤدي فتح بابه إلى أمور تشوش الشريعة فلا يقاوم خير هذا شره أصلى والكذب عَلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم من الكبائر التي لا يقاومها شيء نسأل الله العفو عنا وعن جميع المسلمين]

Ve kim ki bir gūnā yalan sözü söyler, hatar-ı ictihādda vākiᶜ olur tā ki bile ki o maksūd ki onun için yalan söylemekliği irtikāb etmiş, şerᶜ-de sıdktan ehemm midir yoksa yok? Ve bunun ᶜilmi gāmız ve dakīktir ve pek çok derindir. Hazm ancak onun terkidir meger ki vācib ola o haysiyyetle ki terki cāiz olmaya, meselā sefk-i dem-i maᶜsūma müᵓed-dī olur veyāhūd bir maᶜsiyet-i kebīrenin vukūᶜuna sebebiyyet verir. Ve birtakım zan-kārān zann etmişler ki fezāil-i aᶜmālde ve meᶜāsīnin teş-dīd ve tahzīrinde ehādīs-i kezibenin vazᶜı cāizdir ve onda olan maksadı sahīh zuᶜm etmişler, hālbuki işbu zannları mahz-ı hatādır, şerīᶜatte cevā-zına aslā bir mesāg yoktur, vaᶜīd-i ᶜazīm ile menᶜi vārid olmuş. ᶜAley-hi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"[508] Yaᶜnī "Kim ki müteᶜammiden benim üzerime iftirā edip kizb eder ise o kimse nār-ı cehennem içinde oturacak yerini hāzır etsin." Ve bu vaᶜīd ile memnūᶜ olan kizb ve iftirāya bilā-zarūret irtikāb olun-maz. Bunda bir zarūret yoktur, çünkü sıdkta kizbden kifāyet ve seᶜat ve mahlas vardır ki sahīhan vārid olan āyāt ve ehādīs tasavvur olunan agrāza kifāyet ederler, aslā ve katᶜā böyle bir kizb ve iftirāya hācet bı-

508 Buhārī, 2/80, no: 1291; Müslim, 1/10, no: 3.

rakmamışlar. ᶜİlm-i evvelīn ü āhirīn Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda vardır ve ehādīs-i sahīha-i nebeviyye dahi bi-hasebi'l-lüzūm ve'l-iktizā kāffe-i ahkāmını tavzīh ve teşrīh etmiştir. Ve çün āyāt ve ahbār-ı vāride kāffe-i mekāsıda kāfī olur, ehādīs-i kezibenin vazᶜına ne ihtiyāc kalır ve ne zarūret vardır! Ve o edille esmāᶜ üzerine tekerrürü hasebiyle kulūb-ı nāsta vakᶜ ve teᵓsīri sākıt olmuş ve tāze ve cedīd olan nesnenin vakᶜı aᶜzamdır diyen kimsenin zuᶜmü ve kavli bātıl ve hatā-yı ᶜazīmdir, belki tekerrürü ziyāde-i teᵓsīrine müᵓeddīdir ki mertebe-i iştihār ve tevātürle ittifāk-ı selef ü halef ile musahhah ve muᶜteber olan nusūs ve edillenin kuvveti pek ziyāde vakᶜ ve teᵓsīre sebebdir. O kāilin kavli mahz-ı hevestir, min-külli'l-vücūh butlānı zāhir ve nümāyāndır, zīrā Peygamber-i zīşān efendimize ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın üzerine vākiᶜ olan iftirā ve kizbin mahzūruna muᶜādil ve mukāvim olan agrāzdan değildir, feth-i bābı umūr-ı şerīᶜatin teşevvüşüne müᵓeddīdir ve bu cihetle aslā hayrı şerrine mukāvemet edemez. Ve maᶜlūmdur ki Resūl-i ekrem efendimiz üzerine iftirā edip yalan söylemek dünyāda mukābili olamayan kebāirin ekberidir. Allāh'a sığındık biz ve cemīᶜ-i müslimīn Hakk taᶜālādan ᶜafvı dileriz.

Beyānu'l-Hazeri Mine'l-Kezibi Bi'l-Meᶜārīzi

[بيان الحذر من الكذب بالمعاريض]

[قد نقل عن السلف أن في المعاريض مندوحة عن الكذب قال عمر رضي الله عنه أما في المعاريض ما يكفي الرجل عن الكذب وروى ذلك عن ابن عباس وغيره وإنما أرادوا بذلك إذا اضطر الإنسان إلى الكذب فأما إذا لم تكن حاجة وضرورة فلا يجوز التعريض ولا التصريح جميعا ولكن التعريض أهون ومثال التعريض ما روي أن مطرفا دخل على زياد فاستبطأه فتعلل بمرض وقال ما رفعت جنبي مذ فارقت الأمير إلا ما رفعني الله وقال إبراهيم إذا بلغ الرجل عنك شيء فكرهت أن تكذب فقل إن الله تعالى ليعلم ما قلت من ذلك من شيء" فيكون قوله ما حرف نفي عند المستمع وعنده الإبهام]

Ve maᶜārīz ile yalan söylemekten olan hazerin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki selef üzerine menkūl ve mervīdir ki kizbden

maᶜārīz ile kifāyet vardır, yaᶜnī levm-i kizbe muztarr olursa sarāhaten yalan söylemekten ise taᶜrīzan bir doğru sözü söylemekle onu defᶜ etsin ve maᶜārīz ile o agrāz hāsıl olur da kāil yalan söylemekten müstagnī olur. Hazret-i ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Maᶜārīzde ādemi kizbden kifāyet edecek yok mudur?" Ve bu kelām İbn ᶜAbbās ve dīgeri üzerine dahi mervī olup nakl olunmuştur velākin bundan murādları ancak insān kizbe muztarr olduğu hālde ola ki kizbe zarūret ve ihtiyāc olmazsa ne taᶜrīz cāiz olur ve ne de tasrīh velākin taᶜrīz ehvendir. Taᶜrīzin misāli ise Mutarrıf üzerine mervī olan hadīs misālidir ki bir gün Mutarrıf, Ziyād üzerine girmiş ve onun gelişini geciktirince maraz ve bīmārī ile taᶜallül edip demiş ki "Ben emīri müfārakat edeliden beri Allāhu taᶜālā beni refᶜ ettiği mā-ᶜadāsından kendi cenbimi refᶜ etmemişim." Bu müfādın egerçi zāhiren sūreti hastalığa bir īmā gibi görünürse da ammā hakīkatte hīçbir hayvān yoktur ki Allāhu taᶜālā onu refᶜ ettiği mā-ᶜadāsından kendi bir nesneyi refᶜ ede, sağ olsun hasta olsun, zīrā hareketi Allāh'ın yed-i kudret ve irādetinde ve meşiyyetindedir. İşte bu kelām doğrudur ve hastalığı dahi taᶜrīz eder ki hastalık gayr-i vākiᶜ olur ise o hālde hilāf-ı vākiᶜi müstemiᶜa īhām etmiş olur. Ve İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Eger bir kimseye senden bir şeyᵓ bālig olup da sen onu inkār etmeğe muhtāc ve yalan söylemekten müstekreh oldunsa de ki "إن الله تعالى ليعلم ما قلت من ذلك من شيء" ki o hālde müstemiᶜ katında ما harf-i nefy görünüp de onunla kavl-i menfī anlaşılır, maᶜa-hāzā mütekellim ᶜindinde ism-i mevsūl olup ancak īhām için vārid olmuş olur ki hakīkaten dediğini her ne ise Allāh bilir ve deyip demediği dahi Allāh bilir ve vākıᶜa mutābıktır, fakat sūreti zāhirde cahd ve nefy-i kavle dahi bir delālet vermiş olur.

[وكان معاذ بن جبل عاملا لعمر رضي الله عنه فلما رجع قالت له امرأته ما جئت به مما يأتي به العمال إلى أهلهم وما كان قد أتاها بشيء فقال كان عندي ضاغط قالت كنت أمينا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم وعند أبي بكر رضي الله عنه فبعث عمر معك ضاغطا وقامت بذلك بين نسائها [211] واشتكت عمر فلما بلغه ذلك دعا معاذا وقال بعثت معك ضاغطا قال لم أجد ما أعتذر به إليها إلا ذلك فضحك عمر رضي الله عنه وأعطاه شيئا فقال أرضها به ومعنى قوله ضاغطا

يعني رقيبا وأراد به الله تعالى وكان النخعي لا يقول لابنته أشتري لك سكرا بل يقول أرأيت لو اشتريت لك سكراً فإنه ربما لا يتفق له ذلك]

Hazret-i Muʿāz b. Cebel ʿaleyhi'r-rıdvān Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvāna ʿāmil idi, çün dönüp hānesine geldi, onun zevcesi ʿāmiller hānelerine celb edegeldiklerinden "Sen bize ne getirdin?" diye suʾāl ve kendisi bir nesneyi istishāb edememiş olduğundan "Bende bir rakīb var idi" diye cevāb iʿtāsında, zevcesi:" Sen Resūl-i kibriyānın katında ve Ebū Bekr yanında emīn idin, ʿÖmer seninle rakīb mi gönderdi!" diye bunu nisāsına dahi hikāye ve ʿÖmer'den iştikā edince haber-i mezkūr Hazret-i ʿÖmer'e bālig oldu ve Muʿāz'ı daʿvet edip "Ben seninle bir rakīb göndermiş miydim?" diye suʾāl ettikte, Muʿāz: "Bundan gayrı ona iʿtizār edecek bir şeyʾ bulamadım" diye beyān ve ʿÖmer bu ifādeden hoşlanıp gülmekle Muʿāz'a bir ʿatiyye verip "Bununla onu rāzī eyle" dedi. "Dāgıt" rakīb maʿnāsınadır. Bunda "rakīb"den Zāt-ı Zü'l-Celāl'i murād etmiş, çünkü ʿibādı üzerine nāzır ve rakībdir. Ve Nehaʿī kızına derdi ki "Ne dersin ve ne görürsün ki ben sana bir şeker satın almış olsam." Ona ben sana şekeri satın alacağım demezdi, zīrā ola ki ona müttefik olmazdı, yaʿnī şekeri ona satın almak müteyesser olmazsa onda yalan dememiş ola.

[وكان إبراهيم إذا طلبه من يكره أن يخرج إليه وهو في الدار قال للجارية قولي لَهُ أطلبه في المسجد ولا تقولي له ليس ههنا كيلا يكون كذباً وكان الشعبي إذا طلب في المنزل هو يكرهه خط دائرة وقال للجارية ضعي الأصبع فيها وقولي ليس ههنا وهذا كله في موضع الحاجة فأما في غير موضع الحاجة فلا لأن هذا تفهيم للكذب وإن لم يكن اللفظ كذباً فهو مكروه على الجملة كما روى عبد الله بن عتبة قال دخلت مع أبي على عمر بن عبد العزيز رحمه الله عليه فخرجت وعلى ثوب فجعل الناس يقولون هذا كساكه أمير المؤمنين فكنت أقول جزى الله أمير المؤمنين خيراً فقال لي أبي يا بني اتق الكذب وما أشبهه فنهاه عن ذلك لأن فيه تقريراً لهم عن ظن كاذب لأجل غرض المفاخرة وهذا غرض باطل لا فائدة فيه]

Ve İbrāhīm ʿaleyhi'r-rahme onu bir kimse taleb etmiş olsa ve ona hurūcunu kerh edip çıkmayacak olsa cāriyeye derdi ki "Ona söyle ki onu mescidde taleb eyle, burada değildir deme tā ki yalan olmaya."

Ve Şaᶜbī dahi menzilde iken onu bir kimse taleb etmiş olsa ve kendisi onu kerāhet etmiş olsa bir dāireyi çizip cāriyeye derdi ki "Parmağını bu dāirenin içinde koyup de ki bunda değildir." Ve bu teᶜārīz kāffesi ihtiyāc ve zarūret yerindedir ve eger mevziᶜ-i hācet ve ıztırārda olmazsa olmamalıdır, zīrā bu ᶜāmel yalan için tefhīmdir, lafzı yalan olmazsa da ᶜale'l-cümle fiᶜli mekrūhtur, nitekim ᶜAbdullāh b. ᶜUtbe ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervī olup demiş ki "Babam ile berāber ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz üzerine duhūl ettim sonra bir sevbe lābis olduğum hālde yanından çıktım ve halk: "Bu sevbi emīrü'l-müᵓminī mi sana iksā etti?" demeğe başlayınca ve ben dahi: "Allāhu taᶜālā emīrü'l-müᵓminīni hayr ile mücāzāt etsin" diye cevāb verirken bana benim babam: "Ey benim oğlum sen yalan söylemekten ve yalana müşābih olandan ittikā edip sakın!" diye o taᶜrīzli makāleden beni menᶜ etti dedi. İşte o vechle cevāb vermekten onu nehy etti, çünkü onda garaz-ı müfāhare için onlara bir zann-ı kāzib üzerine takrīr etmek vardır ve bu garaz ise fāidesiz ve ᶜabes bir garaz-ı bātıldır.

[نعم المعاريض تباح لغرض خفيف كتطييب قلب الغير بالمزاح كقوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَجُوزٌ" وَقَوْلِهِ لِلْأُخْرَى "الذي في عين زوجك بياض" وللأخرى "نَحْمِلُكِ عَلَى ابْنِ الْبَعِيرِ" وما أشبهه وأما الكذب الصريح كما فعله نعيمان الأنصاري مع عثمان في قصة الضرير إذ قال له إنه نعيمان وكما يعتاده الناس من ملاعبة الحمقى بتغريرهم بأن امرأة قد رغبت في تزويجك فإن كان فيه ضرر يؤدي إلى إيذاء قلب فهو حرام وإن لم يكن إلا لمطايبته فلا يوصف صاحبها بالفسق ولكن ينقص ذلك من درجة إيمانه قال صلى الله عليه وسلم "لا يكمل للمرء الإيمان حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه وحتى يجتنب الكذب في مزاحه" وأما قوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بالكلمة ليضحك بها الناس يهوى بها في النار أبعد من الثريا" أراد به ما فيه غيبة مسلم أو إيذاء قلب دون محض المزاح]

Evet bir garaz-ı hafīf için maᶜārīz mübāh olur meselā mizāh ile dīgerin kalbini tatyīb etmek gibi nitekim efendimiz buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَجُوزٌ"[509] ki "Cennete ᶜacūz girmez." Ve dīger hatun kişiye "الَّذِي فِي عَيْنِ زَوْجِكَ بَيَاضٌ" Yaᶜnī "Senin zevcin o kimsedir ki onun gözünde

509 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 11/54, no: 8523.

aklık var." Ve dīger bir hatun kişiye "نَحْمِلُكِ عَلَى ابْنِ الْبَعِيرِ"[510] Yaᶜnī "Seni baᶜīrin oğlu üzerine kaldırırız" demesi gibi ve ona müşābih olan letāyif-i sādıka ile taᶜrīz etmek mübāhtır. Ammā kizb-i sarīh olan mazak ki kıssa-i Darīr'de ᶜOsmān ile Nuᶜaymān-ı Ensārī'nin fiᶜli gibi ve hamkā mülāᶜabelerinde nāsın iᶜtiyād ettikleri gibi ki ahmakları aldatıp ona "Senin tezvīcinde bir hatun ragbet etmiş" dedikleri gibi eger onda bir zarar ve ziyān veyāhūd kalbe bir īzā ve rencīdelik vermek gibi bir hāl var ise artık o kizb-i sarīh harāmdır. Ve eger bu mahzūrāttan sālim olup onda bir ism ve ziyān ve īzā olmaz da ancak onun mutāyebesi için bir şeyʾ ise kizbin sāhibi fısk ile mevsūf olmaz lākin o kelām-ı kizb ile olan mizāhı onun derece-i īmānından tenkīs eder ki o hālde ona müʾmin-i kāmil denilmez, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لا يكمل للمرء الإيمان حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وحَتَّى يَجْتَنِبَ الْكَذِبَ في مِزَاحِهِ"[511] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ādeme īmān-ı kāmil olmaz tā ki dīn karındaşına kendi nefsi için sevdiği nesneyi sevip muhabbet ede ve mizāhında kizbden ictināb eyleye" yaᶜnī īmānı ancak o hālde kāmil olur ki her ne ki nefsine muhabbet ederse dīn karındaşına muhabbet eder ve ᶜale'd-devām kelām-ı kizb ile mazak etmekten tecennüb eder. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ لِيُضْحِكَ بِهَا النَّاسُ يَهْوِي بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدُ مِنْ الثُّرَيَّا"[512] dediğinin hükmünden murādı ancak gıybet-i müslim ve īzā-i kalbe müştemil olan kelimedir veyāhūd küfr ve maᶜsiyet ve isme mūcib olan kelimedir ki onunla āteşe girip Ülker'den uzaklığı kadar āteşin kaᶜrına düşüp gider, yoksa bu mahzūrāttan vāreste olan bir mülāᶜabe ve taᶜrīz kelimesi [212] bu vaᶜīdi müstevcib olmaz, yaᶜnī o hadīs-i şerīfin hükmü mizāh-ı mutlaka değildir, mizāh-ı mutlaka şümūlü olmuş olsa efendimiz şol maᶜārīz ile mizāh edip mülātafe etmezdi, çünkü bu latīfe ile olan mizāh dahi nāsı güldürür.

[ومن الكذب الذي لا يوجب الفسق مَا جرت به العادة في المبالغة كقوله طلبتك كذا وكذا مرة وقلت لك كذا مائة مرة فإنه لا يريد به تفهيم المرات بعددها

510 *Musnedu* Ahmed, 21/323; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/300.

511 Bkz. Buhārī, 1/12, no: 13.

512 *Musnedu*'l-Bezzār, 15/136, no: 8446.

بل تفهيم المبالغة فإن لم يكن طلبه إلا مرة واحدة كان كاذباً وإن كان طلبه مرات لا يعتاد مثلها في الكثرة لا يأثم وإن لم تبلغ مائة وبينهما درجات يتعرض مطلق اللسان بالمبالغة فيها لخطر الكذب]

Fıskı mūcib olmayan kizbden olmayan kizbden mübālagada cereyān eden makālāt-ı muᶜtādedir, meselā bir ādem dīger bir ādemi birkaç kerre taleb ve o dahi icābet etmemiş olsa tālibi kesret-i talebinden kināyeten "Ben seni bin kerre taleb ettim" der, işte bu gibi sözlerle beyān-ı mübālaga ᶜādet-i cārī olduğundan velev ki lafzında hilāf ve kizb vākiᶜ olmuş ki hakīkaten onu bin kerre istememiş lākin murād ᶜaded-i merrātın tefhīmi olmadığından ve maksad kesret-i talebin tefhīmi olduğundan onun bu gūnā kizbi mūcib-i tefsīk olmaz ve bu kabīlden olarak "Sana bunu yüz kerre söyledim" demesi ki bu dahi mūcib-i fısk olmaz, çünkü ᶜadediyle tefhīm-i merrāt bununla murād etmez, ancak tefhīm-i mübālaga ister ve eger bir kerreden ziyāde onu istememiş ise o vakt hakīkaten ve cidden kāzib olur ve eger mübālagada misli muᶜtād olmayan merrāt ile onu taleb etmiş ise günāhkār olmaz velev ki talebi zikr olunan mikdāra ve bi-hasebi'l-ᶜādet kesret ve mübālagaya istiᶜmāl olunan lafzından murād olunan aᶜdāda bālig olmamıştır; onların beynlerinde dereceler vardır ki mutlaku'l-lisān onda mübālaga ile hatar-ı kizbe taᶜarruz eder.

[ومما يعتاد الكذب فيه ويتساهل به أن يقال كل الطعام فيقول لا أشتهيه وذلك منهى عنه وهو حرام وإن لم يكن فيه غرض صحيح قال مجاهد قالت أسماء بنت عميس كنت صاحبة عائشة في الليلة التي هيأتها وأدخلتها عَلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعي نسوة قالت فوالله ما وجدنا عنده قرى إلا قدحاً من لبن فشرب ثم ناوله عائشة قالت فاستحيت الجارية فقلت لا تردي يد رسول الله صلى الله عليه وسلم خذي منه قالت فأخذت منه على حياء فشربت منه ثم قال ناولي صواحبك فقلن لا نشتهيه فقال "لا تجمعن جوعاً وكذباً" قالت فقلت يا رسول الله إن قالت إحدانا لشيء تشتهيه لا أشتهيه أيعد ذلك كذبا قال "إن الكذب ليكتب كذباً حتى تكتب الكذبة كذيبة"]

Ve dahi yalan söylemek ve onunla tesāhül vākiᶜ olan tefevvühāttan o yalandır ki ādem iştihā ettiği taᶜām için "Benim iştihām yoktur" diye ki bu demesi ekzibe-i mütesāhile vü muᶜtādedendir, o kizb

harām ve menhiyyün ᶜanhtir onda bir garaz-ı sahīh olmazsa. Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme dedi ki "Esmā bint ᶜUmeys demiş ki "Hazret-i ᶜĀişe müteheyyiᶜ olup efendimiz üzerine duhūl etti, ben onun sāhibesi idim ve bizimle berāber hatun kişiler dahi var idi. Esmā dedi ki "Vallāhi efendimizin yanında bir kadeh sütten gayrı bir kırā bulamadık" yaᶜnī yiyecek bir şeyᵓ bulmadık. Ve efendimiz o kadehi alıp ondan bir mikdār süt içtikten sonra kadehi Hazret-i ᶜĀişe'ye verecek oldu, Hazret-i ᶜĀişe utanıp elinden onu almayacak olunca ona dedim ki "Resūl-i ekrem efendimizin mübārek elini redd etme, kadehi elinden al." Ve o dahi utanarak alıp ondan bir mikdār süt içtikten sonra efendimiz: "Onu senin musāhibelerine ver" dedi. Ve onlar: "Bizim iştihāmız yok" dediklerinde, efendimiz: "لَا تَجْمَعْنَ جُوعًا وَكَذِبًا" diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Siz yalancılıkla açlığı cemᶜ etmeyiniz" diye nehy etmiş. Ve o vaktte ben efendimize dedim ki "Bizim birimiz iştihā ettiği taᶜāma benim iştihām yok der ise onun üstünde o sözü yalan sayılır mı?" diye suᵓāl edince efendimiz dahi "إِنَّ الْكَذِبَ يُكْتَبُ كَذِبًا حَتَّى تُكْتَبَ الْكُذَيْبَةُ كُذَيْبَةً"[513] diye irāde ve fermān buyurdu, yaᶜnī "Tahkīkan kizb, kizb yazılır hattā küzeybe dahi küzeybe yazılır" demektir.

[وقد كان أهل الورع يحترزون عن التسامح بمثل هذا الكذب قال الليث بن سعد كانت عينا سعد بن المسيب ترمص حتى يبلغ الرمص خارج عينيه فيقال له لو مسحت عينيك فيقول وأين قول الطبيب لا تمس عينيك فأقول لا أفعل وهذه مراقبة أهل الورع ومن تركه انسل لسانه في الكذب عند حد اختياره فيكذب ولا يشعر وعن خوات التيمي قال جاءت أخت الربيع بن خثيم عائدة لابن له فانكبت عليه فقالت كيف أنت يا بني فجلس الربيع وقال أرضعتيه قالت لا قال ما عليك لو قلت يا ابن أخي فصدقت]

Ehl-i veraᶜ u takvā bu gibi kizb-i sarīh söylemeklik müsāmahasından ihtirāz ederlerdi. Leys b. Saᶜd demiş ki "Saᶜīd b. el-Museyyeb ᶜaleyhi'r-rıdvānın gözleri köşelerinde çapak ve kir bilikirdi tā ki gözlerinden dışarıya çıkardı ve ona denilirdi ki "Gözlerini mesh etmiş olsaydın yaᶜnī gözlerinden şol çapak ve vesahı silip izāle etmiş olsan hoş olur." Ve o

513 *Musnedu* Ahmed, 45/464, no: 27471.

dahi: "Tabīb bana elini gözüne değdirme diye tenbīh ettikte ben dahi evet işlemem der iken imdi ben onların çapağını silsem o söz nerede kalır!" derdi ki o mertebe hulfü vaᶜdden ve kelām-ı kizbden ihtirāz ve tebāᶜud ederlerdi. İşte ehl-i veraᶜın murākabesi budur ve bu ihtirāzı terk eden kimse lisānı yalan söylemekte münsell olup gider ve hadd-i ihtiyārından çıkıp hattā yalanı söyler de söylediğini anlamaz. Mervīdir ki Havvāt-ı Teymī demiş ki "Rebīᶜ b. Haysem'in kız karındaşı gelip benim bir marīz oğlumu ᶜiyādet etti, yaᶜnī benim hasta olan oğlumun suᵓāl-i hātırına gelip ziyāret etti ve üzerine eğilip "Ey benim oğlum, sen nicesin?" diye pürsiş-i hātır edince Rebīᶜ oturup ona dedi ki "Sen buna sütünü emzirdin mi?" yani onu irzāᶜ etmiş misin diye suᵓāl ve o dahi "yok" dedikte, Rebīᶜ: "Senin üzerine ne olurdu yaᶜnī senin üzerine ne var idi ki ona ey birāder-zādem demiş olsaydın tā ki senin sözün gerçek ve sādık ola!" İşte bu kadarcık hilāf vākiᶜ sözlerden tehāşī vukūᶜ bulup ittikāᶜ etmişler demektir.

[ومن العادة أَنْ يَقُولَ يَعْلَمُ اللَّهُ فِيمَا لَا يَعْلَمُهُ قال عيسى عليه السلام ''إن من عظم الذنوب عند الله أن يقول العبد إن الله يعلم لما لا يعلم'' وربما يكذب في حكاية المنام والإثم فيه عظيم إذ قال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرْيَةِ أَنْ يَدَّعِيَ الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ يُرِيَ عَيْنَيْهِ فِي الْمَنَامِ مَا لَمْ يَرَ أَوْ يَقُولَ عَلَيَّ ما لم أقل'' وقال عليه السلام ''من كذب في حلمه كلف يوم القيامة أن يعقد بين شعيرة وليس بعاقد بينها ابدا'']

Ve dahi ᶜādettendir ki ādem bilmediği nesnede Allāh bilir der, bu dahi büyük günāhtır. ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām dedi ki ''إن من عظم الذنوب عند الله أن يقول العبد إن الله يعلم لما لا يعلم'' Yaᶜnī "ᶜİndallāh aᶜzam-ı zünūbdandır ki ādem bilmediğine Allāh bilir diye." Ve mümkin ki ādem uykunun hikāyesinde dahi bir yalan söyler ve menām ve rüᵓyāda yalan söylemek cāiz değildir ki onda ᶜazīm günāh vardır, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرْيَةِ أَنْ يَدَّعِيَ الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ يُرِيَ عَيْنَيْهِ فِي الْمَنَامِ مَا لَمْ يَرَ أَوْ يَقُولَ عَلَيَّ ما لم أقل''[514] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan iftirānın [213] aᶜzamındandır ki kişi babasının gayrısına me-

514 *Musnedu* Ahmed, 25/397, no: 16015.

dʿuvv ola ve rüʾyāsında gözleri görmedikleri nesneyi göre ve benim demediğim nesneyi benden nakl ederek söyleye." Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَذَبَ فِي حُلْمِهِ كُلِّفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَعْقِدَ عَقْدَ شَعِيرَةٍ وَلَيْسَ بِعَاقِدٍ بَيْنَهَا أَبَدًا"[515] yaʿnī kim ki bir hulmde iftirā edip rüʾyāda yalan söyler yevm-i kıyāmette iki şaʿīrenin beyninde bir düğümü düğümletmek ile teklīf olunur da ile'l-ebed beynlerinde ʿakd edemez."

el-Āfetü'l-Hāmisetü ʿAşerete el-Gıybetü ve'n-Nazaru Fīhā Tavīlün

[الآفة الخامسة عشرة الغيبة والنظر فيها طويل]

[فلنذكر أولاً مذمة الغيبة وما ورد فيها من شواهد الشرع وقد نص الله سبحانه على ذمها في كتابه وشبه صاحبه بآكل لحم الميتة فقال تعالى ﴿وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ﴾]

Ve on beşinci āfet ise o dahi gıybet ve mezemmet olup onda olan nazar uzundur. Biz evvelā gıybetin mezemmetinde şevāhid-i şerʿden vārid olan nusūs-ı şerʿiyyeyi zikr edelim: Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri kitābında onu zemm edip sāhibi lahm-ı meyteyi ekl edene teşbīh etmiş, buyurmuş ki ﴿وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ﴾[516] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hucurāt'ın on ikinci āyetidir. Mebdeʾ-i āyet ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾[517] Ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müʾminler zannın çoğundan ictināb edin, zīrā zannın baʿzısı günāhı mūcib olur. Ve ahvāl-i müslimīni tecessüs etmeyin ve birbirinizi gıybet etmeyin yaʿnī gāibānesinde zemm etmeyin, sizden biriniz meyyit karındaşının lahmını ekl etmeği sever mi? Belki teklīf olunsa ikrāh ederdi." İşte dīn karındaşını gıybet meyyit karındaşının lahmını ekl etmek gibidir.

---

515 *Musnedu* Ahmed, 2/12, no: 568; *Sunenu* Dārimī, 2/1362, no: 2191.

516 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz!" Hucurāt, 49/12.

517 "Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır." Hucurāt, 49/12.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ'' وَالْغِيبَةُ تتناول العرض وقد جمع الله بينه وبين المال والدم وقال أبو برزة قال صلى الله عليه وسلم ''لا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تفاحشوا ولا تدابروا ولا يغتب بعضكم بعضاً وكونوا عباد الله إخواناً'' وعن جابر وأبي سعيد قالا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إياكم والغيبة فإن الغيبة أشد من الزنا فإن الرجل يزني ويتوب فيتوب الله سبحانه عليه وإن صاحب الغيبة لا يغفر له حتى يغفر له صاحبه'' وقال أنس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مررت ليلة سري بي على أقوام يخمشون وجوههم بأظافيرهم فقلت يا جبريل من هؤلاء قال هؤلاء الذين يغتابون الناس ويقعون في أعراضهم]

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ''[518] Yaʿnī "Müslimin cemīʿisi müslime harāmdır, onun demi yaʿnī kanı ve mālı ve ʿırzı ona harādır." Gıybet ʿırza mütenāvil olur. Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri kendisi ile māl ve dem beyninde cemʿ etmiştir. Ve Ebū Berze demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَفَاحَشُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ إِخْوَانًا''[519] ki hulāsa-i meʾāli: "Siz birbirinizden kıskanmayınız ve yekdīgerinizi bugz etmeyiniz ve yekdīgeriniz üzerine araştırmayınız ve birbirinizden küsüşmeyiniz ve birbirinizi gıybet etmeyiniz, yā ʿibādallāh siz ihvān ve karındaşlar olunuz." Ve dahi Cābir ve Ebū Saʿīd üzerlerine mervī olup demişler ki Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki ''إِيَّاكُمْ وَالْغِيبَةَ فَإِنَّ الْغِيبَةَ أَشَدُّ مِنْ الزِّنَا فَإِنَّ الرَّجُلَ قَدْ يَزْنِي فَيَتُوبُ فَيَتُوبُ اللّٰهُ سُبْحَانَه عَلَيْهِ وَإِنَّ صَاحِبَ الْغِيبَةِ لَا يُغْفَرُ لَهُ حَتَّى يَغْفِرَ لَهُ صَاحِبُهُ''[520] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz gıybetten sakınınız, zīrā gıybet zinādan eşeddir çünkü zinā eden ādem olur ki tevbe eder de Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri dahi onun üzerine tevbe eder ve gıybet sāhibi ise onun sāhibi ona magfiret etmedikçe ona ʿafv ve magfiret olunmaz." Ve Enes ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مررت ليلة سري بي على أقوام يخمشون

518 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 10, 4/1986, no: 32.

519 Müslim, el-Birr ve's-Sıla, 7, 4/1983, no: 24.

520 el-Mucālese ve cevāhiru'l-ʿilm, 8/272, no: 3541.

وجوههم بأظافيرهم فقلت يا جبريل من هؤلاء قال هؤلاء الذين يغتابون الناس ويقعون في أعراضهم"[521] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Benimle isrā olunduğu gecede tırnaklarıyla kendi yüzlerini kaşıyıp tırmalar bir kavm üzerine geçip mürūr ettim ve "Yā Cibrīl, bunlar kimlerdir?" diye sordum. O dahi: "Bunlar o kimselerdir ki dünyāda halkı mezemmet edip gıybet ederler ve halkın aʿrāzına düşerler."

[وقال سليمان بن جابر أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فقلت علمني خيراً أنتفع به فقال "لا تحقرن من المعروف شيئاً ولو أن تصب من دلوك في إناء المستقى وأن تلقى أخاك ببشر حسن وإن أدبر فلا تغتابنه" وقال البراء خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم حَتَّى أسمع العواتق في بيوتهن فقال "يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِهِ لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَةَ أَخِيهِ تَتَبَّعَ اللَّهُ عورته ومن تتبع الله عورته يفضحه في جوف بيته" وقيل أوحي الله إلى موسى عليه السلام من مات تائباً من الغيبة فهو آخر من يدخل الجنة ومن مات مصراً عليها فهو أول من يدخل النار]

Ve Süleymān b. Cābir demiş ki "Ben Zāt-ı ʿālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye gelip onunla intifāʿ edecek bir nesneyi bana taʿlīm eyle" dediğimde, efendimiz: "لا تحقرن من المعروف شيئاً ولو أن تصب من دلوك في إناء المستقى وأن تلقى أخاك ببشر حسن وإن أدبر فلا تغتابنه"[522] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen maʿrūftan bir nesneyi tahkīr etme velev ki senin delvinden bir müstekīnin kabına bir su dökesin ve dīn karındaşına beşāşet ve bişr-i hasen ile görüşesin ve sana arka verip dönüp gittikten sonra onu gāibānesinde mezemmet edip gıybet etmeyesin." Ve Berāʾ ʿaleyhi'r-rıdvān dedi ki "Bir gün Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem bize hutbe okudu tā ki hānelerde olan kızları işitirdi, buyurdu ki "يا معشر من آمن بلسانه ولم يؤمن بقلبه لا تغتابوا المسلمين ولا تتبعوا عوراتهم فإنه من تتبع عورة أخيه تتبع الله عورته ومن تتبع الله عورته يفضحه في جوف بيته"[523] ki hulāsa-i

---

521 *Musnedu* Ahmed, 21/53, no: 13340; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/269, no: 4878; *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/83, no: 6290.

522 *Musnedu* Ahmed, 25/310, no: 15955; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 61, no: 138.

523 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/176, no: 20251; *Musnedu* Ahmed, 33/40,

mazmūn-ı münīfi ki "Ey lisānıyla īmān edip kalbiyle īmān etmeyenlerin maᶜşerleri müselmānānı gıybet etmeyiniz ve ᶜavrāt ve ᶜuyūb ve mesāvīlerine tetebbuᶜ etmeyiniz, zīrā kim ki müᵓmin karındaşının ᶜavrāt ve ᶜuyūbunu arayıp tetebbuᶜ ederse Allāhu taᶜālā dahi onun ᶜuyūb ve ᶜavrātını tetebbuᶜ eder ve o ki Allāhu taᶜālā onun ᶜavrātını tetebbuᶜ eder, onu hānesi karnında rüsvāy edip fazīhat eyler." Ve denilmiş ki Allāhu taᶜālā Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "ᶜİbādından kim ki gıybet ve mezemmetten tāᵓbi olduğu hālde vefāt ederse o kimse cennete [214] dāhil olanların āhiridir ve o ki musırren vefāt eder o kimse āteşe girenlerin en evvelidir" ki cümle günāhkārāndan akdem kendisi āteşe girer ve onun işbu şeᵓni ᶜizam-ı cināyetine delīldir ki ekber-i kebāir demektir.

[وقال أنس أَمَرَ رسول الله صلى الله عليه وسلم الناس بصوم يوم فقال ''لا يفطرن أحد حتى آذن له فصام الناس حتى إذا أمسوا جعل الرجل يجيء فيقول يا رسول الله ظللت صائماً فائذن لي لأفطر فيأذن له والرجل والرجل حتى جاء رجل فقال يا رسول الله فتاتان من أهلك ظلتا صائمتين وإنهما يستحيان أن يأتياك فائذن لهما أن يفطرا فأعرض عنه صلى الله عليه وسلم ثم عاوده فأعرض عنه ثم عاوده فقال إنهما لم يصوما وكيف يصوم من ظل نهاره يأكل لحم الناس اذهب فمرهما إن كانتا صائمتين أن تستقيئا فرجع إليهما فأخبرهما فاستقاءتا فقاءت كل واحدة منهما علقة من دم فرجع إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبره فقال والذي نفسي بيده لو بقيتا في بطونهما لأكلتهما النار'' وفي رواية أنه لما أعرض عنه جاء بعد ذلك وقال يا رسول الله والله إنهما قد ماتتا أو كادتا أن تموتا فقال صلى الله عليه وسلم ''ائتوني بهما'' فجاءتا فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم بقدح فقال لإحداهما قيئي فقاءت من قيح ودم وصديد حتى ملأت القدح وقال للأخرى قيئي فقاءت كذلك فقال ''إن هاتين صامتا عما أحل الله لهما وأفطرتا على ما حرم الله عليهما جلست إحداهما إلى الأخرى فجعلتا تأكلان لحوم الناس'']

Ve dahi Enes demiş ki "Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalu't-tehāyā bir günü sıyāmıyla emr edip buyurdu ki ''لا يفطرن أحد حتى آذن له'' Yaᶜnī "Benden iznsizin bir kimse iftār etmesin" ki oruç dursun tā ki ben ona iftār etmekle izn vereyim. Ve emre imtisālen ehl-i İslām kāffesi o günde oruç

19801; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/20, no: 1155.

tuttular tā ki akşam ettiler, iftār vakti geldikte başladılar istīzān etmeğe. Ādem gelip der ki "Yā Resūlallāh, ben oruçlu kaldım, bana izn ver." Ve efendimiz ona izn verirdi ve böyle birer birer gelip istīzān etmekte iken bir kişi gelip dedi ki "Yā Resūlallāh, benim ehlimden iki civān hatun kişiler oruçlu kaldılar ve sana gelmekten utanıyorlar, iftār etmeğe sen onlara izn ver." Efendimiz ondan yüzünü çevirip iʿrāz etti. Ve üç kerreye dek sözünü tekrār ve ilhāh edince efendimiz ona: "إنهما لم يصوما وكيف يصوم من ظل نهاره يأكل لحم الناس اذهب فمرهما إن كانتا صائمتين أن تستقيئا" buyurdu, yaʿnī "Onlar oruç tutmadılar, nice oruç tutmuş o kimse ki tūl-i nehārında nāsın gūştunu yemiş, git onlara kusmağa emr eyle eger sāimeler ise." Ve o dahi gidip onlara ʿavdet ve keyfiyyetle ihbār ettikte onlar cānlarını kusturup tā ki her biri donmuş kanı kustular. Ve çün o ādem dönüp Nebī-i zī-şāna haber verdi efendimiz "والذي نفسي بيده لو بقيتا في بطونهما لأكلتهما النار"[524] emr ü fermān buyurdu, yaʿnī "Benim nefsim yed-i kudretinde olan Bārī taʿālāya kasem ederim ki o nesne onların karınlarında durmuş olsa āteş onları ekl ederdi." Ve bir rivāyette dahi efendimiz ondan iʿrāz ettikten sonra bir dahi gelip "Yā Resūlallāh, vallāhi onlar ölmüşler" veyāhūd "ölüme yaklaşmışlar" dedikte, efendimiz: "ائتوني بهما" buyurdu, yaʿnī "Onları bana getiriniz" dedi. Ve onlar gelip hāzır olduklarında efendimiz bir kadeh ile emr edip ve kadeh gelince onların birisine kadeh içine kayʾ etmeğe emr etti. Ve o dahi istikāʾe ettikte irim ve kan ve sarı sudan kadeh dolusu kayʾ etti. Sonra dīgerine dahi emr eyledi ve o dahi böylece kayʾ etti. Ve o vaktte efendimiz: "إن هاتين صامتا عما أحل الله لهما وأفطرتا على ما حرم الله عليهما جلست إحداهما إلى الأخرى فجعلتا تأكلان لحوم الناس"[525] buyurdu, yaʿnī "Şol iki hatun kişiler helāl nesnenin eklinden oruç tuttular ve üzerlerine muharrem bulunan nesnenin üzerine iftār eylediler, ikisi yan yana oturup nāsın luhūmunu ekl ettiler" yaʿnī halka gıybet ve mezemmet edip ʿırzlarına düştüler demektir.

524 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 3/577, no: 2221; *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/309; *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/88, no: 6296.

525 *Musnedu* Ahmed, 39/60, no: 23653; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/177, no: 662.

[وقال أنس خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فذكر الربا وعظم شأنه فقال "إن الدرهم يصيبه الرجل من الربا أعظم عند الله في الخطيئة من ست وثلاثين زنية يزنيها الرجل وأربى الربا عرض المسلم" وقال جابر كنا مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم في مسير فأتى على قبرين يعذب صاحباهما فقال "إنهما يعذبان وما يعذبان في كبير أما أحدهما فكان يغتاب الناس وأما الآخر فكان لا يستنزه من بوله فدعا بجريدة رطبة أو جريدتين فكسرهما ثم أمر بكل كسرة فغرست على قبر وقال أما إنه سيهون من عذابهما ما كانتا رطبتين أو ما لم ييبسا" ولما رجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ماعزاً في الزنا قال رجل لصاحبه هذا أقعص كما يقعص الكلب فمر صلى الله عليه وسلم وهما معه بجيفة فقال انهشا منها فقالا يا رسول الله ننهش جيفة فقال ما أصبتما من أخيكما أنتن من هذه]

Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi ekmetu't-tehāyā efendimiz bize hutbe buyururken ribāyı zikr etti ve şeᵓnini taᶜzī etti tā ki buyurdu ki "إن الدرهم يصيبه الرجل من الربا أعظم عند الله في الخطيئة من ست وثلاثين زنية يزنيها الرجل وأربى الربا عرض المسلم"[526] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Ribādan bir dirhemin isābeti ādeme ᶜindallāh günāhca otuz altı kerrede zinā etmekten aᶜzamdır ve ribānın irbāsı müslim ādemin ᶜırzıdır" ki onun günāhı bu ᶜazīm günāhtan kat-ender-kat aᶜzamdır demek olur. Ve Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Biz bir mesīrde Resūl-i ekrem efendimizle berāber idik, efendimiz iki mezār üzerlerine gelip gördü ki sāhibleri içlerinde muᶜazzeb oluyorlar, buyurdu ki "إنهما يعذبان وما يعذبان في كبير أما أحدهما فكان يغتاب الناس وأما الآخر فكان لا يستنزه من بوله" ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Bunlar ikisi muᶜazzeb oluyorlar ve bir zenb-i kebīr ile muᶜazzeb olmuyorlar, onların biri halka gıybet eder imiş ve dīgeri kendi bevlinden sakınmaz imiş." Ve o vaktte bir cerīdeyi istedi ve onu kırıp iki parça etti ve her bir parçası bir mezār üstüne gars etmeğe emr etti ve buyurdu ki "أما إنه سيهون من عذابهما ما كانتا رطبتين أو ما لم ييبسا"[527] Yaᶜnī "Āgāh olunuz ki bunlar yeşil durdukça veyāhūd mādām ki bunlar kurumamışlar, onları ᶜazābları tehvīn olunacaktır." Ve dahi

526 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/365, no: 5135.

527 *Musnedu* Ahmed, 34/8, no: 20373; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 22/275, no: 705.

Resūl-i ekrem efendimiz Māᶜiz'i zinā haddinde recm ettiği vaktte bir ādem sāhibine demiş ki "Bu ādem kelb ölümü gibi öldü!" Sonra ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz savuşup geçti ve biz dahi o kimselerle maᶜan berāberce gittik. Ve çün bir cīfe üzerine geçti, o iki kimselere "انهشا منها" diye irāde ve fermān buyurdu, yaᶜnī "Şundan ön dişlerinizle gūştu alınız" dedikte onlar dahi: "Yā Resūlallāh, biz cīfenin gūştunu mu ön dişlerimizle alalım!" yaᶜnī lāşeyi dişleyelim mi dediklerinde efendimiz "ما أصبتما من أخيكما أنتن من هذه"[528] Yaᶜnī "Sizin birāderinizden isābet ettiğiniz şeyᵓ bundan daha ziyāde kokulu ve gendīdedir" buyurdu.

[وكان الصحابة رضي الله عنهم يتلاقون بالبشر ولا يغتابون عند الغيبة ويرون ذلك أفضل الأعمال ويرون خلافه عادة المنافقين وقال أبو هريرة من أكل لحم أخيه في الدنيا قرب إليه لحمه في الآخرة وقيل له كله ميتاً كما أكلته حياً فيأكله فينضج ويكلح وروي مرفوعا كذلك]

Sahābe-i kirām ᶜaleyhimü'r-rıdvān hazerātı bişr ü beşāşetle yekdīgeriyle görüşürlerdi ve ᶜinde'l-gıybe bir kimseye gıybet etmezlerdi ve bu revişleri aᶜmālin efdali görürlerdi ve onun hilāfını münāfikīnin ᶜādeti görürlerdi. Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Kim ki dünyāda birāderinin gūştunu yer, āhirette dahi onun gūştunu ona yanaştırılır ve "Hayyen onu yediğin gibi meyten dahi onu ekl eyle" denilir ve o dahi onu yer de çağırıp katı yüzlük etmeğe başlar." Ve merfūᶜan dahi mervī olmuştur, yaᶜnī efendimiz üzerine hadīs-i şerīf olarak bu kelāmı rivāyet etmişler.

[وروي أن رجلين كانا قاعدين [215] عند باب من أبواب المسجد فمر بهما رجل كان مخنثاً فترك ذلك فقالا لقد بقي فيه منه شيء وأقيمت الصلاة فدخلا فصليا مع الناس فحاك في أنفسهما ما قالا فأتيا عطاء فسألاه فأمرهما أن يعيدا الوضوء والصلاة وأمرهما أن يقضيا الصيام إن كانا صائمين وعن مجاهد أنه قال في ﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾ الْهُمَزَةُ الطَّعَّانُ فِي النَّاسِ وَاللُّمَزَةُ الَّذِي يَأْكُلُ لحوم الناس وقال قتادة ذكر لنا أن عذاب القبر ثلاثة أثلاث ثلث من الغيبة وثلث من النميمة وثلث من البول وقال الحسن والله للغيبة أسرع في دين الرجل

528 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/218, no: 2595.

المؤمن من الأكلة في الجسد وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَدْرَكْنَا السَّلَفَ وَهُمْ لَا يَرَوْنَ الْعِبَادَةَ فِي الصَّوْمِ وَلَا فِي الصَّلَاةِ وَلَكِنْ فِي الْكَفِّ عَنْ أَعْرَاضِ النَّاسِ]

Ve dahi mervīdir ki iki kimse mescidin bir kapısı yanında otururken üzerlerine bir ādem gelip mürūr etti, o ādem evvelinde muhannes imiş, sonra o hāli terk etmiş idi. O iki kimseler demişler ki "Onda henüz muhanneslikten bir bakiyye vardır" yaᶜnī tamāmen o hūydan vazgeçmemiş, ondan onda bir şeyᵓ bākī kalmış. Sonra namāz ikāmet olunup onlar dahi mescide girip cemāᶜatle namāz kıldılar velākin söylediklerinden kendi nefslerinden bir günāh kazandıklarını şübhe ettiler. Ve ᶜAtāᵓ'ya gelip ondan o şübheyi sorup mā-cerāyı hikāye ettiler. ᶜAtāᵓ onlara ābdestin iᶜādesiyle namāzın iᶜādesine emr etti ve eger o günde sāim iseler sıyāmı dahi kazā etmeğe emr eyledi. Ve Mücāhid'in üzerine mervīdir ki ﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾[529] demiş ki "humeze" nāsa taᶜn edendir ve "lumeze" luhūm-ı nāsı ekl edendir yaᶜnī "Cehennem vādīlerinden veyl adlı olan dere her bir taᶜᶜān ve gıybet ediciyedir" demek olur. Bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki nāsı gıyābında fasl ve gıybet eden ve müvācehesinde mezemmet ve istihzā eden her kimseye ᶜazāb-ı şedīd vardır. İntehā. Ve Katāde demiş ki "Bize zikr olunmuş ki mezārın ᶜazābı üç sülüstür: Bir sülüsü gıybettendir ve bir sülüsü nemīmedendir ve bir sülüsü bevldendir." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Vallāhi gıybet ādemin dīninde cesedinde olan ākileden daha ziyāde serīᶜdir" yaᶜnī ākile çıbanı nice sürᶜatle cesedini bozup fenā eder gıybet dahi dīninden daha ziyāde serīᶜ bozup onu ifnā eder demektir. Ve baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Biz selefi idrāk edip gördük ki onlar ᶜibādeti namāzda ve sıyāmda görmezlerdi velākin aᶜrāz-ı nāstan keff-i lisānı ᶜibādet görürlerdi" yaᶜnī biz selef-i sālihīne ulaştık ve ᶜibādeti hıfz-ı lisānda zuᶜm ettiklerini gördük, ᶜindlerinde müteᶜabbid ancak o kimsedir ki aᶜrāz-ı nāstan lisānı keff edip de kimseyi gıybet ve mezemmet etmez.

[وَقَالَ ابْنُ عباس إذا أَرَدْتَ أَنْ تَذْكُرَ عُيُوبَ صَاحِبِكَ فَاذْكُرْ عُيُوبَكَ وقال أبو هريرة يبصر أحدكم القذى في عين أخيه ولا يبصر الجذع في عين نفسه وكان الحسن

529 "Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!" Hümeze, 104/1-2.

يقول ابن آدم إنك لن تصيب حقيقة الإيمان حتى لا تغيب الناس بعيب هو فيك وحتى تبدأ بصلاح ذلك الغيب فتصلحه من نفسك فإذا فعلت ذلك كان شغلك في خاصة نفسك وأحب العباد إلى الله من كان هكذا وقال مالك بن دينار مر عيسى عليه السلام ومعه الحواريون بجيفة كلب فقال الحواريون ما أنتن ريح هذا الكلب فقال عليه الصلاة والسلام ما أشد بياض أسنانه كأنه صلى الله عليه وسلم نهاهم عن غيبة الكلب ونبههم على انه لا يذكر من شيء من خلق الله الا احسنه وسمع علي بن الحسين رضي الله عنهما رجلاً يغتاب آخر فقال له إياك والغيبة فإنها إدام كلاب الناس وقال عمر رضي الله عنه عليكم بذكر الله تعالى فإنه شفاء وإياكم وذكر الناس فإنه داء نسأل الله حسن التوفيق لطاعته]

Ve dahi İbn ᶜAbbās demiş ki eger kendi sāhibinin ᶜuyūbunu zikr etmek istedinse sen kendi nefsinin ᶜuyūbunu zikr eyle ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki sizin biriniz dīn karındaşının gözünde kazyi görür de kendi gözünde olan cezaᶜı görmez. Ve Hasen ᶜaleyhi'r-rahme derdi ki ey ibn-i ādem sen hakīkat-i īmānı isābet etmezsin tā ki sende mevcūd olan bir ᶜayb ile nāsı taᶜyīb etmekten fārig olmaz yaᶜnī evvelā sendeki kusūr ve ᶜaybın ıslāhına başlayıp kendi nefsini ıslāh etmelisin ve çün onu işlersin o vaktte kendi işin ve şuglun hāssaten kendi nefsinde olur da kimseyi taᶜyīb etmezsin zīrā Allāhu taᶜālāya ᶜibādın en ziyāde sevgilisi bu sıfatta olan kimsedir ki kendi nefsinin ıslāhına bedᵓ edip onu ıslāh etmedikçe ᶜuyūbuyla nāsı taᶜyīb etmez ve her ne vakt ki nefsini ıslāh eder de iştigāli bi'l-hāssa kendi nefsine mahsūr olur bir kimseyi taᶜyīb etmez de īmānın hakīkatine isābet eder. Ve Mālik b. Dīnār demiş ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām zümre-i havāriyyīn ile maᶜan kokmuş bir kelbin cīfesi üzerine geçip mürūr ettiler. Havāriyyūn bu kelbin ne ᶜacīb çok rāyiha-i kerīhe-i müntinesi vardır. ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām onun dişlerinin beyāzı ne şedīd bir beyāzdır diye dişlerinin sitāyişini söyledi, sanki ᶜaleyhi's-selām onları kelbin gıybetinden nehy etmiş ve onlara tenbīh etmiş ki Allāhu taᶜālānın halkından ahsen olan nesnenin gayrısı zikr olunmaz. Ve ᶜAlī b. el-Hüseyn ᶜaleyhime'r-rıdvān işitti ki bir ādem dīger bir ādemi fasl ve gıybet eder ona dedi ki gıybet ve mezemmetten sen sakınıp tecennüb eyle zīra gıybet ve mezemmet kilāb-ı nāsın idāmıdır. Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki siz Allāhu taᶜālānın

zikrine iltizām ediniz, zīrā şifādır ve nāsın zikrinden sakınıp ihtirāz ve tecennüb ediniz, zīrā dā᾿ ve ᶜillettir kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan tāᶜati için hüsn-i tevfīki dileriz.

Beyānu Maᶜna'l-Gıybeti ve Hudūdihā

[بيان معنى الغيبة وحدودها]

[اعلم أن حد الغيبة أن تذكر أخاك بما يكرهه لو بلغه سواه ذكرته بنقص في بدنه أو نسبه أو في خلقه أو في فعله أو في قوله أو في دينه أو في دنياه حتى في ثوبه وداره ودابته]

Ve gıybetin manā ve hadd ve taᶜrīfi ise o dahi onu şöylece bil ki gıybetin haddi odur ki sen kendi dīn karındaşını bir nesne ile zikr edesin ki o nesne ile zikrini işitmiş olsa ondan kerh edip hoşlanmaz olur yaᶜnī onun hakkında senin söylediğin sözü işitmiş olsa senden mütekeddir olup da ondan incinip hoşlanmaz olur. Ve cümlesi siyyāndır ki onun bedeninden veyā nesebinden veyā hulukundan veyāhūd fiᶜlinden veyā kavlinden veyā dīninden veyā dünyāsından velev ki sevb veyā hāne veyā dābbesinden bir noksān ve ᶜaybın beyānıyla onu zikr edesin yaᶜnī her ne cihet ve taᶜalluktan olursa olsun, çün onu bir naks ile yād edersin gıybet sayılır, zīrā o sözü işitse ondan hoşlanmaz. [216]

[أما البدن فكذكرك العمش والحول والقرع والقصر والطول والسواد والصفرة وجميع ما يتصور أن يوصف به مما يكرهه كيفما كان]

Bedeninden olan noksān ise şeb-körlük ve göz şaşılık ve kellik ve kısalık ve uzunluk ve siyāhlık ve sarılık ve onun kerh ettiği kāffe-i evsāf ki onunla vasfı mutasavver olur ve kendisi her ne asl olur ise olsun onun hakkında zikrini kerh eder, cümlesinin zikri gıybet sayılır, yaᶜnī her hangisi hakkında gıyāben söylemiş olsan gıybettir.

[وأما النسب فبأن تقول أبوه نبطي أو هندي أو فاسق أو خسيس أو إسكاف أو زبال أو شيء مما يكرهه كيفما كان]

Ve nesebce olan gıybet ise meselā babası hakkında onun gıyābında babası Nebatīdir veyā Hindīdir veyāhūd fāsık veyā alçak veyā süpürün-

tücü ve çöpçü veyā pīne-dūzdur demek gibi ve her nice olur ise olsun onun kerh ettiği bir şeye onu babasına ve ecdād ve soyuna nisbet etmek gibi.

[وأما الخلق فبأن تقول هو سيء الخلق بخيل متكبر مراء شديد الغضب جبان عاجز ضعيف القلب متهور وما يجري مجراه]

Ve hulukça olan gıybet ise onun şe'ninde ve gıyābında bed-hūy-dur, bahīl ve mümsiktir mütekebbirdir, riyā edicidir, şedīdü'l-gazabdır ᶜācizdir, kalbi zebūndur, korkaktır mütehevvirdir demek gibi ve her ne ki bu ahlāk-ı rediyye mecrāsında cārī olan vasf-ı denī söylemek gibi.

[وأما في أفعاله المتعلقة بالدين فكقولك هو سارق أو كذاب أو شارب خمر أو خائن أو ظالم أو متهاون بالصلاة أو الزكاة أو لا يحسن قسمتها أو لا يحرس صومه عن الرفث والغيبة والتعرض لأعراض الناس او لا يحسن الركوع أو السجود أو لا يحترز من النجاسات أو ليس باراً بوالديه أو لا يضع الزكاة موضعها]

Ve dīnine müteᶜallik olan efᶜālde olan gıybet ise, meselā onun hakkında kendisi zāten hırsızdır veyā yalancıdır veyā meyhordur veyā hāindir veyā sitemkār ve zālimdir veyāhūd namāzında mütehāvindir veyāhūd zekāt vermekte mütehāvindir veyā zekātı yerine koymaz veyā taksīmine kādir değildir veyā rükūᶜunu veyā sücūdunu güzel etmez veyāhūd murdārlıktan ihtirāz ve tecennüb etmez veyā ebeveynine bārr ve muhsin değildir veyāhūd sıyāmını refesten ve gıybetten ve aᶜrāz-ı nāsa taᶜarruz eylemek saklamaz demek gibidir.

[وأما فعله المتعلق بالدنيا فكقولك إنه قليل الأدب متهاون بالناس أو لا يرى لأحد على نفسه حقاً أو يرى لنفسه الحق على الناس أو أنه كثير الكلام كثير الأكل نؤوم ينام في غير وقت النوم ويجلس فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ]

Ve dünyāsına müteᶜallik olan efᶜālde gıybeti ise onun şe'ninde edebsiz veyā kalīlü'l-edebdir veyāhūd nāsa mütehāvindir veyāhūd nefsi üzerine kimseye bir hakk görmez veyāhūd nās üzerine nefsi için bir hakk görür demek gibi veyāhūd çok söz söyler bir ādemdir veyāhūd çok ekūldur veyāhūd çok yatar ve nevmin vakti gayrısında uyuyup yatar veyā mevziᶜinin gayrısında oturur demek gibi.

[وأما في ثوبه فكقولك إنه واسع الكم طويل الذيل وسخ الثياب]

Ve sevbinde olan gıybet ise onun hakkında vāsiᶜü'l-kümm yaᶜnī yeni geniş ve tavīlü'z-zeyl yaᶜnī eteği uzun ve urbası kirli demek gibi ki bu sözler dahi gıybet sayılır, zīrā bu söz gibi sözlerden hoşlanmaz, zīrā zātına bir nakīsa īhām ederler.

[وقال قوم لا غيبة في الدين لأنه ذم ما ذمه الله تعالى فذكره بالمعاصي وذمه بها يجوز بدليل ما روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ذكرت له امرأة وكثرة صلاحها وصومها ولكنها تؤذي جيرانها بلسانها فقال "هي في النار" حديث ذكر امرأة أخرى بأنها بخيلة قال "فما خيرها فهذا فاسد لأنهم كانوا يذكرون ذلك لحاجتهم إلى تعرف الأحكام بالسؤال ولم يكن غرضهم التنقيص ولا يحتاج إليه في غير مجلس الرسول صلى الله عليه وسلم]

Ve bir kavm demiş ki dīnde gıybet olmaz, çünkü Allāhu taᶜālānın zemm ettiği şeye zemmdir ki fācirin meᶜāsī ile zikri ve zemmi cāiz olur o delīl ile ki Resūl-i ekrem efendimize bir hatun kişinin salāh-ı hāl ve sıyāmı zikr olundu. velākin onun hakkında komşularına lisānıyla ezā eder denildi. Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz "هي في النار"[530] buyurdu, yaᶜnī "Āteştedir" dedi, yaᶜnī cehennemlidir dedi. Ve dīger bir kadın dahi zikr olundu ki bahīledir diye hakkında söylenilmiş ve efendimiz: ما خيرها diye fermān buyurmuş yaᶜnī "Onun şu hayri nedir, bu fāsiddir!" buyurdu, çünkü suʾāl ile maᶜrifet-i ahkāma olan ihtiyācları için onlar bunları zikr ederlerdi, yoksa garazları mezkūr olanların tenkīsleri değil idi, fakat meclis-i peygamberīden başka dīger bir yerde buna ihtiyāc olunmaz.

[والدليل عليه إجماع الأمة على أن من ذكر غيره بما يكرهه فهو مغتاب لأنه داخل فيما ذكره رسول الله صلى الله عليه وسلم في حد الغيبة وكل هذا وإن كان صادقاً فيه فهو به مغتاب عاص لربه وآكل لحم أخيه بدليل ما روي أن النبي صلى الله عليه وسلم قال هل تدرون ما الغيبة قالوا الله ورسوله أعلم قال ذكرك أخاك بما يكرهه قيل أرأيت إن كان في أخي ما أقوله قال "إن كان فيه ما تقول فقد اغتبته وإن

---

530 *Musnedu* Ahmed, 15/421, no: 9675; *Musnedu*'l-Bezzār, 17/129, no: 9713; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 177, no: 373.

لم يكن فيه فقد بهته" وقال معاذ بن جبل ذكر رجل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا ما أعجزه فقال صلى الله عليه وسلم "اغتبتم أخاكم قالوا يا رسول الله قلنا ما فيه قال إن قلتم ما ليس فيه فقد بهتموه"]

Ve buna delīl ise icmāᶜ-ı ümmettir ki dīgerini onun kerh ettiği nesne ile zikr etmek gıybettir, zīrā Resūl-i kibriyānın gıybetin haddinde zikr ettiği kelāma dāhildir ve bunun cemīᶜisi zikr ettiği şeyi vākıᶜa mutābık olup o kimsede mevcūd ve kendisi onda sādık olduğu hāldedir, yaᶜnī gıyābında sādıkan birāderi hakkında kerh ettiği nesnelerden zikr etmek gıybettir, ādem onunla mugtāb ve ᶜāsī ve günāhkār olur ve rabbisinin nehyine muhālif gidip birāderinin gūştunu yemiş olur o delīl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerine mervī olup demiş ki "هل تدرون ما الغيبة" Yaᶜnī "Gıybet ne olduğunu siz bilir misiniz?" Ve muhātab olanlar: "Allāh ve resūlü aᶜlemdir" dediklerinde, efendimiz buyurdu ki "ذكرك أخاك بما يكرهه" Yaᶜnī "Dīn karındaşını kerh ettiği şeyᵓ ile zikr etmektir." Ve "Birāderimde benim zikr ettiğim şeyᵓ olsa ne görürsün?" denildikte, efendimiz: "إن كان فيه ما تقول فقد اغتبته وإن لم يكن فيه فقد بهته"[531] diye emr ü fermān buyurdu, yaᶜnī "Eger senin dediğin onda var ise onu gıybet etmiş olursun ve eger onda yok ise ona bühtān etmiş olursun." Ve Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bir zāt huzūr-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhīde zikr olundu ve hakkında "Ne muᶜçizdir!" dediler, efendimiz onlara "ااغتبتم أخاكم" diye muᵓāhaze kılıklı fermān buyurdukta, onlar: "Yā Resūlallāh, onda olan şeyi söyledik" dediler. Efendimiz dahi: "إن قلتم ما ليس فيه فقد بهتموه"[532] diye beyān ve tavzīh buyurdu, yaᶜnī "Onda olmayan şeyᵓ söylemiş olsanız ona bühtān etmiş olurdunuz."

[وعن حذيفة عن عائشة رضي الله عنها أنها ذكرت عِنْدَ رسول الله صلى الله عليه وسلم امرأة فقالت إنها قصيرة فقال صلى الله عليه وسلم "اغتبتيها" وقال الحسن ذكر الغير ثلاثة الغيبة والبهتان والإفك وكل في كتاب الله عز وجل فالغيبة أن تقول ما فيه والبهتان أن تقول ما ليس فيه والإفك أن تقول ما بلغك وذكر ابن سيرين

531 *Musnedu*'l-Bezzār, 15/77, no: 8314.

532 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 20/39, no: 57; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/94, no: 6308.

رجلاً فقال ذاك [217] الرجل الأسود ثم قال أستغفر الله إني أراني قد اغتبته وذكر ابن سيرين إبراهيم النخعي فوضع يده على عينه ولم يقل الأعور وقالت عائشة لا يغتابن أحدكم أحدا فإني قلت لامرأة مرة وأنا عند النبي صلى الله عليه وسلم إن هذه لطويلة الذيل فقال لي "الفظى الفظى فلفظت مضغة لحم"]

Ve Huzeyfe ʿaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki Hazret-i ʿĀişe'nin üzerine rivāyet edip demiş ki Hazret-i ʿĀişe huzūr-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhīde bir hatun kişiyi zikr edip hakkında "boyu kısadır" dedikte, efendimiz ona: "اغتبتيها"[533] buyurdu yaʿnī "Sen onu gıybet ettin" demiş. Ve Hasen demiş ki "Dīgerin zikri üç türlüdür: yā gıybet veyā bühtān veyā ifktir; kāffesi kitābullāhta zikr olunmuş. Gıybet odur ki mezkūr olan kimsede mevcūd olan kusūr ve ʿaybını söylemektir. Ve bühtān odur ki onda olmayan nesne ile onu zikr etmektir. Ve ifk odur ki onun hakkında işittiğini söylemektir." İbn Sīrīn bir kimseyi zikr edip "O siyāh renkli ādem" dedi, sonra dedi ki "Estagfirullāh, ben kendi kendimi görürüm ki ben onu gıybet ettim." Ve dahi İbn Sīrīn, İbrāhīm en-Nehaʿī'nin zikrini yād edince elini gözü üstüne koyup bir gözü kör olduğuna işāret eder ki yek-çeşm ona demeye. Ve dahi Hazret-i ʿĀişe demiş ki "Bir kimse bir kimseyi gıybet etmesin, zīrā bir gün efendimiz yanında iken bir hatun kişi için "bu eteği uzundur" dedim, efendimiz derhāl bana: "الفظى الفظى فلفظت مضغة لحم"[534] diye emr ü fermān buyurup ve ben dahi lafz edince ağzımdan bir muzga lahmı ilkā ettim."

Beyānu Enne'l-Gıybete Lā Taktesıru ʿAle'l-Lisāni

[بيان أن الغيبة لا تقتصر على اللسان]

[اعلم أن الذكر باللسان إنما حرم لأن فيه تفهيم الغير نقصان أخيك وتعريفه بما يكرهه فالتعريض به كالتصريح والفعل فيه كالقول والإشارة والإيماء والغمز والهمز والكتابة والحركة وكل ما يفهم المقصود فهو داخل في الغيبة وهو حرام]

Ve gıybet lisān üzere muktasıra olmadığının beyānı bu mebhastır. Şöylece bil ki dīgerin ʿaybı lisān ile zikri harām olması ancak onda dī-

533 *Musnedu* Ahmed, 41/500, no: 25049; *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/115, no: 6343.

534 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 100, no: 193.

gere dīn karındaşının noksānı tefhīm etmesi ve onu kerh ettiği nesnenin taᶜrīfi hāsıl olmasıyladır ve onunla taᶜrīz etmek tasrīh etmek gibidir. Fiᶜl kavl gibidir ve işāret ve īmā ve gamz ve hemz ve kitābet ve hareket kavl gibidir. Mā-hasal her ne ki maksūdu anlatıp tefhīm eder o dahi gıybete dāhil olur, fiᶜli harāmdır.

[فمن ذلك قول عائشة رضي الله عنها دخلت علينا امرأة فلما ولت أومأت بيدي أنها قصيرة فقال صلى الله عليه وسلم ''اغتبتيها'' ومن ذلك المحاكاة يمشي متعارجاً أو كما يمشي فهو غيبة بل هو أشد من الغيبة لأنه أعظم في التصوير والتفهيم ولما رَأى رسول الله صلى الله عليه وسلم عائشة حاكت امرأة قال ''ما يسرني أني حاكيت إنساناً ولي كذا وكذا'']

İşte Hazret-i ᶜĀişe'nnin işbu kavli o kabīldendir. ᶜĀişe demiş ki "Bize bir hatun kişi gelip hāneye girdi ve dönüp gidince elimle onun boyuna işāret edip kısa olduğunu anlattım, ᶜaleyhi's-selām efendimiz bana ''اغتبتيها''[535] diye fermān buyurdu yaᶜnī "Sen onu gıybet ettin" ki eli ile vākiᶜ olan īmā için gıybet buyurdu. Muhākāt dahi o kabīldendir, zīrā o hareket ve tasvīr dahi ᶜaybı tefhīm eder ki onun gibi topal yürüyeyenin ve bu yürüyüşü nice ise onun gibi yürüye. Bu muhākāt dahi ᶜayn-ı gıybet ve mezemmettir, belki gıybetten eşeddir, çünkü tasvīr ve tehfīminde aᶜzamdır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i ᶜĀişe'nin bir hatun kişiye olan muhākātını görünce buyurdu ki ''ما يسرني أني حاكيت إنساناً ولي كذا وكذا''[536] Yaᶜnī "Benim yādıma gelmez ki bir kimseyi muhākāt etmişim ve bana bu kadar bu kadar vakt olmuştur."

[وكذلك الغيبة بالكتابة فإن القلم أحد اللسانين وذكر المصنف شخصاً معيناً وتهجين كلامه في الكتاب غيبة إلا أن يقترن به شيء من الأعذار المحوجة إلى ذكره كما سيأتي بيانه وأما قوله قال قوم كذا فليس ذلك غيبة وإنما الغيبة التعرض لشخص معين إما حي وإما ميت ومن الغيبة أن تقول بعض من مر بنا اليوم أو بعض من رأيناه إذا كان المخاطب يفهم منه شخصاً معيناً لأن المحذور تفهيمه دون ما به التفهيم فأما إذا لم يفهم عينه جاز]

535 İbn Vehb, *el-Cāmiᶜ*, 1/654, no: 558.

536 Bkz. *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 3/909, no: 1597.

Ve yazı ile olan gıybet dahi böylecedir, zīrā kalem dahi iki lisānların biridir. Musannifin bir şahs-ı muᶜayyene vākiᶜ olan zikri ve kitābda olan kelāmının tehcīn ve tezyīfi dahi gıybettir meger ki gelecek beyān mūcebince onun zikrine muhvec bir ᶜözr ona iktirān ede. Ve musannifin kavme olan zikri bir kavm böyle demiş demesi gıybet olmaz, gıybet ancak bir şahs-ı muᶜayyene olan taᶜarruzdur, hayy ve zinde olsun veyāhūd müteveffā ve meyyit olsun. Ve dahi gıybettendir ki bir ādem dese ki bize bu gün mürūr edenlerin baᶜzı veyāhūd bu gün gördüğümüz ādemlerin baᶜzı böyle demiş veyā böyle etmiş, eger onun muhātabı işbu kelāmından bir şahs-ı muᶜayyeni fehm eyler, çünkü mahzūr onun tefhīmidir yoksa onunla tefhīm hāsıl olan ālet ve vāsıta mahzūr değildir. Ve eger işbu sözünden bir şahs-ı muᶜayyen mefhūm olmazsa onun bu kelāmı gıybet olmaz ki cāiz olur demektir.

[كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كره من إنسان شيئاً قال ''ما بال أقوام يفعلون كذا وكذا'' فكان لا يعين وقولك بعض من قدم من السفر أو بعض من يدعي العلم إن كان معه قرينة تفهم عين الشخص فهي غيبة وأخبث أنواع الغيبة غيبة القراء المرائين فإنهم يفهمون المقصود على صيغة أهل الصلاح ليظهروا من أنفسهم التعفف عن الغيبة ويفهمون المقصود ولا يدرون بجهلهم أنهم جمعوا بين فاحشتين الغيبة والرياء وذلك مثل أن يذكر عنده إنسان فيقول الحمد لله الذي لم يبتلنا بالدخول على السلطان والتبذل في طلب الحطام أو يقول نعوذ بالله من قلة الحياء نسأل الله أن يعصمنا منها وإنما قصده أن يفهم عيب الغير فيذكره بصيغة الدعاء وكذلك قد يقدم مدح من يريد غيبته فيقول ما أحسن أحوال فلان ما كان يقصر في العبادات ولكن قد اعتراه فتور وابتلي بما يبتلي به كلنا وهو قلة الصبر فيذكر نفسه ومقصوده أن يذم غيره في ضمن ذلك ويمدح نفسه بالتشبه بالصالحين بأن يذم نفسه فيكون مغتاباً ومرائياً ومزكياً نفسه فيجمع بين ثلاث فواحش وهو بجهله يظن أنه من الصالحين المتعففين عن الغيبة]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir insāndan hoşlanmadığı bir nesneyi zikr edecek olsaydı ''ما بال أقوام يفعلون كذا وكذا''[537] buyurup bir kimseyi muᶜayyen etmezdi yaᶜnī böyle böyle işleyen akvāmın hālleri nedir diyerek sīga-i ᶜumūm ile ᶜale'l-ıtlāk söylerdi. Ve kezālik seferden

537 Bkz. Ebū Dāvūd, 4/250, no: 4788.

kudūm edenlerin baᶜzısı veyā ᶜilmi daᶜvā edenlerin baᶜzısı demekliğin dahi eger bir şahsın ᶜaynını tefhīm eder bir karīne onunla mezkūr ise o dahi gıybettir ki bununla mezkūr olan karīne ibhāmı refᶜ ve şahs-ı vāhidi taᶜyīn eder, sanki sarāhaten şahs-ı muᶜayyen ü maᶜrūfu zikr etmiş gibidir. [218] Ve gıybetin ahbes-i envāᶜı kurrā ve riyākārānın gıybetidir, zīrā nefslerinden salāhı izhār ve gıybetten ᶜiffetlerini göstermek için ehl-i salāhın sīgatatlarına maksūdu tefhīm ederler ve kendi cehl ü nādānlarıyla bilmezler ki iki fāhişe beyninde cemᶜ etmişler ki hem gıybet ve hem dahi riyā etmişler, meselā onun yanında bir kimse zikr olunmuş olsa kendisi der ki "Bizi duhūl-i selātīn züll ve taleb-i hutām ile ibtilā etmeyen Bārī taᶜālāya hamd olsun" veyāhūd der ki "Kıllet-i hayādan biz Allāh'a sığınırız ve bizi ondan maᶜsūm etmesini dileriz" ki bu gibi sözlerle ᶜindinde mezkūr olan ādemin ᶜaybını sīga-i duᶜā ile anlatmak ister ve bununla kasdı ancak dīgerinin ᶜaybını tefhīm etmektir ve kezālik gıybetini murād ettiği ādemin medhini takdīm eder de sonra ᶜaybını söyler, meselā der ki "Fülān ādemin ahvāli ne ᶜaceb güzel idi, ᶜibādātta taksīr etmezdi velākin ona bir ᶜacz ve fütūr tārī olup cümlemiz onunla mübtelā bulunduğumuz kıllet-i sabr āfetine uğramış" ki nefsini zikr etmekle dīgerini zemm eder ve onun zımnında sulehānın teşebbühüyle kendi nefsini medh eyler, çünkü nefsini zemm etmek deʾb-i sulehādandır ve bu sözlerle hem mugtāb ve hem dahi riyākār ve hem de hod-fürūş ve nefsini müzekkī olmuş olur ki üç fāhişenin beyninde cemᶜ etmiş olur ve nādānlığıyla zann eder ki kendisi gıybetten müteᶜaffif olan zümre-i sulehādandır.

[ولذلك يلعب الشيطان بأهل الجهل إذا اشتغلوا بالعبادة من غير علم فإنه يتبعهم ويحبط بمكايده عملهم ويضحك عليهم ويسخر منهم ومن ذلك أن يذكر عيب إنسان فلا يتنبه له بعض الحاضرين فيقول سبحان الله ما أعجب هذا حتى يصغى إليه ويعلم ما يقول فيذكر الله تعالى ويستعمل الاسم آلة في تحقيق خبثه وهو يمتن على الله عز وجل بذكره جهلاً منه وغروراً وكذلك يقول ساءني ما جرى على صديقنا من الاستخفاف به نسأل الله أن يروح نفسه فيكون كاذبا في دعوى الاغتمام وفي إظهار الدعاء له بل لو قصد الدعاء لأخفاه في خلوته عقيب صلاته ولو كان يغتم به لاغتم أيضا بإظهار ما يكرهه وكذلك يقول ذلك المسكين قد بلي بآفة عظيمة تاب الله علينا

وعليه فهو في كل ذلك يظهر الدعاء والله مطلع على خبث ضميره وخفي قصده وهو لجهله لا يدري أنه قد تعرض لمقت أعظم مما تعرض له الجهال إذا جاهروا]

Ve onun için ᶜilm ve maᶜrifetsizin ᶜıbādete müştegıl olan ehl-i cehl ü nādānīye şeytān-ı laᶜīn oynar ki onlara hemīşe ittibāᶜ edip mekr ve mekāyidiyle onların ᶜamellerini habt edip iskāt eder ve dāimā onların üzerlerine gülüp ve onlardan suhre ve istihzā eyler. Ve dahi o kabīldendir ki o nādān-ı müteᶜaffif dīgerinin ᶜaybını zikr edip baᶜzı celese ve hem-bezmi ona mütenebbih olmazlarsa "Subhānallāh, bu ne çok ᶜaceb şeydir!" der tā ki kāffe-i huzzār onun sözünü dinleyip anlayalar ki ismullāhı zikr eder ve hubsünün tahkīkinde onu ālet istiᶜmāl eyler ve cehl ve gurūruna bināen Allāhu taᶜālāya işbu zikriyle imtinān eder. Ve kezālik o kabīldendir ki o mutasavvıf-ı müteᶜaffif der ki "Bizim sadīkimiz fülāna cārī olan istihfāf bizi mahzūn ve mükedder etti, Allāhu taᶜālādan dileriz onun nefsini āsūde ve rāhat eyleye!" ki hüzn ve keder daᶜvāsında ve duᶜāyı ona izhārında kāzib ve yalancı olur, kendisi sahīhan ona duᶜā etmek murād ve kasd etmiş olsaydı onu gizletip ihfā ederdi, halvetinde namāzı ᶜakībinde sırren ve hafiyyen ederdi ve bununla mükedder ve mahzūn olmuş olsaydı onun kerh ettiği nesnenin izhārından dahi gam-nāk ve mükedder olurdu yaᶜnī onun ᶜaybını ᶜāleme izhār ve iᶜlān etmezdi. Ve yine o kabīldendir ki o sūfī-i sāhte der ki "O miskīn bir āfet-i ᶜazīme ile mübtelā olmuş, Allāhu taᶜālā onun taksīrātını ᶜavf ve magfiret eyleye!" ki bunların cemīᶜisinde duᶜāyı izhār eder ve Hazret-i ᶜAllāmu'l-guyūb ve's-serāir onun hubs-ı zamīrine ve hafiyy-i kasdına ᶜālim ve dānā ve muttaliᶜ ve vākıftır, kendisi cehl ve nādānlığıyla bilmez ki mücāherelerinde gürūh-ı nādānān müteᶜarrız oldukları makt ve gazabdan eşedd ve aᶜzam bir makt ve gazab-ı rabbānīye kendi nefsini taᶜrīz etmiştir.

[ومن ذلك الإصغاء إلى الغيبة على سبيل التعجب فإنه إنما يظهر التعجب ليزيد نشاط المغتاب في الغيبة فيندفع فيها وكأنه يستخرج الغيبة منه بهذا الطريق فيقول عجب ما علمت أنه كذلك ما عرفته إلى الآن إلا بالخير وكنت أحسب فيه غير هذا عافانا الله من بلائه فإن كل ذلك تصديق للمغتاب والتصديق بالغيبة غيبة بل الساكت شريك المغتاب قال صلى الله عليه وسلم "المستمع أحد المغتابين" وقد روي عن

أبي بكر وعمر رضي الله عنهما أن أحدهما قال لصاحبه إن فلاناً لنؤوم ثم إنهما طلبا أدماً من رسول الله صلى الله عليه وسلم ليأكلا به الخبز فقال صلى الله عليه وسلم "قد ائتدمتما فقالا ما نعلمه قال بلى إنكما أكلتما من لحم أخيكما" فانظر كيف جمعهما وكان القائل أحدهما والآخر مستمعاً وقال للرجلين اللذين قال أحدهما أقعص الرجل كما يقعص الكلب انهشا من هذه الجيفة فجمع بينهما فالمستمع لا يخرج من إثم الغيبة إلا أن ينكر بلسانه أو بقلبه إن خاف]

Ve dahi o kabīldendir ki ᶜalā-tarīki't-taᶜaccüb gıybeti dinleyip ona isgā etmek gıybetin ahbes-i envāᶜındandır, zīrā taᶜaccübü ancak gıybette mugtābın neşātını arttırmak için izhār eder tā ki mugtāb gıybete mündefiᶜ ola, sanki bu tarīk ile ondan gıybeti çıkarıp istihrāc eder, meselā der ki "Ben böyle olduğunu bilmezdim, ben taᶜaccüb ederim ki şimdiye dek onu ancak hayr ile bilip böyle bir şeyᵓ onda zann etmezdim ve bunun gayrısını ondan sanırdım, onun belāsından Allāhu taᶜālā bizi muᶜāfāt eyleye!" ki bu gibi kelām kāffesi gıybette mugtāb için bir tasdīktir. Ve gıybette tasdīk etmek dahi gıybettir, belki sükūt edip onda hāmūş duran ādem dahi mugtābın ortağı ve şerīkidir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "المستمع أحد المغتابين"[538] Yaᶜnī "Müstemiᶜ olan kimse dahi gıybet edenlerin birisidir." Ve dahi mervīdir ki Hazret-i Ebū Bekr ile Hazret-i ᶜÖmer bir yerde bulunup onların biri sāhibine demiş ki "Fülān ādem çok uyku uyur." Sonra ᶜaleyhi's-selām efendimizden bir katık istediler tā ki ekmek ile tenāvül buyuralar. ᶜAleyhi's-selām onlara "قد ائتدمتما" buyurdu yaᶜnī "Siz idāmı tenāvül etmişsiniz." Ve onlar: "Tenāvül ettiğimizi bilemeyiz!" dediklerinde, efendimiz: "بلى إنكما أكلتما من لحم أخيكما"[539] diye fermān buyurmuş, yaᶜnī "Evet, siz kendi birāderinizin gūştundan yediniz." İşte bak ki nice ikisinin beyninde cemᶜ etti, maᶜā-hāzā söyleyen onların birisi idi ve dīgeri müstemiᶜ idi. Ve dahi recm olunan Māᶜiz'in hakkında "Bu ādem kelbin ölümü gibi öldü" diyen şol iki kimselere "Şol cīfeden dişinizle gūştu kapınız" diye fermān buyurdukta onların ikisi beynlerinde cemᶜ etmiş, hālbuki diyen

---

538 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/331, no: 14136.

539 Bkz. el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 95, no: 180.

bir idi, dīgeri dinleyen idi, kaldı ki müstemiᶜ gıybetin günāhından çıkmaz meger ki kendi lisānıyla onu inkār ede [219] ve eger korkarsa onu kalbi ile inkār ede.

[وإن قدر على القيام أو قطع الكلام بكلام آخر فلم يفعل لزمه وإن قال بلسانه اسكت وهو مشته لذلك بقلبه فذلك نفاق ولا يخرجه من الإثم ما لم يكرهه بقلبه ولا يكفي في ذلك أن يشير باليد أي اسكت أو يشير بحاجبه وجبينه فإن ذلك استحقار للمذكور بل ينبغي أن يعظم ذلك فيذب عنه صريحاً وقال صلى الله عليه وسلم من أذل عنده مؤمن فلم ينصره وهو يقدر على نصره أذله الله يوم القيامة على رؤوس الخلائق وقال أبو الدرداء قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من رد عن عرض أخيه بالغيب كان حقا على الله أن يرد عن عرضه يوم القيامة وقال أيضا من ذب عن عرض أخيه بالغيب كان حقا على الله أن يعتقه من النار" وقد ورد في نصرة المسلم في الغيبة وفي فضل ذلك أخبار كثيرة أوردناها في كتاب آداب الصحبة وحقوق المسلمين فلا نطول بإعادتها]

Ve bir kimseye gıybet olundukta eger o meclisten kıyām eylemeğe veyāhūd dīger bir kelām ile kesmeğe muktedir olup onu işlemezse o fiᶜl ona lāzım olur ki terkiyle āsim olur demektir. Ve eger kalbi ona müştehī olduğu hālde lisānıyla mugtāba "sükūt et" derse o lafzı onu ismden kurtarmaz, zīrā nifāktır, kalbi ile onu kerh etmedikçe lafz-ı mücerredi onu günāhtan istihrāc etmez ve elin işāreti buna kāfī değildir yaᶜnī sükūt etmek için vākiᶜ olan elin işāreti kāfi olamaz demektir. Ve dahi kaşı ve cebīni ile işāret etmek dahi böyledir yaᶜnī kāfī değildir, çünkü o işāret o mezkūra istihkārdır, belki mezkūru taᶜzīm etmek ve sarāhaten üzerinden o gıybet ve mezemmeti defᶜ ve tard etmek lāzımdır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz demiş ki "من أذل عنده مؤمن فلم ينصره وهو يقدر على نصره أذله الله يوم القيامة على رؤوس الخلائق"[540] Yaᶜnī "Kim ki onun huzūrunda bir müslim tezlīl olunur ve kendisi onun nusretine kādir olduğu hālde onu yardım edip nusret etmezse Allāhu taᶜālā onu yevm-i kıyāmette ᶜalā-meleʾi'n-nās zelīl eder." Ve Ebu'd-Derdāʾ demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "من رد عن عرض أخيه بالغيب كان حقا على

540 *Musnedu* Ahmed, 25/361, no: 15985; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/100, no: 7227.

[541]"الله أن يرد عن عرضه يوم القيامة" Yaʿnī "Kim ki gāibānesinde müʾmin birāderinin ʿırzı üzerinden redd edip gıyābını hıfz eyler, yevm-i kıyāmette onun ʿırzı üzerinden redd etmek hakkı Allāhu taʿālā ʿindinde vaʿdi hasebiyle mukarrer olur" demektir, yaʿnī Hakk taʿālā ʿamelinin cezāsı olarak onun ʿırzının rūz-i cezāda saklayıp onu halk içinde rüsvāy etmez. Ve dīger bir hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "من ذب عن عرض أخيه بالغيب كان حقا على الله أن يعتقه من النار"[542] Yaʿnī "Kim ki müʾmin birāderinin ʿırzını üzerinden zebb edip gāibānesinde ʿırzını hetkten saklarsa ʿindallāh vaʿd-i kerīmi mūcebince hakkı olur ki onu āteşten āzād eyleye." Mā-hasal müslimin gıybette nusreti hakkında ve o nusretin fazlı beyānında ahbār-ı kesīre vārid olmuş, ādāb-ı sohbet kitābında onları zikr ve īrād etmiş olduğumuzden bir dahi iʿādesiyle tatvīl-i kelāma hācet göremedik.

Beyānu'l-Esbābi'l-Bāʿiseti ʿAle'l-Gıybeti

[بيان الأسباب الباعثة على الغيبة]

[اعلم أن البواعث على الغيبة كثيرة ولكن يجمعها أحد عشر سبباً ثمانية منها تطرد في حق العامة وثلاثة تختص بأهل الدين والخاصة أما الثمانية فالأول أن يشفى الغيظ وذلك إذا جرى سبب غضب به عليه فإنه إذا هاج غضبه يشتفى بذكر مساويه فيسبق اللسان إليه بالطبع إن لم يكن ثم دين رادع وقد يمتنع تشفي الغيظ عند الغضب فيحتقن الغضب في الباطن فيصير حقدا ثابتا فيكون سببا دائما لذكر المساوي فالحقد والغضب من البواعث العظيمة على الغيبة]

Ve gıybete bāʿis olan esbāb ise onların beyānı budur. Şöylece bil ki gıybetin bevāʿis-i kesīresi vardır lākin on bir sebeb onu cemʿ eder. Sekiz sebebi ʿāmmenin hakkında muttariddir ve üç sebebi ehl-i dīn ve hāssaya muhtasstır. Esbāb-ı semāniye ise onların birincisi teşeffī-i gayzdır ki fī-mā sebak beynlerinde bir mā-cerā geçip o mā-cerā onun gayz ve gazabına mūcib olmuş ve o sebeb ile şahs-ı memkūta vākiʿ olan gazabı kalkıp hāyic olur da onun ʿuyūb ve mesāvīsi zikriyle teşeffī eder ve

541 İbn Ebi'd-Dunyā, es-Samt, 147, no: 239.

542 *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/44, no: 28; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/230, no: 25539.

dīn-i rādiᶜi olmasa tabᶜan lisānı ona sebkat eyler. Ve baᶜzen gazab vaktinde teşeffī-i gayz mümteniᶜ olur da gazabı bātınında muhtekın olur tā ki sābit ve üstüvār bir hıkd olur da dāimā zikr-i mesāvīsine sebeb olur. Ve'l-hāsıl gazab gıybete bāᶜis olan esbāb-ı ᶜazīmedendir.

[الثاني موافقة الأقران ومجاملة الرفقاء ومساعدتهم على الكلام فإنهم إذا كانوا يتفكهون بذكر الأعراض فيرى أنه لو أنكر عليهم أو قطع المجلس استثقلوه ونفروا عنه فيساعدهم ويرى ذلك من حسن المعاشرة ويظن أنه مجاملة في الصحبة وقد يغضب رفقاؤه فيحتاج إلى أن يغضب لغضبهم إظهارا للمساهمة في السراء والضراء فيخوض معهم في ذكر العيوب والمساوي]

Ve ikinci sebeb odur ki muvāfakat-i akrān ve mücāmelet-i rüfekādır ki kelām üzerine onlara müsāᶜade eder, zīrā akrānı veyā rüfekāsı aᶜrāz-ı nāsın zikriyle tefekküh ederlerse kendisi bakar ki onların üzerlerine inkār etse veyāhūd meclisi āher bir kelām ile kesip gıybetlerini katᶜ eylerse onu istiskāl edip ondan nefret ederler ve bunun mülāhazasıyla onlara müsāᶜade eder ve şol müsāᶜadesini hüsn-i muᶜāşeretten görüp sohbette onu bir mücāmele zann eder. Ve baᶜzen rüfekāsı gücenip gazab ederler de kendisi dahi onlarla serrā ve darrā'da olan müsāhemesinin izhārı için onlarla berāber gazabları için gazab etmeğe muhtāc olur ve bināen ᶜalā-zālik kendisi dahi zikr-i ᶜuyūb u mesāvīye dalıp havz eder.

[الثالث أن يستشعر من إنسان أنه سيقصده ويطول لسانه عليه أو يقبح حاله عند محتشم أو يشهد عليه بشهادة فيبادره قبل أن يقبح هو حاله ويطعن فيه ليسقط أثر شهادته أو يبتديء بذكر ما فيه صادقاً ليكذب عليه بعده فيروج كذبه بالصدق الأول ويستشهد ويقول ما من عادتي الكذب فإني أخبرتكم بكذا وكذا من أحواله فكان كما قلت]

Ve üçüncü sebeb ise o dahi bir insāndan hiss ve istişᶜār eder ki onu kasd etmek ister ve ona lisānını uzatmak ister veyā bir muhteşemin katında onun hālini takbīh eylemek ister veyā bir husūsta onun üzerine şehādet etmek ister ve bu gibi bir ᶜillet için hālini takbīh etmezden akdem onun taᶜnına mübāderet edip eser-i şehādetini iskāt etmeğe müsābakat eyler, yaᶜnī hakkında kavli muᶜteber ve şehādeti makbūle olmamak için onun ᶜuyūb ve mesāvīsinin zikrine sebkat eder ve olur ki

onda mevcūd olan ahvāl ile bedᵓ edip de evvel-i emrde sıdk ile vasf eder tā ki üzerine iftirā ede de o iftirāsı onunla rāyic ola yaᶜnī sıdk-ı evvel ile [220] kizb ve iftirāsı revāc bulur ve onunla istişhād edip der ki "Yalan söylemek benim ᶜādetimden değildir, zīrā ben size onun ahvālinden şunu şunu haber verdim ve dediğim gibi oldu!"

[الرابع أن ينسب إلى شيء فيريد أن يتبرأ منه فيذكر الذي فعله وكان من حقه أن يبرئ نفسه ولا يذكر الذي فعل فلا ينسب غيره إليه أو يذكر غيره بأنه كان مشاركاً له في الفعل ليمهد بذلك عذر نفسه في فعله]

Ve dördüncü sebeb odur ki bir nesneye nisbet olunmuş ola ve o nesneden nefsini tebriye etmek ister, onu işleyen ādemi zikr eder ve hakkı öyle idi ki kendi nefsini ondan tebriye edip de fāᶜilini zikr eylemeye ve dīgerini ona nisbet etmeye veyāhūd bir dīger ādemi zikr eder ki kendisi dahi ona fiᶜlde müşārik idi tā ki fiᶜlinde onunla nefsinin ᶜözrünü temhīd ede.

[الخامس إرادة التصنع والمباهاة وهو أن يرفع نفسه بتنقيص غيره فيقول فلان جاهل وفهمه ركيك وكلامه ضعيف وغرضه أن يثبت في ضمن ذلك فضل نفسه ويريهم أنه أعلم منه أو يحذر أن يعظم مثل تعظيمه فيقدح فيه لذلك]

Ve beşinci sebeb odur ki tasannuᶜ ve mübāhātın irādesidir ki dīgerinin tenkīsi ile nefsini yüceltirip der ki "Fülān ādem cāhildir ve fehmi rekīk ve kelāmı zaᶜīftir!" Ve garazı bundan odur ki onun zımnında nefsinin fazlını isbāt ede ve ondan daha ziyāde ᶜālim olduğunu göstere veyāhūd taᶜzīmi gibi taᶜzīm olunmasından hazer eder de o ādeme şol garaz için kadh eder.

[السادس الحسد وهو أنه ربما يحسد من يثني الناس عليه ويحبونه ويكرمونه فيريد زوال تلك النعمة عنه فلا يجد سبيلا إليه إلا بالقدح فيه فيريد أن يسقط ماء وجهه عند الناس حتى يكفوا عن كرامته والثناء عليه لأنه يثقل عليه أن يسمع كلام الناس وثناءهم عليه وإكرامهم له وهذا هو عين الحسد وهو غير الغضب والحقد فإن ذلك يستدعي جناية من المغضوب عليه والحسد قد يكون مع الصديق المحسن والرفيق الموافق]

Ve altıncı sebeb kıskançlıktır ki hasedinden gıybet eder ve olur ki nās onun üzerine senā ve muhabbet etmelerinden ve onu ikrām ve ih-

tirām ettiklerinden kıskanıp ondan o niᶜmetin zevālini ister ve ona kadh etmekten gayrı bir yol bulamaz ki bu kadh ile halk içinde āb-ı rūyunu düşürüp iskāt etmek ister tā ki onun ikrāmından ve üzerine senā eylemekten ᶜālem keff edeler, çünkü ona halkın senāsı ve kelām-ı nāsın istimāᶜı ve ona ikrām etmeleri nefsine ağır ve girān gelir. Ve ᶜayn-ı hased odur ki gazab ve hıkdın gayrısıdır, zīrā hıkd ve gazab memkūt olan ādemden bir cināyete müstedᶜīdir ve hased sadīk-i muhsin ve refīk-i muvāfık ile vākiᶜ olur ve gıybete de sebeb olur.

[السابع اللعب والهزل والمطايبة وتزجية الوقت بالضحك فيذكر عيوب غيره بما يضحك الناس على سبيل المحاكاة ومنشؤه التكبر والتعجب]

Ve yedinci sebebi oyun ve mazak ve mutāyebe ve gülmekle vakt geçirmektir ki halkı güldürmek için sebīl-i muhākāt ile dīgerini zikr eder ve bunun menşeʾi ᶜucb ve tekebbürdür.

[الثامن السخرية والاستهزاء استحقاراً له فإن ذلك قد يجري في الحضور ويجري أيضاً في الغيبة ومنشؤه التكبر واستصغار المستهزأ به]

Ve sekizinci sebebi kaşmerlik ve suhriyye ve istihzā etmekliktir ki o kimseyi istihkār etmek için vākiᶜ olur ve bu hāl baᶜzen huzūrunda dahi cārī olur ve gāibāne de vākiᶜ olur ve bunun dahi menşeʾi tekebbürdür ve müstehzeʾün bihin istisgārıdır.

[وأما الأسباب الثلاثة التي هي في الخاصة فهي أغمضها وأدقها لأنها شرور خبأها الشيطان في معرض الخيرات وفيها خير ولكن شاب الشيطان بها الشر الأول أن تنبعث من الدين داعية التعجب في إنكار المنكر والخطأ في الدين فيقول ما أعجب ما رأيت من فلان فإنه قد يكون به صادقاً ويكون تعجبه من المنكر ولكن كان حقه أن يتعجب ولا يذكر اسمه فيسهل الشيطان عليه ذكر اسمه في إظهار تعجبه فصار به مغتاباً وآثماً من حيث لا يدري ومن ذلك قول الرجل تعجبت من فلان كيف يحب جاريته وهي قبيحة وكيف يجلس بين يدي فلان وهو جاهل]

Ve kusūr kalan esbāb-ı selāse ki hāssaya muhtass olan esbāb idiler, onlar ānifü'l-beyān esbābın en ziyāde gāmız ve dakīk olan esbābdır, çünkü şeytān-ı laᶜīn maᶜriz-i hayrātta gizletip sakladığı şerrlerdir velākin içinde hayr dahi vardır ammā şeytān-ı laᶜīn onunla sāire-i şerri īkād

eder: Birincisi şahs-ı mugtābda inkār-ı münkerde ve tashīh-i hatā-i dīnīde bir dāᶜiye-i taᶜaccüb-i dīnīden ᶜinbiᶜāstır, meselā der ki "Ben fülāndan gördüğüm şeyᵓ ne çok ᶜacībdir!" Ve olur ki bu sözünde sādık ola da taᶜaccübü münkerden ola velākin hakkı o idi ki onun ismini söylemeksizin taᶜaccüb ede. İşte bu gibi yerde şeytān-ı laᶜīn onun zikr-i ismi onun üzerine taᶜaccübü izhārında teshīl eder ve bunun zikri ile mugtāb olup bilmediği yerden āsim ve günāhkār olur. Ve dahi bu kabīldendir ki ādemin deyişi ki "Ben fülān ādemden taᶜaccüb ettim ki çirkīn olduğu hālde cāriyesini nice sever!" veyā "Fülān ādemden taᶜaccüb eyledim ki cāhil olduğu hālde fülān ādemin huzūrunda ve önünde nice oturur!"

[الثاني الرحمة وهو أن يغتم بسبب ما يبتلي به فيقول مسكين فلان قد غمني أمره وما ابتلي به فيكون صادقاً في دعوى الاغتمام ويلهيه الغم عن الحذر من ذكر اسمه فيذكره فيصير به مغتاباً فيكون غمه ورحمته خيراً وكذا تعجبه ولكن ساقه الشيطان إلى شر من حيث لا يدري والترحم والاغتمام ممكن دون ذكر اسمه فيهيجه الشيطان على ذكر اسمه ليبطل به ثواب اغتمامه وترحمه]

Ve ikincisi yaᶜnī hāssaya muhtass olan esbāb-ı selāse-i mezkūrenin ikincisi dahi rahmet ve rikkat-i kalbdir ki onunla mübtelā bulunduğu beliyye onu mükedder ve gamgīn edip der ki "Miskīn fülān ādemin emri beni mahzūn ve magmūm edip onunla mübtelā olduğu musībet beni mükedder etmiş!" Ve fi'l-hakīka igtimām daᶜvāsında sādık olur da lākin taᶜaccübü egerçi hayr ise de velākin şeytān-ı laᶜīn onu bilmediği yerden şerre sevk etti hālbuki terahhüm ve igtimām onun ismini zikr etmeksizin ona mümkin idi, işte şeytān-ı laᶜīn zikr-i ismi için onu tehyīc etti tā ki igtimām ve terahhümün sevābını ibtāl ede.

[الثالث الغضب لله تعالى فإنه قد يغضب على منكر قارفه إنسان إذا رآه أو سمعه فيظهر غضبه ويذكر اسمه وكان الواجب أن يظهر غضبه عليه بالأمر بالمعروف والنهي عن المنكر ولا يظهره على غيره أو يستر اسمه ولا يذكره بالسوء فهذه الثلاثة مما يغمض دركها على العلماء فضلاً عن العوام فإنهم يظنون أن [221] التعجب والرحمة والغضب إذا كان لله تعالى كان عذراً في ذكر الاسم وهو خطأ بل المرخص في الغيبة حاجات مخصوصة لا مندوحة فيها عن ذكر الاسم كما سيأتي ذكره]

Ve üçüncü sebebi ise o dahi Allāhu taᶜālā için gazab etmekliktir, zīrā münkerin mukterefine gazab eder, meselā görse ki bir insān bir münker iş işler veyāhūd işitse ki bir insān bir münker iş işlemiş, hasbeten lillāhi taᶜālā gazabı ona izhār edip de ismini zikr eyler ve vācib o idi ki dīgerine ismini izhār etmeden emr-i maᶜrūf ve nehy-i münker ile ona kendi gazabını izhār ede veyāhūd ismini setr edip onu sūᵓ ile zikr etmeksizin gazabını ona izhār eyleye. İşte bunlar üç sebebdir ki yalnız ᶜavāmma değil belki ᶜulemāya idrākleri gāmız ve dakīk olan umūrdandır, zīrā onlar zann ederler ki taᶜaccüb ve rahmet ve gazab Allāhu taᶜālā için olurlarsa onlar zikri isme ᶜözr olurlar, hālbuki bu zann hatādır, belki gıybette zikr-i esmā için murahhas olan şeyᵓ hācāt-ı mahsūsadır onlarda zikr-i ātī mūcebince zikr-i ismden kifāyet verir, dīger bir başka şeyᵓ bulunmaz olur.

[روي عن عامر بن واثلة أن رجلاً مر على قوم في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم فسلم عليهم فردوا عليه السلام فلما جاوزهم قال رجل منهم إني لأبغض هذا في الله تعالى فقال أهل المجلس لبئس ما قلت والله لننبئنه ثم قالوا يا فلان لرجل منهم قم فأدركه وأخبره بما قال فأدركه رسولهم فأخبره فأتى الرجل رسول الله صلى الله عليه وسلم وحكى له ما قال وسأله أن يدعوه له فدعاه وسأله فقال قد قلت ذلك فقال صلى الله عليه وسلم لم تبغضه فقال أنا جاره وأنا به خابر والله ما رأيته يصلي صلاة قط إلا هذه المكتوبة قال فاسأله يا رسول الله هل رآني أخرتها عن وقتها أو أسأت الوضوء لها أو الركوع أو السجود فيها فسأله فقال لا فقال والله ما رأيته يصوم شهراً قط إلا هذا الشهر الذي يصومه البر والفاجر قال فاسأله يا رسول الله هل رآني قط أفطرت فيه أو نقصت من حقه شيئاً فسأله عنه فقال لا فقال والله ما رأيته يعطي سائلاً ولا مسكيناً قط ولا رأيته ينفق شيئاً من ماله في سبيل الله إلا هذه الزكاة التي يؤديها البر والفاجر قال فاسأله يا رسول الله هل رآني نقصت منها أو ماكست فيها طالبها الذي يسألها فسأله فقال لا فقال صلى الله عليه وسلم للرجل "قم فلعله خير منك"]

ᶜÖmer b. Vāsile üzerine mervī olup demiş ki "Hayāt-ı Risālet-penāhīde bir ādem gelip bir kavm üzerine mürūr edip selām verdikte onun selāmını redd ettiler ve çün onları tecāvüz edip geçti, kavmden bir zāt dedi ki "Tahkīkan ben Allāhu taᶜālā için bunu bugz ederim." Ve ehl-i meclis

ona: "Ne yaramaz söz söyledin! Vallāhi biz bu senin sözünü elbette ona bildirip onu ondan haberdār ederiz!" Sonra onlardan bir zāta "Yā fülān, kalk o zāta ulaş ve bunun dediği söz ile ona haber ver" dediler. Ve o ādem dahi varıp ona ulaşınca onu ondan haberdār etti. O dahi zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Peygamberī'ye gelip o mā-cerāyı hikāye ve onu istetip ihzārını niyāz ettikte efendimiz onu ihzār ve ondan o sözü suᵓāl ve istifsār ettikte, "Evet ben onu söyledim" diye ikrār edip ve efendimiz: "Sen niçin onu bugz eylersin?" diye istihbār edince, "Ben onun komşusuyum ve hāline habīr ve vākıfım ki vallāhi ben işbu namāz-ı mefrūzadan mā-ᶜadā bir namāz kıldığını aslā görmedim" dedi. O dahi: Ondan suᵓāl eyle ki salavāt-ı mefrūzayı vaktlerinden teᵓhīr veyāhūd ābdest almakta ve rükūᶜ ve sücūd etmekte bir isāᵓet ve taksīr ettiğimi aslā görmüş müsün?" Ve efendimiz dahi ondan onu sordukta "yok" dedi. Sonra dedi ki "Vallāhi birr ve fācir onu tuttuğu işbu şehr-i sıyāmın gayrısında bir sıyām ettiğini ben aslā görmedim" dedi. Ve o dahi: "Yā Resūlallāh, ondan sor ki ondan bir iftār ettiğimi veyāhūd onun hakkından bir nesneyi tenkīs ettiğimi aslā gördüğü var mıdır?" Ve efendimiz onu ondan suᵓāl ettikte kendisi "yok" dedi. Sonra "Vallāhi ben bir fakīr ve miskīn ve sāile bir nesne verdiğini aslā görmedim ve birr ve fācir onu edā eden işbu zekāt-ı vācibeden gayrı fī-sebīlillāh kendi mālından bir nesneyi infāk ettiğini görmedim" diye bunu dahi söyledikte, o ādem: "Ondan suᵓāl eyle ki ondan dahi bir nesneyi tenkīs veyāhūd onu suᵓāl eden tālibine bir mümāseke ettiğimi aslā gördüğü var mıdır?" Ve efendimiz bunu dahi suᵓāl ve o dahi "yok" diye cevāb verdikte, efendimiz o ādeme dedi ki "قم فلعله خير منك" diye tevbīh etti, yaᶜnī "Kalk, ola ki kendisi senden yeğdir."

Beyānu'l-ᶜİlāci'llezi Yemneᶜu ᶜAni'l-Gıybeti

[بيان العلاج الذي يمنع اللسان عن الغيبة]

[بيان العلاج الذي يمنع اللسان عن الغيبة اعلم أن مساوي الأخلاق كلها إنما تعالج بمعجون العلم والعمل وإنما علاج كل علة بمضادة سببها فلنفحص عن سببها وعلاج كف اللسان عن الغيبة على وجهين أحدهما على الجملة والآخر على التفصيل]

Ve gıybetten lisānı menᶜ eden ᶜilācın beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki ᶜuyūb-ı ahlāk kāffesi ancak ᶜilm ve ᶜamelin maᶜcūnuyla muᶜālece olunurlar ve her bir ᶜilletin ᶜilācı ancak sebebinin müzāddesiyledir, kaldı ki biz sebebi üzerine tefahhus etmeliyiz. Gıybetten keff-i lisānın ᶜilācı iki vech üzeredir, bir vechi ᶜale'l-cümle bir zābıtadır ve dīgeri ᶜale't-tafsīl bir kāᶜide ve mesāliktir.

[أما على الجملة فهو أن يعلم تعرضه لسخط الله تعالى بغيبته بهذه الأخبار التي رويناها وأن يعلم أنها محبطة لحسناته يوم القيامة فإنها تنقل حسناته يوم القيامة إلى من اغتابه بدلاً عما استباحه من عرضه فإن لم تكن له حسنات نقل إليه من سيئات خصمه وهو مع ذلك متعرض لمقت الله عز وجل ومشبه عنده بآكل الميتة بل العبد يدخل النار بأن تترجح كفة سيئاته على كفة حسناته وربما تنقل إليه سيئة واحدة ممن اغتابه فيحصل بها الرجحان ويدخل بها النار وإنما أقل الدرجات أن تنقص من ثواب أعماله وذلك بعد المخاصمة والمطالبة والسؤال والجواب والحساب]

Ve ᶜale'l-cümle olan zābıtası ise o dahi bu tarīktir ki [222] o mugtāb rivāyet ettiğimiz işbu ahbār ile bile ki gıybetle kendisi Allāhu taᶜālānın sahtına müteᶜarrazdır ve gıybet yevm-i kıyāmette onun hasenātına muhbit ve muskıttır ki yevm-i kıyāmette hasenātını gıybet ettiği ādeme ᶜırzından istibāha ettiği nesnenin bedelinde nakl eder ve hasenātı olmazsa onun seyyiʾātı ona nakl eder ki hasmı yerinde āteşte muᶜazzeb olur ve bununla berāber Allāhu taᶜālānın makt ve gazabına dahi müteᶜarrazdır, ᶜindallāh lahm-ı meytenin ākiline müteşābihtir ve belki kul keffe-i seyyiʾātı keffe-i hasenātına ağır gelip mütereccah olmasıyla āteşe girer ve mümkindir ki gıybet ettiği ādemin seyyiʾātından bir seyyiʾe ona nakl olmasıyla keffe-i seyyiʾāt mütereccah olur da onunla cehenemme müstehakk olmuş olur, onunla āteşe girer. Ve derecātının en ziyāde ekalli sevāb-ı aᶜmālinden noksānın vukūᶜudur, o dahi muhāsame ve mutālebe ve suʾāl ve cevāb ve hisābın mihen ve meşākkları gördükten sonradır.

[قال صلى الله عليه وسلم "ما النار في اليبس بأسرع من الغيبة في حسنات العبد" وروي أن رجلاً قال للحسن بلغني أنك تغتابني فقال ما بلغ من قدرك عندي أني أحكمك في حسناتي فهما آمن العبد بما ورد من الأخبار في الغيبة لم يطلق لسانه بها خوفا من ذلك وينفعه أيضا أن يتدبر في نفسه فإن وجد فيها عيبا اشتغل

بعيب نفسه وذكر قوله صلى الله عليه وسلم طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس ومهما وجد عيبا فينبغي أن يستحي من أن يترك ذم نفسه ويذم غيره بل ينبغي أن يتحقق أن عجز غيره عن نفسه في التنزه عن ذلك العيب كعجزه وهذا إن كان ذلك عيبا يتعلق بفعله واختياره وإن كان أمرا خلقيا فالذم له ذم للخالق فإن من ذم صنعة فقد ذم صانعها قال رجل لحكيم يا قبيح الوجه قال ما كان خلق وجهي إلي فأحسنه وإذا لم يجد العبد عيبا في نفسه فليشكر الله تعالى ولا يلوثن نفسه بأعظم العيوب فإن ثلب الناس وأكل لحم الميتة من أعظم العيوب بل لو أنصف لعلم أن ظنه بنفسه أنه بريء من كل عيب جهل بنفسه وهو من أعظم العيوب وينفعه أن يعلم أن تألم غيره بغيبته كتألمه بغيبة غيره له فإذا كان لا يرضى لنفسه أن يغتاب فينبغي أن لا يرضى لغيره ما لا يرضاه لنفسه فهذه معالجات جملية]

ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuştur ki "ما النار في اليبس بأسرع من الغيبة في حسنات العبد"[543] Yaʿnī "Āteşin kuraklıkta sürʿati ʿabdin hasenātında olan gıybetin sürʿatinden ziyāde değildir" ki āteş kuru şeylerin ihrākında ne sūretle serīʿ ve nice çabucak kuru şeyleri yakar, gıybet dahi o sūretle hasenātı sürʿatle mahv ve iskāt eder demektir. Ve mervīdir ki zātın birisi Hasen-i Basrī'ye demiş ki "İşittim ki sen beni zemm edip fasl ve gıybet edersin!" Hasen ona demiş ki "Senin kadrin benim ʿindimde o dereceye varmamış ki ben seni kendi hasenātımda tahkīm edeyim!" Kaldı ki kaçan kim gıybette vārid olan ahbāra ādem müʾmin ve musaddık olur, ondan havf ile lisānını gıybete salıvermez ve kendi nefsine tedebbür etmek dahi ona fāide verir ki kendi nefsinde bir ʿayb bulursa kendi nefsinin ʿaybı ile iştigāl edip de ıslāhına saʿy eder. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin işbu hadīs-i şerīfini yād ede ki buyurmuş ki "طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ"[544] Yaʿnī "O kimseye tūbā ola ki ʿuyūb-ı nāstan kendi nefsinin ʿuyūbu onu meşgūl etmiş." Ve kaçan ki nefsinde bir ʿayb görür, gerektir ki nefsinin zemmi terkiyle dīgerinin zemminden hayā edip utana. Ve lāyık odur ki kendi nefsinin ʿaybını izāle ve nefsini ʿuyūbundan tenzīh etmekte ʿāciz kaldığını bildiği gibi dīgerinin dahi nefsi o ʿaybdan tenzīh etmekte ʿāciz kaldığını cezm

543 *Keşfu'l-Hafā*, 2/229, no: 2251.

544 *Musnedu*'l-Bezzār, 12/348, no: 6237; *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/142, no: 10079.

ve tahakkuk eyleye. Ve bu tedbīr eger o ᶜayb onun fiᶜl ve ihtiyārına bir taᶜalluk ciheti vardır ve eger o ᶜayb hilkatçe bir şeyʾ ise o hālde o ᶜaybı zemm etmek hālıkına zemmdir, zīrā kim ki bir sanᶜatı zemm eder, sāniᶜi-ni zemm etmiş olur. Hakīmin birisine denilmiş ki "Ey çirkīn-rū!" Ve o dahi demiş ki "Benim yüzümün yaradılış ve halkı benim elimde değil idi ki ben onu güzel edeyim!" Ve nefsinde bir ᶜayb görmezse gerektir ki Al-lāhu taᶜālāya şükr ede ve aᶜzam-ı ᶜuyūb ile lisānını bulaştırmaya, zīrā nā-sın tenkīs ve taᶜyībleri ve lahm-ı meytenin tenāvülü aᶜzam-ı ᶜuyūbdandır, belki insāf etmiş olsa bilirdi ki her bir ᶜaybdan nefsini berī ve ᶜārī gördü-ğü cehl ve nādānīdendir. Müsellemdir ki kul hatāsız olmaz ve enbiyā-i ᶜizāmdan gayrı bir kimse maᶜsūm bulunmaz, elbette onun dahi hafī bir ᶜayb ve kusūru vardır velākin kendisi onu bulamamış ve bulamaması nefsine cehldir ve o dahi aᶜzām-ı ᶜuyūbdandır. Ve dahi ona menfaᶜat ve-rir eger bilse ki onun gıybeti ile dīgeri kendisinin dīgerinin gıybetinden müteʾellim olduğu gibi elem-dīde ve rencīde olur ve nefsine gıybet olun-mağa rızā vermediği hālde nefsine rāzī olmadığı nesnenin dīgerine dahi onunla rāzī olmamak gerektir, işte bunlar muᶜālece-i cemīledirler.

[أما التفصيل فهو أن ينظر في السبب الباعث له على الغيبة فإن علاج العلة بقطع سببها وقد قدمنا الأسباب أما الغضب فيعالجه بما سيأتي في كتاب آفات الغضب وهو أن يقول إني إذا أمضيت غضبي عليه فلعل الله تعالى يمضي غضبه علي بسبب الغيبة إذ نهاني عنها فاجترأت على نهيه واستخففت بزجره وقد قال صلى الله عليه وسلم "إن لجهنم باباً لا يدخل منه إلا من شفى غيظه بمعصية الله تعالى" وقال صلى الله عليه وسلم "من اتقى ربه كل لسانه ولم يشف غيظه" وقال صلى الله عليه وسلم "من كظم غيظاً وهو يقدر على أن يمضيه دعاه الله تعالى يوم القيامة على رؤوس الخلائق حتى يخيره في أي الحور شاء" وفي بعض الكتب المنزلة على بعض النبيين "يا ابن آدم اذكرني حين تغضب أذكرك حين أغضب فلا أمحقك فيمن أمحق" وأما الموافقة فبأن تعلم أن الله تعالى يغضب عليك إذا طلبت سخطه في رضا المخلوقين فكيف ترضى لنفسك أن توقر غيرك وتحقر مولاك فتترك رضاه لرضاهم إلا أن يكون غضبك لله تعالى وذلك لا يوجب أن تذكر المغضوب عليه بسوء بل ينبغي أن تغضب لله أيضاً على رفقائك إذا ذكروه بالسوء فإنهم عصوا ربك بأفحش الذنوب وهي الغيبة]

Ve tafsīl ile olan muᶜālece ise o dahi şu tarīk iledir ki gıybete bāᶜis olan sebebe nazar edesin, zīrā ᶜilletin ᶜilācı sebebinin katᶜı iledir ve fī-mā tekaddeme biz esbābını beyān etmişiz. Eger sebebi gazab ise āfāt-ı gazab kitābında vārid olacak taᶜrīf mūcebince onu muᶜālece eyleye ki kendi [223] nefsinde der ki "Kendi gazabımı bunun ᶜaleyhinde imzā eder isem ola ki onun nehyinden ictināb etmedikten nāşī sebebi ile Allāhu taᶜālā dahi müstehakk olduğum gazabı benim üzerine imzā eder, çünkü gıybet etmekten beni nehy etmişti ve ben nehyi üzerine ictisār edip zecrine istihfāf eyledim ve bunun cürᵓetiyle gazab ve makta müstehakk olmakla ben kendi gazabımı düşmanıma imzā eder isem Allāhu taᶜālā dahi gazabını bana imzā eder" diye mülāhaza etmekle imzā-i gazabdan vazgeçe. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "من اتقى ربه كل لسانه ولم يشف غيظه"[545] Yaᶜnī "Kim ki rabbisi tebāreke ve taᶜālādan havf ve haşyet edip ittikā ederse lisānını tutup gayzını teşeffī etme." Ve dahi buyurmuş ki "إن لجهنم باباً لا يدخل منه إلا من شفى غيظه بمعصية اللّٰهُ تَعَالَى"[546] Yaᶜnī "Cehennem için bir kapı vardır ki o kapıdan ancak o kimse girer ki kendi gayzını Allāhu taᶜālānın maᶜsiyeti ile teşeffī etmiş" ki şol kimselerden gayrı dīger bir kimse o kapıdan girme demektir ve bunun mefhūmundan o kimselerin şiddet-i elem ve ᶜazābı anlaşılır. Ve dahi buyurmuş ki "من كظم غيظاً وهو يقدر على أن يمضيه دعاه الله تعالى يوم القيامة على رؤوس الخلائق حتى يخيره في أي الحور شاء"[547] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Kim ki imāsına muktedir bulunduğu gayzı kazm ederse elbette rūz-i cezāda ᶜalā-meleᵓi'n-nās Allāhu taᶜālā onu daᶜvet eder tā ki hūr-ı ᶜīnde onu muhayyer eder ki hangisini dilerse onu ona ihsān edecek." Ve baᶜzu'n-nebīyyīn üzerlerine nāzil olan kütüb-i semāviyyede vārid olmuş ki "يا ابن آدم اذكرني حين تغضب أذكرك حين أغضب فلا أمحقك فيمن أمحق" Yaᶜnī "Ey ibn-i Ādem, sen gazab ettiğin vaktte beni zikr eyle tā ki ben dahi gazab ettiğim vaktte seni zikr edip mahk edeceğim günāhkārān içinde mahk ve helāk etmeyeyim." Ve muvāfakat ise ki o dahi gıybete sebeb

545 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/556, no: 7984.

546 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/552, no: 7978.

547 *Musnedu* Ahmed, 24/398, no: 15637; *Sunenu* İbn Māce, 2/1400, no: 2/1400, no: 4186; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/248, no: 4777; Tirmizī, 3/440, no: 2021.

idi, onun ᶜilācı dahi odur ki tahkīkan bilesin ki rızā-i mahlūkīn için eger onun sahtını taleb ettinse Allāhu taᶜālā sana gazab eder. Ve çün bunu bilirsin, tahsīl-i rızā-i mahlūkīn için Allāhu taᶜālānın gazabını istemezsin ve o vaktte muvāfakat için kimseyi gıybet etmezsin. Ve nice sen nefsine rāzī olursun ki bilerek dīgerini tevkīr edip de kendi efendini tahkīr edesin ve mahlūkun rızāsı için onun rızāsını terk edesin meger ki senin gazabın Allāhu taᶜālā için olur. Ve o hālde dahi magzūbun ᶜaleyhi bir sūᵓ ile zikr etmek īcāb etmez belki refīklerin üzerlerine onu sūᵓ ile zikr ettikleri hālde gücenip gazab etmekliğin gerektir, zīrā onlar rabbin tebāreke ve taᶜālāya efhaş-ı zünūb olan gıybetle ᶜāsī ve günāhkār oldular.

[وأما تنزيه النفس بنسبة الغير إلى الخيانة حيث يستغنى عن ذكر الغير فتعالجه بأن تعرف أن التعرض لمقت الخالق أشد من التعرض لمقت المخلوقين وأنت بالغيبة متعرض لسخط الله يقيناً ولا تدري أنك تتخلص من سخط الناس أم لا فتخلص نفسك في الدنيا بالتوهم وتهلك في الآخرة وتخسر حسناتك بالحقيقة ويحصل لك ذم الله تعالى نقداً وتنتظر دفع ذم الخلق نسيئة وهذا غاية الجهل والخذلان وأما عذرك كقولك إن أكلت الحرام ففلان يأكله وإن قبلت مال السلطان ففلان يقبله فهذا جهل لأنك تعتذر بالاقتداء بمن لا يجوز الاقتداء به فإن من خالف أمر الله تعالى لا يقتدى به كائناً من كان ولو دخل غيرك النار وأنت تقدر على أن لا تدخلها لم توافقه ولو وافقته لسفه عقلك ففيما ذكرته غيبة وزيادة معصية أضفتها إلى ما اعتذرت عنه وسجلت مع الجمع بين المعصيتين على جهلك وعباوتك وكنت كالشاة تنظر إلى المعزى تردى نفسها من قلة الجبل فهي أيضاً تردى نفسها ولو كان لها لسان ناطق بالعذر وصرخت بالعذر وقالت العنز أكيس مني وقد أهلكت نفسها فكذلك أنا أفعل لكنت تضحك من جهلها وحالك مثل حالها ثم لا تعجب ولا تضحك من نفسك]

Ve dīgeri hıyānete nisbet etmekle nefsin tenzīhi sebebi ise o dahi muᶜālecesi böyledir ki gayrdan müstagnī olduğu hālde tenzīh-i nefsi kasdıyla dīgerinin ismi tasrīhiyle hıyānete nisbet edip gıybet eden ādem gerektir ki yakīnen bilip cezm ede ki makt-ı hālıka taᶜarruz etmek makt-ı mahlūkīne taᶜarruz etmekten daha ziyāde eşeddir. Ve sen işbu gıybet ile cidden ve hakīkaten Allāhu taᶜālānın sahtına müteᶜarrazsın, maᶜahāzā bilmezsin ki bununla saht-ı nāstan kurtulacak mısın yoksa yok? Kaldı ki dünyāda saht-ı nāsta tahallusun vehm iledir ve āhirette helāk

ve hüsrān-ı hasenātın hakīkatendir ve Allāh'ın zemmi hālen ve ᶜācilen sana hāsıl olur ve zemm-i halkın defᶜi müᵓeccelen ve müstakbelendir ve bu hāl ise gāye-i cehl ü hizlāndır ve ᶜözrün ise o dahi meselā desen ki ben eger harāmı yedimse fülān ādem dahi harāmı yer ve eger ben māl-ı sultānı kabūl ettimse fülān ādem dahi onu kabūl eder diye iᶜtizārın ᶜayn-ı hatādır ve bu gibi ᶜözr mahz cehl ve nādānīdir, çünkü ona uymak cāiz olmayan ādeme uyup iktidā etmektir, zīrā kim ki Allāhu taᶜālānın emrine muhālefet eder, her kim olur ise olsun ona iktidā etmek cāiz değildir. Senden gayrı bir kimse āteşe girmiş olsa ve sen āteşe girmemeğe kudretin olsa sen ona niçin muvāfakat edersin, senin sefeh-i ᶜakl ve cehlin ile ona muvāfakat etmiş olsan bil ki makām-ı iᶜtizārda bu zikr ettiğin kelāmda dahi gıybet ve ziyāde-i maᶜsiyet vardır, bu āsāmı dahi ondan iᶜtizār ettiğin ism ve günāha ilhāk ve izāfe etmiş olursun ve maᶜsiyeteyn beyninde cemᶜ etmekle cehl ve gabāvetine dahi tescīl etmiş olursun. Ve dağdan cānını ilkā eden keçiye nazar edip cānını dağdan ilkā eden koyun gibi oldun ki koyun dağın yüce yerinden nefsini ilkā edip hālik ettiği vaktte onun bir nātık lisānı olup da ᶜözrüne tasrīhen demiş olsa ki keçi benden daha ziyāde keyyis ve hūşmenddir, kendisi bu yüce yerden cānını atıp helāk etti, ben dahi böylece işlerim dese sen onun bu sözüne gülüp cehlinden taᶜaccüb ederdin hālbuki senin hālin onun hāli gibidir ve onda kendi kendinden taᶜaccüb edip nefsinden gülmezsin.

[وأما قصدك المباهاة وتزكية النفس بزيادة الفضل بأن تقدح في غيرك فينبغي أن تعلم أنك بما ذكرته به أبطلت فضلك عند الله وأنت من اعتقاد الناس فضلك على خطر وربما نقص اعتقادهم فيك إذا عرفوك بثلب الناس فتكون قد بعت ما عند الخالق يقيناً بما عند المخلوقين وهما ولو حصل لك من المخلوقين اعتقاد الفضل لكانوا لا يغنون عنك من الله شيئاً]

Ve mübāhāt ve ziyāde-i fazl ile nefsin tezkiyesi kasdı ile gayrına kadh etmek ᶜilletinin ᶜilācı ise o dahi bilmelisin ki dīgerinin hakkında zikr ettiğin nesne ile ᶜindallāh kendi fazlını ibtāl etmiş olursun ve maᶜa-zālik iᶜtikād-ı nāstan senin fazlın hatar üstündedir, mümkindir ki taᶜyīb ve tenkīs-i nās ile seni bilirlerse sende olan iᶜtikādları noksān olur ve bu sūrette hālık ᶜindinde olan fazl-ı muhakkakı mahlūkīn katında olan fazl-ı

mevhūma beyᶜ ve mübādele etmiş olursun ve bi'l-farz [224] mahlūkīn tarafından o fazl hāsıl olmuş olsa bile sana bir fāideye müfīd olmaz, ᶜindallāh senin üzerinden bir ᶜazābı defᶜ etmez ve bir dereceyi artırmaz.

[وأما الغيبة لأجل الحسد فهو جمع بين عذابين لأنك حسدته على نعمة الدنيا وكنت في الدنيا معذباً بالحسد فما قنعت بذلك حتى أضفت إليه عذاب الآخرة فكنت خاسراً نفسك في الدنيا فصرت أيضاً خاسراً في الآخرة لتجمع بين النكالين فقد قصدت محسودك فأصبت نفسك وأهديت إليه حسناتك فإذا أنت صديقه وعدو نفسك إذ لا تضره غيبتك وتضرك وتنفعه إذ تنقل إليه حسناتك أو تنقل إليك سيئاته ولا تنفعك وقد جمعت إلى خبث الحسد جهل الحماقة وربما يكون حسدك وقدحك سبب انتشار فضل محسودك كما قيل

وإذا أراد الله نشر فضيله طويت أتاح لها لسان حسود]

Ve kıskançlık için vākiᶜ olan gıybet ve mezemmet için lāzım gelen ᶜilāc ise o dahi şu sūretle tedebbür etmekliktir ki hased için olan gıybet iki ᶜazāb beyninde cemᶜ etmekliktir, çünkü sen niᶜmet-i dünyāviyye üzerine onu hased ettiğin hālde hased ile dünyāda muᶜazzebsin ve bu ᶜazāba kanāᶜat etmeyip de ᶜazāb-ı āhireti dahi şol gıybet ile izāfe ettin ki dünyāda hāsir iken āhirette dahi hāsir ve ziyānkār oldun tā ki nikāl beyninde cemᶜ edesin. Sen egerçi zāhiren mahsūdunu kasd ettin velākin nefsine isābet ettin ve hasenātını ona hediyye ettin ve bu sūretle olan ᶜamelinle sen ona dost ve nefsine düşman oldun, çünkü senin gıybetin ona bir zarar vermez, ancak sana zarar verir de ona menfaᶜat eyler, çünkü senin hasenātını ona nakl eder veyāhūd onun seyyiʾātını sana nakl eyler ve aslā bundan sana bir nefᶜ olmaz ve o vaktte hubs-i hased ile maᶜan cehl-i hamākati dahi cemᶜ etmiş oldun ve ola ki senin hasedin ve kadh-i mezemmetin senin mahsūdunun fazlı intişārına sebeb olur, nitekim denilmiş ki:

وإذا أراد الله نشر فضيله طويت أتاح لها لسان حسود

ki hulāsa-i mahsūlü: "Gizlenip tayy olunmuş olan bir fazīletin neşrine irāde-i ilāhiyye müteᶜallik olur ise Allāhu taᶜālā hazretleri bir hasūdun lisānını ona müteᶜarrız eder."

[وأما الاستهزاء فمقصودك منه إخزاء غيرك عند الناس بإخزاء نفسك عند الله تعالى وعند الملائكة والنبيين عليهم الصلاة والسلام فلو تفكرت في حسرتك وجنايتك وخجلتك وخزيك يوم القيامة يوم تحمل سيئات من استهزأت به وتساق إلى النار لأدهشك ذلك عن إخزاء صاحبك ولو عرفت حالك لكنت أولى أن تضحك منك فإنك سخرت به عند نفر قليل وعرضت نفسك لأن يأخذ يوم القيامة بيدك على ملأ من الناس ويسوقك تحت سيئاته كما يساق الحمار إلى النار مستهزئاً بك وفرحاً بخزيك ومسروراً بنصرة الله تعالى إياه عليك وتسلطه على الانتقام منك]

Ve istihzā ise ki o dahi esbāb-ı gıybettendir, onun ʿilācı dahi bu hāli bilmekliktir ki istihzāʾdan murād ʿinde'n-nās dīgerin hizy ve rüsvāy olmasıdır. Ve bu kasd ile sen bir kimseyi rüsvāy etmek ister isen kendi nefsini ʿindallāh ve melāike-i kirām ve enbiyā-i ʿizām ʿindlerinde rüsvāy etmekle o kimseyi ʿinde'n-nās rüsvāy etmiş olursun. Ve eger sen yevm-i kıyāmette kendi hasretine ve cürm ve cināyetine ve ʿalā-meleʾi'l-halāyık vākiʿ olacak hacālet ve şermsārlığa ve onunla istihzā ettiğin ādemin seyyiātını haml ve āteşe sevk olunduğuna tefekkür etmiş olsan o ahvāl-i hāile elbette senin sāhibini rüsvāy eylemekten seni medhūş ederlerdi ve kendi hālini bilmiş olsan seni kendi nefsine gülüp istihzā ederdin, zīrā sen onun üzerine nās-ı kalīl katında ki çend neferin mahzarlarında istihzā ettin ve kendi nefsini bir büyük hatara ʿarz ettin, şöyle ki yevm-i kıyāmette ʿalā-meleʾi'n-nās senin elinden tutup seyyiʾātı altında olduğun hālde merkebi sevk eder gibi āteşe şād ve handān ve sana müstehziʾ ve hizyin ile mesrūr ve ona intikāmı senden almağa hāsıl olan nusret-i rabbāniyye ile şādumān olarak sürüp sevk etmeğe kendini taʿrīz eyledin.

[وأما الرحمة له على إثمه فهو حسن ولكن حسدك إبليس فأضلك واستنطقك بما ينقل من حسناتك إليه ما هو أكثر من رحمتك فيكون جبرا لإثم المرحوم فيخرج عن كونه مرحوما وتنقلب أنت مستحقاً لأن تكون مرحوماً إذ حبط أجرك ونقصت من حسناتك وكذلك الغضب لله تعالى لا يوجد الغيبة وإنما الشيطان حبب إليك الغيبة ليحبط أجر غضبك وتصير معرضاً لمقت الله عز وجل بالغيبة وأما التعجب إذا أخرجك إلى الغيبة فتعجب من نفسك أنت كيف أهلكت نفسك ودينك بدين غيرك أو بدنياه وأنت مع ذلك لا تأمن عقوبة الدنيا وهو أن يهتك الله سترك

كما هتكت بالتعجب ستر أخيك فإذن علاج جميع ذلك المعرفة فقط والتحقق بهذه الأمور التي هي من أبواب الإيمان فمن قوي إيمانه بجميع ذلك انكف لسانه عن الغيبة لا محالة]

Ve rahmet ise ki bir yüzden sebeb-i gıybet olmuştu, onun muᶜālecesi dahi şu mütālaᶜa ve tedebbürdür. Şöyle ki fi'z-zāhir o şahsın mutasarrıf olduğu ism için ona olan reᵓfet ve merhametin egerçi güzeldir, ammā çi çāre ki şeytān-ı laᶜīn senden kıskanıp hased etti ve seni yoldan şaşırıp kendi hasenātını ona nakl edecek kelāmı söylettirdi ki ona vākiᶜ olan merhametin ecrinden ekser ve vāfir vizr ve günāha seni uğrattırdı tā ki o nesne merhūm olan ādemin ismine cezā ola ve bu cihetle kendisi merhūm olmak hālinden çıkıp o kaziyyede emr münᶜakis oldu ki merhūm olmağa sen müstehakk oldun yaᶜnī rāhim olmaktan mehūm olmağa dönüp münkalib olursun, çünkü söylediğin söz ile ecrin sākıt olup hasenātın dahi eksilir demektir. Ve Allāh için gazab ettiğin hükmü dahi böylecedir ki gıybete mūcib olmaz velākin şeytān-ı laᶜīn gıybeti sana sevdirdi tā ki gazabın ecr ve sevābı onunla sākıt ola ve gıybet ile sen Allāhu taᶜālāya memkūt olasın. Ve taᶜaccüb ise o dahi eger seni gıybete çıkarırsa o vaktte sen kendi nefsinden taᶜaccüb eyle ki sen kendi dīnini dīgerinin dīn veyāhūd dünyāsıyla nice hālik ettin ve maᶜa-zālik ᶜukūbet-i dünyādan dahi emīn değilsin ki Allāhu taᶜālā hazretleri dahi senin müᵓmin karındaşının sitrini taᶜaccüb ile hetk ettiğin gibi senin sitrini dahi dünyāda hetk eder. Ve böyle olunca kāffesinin yaᶜnī esbāb-ı gıybetin muᶜālecātı ᶜilm ve maᶜrifetle olur ki cemīᶜisinin ᶜilācı yalnız maᶜrifettir ve ebvāb-ı īmāndan olan işbu umūrun tahkīkidir. Ve kim ki onların cemīᶜisine īmānı kavī olursa lā-mahāle dīgerini zemm ve gıybet etmekten lisānı toplanıp mekfūf olur yaᶜnī gıybetten sakınır demektir. [225]

Beyānu Tahrīmi'l-Gıybeti Bi'l-Kalbi

[بيان تحريم الغيبة بالقلب]

[اعلم أن سوء الظن حرام مثل سوء القول فكما يحرم عليك أن تحدث غيرك بلسانك بمساوي الغير فليس لك أن تحدث نفسك وتسيء الظن بأخيك ولست

أعني بـه إلا عقد القلب وحكمه على غيره بالسوء]

Ve kalben olan gıybetin haramiyyeti beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki sūʾu'l-kavl harām olduğu gibi sūʾu'z-zann dahi harām olur ki dīgerinin ʿuyūbuyla dīgerine söylemek senin üzerine harām olduğu gibi kendi kalbinde dīgerinin ʿuyūbuyla nefsini tahdīs edip dīn karındaşının hakkında sūʾ-i zann etmek sana cāiz değildir. Bu sūʾ-i zanndan benim murādım ancak o hātıranın üzerine ʿakd-i kalb edip dīgerin üzerine yaramazlık ile kalben hükm ve cezm etmektir.

[فأما الخواطر وحديث النفس فهو معفو عنه بل الشك أيضا معفو عنه ولكن المنهي عنه أن يظن والظن عبارة عما تركن إليه النفس ويميل إليه القلب فقد قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾]

Ve havātır ve hadīs-i nefs ise onlar maʿfüvvün ʿanhtırlar, belki şekk etmek dahi maʿfüvvün ʿanhtir. Menhiyyün ʿanh ancak o zanndır ki ona nefs meyl edip ve kalb ona mutmaʾinn olur. Tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾[548] Bu āyetin meʾāl-i tercümesi fī-mā sebak zikr olunmuştur.

[وسبب تحريمه أن أسرار القلوب لا يعلمها إلا علام الغيوب فليس لك أن تعتقد في غيرك سوءا إلا إذا انكشف لك بعيان لا يقبل التأويل فعند ذلك لا يمكنك إلا أن تعتقد ما علمته وشاهدته وما لم تشاهده بع ولم تسمعه بأذنك ثم وقع في قلبك فإنما الشيطان يلقيه إليك فينبغي أن تكذبه فإنه أفسق الفساق وقد قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾ فلا يجوز تصديق إبليس وإن كان ثم مخيلة تدل على فساد واحتمل خلافه لم يجز أن تصدق به لأن الفاسق يتصور أن بصدق في خيره ولكن لا يجوز لك أن تصدق به حتى إن من استنكه فوجد منه رائحة الخمر لا يجوز أن يحد إذ يقال يمكن أن يكون قد تمضمض بالخمر ومجها وما شربها أو حمل عليه قهراً فكل ذلك لا محالة دلالة محتملة فلا يجوز تصديقها بالقلب وإساءة الظن بالمسلم بها وقد قال صلى الله عليه وسلم إن الله حرم من المسلم دمه وماله وأن يظن به ظن السوء" فلا يستباح ظن السوء إلا بما يستباح به المال وهو نفس مشاهدته أو بينة

548 "Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır." Hucurāt, 49/12.

عادلة فإذا لم يكن كذلك وخطر لك وسواس سوء الظن فينبغي أن تدفعه عن نفسك وتقرر عليها أن حاله عندك مستور كما كان وأن ما رأيته منه يحتمل الخير والشر]

Tahrīminin sebebi ise o dahi odur ki esrār-ı kulūbu ancak ᶜAllāmu'l-guyūb bilir. Sana cāiz değildir ki dīgerinde bir sūᵓu iᶜtikād edesin meger ki ᶜayānen sana münkeşif olur da teᵓvīli kabūl etmez ki o vaktte görüp ᶜayānen müşāhede ettiğin nesneyi iᶜtikād etmemeklik sana mümkin olmaz. Ve o ki gözünle görmeyip ve kulağın dahi onu işitmemiş, ancak bir hātıra ile senin kalbine düşmüştür, o nesne sana ancak şeytān-ı laᶜīnin vesvese ve ilkāsıdır; gerektir ki onu tekzīb edesin, zīrā şeytān efsak-ı fesekadır. Hakk taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾[549] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hucurāt'ın altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, eger bir fāsık size bir haberle gelirse onu dikkatli tefahhus edin ki ᶜacele ve cehāletle bir kavme zarar ve katl isābet ettirip sonra o efᶜālinize nādim olursunuz." Rivāyet olundu ki hicretin dokuzuncu senesi Peygamber ᶜaleyhi's-selām Velīd b. ᶜUkbe'yi ahz-i zekāt için Benu'l-Müstalık kabīlesine gönderdi. Kabīle-i mezkūre ona ihtirāmen karşı çıkmadılar meger Velīd'in mukaddemā onlarla mā-cerā ve bürūdeti var imiş. Kendinin katline gelirler zannıyla ᶜavdet ve Peygamber ᶜaleyhi's-selāma "Onlar mürtedd olmuşlar" dedi, bināen ᶜaleyh Peygamber aleyhi's-selām onlara gazā kasdını ettikte bu āyet-i kerīme nāzil oldu. Sonra onlar Hālid b. el-Velīd'i "Dikkatli tefahhus eyle, eger irtidādları vākiᶜ ise kıtāl eyle" diye bir mikdār ᶜasker gönderdi. Hālid onlara vardıkta akşam ve yatsı ezānını işitip zekātlarını alıp geldi, Velīd'in hatāsı zāhir oldu. İntehā. Kaldı ki efsak-ı fussāk olan iblīsin tasdīki cāiz kalmadı ve eger onda bir mahīle bulup da fesāda delālet eder ve o fesādın hilāfını dahi muhtemel bulunur, kezālik onunla tasdīk etmek cāiz olmaz, çünkü fāsıkın dahi haberinde sādık olmak mutasavverdir ve maᶜa-zālik onunla tasdīk etmek sana cāiz olmaz hattā o kimsenin ki ağzını kok-

549 "Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın." Hucurāt, 49/6.

lanarak ağzından hamrın kokusu alınır, onun haddi cāiz olmaz, çünkü denilmek mümkindir ki ağzını hamr ile çalkayıp tükürmüş veyāhūd ikrāhen ona içirilmiş. İşte bunların cemīᶜisi lā-mahāle delāletlerdir, ammā kalb ile tasdīkleri cāiz olmaz ve bu gibi delālet ile müslime sūᵓ-i zann etmek cāiz olmaz, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَأَنْ يُظَنَّ به ظن السوء''[550] Yaᶜnī "Tebāreke ve taᶜālā hazretleri tahkīkan müslimden kanını ve mālını ve ona zann-ı sūᵓ vukūᶜunu tahrīm etmiştir" ki bi-gayri hakk katl ve defk-i demi harām etmiş ve bi-gayri hakk mālını nehb ve gasb ve sirkat etmek harām etmiş ve ona suᵓ-i zann eylemek dahi harām eylemiştir demektir. Ve böyle olunca ancak mālı istibāha olunduğu yerde ona sūᵓ-i zann etmek istibāha olunur, yoksa başka yerde onu sūᵓ-i zann etmek mübāh olamaz ki o dahi müşāhededir veyāhūd bir beyyine-i ᶜādilenin şehādetidir ve eger böylece bir şeyᵓ olmazsa yaᶜnī müşāhede veyā beyyine ᶜādile olmazsa ancak kalbine sūᵓ-i zanndan bir nesne hutūr etmiş ise o hātıra vesvese-i şeytāniyyedir, dīgerine sūᵓ-i zann etmek için ilkā etmiştir, gerektir ki sen onu nefsin üzerinden defᶜ edesin ve ke-mā kāne [226] onun hāli sende nice mestūr idi yine o hāl üzere nefsini takrīr edip onda bir sūᵓ-i zann iᶜtikād etmeyesin, ondan gördüğün şeyi hayr ve şerre muhtemel olduğunu bilesin, salāh üzerine müᵓminin hamli evlādır.

[فَإِنْ قُلْتَ فَبِمَاذَا يُعْرَفُ عقد الظن والشكوك تختلج والنفس تحدث فتقول أمارة عقد سوء الظن أن يتغير القلب معه عما كان فينفر عنه نفورا ما ويستثقله ويفتر عن مراعاته وتفقده وإكرامه والاغتمام بسببه فهذه أمارات عقد الظن وتحقيقه وقد قال صلى الله عليه وسلم ''ثلاث في المؤمن وله منهن مخرج فمخرجه من سوء الظن أن لا يحققه'' أي لا يحققه في نفسه بعقد ولا فعل لا في القلب ولا في الجوارح أما في القلب فبتغيره إلى النفرة والكراهة وأما في الجوارح فبالعمل بموجبه والشيطان قد يقرر على القلب بأدنى مخيلة مساءة الناس ويلقي إليه أن هذا من فطنتك وسرعة فهمك وذكائك وأن المؤمن ينظر بنور الله تعالى وهو على التحقيق ناظر بغرور الشيطان وظلمته]

---

550 *Hilyetu'l-Evliyā*, 9/291; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/75; no: 6280; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/435, no: 27754.

Ve eger ʿakd-i zann ne ile bilinir o hāl ile ki şükūk payı kulūbda muhtelic olur ve nefs dahi demādem tahdīs eder der isen, buna dahi deriz ki sūʾ-i zann ʿakdinin ʿalāmet ve emāresi odur ki onunla nefret-i kalb hāsıl olur. Evvelki mertebesinden nevʿan-mā ondan bir nefret peydā eder ve o kimseyi istiskāl eder ve mürāʿātından ve tefakkud ve ikrāmından ve onun için magmūm ve mükedder olmaktan fütūr eder, işte ʿakd-i zannın emāre ve tahkīkātı şunlardır: ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثلاث في المؤمن وله منهن مخرج فمخرجه من سوء الظن أن لا يحققه"[551] Yaʿnī "Müʾminde üç hāl vardır ve onlardan çıkmağa ona bir mahrec vardır. Sūʾ-i zanndan mahreci odur ki o sūʾ-i zannı kalbinde tahkīk etmemekliktir" ki kendi nefsinde onu ne ʿakd-i kalb ile ve ne fiʿl ile tahkīk etmeye yaʿnī kalbinde onu iʿtikād etmeye ve cevārih ile onun mukteziyātını işlemeye ki kalben ondan müteneffir olmasın ve aʿzā ve cevārihleriyle o sūʾ-i zann mūcebince ʿamel etmesin, çünkü aralıkta ednā bir mahīle ile nāsın mesāʾetini kalbe şeytān-ı laʿīn takrīr edip insāna ilkā eder ki bundan anlayıp teferrüs ettiğin şeyʾ senin fetānentinden ve fehmin sürʿatindendir ve zekānın āsārındandır. Ve ʿale't-tahkīk müʾmin Allāhu taʿālānın nūruyla nazar eder der, hālbuki kendisi burada ʿale't-tahkīk ancak şeytān-ı laʿīnin gurūr ve zulmetiyle nāzırdır, çünkü nūr-ı rabbānī ile nazar eden kimse dīn karındaşına sūʾ-i zann etmez.

[وأما إذا أخبرك به عدل فمال ظنك إلى تصديقه كنت معذورا لأنك لو كذبته لكنت جانياً على هذا العدل إذ ظننت به الكذب وذلك أيضاً من سوء الظن فلا ينبغي أن تحسن الظن بواحد وتسيء بالآخر نعم ينبغي أن تبحث هل بينهما عداوة ومحاسدة وتعنت فتتطرق التهمة بسببه فقد رد الشرع شهادة الأب العدل للولد للتهمة ورد شهادة العدو فلك عند ذلك أن تتوقف وإن كان عدلاً فلا تصدقه ولا تكذبه ولكن تقول في نفسك المذكور حاله كان عندي في ستر الله تعالى وكان أمره محجوباً عني وقد بقي كما كان لم ينكشف لي شيء من أمره وقد يكون الرجل ظاهره العدالة ولا محاسدة بينه وبين المذكور ولكن قد يكون من عادته التعرض للناس وذكر مساويهم فهذا قد يظن أنه عدل وليس بعدل فإن المغتاب فاسق وإن كان ذلك من عادته ردت شهادته إلا أن الناس لكثرة الاعتياد تساهلوا في أمر الغيبة ولم يكترثوا بتناول أعراض الخلق]

551 Bkz. *Kenzu'l-Ummāl*, 16/27, no: 43788.

Ve eger bir ʿadl kimse dīger bir kimsenin hakkında sana bir nesne ile haber verir de senin zannın dahi onun tasdīkine māil olduysa o hālde onda maʿzūr olursun, çünkü sen o ʿadli tekzīb etmiş olsan bu ʿadl üzerine cināyet etmiş olursun, çünkü onda yalancılığı zann etmiş olursun ve bu dahi sūʾ-i zanndır; bir ādeme hüsn-i zann etmekle dīger bir ādeme sūʾ-i zann etmemek gerektir. Evet o ʿadl üzerine bahs etmek gerektir ki onunla o şahsın beyninde bir düşmanlık ve ʿadāvet var mıdır veyāhūd beynlerinde bir taʿannüt ve kıskançlık var mıdır ve eger onun hakkında böyle bir şeyʾ işitilip istihbār olunursa artık o nesnenin sebebi ile töhmet mütetarrık olur, zīrā şerʿ-i şerīf oğluna ʿadl olan pederin şehādetini töhmet için redd etmiştir ve kezālik düşman ve ʿadüvvün şehādetini redd etmiştir. Ve o vaktte ʿadl olsa bile senin için tevakkuf edip inanmazlık lāzım gelir ki ne tekzīb edersin ve ne de tasdīk edersin velākin kendi nefsinde dersin ki "Bu ādem Allāh'ın setri ile onun hāli bende mestūr idi ve onun emri benden mahcūb idi, artık ke-mā kāne bakī kaldı, çünkü onun emrinden bir şeyʾ bana açılıp keşf olunmadı." Olur ki o ādemin ʿadāleti zāhir olup ve onunla o kimsenin beyninde dahi bir muhāsede ve muʿādāt bulunmaz da lākin aʿrāz-ı nāsa taʿarruz edip ʿuyūb ve mesāvīlerinin zikri ona ʿādet olmuş, işte bu sūretle olan fassāl dahi egerçi ʿadl zann olunursa da lākin hakīkatte ʿadl değildir, zīrā gıybet-kār ve fassāl ādem ve zemm-pīşe fāsıktır. Ve halkı fasl etmek eger ʿādetinden ise onun şehādeti redd olunup kabūl olunmaz, ammā kesret-i iʿtiyāddan emr-i gıybette halk tesāhül edip aʿrāz-ı halkın tenāvül ve eklinden mübālāt ve kaygıları olmaz.

[ومهما خطر لك خاطر بسوء على مسلم فينبغي أن تزيد في مراعاته وتدعو له بالخير فإن ذلك يغيظ الشيطان ويدفعه عنك فلا يلقى إليك الخاطر السوء خيفة من اشتغالك بالدعاء والمراعاة ومهما عرفت هفوة مسلم بحجة فانصحه في السر ولا يخدعنك الشيطان فيدعوك إلى اغتيابه وإذا وعظته فلا تعظه وأنت مسرور باطلاعك على نقصه لينظر إليك بعين التعظيم وتنظر إليه بعين الاستحقار وتترفع عليه بإيذاء الوعظ وليكن قصدك تخليصه من الإثم وأنت حزين كما تحزن على نفسك إذا دخل عليلا نقصان في دينك وينبغي أن يكون تركه لذلك من غير نصحك أحب إليك من تركه بالنصيحة فإذا أنت فعلت ذلك كنت قد جمعت بين أجر الوعظ وأجر الغم بمصيبته وأجر الإعانة له على دينه]

Ve kaçan ki sana bir müslimin hakkında böyle bir hātır-ı sūʾ hutūr eder, gerektir ki onun mürāᶜatında ziyādelik edip ona hayr ile duᶜā edesin ki böylece edişin şeytānı gücendirip baᶜde ez-īn dīger bir şeyʾ senin gönlüne bırakmaz ve bunu dahi kalbinden defᶜ eder ve ona duᶜā-yı hayr ve mürāᶜātına iştigāl etmekliğin korkusundan bir hātır-ı sūʾ senin kalbine ittikā etmez [227] tā ki ona duᶜā etmeyesin. Ve kaçan ki bir müslimden bir hefveyi bir huccet eylesen maᶜlūmun olur sırren ona nush eyle, sakın onu gıybet etme ki şeytān seni aldatmaya ve onu zemm etmeğe daᶜvet eylemeye ve vaᶜz ederken onun noksānıyla āgāh olduğuna mesrūr olarak vaᶜz etme tā ki o hālde nefsine ᶜayn-ı taᶜzīm ve ona ᶜayn-ı tahkīr ile bakıp izhār-ı nush ile onun üzerine yücelenesin, gerektir ki ondan senin kasdın onu günāhtan kurtarmak ola ve senin dīnine bir noksān duhūlüyle nice hazīn olursun ona nush ederken böyle hazīn olmalısın ve hod-be-hod o maᶜsiyeti terk etmesinin senin nushunla terk etmesinden sana daha ziyāde sevgili ola. Ve eger sen bunu işledinse o hālde vaᶜzın ecriyle onun musībetinin gamı ecri ve dīni üzerine ona yardım ve iᶜāne etmeklik sevābını cemᶜ etmiş olursun.

[ومن ثمرات سوء الظن التجسس فإن القلب لا يقنع بالظن ويطلب التحقيق فيشتغل بالتجسس وهو أيضا منهي عنه قال الله تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ فالغيبة وسوء الظن والتجسس منهي عنه في آية واحدة ومعنى التجسس أن لا يترك عباد الله تحت ستر الله فيتوصل إلى الاطلاع وهتك الستر حتى ينكشف له ما لو كان مستورا عنه كان أسلم لقلبه ودينه وقد ذكرنا في كتاب الأمر بالمعروف حكم التجسس وحقيقته]

Tecessüs etmek dahi sūʾ-i zannın semerātındandır, zīrā kalb zann ile kāniᶜ olmaz, tahkīki ister ve o sebeble tecessüse iştigāl eder ve o dahi menhiyyün ᶜanhtir. Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾[552] diye nehy etmiştir. Ve maᶜlūmdur ki gıybet ve sūʾ-i zann ve tecessüs etmekliğin nehyi bir āyet-i vāhidede vārid olmuştur. Tecessüsün maᶜnāsı odur ki ᶜibādullāhı sitr altında terk etmemekliktir, zīrā ıttılāᶜ-ı mesāvīye tecessüs ile vāsıl olur ve onunla hetk-i sitre erer, yaᶜnī tecessüs ile o mestūr olan nesneye vākıf olur ki o nesne ondan mestūr kalıp ona münkeşif

552 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın" Hucurāt, 49/12.

olmamış olsa onun dīnine ve kalbine daha ziyāde selāmet var idi. Emr-i maᶜrūf ve nehy-i münker kitābında tecessüs etmekliğin hükm ve hakīkatini zikr etmişiz, bir dahi iᶜāde-i bahse lüzūm ve hācet yoktur.

Beyānu'l-Aᶜzārı'l-Murahhasati Fi'l-Gıybeti

[بيان الأعذار المرخصة في الغيبة]

[اعلم أن المرخص في ذكر مساوي الغير هو غرض صحيح في الشرع لا يمكن التوصل إليه إلا به فيدفع ذلك إثم الغيبة وهي ستة أمور الأول التظلم فإن من ذكر قاضياً بالظلم والخيانة وأخذ الرشوة كان مغتاباً عاصياً إن لم يكن مظلوماً أما المظلوم من جهة القاضي فله أن يتظلم إلى السلطان وينسبه إلى الظلم إذ لا يمكنه استيفاء حقه إلا به قال صلى الله عليه وسلم إن لصاحب الحق مقالاً'' وقال عليه السلام ''مطل الغنى ظلم'' وقال عليه السلام ''لي الواجد يحل عقوبته وعرضه'']

Ve gıybette murahhas olan aᶜzārın beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki dīgerin zikr-i ᶜuyūbuna murahhas olan şeyᵓ ancak şerīᶜatte bir garaz-ı sahīhtir ki o garaz-ı sahīha gıybet olmadıkça ona tevassul etmek mümkin olmaz ve o garaz ism-i gıybete defᶜ eder. O garaz-ı sahīh altı emrden ᶜibārettir: Birincisi tazallum-ı hāl etmektir, zīrā kim ki bir kāzī hakkında zālimdir veyā hāindir veyā mürteşīdir der ise ᶜāsī ve günāhkār olur eger o kimse mazlūm değil ise ve eger o kimse o kāzī tarafından mazlūm ise ona cāizdir ki sultāna tazallum-ı hāl eder de o kāzīyi zulme nisbet eyleye, çünkü ancak bununla hakkı istīfāsına mütemekkin olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ لِصَاحِبِ الحَقِّ مَقَالاً''[553] Yaᶜnī "Tahkīkan sāhib-i hakk için bir makāl vardır" ki garīmini teşekkī edebilir. Ve "Bana mümātale etmekle bana zulm etti" veyāhūd "Vaᶜdine hulf etti" ve bu gibi sözler söyleyebilir. Ve bu söz gıyābında vukūᶜuyla egerçi gıybettir lākin ancak bununla hakkına vāsıl olur ve bu vusūl hakk-ı garazı ism-i gıybete dāfiᶜ olur. Ve kezālik ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ''[554] Yaᶜnī "Zenginin matlı zulmdür" çünkü borcu ödemeye kudreti olup da ver-

553 Buhārī, 3/99, no: 2306; Müslim, Musakāt, 22, 3/1225, no: 1601.

554 Buhārī, 3/94, no: 2287; Müslim, Musākāt, 7, 3/1197, no: 1564.

mezlik ederse zimmetinde o borcu tutup sāhibinden onu menᶜ etmekle hadd-i şerᶜi taᶜaddī ve tecāvüz eder ve kim ki hadd-i şerᶜi tecāvüz edip taᶜaddī eder ise zulm etmiş olur ve bu cihetle zengin ādemin mümātalesi zulm ve sitem oldu. Ve dahi efendimiz buyurmuş ki "لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عُقُوبَتَهُ وَعِرْضَهُ"[555] Yaᶜnī "Edā-yı deynine kudretli olan kimsenin dāyinine vākiᶜ olan defᶜi onun ᶜukūbetini ve ᶜırzını helāl eder" ki huzūr-ı hākime celbine ve habsine ve zālimdir diye hakkında iştikā etmeğe cevāz verir ki bu cürm ile ᶜukūbeti helāl olur ve zālimdir demekle hetk-i ᶜırzı dahi helāl olur demektir.

[الثاني الاستعانة على تغيير المنكر ورد العاصي إِلَى منهج الصلاح كما روي أن عمر رضي الله عنه مر على عثمان وقيل على طلحة رضي الله عنه فسلم عليه فلم يرد السلام فذهب إلى أبي بكر رضي الله عنه فذكر له ذلك فجاء أبو بكر إليه ليصلح ذلك ولم يكن ذلك غيبة عندهم وكذلك لما بلغ عمر رضي الله عنه أن أبا جندل قد عاقر الخمر بالشام كتب إليه بسم الله الرحمن الرحيم ﴿حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾ الآية فتاب ولم ير ذلك عمر ممن أبلغه غيبة إذ كان قصده أن ينكر عليه ذلك فينفعه نصحه ما لا ينفعه نصح غيره وإنما إباحة هذا بالقصد الصحيح فإن لم يكن ذلك هو المقصود كان حراماً]

Ve ikinci emr odur ki tagyīr-i münker ve menhec-i salāha ᶜāsīnin reddi üzerine istiᶜāne etmektir, nitekim ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olmuş ki ᶜOsmān ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mürūr etmiş ve bir rivāyette Talha'nın üzerine mürūr edip selām verdikte selāmını redd etmemiş. O dahi varıp Hazret-i Ebū Bekr'e onu zikr etmiş ve Ebū Bekr onu ıslāh etmek için onun yanına gelmiş ve onlarda o zikr gıybet olmamış. Ve kezālik ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvāna Ebū Cendel'in Şām'da idmān-ı hamr edişi bālig oldukta ona bir nāme yazıp onda yazdı ki بسم الله الرحمن الرحيم ﴿حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾[556] Ve bu nāme Ebū Cendel'e vāsıl oldukta

555 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 4/454, no: 2537.

556 "Hā Mīm. (1) Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tara-

tevbe etti ve bunu haber verenden ᶜÖmer gıybet görmedi, zīrā onun maksadı ona inkār etmek idi ve bir yerden ona nush vākiᶜ ola ki o nush ona nāfiᶜ ola ki dīgerinin nushu o nush gibi nāfiᶜ olamaz idi yaᶜnī hālini ᶜÖmer'e refᶜinde murādı nushun teʾsīri idi ki ᶜÖmer'den gayrı dīger bir kimse ona nush etmiş olsa ona fāide veremezdi ve bu cihetle hālini ᶜÖmer'e iᶜlān edip ve o iᶜlānı ᶜÖmer inkār etmedi ve gıybet olmadı; tagyīr-i münkere bir istiᶜānedir ve garazı günāhkārı rāh-ı salāha redd ettirmek idi. Kaldı ki bunun ibāhası ancak kasd-ı sahīh iledir ve böyle olmayıp da yaᶜnī maksūd böylece sahīh olmazsa artık o vaktte onun o ihbārı harām olur, gerektir ki bu nükteye dikkat ve riᶜāyet oluna ki gıybet olmaya. [228]

[الثالث الاستفتاء كما يقول للمفتي ظلمني أبي أو زوجتي أو أخي فكيف طريقي في الخلاص والأسلم التعريض بأن يقول ما قولك في رجل ظلمه أبوه أو أخوه أو زوجته ولكن التعيين مباح بهذا القدر لما روي عن هند بنت عتبة أنها قالت للنبي صلى الله عليه وسلم إن أبا سفيان رجل شحيح لا يعطيني ما يكفيني أنا وولدي أفآخذ من غير علمه فقال "خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ" فذكرت الشح والظلم لها ولولدها ولم يزجرها صلى الله عليه وسلم إذ كان قصدها الاستفتاء]

Ve üçüncü emr dahi istiftādır, meselā müftīye "Benim babam veyāhūd benim zevcem veyāhūd benim karındaşım beni zulm etmiş, halāsımda yol nicedir?" demesi gibi, fakat taᶜrīz ile istiftā etmek ona daha ziyāde eslemdir ki meselā "Bir kimse ki onun babası veyā onun zevcesi veyā onun karındaşı ona zulm eylese onun tarīk-i halāsı nicedir, ne dersin?" Velākin bu kadarcık taᶜyīn dahi mübāhtır, çünkü Hind bint ᶜUtbe'nin üzerine mervī olup Peygamber efendimize demiş ki "Tahkīkan Ebū Süfyān bahīl bir ādemdir, benim ve veledimin idāremize kāfī nafakamızı vermiyor, onun haberi olmaksızın bizim almaklığıma bir cevāz var mıdır?" yaᶜnī ondan habersiz ben muhtācı olduğum nafakayı alayım mı dedikte efendimiz "خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ"[557] diye

fındandır. O'ndan başka ilah yoktur. Dönüş ancak O'nadır." Gāfir, 40/1-3.

557 Müslim, Akdiye 4, 3/1338, no: 1714; İbn Māce, 2/769, no: 2293; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/239, no: 20498.

emr ü fermān buyurmuştur, yaᶜnī "Sana ve veledine maᶜrūf ile kifāyet edecek mikdārı al" diye icāzet vermiş ve şuhh ve zulmü etmiş iken onu zecr etmemiş, çünkü kasdı istiftā idi.

[الرابع التحذير اعني تحذير المسلم من الشر فإذا رأيت فقيهاً يتردد إلى مبتدع أو فاسق وخفت أن تتعدى إليه بدعته وفسقه فلك أن تكشف له بدعته وفسقه مهما كان الباعث لك الخوف عليه من سراية البدعة والفسق لا غيره وذلك موضع الغرور إذ قد يكون الحسد هو الباعث ويلبس الشيطان ذلك بإظهار الشفقة على الخلق وكذلك من اشترى مملوكاً وقد عرفت المملوك بالسرقة أو بالفسق أو بعيب آخر فلك أن تذكر ذلك فإن سكوتك ضرر المشتري وفي ذكرك ضرر العبد والمشتري أولى بمراعاة جانبه وكذلك المزكي إذا سئل عن الشاهد فله الطعن فيه إن علم مطعناً وَكَذَلِكَ الْمُسْتَشَارُ فِي التَّزْوِيجِ وَإِيدَاعِ الْأَمَانَةِ لَهُ أَنْ يَذْكُرَ مَا يَعْرِفُهُ عَلَى قَصْدِ النُّصْحِ للمستشير لا على قصد الوقيعة فإن علم أنه يترك التزويج بمجرد قوله لا تصلح لك فهو الواجب وفيه الكفاية وإن علم أنه لا ينزجر إلا بالتصريح بعيبه فله أن يصرح به إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أترعوون عن ذكر الفاجر حتى يعرفه الناس "اذكروه بما فيه حتى يحذره الناس" وكانوا يقولون ثلاثة لا غيبة لهم الإمام الجائر والمبتدع والمجاهر بفسقه]

Ve dördüncü emr dahi tahzīr-i müslimdir ki şerre düşmekten havfla onu tahzīr etmek için bildiği nesneyi muhtācına söyleyip āgāh ede, meselā bir mübtediᶜ veyā bir fāsıkın yanına bir fakīhin tereddüdünü görsen ve onun bidᶜası veyāhūd fıskı ona taᶜaddī edip sirāyet edeceğinden havf etsen sana cāizdir ki o mübtediᶜ veyā o fāsıkın hālini ona keşf edip bidᶜat ve fıskından onu āgāh edesin. Kaçan ki bāᶜis keşf-i havf-ı sirāyet bidᶜa ve fısk olur, yoksa bāᶜis başkası olursa cāiz kalmaz. Ve burası mevziᶜ-i gurūrdur, çünkü olur ki bāᶜisi hased ola ve şeytān-ı laᶜīn halka izhār-ı şefkat ile onu telbīs eder. Ve kezālik o ki bir memlūkü satın alır da o memlūkta sen bir ᶜayb üzerine vākıf olmuş olsan, meselā hırsızlığını veyāhūd fıskını veyā dīger yüzden bir ᶜaybını anlamış olsan sana cāizdir ki o ᶜaybından müşterīsini āgāh edip ona ona zikr ve ihtār edesin, zīrā ona sükūtun müşterīye zarardır ve zikrinde dahi memlūka zarar vardır lākin cānib-i müşterīnin mürāᶜātı evlādır. Müzekkī dahi böylecedir ki bir şāhidin üzerine ondan suʾāl vākiᶜ oldukta ondan bir matᶜanı bilmiş olsa

ona cāizdir ki onda taᶜn eyleye. Ve tezvīcde ve īdāᶜ-ı emānette müsteşār olan ādemin hāli dahi böylecedir ki ᶜalā-kasdi'n-nush müşteşīr ādeme ondan sahīhan bildiği nesneyi ona zikr ede, ammā vakīᶜa kasdıyla zikr etmek cevāzı yoktur. Ve eger bilse ki sana yaramaz demekle ondan fārig olur, o hālde vācib bu kelime olur ki kāfīdir ve eger bilse ki ᶜaybına tasrīh etmedikçe ondan münzecir olmaz, artık o vaktte ona cevāz vardır ki onun ᶜaybı ile tasrīh ede, çünkü ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَتَرِعُونَ عَنْ ذِكْرِ الْفَاجِرِ حَتَّى يَعْرِفَهُ النَّاسُ اذْكُرُوهُ بِمَا فِيهِ حَتَّى يُحَذِّرَهُ النَّاسُ"[558] ki hulāsa-i meᵓāli: "Siz fācirin zikrinden yüz çevirip vazgeçer misiniz? Halk ne vakt onu bilecek, onu zikr ediniz tā ki halk ondan hazer edeler." Ve dahi derlerdi ki "Üç nevᶜ ādemlerin gıybeti olmaz ki imām-ı cāir ve merd-i mübtediᶜ ve fıskı ile mücāhir olan ādemlerdir."

[الخامس أن يكون الإنسان معروفا بلقب يعرب عن عيبه كالأعرج والأعمش فلا إثم على من يقول روى أبو الزناد عن الأعرج وسلمان عن الأعمش وما يجري مجراه فقد فعل العلماء ذلك لضرورة التعريف ولأن ذلك قد صار بحيث لا يكرهه صاحبه لو علمه بعد أن قد صار مشهورا به نعم إن وجد عنه معدلا وأمكنه التعريف بعبارة أخرى فهو أولى ولذلك يقال للأعمى البصير عدولا عن اسم النقص]

Ve beşinci emr dahi ādemin bir lakabı olup da bir ᶜayba muᶜrib olur ve o lakab ile kendisi maᶜrūf ve meşhūr olmuştur, meselā aᶜrec ki topal ve aᶜmeş ki şeb-kūr demeleri gibi ki ism ve günāh olmaz o kimseye ki bu lakabları taᶜrīf için zikr eder, meselā Aᶜrec'den Ebu'z-Zinād ve Aᶜmeş'ten Selmān rivāyet etmişler demesi gibi ki rāvīye bir vizr ve günāh bundan vācib olmaz. Ve bunun mecrāsında cārī olan sāir elkābın hükmü dahi böylecedir ki zarūret-i taᶜrīf için ᶜulemā-yı ᶜizām onu işlemişler ve hem dahi bu gibi elkāb bir hāle varır ki sāhibi dahi onu bilmiş olsa ondan kerh etmez ki onunla meşhūr olduktan sonra onun sāhibi zikrinden incinmez ve zikrine kerāhet dahi etmez. Evet zikr etmemesine bir çāre bulup onun zikrinden bir maᶜdeli bulursa veyā dīger bir ᶜibāre ile onu taᶜrīf etmek ona mümkin olursa onun zikr etmemesi daha ziyāde evlādır ve bunun için kör ādeme basīr denilir ki naksın isminden ᶜudūl edip kemāle mevzūᶜ bir ism ile onu zikr edilir.

---

558 el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/354, no: 20914.

[السادس أن يكون مجاهراً بالفسق كالمخنث وصاحب الماخور والمجاهر بشرب الخمر ومصادرة الناس وكان ممن يتظاهر به بحيث [229] لا يستنكف من أن يذكر له ولا يكره أن يذكر به فإذا ذكرت فيه ما يتظاهر به فلا إثم عليك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من ألقى جلباب الحياء عن وجهه فلا غيبة له" وقال عمر رضي الله عنه ليس لفاجر حرمة وأراد به المجاهر بفسقه دون المستتر إذا المستتر لا بد من مراعاة حرمته وقال الصلت بن طريف قلت للحسن الرجل الفاسق المعلن بفجوره ذكرى له بما فيه غيبة له قال لا ولا كرامة وقال الحسن ثلاثة لا غيبة لهم صاحب الهوى والفاسق المعلن بفسقه والإمام الجائر فهؤلاء الثلاثة يجمعهم أنهم يتظاهرون به وربما يتفاخرون به فكيف يكرهون ذلك وهم يقصدون إظهاره نعم لو ذكره بغير ما يتظاهر به إثم وقال عوف دخلت على ابن سيرين فتناولت عنده الحجاج فقال إن الله حكم عدل ينتقم للحجاج ممن اغتابه كما ينتقم من الحجاج لمن ظلمه وإنك إذا لقيت الله تعالى غداً كان أصغر ذنب أصبته أشد عليك من أعظم ذنب أصابه الحجاج]

Ve altıncı emr odur ki fısk ile mücāhir ola ki yumuşak, pūşt ve meyhāneci ve meclis-i fısk sāhibi ve ʿalenen meyhorluk eden ve emvāl-i nāsı müsādere eden ādemlerin vasflarını söylemek gibi. Ve her kim ki meʿāsī ile istizhār edip onunla mezkūr olmaktan istinkāf etmez ve onunla mezkūr olduğunu kerh etmez, işte bu gibi fısk ve fücūr ile muʿlin ve mücāhir olan ādem onunla mütezāhir bulunduğu maʿsiyet ile onu zikr etsen onda bir ism ve günāh olmaz. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ أَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاء عَنْ وَجْهِهِ فَلَا غِيبَةَ لَه"[559] Yaʿnī "Kim ki cilbāb-ı hayāyı yüzünden ilkā eder, onun gıybeti olmaz." Ve ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Fācir ādemin hurmeti yoktur." Ve bundan fısk ile mücāhir olan fāsıkı murād etmiş ki müstetir ādem bunda murād buyurmamıştır, çünkü müstetir ādemin mürāʿātı lābüdd ve lāzımdır ve ihtirāmı dahi vācibdir. Ve Salt b. Tarīf demiş ki ben Hasan'a dedim ki "Fıskını muʿlin olan kimseyi eger fücūru ile yaʿnī onda olan meʿāsī ile zikr etsem ona gıybet midir?" Hasen "yok" dedi ve "kerāmet değildir" dedi. Ve dahi Hasen dedi ki "Üç kimse için gıybet yoktur: sāhib-i hevā

---

559 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/263, no: 426; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/354, no: 20915.

yaᶜnī mübtediᶜ ve ᶜalenen fısk u fücūr eden ve imām-ı cāir." İşte bunların üçü izhār-ı maᶜsiyet onu cemᶜ etmiş, çünkü efᶜāllerini setr etmezler, onunla müzāheret ederler ve ola ki onunla iftihār ve mübāhāt eylerler, izhārlarını isterler iken onu nice kerāhet ederler! Evet belki onunla mütezāhir olmadığı dīger bir nesne ile onu zikr ederse ādem āsim ve günāhkār olur. ᶜAvf dedi ki "Ben İbn Sīrīn yanına gidip huzūruna girince Haccāc'a rāst geldim. Haccāc dedi ki "Tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri ᶜadl ve hakemdir. Haccāc için onu gıybet edenden intikām eder, nitekim mazlūmu için Haccāc'dan intikām eyler ve yarın rūz-i cezāda Allāhu taᶜālāya mülākī olduğun vaktte senin en ziyāde sagīr olarak iktisāb ettiğin ism ve günāh Haccāc'ın isābet ettiği zenb-i ᶜazīminden daha ziyāde sana katı ve eşeddir.

Beyānu Keffāreti'l-Gıybeti

[بيان كفارة الغيبة]

[اعلم أن الواجب على المغتاب أن يندم ويتوب ويتأسف على ما فعله ليخرج به من حق الله سبحانه ثم يستحل المغتاب ليحله فيخرج من مظلمته وينبغي أن يستحله وهو حزين متأسف نادم على فعله إذ المرائي قد يستحل ليظهر من نفسه الورع وفي الباطن لا يكون نادماً فيكون قد قارف معصية أخرى وقال الحسن يكفيه الاستغفار دون الاستحلال وربما استدل في ذلك بما روى أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "كفارة من اغتبته أن تستغفر له" وقال مجاهد كفارة أكلك لحم أخيك أن تثني عليه وتدعو له بخير وسئل عطاء بن أبي رباح عن التوبة من الغيبة قال أن تمشي إلى صاحبك فتقول له كذبت فيما قلت وظلمتك وأسأت فإن شئت أخذت بحقك وإن شئت عفوت وهذا هو الأصح]

Ve keffāret-i gıybet beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki merd-i mugtāb üzerine vācibdir ki nādim ve peşīmān ola ve gıybet etmekten tevbe ve istigfār ede ve fiᶜline müteᵓessif ve mahzūn ola tā ki bu esef ve tevbe ve nedāmet ile Allāhu taᶜālānın hakkından hāric ola sonra gıybet olunan şahstan dahi istihlāl ede tā ki onun mazlimesinden onunla hāric ola. Ve ondan helāllik dilediği vaktte gerektir ki hazīn ve müteᵓessif olarak fiᶜline nādim ve peşīmān olduğu hālde helāl-

lik isteye, çünkü merd-i mürāʾī dahi nefsinden veraᶜı izhārıyla derūnunda nādim olmayarak istihlāl eder ve bu sāhte istihlāl ile dīger bir maᶜsiyet iktisāb etmiş olur. Hasen-i Basrī demiş ki "Yalnız istigfār ona kāfīdir" yaᶜnī istihlāl şart değildir. Ve mümkin ki bunda Enes b. Mālik rivāyet ettiği işbu hadīs-i şerīften istidlāl etmiş ki Enes demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "كَفَّارَةُ مَنْ اغْتَبْتَهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُ"[560] Yaᶜnī "Gıybet ettiğin ādemin keffāreti ona istigfār etmektir" yaᶜnī Allāhu taᶜālādan ona ᶜafv ve magfireti dileyesin, zīrā bununla hakkını ödemiş olasın demektir. Ve dahi Mücāhid demiş ki "Senin birāderinin lahmını ekl etmekliğin keffāreti odur ki ona senā edesin ve ve hayr ile ona duᶜā edesin." Ve ᶜAtā b. Ebī Rebāh ᶜaleyhi'r-rahmeden gıybetin tevbesi üzerine suʾāl vākiᶜ oldukta demiş ki "Onu gıybet ettiğin kendi sāhibine varıp sen ona ben senin üzerine iftirā edip yalan söyledim ve dediğimde kizb edip sana zulm ve isāʾet eyledim, diler isen hakkın benden al ve diler isen beni ᶜafv eyle diyesin." Ve asahh dahi budur, yaᶜnī ᶜalā-kavli'l-asahh gıybetten tevbe etmek yolu budur demektir.

[وقول القائل العرض لا عوض له فلا يجب الاستحلال منه بخلاف المال كلام ضعيف إذ قد وجب في العرض حد القذف وتثبت المطالبة به بل في الحديث الصحيح ما روي أنه صلى الله عليه وسلم قال "من كانت لأخيه عنده مظلمة في عرض أو مال فليستحللها منه من قبل أن يأتي يوم ليس هناك دينار ولا درهم إنما يؤخذ من حسناته فإن لم يكن له حسنات أخذ من سيئات صاحبه فزيدت على سيئاته" وقالت عائشة رضي الله عنها لامرأة قالت لأخرى أنها طويلة الذيل قد اغتبتيها فاستحليها فإذن لا بد من الاستحلال إن قدر عليه فإن كان غائباً أو ميتاً فينبغي أن يكثر له الاستغفار والدعاء ويكثر من الحسنات]

Ve o kavl-i kāil ki ᶜırzın ᶜıvazı yoktur, ondan helāllik dilemek vācib olmaz ki māl gibi değildir, o kavl zaᶜīftir, çünkü ᶜırzda hadd-i kazf vācib olmuştur [230] ve mutālebe onunla sābit olur belki hadīs-i sahīhte vārid olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "من كانت لأخيه عنده مظلمة في عرض أو مال فليستحللها منه من قبل أن يأتي يوم ليس هناك دينار ولا درهم إنما يؤخذ من حسناته فإن لم يكن له حسنات أخذ من سيئات صاحبه

560 *el-Mekāsıdu'l-Hasene*, 506, no: 802; *Keşfu'l-Hafā*, 2/130, no: 1932.

[561]"فزيدت على سيئاته" ki hulāsa-i meʾāli: "Kim ki birāderi için ʿırz veyāhūd māldan taraf bir mazlimesi vardır, onu ondan istihlāl etmeli yaʿnī ondan helāllik dileyip istiʿfā-yı kusūr eylemeli tā ki dünyāda onu ʿavf ede ve dīnār ve dirhemi olmayan günden akdem o ism ve günāhtan kurtulup vāreste ola ki dirhem ve dīnārı olmayan günde ādemin cürm ve kusūru ve düyūnu için ancak onun hasenātı alınır ve hasenātı olmazsa sāhibinin seyyiʾātından alınıp onu yüklenir ki onunla onun seyyiʾātı artar." Ve Hazret-i Ümmü'l-müʾminīn ʿĀişetü's-Sıddīka ʿaleyhe'r-rıdvān bir hatun kişiye ki dīger bir hatun kişinin hakkında eteği uzun bir kadındır demişti, "Sen onu gıybet ettin, ondan helālliği iste" diye emr etmiş ve böyle olunca helāllik istemek vācib oldu ve o kavl zaʿīf kaldı. Ve eger helāllik dilemeye muktedir olmazsa ki gıybet olunan ādem yā ölmüş veyāhūd gāib olmuş, gerektir ki ona çokça istigfār ede ve duʿā-yı hayr eyleye tā ki hasenātını teksīr ede ki yevm-i kıyāmette eger hakkını hasenātından īfā olunur ise ondan bir ziyān görmeye ve onun için āteşe girmeye.

[فإن قلت فالتحليل هل يجب فأقول لا لأنه تبرع والتبرع فضل وليس بواجب ولكنه مستحسن وسبيل المعتذر أن يبالغ في الثناء عليه والتودد إليه ويلازم ذلك حتى يطيب قلبه فإن لم يطب قلبه كان اعتذاره وتودده حسنة محسوبة له يقابل بها سيئة الغيبة في القيامة وكان بعض السلف لا يحلل قال سعيد بن المسيب لا أحلل من ظلمني وقال ابن سيرين إني لم أحرمها عليه فأحللها له إن الله حرم الغيبة عليه وما كنت لأحلل ما حرم الله أبداً]

Ve helālliği taleb olunduğu hālde gıybet olunan kimsenin üzerine onu tahlīl ve ʿafv etmek vācib olur mu der isen, derim ki vācib olmaz, çünkü teberruʿ etmektir ve teberruʿ fazl olup vācib değildir velākin müstahsendir. Ve muʿtezir ādemin sebīli odur ki onun medh ü senāsında mübālaga edip ona muhabbet ve meveddeti teksīr ede ve nefsini ona sevdirip kalbi hoş oluncaya dek bu hāle devām ve mülāzemet eyleye ve eger bununla kalbi hoş olmazsa ve onu helāl etmezse onun şol iʿtizār

561 *Musnedu* İbni'l-Caʿd, 1/406, no: 2771; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 14/359, no: 4163.

ve teveddüdü ona hasene olur da yevm-i kıyāmette gıybetin seyyiʾesine mukābele eder. Ve baᶜzu's-selef helāl etmezlerdi. Saᶜīd b. el-Museyyib dedi ki "Beni zulm eden ādeme helāl etmem." Ve İbn Sīrīn dedi ki "Ben onu harām etmemişim ki helāl edeyim, gıybeti Allāhu taᶜālā hazretleri ona harām etmiştir ve Allāhu taᶜālānın harām ettiği nesneyi ebeden ben onu helāl edecek değilim."

[فإن قلت فما معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم "ينبغي أن يستحلها وتحليل ما حرمه الله تعالى غير ممكن فنقول المراد به العفو عن المظلمة لا أن ينقلب الحرام حلالاً" وما قاله ابن سيرين حسن في التحليل قبل الغيبة فإنه لا يجوز له أن يحلل لغيره الغيبة فإن قلت فما معنى قول النبي صلى الله عليه وسلم "أَيَعْجِزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكُونَ كَأبِي ضمضم كَانَ إِذَا خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي قد تصدقت بعرضي على الناس" فكيف يتصدق بالعرض ومن تصدق به فهل يباح تناوله فإن كان لا تنفذ صدقته فما معنى الحث عليه فنقول معناه أني لَا أَطْلُبُ مَظْلِمَةً فِي الْقِيَامَةِ مِنْهُ وَلَا أخاصمه وإلا فلا تصير الغيبة حلالاً به ولا تسقط المظلمة عنه لأنه عفو قبل الوجوب إلا أنه وعد وله العزم على الوفاء بأن لا يخاصم فإن رجع وخاصم كان القياس كسائر الحقوق أن له ذلك بل صرح الفقهاء أن من أباح القذف لم يسقط حقه من حد القاذف ومظلمة الآخرة مثل مظلمة الدنيا]

Ve hal böyle olunca ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "ينبغي أن يستحلها وتحليل ما حرمه الله تعالى غير ممكن فنقول المراد به العفو عن المظلمة لا أن ينقلب الحرام حلالاً" demesinin maᶜnāsı ne kalır der isen buna dahi deriz ki fi'l-hakīka Hakk taᶜālānın tahrīm ettiği nesnenin tahlīli mümkin değildir velākin bundan yaᶜnī istihlāl kelimesinden murād mazlimesinin ᶜafvıdır, yoksa harām helāle kalb olmak kaziyyesi değildir. Ve İbn Sīrīn ᶜaleyhi'r-rahmenin kavli güzeldir, ammā gıybet olmazdan akdem gıybetin tahlīli cāiz değildir yaᶜnī dīgerine gıybet etmekliği tahlīl etmek cāiz olmaz. Ve eger ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَيَعْجِزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكُونَ كَأَبِي ضَمْضَمٍ كَانَ إِذَا خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي قَدْ تَصَدَّقْتُ بِعِرْضِي عَلَى النَّاسِ"[562] demesinin maᶜnāsı nedir der isen buna dahi deriz ki onun maᶜnāsı ben yevm-i kıyāmette bir kimseyi bir nesne ile yaᶜnī bir maz-

562 *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/272, no: 4886; *Musnedu*'l-Bezzār, 8/315, no: 3387; *Musannefu* Abdirrezzāk, 9/77, no: 16408.

lime ile mutālebe ve muhāsame etmem demektir, çünkü hadīs-i şerīfin hulāsa-i meʾāli: "Sizin biriniz Ebū Damdam gibi olmaktan ʿāciz ve dermānde olur mu ki Ebū Damdam hānesinden çıktığı vaktte derdi ki "Yā rabbi, ben nāsa benim ʿırzım ile tasadduk ettim." Ve eger ʿırz ile nice tasadduk olunur ve onunla tasadduk edenin gıybeti mübāh olur mu ve eger sadakası nāfiz olmazsa buna hass ve teşvīk etmekliğin maʿnāsı ne kalır der isen, işte cevābı vech-i mezkūr üzere olup ki maʿnāsı ben bir mazlime ile bir kimseyi mutālebe etmem demektir, yoksa gıybet bununla helāl olmaz ve mazlime dahi onunla ondan sākıt olmaz, çünkü kable'l-vücūb ʿafvdır velākin bu bir vaʿdir ki kimseye muhāsame etmemek üzere vefāya bir ʿazmdir.Ve eger dönüp muhāsame eder ise hakk salāhiyyeti olur, çünkü hukūk-ı sāire gibidir ki fukahā-i kirām tasrīh etmişler ki kim ki kendi kazfini ibāha eder, onun hakkı kāzifinden sākıt olmaz yaʿnī o ibāha kāzifinden hakkını iskāt edemez ve āhiretin mazlimesi dünyānın mazlimesi gibidir.

[وعلى الجملة فالعفو أفضل قال الحسن إذا جثت الأمم بين يدي الله عز وجل يوم القيامة نودوا ليقم من كان له أجر على الله فلا يقوم إلا العافون عن الناس في الدنيا وقد قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ فقال النبي صلى الله عليه وسلم "يا جبريل ما هذا العفو فقال إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَتَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ" وروي عن الحسن أن رجلاً قال له إن فلانا قد اغتابك فبعث إليه رطباً على طبق وقال قد بلغني أنك أهديت إلي من حسناتك فأردت أن أكافئك عليها فاعذرني [231] فإني لا أقدر أن أكافئك على التمام]

Ve ʿale'l-cümle zābıta odur ki ʿafv etmek efdaldir. Hasen ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Yarın rūz-i cezāda huzūr-ı rabbānīde kāffe-i ümem diz çöküp oturdukları hālde bir münādī nidā edip diyecek ki "Kim ki Hakk celle ve ʿalā katında bir ecri var ise kıyām etsin!" Ve o vaktte kıyām eden ancak dünyāda nās üzerine ʿafv eden kesāndır ki onlardan gayrı o nidā üzerine dīger bir kimse kıyām edemez." Ve dahi tebāreke ve taʿālā kitāb-ı kerīminde buyurmuş ki ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ

﴿الْجَاهِلِينَ﴾[563] Tercüme-i hulāsa-i meʾāli sebkat etmiştir. Ve Peygamber-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "يَا جِبْرِيلُ مَا هَذَا الْعَفْوُ فَقَالَ إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ وَتَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ"[564] Yaʿnī "Yā Cibrīl, bu ʿafv nice ʿafvdır?" dedikte, Cebrāʾīl buyurdu ki "Allāhu taʿālā sana irāde ve fermān buyurdu ki sana zulm edene ʿafv edesin ve seni katʿ edene yaʿnī senden kesilip sana gelmeyene sıla edip vasl edesin ve seni mahrūm edene ʿatiyye veresin" yaʿnī mukābele-i misl ile bunlara mukābele etmeyesin, sana zulm eden ādemin üzerine ʿafv edip ondan intikām alma ve sana sıla etmeyene sen sıla eyle ve sana vergi vermeyene vergi ver demektir. Ve bu delīl ile ʿafv efdal olduğu sābit olur. Rivāyet olunur ki Hasen-i Basrī'ye bir ādem demiş ki "Fülān ādem sana fasl ve gıybet etmiş." Hasen dahi ona bir tabak tāze hurma hediyye gönderip demiş ki "İşittim sen kendi hasenātından bana hediyye etmişsin, ben dahi istedim sana bir mükāfāt edeyim ve bunu sana hediyye eyledim, dilerim ki ʿözrümü kabūl edip kusūruma kalmayasın, çünkü tamāmen sana mükāfāt etmeğe kudretim yoktur" diye haber göndermiş.

el-Āfetü's-Sādisetü ʿAşre[te] en-Nemīmetü

[الآفة السادسة عشرة النميمة]

[قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ ثم قال ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾ قال عبد الله بن المبارك الزنيم ولد الزنا الذي لا يكتم الحديث وأشار به إلى أن كل من لم يكتم الحديث ومشى بالنميمة دل على أنه ولد زنا استنباطاً من قوله عز وجل ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾ والزنيم هو الدعى وقال تعالى ﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾ قيل الهمزة النمام وقال تعالى ﴿وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾ قيل إنها كانت نمامة حمالة للحديث وقال تعالى ﴿فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا﴾ قيل كانت امرأة لوط تخبر بالضيفان وامرأة نوح تخبر أنه مجنون]

Ve on altıncı āfet ise ki nemīmedir. Onun beyānı odur ki nemīme büyük bir āfettir hakkında tebāreke ve taʿālā kitāb-ı kerīminde ﴿هَمَّازٍ

563 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." Aʿrāf, 7/199.

564 *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/415, no: 7721; Beyhakī, el-Ādāb, 1/53, no: 131.

﴿مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾[565]buyurmuştur, sonra ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾[566] buyurmuş. ᶜAbdullāh b. el-Mübārek demiş ki "Zenīm o kimsedir ki hadīsi ketm etmeyen piçtir" yaᶜnī veledü'z-zināya ıtlāk olunur ve bununla işāret etmiş ki her kim ki hadīsi saklamaz yaᶜnī gizletip ketm etmez ve nemīme ile yürüyüp nakl-i kelām eder, onun bu hāli delālet eder ki veledü'z-zinādır. ﴿عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ﴾[567] kavl-i ᶜālīsinden istinbāt olunur, çünkü zenīm, daᶜiyy olan kimsedir ki o emrde pederi nā-maᶜlūm olup sonra birisi benim oğlumdur diye onu daᶜvā etmiş ola. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Nūn'un on birinci ve on üçüncü āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "O bī-mikdār kimse halkı taᶜyīb edici ve fesād yüzünden halkın kelāmını birbirine nakl ve gamz edici ve nāsı īmān ve infāktan menᶜ edici ve günāhı hadden ziyāde işleyici ve nādān ve galīz ve şerr işe sürᶜat edici olup bunlardan sonra aslı ve kavmi nā-maᶜlūm fürūmāyedir." Denildi ki o sıfat-ı mezmūme ile muttasıf Velīd b. el-Mugīre'dir ki o Velīd'i Mugīre on sekiz yıldan sonra benim oğlumdur diye iddiᶜā ve ikrār eyledi. Ve dahi zemminde Hakk taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾[568] denilmiş ki hümeze nemmām ādemdir. Bu āyetin tefsīrinde denilmiş ki "Nāsı gıyābında fasl ve gıybet eden ve müvācehesinde mezemmet ve istihzā eden her kimseye ᶜazāb-ı şedīd vardır." Ve dahi ﴿وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾[569] diye buyurulmuştur. Ve denilmiş ki bu ﴿وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ﴾ kadın nemmāme imiş ki hadīsi haml edip gezdirir de şuraya buraya nakl-i kelām-ı sūᵓ eder. Bu āyet-i kerīme sūre-i Tebbet'in dördüncü āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "O Ebū Leheb ve zevcesi Ümmü Cemīl ki duhter-i Ebū Süfyān'dır, onlar

565 "Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan" Kalem, 68/11.

566 "Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye" Kalem, 68/13.

567 "Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye" Kalem, 68/13.

568 "Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!" Hümeze, 104/1-2.

569 "Sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir)." Mesed, 111/4.

āhirette şuᶜle ve harāret sāhibi nāra dāhil olacaklardır. O Ümmü Cemīl cehennem için hatab hammālesidir" yāhūd "fi'l-vākiᶜ kendi için odun taşıyıcıdır, odun bağlamak için onun boğazında hurma līfinden bükülmüş ip vardır" yāhūd "Peygamber ᶜaleyhi's-selāma komşu olmakla o merᵓe çalı ve dikenler devşirip ile arkasına tahmīl ve gecelikte Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın yoluna dökerdi ki ayağına batmak ve eteğine ilişmek ile eziyyet ola" veyāhūd "o ip cehennemde boğazına vurulacak zincīr ola." Mā-hasal-ı tefsīrinde bu kelām denildiği gibi ﴿وَامْرَأَتُـهُ حَمَّالَـةَ الْحَطَبِ﴾ hammālete'l-hadīs demektir denilmiş. Ve dahi buyurmuş ki ﴿فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا﴾[570] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Tahrīm'in onuncu āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālā kāfirlere Nūh ᶜaleyhi's-selāmın zevcesi Vāᶜile ile Lūt ᶜaleyhi's-selāmın zevcesi Vāhile'yi darb-ı mesel eyledi. Bunlar ikisi de bizim iki sālih kullarımızın taht-ı nikāhında idiler. Vāᶜile, Nūh ᶜaleyhi's-selāma mecnūndur demekle ve Vāhile, Lūt ᶜaleyhi's-selāmın misāfirlerini kavmlerine haber vermekle hıyānet ettiler, onlara zevclerinin salāh ve nübüvveti gark ve taş ᶜazābından menᶜa hīç fāide etmedi."

[وَقَدْ قال صلى الله عليه وسلم "لَا يدخل الجنة قتات" قتات والقتات هو النمام وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "أَحَبُّكُمْ إِلَى اللّٰهِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللّٰهِ الْمَشَّاؤونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الإخوان الملتمسون للبرءاء العثرات" وقال صلى الله عليه وسلم "ألا أخبركم بشراركم قالوا بلى قال المشاؤون بالنميمة المفسدون بين الأحبة الباغون للبرءاء العيب" وقال أبو ذر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من أشاع على مسلم كلمة ليشينه بها بغير حق شانه الله بها في النار يوم القيامة" وقال أبو الدرداء قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "أيما رجل أشاع على رجل كلمة وهو منها بريء ليشينه بها في الدنيا كان حقاً على الله أن يذيبه بها يوم القيامة في النار" وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من شهد على مسلم بشهادة ليس لها بأهل فليتبوأ [232] مقعده من النار" ويقال إن ثلث عذاب القبر من النميمة]

Ve hadīs-i şerīfte gelmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz

570 "Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı." Tahrīm, 66/10.

buyurmuş ki لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَّامٌ Yaʿnī "Nemmām ādem cennete dāhil olmaz." Ve dīger bir hadīs-i şerīfte gelmiş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ"[571] Yaʿnī "Kattāt ādem cennete girmez." Ve "kattāt" nemmām ve nākil-i kelāmdır. Ve Ebū Hüreyre demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَحَبُّكُمْ إِلَى اللّٰهِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللّٰهِ الْمَشَّاؤونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْأَخَوَانِ الْمُلْتَمِسُونَ لِلْبُرَآءِ الْعَثَرَات"[572] ki hulāsa-i meʾāl-i ʿālīsi: "Sizin Allāhu taʿālāya en ziyāde ahsen ādeminiz o kimsedir ki hulukça en ziyāde güzel ādeminizdir ki setr-i ʿuyūb-ı nās ve hıfz-ı ʿırz ve nāmūslar için kenef ve setrini lübset olur ve hem dahi halkı sever ve halk onu severler. Ve Allāhu taʿālāya sizin en ziyāde mebgūz ādeminiz o kimsedir ki nemīme ile yürür de nakl-i kelām ile ihvān beyninde tefrika eder ve berī ādemlere ʿasreler arar." Ve dahi buyurmuş ki "أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشِرَارِكُمْ ؟ قَالُوا : بَلَى قَالَ الْمَشَّاءُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفْسِدُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ الْعُيُوبَ"[573] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi:" "Āgāh olunuz, size eşrārınızla haber vermeyeyim mi?" buyurdukta, sahābe: "Belā, haber ver" diye istirhām ettiklerinde, efendimiz: "Sizin eşrārınız nemīme ile yürüyenlerdir yaʿnī fesad için nakl-i kelām edenlerdir ki ahibbe beyninde fesād etmek isterler ve berī ādemlere ʿayb ararlar." İşte o nemmām-ı fesād-pīşeler sizin eşrārınızdır demek olur. Ve Ebū Zerr demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "من أشاع على مسلم كلمة ليشينه بها بغير حق شانه الله بها في النار يوم القيامة"[574] ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Kim ki bir müslimi takbīh ve taʿyīb etmek için onun üzerine bir sözü iʿlan ve işāʿa edip bi-gayri hakk onu kötületmek isterse yevm-i kıyāmette Allāhu taʿālā hazretleri onunla āteşte onu kötületip o söz ile takbīh eder" demektir. Ve Ebu'd-Derdāʾ demiş ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أيما رجل أشاع على رجل كلمة وهو منها بريء ليشينه بها في الدنيا كان حقاً على الله

571 Buhārī, 8/17, no: 6056; Müslim, Īmān, 45, 1/101, no: 105; Tirmizī, 3/443, no: 2026.

572 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/144, no: 20153; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 314, no: 6.

573 Buhārī, el-Edebu'l-Mufred, 119, no: 323.

574 *Şuʿabu'l-Īmān*, 12/159, no: 9211.

أن يذيبه بها يوم القيامة في النار"[575] "Hangi ādem ki bir müslimin üzerine bir kelime işāᶜa eder de o kimse dahi o kelimeden berī olup dünyāda onunla onu kötülemek için işāᶜa etmiş olursa yevm-i kıyāmette o kimsenin nār-ı cehennemde onunla eritmesi Hakk taᶜālā katında vaᶜīdi īcābınca hakk olur" demektir. Ve Ebū Hüreyre demiş ki Resūl-i ekrem efendimiz fermān buyurmuş ki "من شهد على مسلم بشهادة ليس لها بأهل فليتبوأ مقعده من النار"[576] "Yaᶜnī "Kim ki bir müslimin üzerine onun ehli olmayan bir şehādet ile şehādet eder hemān āteş içinde oturacak yerini hāzır etsin." Ve dahi denilir ki ᶜazāb-ı kabrin sülüsü nemīmedendir.

[وعن ابن عمر عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الله لما خلق الجنة قال لها تكلمي فقالت سعد من دخلني فقال الجبار جل جلاله وعزتي وجلالي لا يسكن فيك ثمانية نفر من الناس لا يسكنك مدمن خمر ولا مصر على الزنا ولا قتات وهو النمام ولا ديوث ولا شرطي ولا مخنث ولا قاطع رحم ولا الذي يقول على عهد الله إن لم أفعل كذا وكذا ثم لم يف به وروى كعب الأحبار أن بني إسرائيل أصابهم قحط فاستسقى موسى عليه السلام مرات فما سقوا فأوحى الله تعالى إليه إني لا أستجيب لك ولمن معك وفيكم نمام قد أصر على النميمة فقال موسى يارب من هو دلني عليه حتى أخرجه من بيننا قال يا موسى أنهاكم عن النميمة وأكون نماماً فتابوا جميعاً فسقوا ويقال اتبع رجل حكيماً سبعمائة فرسخ في سبع كلمات فلما قدم عليه قال إني جئتك للذي آتاك الله تعالى من العلم أخبرني عن السماء وما أثقل منها وعن الأرض وما أوسع منها وعن الصخر وما أقسى منه وعن النار وما أحر منها وعن الزمهرير وما أبرد منه وعن البحر وما أغنى منه وعن اليتيم وما أذل منه فقال له الحكيم البهتان على البريء أثقل من السموات والحق أوسع من الأرض والقلب القانع أغنى من البحر والحرص والحسد أحر من النار والحاجة إلى القريب إذا لم تنجح أبرد من الزمهرير وقلب الكافر أقسى من الحجر والنمام إذا بان أمره أذل من اليتيم]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup o dahi Peygamber-i ᶜālī-şān efendimizin üzerine rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz nakl etmiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri

575 İbn Vehb, *el-Cāmiᶜ*, 1/390, no: 277.

576 *Musnedu* Ahmed, 16/360, no: 10617.

cenneti halk ettiği vaktte ona söyleş diye fermān buyurmuş. Ve cennet dahi: "Bana dāhil olan kimse saʿīd oldu" dedikte, Allāhu taʿālā hazretleri: "Benim ʿizzetim ve celālime kasem ederim ki halktan sekiz nefer sende sākin olmazlar, sende müdmin-i hamr ve zināya musırr ve nakl-i kelām eden nemmām ve deyyūs ve şurtī ve yumuşak pūşt ve sıla-i rahm etmeyen ve şöyle şöyle etmezsem bana ʿahdullāh olsun deyip o ʿahdine vefā etmeyen ādemler sākin olmazlar." Ve Kaʿbü'l-Ahbār rivāyet edip demiş ki "Benī İsrāʾīl kavmine bir kaht isābet edip Mūsā ʿaleyhi's-selām defeʿāt-ı müteʿaddide ile istiskā etti, yaʿnī yağmur duʿāsına çıktı ve onlara yağmur yağmadı sonra Allāhu taʿālā Mūsā ʿaleyhi's-selāma vahy edip buyurdu ki "Ben sana ve seninle berāber bulunanlara icābet etmem mādām ki sizde nemīme üzerine musırr bir nemmām vardır." Ve Mūsā ʿaleyhi's-selām: "Yā rabbi, onun üzerine bana delālet eyle tā ki aramızdan çıkarayım" dedikte, Allāhu taʿālā buyurdu ki "Ben sizi nemīmeden nehy edip de ben mi nemmām olayım?" O vaktte cemīʿ-i kavm tevbe ve istigfār ettiler ve Allāhu taʿālā dahi onlara rahmet ihsān edip nāil-i āmāl oldular. Denilir ki bir zāt hakīmin birisine yedi kelime için yedi yüz fersah tābiʿ olmuş ve çün o hakīme kudūm edip görüştü, ona dedi ki "Benim sana bu gelişim ancak Allāhu taʿālā sana verdiği ʿilm içindir. Sen bana haber ver ki mahlūkāt içinde göklerden daha ziyāde sakīl ve ağır şeyʾ nedir ve yerden geniş ve daha ziyāde vāsiʿ olan şeyʾ nedir ve taştan daha ziyāde katı ve kāsī olan şeyʾ nedir ve āteşten daha ziyāde sıcak ve harāretli olan şeyʾ nedir ve zemherīrden daha ziyāde soğuk ve bārid olan şeyʾ nedir ve deryādan daha ziyāde ganī ve zengin şeyʾ nedir ve öksüzden daha ziyāde zelīl ve hakīr ādem kimdir?" diye suʾāl ettikte, hakīm dedi ki "Berī olan kimseye bühtān atmak göklerden daha ziyāde ağırdır ve hakk yerden daha ziyāde geniştir ve kanāʿatli olan kalb deryādan daha ziyāde ganī ve zengindir ve hırs ve kıskanmak āteşten daha ziyāde sıcak ve harāretlidir ve karīb ādemin görülmeyen hāceti zemherīrden daha ziyāde soğuk ve bāriddir ve kāfirin kalbi taştan daha ziyāde katı ve kāsīdir ve emri müstebān ve nümāyān olan nemmām ve nakkāl-i kelām öksüzden daha ziyāde hakīr ve zelīldir." İstişhād bu kelime-i ahīre iledir ve vech-i müşābeheti yetīm nice bīkes kalmakla

hor olur hāli maᶜlūm olan nemmām dahi halktan böyle bīkes kalıp hor ve zelīl olur ki bu hūyundan herkes ondan nefret ve mübāᶜadet etmekle kimsesiz kalır demektir.

Beyānu Haddi'n-Nemīmeti ve Mā Yecibu Fī Reddihā

[بيان حد النميمة وما يجب في ردها]

[[233] اعلم أن اسم النميمة إنما يطلق في الأكثر على من ينم قول الغير إلى المقول فيه كما تقول فلان كان يتكلم فيك بكذا وكذا وليست النميمة مختصة به بل حدها كشف ما يكره كشفه سواء كرهه المنقول عنه أو المنقول إليه أو كرهه ثالث وسواء كان الكشف بالقول أبو بالكتابة أو بالرمز أو بالإيماء وسواء كان المنقول من الأعمال أو من الأقوال وسواء كان ذلك عيبا ونقصا في المنقول عنه أو لم يكن بل حقيقة النميمة إفشاء السر وهتك الستر عما يكره كشفه بل كان ما رآه الإنسان من أحوال الناس مما يكره فينبغي أن يسكت عنه إلا ما في حكايته فائدة لمسلم أو دفع لمعصية كما إذا رأى من يتناول مال غيره فعليه أن يشهد به مراعاة لحق المشهود له فأما إذا رآه يخفي مالا لنفسه فذكره فهو نميمة وإفشاء للسر فإن كان ما ينم به نقصاً وعيباً في المحكي عنه كان قد جمع بين الغيبة والنميمة]

Ve hadd-i nemīmenin beyānı ve reddinde vācib olan nesnenin bahsi ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki ism-i nemīme fi'l-ekser dīgerin sözünü hakkında o söz denilen ādeme nakl ve hikāye eden nakkāl ādeme ancak ıtlāk olunur, nitekim birisine desen ki "Fülān ādem senin hakkında şunu bunu söyledi." Hālbuki nemīme yalnız şol nākkala muhtass değildir, onun haddi ancak budur ki keşfi kerh olunan umūrun keşfidir ki menkūlün ᶜanhü ve menkūlün lehu onu kerh eder veyāhūd dīgerleri kerh eder ki cümlesi kerhi siyyāndır, yaᶜnī bir şeyᵓ ki keşfi bir kimsenin katında mekrūh olur, onun keşfi nemīmedir isterse onu kerh eden ondan nakl olunmuş ādem olsun ve isterse onu kerh eden ona nakl ve hikāye olunan ādem olsun veyāhūd onların gayrısı dīger bir ādem olsun ve keşfi isterse kavl ve tekellüm ile olsun ve isterse yazı veyāhūd remz veyā īmā ile olsun ki her nice keşf eder ise etsin ona nemīme denilir ve menkūl ve mekşūf olan şeyᵓi isterse aᶜmālden olsun ve isterse akvālden olsun ve isterse menkūlün ᶜanhta ᶜuyūbdan

veyā noksāndan bir şeyʾ olsun veyāhūd olmasın mā-hasal ki her ne olur ise olsun onun keşfi nemīmedir ki netīce-i kelām nemīmenin hakīkati keşf-i rāz ve hetk-i sitrdir ki o sırr ve sitrin keşfi bir kimsenin katında mekrūh olur. Belki ahvāl-i nāstan kerh olunan umūrdan bir emri bir kimsede görüp ifşā ederse o dahi nemīmedir ve ondan sükūt etmek gerektir meger ki nakl ve hikāyesinde bir müslime bir fāide ola veyāhūd nakliyle bir maʿsiyet defʿ olunur, nitekim görse ki bir kimse dīger bir kimsenin mālını sirkat eder, o vaktte onunla haber verip şehādet etmek vācib olur, o dahi meşhūdun lehin hakkını mürāʿāt için vācib olur, ammā eger görse ki kendi nefsinin mālını gizletip saklar, onun zikri nemīme olup ki sırra keşf ve ifşā-i rāzdır. Ve eger keşf edeceği şeyʾ mahkiyyün ʿanh olan ādemde bir naks veyāhūd bir ʿayb ise o hālde iki maʿsiyet işlemiş olur ki gıybet ve nemīme beyninde cemʿ etmiş olur.

[فالباعث على النميمة إما إرادة السوء للمحكي عنه أو إظهار الحب للمحكي له أو التفرج بالحديث والخوض في الفضول والباطل وكل من حملت إليه النميمة وقيل له إن فلاناً قال فيك كذا وكذا أو فعل في حقك كذا أو هو يدبر في إفساد أمرك أو في ممالأة عدوك أو تقبيح حالك أو ما يجري مجراه فعليه ستة أمور]

Ve nemīmeye bāʿis olan şeyʾ ise yā mahkiyyün ʿanh olan kimsenin sūʾ-i kasdıdır yaʿnī ona sūʾu īsāl etmek kasdıdır veyāhūd mahkiyyün leh olan kimseye izhār-ı muhabbettir veyāhūd bir eğlendirmektir ki fuzūl ve bātıl sözlerde dalıp havz etmekle eğlencelik kasd eder ve her ne hāl ile olur ise olsun o kimse ki nemīme ona haml olunur ve ona fülān ādem senin hakkında şöyle şöyle demiş veyāhūd şunu şunu işlemiş der veyāhūd senin emrin bozup ifsādına tedbīr etmiş veyāhūd senin düşmanına meyl edip yardım eder der veyā senin hālini takbīh eyler veyā bunların mecrālarında cārī olan sāir bu gibi sözleri söyler, o ādem üzerine altı emr vācib olur:

[الأول أن لا يصدقه لأن النمام فاسق وهو مردود الشهادة قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾]

Birincisi onu tasdīk etmemektir, yaʿnī o kimse ki ona nemīme haml olunup ānifü'l-beyān makālāttan bir gūnā makāle ona nakl olunmuş,

gerektir ki kendisi nemmāmdan işittiği şeyi tasdīk etmeye, çünkü nemmām fāsıktır ve merdūdu'ş-şehādettir, onun sözüne iᶜtimād olunmaz ki Hakk taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾[577] Ve fī-mā sebak bu āyet-i kerīmenin tefsīri zikr olunmuştur

[الثاني أن ينهاه عن ذلك وينصح له ويقبح عليه فعله قال الله تعالى ﴿يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾]

Ve ikinci emr nemmāmı ondan nehy etmektir ki ona nemīmeyi nakl edip söylediği vaktte onun üzerine inkār edip haml-i nemīme ve nakl-i kelāmdan onu nehy ve zecr eder ve ona hakīmāne nush edip bu nakl-i kelām harāmdır ve çirkīn şeydir der, zīrā ki Hakk subhāne ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾[578] Ve nemīmelik ise münker ve muharrem olan umūrdandır ki mürtekibi ᶜāsī ve günāhkārdır.

[الثالث أن يبغضه في الله تعالى فإنه بغيض عند الله تعالى ويجب بغض من يبغضه الله تعالى]

Ve üçüncü onu bugz etmektir ki nemīmeyi ona haml eden kimseye Allāhu taᶜālā için bugz eyleye, çünkü şahs-ı nemmām ᶜindallāh mebgūzdur. Ve o kimse ki Allāhu taᶜālā onu bugz eder, onun bugzu halk üzerine vācib olur.

[الرابع أن لا تظن بأخيك الغائب السوء لقول الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾]

Ve dördüncü emri onun merdūd ve gayr-ı mevsūk olan nemīme ve kavl-i müfsidānesiyle senin dīn karındaşına sūʾ-i zann etmemekliktir ki gāib olan karındaşına yaramaz bir nesneyi zann etmeyesin ki zann-ı sūʾ

577 "Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın." Hucurāt, 49/6.

578 "Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy."Lokmān, 31/17.

harām ve menhiyyün ᶜanhüdür, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾[579]

[الخامس أن لا يحملك ما حكى لك على التجسس والبحث لتحقق اتباعاً لقول الله تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾]

Ve beşinci emr onun o nemīmesi sana tecessüs etmeğe haml etmemekliktir ki sana hikāyet olunan nesnenin tahkīkine ve üzerine bahs ve teftīş etmeğe onun sözü seni sevk ve haml etmeye, çünkü tecessüs dahi menhiyyün ᶜanh ve harāmdır ki ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾[580] nass-ı ᶜālīsine ittibāᶜan terk-i tecessüs ve terk-i bahs sana vācibdir, tahakkuna kıyām ve tecessüs etmemek gerektir.

[السادس أن لا ترضى لنفسك ما نهيت النمام عنه ولا تحكي نميمته فتقول فلان قد حكى لي كذا وكذا فتكون به نماماً ومغتاباً وقد تكون [234] قد أتيت ما عنه نهيت وقد روي عن عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه أنه دخل عليه رجل فذكر له عن رجل شيئاً فقال له عمر إن شئت نظر نافي أمرك فإن كنت كاذباً فأنت من أهل هذه الآية ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾ وإن كنت صادقاً فأنت من أهل هذه الآية ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ وإن شئت عفونا عنك فقال العفو يا أمير المؤمنين لا أعود إليه أبداً]

Ve altıncı emr ise kendi nefsine nemmāmı ondan nehy ettiğin nesneyi rızā etmemekliktir ki nemmāmın sana nakl ve hikāye ettiği nemīmeyi bir kimseye fāş etmeyesin ki fülān ādem bana şunu bunu söylemiş demeyesin, çünkü bununla nemmām ve mugtāb olursun ve ondan nehy ettiğin nesneyi işlemiş olursun. Hazret-i ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki zātın birisi yanına gelip bir kimsenin ᶜaleyhinde bir şeyᵓ zikr ettikte Hazret-i ᶜÖmer ona demiş ki "Eger dileyip ister isen biz senin emrine nazar ederiz ki eger nakl ettiğin şeyde yalancı çıktınsa sen işbu āyet-i kerīmenin ehlinden olursun ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ

579 "Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır." Hucurāt, 49/12.

580 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın" Hucurāt, 49/12.

نَادِمِينَ﴾[581] Yaᶜnī fesakadan maᶜdūd olursun ve eger sözünde sādık çıktınsa bu āyet-i celīlenin ehlinde olursun ki ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾[582] zümresinden olursun ve eger istersin sana ᶜafv edelim yaᶜnī emrine nazar etmekten sarf-ı nazar edip seni muᵓāhaze etmeyelim.” O vakt o zāt mütenebbih olup “Yā emīre’l-müᵓminīn, ben ᶜafvı dilerim, fī-mā baᶜd ebeden buna ᶜavdet etmem” dedi.

[وذكر أن حكيماً من الحكماء زاره بعض إخوانه فأخبره بخبر عن بعض أصدقائه فقال له الحكيم قد أبطأت في الزيارة وأتيت بثلاث جنايات بغضت أخي إلي وشغلت قلبي الفارغ واتهمت نفسك الأمينة وروي أن سليمان بن عبد الملك كان جالساً وعنده الزهري فجاءه رجل فقال له سليمان بلغني أنك وقعت في وقلت كذا وكذا فقال الرجل ما فعلت ولا قلت فقال سليمان إن الذي أخبرني صادق فقال له الزهري لا يكون النمام صادقاً فقال سليمان صدقت ثم قال للرجل اذهب بسلام وقال الحسن من نم إليك نم عليك وهذا إشارة إلى أن النمام ينبغي أن يبغض ولا يوثق بقوله ولا بصداقته وكيف لا يبغض وهو لا ينفك عن الكذب والغيبة والغدر والخيانة والغل والحسد والنفاق والإفساد بين الناس والخديعة وهو يسعى في قطع ما أمر الله به أن يوصل ويفسدون في الأرض وقال تعالى ﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ وَالنَّمَّامُ مِنْهُمْ]

Ve dahi zikr olunmuş ki hukemādan bir hakīme ihvānından biri gelip onu ziyāret ettiğinde onun baᶜzı asdikāsı üzerine ona bir nesne ile haber verdi. Hakīm ona dedi ki “Ziyārette geç kaldın ve üç cināyet ile geldin ki benim dīn karındaşımı bana bugz ettirdin ve hümūmdan boş ve hālī olan gönlümü dahi meşgūl ettin ve emīn olan nefsini dahi müttehem ettirdin.” Ve dahi rivāyet olunur ki Süleymān b. ᶜAbdulmelik tahtında cālis ve ᶜAllāme Zuhrī onun yanında hāzır iken ona bir zāt geldi. Süleymān o zāta dedi ki “Ben işitmişim ki sen beni zemm edip

581 “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” Hucurāt, 49/6.

582 “Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan” Kalem, 68/11.

fasl etmişsin ve benim hakkımda şunu bunu demişsin." O ādem dedi ki "Ben ne ettim ve ne de dedim?" Süleymān ona dedi ki "Bana bununla haber veren kimse sādıktır." ᶜAllāme Zuhrī ona dedi ki "Nemmām ādem sādık olmaz." O vakt Süleymān: "Gerçek dedin" diye Zuhrī'yi tasdīk ve o ādeme dahi: "Sen var selāmetle git" dedi. Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Kim ki sana nakl-i kelām edip nemīmelik ederse elbette senin sözünü āhere nakl edip senin ᶜaleyhinde dahi nemīmelik eder." Ve onun işbu sözü bir işārettir ki nemmām ādem mebgūz olmak ve onun kavl ve sadākatine iᶜtimād olunmamak gerektir ve nice mebgūs olmasın o hāl ile ki kendisi yalan söylemek ve halkı gıbyet ve gadr ve hıyānet etmek ve gışş ve hased ve nifāk ve beyne'n-nās ifsād eylemek ve halkı altadıp da onun vaslını Hakk subhānehu ve taᶜālādan emr olunanın katᶜına saᶜy ve rūy-i zemīnde ifsād etmekten münfekk ve hālī olmaz, maᶜa-zālik tebāreke ve taᶜālā ﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[583] buyurmuş. Be nemmām ādem dahi o kimselerdendir. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Şūrā'nın otuz dokuzuncu āyetindendir ki o āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "ᶜİtāb ve ᶜikāba tarīk ancak şol kimseler üzeredir ki nāsa zulm edip yer yüzünde nā-hakk şeyᵓ taleb ederler, onlar için āhirette ᶜazāb-ı elīm vardır."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ من اتقاه الناس لشره" والنمام منهم وقال ل"لا يدخل الجنة قاطع قيل وما القاطع قال قاطع بين الناس" وهو النمام وقيل قاطع الرحم وروي عن علي رضي الله عنه أن رجلاً سعى إليه برجل فقال له يا هذا نحن نسأل عما قلت فإن كنت صادقاً مقتناك وإن كنت كاذباً عاقبناك وإن شئت أن نقيلك أقلناك فقال أقلني يا أمير المؤمنين وقيل لمحمد بن كعب القرظي أي خصال المؤمن أوضع له فقال كثرة الكلام وإفشاء السر وقبول قول كل أحد وقال رجل لعبد الله ابن عامر وكان أميراً بلغني أن فلاناً أعلم الأمير أني ذكرته بسوء قال قد كان ذلك قال فأخبرني بما قال لك حتى أظهر كذبه عندك قال ما أحب أن أشتم نفسي بلساني وحسبي أني لم أصدقه فيما قال ولا أقطع عنك الوصال]

---

583 "Ceza yolu ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır." Şūrā, 42/42.

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ مَنِ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ"[584] yaᶜnī tahkīkan o kimse ki şerri için halk ondan ittikā ederler o kimse nāsın eşrārındandır ve nemmām ise o makūle kesāndır ve dahi buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ" Yāᶜnī kātıᶜ olan kimse behişte girmez. Ve kātıᶜ kimdir diye ondan soruldukta "قَاطِعُ بَيْنَ النَّاسِ"[585] diye beyān buyurdu ki "Beyne'n-nās katᶜ eden kimsedir" diye tefsīr buyurmuş. Ve beyne'n-nās rişte-i meveddeti kesip katᶜ eden kimse ancak nemmām olan kimsedir ki habl-ı vasl u müvālātı katᶜ eyler. Ve bir kavlde "kātıᶜu'r-rahimdir" denilmiş, yaᶜnī sıla-i rahim etmeyen kimsedir tefsīr olunmuş. Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervīdir ki zātın birisi yanına gelip bir ādemin üzerine saᶜy edip çuğulluk[586] ettikte Hazret-i ᶜAlī ona dedi ki "Yā hāzā, biz senin bu sözün üzerine sorup tahkīk ederiz, eger onda sādık çıktınsa biz seni bugz ederiz ve eger kāzib çıktınsa seni muᶜākabe edip taᶜzīr ederiz ve eger bu ᶜasre ve tekerlenmekliğin ᶜafvını dileyip ikāleni ister isen seni ikāle ederiz" diye fermān buyurdukta, o zāt "Yā emīre'l-müᵓminīn, beni ikāle eyle" dedi. Ve Muhammed b. Kaᶜb el-Kurazī'ye denilmiş ki "Müᵓminin hangi haslesidir ki onu her bir haslesinden ziyāde pest ve alçak eder?" Muhammed dedi ki "Kesret-i kelām ve keşf-i sırr ve her bir işittiği sözü kabūl edip herkesin sözüne inanmaktır." [235] Ve ᶜAbdullāh b. ᶜĀmir emīr iken zātın birisi gelip ona dedi ki "Ben işitmişim ki fülān ādem emīre haber vermiş ki gūyā ben onu sūᵓ ile zikr etmişim." ᶜAbdullāh dahi: "Öyle olduydu" dedikte, o zāt: "Onun dediğini bana söyle tā ki onun yalancılığını sana zāhir edeyim" yaᶜnī sana nakl ve ihbār ettiği sözleri ile beni haberdār eyle tā ki senin ᶜindinde onun kizbini izhār eyleyeyim deyince, ᶜAbdullāh: "Ben kendi lisānımla kendi nefsimi şetm etmeği sevmem ve dediğine onu tasdīk etmediğim bana kifāyet eder, ben visāli senden kesmem" dedi.

[وذكرت السعاية عند بعض الصالحين فقال ما ظنكم بقوم يحمد الصدق من كل طائفة من الناس إلا منهم وقال مصعب بن الزبير نحن نرى أن قبول السعاية شر

---

584 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/141, no: 201144; *Muvatta*, 5/1328, no: 3353.

585 Buhārī, 8/5, no: 5984; Müslim, Birr ve's-Sıla 6, 4/1981, no: 2556.

586 "Çuğul" söz getirip götüren.

من السعاية لأن السعاية دلالة والقبول إجازة وليس من دل على شيء فأخبر به كمن قبله وأجازه فاتقوا الساعي فلو كان صادقاً في قوله لكان لئيماً في صدقه حيث لم يحفظ الحرمة ولم يستر العورة والسعاية هي النميمة إلا أنها إذا كانت إلى من يخاف جانبه سميت سعاية وقد قال صلى الله عليه وسلم "الساعي بالناس إلى الناس لغير رشدة" يعني ليس بولد حلال]

Ve baᶜzu's-sālihīnin ᶜindinde siᶜāyetin bahsi açıldı, o sālih ādem dedi ki "Siz o kavme ne zann edersiniz ki sıdk-ı nāstan her bir tāifeden mahmūd olur da meger ki onlardan." Ve Musᶜab b. ez-Zübeyr demiş ki "Biz siᶜāyenin kabūlünü siᶜāyeden daha ziyāde şerrli görürüz. "Siᶜāyet" çuğulculuk demektir, çünkü siᶜāyet delālettir ve kabūlü icazettir. Ve o ki bir nesnenin üzerine delālet edip onunla haber verir, elbette onu kabūl ve icāze etmiş olan kimse gibi değildir, kaldı ki siz sāᶜī olan kismeden hazer ve ittikā ediniz. Kavlinde sādık olsa bile yine sıdkında leʾīmdir, zīrā ki hürmeti hıfz edip de ᶜavreti setr etmemiştir. Siᶜāyet ᶜayn-ı nemīmedir, ancak cānibi mahūf olan bir kimseye olursa siᶜāyet denilir ve cānibi mahūf olmayana olursa nemīme sayılır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الساعي بالناس إلى الناس لغير رشدة"[587] ki hulāsa-i meʾāli: "Nās ile nāsa saᶜy eden kimse veled-i helāl değildir."

[ودخل رجل على سليمان بن عبد الملك فاستأذنه في الكلام وقال إني مكلمك يا أمير المؤمنين بكلام فاحتمله إن كرهته فإن وراءه ما تحب إن قبلته فقال قل فقال يا أمير المؤمنين إنه قد اكتنفك رجال ابتاعوا دنياك بدينهم ورضاك بسخط ربهم خافوك في الله ولم يخافوا الله فيك فلا تأمنهم على ما ائتمنك الله عليه ولا تصخ إليهم فيما استحفظك الله إياه فإنهم لن يألوا في الأمة خسفاً وفي الأمانة تضييعاً والأعراض قطعاً وانتهاكاً أعلى قربهم البغي والنميمة وأجل وسائلهم الغيبة والوقيعة وأنت مسؤول عما أجرموا وليسوا المسؤولين عما أجرمت فلا تصلح دنياهم بفساد آخرتك فإن أعظم الناس غبناً من باع آخرته بدنيا غيره]

Ve bir zāt Süleymān b. ᶜAbdulmelik huzūruna girip tekellüm etmeğe istīzān edip dedi ki "Yā emīre'l-müʾminīn, sana bir kelām ile tekellüm ederim ki o kelāmı kerh etsen bile onun ardında muhabbet

587 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/116.

edeceğin bir şeyᵓ vardır eger onu kabūl eder isen, kaldı ki sen onu tahammül buyurmalısın." Ve Süleymān ona: "Söyle" deyince o dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, senin etrāf ve eknāfına birtakım ādemler ihāta etmişler ki kendi dīnlerini senin dünyālığına satmışlar da senin rızānı Allāh'ın saht ve gazabı ile satın almışlar, senden havf ederler de Allāh'tan havf etmezler ve sende Allāh'ın gazabından havf eylemezler, artık Allāhu taᶜālā sana emānet edip vedīᶜa ettiği ᶜibādı üzerine sen onları iᵓtimān etme ve Hakk taᶜālā seni hıfzlarına meᵓmūr edip onun müstahfızı bulunduğun ahkām ve umūrda onların igfāllerine kulak asma, zīrā ki ümmette hasf etmedin, bir hasfi terk etmediler ve emānette izāᶜa etmedin, bir tazyīᶜ terk etmediler ve aᶜrāzda katᶜ ve intihāk etmedin, bir katīᶜayı terk etmediler. Onların en aᶜlā kurbe ve tāᶜatları bagy ve nemīmedir ve ecell ve sāilleri gıybet ve fasl ve vakīᶜadır. Onların cürmleriyle sen mesᵓūlsun ve senin cürmünle onlar mesᵓūl değillerdir, kaldı ki sen āhiretin ifsādıyla onların dünyālıklarını ıslāh etme, zīrā ki gabn ve ziyānca nāsın en ziyāde aᶜzamı o kimsedir ki dīgerinin dünyāsına kendi ve āhiretini satar."

[وسعى رجل بزياد الأعجم إلى سليمان بن عبد الملك فجمع بينهما للموافقة فأقبل زياد على الرجل وقال

فأنت امرؤ إما ائتمنتك خالياً فخنت وإما قلت قولاً بلا علم
فأنت من الأمر الذي كان بيننا بمنزلة بين الخيانة والإثم]

Ve Ziyād-ı Aᶜcemī ile bir zāt Süleymān b. ᶜAbdulmelik'e saᶜy ettikte onların beynlerinde muvāfakat için cemᶜ etti ve Ziyād o kimseye teveccüh ve ikbāl edip nazmen dedi ki:

فأنت امرؤ إما ائتمنتك خالياً فخنت وإما قلت قولاً بلا علم
فأنت من الأمر الذي كان بيننا بمنزلة بين الخيانة والإثم

Yaᶜnī "Sen bir ādem idin ki tenhāda olan emrden dolayı hıyānet ile ismin mā-beyninde bir menziledesin."

[وقال رجل لعمرو بن عبيد إن الأسواري ما يزال يذكرك في قصصه بشر فقال له عمرو يا هذا ما رعيت حق مجالسة الرجل حيث نقلت إلينا حديثه ولا أديت حقي

حين أعلمتني عن أخي ما أكره ولكن أعلمه أن الموت يعمنا والقبر يضمنا والقيامة تجمعنا والله تعالى يحكم بيننا وهو خير الحاكمين]

Ve bir ādem dahi ᶜAmr b. ᶜUbeyd'e demiş ki "Esvārī kendi kasasından seni şerr ile zikr etmekten zāil olmuyor." ᶜAmr dahi: "Yā hāzā, o ādemin hakk-ı mücālesesini sen riᶜāyet etmedin ki onun sözünü bana nakl ettin ve benim hakkımı dahi sen edā etmedin ki bana birāderimi kerh ettirecek nesne ile bildirdin velākin sen dahi ona haber verip iᶜlām eyle ki ölüm bize ᶜumūm edecek ve mezār dahi bizi zamm edecek ve kıyāmet bizi cemᶜ edecek ve Allāhu taᶜālā hazretleri beynimizde hükm edecek ki hayrü'l-hākimīn odur."

[ورفع بعض السعاة إلى الصاحب بن عباد رقعة نبه فيها على مال يتيم يحمله على أخذه لكثرته فوقع على ظهرها السعاية قبيحة وإن كانت صحيحة فإن كنت أجريتها مجرى النصح فخسرانك فيها افضل من الربح ومعاذ الله أن نقبل مهتوكاً في مستور ولولا أنك في خفارة شيبتك لقابلناك بما يقتضيه فعلك في مثلك فتوق يا ملعون العيب فإن الله أعلم بالغيب الميت رحمه الله واليتيم جبره الله والمال ثمره الله والساعي لعنه الله]

Ve baᶜzu's-suᶜāt Sāhib b. ᶜAbbād'a bir rukᶜa takdīm edip onda bir öksüzün mālı üzerine tenbīh edip āgāh eder ki mālın kesreti için onun ahzına onu haml ve tergīb ettirir, Sāhib o rukᶜanın arkasında yazdı ki "Sahīha olsa bile siᶜāyet-i kabīhadır. Eger bu siᶜāyeti nush mecrāsında icrā ettinse onda olan ziyān ve hüsrānın [236] ribhten ziyādedir ve biz isek maᶜāzallāh mestūrda mehtūku kabūl etmeyiz ve kabūlünden dahi Allāhu taᶜālāya sığırınız. Sen pīrlik ve şeyhūhatin hıfz ve emānında olmamış olaydın senin bu fiᶜlin emsālinde muktezī olduğu muᶜāmele ile seni mukābele ederdik. Sen ey melᶜūn, sen ᶜaybdan sakınıp tevakkī eyle, Allāhu taᶜālā hazretleri gayba aᶜlemdir, müteveffāyı Allāh rahmet etsin ve öksüze Allāhu taᶜālā muᶜīn olup kırıklığını cebr etsin ve mālını Allāhu taᶜālā artırsın, semereli olsun ve sāᶜīye dahi Allāhu taᶜālā laᶜnet etsin!" diye nush ve tevbīh etmiş.

[وقال لقمان لابنه يا بني أوصيك بخلال إن تمسكت بهن لم تزل سيداً ابسط خلقك للقريب والبعيد وأمسك جهلك عن الكريم واللئيم واحفظ إخوانك وصل

أقاربك وآمنهم من قبول قول ساع أو سماع باغ يريد فسادك ويروم خداعك وليكن إخوانك من إذا فارقتهم وفارقوك لم تعبهم ولم يعيبوك]

Ve Lokmān ᶜaleyhi's-selām oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, ben birtakım hisāl ile vasiyyet ederim ki sen eger onları tutup onlarla temessük ettinse seyyid ve ᶜazīm efendi olmaktan sen zāil olmazsın. Hısāl şunlardır ki karīb ve baᶜīd için halkını bast edesin ve kerīm ve leᵓīmden yüzünü tutasın ve dīn karındaşlarını hıfz edesin ve akāribine dahi sıla edesin ve onlara çuğulcunun sözünü kabūl ve nemīme-kārın fitnesini ve bagy edenin şerri ve fesādını dileyip hudāᶜ ve mekrini kasd edenin ızrārı āfetlerinden onları emīn edesin. Ve senin ihvānın o ādemler olsun ki sen eger onları müfārakat edip veyāhūd onlar seni müfārakat ederlerse ne onlar seni taᶜyīb edeler ve ne de sen onları taᶜyīb edesin."

[وقال بعضهم النميمة مبنية على الكذب والحسد والنفاق وهي أثافي الذل وقال بعضهم لو صح ما نقله النمام إليك لكان هو المجترئ بالشتم عليك والمنقول عنه أولى بحلمك لأنه لم يقابلك بشتمك وعلى الجملة فشر النمام عظيم ينبغي أن يتوقى]

Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Nemīme kizb ve hased ve nifāk üzerine mebnīdir ve mezellette esstir." Ve "ess" lügatte ot veyā saç çok ve sık olup birbirine dolaşmak maᶜnāsınadır. Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Nemmāmın sana nakl ettiği kelām sahīh olsa da seni sebb ve şetm etmeğe mütecāsir kendisi olur. Mesel-i meşhūrdur ki سبك من بلغك Ve senin hilmine menkūlün ᶜanh ādem daha ziyāde evlā ve elyak olur, çünkü yüzüne karşı seni sebb etmedi ve seni şetm ile mukābele etmedi ve nemmām ādem senin yüzüne mukābil olarak seni sebb ve şetm etmiştir." Ve ᶜale'l-cümle beyānı odur ki nemmāmın şerri ᶜazīmdir ondan sakınıp tevakkī olunmak gerektir.

[قال حماد بن سلمة باع رجل عبداً وقال للمشتري ما فيه عيب إلا النميمة قال رضيت فاشتراه فمكث الغلام أياماً ثم قال لزوجة مولاه إن سيدي لا يحبك وهو يريد أن يتسرى عليك فخذي الموسى واحلقي من شعر قفاه عند نومه شعرات حتى أسحره عليها فيحبك ثم قال للزوج إن امرأتك اتخذت خليلاً وتريد أن تقتلك

فتناوم لها حتى تعرف ذلك فتناوم لها فجاءت المرأة بالموسى فظن أنها تريد قتله فقام إليها فقتلها فجاء أهل المرأة فقتلوا الزوج ووقع القتال بين القبيلتين فنسأل الله حسن التوفيق]

Hammād b. Seleme demiş ki "Bir ādem bir köleyi satmış ve müşterīsine nemīmeden başka bu kölede bir ᶜayb yoktur." Müşterīsi: "Ben bununla rāzī oldum" diye köleyi satın almış. Ve birkaç gün köle onun yanında durduktan sonra bir gün onun zevcesine dedi ki "Benim efendim seni sevmez ve senin üstüne teserrī etmek ister, yaᶜnī odalık için bir halāyıkı alacak. Sen usturayı alıp yatarken başı arkasından birkaç şaᶜreyi tırāş ediver tā ki o saç üzerine ona efsūn ettireyim tā ki sana muhabbet eyleye." Sonra varıp zevce dahi "Senin zevcen bir dostu tutup yār ittihāz etmiş ve seni öldürmek ister, sen yalandan ona tenāvüm edip gör ki ne yapmek ister!" yaᶜnī uykuya varmış gibi ol tā ki onu bilesin diye söylemekle zevc dahi ona tenāvüm etti. Ve zevcesi ustura ile ona gelince zann etti ki onu katl etmek ister, hemān kendisi dahi kalkıp onu katl etti ve zevcenin akrabāsı dahi gelip zevci katl ettiler ve iki kabīle beyninde kıtāl vākiᶜ oldu. Allāh'a sığındık, hüsn-i tevfīki Allāh'tan dileriz. İşte nemīmenin bu gibi şerr-i ᶜazīmi vardır, Allāhu taᶜālā bizi ondan saklasın. Ve çün nemīmelik bir nevᶜi zü'l-vecheyndir ki bu kaziyye gibi zü'l-vecheyn ahvālini beyān etmeğe musannif-i merhūm başlayıp dedi ki:

el-Āfetü's-Sābiᶜatu ᶜAşrete Kelāmun Zi'l-Lisāneynillezī Yetereddedü Beyne'l-Müteᶜādiyeyni

[الآفة السابعة عشرة كلام ذي اللسانين الذي يتردد بين المتعاديين]

[ويكلم كل واحد منهما بكلام يوافقه وقلما يخلو عنه من يشاهد متعاديين وذلك عين النفاق قال عمار بن ياسر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من كان له وجهان في الدنيا كان له لسانان من نار يوم القيامة" وقال أبو هريرة قال سول الله صلى الله عليه وسلم "تجدون من شر عباد الله يوم القيامة ذا الوجهين الذي يأتي هؤلاء بحديث وهؤلاء بحديث" وفي لفظ آخر "الذي يأتي هؤلاء بوجه وهؤلاء بوجه" وقال أبو هريرة "لا ينبغي لذي الوجهين أن يكون أميناً عند الله"]

On yedinci āfet ise ki iki yüzlü ādemin kelāmı idi, onun beyānı dahi budur ki zü'l-lisāneyn ādemin sözü dahi maᶜsiyettir. Ve zü'l-lisāneyn o kimsedir ki beyne'l-müteᶜādiyeyn tereddüd edip her birisine birer gūnā söz söyler yaᶜnī onların her birine dilhāhı üzere bir kelām söyler ve buna zü'l-vecheyn dahi denilir, yaᶜnī iki yüzlü ādem denilir. Ve müteᶜādī olanların beynlerinde gidip gelen ādem bu āfetten kurtulamaz ki müteᶜādīleri müşāhede eden kimse ondan hālī kalması az olur ve bu hāl ise ᶜayn-ı nifāktır ki ᶜAmmār b. Yāsir demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَانَ لَهُ وَجْهَانِ فِي الدُّنْيَا كَانَ لَهُ لِسَانَانِ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[588] Yaᶜnī "Kim ki dünyāda onun iki yüzü vardır ki içi bir türlü ve dışı bir türlü olup onun lisānı zamīrine muhālif olursa yevm-i kıyāmette ona āteşten iki lisānı olur" çünkü dünyāda iki lisān kullanmış ki müteᶜādīlere her birine birer gūnā lisān kullanmış. Ve Ebū Hüreyre demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "تَجِدُونَ مِنْ شَرِّ عِبَادِ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِحَدِيثِ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ بِحَدِيثِ"[589] [237] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz yevm-i kıyāmette ᶜibādullāhın eşrārından iki yüzlü olanı dahi bulursuz ki ᶜibādın eşrārındandır. Ve iki yüzlü ādem şol kimsedir ki bunlara bir türlü söz ile gelir ve ötekilere dīger bir türlü söz ile gelir." Ve āher bir lafzda rivāyet olunmuş ki "Bunlara bir yüz ile gelir ve şunlara dīger bir yüz ile gelir." Ve dahi Ebū Hüreyre demiş ki "Zü'l-vecheyn ᶜindallāh emīn olmamak gerektir."

[وقال مالك بن دينار قرأت في التوراة "بطلت الأمانة والرجل مع صاحبه بشفتين مختلفتين يهلك الله تعالى يوم القيامة كل شفتين مختلفتين" وقال صلى الله عليه وسلم "أبغض خليقة الله إلى الله يوم القيامة الكذابون والمستكبرون والذين يكثرون البغضاء لإخوانهم في صدورهم فإذا لقوهم تملقوا لهم والذين إذا دعوا إلى الله ورسوله كانوا بطاء وإذا دعوا إلى الشيطان وأمره كانوا سراعاً" وقال ابن مسعود "لا يكونن أحدكم إمعة قالوا وما الإمعة قال الذي يجري مع كل ريح" واتفقوا على أن ملاقاة الاثنين بوجهين نفاق وللنفاق علامات كثيرة وهذه من جملتها]

---

588 *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/287, no: 431; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/268, no: 4873; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 140, no: 284.

589 el-Beyhakī, el-Ādāb, 45, no: 109; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/416, no: 21154.

Ve Mālik b. Dīnār demiş ki ben Tevrāt kitābında okudum ki "بطلت الأمانة والرجل مع صاحبه بشفتين مختلفتين يهلك الله تعالى يوم القيامة كل شفتين مختلفتين" Yaᶜnī "Ādem kendi sāhibi ile muhtelif iki dudak ile olursa emānet bātıl olur. Allāhu taᶜālā hazretleri yevm-i kıyāmette her bir muhtelif iki dudakları hālik eder." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أبغض خليقة الله إلى الله يوم القيامة الكذابون والمستكبرون والذين يكثرون البغضاء لإخوانهم في صدورهم فإذا لقوهم تملقوا لهم والذين إذا دعوا إلى الله ورسوله كانوا بطاء وإذا دعوا إلى الشيطان وأمره كانوا سراعاً"[590] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālāya halīkasının en ziyādece mebgūzu ancak yalancılar ve tekebbür edicilerdir ve şol kimseler ki sīnelerinde ihvānlarına çokça hıkd ve bugz ederler, görüştüklerinde onlara temelluk ve tabasbus ederler ve şol kimseler ki Allāhu taᶜālāya ve resūlüne daᶜvet olunurlarsa geçe icābet ederler ve şeytāna ve şeytān emrine daᶜvet olunurlarsa sürᶜatle çabucak icābet eylerler." Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Sizin biriniz immaᶜa olmasın!" Ve "İmmaᶜa nedir?" ona denildikte dedi ki "Her bir rīh cereyān eden kimsedir." "İmmaᶜa" lügatte kesr-i hemze ve feth-i mīm-i müşeddede ile şol kimse ki zaᶜīfü'r-reᵓy olduğundan her kişiye ben sevgiliyim der de tābiᶜ olur. Ve dahi eslāf-ı ᶜizām ittifāk etmişler ki iki kimseler iki yüz ile görüşmeleri nifāktır. Ve nifāk için ᶜalāmāt-ı kesīre vardır ve bu dahi onların cümlesindendir.

[وقد روي أن رجلاً مِنْ أَصْحَابِ رسول الله صلى الله عليه وسلم مات فلم يصل عليه حذيفة فقال له عمر يموت رجل مِنْ أَصْحَابِ رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم تصل عليه فقال يا أمير المؤمنين إنه منهم فقال نشدتك الله أنا منهم أم لا قال "اللهم لا ولا أؤمن منها أحداً بعدك"]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki ashāb-ı Nebī'den bir zāt vefāt edip Huzeyfe onun namāzına hāzır olmadı. ᶜÖmer ona dedi ki "Ashāb-ı peygamberīden bir ādem vefāt eder de sen onun namāzına hāzır olmazsın!" Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvān: "Yā emīre'l-müᵓminīn, kendisi onlardandır" dedi. Ve ᶜÖmer dahi: "Allāh'ını seversin ki ben Allāh ile sana kasem ederim ben onlardan mıyım yoksa yok?" diye sorunca, Huzeyfe "اللهم

590 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 140, no: 285.

"لا ولا أؤمن منها أحداً بعدك"[591] diye cevāb verdi yaᶜnī "Yok, sen onlardan değilsin" demektir. Ve dahi dedi ki "Ben senden sonra ben ondan bir kimseyi teᵓmīn etmem."

[فإن قلت بماذا يصير الرجل ذا لسانين وما حد ذلك فأقول إِذَا دَخَلَ عَلَى مُتَعَادِيَيْنِ وَجَامَلَ كُلَّ وَاحِدٍ منهما وكان صادقاً فيه لم يكن منافقاً ولا ذا لسانين فإن الواحد قد يصادق متعاديين ولكن صداقة ضعيفة لا تنتهي إلى حد الأخوة إذ لو تحققت الصداقة لاقتضت معاداة الأعداء كما ذكرنا في كتاب آداب الصحبة والأخوة نعم لو نقل كَلَامَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى الْآخَرِ فَهُوَ ذو لسانين وهو شر من النميمة إذ يصير نماماً بأن ينقل من أحد الجانبين فقط فإذا نقل من الجانبين فهو شر من النمام وإن لم ينقل كلاماً ولكن حسن لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَا هُوَ عَلَيْهِ مِنَ المعاداة مع صاحبه فهذا ذو لسانين وكذلك إذا وعد كل واحد منهما بأن ينصره وكذلك إذا أثنى على واحد منهما في معاداته وكذلك إذا أثنى على أحدهما وكان إذا خرج من عنده يذمه فهو ذو لسانين بل ينبغي أن يسكت أو يثني على المحق من المتعاديين ويثني عليه في غيبته وفي حضوره وبين يدي عدوه]

Ve eger ādem ne ile iki yüzlü olur der isen ve onun haddi nedir diye taᶜrīfini ister isen derim ki eger iki müteᶜādī ādemlerle ihtilāt edip her birlerine başka başka varıp yanına duhūl ve onunla mücāmele edip de mücāmelesinde sādık olursa o hāl ile münāfık olmaz ve iki yüzlü dahi olmaz, zīrā olur ki bir ādem iki müteᶜādī kimselerle sadīk ola velākin sadākati zaᶜīf ve zebūn olup birāderlik haddine varamaz, çünkü mütehakkık olmuş olsa ādāb-ı sohbet kitābında zikr ettiğimiz gibi muᶜādāt-ı aᶜdāya muktezī olurdu. Evet, eger her birinin sözünü dīgerine nakl ederse o vaktte iki yüzlü olur ve nemīmeden daha ziyāde şerrlidir, çünkü yalnız ehadü'l-cānibeynin sözünü nakl etmekle nemmām olur ve çün cānibeynden nakl eder, elbette nemmāmdan şerrli olur. Ve eger onlardan kelāmı nakl etmez de lākin her birisine muᶜādāttan bulunduğu ᶜadāveti üzerine tahsīn edip sāhibine muvāfakat gösterirse işte bu sūretle olan ādem dahi iki yüzlüdür ve kezālik muᶜādātında her birine vaᶜd ederse yine iki yüzlüdür ve kezālik eger birisine senā edip de yanından çıktığı vaktte onu zemm eyler yine iki yüzlüdür. Lāyık odur ki beynle-

591 *Musnedu*'l-Bezzār, 7/292, no: 2885.

rinde sükūt dura veyāhūd muhıkkları üzerine senā ede yaᶜnī o müteᶜādī olan iki ādemlerin hakklısı hangisi ise onun üzerine huzūr ve gıyābında ve ᶜadüvvü önünde medh ü senā ede.

[قيل لابن عمر رضي الله عنهما إنا ندخل على أمرائنا فنقول القول فإذا خرجنا قلنا غيره فقال كنا نعد هذا نفاقاً عَلَى عَهْدِ رسول الله صلى الله عليه وسلم وهذا نفاق مهما كان مستغنياً عن الدخول على الأمير وعن الثناء عليه فلو استغنى عن الدخول ولكن إذا دخل يخاف إن لم يثن فهو نفاق لأنه الذي أحوج نفسه إلى ذلك فإن كان مستغنياً عن الدخول لو قنع بالقليل وترك المال والجاه فدخل لضرورة الجاه والغنى وأثنى فهو منافق]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer'e denilmiş ki "Biz ümerāmız üzerine girip emīre muvāfık olan sözleri söyleriz ve çün yanlarından çıkarız o sözlerin gayrılarını söyleriz." İbn ᶜÖmer onlara demiş ki "Biz bunu ᶜahd-i Peygamberīde nifākı sayardık." Ve bu nifāktır. Kaçan ki emīrin üzerine duhūl etmekten ve üzerine senā eylemekten müstagnīdir ve eger duhūl etmekten müstagnī olup velākin duhūl ederse onu senā etmemekten müstagnī olup velākin zarūret-i cāh ve zenginlik için ümerā üzerine duhūl edip onların üzerlerine senā eder, yine münāfık sayılır, zīrā ki zarūretsiz girip ve yalandan üzerine senā etmiş, çünkü hāricde o senā ve medhi ona etmez.

[وهذا معنى قوله صلى الله عليه وسلم "حب المال والجاه ينبتان النفاق [238] في القلب كما ينبت الماء البقل" لأنه يحوج إلى الأمراء وإلى مراعاتهم ومراءاتهم فأما إذا ابتلى به لضرورة وخاف إن لم يثن فهو معذور فإن اتقاء الشر جائز قال أبو الدرداء رضي الله عنه "إنا لنكشر في وجوه أقوام وإن قلوبنا لتلعنهم" وقالت عائشة رضي الله عنها استأذن رجل على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "ائْذَنُوا لَهُ" فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ ثُمَّ لَمَّا دَخَلَ أَلَانَ لَهُ الْقَوْلَ فَلَمَّا خَرَجَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْتَ فِيهِ مَا قُلْتَ ثُمَّ أَلَنْتَ لَهُ الْقَوْلَ فَقَالَ يَا عائشة "إِنَّ شَرَّ النَّاسِ الَّذِي يُكْرَمُ اتِّقَاءَ شَرِّهِ" وَلَكِنَّ هَذَا وَرَدَ فِي الْإِقْبَالِ وَفِي الكشر والتبسم فأما الثناء فهو كذب صراح ولا يجوز إلا لضرورة أو إكراه يباح الكذب بمثله كما ذكرناه في آفة الكذب بل لا يجوز الثناء ولا التصديق ولا تحريك الرأس في معرض التقرير على كل كلام باطل فإن فعل ذلك فهو منافق بل ينبغي أن ينكر فإن لم يقدر فيسكت بلسانه وينكر بقلبه]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاهِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ"[592] diye buyurdukları hadīs-i şerīfin maᶜnāsı budur ki "Māl ve cāhın hubbu kalbde nifākı inbāt eder, nitekim su giyāhı inbāt eyler." Çünkü hubb-ı māl u cāh ümerāya muhtāc ettirir ve ümerānın mürāᶜāt ve mirāᵓātlerine mecbūr eyler. Velākin hubb-ı māl u cāh ile değil, ancak rāst gele ümerāya duhūl veyāhūd zarūret için mülākātlarına muztarr ve mecbūr olup bununla mübtelā olur ve eger onlara senā etmez ise onlardan ona bir zarar isābet etmekten korkarsa o hālde maᶜzūr olup münāfık olmaz, zīrā ittikā-i şerr cāizdir, yaᶜnī şerrlerinden o muᶜāmele ile sakınıp ittikā etmek cevāzı vardır ki Ebu'd-Derdāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Tahkīkan biz birtakım akvāmın yüzlerinde tebessüm edip beşāşet gösteririz de bizim kulūbumuz onları laᶜnet eder." Ve Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān buyurmuş ki "Zātın birisi Resūl-i ekrem efendimiz üzerine istīzān etti, yaᶜnī huzūr-ı ᶜālīsine girmek istedi. Efendimiz: "ائْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ أَخُو الْعَشِيرَةِ هُوَ" diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Ona izn veriniz ki ᶜaşīretin yaramaz ādemidir." O sonra müsūl-ı şerefine mazhar oldukta kelāmı ona yumuşattı. Ve çıkıp gidince ben: "Yā Resūlallāh, siz bu ādemde buyurduğunuzu buyurdukta sonra ona sözü yumuşattın" dediğimde, efendimiz: buyurdu ki "إِنَّ شَرَّ النَّاسِ الَّذِي يُكْرَمُ اتِّقَاءَ شَرِّهِ"[593] Yaᶜnī "Yā ᶜĀişe, tahkīkan nāsın şerrlisi şol kimsedir ki şerrinden sakınmak için ona ikrām olunur." Velākin bu mesāg yalnız teveccüh ve ikbāl ile tebessüm ve yüz güleçlik göstermeğe vārid olmuştur, ona medh ü senā etmek ise ancak yalan ve iftirā-i sarīh olup zarūret olmadıkça cāiz olmaz ve zarūret ve ikrāh olursa āfet-i kizbde zikr ettiğimiz gibi mislinde kizb mübāh olduğu şeylerde olur, yoksa sarāhaten onu medh etmek veyāhūd sözünü bi-gayri hakk tasdīk etmek ve maᶜriz-i takrīrde kelām-ı bātıl üzerine başını sallayıp tahrīk etmek cāiz değildir, eger bunu işlerse münāfıktır, ancak ona inkār etmek gerektir ve üzerine inkār etmeğe gücü yetmezse yaᶜnī kudreti olmazsa gerektir ki lisānıyla sükūt ile onu inkār eyleye.

---

592 Bkz. *Hilyetu'l-Evliyā*, 4/41.

593 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/428, no: 7747.

el-Āfetü's-Sāminetü ᶜAşrete el-Medhu

[الآفة الثامنة عشرة المدح]

[وهو منهي عنه في بعض المواضع أما الذم فهو الغيبة والوقيعة فقد ذكرنا حكمها والمدح يدخله ست آفات أربع في المادح واثنتان في الممدوح فأما المادح فالأولى أنه قد يفرط فينتهي به إلى الكذب قال خالد بن معدان من مدح إماماً أو أحداً بما ليس فيه على رؤوس الأشهاد بعثه الله يوم القيامة يتعثر بلسانه]

Ve on sekizinci āfet ise o dahi medh idi. Beyānı budur ki baᶜzı mevāziᶜde medh dahi menhiyyün ᶜanhtir ve zemm etmek gıybettir ve vakīᶜa ve fasldır ve hükmü fī-mā tekaddeme zikr etmişiz. Medh ve sitāyiş ise onda dahi altı āfet dāhil olur, dördü medh edici de ve ikisi memdūh olan ādemde. Mādihe tārī olan āfāt ise: Birincisi medh ve sitāyişte tefrīt vukūᶜudur ki medhinde o mertebe mübālaga ve ifrāt eder tā ki onunla kizbe müntehī olur. Hālid b. Maᶜdān dedi ki "Kim ki bir imāmı veyāhūd āher bir kimseyi onda olmayan nesne ile medh edip ᶜalā-ruᵓūsi'l-eşhād üzerine senā eylerse Allāhu taᶜālā hazretleri yevm-i kıyāmette lisānıyla müteᶜasver olarak onu baᶜs eder."

[والثانية أنه قد يدخله الرياء فإنه بالمدح مظهر للحب وقد لا يكون مضمرا له ولا معتقدا لجميع ما يقوله فيصير به مرائيا منافقا]

Ve ikinci āfet ona riyānın duhūlüdür, zīrā onun medhi ile hubbuna mazhardır ve olur ki muhabbetine muzmir olmaya ve hakkında söylediği kelāmın cemīᶜisine muᶜtekıd olmaya ve o haysiyyetle onunla mürāᵓī ve münāfık olmuş olur.

[الثالثة أنه قد يقول ما لا يتحققه ولا سبيل له إلى الإطلاع عليه وروي أن رجلاً مدح رجلا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال له عليه السلام ويحك قطعت عنق صاحبك لو سمعها ما أفلح ثم قال إن كان أحدكم لا بد مادحا أخاه فليقل أحسب فلانا ولا أزكي على الله أحد حسيبه الله إن كان يرى أنه كذلك" وهذه الآفة تتطرق إلى المدح بالأوصاف المطلقة التي تعرف بالأدلة كقولة إنه متق وورع وزاهد وخير وما يجري مجراه فأما إذا قال رأيته يصلي بالليل ويتصدق ويحج فهذه أمور مستيقنة ومن ذلك قوله إنه عدل رضا فإن ذلك خفي فلا ينبغي أن يجزم القول فيه إلا بعد

خبرة باطنة سمع عمر رضي الله عنه رجلا يثني على رجل فقال أسافرت معه قال لا قال أخالطته في المبايعة والمعاملة قال لا قال فأنت جاره صباحه ومساءه قال لا فقال والله الذي لا إله إلا هو لا أراك تعرفه]

Ve üçüncü āfet ise o dahi mütehakkıkı bulunmadığı nesneyi söylemektir, mümkindir ki ondan tahkīk edemediği ve ona vākıf [239] ve muttaliᶜ olmağa tarīki olmayan bir vasfı söyler. Rivāyet olunur ki Nebī-i zī-şān efendimizin huzūr-ı ᶜālīsinde bir zāt bir ādemi medh etti, efendimiz ona dedi ki "وَيْحَكَ! قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ لَوْ سَمِعَهَا مَا أَفْلَحَ" yaᶜnī "Allāh sana rahmet eyleye, sen sāhibinin boynunu kesip katᶜ ettin, onu işitmiş olsa felāh bulmaz." Sonra buyurdu ki "إِنْ كَانَ أَحَدُكُمْ لَا بُدَّ أَخَاهُ لَا مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ أَحْسَبُ وَلَا أُزَكِّي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا حَسِيبُهُ اللهُ إِنْ كَانَ يَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ"[594] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi "Eger biriniz dīn karındaşını medh etmekten infikāk ve çāresi olmayıp onun medhi ona lābüdd ise hakkında ben sanırım ki fülān böyledir, Hakk subhānehu ve taᶜālā hasībi olduğu ādemi ben Allāhu taᶜālāya tezkiye edemem, o dahi eger onun hakkında diyeceği gibi onu zuᶜm ve iᶜtikād eylerse." Ve bu bir āfettir ki edille ile bilinen evsāf-ı mutlaka olan medhe mütetarrık ve tārī olur, meselā onun hakkında müttakī ve perhīzkār ve hayyir ve bunların mecrālarında cārī olan evsāf demesi gibidir. Ammā eger dese ki ben gecede namāz kıldığını veyā tasadduk ettiğini veyāhūd hacc eylediğini gördüm, beʾsi yoktur, çünkü bunlar umūr-ı müsteykınedirler, o āfet bunlara mütetarrık olamaz. Ve ᶜadl ve razīdir dediği dahi o kabīldendir, zīrā o hāli dahi hafī ve nihān ve gizlidir, gerektir ki onda kavli cezm etmeye ki katᶜiyyen böyledir diye hükm eylemeye, ancak onu böyle zann ederim ve böyle sanıp zuᶜm ederim diye meğer ki onda hibre-i bātiniyye ve tecribe-i kaviyyesi ola, o vaktte kavli onda cezm edip katᶜiyyen o sıfat-ı mutlaka ile hükm edip onunla onu medh eyleye ki müttakīdir ve perhīzkārdır ve ᶜadldir ve razīdir diye. ᶜÖmer b. el-Hattāb bir ādemden işitti ki bir ādemi medh eder de onun üzerine senā eyler, ᶜÖmer ona dedi ki "Sen onunla sefer ettin mi?" O kimse "yok" dedi. ᶜÖmer: "Mübāyaᶜa ve muᶜāmele ile sen onunla muhālata ettin mi?" diye bir dahi sorunca, o kimse "yok"

---

594 Buhārī, 8/18, no: 6061; Müslim, Zuhd ve'r-Rekāik, 4/2296, no: 3000.

dedi. ᶜÖmer: "Sen sabāh ve akşamda onunla komşu musun?" diye bir dahi suᵓāl ve o kimse "yok" diye cevāb verdikte, ᶜÖmer: "Vallāhillezī lā ilāhe illā hū, sen buna bildiğini ben göremem" yaᶜnī onu zann edemez dedi.

[الرابعة أنه قد يفرح الممدوح وهو ظالم أو فاسق وذلك غير جائز قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إن الله تعالى يغضب إذا مدح الفاسق'' وقال الحسن من دعا لظالم بطول البقاء فقد أحب أن يعصي الله تعالى في أرضه والظالم الفاسق ينبغي أن يذم ليغتم ولا يمدح ليفرح]

Ve dördüncü āfet ise memdūhu zālim ve fāsık olduğu hālde şād etmekliktir ve o dahi cāiz değildir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللَّهَ يَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ''[595] Yaᶜnī "Tahkīkan tebāreke ve taᶜālā hazretleri fāsık medh olunduğu vaktte gazab eder." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Kim ki bir zālim için tūl-i bekā ile duᶜā ederse arzında Allāhu taᶜālāya ᶜisyān etmekliğini sevmiş olur ve Allāhu taᶜālāya arzında ᶜisyān vukūᶜ bulmağa rāzī olmuş olur." Kaldı ki bu dahi āfet sayılır, çünkü fāsık ve zālim ādemlerin mezemmeti gerektir, tā ki ondan gamnāk olup zulm ve fıskı terk edeler ve şād olup ona musırr olmamak için medh olunmamaları lāzımdır.

[وأما الممدوح فيضره من وجهين أحدهما أنه يحدث فيه كبراً وإعجاباً وهما مهلكان قال الحسن رضي الله عنه كان عمر رضي الله عنه جالساً ومعه الدرة والناس حوله إذ أقبل الجارود بن المنذر فقال رجل هذا سيد ربيعة فسمعها عمر ومن حوله وسمعها الجارود فلما دنا منه خفقه بالدرة فقال مالي ولك يا أمير المؤمنين قال مالي ولك أما سمعتها قال سمعتها فمه قال خشيت أن يخالط قلبك منها شيء فأحببت أن أطأطيء منك]

Ve memdūhta olan āfetler ise onlar dahi bunlardır ki medh ona iki yüzden zarar verir: Birincisi onda kibr ve iᶜcābı ihdās eder, ikisi dahi mühliklerdir. Hasen ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb kırbacı yedinde olduğu hālde nās içinde otururken nāgehān Cārūd b. el-Munzir gelip ikbāl etti, cemᶜiyyetten bir ādem dedi ki "Bu

595 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/509, no: 4543; *Muᶜcemu* Ebī Yaᶜlā, 1/156, no: 171.

ādem Rebīᶜa'nın ulusudur." Ve ᶜÖmer onun bu sözünü işitti ve cemāᶜat dahi onu işitti ve Cārūd dahi onu istimāᶜ etti. Ve çün ᶜÖmer'den yakın oldu, ᶜÖmer ona kırbaç ile vurdu. O dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, seninle benim nem var?" diye suᵓāl ve ᶜÖmer dahi: "Seninle benim nem var, sen onu işitmedin mi?" diye cevāb verdikte, Cārūd: "Onu işittim, ne var bunda?" diye bir dahi istifsār edince, ᶜÖmer: "Ben korktum ki bundan bir şeyᵓ senin kalbine karışıp muhālatat eder, ben dahi sevdim ki senden biraz şeyᵓ tenzīl edeyim" yaᶜnī pest edeyim diye hall-i işkāl etti.

[الثاني هو أنه إذا أثنى عليه بالخير فرح به وفتر ورضي عن نفسه ومن أعجب بنفسه قل تشمره وإنما يتشمر للعمل من يرى نفسه مقصراً فأما إذا انطلقت الألسن بالثناء عليه ظن أنه قد أدرك ولهذا قال عليه السلام ''قطعت عنق صاحبك لو سمعها ما أفلح'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إذا مدحت أخاك في وجهه فكأنما أمررت على حلقه موسى وميضاً'' وقال أيضاً لمن مدح رجلاً ''عقرت الرجل عقرك الله'' وقال مطرف ما سمعت قط ثناء ولا مدحة إلا تصاغرت إلى نفسي وقال زياد بن أبي مسلم ليس أحد يسمع ثناء عليه أو مدحة إلا ترائى له الشيطان ولكن المؤمن يراجع فقال ابن المبارك لقد صدق كلاهما أما ما ذكره زياد فذلك قلب العوام وأما ما ذكره مطرف فذلك قلب الخواص وقال صلى الله عليه وسلم ''لو مشى رجل إلى رجل بسكين مرهف كان خيراً له من أن يثني عليه في وجهه'' وقال عمر رضي الله عنه ''المدح هو الذبح'' وذلك لأن المذبوح هو الذي يفتر عن العمل والمدح يوجب الفتور أو لأن المدح يورث العجب والكبر وهما مهلكان كالذبح لذلك شبهه به]

Ve ikincisi yaᶜnī memdūhun zararına mūcib olan vech-i sānī ise o dahi mūcib-i fütūr olmasıdır ki bir ādem bir ādemin üzerine yüzüne karşı medh ü senā eyler ise o ādem onunla şād ve mesrūr olup nefsinden rāzī olur ve kim ki kendi nefsini beğenirse ᶜamele çemrenmesi azalır, çünkü ᶜamele ancak o kimse teşmīr-i sāk u sāᶜid eder ki nefsini kusūrlu görür ve kusūrunun izālesi için ᶜamele teşmīr-i bāzū ile çalışıp saᶜy eder. Ve o kimse ki üzerine senā ile elsine-i mādiha müntalik olur, zann eder ki menzile-i maksūda ermiştir, ᶜamelden fütūru vākiᶜ olur, onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki ''قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ لَوْ سَمِعَهَا مَا أَفْلَح'' Ve dahi buyurmuş ki ''إذَا مَدَحْت أَخَاك فِي وَجْهِهِ فَكَأَنَّمَا أَمْرَرْتَ

"عَلَى حَلْقِهِ مُوسًى رَمِيضًا"[596] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Sen eger kendi dīn karındaşını yüzüne karşı medh ettinse sanki onun boğazı üzerine keskin bir usturayı geçirmişsin." Ve dahi huzūr-ı ʿālīsinde bir ādeme medh eden kimseye buyurdu ki "عقَرْتَ الرَّجُل عقَرَكَ اللَّهُ"[597] Yaʿnī "Sen bu ādemi boğazlayıp zebh ettin, Allāhu taʿālā dahi seni boğazlayıp [240] zebh ede." Ve Mutarrıf dedi ki "Ben aslā bir medh ü senāyı işitmedim illā ki benim nefsim benim ʿindimde küçük olup tesāgur etmedi" yaʿnī benim medhimi işittikçe benim nefsim benim katımda mütesāgır olurdu demektir. Ve Ziyād b. Ebī Müslim demiş ki "Bir kimse yoktur ki kendi senāsını işitip de şeytān ona müterāī olmaya, yaʿnī elbette kim ki kendi nefsini üzerine bir senā veyā bir medīhayı işitir, şeytān gelip ona görünür velākin müʾmin ādem mürācaʿat eder yaʿnī nefsine dönüp hakāretle bakar da şeytāna iltifāt etmez ve Allāhu taʿālāya ʿubūdiyyetle mürācaʿat eyler." İbnu'l-Mübārek dedi ki "Onlar ikisi de gerçek söyleyip sözlerinde sādıktırlar. İbn Ziyād'ın zikr ettiği şeyʾ ʿavāmmın kalbine göredir ve Mutarrıf'ın zikr ettiği şeyʾ havāssın kalbine göredir." ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَو مَشَى رَجُلٌ إِلَى رَجُلٍ بِسِكِّينٍ مُرْهَفٍ كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يُثْنَى عَلَيْهِ فِي وَجْهِهِ"[598] Yaʿnī "Ādem ādeme rakīk ve keskin bıçak ile yürümesi o ādeme senā ile yürümekten daha ziyāde yeğdir" yaʿnī üzerine keskin bıçak ile varmak medh ü senā ile ona varmaktan o ādeme daha ziyāde hayrlıdır demek olur. Ve ʿÖmer ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Medh etme boğazlamaktır." Çünkü boğazlanıp mezbūh olan ādemdir ki ʿamelden fütūr eder ve medh ise evvelā fütūru mūcibdir, zīrā ʿucb ve kibre mūcib olur ve ikisi boğazlamak gibi mühliklerdir ve onun için onu zebhe teşbīh buyurmuştur.

[فإن سلم المدح من هذه الآفات في حق المادح والممدوح لم يكن به بأس بل ربما كان مندوبا إليه ولذلك أثنى رسول الله صلى الله عليه وسلم على الصحابة فقال "لو وزن إيمان أبي بكر بإيمان العالم لرجح" وقال في عمر "لو لم أبعث لبعثت

596 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/13.

597 Buharī, el-Edebu'l-Mufred, 173, no: 335; l-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/151, *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/297, no: 26262.

598 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/341.

يا عمر" وأي ثناء يزيد على هذا ولكنه صلى الله عليه وسلم قال عن صدق وبصيرة وكانوا رضي الله عنهم أجل رتبة من أن يورثهم ذلك كبراً وعجباً وفتوراً بل مدح الرجل نفسه قبيح لما فيه من الكبر والتفاخر إذا قال صلى الله عليه وسلم "أنا سيد ولد آدم ولا فخر" أي لست أقول هذا تفاخراً كما يقصد الناس بالثناء على أنفسهم وذلك لأن افتخاره صلى الله عليه وسلم كان بالله وبالقرب من الله لا بولد آدم وتقدمه عليهم كما أن المقبول عند الملك قبولاً عظيماً إنما يفتخر بقبوله إياه وبه يفرح لا بتقدمه على بعض رعاياه وبتفصيل هذه الآفات تقدر على الجمع بين ذم المدح وبين الحث عليه قال صلى الله عليه وسلم وجبت لما أثنوا على بعض الموتى وقال مجاهد إن لبني آدم جلساء من الملائكة فإذا ذكر الرجل المسلم أخاه المسلم بخير قالت الملائكة ولك بمثله وإذا ذكره بسوء قالت الملائكة يا ابن آدم المستور عورته أربع على نفسك واحمد الله الذي ستر عورتك فهذه آفات المدح]

Ve şol āfāttan medh sālim olursa yaᶜnī mādih ve memdūh hakkında medhin bir āfeti olmayıp da bu āfātan vāreste ve sālim olursa onda bir beᵓs olmaz belki mendūbdur yaᶜnī ona hass ve tergīb dahi vākiᶜ olmuştur ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sahābe-i ᶜizām ᶜaleyhimu'r-rıdvān üzerlerine senā buyurup Ebū Bekr hakkında dedi ki "لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ الْعَالَمِينَ لَرَجَحَ"[599] Yaᶜnī "Ebū Bekr'in īmānı kāffe-i ᶜālemīnin īmānı ile vezn olunmuş olsa onun īmānı daha ziyāde ağır ve rācih olurdu." Ve ᶜÖmer'in hakkında buyurdu ki "لَوْ لَمْ أُبْعَثْ لبعثت يا عمر"[600] Yaᶜnī "Ben gönderilmemiş olsaydım sen gönderilirdin" ki risālet ve nübüvvet ile ben Hakk taᶜālā taraflarından ᶜibādına gönderilmemiş olsaydım sen bu hizmet-i celīle ile mebᶜūs olurdun demek olur. Ve hangi senādır ki bu senāya zāyid olabilir? Velākin ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ᶜan-sıdkın ve basīretin onu buyurdu ve onlar dahi bu medh ü senādan ᶜucb ve kibr ve fütūr onlara tārī olmaktan rütbeleri daha ziyāde ᶜālī ve celīldir ki bu āfāttan bu senā vārestedir demektir. Ammā ādem kendi nefsine medh etmek çirkīndir, çünkü onda kibr ve tefāhur vardır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَنَا

599 Aynī, *Umdetu'l-Kārī*, 1/108; Tuhfetu'l-Ahvezī, 7/298.

600 *Mirkātu'l-Mefātīh*, 9/3902, no: 6047.

"سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ"[601] Yaᶜnī "Ben ebnā-i Ādem'in büyüğü ve ulusuyum ve fahr değildir" yaᶜnī ben bununla müftehir değilim ki ben bunu halk kendi nefslerine senādan kasd ettikleri gibi fahr için söylemiyorum, ancak size beyān-ı vākiᶜ ediyorum demektir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin iftihārı Zāt-ı Zü'l-Celāl ile idi ve Allāhu taᶜālādan kurbü ile idi, yoksa veled-i Ādem ile ve onlara tekaddüm etmekle değil idi, nitekim melikin ᶜindinde kabūl-i ᶜazīm sāhibi olan kimse ancak melikin kabūlü ile iftihār edip onunla şād olur ki baᶜzı reᶜāyāsına tekaddümü ile şād ve müftehir olmaz. Ve şol āfātın tafsīlātı ile medhin zemm ve üzerine vākiᶜ olan hass ve tergībin beyninde cemᶜ etmeğe muktedir olursun ki vefāt edin mesniyyün ᶜaleyh olan kimse için ᶜaleyhi's-selām efendimiz وجبت له buyurmuştur yaᶜnī "Sizin onun hakkında vākiᶜ olan işbu medh-i cemīl ve senā ile cennet ona vācib oldu" demektir. Ve bunun mefhūmu senāya hass ve tergībdir ki kim ki senā-i cemīle mazhar olursa ona behişt vācib olur demektir. Ve Mücāhid ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Melāike-i kirāmdan ebnā-i Ādem'e cülesā ve hem-nişīnler vardır ve çün bir müslim ādem dīger bir müslim ādemi hayr ile yād edip zikr eyler, melāike-i kirām dahi sana bunun gibi ola diye duᶜā ederler ve çün sūᵓ ile onu yād edip zikr eder, melāike der ki "Ey ᶜavreti mestūr olan Ādemoğlu, nefsine dönüp kıyma yaᶜnī nefsin üzerine ᶜavdet edip de kendini helāka uğratma ve senin ᶜavretini setr eden Zāt-ı Zü'l-Celāl'e hamd ü şükr eyle." İşte medhin āfātı şunlardır.

Beyānu Mā ᶜAle'l-Memdūhi

[بيان ما على الممدوح]

[اعلم أن على الممدوح أن يكون شديد الاحتراز عن آفة الكبر والعجب وآفة الفتور ولا ينجو منه إلا بأن يعرف نفسه ويتأمل ما في خطر الخاتمة ودقائق الرياء وآفات الأعمال فإنه يعرف من نفسه ما لا يعرفه المادح ولو انكشف له جميع أسراره وما يجري على خواطره لكف المادح عن مدحه وعليه أن يظهر كراهة المدح بإذلال المادح قال صلى الله عليه وسلم "احثوا التراب في وجوه المادحين"

601 İbn Battāl, *Şerhu Sahīhi'l-Buhārī*, 6/534.

وقال سفيان بن عيينة لا يضر المدح من عرف نفسه وأثنى على رجل من الصالحين فقال اللهم إن هؤلاء لا يعرفوني وأنت تعرفني وقال آخر لما أثنى عليه اللهم إن عبدك هذا تقرب إلي بمقتك وأنا أشهدك على مقته وقال علي رضي الله عنه لما أثنى عليه "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا لَا يَعْلَمُونَ وَلَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا يَقُولُونَ وَاجْعَلْنِي خَيْرًا مِمَّا يَظُنُّونَ" وأثنى رجل على عمر رضي الله عنه فقال أتهلكني وتهلك نفسك وأثنى رجل على علي كرم الله وجهه في وجهه وكان قد بلغه أنه يقع فيه فقال أنا دون ما قلت وفوق ما في نفسك]

Ve memdūhun üzerine vācib olan nesnenin beyānı ise o dahi budur. Şöyle ki bil ve āgāh ol ki memdūh olan ādeme vācibdir ki āfet-i ᶜucb ve kibr ve fütūrdan [241] onun tevakkī ve ihtirāzı şedīd ola, nefsini bilmedikçe ve hātimenin hatarında ve riyānın dekāyıkında ve aᶜmālin āfātında teᵓemmül etmedikçe ondan necāt ve selāmet bulmaz, yaᶜnī medhin zararından ancak bunlara olan teᵓemmül ve tedebbür ile necāt bulur demektir, zīrā mādihin bilmediği nesneyi kendi nefsinde bilir ki mādihe onun esrārının kāffesi münkeşif olmuş olsa ve hātıra cereyān eden havātırı ona zāhir ve ᶜayān olmuş olsa onun medhinden meddāhı keff-i lisān edip onu medh eylemezdi. İşte o zamāir ve hafāyāyı onun mādihi bilmez, herkes kendi nefsine elbette mādihinden ziyāde bilir ve mādih bilemediği nesneyi kendi bilir ve dahi mādihin tezlīle ondan kerāhetini izhār etmek vācib olur. ᶜAleyhi's-salātu ve'-selām buyurmuş ki "احْثُوا التُّرَابَ فِي وُجُوهِ المادِحِينَ"[602] Yaᶜnī "Medh edicilerin yüzlerine siz toprağı sepiniz." Ve Süfyān b. ᶜUyeyne demiş ki "Nefsini bilen ādeme medh mazarrat etmez." Bir zāt-ı sulehādan bir kimse üzerine senā etmekte o memdūh dedi ki "Yā rabbi, bunlar beni bilmezler, seni beni bilirsin." Ve dīgeri dedi ki "Yā rabbi, senin işbu kavlin senin maktınla bana takarrüb etti ve ben dahi onun maktı üzerine seni işhād ederim." Ve Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehunun üzerine senā olunduğu vaktte dedi ki "Yā rabbi, bunlar benden bilmedikleri nesneyi sen bana ᶜafv ve magfiret eyle ve onlar söyledikleri nesne ile beni muᵓāhaze eyleme, hem dahi onlar zann ettiklerinden ziyāde beni yeğ eyle." Ve bir zāt, Hazret-i

602 İbn Battāl, *Şerhu Sahīhi'l-Buhārī*, 9/254; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/409, no: 233.

ᶜÖmer b. el-Hattāb üzerine senā ettikte, ona dedi ki "Sen beni ve kendi nefsini helāk mı edersin?" Ve dahi bir ādem Hazret-i ᶜAlī üzerine yüzüne karşı senā etti ve Hazret-i ᶜAlī'ye gıybet edip zemm edegeldiği dahi ona bālig olmuştu, Hazret-i ᶜAlī ona dedi ki "Ben senin dediğin şeyden dūn ve senin nefsinde olan nesnenin mā-fevkindeyim" diye onun medīhāsını redd ve remz ve taᶜrīz ile zamīrini redᶜ etti.

el-Āfetü't-Tāsiᶜatü ᶜAşere Fi'l-Gafleti ᶜAn Dekāiki'l-Hatāi Fī Fahve'l-Kelāmi

[الآفة التاسعة عشر في الغفلة عن دقائق الخطأ في فحوى الكلام]

[لا سيما فيما يتعلق بالله وصفاته ويرتبط بأمور الدين فلا يقدر على تقويم اللفظ في أمور الدين إلا العلماء الفصحاء فمن قصر في علم أو فصاحة لم يخل كلامه عن الزلل لكن الله تعالى يعفو عنه لجهله مثاله ما قال حذيفة قال النبي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ وَشِئْتَ وَلَكِنْ لِيَقُلْ مَا شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ شِئْتَ" وَذَلِكَ لِأَنَّ فِي الْعَطْفِ الْمُطْلَقِ تَشْرِيكًا وَتَسْوِيَةً وَهُوَ عَلَى خِلَافِ الاحترام]

Ve on dokuzuncu āfet ki fehvā-yı kelāmda olan dekāyık-ı hatāda vukūᶜ bulan gaflet beyānında idi, onun mebhası dahi işbu mebhastır. Şöyle ki fehvā-yı kelāmda lā-siyyemā Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ve onun sıfātına ve dīne mürtebit olan umūrda olarak dekāyık-ı hatāda vukūᶜa gelen gaflet ise o dahi āfet-i lisāndandır, zīrā umūr-ı dīniyyede olan elfāzın takvīmine ᶜulemā-yı fusahādan gayrı dīger bir kimse muktedir olamaz. Ve bu cihetle tekellüm-i ᶜavāmm bu āfetten sālim ve vāreste olamaz velākin cehline mebnī bu bābda vukūᶜa gelen hefevāt ve zellāt maᶜfüvv olması mercūdur, çünkü her kim ki bir ᶜilmde veyāhūḍ bir fesāhatte taksīri olur, lābüdd kelāmı zelelden hālī olamaz ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onun cehli için o kusūru üzerine lutfen ve keremen ᶜafv eder. Onun misāli ise Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvānın rivāyet ettiği hadīste mezkūr olan nükte gibidir, Huzeyfe demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ وَشِئْتَ وَلَكِنْ لِيَقُلْ مَا شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ شِئْتَ"[603] ki nükte harf-i ᶜatftadır ki "vāv"

603 İbn Receb, *Fethu'l-Bārī*, 11/540; *Neylu'l-Evtār*, 6/289.

harfiyle olan ʿatf ʿatf-ı mutlak olup ve ʿatf-ı mutlakta teşrīk ve tesviye maʿnāsı vardır ve "summe" harf-i ʿatf ise de lākin teʾhīr ve terāhī maʿnāsını verir, tertīb ve teʾhīr için istiʿmāl olunur ʿatf-ı mutlak değildir, belki ʿatf-ı mukayyeddir ki teʾhīr ve tertīb maʿnāsına ondan anlaşılır. Ve bu cihetle eger "mā-şāallāhu ve "şiʾtu" denilirse ondan meşīʾette müşāreket ve müsāvāt maʿnāsı çıkar ve bu ise edeb ve ihtirāmın hilāfıdır, çünkü ʿabdin meşīʾeti ancak Allāhu taʿālānın işāʾetinden sonra olur, onunla mütesāvī olamaz ve eger "Mā-şāʾallāhu summe şiʾte" denilirse onun müfād ve maʿnāsı "Allāhu taʿālā meşīʾeti ʿakībinden sonra sen dahi işāʾet edersen" demektir

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما جاء رجل إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم يكلمه في بعض الأمر فقال ما شاء الله وشئت فقال صلى الله عليه وسلم "أجعلتني لله عديلاً بل ما شاء الله وحده" وخطب رجل عِنْدَ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى" فقال قل ومن يعص الله ورسوله فقد غوى فكره رسول الله صلى الله عليه وسلم قوله ومن يعصهما لأنه تسوية وجمع]

Ve ʿAbdullāh b. ʿAbbās ʿaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Bir ādem Resūl-i kibriyā efendimize gelip baʿzı umūrda onunla tekellüm ederken o ādem "mā-şāʾallāhu ve şiʾte" dedi. Efendimiz: "أَجَعَلْتَنِي لِلَّهِ عَدِيلاً بَلْ قُلْ مَا شَاءَ اللَّهُ وَحْدَهُ"[604] diye fermān buyurdu yaʿnī "Sen beni Allāhu taʿālāya ʿadīl mi ettin? Böyle işāʾet ancak yalnız Allāhu taʿālānındır." Çünkü "ve şiʾte" lafzı vāv ile ʿatf etti ve vāv ʿatf-ı mutlak içindir, müşāreket ve müsāvāt maʿnāsını īmā eder ve bunun için onu o tekellümden zecr etti, tā ki işāʾette bu maʿnā anlaşılmaya. Ve kezālik huzūr-ı sāmī-i Hazret-i Peygamberīde bir ādem hutbe edip dedi ki "مَنْ يُطِعْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَقَدْ غَوَى"[605] Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize وَمَنْ يَعْصِهِمَا lafzı hoş gelmeyip üzerine redd edip buyurdu ki وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ Çünkü zamīr-i tesniyede tesviye ve cemʿ delāleti vardır ve bu maʿnā ondan anlaşılmamak için onu kerh edip sözünü redd etti, tā ki

604 el-Beyhakī, el-Esmā ve's-Sıfat, 1/364, no: 293.

605 Müslim, Cumʿa 13; 2/594; *Musnedu* Ahmed, 30/182, no: 18247.

hilāf-ı ihtirām olmaya, zīrā Allāhu taᶜālāya ᶜadīl yoktur ve müsāvī bir şeyᵓ yoktur, işāᵓet dahi onundur ve emr ve itāᶜat dahi onundur; resūlün emrine ᶜisyān eden ancak Allāh'ın emrine ᶜisyān etmiştir, zīrā emr ettiği emr Allāhu taᶜālānın emridir.

[وَكَانَ إبراهيم يَكْرَهُ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ ''أَعُوذُ بالله وبك'' وَيَجُوزُ أَنْ يَقُولَ ''أَعُوذُ بِاللهِ ثُمَّ بِكَ'' وأن يقول ''لولا الله ثم فلان'' ولا يقول ''لولا الله وفلان'' وكره بعضهم أن يقال ''اللهم أعتقنا من النار'' وكان يقول العتق يكون بعد الورود وكانوا يستجيرون من النار ويتعوذون من النار وقال رجل اللهم اجعلني ممن تصيبه شفاعة محمد صلى الله عليه وسلم فقال حذيفة إن الله يغني المؤمنين عن شفاعة محمد وتكون شفاعته للمذنبين من المسلمين وقال إبراهيم إذا قال الرجل للرجل يا حمار يا خنزير قيل له يوم القيامة حماراً رأيتني خلقته خنزيراً رأيتني خلقته وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيُشْرِكُ حَتَّى يُشْرِكَ بِكَلْبِهِ فَيَقُولُ لَوْلَاهُ لسرقنا الليلة]

Ve İbrāhīm ᶜaleyhi'r-rahme ādemin ''أَعُوذُ بِاللهِ وَبِكَ'' demesinden hoşlanmazdı velākin ''أَعُوذُ بِاللهِ ثُمَّ بِكَ'' demesini tecvīz eylerdi ve ''لَوْلَا اللهُ ثُمَّ فُلَانٌ'' demesini dahi tecvīz ederdi ve ''لَوْلَا اللهُ وَفُلَانٌ'' demesinden hoşlanmazdı ve bu kerāhet yine harf-i vāvda mezkūr olan maᶜnā içindir. [242] Ve baᶜzu's-selef ādemin ''أَعْتَقَنَا اللهُ مِنَ النَّارِ'' demesinden hoşlanmazdı ki ᶜıtk vürūddan sonradır derdi. Selef-i sālihīn āteşten isticāre ederlerdi, yaᶜnī اللَّهُمَّ أَجِرْنَا مِنَ النِّيرَانِ derledi hem dahi āteşten teᶜavvüz ederlerdi ki أَعُوذُ مِنَ النَّارِ derlerdi. Zātın birisi demiş ki "Yā rabbi, Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın şefāᶜatine rāst getir de onun şefāᶜati onlara isābet eden kesāndan eyle" dedikte Huzeyfe dedi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri müᵓminleri Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın şefāᶜatinden müstagnī eder, Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın şefāᶜati müslimīnin günāhkārlarına olur." Ve İbrāhīm dedi ki "Eger bir kimse dīger bir kimseye yā hımār veyāhūd yā hınzīr derse yevm-i kıyāmette ona denilir ki sen bunu hımār halk ettiğimi veyā onu hınzīr halk ettiğimi sen gördün mü?" Ve İbn ᶜAbbās demiş ki "Sizin biriniz işrāk edecek tā ki kelbi ile işrāk eder ki bu kelb olmasaydı hırsızlar bizim mālımızı bu gecede sirkat ederlerdi der."

[وقال عمر رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَنْهَاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ من كان حالفاً فليحلف بالله أو ليصمت قال عمر رضي الله عنه

فَوَاللّٰهِ مَا حَلَفْتُ بِهَا مُنْذُ سَمِعْتُهَا وَقال صلى الله عليه وسلم ''لا تسموا العنب كرماً إنما الكرم الرجل المسلم'' وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ عَبْدِي وَلَا أَمَتِي كُلُّكُمْ عَبِيدُ اللّٰهِ وَكُلُّ نِسَائِكُمْ إماء الله وليقل غلامي وجاريتي وفتاي وفتاتي ولا يقول الْمَمْلُوكُ رَبِّي وَلَا رَبَّتِي وَلْيَقُلْ سَيِّدِي وَسَيِّدَتِي فكلكم عَبِيدُ اللّٰهِ وَالرَّبُّ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى'' وَقال صلى الله عليه وسلم ''لا تقولوا للفاسق سَيِّدَنَا فَإِنَّهُ إِنْ يَكُنْ سَيِّدَكُمْ فَقَدْ أَسْخَطْتُمْ ربكم'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أنا بريء من الإسلام فإن كان صادقاً فهو كما قال وإن كان كاذباً فلن يرجع إلى الإسلام سالماً'']

Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَنْهَاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللّٰهِ أَوْ لِيَصْمُتْ''[606] ki hulāsa-i meᵓāli: "Allāhu ᶜazīmü'ş-şān ābānızla yemīn etmekten sizi nehy eder, kim ki yemīn edecek olursa Allāhu taᶜālā ile yemīn etsin veyāhūd sükūt etsin yaᶜnī kasem etmekten hāmūş dursun." ᶜÖmer dedi ki bu hadīsi işittikten sonra vallāhi o menhī olan lafz ile yemīn etmedim. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا تُسَمُّوا الْعِنَبَ الْكَرْماً إِنَّمَا الْكَرْمُ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ''[607] Yaᶜnī "Siz tāze yüzümü kerm diye tesmiye etmeyiniz, kerm ancak merd-i müslimdir" ki üzümün bağına kerm demeyiniz demektir, çünkü kerm ancak merᵓ-i müslimdir demektir. Ve Ebū Hüreyre demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ عَبْدِي وَلَا أَمَتِي''[608] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sizin biriniz memlūkü için benim kulum demesin ki ᶜabdim veyā benim emetim demesin, siz kāffeniz Allāhu taᶜālānın kullarısınız ve kāffe-i nisānız dahi Allāhu taᶜālānın emeleridir lākin benim gulāmım ve cāriyem desin veyā benim fetām ve fetātım diye ve memlūk dahi efendisine benim rabbim veyā benim rabbetim demesin velākin benim seyyidim veyā seyyidem desin, zīrā sizin cemīᶜiniz Allāhu taᶜālānın kullarısınız ve rabb dahi ancak Allāhu taᶜālādır." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا تَقُولُوا لِلْفَاسِقِ سَيِّدَنَا

606 Buhārī, 8/27, no: 6108; Müslim, Īmān 1, 3/1266 , no: 1646.

607 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 7/92, no: 7257.

608 Bkz. *Musnedu*'l-Bezzār, 17/272, no: 9970.

فَإِنَّهُ إِنْ يَكُنْ سَيِّدَكُمْ فَقَدْ أَسْخَطْتُمْ رَبَّكُمْ"[609] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Siz fāsık ādem için bizim seyyidimiz demeyesiz, zīrā eger sizin seyyidiniz olmazsa işbu söz ile Allāhu taᶜālāyı saht ettirmiş olursuz" yaᶜnī ona seyyidimiz demekle rabbinizi gazablandırırsız demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "من قال أنا بريء من الإسلام فإن كان صادقاً فهو كما قال وإن كان كاذباً فلن يرجع إلى الإسلام سالماً"[610] Yaᶜnī "Kim ki ben İslām'dan berīyim derse eger su sözünde sādık ise işte dediği gibidir ve eger bu sözünde kāzib ise artık sālim olarak İslām'a dönmez" yaᶜnī el-ᶜiyāzu billāhi bu kelime ile kāfir ve mürtedd olur, aᶜmāl-i sālihası dahi münhabit olur, baᶜdehu tevbe edip İslām'a rücūᶜ ve ᶜavdet eylerse de sākıt ve münhabit olan aᶜmāl-i sālihasının hasenātı onunla ᶜavdet etmez ki bu cihetle sālim olarak İslām'a rücūᶜ ve ᶜavdet edemez buyurdu.

[فهذا وأمثاله مما يدخل في الكلام ولا يمكن حصره ومن تأمل جميع ما أوردنا من آفات اللسان علم أنه إذا أطلق لسانه لم يسلم وعند ذلك يعرف سر قوله صلى الله عليه وسلم "من صمت نجا" لأن هذه الآفات كلها مهالك ومعاطب وهي على طريق المتكلم فإن سكت سلم من الكل وإن نطق وتكلم خاطر بنفسه إلا أن يوافقه لسان فصيح وعلم غزير وورع حافظ ومراقبة لازمة ويقلل من الكلام فعساه يسلم عند ذلك وهو مع جميع ذلك لا ينفك عن الخطر فإن كنت لا تقدر على أن تكون ممن تكلم فغنم فكن ممن سكت فسلم فالسلامة إحدى الغنيمتين]

İşte bunlar ve emsāli olan lafzlar sözlerde giren kelimāttırlar, bunların hasr ve cemᶜ ve ihsāları mümkin değildir. Kim ki āfāt-ı lisāndan bizim zikr ve ibrād ettiğimiz ekāvīl ve edilleye teᵓemmül ve tedebbür edip mezāyālarını anlar, lā-mahāle bilir ki eger kendi lisānının koyuverip ıtlāk ederse sālim olmaz ve o vaktte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ صَمَتَ نَجَا"[611] diye buyurdukları hadīs-i şerīfin sırrını

609 *Musnedu* Ahmed, 38/23, no: 22939; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/295, no: 4977; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 9/101, no: 10002.

610 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/331, no: 7818.

611 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 130, no: 385; *Musnedu* Ahmed, 11/19, no: 6481; Dārimī, 3/1781, no: 2755.

anlar, çünkü mütekellimin tarīki üzerine işbu kāffe-i āfāt mevcūdedir, cemīᶜisi mehālik ve meᶜātibdir ve eger sükūt edip hāmūş durursa kāffesinden selāmet bulur ve eger tekellüm edip söyleşirse kendi nutkuyla nefsine muhātaraya ilkā eder, meger ki bir lisān-ı fasīh ve ᶜilm-i gazīr ve veraᶜ-ı hāfız ve murākabe-i lāzime ona muvāfakat eder ve kelāmında dahi taklīl eyler, olur ki o hālde sālim olur, yaᶜnī o vaktte bu esbāb-ı necāt u tahaffuziyye ile selāmeti mütevakkaᶜdır ve bunun cemīᶜisiyle maᶜan yine hatardan münfekk ve vāreste değildir. Kaldı ki eger tekellüm edip nutk ile igtinām etmeğe muktedir ādemlerden olamadınsa bārī sükūt edip hāmūşī ile necāt ve selāmet bulan ādemlerden ol ki selāmet dahi ganīmetlerin birisidir.

el-Āfetü'l-ᶜIşrūne Suᵓālü'l-ᶜAvāmmı ᶜAn-Sıfātillāhi Taᶜālā ve ᶜAn-Kelāmihi ve ᶜAni'l-Hurūfi

[الآفة العشرون سؤال العوام عن صفات الله تعالى وعن كلامه وعن الحروف]

[وأنها قديمة أو محدثة ومن حقهم الاشتغال بالعمل بما في القرآن إلا أن ذلك ثقيل على النفوس والفضول خفيف على القلب والعامي يَفْرَحُ بِالْخَوْضِ فِي الْعِلْمِ إِذِ الشَّيْطَانُ يُخَيِّلُ إليه أنك مِنَ الْعُلَمَاءِ وَأَهْلِ الْفَضْلِ وَلَا يَزَالُ يُحَبِّبُ إليه ذلك حتى يتكلم في العلم بما هو كفر وهو لا يدري وكل كبيرة يرتكبها العامي فهي أسلم له من أن يتكلم في العلم لا سيما فيما يتعلق بالله وصفاته وإنما شأن العوام الاشتغال بالعبادات والإيمان بما ورد به القرآن والتسليم لما جاء به الرسل من غير بحث]

Ve yirminci āfet ise ki sıfāt-ı Bārī'den suᵓāl-i ᶜavāmm idi, o dahi işte bu mebhas onun beyānındadır. Şöyle ki tebāreke ve taᶜālānın zāt ve sıfāt [243] ve kelām ve hurūfu üzerine ᶜavāmmın suᵓāl ve istifsārı hatarlıdır, meselā onun kelāmı ve hurūfu kadīme midir veyāhūd muhdese midir gibi sormak ᶜavāmma bir büyük hatarı vardır, zīrā onların hakkları ancak ahkām-ı Kurᵓāniyye ile ᶜamel edip ᶜibādetlerde iştigāl etmektir. Lākin bu iştigāl nüfūslarına ağırdır ve fuzūlluk kalbe hafīftir ve merd-i ᶜāmmī ise ᶜilmde havz etmekle kalbi şādān olur, çünkü şeytān-ı laᶜīn ᶜulemādan olduğunu ona tahyīl eder de kendisini ehl-i fazldan gösterir ki nefsini ᶜulemādan zuᶜm eyler ve bunu ona tahbīb etmekten zāil olmaz

tā ki ᶜilmde küfr olan kelām ile tekellüm ettirir, hālbuki küfr ile tekellüm ettiğini bilmez. Ve ᶜāmmīnin mürtekib olduğu her bir kebīre ona ᶜilmde tekellüm etmekten eşlemdir, çünkü maᶜsiyet-i kebīre ile kendisi ᶜāsī ve günāhkār olur, kāfir olmaz ve aᶜmāl-i sālihasının hasenātı habt olmaz, ammā ᶜan-cehl bu gibi dakīk kelāmda havz ve ᶜilmde tekellüm etmek küfrdür ve küfr ile aᶜmāl-i sālihasının hasenātı kātıbeten habt olunup gider, lā-siyyemā Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve sıfātına müteᶜallik olan umūrda tekellüm etmek ki bunun hatarı daha ziyāde eşedd ve aᶜzamdır. Kaldı ki ᶜavāmmın şeᵓni ancak ᶜibādāt ile iştigāl etmek ve Kurᵓān'da vārid olan nesne ile īmān ve tasdīk eylemek ve rüsül-i kirām onunla geldikleri ahkāma bi-gayri bahs teslīm ve emrlerine inkıyād etmektir.

[والسؤال عن غير ما يتعلق بالعبادات سوء أدب منهم يستحقون به المقت من الله عز وجل ويتعرضون لخطر الكفر وهو كسؤال ساسة الدواب عن أسرار الملوك وهو موجب للعقوبة وَكُلُّ مَنْ سَأَلَ عَنْ عِلْمٍ غَامِضٍ وَلَمْ يَبْلُغْ فَهْمُهُ تِلْكَ الدَّرَجَةَ فَهُوَ مَذْمُومٌ فَإِنَّهُ بالإضافة إليه عامي ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''ذروني ما تركتكم فإنما هلك من كان قبلكم بكثرة سؤالهم واختلافهم على أنبيائهم ما نهيتكم عنه فاجتنبوه وما أمرتكم به فأتوا منه ما استطعتم'']

Ve ᶜibādāta müteᶜallik olmayan umūr üzerine sormak dahi sūᵓ-i edebdir, onun sāili Allāhu taᶜālādan makta müstehakk olur ve küfrün hatarına müteᶜarrız olur ki esrār-ı mülūk üzerine seyislerin suᵓāllerine benzer, hem dahi ᶜukūbete mūcibdir. Ve her kim ki bir ᶜilm-i gāmız u dakīk üzerine sorup fehmi o dereceye bālig olmaz, o kimse mezmūmdur, zīrā o ᶜilm-i gāmıza izāfetle ᶜāmmīdir ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''ذروني ما تركتكم فإنما هلك من كان قبلكم بكثرة سؤالهم واختلافهم على أنبيائهم ما نهيتكم عنه فاجتنبوه وما أمرتكم به فأتوا منه ما استطعتم''[612] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben sizi terk ettikçe siz dahi beni bırakınız yaᶜnī size bir nesne ile emr veyā nehy etmedikçe siz benden bir şeyᵓ sorup suᵓāl etmeyiniz, zīrā sizden evvel gelen ümem-i māziyeden helāk eden akvām ancak suᵓāllerinin kesreti ve enbiyāları üzerlerine vākiᶜ olan ihtilāfları sebebiyle hālik oldular, kaldı ki ben size nehy

612 Buhārī, 9/94, no: 7288; Müslim, Hacc 73, 2/975, no: 412.

ettiğim şeyden siz ona terk ile ictināb ediniz ve ben size emr ettiğim şeyde dahi kudretiniz yettiği mertebede işleyip emrim yerine getiriniz" demektir.

[وقال أنس سأل الناس رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً فأكثروا عليه وأغضبوه فصعد المنبر وقال "سلوني ولا تسألوني عن شيء إلا أنبأتكم به" فقام إليه رجل فقال يا رسول الله من أبي فقال "أبوك حذافة" فقام إليه شابان أخوان فقالا يا رسول الله من أبونا فقال "أبوكما الذي تدعيان إليه" ثم قام إليه رجل آخر فقال يا رسول الله أفي الجنة أنا أم في النار فقال "لا بل في النار" فلما رأى الناس غضب رسول الله صلى الله عليه وسلم أمسكوا فقام إليه عمر رضي الله عنه فقال "رضينا بالله رباً وبالإسلام ديناً وبمحمد صلى الله عليه وسلم نبياً" فقال "اجلس يا عمر رحمك الله إنك ما علمت لموفق وَفِي الْحَدِيثِ نَهَى رسول الله صلى الله عليه وسلم عَنِ الْقِيلِ وَالْقَالِ وَإِضَاعَةِ الْمَالِ وكثرة السؤال وقال صلى الله عليه وسلم "يوشك الناس يتساءلون بينهم حتى يقولوا قد خلق الله الخلق فمن خلق الله فإذا قالوا ذلك فقولوا ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ حتى تختم السورة ثم ليتفل أحدكم عن يساره ثلاثاً وليستعذ بالله من الشيطان الرجيم"]

Ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki bir günde Resūl-i ekremden nās suᵓāli teksīr ettiler ve kesret-i suᵓāllerinden gazab edip minbere çıktı ve cemᶜiyyete hitāben: "سلوني ولا تسألوني عن شيء إلا أنبأتكم به" buyurdu ki hulāsa-i meᵓāli: "Benden suᵓāl siz ediniz ve her ne ki suᵓāl etseniz ben size onunla elbette haber veririm" deyince, bir zāt kıyām edip "Yā Resūlallāh, benim babam kimdir?" diye suᵓāl ettikte, "أبوك حذافة" diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Senin baban Huzāfe'dir" dedi. Sonra iki kişi kalktılar ki ikisi karındaş idiler ve tāze civān idiler, onlar dahi: "Yā Resūlallāh, bizim babamız kimdir?" diye sordular ve o dahi "أبوكما الذي تدعيان إليه" diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Sizin babanız ona medᶜuvv ve mensūb bulunduğunuz kimsedir" dedi. Sonra dīger bir ādem dahi kalkıp "Yā Resūlallāh, ben cennette miyim yoksa āteşte?" diye suᵓāl ve efendimiz dahi "لا بل في النار" diye cevāb verince yaᶜnī "Yok, āteştesin!" deyince ve cemāᶜat dahi efendimizin gazabını görünce suᵓāli terk edip sormaktan nefslerini tuttular. Ve Hazret-i ᶜÖmer kalkıp "رضينا بالله رباً وبالإسلام ديناً وبمحمد صلى الله عليه وسلم نبياً" deyip ᶜarz-ı şehādet ve

şükrāne ve niyāz ederek ᶜafvını istirhām etti ve efendimiz dahi: "اجلس يا عمر رحمك الله إنك ما علمت لموفق"[613] buyurmuştur. Ve dahi hadīs-i şerīfte Resūl-i ekrem efendimiz kīl u kālden ve izāᶜa-i māl ve kesret-i suᵓālden nehy etmiştir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يوشك الناس يتساءلون بينهم حتى يقولوا قد خلق الله الخلق فمن خلق الله فإذا قالوا ذلك فقولوا قل هو الله أحد الله الصمد حتى تختم السورة ثم ليتفل أحدكم عن يساره ثلاثاً وليستعذ بالله من الشيطان الرجيم"[614] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Yakındır ki nās suᵓālleşecekler tā ki derler ki Allāhu taᶜālā hazretleri halkı yarattı, Allāhu taᶜālāyı kim halk etti? Ve çün bunu derler, siz deyiniz ki ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾[615] tā ki sūreyi hatm edesiz. Ve ondan sonra sizin biriniz sol cānibine üç kerrede azacık bir tükürük ile üfürüp اعوذ بالله من الشيطان الرجيم diye." ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾[616] sūresi sūre-i İhlās denilen sūredir, dört āyettir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, sana Allāhu taᶜālādan suᵓāl edenlere sen de ki o Allāhu taᶜālā birdir, şerīki ve nazīri yoktur, dergāhı erbāb-ı hācāta maksad ve cümlenin seyyidi ki büyüklük onda nihāyet bulmuştur, dāim ve bākīdir, onun için veledi yoktur ve olmadı ve olmaz, velede ve vārise muhtāc değildir ve onun için ana ve baba olmadı, kimseden doğmadı ve hīç kimse ona akrān ve mümāsil olmadı." Bu sūre-i şerīfe böyle muhtasar iken maᶜārif-i ilāhiyyenin cemīᶜini müştemildir, onu okumak sülüs-i Kurᵓān'ı okumak gibidir denildi.

[وقال جابر ما نزلت آية المتلاعن إلا لكثرة السؤال وفي قصة موسى والخضر عَلَيْهِمَا السَّلَامُ تَنْبِيهٌ عَلَى الْمَنْعِ مِنَ السُّؤَالِ قَبْلَ أَوَانِ اسْتِحْقَاقِهِ إِذْ قَالَ ﴿قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾ فَلَمَّا سَأَلَ عَنِ السَّفِينَةِ أَنْكَرَ عَلَيْهِ حَتَّى اعْتَذَرَ وَقَالَ ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾ فلم يَصْبِرْ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا قَالَ ﴿قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ وَفَارَقَهُ]

---

613 Bkz. *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisi, 1/41, no: 36.

614 İbnu's-Sunnī, *ᶜAmelu'l-Yevm ve'l-Leyle*, 581, no: 627.

615 "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" İhlās, 112/1-2.

616 "De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." İhlās, 112/1.

Ve Cābir ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Āyet-i mütelāʿineyn ancak kesret-i suʾāl için nāzil oldu." Ve Mūsā ʿaleyhi's-selām ile Hızır ʿaleyhi's-selāmın kıssalarında evān-ı istihkākından akdem menʿ-i suʾāl üzerine tenbīh vardır ki evānı olmaksızın suʾāl etmek marzī olmadığına bir işāret ve tenbīhtir, [244] çünkü Hızır ʿaleyhi's-selām, Mūsā ʿaleyhi's-selāma buyurdu ki ﴿قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾[617] buyurmuş. Bu kavl-i kerīm sūre-i Kehf'in altmış dokuzuncu āyetinde mezkūrdur. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger sen bana tābiʿ olursun, münker bir şeyʾ vākiʿ olursa ondan bana suʾāle ʿacele etme tā onun hakīkatini sana zikr ve beyān edinceye dek." Ve çün Mūsā ʿaleyhi's-selām sefīne üzerine sordu, Hızır ʿaleyhi's-selām onun üzerine inkār eyledi, tā ki Mūsā iʿtizār edip dedi ki ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾[618] ki bu kavl-i kerīm dahi sūre-i mezkūrenin yetmiş ikinci āyetinde mezkūrdur. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onu unutmuşum, unuttuğum şeyʾ ile beni muʾāhaze etme ve işimde bana ʿusretli teklīf etme." Ve sabr etmeyerek suʾāli üçü tekmīl edince, Hızır ʿaleyhi's-selām ﴿قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾[619] diye katʿ-ı rişte-i mürāfakat etti, yaʿnī "Benimle senin beyninizde ayrılmak vaktidir" dedi, onu müfārakat etti.

[فَسُؤَالُ الْعَوَامِّ عَنْ غَوَامِضِ الدِّينِ مِنْ أعظم الآفات وهو من المثيرات للفتن فيجب قمعهم ومنعهم من ذلك وخوضهم في حروف القرآن يضاهي حال من كتب الملك إليه كتاباً ورسم له فيه أموراً فلم يشتغل بشيء منها وضيع زمانه في أن قرطاس الكتاب عتيق أم حديث فاستحق بذلك العقوبة لا محالة فكذلك تضييع العامي حدود القرآن واشتغاله بحروفه أهي قديمة أم حديثة وكذلك سائر صفات الله سبحانه وتعالى والله تعالى أعلم]

617 "O da şöyle dedi: "O halde eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın." Kehf, 18/70.

618 "Mūsā, "Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!" dedi." Kehf, 18/73.

619 "Adam, "İşte bu birbirimizden ayrılmamız demektir" dedi. "Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım." Kehf, 18/78.

Kaldı ki gavāmız-ı dīn üzerine ᶜavāmmın suᵓāli aᶜzam-ı āfāttandır ve fiten ve şūrişi koparıp isāre eden umūrdandır, onları o suᵓāl etmekten defᶜ ve menᶜleri vācib olur. ᶜAvāmmın hurūf-ı Kurᵓān bahsinde havz etmeleri hāli o ādemin hāline mudāhī ve muhākī olur ki melik-i rūy-i zemīn ona bir nāmeyi yazıp onda birtakım evāmiri resm etmiş. O ādem ise o umūrdan bir nesne ile iştigāl etmeyip ancak o nāmenin kāgıdı ᶜatīk veyā cedīd olduğunun fark ve temyīz ve maᶜrifeti bābında zamānını tazyīᶜ edip o iştigāl ile ᶜukūbete müstehakk oldu ki o ādem nice ᶜukūbete lā-mahāle müstehakk olur ise hurūf-ı Kurᵓān kadīm veyā hadīs olduğunun maᶜrifetinde tazyīᶜ-i zamān edip iştigāl eden kimse dahi terk-i evāmir üzerine elbette ᶜukūbete müstehakk olur demektir, yaᶜnī merd-i ᶜāmmī hudūd-ı Kurᵓāniyyenin tazyīᶜi ve hurūf-ı Kurᵓān kadīm veyā muhdese olduğunun tahkīkine olan iştigāli lā-mahāle onun yevm-i cezāda mūcib-i ᶜukūbet olup gerektir ki ondan ve bu gibi dakīk ve gāmız olan şeylerin tahkīkinden ve Hakk taᶜālā sıfāt-ı ᶜaliyyesi üzerine bahs ve suᵓāl etmekten tehāşī ve ihtirāz ede ve kendi nefsini işbu ᶜazīm tehlikeden vikāye eyleye, zīrā herkesin fehmi bu derece varmaz, maᶜāzallāhi taᶜālā o yolda bir hatāᵓa sapıp bir tasavvur-ı bātılda giriftār olursa helāk-ı ebedī ile hālik olur. Ve bu gibi suᵓāl lisānın āfātındandır ve āfāt-ı sāireden keff-i lisān nice vācib ise bundan dahi sükūt ve keff-i lisān etmek vācibdir ki belki bunun vücūbu daha ziyāde ehemm ve aᶜzamdır. Vallāhu taᶜālā aᶜlemu bi's-savāb. Āfāt-ı lisān kitābı dahi bunda tamām oldu, gazab ve hıkd ve hasedin zemlerinde olan kitāb-ı tālī olacaktır. Vallāhu'l-muveffiku ve minhu'l-iᶜānetu ve lehu'l-hamdu ve'ş-şukru ve'l-minnetu. [245]

Bismillāhirrahmānirrahīm ve Bihi Nesteᶜīn

KİTĀBU ZEMMİ'L-GAZABİ VE'L-HIKDI VE'L-HASEDİ

[كتاب ذم الغضب والحقد والحسد]

İşbu kitāb gazab ve hıkd ve hasedin zemminde olan kitābdır ki *İhyāᵓu ᶜUlūmi'd-Dīn* adlı olan kitābın cild-i sālisi olup rubᶜ-ı mühlikāt denilen kısmının beşinci kitābıdır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي له يتكل على عفوه ورحمته إلا الراجون ولا يحذر سوء غضبه وسطوته إلا الخائفون الذي استدرج عباده من حديث لا يعلمون وسلط عليهم الشهوات وأمرهم بترك ما يشتهون وابتلاهم بالغضب وكلفهم كظم الغيظ فيما يغضبون ثم حفهم بالمكاره واللذات وأملى لهم لينظر كيف يعملون وامتحن بهم حبهم ليعلم صدقهم فيما يدعون وعرفهم أنه لا يخفى عليه شيء مما يسرون وما يعلنون وحذرهم أن يأخذهم بغتة وهم لا يشعرون فقال ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ (٤٩) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ﴾ والصلاة والسلام على محمد رسوله الذي يسير تحت لوائه النبيون وعلى آله وأصحابه الأئمة المهديون والسادة المرضيون صلاة يوازي عددها عدد ما كان من خلق الله وما سيكون ويحظى ببركتها الأولون والآخرون وسلم تسليماً كثيراً]

Musannif-i merhūm deᵓb-i cārī ve edeb-i sārīleri mūcebince işbu kitāb-ı selāmet-esbābı kütüb-i sāire misilli Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāna iktidāen ve emr-i celīl-i peygamberīye imtisālen teyemmün ve teberrük kasdıyla ve ism-i ilāhīnin bereketinden istiᶜāne etmek murādıyla ᶜunvān-ı her kitāb ve miftāh-ı her bāb-ı hayr-nisāb olan besmele-i şerīfe ile iftitāh ve mütetābiᶜan mazharı bulunduğu niᶜam-ı ᶜuzmānın teşekküründe olarak cilve-ger-i ibtidā ve efser-i dībāce-i kütüb-i ihtidā olan kelime-i hamd ü sipāsı dahi o vechle takdīm ve ihdā edip buyurdu ki "الحمد لله الذي لا يتكل على عفوه ورحمته إلا الراجون" إلى آخره Yaᶜnī o ki onun ᶜafv ve merhametine zümre-i rāciyān müttekī ve gazab ve satvetinden gürūh-ı hāifīn mütehazzir ve müttakī ve dünyāda ᶜibādını bilmedikleri

yerden istidrāc edip şehvetlerini onlara bi't-taslīt terklerini dahi onlara emr ü fermān buyuran ve gazabla onları ibtilā ve gazab ettiklerinde dahi kazm-ı gayzı onlara teklīf eyleyen Hazret-i Pīr-i Yezdān-ı bülend-şāna hamd olsun ki ʿibād-ı lutf-iʿtiyādını mekārih ve lezzāt ile mahfūf ve her bir sunūf-ı niʿamdan onlara ʿatāyā-yı günā-gün ile hazīne-i āmāllerini methūf ve imlā ve her bir meşgūf ile dil-i meftūnları īlā ve ibtilā edip tā ki ona olan hubbları imtihān ve sıdk-ı daʿvālarını izhār ve beyān edip de o ahvāl-i rengārenkte nice hareket ve ʿamel edeceklerini nazar eyleye ve dahi kemāl-i merhamet ü ihsānından onlara bildirdi ki onların isrār ve iʿlān ettikleri esrār ile umūr-ı āşikārelerinden ona bir nesne hafī ve pinhān olmaz ve hem dahi min-haysü lā-yeşʿurūn bagteten onları almaktan tahzīr edip buyurdu ki ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ﴾[620] Bu nusūs-ı ʿāliye Yāsīn sūre-i şerīfesinin kırk sekizinci ve kırk dokuzuncu āyetleridir, onların hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onlar ancak nefha-i ūlāya muntazırlardır ki onlar ticāret ve muhāsamelerinde iken o nefha onları ahz eder, onlar pazarda ticārette iken vasiyyete ve ehline rücūʿa vakt ve kudretleri olmayıp defʿaten fevt olurlar." Ve dahi o rahmet-i ʿālemiyān ve safvet-i ādemiyān resūl-i āhir zamān olan hazret-i mahbūb-ı Hudā ve ser-firāz-ı rüsül ü enbiyā ve sipeh-sālār-ı cüyūş-ı evliyā vü etkıyā Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā ile eʾimme-i Hudā ve sādāt-ı ehl-i rızā vü irtizā olan āl ü ashāb-ı bā-safālarına dāimen ve ebeden salavāt-ı bī-ʿadd ü hadd ve tahiyyāt-ı bī-intihā maʿrūz ve menhūd olsun, öyle salāt ki cihānda halk olunmuş ve fī-mā baʿd halk olunacak kāffe-i mevcūdāta müvāzī bir salavāt ola ve onun berekātına hizb-i evvelīn ü āhirīn nāil ve mahzī buluna ve bununla berāber selām-ı kesīr onlara Hakk celle ve ʿalā hazretleri ihsān ve ihdā buyursun.

[أما بعد فإن الْغَضَبَ شُعْلَةُ نَارٍ اقْتُبِسَتْ مِنْ نَارِ اللهِ الموقدة التي تطلع على الْأَفْئِدَةَ وَإِنَّهَا لَمُسْتَكِنَّةٌ فِي طَيِّ الْفُؤَادِ اسْتِكْنَانَ الجمر تحت الرماد ويستخرجه الْكِبْرُ

620 "Onlar ancak, çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar. (49) Artık ne birbirlerine tavsiyede bulunabilirler ne de ailelerine dönebilirler." Yāsīn, 36/49-50.

الدَّفِينُ فِي قَلْبِ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ كَاسْتِخْرَاجِ الْحَجَرِ النَّارَ مِنَ الْحَدِيدِ وَقَدِ انْكَشَفَ لِلنَّاظِرِينَ بِنُورِ الْيَقِينِ أَنَّ الْإِنْسَانَ يَنْزِعُ مِنْهُ عِرْقٌ إِلَى الشَّيْطَانِ اللَّعِينِ فَمَنِ اسْتَفَزَّتْهُ نَارُ الْغَضَبِ فَقَدْ قَوِيَتْ فِيهِ قَرَابَةُ الشَّيْطَانِ حَيْثُ قَالَ ﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾ فَإِنَّ شَأْنَ الطِّينِ السُّكُونُ وَالْوَقَارُ وَشَأْنَ النَّارِ التَّلَظِّي وَالِاسْتِعَارُ وَالْحَرَكَةُ وَالِاضْطِرَابُ وَمِنْ نَتَائِجِ [246] الْغَضَبِ الْحِقْدُ وَالْحَسَدُ وَبِهِمَا هَلَكَ مَنْ هَلَكَ وَفَسَدَ مَنْ فَسَدَ وَمُفِيضُهُمَا مُضْغَةٌ إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ معها سائر الْجَسَدُ]

Ve baᶜde-ez-īn maᶜlūm ola ki gazab bir şuᶜle-i nārdır ki Allāhu taᶜālā nār-ı mūkadesinden meʾhūz ve muktebestir, o nār ki efʾide üzerine muttaliᶜ olur. Bu kelimātta āyāt-ı Kurʾāniyyeye telmīh vardır ki sūre-i Hümeze'nin altıncı ve yedinci āyetlerine telmīh ederler, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā sūre-i mezkūrede ﴿كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ﴾[621] buyurmuştur. Ve hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "O zann-ı bātılları gibi değildir, onlar nār-ı hutameye bırakılıp o hutamenin māhiyyetini sana ne şeyʾ bildirdi? O hutame Allāhu taᶜālānın yaktığı bir āteştir ki sönmesi mümkin değildir, o āteş onların cild ve lahmlarını ekl ettikten sonra kalblerini ihāta eder." İntehā. Gazab dahi āteş şuᶜlesi olup kalbe muhīt olan mezkūr āteşten muktebestir demek olur ve bu şuᶜle-i āteş fuʾādın tayyında müstekinn ve sākin olup remād yaᶜnī kül altında müstekinn olan cemr gibi istiknān eder ki gönülde mestūr ve nihāndır demek olur ve onu hāricden çıkaran ancak her bir cebbār-ı ᶜanīdin kalbinde defīn olan kibr ve kīndir ki taş demirden āteşi istihrāc eder gibi onu çıkarıp istihrāc eder. Ve nūr-ı yakīn ile nāzır olan ᶜārifīne münkeşif olmuş ki insāndan şeytān-ı laᶜīne bir damar nezᶜ olunur, kaldı ki kim ki nār-ı gazab onu istifzāz ederse, "istifzāz" lügatte korkusundan bir yerde durmayıp çalkanmak maᶜnāsınadır, artık o kimsede şeytān-ı laᶜīne karābeti kavī olmuş olur, zīrā şeytān-ı laᶜīn demiş ki ﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾[622] Yaᶜnī "Sen beni āteşten yarattın ve onu balçıktan yarattın" demiştir, zīrā balçık ve çamurun şeʾnī sükūn ve vakārdır ve āteşin şeʾni telazzī ve istiᶜārdır. "Telazzī" od yalınlanmak maᶜnāsınadır, "istiᶜār" dahi o maᶜnāyadır. Ve dahi ıztırāb nārın şeʾnindendir. Ve hıkd ve hased ise

621 "Hayır! Andolsun ki o, Hutāme'ye atılacaktır." Hümeze, 104/4.

622 "Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın" dedi." Aᶜrāf, 7/12.

onlar dahi gazabın netīcesidirler. Kim ki hālik olmuş ise onlarla hālik olmuşlar ve kim ki fesāda uğramışsa onlarla fesād etmiştir. Hıkd ve hasedi ifāza eden ancak şol muzgadır ki sālih olursa cesed kāffesi onunla sālih olur yaᶜnī gönüldür. Bu kelām bir hadīs-i şerīfe işārettir ki gönül hakkında vārid olmuş, telmīh için bu ᶜibāreyi īrād olunmuştur.

[وَإِذَا كَانَ الْحِقْدُ وَالْحَسَدُ وَالْغَضَبُ مِمَّا يَسُوقُ الْعَبْدَ إِلَى مَوَاطِنِ الْعَطَبِ فَمَا أَحْوَجَهُ إلى معرفة معاطبه ومساويه لِيَحْذَرَ ذَلِكَ وَيَتَّقِيَهُ وَيُمِيطَهُ عَنِ الْقَلْبِ إِنْ كان وينفيه ويعالجه إن رسخ في قلبه ويداويه فإن من لا يعرف الشر يقع فيه ومن عرفه فالمعرفة لا تكفيه ما لم يعرف الطريق الذي به يدفع الشر ويقصيه]

Ve ber minvāl-i meşrūh hıkd ve hased ve gazab insānı mevātın-ı helāk ü ᶜataba sevk eden umūrdan olunca onun meᶜātıb ve mesāvīsinin maᶜrifetine insānın ihtiyācı ne ᶜaceb çoktur, tā ki ondan hazer ve ittikā ede ve eger kalbde var ise onu nefy ve imāta eyleye ve eger kalbinde sebāt ve temekkün etmiş ise onu muᶜālece ve müdāvāt ile çıkarıp izāle ede, zīrā şerri bilmeyen kimse şerre düşer ve kim ki onu bilir, tarīk-i defᶜ ve ibᶜādı bilmedikçe yalnız şerrin maᶜrifeti ona kifāyet etmez.

[ونحن نذكر ذم الغضب وآفات الحقد والحسد في هذا الكتاب ويجمعها بيان ذم الغضب ثم بيان حقيقة الغضب ثم بيان أن الغضب هل يمكن إزالة أصله بالرياضة أم لا ثم بيان الأسباب المهيجة للغضب ثم بيان علاج الغضب بعد هيجانه ثم بيان فضيلة كظم الغيظ ثم بيان فضيلة الحلم ثم بيان القدر الذي يجوز الانتصار والتشفي به من الكلام ثم القول في معنى الحقد ونتائجه وفضيلة العفو والرفق ثم القول في ذم الحسد وفي حقيقته وأسبابه ومعالجته وغاية الواجب في إزالته ثم بيان السبب في كثرة الحسد بين الأمثال والأقران والأخوة وبني العم والأقارب وتأكده وقلته في غيرهم وضعفه ثم بيان الدواء الذي به ينفى مرض الحسد عن القلب ثم بيان القدر الواجب في نفي الحسد عن القلب وبالله التوفيق]

Biz zemm-i gazabı ve āfāt-ı hıkd u hasedi işbu kitābda zikr edeceğiz, onları zemm-i gazab beyānı ile hakīkat-ı gazab beyānını cemᶜ eder sonra riyāzet ile asl-ı gazabın izālesi mümkin olup olmadığının beyānını sonra gazabı tehyīc eden esbābın beyānını sonra heyecānından sonra gazabın sūret-i muᶜālecesinin beyānını sonra kazm-ı gayzın

fazīleti beyānını sonra fazīlet-i hilmin beyānını sonra onunla ahz-ı seʾr ü intisār ve teşeffī için kelāmdan cāiz olan mikdārın beyānını sonra hıkd ve netāyici maᶜnāsında olan kavli ve rıfk ve ᶜafvin fazīletini sonra hased zemminde ve hakīkatinin beyānında ve esbāb ve muᶜālece ve izālesinde olan vācibin gāyesinde olan kavli sonra emsāl ve akrān ve birāderān ve akārib ve ihvān ve ᶜamm-zādegān beyninde olan kesret-i hased teʾekküd ve sebebinin beyānını ve dīgerlerinde olan kıllet ve zebūnluğunun zikrini sonra gönülden hased hastalığını nefy eden devā ve dermānın beyānını sonra kalbden nefy-i hasede vācib olan kadrin beyānını zikr ve īrād edeceğiz. Tevfīk Zāt-ı Zü'l-Celāl iledir, biz onu ondan dileriz.

Beyānu Zemmi'l-Gazabi

[بيان ذم الغضب]

[قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾ الآية ذم الكفار بما تظاهروا به من الحمية الصادرة عن الغضب بالباطل ومدح المؤمنين بما أنزل الله عليهم من السكينة]

Zemm-i gazab beyānı işte şu mebhastır. Hakkında tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾[623] Bu āyet-i kerīme sūre-i Feth'in yirmi altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yād eyle şunu ki küffār-ı Mekke kalblerinde cāhiliyyet hamiyyeti olan taᶜassub ve tekebbür ve gayreti ibrāz edip Muhammed ᶜaleyhi's-selāmı yārānlarıyla Mekke'ye duhūlden menᶜ ve sulhe ragbet etmeleriyle sulh-nāme tahrīrinde dahi besmele-i şerīfi ve Muhammedun resūlullāh lafzını tastīre rāzī olmadı-

623 "Hani inkār edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zāten onlar buna lāyık ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." Feth, 48/26.

lar. Allāhu taᶜālā resūlünün ve müᵓminlerin kalblerine vakār ve sükūnet iᶜtā edip kelime-i takvā olan şehādet ve besmele ve salvelede isbāt verdi ki o müᵓminler o kelimeye ahakk ve ehl idiler. Allāhu taᶜālā her şeyᵓin ehl ve erbābını ᶜalīmdir." Rivāyet olundu ki ehl-i Mekke Mekke'yi gelecek sene üç gün tahliye edip Peygamber ᶜaleyhi's-selām ve müᵓminler gelip ziyāret ve tavāf etmek ve bu sene geri Medīne'ye rücūᶜ etmek şartıyla sulhe tālib olmalarıyla Peygamber ᶜaleyhi's-selām ona rāzī oldukta bu minvāl üzere ᶜahd-nāme istediler, Peygamber ᶜaleyhi's-selām, ᶜAlī radıyallāhu taᶜālā ᶜanhuya "bismillāhirrahmānirrahīm" yaz dedi, "Biz onu bilmeziz, belki bismikallāhumme yaz" dediler. Baᶜdehu efendimiz ᶜaleyhi's-selām "İşbu resūlullāhın ehl-i Mekke ile sulh-nāmesidir" diye yazıyordu, onlar: "Biz senin resūlullāh idüğünü [247] ikrār etmiş olsaydık seni Mekke'ye duhūlden menᶜ ve muhāsame etmez idik, belki bu Muhammed b. ᶜAbdullāh'ın ehl-i Mekke ile sulh-nāmesidir" diye yaz dediler. Efendimiz ᶜaleyhi's-selām istedikleri gibi yazıverdiler. Müᵓminler kasd ettiler ki bu teklīflerden ibā ile üzerlerine hücūm edeler, onlara Allāhu taᶜālā vakār ve sükūnet inzāl etti. İstişhād, küffārın bātıl ile vākiᶜ olan gazabdan sādır olan ve onunla mütezāhir bulundukları hamiyyet-i cāhiliyyenin mezemmetiyledir ve müᵓminlerin onlara minvāl-i muharrer üzere inzāl buyurulan vakār ve sükūnun medh ü senāsıyladır.

[وروى أبو هريرة أَنْ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مُرْنِي بِعَمَلٍ وَأَقْلِلْ قَالَ لَا تَغْضَبْ ثُمَّ أَعَادَ عليه فقال لا تغضب وقال ابن عمر قلت لرسول الله صلى الله عليه وسلم قل لي قولاً وأقلله لعلي أعقله فقال لا تغضب فأعدت عليه مرتين كل ذلك يرجع إلى لا تغضب وعن عبد الله بن عمرو أنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم "ماذا ينقذني من غضب الله قال لا تغضب" وقال ابن مسعود قال النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا تَعُدُّونَ الصُّرَعَةَ فِيكُمْ قُلْنَا الَّذِي لَا تَصْرَعُهُ الرِّجَالُ قَالَ لَيْسَ ذَلِكَ وَلَكِنِ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الغضب وقال أبو هريرة قال النبي صلى الله عليه وسلم "ليس الشديد بالصرعة وإنما الشديد الذي يملك نفسه عند الغضب" وقال ابن عمر قال النبي صلى الله عليه وسلم "من كف غضبه ستر الله عورته" وقال سليمان ابن داود عليهما السلام "يا بني إياك وكثرة الغضب فإن كثرة الغضب تستخف فؤاد الرجل الحليم وعن عكرمة في قوله تعالى ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ قال

السيد الذي لا يغلبه الغضب وقال أبو الدرداء قلت يا رسول الله دلني على عمل يدخلني الجنة قال لا تغضب'' وقال يحيى لعيسى عليهما السلام ''لا تغضب قال لا أستطيع أن لا أغضب إنما أنا بشر قال لا تقتن مالاً قال هذا عسى'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ الْغَضَبَ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الصَّبْرُ الْعَسَلَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''ما غضب أحد إلا أشفى على جهنم'' وقال له رجل أي شيء أشد على الله قال غضب الله قال فما يبعدني عن غضب الله قال لا تغضب]

Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet etmiş ki zātın birisi Resūl-i ekrem efendimize ᶜarz-ı niyāz edip demiş ki "Beni bir ᶜamel ile emr eyle lākin teksīr buyurmayıp az bir ᶜamel ola." Ve efendimiz ona: "لَا تَغْضَبْ" diye emr ü fermān etmiş, yaᶜnī "Sen gazab eyleme" demiş. Ve o zāt iᶜāde-i makāl edince kezālik ona "لَا تَغْضَبْ" diye iᶜāde-i nass fermān buyurmuş. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki ben Resūl-i kibriyā efendimize dedim ki "Bana bir söz söyle lākin az olsun ola ki onu idrāk ve taᶜakkul edeyim." Ve efendimiz bana "لَا تَغْضَبْ" diye emr ü fermān buyurdu. Ve üç kerreye dek ben sözümü ona tekrār ve iᶜāde ettimse de cemīᶜinde bana "لَا تَغْضَبْ" diye buyurdu." Ve dahi merkūm ᶜAbdullāh üzerine mervī olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden "Beni Allāhu taᶜālānın gazabından kurtarıp inkāz eden şeyᵓ nedir?" diye istifhām ettikte, efendimiz ona "لَا تَغْضَبْ" diye fermān etmiştir. Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi efdalu's-salāt peygamber efendimiz buyurmuş ki مَا تَعُدُّونَ الصُّرَعَةَ فِيكُمْ قُلْنَا الَّذِي لَا تَصْرَعُهُ الرِّجَالُ قَالَ لَيْسَ ذَلِكَ وَلَكِنِ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الغضبِ[624] Yaᶜnī "Siz suraᶜayı sizde neyi ᶜadd edersiniz?" Ve biz dahi: "O kimse ki ricāl onu sarᶜ edemezler" deyince, efendimiz: ليس ذلك diye beyān buyurdu yaᶜnī "Öyle değildir, lākin ᶜinde'l-gazab nefsine mālik olan ādemdir" demiş. Ve Ebū Hüreyre demiş ki Peygamber-i ᶜālī-şān efendimiz buyurmuş ki "لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ"[625] Yaᶜnī "Şedīdlik suraᶜa ile değildir, şedīdlik ancak o kimsenin sıfatıdır ki ᶜinde'l-gazab nefsine mālik olabilir." Ve dahi İbn ᶜÖmer demiş ki Nebī-i ᶜālī-cāh efendimiz buyurmuş

---

624 Buhārī, 8/28, no: 6114; Müslim, Birr ve's-Sıla, 30; 4/2014, no: 2608.

625 Buhārī, 8/28; Müslim, Birr ve's-Sıla, 30; 4/2014.

ki "مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ سَتَرَ اللهُ عَوْرَتَهُ"[626] Yaᶜnī "Kim ki kendi gazabını toplayıp huluktan keff ederse Allāhu taᶜālā hazretleri onun ᶜavretini setr ve pūşīde eder." Ve Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām buyurmuş ki "Ey benim oğlum, sen gazabın kesretinden sakınıp hazer eyle, zīrā gazabın kesreti merd-i halīm ü ᶜākılın fuᵓādını istihfāf eder." Ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ﴾[627] kavl-i ᶜālīsinin tefsīrinde ᶜİkrime'nin üzerine mervī olup demiş ki "Seyyid o kimsedir ki gazab ona galebe etmez." Ve Ebu'd-Derdāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, beni cennete idhāl edecek bir ᶜamel üzerine bana delālet eyle." Ve efendimiz "لَا تَغْضَبْ" buyurdu. Ve Yahyā ᶜaleyhi's-selām ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma "لا أستطيع أن لا أغضب إنما أنا بشر قال لا تقتن مالاً قال هذا عسى" dedikte Hazret-i ᶜĪsā: "Gazab etmem ki benim kudret ve istitāᶜam yoktur, ben ancak beşerim" diye iᶜtizār etmiş. Ve Yahyā ona "Mālı cemᶜ ve iddihār etme" dedikte, ᶜĪsā: "Bu ola ki mümkin olur" dedi. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْغَضَبَ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الصَّبْرُ الْعَسَلَ"[628] Yaᶜnī "Mürr ve sabir ᶜilācı balı bozup ifsād gibi gazab dahi īmānı ifsād eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "ما غضب أحد إلا أشفى على جهنم"[629] Yaᶜnī "Bir kimse gazab etmedi illā ki cehennemin düşecek yerine yakın olmadı" yaᶜnī kim ki gazab eder elbette cehenneme müşrif olup içine düşecek bir hāfiyesine yakın olur demektir. Ve dahi ona bir ādem demiş ki "Hangi şeyᵓ ve eşeddir?" Ve efendimiz: "غضب الله" buyurunca, o dahi "Yā gazabullāhtan beni tebᶜīd edecek şeyᵓ nedir?" diye sormuş ve efendimiz: "لَا تَغْضَبْ"[630] diye fermān buyurmuş.

---

626 *el-Cāmiᶜu's-Sahīh Li's-Sunen ve'l-Mesānīd*, 8/463.

627 "Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendiler." Ālu ᶜİmrān, 3/139.

628 *Fevāidu Temām*, 1/248, no: 605; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/387, no: 7674.

629 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/341.

630 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/342.

[الآثار قال الحسن يا ابن آدم كلما غضبت وثبت ويوشك أن تثب وثبة فتقع في النار وعن ذي القرنين أنه لقي ملكاً من الملائكة فقال علمني علماً أزداد به إيماناً ويقيناً قال لا تغضب فإن الشيطان أقدر ما يكون على ابن آدم حين يغضب فرد الغضب بالكظم وسكنه بالتؤدة وإياك والعجلة فإنك إذا عجلت أخطأت حظك وكن سهلاً ليناً للقريب والبعيد ولا تكن جباراً عنيداً]

Ve gazabın zemminde olan āsār ise onlar dahi budur: Ez-cümle Hasen-i Basrī demiş ki "Yā ibn-i ādem, sen gazab ettikçe sıçrarsın ve yakın olur ki sıçrayıp āteşe düşersin." Ve dahi Zü'l-Karneyn üzerine mervī olup demiş ki "Ben bir gün melāikeden bir meleke rāst gelip görüştüğümde meleke dedim ki "Sen bana bir nesneyi taᶜlīm eyle ki onunla benim īmān ve yakīnim müzdād ola." O dahi: "Bana gazab eyleme, zīrā şeytān-ı laᶜīnin ibn-i ādeme en çok ziyādece kuvvet ve iktidārı hāli onun gazabı hengāmındadır." Kaldı ki sen gazabın kazm ile redd ve meveddetle tekīn eyle ve ᶜacele etmekten sakınıp hazer eyle, zīrā ᶜacele eyler isen kendi hazzını ettirip ona isābet etmezsin karīb ve baᶜīde yumuşak ve sehl ve āsān ol da cebbār-ı ᶜanīd olma.

[وعن وهب بن منبه إن راهباً كان في صومعته فأراد الشيطان أن يضله فلم يستطع فجاءه حتى ناداه فقال له افتح فلم يجبه فقال افتح فإني إن ذهبت ندمت فلم يلتفت إليه فقال إني أنا المسيح قال الراهب وإن كنت المسيح فما أصنع بك أليس قد أمرتنا بالعبادة والاجتهاد ووعدتنا القيامة فلو جئتنا اليوم بغيره لم نقبله منك فقال إني الشيطان وقد أردت أن أضلك فلم أستطع فجئتك لتسألني عما شئت فأخبرك فقال ما أريد أن أسألك عن شيء قال فولى مدبراً فقال الراهب ألا تسمع قال بلى قال أخبرني أي أخلاق بني آدم أعون لك عليهم فقال الحدة إن الرجل إذا كان حديداً قلبناه كما يقلب الصبيان الكرة وقال خيثمة الشيطان يقول كيف يغلبني ابن آدم وإذا رضي جئت حتى أكون في قلبه وإذا غضب طرت حتى أكون [248] في رأسه]

Ve dahi Vehb b. Münebbih üzerine mervī olup demiş ki "Rāhibin biri halvethānesinde yaᶜnī maᶜbedgāhında oturup taᶜabbüd eder dururken şeytān-ı laᶜīn onu aldatmak istedi ve her ne tarīk ile ona vardıysa ona muktedir olamadı, encām-ı kārda onu gelip onu çağırdı ve "Kapıyı aç" dedi ve rāhib ona icābet etmedi ve bir dahi "Kapıyı aç, zīrā eger gidersem sen peşīmān olursun" dedi, rāhib yine ona iltifāt etmedi. Sonra

ona "Ben mesīhim" dedi. Rāhib dahi: "Mesīh olsan bile ben sana ne yapacağım? Sen bize ʿibādet ve ictihād ile emr etmedin mi ve kıyāmette mülākātımızı sen vaʿd etmedin mi? Şimdi sen bize gelip başka bir şeyʾ ile teklīf etmiş olsan onu senden kabūl etmeyiz!" diye cevāb verince şeytān-ı laʿīn: "Ben şeytānım, ben seni aldatmak istedim ammā ona muktedir olamadım, artık sana geldim ki benden dilediğini sorup ben dahi onunla sana haber vereyim" dedi. Rāhib dahi: "Ben senden bir nesne üzerine sormak istemem!" diye o sözünden dahi iʿrāz edince şeytān dönüp geri gerisine gitti. Sonra rāhib ona dedi ki "Sen işitmez misin?" Ve o dahi "belā" yaʿnī işitiyorum deyince, rāhib: "Bana haber ver ki benī ādemin ahlākından hangi huluktur ki onların üzerlerine ziyādesiyle sana muʿīn ve yāverdir?" diye suʾāl etmekle, şeytān: "Hiddettir, tahkīkan ādem hiddetli olursa sıbyān topçağızı yuvarlatıp taklīb ettikleri gibi biz onu yuvarlatıp taklīb ederiz" diye cevāb vermiş. Ve Hayseme demiş ki şeytān-ı laʿīn der ki "İbn-i ādem beni nice galebe edebilir, o hāl ile rāzī olursa ben ona gelip yanaşır tā ki kalbinde hulūl ederim ve gazab ederse uçup tā ki başında karār ederim."

[وقال جعفر بن محمد الغضب مفتاح كل شر وقال بعض الأنصار رأس الحمق الحدة وقائده الغضب ومن رضي بالجهل استغنى عن الحلم والحلم زين ومنفعة والجهل شين ومضرة والسكوت عن جواب الأحمق جوابه وقال مجاهد قال إبليس ما أعجزني بنو آدم فلن يعجزوني في ثلاث إذا سكر أحدهم أخذنا بخزامته فقدناه حيث شئنا وعمل لنا بما أحببنا وإذا غضب قال بما لا يعلم وعمل بما يندم ونبخله بما في يديه ونمنيه بما لا يقدر عليه وقيل لحكيم ما أملك فلاناً لنفسه قال إذاً لا تذله الشهوة ولا يصرعه الهوى ولا يغلبه الغضب]

Caʿfer b. Muhammed demiş ki "Gazab her bir şerrin anahtarıdır." Ve baʿzu'l-ensār demiş ki "Hiddet hamākatin başıdır, kāidi dahi gazabdır ve kim ki cehle rāzī olduysa hilmden müstagnī olur; hilm ise zīnet ve menfaʿattir ve cehl çirkīnlik ve mazarrattır. Ve ahmakın cevābından sükūt etmek ona cevābdır, zīrā "جَوَابُ الْأَحْمَقِ السُّكُوتُ" demişler." Ve iblīs-i laʿīn demiş ki "Benī ādem beni ʿacz ettikçe artık üç şeyde beni ʿāciz edemezler, onların biri sarhoş olursa onun burnundan tutup dilediğimiz yere çeker götürürüz, bizim sevdiğimiz şeyʾ ile bize ʿamel

eder ve gazab ederse artık bilmediği nesneyi söyler ve onunla nādim ve peşīmān olacak ᶜameli işler ve elinde olan nesnede onu buhl ettirip ona muktedir olamayacak nesneye onu temennī ettiririz." Ve bir hakīme denilmiş ki "Fülān ādem kendi nefsine ne ᶜaceb māliktir!" O dahi demiş ki "Böyle olunca baᶜde-mā şehvet onu zelīl edemez ve hevā onu düşüremez ve gazab dahi onu galebe edemez."

[وقال بعضهم إياك والغضب فإنه يصيرك إلى ذلة الاعتذار وقيل اتقوا الغضب فإنه يفسد الإيمان كما يفسد الصبر العسل وقال عبد الله بن مسعود انظروا إلى حلم الرجل عند غضبه وأمانته عند طمعه وما علمك بحلمه إذا لم يغضب وما علمك بأمانته إذا لم يطمع وكتب عمر بن عبد العزيز إلى عامله أن لا تعاقب عند غضبك وإذا غضبت على رجل فأحبسه فإذا سكن غضبك فأخرجه فعاقبه على قدر ذنبه ولا تجاوز به خمسة عشر سوطاً وقال علي بن زيد أغلظ رجل من قريش لعمر بن عبد العزيز القول فأطرق عمر زماناً طويلاً ثم قال أردت أن يستفزني الشيطان بعز السلطان فأنال منك اليوم ما تناله مني غداً وقال بعضهم لابنه يا بني لا يثبت العقل عند الغضب كما لا تثبت روح الحي في التنانير المسجورة فأقل الناس غضباً أعقلهم فإن كان للدنيا كان دهاء ومكراً وإن كان للآخرة كان حلماً وعلماً فقد قيل الغضب عدو العقل والغضب غول العقل وكان عمر رضي الله عنه إذا خطب قال في خطبته أفلح منكم من حفظ من الطمع والهوى والغضب وقال بعضهم من أطاع شهوته وغضبه قاداه إلى النار]

Ve dahi baᶜzu's-sālihīn demiş ki "Sen be-gāyet gazabdan sakın, zīrā seni züll-i iᶜtizāra vardırır." Ve dahi denilmiş ki "Siz gazabdan sakınınız, zīrā mürr ve sabır ᶜilācı balı bozup ifsād ettiği gibi gazab dahi īmānı ifsād eder." Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Siz gazabı hengāmında ādemin hilmine nazar ediniz ve dahi tamaᶜı vaktinde emānetine nazar ediniz, gazab etmedikçe onun hilmini ne ile bilirsin ve tamaᶜ etmedikçe emānetini ne ile bilirsin." Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz, onun ᶜāmilinin birisine yazmış ki "Senin gazabının vaktinde vazīfe-i hükūmeti icrā etme ve eger bir kimsenin üzerine sen gazab ettinse onu habs eyle, çün gazabın durup sākin olur o kimseyi habsinden çıkarıp zenbine göre taᶜzīr ve muᶜākabe eyle ve taᶜzīrinde dahi on beş değneği tecāvüz etmeyesin." Ve dahi ᶜAlī b. Zeyd demiş ki "Kureyş kabīlesinden bir zāt, ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz

üzerine kelāmı taglīz edip kaba söz söyledikte ᶜÖmer uzun bir zamānda başını göğsüne salıp hāmūş durdu, sonra ona dedi ki "Sen istedin ki saltanatın ᶜizziyle şeytān beni istifzāz ede tā ki yarın rūz-i cezādan benden nāil olacağın şeyi el-yevm ben senden nāil olayım" yaᶜnī istedin ki ben seni incitip āzürde edeyim ki bu cürm ve günāhkārlıkla sen yarın rūz-i cezāda benim hasenātımdan nāil olasın ki bu sebeb ile sen bana bu iri ve kaba sözleri söyledin, "ammā ben gayzımı kazm edip hasenātımdan sana bir şeyᵓ nāil olmağa bir sebebiyyet vermedim" demektir. Ve dahi baᶜzu's-selef oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, gazab katında ᶜakl sābit olmaz, nitekim tenānīr-i mescūrede rūh sābit olmaz." Ve nāsın en ziyāde ᶜākıl ve hūşmendleri ancak gazabları az olanlardır, eger dünyā için olursa mekr ve dehā olur ve eger āhiret için ise hilm ve ᶜilm olur, zīrā yakīnen denilmiş ki gazab ᶜaklın düşmanıdır ve gazab ᶜaklın gūludur. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān hutbe okuduğu vaktte hutbesinde derdi ki "Sizden kim ki tamaᶜ ve hevā ve gazabdan mahfūz olduysa elbette felāh bulur" ki esbāb-ı felāh ve necātın birisidir demek olur. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Kim ki kendi şehvet ve ārzū-yı nefs ve hevāsına mutīᶜ ve gazabına münkād olur, lā-mahāle onlar onu āteşe çekerler." [249]

[وقال الحسن من علامات المسلم قوة في دين وحزم في لين وإيمان في يقين وعلم في حلم وكيس في رفق وإعطاء في حق وقصد في غنى وتجمل في فاقة وإحسان في قدرة وتحمل في رفاقة وصبر في شدة لا يغلبه الغضب ولا تجمح به الحمية ولا تغلبه شهوة ولا تفضحه بطنة ولا يستخفه حرصه ولا تقصر به نيته فينصر المظلوم ويرحم الضعيف ولا يبخل ولا يبذر ولا يسرف ولا يقتر يغفر إذا ظلم ويعفو عن الجاهل نفسه منه في عناء والناس منه في رخاء وقيل لعبد الله بن المبارك أجمل لنا حسن الخلق في كلمة فقال أترك الغضب وقال نبي من الأنبياء لمن تبعه من يتكفل لي أن لا يغضب فيكون معي في درجتي ويكون بعدي خليفتي فقال شاب من القوم أنا ثم أعاد عليه فقال الشاب أنا أوفي به فلما مات كان في منزلته بعده وهو ذو الكفل سمي به لأنه تكفل بالغضب ووفى به وقال وهب بن منبه للكفر أربعة أركان الغضب والشهوة والخرق والطمع]

Ve dahi Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme dedi ki "Dīnde kuvvet ve yumuşaklıkta hazm ve yakīnde īmān ve hilmde ᶜilm ve rıfkta ᶜakl ve kiyā-

set ve hıkdda iʿtā ve gınāda kasd ve fākada tecemmül ve kadrde ihsān ve refākatte tahammül ve şiddette sabr etmek müslimin ʿalāmetleridir; gazab ona galebe etmez ve hamiyyet onu serkeş ve şamūs etmez ve şehvet ona galebe eylemez ve bıtne onu rüsvāy etmez ve onun hırsı onu tahfīf eylemez ve zīneti onunla kısalanmaz, hemīşe mazlūma nusret ve zaʿīf ve zebūn ādeme merhamet eder de buhl etmez ve tebzīr ve isrāf dahi eylemez ve imsāk ve taktīr etmez, mazlūm olursa zālimine ʿafv ve setr edip cāhil üzerine ʿafv eyler, kendi nefsi kendinden ʿanā ve yorgunlukta olur ve ʿālem ondan seʿat ve rāhat ve rehāda olurlar." İşte bunlar kāffesi müslimin ʿalāmetlerindendir. Ve ʿAbdullāh b. el-Mübārek ʿaleyhi'r-rahmeye denildi ki "Sen hüsn-i huluku bir kelimede bize hasr ve icmāl eyle." O dahi: "Gazabı terk eyle" dedi. Ve enbiyā-yı ʿizāmdan bir peygamber kendi ümmetine demiş ki "Kim ki gazab etmemeğe bana tekeffül eylerse o kimse benim derecemde olur ve hem dahi benden sonra benim halīfem olur." O hālde kavmden bir civān ayağa kalkıp "ben" dedi, yaʿnī gazab etmemeğe ben sana tekeffül ederim demektir. Sonra o Nebī-i zī-şān kelāmını bir dahi iʿāde ettikte o civān be-tekrār "Ben onunla vefā ederim" dedi. Ve çün o nebī vefāt etti o civān onun menzilesinde oldu, yaʿnī ondan sonra fi'l-hakīka ona halīfe olup menzilesinde nāzil oldu ki o civān Hazret-i Zülkifl idi. Ve Zülkifl ile tesmiye olunması ancak bu münāsebet iledir, çünkü gazab etmemeğe tekeffül etti ve kefāletini īfā etti. Ve dahi Vehb b. Münebbih demiş ki "Küfr için dört rükn vardır: gazab ve şehvet ve hurk ve tamaʿdır."

Beyānu Hakīkati'l-Gazabi

[بيان حقيقة الغضب]

[اعلم أن الله تعالى لما خلق الحيوان معرضاً للفساد والموتان بأسباب في داخل بدنه وأسباب خارجة عنه أنعم عليه بما يحميه عن الفساد ويدفع عنه الهلاك إلى أجل معلوم سماه في كتابه أما السبب الداخلي فهو أنه ركبه من الحرارة والرطوبة وجعل بين الحرارة والرطوبة عداوة ومضادة فلا تزال الحرارة تحلل الرطوبة وتجففها وتبخرها حتى تصير أجزاؤها بخاراً يتصاعد منها فلو لم يصل بالرطوبة

مدد من الغذاء يجبر ما انحل وتبخر من أجزائها لفسد الحيوان فخلق الله الغذاء الموافق لبدن الحيوان وخلق في الحيوان شهوة تبعثه على تناول الغذاء كالموكل به في جبر ما انكسر وسد ما انثلم ليكون ذلك حافظا له من الهلاك بهذا السبب]

Ve hakīkat-i gazabın beyānı ise o dahi budur ki bil ve āgāh ol ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri hayvānı derūn ve bīrūnunda birtakım esbāb ile ölüm ve fesāda muᶜarraz halk buyurunca onu fesāddan himāye ve kitābında müsemmā olan ecel-i maᶜlūma değin helāki ondan defᶜ edecek niᶜam-ı celīleyi ona ihsān buyurdu. Sebeb-i dāhil ise o dahi budur ki onun kālıbını harāret ve rutūbetten mürekkeb etti ve harāret ile rutūbet beyninde bir ᶜadāvet ve müzādda halk etti tā ki ᶜale'd-devām harāret rutūbeti tahlīl ve tecfīf ve tebhīr edip tā ki onun eczāsı buhār eder de o buhār ondan mütesāᶜid olur ve rutūbete gıdādan bir meded-i muttasıl olmazsa yaᶜnī harāret-i garīze ile rutūbetten mütehallil ve onunla kurutup müteceffef ve mütebahhar olup eczāsından olan noksānı gıdādan cebr edecek bir imdādı ona muttasıl etmemiş olsa kālıb-ı hayvān fesād olurdu ve onun için yaᶜnī fesād olmamak ve rutūbetten harāretle vākiᶜ olan noksānı cebr etmek için beden-i hayvāna muvāfık olan gıdāyı halk etti ve hayvānda dahi şehveti halk eyledi tā ki o şehvet tenāvül-i gıdāya onu gönderip sevk ede, nitekim cebr-i kesr ve sedd-i selm için olan müʾekkel gibi, tā ki bu sebeb ile helāktan ona hāfız ola.

[وأما الأسباب الخارجة التي يتعرض لها الإنسان فكالسيف والسنان وسائر المهلكات التي يقصد بها فافتقر إلى قوة وحمية تثور من باطنه فتدفع المهلكات عنه فخلق الله طبيعة الغضب من النار وغرزها في الإنسان وعجنها بطينته فمهما صد عن غرض من أغراضه ومقصود من مقاصده اشتعلت نار الغضب وثارت ثوراناً يغلي به دم القلب وينتشر في العروق ويرتفع إلى أعالي البدن كما ترتفع النار وكما يرتفع الماء الذي يغلي في القدر فلذلك ينصب إلى الوجه فيحمر الوجه والعين والبشرة لصفائها تحكي لون ما وراءها من حمرة الدم كما تحكي الزجاجة لون ما فيها وإنما ينبسط الدم إذا غضب على من دونه واستشعر القدرة عليه فإن صدر الغضب على من فوقه وكان معه يأس من الانتقام تولد منه انقباض الدم من ظاهر الجلد إلى جوف القلب وصار حزناً ولذلك يصفر اللون وإن كان الغضب على نظير يشك فيه تردد الدم بين انقباض وانبساط فيحمر ويصفر ويضطرب]

Ve esbāb-ı hārice ise ki onunla insān helāka müteᶜarrız olur, o dahi kılıç ve mızrak ve onunla kasd olunur mühlikāt-ı sāiredir. Ve bunlardan vikāye ve himāye olunmak için ondan mühlikāt ve mūbikātı defᶜ eder ve bātınından kopar bir hamiyyet ve kuvvete müftekır ve muhtāc oldu ve onun için Allāhu taᶜālā hazretleri āteşten gazabı halk edip insānda garz etti ki onu tīnetinde yoğurdu ve kaçan ki agrāzdan bir garaz veyā mekāsıdından bir maksūddan sadd olunup ondan menᶜ olunduysa onun derūnunda gazabın āteşi yanıp parlar, böyle bir yanmakta yanar ki onunla gönlünün kanı kaynar da damarlarına dağılıp münteşir olur ve āteş mürtefiᶜ olduğu gibi bedenin aᶜlāsına mürtefiᶜ olur veyāhūd çömlekte kaynayan suyun irtifāᶜı gibi mürtefiᶜ olur ve onun için o kan yüzüne ve gözüne dökülüp munsabb olur ve yüzünün derisi ve beşeresi sāfī olmasıyla ardında olan kanın kırmızılık rengi gösterip muhākī olur, nitekim şīşe [250] ve zücāc içindeki nesnenin ve hālini muhākāt ettiği gibi. Ve kan ancak o vaktte açılıp münbasıt olur ki onun gazabı onun mā-dūnunda olan bir ādem üstünde olursa ki ona gücü yetip kudreti ona müteᶜallik olacağını bilip istişᶜār eylerse ve eger onun mā-fevkinde bir ādemin üstüne olduysa ki ondan intikām almak ümīdi olmazsa o hālde derisinin zāhirinden gönlünün içine kanın inkıbāzı mütevellid olur ve o gazab hüzn olur ve onun için o hālde onun rengi sarı ve musferr olur ve eger onun gazabı onun nazīr ve akrānı üzerine olup ondan intikām almakta dū-dil ve müteşekkik ise kanı inbisāt ile inkıbāz beyninde mütereddid olur, gāh rengi sarı ve gāh kırmızı olur ve zātı onunla muztarib olur.

[وبالجملة فقوة الْغَضَبِ مَحَلُّهَا الْقَلْبُ وَمَعْنَاهَا غَلَيَانُ دَمِ الْقَلْبِ بطلب الانتقام وإنما تتوجه هذه القوة عند ثورانها إلى دفع المؤذيات قبل وقوعها وإلى التشفي والانتقام بعد وقوعها والانتقام قوت هذه القوة وشهوتها وفيه لذتها ولا تسكن إلا به ثم إن الناس في هذه القوة على درجات ثلاث في أول الفطرة من التفريط والإفراط والاعتدال أما التفريط فبفقد هذه القوة أو ضعفها وذلك مذموم وهو الذي يقال فيه إنه لا حمية له ولذلك قال الشافعي رحمه الله من استغضب فلم يغضب فهو حمار فمن فقد قوة الغضب والحمية أصلا فهو ناقص جدا وقد وصف الله سبحانه أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم بالشدة والحمية فَقَالَ ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللهِ

وَرِضْوَانًا﴾ وَقَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ الآية وَإِنَّمَا الْغِلْظَةُ وَالشِّدَّةُ مِنْ آثَارِ قُوَّةِ الْحَمِيَّةِ وَهُوَ الْغَضَبُ]

Ve bi'l-cümle zābıtası odur ki gazab bir kuvvettir ki onun mahalli gönüldür ve maᶜnāsı taleb-i intikām ile dem-i kalbin kaynamasıdır. Bu kuvvet koparsa yaᶜnī heyecān ederse ancak defᶜ-i müᵓziyāta teveccüh eder eger henüz o müᵓziyāt vākiᶜ olmamıştır ve eger o müᵓziyāt vākiᶜ olmuş o hālde teşeffī ve intikām ve ahz-i sār u intisāra müteveccih olur ve intikām ise işbu kuvvetin kuvveti ve şehvetidir, lezzeti ondadır ve sükūnu ancak onunladır yaᶜnī kuvve-i gazab ancak intikām almak ile sākin olur. Ve nās ise bu kuvvette üç derecededirler yaᶜnī o fıtrat ve hilkatte nevᶜ-i beşer bu kuvvet-i hışım u gazabda üç mertebededirler, tefrīt ve ifrāt ve iᶜtidāl derecelerinde olurlar. Tefrīt ise işbu kuvvetin külliyyen fikdānı veyāhūd bu kuvvetin zaᶜf ve zebūnluğuyladır ve her ne hāl ile olur ise olsun mezmūmdur, o kimseye hamiyyetsiz denilir ve onun için İmām-ı Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki istigzāb olunup da gazab etmez, o kimse hımārdır." Kaldı ki kim ki aslā kuvvet-i gazabı fakd edip külliyyen hamiyyetsiz olursa o kimse ziyādesiyle eksik ve nākıstır, Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri şiddet ve hamiyyet ile ashāb-ı Peygamberi vasf edip buyurmuş ki ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا﴾[631] ve dahi Nebī-i zī-şānına mücāhede ve küffār üzerine gilzat etmeğe emr edip buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾[632] Ve gilzat ve şiddet ancak kuvve-i hamiyyetin āsārındandır ki hışım ve gazabdır yaᶜnī şiddet ve aglāz ancak gazabla hāsıl olur demektir.

---

631 "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükū ve secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün." Feth, 48/29.

632 "Ey peygamber! Kāfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!" Tevbe, 9/73.

[وأما الإفراط فهو أن تغلب هذه الصفة حتى تخرج عن سياسة العقل والدين وطاعته ولا يبقى للمرء معها بصيرة ونظر وَفِكْرَةٌ وَلَا اخْتِيَارٌ بَلْ يَصِيرُ فِي صُورَةِ المضطر وسبب غلبته أمور غريزية وأمور اعتيادية فرب إنسان هو بالفطرة مستعد لسرعة الغضب حتى كأن صورته في الفطرة صورة غضبان ويعين على ذلك حرارة مزاج القلب لأن الغضب من النار كما قال صلى الله عليه وسلم وإنما برودة المزاج تطفئه وتكسر سورته]

Ve ifrāt ise o dahi bu kuvvenin galebesidir ki böyle bir hālde galebe eder ki bu sıfat dīn ve ᶜaklın siyāset ve tedbīrlerinden çıkıp hurūc eder, ᶜakl ve dīne bir inkıyād ve tāᶜati kalmaz ve onunla berāber insāna bir basīret ve nazar ve fikret ve ihtiyār kalmaz belki muztarr ve mecbūr sūretinde kalır. Ve galebesinin esbābı iki çeşīd emrlerdir: Bir çeşidi halkī ve garīzī ve fıtrīdir ve bir çeşīdi umūr-ı iᶜtiyādīdir. Garīzisi olan umūr ise fıtratla sürᶜat-i gazaba olan istiᶜdādıdır. Olur ki bir insān fıtratla sürᶜat-i gazaba müstaᶜidd bulunur, sanki fıtratta onun sūreti gazbān sūreti gibi görünür ve buna mizāc-ı kalbin sıcaklık ve harāreti muᶜīn ve yāver olur, çünkü Nebī-i zī-şān buyurduğu gibi gazab āteştendir ve itfā ve sevretinin kesri ancak mizācın bürūdet ve soğukluğuyladır yaᶜnī bürūdet-i mizāc onun şiddetini kırıp āteşini söndürür demektir.

[وأما الأسباب الاعتيادية فهو أن يخالط قوماً يتبجحون بتشفي الغيظ وطاعة الغضب ويسمون ذلك شجاعة ورجولية فيقول الواحد منهم أنا الذي لا أصبر على المكر والمحال ولا أحتمل من أحد أمرا ومعناه لا عقل في ولا حلم ثم يذكره في معرض الفخر بجهله فمن سمعه رسخ في نفسه حسن الغضب وحب التشبه بالقوم فيقوى به الغضب ومهما اشتدت نار الغضب وقوى اضطرامها أعمت صاحبها وأصمته عن كل موعظة فإذا وعظ لم يسمع بل زاده ذلك غضباً وإذا استضاء بنور عقله وراجع نفسه لم يقدر إذ ينطفئ نور العقل وينمحي في الحال بدخان الغضب فإن معدن الفكر الدماغ ويتصاعد عند شدة الغضب من غليان دم القلب دخان مظلم إلى الدماغ يستولي على معادن الفكر وربما يتعدى إلى معادن الحس فتظلم عينه حتى لا يرى بعينه وتسود عليه الدنيا بأسرها ويكون دماغه على مثال كهف اضطرمت فيه نار فاسود جوه وحمى مستقره وامتلأ بالدخان جوانيه وكان فيه سراج ضعيف فانمحى أو انطفأ نوره فلا تثبت فيه قدم ولا يسمع فيه كلام ولا ترى فيه

صورة ولا يقدر على إطفائه لا من داخل ولا من خارج بل ينبغي أن يصبر إلى أن يحترق جميع ما يقبل الاحتراق [251] فكذلك يفعل الغضب بالقلب والدماغ وربما تقوى نار الغضب فتفني الرطوبة التي بها حياة القلب فيموت صاحبه غيظاً كما تقوى النار في الكهف فينشق وتنهد أعاليه على أسفله وذلك لإبطال النار ما في جوانبه من القوة الممسكة الجامعة لأجزائه فهكذا حال القلب عند الغضب]

Ve esbāb-ı iᶜtiyādiyye ise o dahi teşeffī-i gayz ve tāᶜat-ı gazabla şādlık eden bir kavm ile muhālata etmektir ki o kavm tāᶜat-ı gazab ve ahz-ı sāra şecāᶜat ve iğitlik[633] derler. Onların her biri der ki benim o ādem ki muhāla sabr etmez ve bir kimseden bir emri tahammül etmez, hālbuki maᶜnāsına teᵓemmül etmez, çünkü onun o sözünün maᶜnāsı ne ᶜakl bende vardır ve ne de hilm. Sonra onu maᶜriz-i iftihārda zikr eder de cehl ile iftihār eyler. Ve kim ki onun işbu sözünü istimāᶜ eder, hüsn-i gazab ve kavme teşebbühün hubbu onun nefsinde sābit ve rāsih olur ve onunla gazab kuvvetlenir ve gazabın āteşi müştedd oldukça ve parlamağı kuvvetlendikçe sāhibinin gözlerini kör eder ve kulaklarını sağır eder de hīçbir mevᶜizayı işitmez ki vaᶜz olunduğu vaktte işitmez belki onun gazabını artırır. Ve eger ᶜaklının nūruyla istizāᵓe edip nefsine mürācaᶜat ederse kazm-ı gayza muktedir olmaz belki nūr-ı ᶜaklından bir ışık bulamaz, çünkü ᶜaklın nūru gazabın tütün ve dumanıyla derhāl sönüp mahv olur, zīrā fikrin maᶜdeni dimāgdır, gazabın şiddeti hengāmında kanın kaynamasından dimāga bir duhān çıkıp fikrin maᶜādini üzerine müstevlī olur ve mümkin ki maᶜādin-i havāssa dahi taᶜaddī ve tecāvüz eder de gözleri karar tā ki gözünde dünyā kāffesi siyāh olur da bir nesneyi görmez olur ve onun dimāgı o mağaraya benzer ki o mağarada āteş yanmış olur ve dumandan mağaranın içi karanlık olup müstekarrı sıcak ve cevānibi tütünden dolu ve memlū olmuş ve içinde bir zebūn çerāg olsa bile o zaᶜīf sirāc memhuv olmuş veyā külliyyen sönüp nūru müntafī olmuş ki o hālde iken ne kadem onda sebāt eder ve ne söz işitilir ve ne de bir sūret görünür ve ne o āteşin söndürmesine muktedir olabilir ki ne hāricden ve ne de dāhilden o nārın itfāsına muktedir olmaz belki ihtirākı kabūl eden her bir mevcūdu yanıncaya dek sabr etmeğe muztarr

633 "Yiğitlik"in ağız varyantı. Metin boyunca "yiğit" okuyacağız.

ve mecbūr olur. İşte kalb ve dimāga dahi gazab böyle eder ve ola ki nāgehān nār-ı gazab kuvvetlenir de bütün bütün rutūbeti ifnā eder ve onunla hayāt-ı kalb dahi fenā olur ve sāhib-i gazab gayzan ölür, nitekim mağarada āteş kuvvetlendiği vaktte kehfi çatlar ve esāfiline eᶜālīsi yıkılıp düşer, çünkü āteş eczāsına cāmiᶜ olan kuvve-i mümsikeyi cevānibinden ibtāl eder, işte gazab hengāmında kalbin hāli dahi böyledir.

[وبالحقيقة فالسفينة في ملتطم الأمواج عند اضطراب الرياح في لجة البحر أحسن حالاً وأرجى سلامة من النفس المضطربة غيظاً إذ في السفينة من يحتال لتسكينها وتدبيرها وينظر لها ويسوسها وأما القلب فهو صاحب السفينة وقد سقطت حيلته إذا أعماه الغضب وأصمه]

Ve bi'l-hakīka lücce-i bahrde ıztırāb-ı riyāh vaktinde mültetım-ı emvāc içinde olan sefīnenin hāli gayzan nefs-i muztaribenin hālinden ahsendir ve selāmeti daha ziyāde mercūdur, çünkü sefīnede ihtiyāl teskīn ve tebdīrine bakacak ve ona nazar ve siyāset edecek kaptan ve keştī-bān bulunur ve kalb ise kendisi sefīne-i bedenin sāhibi ve keştī-bānıdır ve onun hīlesi sākıt olup gazab onu kör ve sağır etmiştir.

[ومن آثار هذا الغضب في الظاهر تغير اللون وشدة الرعدة في الأطراف وخروج الأفعال عن الترتيب والنظام واضطراب الحركة والكلام حتى يظهر الزبد على الأشداق وتحمر الأحداق وتنقلب المناخر وتستحيل الخلقة ولو رأى الغضبان في حالة غضبه قبح صورته لسكن غضبه حياء من قبح صورته واستحالة خلقته وقبح باطنه أعظم من قبح ظاهره فإن الظاهر عنوان الباطن وإنما قبحت صورة الباطن أولا ثم انتشر قبحها إلى الظاهر ثانيا فتغير الظاهر ثمرة تغير الباطن فقس الثمرة بالمثمرة فهذا أثره في الجسد]

Ve zāhirde olan āsārı ise evvelā tagayyür-i levndir ki rengi yā kırmızı olur veyāhūd sarı olur ve etrāfında dahi irtiᶜādın şiddeti olur ki aᶜzāları şiddetle titrer ve efᶜāli tertīb ve nizāmdan çıkar ve kelām ve hareketi muztarib olur tā ki eşdākı üzerine zebed zuhūr eder ve ahdākı kırmızı olur ve burnu dönüp münkalib olur ve hilkati müstehīle olur. Gazbān ādem gazabı hālinde kendi sūretinin çirkīnliğini görmüş olsa utanmaklığından gazabı sākin olurdu yaᶜnī kubh-ı sūretinden ve hilkati istihālesinden utanıp şermsārlığından gazabı sākin olurdu demek olur-

du. Ve derūn ve bātının çirkīnliği onun kubh-ı zāhirīsinden daha ziyāde aᶜzamdır, zīrā zāhir ancak bātının ᶜunvānıdır, en evvel çirkīn olmuş olan şeyᵓ ancak onun bātınıdır, sonra onun çirkīnliği ikinci derecede zāhiren intişār edip onunla zāhiri dahi mütegayyir olmuştur, zāhirin tagayyürü bātını tagayyürünün semeresidir, artık var sen bu semeri müsmire kıyās eyle. İşte cesedde gazabın āsārı bunlardır.

[وأما أثره في اللسان فانطلاقه بالشتم والفحش من الكلام الذي يستحي منه ذو العقل ويستحي منه قائله عند فتور الغضب وذلك مع تخبط النظم واضطراب اللفظ أما أثره على الأعضاء فالضرب والتهجم والتمزيق والقتل والجرح عند التمكن من غير مبالاة فإن هرب منه المغضوب عليه أو فاته بسبب وعجز عن التشفي رجع الغضب على صاحبه فمزق ثوب نفسه ويلطم نفسه وقد يضرب بيده على الأرض ويعدو عدو الواله السكران والمدهوش المتحير وربما يسقط سريعاً لا يطيق العدو والنهوض بسبب شدة الغضب ويعتر به مثل الغشية وربما يضرب الجمادات والحيوانات فيضرب القصعة مثلاً على الأرض وقد يكسر المائدة إذا غضب عليها ويتعاطى أفعال المجانين فيشتم البهيمة والجمادات ويخاطبها ويقول إلى متى منك هذا يا كيت وكيت كأنه يخاطب عاقلاً حتى ربما رفسته دابة فيرفس الدابة ويقابلها بذلك وأما أثرة في القلب مع المغضوب عليه فالحقد والحسد وإضمار السوء والشماتة بالمساءات والحزن بالسرور والعزم على إفشاء السر وهتك الستر والاستهزاء وغير ذلك من القبائح فهذه [252] ثمرة الغضب المفرط]

Ve lisānda olan eseri ise o dahi şetm ve sebb ve kelām-ı fāhiş ile lisānın intılākıdır, öyle kabīh ve çirkīn ve yaramaz sözleri söyler ki her bir ᶜakllı ādem ondan utanıp hayā eder ve gazabı fütūrunda dahi sāhibi yaᶜnī kāili ondan utanıp şermsār olur. Ve bu kubh ile maᶜan nazmı dahi karışık ve muhtebıt olur ve lafzı muztarib olur ve aᶜzā üzerine olan āsārı vurmak ve hücūm etmek ve elbiseyi yırtmak ve öldürmek ve mübālātsızın cerh etmektir. Onun magzūbu ondan kaçıp firār etmiş olsa veyāhūd dīger bir sebeb ile bu efᶜāl ona geçip teşeffī ve intikām almaktan ᶜāciz kalsa onun gazabı nefsine dönüp kendi elbisesini temzīk ve yüzüne darb ve başına latm eder ve baᶜzen eliyle yere vurur ve sarhoş ve hayrān ādemin seğirmesi gibi seğirir de mümkin ki medhūş ve bī-hūş olarak serīᶜan yere düşer ve bir dahi kalkmağa seğirmeğe kudreti kalmaz ki

şiddet-i gazab ile bī-tāb ve bī-tākat olur ve yürek baygınlığı gibi bir hāl ona muᶜterī olur ve olur ki hayvānāt ve cemādātı dövüp darb eyler ve yemek sahnı ve taᶜām kasᶜasını yere vurup döker veyā māide tahtasını kırıp kesr eder eger gazabı sofra üstünde iken heyecān etmiş. Mā-hasal efᶜāl-i mecānīni teᶜātī edip deli ve dīvāneler gibi behāim ve cemādātı sebb ve şetm ve muhātabe eder de bu hūy sende ne vakte kadar sürüp gidecek, hay seni şöyle şöyle ettiğim gibi taᶜbīrātı söyler, sanki bir ᶜākıla muhātabe eder hattā eger bir dābbe ona ayağıyla tepip darb etmiş olsa kendisi dahi mukābele-i bi'l-misl ile ona ayağıyla vurup teper. Ve kalbde olan eseri ise o dahi magzūbun ᶜaleyh ile kīn tutmaktır ki ona hıkd ve hased eder ve ona yaramaz nesneleri kalbinde izmār eyler ve kederi ile şād ve şetmelik eder yaᶜnī onun hüzn ve musībeti ile kendisi şād ve mesrūr olup izhār-ı şādumānī eyler ve bir rāzı var ise ifşāsına ᶜazm eder ve sitrini hetk edip rüsvāylığını iᶜlān etmek ister ve üzerine masharalık ve istihzā eder ve sāir bu gibi kabāyıha mürtekib olur, işte gazab-ı müfritin āsārı bunlardır.

[وأما ثمرة الحمية الضعيفة فقلة الأنفة مما يؤنف منه من التعرض للحرم والزوجة والأمة واحتمال الذل من الأخساء وصغر النفس والقماءة وهو أيضا مذموم إذ من ثمراته عدم الغيرة على الحرم وهو خنوثة قال صلى الله عليه وسلم ''إن سعدا لغيور وأنا أغير من سعد وأن الله أغير مني وإنما خلقت الغيرة لحفظ الأنساب ولو تسامح الناس بذلك لاختلطت الأنساب ولذلك قيل كل أمة وضعت الغيرة في رجالها وضعت الصيانة في نسائها ومن ضعف الغضب الخور والسكوت عند مشاهدة المنكرات وقد قال صلى الله عليه وسلم ''خير أمتي أحداؤها'' يعني في الدين وقال تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ بل من فقد الغضب عجز عن رياضة نفسه إذ لا تتم الرياضة إلا بتسليط الغضب على الشهوة حتى يغضب على نفسه عند الميل إلى الشهوات الخسيسة ففقد الغضب مذموم]

Ve hamiyye-i zaᶜīfenin semeresi ise o dahi namūssuzluktur ki zevce ve eme ve mehārim üzerine gayret etmemezlik kaziyyesidir yaᶜnī mūcib-i enfet olan haremin taᶜarruzundan enfenin kılletidir ve ahsā ve alçak ādemlerden hutām-ı dünyāviyye için züllün tahammülüdür, nef-

sini küçük ve sagīr tutup vakār-ı nefsi aramamaklıktır ve kamāᵓettir ki nefsini hor tutup küçüklük ile hakāret beyninde bir hāl ile bulunmaktır. Bunlar mezmūmdurlar, çünkü kıllet-i enfenin semeresi harem üzerine ᶜadem-i gayrettir ve bu gayretsizlik muhannesliktir, yaᶜnī bir nevᶜ hunūsettir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ سَعْدًا لَغَيُورٌ وَأَنَا أَغْيَرُ مِنْ سَعْدٍ وَأَنَّ اللَّهَ أَغْيَرُ مِنِّي"[634] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Gayūr ādem saᶜdli olursa ben saᶜīd olanların cümlesinden daha ziyāde saᶜīdim" yaᶜnī her bir gayūrdan ziyāde gayretliyim, gayūr ādem mesᶜūddur demek olur. "Ve ᶜale't-tahkīk Allāhu taᶜālā hazretleri dahi benden daha ziyāde gayūrdur ki kulları üzerine pek çok gayreti vardır" demek olur. Ve gayret ancak hıfz-ı ensāb için halk olunmuş. Halk ve ᶜālem onda tesāmuh etmiş olsalar ensāb karışıp muhtelit olur ve onun için denilmiş ki her bir ümmet ki onlarda gayret konulmuş o ümmetin nisālarında dahi sıyānet konulmuştur. Ve gevşeklik ve süstlük ve yumuşaklık ve müşāhede-i münkerātta hāmūşluk dahi gazabın zaᶜf ve zebūnluğundandır hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "خَيْرُ أُمَّتِي أَحِدَّاؤُهَا"[635] Yaᶜnī "Benim ümmetimin hayrı onun ehiddāsıdır" ki dīnde hiddetli olanlardır demek olur. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾[636] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Nūr'un ikinci āyetindendir ki zānīlerin haddlerinde nāzil olan āyettendir. O āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey hukkām, zinā eden ᶜavret ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun ve o zāniye ve zānīye Allāhu taᶜālānın emrinde olduğu üzere merhamet ve şefkat etmeyerek yüz değneği tamām ve darblıca vurun eger siz Allāhu taᶜālāya ve āhirete īmān etmişlerden iseniz ve onları darb ederken ᶜāleme teşhīr olsunlar için müᵓminlerden bir tāife yaᶜnī beş on kişi hāzır bulunsunlar" ki bu hadd gayr-i muhsanın haddidir ve muhsanın haddi recmdir; istişhād

---

634 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/160; *Mustahrecu* Ebī Avāne, 3/214; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 177.

635 *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/243; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/535.

636 "Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın." Nūr, 24/2.

﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾[637] nass-ı celīlindedir ki "Allāhu taᶜālānın infāz-ı emrinde siz hadd ve darbleri vācib olan cināyetkārāna merhamet ve şefkat etmeyiniz" demektir. İntehā. Ve kim ki gazabı fakd eder de onun bir gazabı olmaz, nefsinin riyāzasından dahi ᶜacz eder, çünkü riyāzet ancak gazabı şehvete musallat etmekle tamām olur tā ki şehevāt-ı hasīseye meyl ederken nefsine gazab ede, kaldı ki fakd-ı gazab dahi mezmūmdur.

[وَإِنَّمَا الْمَحْمُودُ غَضَبٌ يَنْتَظِرُ إِشَارَةَ الْعَقْلِ وَالدِّينِ فَيَنْبَعِثُ حَيْثُ تَجِبُ الْحَمِيَّةُ وينطفئ حَيْثُ يَحْسُنُ الْحِلْمُ وَحِفْظُهُ عَلَى حَدِّ الِاعْتِدَالِ هُوَ الِاسْتِقَامَةُ الَّتِي كَلَّفَ اللّٰهُ بِهَا عِبَادَهُ وَهُوَ الْوَسَطُ الَّذِي وَصَفَهُ رسول الله صلى الله عليه وسلم حيث قال "خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا"

فمن مال غضبه إلى الفتور حتى أحس من نفسه بضعف الغيرة وخسة النفس في احتمال الذل والضيم في غير محله فينبغي أن يعالج نفسه حتى يقوى غضبه ومن مال غضبه إلى الإفراط حتى جره إلى التهور واقتحام الفواحش فينبغي أن يعالج نفسه لينقص من سورة [253] الغضب ويقف على الوسط الحق بين الطرفين فهو الصراط المستقيم وهو أرق من الشعرة وأحد من السيف فأن عجز عنه فليطلب القرب منه قال تعالى ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾ فليس كل من عجز عن الإتيان بالخير كله ينبغي أن يأتي بالشر كله ولكن بعض الشر أهون من بعض وبعض الخير أرفع من بعض فهذه حقيقة الغضب ودرجاته نسأله الله حسن التوفيق لما يرضيه إنه على ما يشاء قدير]

Gazab-ı mahmūd ancak o gazabdır ki ᶜakl ve dīnin işāretine muntazır olur ki hamiyyet vācib olduğu şeylerde münbaᶜis ola ve hilm güzel olduğu şeylerde sönüp müntafī ola. Ve hadd-i iᶜtidāl üzere hıfzı ᶜibād onunla mükellef bulundukları istikāmettir ki vasat denilip taraf-ı eşref-i risālet-penāhīden vasf olunan hāldir. Hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki "خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا"[638] yaᶜnī umūrun hayrı evsātıdır ki orta hāllileridir, kaldı ki kim ki onun gazabı fütūra meyl edip kendi

---

637 "Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın." Nūr, 24/2.

638 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 8/518, no: 6176; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 7/179, no: 35128.

nefsinden zaᶜf-ı gayret ve ihtimāl-i züll ile bī-cā olan daymı tahammül etmekle nefsin hıssetini hiss ve teferrüs eylerse gerektir ki gazabı kuvvetlenmek için nefsine muᶜālece ede ve kim ki onun gazabı ifrāta meyl edip de tehevvüre ve iktihām-ı fevāhişe müncer olduysa gerektir ki sevret-i gazabdan tenkīs etmek için nefsini muᶜālece eyleye tā ki tarafeyn beyninde olan vasat-i hakk üzerine durup hadd-i meşrūᶜunu tecāvüz eylemeye. Sırāt-ı müstakīm odur ki kıldan ince ve kılıçtan keskindir ve eger ondan ᶜāciz ve dermānde kalırsa ondan yakın olan hāli taleb etmek gerektir. Tebāreke ve taᶜālā ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾[639] buyurmuştur, tefsīrinde denilmiş ki "Zevceleriniz beyninde ᶜadālet etmeğe her ne kadar saᶜy ve hırs ederseniz ve meyl-i kalb ile olsun, berāber görmeğe kādir olamazsınız. İmdi onlardan muhabbetiniz olana fiᶜlī küllī meyl etmeyip ve muhabbetiniz olmayanı zevciyyet muᶜāmelesiz ve talāksız terk etmeyesiz, nevbet ve nafakada yeksān tutup hevānıza tābiᶜ olmayasız eger bu zevce husūsunda ettiğiniz fesāddan ıslāh ve bundan sonra fiᶜlen meyl ve cevrden ittikā ederseniz ilā-āhirihi." İntehā. Ve ola ki kāffe-i hayrın ityānından ᶜāciz kalır ona lāzım gelmez ki şerrin kāffesini işleye. Şerrin baᶜzısını baᶜzısından ehvendir ve hayrın baᶜzısı baᶜzısından aᶜlā ve erfaᶜdır, işte gazabın hakīkati budur ve derecātı dahi şunlardır. Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz tā ki rızāsına muvāfık olan aᶜmāle bizi muvaffak ede, zāt-i celīli işāʾet edip dilediği nesneye kādirdir.

Beyānu'l-Gazabi Hel Yumkinu İzāletü Aslihi Bi'r-Riyāzeti Em Lā

[بيان الغضب هل يمكن إزالة أصله بالرياضة أم لا]

[اعلم أنه ظن ظانون أنه يتصور محو الغضب بالكلية وزعموا أن الرياضة إليه تتوجه وإياه تقصد وظن آخرون أنه أصل لا يقبل العلاج وهذا رأي من يظن أن الخلق كالخلق وكلاهما لا يقبل التغيير وكلا الرأيين ضعيف بل الحق فيه ما نذكره

639 "Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın." Nisā, 4/129.

وهو أنه ما بقي الْإِنْسَانُ يُحِبُّ شَيْئًا وَيَكْرَهُ شَيْئًا فَلَا يَخْلُو من الغيظ والغضب وما دام يوافقه شيء ويخالفه آخر فلا بد من أن يحب ما يوافقه ويكره ما يخالفه والغضب يتبع ذلك فإنه مهما أخذ منه محبوبه غضب لا محالة وإذا قصد بمكروه غضب لا محالة إلا أن ما يحبه الإنسان ينقسم إلى ثلاثة أقسام]

Ve gazabın riyāzetle izāle-i aslı mümkin olup olmadığının beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki birtakım ashāb-ı zann zann etmişler ki külliyyen gazabın mahvı mutasavverdir ve riyāzet dahi ona müteveccih olur ve onu kasd etmekte olduğunu zuᶜm etmişler. Ve birtakım ādemler dahi zann etmişler ki gazab asldır, ᶜilācı kabūl etmez ve bu zann o ādemlerin zannıdır ki huluk ve halk gibi olduğunu zann ederler ki ikisi tagyīri kabūl etmezler. Ve şol iki reʾy dahi zaᶜīftirler, belki hakk odur ki bizim zikr edeceğimiz şeydir, şöyle ki mādām ki insān bir nesneyi sever ve bir nesneyi kerh eder, artık o hūyda durdukça gayz ve gazabdan "ālī olmaz ve hayātta durdukça o hūydan dahi vāreste olmaz ve dahi mādām ki ona bir şeyi ona muvāfık gelir ve bir şeyi ona muhālif gelir, lābüdd ki ona muvāfık olan nesneyi sever ve ona muhālif olan şeyden hoşlanmaz. Ve gazab ise buna tābiᶜ olur, zīrā her ne vakt ki sevdiği nesne ondan iznsizin alınır, lā mahāle gazab eder ve dahi eger hoşlanmadığı bir nesne ile kasd olunur, lā-mahāle gazab edecektir. Fakat insānın sevdiği şeyʾ üç kısma münkasım olur:

[الأول ما هو ضرورة في حق الكافة كالقوت والمسكن والملبس وصحة البدن فمن قصد بدنه بالضرب والجرح فلا بد وأن يغضب وكذلك إذا أخذ منه ثوبه الذي يستر عورته وكذلك إذا أخرج من داره التي هي مسكنه أو أريق ماؤه الذي لعطشه فهذه ضرورات لا يخلو الإنسان من كراهة زوالها ومن غيظ على من يتعرض لها]

Birincisi yaᶜnī kısm-ı evveli odur ki kāffenin hakkında olan zarūrī şeylerdir ki kūt ve mesken ve melbes ve sıhhat-i beden gibi umūr-ı zarūriyye ola. Kim ki onun bedeni bir darb veyā bir cerh ile musāb olur veyā isābetini kasd olunur, lābüdd ki onu darb ve cerh ve kasd eden kimsenin üzerine gazab edip ve gayz edecektir ve kezālik ᶜavretini setr eden sevbini ondan alır ise gazab edecektir ve kezālik sākin olduğu meskenden ihrāc olunursa veyā susuzluk vaktine mahfūz olan içecek

suyu dökülüp defk olunur ise lā-mahāle elbette gazab eder, işte bunlar zarūrī şeylerdir, zevālerinin kerāhetinden insān hālī olmaz ve onlara taᶜarruz edenlerin üzerlerine gayz etmekten dahi hālī olmaz.

[القسم الثاني ما ليس ضرورياً لأحد من الخلق كالجاه والمال الكثير والغلمان والدواب فإن هذه الأمور صارت محبوبة بالعادة والجهل بمقاصد الأمور حتى صار الذهب والفضة محبوبين في أنفسهما فيكنزان ويغضب على من يسرقهما وإن كان مستغنياً عنهما في القوت فهذا الجنس مما يتصور أن ينفك الإنسان عن أصل الغيظ عليه فإذا كانت له دار زائدة على مسكنه فهدمه ظالم فيجوز أن لا يغضب إذ يجوز أن يكون بصيراً بأمر الدنيا فيزهد في الزيادة على الحاجة فلا يغضب بأخذها فإنه لا يحب وجودها ولو أحب وجودها لغضب على الضرورة بأخذها وأكثر غضب الناس على ما هو غير ضروري كالجاه [254] والصيت والتصدر في المجالس والمباهاة في العلم فمن غلب هذا الحب عليه فلا محالة يغضب إذا زاحمه مزاحم على التصدر في المحافل ومن لا يحب ذلك فلا يبالي ولو جلس في صف النعال فلا يغضب إذا جلس غيره فوقه وهذه العادات الرديئة هي التي أكثرت محاب الإنسان ومكارهه فأكثرت غضبه وكلما كانت الإرادات والشهوات أكثر كان صاحبها أحط رتبة وأنقص لأن الحاجة صفة نقص فمهما كثرة كثر النقص والجاهل أبدا جهده في أن يزيد في حاجاته وفي شهواته وهو لا يدري أنه مستكثر من أسباب الغم والحزم حتى ينتهي بعض الجهال بالعادات الرديئة ومخالطة قرناء السوء إلى أن يغضب لو قيل له إنك لا تحسن اللعب بالطيور واللعب بالشطرنج ولا تقدر على شرب الخمر الكثير وتناول الطعام الكثير وما يجري مجراه من الرذائل فالغضب على هذا الجنس ليس بضروري لأن حبه ليس بضروري]

Ve ikinci kısmı zarūrī olmayan muhabbettir ki halktan hīçbir kimseye o nesnenin muhabbetine bir ıztırār ve mecbūriyyet yoktur, hubb-ı cāh ve māl-ı kesīr gibi ve gılmān ve devābbın muhabbetleri gibi, zīrā bu umūr ancak ᶜādet ve mekāsıd-ı umūra olan cehl ile mahbūbe olmuştur tā kim sīm ü zer fī nefsihimā mahbūb oldular ki kenze konulup hazīne ve defīne olurlar ve eger onlaran bir sirkat vākiᶜ olur ona gazab vākiᶜ olur velev ki kūt ve nafakada o mesrūk olan nesneye ihtiyāc yoktur, yaᶜnī sāhibi ondan müstagnī olsa bile lā-mahāle sāriki üzerine gazab edecektir. İşte bu cins muhabbet için hāsıl olan gazabdan insānın infikākı mümkin olur ki bu gibi vukūᶜāt üzerine aslā gayz ve gazab etmemek mutasavverdir, aslından infikākı muhāl değildir, meselā zāid bir hānesi olsa ki

süknāsı için ona bir zarūret ve ihtiyācı olmaz, eger bir zālim onu yıkıp hedm etse cāiz ki ona gazab etmeye, çünkü cāizdir ki dünyānın emrine basīr ola da hācetinden zāid olan nesneden zāhid ola, ahzıyla gazab etmez, çünkü vücūdunu sevmez ve eger vücūdunu severse lā-mahāle onu ahz eden zālim üzerine gazab edecektir ki o hālde gazabı emr-i zarūrī-dir. Hālbuki ekser-i nāsın gazabı zarūrī olmayan umūr içindir, zīrā cāh ve sīt ve mecāliste tasaddur ve ᶜilme mübāhāt için gazab ederler ve kim ki bu umūrun hubbu ona galebe eyler lā-mahāle mehāfilde tasaddur etmek için bir müzāhim ona müzāhemet ederse gazab edecektir ve bunu sevmeyen kimse saff-ı niᶜālde otursa bile onun mübālātı olmaz ve dīgeri onun üst tarafına geçip oturursa gazab eylemez. Bu ᶜādāt-ı redīᵓedir ki insānın mehābbını ve mekārihini teksīr etmiş ve o sebeble onun gazabını dahi teksīr eylemiş. Ve irādāt ve şehevāt çoklaştıkça onun sāhibi rütbece münhatt ve nākıs olur, çünkü ihtiyāc eksiklik ve noksān bir sıfattır, kaçan ki sıfat-ı naks mütekāsir olur, noksānlık dahi tekāsür eyler ve nādān ise ebeden onun saᶜy ve cehdi hācāt ve şehevātın tezāyüdündedir, hālbuki bu saᶜy ve güşiş ile esbāb-ı hüzn ü gammın teksīr ve tezāyüdüne çalıştığını bilmez tā ki baᶜzu'l-cühhāl ᶜādāt-ı redīᵓe ve kurenā-i sūᵓun muhālatasıyla o dereceye müntehī olur ki ona sen kuşbāzlığı bilmezsin veyāhūd güzelce şatranc oyunu bilmezsin veyāhūd çokça hamr içmeğe muktedir değilsin veyā çokça yemek yemeye kudretin yoktur ve bu gibi cārī olan rezāil-i sıfātından bir şeyᵓ denilirse gazab eder, işte bu gibi umūra gazab etmek zarūrī değildir, çünkü onların hubbu zarūrī değildir. Bu cins gazabın riyāzet ile izāle-i aslı mümkindir demek olur.

[القسم الثالث ما يكون ضرورياً في حق بعض الناس دون البعض كالكتاب مثلاً في حق العالم لأنه مضطر إليه فيحبه فيغضب على من يحرقه ويغرقه وكذلك أدوات الصناعات في حق المكتسب الذي لا يمكنه التوصل إلى القوت إلا بها فإنما هو وسيلة إلى الضروري والمحبوب يصير ضرورياً ومحبوباً وهذا يختلف بالأشخاص وإنما الحب الضروري ما أشار إِلَيْهِ رسول الله صلى الله عليه وسلم بقوله ''مَنْ أَصْبَحَ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًا فِي بدنه وله قوت يومه فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِها'' ومن كان بصيراً بحقائق الأمور وسلم له هذه الثلاثة يتصور أن لا يغضب في غيرها فهذه ثلاثة أقسام فلنذكر غاية الرياضة في كل واحد منها]

Ve üçüncü kısmı odur ki baᶜzu'n-nās hakkında zarūrī olan muhabbettir ki baᶜzu'n-nāsa hubbu zarūrī ola ve baᶜzu'n-nāsa hubbu zarūrī olmaz, meselā kitābın hubbu gibi ki ᶜālimin hakkında zarūrīdir, zīrā ona muztarrdır muhabbet eder ve onu hark ve gark edenin üzerine gazab eyler ve müktesibin hakkında edevāt-ı sınāᶜiyyenin hubbu böyledir ve hükmü öylecedir ki o edevāt olmayınca kuvvetine tevassulün imkānı yoktur ve bī-şek o edevāta muhabbeti zarūrīdir ve onları telef eden kimseye gazabı dahi zarurīdir, zīrā zarūrīye vesīledir. Ve mahbūb olan şeyᵓ olur ki zarūrī ve mahbūb ola ve bu cins muhabbet ihlitāf-ı eşhās ile muhtelif olur. Hubb-ı zazūrī ancak o nesnelerin hubbudur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onlara işāret buyurmuştur ki "مَنْ أَصْبَحَ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًا فِي بَدَنِهِ وله قُوتُ يَوْمِه فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِها"[640] ki hulāsa-i meᵓāli: "Kim ki nefsinde emīn olarak sabāh edip bedeninde dahi ᶜāfiyetli ve günlüğünün kūtuna mālik bulunduysa yaᶜnī cān ve mālında emīn ve vücūdu ālām ve eskāmdan sālim ve ᶜāfiyetli ve kūt-ı yevmine mālik olarak sabāh ederse o kimseye dünyā hazāfīriyle ona ihāza olunmuş olur" yaᶜnī dünyālığın kāffesine mālik olmuş olur demektir. Ve her kim ki hakāyık-ı umūra basīr olduysa ve ona bu üç şeyᵓ sālim olduysa o kimsenin dīger şeye gazab etmemesi mutasavver olur, işte aksām-ı selāse bunlardır, kaldı ki biz her birinde olan riyāzetin gāyesini zikr edelim.

[أما القسم الأول فليست الرياضة فيها لينعدم غيظ القلب ولكن لكي يقدر على أن لا يطيع الغضب ولا يستعمله في الظاهر إلا على حد يستحبه الشرع ويستحسنه العقل وذلك ممكن بالمجاهدة وتكلف الحلم والاحتمال [255] مدة حتى يصير الحلم والاحتمال خلقا راسخا فأما قمع أصل الغيظ من القلب فذلك ليس مقتضى الطبع وهو غير ممكن نعم يمكن كسر سورته وتضعيفه حتى لا يشتد هيجان الغيظ في الباطن وينتهي ضعفه إلى أن لا يظهر أثره في الوجه ولكن ذلك شديد جدا وهذا حكم القسم الثالث أيضا لأن ما صار ضرورياً في حق شخص فلا يمنعه من الغيظ استغناء غيره عنه فالرياضة فيه تمنع العمل به وتضعف هيجانه في الباطن حتى لا يشتد التألم بالصبر عليه]

---

640 *el-Āhād ve'l-Mesānī*, 4/146; *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/249.

Birinci kısmda olan gāye-i riyāzet ise o dahi beyānı şu vechledir ki onda olan riyāzet külliyyen gayz-ı kalbin inʿidāmı için değildir, ancak ona yaʿnī gazaba mutīʿ olmamak ve zāhirde şerʿ-i şerīfin istihbābı ve ʿaklın istihsānı üzere olan hadde göre onu istiʿmāl etmek içindir yaʿnī hadd-i şerʿī vü ʿaklīnin hilāfında bir hareket ve ʿamele onu müstaʿmel etmemek içindir. Ve bu hāl ise mücāhede ve bir müddet tekellüf-i hilm ü ihtimāl ile mümkin olur tā ki hilm ve ihtimāl ona huluk-ı rāsih ola, yoksa asl-ı gayzın kalbden kamʿı tabʿın muktezāsından değildir, gayr-ı mümkindir. Evet, sevretinin kesri ve bātında şiddetle heyecān etmemek için onun tazʿīfi mümkin olur, böyle bir mertebeye tazʿīf olur ki onun eseri onun yüzünde zāhir olmaz olur velākin o mertebede tazʿīfi pek çok güç ve şedīddir. Ve kısm-ı sālisin hükmü dahi böylecedir, zīrā bir şahsın hakkında zarūrī olan şeyi dīgerinin ondan istignāsı o kimseyi gayz ve gazab etmekten menʿ eyleyemez. Ve riyāzet ancak onunla olacak ʿameli menʿ eder ki gazaba münkād olmaz ve bātında dahi şiddet-i heyecānını zebūn eder tā ki onun üzerine sabr etmek elemi müştedd olmaya.

[وأما القسم الثاني فيمكن التوصل بالرياضة إلى الانفكاك عن الغضب عليه إذ يمكن إخراج حبه من القلب وذلك بأن يعلم الإنسان أن وطنه القبر مستقره الآخرة وأن الدنيا معبر يعبر عليها ويتزود منها قدر الضرورة وما وراء ذلك عليه وبال في وطنه ومستقره فيزهد في الدنيا ويمحو حبها عن قلبه ولو كان للإنسان كلب لا يحبه لا يغضب إذا ضربه غيره فالغضب تبع للحب فالرياضة في هذا تنتهي إلى قمع أصل الغضب وهو نادر جداً وقد تنتهي إلى المنع من استعمال الغضب والعمل بموجبه وهو أهون]

Ve ikinci kısmda olan riyāzetin gāyesi ise o dahi beyānı odur ki onda riyāzet ile o gazabdan infikāka tevassul mümkindir yaʿnī hubb-ı cāh ve kesret-i māl u gılmān u devābbın kalbden riyāzetle zevāli mümkin olur ve hubbları zāil olunca fevātına gazab etmez ve bu sūretle gazabdan infikākı mümkin ve mutasavver olur, çünkü kalbden o hubbun ihrācı mümkindir. Ve tarīk-i ihrācı ise, o kimse bile ki onun vatanı mezārıdır ve müstekarrı āhiretidir, dünyā güzergāhıdır ve mahall-i mürūr u ʿubū-rudur ki bi-kadri'z-zarūret ondan mütezevvid olur ve onun mā-verāsın-da olan māl ve menāl onun vatanında ona vebāli vardır ve müstekarrın-

da dahi ona ᶜanā ve ᶜazābı vardır. Ve çün bunu bilip yakīn eder, lābüdd ki dünyādan zāhid olur, onun hubbu onun kalbinden gider, zīrā insān için bir kelb-i mūzī olmuş olsa ve onu sevmez olsa, dīgeri onu darb ettiği vaktte ona gazab etmez, kaldı ki gazab hubba tābiᶜdir. Ve bu kısmda olan riyāzet asl-ı gazabın kamᶜına müntehī olur ve bu hāl pek çok şāzz ve nādirdir ve dahi bu kısmda istiᶜmāl-ı gazab menᶜine ve muktezā-yı gayz u gazab üzere ᶜamel etmekliğin menᶜine müntehī olur ki külliyyen aslı kamᶜ etmez velākin onu tazᶜīf eder ve onu ᶜakla zebūn eder ve bu evvelki şıkdan ehvendir ki riyāzetle bu dereceye varmak pek güç ve düşvār değildir.

[فإن قلت الضروري من القسم الأول التألم بفوات المحتاج إليه دون الغضب فمن له شاة مثلاً وهي قوته فماتت لا يغضب على أحد وإن كان يحصل فيه كراهة وليس من ضرورة كل كراهة غضب فإن الإنسان يتألم بالفصد والحجامة ولا يغضب على الفصاد والحجام فمن غلب عليه التوحيد حتى يرى الأشياء كلها بيد الله ومنه فلا يغضب على أحد من خلقه إذ يراهم مسخرين في قبضة قدرته كالقلم في يد الكاتب ومن وقع ملك بضرب رقبته لم يغضب على القلم فلا يغضب على من يذبح شاته التي هي قوته كما لا يغضب على موتها إذ يرى الذبح والموت من الله عز وجل فيندفع الغضب بغلبة التوحيد ويندفع أيضا بحسن الظن بالله وهو أن يرى أن الكل من الله تعالى وإن الله لا يقدر له إلا ما فيه الخيرة وربما تكون الخيرة في مرضه وجوعه وجرحه وقتله فلا يغضب كما لا يغضب على الفصاد والحجام لأنه يرى أن الخيرة فيه فيقول هذا على هذا الوجه غير محال ولكن غلبة التوحيد إلى هذا الحد إنما تكون كالبرق الخاطف تغلب في أحوال مختطفة ولا تدوم ويرجع القلب إلى الالتفات إلى الوسائط رجوعاً طبيعياً لا يندفع عنه ولو تصور ذلك على الدوام لبشر لتصور لرسول الله صلى الله عليه وسلم فإنه كان يغضب حتى تحمر وجنتاه حتى قال "اللهم أنا بشر أغضب كما يغضب البشر فأيما مسلم سببته أو لعنته أو ضربته فاجعلها مني صلاة عليه وزكاة وقربة تقربه بها إليك يوم القيامة"]

Ve eger sen dedin ki kısm-ı evvelden olan zarūrīnin fevātında olan teʾellüm yaᶜnī ona muhtāc bulunduğu nesnenin fevātıyla insāna tabᶜan ᶜārız ve tārī olan teʾellüm gazabın gayrısıdır, meselā o kimsenin ki bir koyunu olup ve onun kūtu dahi yalnız o koyun olsa, o koyun hatfe enfihā hālik olsa bir kimsenin üzerine gazab etmez velev ki helākında kerāhet

hāsıl ola, çünkü her bir kerāhet zarūrī olarak gazaba mūris değildir, zīrā insān fasd ve hacāmet ile müteʾellim olur da haccām ve fassāda gazab etmez ve evvelki tevhīd ona galebe etmiştir ki kāffe-i eşyāyı Allāh'tan görüp ve kāffesi Allāhu taᶜālānın yediyledir ve ondandır der, Allāhu taᶜālānın halkından bir kimseye gazab etmez ki onları kabza-i kudrette müsahhar görür ki kātibin yedindeki kalem gibi ki bir sultān kalemiyle eger bir kimsenin boynu vurulmasına bir emr yazıp tevkīᶜ ederse o kimse kaleme gazab eylemez, işte buna kıyāsen o muvahhid kūtu olan koyunu zebh eden kimsenin üzerine gazab etmemek gerektir, nitekim hatfe enfiyle helākinde bir kimseye gazab etmez ki zebh ve meveddeti Allāhu taᶜālādan görür ve bu galebe-i tevhīdi ile gazab mündefiᶜ olur. Ve dahi Allāhu taᶜālāya hüsn-i zann ile gazab mündefiᶜ olur ki o hālde dahi kāffe-i havādis ve umūru Allāh'tan görür de Allāhu taᶜālā ancak kuluna hayrlı olan nesneyi takdīr eder ve ola ki hayr ona o vākıᶜa iledir ki onun hastalığı ve açlığı ve cürhü ve katli ona mahz-ı hayrı bilir ve bu bābda bir kimseye gazab etmez, nitekim fassād ve haccām üzerine gazab etmez ki hayrı o fasd ve hacāmatta görür. Yaᶜnī bu vechlerden kısm-ı evvelde dahi riyāzet ile zevāl-i gazab mutasavver olur der isen bunun cevābında biz deriz ki bu şeyʾ bu vech üzere olması dahi mümkindir, muhāl değildir velākin tevhīdin galebesi bu hadde intihāsı ancak berk-ı hātıf gibidir ki ahvāl-i muhtatifede o sūrete galebe eder, [256] dāimī kalmaz, gönül yine vesāite dönüp ᶜavdet eder, böyle bir ᶜavdet ki ona tabīᶜīdir, ondan mündefiᶜ olmaz, yoksa galebe-i tevhīdin bir şerre devāmı mutasavver olmuş olsa Resūl-i kibriyāya devām ederdi, hālbuki Resūl-i kibriyāya devām etmedi. Buyurdu ki ”اللَّهُمَّ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا مُسْلِمٍ سَبَبْتُهُ أَوْ لَعَنْتُهُ أَوْ ضَرَبْتُهُ فَاجْعَلْهَا مِنِّي صَلَاةً عَلَيْهِ وَزَكَاةً وَقُرْبَةً تُقَرِّبُهُ بِهَا إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ“[641] Ve fi'l-hakīka eser-i gazab mübārek vech-i münīrinde zuhūr ederdi, rivāyet olundu ki efendimiz ahyānen gazab ederdi tā ki vecneleri kırmızı olurdu ve tā ki bu hadīs-i şerīfi buyurdu, hulāsa-i meʾāli: "Ey benim ilāhım, ben beşerim, beşer gazab ettiği gibi ben dahi gazab eylerim. Ben hangi bir müslimi ki sebb veyāhūd laᶜn

---

641 *Musnedu* Ahmed, 12/262, no: 7311; *Musnedu*'l-Bezzār, 6/496; no: 2532; *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/208.

ettimse veyā onu darb eyledim ise sen onu ona rahmet eyle ve zekāt ve kurbet eyle tā ki yevm-i kıyāmette onu sana takrīb ede."

[وقال عبد الله بن عمرو بن العاص "يا رسول الله أكتب عنك كل ما قلت في الغضب والرضا فقال اكتب فوالذي بعثني بالحق نبياً ما يخرج منه إلا حق وأشار إلى لسانه" فلم يقل إني لا أغضب ولكن قال إن الغضب لا يخرجني عن الحق أي لا أعمل بموجب الغضب وغضبت عائشة رضي الله تعالى عنها مرة فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم "مالك جاءك شيطانك فقالت ومالك شيطان قال بلى ولكني دعوت الله فأعانني عليه فأسلم فلا يأمرني إلا بالخير" ولم يقل لا شيطان لي وأراد شيطان الغضب لكن قال لا يحملني على الشر وقال علي رضي الله تعالى عَنْهُ "كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يغضب للدنيا فإذا أغضبه الحق لم يعرفه أحد ولم يقم لغضبه شيء حتى ينتصر له" فكان يغضب على الحق وإن كان غضبه لله فهو التفات إلى الوسائط على الجملة بل كل من يغضب على من يأخذ ضرورة قوته وحاجته التي لا بد له في دينه منها فإنما غضب لله فلا يمكن الانفكاك عنه]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜAmr b. el-ᶜĀs demiş ki "Yā Resūlallāh, her ne ki buyurdunsa yazayım mı ki eger rızā ve eger gazabın arasında her ne ki senden işitsem onu yazayım mı?" diye istīzān ettikte, efendimiz ona: "اكْتُبْ فَوَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ نَبِيًّا مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ"[642] Yaᶜnī "Yaz, beni hakk ile peygamber baᶜs edene kasem ederim ki ondan kelām-ı hakktan gayrı dīger bir şeyᵓ hurūc etmez, ancak kelām-i hakk ondan hāric olur" diye lisānına işāret buyurdu ki lisānından kelime-i hakktan gayrı dīger bir şeyᵓ çıkmaz dedi ki ona gazab etmem demedi velākin gazab beni hakktan çıkarmaz ve gazab mūcebince ᶜamel etmem dedi. Ve bir gün Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka gazab ettikte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona:"مَا لَكِ جَاءَكِ شَيْطَانُكِ" buyurdukta yaᶜnī "Nen var ki senin şeytānın sana geldi?" diye fermān buyurunca Hazret-i ᶜĀişe: "Senin şeytānın yok mu?" diye cevāb verdikte, efendimiz: "بَلَى وَلَكِنِّي دَعَوْتُ اللهَ فأَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ فَلَا يَأْمُرُني إِلَّا بِالْخَيْرِ"[643] buyurdu, yaᶜnī "Evet, benim dahi şeytānım var velākin ben onun üzerine Allāhu taᶜālāya duᶜā ettim ve o

---

642 *Sunenu* Ebī Dāvūd, 3/318, no: 3646; at-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/422; *Cāmiᶜu Beyāni'l-İlm*, 300; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/313.

643 Müslim, Sıfatu'l-Kıyāme, 16; 4/2168, no: 2815.

dahi müslümān oldu, ancak bana hayr ile emr eder" ki hayrdan başka dīger bir şeyᵓ bana emr etmez demektir. İşte bunda dahi benim şeytānım yok demedi ve şeytān kelimesiyle gazabı murād etmiştir velākin buyurdu ki gazab beni şerre haml edemez. Ve Hazret-i ᶜAlī radıyallāhu ᶜanhu dedi ki "ᶜAleyhi's-selām efendimiz dünyā için gazab etmezdi, onun gazabı ancak hakk için olurdu ve hakk için gazab ettiği vaktte onun gazabı için bir şeyᵓ kıyām etmezdi yaᶜnī kalbinde bir hıkd olmazdı ve magzūbun ᶜaleyhe bir ᶜadāvet tekevvün etmezdi tā ki ona intisār ede, ancak hakk üzerine gazab eylerdi." Ve Allāhu taᶜālā için vākiᶜ olan gazabı dahi ᶜale'l-cümle vesāite iltifāt iledir, belki her kim ki dīninde ona muhtācı bulunduğu hācāt ile kūt-ı zarūrīsini ahz edene gazab ederse onun dahi o gazabı Allāhu taᶜālā içindir, kaldı ki gazabdan infikāk etmek mümkin olmaz.

[نعم قد يفقد أصل الغضب فيما هو ضروري إذا كان القلب مشغولاً بضروري أهم منه فلا يكون في القلب متسع للغضب لاشتغاله بغيره فإن استغراق القلب ببعض المهمات يمنع الإحساس بما عداه وهذا كما أن سلمان لما شتم قال إن خفت موازيني فأنا شر مما تقول وإن ثقلت موازيني لم يضرني ما تقول فقد كان همه مصروفاً إلى الآخرة فلم يتأثر قلبه بالشتم وكذلك شتم الربيع بن خثيم فقال يا هذا قد سمع الله كلامك وإن دون الجنة عقبة إن قطعتها لم يضرني ما تقول وإن لم أقطعها فأنا شر مما تقول وسب رجل أبا بكر رضي الله عنه فقال ما ستر الله عنك أكثر فكأنه كان مشغولاً بالنظر في تقصير نفسه عن أن يتقي الله حق تقاته ويعرفه حق معرفته فلم يغضبه نسبة غيره إياه إلى نقصان إذ كان ينظر إلى نفسه بعين النقصان وذلك لجلالة قدره وقالت امرأة لمالك بن دينار يا مرائي فقال ما عرفني غيرك فكأنه كان مشغولاً بأن ينفي عن نفسه آفة الرياء ومنكراً على نفسه ما يلقيه الشيطان إليه فلم يغضب لما نسب إليه وسب رجل الشعبي فقال إن كنت صادقاً فغفر الله لي وإن كنت كاذباً فغفر الله لك فهذه الأقاويل دالة في الظاهر على أنهم لم يغضبوا لاشتغال قلوبهم بمهمات دينهم ويحتمل أن يكون ذلك قد أثر في قلوبهم ولكنهم لم يشتغلوا به واشتغلوا بما كان هو الأغلب على قلوبهم فإذاً اشتغال القلب ببعض المهمات لا يبعد أن يمنع هيجان الغضب عند فوات بعض المحاب]

Evet zarūrīde olan gayz ve gazabın aslı olur ki ondan mühimm dīger bir nesne ile vākiᶜ olan iştigāl menᶜ eder ki kalb o zarūrī şeyden

daha ziyāde mühimm ve zarūrī bir nesne ile meşgūl olursa o iştigāli onu gazab etmekten menᶜ eder yaᶜnī kalbden asl-ı gazabı fakd ettirir, zīrā kalbde gazab için bir yer ve seᶜa olmaz çünkü kalb dīger bir zarūrī ve mühimm ile iştigāl ettiğinden artık gayza ve gazaba bir mahall ve mekān kalmamış olur, zīrā baᶜzı mühimmāt ile kalbin istigrakı dīger bir nesnenin ihsāsından māniᶜ olur. Bunun emsile ve edillesi odur ki ez-cümle Selmān şetm olunduğu gibi gücenip gazab etmedi, onu sebb edene dedi ki "Rūz-i cezāda benim mevāzīnim hafīf ve sebük olursa ben senin dediğin şeyden daha ziyāde şerrim ve eger benim mevāzīnim ağır gelip sakīl olduysa bu senin dediğin şeyᵓ bana zarar vermez" ki o hālde onun hemmi āhirete masrūf idi, kalbi o sebb ve şetm ile müteᵓessir olmadı. Ve kezālik Rebīᶜ b. Haysem dahi şetm olunduğu vaktte demiş ki "Ey fülān, Allāhu taᶜālā hazretleri senin işbu kelāmını işitti, cennetin önünde bir ᶜakabe vardır, eger ben onu geçip o yolu kestimse bana bu söylediğin sözler zarar [257] vermez ve eger ben o ᶜakabeyi kesmedimse ben senin söylediğin şeyden daha ziyādeyim." Ve bir ādem Ebū Bekr'i sebb ettikte ona dedi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri senin üzerine setr ettiği şeyᵓ daha ziyāde çoktur" yaᶜnī sen benden göremeyip Allāh'ın taht-ı sitrinde bulunan şeyᵓ senin işbu dediğin şeyden daha ziyāde çoktur, sanki kendi nefsinin taksīrine nazar etmekle meşgūl idi, tā ki Allāhu taᶜālādan hakkınca ittikā etmek ve maᶜrifetini hakkınca bilmek için kendi nefsinin taksīrini yoklar yaᶜnī çün bu nazarla kendisi meşgūl idi, o sebeble dīgerinin ona noksāna nisbet edişi onu gücendirip gazab ettirmedi demektir, çünkü kendi nefsine ᶜayn-ı noksān ile nazar ederdi, bu dahi onun celālet-i kadri içindir. Ve bir kadın Mālik b. Dīnār'a "Ey riyākār!" dedikte kendisi: "Senden gayrı dīger kimse beni bilemedi" demiştir, sanki o hālde nefsinde āfet-i riyāyı nefy etmekle meşgūl idi ki nefsine şeytān ilkā ettiği nesneyi inkār edip nefy-i riyā ile meşgūl idüğünden riyāya nisbetinden gazab etmedi. Ve bir zāt Şaᶜbī'yi sebb ettikte Şaᶜbī ona dedi ki "Eger sen bu sözünde sādık isen Allāhu taᶜālā bana magfiret eyleye ve eger sen kāzib isen Allāhu taᶜālā sana magfiret etsin." İşte bu ekāvīle nazaran zāhirde maᶜlūm olur ki onlar kulūbları mühimmāt-ı dīniyyeleriyle meşgūl bulunduklarından gazab

etmemişler ve muhtemeldir ki o sözler kalblerinde teʾsīr etmiş velākin onunla iştigāl etmemişler ki kulūblarına daha ziyāde olan mühimmin galebesiyle meşgūl olmuşlar ve böyle olunca baᶜzı mühimmāt ile kalbin iştigāli baᶜzı mehābbın fevātıyla husūlü tabᶜan meʾmūl olan heyecān-ı gazabdan māniᶜ olmak baᶜīd değildir, yaᶜnī ehemm ile olan iştigāl heyecān-ı gazaba māniᶜdir demek olur.

[فإذاً يتصور فقد الغيظ إما باشتغال القلب بمهم أو بغلبة نظر التوحيد أو بسبب ثالث وهو أن يعلم أن الله يحب منه أن لا يغتاظ فيطفئ شدة حبه لله غيظه وذلك غير محال في أحوال نادرة]

Kaldı ki kalbin mühimm ile iştigāli ve nazar-ı tevhīdin galebesi ve sebeb-i sālis ile fakd-ı gayz mutasavver olur. Sebeb-i sālis odur ki bir kimse eger Allāhu taᶜālāya muhibb-i kāmil olup da Allāhu taᶜālā dahi ondan igtiyāz etmemekliğin sevdiğini bilse o hālde Allāhu taᶜālāya şiddet-i hubbu gayzının āteşini itfā eder ve bu dahi ahvāl-i nādirede muhāl değildir, yaᶜnī ādem bilse ki Allāhu taᶜālā onun gazab etmemesini sever ve kendisi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e muhibb-i kāmil bulunmuş, lābüdd ki Allāhu taᶜālānın ᶜadem-i gayza olan hubbu için o dahi gazab etmez ve Allāhu taᶜālāya olan ᶜaşk ve muhabbeti zülāli o gazabın nārını itfā eder ki bu hāl ehlullāhtan muhāl olmaz ve bu takdīrde işbu ahvāl-i selāse ile fakd-ı gazab mümkin ve mutasavver olur demektir.

[وقد عرفت بهذا أن الطريق للخلاص من نار الغضب محو حب الدنيا عن القلب وذلك بمعرفة آفات الدنيا وغوائلها كما سيأتي في كتاب ذم الدنيا ومن أخرج حب المزايا عن القلب تخلص من أكثر أسباب الغضب وما لا يمكن محوه يمكن كسره وتضعيفه فيضعف الغضب بسببه ويهون دفعه نسأل الله حسن التوفيق]

Ve bu zikr ettiğimiz menāhic ve makālāt ile senin maᶜlūmun oldu ki nār-ı gazabdan tarīk-i halās ancak hubb-ı dünyāyı kalbden mahv etmektir ki āteş-i gayzdan halās bulmağa yol odur, yaᶜnī dünyāyı sevmemektir ve kalbden hubb-ı dünyānın mahvı ancak āfāt ve gavāil-i dünyāyı maᶜrifet etmekle olur, nitekim zemm-i dünyā kitābında beyānı gelecektir. Ve o ki hubb-ı mezāyāyı kalbden ihrāc eder, esbāb-ı gazabın ekserinden kurtulup mütehallıs olmuş olur ve o ki mahvı mümkin

olmaz, onun kesr ve tazᶜīfi mümkin olur ki onun sebebi ile gazab zaᶜīf ve zebūn olur ve defᶜi āsān ve kolay olur. Kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz, tā ki kalbimizden hubb-ı dünyāyı mahv edip de kalbimizi galebe-i tevhīd ve hubb-ı ilāhī ile meşgūl etmekle o āfet-i gazabdan vāreste olalım.

Beyānu'l-Esbābi'l-Müheyyiceti Li'l-Gazabi

[بيان الأسباب المهيجة للغضب]

[قد عرفت أن علاج كل علة حسم مادتها وإزالة أسبابها فلا بد من معرفة أسباب الغضب وقد قال يحيى لعيسى عليهما السلام أي شيء أشد قال غضب الله قال فما يقرب من غضب الله قال أن تغضب قال فما يبدي الغضب وما ينبته قال عيسى الكبر والفخر والتعزز والحمية والأسباب المهيجة للغضب هي الزهو والعجب والمزاح والهزل والهزء والتعيير والمماراة والمضادة والغدر وشدة الحرص على فضول المال والجاه وهي بأجمعها أخلاق رديئة مذمومة شرعا ولا خلاص من الغضب مع بقاء هذه الأسباب فلا بد من إزالة هذه الأسباب بأضدادها]

Ve gazaba müheyyic olan esbābın beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki maᶜlūmun olduğu vech üzere her bir ᶜilletin ᶜilācı māddesini hasmıdır ve esbābının izālesidir ve öyle olunca esbāb-ı gazabın maᶜrifeti lāzımdır tā ki o esbābın izālesiyle gazabın heyecānı zāil ola. Yahyā ᶜaleyhi's-selām, ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma buyurmuş ki "En ziyāde eşedd hangi şeydir?" ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām: "Allāhu taᶜālānın gazabıdır" dedi. Ve "Allāhu taᶜālānın gazabına takrīb eden şeyʾ nedir?" diye suʾāl ettikte, ᶜĪsā: "Senin gazab etmekliğindir" diye cevāb vermiş. Ve Yahyā: "Gazabı bedʾ ve inbāt eden nedir?" deyince, ᶜĪsā: "Kibr ve fahr ve taᶜazzüz ve hamiyyettir" demiş. Ve gazabın esbāb-ı müheyyicesi ise o dahi zehv ve ᶜucb ve mizāh ve hezl ve hezʾ ve taᶜyīr ve mümārāt ve müzāddet ve gadr ve şiddet-i hırs ve fuzūl-ı māl u cāha galebe-i tamaᶜdır, bunlar cemīᶜisi şerᶜan mezmūm olan ahlāk-ı redīʾedir ve bu esbābın bekāsıyla gazabdan kurtuluş yoktur, kaldı ki azdādıyla işbu esbābın izālesi lābüdd ve lāzımdır.

[فينبغي أن تميت الزهو بالتواضع وتميت العجب بمعرفتك بنفسك كما سيأتي بيانه في كتاب الكبر والعجب وتزيل الفخر بأنك من جنس عبدك إذ الناس يجمعهم في الانتساب أب واحد وإنما اختلفوا في الفضل أشتاتا فبنو آدم جنس واحد وإنما الفخر بالفضائل والفخر والعجب والكبر أكبر الرذائل وهي أصلها ورأسها فإذا لم تخل عنها فلا فضل لك على غيرك فلم تفتخر وأنت من جنس عبدك من حيث البنية والنسب والأعضاء الظاهرة والباطنة وأما المزاح فتزيله بالتشاغل بالمهمات الدينية التي تستوعب العمر وتفضل عنه إذا عرفت ذلك وأما الهزل فتزيله بالجد في طلب الفضائل والأخلاق الحسنة والعلوم الدينية التي تبلغك إلى سعادة الآخرة وأما الهزء فتزيله بالتكرم عن إيذاء الناس وبصيانة النفس عن [258] أن يستهزأ بك وأما التعيير فالحذر عن القول القبيح وصيانة النفس عن مر الجواب]

Şöyle ki zehv ve tefāhurluğu tevāzuᶜ ile öldüresin ve ᶜucbu yaᶜnī hodbīnliği dahi ᶜucb ve kibr kitābında vārid olan beyān mūcebince kendi nefsinin maᶜrifeti ile öldüresin ve fahr ve mübāhātı dahi kendi memlūkunun cinsinden olduğunu bilmekle öldüresin, çünkü kāffe-i nāsı intisābda yalnız bir ata[ya] cemᶜ eyler ki Ādem ᶜaleyhi's-selāmdır ve min-haysü'n-neseb kāffesi siyyāndırlar, ihtilāfları ancak fazl ve kemāl haysiyyetiyledir, yaᶜnī iftirākları maᶜrifet ve fazīlet sebebiyledir, zīrā ebnā-i ādem cemīᶜisi cins-i vāhiddirler, mübāhāt ve fahr ancak fezāil iledir. Ve fahr ve hodbīnlik ve tekebbür ise rezāilin ekberindendir ve dahi rezāilin asl ve reᵓsleridir. Ve çün sen ondan hālī olmazsın, dīgerin üzerine senin bir fazlın yoktur, ne ile iftihār edersin ve niçin tefāhur edersin o hālde ki sen kendi kulun cinsindensin ki min-haysü'l-bünye ve'n-neseb ve'l-aᶜzāi'z-zāhire ve'l-bātına bir cinsin yaᶜnī bünye-i bedenin ve rişte-i nesebin ve zāhir ve bātın olan aᶜzā ve cevārihin senin kulun gibi olunca senin ne fark ve meziyyetin kalır ki onunla dīgerine iftihār ve tebāhī edesin demektir. Ve bu keyfiyyeti bilip tedebbür eder isen senden hūy-ı hodbīnī mahv olur gider. Ve mizāh ve icrā-yı mazak etmek ise o dahi ᶜömrü istīᶜāb eden mühimmāt-ı dīniyyeye iştigāl etmekle izāle edersin, zīrā ᶜömrün bitip münkazī olur da o mühimmāt münkaziye olmaz. Eger sen onları bildinse ki senin ᶜömründen artık ve fazladır ve çün buna müştegıl oldun, mazak etmek için senin boş vaktin kalmaz. Ve hezli ve ᶜabese iştigāl etmek hāli ise saᶜādet-i āhirete

mūsıl olan ᶜulūm-ı dīniyye ve ahlāk-ı hasene ve fezāilin talebine cidd etmeklikle izāle edebilirsin. Ve hezᵓ ve şaka ve masharalık etmek hāli ise o dahi īzā-i nāstan tekerrüm ve sana masharalık vukūᶜundan nefsini sıyānet etmeklikle zāil edersin ki kimseyi incitmemek ve sana bir kimse istihzā etmemek mütālaᶜasıyla o hūy zāil olur. Ve halkı taᶜyīr ve takbīh etmek hūyu ise o dahi kendi nefsini kavl-i kabīhten ve acı sözlerden sıyānet ve hazer etmeklikle gider.

[وأما شدة الحرص على مزايا العيش فتزال بالقناعة بقدر الضرورة طلبا لعز الاستغناء وترفعا عن ذل الحاجة وكل خلق من هذه الأخلاق وصفة من هذه الصفات يفتقر في علاجه إلى رياضة وتحمل مشقة وحاصل رياضتها يرجع إِلَى مَعْرِفَةِ غَوَائِلِهَا لِتَرْغَبَ النَّفْسُ عَنْهَا وَتَنْفِرَ عن قبحها ثم المواظبة على مباشرة أضدادها مدة مديدة حتى تصير بالعادة مألوفة هينة على النفس فإذا انمحت عن النفس فقد زكت وتطهرت عن هذه الرذائل وتخلصت أيضا عن الغضب الذي يتولد منها ومن أشد البواعث على الغضب عند أكثر الجهال تسميتهم الغضب شجاعة ورجولية وعزة نفس وكبر همة وتلقيبه بالألقاب المحمودة غباوة وجهلاً حتى تميل النفس إليه وتستحسنه وقد يتأكد ذلك بحكاية شدة الغضب عن الأكابر في معرض المدح بالشجاعة والنفوس مائلة إلى التشبه بالأكابر فيهيج الغضب إلى القلب بسببه وتسمية هذا عزة نفس وشجاعة جهل بل هو مرض قلب ونقصان عقل وهو لضعف النفس ونقصانها وآية أنه لضعف النفس أن المريض أسرع غضباً من الصحيح والمرأة أسرع غضباً من الرجل والصبي أسرع غضباً من الرجل الكبير والشيخ الضعيف أسرع غضباً من الكهل وذو الخلق السيء والرذائل القبيحة أسرع غضباً من صاحب الفضائل فالرذل يغضب لشهوته إذا فاتته اللقمة ولبخله إذا فاتته الحبة حتى أنه يغضب على أهله وولده وأصحابه بل القوي من يملك نفسه عند الغضب كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس الشديد بالصرعة إنما الشديد الذي يملك نفسه عند الغضب بل ينبغي أن يعالج هذا الجاهل بأن تتلي عليه حكايات أهل الحلم والعفو وما استحسن منهم من كظم الغيظ فإن ذلك منقول عن الأنبياء والأولياء والحكماء والعلماء وأكابر الملوك الفضلاء وضد ذلك منقول عن الأكراد والأتراك والجهلة والأغبياء الذين لا عقول لهم ولا فضل فيهم]

Ve şiddet-i hırs ise ki mezāyā-yı ᶜayş üzerine olan galebe-i tamaᶜdır, o dahi kadr-i zarūrīye olan kanāᶜatle olur yaᶜnī onun zevāli mikdār-ı

zarūrī ile kanāᶜat etmek ve ᶜizz-i istignāyı taleb etmek ve züll-i ihtiyāc-dan tereffuᶜ eylemekledir. Ve bu ahlāktan her bir huluk ve bu sıfāttan her bir sıfatın muᶜālecesinde ādem riyāzete muhtāc ve müftekırdır ki tahammül-i meşākk ile olan riyāzet ve tedebbür ve maᶜrifet ile bu ah-lāk-ı rediyye ve sıfāt-ı zemīmenin emrāz ve eskāmı zāil ve mündefiᶜ olur. Ve riyāzetinin hāsılı dahi gavāilinin maᶜrifetine rāciᶜ olur tā ki nefs ondan nefret edip tecennüb eyleye ve çirkīnliğinden teneffür ede, son-ra azdādına olan mübāşeretin üzerine devām ve muvāzabet eder tā ki bir müddet-i medīde o muvāzabet üzerine geçip de ona ᶜādetle meˀlūfe ola ve nefse kolay ve āsān gele ve vaktā ki nefsten mahv olur, o nefs işbu rezāilden zekī ve tāhir ve pāk olur ve bunlardan mütevellid olan gazabdan dahi hālis ve vāreste olur. Ve ekser-i cühhāl katında bevāᶜis-i gazabın en ziyāde eşeddi gazaba şecāᶜat ve yiğitlik ve ᶜizzet-i nefs ve kiber-i himmet tesmiyesidir ve bu elkāb ile telkīb etmeleri ancak ga-bāvet ve nādānlıklarındandır tā ki nefs ona meyl ede ve onu istihsān eyleye ve bu sūretle olan gazab maᶜriz-i şecāᶜatte ekābir üzerine mahkī ve menkūl olan kıssa ve hikāyelerle müteˀekked olur, çünkü teşebbüh-i ekābire nüfūsun meyli tabīᶜīdir. Ve çün bu gibi kasd işitilir, onun sebebi ile kalbde gazab heyecān eder, buna ᶜizzet-i nefs ve şecāᶜat tesmiyesi cehldir, belki bu gibi şecāᶜat maraz-ı kalb ve ᶜillettir ve noksān-ı ᶜakl ve hamākattir, nefsin zaᶜf ve zebūnluk ve noksānından mütevelliddir. Zaᶜf-ı nefs ve noksān-ı ᶜakldan nāşī olduğunun delīl ve ᶜalāmeti odur ki hasta olan ādem sağ ve sahīh ādemden daha ziyāde serīᶜü'l-gazab olur ki bīmār ve marīz ādem çabucak celāllenip gazab eder ve hatun kişi noksān-ı ᶜaklı haysiyyetle erkekten daha ziyāde serīᶜü'l-gazabdır ki çabucak gücenip gazab eyler ve sabī ve mürāhık dahi recül-i kebīrden daha ziyāde serīᶜü'l-gazabdır ve pīr-i fānī ve şeyh-i sāl-horde ve zebūn ve kehl ādemlerden daha ziyāde serīᶜü'l-gazabdır ve bed-hū ve rezāil-i kabīhe sāhibleri hoş-hū ve ahlāk-ı hasene sāhiblerinden daha ziyāde serīᶜü'l-gazabdır. Maᶜlūmdur ki rezīl ve alçak ādem şehvet için ondan bir lokma geçerse gücenip gazab eder ve bahīl ve mümsik ādem buh-lü için ondan bir dāne geçerse gücenip gazab eyler hattā ehl ve evlād [259] ve ashābı üzerine bu gibi hakīr nesne için gücenip gazab eder,

yaᶜnī bu gibi ādemler şücāᶜ ve kavī değillerdir. Merd-i tüvānā ve kavī ancak o kimsedir ki gazab vaktinde nefsini tutup zabtına muktedir ola ki o hālde eger nefsine mālik olup gayz ve gazabına uymazsa kavī ādem odur, nitekim ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ Yaᶜnī şedīd zūr-bāzūlık ve suraᶜa ile değildir, şedīd ancak o kimsedir ki ᶜinde'l-gazab nefsine mālik olur, kaldı ki bu nādān ki gazaba şecāᶜat der, gerektir ki nefsini muᶜālece ede ve tarīk-i muᶜālecesi odur ki onun üzerine ehl-i hilm ü ᶜilmin kıssaları ve ᶜafv ve kazm-ı gayzdan müstahsen görünen vekāyiᶜin hikāyeleri tilāvet olunur, zīrā hilm ve ᶜafv ve kazm-ı gayz muhsinātı enbiyā-i ᶜizām ve evliyā-yı kirām ve hukemā-yı be-nām ve ᶜulemā-yı aᶜlām ve ekābir-i mülūk-i fazl-ittisām üzerlerinden menkūldür ve onun zıddı ki gazab ve tehevvür ve ittibāᶜ-ı gayz ve tecāvüz-i hadd-i şerᶜīdir, zümre-i Ekrād u Etrāk ve bī-fazl ve cehele ve ᶜukūlü olmayan agbiyā ve bedevīlerin üzerlerine menkūldür.

Beyānu ᶜİlāci'l-Gazabi Baᶜde Heyecānihi

[بيان علاج الغضب بعد هيجانه]

[ما ذكرناه هو حسم لمواد الغضب وقطع لأسبابه حتى لا يهيج فإذا جرى سبب هيجه فعنده يجب التثبت حتى لا يضطر صاحبه إلى العمل به على الوجه المذموم وإنما يعالج الغضب عند هيجانه بمعجون العلم والعمل أما العلم فهو ستة أمور]

Ve heyecānından sonra gazabın ᶜilācı beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki mebāhis-i sābıkada bize zikr ettiğimiz muᶜālece ancak mevādd-ı gazabın hasmı ve esbābının katᶜı içindir tā ki sebeb-i heyecānı cārī olduğu vaktte heyecān etmeye. Ve eger sebeb-i heyecānı cārī olduğu vaktte heyecān ettiyse onun muᶜālecesi başka gūnādır, tarīki budur ki bir kimsede heyecān-ı gazab vākiᶜ olur ise o kimseye sabr ve sebāt lāzımdır tā ki sāhibi vech-i mezmūm üzere gazabı muktezāsınca ᶜamel eylemeye, muᶜālecesi ancak maᶜcūn-ı ᶜilm ü ᶜamel ile olur, ᶜilm ise ancak altı emrlerdir:

[الأول أن يتفكر في الأخبار التي سنوردها في فضل كظم الغيظ والعفو والحلم والاحتمال فيرغب في ثوابه فتمنعه شدة الحرص على ثواب الكظم عن التشفي

والانتقام وينطفيء عنه غيظه قال مالك بن أوس ابن الحدثان غضب عمر على رجل وأمر بضربه فقلت يا أمير المؤمنين ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ فكان عمر يقول ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ فكان يتأمل في الآية وكان وقافاً عند كتاب الله مهما تلي عليه كثير التدبر فيه فتدبر فيه وخلى الرجل وأمر عمر بن عبد العزيز بضرب رجل ثم قرأ قوله تعالى ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ فقال لغلامه خل عنه]

Birinci emr odur ki kazm-ı gayz ve ᶜafv ve hilm ve ihtimālin fezāilinde īrād edeceğimiz ahbāra tefekkür etmektir tā ki sevāba ragbet edip ve o ragbet ve kazm-ı gayza olan sevābın şiddet-i hırsı teşeffī ve intikām almaktan onu menᶜ ede ve bununla āteş-i gayzı sönüp müntafī ola. Mālik b. Evs b. el-Hadesān demiş ki Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb bir gün bir ādem üzerine gazab edip onun darbına emr ettikte ben ona: "Yā emīre'l-müᵓminīn, ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾[644]" dedim. ᶜÖmer dahi bunu demeğe başlayıp işbu āyetin maᶜnāsına teᵓemmül etti. Ve ᶜÖmer ise kaçan ki üzerine Allāhu taᶜālānın kitābı tilāvet olunur, onda durup meᵓālinde teᵓemmül ve tedebbür ederdi. Bu āyete dahi tedebbür edince o ādemin sebīlini tahliye edip onu darb etmedi. Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bir ādemin darbına emr ettikten sonra ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[645] nass-ı celīlini okuyup gulāmına "Onun sebīlini tahliye eyle" diye fermān buyurdu.

[الثاني أن يخوف نفسه بعقاب الله وهو أن يقول قدرة الله على أعظم من قدرتي على هذا الإنسان فلو أمضيت غضبي عليه لم آمن أن يمضي الله غضبه علي يوم القيامة أحوج ما أكون إلى العفو فقد قال تعالى في بعض الكتب القديمة يا ابن آدم اذكرني حين تغضب أذكرك حين أغضب فلا أمحقك فيمن أمحق وبعث رسول الله صلى الله عليه وسلم وصيفاً إلى حاجة فأبطأ عليه فلما جاء قال "لولا القصاص لأوجعتك" أي القصاص في القيامة وقيل ما كان في بني إسرائيل ملك إلا ومعه

644 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." Aᶜrāf, 7/199.

645 "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." Ālu ᶜİmrān, 3/134.

حكيم إذا غضب أعطاه صحيفة فيها ارحم المسكين واخش الموت واذكر الآخرة فكان يقرؤها حتى يسكن غضبه]

Ve ikinci emr odur ki kendi nefsini Allāhu taᶜālānın ᶜikābıyla korkutmaktır ki kendi nefsinde teᵓemmül edip der ki Allāhu taᶜālānın benim üzerimde olan kudreti bu insāna olan kudretimden aᶜzamdır ve el-yevm ben bu ādemin üzerine benim gazabım imzā etsem yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālā dahi benim üzerime gazabını imzā etmekten emīn olamam ve yevm-i kıyāmette en ziyāde muhtāc olacağım şeyᵓ ᶜafvdır. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā baᶜzı kütüb-i kadīmede buyurmuş ki يا ابن آدم اذكرني حين تغضب ilh. yaᶜnī "Ey ibn-i ādem, sen gazab ettiğin vaktte beni yād eyle tā ki ben dahi gazab ettiğim vaktte seni yād edip mahk ve helāk edeceğim mücrimlerin içinde seni mahk etmeyeyim." Ve Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalü't-tehāyā bir vasīfi bir hācette gönderip ve o vasīf geç gelince ona demiş ki "لَوْلَا الْقِصَاصُ لَأَوْجَعْتُكَ"[646] Yaᶜnī "Kıyāmette kısās olmasaydı seni incitirdim." Ve dahi Benī İsrāᵓīl'de bir melik yok idi ki yanına bir hakīm yok idi yaᶜnī her bir melik ve şāhın yanında bir hakīm var idi ki her ne vakt gazab etse ona bir sahīfe verir ve o sahīfede "Miskīni merhamet eyle ve ölümden havf eyle ve āhireti yād eyle" kelāmı yazılı idi ve o melik onu okuyunca gazabı durup sākin olurdu.

[الثالث أن يحذر نفسه عاقبة العداوة والانتقام وتشمر العدو لمقابلته والسعي في هدم أغراضه والشماتة بمصائبه وهو لا يخلو عن المصائب فيخوف نفسه بعواقب الغضب في الدنيا إن كان لا يخاف من الآخرة وهذا يرجع إلى تسليط شهوة على غضب وليس هذا من أعمال الآخرة ولا ثواب عليه لأنه متردد على حظوظه العاجلة يقدم بعضها على بعض إلا أن يكون محذوره أن تتشوش عليه في الدنيا فراغته للعلم والعمل وما يعينه على الآخرة فيكون مثاباً عليه]

Ve üçüncü emr odur ki ᶜākıbet-i ᶜadāvetten nefsini tahzīr etmektir ki gazabının imzāsında ve intikām ahzında bir düşmanlık tekevvün edeceğinden ve düşmanı dahi mukābelesine çemrenip agrāzının hedmine çalışacağından ve ona vākiᶜ olacak mesāibden şemāte edeceğinden nefsini tahvīf eyleye, zīrā kendisi dahi mesāibden hālī olamaz ve ahz-ı

646 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/342.

intikāmda bu mahzūrātın vukūᶜu mukarrerdir. Ve'l-hāsıl āhiretten havfı olmazsa da dünyāda olan ᶜavākıb-ı nefsini bu mülāhazāt ile korkutmaktır ki bu emr gazaba şehvetin teslītine rāciᶜ olur ve bu emr aᶜmāl-i āhiretten [260] değildir ve bunun için sevāb dahi yoktur, çünkü huzūz-ı ᶜācileye mütereddid oluyor ki baᶜzısı baᶜzısına takdīm ediyor meger ki onun mahzūru dünyāda ferāgat-ı ᶜilm ü ᶜamelin teşevvüşü ola ve āhiret için onun muᶜīni olan umūra muzırr ola yaᶜnī eger terk-i gazab edip ahz-ı intikāmdan ferāgat edişi bu mekāsıda mübtenī olursa ki ᶜilm ve ᶜamel için olan ferāgat ve katı müşevveş olmamak ve onunla āhirete muᶜīni olan nesne mümteniᶜ olmamak için terk-i intikām etmiş ise o hālde ona müsāb olur.

[الرابع أن يتفكر في قبح صورته عند الغضب بأن يتذكر صورة غيره في حالة الغضب ويتفكر في قبح الغضب في نفسه ومشابهة صاحبه للكلب الضاري والسبع العادي ومشابهة الحليم الهادي التارك للغضب للأنبياء والأولياء والعلماء والحكماء ويخير نفسه بين أن يتشبه بالكلاب والسباع وأراذل الناس وبين أن يتشبه بالعلماء والأنبياء في عادتهم لتميل نفسه إلى حب الاقتداء بهؤلاء إن كان قد بقي معه مسكة من عقل]

Dördüncü emr odur ki gazabın vaktinde olan kubh-ı sūretine tefekkür etmektir ki hālet-i gazabında dīgerinin kubh-ı sīmā ve çirkīn çehresini der-hātır eder de gazabın dahi fī nefsihi onun çirkīnliğine tefekkür ede ve sāhibini o hālde kelb-i ᶜakūr ve sebuᶜ-i müfterise benzetip ve halīm ve hādī ve gazaba tārik olanı zāt-ı enbiyā ve evliyā ve ᶜulemā ve hukemāʾya teşbīh eyleye ve kendi nefsini kilāb-ı dārreye ve sibāᶜ-ı ᶜādiye ve erāzil-i nās ile ᶜulemā ve enbiyāya ᶜādetlerinde teşbīh eylemekte tahyīr ede tā ki nefsi enbiyāʾ-yı ᶜizām ve ᶜulemā-yı kirāma uymağa muhabbet eyleye eger onda ᶜakldan bir tutamak kalmış, ise çünkü lā-mahāle merd-i hūşmend kendi nefsini kilāb-ı dārra ve sibāᶜ-ı ᶜādiyeye teşbīh etmek istemez.

[الخامس أن يتفكر في السبب الذي يدعوه إلى الانتقام ويمنعه من كظم الغيظ ولا بد وأن يكون له سبب مثل قول الشيطان له إن هذا يحمل منك على العجز وصغر النفس والذلة والمهانة وتصير حقيرا في أعين الناس فيقول لنفسه ما أعجبك

تأنفين من الاحتمال الآن ولا تأنفين من خزي يوم القيامة والافتضاح إذا أخذ هذا بيدك وانتقم منك وتحذرين من أن تصغري في أعين الناس ولا تحذرين من أن تصغري عند الله والملائكة والنبيين فمهما كظم الغيظ فينبغي أن يكظمه لله وذلك يعظمه عند الله فما له وللناس وذل من ظلمه يوم القيامة أشد من ذله لو انتقم الآن أفلا يحب أن يكون هو القائم إذا نودي يوم القيامة ليقم من أجره على الله فلا يقوم إلا من عفا فهذا وأمثاله من معارف الإيمان ينبغي أن يكرره على قلبه]

Ve beşinci emr odur ki kazm-ı gayzdan onu menᶜ ve intikām almağa onu daᶜvet eden sebebe nazar ve tefekkür etmektir ki lābüdd ona bir sebeb olacaktır ki şeytānın ona dediği gibi ki "Eger sen ondan intikām almaz isen o ᶜadem-i ahzın senin ᶜaczine ve nefsine sıgarına ve züll ve mühān olduğuna haml olunur ve aᶜyün-i nāsta hakīr ve hor olursun!" İşte eger onu intikām almağa haml eden şeyᵓ bu gibi bir vesvese ise gerektir ki o vaktte nefsine hitāb edip diye ki "Sen ne ᶜaceb bu taᶜaddīnin ihtimālinden enfe edip yücelenirsin ve yevm-i kıyāmet rüsvāylığından ve hizy ve ᶜikābından enfe edip yücelenmezsin ve bu kimse senin elinden tutup beyne'l-halāyık senden intikām almaklığın rezāletinden çekinmezsin, aᶜyün-i nāsta hakīr olmaktan hazer edersin! Yā ne ᶜaceb ᶜindallāh sagīr olmaktan ve enbiyā ve melāikenin dīdelerinde hakīr ve hor olmaktan hazer etmezsin!" Ve çün bu sūrette tefekkür edip tedebbür eyler, ᶜaklı var ise lābüdd ki dünyāda ahz-i intikām ve muvāfakat-ı gazabdan çekinip sabr ve tahammül eder, çünkü āhirette bunun için göreceği rezālet ve hakāret ve rüsvāylık ve ᶜikāb daha ᶜazīm ve eşeddir. Ve kaçan ki gayz-ı gazm edecek olsa gerektir ki Allāhu taᶜālā için kazm ede ki ᶜindallāh onu taᶜzīm edecek odur kendisi ile nāsa onun nesi vardır, yaᶜnī nāstan ona ne hayr ve menfaᶜat olur ki nās için onu işleye. Allāh için onu kazm ettiği vaktte kendisi ᶜindallāh ᶜazīm olacağından mā-ᶜadā ona taᶜaddī eden kimsenin züll ve hakāreti yevm-i kıyāmette dünyāda onun vākiᶜ olan züllünden daha ziyāde eşeddir. Kendisi sevmez mi ki yevm-i kıyāmette ᶜindallāh ecri olan kimse ayağa kalksın, nidā olunduğu vaktte kendisi kıyām ede ki o hālde ᶜafv edenden gayrı bir kimse kıyām etmez. İşte bu hadīs ve maᶜārif-i īmāndan onun emsāli olan ehādīs onun kalbinde mukarrer olmak gerektir ki bu ecr ve mesūbātı yād eylerse onun zülāl-i hubbu nār-ı gazabı itfā eder.

[السادس أن يعلم أن غضبه من تعجبه من جريان الشيء على وفق مراد الله لا على وفق مراده فكيف يقول مرادي أولى من مراد الله ويوشك أن يكون غضب الله عليه أعظم من غضبه]

Ve altıncı emr odur ki o kimse bile ki onun o gazabı ancak ona cārī olan şeyᵓ Allāhu taᶜālānın vefk-ı murādı üzere cereyān edip kendi murādı üzere ᶜadem-i cereyānı taᶜaccübünden vākiᶜ olmuştur, zīrā ona cārī olan şeyᵓ elbette Allāhu taᶜālānın murād-ı ᶜaliyyesiyledir, çünkü kendisi nice diyebilir ki benim murādım Allāhu taᶜālānın murādından daha ziyāde evlādır tā ki onun için yaᶜnī murādı üzere ᶜadem-i cereyānından nāşī intikām almağa kalkışa o hāl ile ki karīb olur ki Allāhu taᶜālānın ona olan gazabı onun o gazabından daha ziyāde ᶜazīm olur yaᶜnī buna olan tefekkür ve ᶜilmi terk-i intikāma ve ᶜafv ve kazm-ı gayza bāᶜis olur ve dāᵓ-i gazaba dermān ve maᶜcūn olur.

[وأما العمل فأن تقول بلسانك أعوذ بالله من الشيطان الرجيم هكذا أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم إن يقال عند الغيظ حديث كان إذا غضبت عائشة أخذ بأنفها وقال "يا عويش قولي اللهم رب النبي محمد اغفر لي ذنبي وأذهب غيظ قلبي واجرني من مضلات الفتن" فيستحب أن تقول ذلك فإن لم يزل بذلك فاجلس إن كنت قائماً واضجع إن كنت جالساً واقرب من الأرض التي منها خلقت لتعرف بذلك ذل نفسك واطلب بالجلوس والاضجاع السكون فإن سبب الغضب الحرارة وسبب الحرارة الحركة فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الغضب جمرة توقد في القلب" ألم تروا إلى انتفاخ أوداجه وحمره عينيه فإذا وجد أحدكم من ذلك شيئاً فإن كان قائماً فليجلس وإن كان جالساً فلينم فإن لم يزل ذلك فليتوضأ بالماء البارد أو يغتسل فإن النار لا يطفئها إلا الماء [261] فقد قال صلى الله عليه وسلم "إذا غضب أحدكم فليتوضأ بالماء فإنما الغضب من النار" وفي رواية "إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِنَّمَا تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ"]

Ve ᶜamel ise ki defᶜ-i dāᵓ-i gazaba īcāb eden maᶜcūnun cüzᵓ-i sānīsi ki ᶜamel idi, onun beyānı dahi budur. Şöyle ki ādem gazab ettiği vaktte evvel-i emrde ānifü'l-beyān olan umūr-ı sitteyi tedebbür edip sonra kendi lisānı ile "أعوذ بالله من الشيطان الرجيم" diye ki cümle-i ᶜamelden

işbu taᶜavvüzdür ve en evvel işlenecek ᶜameldir, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām böylece emr etmiştir ki ᶜinda'l-gayz bu taᶜavvüz denile. Ve gazabı hengāmında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvānın burnundan tutup buyururdu ki yaᶜnī Hazret-i ᶜĀişe gazab ettiği vaktte onun burnundan tutup ona buyururdu ki "يَا عُوَيْشَ قُولِي اللَّهُمَّ رَبَّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَأَذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِي وَأَجِرْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ"[647] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi "Ey ᶜUveyş, sen de ki ey peygamber Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın rabbi olan benim ilāhım, sen benim zenbimi ᶜafv ve magfiret eyle ve kalbimin gazabını defᶜ ve izāle eyle ve mudıllāt-ı fitenden beni sakla." Bu duᶜāyı okumak dahi müstehabbdır ve bununla gazabı zāil olmazsa gerektir ki yere cülūs ede eğer ayakta duruyorsa ve eger cālis ise uzanıp ıztıcāᶜ ede ve ondan halk olunduğu zemīne yaklaşa tā ki onunla nefsinin züllünü bile ve cülūs ve ıztıcāᶜı ile sükūnu taleb ede, çünkü gazabın sebebi harārettir ve harāretin sebebi harekettir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ تُوقَدُ فِي الْقَلْبِ"[648] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan gazab gönülde yanar bir cemre-i āteştir." Görmez misiniz ki gazabı hengāmında onun şāh damarları şişer de gözleri kızarır. Sizin biriniz eger ondan bir şeyᵓ bulduysa eger ayak üzere duruyor ise cülūs etsin ve eger cālis ise yere uzanıp yatsın ve eger bunlarla gazabı geçmezse soğuk su ile ābdest alsın veyāhūd gusl etsin, zīrā āteş ancak su ile söner, başkası ile āteş sönmez." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ بِالْمَاءِ فَإِنَّ الْغَضَبَ مِنَ النَّارِ"[649] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sizin biriniz eger gazab ettiyse su ile ābdest alsın, zīrā gazab ancak āteştendir." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِنَّمَا تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ"[650] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Tahkīkan gazab

---

647 *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle*, 1/404; *Emālī* İbn Buşrān, 279; et-Taberānī, ed-Duᶜā, 429, no: 1458.

648 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/529, no: 7937.

649 *Musnedu* Ahmed, 29/505; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/249; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/530; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/161.

650 *Musnedu* Ahmed, 29/505; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/249; et-Taberānī, *el-Muᶜce-*

şeytāndandır, şeytān āteşten halk olunmuş ve āteş ise ancak su ile sönüp müntafī olur ve böyle olunca sizin biriniz gazab ederse hemān der-ᶜakab ābdest alsın" demektir.

[وقال ابن عباس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "وإذا غضبت فاسكت" وقال أبو هريرة كَانَ رسول الله صلى الله عليه وسلم "إذا غضب وهو قائم جلس وإذا غضب وهو جالس اضطجع فيذهب غضبه" وقال أبو سعيد الخدري قال النبي صلى الله عليه وسلم "ألا إن الغضب جمرة في قلب ابن آدم" ألا ترون إلى حمرة عينيه وانتفاخ أوداجه فمن وجد من ذلك شيئاً فليلصق خده بالأرض وكأن هذا إشارة إلى السجود وتمكين أعز الأعضاء من أذل المواضع وهو التراب لتستشعر به النفس الذل وتزايل به العزة والزهو الذي هو سبب الغضب]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "وَإِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ"[651] Yaᶜnī "Eger sen gazab ettinse sükūt eyle." Ve Ebū Hüreyre demiş ki "ᶜAleyhi's-selām efendimiz gazab ettiği vaktte eger kāim ise otururdu ve eger cālis ise uzanıp yatardı, onunla gazabı geçip giderdi." Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "أَلَا إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ"[652] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz āgāh olunuz ki gazab ibn-i ādemin kalbinde bir cemre-i āteştir. Siz gözlerinin kırmızılığını ve şāh damarlarının şişkinliğini görmez misiniz? Kaldı ki kim ki ondan bir şeyʾ bulduysa hemān kendi yanağını yere ilsāk etsin." Sanki bu söz sücūd etmeğe bir işārettir, yaᶜnī ādem gazab ederse hemān der-ᶜakab secde edip eᶜazz-ı aᶜzāsını ezell-i mevāziᶜden temkīn etsin ki toprağa yüzünü yapıştırsın, çünkü eᶜazz-ı aᶜzāsı yüzüdür ve ezell-i mevāziᶜ hāktır tā ki nefs onunla züllü istişᶜār edip de onunla sebeb-i gazab olan ᶜizzet ve zehv ve tekebbürü izāle etsin

[وروي أن عمر غضب يوماً فدعا بماء فاستنشق وقال إن الغضب من الشيطان وهذا يذهب الغضب وقال عروة ابن محمد لما استعملت على اليمن قال لي أبي

---

mu'l-Kebīr, 17/167.

651 *Musnedu* Ahmed, 4/338, no: 2556; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/527, no: 7935; et-Taberānī, 11/33, no: 10951; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 150, no: 314.

652 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/529, no: 7937.

أوليت قلت نعم قال فإذا غضبت فانظر إلى السماء فوقك وإلى الأرض تحتك ثم عظم خالقهما وروي أن أبا ذر قال لرجل يا ابن الحمراء في خصومة بينهما فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا أبا ذر بلغني أنك اليوم عيرت أخاك بأمه فقال نعم فانطلق أبو ذر ليرضي صاحبه فسبقه الرجل فسلم عليه فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم فَقَالَ يَا أبا ذر ارفع رأسك فانظر ثم اعلم أنك لست بأفضل من أحمر فيها ولا أسود إلا أن تفضله بعمل ثم قال إذا غضبت فإن كنت قائماً فاقعد وإن كنت قاعدا فاتكيء وإن كنت متكئاً فاضطجع وقال المعتمر بن سليمان كان رجل ممن كان قبلكم يغضب فيشتد غضبه فكتب صحائف وأعطى كل صحيفة رجلاً وقال للأول إذا غضبت فأعطني هذه وقال للثاني إذا سكن بعض غضبي فأعطني هذه وقال للثالث إذا ذهب غضبي فأعطني هذه فاشتد غضبه يوماً فأعطى الصحيفة الأولى فإذا فيها ما أنت وهذا الغضب إنك لست بإله إنما أنت بشر يوشك أن يأكل بعضك بعضاً فسكن بعض غضبه فأعطي الثانية فإذا فيها ''ارحم من في الأرض يرحمك من في السماء'' فأعطي الثالثة فإذا فيها ''خذ الناس بحق الله فإنه لا يصلحهم إلا ذلك'' أي لا تعطل الحدود وغضب المهدي على رجل فقال شبيب لا تغضب لله بأشد من غضبه لنفسه فقال خلوا سبيله]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki bir gün ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān gazab emiş ve suyu taleb edip onunla istinşāk etmiş ve "Tahkīkan gazab şeytāndandır ve bu gazabı giderir" demiş. Ve ᶜUrve b. Muhammed demiş ki "Ben Yemen'e ᶜāmil nasb olunduğum vaktte benim babam bana dedi ki "Sen Yemen'e meᵓmūr oldun mu?" Ben dahi "evet" dediğimde bana dedi ki "Sen eger gazab ettinse sen mā-fevkinde olan āsumān ve senin altında olan zemīne bakıp onları halk eden Hallāk'ı taᶜzīm eyle" yaᶜnī eger sen bir kimsenin üzerine gücenip gazab ettinse āsumān ve zemīne bakıp hālıklarını taᶜzīm ile demektir. Ve dahi rivāyet olundu ki Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān bir gün bir zāta husūmeti miyānında: "Ey hamrānın oğlu!" diye taᶜyīr etmiş ve bu haber ᶜaleyhi's-selām efendimize bālig oldukta [262] efendimiz ona buyurmuş ki "يَا أَبَا ذَرٍّ بَلَغَنِي أَنَّكَ الْيَوْمَ عَيَّرْتَ أَخَاكَ بِأُمِّهِ" Yaᶜnī: "Ey Ebū Zerr, ben bu gün duydum ki sen kendi birāderini anasıyla taᶜyīr etmişsin." O dahi "neᶜam" diye ikrār ve sāhibinin tarziyesine gidince o ādem onu sebkat

edip ona selām vermiş ve bu keyfiyyet dahi efendimize varıp zikr olundukta efendimiz: "يَا أَبَا ذَرٍّ ارْفَعْ رَأْسَكَ فَانْظُرْ ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّكَ لَسْتَ بِأَفْضَلَ مِنْ أَحْمَرَ فيها وَلَا أَسْوَدَ إِلَّا أَنْ تَفْضُلَهُ بِعَمَلٍ" buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi "Ey Ebā Zerr, sen kendi başını kaldır da nazar eyle sonra bil ki sen bunun içinde ne ahmerden efdalsin ve ne de esvedden meger ki bir ᶜamel ile ondan efdal olursun." Sonra buyurdu ki "إِذَا غَضِبْتَ فَإِنْ كُنْتَ قَائِمًا فَاقْعُدْ وَإِنْ كُنْتَ قَاعِدًا فَاتَّكِئْ وَإِنْ كُنْت مُتَّكِئًا فَاضْطَجِعْ"[653] Yaᶜnī "Gazab ettiğin vaktte eger kāim isen otur ve eger kāᶜid isen dayanıp ittikā eyle ve eger müttakī isen uzanıp ıztıcāᶜ eyle." Ve Muᶜtemir b. Süleymān nakl edip demiş ki "Sizin mā-kabliniz olan ümem içinde bir ādem var imiş ki gazab ettiği vaktte onun gazabı müştedd olurdu. Bir gün tutup üç sahīfe yazıp üç ādeme vermiş. Birincisine demiş ki ben gazab ettiğim vaktte sen bunu bana ver ve ikinci ādeme demiş ki benim gazabımın baᶜzısı sükūn ettiği vaktte sen bunu bana ver ve üçüncü ādeme demiş ki gazabım geçip zāil olduğu vaktte sen bunu bana ver. Ve bir gün gazabı müştedd oldukta birinci sahīfe ona verildi ve sahīfede göründü ki "Sen bu gazab ile ne salāhiyyetin vardır ve sen ilāh değilsin, sen ancak bir beşersin, yakındır ki senin baᶜzın baᶜzını ekl edecek." Ve bu yazıyı okuyıcak onun baᶜzı gazabı sākin oldu. Sonra ikinci sahīfe dahi ona verildi o sahīfede dahi "ارحم من في الأرض يرحمك من في السماء" yazısı var idi. Baᶜdehu üçüncü sahīfe dahi ona verildi ki onda dahi "خذ الناس بحق الله فإنه لا يصلحهم إلا ذلك" yazısı var idi, yaᶜnī "Sen nāsı Allāhu taᶜālānın hakkı ile muᵓāhaze eyle ki onları ıslāh eden şeyᵓ ancak odur, dīger şeyᵓ onları ıslāh edemez" yaᶜnī hudūd-ı şerᶜiyyeyi taᶜtīl eyle demektir. Ve dahi mervīdir ki bir gün bir ādem üzerine Mehdī gazab etmiş ve Şebīb ona demiş ki "Sen Allāhu taᶜālā için kendi zāt-ı celīline gazab ettiğinden ziyāde eşedd bir gazab ile sen gazab eyleme" yaᶜnī gazabında hadd-i şerᶜī derecesinden taᶜaddī ve tecāvüz etme demektir. Ve o dahi: "Sebīlini tahliye ediniz" diye emr etmiş ki bu kelime ile muttaᶜız olup gazabı sākin olmuş.

653 *Kenzu'l-Ummāl*, 3/828.

Fazīletü Kazmı'l-Gayzı

[فضيلة كظم الغيظ]

[قال الله تعالى ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ وذكر ذلك في معرض المدح وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ كَفَّ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَهُ وَمَنِ اعْتَذَرَ إِلَى ربه قَبِلَ اللَّهُ عُذْرَهُ وَمَنْ خَزَنَ لِسَانَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وقال صلى الله عليه وسلم "من كظم غيظاً ولو شاء أن يمضيه لأمضاه ملأ الله قلبه يوم القيامة رضا وفي رواية ملأ الله قلبه أمناً وإيماناً" وقال صلى الله عليه وسلم "أَشَدُّكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَأَحْلَمُكُمْ مَنْ عَفَا عِنْدَ القدرة"]

Ve kazm-ı gayzın fazīleti beyānı ise o dahi budur, şöyle ki maᶜriz-i medhde hakkında tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[654] Ve maᶜriz-i medhte bu zikri onun medhine delīldir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ كَفَّ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَهُ وَمَنِ اعْتَذَرَ إِلَى ربه قَبِلَ اللَّهُ عُذْرَهُ وَمَنْ خَزَنَ لِسَانَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ[655] ki hulāsa-i müfādı: "Kim ki kendi gazabını keff ederse Allāhu taᶜālā ondan ᶜazābını keff eder ve kim ki rabbisine iᶜtizār eylerse Allāhu taᶜālā dahi onun ᶜözrünü kabūl eder ve kim ki lisānını ağzında hazīne-mend ederse Allāhu taᶜālā onun ᶜavretini setr eder" yaᶜnī ᶜuyūb ve mesāvīsini pūşīde eyler. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَشَدُّكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَأَحْلَمُكُمْ مَنْ عَفَا عِنْدَ الْقُدْرَةِ" Yaᶜnī "Sizin en ziyāde kuvvetli ve şedīdiniz o kimsedir ki gazabı vaktinde nefsine galebe eder." Ve sizin en ziyāde halīminiz o kimsedir ki ahz-i seʾr ve intikāma muktedir olduğu hālde hasmı üzerine ᶜafv eder. Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَلَوْ شَاءَ أَنْ يُمْضِيَهُ لَأَمْضَاهُ مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رِضًا"[656] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi:

---

654 "Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever." Ālu ᶜİmrān, 3/134.

655 ed-Dūlābī, *el-Kunā ve'l-Esmā*, 2/604, no: 1082; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 157, no: 321.

656 *Musnedu* Ahmed, 24/398, no: 15637; *Sunenu* İbn Māce, 2/1400; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/248; *Sunenu* Tirmizī, 3/440.

"Kim ki kendi gazabını dilhāhı üzere imzāsına muktedir olup da kendisi Allāh rızāsı için hasmı üzerine imzā etmez, ᶜafv edip ve gayzını kazm ederse elbette Allāhu taᶜālā yevm-i kıyāmette onun kalbini rızādan doldurur" yaᶜnī kim ki Allāhu rızāsı için gayzını kazm eder o hālde ki onun gazabı hasmı üzerine imzā etmek istemiş olsa onu imzā edebilir idi, Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri dahi o mertebede onun mazhar-ı lutf u kerem eder ki onun kalbi rızādan dolu ve memlū eder. Ve āher bir rivāyette gelmiş ki مَلأَ اللَّهُ قَلْبَهُ أَمْنًا yaᶜnī onun kalbini emn ve īmāndan doldurur demektir.

[وقال ابن عمر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ما جرع عبد جرعة أعظم أجراً من جرعة غيظ كظمها ابتغاء وجه الله تعالى" وقال ابن عباس رضي الله عنهما قال صلى الله عليه وسلم "إن لجهنم بابا لا يدخله إلا من شفى غيظه بمعصية اللَّهُ تَعَالَى" وقال صلى الله عليه وسلم "ما من جرعة أحب إلى الله تعالى من جرعة غيظ كظمها عبد وما كظمها عبد إلا ملأ الله قلبه إيمانا" وقال صلى الله عليه وسلم "من كظم غيظاً وهو قادر على أن ينفذه دعاه الله على رؤوس الخلائق ويخيره من أي الحور شاء"]

Ve dahi İbn ᶜÖmer demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا جَرَعَ عَبْدٌ جَرْعَةً أَعْظَمَ أَجْراً مِنْ جَرْعَةِ غَيْظٍ كَظَمَهَا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ تَعَالَى"[657] Yaᶜnī "Hīçbir kimse ecr ve sevābı aᶜzam bir cerᶜayı tecerruᶜ etmemiş o cerᶜa gibi ki onu Allāhu taᶜālānın rızāsı için kazm ettiği gayzdan dolayı tecerruᶜ etmiş" yaᶜnī rızā-i Bārī için kazm olunan gayzın gussası ecri pek çok ziyāde ᶜazīmdir ki onun gibi ecri ᶜazīm bir gussa olmaz demektir. Ve dahi İbn ᶜAbbās demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ لِجَهَنَّمَ بَابًا لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا مَنْ شَفَى غَيْظَهُ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ تَعَالَى"[658] Yaᶜnī "Tahkīkan cehennem için bir kapı vardır ki maᶜsiyetullāh ile teşeffī-i gayz edenlerden gayrı dīger bir kimse ona dāhil olmaz" ancak Allāhu taᶜālānın maᶜsiyeti ile kendi gayzını teşeffī eden ādem o kapıya girer demektir. Ve dahi efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْ جَرْعَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ جَرْعَةِ غَيْظٍ كَظَمَهَا عَبْدٌ وَمَا كَظَمَهَا عَبْدٌ إلا مَلأَ اللَّهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا"[659] Yaᶜnī

657 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/539, no: 7954; el-Beyhakī, el-Ādāb, 56, no: 135.

658 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/552, no: 7978.

659 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 235, no: 672; *Musnedu*'ş-Şihāb,

"Hakk subhānehu ve taʿālāya sevgilitrak bir cerʿa olmaz şol cerʿa gibi ādemin rızā-yı Bārī için kazm ettiği gayzın eleminden onu tecerruʿ eder ve bir ʿabd onu kazm etmedi illā ki Allāhu taʿālā hazretleri onun kalbini īmān ile doldurmadı" yaʿnī rızā-yı Bārī için kazm olunan gayzın gussa ve kaygısı Allāhu taʿālāya ziyādesiyle marzī ve mahbūbdur ki o gussa ve kaygu gibi ʿindallāhta marzī ve mahbūb bir gussa bulunmaz ve kim ki kendi gayzını kazm edip bu gussayı çekerse elbette Allāhu taʿālā hazretleri onun kalbini īmān ile doldurur demektir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَاهُ اللَّهُ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ ويُخَيِّرَهُ مِنْ أَيِّ الْحُورِ شَاءَ"[660] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki gayzının tenfīzine kādir olduğu hālde kendi gayzını rızāullāhın talebi için kazm eder, rūz-i cezāda ʿalā-rüʾūsi'l-halāyık Zāt-ı Zü'l-Celāl onu çağırıp hūr-ı ʿīnde [263] muhayyer eder" ki kendi beğendiği ve dilediği hūriyyeyi ona ihsān eder demektir.

[الآثار قال عمر رضي الله عنه من اتقى الله لم يشف غيظه ومن خاف الله لم يفعل ما يشاء ولولا يوم القيامة لكان غير ما ترون وقال لقمان لابنه يا بني لا تذهب ماء وجهك بالمسألة ولا تشف غيظك بفضيحتك واعرف قدرك تنفعك معيشتك وقال أيوب حلم ساعة يدفع شراً كثيراً واجتمع سفيان الثوري وأبو خزيمة اليربوعي والفضيل بن عياض فتذاكروا الزهد فأجمعوا على أن أفضل الأعمال الحلم عند الغضب والصبر عند الجزع وقال رجل لعمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَاللَّهِ مَا تَقْضِي بِالْعَدْلِ وَلَا تُعْطِي الْجَزْلَ فَغَضِبَ عمر حَتَّى عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يا أمير المؤمنين ألا تسمع إلى الله تعالى يقول ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ فهذا من الجاهلين فقال عمر صدقت فكأنما كانت ناراً فأطفئت وقال محمد بن كعب ثلاث من كن فيه استكمل الإيمان بالله إذا رضي لم يدخله رضاه في الباطل وإذا غضب لم يخرجه غضبه عن الحق وإذا قدر لم يتناول ما ليس له وجاء رجل إلى سلمان فقال يا عبد الله أوصني قال لا تغضب قال لا أقدر قال فإن غضبت فأمسك لسانك ويدك]

Ve kazm-ı gayz fazīleti hakkında olan āsār ise onlar dahi bunlardır. ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki من اتقى الله لم يشف ilh. Yaʿnī

2/256, no: 1308.

660 *Musnedu* Ahmed, 24/398, no: 15637; *Sunenu* İbn Māce, 2/1400; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/248; *Sunenu* Tirmizī, 3/440.

"Kim ki Allāhu taᶜālādan havf edip ittikā ederse kendi gayzını teşeffī etmez ve kim ki Allāhu taᶜālādan korkarsa istediğini işlemez ve kıyāmet günü olmamış olsaydı bu sizin gördüğünüzün gayrısını görürdünüz." Ve Lokmān oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, dilencilik ile āb-rūyunu döküp giderme ve rüsvāylığınla gayzını teşeffī eyleme, kendi kadrini bil tā ki senin maᶜīşetin sana menfaᶜat etsin." Ve Eyyūb demiş ki "Bir saᶜatin hilmi çok şerri defᶜ eder." Ve Süfyān es-Sevrī ve Ebū Huzeyme el-Yerbūᶜī ve Fudayl b. ᶜIyāz bilikip zühd üzerine tezekkür ettiler ve ᶜinde'l-gazab ve hilm ve ᶜinde'l-cezaᶜ sabr efdal-i aᶜmāl olduklarına ictimāᶜ eylediler. Ve bir şahs Hazret-i ᶜÖmer'e "Sen vallāhi ᶜadl ile hükm etmezsin ve ᶜazīm şeyᵓ vermezsin!" diye zebān-dırāzlık ettikte ᶜÖmer celāllenip gazab etti tā ki gazabın eseri onun yüzünde bilindi ve bir zāt ona dedi ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, sen işitmedin mi ki tebāreke ve taᶜālā ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾[661] buyurur, bu şahs cāhilīndendir." ᶜÖmer dahi derhāl صدقت diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Gerçek ve doğru dedin" ve o sāᶜatte sanki bir āteş idi, söndü, yaᶜnī onun gazabı bununla sākin oldu. Ve Muhammed b. Kaᶜb dedi ki "Üç hasletir ki her kimde olurlarsa Allāhu taᶜālāya o ādem īmānı istikmāl etmiştir ki rāzī olduğu vaktte onun rızāsı onu bātıla dāhil etmez ve gazab ettiği vaktte onun gazabı onu hakktan çıkarmaz ve kudretli olursa ahzı ona cāiz olmayan nesneyi almaz." İşte bu üç hālet her kimde mevcūd olurlarsa o kimse Allāhu taᶜālāya īmānı kāmil olmuştur. Ve bir ādem Selmān'a gelip "Yā ᶜabdallāh, bana bir vesāyeyi vasiyyet eyle" diye nush istedikte Selmān ona dedi ki "Sen gazab etme." O ādem dedi ki "Ben buna muktedir olamam." Selmān: "Bārī gazab eder isen kendi lisānını ve elini tutup imsāk eyle" dedi.

Beyānu Fazīleti'l-Hilmi

[بيان فضيلة الحلم]

[اعْلَمْ أَنَّ الْحِلْمَ أَفْضَلُ مِنْ كظم الغيظ لأن كظم الغيظ عبارة عن التحلم أي تكلف الحلم ولا يحتاج إلى كظم الغيظ إلا من هاج غيظه ويحتاج فيه إلى مجاهدة

661 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." Aᶜrāf, 7/199.

شديدة ولكن إذا تعود ذلك مدة صار ذلك اعتيادا فلا يهيج الغيظ وإن هاج فلا يكون في كظمه تعب وهو الحلم الطبيعي وهو دلالة كمال العقل واستيلائه وانكسار قوة الغضب وخضوعها للعقل ولكن ابتداؤه التحلم وكظم الغيظ تكلفا قال صلى الله عليه وسلم إنما العلم بالتعلم والحلم بالتحلم ومن يتخير الخير يعطه ومن يتوق الشر يوقه وأشار بهذا إلى أن اكتساب الحلم طريقه التحلم أولا وتكلفه كما أن اكتساب العلم طريقه التعلم]

Ve hilmin fazīleti ise onun beyānı bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki hilm kazm-ı gayzdan efdaldir, çünkü kazm-ı gayz tahammülden ᶜibārettir yaᶜnī hilmin tekellüfüdür. Ve kazm-ı gayza muhtāc ancak o kimsedir ki gayzı hāyic olmuş, onda mücāhede-i şedīde muhtāc olur velākin bir müddet onunla müteᶜavvid olursa ona ᶜādet olur ki baᶜdehu gayzı hāyic olmaz ve hāyic olursa da kazmında bir yorgunluk olmaz ve hilm-i tabīᶜī odur, kemāl-i ᶜaklın delāletidir ve gazaba istīlāsının ve kuvvet-i gazabın inkisār ve ᶜakla huzūᶜunun ᶜalāmetidir lākin onun ibtidāsı tahallüm ve tekellüfle gayz ve gazabın kazmıdır. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki إِنَّمَا الْعِلْمُ بِالتَّعَلُّمِ ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi "ᶜİlm ancak taᶜalüm iledir ve hilm dahi ancak tahallüm iledir ve kim ki hayrı ihtiyār eyler elbette ona hayr verilir ve kim ki şerrden sakınıp tevakkī ederse ondan vikāyet olunur." Ve bununla işāret buyurmuş ki iktisāb-ı ᶜilmin tarīki taᶜallüm olduğu gibi iktisāb-ı hilmin tarīki dahi tahallümdür ki ibtidā-yı emrde hilmi tekellüf eder.

[وقال أبو هريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اطلبوا العلم واطلبوا مع العلم السكينة والحلم لينوا لمن تعلمون ولمن تتعلمون منه ولا تكونوا من جبابرة العلماء فيغلب جهلكم حلمكم" وأشار بهذا إلى أن التكبر والتجبر هو الذي يهيج الغضب ويمنع من الحلم واللين وكان من دعائه صلى الله عليه وسلم "اللَّهُمَّ أَغْنِنِي بِالْعِلْمِ وَزَيِّنِّي بِالْحِلْمِ وَأَكْرِمْنِي بِالتَّقْوَى وجملني بِالْعَافِيَةِ" وقال أبو هريرة قال النبي صلى الله عليه وسلم "ابتغوا الرفعة عند الله" قالوا وما هي يا رسول الله قال "تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتحلم عمن جهل عليك" وقال صلى الله عليه وسلم "خَمْسٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ وَالْحِلْمُ وَالْحِجَامَةُ وَالسِّوَاكُ وَالتَّعَطُّرُ" وقال علي كرم الله وجهه قال النبي صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الرَّجُلَ الْمُسْلِمَ لَيُدْرِكُ بِالْحِلْمِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ القائم وانه ليكتب جبارا عنيدا وما يملك الا لاهل بيته"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَاطْلُبُوا مَعَ الْعِلْمِ السَّكِينَةَ وَالْحِلْمَ لِيَنُوا لِمَنْ تُعَلِّمُونَ وَلِمَنْ تَتَعَلَّمُونَ مِنْهُ وَلَا تَكُونُوا مِنْ جَبَابِرَةِ الْعُلَمَاءِ فَيَغْلِبُ جَهْلُكُمْ حِلْمَكُمْ" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz ʿilmi taleb ediniz ve dahi ʿilm ile maʿan sekīnet ve hillmi taleb ediniz ve öğrettiğiniz talebeye yumuşak olunuz ve ondan öğrenip taʿallüm etmekte bulunduğunuz üstāzlara dahi yumuşak olunuz, ʿulemā-i cebābireden [264] olmayınız ve eger ʿulemā-yı cebābireden oldunuzsa cehliniz hilminize galebe eder." Ve bu sıfat ʿilme yakışmaz, gerektir ki herkese siz leyyin ve yumuşak olasınız, hem üstāzlarınıza ve hem talebenize yumuşak olunuz, ʿulemā-i cebābireden olmayınız tā ki cehliniz hilminize gālib olmaya. Ve bununla işāret etmiş ki tekebbür ve tecebbürdür gazabı tehyīc eden yaʿnī gayz ve gazabı tehyīc eden ve hilm ve yumuşaklıktan menʿ eyleyen ancak tekebbür ve tecebbürdür. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimizin cümle-i edʿiyesinden bu duʿā idi ki "اللَّهُمَّ أَغْنِنِي بِالْعِلْمِ وَزَيِّنِّي بِالْحِلْمِ وَأَكْرِمْنِي بِالتَّقْوَى وجملني بِالْعَافِيَةِ"[662] Yaʿnī "Ey benim ilāhım, sen beni ʿilm ile ganī ve hilm ile zīnetli ve takvā ile mükerrem ve ʿāfiyetle mücemmel eyle" demektir. Ve dahi Ebū Hüreyre demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَبْتَغُوا لرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ" Yaʿnī "Siz Allāhu taʿālā ʿindinde olan rifʿat ve ʿulüvvü isteyiniz" ki o yüceliği taleb ediniz. Ve sahābe-i ʿizām: "O nedir yā Resūlallāh?" diye suʾāl ettiklerinde efendimiz "تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ و تَحْلُمُ عَمَّنْ جَهِلَ عَلَيْكَ"[663] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Sana vasl etmeyene sıla edesin ve sana ʿatiyye vermeyip seni mahrūm edene ʿatiyye veresin ve senin üzerine cehl ve nādānlık eden kimseye hilm ile muʿāmele edesin." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "خَمْسٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ وَالْحِلْمُ وَالْحِجَامَةُ وَالسِّوَاكُ وَالتَّعَطُّرُ"[664]

---

662 eş-Şecerī, Tertību'l-emālī, 65; es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/342.

663 *Musnedu* Ahmed, 24/383, no: 15618; *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/172; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 1/279; *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/178; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/336, no: 7587.

664 ed-Dūlābī, *el-Kunā ve'l-Esmā*, 129, no: 264; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 158; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 11/186; *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/158, no: 7320.

ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Beş şeyʾ vardır ki mürselīn sünnetlerindendir, hayā yaʿnī utanmaklık ve hilm ve hacāmet almaklık ve misvākı kullanmak ve taʿattur yaʿnī revāyih-i tayyibeyi istiʿmāl etmekliktir." Ve Hazret-i ʿAlī kerremallāhu vechehu buyurdu ki ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الرَّجُلَ الْمُسْلِمَ لَيُدْرِكُ بِالْحِلْمِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَإِنَّهُ لَيُكْتَبُ جَبَّارًا وَلَا يَمْلِكُ إِلَّا أَهْلَ بَيْتِهِ"[665] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīk ve tahkīkan müslim olan kimse hilm ile sāim ve kāim olanların derecelerine vāsıl olur ve ehl-i hānesinden gayrı dīger bir kimseye mālik değil iken cebbār-ı ʿanīd yazılır" ki halīm ve yumuşak ve mütevāzıʿ olmazsa cebbār yazılır demektir.

[وقال أبو هريرة أن رجلاً قال "يا رسول الله إن لي قرابة أصلهم ويقطعوني وأحسن إليهم ويسيؤون إلي ويجهلون علي وأحلم عنهم" قال "ان كان كما تقول فكأنما تفهم المل ولا يزال معك من الله ظهير ما دمت على ذلك المل" يعني به الرمل وقال رجل من المسلمين "اللهم ليس عندي صدقة أتصدق بها فأيما رجل أصاب من عرضي شيئاً فهو عليه صدقة" فاوحى الله تعالى الى النبي صلى الله عليه وسلم "اني غفرت له" وقال صلى الله عليه وسلم "أيعجز أحدكم أن يكون كأبي ضمضم وقالوا وما ابو ضمضم قال رجل ممن كان قبلكم كان إذا اصبح يقول اللهم اني تصدقت اليوم بعرضي على من ظلمني"]

Ve dahi Ebū Hüreyre demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize bir ādem demiş ki "Ey Resūl-i kibriyā, benim bir karābetim var, ben onlara sıla ediyorum, onlar beni katʿ edip sıla etmezler ve ben onlara ihsān ediyorum, onlar bana isāʾet eylerler ve benim üzerime onlar cehl ve nādānlık ederler de ben onlara hilm ederim." ʿAleyhi's-selām efendimiz ona buyurdu ki "ان كَانَ كَمَا تَقُولُ فكأنما تفهم المل ولا يزال معك من الله ظهير ما دمت على ذلك المل" ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Eger vākiʿ senin dediğin gibi ise onları sanki kum almaktadır ve sen o kum ve remel üstünde durdukça Allāhu taʿālā sana zahīr olmaktan zāil olmaz" ki mell kelimesinden remeli murād buyurmuştur, yaʿnī onlar eger senin dediğin gibi sana muʿāmele ederlerse sen onları remele giren gibi say ki mevtā gibidirler, zīrā sana yar ve yāver olmazlar, senin ecrin Allāhu taʿālā ve-

665 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/342.

rir onlardan yana sana zahīr olur yaʿnī sanki onları remel alıp yutmaktadırlar, sen kendi ʿameline bundan nādim ve peşīmān olma ve onlardan mükāfāt meʾmūl etme, zīrā mevtāya merhamet ve hayr işleyen ādem sevābı Allāhu taʿālādan recā eder, mevtādan mükāfāt meʾmūl olunmaz demektir. Ehl-i İslām'dan bir zāt demiş ki "Ey benim ilāhım, ben onunla tasadduk edecek bir sadaka benim ʿindimde yoktur, bārī herhangi müslim ki benim ʿırzımdan bir şeyʾ isābet edip onun üstünde benim bir hakkım olduysa o nesne ona benden sadaka olsun" diye iskāt-i hakk ettikte Hakk subhānehu ve taʿālā Nebī-i zī-şān vahy edip buyurdu ki "اني غفرت له"[666] Yaʿnī "Tahkīk ve tahkīkan ben ona günāhını ʿafv ve magfiret ettim." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أيعجز أحدكم أن يكون كأبي ضمضم وقالوا وما ابو ضمضم" ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Sizin biriniz Ebū Damdam gibi olmaktan ʿāciz olur mu?" Ve "Ebū Damdam nedir?" diye sahābe dediklerinde efendimiz "ممن كان قبلكم كان إذا اصبح يقول اللهم اني تصدقت اليوم بعرضي على من ظلمني"[667] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Sizden evvel yaʿnī mā-kablinizde olanlardan bir ādem idi ki her sabāh uykudan kal[k]tığı vaktte derdi ki "Ey benim ilāhım, ben bu gün beni zulm eden ādeme ʿırzım ile tasadduk ettim."

[وقيل في قوله تعالى ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾ أي حلماء علماء وَعَنْ الحسن فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ قَالَ حُلَمَاءُ إِنْ جُهِلَ عَلَيْهِمْ لَمْ يَجْهَلُوا وقال عطاء بن أبي رباح ﴿ وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا﴾ أي حلماء وقال ابن أبي حبيب في قوله عز وجل ﴿وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ قال الكهل منتهى الحلم وقال مجاهد ﴿وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا﴾ أي إذا أوذوا صفحوا وروي أن ابن مسعود مر بلغو معرضاً فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أصبح ابن مسعود وأمسى كريماً ثم تلا إبراهيم بن ميسرة وهو الراوي قوله تعالى ﴿ وإذا مروا باللغو مروا كراما ﴾ وقال النبي صلى الله عليه وسلم "اللهم لا يدركني ولا أدركه زمان لا يتبعون فيه العليم ولا يستحيون فيه من الحليم قلوبهم قلوب العجم وألسنتهم ألسنة العرب" وقال صلى الله عليه وسلم "ليليني منكم

---

666 *Muʿcemu* İbni'l-Aʿrābī, 3/930, no: 1965.

667 *et-Tavdīh Li-Şerhi'l-Cāmiʿi's-Sahīh*, 15/593.

ذوو الأحلام والنهي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ولا تختلفوا فتخلف قلوبكم وإياكم وهيشات الأسواق"]

Ve tebāreke ve taᶜālānın ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾[668] kavl-i ᶜālīsi tefsīrinde hulemā-yı ᶜulemā denilmiştir ki "rabbāniyyīn" kelimesi hilm ve ᶜilm sıfatlarıyla tefsīr olunmuş. Ve Hasen-i Basrī üzerine mervī olmuş ki ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾[669] tefsīrinde demiş ki "Onlar halīm ādemlerdir ki üzerlerine bir cehl ve nādānlık vākiᶜ olursa onlar cehl ve nādānlık etmezler" yaᶜnī zālimlerine mukābele-i misl etmezler. Ve ᶜAtā᾿ b. Ebī Rebāh dahi ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا﴾[670] tefsīrinde "Halīm olarak yer üstünde yürürler" demiştir. Ve İbn Habīb dahi Hakk taᶜālānın ﴿وكهلا﴾ buyurması tefsīrinde "Kehl, hilmin müntehāsıdır" dedi. Ve Mücāhid dahi ﴿وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا﴾[671] nass-ı celīlinin tefsīrinde demiş ki "Onlar incinip rencīde olsalar bile ᶜafv ve safh ederler" demektir. Ve dahi mervīdir ki ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd maᶜriz olarak bir lagv üzerine geçip mürūr ettikte ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki أصبح ابن مسعود Yaᶜnī "Kerīm olduğu hālde İbn Mesᶜūd sabāh ve akşam etti." Sonra bu hadīs-i şerīfin rāvīsi İbrāhīm b. Meysere Hakk taᶜālānın ﴿وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا﴾[672] kavl-i ᶜālīsini okudu ki İbn Mesᶜūd bu haysiyyetle hakkında kerīm buyurulduğuna işāret emiştir. Ve Nebī-i zīşān efendimiz buyurmuş ki "اللهم لا يدركني ولا أدركه زمان لا يتبعون فيه العليم

---

668 "Fakat (şöyle öğüt verir:) "Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbānīler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun." Ālu ᶜİmrān, 3/79.

669 "Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selām!" der (geçer)ler." Furkān, 25/63.

670 "Rahmān'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir." Furkān, 25/63.

671 "Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir." Furkān, 25/72.

672 "Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir." Furkān, 25/72.

ولا يستحيون فيه من الحليم قلوبهم قلوب العجم وألسنتهم ألسنة العرب"[673] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ey benim ilāhım, o zamān ki onun içinde [265] ahālīsi ʿalīme ittibāʿ etmezler ve halīmden utanmazlar, kulūbları kulūb-ı ʿAcem ve elsineleri elsine-i ʿArab olurlar, ne ben ona yetişeyim ve ne de o bana yetişsin" yaʿnī yā rabbi, ben şol zamānı görmeyeyim demektir. Bu duʿā o zamān ahālīsinin kubhuna işārettir ve onların kubh ve çirkīnliğinin eşedd ve aʿzamı o çirkīnliktir ki ʿalīme uymazlar ve halīmden hayā etmezler, kalbleriyle lisānları ihtilāf ederler de onların içleri dışları bir olmaz. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ليليني منكم ذوو الأحلام والنهي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ولا تختلفوا فتخلف قلوبكم وإياكم وهيشات الأسواق"[674] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīk ve tahkīkan sizden ehl-i hilm ü ʿakl olanlar bana tālī ve tābiʿ ve mukarreb olurlar, ondan sonra onlara tābiʿ ve mukarreb olanlar tālī ve tābiʿ olurlar ve onlardan sonra onlara tālī olanlar tābiʿ ve mukarreb ve tālī olurlar yaʿnī bu tertīb üzere siz bana tālī ve mukarreb olunuz ihtilāf etmeyiniz tā ki kulūbunuz muhtelif olmaya yaʿnī ihtilāf ile kulūb dahi muhtelif olur ve çarşı ve pazarların husūmet ve münāzaʿalarından sakınıp be-gāyet ondan hazer ve tecennüb ve mübāʿadet ediniz" demektir.

[وروي أنه وفد على النبي صلى الله عليه وسلم الأشج فأناخ راحلته ثم عقلها وطرح عنه ثوبين كانا عليه وأخرج من العيبة ثوبين حسنين فلبسهما وذلك بعين رسول الله صلى الله عليه وسلم يرى ما يصنع ثم أقبل يمشي إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عليه السلام إن فيك يا أشج خلقين يحبهما الله ورسوله قال ما هما بأبي أنت وأمي يا رسول الله قال الحلم والأناة فقال خلتان تخلقتهما أو خلقان جبلت عليهما فقال بل خلقان جبلك الله عليهما فقال الحمد الله الذي جبلني على خلقين يحبهما الله ورسوله وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ اللَّهَ يحب الحليم الحي الغني المتعفف أبا العيال التقي ويبغض الفاحش البذي السائل الملحف الغبي" وقال ابن عباس قال النبي صلى الله عليه وسلم "ثَلَاث من لم تكن فيه واحدة منهن

673 *Musnedu* Ahmed, 37/518, no: 22879; *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/555, no: 8557.

674 Müslim, Salāt, 28; 1/323, no: 432; Ebū Dāvūd, 1/180, no: 675; Tirmizī, 1/303, no: 228.

فلا تعتدوا بشيء من عمله تقوى تحجزه عن معاصي الله عز وجل وحلم يكف به السفيه وخلق يعيش به في الناس" وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إذا جمع الله الخلائق يوم القيامة نادى مناد أين أهل الفضل فيقوم ناس وهم يسير فينطلقون سراعاً إلى الجنة فتتلقاهم الملائكة فتقولون لهم إنا نراكم سراعاً إلى الجنة فيقولون نحن أهل الفضل فيقولون لهم ما كان فضلكم فيقولون كنا إذا ظلمنا صبرنا وإذا أسيء إلينا عفونا وإذ جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلوا الجنة فنعم أجر العاملين"]

Ve dahi rivāyet olundu ki Eşecc, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ziyāret ve mülākātına geldiği vaktte devesinden inip devesini oturttu ve ayağını bağladı ve üstünde lābis bulunduğu iki sevbini tarh edip heybesinden güzel ve hasīn olarak iki sevbi çıkarıp giymiş ve efendimiz mübārek dīde-i ᶜaliyyesiyle onu görüp işlediğini muᶜāyene ve müşāhede buyururdu, ondan sonra efendimize müteveccihen yürüyüp geldi. ᶜAleyhi's-selām efendimiz ona "إن فيك يا أشج خلقين يحبهما الله ورسوله" buyurdu, yaᶜnī "Ey Eşecc, tahkīkan sende iki huluk-ı hasen vardır ki onları Allāhu taᶜālā ve resūlü muhabbet edip severler." Eşecc: "Yā Resūlallāh, benim babam ve anam sana fedā olsunlar, onlar nedirler?" Yaᶜnī hangi hūy ve huluktur diye suᵓāl ettikte, efendimiz: "Hilm ve enāᵓettir" diye fermān buyurdu. Ve Eşecc: "Bunlar bir hūy mudurlar ki ben onlarla mütehallık olmuşum yoksa halt mıdırlar ki benim māyem yaᶜnī tīnetim onlar üzerine yoğurulmuştur?" diye istifsār ettikte efendimiz "بل خلقان جبلك الله عليهما فقال الحمد الله الذي جبلني على خلقين يحبهما الله ورسوله"[675] diye beyān buyurdu, yaᶜnī "Onlar ancak iki hulukturlar ki Allāhu taᶜālā seni onlar üzerine halk edip sende cibillīdirler" buyurdu. O dahi: "Allāhu taᶜālā ve resūlünün sevdikleri iki huluk-ı hasen üzerine beni yaratıp halk eden Allāhu taᶜālāya hamd olsun" diye teşekkür eyledi. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ يحب الحليم الحي الغني المتعفف أبا العيال التقي ويبغض الفاحش البذي السائل الملحف الغبي"[676] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālā haz-

675 *Sunenu* İbn Māce, 2/1401, no: 4187.

676 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/141, no: 20145; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/164; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/213; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/196, no: 10442.

retleri halīm ve hayālı ve kalbi ganī ve müteᶜaffif olarak ᶜayāl sāhibi ve takī olan kimseyi sever ve fāhiş ve bezī ve dilencilikte ilhāh ve vekāhet ve ilhāf eden sāil ve gabī olan kimseyi bugz eder" demektir. Ve dahi İbn ᶜAbbās demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ من لم تكن فيه واحدة منهن فلا تعتدوا بشيء من عمله تقوى تحجزه عن معاصي الله عز وجل وحلم يكف به السفيه وخلق يعيش به في الناس"[677] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Üç naᶜt ve sıfat vardır, o kimse ki şol sıfatlardan onda bir sıfat bulunmaz, onun ᶜameline iᶜtimād ve iᶜtiyād etmeyiniz ki bī-fāidedir demektir: Birincisi Hakk subhānehu ve taᶜālānın meᶜāsīsinden onu menᶜ eden takvādır ve ikincisi sefīhi keff eden hilmdir ve üçüncüsü nās içinde onunla geçindiği huluktur ki hūy-ı hasendir." Ve dahi Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalu't-tehāyā efendimiz buyurmuş ki "إذا جمع الله الخلائق يوم القيامة نادى مناد أين أهل الفضل فيقوم ناس وهم يسير فينطلقون سراعاً إلى الجنة فتتلقاهم الملائكة فتقولون لهم إنا نراكم سراعاً إلى الجنة فيقولون نحن أهل الفضل فيقولون لهم ما كان فضلكم فيقولون كنا إذا ظلمنا صبرنا وإذا أسيء إلينا عفونا وإذ جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلوا الجنة فنعم أجر العاملين"[678] ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri yevm-i kıyāmette halāyıkı cemᶜ ettiği vaktte bir münādī nidā edecek ki "Ehl-i fazl kandadırlar?" Ve o vaktte bir cemᶜiyyet-i kalīle ve nās-ı yesīr kalkıp cennete doğru sürᶜatle müntalık olup giderler ve ᶜale'l-ᶜacele cennete girmek isterler ve o hālde melāike-i kirām onlara telakkī edip onlara derler ki "Cennete sizin isrāᶜ ve istiᶜcālinizi görürüz yaᶜnī sizin bu müsāraᶜat ve halka müsābakatiniz nedendir?" diye istifsārlarında, onlar: "Biz ehl-i fazlız" derler. Ve melāike onlara: "Sizin fazlınız ne idi?" diye istīzāh etmelerinde, onlar derler ki "Biz dünyāda bize zulm vākiᶜ olduğu vaktte sabr ettik ve bize isāᵓet vukūᶜunda dahi ᶜafv ettik ve bize cehl vākiᶜ olduğu vaktte hilm ettik" yaᶜnī dünyāda bizim hālimiz böyle idi ki bize bir zulm ve taᶜaddī vukūᶜ bulursa sabr ederdik ve bize isāᵓet olunursa ᶜafv eylerdik ve üzerimize bir cehl ve nādānlık düşmüş olsa hilm ederdik. O vaktte melāike onlara der ki

---

677 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 33, no: 29; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/11, no: 8066.

678 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/422, no: 7731.

"ادخلوا الجنة فنعم أجر العاملين"[679] Yaᶜnī "Siz cennete giriniz, fi'l-hakīka ecr-i ᶜāmilīn memdūh ve müstahsendir" yaᶜnī vākıᶜā cihānda ᶜamel edicilerin ecr ve sevābları mukarrerdir ve ne hoş ve güzel bir ecr ve sevābdır demek olur.

[الآثار قال عمر رضي الله عنه تعلموا العلم وتعلموا للعلم السكينة والحلم وقال علي رضي الله عنه ليس الخير أن يكثر مالك وولدك ولكن الخير أن يكثر علمك ويعظم حلمك وأن لا تباهي الناس بعبادة الله وإذا أحسنت حمدت الله تعالى وإذا أسأت استغفرت الله تعالى وقال الحسن اطلبوا العلم وزينوه بالوقار والحلم وقال أكثم بن صيفي دعامة العقل الحلم وجماع الأمر الصبر وقال أبو الدرداء أدركت الناس ورقا لا شوك فيه فأصبحوا شوكا لا ورق فيه إن عرفتهم نقدوك وإن تركتهم لم يتركوك قالوا كيف نصنع قال تقرضهم عن عرضك ليوم فقرك]

Ve fazīlet-i hilm hakkında olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Siz ᶜilmi taᶜallüm ediniz ve ᶜilm için sekīnet ve hilmi taᶜallüm ediniz." Ve dahi ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Hayr senin māl ve veledin [266] çok olmaklığıyla değildir velākin hayr senin ᶜilmin kesīr ve hilmin ᶜazīm olmaklıkladır." Ve dahi Allāhu taᶜālānın ᶜibādeti ile nāsa mübāhāt etmeyip eger bir kimseye bir ihsān edip veyā bir ᶜāmel-i sālih işler isen Allāhu taᶜālāya hamd ve teşekkür edesin ve isāᵓet ettiğin vaktte Allāhu taᶜālāya istigfār edip taleb-i ᶜafv ve magfiret edesin ki hayr bunlardır demek olur. Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Siz ᶜilmi taleb ediniz ve hilm ve vakār ile onu zīnetlendiriniz." Ve Eksem b. Sayfī demiş ki "ᶜAklın diᶜāmesi hilmdir ve cümmāᶜ-ı emr sabrdır." Ve Ebu'd-Derdāᵓ demiş ki "Ben varak ve yaprak oldukları hālde nāsa yetişip idrāk ettim lākin varaksız bir diken sabāh ettiler. Eger sen onları bildinse seni seçip çıkarırlar ve seni istisgār ederler ve eger sen onları terk ettinse onlar seni terk etmezler." Ve çün bunu takrīr etti, işitenler: "Yā nice işleriz?" yaᶜnī nās bu hālde olunca bizim onlarla nice geçiniriz, vazᶜımız nice olur dediklerinde o dahi dedi ki "Senin yevm-i fakr u ihtiyācın için kendi ᶜırzından onları ifrāz edersin yaᶜnī sen hakīmāne ve halīmāne nush ve pend edersin ve eger

679 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/422, no: 7731.

onu kabūl etmeyip de sana zemm ve gıybet edip incitirlerse onlarda senin alacağın olur, sanki sen āhirette almak üzere onlara hasenātı karz edip borç vermiş olursun" demek olur.

[وقال علي رضي الله عنه أن أول ما عوض الحليم من حلمه أن الناس كلهم أعوانه على الجاهل وقال معاوية رحمه الله تعالى لا يبلغ العبد مبلغ الرأي حتى يغلب حلمه جهله وصبره شهوته ولا يبلغ ذلك إلا بقوة العلم وقال معاوية لعمرو بن الأهتم أي الرجال أشجع قال من رد جهله بحلمه قال أي الرجال أسخى قال من بذل دنياه لصلاح دينه]

Ve Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Halīm ādemin hilminden en evvel ona taʿvīz olunan şeyʾ odur ki kāffe-i nās ona cāhilin üzerine muʿāvene ve nazar etmeleridir" yaʿnī kāffe-i nās onun aʿvānı olmaktır ki hilmin birinci ʿıvazı odur. Ve dahi Muʿāviye ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Hilmi cehline ve sabrı şehvetine galebe etmedikçe ādem meblag-ı reʾ-ye bālig olamaz ve bunlara bülūgu ancak kuvvet-i ʿilmiyye iledir." Ve dahi ʿĀmr b. el-Ehsem'e Muʿāviye demiş ki "Ricālin en ziyāde cesūr ve şecīʿleri hangisidir?" O dahi: "O ki cehlini hilmi ile redd eder" de-miş. Ve "Ricālin en ziyāde sehī ve cevādları hangisidir?" dedikte, "O ki salāh-ı dīni için dünyāsını bezl eder" demiştir.

[وقال أنس بن مالك في قوله تعالى ﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ إلى قوله ﴿وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ هو الرجل يشتمه أخوه فيقول إن كنت كاذبا فغفر الله لك وإن كنت صادقا فغفر الله لي وقال بعضهم شتمت فلانا من أهل البصرة فحلم علي فاستعبدني بها زماناً وقال معاوية لعرابة بن أوس بم سدت قومك يا عرابة قال يا أمير المؤمنين كنت أحلم عن جاهلهم وأعطي سائلهم وأسعى في حوائجهم فمن فعل فعلي فهو مثلي ومن جاوزني فهو أفضل مني ومن قصر عني فأنا خير منه]

Ve Enes b. Mālik tebāreke ve taʿālānın ﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾[680] nass-ı celīli-

680 "İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de ba-karsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost

nin tefsīrinde demiş ki "O mevsūf olan zāt o kimsedir ki dīn karındaşı onu sebb ettiği vaktte der ki eger sen bu sözünde sādık isen Allāhu taᶜālā hazretleri bana ᶜafv ve magfiret eyleye ve eger sen kāzib isen Allāhu taᶜālā sana ᶜafv ve magfiret etsin" demektir. Bu nāss-ı ᶜālī sūre-i Secde'nin otuz ikinci ve otuz üçüncü āyetleridir. İbtidā-yı āyet-i ūlā ﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾[681] Bu āyetlerin tefsīrlerinde denilmiş ki hasene ile seyyiᵓe-i mücāzāt ve mükāfātta berāber olmaz, sen seyyiᵓeyi ahsen şeyᵓ ile defᶜ et yaᶜnī gazabı sabr eyle ve cehli ᶜilm ile ve isāᵓeti ᶜafv ile defᶜ eyle. Eger sen bu muᶜāmeleyi edersen seninle onun beyninde ᶜadāvet olan kimse sana dost-ı sadīk gibi olur. Bu haslete ancak sabr ve nefslerini intikāmdan menᶜ edenler ve ancak īmān ve kemāl-i nefs sāhibleri mālik ve mülākī olup bu ahlāk-ı hasene ile ehl-i cennet olurlar. İntehā. Ve baᶜzu's-sālihīn demiş ki "Ben Basra'da fülān ādemi şetm ettim ve kendisi bana hilm etmekle bir zamān beni istiᶜbād eyledi." Ve Muᶜāviye, ᶜUrābe b. Evs'e dedi ki "Yā ᶜUrābe, sen kavmine ne ile seyyid ve kebīr oldun?" O dahi demiş ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, ben onların cāhil ve nādānları üzerlerine hilm ederdim ve benden suᵓāl edip diledikleri nesneyi verirdim ki onlardan suᵓāl eden kimseye dilediğini verirdim ve havāyiclerinde yaᶜnī düşen umūr ve mesālih ve ihtiyāclarına saᶜy edip revā görürdüm, kaldı ki bu benim fiᶜlimi kim işlerse o kimse benim mislimdir, yaᶜnī benim gibidir ve o ki bu efᶜālde benden ziyāde kıyām edip beni tecāvüz ederse o ādem benden daha ziyāde fazīletlidir yaᶜnī benden efdaldir. Ve o ki bundan tenkīs edip benden kāsır kalırsa artık ben ondan yeğ kalırım" diye hatm-i kelām etmiştir.

[وسب رجل ابن عباس رضي الله عنهما فلما فرغ قال يا عكرمة هل للرجل حاجة فنقضيها فنكس الرجل رأسه واستحى وقال رجل لعمر بن عبد العزيز أشهد أنك من الفاسقين فقال ليس تقبل شهادتك وعن علي بن الحسين بن علي رضي

---

oluvermiştir." Fussilet, 41/34.

681 "İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir." Fussilet, 41/34.

الله عنهم أنه سبه رجل فرمى إليه بخميصة كانت عليه وأمر له بألف درهم فقال بعضهم جمع له خمس خصال محمودة الحلم وإسقاط الأذى وتخليص الرجل مما يبعد من الله عز وجل وحمله على الندم والتوبة ورجوعه إلى مدح بعد الذم اشترى جميع ذلك بشيء من الدنيا يسير وقال رجل لجعفر بن محمد إنه قد وقع بيني وبين قوم منازعة في أمر وإني أريد أن أتركه فأخشى أن يقال لي إن تركك له ذل فقال جعفر إنما الذليل الظالم وقال الخليل بن أحمد كان يقال من أساء فأحسن إليه فقد جعل له حاجز من قلبه يردعه عن مثل إساءته وقال الأحنف بن قيس لست بحليم ولكنني أتحلم]

Ve bir gün bir şahs İbn ᶜAbbās'ı sebb etmiş ve çün fārig oldu, "Yā ᶜİkrime, bu ādemin bir işi var mıdır ki onu görelim" dedi, yaᶜnī eger bir ihtiyācı var ise onu tesviye edelim deyince o şahs başını tenkīs edip utandı. Ve bir ādem ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e demiş ki "Ben şehādet ederim ki sen fāsıksın!" ᶜÖmer ona dedi ki "Şenin şehādetin makbūle değildir." Ve dahi ᶜAlī b. Huseyin b. ᶜAlī'ye bir ādem sebb ettikte ᶜAlī lābis bulunduğu hamīsayı ona ilkā edip verdi ve bin dirhem ile ona emr etti. "Hamīsa" lügatte bir gūnā siyāh ᶜabāya denir ki kisā-i esved ü murabbaᶜ olup onun iki ᶜalemi vardır. Baᶜzu's-sulehā demişler ki "Ona beş haslet-i mahmūde cemᶜ olmuştu ki hilm ve iskāt-ı ezā ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'den ādemi tebᶜīd eden nesneden ādemi kurtarmak ve onu nedem ve tevbeye haml ettirmek ve baᶜde'z-zemm ādemi medh etmeğe iᶜāde ve ircāᶜ eylemek. Bunların cemīᶜisi dünyādan bir şey-i yesīr ile satın aldı." Ve bir ādem Caᶜfer b. Muhammed'e demiş ki "Benimle bir kavmin beynlerinde bir emrden dolayı bir münāzaᶜa vākiᶜ olmuş ve ben bu nizāᶜı [267] terk etmek isterim velākin korkarım ki senin terkin sana züldür bana denilir!" Caᶜfer ona dedi ki "Zelīl ancak zālim olan kimsedir." Ve Halīl b. Ahmed demiş ki "Denilirdi ki o kimse ki isāᵓet eder de ona ihsān olunur, o ihsān ona kalbinden bir hāciz edilmiş olur ki onu bu gibi isāᵓetten menᶜ eder." Ve Ahnef b. Kays demiş ki "Ben halīm değilim velākin hilm ile tekellüf ederim" yaᶜnī tekellüfle nefsimi halīm ettiririm.

[وقال وهب بن منبه من يرحم يرحم ومن يصمت يسلم ومن يجهل يغلب ومن يعجل يخطيء ومن يحرص على الشر لا يسلم ومن لا يدع المراء يشتم ومن لا

يكره الشر يأثم ومن يكره الشر يعصم ومن يتبع وصية الله يحفظ ومن يحذر الله يأمن ومن يتول الله يمنع ومن لا يسأل الله يفتقر ومن يأمن مكر الله يخذل ومن يستعن بالله يظفر]

Ve dahi Vehb b. Münebbih demiş ki "Kim ki merhamet eyler, ona merhamet olunur ve kim ki hāmūş durur, selāmet bulur ve kim ki nādānlık eder, maglūb olur ve kim ki ᶜacele eder, hatāsı vākiᶜ olur ve kim ki şerre harīs olur, sālim olmaz ve kim ki cidāli terk etmez, şetm olunur ve kim ki şerri kerh etmez, günāhkār olur ve kim ki şerrden hoşlanmaz, maᶜsūm olur ve kim ki vasiyyetullāha tābiᶜ olur, mahfūz olur ve kim ki Allāhu taᶜālānın gazabından sakınıp hazer eder, emīn olur ve kim ki Allāhu taᶜālāya tefvīz emr edip fermān-ber olur, hilāf-ı rızādan menᶜ olunur, elbette Allāhu taᶜālāya muhabbet ve dostluk eden mugāyir-i rızāda bulunmaz ve kim ki Allāhu taᶜālādan suʾāl etmez, elbette yoksul ve fakīr olur ve kim ki mekrullāhtan emīn olup ondan korkmaz, mahzūl olur ve kim ki Allāhu taᶜālādan istiᶜāne edip muᶜāveneti diler zafer ve nusret bulur."

[وقال رجل لمالك بن دينار بلغني أنك ذكرتني بسوء قال أنت إذن أكرم علي من نفسي إني إذا فعلت ذلك أهديت لك حسناتي وقال بعض العلماء الحلم أرفع من العقل لأن الله تعالى تسمى به وقال رجل لبعض الحكماء والله لأسبنك سباً يدخل معك في قبرك فقال معك يدخل لا معي ومر المسيح ابن مريم عليه الصلاة والسلام بقوم من اليهود فقالوا له شراً فقال لهم خيراً فقيل له إنهم يقولون شراً وأنت تقول خيراً فقال كل ينفق مما عنده]

Ve bir ādem Mālik b. Dīnār'a demiş ki "Ben duydum ki sen beni sūʾ ile zikr etmişsin." O dahi: "Eger ben onu ettimse o vaktte sen benim kendi nefsim üzerine ekrem olmuş olursun, çünkü kendi hasenātımı sana bağışlamış olurum." Ve baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Hilm ᶜakldan daha ziyāde refīᶜ ve yücedir, çünkü Allāhu taᶜālā hilm ile nāmdār olmuştur." Ve bir ādem hakīmin birisine demiş ki "Vallāhi ben seni o mertebede sebb edeceğim ki o sebb seninle berāber mezāra gire." O dahi demiş ki "Seninle berāber mezāra girer, benimle girmez." Ve Mesīh ᶜaleyhi's-selām yehūddan bir cemᶜiyyet üzerine mürūr edip geç-

tikte o kavm ona şerr sözü söylediler ve Mesīh onlara hayr sözü söyledi. O hālde Mesīh'e denildi ki "Onlar sana şerr söylediler, sen onlara hayr mı söylersin?" Mesīh: "Herkes ᶜindinde ne var ise ondan infāk eder" dedi.

[وقال لقمان ثلاثة لا يعرفون إلا عند ثلاث لا يعرف الحليم إلا عند الغضب ولا الشجاع إلا عند الحرب ولا الأخ إلى عند الحاجة إليه ودخل على بعض الحكماء صديق له فقدم إليه طعاماً فخرجت امرأة الحكيم وكانت سيئة الخلق فرفعت المائدة وأقبلت على شتم الحكيم فخرج الصديق مغضباً فتبعه الحكيم وقال له تذكر يوم كنا في منزلك نطعم فسقطت دجاجة على المائدة فأفسدت ما عليها فلم يغضب أحد منا قال نعم قال فاحسب أن هذه مثل تلك الدجاجة فسرى عن الرجل غضبه وانصرف وقال صدق الحكيم الحلم شفاء من كل ألم وضرب رجل قدم حكيم فأوجعه فلم يغضب فقيل له في ذلك فقال أقمته مقام حجر تعثرت به فذبحت الغضب]

Ve Lokmān Hakīm demiş ki "Üç sıfat vardır bilinmezler illā ki üç hālette yaᶜnī o ahvāl bulunmadıkça o sıfatlar bilinmezler, ancak o üç hālette bilinirler ki halīm olan kimse ancak vakt-i gazabda bilinir ki gazabı hāyic olup da o hālde hilm ederse halīm olduğu bilinir ve şücāᶜ dahi harb vaktinde bilinir ve birāderlik ve ahaviyyet vukūᶜ-ı hācet katında bilinir ki ona bir nesne ile ihtiyācı vākiᶜ olur da kendisi onu nefsine üzerine īsār ve tercīh edip hācetini görüp zarūretini defᶜ eylerse o vaktte ahaviyyeti bilinir." İşte bu üç hālet bulunmadıkça o üç sıfat bilinmezler. Ve hukemānın birisine onun dost ve sadīki duhūl ettikte hakīm ona yemek takdīm etti ve hakīmin bed-hūy bir zevcesi var idi, hemān zevcesi çıkıp sofrayı kaldırdı ve hakīmin sebb ve şetmine başladı. Dostu ise gazablı olarak hānesinden çıkıp gitti. Ve hakīm ardı sonra gidip ona ulaştı ve "O gün ki biz senin hānende yemek yerken bir tavuk bizim soframıza düşüp bozduğu vaktte bir kimse bizden onun için gücenip gazab etmediğini sen der-hātır eder misin?" Yaᶜnī o vākıᶜa senin yādına gelip onu tezekkür eder misin dedikte o dahi "evet" dedi. Hakīm: "İşte bu vākıᶜa dahi o vākıᶜa gibi olup sen dahi bu kadının yaptığı şeyi o tavuğun yaptığı şeyᵓ gibi hisāb eyle de gücenme" dedi, yaᶜnī o tavuk nice sofrayı

bozduysa bu hatun kişi bu hūysuzluğu ile bu sofrayı bozdu ve biz nice o vaktte gazab etmedik, sen dahi bu kerre gazab etmemelisin demektir. O vakt o ādem dahi kalbi hoş olup gazabı sönüp geçti ve "Sadaka'l-hakīmu el-hilmu şifāʾun min külli elem" diye savuşup gitti, yaʿnī hakīm doğru söylemiş ve kavli hakk ve sıdktır ki hilm her bir elem ve ʿillete şifādır. Ve dahi mervīdir ki bir gün bir nādān, bir hakīmin ayağına vurup incitmiş ve o hakīm ondan gazab etmemiş ve "Bu ādem seni darb edip incitti, sen nice ondan gücenip gazab etmedin?" denildikte, hakīm: "Ben onu taş makāmında kāim ettim ve hisāb ettim ki benim ayağım bir taşa tekerlenip incinmiş ki bununla gazabı zebh edip boğazladım" dedi.

[وقال محمود الوراق

سألزم نفسي الصفح عن كل مذنب　　وإن كثرت منه علي الجرائم
وما الناس إلا واحد من ثلاثة　　شريف ومشروف ومثل مقاوم
فأما الذي فوقي فأعرف قدره　　وأتبع فيه الحق والحق لازم
وأما الذي دوني فإن قال صنت عن　　إجابته عرضي وإن لام لائم [268]
وأما الذي مثل فإن زل أو هفا　　تفضلت إن الفضل بالحلم حاكم]

Ve Mahmūd el-Varrāk nazmen demiş ki yaʿnī "Her bir müznibe safh etmek nefsime ilzām edeceğim velev ki benim üzerime ondan cerāim çoklaştıysa, zīrā bana göre nās ancak üç kısmın biridir, başka değildir ki yā şerīf veyā meşrūf veyā misl-i mukāvimdir. O ki benim kadrimden kadri yukarıdır, onun kadrini bilip onda hakkı ittibāʿ ederim, zīrā ittibāʿ-i hakk lāzımdır. O ki benim kadrimden kadri dūndur, söylerse onun icābetinden nefsimi sıyānet ederim velev ki bir lāim levm ede. Ve o ki benim misl ve akrānımdır, eger zellet edip bir hefvet ederse ona tefaddul ederim, çünkü fazl-ı hilme hākimdir." Ve hulāsa-i mahsūlü odur ki ben kendi nefsimi safh etmekle ilzām edeceğim tā ki her bir müznib üzerine ʿafv ve safh ede de bir kimseden cürmü için intikām almak sadedinde olmaya velev ki ondan bana cerāim ve cināyātı çokça ola, zīrā kāffe-i nās üç hāletten hālī değildirler, elbette bana göre bu ahvāl-i selāseden bir hālde olacaklardır yaʿnī bana cürm ve taʿaddī edecek ādem lābüdd ki bu ahvāl-i selāseden benimle bir hālde olacak ki yā

benim mā-fevkimde bir ādemdir veyā benim mā-dūnumda bir ādemdir veyāhūd benim emsāl ve akrānımdan bir ādemdir. Ahvāl-i benī ādem üçtür, şerīf olur ki kadri yüce ve bir ādem olur veyā meşrūf yaᶜnī hakīr ve pāyesi pest bir ādem olur veyāhūd orta ki bana denk ve akrān bir ādem olur. Eger orta bir hālde olur kimse ne şerīf ve ne de hakīrdir, mütevassıt demek olur. Kaldı ki ben çün bir kimseden bir keder görürüm, eger benim mā-fevkimden olan zevāttan ise onun kadrini bilip hakka ittibāᶜ ederim, ittibāᶜ-i hakk lāzımdır. Ve eger benim mā-dūnumdan bir ādem ise o dahi bir nesneyi söylediği vaktte onun icābetinden benim ᶜırz ve nāmūsumu sıyānet edip onun redd cevābına tenezzül etmem ve ona mukābil olmam velev ki levm edicilerden bir kimse bana levm ede. Ve eger benim emsāl ve akrānımdan bir ādem ise o dahi eger onun bir zelleti olup da benim üzerime bir hefvesi vukūᶜ bulursa onun kusūrundan vazgeçip ona tefaddul ederim ki fazl hilm ile hākimdir.

Beyānu'l-Kadrillezī Yecūzu'l-İntisāru ve't-Teşeffī Bihi Mine'l-Kelāmi

[بيان القدر الذي يجوز الانتصار والتشفي به من الكلام]

[اعلم أن كل ظلم صدر من شخص فلا يجوز مقابلته بمثله فلا تجوز مقابلة الغيبة بالغيبة ولا مقابلة التجسس بالتجسس ولا السب بالسب وكذلك سائر المعاصي وإنما القصاص والغرامة على قدر ما ورد الشرع به وقد فصلناه في الفقه]

Ve kelāmdan onunla intisār ve teşeffī etmek cāiz olan mikdārın beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki her bir zulm ve taᶜaddī ki bir şahstan sādır olur, onun misli ile ona mukābele etmek cāiz olmaz ki gıybete gıybet ve tecessüse tecessüs ve sebbe sebb etmek ve bu gibi meᶜāsī-i sāireye meᶜāsī ile mukābele eylemek cāiz olmaz, kısās ve garāmet ancak şerᶜ-i şerīfte mesāgı vārid olan umūr-ı mahsūsadadır, nitekim onu fıkh ᶜilminde tafsīl etmişiz.

[وأما السب فلا يقال بمثله إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِن امرؤ عيرك بما فيك فلا تعيره بما فيه" وقال "المستبان ما قالا فهو على البادىء ما لم يعتد المظلوم" وقال "المستبان شيطانان يتهاتران" وشتم رجل أبا بكر الصديق

رضي الله عنه وهو ساكت فلما ابتدأ ينتصر منه قام رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أبو بكر إنك كنت ساكتاً لما شتمني فلما تكلمت قمت قال ''لأن الملك كان يجيب عنك فلما تكلمت ذهب الملك وجاء الشيطان فلم أكن لأجلس في مجلس فيه الشيطان'']

Sebb ile olan mukābelenin ʿadem-i cevāzı ise bu edille iledir ki Resūl-i kibriyā ʿaleyhi ekremu't-tehāyā buyurmuş ki ''الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِئِ مِنْهُمَا حَتَّى يَعْتَدِيَ الْمَظْلُومُ''[682] Yaʿnī "Eger bir kimse sende olan ʿayb ile seni taʿyīr ederse sen onda olan ʿayb ile onu taʿyīr eyleme." Ve dahi buyurmuş ki ''الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَهُوَ عَلَى الْبَادِئِ مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ'' Yaʿnī "Şol iki kimse ki bir birini sebb ve şetm ederler, onların dediklerinin günāhı bādī olan kimsenin üzerindedir mādām ki mazlūm taʿaddī ve tecāvüz etmemiştir." Ve dahi buyurmuş ki ''الْمُسْتَبَّانِ شَيْطَانَان يَتَهَاتَرَانِ''[683] Yaʿnī "Yekdīgeri sebb ve müşāteme eden şol iki kimseler mütehātir olan iki şeytānlardır" ki tehātür eden şeytānlar gibidirler ki bunda teşbīh-i belīg vardır. Huzūr-ı sāmīʾ-i Hazret-i Peygamberī'de zātın biri Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk ʿaleyhi'r-rıdvānı şetm etti, Ebū Bekr hāmūş duruyordu ve çün ondan intisār etmeğe başladı, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz meclisten kıyām etti. Hazret-i Ebū Bekr dedi ki "Bu ādem beni şetm ederken sen sākit duruyordun ve çün ben tekellüm ettim, sen kıyām ettin!" Yaʿnī bunun sebebi nedir diye istifhām ettik de efendimiz buyurdu ki ''لأن الملك كان يجيب عنك فلما تكلمت ذهب الملك وجاء الشيطان فلم أكن لأجلس في مجلس فيه الشيطان'' ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "O sebebdendir ki o vaktte ferişte senden bedel ona cevāb veriyordu ve çün sen tekellüm ettin, ferişte savışıp gitti, şeytān geldi. Ben isem şeytān onun içinde bulunduğu mecliste ben oturacak değilim" diye fermān buyurmuş.

[وقال قوم تجوز المقابلة بما لا كذب فيه وإنما نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن مقابلة التعيير بمثله نهي تنزيه والأفضل تركه ولكنه لا يعصى به والذي يرخص فيه

---

682 *Musnedu* Ahmed, 16/412, no: 10703; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 3/73, no: 2525.

683 *Musnedu* Ahmed, 29/37; *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/177; *Musnedu*'l-Bezzār, 8/423; *Sahīhu* İbn Hibbān, 13/34.

أن تقول من أنت وهل أنت إلا من بني فلان كما قال سعد لابن مسعود وهل أنت إلا من بني هذيل وقال ابن مسعود وهل أنت إلا من بني أمية ومثل قوله يا أحمق قال مطرف كل الناس أحمق فيما بينه وبين ربه إلا أن بعض الناس أقل حماقة من بعض وقال ابن عمر من حديث طويل حتى ترى الناس كلهم حمقى في ذات الله تعالى وكذا قوله يا جاهل إذ ما من أحد إلا وفيه جهل فقد آذاه بما ليس بكذب وكذلك قوله يا سيء الخلق يا صفيق الوجه يا ثلابا للأعراض وكان ذلك فيه وكذلك قوله لو كان فيك حياء لما تكلمت وما أحقرك في عيني بما فعلت وأخزاك الله وانتقم منك]

Ve bir kavm demiş ki "Onda kizb olmayan kelām ile mukābele etmek cāizdir." Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin misli ile taʿyīri mukābele etmekten nehyi ve menʿ edişi ancak tenzīh içindir ki efdal ve evlā onun terkidir velākin onunla mukābele ederse onunla ʿāsī ve günāhkār olmaz. Ve bu bābda tekellümüne ruhsat ve mesāg görünen kelimāt bu kelimeler gibidir ki cevāzı vardır ki mukābele-i bi'l-mislde ona diyesin ki "Sen fülānca kabīleden değil misin?" "Sen kimsin?" Nitekim Saʿd b. Mesʿūd'a "Sen Benī Huzeyl kabīlesinden değil misin?" [269] dedikte, İbn Mesʿūd dahi ona: "Sen Benī Umeyye'den değil misin?" diye mukābele etmiştir. Ve bunun gibi "yā ahmak" demesi ki onda Mutarrıf demiş ki "Cemīʿ-i nās kendileriyle rabbleri beyninde hamkādırlar lākin bönlükte beynlerinde bir tefāvüt vardır ki baʿzın hamākati dīger baʿzın hamākatinden ekalldir." İbn ʿÖmer bir uzun hadīste demiş ki "Tā ki halkı Zāt-ı Zü'l-Celāl'de mütehayyir görüp kāffe-i nāsı onda hamkā görürsün." Ve "ey nādān" demesi bunun gibidir ki hīçbir kimse yoktur onda bir cehl yoktur, işte yalanı olmayan söz ile onu incitmiş olur ve "ey bed-hūy" demesi dahi böyledir "ve ey vekīh ve aʿrāzı paralayan" demesi dahi böyledir bu gibi ahlāk onda var ise ve dahi "Sende utanmak olsaydı bunu söylemezdin!" demek ve "Senin bu ettiğin ile benim gözümde ne ʿaceb hakīrsin!" söylemek ve "Allāhu taʿālā seni rüsvāy edip senden intikām ahz ede!" diye bed-duʿā eylemek dahi böyledir yaʿnī bunları mukābele-i bi'l-mislde söylemek için günāh yoktur.

[فأما النميمة والغيبة والكذب وسب الوالدين فحرام بالاتفاق لما روي أنه كان بين خالد بن الوليد وسعد كلام فذكر رجل خالداً عند سعد فقال سعد مه إن ما

بيننا لم يبلغ ديننا يعني أن يأثم بعضنا في بعض فلم يسمع السوء فكيف يجوز له أن يقوله والدليل على جواز ما ليس بكذب ولا حرام كالنسبة إلى الزنا والفحش والسب ما روت عائشة رضي الله عنها أن أن أزواج النبي صلى الله عليه وسلم أرسلن إليه فاطمة فجاءت فقالت يا رسول الله أرسلني إليك أزواجك يسألنك العدل في ابنة أبي قحافة والنبي صلى الله عليه وسلم نائم فقال "يا بنية أتحبين ما أحب" قالت نعم قال "فأحبي هذه" فرجعت إليهن فأخبرتهن بذلك فقلن ما أغنيت عنا شيئا فأرسلن زينب بنت جحش قالت وهي التي كانت تساميني في الحب فجاءت فقالت بنت أبي بكر وبنت أبي بكر فما زالت تذكرني وأنا ساكتة أنتظر أن يأذن لي رسول الله صلى الله عليه وسلم في الجواب فأذن لي فسببتها حتى جف لساني فقال النبي صلى الله عليه وسلم "كلا إنها ابنة أبي بكر" يعني أنك لا تقاومينها في الكلام قط وقولها سببتها وليس المراد به الفحش بل هو والجواب عن كلامها بالحق ومقابلتها بالصدق]

Ve nemīme ve gıybet ve kizb ve sebb-i vālideyn sözleri ile mukābele etmek ittifāk-ı ʿulemā ile harāmdır, çünkü mervī olmuş ki Hālid b. Velīd ile Saʿd beyninde söz var idi ki beynlerinde şeker-āblık var idi. Bir gün bir ādem Saʿd'ın yanında Hālid'i zikr etti, der-ʿakab Saʿd ona: "Epsem ol, bizim mā-beynimizde olan şeyʾ dīnimize bālig olmamıştır" yaʿnī baʿzımız baʿzımızda günāhkār olmağa kadar iʿtizārımız varmamış ki bizim şeker renkliğimiz o rāddeye gelmez demektir. Ve sūʾ-i istimāʿ etmeyince onun söylemesini nice tecvīz eder yaʿnī kelām-ı sūʾun istimāʿını cāiz görmeyince kelām-ı sūʾun tekellümünü nice cāiz görür ki cāiz görmez demektir. Ve harām ve kizb olmayan kelām ile mukābele etmek cevāzının delīli yaʿnī kelām-ı fuhş ve sebb ve nisbet-i zinā gibi tekellümü harām olan sözün mā-ʿadāsı ile kelām-i hakk ve sıdk ile mükāfeʾe etmek cevāzının delīli Hazret-i ʿĀişetü's-Sıddīka ʿaleyhe'r-rıdvānın rivāyet ettiği işbu hadīs-i şerīftir ki ezvāc-ı Nebī ʿaleyhinne'r-rıdvān Sittü'l-müʾmināt Hazret-i Fātımatu'z-Zehrā'yı efendimize gönderdiler ve Hazret-i Fātıma ʿaleyhe'r-rıdvān efendimize geldikte "Yā Resūlallāh, senin ezvāc-ı mutahahherāt u muharremātın Ebū Kuhāfe'nin kızı ile onların beynlerinde senden ʿadl etmek isterler." Efendimiz dahi nāim idi, hemān der-ʿakab ona "يَا بُنَيَّةُ أَتُحِبِّينَ مَا أُحِبُّ" diye irāde buyurdu,

yaᶜnī "Ey benim kızım, sen benim sevdiğimi sever misin?" diye suᵓāl buyurdukta, o dahi "evet" dedi. Efendimiz "فَأَحِبِّي هَـذِهِ" diye emr ü fermān buyurdu, yaᶜnī "Sen bunu muhabbet eyle" diye emr etti. Ve Fātıma dahi ezvāc-ı mutahherāta rücūᶜ edip onunla onlara haber verdikte zevcāt-ı mükerremāt: "Sen bize bir fāide edip üzerimizden bir nesneyi defᶜ edemedin!" gibi bir söz söylemekle Zeyneb bint Cahş ᶜaleyhe'r-rıdvānı yine efendimize gönderdiler. Zeyneb ise: "Muhabbette benimle müsāmāt eden odur!" Artık gelip "Ebū Bekr'in kızı ve Ebū Bekr'in kızı!" deyip beni zikr etmekten zāil olmadı ve ben efendimizden cevāba izn iᶜtāsını muntazıra olarak hāmūş duruyordum, sonra efendimiz bana cevābı vermeğe izn verdi, ben dahi dilim kuruyuncaya dek onu sebb ettim." Ve Nebī-i zī-şān efendimiz dahi Zeyneb'e "كَلَّا إِنَّهَا ابْنَةُ أَبِي بَكْرٍ"[684] diye fermān buyurdu, yaᶜnī vazgeç böyle değildir, kendisi Ebū Bekr'in kızıdır, kelāmda sen onunla mukāvemet etme!" Hazret-i ᶜĀişe'nin onu sebb etttim demesi onunla kelām-ı fuhşu söylemek murādı değildir, ancak Zeyneb'in kelāmına hakk ve sıdk ile cevāb ve mukābele etmektir, murād yaᶜnī onun sebbi kelām-ı fuhş ve harām ile olmayıp ancak hakk ve sıdk ile cevāb verip mukābele etmek demektir.

[وقال النبي صلى الله عليه وسلم "المستبان ما قالا فعلى البادئ حتى يعتدي المظلوم" أخرجه مسلم من حديث أبي هريرة وقال ما لم يعتد فأثبت للمظلوم انتصارا إلى ان يعتدي فهذا القدر هو الذي اباحه هؤلاء وهو رخصة في الإيذاء جزاء على ايذائه السابق ولا تبعد الرخصة في هذا القدر ولكن الافضل تركه فغنه يجره إلى ما وراءه ولا يمكنه الاقتصار على قد قدر الحق فيه والسكوت عن اصل الجواب لعلمه ايسر من الشروع في الجواب والوقوف على حد الشرع فيه ولكن من الناس من لا يقدر على ضبط نفسه في فورة الغضب ولكن يعود سريعا ومنهم من يكف نفسه في الابتداء ولكن يحقد على الدوام والناس في الغضب اربعة فبعضهم كالحلفاء سريع الوقود سريع الخمود وبعضهم كالغضا بطيء الوقود بطيء الخمود وبعضهم بطيء الوقود سريع الخمود وهو الأحمد ما لم ينته إلى فتور الحمية والغيرة وبعضهم سريع الوقود بطيء الخمود وهذا هو شرهم وفي الخبر "المؤمن سريع الغضب سريع الرضاء" فهذه بتلك]

684 *el-Edebu'l-Mufred*, 288.

Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِئِ حَتَّى يَعْتَدِيَ الْمَظْلُومُ"[685] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Yekdīgerini sebb eden şol iki kimseler mazlūm olan kimse taʿaddī etmedikçe onlar söyleştikçe vebāli bādī olan kimsenin üzerindedir." İşte bu ʿibāre ile mazlūma tecāvüz ve taʿaddī edinceye dek hakk-ı intisārı isbāt etmiştir ki mukābelede söylediği cevābın ona bir günāhı olmaz ve zūr ve vebāli bādī ve müteʿaddī olan kimsenin üstündedir. İşte bundan mukābeleye mesāg görünür ki kelām-i hakk ve sıdk ile mukābele-i misl cāizdir demek olur ve bu kavmin ibāha ettiği mikdār dahi odur ki cezāʾen īzā-i mūzīye ruhsattır, yaʿnī sābıkan onu rencīde eden ādemi bi'l-mukābele cezāen rencīde etmeğe mesāgdır. Ve bu mikdārda ruhsat baʿīd ve uzak olmaz lākin terki efdaldir, çünkü o kadrde olan mukābele ve cevāb iʿtāsı onu mā-verāsına çeker ki gazabı kalkar da hakk mikdārı üzerine iktisār eylemeğe imkānı kalmaz ve asl-ı cevābdan sükūt edip [270] ebsem olmak ola ki cevābda şürūʿ ve onda hadd-i şerʿī üstünde durmaktan daha ziyāde āsān ve yesīrdir. Velākin nāstan birtakım ādemler vardır ki fevret-i gazabda nefsin zabtına kudretleri olmaz velākin serīʿan gazabı geçip ʿavdet eder ve nāsın birtakımları ibtidāda kendi nefsini toplayıp keff eder velākin ʿale'd-devām hıkd ve kīn tutar. Mā-hasal nās gazabda dört kısma münkasımdırlar, baʿzıları halfāya benzerler "halfā" lügatte "halife"nin cemʿidir ki feth-i hā ve lām ile ve kesr-i lām ile su içinde biter bir ottur ki Türkīce kazuze - قزوزه derler ki serīʿu'l-vukūd ve serīʿu'l-humūddur, yaʿnī çabucak yanar da çabucak söner. Ve baʿzıları gadāya benzerler "gadā" dikenli bir ağaçtır ki geç yanar da geç söner. Ve baʿzıları geç yanar ve çabucak söner ki cümleden ziyāde mahmūd ve makbūl odur mādām ki fütūr-ı hamiyyete ve gayrete varmamıştır. Ve baʿzıları dahi çabucak yanar ve geç söner ve bu cümleden ziyāde şerrdir, çünkü haberde vārid olmuş ki "الْمُؤْمِنُ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الرِّضَاءِ"[686] Yaʿnī "Müʾmin olan kimse çabucak gazab eder de çabucak rāzī olur." İşte bu sürʿat-i rızāsı onun sürʿat-i gazabına mukābeldir ki mükāfeʾe eder demektir.

685 Müslim, Birr ve's-Sıla, 18, 4/2000, no:2587.

686 *Keşfu'l-Hafā*, 1/407, no: 1120.

[وقال الشافعي رحمه الله من استغضب فلم يغضب فهو حمار ومن استرضى فلم يرض فهو شيطان وقد قال أبو سعيد الخدري قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ألا إن بني آدم خلقوا على طبقات شتى فمنهم بطيء الغضب سريع الفيء ومنهم سريع الغضب سريع الفيء فتلك بتلك ومنهم سريع الغضب بطيء الفيء ألا وإن خيرهم البطيء الغضب السريع الفيء وشرهم السريع الغضب البطيء الفيء]

Ve İmām-ı Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "O ki istigzāb olunur da gazab etmez, eşektir yaʿnī hımār gibidir ve o ki istirzā olunur da rāzī olmaz şeytān gibidir." Ve Ebū Saʿīd el-Hudrī demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki أَلَا إِنَّ بَنِي آدَمَ خُلِقُوا عَلَى طَبَقَاتٍ شَتَّى ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz āgāh olunuz ki bir mühimm şeyʾ ile size haber vereyim şöyle ki benī ādem tabakāt-ı müteferrika üzerine halk olunmuşlardır ki baʿzıları batīʾü'l-gazab ve serīʿu'r-rücūʿdur ve baʿzıları serīʿu'l-gazab serīʿu'r-rücūʿdur ki bu sürʿat o sürʿatle şerri geçer demektir ve baʿzıları serīʿu'l-gazab batīʾu'r-rücūʿdur. Ammā siz āgāh olunuz ki onların hayrıları o fırkadır ki batīʾü'l-gazab serīʿu'r-rücūʿdur ve onların şerrlileri o fırkadır ki serīʿu'l-gazab batīʿu'r-rücūʿdur."

[ولما كان الغضب يهيج ويؤثر في كل إنسان وجب على السلطان أن لا يعاقب أحداً في حال غضبه لأنه ربما يتعدى الواجب ولأنه يكون متشفيا لغيظه ومريحاً نفسه من ألم الغيظ فيكون صاحبه حظ نفسه فينبغي أن يكون انتقامه وانتصاره لله تعالى لا لنفسه ورأى عمر رضي الله عنه سكران فأراد أن يأخذه ويعزره فشتمه السكران فرجع عمر فقيل له يا أمير المؤمنين لما شتمك تركته قال لأنه أغضبني ولو عزرته لكان ذلك لغضبي لنفسي ولم أحب أن أضرب مسلماً حمية لنفسي وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله لرجل أغضبه لولا أنك أغضبتني لعاقبتك]

Ve çün gazab her bir insānda hāyic olur, sultān üzerine vācib oldu ki gazabı hālinde bir kimseyi muʿākabe eylemeye, çünkü olur ki vācib olan hadd ve mikdārı tecāvüz ve taʿaddī eder de kendi gayzına dahi müteşeffī olup elem-i gayzdan nefsini āsūde eyler ve o vaktte muʿākabede hazzlı olur, gerektir ki onun intikām ve intisārı yalnız Allāhu taʿālāya ola ve ondan nefsine bir hazz olmaya. Mervīdir ki ʿÖmer b. el-Hattāb bir sarhoşu görüp onu taʿzīr etmek istedi ve o sarhoş onu sebb edince taʿzīrinden dönüp rücūʿ etti, o vaktte ona "Yā emīre'l-müʾminīn,

seni şetm edince terk ettin mi?" denildikte, Hazret-i ᶜÖmer buyurdu ki "O sebeb ile terk ettim ki beni gazablandırdı, o hālde onu taᶜzīr etmiş olsam o taᶜzīri nefsim için olan gazaba etmiş olurum ve ben isem nefsimin hamiyyeti için bir müslimi darb etmek hoşuma gelmez." ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme onu gazablandıran bir ādeme demiş ki "Sen beni gazablandırmasaydın ben seni muᶜākabe ederdim" yaᶜnī senin muᶜākabende benim hazzım olmamak için seni muᶜākabe etmedim, yoksa sen ᶜikāba müstehakksın demek olur.

el-Kavlu Fī Maᶜna'l-Hıkdi ve Netāicihi ve Fazīleti'l-ᶜAfvi ve'r-Rıfkı

[القول في معنى الحقد ونتائجه وفضيلة العفو والرفق]

[اعلم أن الغضب إذا لزم كظمه لعجز عن التشفي في الحال رجع إلى الباطن واحتقن فيه فصار حقدا ومعنى الحقد أن يلزم قلبه استثقاله والبغضة له والنفار عنه وأن يدوم ذ صلى الله عليه وسلم المؤمن ليس بحقود فالحقد ثمرة الغضب والحقد يثمر ثمانية أمور]

Ve hıkd maᶜnāsı ile netāicinin maᶜānīsinde olan kavl ve ᶜafv ve rıfkın fazīletlerinde olan kelāmın beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki gazabın kazmı lāzım olunca fi'l-hāl teşeffī ve intikām ve ahz-ı sār etmekten insān ᶜāciz kalır ve zāhirde bir fiᶜli olmazsa bātına dönüp onda habs ve ihtikān olur sonra kīn ve hıkd olur. Hıkdın maᶜnāsı odur ki kendi kalbinde o magzūbun ᶜaleyh olan kimsenin bugz ve istiskālini kalbine ilzām edip onu ondan nefret ettirirsin ki ondan hoşlanmazsın ve kalbinde ona bugz ve ᶜadāvet edersin ve bu hāl üzere bekā ve devām eylersin. Hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki الْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِحَقُودٍ Yaᶜnī "Müʾmin olan kimse hakūd değildir" ki hıkd sıfat-ı ehl-i nifāk u küfrdür demek olur, kaldı ki hıkd gazabın semeresidir. Hıkdın dahi sekiz gūnā semeresi vardır ki hıkddan sekiz emr mütevellid olur demektir.

[الأول الحسد وهو أن يحملك الحقد على أن تتمنى زوال النعمة عنه فتغتم بنعمة إن أصابها وتسر بمصيبة إن نزلت به وهذا من فعل المنافقين وسيأتي ذمه إن شاء الله تعالى]

Birincisi haseddir, yaᶜnī kıskançlık ki o hıkd onun zevāl-i niᶜmeti temennīsine seni haml eder ki ona bir niᶜmet isābet ederse gamm ve keder edersin ve ona bir musībet nāzil olursa onunla sen şād ve mesrūr olursun. [271] Ve bu fiᶜl münāfıkların efᶜālindendir, onun zemmi inşāallāhu taᶜālā gelecektir.

[الثاني أن تزيد على إضمار الحسد في الباطن فتشمت بما أصابه من البلاء]

Ve ikincisi bātında izmār-ı hased üzerine ona isābet eden belā ile şemātet etmekliği ziyāde etmektir.

[الثالث أن تهجره وتصارمه وتنقطع عنه وإن طلبك وأقبل عليك]

Ve üçüncüsü onu hecr edip külliyyen ondan kesilmektir velev ki kendisi seni taleb edip de sana ikbāl ede.

[الرابع وهو دونه أن تعرض عنه استصغارا له]

Ve dördüncüsü onu istisgār için ondan yüz çevirip iᶜrāz etmektir ki bu onun dūnudur.

[الخامس أن تتكلم فيه بما لا يحل من كذب وغيبة وإفشاء سر وهتك ستر وغيره]

Ve beşincisi onun hakkında tekellümü helāl olmayan kelāmı söylemektir ki kizb ve gıybet ve ifşā-i rāz ve hetk-i setr ve bunlara mümāsil söylemesi harām olan dīger sözleri söyleyesin.

[السادس أن تحاكيه استهزاء به وسخرية منه]

Ve altıncısı onu istihzā olarak üzerine masharalık için muhākāt etmektir ki ona mazak için ve onunla istihzā için onun taklīdini etmektir.

[السابع إيذاؤه بالضرب وما يؤلم بدنه]

Ve yedincisi onun bedenini incitip rencīde edecek muᶜāmele ile onu incitip rencīde etmek ve ona darb ile īzā etmektir.

[الثامن أن تمنعه حقه من قضاء دين أو صلة رحم أو رد مظلمة]

Ve sekizincisi onu hakkından menᶜ etmektir ki onu kazā-i deynden veyāhūd sıla-i rahimden veyā redd-i mazlimeden menᶜ etmektir.

[وكل ذلك حرام وأقل درجات الحقد أن تحترز من الآفات الثمانية المذكورة ولا تخرج بسبب الحقد إلى ما تعصي الله به ولكن تستثقله في الباطن ولا تنهي قلبك عن بغضه حتى تمتنع عما كنت تطوع به من البشاشة والرفق والعناية والقيام بحاجاته والمجالسة معه على ذكر الله تعالى والمعاونة على المنفعة له أو بترك الدعاء له والثناء عليه أو التحريض على بره ومواساته فهذا كله مما ينقص درجتك في الدين ويحول بينك وبين فضل عظيم وثواب جزيل وإن كان لا يعرضك لعقاب الله]

Şol umūr-ı semāniye-i mezkūre kāffesi harāmdır. Ve derecāt-ı hıkdın en ziyāde dūnu ve ekalli odur ki işbu āfāt-ı semāniyeden ihtirāz edip hıkdın sebebi ile bir günāh işe veyā bir maᶜsiyete çıkmazsın lākin o kimseyi kendi kalbinde bātınen istiskāl edersin ve onun bugzundan senin kalbin vazgeçip müntehī olmaz tā ki kable'l-hıkd ona tatavvuᶜan etmekte bulunduğun beşāşet ve rıfk ve ᶜināyet ve kazā-i hācāt ve mücālese-i zikr ve muᶜāvenet-i menfaᶜat ve duᶜā-yı hayr ve senā ve birr ve müvāsātına tahrīz etmek ve bu gibi birr ve ihsān eylemekten sen mümteniᶜ olursun. Bunların kāffesi hıkdın ekall derecesidirler, cemīᶜi-si mendūb ve müstahsen olmayıp ancak dīnde senin derecātını tenkīs eden umūrdandır ve seninle sevāb-ı cezīl ve fazl-ı ᶜazīm beyninde hāil olan ahvāldendir velev ki seni Allāhu taᶜālānın ᶜikābına taᶜrīz etmezler.

[ولما حلف أبو بكر رضي الله عنه أن لا ينفق على مسطح وكان قريبه لكونه تكلم في واقعة الإفك نزل قوله تعالى ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ فقال أبو بكر نعم نحب ذلك وعاد إلى الإنفاق عليه والأولى أن يبقى على ما كان عليه فإن أمكنه أن يزيد في الإحسان مجاهدة في للنفس وإرغاما للشيطان فذلك مقام الصديقين وهو من فضائل أعمال المقربين فللمحقود ثلاثة أحوال عند القدرة أحدها أن يستوفي حقه الذي يستحقه من غير زيادة أو نقصان وهو العدل الثاني أن يحسن إليه بالعفو والصلة وذلك هو الفضل الثالث أن يظلمه بما لا يستحقه وذلك هو الجور وهو اختيار الأراذل والثاني هو اختيار الصديقين والأول هو منتهى درجات الصالحين ولنذكر الآن فضيلة العفو والإحسان]

Ve Mistah'ın nafakasını vermemek üzere Hazret-i Ebū Bekr yemīn edince ki Ebū Bekr'in akāribinden idi, mādde-i ifkte tekellüm ettiğinden Ebū Bekr ondan gücenip nafakasını kesmişti, Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[687] kavl-i ᶜālīsi nāzil oldu, tā ki ﴿أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ﴾ nass-ı celīli buyuruldu ve Ebū Bekr dahi "Evet, onu severiz" diye Mistah'ın üzerine infāk etmeğe ᶜavdet ve rücūᶜ etti. Ve evlā odur ki kable'l-hıkd ve'l-gazab kendisi onunla ne hālde ise o hāl üzere bākī kala. Mücāhede-i nefs ve irgām-ı şeytān için eger onun ihsānında ziyāde etmekliğin imkānı ona müyesser olduysa artık o mezīd-i ihsān makām-ı sıddīkīn ve aᶜmāl-i mukarrebīn fezāilindendir. Kaldı ki ᶜinde'l-kudret mahkūda üç hāl vardır birisi ziyāde ve noksān olmaksızın ondan müstehakk olduğu hakkın istīfāsıdır ve ikincisi ona ᶜafv ve sıla ile ihsān edişidir ve fazl odur. Ve üçünüsü müstehakk olmadığı bir muᶜāmele ile onu zulm etmektir, cevr dahi odur ki erāzilin ihtiyārıdır. Ve ikinci hāl sıddīkīnin ihtiyārıdır ve hāl-i evvel derecāt-ı sālihīnin müntehāsıdır. El-ān biz fazl ve ᶜafv ve ihsānı zikr edelim.

Fazīletü'l-ᶜAfvi ve'l-İhsāni

[فضيلة العفو والإحسان]

[اعلم أن معنى العفو أن يستحق حقا فيسقطه ويبري عنه من قصاص أو غرامة وهو غير الحلم وكظم الغيظ فلذلك أفردناه قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ وقال الله تعالى ﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث والذي نفسي بيده لو كنت حلافاً لحلفت عليهن ما نقص مال من صدقة فتصدقوا ولا عفا رجل عن مظلمة يبتغي بها وجه الله إلا زاده

---

687 "İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Nūr, 24/22.

الله بها عزاً يوم القيامة ولا فتح رجل على نفسه باب مسألة إلا فتح الله عليه باب فقر]

ᶜAfv ve ihsānın fazīleti beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki ᶜafvın maᶜnāsı iskāt-ı hakktır, bir ādem ki bir kimseden bir hakka müstehakk olup da onu o kimseye iskāt ve ondan zimmetini ibrā eylese meselā kısās veyā garāmet gibi onu ᶜafv etmiş olur ki hilmin gayrısıdır ve kazm-ı gayzın mā-ᶜadāsıdır ve onun için zikrde onu ifrād ettik. Tebāreke ve taᶜālā ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾[688] buyurmuştur, tefsīri sebkat etmiştir. Ve dahi ﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾[689] buyurmuştur. Ve Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki ثلاث والذي نفسي بيده لو كنت حلافاً لحلفت عليهن ما نقص مال من صدقة فتصدقوا ولا عفا رجل عن مظلمة يبتغي بها وجه الله إلا زاده الله بها عزاً يوم القيامة ولا فتح رجل على نفسه باب مسألة إلا فتح الله عليه باب فقر[690] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Üçtür, benim nefsim yed-i kudretinde olan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kasem ederim ki ben hallāf olmuş olsaydım onların üzerine yemīn ederdim. Sadakadan bir māl noksān olmaz, siz tasadduk ediniz ve bir kimse ibtigā-i vechullāh için bir kimseye ᶜafv etmedi ki illā ki onunla yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālā onun ᶜizzini müzdād etmedi, yaᶜnī elbette Allāhu taᶜālā onun ᶜizzini ziyāde eyler ve bir kimse nefsine bir mesᵓele kapısını açmadı illā ki Allāhu taᶜālā onun üzerine fakr ve fākadan bir kapı açmadı" [272] yaᶜnī elbette fakīr ve yoksul olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم التَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رِفْعَةً فَتَوَاضَعُوا يَرْفَعْكُمُ اللهُ وَالْعَفْوُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا فَاعْفُوا يُعِزُّكُمُ اللهُ وَالصَّدَقَةُ لَا تَزِيدُ الْمَالَ إِلَّا كَثْرَةً فَتَصَدَّقُوا يَرْحَمْكُمُ اللهُ]

Ve dahi buyurmuş ki التَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رِفْعَةً فَتَوَاضَعُوا يَرْفَعْكُمُ اللهُ وَالْعَفْوُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا فَاعْفُوا يُعِزُّكُمُ اللهُ وَالصَّدَقَةُ لَا تَزِيدُ الْمَالَ إِلَّا كَثْرَةً فَتَصَدَّقُوا يَرْحَمْكُمْ

688 "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir." Aᶜrāf, 7/199.

689 "Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır." Bakara, 2/237.

690 *Musnedu*'l-Bezzār, 3/243, no: 1032; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/374, no: 2/374.

الله[691] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Tevāzuᶜ ancak ādeme rifᶜati ziyāde eyler. Siz tevāzuᶜ ediniz ki Allāhu taᶜālā sizi refᶜ edip yüce ede. Ve ᶜafv dahi ādeme ancak ᶜizzi ziyāde eder, siz ᶜafv ediniz ki Allāhu taᶜālā sizi ᶜazīz ede. Ve sadaka dahi ādeme ancak ziyādet-i mālı teksīr eder, kaldı ki siz tasadduk ediniz tā ki Allāhu taᶜālā size merhamet edip mālınızı artıra."

[وقالت عائشة رضي الله عنها ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم منتصراً من مظلمة ظلمها قط ما لم ينتهك من محارم الله فإذا انتهك من محارم الله شيء كان أشدهم في ذلك غضباً وما خير بين أمرين إلا اختار أيسرهما ما لم يكن إثماً]

Ve Hazret-i ᶜĀişe ᶜaleyhe'r-rıdvān buyurdu ki "Ben görmedim ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir mazlime için intisār etmiş yaᶜnī ona bir zulm vākiᶜ olmuş olsa intikām almazdı ki nefsi için zāliminden intisār ettiğini görmedim demektir "meger ki mehārimullāhtan bir nesne müntehik olmuş olur ki o hālde intisār ederdi ve o vaktte onun gazabı kāffe-i nāstan ziyāde idi ve iki emr beyninde tehayyür olunmadı illā ki onun eyserini ihtiyār etmedi mādām ki eyseri ism ve günāh değildir yaᶜnī her ne vakt ki iki emr beyninde tahyīr olundu elbette o emrlerin en ziyāde kolay ve eyser ve āsānını ihtiyār eylerdi meger ki eyserleri ismli ola ki o hālde āsānını ihtiyār etmezdi" demek olur.

[وقال عقبة لقيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً فابتدرته فأخذت بيده أو ابتدرني فأخذ بيدي فقال يا عقبة ألا أخبرك بأفضل أخلاق أهل الدنيا والآخرة تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتعفو عمن ظلمك]

Ve dahi ᶜAkabe demiş ki "Bir gün ben efendimize rāst gelip mülākī oldum ve ᶜale'l-fevr mübārek dest-i şerīflerini tutmağa ibtidār ve müsāraᶜat edip elini aldım veyāhūd benim elimi tutmağa efendimiz mübāderet edip elimi aldı." Şekk ve tereddüd rāvīdendir. Ve ᶜalā-kile'r-rivāyeteyn el ele verildiği hālde efendimiz buyurdu ki يا عقبة[692] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ey ᶜUkbe, ben ehl-i dünyā ve āhiretin efdal-i ahlākı ile sana haber veremeyeyim mi? Seni sıla etmeyene sen sıla edersin ve

691 *Cāmiᶜu Beyāni'l-İlm*, 562, no: 237.

692 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 17/269; *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/178, *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/336, el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/31.

sana vergi vermeyene sen vergi verirsin ve sana zulm edene sen ʿafv edersin." İşte bu ahlāk ehl-i dünyā ve āhiretin efdal-i ahlākıdır ki ʿamellerinin zıddıyla sen onlara muʿāmele edesin yaʿnī akrabāndan senin sıla-i rahmin katʿ eden kimseye sen sıla-i rahm icrā edesin ve seni ʿatiyyesinden mahrūm eden kimseye sen ona ʿatiyye veresin ve sana cevr ve sitem edene ʿafv edip sen ondan ahz-ı intikām etmeyesin demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم قال موسى عليه السلام "يا رب أي عبادك أعز عليك" قال "الذي إذا قدر عفا" وكذلك سئل أبو الدرداء عن أعز الناس قال الذي يعفو إذا قدر فاعفوا يعزكم الله وجاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم يشكو مظلمة فأمره النبي صلى الله عليه وسلم أن يجلس وأراد أن يأخذ له بمظلمته فقال له صلى الله عليه وسلم "إن المظلومين هم المفلحون يوم القيامة" فأبى أن يأخذها حين سمع الحديث وقالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من دعا على من ظلمه فقد انتصر" وعن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إذا بعث الله عز وجل الخلائق يوم القيامة نادى مناد من تحت العرش ثلاثة أصوات يا معشر الموحدين إن الله قد عفا عنكم فليعف بعضكم عن بعض"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki قال موسى عليه السلام "يا رب أي عبادك أعز عليك" ki hulāsa-i meʿāl-i şerīfi münācātında Hazret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām demiş ki "Yā rabbi, senin ʿibādının hangisi sana ziyādesiyle ʿazīzdir?" Ve tebāreke ve taʿālā onun cevābında buyurmuş ki "الذي إذا قدر عفا" Yaʿnī "Şol kimse ki kādir olduğu vaktte ʿafv eder" yaʿnī ahz-ı sār u intisāra kādir olduğu hālde hazmı üzerine rızā-yı Bārī için ʿafv eden kimse Allāhu taʿālā katında ʿibādının en ziyāde ʿazīzidir demek olur. Ve kezālik Ebu'd-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvāndan sorulmuş ki "Eʿazz-i nās hangisidir?" O dahi cevāben demiş ki "O ki muktedir olur da ʿafv eder, siz dahi ʿafv ediniz tā ki Allāhu taʿālā sizi ʿazīz eyleye." Ve bir gün bir ādem, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip bir ādemden bir mazlimet teşekkī ettikte efendimiz onu oturmağa emr etti ve onun mazlimesini zāliminden almak istedi, sonra efendimiz ona buyurdu ki "إن المظلومين هم المفلحون يوم القيامة"[693] Yaʿnī "Yevm-i kıyāmette ehl-i felāh ancak ancak zümre-i mazlūmīndendir"

---

693 *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiʿi's-Sagīr*, 3/535.

yaᶜnī rūz-i cezāda müflih olanlar ancak dünyāda mazlūm olanlardır diye beyān buyurunca o müştekī mazlimesi ahzinden ibā etti ki hadīs-i şerīfi istimāᶜ ettiği vaktte ahz-i sārından vazgeçip terk-i daᶜvā etti. Ve Ümmü'l-müᵓminīn Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [694]"من دعا على من ظلمه فقد انتصر" Yaᶜnī "O ki zālimi üzerine bed-duᶜā eder, intisār etmiş olur." Ve Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "إذا بعث الله عز وجل الخلائق يوم القيامة نادى مناد من تحت العرش ثلاثة أصوات يا معشر الموحدين إن الله قد عفا عنكم فليعف بعضكم عن بعض"[695] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri yevm-i kıyāmette halkı baᶜs ettiği vaktte ᶜarş altında bir münādī üç savt olarak nidā eder ki "Ey maᶜşer-i muvahhidīn, Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri sizi ᶜafv etti, siz dahi birbirinizi ᶜafv ediniz yaᶜnī baᶜzınız baᶜzınızı ᶜafv etsin."

[وعن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه لما فتح مكة طاف بالبيت وصلى ركعتين ثم أتى الكعبة فأخذ بعضادتي الباب فقال "ما تقولون وما تظنون" فقالوا نقول أخ وابن عم حليم رحيم قالوا ذلك ثلاثاً فقال صلى الله عليه وسلم أقول كما قال يوسف ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ فخرجوا كأنما نشروا من القبور فدخلوا في الإسلام وعن سهيل بن عمرو قال لما قَدِمَ رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة وضع يديه على باب الكعبة والناس حوله فقال "لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ له صدق وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ" ثُمَّ قال "يا معشر قريش ما تقولون وما تظنون" قال قلت يا رسول الله نقول خيراً ونظن خيراً أخ كريم وابن عم رحيم وقد قدرت فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "أقول كما قال أخي يوسف ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾]

Ve dahi [273] Hazret-i Ebū Hüreyre'nin üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Mekke-i mükerreme'yi feth ettiği vaktte Beyt-i mükerrem'e tavāf etti sonra iki rekᶜat namāz kılıp Kaᶜbe'nin kapısına geldi ve kapının iki ᶜudādesinden tuttu. "ᶜUdāde" lügatte kapı sıvasıdır. Ve cemᶜiyyet-i Kureyş'e hitāben buyurdu ki "مَا

694 *et-Teysir Bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 2/416.
695 *Kenzu'l-Ummāl*, 1/74.

''تَقُولُونَ ومَا تَظُنُّونَ''[696] Yaᶜnī "Siz ne söylersiniz ve ne zann edersiz?" diye sordu ve onlar dahi: "Birāder ve ᶜamm-zāde-i halīm ü rahīm" diyerek diye üç kerre cevāb verdiklerinde, efendimiz: "Ben dahi Yūsuf dediği gibi derim ki ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[697] bu nass-ı ᶜālīnin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki Yūsuf ᶜaleyhi's-selām onlara: "Bu günden sonra benim tarafımdan size serzeniş ve levm yoktur. Allāhu taᶜālā size magfiret ede, o rāhimlerden erhamdır" dedi. Ebū Hüreyre dedi ki "O vakt onlar sanki kubūrdan neşr olunmuşlar gibi çıktılar ve der-ᶜakab İslām'a dāhil oldular" yaᶜnī şeref-i dīn-i İslām ile müşerref oldular. Süheyl b. ᶜAmr üzerine rivāyet olunup demiş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem Mekke-i mükerreme'ye kudūm buyurunca mübārek dest-i şerīfleri Kaᶜbe kapısına koyup durdu ve nās onun havālīsinde dururken ''لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ'' diye tehlīl ve teşekkür ettikten sonra ''يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ مَا تَقُولُونَ ومَا تَظُنُّونَ'' buyurdu yaᶜnī "Ey maᶜşer-i Kureyş, siz ne dersiz ve ne zann edersiz?" diye emr ü fermān buyurdu. Süheyl b. ᶜAmr dedi ki ben dedim: "Ey Resūl-i Hudā, biz hayrı söyleriz ve hayrı zann ederiz, kerīm birāder ve rahīm ᶜamm-zāde ve el-hāl senin iktidārın olmuş." Ve efendimiz dahi ''أَقُول كَمَا قَالَ أَخِي يُوسُف ﴿لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ﴾''[698] diye ᶜafv ve taltīf buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Ben dahi birāderim Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın dediği gibi derim ki bu günden sonra benim tarafımdan size serzeniş ve levm yoktur, Allāhu taᶜālā size magfiret ede" demektir.

[وعن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إذا وقف العباد نادى مناد ليقم من أجره على الله فليدخل الجنة قيل ومن ذا الذي له على الله أجر قال ''العافون عن الناس فيقوم كذا وكذا ألفاً فيدخلونها بغير حساب'' وقال ابن مسعود قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''لا ينبغي لوالي أمر أن يؤتي بحد إلا أقامه والله عفو يحب العفو ثم قرأ ﴿وليعفوا وليصفحوا﴾ وقال جابر قال رسول الله صلى الله

696 en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/154; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/367.

697 "Yūsuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir." Yūsuf, 12/92.

698 el-Ezrakī, *Ahbāru Mekke*, 2/121.

عليه وسلم ثلاث من جاء بهن مع إيمان دخل من أي أبواب الجنة شاء وزوج من الحور العين حيث شاء من أدى ديناً خفياً وقرأ في دبر كل صلاة ﴿قل هو الله أحد﴾ عشر مرات وعفا عن قاتله قال أبو بكر أو إحداهن يا رسول الله قال أو إحداهن]

Ve dahi Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إذا وقف العباد نادى مناد ليقم من أجره على الله فليدخل الجنة"[699] Yaᶜnī "Yevm-i kıyāmette rūz-i neşr ü haşrde kul vākıf olduğu vaktte bir münādī nidā edecek ki "O ki ecri Allāhu taᶜālānın üzerindedir, ayağa kalkıp cennete girsin!" Ve sahābe: "Kimdir o ki ecri Allāhu taᶜālānın üzerindedir?" diye istifsār ettiklerinde, efendimiz: "العافون عن الناس فيقوم كذا وكذا ألفاً فيدخلونها بغير حساب" buyurdu, yaᶜnī "Nās üzerine ᶜafv edenlerdi. Ve o vaktte şu kadar şu kadar bin ādemler hisābsız olarak cennete dāhil olurlar." Ve dahi İbn Mesᶜūd demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "لا ينبغي لوالي أمر أن يؤتي بحد إلا أقامه والله عفو يحب العفو"[700] Yaᶜnī "Bir vālīye lāyık değil ki ona bir hadd refᶜ olunup da onu ikāme etmeye ki her ne hadd ona refᶜ olunursa lābüdd ki onu ikāme ede, zīrā ikāme etmemezliği yakışmaz ve Allāhu taᶜālā ᶜafüvvdür ᶜafvi sever." Ve ondan sonra ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا﴾ okudu. Ve Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem efendimiz buyurmuş ki "ثلاث من جاء بهن مع إيمان دخل من أي أبواب الجنة شاء وزوج من الحور العين حيث شاء من أدى ديناً خفياً وقرأ في دبر كل صلاة ﴿قل هو الله أحد﴾ عشر مرات وعفا عن قاتله"[701] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Üç tāᶜat ve ᶜibadettir, kim ki īmān ile maᶜan onlarla gelirse her hangi kapıdan dilerse cennete dāhil olur ve hangi hūrī ve perī beğenirse ondan mütezevvic olur o ki hafī deyni edā eder ve her bir namāzın ᶜakībinde on bir kerre sūre-i İhlās'ı okur ve kātili üzerine ᶜafv eder." Ve Ebū Bekr "Yāhūd birisi olsa dahi böyle midir?" dedikte, efendimiz "أو إحداهن يا رسول الله قال أو إحداهن" diye fermān buyurdu yaᶜnī "Yāhūd birisi olsa da böyledir" ki īmān ile maᶜan eger zikr olunan üç tāᶜat cemīᶜan ona mü-

---

699 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/285, no: 1998, *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/187.

700 *Musnedu*'l-Humeydī, 1/201; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 9/87; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 8/575.

701 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/347, no: 1998, *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/243.

teyesser olmayıp da ancak īmān ile maᶜan bu üç tāᶜatin birisini işlemiş olsa kezālik dilediği kapıdan cennete girer ve beğendiği yerden perīden mütezevvic olur demektir.

[الآثار قال إبراهيم التيمي إن الرجل ليظلمني فأرحمه وهذا إحسان وراء العفو لأنه يشتغل قلبه بتعرضه لمعصية الله تعالى بالظلم وأنه يطالب يوم القيامة فلا يكون له جواب وقال بعضهم إذا أراد الله أن يتحف عبداً قيض له من يظلمه]

Ve ᶜafv ve ihsānın fazīleti hakkında olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki İbrāhīm-i Teymī demiş ki "Tahkīkan bir ādem beni zulm eder de ben ona merhamet ederim, işte bu muᶜāmele ᶜafvın verāsında bir ihsāndır, çünkü Allāhu taᶜālānın maᶜsiyetine zulm ile müteᶜarrız olduğu eclden kalbi onunla müştegıl olur ki yevm-i kıyāmette onunla mutālebe olunur da onun bir cevābı olmaz." Ve dahi baᶜzu's-sulehā demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri eger bir kuluna bir hediyyenin ihsānını murād buyurursa ona onu zulm edecek bir kimseyi takdīr eder."

[ودخل رجل على عمر بن عبد العزيز رحمه الله فجعل يشكو إليه رجلاً ظلمه ويقع فيه فقال له عمر إنك إن تلقى الله ومظلمتك كما هي خير لك من أن تلقاه وقد اقتصصتها وقال يزيد بن ميسرة إن ظللت تدعو على من ظلمك فإن الله تعالى يقول إن آخر يدعو عليك بأنك ظلمته فإن شئت استجبنا لك وأجبنا عليك وإن شئت أخرتكما إلى يوم القيامة فيسعكما عفوي وقال مسلم بن يسار لرجل دعا على ظالمه كل الظالم إلى ظلمه فإنه أسرع إليه من دعائك عليه إلا أن يتداركه بعمل وقمن أن لا يفعل]

Ve dahi bir zāt, ᶜÖmer b. ᶜAbdülᶜazīz'e gidip bir ādemin ᶜaleyhine teşekkī etmeğe başlamış ki o kimse onu zulm etmiş ve onu zemm ve fasl etmekte imiş. Hazret-i ᶜÖmer dahi ona demiş ki "Sen mazlūm olduğun hālde ve senin mazlimetin zālimin üzerinde ke-mā hiye bākī bulunduğu hālde vefāt edip Allāhu taᶜālāya mülākī olsan senin hakkında onu ıktisās edip istīfā-i hakk ile mülākī olmaktan daha ziyāde yeğdir" yaᶜnī seni mazlimetin ke-mā hiye senin zālimin zimmetinde durması sana daha ziyāde hayrlıdır demek olur. [274] Ve Yezīd b. Meysere demiş ki "Eger sen dāimā seni zulm eden ādem üzerine bed-duᶜā edip inkisār etmekte olur isen Allāhu taᶜālā sana buyurur ki "Seni dahi dīger bir ādem bed-duᶜā edip inkisār etmektedir ki sen dahi onu zulm etmişsin, ister isen

senin duᶜān kabūl ederiz de senin hakkında dahi onun duᶜāsını kabūl edelim ve ister isen ikinizi yevm-i kıyāmete teʾhīr edelim ki bu yevm-i kıyāmette bizim ᶜafvimiz ikinize sığar" yaᶜnī ikinize dahi ᶜafvimiz ihāta ve şümūl eder demektir. Ve Müslim b. Yesār zālimi üzerine bed-duᶜā edip inkisār eden ādeme demiş ki "Sen zālimi zulmüne havāle eyle ki onun zulmünün āfeti ona senin duᶜāndan daha ziyāde serīᶜdir meger ki onu bir ᶜamel ile tedārük eder ve tedārük etmeyeceği dahi onun hāline daha ziyāde lāyık ve cedīrdir."

[وعن ابن عمر عن أبي بكر أنه قال بلغنا أن الله تعالى يأمر منادياً يوم القيامة فينادي من كان له عند الله شيء فليقم فيقوم أهل العفو فيكافئهم الله بما كان من عفوهم عن الناس وعن هشام بن محمد قال أتى النعمان بن المنذر برجلين قد أذنب أحدهما ذنباً عظيماً فعفا عنه والآخر أذنب ذنباً خفيفاً فعاقبه وقال

تعفو الملوك عن العظيم   من الذنوب بفضلها
ولقد تعاقب في اليسير   وليس ذاك لجهلها
إلا ليعرف حلمها   ويخاف شدة دخلها]

Ve dahi İbn ᶜÖmr üzerine mervī olup ki Ebū Bekr üzerine rivāyeten demiş ki Ebū Bekr söylemiş ki "Bize bālig olmuştur ki yevm-i kıyāmette Zāt-ı Zü'l-Celāl münādīye emr edecek ve o münādī nidā edip diyecek ki "Her kim ki Allāhu taᶜālānın ᶜindinde onun bir nesnesi vardır, ayağa kalksın." Ve o vaktte ehl-i ᶜafv kıyāme edecekler ve nāsa ᶜafv etmelerinden dolayı mevᶜūd bulundukları ecr ve sevāb ile Allāhu taᶜālā onlara mükāfāt eder." Ve Hişām b. Muhammed'in üzerine mervīdir ki Hişām demiş ki "Nuᶜmān b. el-Munzir'e iki mücrim ādemler gelmişler ki birisinin cürm ve kusūru ᶜazīm idi ve birisi cürm ve kabāhati hafīfçe idi, Nuᶜmān ise cināyeti ᶜazīm olan kimseyi ᶜafv etmiş ve kabāhati hafīf olan kimseyi muᶜākabe ve mücāzāt edip nazmen demiş ki "إذا وقف العباد نادى مناد ليقم من أجره على الله فليدخل الجنة" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Mülūk ve selātīn kendi fazllarıyla zenb-i ᶜazīmi ᶜafv eder, o ᶜafvı onun cehlinden değildir ve baᶜzen zenb-i yesīr üzerine mücāzāt ve muʾāhāze eder ve bu sūretle olan tasarrufātı dahi nādānlıklarından değildir, ancak kendi hilm ve merhametleri bilinmek ve şiddet-i beʾs ve dahlinden havf olunmak içindir."

[وعن مبارك بن فضالة قال وفد سوار بن عبد الله في وفد من أهل البصرة إلى أبي جعفر قال فكنت عنده إذا أتى برجل فأمر بقتله فقلت يقتل رجل من المسلمين وأنا حاضر فقلت يا أمير المؤمنين ألا أحدثك حديثا سمعته من الحسن قال وما هو قلت سمعته يقول إذا كان يوم القيامة جمع الله عز وجل الناس في صعيد واحد حيث يسمعهم الداعي وينفذهم البصر فيقوم مناد فينادي من له عند الله يد فليقم فلا يقوم إلا من عفا فقال والله لقد سمعته من الحسن فقلت والله لسمعته منه فقال خلينا عنه وقال معاوية عليكم بالحلم والاحتمال حتى تمكنكم الفرصة فإذا أمكنتكم فعليكم بالصفح والإفضال وروي أن راهباً دخل على هشام بن عبد الملك فقال للراهب أرأيت ذا القرنين أكان نبياً فقال لا ولكنه إنما أعطى ما أعطى بأربع خصال كن فيه كان إذا قدر عفا وإذا وعد وفى وإذا حدث صدق ولا يجمع شغل اليوم لغد وقال بعضهم ليس الحليم من ظلم فحلم حتى إذا قدر انتقم ولكن الحليم من ظلم فحلم حتى إذا قدر عفا وقال زياد القدرة تذهب الحفيظة يعني الحقد والغضب]

Ve dahi Mübārek b. Fudāle'nin üzerine mervī olup demiş ki "Suvār b. ᶜAbdullāh, Basra ahālīsinden bir cemᶜiyyet ile Ebū Caᶜfer'in ziyāretine gitti, ben dahi onun yanında idim, tā ki bir ādem Ebī Caᶜfer'e ihzār olundu ve onun katline fermān etti. Ben dahi kendi kendime dedim ki ben hāzır olduğum hālde nice bir müslim katl olunur, hemān der-ᶜakab dedim ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, Hasen-i Basrī'den işittiğim hadīsi sana haber vermeyeyim mi?" O dahi "Nedir?" diye suᵓāl ettikte, dedim ki "Ben onu işittim derdi ki "Yevm-i kıyāmet olunca Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri cemīᶜ-i nāsı bir kıtᶜa-i zemīnde cemᶜ edecek ki bir münādī nidā ederse nidāsını kāffe-i nās işitecek ve kāffesini gözün basarı seçecek, o hālde iken bir münādī kalkıp nidā edecek ki "Her kimin ki Allāhu taᶜālānın hazāin-i ᶜaliyye-i latīfesinde bir yedi var ise ayağa kalksın!" Ve ᶜafv eden ādemlerin gayrısı bir kimse kalkmaz." Ebū Caᶜfer dahi: "Allāh'ını seversen sahīhan sen onu ondan işitmiş misin?" deyince, ben dahi: "Vallāhi ben onu Hasen'den işitmişim" diye kasem ile rivāyetimi teᵓyīd ettiğimde o dahi: "Onun sebīlini tahliye ettik" diye ol ādemi ᶜafv ve ıtlāk etti. Ve Muᶜāviye demiş ki "Siz fırsata mütemekkin oluncaya dek hilm ve ihtimāli iltizām ediniz ve çün fırsatan mütemekkin oldunuz o hālde safh ve ifdāli iltizām ediniz." Ve dahi rivāyet olunur ki bir

rāhib, Hişām b. ᶜAbdulmelik huzūruna girmiş ve Hişām, rāhibe demiş ki "Sen ne gūnā görürsün Zülkarneyn peygamber mi idi sen ne asl tahkīk etmişsin?" Ve rāhib: "Yok!" yaᶜnī peygamber değildir diye cevāb vermekle "Zülkarneyn'e verilen mülk ve saltanat ancak onda olan dört hasletle verilmiş ki iktidārı olduğu vaktte ᶜafv ederdi ve vaᶜdine vefā ederdi ve sözünde sādık olup yalan söylemezdi ve sabāh için bu günkü işi biliktirmezdi" ki bugünkü işi yarına bırakmazdı diye beyān-ı vech-i temellük-i esbāb-ı miknet ü saltanatı hikāye etmiştir. Ve baᶜzu's-sulāha demiş ki "Halīm o kimse değildir ki zulm olunduğu vaktte hilm eder de kudreti olunca intikām alır, halīm ancak o kimsedir ki zulm olunduğu vakte hilm eyler ve kudreti olunca ᶜafv eder." Ve Ziyād demiş ki "Kudret hafīzayı giderir" yaᶜnī kudret hıkd ve gazabı defᶜ ve refᶜ edip zāil eder.

[وأتى هشام برجل بلغه عنه أمر فلما أقيم بين يديه جعل يتكلم بحجته فقال له هشام وتتكلم أيضاً فقال الرجل يا أمير المؤمنين قال الله عز وجل ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ أفنجادل الله تعالى ولا نتكلم بين يديك كلاماً قال هشام بلى ويحك تكلم وروي أن سارقاً دخل خباء عمار بن ياسر بصفين فقيل له اقطعه فإنه من أعدائنا فقال بل أستر عليه لعل الله يستر علي يوم القيامة]

Ve dahi Hişām'a bir ādem ihzār olundu ki onun üzerine bir ādem Hişām'a bālig olmuştu. Çün Hişām'ın önünde durdu, kendi huccetiyle söyleşmeğe başladı. Hişām ona: "Hālā daha söyler misin?" dedikte, o dahi: "Yā emīre'l-müʾminīn, Zāt-ı Zü'l-Celāl buyurmuş ki ﴿يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾[702] Biz Allāhu taᶜālā ile mücādele edip de senin [275] önünde bir söz söylemeyelim mi?" dedikte, Hişām: "Belā, hay Allāh senin müstehakkın versin, söyle bakalım!" diye cevāb vermiş. Ve dahi rivāyet olunur ki Sıffīn'de iken bir hırsız ᶜAmmār b. Yāsir'in haymesine girmiş ve "Bu bizim aᶜ-

702 "Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği, kendilerine zulmedilmeksizin herkese yaptığının karşılığının eksiksiz ödeneceği günü düşün" Nahl, 16/111.

dāmızdandır, onun elini kes" diye ᶜAmm[ā]r'a reᵓy verildikte, ᶜAmmār: "Yok, ben onun elini kesmem belki ben onun üzerine setr ederim ola ki yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālā dahi benim üzerime setr eder" demiştir.

[وجلس ابن مسعود في السوق يبتاع طعاماً فابتاع ثم طلب الدراهم وكانت في عمامته فوجدتها قد حلت فقال لقد جلست وإنها لمعي فجعلوا يدعون على من أخذها ويقولون اللهم اقطع يد السارق الذي أخذها اللهم افعل به كذا فقال عبد الله اللهم إن كان حمله عَلَى أَخْذِهَا حَاجَةٌ فَبَارِكْ لَهُ فِيهَا وَإِنْ كَانَ حَمَلَتْهُ جَرَاءَةٌ عَلَى الذَّنْبِ فَاجْعَلْهُ آخِرَ ذنوبه]

Ve dahi İbn Mesᶜūd bir gün çarşıda taᶜām iştirāsı için oturmuş ve taᶜāmı satın alıp bahāsını verecek oldukta akçeyi istemiş, akçesi ᶜimāmesinde idi ve ᶜimāmesinden onu alacak olunca baktı ki ᶜimāmesinden çözülüp ondan alınmış dedi ki "Tahkīkan benimle berāber olduğu hālde ben oturmuştum!" O vakt yanında hāzır bulunanlar onu ahz eden kimsenin üzerine bed-duᶜā etmeğe başladılar, اللهم اقطع يد السارق الذي أخذها اللهم افعل به كذا diye inkisār ettiler, yaᶜnī "Ey benim ilāhım, onu ahz eden hırsızın elini katᶜ eyle, Allāhım ona böyle eyle!" diye bed-duᶜā ettiklerinde, ᶜAbdullāh dedi ki "Ey benim ilāhım, eger onu ahzına haml eden şeyᵓ onun hācet ve ıztırārı ise onu ona mübārek eyle ve eger onu haml eden zenbe cürᵓeti ise artık bu zenbi onun son zenbi eyle."

[وقال الفضيل ما رأيت أزهد من رجل من أهل خراسان جلس إلي في المسجد الحرام ثم قام ليطوف فسرقت دنانير كانت معه فجعل يبكي فقلت أعلى الدنانير تبكي فقال لا ولكن مثلتني وإياه بين يدي الله عز وجل فأشرف عقلي على إدحاض حجته فبكائي رحمة له وقال مالك بن دينار أتينا منزل الحكم بن أيوب ليلاً وهو على البصرة أمير وجاء الحسن وهو خائف فدخلنا معه عليه فما كنا مع الحسن إلا بمنزله الفراريج فذكر الحسن قصة يوسف عليه السلام وما صنع به إخوته من بيعهم إياه وطرحهم له في الجب فقال باعوا أخاهم وأحزنوا أباهم وذكر ما لقي من كيد النساء ومن الحبس ثم قال أيها الأمير ماذا صنع الله به أداله منهم ورفع ذكره وأعلى كلمته وجعله على خزائن الأرض فماذا صنع حين أكمل له أمره وجمع له أهله قال لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين يعرض للحكم بالعفو عن أصحابه قال الحكم فأنا أقول ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ

الرَّاحِمِينَ﴾ ولو لم أجد إلا ثوبي هذا لواريتكم تحته]

Ve Fudayl demiş ki "Müddet-i ᶜömrümde bir nefer Horāsānlıdan zāhidtrak bir ādem görmedim, mescid-i Harām'da iken gelip yanımda oturmuştu, sonra tavāf etmeğe kıyām ettikte onun altınları sirkat olundu ve kendisi dahi ağlamağa başladı, ben dahi "Altına mı ağlıyorsun?" diye suʾāl ettiğimde, kendisi: "Yok velākin bu altın sirkati benimle sāriki ikimizi huzūr-ı Bārī'de temsīl ettirdi ve onun hucceti idhāzına benim ᶜaklım müşrif olmakla mahzūn oldum, kaldı ki benim bu ağlamağım ona merhamettendir" dedi. Ve Mālik b. Dīnār dedi ki "Bir gecede Basra emīri Hakem b. Eyyūb'un menziline geldik ve leylen Hasen dahi hāif olarak oraya geldi, onunla berāber Hakem'in huzūruna dāhil olduk o hāl ile ki biz Hasen ile maᶜan kendimizi ancak tavuk pilici menzilesinde görürdük. Hasen ise Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın kıssasını zikr etmeğe başladı ki birāderleri ona ne gūnā gadr ettiler ve onu nice sattılar ve ne asl derin kuyuya ilkā ettiler ki birāderlerini sattılar ve pederlerini mahzūn ettiler ve keyd-i nisādan gördüğünü ve habse ilkā olunduğunu dahi nakl etti, sonra nihāyette "Ey emīr, sen bilir misin ki Allāhu taᶜālā ona ne sunᶜ etti, onu onların içinden bālā ve gālib etti ve zikrini yüce etti ve kelimesini aᶜlā eyledi ve onu hazāin-i arz üzere emīn edip Mısır'a ᶜazīz etti ve onun emri ona tāmm ve kāmil olup ehli ona cemᶜ olununca o dahi onlara ne sunᶜ etti, onlara ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[703] buyurdu." Hasen ᶜaleyhi'r-rahme bu kıssa ile ashābına ᶜafv etmek husūsu hükme taᶜrīz ediyordu. Hakem dahi bu kelāmı ᶜakibinde: "Ben dahi ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾[704] derim[705] velev ki benim bu sevbimden gayrı ben bir şeyʾ bulmazsam ben sizi onun altında gizletirim" diye hatm-i kelām etti.

---

703 "Yūsuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir." Yūsuf, 12/92.

704 "Yūsuf dedi ki: "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir." Yūsuf, 12/92.

705 Bütün yazma boyunca "derim" çekimi ağız özelliği olarak "diyerim" şeklindedir, "derim" okumaları aslında "diyerim" şeklindedir.

[وكتب ابن المقفع إلى صديق له يسأله العفو عن بعض إخوانه فلان هارب من زلته إلى عفوك لائذ منك بك واعلم أنه لن يزداد الذنب عظما إلا ازداد العفو فضلاً]

Ve İbnu'l-Mukaffaᶜ dostuna bir nāme yazıp onun baᶜzı ihvānına ᶜafvını dilemiş demiş ki "Fülānca ādem kendi zelletinden kaçıp ᶜafvinize hāribdir, senden sana sığınıp ilticā eder, sen dahi bil ki günāh ᶜazīm oldukça ᶜafvinin fazlı dahi ᶜazīm olur."

[وأتى عبد الملك بن مروان بأسارى ابن الأشعث فقال لرجاء بن حيوة ما ترى قال إن الله تعالى قد أعطاك ما تحب من الظفر فأعط الله ما يحب من العفو فعفا عنهم وروي أن زياد أخذ رجلاً من الخوارج فأفلت منه فأخذ أخاً له فقال له إن جئت بأخيك وإلا ضربت عنقك فقال أرأيت إن جئتك بكتاب من أمير المؤمنين تخلي سبيلي قال نعم قال فأنا آتيك بكتاب من العزيز الحكيم وأقيم عليه شاهدين إبراهيم وموسى ثم تلا ﴿ أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾فقال زياد خلوا سبيله هذا رجل قد لقن حجته وقيل مكتوب في الإنجيل من استغفر لمن ظلمه فقد هزم الشيطان]

Ve dahi ᶜAbdulmelik b. Mervān'a İbnu'l-Eşᶜas'ın üserāsı takdīm olundukta Recāᵓ b. Hayve'ye demiş ki "Bunlarda sen ne reᵓy edip münāsib görürsün?" Recāᵓ dedi ki "Allāhu taᶜālā zaferden senin dileyip sevdiğini vermiş, sen dahi ᶜafvdan Allāhu taᶜālānın sevdiğini ver." O dahi onlara ᶜafv etti. Ve dahi rivāyet olunur ki Ziyād, havāricden bir ādemi ahz ettikten sonra o ādem elinden açılıp kaçmış sonra onun karındaşını tutup ona dedi ki "Yā birāderini getirip teslīm edersin veyāhūd seni katl ederim!" O dahi demiş ki "Ne görürsün, eger ben sana emīrü'l-müᵓminīn tarafından bir nāme-i hümāyūnu celb eder isem sen benim sebīlimi tahliye eder misin?" Ziyād "evet" dedi. O dahi: "Ben ᶜAzīz-i hakīmden sana bir kitābı getirip üzerine Hazret-i Mūsā ve İbrāhīm ᶜaleyhime's-selāmını dahi şāhidler ikāme ederim" diye ﴿أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾[706] kıraᵓet etti. Ve Ziyād: "Onun sebīlini tahliye ediniz, bu ādem kendi huccetini telkīn olunmuş-

706 "Yoksa, Mūsā'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?" Necm, 53/36-37.

tur" diye emr etmiş. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Necm'in otuz beşinci ve otuz altıncı ve otuz yedinci āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ona haber verilmedi mi ki Mūsā ᶜaleyhi's-selāma ve fıtrat-ı İslām ile ᶜahde vefā eden İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāma verilen suhuflarda kimse kimsenin günāhını yüklenemeyeceği ve hīçbir kimse āherin günāhıyla muᵓāhaze olunmayacağı mestūr ve mübeyyen idi. Velīd kendi günāhını āhere nice tahmīl eder?" demektir, çünkü Velīd hakkında nāzil olmuştur. Ve dahi denilmiş ki İncīl'de yazılıdır ki "Kim ki onu zulm edene istigfār ederse şeytānı tehzīm etmiş olur." [276]

Fazīletü'r-Rıfkı

[فضيلة الرفق]

[اعلم أن الرفق محمود ويضاده العنف والحدة والعنف نتيجة الغضب والفظاظة والرفق واللين نتيجة حسن الخلق والسلامة وقد يكون سبب الحدة الغضب وقد يكون سببها شدة الحرص واستيلاءه بحيث يدهش عن التفكر ويمنع من التثبت فالرفق في الأمور ثمرة لا يثمرها إلا حسن الخلق ولا يحسن الخلق إلا بضبط قوة الغضب وقوة الشهوة وحفظهما على حد الاعتدال]

Ve rıfkın fazīleti beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki ᶜale't-tahkīk rıfk mahmūd bir huluktur ve ᶜunf ve hiddet ona müzāddır; ᶜunf, gazab ve fezāzatın netīcesidir ve rıfk ve līn hüsn-i huluk ve selāmetin netīcesidir. Baᶜzen dahi gazab sebeb-i hiddet olur ve baᶜzen şiddet-i hırs ile istīlāsı sebeb-i hiddet olur ki hırs gālib olup da tefekkürden ᶜaklı medhūş ve tesebbütten ona māniᶜ olursa bu galebe haysiyyetle ᶜakla müstevlī olur, o hālde hiddete dahi sebeb olur, kaldı ki rıfk umārda bir semeredir ki onu ancak hüsn-i huluk ismār eder. Ve huluk ve hūy ise ancak kuvve-i gazab ve kuvve-i şehvetin zabtıyla güzel olur ki kuvve-i gazab ve kuvve-i şehvet hadd-i iᶜtidāl üzere zabt ve hıfz olunurlarsa huluk ve hūy dahi güzel ve hasīn olur demektir.

[ولأجل هذا أثنى رسول الله صلى الله عليه وسلم عَلَى الرِّفْقِ وبالغ فيه فقال ''يَا عَائِشَةُ إِنَّهُ مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ

حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وقال صلى الله عليه وسلم ''إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ أَهْلَ بَيْتٍ أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الرِّفْقَ وقال صلى الله عليه وسلم ''إن الله ليعطي على الرفق ما لا يعطي على الخرق وإذا أحب الله عبداً أعطاه الرفق وما من أهل بيت يحرمون الرفق إلا حرموا محبة الله تعالى'' وقالت عائشة رضي الله عنها قال النَّبِيّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ اللهَ رفيق يحب الرفق ويعطي عليه ما لا يعطي على العنف'' وقال صلى الله عليه وسلم ''يا عائشة ارفقي فإن الله إذا أراد بأهل بيت كرامة دلهم على باب الرفق'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ يُحْرَمِ الرِّفْقَ يُحْرَمِ الْخَيْرَ كله'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أيما وال ولى فرفق ولان رفق الله تعالى به يوم القيامة'' وقال صلى الله عليه وسلم تدرون من يحرم على النار يوم القيامة كل هين لين سهل قريب وقال صلى الله عليه وسلم ''الرِّفْقُ يُمْنٌ وَالْخَرْقُ شُؤْمٌ'' حديث ''التأني من الله والعجلة من الشيطان'']

Ve bunun için Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi ekmelü't-tehāyā efendimiz rıfkı senā buyurup senāsında dahi mübālaga etmiş ki ᶜĀişetü's-Sıddīka'ya fermān buyurdu ki ''يَا عَائِشَةُ إِنَّهُ مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ[707] ki hulāsa-i meᵓāli: "Ey ᶜĀişe, kim ki rıfktan kendi hazzını tamāmen istīfā edip ona verilmiş ise dünyā ve āhiret hayrlarından hazzı verilmiş olur ve kim ki rıfktan bī-behre olup ondan mahrūm olduysa dünyā ve āhiret hayrlarından olan hazzından mahrūm olmuş olur." Rıfk hayr-ı dünyā ve āhiretin sebebi ve ᶜalāmetidir demek olur. Ve dahi buyurmuş ki ''إِذَا أَحَبَّ اللهُ أَهْلَ بَيْتٍ أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الرِّفْقَ[708] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā hazretleri bir ehl-i hāneyi severse onların üzerlerine rıfkı idhāl eder." Ve dahi buyurmuş ki ''إِنَّ اللهَ لَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لا يُعْطِي عَلَى الْخُرْقِ وَإِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا أَعْطَاهُ الرِّفْقَ مَا مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ يُحْرَمُونَ الرِّفْقَ إِلا قَدْ حُرِمُوا مَحَبَّةَ اللَّهِ تَعَالَى''[709] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālā ᶜazīmü'ş-şān hazretleri hurk üzerine vermediği nesneyi rıfk üzerine iᶜtā eder" ki rıfk üzerine verdiği ᶜatāyı hurk

707 *Musnedu*'l-Humeydī, 1/379; *Musnedu* İbni'l-Caᶜd, 1/495; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/41; *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 5/263; *Musnedu* Ahmed, 42/153.

708 *Musnedu* İbni'l-Caᶜd, 1/495; *Musnedu* Ahmed, 40/488; et-Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 1/321; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 8/497.

709 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/306, no: 2274.

üzerine vermez demektir. "Ve eger bir kulunu sevip muhabbet ettiyse ona rıfkı verir ve bir ehl-i hāne rıfktan mahrūm olmadılar illā ki muhabbetullāhtan mahrūm olmamışlar" yaᶜnī her hangi hānenin ahālīsi ki rıfktan mahrūm oldular, elbette Allāhu taᶜālānın muhabbetinden dahi mahrūm olmuşlar demektir. Ve dahi ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفقَ ويُعْطِي عَلَيْهِ مَا لاَ يُعْطِي عَلَى العُنْفِ"[710] Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālā hazretleri refīktir ve rıfkı sever, rıfk üzerine verdiği şeyi ᶜunf üzerine vermez" ki ᶜunf üzerine vermediği nesneyi rıfk üzerine ihsān edip verir demektir. Ve dahi buyurmuş ki "يَا عَائِشَةُ ارْفُقِي فَإِنَّ اللهَ إِذَا أَرَادَ بِأَهْلِ بَيْتٍ كَرَامَةً دَلَّهُمْ عَلَى بَابِ الرِّفْقِ"[711] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Ey ᶜĀişe, sen rıfk eyle, zīrā Zāt-ı Zü'l-Celāl bir hāne ehline kerāmet murād buyurur ise onları rıfktan bir bāba delālet eder." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ يُحْرَمِ الرِّفْقَ يُحْرَمِ الْخَيْرَ كُلَّهُ"[712] Yaᶜnī "Kim ki rıfktan mahrūm olur, hayrın cemīᶜisinden mahrūm olur." Ve dahi buyurmuş ki "أَيُّمَا وَالٍ وَلِيَ فَرَفَقَ وَلَانَ رَفَقَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" Yaᶜnī "Hangi vālī ki vālī olduktan sonra rıfk ve līnet ile halk ve ᶜālemi muᶜāmele edip hūyca rıfklı ve yumuşak olduysa Allāhu taᶜālā dahi yevm-i kıyāmette ona rıfk eder." Ve dahi buyurmuş ki "تَدْرُونَ مَنْ يَحْرُمُ عَلَى النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كُلُّ هَيِّنٍ لَيِّنٍ سَهْلٍ قَرِيبٍ"[713] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Yevm-i kıyāmette āteş üzerine harām olan kimse kim olduğunu siz bilir misiniz? Her bir heyyin ve leyyin ve sehl ve āsān ve karīb olan kimsedir" diye beyān buyurmuş. Ve dahi buyurmuş ki "الرِّفْقُ يُمْنٌ وَالْخَرْقُ شُؤْمٌ"[714] Yaᶜnī "Rıfk meymenettir ve hurk şüᵓmlüktür." "Hurk" zamm ile ᶜaklsızlık ve bilmezlik ve dehşet ve "ᶜunf" ki zıdd-ı rıfktır. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "التَّأَنِّي مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ

---

710 Buhārī, 9/16, no: 6927; Müslim, Birr ve's-Sıla 23, 4/2003, no: 77; *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 1/405; *Musnedu* Ahmed, 27/360; *Sunenu*'d-Dārimī, 3/1840.

711 *Kenzu'l-Ummāl*, 3/48, no: 5425.

712 Müslim, Birr ve's-Sıla 23, 4/2003, no: 2592; *Musnedu* Ahmed, 31/543; İbn Māce, 2/1216, no: 3687.

713 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/156, no: 8256.

714 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/241, no: 4087; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/163.

مِنَ الشَّيْطَانِ"[715] Yaᶜnī "Teᵓennī Allāhu taᶜālādandır ve ᶜacelelik şeytāndandır."

[وروي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتاه رجل فقال يا رسول الله إن الله قد بارك لجميع المسلمين فيك فاخصصني منك بخير فقال الحمد لله مرتين أو ثلاثاً ثم أقبل عليه فقال "هل أنت مستوص" مرتين أو ثلاثاً قال نعم قال "إن أردت أمراً فتدبر عاقبته فإن كان رشداً فامضه وإن كان سوى ذلك فانته" وعن عائشة رضي الله عنها أنها كانت مَعَ رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر على بعير صعب فجعلت تصرفه يميناً وشمالاً فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "يا عائشة عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ فَإِنَّهُ لَا يَدْخُلُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شانه"]

Ve dahi rivāyet olundu ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize bir ādem gelip demiş ki "Yā Resūlallāh, Hakk subhānehu ve taᶜālā kāffe-i ehl-i İslām'a sende mübārek etmiştir, kaldı ki bana dahi senden bir hayr ile muhtass eyle" diye nasīhat istedikte efendimiz iki veyāhūd üç kerrede el-hamdu lillāh dedikten sonra o ādem üzerine ikbāl ve teveccüh edip dedi ki "هَلْ أَنْتَ مُسْتَوْصٍ" yaᶜnī "Sen vasiyyet mi dilersin?" diye iki veyā üç kerrede fermān buyurdu ve o dahi "evet" deyince efendimiz [277] "إن أردت أمراً فتدبر عاقبته فإن كان رشداً فامضه وإن كان سوى ذلك فانته"[716] buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Eger bir emri murād ettinse sen evvel-i emrde tefekkür ve tedebbür eyle ki onun ᶜākıbetini ve encāmını mülāhaza ve mütālaᶜa eyle, eger ᶜākıbeti hayr ve doğru ve hidāyet ve rüşd ve savāb buldunsa onu icrā ve imzā eyle ve eger ᶜākıbeti vahīm ve sakīm gördünse ondan vazgeçip işlemesinden mümteniᶜ ve müntehī ol." Ve dahi ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyhe'r-rıdvān üzerine mervī olmuş ki bir seferde efendimizle berāber bir düşvār deveye rākib ve süvār bulunmuş ve deveyi sağa sola sarf etmekte olmakla efendimiz "يَا عَائِشَةُ عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ فَإِنَّهُ لَا يَدْخُلُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ"[717]

715 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 228, no: 686; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/211, no: 4058.

716 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 14, no: 41.

717 Müslim, Birr ve's-Sıla, 23, 4/2004; *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 3/110, no: 1619; *Musnedu* İshāk b. Rāheveyh, 3/900, no: 1584; *Musnedu* Ahmed, 21/167.

buyurmuş ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Ey ʿĀişe, sen rıfkı iltizām eyle ki bir şeyde girmez illā ki onu zīnetli olmaz" yaʿnī rıfk her hangi şeyde dāhil olur ise elbette onu zīnetli eder "ve bir nesneden nezʿ olmazsa illā ki onu çirkīn ve ʿayblı etmez" ki her hangi şeyden nezʿ olunursa elbette o şeyʾ ʿayblı olur demektir.

[الآثار بلغ عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن جماعة من رعيته اشتكوا من عماله فأمرهم أن يوافوه فلما أتوه قام فحمد الله وأثنى عليه ثم قال "أيها الناس أيتها الرعية إن لنا عليكم حقاً النصيحة بالغيب والمعاونة على الخير أيتها الرعاة إن للرعية عليكم حقا فاعلموا أنه لا شيء أحب إلى الله ولا أعز من حلم إمام ورفقه ليس جهل أبغض إلى الله ولا أغم من جهل إمام وخرجه واعلموا أنه من يأخذ بالعافية فيمن بين ظهريه يرزق العافية ممن هو دونه"]

Ve rıfkın fazīleti hakkında vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki raʿiyyesinden bir cemāʿat ʿÖmer b. el-Hattāb'a gelip ʿummāllerinden şikāyet ettiler. Ve ʿÖmer yanına gelmelerini emr etti ve onlar yanına gelip hāzır olduklarında ʿÖmer kalkıp Allāhu ʿazīmü'ş-şāna hamd ü senā etti, sonra: "Yā eyyühe'n-nās, eyyetühe'r-raʿiyyet, yaʿnī ey ʿāmil olanlar, siz dahi biliniz ki tahkīkan bizim sizin üzerinizde hakkımız vardır ki gıyābımızda siz bize nasīhat edip ve umūr-ı hayriyyede dahi siz bize muʿāvenet edesiz. Ve eyyühe'r-ruʿāt yaʿnī ey ʿāmil olanlar, siz dahi biliniz ki tahkīkan raʿiyye için sizin üzerinizde hakk vardır ve dahi biliniz ki Allāhu taʿālāya ehabb ve en ziyāde sevgili ve eʿazz bir şeyʾ yoktu, imāmın hilm ve rıfkati gibi" ki imāmın hilm ve raʿiyyeye rıfkı Allāhu taʿālānın katında her bir şeyden ziyāde ehabb ve eʿazz dedi. "Ve dahi imāmın ʿunf ve cehlinden ziyāde ziyāde ve ʿindallāh ebgaz ve eʿamm dīger bir şeyʾ yoktur" yaʿnī imāmın ʿafv nādānlığı dahi Allāhu taʿālānın ʿindinde her bir şeyden daha mebgūz ziyāde mebgūz ve eʿammdır. "Ve dahi biliniz ki muhāfazasına meʾmūr bulunanlardan ʿāfiyetle ahz eden kimse onun mā-dūnundan dahi ʿāfiyet ona rızk ve nasb olur" dedi.

[وقال وهب بن منبه الرفق ثنى الحلم وفي الخبر موقوفاً ومرفوعاً العلم خليل المؤمن والحلم وزيره والعقل دليله والعمل قيمه والرفق والده واللين أخوه والصبر

أمير جنوده وقال بعضهم ما أحسن الإيمان يزينه العلم وما أحسن العلم يزينه العمل وما أحسن العمل يزينه الرفق وما أضيف شيء إلى شيء مثل حلم إلى علم]

Ve Vehb b. Münebbih demiş ki "Rıfk hilmin seniyyidir." Ve merfūᶜ ve mevkūf olarak haberde gelmiş ki "ᶜİlm müˀminin dostudur ve hilm onun vezīridir ve ᶜakl dahi onun delīlidir ve ᶜamel onun kayyimidir ve rıfk onun vālididir ve yumuşaklık ve leyyin onun karındaşıdır ve sabr onun ser-ᶜaskeridir." Ve baᶜzu's-sulehā demiş ki "Īmān ne ᶜaceb güzeldir ve onun zīneti ᶜameldir ve ᶜilm dahi ne ᶜaceb güzeldir ve onun zīneti ᶜameldir ve ᶜamel ne ᶜaceb güzeldir ve onun zīneti rıfktır" ki bu sıfāt-ı hasīne şol sıfāt-ı hasenelerle zīnetlenirler ve hilme ᶜilmin izāfeti gibi bir nesne dīger nesneye izāfet olmamıştır ki bu izāfetin hüsnü bī-nazīr ve bī-mesīldir demektir.

[وقال عمرو بن العاص لابنه عبد الله ما الرفق قال تكون ذا أناة فتلاين الولاة قال فما الخرق قال معاداة إمامك ومناوأة من يقدر على ضررك وقال سفيان لأصحابه تدرون ما الرفق قالوا قل يا أبا محمد قال أن تضع الأمور من مواضعها الشدة في موضعها واللين في موضعه والسيف في موضعه والسوط في موضعه وهذه إشارة إلى أنه لا بد من مزج الغلظة باللين والفظاظة بالرفق كما قيل ووضع الندى في موضع السيف بالعلا مضر كوضع السيف في موضع الندى]

Ve dahi ᶜAmr b. el-ᶜĀs oğlu ᶜAbdullāh'a demiş ki "Rıfk nedir?" O dahi: "Vülāta mülāyene edici bir ināˀetli olmaklığındır" yaᶜnī ināˀetli olup da vülātā mülāyene edesin dedi. Ve "Hurk nedir?" diye sordukta, o dahi: "İmāmına muᶜādāt ve zararına muktedir olan kimseye münāvāt etmekliktir." Süfyān dahi ashābına demiş ki "Siz rıfk ne olduğunu bilir misiz?" Onlar: "Yā ebā Muhammed, sen söyle" diye istifsār etiklerinde, Süfyān: "Umūru mevziᶜinde komaklığınızdır ki şiddeti yerinde ve yumuşaklığı yerinde ve kılıcı yerinde ve değneği yerinde koyasız" dedi. Ve onun işbu tefsīrinde bir işāret vardır ki gılzat ile līn ve fezāzat ile rıfk yekdīgerlerine mezci lāzım ve lābüddür, nitekim denilmiştir: "ووضع الندى" ilh. ki hulāsa-i müfādı: "ᶜAtā ve ihsān yerinde kılıcı komak gibi kılıç yerinde ᶜatāyı komak ᶜalāya muzırrdır."

[فالمحمود وسط بين العنف واللين كما في سائر الأخلاق ولكن لما كانت الطباع إلى العنف والحدة أميل كانت الحاجة إلى ترغيبهم في جانب الرفق أكثر فلذلك كثر ثناء الشرع على جانب الرفق دون العنف وإن كان العنف في محله حسناً كما أن الرفق في محله حسن فإذا كان الواجب هو العنف فقد وافق الحق الهوى وهو ألذ من الزبد بالشهد وهكذا وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله روي أن عمرو بن العاص كتب إلى معاوية يعاتبه في التأني فكتب إليه معاوية أما بعد فإن الفهم في الخير زيادة رشد وإن الرشيد من رشد عن العجلة وإن الجانب من خاب عن الأناة وإن المتثبت مصيب أو كاد أن يكون مصيباً وإن العجل مخطئ أو كاد أن يكون مخطئاً وأن من لا ينفعه الرفق يضره الخرق ومن لا ينفعه التجارب لا يدرك المعالي]

Kaldı ki mahmūd odur ki ahlāk-ı sāire gibi ᶜunf ile līn beyninde orta ola velākin tıbāᶜ-ı beşeriyyenin ᶜunf ve hiddete meyli daha ziyāde gālib olunca cānib-i rıfkta tergīblerinin ihtiyācı daha ziyāde çok oldu ve onun için cānib-i rıfkın senāsını şerᶜ-i şerīf teksīr edip ᶜunfu senā buyurmadı velev ki ᶜunf dahi mahallinde güzel olur, çünkü vācib ᶜunf olursa hakk hevāya muvāfık olmuş olur ve bal ile kere yağından daha ziyāde lezīzdir ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz dahi böyle demiştir. Ve dahi rivāyet olundu ki ᶜAmr b. el-ᶜĀs, Muᶜāviye'ye bir nāme yazıp teᵓennīde ona muᶜātabe etti, Muᶜāviye dahi cevābında yazdı ki "Pes ez-īn maᶜlūmun ola ki hayrda tefehhüm ziyāde-i rüşddür ve reşīd odur ki ᶜaceleden reşīd olmuş [278] ve hāib dahi ancak o ādemdir ki teᵓehhür ve teᵓennīden hāib olur, sabr ve sebāt eden kimse musīb olmağa karībdir. Ve ᶜacelelik eden muhtīdir veyāhūd muhtī olmağa yakīndir ve dahi rıfk ile müntefiᶜ olmayan kimse hurk ile zarar görür" yaᶜnī o ki rıfk ona menfaᶜat vermez hurk dahi ona zarūrīdir demektir ve tecārüb ona nefᶜ etmeyen ādem maᶜālīye vāsıl olmaz yaᶜnī tecārüb ile müntefiᶜ olan kimse maᶜālīye vāsıl olur demektir.

[وعن أبي عون الأنصاري قال ما تكلم الناس بكلمة صعبة إلا وإلى جانبها كلمة ألين منها تجري مجراها وقال أبو حمزة الكوفي لا تتخذ من الخدم إلا ما لا بد منه فإن مع كل إنسان شيطاناً واعلم أنهم لا يعطونك بالشدة شيئاً إلا أعطوك باللين ما هو أفضل منه وقال الحسن المؤمن وقاف متأن وليس كحاطب ليل]

Ve dahi Ebī ᶜᶜAvn-i Ensārī üzerine mervī olup demiş ki "Halk bir düşvār ve saᶜb bir söz ile söyleşmezler illā ki onun mecrāsında cārī olur

bir yumuşak söz onun cānibinde yoktur" yaᶜnī her bir kelime-i ᶜanīfenin yanında onun yerini tutar bir kelime-i leyyine vardır. Ve ᶜākıl ādeme lāyık odur ki zamīrini tatlı ve yumuşak kelām ile iᶜlām ede, zīrā kelām-ı leyyin ile iş görülürken ne mūcib kalbi zahm-dār eden kelām mūzī ve mūciᶜ ile o işi gördüre! Ebū Hamza-i Kūfī demiş ki "Lüzūmundan ziyāde hadem kullanmayasın, ancak sana lāzım ve lābüdd olan hademi istihdām eyle, zīrā her bir insān ile şeytān vardır ki teksīr-i hadem teksīr-i şeyātīne bāᶜistir ve teksīr-i şeyātīn mudırr ve müstahsen değildir. Ve dahi bil ki şiddet ile sana bir şeyᵓ vermezler illā ki kelām-ı leyyin ile ondan efdal olan nesneyi vermezler" yaᶜnī tatlı söz ile daha ziyāde efdal olan nesne verilir, murād almak ise şiddetli kelām ile ednā bir şeyᵓ almadan ise tatlı söz ile onun aᶜlāsını almak elbette daha ziyāde enfaᶜ ve ahsendir. Ve Hasen demiş ki "Müᵓmin olan kimse hudūd-ı meşrūᶜada durucu ve teᵓennī edicidir, hātıb-ı leyl gibi değildir." Hātıb-ı leyl bir mesel-i meşhūrdur ki kürte ile iş görene ıtlāk olunur ki hātıb-ı leyl gece odun toplayıcıya derler, gecede odunu toplayan cefā ve ezā görür ve her ne rāst gelirse toplar ki huşk u ter ve dikenli ve dikensiz ve yanar ve yanmaz odunu devşirip biliktirir ve bu haysiyyetle beyne'l-ᶜArab mesel-i meşhūr olmuş ki hayr ve şerri fark etmeyen ve nīk ü bedi temyīz eylemeyen ve darr u nefᶜi gözetmeyip ᶜale'l-ᶜamyā iş görene darb olunur. İşte Hasen dahi müᵓmin olan kimse hātıb-ı leyl gibi değildir diye bununla darb-ı mesel etmiş.

[فهذا ثناء أهل العلم على الرفق وذلك لأنه محمود ومفيد في أكثر الأحوال وأغلب الأمور والحاجة إلى العنف قد تقع ولكن على الندور وإنما الكامل من يميز مواقع الرفق عن مواضع العنف فيعطي كل أمر حقه فإن كان قاصر البصيرة أو أشكل عليه حكم واقعة من الوقائع فليكن ميله إلى الرفق فإن النجح معه في الأكثر]

İşte rıfk üzerine ehl-i ᶜilmin senāsı budur ve şol mertebede olan senā mahmūd ve ekser-i ahvālde müfīd ve agleb-i umūrda nāfiᶜ olduğu içindir ve hem dahi ona vākiᶜ olan ihtiyāc çoktur. ᶜUnfa dahi egerçi baᶜzı ahyānda hācet düşerse de lākin şüzūz ve nedret üzeredir. Ve merd-i kāmil ancak o kimsedir ki mevākiᶜ-i rıfkı mevākiᶜ-i ᶜunftan temyīz eder de her ādemin hakkını verir ve eger kūteh-nazar ve kāsırü'l-basardır veyāhūd

vekāyiᶜden bir vākıᶜanın hükmü ona müşkil olduysa o hālde dahi onun meyli rıfka olmalı, zīrā fi'l-ekser nefᶜ ve fāide rıfk iledir, çünkü rıfk bir sevābı celb etmezse de bir günāhı celb etmez ve ᶜunf yerine tesādüf etmezse sitem olup günāha müstevcib olur.

El-Kavlü Fī Zemmi'l-Hasedi ve Fī Hakīkatihi ve Esbābihi ve Muᶜālecetihi ve Gāyeti'l-Vācibi Fī İzāletihi

[القول في ذم الحسد وفي حقيقته وأسبابه ومعالجته وغاية الواجب في إزالته]

Beyānu Zemmi'l-Hasedi

[بيان ذم الحسد]

[اعلم أن الحسد أيضا من نتائج الحقد والحقد من نتائج الغضب فهو فرع فرعه والغضب أصل أصله ثم إن للحسد من الفروع الذميمة ما لا يكاد يحصى وقد ورد في ذم الحسد خاصة أخبار كثيرة]

Ve zemm-i hasedde olan akvāl ve hasedin hakīkat ve esbāb ve muᶜālecesinin tafsīlātı ve izālesinde gāye-i vācibin zikr ve beyānı mübāhisi işte bu mebāhisir. Evvelā zemm-i hasedde vārid olan ahbār ve āsārın mebhası budur. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki hased ki kıskançlıktır, hıkdın netāyicindendir ve hıkd ise gazabın netāyicindendir, bu sūrette hased gazabın ferᶜ-i ferᶜidir ki ona hafīd ve torun makāmındadır ve gazab ona onun aslının aslıdır. Sonra bil ki hased fürūᶜ-i zemīmedendir, onun dahi ᶜadd ve ihsāya gelmez ve hasra yaklaşmaz pek çok fürūᶜ-i zemīmesi vardır ve hāssaten hasedin zimmetinde ahbār-ı kesīre vārid olmuştur.

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''الْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ'' وقال صلى الله عليه وسلم في النهي عن الحسد وأسبابه وثمراته ''لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا'']

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hakkında buyurmuş ki ''الْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ''[718] Yaᶜnī "Hased hasenātı ekl ve mahk

718 *Sunenu* İbn Māce, 1/418, no: 1430; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 4/276, no: 4903.

ve ihlāk eder, āteş odunu ihrāk ettiği gibi" yaᶜnī āteş ki ne sūretle ve ne sürᶜatle odunu yakıp kül eder, hased dahi onun gibi hasenātı ekl edip mahv eder. Ve dahi hasedden nehy ederken ve esbāb ve semerātından menᶜ ve tahzīr buyururken efendimiz buyurmuş ki "لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا"[719] [279] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz birinizden kıskanmayınız ve kesişmeyiniz ve birbirinize arka çevirip dargın durmayınız. Yā ᶜibādallāh, siz cümleniz Allāhu taᶜālāya kul olup kāffeniz karındaş ve ihvān olunuz" demektir.

[وقال أنس كنا يوماً جلوساً عِنْدَ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "يطلع عليكم الآن من هذا الفج رجل من أهل الجنة قال فطلع رجل من الأنصار ينفض لحيته من وضوءه قد علق نعليه في يده الشمال فسلم فلما كان الغد" قال صلى الله عليه وسلم مثل ذلك فطلع ذلك الرجل وقاله في اليوم الثالث فطلع ذلك الرجل فلما قام النبي صلى الله عليه وسلم تبعه عبد الله بن عمرو بن العاص فقال له إني لاحيت أبي فأقسمت أن لا أدخل عليه ثلاثاً فإن رأيت أن تؤويني إليك حتى تمضي الثلاث فعلت فقال نعم فبات عنده ثلاث ليال فلم يره يقوم من الليل شيئاً غير أنه إذا انقلب على فراشه ذكر الله تعالى ولم يقم لصلاة الفجر قال غير أني ما سمعته يقول إلا خيراً فلما مضت الثلاث وكدت أن أحتقر عمله قلت يا عبد الله لم يكن بيني وبين والدي غضب ولا هجرة ولكني سَمِعْتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كذا وكذا فأردت أن أعرف عملك فلم أرك تعمل عملاً كثيراً فما الذي بلغ بك ذلك فقال ما هو إلا ما رأيت فلما وليت دعاني فقال ما هو إلا ما رأيت غير أني لا أجد على أحد من المسلمين في نفسي غشاً ولا حسداً على خير أعطاه الله إياه قال عبد الله فقلت له هي التي بلغت بك وهي التي لا نطيق]

Ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki biz bir günde efendimizin yanında oturuyorduk, efendimiz buyurdu ki "يَطْلُعُ عَلَيْكُمْ الْآنَ"[720] ilh. Yaᶜnī "Bu vādīden şimdi ehl-i cennetten bir ādem size çıkacak." Enes dedi ki "Sonra ensārdan bir ādem o vādīden çıkıp göründü ve ābdest suyunu sakalından silkerdi, iki naᶜlini onun sol eline asmış olduğu hālde gelip

719 Müslim, Birr ve's-Sıla, 7, 4/1983, no: 2559, *Musnedu* Ahmed, 13/159, no: 7727.

720 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/287; *Musnedu* Ahmed, 3/151, Taberānī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 337.

selām verdi. Ve ferdāsı günü olunca yine efendimiz o hadīs gibi bir hadīs buyurdu ve yine o zāt çıkıp geldi ve üçüncü gününde dahi yine o hadīs gibi buyurdu ve yine o ādem tulūᶜ etti. Ve Nebī-i zī-şān efendimiz kıyām edince ᶜAbdullāh b. ᶜAmr b. el-ᶜĀs o ādemin arkasına düşüp gitti ve ona ulaşınca ona dedi ki "Ben babam ile münāzaᶜa edip kasem ettim ki üç güne kadar onun hānesine girmeyeyim. Eger sen beni üç gün hānende īvā edip iskān etmekliği cāiz gördünse onu edersin." Ve o dahi evet diye misāfiri olmaklığına rızā gösterdi. Ve ᶜAbdullāh onun yanında üç gece beytūtiyyet etti ve geceden bir nesne kıyām ettiğini görmedi, ancak yatağında dönüp takallüb ettikçe Allāhu taᶜālāyı zikr eylerdi, fecr namāzına dek kıyām etmezdi, ancak salāt-ı fecr için kalkardı ve hayr sözünden gayrı onun ağzından bir söz işitmedi. Ve üç gün geçip mürūr edince ve onun ᶜamelini hakīr görmeğe yaklaşınca ona demiş ki "Ey Allāh'ın kulu, benimle babam beyninde bir gazab ve hicret yok idi velākin ben Resūl-i kibriyādan böyle böyle bir şeyᵓ işittim ve senin ᶜamelin anlamak murād ettim, hālbuki ben ᶜamel-i kesīr ᶜamel ettiğini göremedim, seni o mertebeye bālig eden şeyᵓ nedir?" diye sordu. Ve o dahi: "İşte senin gördüğün ᶜamelden gayrı benim bir ᶜamelim yoktur, benim ᶜamelim ancak senin gördüğündür" diye cevāb verdikte, ᶜAbdullāh dedi ki ben dahi dönüp gittim. Sonra beni çağırıp bana dedi ki "Benim ᶜamelim ancak senin bu gördüğündür velākin ben kendi içimde bir müslümān üzerine bir gışş veyā hased bulamam yaᶜnī kendi nefsimde hīçbir müslümān üzerine bir gıll u gışş olmamıştır ve bir kimseye Allāhu taᶜālā ona verdiği hayr üzerine bir hased ve kıskançlık etmemişim" diye beyān-ı hāl-i bātınī edince ᶜAbdullāh dedi ki ben dahi o vakte ona dedim ki "İşte seni o dereceye bālig eden budur ve bizim edemediğimiz şeyᵓ dahi odur."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''ثلاث لا ينجو منهن أحد الظن والطيرة والحسد'' والطيرة والحسد وسأحدثكم بالمخرج من ذلك إذا ظننت فلا تحقق وإذا تطيرت فامض وإذا حسدت فلا تبغ وفي رواية ثلاثة لا ينجو منهن احد وقل من ينجو منهن فأثبت في هذه الرواية امكان النجاة وقال صلى الله عليه وسلم ''دب إليكم داء الأمم قبلكم الحسد والبغضاء والبغضة هي الحالقة لا أقول حالقة الشعر ولكن حالقة

الدين والذي نفس محمد بيده لا تدخلون الجنة حتى تؤمنوا ولن تؤمنوا حتى تحابوا ألا أنبئكم بما يثبت ذلك لكم أفشوا السلام بينكم" وقال صلى الله عليه وسلم "كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا وَكَادَ الْحَسَدُ أَنْ يَغْلِبَ الْقَدَرَ" وقال صلى الله عليه وسلم "إنه سَيُصِيبُ أُمَّتِي دَاءُ الْأُمَمِ" قَالُوا وَمَا دَاءُ الْأُمَمِ؟ قَالَ: "الْأَشَرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ والتنافس في الدنيا وَالتَّبَاعد وَالتَّحَاسُدُ حَتَّى يَكُونَ الْبَغْيُ ثُمَّ يَكُونُ الْهَرْجُ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تُظْهِرِ الشَّمَاتَةَ بِأَخِيكَ فَيُعَافِيَهُ اللَّهُ وَيَبْتَلِيكَ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ لَا يَنْجُو مِنْهُنَّ أَحَدٌ الظَّنُّ وَالطِّيَرَةُ وَالْحَسَدُ"[721] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Üç āfettir, onlardan bir kimse necāt bulmaz ki zann ve tıyere ve haseddir. Ve bunlardan olan mahrec ile size haber vereyim ki eger zann edip kendinde bir nesne hutūr ettiyse onu hakīk etme ve eger bir kuşa rāst gelip kalbinde bir vesvese olup tatayyür ettinse hemān yoluna geçip git, dönüp onunla teşeʾʾüm eyleme ve eger bir kimseyi hased edip ondan kıskandınsa onda bagy ve tecāvüz eyleme." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "Üç şeydir, onlardan bir kimse necāt etmez ve onlardan necāt eden az kimseler olur." Bunda yaʿnī bu rivāyette necāt imkānı isbāt etmiştir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "دَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ"[722] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Sizden evvel gelen kavmlerin yaʿnī ümem-i sālifenin dāʾ ve ʿilletleri size yürüyüp geldi ki hased ve bagzāʾdır ve tırāş edici ancak bagzāʾdır. Ben saçı tırāş edici demiyorum velākin dīne tırāş edicidir yaʿnī bagzā dīni tırāş edicidir. Muhammed'in nefsi onun yed-i kudretinde olan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ben kasem ederim ki siz īmān etmedikçe cennete girmezsiniz ve yekdīgerinizi muhabbet edip sevişmedikçe müʾmin olamazsınız. Āgāh olunuz ki ben size onu tesbīt eden nesne ile haber vereyim, siz beyninizde hemān selāmı ifşā ediniz ki ifşā-yı selām sizi muhabbet üzere sābit eder ve muhabbette sābit olunca müʾmin olursunuz ve īmān üzere sābit olduğunuz hālde cennete dāhil olursunuz" demektir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām

721 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/343.

722 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 10/385; *Musnedu* Ahmed, 3/29; Tirmizī, 4/245; *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/13; *Cāmiʿu* beyāni'l-ilm, 1087.

efendimiz buyurmuş ki ''كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا وَكَادَ الْحَسَدُ أَنْ يَغْلِبَ الْقَدَرَ''[723] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Fakr yakın oldu ki küfr ola ve hased yakın oldu ki kadere galebe ede" yaᶜnī fakr küfr olmağa yaklaşıyor ve hased dahi kadere galebe etmeğe yaklaşıyor demektir. Ve dahi buyurmuş ki ''إِنَّهُ سَيُصِيبُ أُمَّتِي دَاءُ الْأُمَمِ'' قَالُواوَمَا دَاءُ الْأُمَمِ؟ Yaᶜnī "Ümemin dāᵓ ve ᶜilleti benim ümmetime isābet edecektir." Ve "Ümemin dāᵓı nedir?" denildikte, efendimiz: ''الْأَشَرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ وَالتَّنَافُسُ فِي الدُّنْيَا وَالتَّبَاعد وَالتَّحَاسُدُ حَتَّى يَكُونَ الْبَغْيُ ثُمَّ يَكُونُ الْهَرْجُ''[724] buyurmuştur ki ki "Eşer ve batar ve tekāsür ve tenāfüs-i dünyā ve tebāᶜud ve tehāsüddür tā ki bagy olur sonra beynlerinde herc olur." Ve dahi buyurmuş ki ''لَا تُظْهِرِ الشَّمَاتَةَ بِأَخِيكَ فَيُعَافِيَهُ اللهُ وَيَبْتَلِيكَ''[725] Yaᶜnī sen kendi birāderine [280] şemāteti izhār etme ki onun musībeti ile sevinip şādlık gösterme. Eger ona şemāteti izhār eder isen Allāhu taᶜālā onu o belādan kurtarıp muᶜāfāt eder de seni onunla ibtilā eder."

[وروي أن موسى عليه السلام لما تعجل إلى ربه تعالى رأى في ظل العرش رجلاً فغبطه بمكانه فقال إن هذا لكريم على ربه فسأل ربه تعالى أن يخبره باسمه فلم يخبره وقال أحدثك من عمله بثلاث كان لا يحسد الناس على ما آتاهم الله من فضله وكان لا يعق والديه ولا يمشي بالنميمة وقال زكريا عليه السلام قال الله تعالى الحاسد عدو لنعمتي متسخط لقضائي غير راض بقسمتي التي قسمت بين عبادي]

Ve dahi rivāyet olundu ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām rabbisi tebāreke ve taᶜālāya ᶜacele edince ᶜarşın gölgesinde bir ādemi görüp mekānına gıbta etti, "İşte rabbisi katında kerīm ādem budur" dedi ve ona ismi ile haber verilmesini Allāhu taᶜālādan diledi. Allāhu taᶜālā onun ismi ile ona haber vermedi, ancak fermān buyurdu ki "Ben bunun ᶜamelinden üç şeyᵓ ile sana haber vereyim" diye merhamet buyurdular "ki bu ādem nāsa hased etmez yaᶜnī nāsa ihsān olunan fazl ve kerem üzerine onları hased etmezdi, ebeveynine ᶜisyānlık eylemezdi ve nemīme ile yürümezdi."

723 et-Taberānī, ed-Duᶜā, 319; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/53; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/342; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/12.

724 İbn Vaddāh, el-Bidaᶜ, 2/156; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 9/23, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/185; es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/343.

725 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/110, no: 813; *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/186.

Ve dahi Zekeriyyā ᶜaleyhi's-selām dedi ki "Allāhu taᶜālā buyurdu ki hāsid olan kimse benim niᶜmetime düşmandır ve benim hükm ve kazāma dahi mütesahhıt ve gazbāndır ve benim ᶜibādım beyninde ettiğim kısmete rāzī değildir."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''أخوف ما أخاف على أمتي أن يكثر فيهم المال فيتحاسدون ويقتتلون'' وقال صلى الله عليه وسلم ''اسْتَعِينُوا عَلَى إِنْجَاحِ الْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إن لنعم الله أعداء فقيل ومن هم فقال الذين يحسدون الناس على ما آتاهم الله من فضله'' حديث ''ستة يدخلون النار قبل الحساب بسنة قيل يا رسول الله ومن هم قال الأمراء بالجور والعرب بالعصبية والدهاقين بالتكبر والتجار بالخيانة وأهل الرستاق بالجهالة والعلماء بالحسد'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي أَنْ يَكْثُرَ فِيهِمْ الْمَالُ فَيَتَحَاسَدُونَ وَيَقْتَتِلُونَ''[726] ki hulāsa-i meᵓāli: "Benim ümmetim üzerine en ziyāde benim korktuğum odur ki onların mālları çoklaşır da yekdīgerlerine kıskançlık edip mukātele ederler." Ve dahi buyurmuş ki ''اسْتَعِينُوا عَلَى إِنْجَاحِ الْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ''[727] Yaᶜnī "Siz kazā-i havāyic üzerine gizletip kitmān ile istiᶜāne ediniz, zīrā her bir niᶜmetli ādem mahsūddur." Ve dahi buyurmuş ki ''إِنَّ لِنِعَمِ اللَّهِ أَعْدَاءً'' ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālānın niᶜmetlerine düşman ve aᶜdā vardır. "Ve "Onlar kimlerdir?" denildikte, ''الَّذِينَ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ''[728] Yaᶜnī "Onlar şol kimselerdir ki Allāhu taᶜālā kendi fazlından nāsa ihsān buyurduğu fazl ve niᶜam üzerine nāsı hased ederler." Ve dahi buyurmuş ki '' سِتَّةٌ يَدْخُلُونَ النَّارَ قَبْلَ الْحِسَابِ بِسَنَةٍ قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ هُمْ قَالَ الْأُمَرَاءُ بِالْجَوْرِ ، وَالْعَرَبُ بِالْعَصَبِيَّةِ ، وَالدَّهَاقِينُ بِالتَّكَبُّرِ ، وَالتُّجَّارُ بِالْخِيَانَةِ ، وَأَهْلُ الرُّسْتَاقِ بِالْجَهَالَةِ ، وَالْعُلَمَاءُ بِالْحَسَدِ''[729] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Altı sınıf ādem vardır ki kable'l-hisāb altı nevᶜ ᶜamel

726 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 2/316, no: 3139, el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 15/38, no: 4244.

727 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/55, no: 2455; *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/215.

728 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/344.

729 es-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/344.

ile āteşe girerler: Ümerā cevr ve zulm ile, ᶜArab ᶜasabiyyet ile ve ekinciler tekebbür ile ve tüccār hıyānet ile ve köylüler nādānlıkla ve ᶜulemā kıskanmakla nāra dāhil olacaklar."

[الآثار قال بعض السلف أول خطيئة هي الحسد حسد إبليس آدم عليه السلام على رتبته فأبى أن يسجد له فحمله على الحسد والمعصية وحكي أن عون بن عبد الله دخل على الفضل بن المهلب وكان يومئذ على واسط فقال إني أريد أن أعظك بشيء فقال وما هو قال إياك والكبر فإنه أول ذنب عصي الله به ثم قرأ ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ الآية وإياك والحرص فإنه أخرج آدم من الجنة أمكنه الله سبحانه من جنة عرضها السموات والأرض يأكل منها إلا شجرة واحدة نهاه الله عنها فأكل منها فأخرجه الله تعالى منها ثم قال ﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾ إلى آخر الآية وإياك والحسد فإنما قتل ابن آدم أخاه حين حسده ثم قرأ ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾ الآيات وإذا ذكر أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فأمسك وإذا ذكر القدر فاسكت وإذا ذكرت النجوم فاسكت]

Ve zemm-i hasedde vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki baᶜzu's-selef demiş ki "En evvel olarak mahlūkāttan vākiᶜ olan hatīᵓet-i hased idi ki iblīs ᶜaleyhi'l-laᶜne Ādem ᶜaleyhi's-selāmı hased edip rütbesinden kıskandı, ona secde etmekten ibā ve imtināᶜ etti ve o hased onu maᶜsiyete haml etti." Hikāye olunur ki ᶜAvn b. ᶜAbdullāh, Fadl b. Muhelleb üzerine girip dāhil oldu ki o günde Vāsıt emīri idi, ona dedi ki "Ben sana vaᶜz etmek isterim ki bu murād ve kasd ile sana gelmişim" demektir. O dahi: "O vaᶜzın nedir?" diye istifsār etti. ᶜAvn: "Sen tekebbürden hazer eyle, zīrā Allāhu taᶜālāya en evvel kullarından vākiᶜ olup onunla ᶜisyān hāsıl olan zenb odur." Sonra ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾[730] kırāᵓet etti. "Ve dahi hırstan hazer eyle ki Ādem ᶜaleyhi's-selāmı cennetten ihrāc eden odur. Allāhu taᶜālā hazretleri ᶜarzı semāvāt ve arāzīne mümāsil olan cennetten Hazret-i Ādem'i mütemekkin etti ve bir şecereden mā-ᶜadā her hangi şecereden dilerse ondan ekl

730 "Hani meleklere, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler." Bakara, 2/34.

etmeğe ona ruhsat verdi, yalnız bir şecere-i vāhideden onu nehy ve menᶜ eyledi, kendisi hırs ile gidip o şecereden yiyip emre muhālefet etmekle o fiᶜli onu cennetten çıkardı." Sonra ﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾[731] āyet-i kerīmesini āhirinecek kırāʾet eyledi. "Ve dahi hasedden sakınıp hazer eyle, zīrā ibn-i ādem birāderini hased ettiği vaktte onu katl etti." Sonra ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾[732] tilāvet eyledi. "Ve dahi ashāb-ı Peygamberī zikr olundukları vaktte sen hakklarında bir nesneyi söyleme, sen onlardan lisānı keff edip imsāk eyle ve dahi kader zikr olunursa sen hāmūş ol yaᶜnī ondan epsem ol bahs etme ve nücūm dahi zikr olundukları vaktte kezālik epsem ol, sükūt eyle" yaᶜnī bu mebāhise girişme bunlar hatarlı bahslerdir demek ister ve bunda vaᶜzı hatm etti.

[وقال بكر بن عبد الله كان رجل يغشى بعض الملوك فيقوم بحذاء الملك فيقول أحسن [281] إلى المحسن بإحسانه فإن المسيء سيكفيكه إساءته فحسده رجل على ذلك المقام والكلام فسعى به إلى الملك فقال إن هذا الذي يقوم بحذائك ويقول ما يقول زعم أن الملك أبخر فقال له الملك وكيف يصح ذلك عندي قال تدعوه إليك فإنه إذا دنا منك وضع يده على أنفه لئلا يشم ريح البخر فقال له انصرف حتى أنظر فخرج من عند الملك فدعا الرجل إلى منزله فأطعمه طعاماً فيه ثوم فخرج الرجل من عنده وقام بحذاء الملك على عادته فقال أحسن إلى المحسن بإحسانه فإن المسيء سيكفيكه إساءته فقال له الملك أدن مني فدنا منه فوضع يده على فيه مخافة أن يشم الملك منه رائحة الثوم فقال الملك في نفسه ما أرى فلانا إلا قد صدق قال وكان الملك لا يكتب بخطه إلا بجائزة أو صلة فكتب له كتاباً بخطه إلى عامل من عماله إذا أتاك حامل كتابي هذا فاذبحه واسلخه واحش جلده تبناً وابعث به إلي فأخذ الكتاب وخرج فلقيه الرجل الذي سعى به فقال ما هذا

731 "Bunun üzerine biz de, "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedik." Bakara, 2/36.

732 "(Ey Muhammed!) Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti." Māide, 5/27.

الكتاب قال خط الملك لي بصلة فقال هبه لي فقال هو لك فأخذه ومضى به إلى العامل فقال العامل في كتابك أن أذبحك وأسلخك قال إن الكتاب ليس هو لي فالله الله في أمري حتى تراجع الملك فقال ليس لكتاب الملك مراجعة فذبحه وسلخه وحشى جلده تبناً وبعث به ثم عاد الرجل إلى الملك كعادته وقال مثل قوله فعجب الملك وقال ما فعل الكتاب فقال لقيني فلان فاستوهبه مني فوهبته له قال له الملك إنه ذكر لي أنك تزعم أني أبخر قال ما قلت ذلك قال فلما وضعت يدك على فيك قال لأنه أطعمني طعاماً فيه ثوم فكرهت أن تشمه قال صدقت ارجع إلى مكانك فقد كفى المسيء إساءته]

Ve Bekr b. ʿAbdullāh demiş ki bir ādem var idi ki baʿzı mülūka tavāf edip ziyāret eylerdi ve melik karşısında durup احسن الى المحسن بإحسانه ilh. derdi ki hulāsa-i meʾāli: "Sen muhsine ihsānı ile ihsān eyle ve müsīʾi olan kimse onun isāʾeti onun şerrinden seni kifāyet eder" yaʿnī isāʾeti ona kāfīdir ki ondan intikām almağa sana hācet bırakmaz demektir. Ve onun o makām ve kelāmı üzerine bir ādem hased edip onu melike saʿy edip geçti yaʿnī onun hakkında çuğulculuk edip melike dedi ki "Bu ādem ki senin önünde durup احسن الى المحسن ilh. diyen senin hakkında ebhardır der ve böyle zuʿm eder." "Ebhar" ağzı kokar kişiye denilir. Melik: "Bu senin dediğin sözün sıhhati bende nice tebeyyün ve tahakkuk eder?" yaʿnī benim hakkımda böyle söylediği ne asl sābit olacak. O çuğulcu ona dedi ki "Sen onu yanına daʿvet edip çağırırsın, zīrā senden yakın olunca senin ağzının kokusunu almak için elini burnu üzerine koyar." Melik dedi ki "Sen savuş git, tā ki ben nazar edeyim." Ve o dahi melik yanından çıkınca o ādemi çağırıp ona sarmısaklı yemek yedirdi, sonra onun yanından çıktıktan sonra melikin huzūruna girip makāmında durdu ve makāle-i muʿtādesini söyledi. Ve melik: "Benim yanıma gel, benden yaklaş" diye emr ettikte emrine imtisālen ona yaklaştı ve ağzından sarımsak kokusunu almamak için yaʿnī melik onun ağzından sarımsak kokusunu almak korkusundan elini ağzı üzerine koydu ve o hālde melik kendi nefsinde dedi ki "Ben görüyorum ki fülān ādem bana söylediği söz doğrudur, onun hakkında ancak gerçek söylemiş" yaʿnī çuğulcunun sıdkını zuʿm etti. Ve melikin ʿādetinden idi ki kendi hatt-ı yediyle ancak cāize veyā sılayı yazardı ki başka şeyʾ hatt-ı desti ile yaz-

mazdı, hemān o sāᶜatte hāmeyi tutup kendi ᶜummālından bir ᶜāmile bir nāme-i hümāyūn yazdı ki "İşbu benim fermānımın hāmili sana geldiği vaktte onu boğazla ve derisini çıkarıp içine saman doldurduktan sonra onu bana gönder." O ādem dahi o hatt-ı hümāyūnu alıp huzūrundan çıkınca o çuğulcuya rāst geldi ve kitābını elinde görmekle "Bu ne kitābdır?" diye sordu. O dahi bir sıla ve ᶜatiyye için melikin hatt-ı hümāyūnudur diye haber verince o çuğulcu "Onu bana bağışla" diye niyāz etti, o dahi sana olsun diye onu ona bağışladı. O dahi onu alıp ᶜāmilin yanına gittikte ᶜāmil ona dedi ki "Senin bu kitābında böyle yazılıdır ki ben seni boğazlayayım ve senin derini soydurup çıkarayım!" Çuğulcu: "Bu kitāb benim kitābım değildir, kaldı ki Allāh Allāh benim emrime bir çāre bul ve melike mürācaᶜat edinceye dek sabr ve teʾennī eyle ki bu emrin icrāsında ᶜacele etme" diye yalvardı. Ve ᶜāmil: "Melikin kitābına mürācaᶜat yoktur" diye cevāb iᶜtāsıyla derhāl onu boğazladı ve derisine samanı doldurup melike gönderdi ve o ādem dahi vazīfe-i maᶜhūdesine dönüp geldi. Ve melikin karşısında ᶜādeti üzere durup makāle-i maᶜhūdesini söyledi. Melik ise hālinden taᶜaccüb eyledi ve "Kitāb ne işledi?" diye ondan suʾāl ettikte o dahi "Fülān ādem bana rāst geldi, onu benden diledi, ben dahi onu ona hibe edip bağışladım" dedi. Melik ona dedi ki "Fülān ādem bana nakl edip söyledi ki sen benim hakkımda ebhardır diye zuᶜm eylersin" yaᶜnī benim ağzım kokar olduğunu zuᶜm edip ona haber verdiğini bana zikr etti. O ādem dahi: "Ben bunu dememişim!" diye cevāb verince, "Yā niçin elini ağzın üzerine koydun?" diye istifhām ve o dahi: "Bana o ādem sarmısaklı bir taᶜāmı itᶜām ettiğinden ve benim ağzımdan sarımsak kokusu şemm edeceğinize hoşlanmadığımdan elimi ağzıma koydum" diye beyān etti. Melik dahi: "Sen gerçek söyledin, mekānına rücuᶜ eyle. İşte merd-i müsīʾi onun isāʾeti sana kifāyet etti ki isāʾeti seni intikām almaktan kifāyet etti" dedi.

[وقال ابن سيرين رحمه الله ما حسدت أحدا على شيء من أمر الدنيا لأنه إن كان من أهل الجنة فكيف أحسده على الدنيا وهي حقيرة في الجنة وإن كان من أهل النار فكيف أحسده على أمر الدنيا وهو يصير إلى النار وقال رجل للحسن هل يحسد المؤمن قال ما أنساك بني يعقوب نعم ولكن غمه في صدرك فإنه لا يضرك

ما لم تعد به يداً ولا لساناً وقال أبو الدرداء ما أكثر عبد ذكر الموت إلا قل فرحه وقل حسده وقال معاوية كل الناس أقدر على رضاه إلا حاسد نعمة فإنه لا يرضيه إلا زوالها ولذلك قيل كل العداوات قد ترجى إماتتها إلا عداوة من عاداك من حسد]

Ve İbn Sīrīn ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben bir kimseyi umūr-ı dünyādan bir nesnenin üzerine hased etmemişim, çünkü o kimse eger ehl-i cennetten ise ben onu dünyā üzerine nice hased ederim ki dünyā cennete hakīrdir ve eger ehl-i āteşten ise ben onu emr-i dünyā üzerine nice hased ederim o hāl ile ki āteşe masīr olur." Ve bir ādem, Hasan'a demiş ki "Müᵓmin ādem hased eder mi?" Hasen: "Sana ebnā-yı Yaᶜkūb'u ne ᶜaceb unutup [282] nisyān ettin! Evet, müᵓmin hased eder velākin lisān ve yediyle onunla muᶜtedd olmadıkça onun zararı olmaz, ancak onun gamm ve kederi sīnede kalır." Ve Ebu'd-Derdāᵓ dahi demiş ki "Bir ᶜabd yoktur ki ölümün zikrini teksīr edip de onun ferah ve hasedi kalīl olmamıştır" yaᶜnī her kim ki mevtin zikrini teksīr eder, elbette onun şādlığı ve kıskançlığı az olur ki zikrini teksīr eden yoktur ki ferahı ve hasedi taklīl olmamış. Ve Muᶜāviye demiş ki "Niᶜmetin hāsidi mā-ᶜadāsından kāffe-i nāsı irzāya kādirim, yalnız hāsid-i niᶜmet olan ādemin irzāsına muktedir değilim, çünkü niᶜmetin zevālinden gayrı dīger bir şeyᵓ onu irzā etmez, ancak hased ettiği niᶜmetin zevāliyle rāzī olur." Ve onun için nazmen denilmiş ki كل العداوة ki hulāsa-i mahsūlü: "Her bir ᶜadāvetin imātesi mercū olur velākin kıskançlık ile sana muᶜādāt eden ādemin ᶜadāveti imātesi mercū olmaz" yaᶜnī haseddden mütevellid olan düşmanlık zāil olmaz, çünkü zevāli ancak hased ettiği niᶜmetin zevāliyle olur.

[وقال بعض الحكماء الحسد جرح لا يبرأ وحسب الحسود ما يلقى وقال أعرابي ما رأيت ظالماً أشبه بمظلوم من حاسد إنه يرى النعمة عليك نقمة عليه وقال الحسن يا ابن آدم لم تحسد أخاك فإن كان الذي أعطاه لكرامته عليه فلم تحسد من أكرمه الله وإن كان غير ذلك فلم تحسد من مصيره إلى النار وقال بعضهم الحاسد لا ينال من المجالس إلا مذمة وذلا ولا ينال من الملائكة إلا لعنة وبغضا ولا ينال من الخلق إلا جزعا وغما ولا ينال عند النزع إلا شدة وهولا ولا ينال عند الموقف إلا فضيحة ونكالا]

Baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Hased bir yaradır ki sağ olmaz, yaᶜnī iltiyām-pezīr olmaz bir cürhtür, hasūd ādemin kendi nefsinde mülākī ol-

duğu rence ve elem ona kifāyet eder, başka bir şeyᵓ ile ondan ahz-ı sār u intikāma hācet yoktur, onun gamm ve gazabesinin ᶜazābı ona cezā kāfidir." Ve bir aᶜrābī demiş ki "Ben mazlūma benzer bir zālimi görmedim hasedkār ādem gibi, çünkü senin üstünde olan niᶜmeti kendi nefsi üzerine onu nikmet görür." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Yā ibn-i ādem, sen kendi dīn karındaşını niçin hased edersin eger ona Hakk taᶜālā verdiği niᶜmeti onun kerāmeti için vermiş, sen Allāhu taᶜālānın ikrām ettiği ādemi nice hased edersin ve eger dīger bir şeyᵓ için ona vermiş ise sen āteşe giden ādemi nice hased edersin?" yaᶜnī o ki masīri ve gidecek yeri āteştir, hased olunur mu? Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Hāsid olan kimse mecālis ve mehāfilden ancak züll ve mezemmete nāil olur, başka şeye nāil olmaz ve melāikeden dahi ancak bugz ve laᶜneti bulur ki başkası onlardan nāil olmaz ve halktan dahi ancak gamm ve cezaᶜa nāil olur ve ᶜinde'l-mevt ve'n-nezᶜ ancak hevl ve şiddete nāil olur ve ᶜinde'l-mevkif ᶜarsa-i neşr ve haşrde dahi ancak nekāl ve fazīhat ve rüsvāylığa nāil olur ki ahvāli kāffesinde hasedden mahsūlü budur, başka şeyᵓ değildir ve ᶜākıl olan kimse bu mahsūle nice sarf-ı ᶜömr ve tesvīf-i evkāt eder, bunu hīçbir ᶜākıl kabūl etmemek gerektir."

Beyānu Hakīkati'l-Hasedi ve Hükmihi ve Aksāmihi ve Merātibihi

[بيان حقيقة الحسد وحكمه وأقسامه ومراتبه]

[اعلم أنه لا حسد إلا على نعمة فإذا أنعم الله على أخيك بنعمة فلك فيها حالتان إحداهما أن تكره تلك النعمة وتحب زوالها وهذه الحالة تسمى حسداً فالحسد حده كراهة النعمة وحب زوالها عن المنعم عليه والحالة الثانية أن لا تحب زوالها ولا تكره وجودها ودوامها ولكن تشتهي لنفسك مثلها وهذه تسمى غبطة وقد تختص باسم المنافسة وقد تسمى المنافسة حسداً والحسد منافسة ويوضع أحد اللفظين موضع الآخر ولا حجر في الأسامي بعد فهم المعاني وقد قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغْبِطُ وَالْمُنَافِقُ يَحْسُدُ"]

Ve hakīkat-i hased ve hükm ve aksām ve merātibinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki hased ancak niᶜmet üzerindedir ki niᶜmetin gayrısına hased olmaz. Hakk subhānehu ve taᶜālā

hazretleri senin dīn karındaşının üzerine bir niᶜmeti inᶜām ederse senin onda iki hāletin vardır ki yā ondan hoşlanmayıp ondan zevālini seversin ki buna hased denilmiş ve hasedin haddi odur ki münᶜamün ᶜaleyh olan kimsede görüp kerh ettiğin niᶜmetin zevālini sevmektir veyāhūd ondan hoşlanıp onun zevālini istemezsin ve onun vücūd ve devāmını kerh etmezsin velākin kendi nefsine onun gibi olmak imrenip istersin ve buna gıbta denilir. Ve baᶜzen münāfese ismiyle dahi muhtass olur ve baᶜzen münāfeseye dahi hased denilir. Ve hasede dahi münāfese denilir ki şol iki lafzın biri āheri yerine vazᶜ olunur, çünkü fehm-i maᶜānīden sonra esāmīde hıcr yoktur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغْبِطُ وَالْمُنَافِقُ يَحْسُدُ" Yaᶜnī "Tahkīkan müʾmin olan kimse gıbta eder ve münāfık olan kimse hased eder" çünkü müʾmin dīgerinin zevāl-i niᶜmetini istemez ancak kendi nefsine onun gibi niᶜmet olmak belki ārzū eder. Münāfık ehl-i īmānın ᶜadüvv ve düşmanıdır, müʾminlerin keder ve gam ve gussalarını diler ve niᶜmetlerinin zevālini temennī eyler, kaldı ki hased sıfat-ı ehl-i küfr ü nifāktır ve gıbta sıfat-ı ehl-i īmāndır.

[فأما الأول فهو حَرَامٌ بِكُلِّ حَالٍ إِلَّا نِعْمَةً أَصَابَهَا فَاجِرٌ أو كافر وهو يستعين بها على تهييج الفتنة وإفساد ذات البين وإيذاء الخلق فلا يضرك [283] كراهتك لها ومحبتك لزوالها فإنك لا تحب زوالها من حيث هي نعمة بل من حيث هي آلة الفساد ولو أمنت فساده لم يغمك بنعمته]

Ve kısm-ı evvel ise ki haseddir, her bir hālde harāmdır meger ki fācirin isābet ettiği niᶜmet ola veyā kāfirin isābet ettiği niᶜmet ola ki o niᶜmet ile tehyīc-i fitne ve ifsād-ı zātü'l-beyn ve īzā-i halka istiᶜāne ederler ki o hālde onlardan o nimetin zevālini isteyip onu kerh etmeklik sana bir zarar vermez, çünkü onun zevāline olan muhabbetin niᶜmet olduğu haysiyyetle olmayıp ancak ālet-i fesād olduğu haysiyyetledir ki onun fesādından emīn olmuş olsa o fācir veyā o kāfirin niᶜmete mālik olduğu haysiyyetle sana bir keder vermez ve zenginliğiyle gamgīn olmazsın.

[ويدل على تحريم الحسد الأخبار التي نقلناها وإن هذه الكراهة تسخط لقضاء الله في تفضيل بعض عباده على بعض وذلك لا عذر فيه ولا رخصة وأي معصية تزيد

على كراهتك لراحة مسلم من غير أن يكون لك منه مضرة وإلى هذا أشار القرآن بقول ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾ وهذا الفرح شماتة والحسد والشماتة يتلازمان وقال تعالى ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ فأخبر تعالى أن حبهم زوال نعمة الإيمان حسد وقال عز وجل ﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً﴾]

Ve bizim nakl ettiğimiz ahbār tahrīm-i hasede delālet eder. Ve niᶜmet-i gayrın kerāheti ᶜibādın yekdīgerlerine olan tafdīl-i rabbānīde olan kazāya sahttır ve bu sahta bir ᶜözr ve ruhsat yoktur. Ve sana bir mazarratı olmaksızın ve rāhat-ı müslimin kerāhetine olan maᶜsiyetten ziyāde olacak maᶜsiyet hangi maᶜsiyettir ki rāhat-i müslimin kerāheti maᶜsiyetinden ziyāde bir maᶜsiyet yoktur demek olur. Ve Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān dahi ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾[733] nass-ı celīli ile buna işāret etmiştir. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Ālu ᶜİmrā'nın yüz yirminci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger size düşmana galebe ve ganīmet gibi bir hasene vākiᶜ olsa onlar münfaᶜil ve gamnāk olurlar ve eger size hezīmet ve mazarrat gibi bir seyyiᵓe isābet etse onlar onunla mesrūr ve ferah-nāk olurlar." İntehā. Ve bu ferah şemātettir ve hased şemātete mülāzımdır, çünkü hased ve şemātet ikisi yekdīgerine mütelāzımlardır. Ve dahi Hazret-i Hakk ᶜazze ve celle buyurmuş ki ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾[734] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Bakara'nın yüz sekizinci āyetindedir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ehl-i kitābdan çok kimseler ki onlar için hakk olan İslām ve Kurᵓān zāhir ve beyān olmuş iken nefslerinde merkūz hasedlerinden nāşī sizi īmānınızdan sonra küfre redd etmek isterler." İşte bu kelām-ı celīl ile Hakk taᶜālā haber vermiş ki onların niᶜmet-i īmānın zevāline olan muhabbetleri haseddir. Ve dahi

733 "Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler." Ālu ᶜİmrān, 3/120.

734 "Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler." Bakara, 2/109.

buyurmuş ki ﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً﴾[735] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Nisā'nın on yedinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onlar kendileri gibi sizlerin dahi kāfir olup onlarla berāber olmanızı isterler."

[وذكر الله تعالى حسد إخوة يوسف عليه السلام وعبر عما في قلوبهم بقوله تعالى ﴿إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ﴾ فلما كرهوا حب أبيهم له وساءهم ذلك وأحبوا زواله عنه غيبوه عنه وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ أَيْ لَا تَضِيقُ صُدُورُهُمْ بِهِ وَلَا يَغْتَمُّونَ فأثنى عليهم بعدم الحسد وقال تعالى في معرض الإنكار ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا﴾ وقال تعالى ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ قيل في التفسير حسداً وقال تعالى ﴿وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾ فأنزل الله العلم ليجمعهم ويؤلف بينهم على طاعته وأمرهم أن يتألفوا بالعلم فتحاسدوا واختلفوا إذ أراد كل واحد منهم أن ينفرد بالرياسة وقبول القول فرد بعضهم على بعض قال ابن عباس كانت اليهود قبل أن يبعث النبي صلى الله عليه وسلم إذا قاتلوا قوماً قالوا نسألك بالنبي الذي وعدتنا أن ترسله وبالكتاب الذي تنزله إلا ما نصرتنا فكانوا ينصرون فلما جاء النبي صلى الله عليه وسلم من ولد إسماعيل عليه السلام عرفوه وكفروا به بعد معرفتهم إياه فقال تعالى ﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ أي حسداً وقالت صفية بنت حيي للنبي صلى الله عليه وسلم جاء أبي وعمي من عندك يوماً فقال أبي لعمي ما تقول فيه قال أقول

735 "Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız." Nisā, 4/89.

أنه النبي الذي بشر به موسى قال فما ترى قال أرى معاداته أيام الحياة فهذا حكم الحسد في التحريم]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri Yūsuf ᶜaleyhi's-selām birāderlerinin hasedini zikr edip kalblerinde olan kıskançlığın üzerine bi't-taᶜbīr buyurdu ki ﴿إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ﴾[736] tā ki ﴿اقتلوا يوسف﴾ buyurdu ki onlar babalarının Yūsuf ᶜaleyhi's-selāma olan muhabbetini kerh ettiklerinde ve o hāl onlara isāʾet etti ki ondan zevālini istediler, tā ki onu ondan gāib ettiler. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Yūsuf'un sekizinci ve dokuzuncu āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Birāderleri birbirine dediler ki "Tahkīk Yūsuf ve karındaşı Bünyāmīn babamıza bizden ziyāde sevgilidir, hālbuki biz kudretli ve işgüzār iken o iki zaᶜīf ve ᶜācizlere muhabbet etmesinde bizim babamızın taᶜdīli terkle hatā-i zāhirdedir. Onlardan Dān yāhūd Şemᶜūn ittifāklarıyla dedi ki "Yūsuf'u katl edin yāhūd ᶜimāretten baᶜīd bir mahalle tarh edin ki gāib olup pederinizin yüzü size münhasır ve tamām-ı ikbāli size ola." İntehā. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurdu ki ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[737] Yaᶜnī "Onunla onların sīneleri darlaşmaz ve onunla gam-nāk olmazlar" ki ᶜadem-i hased ile onların üzerine senā buyurmuştur. Ve dahi maᶜriz-i inkārda buyurmuş ki ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ

---

736 " Kardeşleri dediler ki: "Biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde Yūsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılgı içindedir. "Yūsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz." Yūsuf, 12/8-9.

737 "Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." Haşr, 59/9.

إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا﴾[738] [284] Bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Nisā'nın elli ikinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Āyā Allāhu taᶜālā fazlından nāsa verdiği şeyᵓe hased mi ederler!" Ve dahi buyurmuş ki ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾[739] Bu āyet-i kerīme sūre-i Bakara'nın iki yüz on üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ādem ile İdrīs yā Nūh ᶜaleyhi's-selām beyninde nās cümle bir ümmet ve millet idi, sonra onlar beyninde ihtilāf vākiᶜ olmakla Allāhu taᶜālā ehl-i tāᶜati sevāb ile müjde ve ehl-i maᶜsiyeti ᶜazābla ihāfe edici nebīler gönderdi ve nās beyninde ihtilāf ettikleri şeyᵓ hakkla hükm etmek için o nebīlerle kitāb inzāl eyledi. Ve yehūd ve nasārāya burhān-ı zāhir ki Tevrāt ve İncīl geldikten sonra zulm ve hasedlerinden nāşī ancak onlar kitāblarını tebdīl ve tagyīr ile inkār ve ihtilaf ettiler." İntehā. Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾[740] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Şūrā'nın on ikinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Edyān-ı muhtelifenin emr-i tevhīdde teferrukları ancak dalālette olduklarını bildiklerinden sonra mücerred beynlerinde olan ᶜinād ve cebbārlık ve peygamber ᶜaleyhi's-selāma hasedlerinden idi." İntehā. Allāhu taᶜālā ᶜilmi inzāl etti, tā ki onların beynlerinde cemᶜ ve teᶜlīf ede ki cümleleri onun tāᶜati üzerine ittifāk ve ittihād edeler ve ᶜilm ile müteᶜellef olmağa dahi onlara

738 "Yoksa, insanları; Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümranlık da vermiştik." Nisā, 4/54.

739 "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık āyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir." Bakara, 2/213.

740 "Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler." Şūrā, 42/14.

emr ü fermān buyurdu, onlar ise yaᶜnī edyān-ı muhtelife sabāhları kıskanıp birbirlerine hasedleştiler ve onunla ihtilāf ettiler, çünkü onların her biri riyāsette ve kabūl-i kavlde münferid olmak istedi ve baᶜzıları baᶜzı üzerine redd edip muᶜādāt ettiler. İbn ᶜAbbās dedi ki "Biᶜset-i Peygamberī'den akdem tāife-i yehūd bir kavm ile muhārebe edecek olsalar Allāhu taᶜālāya tazarruᶜ edip derler di ki "Bize irsāl ve ihsānının vaᶜd buyurduğun peygamber ve kitāb hürmetleriyle senden dileriz ki bize elbette sen yardım edip nusreti ihsān buyurasın." Ve bu duᶜā ile mansūr olurlardı ve onlara nesl-i İsmāᵓīl'den peygamber gelince onu bildiler ve tanıdılar ve maᶜrifetinden sonra onunla küfr edip īmān etmediler ve bināberīn Hakk taᶜālā buyurdu ki ﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾[741] Bu nass-ı celīl sūre-i Bakara'nın seksen sekizinci ve seksen dokuzuncu āyetlerindendir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Vaktā ki onlara Hakk Taᶜālā tarafından kendi Tevrāt'larını tevhīd ve nübüvvet ve haşrde tasdīk edici Kurᵓān-ı kerīm geldikte kabūl etmediler ve inanmadılar, maᶜa-hāzā mukaddem müşrikān-ı ᶜArab yehūdīlere kasd edip muztarr olduklarında Tevrāt'ta musarrah āhir zamān peygamberi gelip bu müşrikler üzerine bize yardım ede idi diye istidᶜā ederler idi, vaktā ki o niᶜmeti Tevrāt'ta görüp istedikleri geldikte bu benī İsrāᵓīl'den değil, Benī İsmāᶜīl'den diye inkār eylediler. İmdi Allāhu ᶜazīmü'ş-şānın laᶜneti o kāfirler üzerinedir. Ne kabīh şeydir ki Allāhu taᶜālā fazlıyla kullarından dilediği kimseye nübüvvet ihsān buyurduğuna hased edip inzāl eylediği Kurᵓān'ı inkār ede." İntehā. Ve dahi Safiyye bint Huyeyy,

---

741 "Kendilerine ellerindekini (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkār ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkārcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkār ettiler. Allah'ın lāneti inkārcıların üzerine olsun. (89)Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkār etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkār edenlere alçaltıcı bir azap vardır." Bakara, 2/89-90.

Peygamber-i ʿālī-şān efendimize demiş ki “Benim babam ile ʿamucam sizin huzūr-ı saʿādetinizden bir gün geldiklerinde benim babam ʿamucama “Bunun şeʾninde sen ne dersin?” diye suʾāl etti, o dahi: “Hazret-i Mūsā onunle tebşīr ettiği peygamberdir derim” cevāb vermekle babam: “Yā bu bābda sen ne reʾy edersin?” diye istifsār etti. O dahi: “Eyyām-ı hayātta onun muʿādātını reʾy ediyorum” diye cevāb vermiştir. İşte tahrīmde hasedin hükmü budur.

[وأما المنافسة فليست بحرام بل هي إما واجبة وإما مندوبة وإما مباحة وقد يستعمل لفظ الحسد بدل المنافسة والمنافسة بدل الحسد قال قثم بن العباس لما أراد هو والفضل أن يأتيا النبي صلى الله عليه وسلم فيسألاه أن يؤمرهما على الصدقة قالا لعلي حين قال لهما لا تذهبا إليه فإنه لا يؤمركما عليها فقالا له ما هذا منك إلا نفاسة والله لقد زوجك ابنته فما نفسنا ذلك عليك أي هذا منك حسد وما حسدناك على تزويجه إياك فاطمة والمنافسة في اللغة مشتقة من النفاسة]

Ve münāfese ise harām değildir, belki vācibdir veyāhūd mendūbdur veyāhūd mübāhadır. Ve baʿzen hasedin lafzı münāfese lafzının bedelinde istiʿmāl olunur ve münāfesenin lafzı dahi kezālik hasedin lafzı bedelinde istiʿmāl olunur, nitekim bu kelām mezāyāsından nümāyān olur ki Kusem b. el-ʿAbbās Fadl ile maʿan Nebī-i zī-şān efendimize gidip onları cebāyet-i sadaka-i mefrūza üzerine meʾmūr olmalarını murād ettiklerinde ve Hazret-i ʿAlī onlara “Gitmeyiniz, sizi ona meʾmūr etmez” dedikte, onlar Hazret-i ʿAlī’ye “Vallāhi bu senden ancak nefāsettir, başka bir şeyʾ değildir, kerīme-i mükerremesini senden tezvīc ettiği vaktte biz sana nefs etmedik” demişler yaʿnī bu kelām senden ancak hasedden nāşīdir ve biz isek sana Fātımatu’z-Zehrā’yı tezvīc etmesi üzerine hased etmedik demektir. “Münāfese” kelimesi lügatte “nefāset”ten müştakktır.

[والذي يدل على إباحة المنافسة قوله تعالى ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ وإنما المسابقة عند خوف الفوت وهو كالعبدين يتسابقان إلى خدمة مولاهما إذ يجزع كل واحد أن يسبقه صاحبه فيحظى عند مولاه بمنزلة لا يحظى هو بها]

Ve münāfesenin ibāhasına delālet eden ahbārdan ez-cümle tebāreke ve taᶜālānın ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾[742] diye buyurdukları emr ü fermāndır ve dahi ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾[743] buyurdukları nass-ı celīldir ki müsābaka ancak havf fevt vaktinde olur ve o meselā iki kul efendilerinin hizmetlerine müsābakaları gibidir, çünkü onların her bir o hizmeti sāhibi tarafından görülüp efendisi katında bir menzileye vāsıl olur ki kendisi ona vāsıl olamaz korkusuyla o hizmete müsāraᶜat ve sāhibini onda sebkat etmeğe çalışır ki o hizmeti kendisi edā ede de o menzileye kendisi vāsıl ola.

[فكيف وقد صرح رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك فقال "لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ أَتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ و رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ تَعَالَى يَعْمَلُ بِهِ وَيُعَلِّمُهُ النَّاسَ" ثم فسر ذلك في حديث أبي كبشة الأنماري فقال "مثل هذه الأمة مثل أربعة رجل أتاه الله مالاً وعلماً فهو يعمل بعلمه [285] في ماله ورجل آتاه الله علماً ولم يؤته مالاً فيقول رب لو أن لي مالاً مثل مال فلان لكنت أعمل فيه بمثل عمله فهما في الأجر سواء وهذا منه حب لأن يكون له مثل ماله فيعمل ما يعمل من غير حب زوال النعمة عنه قال ورجل آتاه الله مالاً ولم يؤته علماً فهو ينفقه في معاصي الله ورجل لم يؤته علماً ولم يؤته مالاً فيقول لو أن لي مثل مال فلان لكنت أنفقه في مثل ما أنفقه فيه من المعاصي فهما في الوزر سواء فذمه رسول الله صلى الله عليه وسلم من جهة تمنيه للمعصية لا من جهة حبه أن يكون له من النعمة مثل ماله فإذا لا حرج على من يغبط غيره في نعمة ويشتهي لنفسه مثلها مهما لم يحب زوالها عنه ولم يكره دوامها له]

Ve nice böyle olmaya o hāl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bununla tasrīh edip buyurmuş ki "لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ أَتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ و رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ تَعَالَى يَعْمَلُ بِهِ وَيُعَلِّمُهُ النَّاسَ" ki hulāsa-i

742 "Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar." Mutaffifīn, 83/26.

743 "Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resūlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." Hadīd, 57/21.

meᵓāl-i ᶜālīsi: "Hased ancak iki şeyde olur: Birisi odur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā bir kimseye bir māl vermiş olur ve o kimse o mālı hakkında sarf ve istihlāk etmeğe onu musallat etmiş ki bu kimseye gıbta olunur" demektir. Ve bu gıbtaya hased lafzı ıtlāk edip o iki şeyᵓin birisini ᶜadd etmiştir. "Ve ikinci şeyᵓ odur ki Allāhu taᶜālā bir kimseye ᶜilm-i şerīfi ihsān etmiş olur ve o kimse ᶜilmi ile ᶜamel edip nāsa taᶜlīm edermiş" ki buna dahi gıbta olunur demektir. Ve bu gıbtaya dahi kezālik hased lafzı ıtlākıyla o iki şeyᵓin birisini saymıştır. Sonra bu hadīs-i şerīfi Ebī Kebşe el-Enmārī hadīsi ile tefsīr etmiş, o hadīs-i şerīfte buyurmuş ki "مَثَلُ هَـٰذِهِ الْأَمَةِ مَثَلُ أَرْبَعَةٍ"[744] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "İşbu ümmetin meseli ancak dördün meselidir: Birincisi odur ki bir kimse ki Allāhu taᶜālā ona ᶜilm ve mālı vermiştir ve kendisi ᶜilmi ile mālında ᶜamel eder. Ve ikincisi odur ki bir kimseye ki Allāhu taᶜālā ona yalnız ᶜilmi vermiştir ki māl ona vermemiş ve kendisi der ki "Ey benim rabbim, benim dahi fülān ādem gibi mālım olaydı ben dahi onun ᶜameli gibi o mālda ᶜamel edeydim!" Bu ādem o ādem gibi ecrde siyyāndır ki o ādem ne kadar ecr ve sevābı olursa bunun dahi o ᶜilm ve o niyyet-i hayriyye ile o kadar ecr ve sevābı olur, sanki ᶜilm ve ᶜamelde birdirler ve ecrde mütesāvīdirler ve onun işbu temennīsi ancak o ādemin mālı gibi ona māl olmağa sevmektir ki onun ᶜameli gibi ᶜamel etmek sever de onun zevāl-i niᶜmetini istemez ve hem dahi zevālini sevmez. Ve üçüncüsü odur ki bir kimseye Allāhu taᶜālā yalnız mālı vermiştir ki ona ᶜilm vermemiş ve kendisi o mālı meᶜāsīde sarf ve istihlāk eder. Ve dördüncüsü odur ki bir kimse ki ne ᶜilmi var ve ne de māl ve kendisi der ki "Benim de fülān ādemin mālı gibi māl olaydı ben dahi onun sarf ve istihlāki gibi o meᶜāsīye sarf edeydim." Bu ādem dahi o ādem gibi vizr ve günāhta siyyāndır, yaᶜnī o nādān mālını meᶜāsīye sarfıyla nice vizrli ve günāhkār ise bu ādem dahi bu cehl ve bu temennī-i sūᵓ ile öylece vizrli ve günāhkārdır." İşte Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem onu temennī-i maᶜsiyet ile zemm etmiş, yoksa onun gibi ona māl ve niᶜmet olmaklığın muhabbeti ile onu zemm etmemiştir, kaldı ki ādem dīgerine bir niᶜmette

744 *Musnedu* Ahmed, 29/552, et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 22/343; *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/50; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 4/317.

gıbta edip nefsine onun meseli olmak iştihā ederse onun bir ism ve vebālı yoktur mādām ki o gıbta ettiği ādemin zevāl-i niᶜmetini sevmemiş ve ona devām-ı niᶜmeti kerh etmemiş.

[نعم إن كانت تلك النعمة نعمة دينية واجبة كالإيمان والصلاة والزكاة فهذه المنافسة واجبة وهو أن يحب أن يكون مثله لأنه إذا لم يكن يحب ذلك فيكون راضياً بالمعصية وذلك حرام وإن كانت النعمة من الفضائل كإنفاق الأموال في المكارم والصدقات فالمنافسة فيها مندوب إليها وإن كانت نعمة يتنعم بها على وجه مباح فالمنافسة فيها مباحة وكل ذلك يرجع إلى إرادة مساواته واللحوق به في النعمة وليس فيها كراهة النعمة]

Eve eger o niᶜmet bir niᶜmet-i vācibe-i dīniyye ise ki īmān ve namāz ve zekāt gibidir, o hālde işbu münāfese vācib olur, zīrā onun gibi olmak sever, çünkü eger onu sevmemiş olsa maᶜsiyete rāzī olmuş olur ve rızāyı maᶜsiyet harāmdır. Ve eger o niᶜmet fezāilden bir şeyʾ ise ki mekārimde emvālin infākı veyā sadakātta sarfı gibi bir ᶜāmel ise, onda münāfese mendūbun ileyhādır. Ve eger vech-i mübāh üzere onunla mütenaᶜᶜim bulunduğu bir niᶜmet-i mübāha üzere ise onda olan münāfese dahi mübāh olur. Ve bunların kāffesi niᶜmetlerde o ādeme ulaşıp müsāvī olmak irādesine rāciᶜ olur ki o münāfesede o mahsūd olan ādemin niᶜmetini kerāhet etmez ve zevāl ve noksānını istemez ve sevmez, ancak kendisi dahi o niᶜmete vāsıl olmak ve ona müsāvī olmak ister.

[وكان تحت هذه النعمة أمران أحدهما راحة المنعم عليه والآخر ظهور نقصان غيره وتخلفه عنه وهو يكره أحد الوجهين وهو تخلف نفسه ويحب مساواته له ولا حرج على من يكره تخلف نفسه ونقصانها في المباحات نعم ذلك ينقص من الفضائل ويناقض الزهد والتوكل والرضا ويحجب عن المقامات الرفيعة ولكنه لا يوجب العصيان وههنا دقيقة غامضة وهو أنه إذا أيس من أن ينال مثل تلك النعمة وهو يكره تخلفه ونقصانه فلا محالة يحب زوال النقصان وإنما يزول نقصانه إما بأن ينال مثل ذلك أو بأن تزول نعمة المحسود فإذا انسد أحد الطريقين فيكاد القلب لا ينفك عن شهوة الطريق الآخر حتى إذا زالت النعمة عن المحسود كان ذلك أشهى عنده من دوامها إذ بزوالها يزول تخلفه وتقدم غيره وهذا يكاد لا ينفك القلب عنه فإن كان بحيث لو ألقى الأمر إليه ورد إلى اختياره لسعى في إزالة النعمة عنه فهو

حسود حسدا مذموما وإن كان تدعه التقوى عن إزالة ذلك فيعفي عما يجده في طبعه من الارتياح إلى زوال النعمة عن محسوده مهما كان كارها لذلك من نفسه بعقله ودينه ولعله المعنى بقوله صلى الله عليه وسلم ثلاث لا ينفك المؤمن عنهن الحسد والظن والطيرة ثم قال وله منهن مخرج إذا حسدت فلا تبغ أي إن وجدت في قلبك شيئاً فلا تعمل به وبعيد أن يكون الإنسان مريداً للحاق بأخيه في النعمة فيعجز عنها ثم ينفك عن ميل إلى زوال النعمة إذ يجد لا محالة ترجيحاً له على دوامها]

Sanki bu niᶜmetin altında iki emr vardır, birisi niᶜmetli ādemin rāhatı ve ikincisi dīgerinin zuhūr-ı noksānıdır ki ondan tahallüf ve geri kalmasıdır ve kendisi o iki vechin birisi kerh edip ondan hoşlanmaz ki nefsinin tahallüf ve geri kalması kaziyyesi ve ona müsāvī [286] olmaklığı sever. Ve mübāhātta emsāl ve akrānından geriye kalıp nefsinin tahallüfünü kerh edene bir harac ve meşakkat yoktur, evet o tahallüf ve geriye kalmaklık fezāilden noksān eder ve zühd ve tevekkül ve rızāya münākız ve müzādıd olup makāmāt-ı refīᶜadan ādemi menᶜ ederse de lākin ᶜisyāna mūcib olmaz. Fakat bunda bir nükte ve gāmız bir dakīka var, şöyle ki mādām ki emsāl ve akrānından geriye kalıp nefsi tahallüf ve fezāilden noksān kalmaklığından hoşlanmaz ve eger akrānına vāsıl olmaktan nā-ümīd olup yeᵓs ederse lā-mahāle noksānlığının zevālini sever ve noksānının zevāli ancak akrānına müsāvī olmak kaziyyesiyledir ve müsāvātı yā onun niᶜmette terakkī ve ona vāsıl ve mümāsil olmak veyāhūd mahsūdu olan ādemin niᶜmetini tedennī ve noksān bulmak tarīkleriyle olur. Ve çün şol iki tarīkin birisi kapanıp ona mesdūd olur, kalbi tarīk-i āherin intihāsından münfekk olmamağa karībdir ki mahsūdundan ol niᶜmetin zevālini kendi rāddesine nüzūl o inhitātı onun yanında ona devāmından daha ziyāde tatlı gelir, çünkü zevāli ile onun tahallüfü ve dīgerinden teᵓehhür ve geri kalmak ve āheri onun üzerine tekaddüm etmek hāli zāil olur ve bu ārzūdan kalb-i insān münfekk olmamağa yaklaşır. Ve bu nüktenin mahkī odur ki bu emri eger onun reᵓy ve ihtiyārına bırakılıp ona redd ve tefvīz olunursa kendisi onun zevāl-i niᶜmetine çalışıp saᶜy edecekti ve o hālde onun o ārzūsu kıskançlık olur da kendisi hased-i mezmūm ile hasūd olmuş olur ve eger onun zühd ve

takvāsı o saᶜīdden onu menᶜ edecekti, o vaktte tabᶜan nefsinde bulduğu ārzūnun vebāli maᶜfüvv olur mādām ki ᶜakl ve dīni ile nefsinin zevāl-i niᶜmet-i gayra olan muhabbetinden hoşlanmaz ve onun o ārzūsunu ᶜaklen ve dīnen kerh eder. Ve mercūdur ki ᶜaleyhi's-selām efendimizin ثَلَاثٌ لَا يَنْفَكُّ الْمُؤْمِنَ عَنْهُنَّ ilh. buyurduğu hadīs-i şerīften dahi murād budur. Hadīs-i şerīfin hulāsa-i müfādı: "Üç hāl vardır ki müᵓmin olan kimse onlardan vāreste ve münfekk olamaz ki hased ve zann ve tıyeredirler." Çünkü sonra buyurmuş ki وَلَه مِنْهُمْ مَخْرَجٌ ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Ve onun onlardan mahreci var ki eger kıskanıp hased eder isen onu bagy etme" yaᶜnī kalbinde eger bir şeyᵓ buldunsa onunla ᶜamel etme demektir. Ve baᶜīddir ki ādem niᶜmette birāderine lāhık olmak murād edip de ondan ᶜāciz kaldığı hālde onun zevāl-i niᶜmetine meyl etmekten kalbi vāreste ve münfekk ola, çünkü lā-mahāle tabᶜan devāmına zevāli müreccah bulur, zīrā nefs-i beşer emsālinden dūn kalmak nakīzasını tabᶜan istemez.

[فهذا الحد من المنافسة يزاحم الحسد الحرام فينبغي أن يحتاط فيه فإنه موضع الخطر وما من إنسان إلا وهو يرى فوق نفسه جماعة من معارفه وأقرانه يحب مساواتهم ويكاد ينجر ذلك إلى الحسد المحظور إن لم يكن قوي الإيمان رزين التقوى ومهما كان محركه خوف التفاوت وظهور نقصانه عن غيره جره ذلك إلى الحسد المذموم وإلى ميل الطبع إلى زوال النعمة عن أخيه حتى ينزل هو إلى مساواته إذ لم يقدر هو أن يرتقي إلى مساواته بإدراك النعمة وذلك لا رخصة فيه أصلاً بل هو حرام سواء كان في مقاصد الدين أو مقاصد الدنيا ولكن يعفى عنه في ذلك ما لم يعمل به إن شاء الله تعالى وتكون كراهته لذلك من نفسه كفارة له فهذه هي حقيقة الحسد وأحكامه]

İşte bu hadd-i münāfeseden harām olan hasede müzāhim olur ve ondan ihtiyāt etmek gerektir, zīrā hatar yeridir. Ve bir insān yoktur ki bildik ādemlerden ve emsāl ve akrānından bir cemāᶜati onun mā-fevkinde görmez yaᶜnī elbette her bir insān emsāl ve akrānından ve bildiği ādemlerden niᶜmetçe onun mā-fevkinde bir cemāᶜati görür ve onlara müsāvī olmağa sever ve bu muhabbeti hasd-i mahzūra müncer olmağa karībdir eger zāten īmānı kavī ve takvāsı rezīn olmazsa, çünkü kaçan

kim onun muharriki havf-ı tefāvüt ve dīgerinden zuhūr-ı noksānı olur, lābüdd ki o havf ve ihtirāz onu hased-i mezmūma çekecektir ve müʾmin birāderinden o niᶜmetin zevāline onun tabᶜı meyl edecektir tā ki birāderi dahi onun müsāvātına inip nāzil ola mādām ki kendisi niᶜmette terakkī ile ona idrāk ve müsāvātına muktedir değildir. Ve niᶜmetin temennī-i zevāli ile tedennī-i ehl-i īmānın taleb ve hāhişgerliğine aslen bir ruhsat yoktur, ancak harām ve memnūᶜun ᶜanh ve menhīdir, her ne maksad-da olur ise olsun ister mekāsıd-ı dīniyyeden olsun ve isterse mekāsıd-ı dünyāviyyeden olsun cümlesi bu hükmde siyyāndır, yaᶜnī hīçbir kim-senin nāil olduğu niᶜmetin zevālini istemek cāiz olmaz ve temennī-i zevāli dahi harāmdır ki o niᶜmet, niᶜam-ı dīniyyeden olsun veyāhūd niᶜam-ı dünyāviyyeden olsun hükmü birdir ve siyyāndır velākin mādām ki onunla ᶜamel etmemiş ve buna meyl-i tabᶜından dahi kerh edip hoş-lanmamıştır, ᶜafvı meʾmūldur. Eger onu Allāhu taᶜālā murād buyurursa onun nefsinden şol kerāhet ve nefreti ona keffāret olur, işte hasedin hakīkat ve ahkāmı bunlardır.

[وأما مراتبه فأربع الأولى أن يحب زوال النعمة عنه وإن كان ذلك لا ينتقل إليه وهذا غاية الخبث الثانية أن يحب زوال النعمة إليه لرغبته في تلك النعمة مثل رغبته في دار حسنة أو امرأة جميلة أو ولاية نافذة أو سعة نالها غيره وهو يحب أن تكون له ومطلوبه تلك النعمة لا زوالها عنه ومكروهه فقد النعمة لا تنعم غيره بها الثالثة أن لا يشتهي عينها لنفسه بل يشتهي مثلها فإن عجز عن مثلها أحب زوالها كيلاً يظهر التفاوت بينهما الرابعة أن يشتهي لنفسه مثلها فإن لم تحصل فلا يحب زوالها عنه وهذا الأخير هو المعفو عنه إن كان في الدنيا والمندوب إليه إن كان في الدين والثالثة فيها مذموم وغير مذموم والثانية أخف من الثالثة والأولى مذموم محض وتسمية الرتبة حسداً فيه تجوز وتوسع ولكنه مَذْمُومٌ لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ فتمنيه لمثل ذلك غير مذموم وأما تمنيه عين ذلك فهو مذموم]

Ve hasedin mertebeleri ise onlar dahi dörttür: Birincisi birāderinden niᶜmetin zevālini ᶜalā-külli hāl sevmektir velev ki o niᶜmet ondan zevāliyle ona müntakil olmaz ve bu sevmek hubsün gāyesidir. Ve ikincisi birāde-rinde olan niᶜmet bi-ᶜaynihā nefsine intikālini sevmektir ki birāderinden o

[287] niᶜmet zāil olup da nefsine intikālini ister, çünkü o niᶜmete ragbeti var, meselā dār-ı haseneye veyā imreᵓe-yi hasīneye veyā velāyet-i nāfizeye veyā dīgerinin nāil olduğu seᶜate olan ragbeti gibi kendisi o hāne-i hasīne ve o imreᵓe-i cemīle ve o cāh ve o zenginliği nefsine olmak sever ve dāimā onu taleb eder ve bunda matlūbu ancak o niᶜmettir ki o niᶜmete mālik olmak ister, mekrūhu onun fikdānıdır, yoksa dīgerinin bununla tenaᶜᶜum etmesi değildir, yaᶜnī tenaᶜᶜum-ı gayrı kerh etmez ve āhere intikāl ve ondan zevālini istemez demektir. Ve üçüncüsü o niᶜmetin ᶜaynını nefsine iştihā etmez belki onun mislini nefsine iştihā eder ve misline mālik olmaktan ᶜāciz kalırsa beynlerinde tefāvüt tehāzür olmamak için onun zevālini sever. Ve dördüncüsü onun mislini nefsine ister ve mümāsilini sever ve ona hāsıl olmazsa ondan zevālini sevmez. Bu sonki mertebe umūr-ı dünyāviyyede olursa maᶜfüvvün ᶜanh olan haseddir ve umūr-ı dīniyyeden olursa ona mendūb olan gıbtadır. Ve mertebe-i sālisede hem hased-i mezmūm vardır ve hem dahi hased-i gayr-i mezmūm vardır ki gayr-i mezmūmu nefsine mislinin temennāsıdır ve mezmūmu beynlerinde tefāvüt zāhir olmamak için zevālinin muhabbetidir. İkinci mertebe üçüncü mertebeden ehafftır, çünkü mahsūddan zevālini istemez ve onunla mütenaᶜᶜim olduğunu kerh etmez, ancak kendisi o niᶜmete mālik olmak ister. Ve mertebe-i ūlā mezmūme-i mahz olup onda aslā bir mesāg yoktur. Ve mertebe-i sāniye hasedle tesmiyesi tevessuᶜ için bir tecevvüzdür yaᶜnī mecāz tarīkiyledir ve egerçi fi'l-hakīka o hāhişe nām-ı hased şāmil olmazsa da lākin dīgerinin miᶜmeti nefsine taleb ve temennī etmek mezmūmdur, çünkü talebi taleb-i zevāle müstelzimdir ki bu ᶜalāka ve mülābese ile nām-ı hased ona ıtlāk olunur, hattā menhiyyün ᶜanh bir talebdir, Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki [745]﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Nisā'nın otuz birinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālānın māl ve cāh cihetiyle baᶜzınızı baᶜzınız üzerine tefaddul ve tezāyüdünü temennī etmeyin" ki takdīr olmayan şeyᵓ temennī kader ve hikmete muᶜārazadır, ammā onun mislini temennī etmek mezmūm değildir, mezmūm ancak onun ᶜaynısını temennī etmektir.

---

745 "Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın." Nisā, 4/32.

Beyānu Esbābi'l-Hasedi ve'l-Münāsefeti

[بيان أسباب الحسد والمنافسة]

[أما المنافسة فسببها حب ما فيه المنافسة فإن كان ذلك أمراً دينياً فسببه حب الله تعالى وحب طاعته وإن كان دنيوياً فسببه حب مباحات الدنيا والتنعم فيها وإنما نظرنا الآن في الحسد المذموم ومداخله كثيرة جداً ولكن يحصر جملتها سبعة أبواب العداوة والتعزز والكبر والتعجب والخوف من فوت المقاصد المحبوبة وحب الرياسة وخبث النفس وبخلها فإنه مما يكره النعمة على غيره إما لأنه عدوه فلا يريد له الخير وهذا لا يختص بالأمثال بل يحسد الخسيس الملك بمعنى أنه يحب زوال نعمته لكونه مبغضاً له بسبب إساءته إليه أو إلى من يحبه وإما أن يكون من حيث يعلم أنه يستكبر بالنعمة عليه وهو لا يطيق احتمال كبره وتفاخره لعزة نفسه وهو المراد بالتعزز وإما أن يكون في طبعه أن يتكبر على المحسود ويمتنع ذلك عليه لنعمته وهو المراد بالتكبر وإما أن تكون النعمة عظيمة والمنصب عظيم فيتعجب من فوز مثله بمثل تلك النعمة وهو المراد بالتعجب وإما أن يخاف من فوات مقاصده بسبب نعمته بأن يتوصل بها إلى مزاحمته في أغراضه وإما أن يكون يحب الرياسة التي تنبني على الاختصاص بنعمة لا يساوي فيها وإما أن لا يكون بسبب من هذه الأسباب بل لخبث النفس وشحها بالخير لعباد الله تعالى ولابد من شرح هذه الأسباب]

Ve hased ve münāfesenin esbābı beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki münāfesenin sebebi onda münāfese olan nesnenin muhabbetidir ki eger dīnī bir emr ise onun sebebi Allāhu taᶜālānın hubbudur ve taᶜātinin hubbudur ve eger dünyevī bir emr ise onun sebebi onda mübāhāt-ı dünyānın hubbudur ve o mübāhātta tenaᶜᶜum etmekliğin hubbudur. Ve el-ān bizim nazarımız ancak hased-i mezmūmdadır ve onun medāhili pek çoktur velākin cümlesine yedi bāb hasr eder ki ᶜadāvet ve taᶜazzüz ve kibr ve taᶜaccüb ve mekāsıd-ı mahbūbenin fevātı korkusu ve hubb-ı riyāset ve nefsin hubs ve buhlüdür, zīrā dīgeri üstünde olan niᶜmeti kerāhet eder. Ve onun o kerāheti yā ᶜadāveti içindir ki düşmanı olduğu haysiyyetle onun niᶜmetini kerāhet eder, ona hayrı istemez. Ve bu sebeb emsāl ve akrāna muhtass olmaz belki hasīs olan kimse şāhı hased eder ki niᶜmetinin zevālini sever, çünkü ona bāgızdır ve bugzu ona veyā

dostuna olan isāʾeti sebebi iledir veyāhūd niʿmet ile onun üzerine istikbār ettiğinin ʿilmi haysiyyeti iledir ki kendisi onun o kibr o tefāhuruna ʿizzet-i nefsinden nāşī mütehammil olamaz ki taʿazzüzden murād odur ve bu sebeb ile onun zevāl-i niʿmetini sevip ona hased eder veyāhūd mahsūduna tekebbür etmek ister ki onun tabʿı bu tekebbürü diler ve o kimsenin niʿmeti hasebiyle ona tekebbür etmek mümteniʿ olur ve tekebbürden murād dahi budur ve bu cihetle onu hased edip niʿmetinin zevāli sever veyā o şahs-ı mahsūdda olan niʿmet ve cāh ve mansıb ʿazīm olup ve onun gibi şahs bu gibi ʿazīm niʿmet ve cāha vusūlünden taʿaccüb eder ki taʿaccübden dahi murād budur ve bu sebeb ile onu hased edip niʿmetinin zevālini sever veyāhūd onun niʿmeti ile mekāsıd ve agrāzının fevātından havf eder ki o mahsūd niʿmeti sebebi ile agrāzında müzāhamesine vāsıl olur ve bunun için onu hased eder ve niʿmetinin zevālini sever veyāhūd niʿmete mübtenī olan riyāsete muhibb olup kendisi o niʿmette ona mütesāvī değildir ve bu ʿillet ile o niʿmetinin zevālini sever tā ki sevdiği riyāset dahi ondan zāil ve ona müntakil ola ve bu sebeb ile onu hased eder veyāhūd esbābdan hīçbir sebeb yoktur, ancak onun nefsinin hubsü ve ʿibādullāha husūl-i hayr için olan şuhh ve buhl ve leʾāmeti ile onu hased eder, o kimseye hayr istemez, niʿmetinin zevālini sever ve bu esbābın şerhi lāzım ve lābüddür, tā ki esbāb-ı mezkūreden tecennüb ve ihtirāz oluna ve o yoldan ādem fitne-i hasedi defʿ ede.

[السبب الأول العداوة والبغضاء وهذا أشد أسباب الحسد فإن من آذاه شخص بسبب من الأسباب وخالفه في غرض بوجه من الوجوه أبغضه قلبه وغضب عليه ورسخ في نفسه الحقد والحقد يقتضي التشفي والانتقام فإن عجز المبغض عن أن يتشفى بنفسه أحب أن [288] يتشفى منه الزمان وربما يحيل ذلك على كرامة نفسه عند الله تعالى فمهما أصابت عدوه بلية فرح بها وظنها مكافأة له من جهة الله على بغضه وأنها لأجله ومهما أصابته نعمة ساءه ذلك لأنه ضد مراده وربما يخطر له أنه لا منزلة له عند الله حيث لم ينتقم له من عدوه الذي آذاه بل أنعم عليه]

Birinci sebeb ise ki ʿadāvet idi, onun şerhi odur ki ʿadāvet ve bagzā esbāb-ı hasedin eşeddidir, zīrā bir şahs esbāb-ı mutasavvereden bir sebeb ile bir kimseden rencīde ve müteʾezzī olursa veāhūd ona bir garazda bir vech ile muhālefet eylerse onun kalbi lā-mahāle o kimseyi bugz eder

ve üzerine gücenip gazab eyler ve nefsinde hıkd ve kīn rāsih ve sābit olur ve hıkd ise teşeffī ve intikāma muktezī olur ve mubgız teşeffīden ᶜāciz kalırsa yaᶜnī kendi nefsi ile ahz-i sār u intikāma muktedir olmazsa elbette ondan zamānın teşeffī etmesini sever ve ola ki teşeffī-i zamānı nefsinin kerāmetine haml eder ki ᶜindallāh mükerrem olduğu eclden onun ᶜadüvvüne o beliyye isābet etmiş ve düşmanına musībet ve beliyye isābet ettikçe min-cihetillāh ona bugzu üzerine mükāfāt olduğu zannıyyla sevinip onunla şād olur ve hāssaten kendisi için vākiᶜ olduğunu zann eyler ve ona niᶜmet isābet ettikçe onu mahzūn ve elem-nāk eder, çünkü murādının zıddıdır ve ola ki hātırına gelir ki kendisinin ᶜindallāh onun bir menzilesi olmadığından Allāhu taᶜālā ona ᶜadüvvünden ve onu incitip rencīde edenden bir intikām almayıp ᶜadüvvüne o niᶜmeti inᶜām etmiş.

[وبالجملة فالحسد يلزم البغض والعداوة ولا يفارقهما وإنما غاية التقي أن لا يبغي وأن يكره ذلك من نفسه فأما أن يبغض إنسانا ثم يستوي عنده مسرته ومساءته فهذا غير ممكن وهذا مما وصف الله تعالى الكفار به أعني الحسد بالعداوة إذ قال الله تعالى ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾ الآية وكذلك قال تعالى ﴿وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ﴾ والحسد بسبب البغض ربما يفضي إلى التنازع والتقاتل واستغراق العمر في إزالة النعمة بالحيل والسعاية وهتك الستر وما يجري مجراه]

Ve bi'l-cümle zābıta odur ki hased bugz ve ᶜadāvete müstelzimdir ki onlardan müfārakat etmez. Ve ittikānın gāyesi odur ki ādem hasedinde bagy etmemektir ve nefsinden o hasedi kerh ede, yoksa bir insān ki bir insāna bugz ede de onun ᶜindinde onun meserret ve mesāᵓeti siyyān ola ve bu mümkin değildir. Ve bu sebeb ile hāsıl olan hased kefere sıfatından olup çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā bununla küffārı vasf edip buyurmuş ki ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾[746] tā ki buyurdu ki

746 "Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına

﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ﴾ Bu nusūs-ı kerīme sūre-i Ālu ʿİmrān'ın yüz on dokuzuncu ve yüz yirminci āyetlerindendir. Bu āyetlerin hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ey müʾminler, kendinizden ve o dost ve sırdaş olduğunuz küffār ve müşriklerin hālinden āgāh olun ki siz onları severseniz onlar sizi sevmezler; siz kitābların küllīsine īmān edersiz, onlar size mülākī oldukta biz dahi īmān ettik derler, kaçan birbirleriyle halvet ettiklerinde size ʿadāvet ve hışım ve kīnlerinden parmaklarının ucunu ısırırlar. Yā Muhammed, sen de ki bu hışım ve kīninizle helāk olun tahkīk Allāhu ʿazīmü'ş-şān onların kalblerinde hışım ve kīn ve hasedlerini bilir ve cezālarını verir. Eger size düşmana galebe ve ganīmet gibi bir hasene vākiʿ olsa onlar münfaʿil ve gam-nāk olurlar ve eger size hezīmet ve mazarrat gibi bir seyyiʾe isābet etse onlar onunla mesrūr ve ferahnāk olurlar, eger siz onların ezāsına sabr ve Allāhu taʿālādan havf ederseniz onların mekr ve keydi size hīç zarar etmez. Tahkīk Allāhu ʿazīmü'ş-şānın ʿilmi sizin sabr ve takvānız ʿamelini muhīttir. İntehā." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ﴾[747] Bu nass-ı ʿālī dahi sūre-i mezkūrenin yüz on sekizinci āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müʾminler, sizden olan müʾminlerden gayrı küffār ve yehūd ve münāfıkları dost ve sırdaş ahz etmeyin ki onlar sizin hālinizi ifsādda kusūr etmezler, size renc ve meşakkat isābetini temennī ederler, onların ağızlarından size olan bugz ve ʿadāvetleri zāhir olmaktadır, maʿa-hāzā kalblerinde gizledikleri dahi ziyāde büyüktür. Eger siz taʿakkul ederseniz müʾminler ile dostluk ve münkirler ile ʿadāvetin vücūbu āyātını size beyān ettik." İntehā. Kaldı ki bugz ile olan hased ola ki tenāzuʿ ve tekātüle müfdī olur ve hīle

---

kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. (119) Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler." Ālu ʿİmrān, 3/119-120.

747 "Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size āyetleri açıkladık." Ālu ʿİmrān, 3/118.

ve siᶜāye ve hetk-i setr ve bunların mecrālarında cārī olan efᶜāl ile niᶜmetin izālesinde istigrāk-ı ᶜömre dahi müᵓeddī ve bāᶜis olur.

[السبب الثاني التَّعَزُّزُ وَهُوَ أَنْ يَثْقُلَ عَلَيْهِ أَنْ يَتَرَفَّعَ عليه غيره فإذا أصاب بعض أمثاله ولاية أو علماً أو مالاً خاف أن يتكبر عليه وهو لا يطيق تكبره ولا تسمح نفسه باحتمال صلفه وتفاخره عليه وليس من غرضه أن يتكبر بل غرضه أن يدفع كبره فإنه قد رضي بمساواته مثلاً ولكن لا يرضى بالترفع عليه]

Ve ikinci sebeb ki taᶜazzüz idi, onun şerhi budur ki taᶜazzüz odur ki dīgeri ona tereffuᶜ ve yüce olmaktan hoşlanmaz da o mütereffiᶜ olan ādeme bir velāyet veyā bir ᶜilm isābet ederse ve kendisi onun emsāli ve akrānından olup da o velāyet ve ᶜilm vāsıtasıyla ona tekebbür etmekten havf eylerse ve kendisi onun tekebbürüne tākat-mend olmaz ve üzerine o kimsenin salef ve tefāhurunun hamline nefsi semāhat etmezse onun yaᶜnī o kimsenin isābet ettiği niᶜmet ona ağır ve girān gelir de onun zevālini nefsinin ᶜizzeti için temennī eder, yoksa ona tekebbür etmek garazı için değil, zīrā kibrinin defᶜine garazı münhasır olur, çünkü kendisi onun müsāvātına meselā rāzī olmuştur velākin onun üzerine o kimsenin tereffuᶜuna rāzī değildir ve bu ᶜilletle onu hased eyler.

[السبب الثالث الكبر وهو أن يكون في طبعه أن يتكبر عليه ويستصغره ويستخدمه ويتوقع منه الانقياد له والمتابعة [289] في أغراضه فإذا نال نعمة خاف أن لا يحتمل تكبره ويترفع عن متابعته أو ربما يتشوف إلى مساواته أو إلى أن يرتفع عليه فيعود متكبراً بعد أن كان متكبراً عليه ومن التكبر والتعزز كان حسد أكثر الكفار لرسول الله صلى الله عليه وسلم إذ قالوا كيف يتقدم علينا غلام يتيم وكيف نطأطئ رؤوسنا فقالوا لولا نزل هذا القرآن على رجل من القريتين عظيم أي كان لا يثقل علينا أن نتواضع له ونتبعه إذا كان عظيماً وقال تعالى يصف قول قريش ﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾ كالاستحقار لهم والأنفة منهم]

Ve üçüncü sebeb ki kibr idi, onun şerhi dahi budur ki kibr ile olan hased o vechtendir ki hāsidin kalbinde o mahsūdun üzerine tekebbür etmek kasdı vardır ki onu istisgār ve istihkār ile onu istihdām etmek ister ve ondan inkıyād umar ve ona mütābaᶜat ve agrāzında muvāfakat

ve itāᶜat etmesini tevakkuᶜ eyler. Ve mahsūd olan kimse ise niᶜmete nāil olunca korkar ki onun tekebbürüne tahammül etmez ve mütābaᶜatından yücelenip tereffuᶜ eyler ve ola ki onun müsāvātına müteşevvik ve müştāk olur veyāhūd onun üzerine tereffuᶜ etmeğe hāhişger olur da mütekebberün ᶜaleyh iken mütekebbir olmağa döner ki bu efkār ve āmāl ile o niᶜmetli olan ādemi hased edip de niᶜmetinin zevālini diler ki bunun sebebi o kibr olmuş olur. Ve Resūl-i ekrem efendimize ekser-i küffārın hasedi tekebbür ve taᶜazzüzden idi, çünkü dediler ki "Bir öksüz gulām bize nice tekaddüm eder ve ona başımızı nice eğip aşağıya indiririz!" Tā ki dediler ki "Nolaydı bu Kurᵓān karyeteyn ahālīsinden ki Mekke ve Tāif şehrlerinin birinde olan Velīd b. Mugīre-i Mekkī yā ᶜUrve b. Mesᶜūd es-Sekafī et-Tāifī gibi māl ve cāh sāhibi büyük kimselere nüzūl edeydi ki ona tevāzuᶜ ve ittibāᶜımız bize ağır gelmezdi!" Ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri Kureyş'in sözünü vasf edip buyurdu ki ﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾[748] Yaᶜnī "Bizim beynimizden bunlar mıdır ki Allāhu taᶜālā onlara īmānı ihsān eyledi, sanki onlara istihkār eder de onlardan enfe eder gibi söylemişler."

[السبب الرابع التعجب كما أخبر الله تعالى عن الأمم السالفة إذ ﴿قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ وقالوا ﴿فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾ ﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾ فتعجبوا من أن يفوز برتبة الرسالة والوحي والقرب من الله تعالى بشر مثلهم فحسدوهم وأحبوا زوال النبوة عنهم جزعاً أن يفضل عليهم من هو مثلهم في الخلقة لا عن قصد تكبر وطلب رياسة وتقدم عداوة أو سبب آخر من سائر الأسباب وقالوا متعجبين ﴿وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا﴾ وقالوا ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ وقال تعالى ﴿أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ الآية]

---

748 "Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, "Allah aramızdan şu adamları mı iman nimetine layık gördü?" desinler. Allah şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?" Enām, 6/53.

Ve dördüncü sebeb ki taᶜaccübdür, o dahi ümem-i sālife hakkında Cenāb-ı Hakk'ın haber verdiği gibi ki onların makālelerini beyān buyurmuş ki ﴿قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾[749] Yaᶜnī "Siz dahi ancak bizim gibi beşersiz" bizim üzerimize fazīletiniz yoktur demektir. Ve dahi buyurmuş ki ﴿فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾[750] ki "Firᶜavnīler Mūsā ve Hārūn hakklarında dediler ki "Beşeriyyette bizim mislimiz olan iki ādemi biz tasdīk mi ederiz, hālbuki onların kavmleri ki Benī İsrāʾīl bizim kullarımızdır." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾[751] Yaᶜnī kavm-i ᶜĀd u Semūd keferelerι enbiyāları hakklarında dediler ki "Bu sizi hakka daᶜvet eden resūl ancak sizin gibi ādemdir, sizin yediğinizden ekl eder ve sizin içtiğinizden içer. Eger siz kendiniz gibi beşere itāᶜat ederseniz kendinize ziyān etmiş olursunuz." Rütbe-i risālet ve vahy ve kurb-ı Yezdānī'ye onlar gibi bir beşer fāiz olmaktan taᶜaccüb etmişler ve hilkatte onlar gibi bir ādem onlara tefaddül etmek korkusundan onlara hased edip onlardan zevāl-i sübūtu muhabbet ettiler. İşte bunların hasedleri kasd-ı tekebbürden ve taleb-i riyāsetten ve ᶜadāvet-i mütekaddimeden veyāhūd esbāb-ı sāirenin dīger bir sebebinden olmayıp ancak taᶜaccüblerindendir ki müteᶜacciben demişler ki ﴿وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا﴾[752] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i İsrā'nın doksan dördüncü āyetindendir. Bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Muhammed ᶜaleyhi's-selāma Kurʾān nāzil ve hakk zuhūrundan sonra nāsı īmāndan menᶜ eder şübhe kalmadı, ancak onların ᶜacebā Allāhu taᶜālā ādemi peygamber gönderir mi diye kavl ve inkārlarından gayrı" zīrā onlar peygamber melek olmalı derlerdi. Ve dahi ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا

---

749 "Onlar şöyle dediler: "Siz de ancak bizim gibi insansınız." Yāsīn, 36/15.

750 "Bu yüzden, "Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız" dediler." Müminūn, 23/47.

751 "Andolsun, kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz mutlaka ziyana uğrarsınız." Müminūn, 23/34.

752 "İnsanlara hidayet (Kur'an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, "Allah bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?" demeleri engel olmuştur." İsrā, 17/94.

﴿لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾[753] Yaᶜnī "Nolaydı bize melāike nāzil olaydı demişler!" Ve dahi ﴿أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾[754] buyurulmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın altmış sekizinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Hūd ᶜaleyhi's-selām onlara rabbiniz tarafından kendi cins ve nesebinizden bir recül lisānıyla risālet ve beyān geldiğini ᶜacebler misiniz?" İntehā.

[السبب الخامس الخوف من فوت المقاصد وذلك يختص بمتزاحمين على مقصود واحد فإن كان واحد يحسد صاحبه في كل نعمة تكون عوناً له في الانفراد بمقصوده ومن هذا الجنس تحاسد الضرات في التزاحم على مقاصد الزوجية وتحاسد الأخوة في التزاحم على نيل المنزلة في قلب الأبوين للتوصل به إلى مقاصد الكرامة والمال وكذلك تحاسد التلميذين لأستاذ واحد على نيل المرتبة من قلب الأستاذ وتحاسد ندماء الملك وخواصه في نيل المنزلة من قلبه للتوصل به إلى المال والجاه وكذلك تحاسد الواعظين المتزاحمين على أهل بلدة واحدة إذا كان غرضهما نيل المال بالقبول عندهم وكذلك تحاسد العالمين المتزاحمين على طائفة من المتفقهه محصورين إذ يطلب كل واحد منزلة في قلوبهم للتوصل بهم إلى أغراض له]

Ve beşinci sebeb ki fevt-i mekāsıdın havf idi, onun şerhi dahi odur ki bu gūnā olan hased iki müzāhimin beynlerinde olan haseddir ki maksūd-ı vāhidin üzerine mütezāhim olanlara muhtasstır, çünkü onların her biri sāhibini her bir niᶜmet ki maksūduna infirād etmekte ona yāver olur, onda hased edip o niᶜmeti ondan zāil olmaklığını sever. İki kumaların tehāsüdleri bu cinstendir ki her biri mekāsıd-ı zevciyye üzerine dīgerine müzāhamet eder. Ve tehāsüd-i uhuvvet dahi böyledir ki her biri ebeveyni kalbinde neyl-i menzilet üzerine karındaşına müzāhamet edip onu hased eder, tā ki kendisi o menzileye nāil olup onunla kerāmet ve māl

---

753 "Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler." Furkān, 25/21.

754 "Sizi uyarması ve sizin de Allah'a karşı gelmekten sakınıp rahmete ulaşmanız için, içinizden bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir (vahiy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı?"Aᶜrāf, 7/63.

maksadlarına vāsıl ola. Ve kezālik üstāzları kalbinden neyl-i mertebe için telāmizenin yekdīgerlerine olan hasedleri böyledir. Ve havāss ve nüdemā-i melikin hasedleri dahi bu kabīldendir ki neyl-i māl u cāh için melikin kalbinde bir menzile nāil olmak kasdıyla yekdīgerlerine müzāhame ederler ve her biri āheri hased eder tā ki kendisi o menzileye nāil olup da onunla māl ve cāha [290] vāsıl ola. Ve belde-i vāhidenin ahālīsi üzerine tezāhum eden iki vāᶜizlerin tehāsüdleri dahi bu nevᶜdendir, eger onların garazları onlardan neyl-i māl ve kabūl ise ki her biri onların ᶜindinde ᶜale'l-husūs makbūl olmak ister tā ki o kabūl ile neyl-i māla mütevassıl ola. Ve kezālik mahsūr olan tāife-i mütefakkıhenin üzerine tehāsüd eden ᶜulemānın hasedleri bu kabīldendir, çünkü onlardan her biri onların kulūblarında bir menzile ister, tā ki onunla maksūd ve agrāzına mütevassıl ola.

[السبب السادس حب الرياسة وطلب الجاه لنفسه من غير توصل إلى مقصود وذلك كالرجل الذي يريد أن يكون عديم النظير في فن من الفنون إذا غلب عليه حب الثناء واستفزه الفرح بما يمدح به من أنه واحد الدهر وفريد العصر في فنه وأنه لا نظير له فإنه لو سمع بنظير له في أقصى العالم لساءه ذلك وأحب موته أو زوال النعمة عنه التي بها يشاركه المنزلة من شجاعة أو علم أو عبادة أو صناعة أو جمال أو ثروة أو غير ذلك مما يتفرد هو به ويفرح بسبب تفرده وليس السبب في هذا عداوة ولا تعزز ولا تكبر على المحسود ولا خوف من فوات مقصود سوى محض الرياسة بدعوى الانفراد وهذا وراء ما بين آحاد العلماء من طلب الجاه والمنزلة في قلوب الناس للتوصل إلى مقاصد سوى الرياسة وقد كان علماء اليهود ينكرون معرفة رسول الله صلى الله عليه وسلم وَلَا يؤمنون به خيفة من أن تبطل رياستهم واستتباعهم مهما نسخ علمهم]

Ve altıncı sebeb ki hubb-ı riyāset idi, onun dahi şerhi odur ki riyāset ve daᶜvā-yı teferrüd maksadı mā-ᶜadāsından dīger bir maksūda tevassul etmek emeli olmaksızın nefsine taleb-i cāh ve riyāsetin hubbudur ki bu muhabbet-i riyāset bāᶜis-i haseddir, meselā bir şahs fünūnun birisinde teferrüd dāᶜiyesinde olup bir kavmin medh ve sitāyişi üzerine kendi nefsini ᶜadīmü'n-nazīr ᶜaddiyle ve halkın ona fenninde vahīd-i dehr ve ferīd-i ᶜasr ve yektā-yı bī-nazīr demelerinin sevinci istifzāzıyla bu

dāᶜiye-i teferrüde kıyām etmesi hasebiyle aksā-yı ᶜālemde kendisine bir nazīr olduğunu duyarsa o nazīrin vicdānı ona isāᵓet eder ve onun vefātını ve onunla şecāᶜat veyā ᶜilm veyā ᶜibādet veyā sınāᶜat veyā cemāl veyā servet veyā kendisi onunla müteferrid olup ve o teferrüdle şādān bulunduğu dīger bir niᶜmetten müşāriki bulunduğu nesnenin zevālini sever ve bu hasede bu hubb-ı riyāsetten gayrı dīger bir sebeb yoktur, yaᶜnī bu hasedin sebebi ᶜadāvet ve taᶜazzüz ve mahsūda tekebbür ve fevāt-ı maksad havfı değildir, ancak daᶜvā-yı infirād ile olan mahz-ı riyāsetin hubbudur ki bu hased ᶜulemā beyninde taleb-i cāh u riyāsetin mā-ᶜadāsında olan mekāsıd ve agrāza tevassul etmek için kulūb-ı nāstan neyl-i menzilet ümīdiyle cereyān eden hasedin mā-verāsındadır ki ᶜulemā-yı yehūd riyāsetleri bātıl olmaktan havf ile Nebī-i zī-şān efendimize īmān etmezlerdi ve maᶜrifetini inkār ederlerdi ki bu hubb-ı riyāset onlara bu hasede bāᶜis oldu ve o hased o küfr-i ᶜinādīye sebeb oldu tā ki istitbāᶜları bātıl olmaya, çünkü kaçan kim ᶜilmleri nesh olunur, riyāset ve istitbāᶜları dahi lagv ve bātıl olur.

[السبب السابع خبث النفس وشحها بالخير لعباد الله تعالى فإنك تجد من لا يشتغل برياسة وتكبر ولا طلب مال إذا وصف عنده حسن حال عبد من عباد الله تعالى فيما أنعم الله به عليه يشق ذلك عليه وإذا وصف له اضطراب أمور الناس وإدبارهم وفوات مقاصدهم وتنغص عيشهم فرح به فهو أبدا يحب الإدبار لغيره ويبخل بنعمة الله على عباده كأنهم يأخذون ذلك من ملكه وخزانته ويقال البخيل من يبخل بمال نفسه والشحيح هو الذي يبخل بمال غيره فهذا يبخل بنعمة الله تعالى على عباده الذين ليس بينه وبينهم عداوة ولا رابطة هذا ليس له سبب ظاهر إلا خبث في النفس ورذالة في الطبع عليه وقعت الجبلة ومعالجته شديدة لأن الحسد الثابت بسائر الأسباب أسبابه عارضة يتصور زوالها فيطمع في إزالتها وهذا خبث في الجبلة لا عن سبب عارض فتعسر إزالته إذ يستحيل في العادة إزالته]

Ve yedinci sebeb ise nefsin hubs ve şuhhudur ki ᶜibādullāha nefsi bir hayr istemez ki bu tīnet-i rediyye ve cibillet-i seyyiᵓesi īcābınca kendisi aslā ve katᶜā hīçbir kimseye hayr istemez ve ᶜibādullāhın gamm ve gussa ve kederleriyle şād ve mesrūr olur ve bu dahi hasede bāᶜis olur, zīrā görürsün ki riyāsetle müştegıl olmayan ve tekebbür ve taleb-i māla meftūn

olmayan kimse onun yanında bir kimsenin hüsn-i hāl ve mazhar olduğu niᶜmet-i rabbānī zikr olunursa o ādemin hāli ona mūcib-i hüzn ü keder ve meşakkati olur ve eger umūr-ı nāsın ıztırābı ona vasf olunursa ve idbārlarıyla fevāt-ı mekāsıd ve tenaggus-ı ᶜayşleri zikr olunursa onunla şād ve ferah-nāk olur ki dāimen ve ebeden dīgerinin idbārını sever de Allāhu taᶜālānın niᶜmeti ile Allāhu taᶜālānın ᶜibādı üzerine buhl eder o hāl ile ki onunla onların beyninde bir ᶜadāvet ve rābıta yoktur ve bu gibi hasede nefste hubs ve tabᶜda olan rezāletten gayrı başka bir sebeb yoktur. Denilmiş ki bahīl odur ki kendi mālı ile buhl eder ve şahīh odur ki dīgerinin mālı ile buhl eder ve şahīhü't-tabᶜ olan kimse Allāhu taᶜālānın niᶜmetine o derecede buhl eder sanki ᶜibādullāh nāil oldukları niᶜmetleri onun kendi mülkünden ve hazīnelerinden alırlar. Ve bildiği olmayan ādemlere niᶜmetleri hasebiyle bugz ve hased eder ve bī-muᶜārefe olan bugz ve hased ise ancak nefsin hubsünden ve tabᶜının şahīhliğinden nāşī olur ki tīnette o hubs ve rezālet üzerine cibillesi vākiᶜ olmuştur. Ve bunun muᶜālecesi şedīd ve güç ve düşvārdır, çünkü esbāb-ı sāire ile olan hased izālesi mümkindir, zīrā esbābı ᶜārızīdirler zevālleri mutasavver olur ve esbābının zevāliyle o sunūf-ı hased dahi zāil olur, yaᶜnī izālesine tamaᶜ vardır ve bu hasedin sebebi cibillīdir ki sebeb-i ᶜārızdan değildir ve bu cihetle izālesi müteᶜassir olur, çünkü fi'l-ᶜāde izālesi muhāl olur ki hūy-ı cibillī zāil olmaz. [291]

[فهذه هي أسباب الحسد وقد يجتمع بعض هذه الأسباب أو أكثرها أو جميعها في شخص واحد فيعظم فيه الحسد بذلك ويقوى قوة لا يقدر معها على الإخفاء والمجاملة بل ينهتك حجاب المجاملة وتظهر العداوة بالمكاشفة وأكثر المحاسدات تجتمع فيها جملة من هذه الأسباب وقلما يتجرد سبب واحد منها]

İşte esbāb-ı hased bunlardır. Ve baᶜzen bu esbābın ekserīsi veyāhūd baᶜzısı bir şahs-ı vāhidde cemᶜ olurlar ve onda hased-i ᶜazīm olur ki ictimāᶜlarıyla hasedi çok ve kavī olur ki o mertebede ᶜazīm ve kavī olur ki onu gizleyip ihfāya iktidārı kalmaz ve onunla mücāmele etmeğe imkānı olmaz belki hicāb-ı mücāmele müntehik olup mükāşefe ile ᶜadāveti zāhir olur. Ve muhāsedātın ekserinde bu esbābdan cümle-i esbāb müctemiᶜ olur ve az olur ki onlardan bir sebeb-i vāhid mütecerrid olur.

Beyānu's-Sebebi Fī Kesreti'l-Hasedi Beyne'l-Emsāli ve'l-Akrāni ve'l-Uhveti ve Beni'l-ᶜAmmi ve'l-Akāribi ve Teᵓekküdihi ve Kılletihi Fī Gayrihim ve Zaᶜfihi

[بيان السبب في كثرة الحسد بين الأمثال والأقران والأخوة وبني العم والأقارب وتأكده وقلته في غيرهم وضعفه]

[اعلم أن الحسد إنما يكثر بين قوم تكثر بينهم الأسباب التي ذكرناها وإنما يقوى بين قوم تجتمع جملة من هذه الأسباب فيهم وتتظاهر إذ الشخص الواحد يجوز أن يحسد لأنه قد يمتنع عن قبول التكبر ولأنه يتكبر ولأنه عدو ولغير ذلك من الأسباب وهذه الأسباب إنما تكثر بين أقوام تجمعهم روابط يجتمعون بسببها في مجالس المخاطبات ويتواردون على الأغراض فإذا خالف واحد منهم صاحبه في غرض من الأغراض نفر طبعه عنه وأبغضه وثبت الحقد في قلبه فعند ذلك يريد أن يستحقره ويتكبر عليه ويكافئه على مخالفته لغرضه ويكره تمكنه من النعمة التي توصله إلى أغراضه وتترادف جملة من هذه الأسباب إذ لا رابطة بين شخصين في بلدتين متنائيتين فلا يكون بينهما محاسدة وكذلك في محلتين]

Ve emsāl ve akrān ve birāderān ve ᶜamm-zādegān ve akārib ve hīşān beyninde kesret-i hasedin esbābı beyānı ve onlarda olan hasedin teᵓekküdü ve dīgerlerinde olan kıllet ve zebūnluğunun ᶜilleti beyānı dahi işbu mebhāstir. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki hased ancak o kavm içinde çok olur ki o kavmin beyninde bizim zikr ettiğimiz esbāb mütekāsir olur ve ancak o kavm içinde kuvvetli olur ki onlarda işbu esbābdan bir cümle müctemiᶜ olmuş olur ki o vaktte muhāsedeleri mütezāhir olur, çünkü cāizdir ki bir kimse nefsi üzerine āherin tekebbürünü kabūl etmemek ve dīgerine mütekebbir olmak ve ona ᶜadüvv bulunmak ve dīger bir sebeb ile müzāhame etmek için hased oluna yaᶜnī şahs-ı vāhidde işbu tekessürü mümkindir ve bu esbāb ancak o kavm içinde mütekessir beynlerinde olur ki onları cemᶜ edecek revābıt ola ki o rābıtalarla mecālis-i muhātabātta müctemiᶜ olurlar ve onunla agrāzları üzerlerine tevārüd ederler ki eger baᶜzıları agrāzdan bir garazda baᶜzılarına muhālefet eylerse onun tabᶜı ondan nefret eder de onu bugz eyler ve onun kalbinde kīn ve hıkd sābit olur ve o vaktte onu istihkār edip üzerine tekebbür eylemek ister ve garazına muhālefeti için mükāfāt etmek ister ve niᶜmetten temekkününü

kerh eder yaᶜnī onu agrāzına mūsıl eden niᶜmette mütemekkin olmaklığından hoşlanmaz ve olur ki işbu esbābdan bir cümle onda müterādif olur, zīrā yekdīgerinden baᶜīd olan iki belde ahālīlerinden iki şahs beyninde bir rābıta olmaz ki her biri bir beldede olsa ve beynlerinde bir muᶜārefe ve müzāhame ve mukārebe olmazsa onların beynlerinde bir rābıta bulunmaz ve muhāsede dahi cārī olmaz ve kezālik iki mahallede sākin olan iki şahs beynlerinde dahi bir rābıta bulunmaz.

[نعم إذا تجاورا في مسكن أو سوق أو مدرسة أو مسجد تواردا على مقاصد تتناقض فيها أغراضهما فيثور من التناقض التنافر والتباغض ومنه تثور بقية أسباب الحسد ولذلك ترى العالم يحسد العالم دون العابد والعابد يحسد العابد دون العالم والتاجر يحسد التاجر بل الإسكاف يحسد الإسكاف ولا يحسد البزاز إلا بسبب آخر سوى الاجتماع في الحرفة ويحسد الرجل أخاه وابن عمه أكثر مما يحسد الأجانب والمرأة تحسد ضرتها وسرية زوجها أكثر مما تحسد أم الزوج وابنته لأن مقصد البزاز غير مقصد الإسكاف فلا يتزاحمون على المقاصد إذ مقصد البزاز الثروة ولا يحصلها إلا بكثرة الزبون وإنما ينازعه فيه بزاز آخر إذ حريف البزاز لا يطلبه الإسكاف بل البزاز ثم مزاحمة البزاز المجاور له أكثر من مزاحمة البعيد عنه إلى طرف السوق فلا جرم يكون حسده للجار أكثر وكذلك الشجاع يحسد الشجاع ولا يحسد العالم لأن مقصده أن يذكر بالشجاعة ويشتهر بها وينفرد بهذه الخصلة ولا يزاحمه العالم على هذا الغرض وكذلك يحسد العالم العالم ولا يحسد الشجاع ثم حسد الواعظ للواعظ أكثر من حسده للفقيه والطبيب لأن التزاحم بينهما على مقصود واحد أخص]

Evet eger ikisi bir meskende veyāhūd bir çarşıda veyā bir medresede veyā bir mescidde mütecāvir ve komşu olurlarsa ve ikisi dahi agrāzları yekdīgerine tenākuz eder bir maksad üzerine mütevārid olurlarsa o tenākuz-ı agrāzdan onların beynlerinde tenāfür ve tebāguz kopup mütesāvir olur ve esbāb-ı hasedin bakiyyesi dahi onlardan kopar mütesāvir olurlar ve onun için görürsün ki ᶜālim ᶜālimi hased eder de ᶜābidi hased etmez ve ᶜābid ᶜābidi hased eder de ᶜālimi hased etmez ve tācir tāciri hased eder de pīne-dūzu hased etmez ve pīne-dūz pīne-dūzu hased eder de bezzāzı hased etmez meger ki dīger bir sebeb ola ki ictimāᶜ-ı hirfet sebebinden gayrı bir dīger sebeb ola ve ādem [292] kendi birāderini ve

ᶜamm-zādesini ecānibden ziyāde hased eder ve hatun kişi kumasını ve kocasının sürriyye ve odalığını zevcinin anasından ve kızından ziyāde hased eyler. Çünkü bezzāzın maksadı pīne-dūz ve maksadının gayrısıdır ve bu cihetle mekāsıdın üzerine müzāhameleri olmaz, çünkü bezzāzın maksadı servettir ve onu ancak zebūn ve müşterīsinin kesretiyle bulur, bezzāzı ancak dīger bir bezzāzı hased eder, zīrā bezzāzın harīf ve müşterīsine pīne-dūz ādem tālib olmaz, ancak bezzāz taleb eder, sonra ona mücāvir ve komşu olan bezzāzın hasedi ondan uzak ve çarşı kenārında olan dīger bezzāzın hasedinden daha ziyādedir ki lā-cereme komşusuna olan hasedi daha ziyāde çok olur. Ve cesūr ve dilāver dahi böyledir ki onun gibi cesūr ve dilāveri hased eder, ᶜālimi hased etmez, çünkü onun maksadı şecāᶜatle yād olup onunla müştehir olmaktır tā ki bu haslette münferid ve yektā ola ve dānişmend ise onunla bu garaz üzerine müzāhame etmez. Ve kezālik dānişmend dahi ancak dānişmendi hased eder ki dilāveri hased etmez. Sonra vāᶜizin vāᶜize olan hasedi fakīh ve tabībe olan hasedinden daha ziyādedir, çünkü beyne'l-vāᶜizīn olan maksūd-ı vāhidin üzerine olan müzāhameleri daha ziyāde ahasstır.

[فأصل هذه المحاسدات العداوة وأصل العداوة التزاحم بينهما على غرض واحد والغرض الواحد لا يجمع متباعدين بل متناسبين فلذلك يكثر الحسد بينهما نعم من اشتد حرصه على الجاه وأحب الصيت في جميع أطراف العالم بما هو فيه فإنه يحسد كل من هو في العالم وإن بعد ممن يساهمه في الخصلة التي يتفاخر بها ومنشأ جميع ذلك حب الدنيا فإن الدنيا هي التي تضيق على المتزاحمين أما الآخرة فلا ضيق فيها وإنما مثال الآخرة نعمة العلم فلا جرم من يحب معرفة الله تعالى ومعرفة صفاته وملائكته وأنبيائه وملكوت سمواته وأرضه لم يحسد غيره إذا عرف ذلك أيضاً لأن المعرفة لا تضيق على العارفين بل المعلوم الواحد يعلمه ألف ألف عالم ويفرح بمعرفته ويلتذ به ولا تنقص لذة واحد بسبب غيره بل يحصل بكثرة العارفين زيادة الأنس وثمرة الاستفادة والإفادة فلذلك لا يكون بين علماء الدين محاسدة لأن مقصدهم معرفة الله تعالى وهو بحر واسع لا ضيق فيه وغرضهم المنزلة عند الله ولا ضيق أيضاً فيما عند الله تعالى لأن أجل ما عند الله سبحانه من النعيم لذة لقائه وليس فيها ممانعة ومزاحمة ولا يضيق بعض الناظرين على بعض بل يزيد الأنس بكثرتهم]

Kaldı ki işbu muhāsedelerin aslı ᶜadāvet ve düşmanlıktır ve düşmanlığın aslı dahi garaz-ı vāhid üzerine beynlerinde olan tezāhümdür. Ve garaz-ı vāhid iki baᶜīd ādemleri cemᶜ etmez, ancak mütenāsib olanları cemᶜ eyler ve bunun için beynlerinde hased çoklaşır. Evet hubb-ı cāh eden ve içinde bulunduğu ᶜālemde cemīᶜ-i etrāf-ı ᶜālemde müştehir olmak sītini seven kimse o ᶜālemde her kim onu onunla mütefāhir bulunduğu haslette müsāheme eylerse elbette onu hased eder velev ki baᶜīd bir mahallde ola, çünkü mādām ki kendisi o sıfatta müteferrid ve yektā olduğunu daᶜvā eder, lā-mahāle onunla müftehir bulunduğu haslette müşāreket ve müsāheme edecek kimseyi hased edecektir velev ki o kimse dünyānın uzak bir köşesinde ola, çünkü infirād daᶜvāsına muᶜārız ve onunla müzāhimdir. Ve bu hasedlerin cemīᶜisinin menşeʾi hubb-ı dünyādır, zīrā mütezāhimlere darlaşan ancak dünyādır, āhiret ise onda bir zīk yoktur. Āhiretin misāli niᶜmet-i ᶜilmin misālidir ki lā-cereme Allāhu taᶜālānın maᶜrifetini ve sıfāt ve melāike ve enbiyā ve melekūt-ı semāvāt u arzının maᶜrifetlerini muhabbet eden kimse eger dīgeri bu maᶜārife nāil olursa onu hased etmez, çünkü maᶜrifet ᶜārifler üzerlerine darlaşmaz belki maᶜlūm-ı vāhidi bin kerre bin ᶜālim bilir de maᶜrifeti ile şād ve mesrūr olup onunla mütelezziz olur ve hīçbirinin lezzeti dīgerinin sebebi ile eksilmez belki kesret-i ᶜārifīn ile ziyāde-i üns ve semere-i fāide ve istifāde hāsıl olur ve bunun için ᶜulemā-yı dīn beyninde muhāsede olmaz, çünkü onların maksadları Allāhu taᶜālānın maᶜrifetidir ve bu maᶜrifet geniş bir deryādır ki onda zīk ve darlık yoktur ve onların garazları Allāhu taᶜālānın ᶜindinde bir menzilettir ve Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan niᶜamda zīk ve darlık yoktur, çünkü Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan niᶜamlarınn en ziyāde ᶜazīm ve ecelli niᶜmet-i likāsının lezzetidir ve onda bir mümānaᶜa ve müzāhame yoktur ki baᶜzu'n-nāzırīn dīger baᶜzılarına tazyīk etmezler belki kesretleriyle üns ziyāde olur.

[نعم إذا قصد العلماء بالعلم المال والجاه تحاسدوا لأن المال أعيان وأجسام إذا وقعت في يد واحد خلت عنها يد الآخر ومعنى الجاه ملك القلوب ومهما امتلأ قلب شخص بتعظيم عالم انصرف عن تعظيم الآخر أو نقص عنه لا محالة فيكون ذلك سبباً للمحاسدة وإذا امتلأ قلب بالفرح بمعرفة الله تعالى لم يمنع ذلك أن

يمتليء قلب غيره بها وأن يفرح بذلك والفرق بين العلم والمال أن المال لا يحل في يد ما لم يرتحل عن اليد الأخرى والعلم في قلب العالم مستقر ويحل في قلب غيره بتعليمه من غير أن يرتحل من قلبه والمال أجسام وأعيان ولها نهاية فلو ملك الإنسان جميع ما في الأرض لم يبق بعده مال يتملكه غيره والعلم لا نهاية له ولا يتصور استيعابه فمن عود نفسه الفكر في جلال الله وعظمته وملكوت أرضه وسمائه صار ذلك ألذ عنده من كل نعيم ولم يكن ممنوعاً منه ولا مزاحماً فيه فلا يكون في قلبه حسد لأحد من الخلق لأن غيره أيضاً لو عرف مثل معرفته لم ينقص من لذته بل زادت لذته بمؤانسته]

Evet zümre-i dānişmendān dahi eger ᶜilmleriyle māl ve cāhı kasd ederlerse hasedleşirler, çünkü māl denilen şeyᵓ aᶜyān ve ecsāmdır ve eger bir ādemin eline geçerse dīgerinin eli ondan boş ve hālī kalır. Ve cāhın maᶜnāsı ise kulūbun mülküdür, kaçan ki bir şahsın kalbi bir dānişmendin taᶜzīmiyle dolup mümtelī olursa dīger dānişmendin taᶜzīmi ondan savuşup munsarif olur gider veyāhūd lā-mahāle ondan tenkīs eyler ve bu hāl muhāsedeye sebeb olur. Ve eger kalb Allāhu taᶜālānın maᶜrifeti ferahı ile dolup mümtelī olursa dīgerin kalbi onunla mümtelī olmağa māniᶜ olmaz ve onunla olan ferah [293] ve şādlığına māniᶜ olmaz. Ve ᶜilm ile māl beyninde olan fark o cihettendir ki māl denilen şeyᵓ bir ādemin eline hulūl etmez mādām ki dīgerinin elinden mürtehil olmamıştır. Ve ᶜilm ise kalb-i ᶜālimde müstekarr olup ve onun taᶜlīmiyle dīgerinin kalbine hulūl eder ve taᶜlīm ettiği ᶜilmi kendi kalbinden mürtehil olmaz ve o taᶜlīm ondan bir nesneyi dahi tenkīs etmez. Ve māl ecsām ve aᶜyāndır ve ecsām ve aᶜyāna nihāyet vardır, farazā bir insān cemīᶜ-i māl-ı dünyāya mālik olursa yaᶜnī rūy-i zemīn üzere olan cemīᶜ-i emvāle mālik olursa āherin temellük edecek bir māl kalmaz ve ᶜilm ise onun nihāyeti yoktur ki bir kimseye istīᶜābı mutasavver olmaz. Ve o kimse ki Allāhu taᶜālānın celāl ve ᶜazameti ile melekūt-ı arz ü semāsının iftikārıyla kendi nefsini taᶜvīd etmiş, o iftikār ona her bir naᶜīmden elezz olur ve ondan memnūᶜ olmaz ve ona bir müzāhame dahi vākiᶜ olmaz ve o cihetle kendi kalbine halāyıktan bir kimseye hased olmaz, çünkü dīgeri dahi onun maᶜrifeti gibi ᶜārif olursa kendi lezzetinden bir nesne eksilmez belki onun müᵓāneseti ile onun lezzeti zāid olur.

[فتكون لذة هؤلاء في مطالعة عجائب الملكوت على الدوام أعظم من لذة من ينظر إلى أشجار الجنة وبساتينها بالعين الظاهرة فإن نعيم العارف وجنته معرفته التي هي صفة ذاته يأمن زوالها وهو أبداً يجني ثمارها فهو بروحه وقلبه مغتذ بفاكهة علمه وهي فاكهة غير مقطوعة ولا ممنوعة بل قطوفها دانية فهو وإن غمض العين الظاهرة فروحه أبداً ترتع في جنة عالية ورياض زاهرة فإن فرض كثرة في العارفين لم يكونوا متحاسدين بل كانوا كما قال فيهم رب العالمين ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾ فهذا حالهم وهم بعد في الدنيا فماذا يظن بهم عند انكشاف الغطاء ومشاهدة المحبوب في العقبى فإذا لا يتصور أن يكون في الجنة محاسدة ولا أن يكون بين أهل الدنيا في الجنة محاسدة لأن الجنة لا مضايقة فيها ولا مزاحمة ولا تنال إلا بمعرفة الله تعالى التي لا مزاحمة فيها في الدنيا أيضاً فأهل الجنة بالضرورة برءاء من الحسد في الدنيا والآخرة جميعاً]

Ve o hükm mūcebince bunların lezzeti ᶜale'd-devām ᶜacāib-i melekūt mütālaᶜasında olup ki o lezzet eşcār u besātīn-i cennete ᶜayn-ı zāhire ile nazar edenin lezzetinden aᶜzamdır, zīrā ki ᶜārifin naᶜīm ve cenneti ancak sıfat-ı zātıdır ki onun zevālinden emīn olmuştur ve ebeden ve müstemirren onun semerelerini toplayıp iktitāf eder ki kendisi rūh ve kalbi ile kendi ᶜilminin fākihesi ile mugtizdir. Ve bu fākihe ise kesilmez ve memnūᶜ olmaz ki bunda āyetlere telmīh vardır ki cennetin fākihesi gibidir, maktūᶜ ve memnūᶜ değildir, belki kutūfu yakın ve dānīdir ki kendisi dīde-i zāhiresini yumup kapatırsa da rūhu dāimen ve ebeden cennet-i ᶜāliye ve riyāzet-i zāhirede müterettiᶜ ve mütenaᶜᶜim olur; kesret-i ᶜārifīn farz olunsa da yine mütehāsid olmazlardı belki şānlarında Allāhu taᶜālā-nın kelām-ı kadīminde buyurduğu gibi olurlardı ki hakklarında ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾[755] buyurmuştur. Bu āyet sūre-i Hicr'in kırk yedinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz o ehl-i cennetin sadrlarından hıkd ve hasedi çıkarıp sīneleri gıllдan pāk ederiz. Onlar birbirine karındaş olarak serīrleri üzere dāimā birbirlerine mukābildirler." İşte dünyāda iken onların hālleri ve şānları budur, artık inkişāf-ı gıtā katında ve ᶜukbāda mahbūbun müşāhedesi vaktinde onlara

755 "Biz onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar." Hicr, 15/47.

ne zann olunur, kaldı ki cennette muhāsede olmak mutasavver olmaz ve ehl-i cennet beyninde dahi muhāsede olmak mutasavver olmaz, çünkü cennette zīk ve darlık yoktur ve müzāhame dahi yoktur ve dünyāda ve müzāhamesi olmayan maᶜrifet Allāh'ın gayrısıyla cennet neyl olunmaz, ancak o maᶜrifet ile neyl olunur. Ve bu edille hükmünce bi'z-zarūre ehl-i cennet dünyā ve āhirette hased ve kıskançlıktan berī ve ᶜārīlerdir.

[بل الحسد من صفات المبعدين عن سعة عليين إلى مضيق سجين ولذلك وسم به الشيطان اللعين وذكر من صفاته أنه حسد آدم عليه السلام على ما خص به من الاجتباء ولما دعى إلى السجود استكبر وأبى وتمرد وعصى فقد عرفت أنه لا حسد إلا للتوارد على مقصود يضيق عن الوفاء بالكل ولهذا لا ترى الناس يتحاسدون على النظر إلى زينة السماء ويتحاسدون على رؤية البساتين التي هي جزء يسير من جملة الأرض وكل الأرض لا وزن لها بالإضافة إلى السماء ولكن السماء لسعة الأقطار وافيه بجميع الأبصار فلم يكن فيها تزاحم ولا تحاسد أصلاً فعليك إن كنت بصيراً وعلى نفسك مشفقاً أن تطلب نعمة لا زحمة فيها ولذة لا كدر لها ولا يوجد ذلك في الدنيا إلا في معرفة الله عز وجل ومعرفة صفاته وأفعاله وعجائب ملكوت السموات والأرض ولا ينال ذلك في الآخرة إلا بهذه المعرفة أيضاً]

Ve hased ancak seᶜat-i ᶜilliyyīnden mazīk-i siccīne mübᶜid olanların sıfātındandır ve onun için onunla şeytān-ı laᶜīn ᶜalāmetlenmiş ki sıfātından zikr olundu ki kendisi Ādem ᶜaleyhi's-selāmı ictibādan muhtass olduğu meziyyet için hased edip sücūda daᶜvet olununca istikbār ederek ibā ve imtināᶜ ve temerrüd ve ᶜisyān etmiş. İşte bu tafsīl ve beyān ile bilip anladın ki hased ancak vefā-i küllden dar olan maksūda vukūᶜ bulan tevārüd içindir ve onun için zīnet-i semānın nazarına nāsın tehāsüdünü görmezsin ki beyne'n-nās göğe bakmak için kıskançlık olmaz ve cümle-i arzdan cüzᵓ-i yesīr olan bāgçelerin rüᵓyetlerine kıskanırlar, maᶜa-hāzā semāya izāfetle cemīᶜ-i arz u zemīnin vezni yoktur velākin seᶜat-i aktār için cemīᶜ-i ebsāra semā vāfīdir ve ondan nāşī onda tezāhum olmaz ve seyri için aslā hased olmaz. Kaldı ki sen eger basīr isen ve nefsine müşfiksen kederi olmayan lezzeti ve onda zahmet olmayan niᶜmeti taleb edip istekliğine iltizām eyle ve kederi olmayan lezzet ve onda müzāhame bulunmayan niᶜmet dünyāda ancak Allāhu taᶜālānın

maᶜrifetinde ve sıfāt ve efᶜāli ile ᶜacāib-i melekūt-ı semāvāt u arzın maᶜrifetlerinde bulunur ki başka bir şeyde bulunmaz ve āhirette dahi o lezzet ve niᶜmet ancak bu maᶜrifet ile neyl olunur.

[فإن كنت لا تشتاق إلى معرفة الله تعالى ولم تجد لذتها وفتر عنها رأيك وضعفت فيها رغبتك فأنت في ذلك معذور إذ العنين لا يشتاق إلى لذة الجماع والصبي لا يشتاق إلى لذة الملك فإن هذه لذات يختص بإدراكها الرجال دون الصبيان والمخنثين فكذلك لذة المعرفة يختص بإدراكها الرجال ﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾ ولا يشتاق إلى هذه اللذة غيرهم لأن الشوق بعد الذوق ومن لم يذق لم يعرف ومن لم يعرف لم يشتق ومن لم يشتق لم يطلب ومن لم يطلب لم يدرك ومن لم يدرك بقي مع المحرومين في أسفل السافلين ﴿وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ﴾]

Ve eger sen Allāhu taᶜālānın maᶜrifetine müştāk olmaz isen ve onun [294] lezzetini bulmaz isen ve senin reʾyin fātir ve ragbetin zaᶜīf olduysa sen onda maᶜzūrsun, çünkü recül-i ᶜinnīn vikāᶜın lezzetine müştāk olmaz ve sabī dahi lezzet-i mülke müştāk olmaz, zīrā ki bu lezzātın idrākine erkekler muhtass olurlar, sıbyān ve muhannesler muhtass ve müdrik olmazlar. Lezzet-i maᶜrifet dahi böyledir ki onun idrākine ancak erkekler muhtasstırlar, o erkekler ki onları zikrullāhtan ne ticāret ve ne de beyᶜ ilhāʾ eder. Bunda dahi bir nass-ı Kurʾāniyyeye telmīh vardır ki sūre-i Nūr'un otuz yedinci āyetine işāret eder ki Hakk subhānehu ve taᶜālā onların vasflarında buyurmuş ki ﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾[756] Bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ādemler vardır ki onları ticāret-i

756 "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekatı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar." Nūr, 24/36-37.

rābiha ve ahz u ᶜatā zikrullāhtan ve namāzdan ve edā-i zekāttan menᶜ ve işgāl etmez, maᶜa-hāzā kalblerin ve gözlerin ehvāl-i yevm-i kıyāmette takallüb ve ıztırābından havf ederler." İntehā. Ve bu lezzete onlardan gayrı dīger bir kimse müştāk olmaz, çünkü şevk zevkten sonradır ve o ki tadıp zevk etmemiş lezzeti bilmez ve bilmeyen kimse müştāk olmaz ve müştāk olmayan kimse taleb etmez ve taleb etmeyen kimse vāsıl ve müdrik olmaz ve vāsıl ve müdrik olmayan kimse esfel-i sāfilīnde mahrūmlarla kalır. ﴿وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ﴾[757] ki bu āyet-i kerīme sūre-i Nūr'un otuz beşinci āyetidir, hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bir kimse ki hevāsına tebeᶜiyyetle Allāhu taᶜālānın zikrinden körlük ve iᶜrāz eder, biz ona dünyāda bir şeytān zamm ve taslīt edip onun musāhibi olur yāhūd cehennemde ikisi bir zencīre vurulup mukārini olur."

Beyānu'd-Devāillezī Yenfī Maraza'l-Hasedi ᶜAni'l-Kalbi

[بيان الدواء الذي ينفي مرض الحسد عن القلب]

[اعلم أن الحسد من الأمراض العظيمة للقلوب ولا تداوى أمراض القلوب إلا بالعلم والعمل والعلم النافع لمرض الحسد هو أن تعرف تحقيقا أن الحسد ضرر عليك في الدنيا والدين وأنه لا ضرر فيه على المحسود في الدنيا والدين بل ينتفع به فيهما ومهما عرفت هذا عن بصيرة ولم تكن عدو نفسك وصديق عدوك فارقت الحسد لا محالة]

Ve kalbden maraz-ı hasedi nefy eden devānın beyānı mebhası ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki tahkīkan hased kulūbun emrāz-ı ᶜazīmesindendir ve emrāz-ı kulūb ancak ᶜilm ve ᶜamel ile müdāvāt ve tīmār olunurlar. Ve maraz-ı hasede nāfiᶜ olan ᶜilm ise budur, ᶜale't-tahkīk bilip yakīn edesin ki hased dīn ve dünyāda sana zarar ve ziyāndır ve ondan mahsūda dīn ve dünyāda bir zarar ve ziyānı olmaz, belki dīn ve dünyāda onunla münteфiᶜ olur yaᶜnī senin mahsūdun senin hasedinle münteфiᶜ olur da kendin o hasedle zarar-dīde ve ziyānkār olur-

---

757 "Kim, Rahmān'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur." Zuhruf, 43/36.

sun. Ve kaçan kim basīretle bunu bildin ve kendi nefsine ᶜadüvv ve düşmanına dost olmadınsa lā-mahāle hasedi müfārakat edip terk edersin.

[أما كونه ضررا عليك في الدين فهو أنك بالحسد سخطت قضاء الله تعالى وكرهت نعمته التي قسمها بين عباده وعدله الذي أقامه في ملكه بخفي حكمته فاستنكرت ذلك واستبشعته وهذه جناية على حدقة التوحيد وقذى في عين الإيمان وناهيك بهما جناية على الدين وقد انضاف إلى ذلك أنك غششت رجلا من المؤمنين وتركت نصيحته وفارقت أولياء الله وأنبياءه في حبهم الخير لعباده تعالى وشاركت إبليس وسائر الكفار في محبتهم للمؤمنين البلايا وزوال النعم وهذه خبائث في القلب تأكل حسنات القلب كما تأكل النار الحطب وتمحوها كما يمحو الليل والنهار]

Ve dīnde sana olan zararın beyānı odur ki sen eger ondan kıskanıp hased ettinse Allāhu taᶜālānın kazāsına gücenip saht etmiş olursun ve ᶜibādı beyninde taksīm ettiği niᶜmeti kerh edip kısmetten hoşlanmamış olursun ve hikmet-i hafiyyesiyle mülkünde ikāme ettiği ᶜadli kerh edip beğenmemiş olursun ki onu istinkār ve istibşāᶜ edip onu nā-hoş tutmuş olursun ve bu bir cināyet-i ᶜazīmdir ki hadeka-i tevhīd üzerine vākiᶜdir, yaᶜnī dīde-i tevhīdin merdümek-i çeşmine bir cināyettir ve īmānın gözünde bir kazādır ki senin için dīn üzerine yaᶜnī helākine kāfī bir cināyetlerdir ki yā helāk veyā körelmesine müᵓeddīlerdir demek olur. Ve maᶜa-hāzā müᵓminlerden bir müᵓmini gışş ve nasīhatinin terkiyle evliyā ve enbiyāya ᶜibādullāh için hubb-ı hayr etmekte müfārakat ve müᵓminlere belāyā ve zevāl-i niᶜamı isteyen iblīs ve kefere-i sāirenin muhabbetlerinde müşāreket ettiğin vizr ve vebāli dahi o cināyete muzāf ve munzam olur. Ve bu bir habāistir ki kalbde dururlar ve hasenāt-ı kalbi oduna āteş ekl ettiği gibi ekl ederler ki kāffe-i hasenāt-ı kalbiyyeyi külliyyen mahv ve telef ederler, nitekim zulmet-i leyl ziyā-i nehārı mahv eder.

[وأما كونه ضرراً عليك في الدنيا فهو أنك تتألم بحسدك في الدنيا أو تتعذب به ولا تزال في كمد وغم إذ أعداؤك لا يخليهم الله تعالى عن نعم يفيضها عليهم فلا تزال تتعذب بكل نعمة تراها وتتألم بكل بلية تنصرف عنهم فتبقى مغموما محروما متشعب القلب ضيق الصدر قد نزل بك ما يشتهيه الأعداء لك وتشتهيه لأعدائك

فقد كنت تريد المحنة لعدوك فتنجزت في الحال محنتك وغمك نقدا ومع هذا فلا تزول النعمة عن المحسود بحسدك ولو لم تكن تؤمن بالبعث والحساب لكان مقتضى الفطنة إن كنت عاقلا أن تحذر من الحسد لما فيه من ألم القلب ومساءته مع عدم النفع فكيف وأنت عالم بما في الحسد من العذاب الشديد في الآخرة فما أعجب من العاقل كيف يتعرض لسخط الله تعالى من غير نفع يناله بل مع ضرر يحتمله وألم يقاسيه فيهلك دينه ودنياه من غير جدوى ولا فائدة]

Ve senin dünyānda sana zarar olduğunun tafsīli ise o dahi budur. Şöyle ki sen ona olan hasedin ile kendin dünyāda müteᵓelim olursun veyāhūd rencīde ve muᶜazzeb olursun ve hemīşe gamm ve kemed ve hüzn ve kaygu ve gussadan zāil olmazsın, [295] çünkü senin aᶜdānı Allāhu taᶜālā niᶜmetten hālī komaz, hemīşe onlara niᶜmetten ifāza eder ve sen her bir niᶜmetlerni gördükçe keder edip dāimen müteᶜazzeb olmaktan zāil olmazsın ve onlardan her biriyle munsarif oldukça müteᵓellim olup gam-nāk olursun ve bu cihetle tūl-i ᶜömründe magmūm ve mahrūm ve müteşaᶜᶜibü'l-kalb ve dayyikü's-sadr kalırsın ki senin düşmanın sana iştihā ettikleri ve kendin düşmanına iştihā ettiğin şeyᵓ sana nāzil olmuş olur, sen kendin mihnet ve meşakkati düşmanına dilerken peşīn olarak mihnet ve gamm hālen ve nakden sana müncez olmuş olur, yaᶜnī düşmanından akdem gammlı ve mihnetli olursun. Ve maᶜa-zālik senin şol hasedinle mahsūdundan niᶜmet zāil olmaz ve zāil olacağı bilinmez, baᶜs ve hisāba īmān etmemiş olsan bile ᶜakl ve izᶜānın var ise muktezā-yı fıtnatla hasedden hazer ederdin, zīrā ᶜākıl olan kimse ᶜadem-i nefᶜ ile kalbin bu elem ve mesāᵓetini kabūl etmez, hālbuki sen baᶜs ve hisāba müᵓmin ve muhālefet-i hükm-i kitāb u sünnet için āhirette olacak ᶜazāba musaddık ve müteyakkinsin ve hāl böyle olunca sen hasedin āhirete olan ᶜazāb-i şedīdine ᶜālim olduğun hālde nice hasedden hazer ve mücānebet etmezsin ve dünyā ve āhirette işbu ᶜazāb-ı elīm ve şedīdi nefsine kabūl ve irtizā edersin! Ve ᶜākıl olan kimseden ne çok ᶜacebdir ki bī-nefᶜ ve bī-kesb fāide zarar-ı mahz ve ziyān-ı ᶜazīm tahmīliyle ve elem-i şedīd mukāsātıyla Allāhu taᶜālānın gazab ve sahtına taᶜarruz edip bī-nefᶜ ve kār ve bī-fāide olarak kendi dīn ve dünyāsını helāk ede.

[وأما أنه ضرر على المحسود في دينه ودنياه فواضح لأن النعمة لا تزول عنه بحسدك بل ما قدره الله تعالى من إقبال ونعمة فلا بد أن يدوم إلى أجل غير معلوم قدره الله سبحانه فلا حيلة في دفعه بل كل شيء عنده بمقدار ولكل أجل كتاب ولذلك شكا نبي من الأنبياء من امرأة ظالمة مستولية على الخلق فأوحى الله إليه فر من قدامها حتى تنقضي أيامها أي ما قدرناه في الأزل لا سبيل إلى تغييره فاصبر حتى تنقضي المدة التي سبق القضاء بدوام إقبالها فيها ومهما لم تزل النعمة بالحسد لم يكن على المحسود ضرر في الدنيا ولا يكون عليه إثم في الآخرة]

Ve senin hasedin ile mahsūdun üzerine dīn ve dünyāsında bir zarar olmadığının vechi ise o dahi budur. Şöyle ki dīn ve dünyāsında mahsūd üzerine bir zararı olmadığı vāzıhtır, çünkü senin hasedin ile ondan o niᶜmet zāil olmaz, ancak ikbāl ve niᶜmetten Allāhu taᶜālānın takdīr ettiği şeyᵓ ecel-i maᶜlūm ve mukadderine dek devāmı emr-i lābüddür ki onun defᶜinde bir çāre ve hīle yoktur, belki her bir şeyᵓ onun ᶜindinde mikdār iledir ve her bir ecele kitāb vardır. Peygamberāndan bir peygamber halka müstevlī zālim bir hatun kişiden şikāyet etmiş ve Allāhu taᶜālā ona vahy edip buyurmuş ki "فِرَّ مِنْ قُدَّامِهِ حَتَّى تَنْقَضِيَ أَيَّامُهَا" Yaᶜnī "Sen onun önünden firār eyle tā ki onun eyyāmı münkaziye ola" ki ezelde bizim takdīr ettiğimiz nesnenin tagyīrine sebīl yoktur, artık müddet-i münkaziyesi inkızāsına dek sen sabr eyle demektir, yaᶜnī içinde devām-ı ikbāli fī-mā sebak mukzī ve mukaddir olan müddetin inkızāsına kadar sen sabr eyle. Ve kaçan kim hased ile niᶜmet zāil olmaz, mahsūda dünyāda ondan bir zarar olmaz ve āhirette dahi onunla ona bir ism ve günāh olmaz.

[ولعلك تقول ليت النعمة كانت تزول عن المحسود بحسدي وهذا غاية الجهل فإنه بلاء تشتهيه أولاً لنفسك فإنك أيضاً لا تخلو عن عدو يحسدك فلو كانت النعمة تزول بالحسد لم يبق لله تعالى عليك نعمة ولا على أحد من الخلق ولا نعمة الإيمان أيضاً لأن الكفار يحسدون المؤمنين على الإيمان قال الله تعالى ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ إذ ما يريد الحسود لا يكون نعم هو يضل بإرادته الضلال لغيره فإن إرادة الكفر كفر فمن اشتهى أن تزول النعمة عن المحسود بالحسد فكأنما يريد أن يسلب نعمة الإيمان بحسد الكفار وكذا سائر النعم وإن اشتهيت أن تزول النعمة عن

الخلق بحسدك ولا تزول عنك بحسد غيرك فهذا غاية الجهل والغباوة فإن كل واحد من حمقى الحساد أيضاً يشتهي أن يخص بهذه الخاصية ولست بأولى من غيرك فنعمة الله تعالى عليك في إن لم تزل النعمة بالحسد مما يجب عليك شكرها وأنت بجهلك تكرهها]

Ve ola ki sen dersin ki kāşki benim hasedim ile mahsūddan niᶜmet zāil ola! Ve bu temennī ise cehl ve nādānlığın gāyesidir, zīrā bu bir belādır ki evvelā kendi nefsine ārzū ediyorsun, zīrā sen dahi seni hased eden bir ᶜadüvvden hālī olmazsın. Ve eger hased ile niᶜmet zāil olmuş olsaydı, Allāhu taᶜālānın bir niᶜmeti senin üstünde dahi kalmazdı, belki hīçbir kimsenin üstünde kalmazdı, hattā niᶜmet-i īmān bile kalmazdı, çünkü zümre-i kefere īmān üzerine ehl-i īmānı hased ederler, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾[758] Bu āyetin tefsīri fī-mā sebak mezkūrdur. Kaldı ki hasūdun murādı olmaz, evet dīgerine dalālet istemekle dalālete düşer, zīrā küfrün irādesi küfrdür ve o kimse ki hased ile mahsūddan niᶜmetin zevālini ārzū eder sanki küffārın hasediyle müʾminlerden niᶜmet-i īmānın selbini dahi ister ve niᶜam-ı sāire dahi böyledir. Ve eger senin hasedin ile halktan zevāl-i niᶜmeti ārzū edip de dīgerin hasediyle senden zāil olmaklığını ārzū eder isen artık bu cehl ve gabāvetin sonu ve gāyesidir, zīrā her bir hasūd-ı ahmak dahi bu hāssiyyetle muhtass olmaklığını iştihā eder ve sen dīgerinden evlā değilsin, kaldı ki hased ile senden niᶜmet-i rabbāniyye zāil olmamaklığın niᶜmeti Allāhu taᶜālā tarafından şekk üzerine vācibü't-teşekkür bir niᶜmet iken sen kendi nādānlığın ile onu kerh edip ondan hoşlanmazsın.

[وأما أن المحسود ينتفع به في الدين والدنيا فواضح أما منفعته في الدين فهو أنه مظلوم من جهتك لا سيما إذا أخرجك الحسد إلى القول والفعل بالغيبة والقدح فيه وهتك ستره وذكر مساويه فهذه هدايا تهديها إليه أعني أنك بذلك تهدي إليه حسناتك حتى تلقاه يوم القيامة مفلسا محروما عن النعمة كما حرمت في الدنيا

758 "Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler." Bakara, 2/109.

عن النعمة فكأنك أردت زوال النعمة عنه فلم تزل نعم كان الله عليه نعمة إذ وفقك للحسنات فنقلتها إليه فأضفت إليه نعمة إلى نعمة وأضفت إلى نفسك شقاوة إلى شقاوة]

Mahsūdun hasedin ile dīn ve dünyāda intifāᶜı zāhir ve vāzıhtır. Dīnde olan menfaᶜati ise onun vechi odur ki senin cihetinden mazlūm olmaklığının haysiyyetidir lā-siyyemā ki eger hasedini kavl ve fiᶜle çıkarıp da onu gıybet ve zemm ve onda kadh ve setrini hetk ve ᶜuyūbunu zikr ettinse işte bunlar bir hediyyelerdir ki sen onları ona hediyye eylersin yaᶜnī bu zemm ve fasl ve kadh ile sen kendi hasenātını ona [296] hediyye edersin tā ki dünyāda niᶜmetten mahrūm olduğun gibi yevm-i kıyāmette dahi müflis ve mahrūm olarak ona mülākī olasın, sanki ondan niᶜmetin zevālini istedikte zāil olmadı. Evet Allāhu taᶜālānın ona bir niᶜmeti var idi ki seni muvaffak etti ki sen kendi hasenātını ona nakl ettin ve onun niᶜmetine niᶜmet ve nefsinni şekāvetine bir şekāveti izāfe ve zamīme eyledin.

[وأما منفعته في الدنيا فهو أن أهم أغراض الخلق مساءة الأعداء وغمهم وشقاوتهم وكونهم معذبين مغمومين ولا عذاب أشد مما أنت فيه من ألم الحسد وغاية أماني أعدائك أن يكونوا في نعمة وأن تكون في غم وحسرة بسببهم وقد فعلت بنفسك ما هو مرادهم ولذلك لا يشتهي عدوك موتك بل يشتهي أن تطول حياتك ولكن في عذاب الحسد لتنظر إلى نعمة الله عليه فيتقطع قلبك حسداً ولذلك قيل

لا مات أعداؤك بل خلدوا   حتى يروا فيك الذي يكمد
لا زلت محسوداً على نعمة   فإنما الكامل من يحسد

ففرح عدوك بغمك وحسدك أعظم من فرحه بنعمته ولو علم خلاصك من ألم الحسد وعذابه لكان ذلك أعظم مصيبة وبليه عنده فما أنت فيما تلازمه من غم الحسد إلا كما يشتهيه عدوك]

Ve dünyāda olan menfaᶜati ise o dahi vechi budur ki halkın ehemm-i agrāzları ᶜadüvvün mesāᵓeti ve gamm ve şekāvetleridir ki dāimen ve müstemirren muᶜazzeb ve rencīde ve gussa ve kaygulu ve gam-dīde olmaklıklarıdır. Ve elem-i hasedden içinde bulunduğun cefā ve ᶜazābdan katı ve eşedd bir ᶜazāb olmaz. Ve senin düşmanların gāye-i ümniyye ve

mekāsıdları odur ki onlar hemīşe niᶜmette olalar ve onların sebebleriyle sen gamm ve hasrette olasın ve sen kendi nefsine onların murādları olan şeyi kendin işlemişsin ve onun için onlar senin mevtini ārzū etmezler belki ᶜazāb-ı hased ile tūl-i hayātını imrenip ārzū ederler tā ki onlarda olan niᶜam-ı ilāhiyyeyi görüp kendi hasedinle kalbin kesilip parça parça munkatıᶜ ola ve onun için nazmen denilmiş ki: لا مات أعداؤك بل خلدوا ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Senin düşmanların ölmeyeler, ancak muhalled olsunlar tā ki onlara hüzn ve kemedi veren nesneyi göreler. Ve sen dahi niᶜmet üzerine mahsūd olmaktan zāil olmayasın, zīrā merd-i kāmil ancak hased olunan kimsedir." Kaldı ki senin düşmanın senin gamm ve hasedin ile hāsıl olan ferah ve sevinci niᶜmeti ile olan ferah ve sevincinden daha ziyāde aᶜzamdır ve elem-i hased ve ᶜazābından senin kurtuluş ve halāsını bilmiş olsaydı onun ᶜindinde o hālin daha ziyāde ᶜazīm bir beliyye ve musībet olurdu, mā-hasal gamm-ı hasedden mülāzım bulunduğun hüzn ve kemed ancak senin ᶜadüvv ve düşmanın senin için dileyip iştihā ettiği şeyʾ gibidir.

[فإذا إذا تأملت هذا عرفت أنك عدو نفسك وصديق عدوك إذ تعاطيت ما تضررت به في الدنيا والآخرة وانتفع به عدوك في الدنيا والآخرة وصرت مذموما عند الخالق والخلائق شقيا في الحال والمآل ونعمة المحسود دائمة شئت أم أبيت باقية ثم لم تقتصر على تحصيل مراد عدوك حتى وصلت إلى إدخال أعظم سرور على إبليس الذي هو أعدى أعدائك لأنه لما رآك محروماً من نعمة العلم والورع والجاه والمال الذي اختص به عدوك عنك خاف أن تحب ذلك له فتشاركه في الثواب بسبب المحبة لأن من أحب الخير للمسلمين كان شريكاً في الخير ومن فاته اللحاق بدرجة الأكابر في الدنيا لم يفته ثواب الحب لهم مهما أحب ذلك فخاف إبليس أن تحب ما أنعم الله به على عبده من صلاح دينه ودنياه فتفوز بثواب الحب فبغضه إليك حتى لا تلحقه بحبك كما لم تلحقه بعملك]

Ve bu sūrette sen eger buna tedbīr edip teʾemmül etsen bilirsin ki ᶜale't-tahkīk sen kendi nefsinin düşmanı ve ᶜadüvvün dost ve sadīkisin, çünkü dünyā ve āhirette onunla mutazarrır ve ziyānkār olduğun ᶜameli teᶜātī edip dünyā ve āhirette ᶜadüvvüne menfaᶜat ettirdin yaᶜnī düşmanına müfīd ve nāfiᶜ ve nefsine muzırr ve hālik olan ᶜameli teᶜātī ettiğin

haysiyyetle kendin düşmanına yār ve nefsine ʿadüvv-i gaddār olduğun anlarsın ve maʿa-hāzā Hālık ve halāyık katında mezmūm ve menfūr ve hāl ve meʾāl ve vakt-i hāzır ve zamān-ı istikbālde şakī ve rencūr oldun. Ve mahsūdun niʿmeti ise sen diler isen dilemez isen dāime ve bākıyedir ve buna dahi muktasır olmayıp yaʿnī senin düşmanın husūl-i murādı üzerine mesāʿī ve gūşişini kasr etmedin tā ki senin aʿdā-yı ʿadüvvün olan iblīs-i laʿīnin kalbine aʿzam-ı sürūru idhāl ettin, çünkü seni niʿmet-i ʿilm ve veraʿ ve cāh ve māldan ve ʿadüvvün onunla muhtass bulunduğu niʿamdan tehī ve mahrūm gördü, korktu ki sen onun o niʿmeti ona devāmlarını muhabbet edip onunla o sevābda muhabbetin sebebi ile müşārik edesin, çünkü ehl-i İslām'a hayrı muhabbet eden kimse dahi o hayrda ortak ve şerīk olur. Ve o ki dīnde ona ekābirin derecesine emr-i lühūk ve idrāk ona geçip o menzileden geri kalır, onlara o niʿam-ı ʿuzmāyı sevdikçe ve onlara muhabbet ettikçe sevāb-ı muhabbet ona geçmez ki sevāb-ı muhabbet ile o ekābire kendisi dahi vāsıl ve lāhık olur ve bināberīn iblīs-i laʿīn havf etti ki Cenāb-ı Mālikü'l-mülk salāh-ı dīn ü dünyāsından kuluna ihsān ve inʿām ettiği niʿamı ona sen muhabbet edersin ve sevāb-ı hubba fāiz olursun, artık sana gelip onu bugz ettirdi tā ki ʿamelin ile ona lāhık olmadığın gibi senin muhabbetin ile dahi ona lāhık olmayasın.

[[وقد قال أعرابي للنبي صلى الله عليه وسلم يا رسول الله الرجل يحب القوم ولما يلحق بهم فقال النبي صلى الله عليه وسلم ''المرء مع من أحب'' وقام أعرابي إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخطب فقال يا رسول الله متى الساعة فقال ''ما أعددت لها'' قال ما أعددت لها من كثير صلاة ولا صيام إلا أني أحب الله ورسوله فقال صلى الله عليه وسلم [297] ''أنت مع من أحببت'' قال أنس فما فرح المسلمون بعد إسلامهم كفرحهم يومئذ إشارة إلى أن أكبر بغيتهم كانت حب الله ورسوله قال أنس فنحن نحب رسول الله وأبا بكر وعمر ولا نعمل مثل عملهم ونرجو أن نكون معهم وقال أبو موسى قلت يا رسول الله الرجل يحب المصلين ولا يصلي ويحب الصوام ولا يصوم حتى عد أشياء فقال النبي صلى الله عليه وسلم ''هو مع من أحب'']

Ve bir aʿrābī, Nebī-i zī-şān efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, ādem çün bir kavmi muhabbet eder de onlara ulaşmazsa onun emri

nice kalır?" Efendimiz ona cevāben "اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ" buyurdu ki "Ādem sevdiği ile yaᶜnī onlarla haşr olunur" demektir. Ve dīger bir aᶜrābī kalkıp efendimiz hutbe ederken sormuş ki "Yā Resūlallāh, sāᶜat ne vakttedir?" Efendimiz ona "مَا أَعْدَدْتَ لَهَا" buyurdu yaᶜnī "Sen ona ne hāzırladın?" Aᶜrābī: "Namāzdan veyāhūd sıyāmdan ona bir çok şeyᵓ hāzırlamamışım, ancak ben Allāhu taᶜālāyı ve peygamberini çok severim" diye cevāb verdikte, efendimiz dahi: "أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ"[759] diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Sen kendi sevdiğin zātlarlasın" ki peygamberle haşr olup Allāhu taᶜālāya mütekarrib olursun demektir. Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ehl-i İslām islāmlarından sonra o gündeki şādlıkları gibi şāzz olmamışlar" ki bu sözü bir işārettir ki onların en büyük taleb ve muhabbetleri hubbullāh ve hubb-ı resūlü idi. Ve dahi Enes demiş ki "biz Resūl-i ekrem efendimiz ve Hazret-i Ebū Bekr ve ᶜÖmer'i severiz ve onların ᶜamelleri gibi ᶜamel edemiyoruz ve onlarla berāber olmaklığımızı recā eyleriz." Ve Ebū Mūsā demiş ki zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye dedim ki "Ādem namāz kılıcılara sever de kendisi onlar gibi namāzı kılmaz ve pek çok oruç tutanları sever de onlar gibi kendisi oruç tutmaz." Ve dahi çok şeyleri ᶜadd ettikte, efendimiz ona cevaben: "هُوَ مَعَ مَنْ أَحَبَّ"[760] diye fermān buyurdu, yaᶜnī "O kimse onun sevdiği ādemledir" diye tebşīr buyurmuştur.

[وقال رجل لعمر بن عبد العزيز إنه كان يقال إن استطعت أن تكون عالماً فكن عالماً فإن لم تستطع أن تكون عالماً فكن متعلماً فإن لم تستطع أن تكون متعلماً فأحبهم فإن لم تستطع فلا تبغضهم فقال سبحان الله الذي جعل الله لنا مخرجاً]

Ve bir ādem, ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e demiş ki "Denilirdi ki sen eger ᶜālim olmağa senin kudretin olduysa hemān ᶜālim ol ve eger ᶜālim olmağa muktedir olmadınsa bārī müteᶜallim ol ve eger müteᶜallim olmağa dahi kudretin olmazsa onları muhabbet eyle ve eger muhabbetlerine dahi kudretin olmazsa bārī onları bugz eyleme." O vakt ᶜÖmer demiş ki "Subhānallāh, Cenāb-ı Mennān lutf ve ihsānından bize bir mahrec etmiştir."

---

759 Buhārī, 8/40, no: 6171, Müslim, Birr ve's-Sıla, 50, 4/2032, no:161.

760 *Ehādīsu Ahmed b. Caᶜfer*, 1/192.

[فانظر الآن كيف حسدك إبليس ففوت عليك ثواب الحب ثم لم يقنع به حتى بغض إليك أخاك وحملك على الكراهة حتى أثمت وكيف لا وعساك تحاسد رجلاً من أهل العلم وتحب أن يخطيء في دين الله تعالى وينكشف خطؤه ليفتضح وتحب أن يخرس لسانه حتى لا يتكلم أو يمرض حتى لا يعلم ولا يتعلم وأي إثم يزيد على ذلك فليتك إذ فاتك اللحاق به ثم اغتممت بسببه سلمت من الإثم وعذاب الآخرة وقد جاء في الحديث أهل الجنة ثلاثة المحسن والمحب له والكاف عنه أي من يكف عن الأذى والحسد والبغض والكراهة فانظر كيف أبعدك إبليس عن جميع المداخل الثلاثة حتى لا تكون من أهل واحد منها البتة فقد نفذ فيك حسد إبليس وما نفذ حسدك في عدوك بل على نفسك]

Kaldı ki sen imdi nazar edip bak ki iblīs-i laᶜīn nice seni hased edip de sevāb-ı hubbu senin üzerine geçirip tefvīt etti ve onunla kanāᶜat etmeyip de sonra nice birāderini sana bugz ettirdi ve seni kerāhetine haml ettirdi, tā kim āsim ve günāhkār oldun. Ve nice ᶜāsī ve günāhkār olmazsın o hāl ile ki dūr değildir ki sen ehl-i ᶜilmden bir ādemi hased edip Allāhu taᶜālā-nın dīninde hatā etmesini seversin ve fazīhat ve rüsvāy olmak için onun hatāsı açık ve münkeşif olmaktan hoşlanırsın ve dahi lisānı lāl olmak seversin tā ki vaᶜz ve nasīhat etmeye veyāhūd taᶜallüm ve taᶜlīm etmemek için onun hasta olmaklığını seversin! Ve hangi ism ve günāhtır ki bu ism ve günāhtan daha ziyāde ᶜazīm ve kebīr ola! Kāşki senden lihākı geçip niᶜamda ona idrāk vermekliğin fevāt ettiği vaktte sen o fevātın sebebi ile mugtemm olup da ism ve ᶜazāb-ı āhiretten sālim olaydın. Maᶜlūmdur ki hadīs-i şerīfte gelmiş ki "أَهْلُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ الْمُحْسِنُ الْمُحِبُّ لَهُ وَالْكَافِ عَنْهُ" ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ehl-i cennet üç nevᶜdir ki muhsin ve muhsine muhabbet eden ve muhsinin üzerinden ezāyı keff eden kesānlardır." Keff-i ezādan murād keff-i hased ve bugz ve kerāhettir. Artık sen nazar edip gör ki iblīs-i laᶜīn nice seni işbu medāhil-i selāseden dūr ve cemīᶜinden baᶜīd ve mahcūr etti, tā ki elbette onlardan biri olmayasın. İşte iblīsin hasedi sana nāfiz oldu ve senin hasedin senin düşmanına nāfiz olmayıp ancak o dahi senin nefsin üzerine nāfiz oldu.

[بل لو كوشفت بحالك في يقظة أو منام لرأيت نفسك أيها الحاسد في صورة من يرمي سهما إلى عدوه ليصيب مقتله فلا يصيبه بل يرجع إلى حدقته اليمنى

فيقلعها فيزيد غضبه فيعود ثانية فيرمي أشد من الأولى فيرجع إلى عينه الأخرى فيعميها فيزداد غيظه فيعود على رأسه فيشجه وعدوه سالم في كل حال وهو إليه راجع مرة بعد أخرى وأعداؤه حوله يفرحون به ويضحكون عليه وهذا حال الحسود وسخرية الشيطان منه بل حالك في الحسد أقبح من هذا لأن الرمية العائدة لم تفوت إلا العينين ولو بقيتا لفاتتا بالموت لا محالة والحسد يعود بالإثم والإثم لا يفوت بالموت ولعله يسوقه إلى غضب الله وإلى النار فلأن تذهب عينه في الدنيا خير له من أن تبقى له عين يدخل بها النار فيقلعها لهيب النار]

Belki kendi hālin ile uykuda veyāhūd uyanıklıkta mükāşefe olunmuş olaydın sen ey hāsid, kendi kendini böyle bir ādemin sūretinde görürdün ki o ādem kendi düşmanına ve maktel yerine bir ok remy eder de o ok onun düşmanına rāst gelmeyip ancak ona dönüp de onun sağ gözüne isābet etmekle gözünü koparır ve ondan gazabı ziyāde olup evvelkisinden eşedd bir ok dahi düşmanına remy eder ve o ok dahi ona tesādüf etmeyip be-tekrār o ᶜavdet etmekle gelip onun sol gözüne düşer de kalᶜ eder ve gayz ve gazabı daha ziyāde artıp galebe eder de bir ok dahi ᶜale'l-ᶜamyā düşmanı semtine remy ettikte o ok dahi düşmanına isābet etmeyip o dahi ancak onun başına dönüp düşer de onu zahm-dār eyler ve ᶜadüvv ve düşmanı ise beher hālde sağ ve sālim durur ve onun remy ettiği okları merreten baᶜde uhrā ona dönüp dolaşır da onun gözlerine ve başına rāst gelir ve aᶜdāsı onun etrāfında sevinip üzerine gelirler ve ona mazak ve istihzā ederler işte hasūdun hāli budur ve şeytānın ondan mazak ve masharalığı odur, belki senin [298] hasedde olan ahvālin bundan daha ziyāde çirkīndir, çünkü onun remy ettiği okları dīdelerinden gayrı dīger bir şeyʾ ondan fāit ve hālik etmedi ve dīdeler kalmış olsalar elbette ölüm ile fevt olup hālik olacakları mukarrerdir ki lā-mahāle onun vefātıyla onlar dahi fāit olurlar. Ve hased ise ism ile döner ve ism ise onun ölümü ile olmaz ve ola ki onu gazab-ı cebbār ve lehīb-i nāra sürüp götürür. Kaldı ki dünyāda onun zehāb-ı ᶜaynı ona bākī kalıp onunla āhirette āteşe girmekten daha ziyāde hayrlıdır, çünkü kalırsa onunla āteşi görür ve āteşin ᶜalevi onu koparır ve bu sūretle olan ᶜazāb-ı helāki ve ziyān-ı fevātı nefse eşeddir.

[فانظر كيف انتقم الله من الحاسد إذا أراد زوال النعمة عن المحسود فلم يزلها عنه ثم أزالها عن الحاسد إذ السلامة من الإثم نعمة والسلامة من الغم والكمد نعمة قد زالتا عنه تصديقاً لقوله تعالى ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾]

Kaldı ki sen nazar edip görmeğe Allāhu taʿālā nice hāsidden intikām almıştır ki hāsid mahsūdun zevāl-i niʿmetini murād ettikte o niʿmeti mahsūddan izāle etmedi, ancak onu sonrada hāsidden izāle etti, çünkü ismden sālim olmak ve gussa ve kaygıdan sālim olmak niʿmetlerdir. Bu niʿmetleri hāsidden izāle etti, çünkü Hakk taʿālānın ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾[761] diye fermān buyurduğuna tasdīk için bu keyfiyyetle istidlāl olunur. Bu nass-ı ʿālī sūre-i Melāike'nin kırk ikinci āyetindendir, tefsīrinde denilmiş ki "Vaktā ki Muhammed ʿaleyhi's-selām onlara nezīr peygamber geldikte onların hakktan tebāʿudunu artırdı, yeryüzünde kibr ve fiʿl-i kabīh eder oldukları hālde o mekr-i kabīh ise ancak fāʿiline hulūl eder." İntehā.

[وربما يبتلي بعين ما يشتهيه لعدوه وقلما يشمت شامت بمساءة إلا ويبتلى بمثلها حتى قالت عائشة رضي الله عنها ما تمنيت لعثمان شيئاً إلا نزل بي حتى لو تمنيت له القتل لقتلت فهذا إثم الحسد نفسه فكيف ما يجر إليه الحسد من الاختلاف وجحود الحق وإطلاق اللسان واليد بالفواحش في التشفي من الأعداء وهو الداء الذي فيه هلك الأمم السالفة فهذه هي الأدوية العلمية فمهما تفكر الإنسان فيها بِذِهْنٍ صَافٍ وَقَلْبٍ حَاضِرٍ انْطَفَأَتْ نَارُ الْحَسَدِ من قلبه وعلم أنه مهلك نفسه ومفرح عدوه ومسخط ربه ومنغص عيشه]

Ve mümkin ki ʿadüvvüne imrenip iştihā ettiği nesne ile kendisi mübtelā olur. Ve bir şāmit bir kimsenin mesāʾeti ile şemātet edip de onun misli ile kendisi mübtelā olmadığı azdır yaʿnī fi'l-agleb şāmit dahi onunla şemātet ettiği sūʾ ile mübtelā olur demektir. Hattā ʿĀişetü's-Sıddīka ʿaleyhe'r-rıdvān demiş ki "Ben ʿOsmān'a bir nesneyi temennī etmedim ki o nesne bana nāzil olmadı" yaʿnī her ne ki ona temennī ettimse cemīʿisi bana nāzil oldu, "Hattā katlini dahi temennī etmiş olsaydım elbette maktūle olurdum." İşte nefs-i hasedin ism ve günāh ve seyyiʾesi

761 "Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır." Fātır, 35/43.

budur, yā hased ile müncer olan umūr nicedir ki ihtilaf ve inkār-i hakk ve aᶜdādan teşeffī için vukūᶜ bulan ıtlāk-ı lisān-ı fāhiş ve itāle-i yed-i taᶜaddī gibi efᶜāl yaᶜnī elbette bu efᶜāl için dīger ism ve günāh ve mesāib hāsıl olur ve o mahsūl hasede zamm ve ᶜilāve olunur. Mā-hasal hased büyük bir derd ve ᶜillettir, ümem-i sālife onunla hālik olmuşlar. Ve onun edviye-i ᶜilmiyyesi bunlardır, zīrā insān zihn-i sāfī ve kalb-i hāzır ile onlara tefekkür ettikçe nār-ı hased kalbinden sönüp müntafī olur ve bilir ki ᶜale't-tahkīk bu ᶜillet-i hased ile nefsine mühlik ve düşmanına müferrih ve rabbisine mushit ve ᶜayşına münaggıstır.

[وأما العمل النافع فيه فهو أن يحكم الحسد فكل ما يتقاضاه الحسد من قول أو فعل فينبغي أن يكلف نفسه نقيضه فإن حمله الحسد على القدح في محسوده كلف لسانه المدح له والثناء عليه وإن حمله على التكبر عليه ألزم نفسه التواضع له والاعتذار إليه وإن بعثه على كف الإنعام عليه ألزم نفسه الزيادة في الإنعام عليه فمهما فعل ذلك عن تكلف وعرفه المحسود طاب قلبه وأحبه ومهما ظهر حبه عاد الحاسد فأحبه وتولد من ذلك الموافقة التي تقطع مادة الحسد لأن التواضع والثناء والمدح وإظهار السرور بالنعمة يستجلب قلب المنعم عليه ويسترقه ويستعطفه ويحمله على مقابلة ذلك بالإحسان ثم ذلك الإحسان يعود إلى الأول فيطيب قلبه ويصير ما تكلفه أولاً طبعاً آخرا ولا يصده عن ذلك قول الشيطان له لو تواضعت وأثنيت عليه حملك العدو على العجز أو على النفاق أو الخوف وأن ذلك مذلة ومهانة وذلك من خداع الشيطان ومكايده بل المجاملة تكلفاً كانت أو طبعاً تكسر سورة العداوة من الجانبين وتقل مرغوبها وتعود القلوب التآلف والتحاب وبذلك تستريح القلوب من ألم الحسد وغم التباغض]

Ve ᶜamel-i nāfiᶜ ise yaᶜnī maraz-ı hasedi müdāvāt eden maᶜcūnun cüzʾ-i sānīsi ki ᶜamel idi, o dahi tafsīl ve beyānı budur. Şöyle ki sen āfāt-ı hasedi bilip teyakkun ettiğin vaktte ᶜamel için hasedi tahkīm ettirip bakarsın, eger hased onun zemmine seni sevk ederse sen onu medh edersin ve eger muᶜādātına seni sevk ederse sen dostluğuna çalışırsın, ve'l-hāsıl hased her neye hükm edip isterse sen onun zıdd ve nakīzini işlersin, kavl olsun veyā fiᶜl olsun her ne olur ise olsun sen hemīşe onun iktizā ettiği şeyʾin nakīzi ile nefsini teklīf edersin, meselā hased eger seni mahsūduna kadh etmeğe bāᶜis olduysa sen kendi lisānını onun medhine

ve cemīl ile üzerine senā etmeğe teklīf eylersin ve eger üzerine tekebbür etmeğe seni haml eylerse sen kendi nefsine tevāzuᶜu ilzām eyle ve ondan ᶜözr dilemeye nefsini teklīf edersin ve eger ona inᶜām etmemeğe veyā ondan inᶜāmı keff eylemeğe bāᶜis olduysa sen ona inᶜām ile nefsini teklīf edersin ve akdemce ona bir inᶜām muᶜtādın var ise onun artırmasıyla nefsini ilzām edersin ve bunları tekellüfle işledikçe ve mahsūdun dahi ona vākıf ve ᶜārif oldukça onun kalbi onunla hoş olur da seni sevmeğe başlar ve muhabbeti ᶜalenen sana zāhir oldukça sen dahi dönüp onu sevmeğe başlarsın. Ve bundan mādde-i hasedi katᶜ eden bir muvāfakat mütevellid olur, çünkü hāsidden zuhūr-ı tevāzuᶜ ve senā ve medh ile mahsūdun niᶜmeti ile olan izhār-ı şādumānī ve meserret münᶜamun ᶜaleyh olan kimsenin kalbini celb ve istirkāk ve istiᶜtāf eder ve ihsān ile ona o fiᶜline mukābele etmeğe onu haml eder ve o ihsān evvele dönüp onunla kalbi hoş olur ve evvelā tekellüf ile işlediği şeyᵓ [299] ona dīger bir hūy olur da tabᶜan işler. Ve ona şeytānın kavli onu ondan menᶜ eylemeye ki şeytān ona vesvese eder ki "Sen eger mahsūduna tevāzuᶜ ve ser-fürūluk edip üzerine medh ü senā ettinse senin ᶜadüvvün onu senin ᶜaczine haml eder veyāhūd senden nifāka haml eder veyā senin korkaklığına ᶜatf eyler" der "ve bu sana mehānet ve mezellettir" der. İşte bu gibi vesvese ve hātır seni o mücāmeleden sadd ve menᶜ etmesin, zīrā bu mekr ve hudᶜa ve keyd-i şeytānīdir, çünkü mücāmele tekellüfen olsun veyāhūd tabᶜan olsun hiddet-i ᶜadāveti kırıp cānibinden şiddet-i bugzu kesr eder de ᶜadāvetin mergūbu dahi azalır ve kulūba teᵓellüf ve tehābüble taᶜvīd eder ve onunla kulūb müsterīh olurlar yaᶜnī hasedin elem ve rencinden ve bugzun gamm ve gussa ve kaygısından āsūde ve rāhat olurlar.

[فهذه هي أدوية الحسد وهي نافعة جدا إلا أنها مرة على القلوب جدا ولكن النفع في الدواء المر فمن لم يصبر على مرارة الدواء لم ينل حلاوة الشفاء وإنما تهون مرارة هذا الدواء أعني التواضع للأعداء والتقرب إليهم بالمدح والثناء بقوة العلم بالمعاني التي ذكرناها وقوة الرغبة في ثواب الرضا بقضاء الله تعالى وحب ما أحبه وعزة النفس وترفعها عن أن يكون في العالم شيء على خلاف مرادها جهل وعند ذلك يريد ما لا يكون إذ لا مطمع في أن يكون ما يريد وفوات المراد ذل

وخسة ولا طريق إلى الخلاص من هذا الذل إلا بأحد أمرين إما بأن يكون ما تريد أو بأن تريد ما يكون والأول ليس إليك ولا مدخل للتكلف والمجاهدة فيه وأما الثاني فللمجاهدة فيه مدخل وتحصيله بالرياضة ممكن فيجب تحصيله على كل عاقل هذا هو الدواء الكلي]

İşte edviye-i hased bunlar ve be-gāyet müfīd ve nāfiᶜdirler velākin kulūba katı telh ve be-gāyet acıdır ammā menfaᶜat telh ve acı dermānlardadır ve ki dermānın acılık ve merāretine sabr etmez, şifānın tatlılık ve halāvetini bulmaz. Ve bu merāret ve acılık yaᶜnī düşmanlara tevāzuᶜ ve onlara medh ü senā ile takarrüb ve yaklaşmaklığın acılığı ancak bizim zikr ettiğimiz maᶜānīnin ᶜilmi ile kolay ve āsān olur ki Allāhu taᶜālānın kazāsına rızā ve sevdiği ᶜamele muhabbet etmekle sevābının ragbeti kuvvetiyle olur ki o merāret-i şedīde onunla heyyin ve āsān olur, yoksa nefsin ᶜizzet ve tereffuᶜu ki ᶜālemde onun murādı hilāfında bir nesne olmaktan yücelenmekliği cehl ve nādānīdir. Ve eger bunu isterse artık dünyāda olmayan nesneyi istemiş olur, çünkü her bir istediği şeyᵓ olmak ve her bir murādı hāsıl olmaklıkta bir matmaᶜ yoktur ve murādın fevātı züll ve hissettir. Ve bu züll ve hissetten vāreste olmak ancak iki emrin birisi ile olur ki yā her ne murād eder ise hāsıl ola veyāhūd husūlü mümkin olan nesneyi murād ede. Ve birincisi ise ki her ne murād ederse hāsıl olmak kaziyyesi onun emri senin yed-i ihtiyārında değildir ki onda mücāhede ve tekellüfe bir medhal yoktur ve ikincisi ise ki mümkini murād etmem idi o şık dahi egerçi mücāhede ile hāsıl olur ki onda saᶜy ve gūşişe bir medhal vardır, ammā tahsīl-i riyāzet ile mümkin olur. Ve bu ikinci şıkk ki riyāzet ve mücāhede ile husūlü mümkin olan şeydir, onun tahsīli her bir ᶜākıl üzerine vācibdir kaldı ki devā-i küllī budur.

[فأما الدواء المفصل فهو تتبع أسباب الحسد من الكبر وغيره وعزة النفس وشدة الحرص على ما لا يغني وسيأتي تفصيل مداواة هذه الأسباب في مواضعها إن شاء الله تعالى فإنها مواد هذا المرض ولا ينقمع المرض إلا بقمع المادة فإن لم تقمع المادة لم يحصل بما ذكرناه إلا تسكين وتطفئة ولا يزال يعود مرة بعد أخرى ويطول الجهد في تسكينه مع بقاء مواده فإنه ما دام محباً للجاه فلا بد وأن يحسد من استأثر

بالجاه والمنزلة في قلوب الناس دونه ويغمه ذلك لا محالة وإنما غايته أن يهون الغم على نفسه ولا يظهر بلسانه ويده فأما الخلو عنه رأساً فلا يمكنه والله الموفق]

Ve devā-i mufassal ise esbāb-ı hasedin tetebbuᶜudur ki kibr ve ᶜucb ve taᶜazzüz-i nefs ve mā-lā-yugnīye olan şiddet-i hırs ve sāirenin muᶜālecāt ve tīmārātıyladır. Ve bu esbābın tafsīl-i müdāvātı fī-mā se-yeᵓtī inşāallāhu taᶜālā mevziᶜlerinde zikr olunur ve tafsīlleri başka başka vārid olacaktır, zīrā bu maraza onlar māye ve māddelerdir ve māddesi kamᶜ olmadıkça maraz kamᶜ olmaz ve eger mādde kamᶜ olmazsa bu zikr ettiğimiz devā-i küllī ile ancak teskīn ve tatfiᵓe hāsıl olur ki hastalık külliyyen zāil olmaz ve bürᵓ-i tāmm hāsıl olmaz, yaᶜnī merreten baᶜde uhrā dönüp ᶜavdet etmekten zāil olmaz ve mevāddı bekāsıyla teskīninde cehd dahi uzanıp mümted olur, zīrā cāha muhibb oldukça lābüdd ki kulūb-ı nāsta menzilet ve cāh ile müsteᵓsir olan kimseden kıskanacaktır ve lā-mahāle onun bu hasedi onu magmūm ve gussalı edecektir. Fakat bu devā-i küllīnin gāye-i nefᶜi bunda nefs üzerine tehvīn-i gamdır ki eser-i hased onun yed ve lisānıyla zāhir olmaz yaᶜnī māyesi durdukça ondan reᵓsen hulüvvü ona mümkin olmaz ve muvaffık ancak Allāhu taᶜālādır.

Beyānu Kadri'l-Vācibi Fī Nefyi'l-Hasedi ᶜAni'l-Kalbi

[بيان القدر الواجب في نفي الحسد عن القلب]

[اعلم أن المؤذي ممقوت بالطبع ومن آذاك فلا يمكنك أن لا تبغضه غالباً فإذا تيسرت له نعمة فلا يمكنك أن لا تكرهها له حتى يستوي عندك حسن حال عدوك وسوء حاله بل لا تزال تدرك في النفس بينهما تفرقة ولا يزال الشيطان ينازعك إلى الحسد له ولكن إن قوي ذلك فيك حتى بعثك على إظهار الحسد بقول أو فعل بحيث يعرف ذلك من ظاهرك بأفعالك الاختيارية فأنت حسود عاص بحسدك]

Ve kalbden nefy-i hasedde vācib olan mikdārın beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki ezā ve rencīde edici kimse elbette tabᶜan memkūttur. Ve o kimse ki seni incitip rencīde etmiş, fi'l-gālib ona bugz etmemek sana mümkin olmaz ve bināen ᶜaleyh [300] eger ona

bir niᶜmet müteyesser olduysa ona husūlünü kerāhet etmemeklik sana mümkin olmaz, elbette ondan hoşlanmazsın meger ki senin ᶜadüvvünün hüsn-i hāl ve sūᵓ-i hāli sende siyyān ola ki o müsāvāt sende hāsıl olmadıkça lā-mahāle onun hüsn-i hālinden hoşlanmayacaksın demektir, hattā kendi nefsinde beynlerinde bir tefrika bulmaktan zāil olmazsın ve ona hased etmek için şeytān ile münāzaᶜalaşmaktan dahi zāil olmazsın. Velākin o hased eğer sende kuvvetleşir de tā ki kavl veyā fiᶜl ile izhār-ı hasede seni sürüp kendi zāhirinden efᶜāl-i ihtiyāriyyen ile hasedin bilinirse artık o vakt ᶜāsī bir hasūd olup hasedinle sen günāhkārsın.

[وإن كففت ظاهرك بالكلية إلا أنك بباطنك تحب زوال النعمة وليس في نفسك كراهة لهذه الحالة فأنت أيضاً حسود عاص لأن الحسد صفة القلب لا صفة الفعل قال اللّٰهِ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً﴾وقال ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾ أما الفعل فهو غيبة وكذب وهو عمل صادر عن الحسد وليس هو عين الحسد بل محل الحسد القلب دون الجوارح]

Ve eger bi'l-külliyye kendi zāhirini izhār-ı hasedden keff edip velākin kendi bātının ile zevāl-i niᶜmetini sevdinse ve o kerāhete kendi nefsinde bir kerāhet bulmadınsa kezālik bunda dahi hasūd ve ᶜāsīsin, çünkü hased kalbin sıfatıdır, fiᶜlin sıfatı değildir. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[762] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Haşr'in dokuzuncu āyetinden olup fī-mā tekaddeme tefsīri zikr olunmuştur ki "Zümre-i ensār onlara hicret edenleri severler ve onlar muhācirīne ganīmet ve sāir verilip kendilere verilmediğinden kalblerinde hased ve gıbta bulmazlar." İntehā. Ve dahi ᶜazze ve celle buyurmuş ki ﴿وَدُّوا

762 "Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." Haşr, 59/9.

﴿لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً﴾[763] Bunun tefsīri dahi fī-mā sebaka mezkūrdur. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾[764] Bu dahi tefsīri sebkat etmiştir. İstişhād hased sıfat-ı kalbiyye olduğunun kaziyyesidir ve hasedden mütevellid olan fiᶜl ise ᶜayn-ı hased değildir, meselā hased-kārdan zāhir olan gıybet ve kizb gibi efᶜāl hasedden sādır olan aᶜmāldırlar ki nefs-i hased değillerdir. Ve bu edille ile maᶜlūm oldu ki hasedin mahalli kalbdir, ādem kendi kalbinde bir hased bulup onu kerh etmez ise lā-mahāle günāhkār bir hasūd olur demektir ve cevārihte zuhūra gelen umūr onun mütevellidātıdır, onların günāhları dahi başkacadır.

[نعم هذا الحسد ليس مظلمة يجب الاستحلال منها بل هو معصية بينك وبين الله تعالى وإنما يجب الاستحلال من الأسباب الظاهرة على الجوارح فأما إذا كففت ظاهرك وألزمت مع ذلك قلبك كراهة ما يترشح منه بالطبع من حب زوال النعمة حتى كأنك تمقت نفسك على ما في طبعها فتكون تلك الكراهة من جهة العقل في مقابلة الميل من جهة الطبع فقد أديت الواجب عليك ولا يدخل تحت اختيارك في أغلب الأحوال أكثر من هذا]

Evet bu hased yaᶜnī zāhirde eseri olmayan hased vācibü'l-istihlāl bir mazlime değildir ki ondan ötürü mahsūddan helāllik dilemek vācib olmaz, ancak seninle Allāhu taᶜālānın beyninde bir cürm ve maᶜsiyettir ki Allāh'ın kazāsına rāzī olmamışsın ve taksīminden hoşlanmamışsın ve murād buyurduğu nesneyi kerh etmişsin. Helāllik dilemek ancak cevārih üzerine zāhir olan esbābdan vācib olur ki onların istihlālleri lāzımdır. Ve çün kendi zāhirini o esbāb ve mütevelledāttan keff ve hıfz edip zevāl-i niᶜmet hubbundan taᶜban mütereşşah olan nesneden dahi hoşlanmadınsa yaᶜnī keff-i zāhir ile maᶜan hātıra-i kalbin kerāhetine nefsini ilzām edip tā ki kendinde sanki sen kendi nefsine tabᶜında olan bu kıskançlık için bugz ve makt eylersin, artık o vakt cihet-i ᶜakldan olan kerāhet cihet-i tabᶜdan olan meyle mukābileleşir de bununla vācibi edā etmiş olursun, zīrā ahvālin aglebinde bundan ziyāde bir şeyᵓ senin taht-ı ihiyārına dāhil olamaz.

---

763 "Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız." Nisā, 4/89.

764 "Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler." Ālu ᶜİmrān, 3/120.

[فأما تغيير الطبع ليستوي عنده المؤذي والمحسن ويكون فرحه أو غمه بما تيسر لهما من نعمة أو تنصب عليهما من بلية سواء فهذا مما لا يطاوع الطبع عليه ما دام ملتفتاً إلى حظوظ الدنيا إلا أن يصير مستغرقاً بحب الله تعالى مثل السكران الواله فقد ينتهي أمره إلى أن لا يلتفت قلبه إلى تفاصيل أحوال العباد بل ينظر إلى الكل بعين واحدة وهي عين الرحمة ويرى الكل عباد الله وأفعالهم أفعالا لله ويراهم مسخرين وذلك إن كان فهو كالبرق الخاطف لا يدوم ثم يرجع القلب بعد ذلك إلى طبعه ويعود العدو إلى منازعته أعني الشيطان فإنه ينازع بالوسوسة فمهما قابل ذلك بكراهته وألزم قلبه هذه الحالة فقد أدى ما كلفه]

Ve mūzī ve muhsinin gamm ve şādīleri ahvāli yanında siyyān olmak için tabᶜın tagyīri ise pek çok güç ve ᶜasīrdir, belki ᶜadem-i imkān derecesinden karībdir yaᶜnī ona eziyyet edip onu rencīde eden ve ona cemīl işleyip ihsān eden kimselerin mazhar oldukları niᶜmet ve uğradıkları belā ve musībetlerinin şādī ve gussaları onun ᶜindinde bir hālde mütesāvī olmak tabᶜan kābil değildir, yaᶜnī tabᶜ buna mutīᶜ ve münkād olmaz mādām ki huzūz-ı dünyāviyyeye mültefittir, meger ki Allāhu taᶜālānın hubbuna sekrān ve vālih gibi müstagrak ola ki o dereceye emri müntehī olursa ahvāl-i ᶜibādın tefāsīline kalbi mültefit olmaz, ancak kāffe-i mahlūkāta ᶜayn-ı vāhide ile bakıp siyyān görür ki dīde-i rahmet ile cümlesine nazar eder ve kāffesini Allāhu taᶜālānın ᶜabīdi görür de onların efᶜāli dahi Allāhu taᶜālānın efᶜālini bilir ve cemīᶜ-i mahlūkātı emr ve irādesine müsahhar görür. Ve bu mertebeye varmak hāli var ise de ammā olduğu vakt dahi berk-i hātıf gibi olur ki o hāl o kimsede dāim ve müstemir olmaz yaᶜnī ondan sonra kalb tabᶜ ve hūyuna dönüp ᶜavdet eder ve be-tekrār ᶜadüvv-i gaddārı onun münāzaᶜasına dönüp rücūᶜ eder, yaᶜnī şeytān-ı laᶜīn vesvese ile [301] münāzaᶜa eder ve onun kerāheti ile o vesveseye mukābele edip nefsine ve kalbine o hāleti ilzām eyledikçe onunla mükellef bulunduğu şeyᵓ edā etmiş olur.

[وقد ذهب ذاهبون إلى أنه لا يأثم إذا لم يظهر الحسد على جوارحه لما روي عن الحسن أنه سئل عن الحسد فقال غمه فإنه لا يضرك ما لم تبده وروي عنه موقوفاً ومرفوعاً إلى النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال "ثَلَاثٌ لَا يَخْلُو مِنْهُنَّ مُؤْمِنٌ وَلَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ ، فَمَخْرَجُهُ مِنْ الْحَسَدِ أَنْ لَا يَبْغِيَ" والأولى أن يحمل هذا على ما

ذكرناه من أن يكون فيه كراهة من جهة الدين والعقل في مقابلة حب الطبع لزوال نعمة العدو وتلك الكراهة تمنعه من البغي والإيذاء فإن جميع ما ورد من الأخبار في ذم الحسد يدل ظاهره على أن كل حاسد آثم]

Ve bir cemāᶜat zāhib olmuşlar ki hased cevārihi üzerine zāhir olmadıkça hāsid āsim ve günāhkār olmaz, çünkü Hasen-i Basrī üzerine mervī olmuş ki hased üzerine ondan suᵓāl vākiᶜ oldukta "Onun gammı onu izhār etmedikçe sana zarar vermez" demiştir. Ve kezālik mevkūf ve Nebī-i zī-şān efendimize merfūᶜ olarak üzerine mervī olup demiş ki efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ لَا يَخْلُو مِنْهُنَّ مُؤْمِنٌ وَلَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ ، فَمَخْرَجُهُ مِنَ الْحَسَدِ أَنْ لَا يَبْغِيَ" Bu hadīs-i şerīfin tefsīri fī-mā sebak zikr olunmuştur ki "Hasedden olan mahrec bagy etmemektir" denilmiş. Ve evlā odur ki bu hadīs-i şerīfin medlūlü bizim bu zikr ettiğimize mahmūl ola ki niᶜmet-i ᶜadüvvün zevāline olan hubb-ı tabᶜīye cihet-i ᶜakl u dīn ile olan kerāhet mukābele etmek kaziyyesidir, zīrā bagy ve īzādān onu menᶜ eden ancak o kerāhet-i ᶜakliyye vü dīniyyedir, çünkü zemm-i hasedde vārid olan kāffe-i ahbārın zāhirleri delālet ederler ki her bir hāsid āsimdir.

[ثم الحسد عبارة عن صفة القلب لا عن الأفعال فكل من يحب إساءة مسلم فهو حاسد فإذن كونه آثماً بمجرد حسد القلب من غير فعل هو في محل الاجتهاد والأظهر ما ذكرناه من حيث ظواهر الآيات والأخبار ومن حيث المعنى إذ يبعد أن يعفى عن العبد في إرادته إساءة مسلم واشتماله بالقلب على ذلك من غير كراهة وقد عرفت من هذا أن لك في أعدائك ثلاثة أحوال أحدها أن تحب مساءتهم بطبعك وتكره حبك لذلك وميل قلبك إليه بعقلك وتمقت نفسك عليه وتود لو كانت لك حيلة في إزالة ذلك الميل منك وهذا معفو عنه قطعاً لأنه لا يدخل تحت الاختيار أكثر منه]

Sonra hased sıfat-ı kalbden ᶜibārettir ki efᶜālden ᶜibāret değildir. Ve her kim ki bir müslimin isāᵓetini severse hāsiddir, kaldı ki ondan bir fiᶜl zuhūr etmeksizin hased kalbin mücerrediyle āsim olmaklığı kaziyyesi mahall-i ictihād oldu. Ve reᵓy-i azher odur ki bizim min-haysü zavāhirü'l-āyāt ve min-haysü zavāhirü'l-ahbār ve min-haysü'l-maᶜnā ānifen zikr ettiğimiz reᵓy ve ictihāddır, çünkü baᶜīddir ki bir müslime min-gayri kerāhe iştimāl-i kalb ile irādet-i isāᵓeti ᶜabd üzerine maᶜfüvv ola. Ve

bu tafsīlden senin maᶜlūmun oldu ki senin düşmanında senin üç hālin vardır: Birincisi kendi tabᶜın ile onların isāᵓetlerini seversin ve buna sevdiğini ve meyl-i kalbini ᶜaklın ile kerh edip ve bu muhabbetinden nāşī kendi nefsini bugz edersin ve bu hūyu senden izāle edecek bir hīle ve çāreyi dahi seversin ve bu hāl katᶜan maᶜfüvvün ᶜanhtir, çünkü bundan ziyāde taht-i ihtiyāra dāhil olacak bir fiᶜl yoktur.

[الثاني أن تحب ذلك وتظهر الفرح بمساءته إما بلسانك أو بجوارحك فهذا هو الحسد المحظور قطعاً]

Ve ikinci hālin odur ki düşmanların isāᵓetlerini sevip ve mesāᵓetleriyle yā lisān veyā cevārihlerinle ferah ve şādumānlığı izhār edersin ve katᶜan mahzūr olan hased budur.

[الثالث وهو بين الطرفين أن تحسد بالقلب من غير مقت لنفسك على حسدك ومن غير إنكار منك على قلبك ولكن تحفظ جوارحك عن طاعة الحسد في مقتضاه وهذا في محل الخلاف والظاهر أنه لا يخلو عن إثم بقدر قوة ذلك الحب وضعفه والله تعالى أعلم والحمد لله رب العالمين وحسبنا الله ونعم الوكيل]

Ve üçüncü hālin şol iki tarafın arasında olan hāl olup ki iki tarafa taᶜalluku vardır ki nefsine hasedi üzerine bugz etmeksizin ve kalbin üzerine inkār eylemeksizin hased edip de itāᶜat-ı hasedden kendi cevārihini hıfz edersin ve muktezā-yı hasedin icrāsından hazer ve mücānebet edersin ki terk-i bugz-ı nefs ve terk-i inkār-ı kalb cihetiyle hased-i mahzūra taᶜalluk eder ve muktezā-yı hasedden hıfz-ı cevārih ve hasede ᶜadem-i itāᶜati haysiyyetle maᶜfüvvün ᶜanh olan hasede müteᶜalliktir ve bu hāl mahall-i hilāftır ve zāhir odur ki o hubbun kuvvet ve zaᶜfına göre bir ism ve günāhtan hālī olmamaktır ki eger hubb-ı isāᵓeti zaᶜīf ise zebūnluğuna göre ismi dahi hafīf olur maᶜfüvv olması mercūdur ve hubb-ı isāᵓet kalbinde kavī ve katı ve şedīd ise ismi dahi kavī olur ki muᵓāhazeye daha ziyāde karībdir. Ve Allāhu taᶜālā savāba aᶜlemdir. Artık bu bu tevfīkātına rabbü'l-ᶜālemīn olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna hamd ve şükr olsun ve hasbimiz ancak Allāhu taᶜālādır ki niᶜme'l-vekīldir. Bi-ᶜavni'l-Vehhāb hased kitābı dahi bunda tamām oldu, inşāallāhu taᶜālā zemm-i dünyā kitābı ona tālī olur. Ve minallāhi't-tevfīk.

Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

7. CİLT

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Türkçe Yazmalar, No. 5856